

E-ISSN: 2147-1185

İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

JOURNAL OF THE HUMAN AND
SOCIAL SCIENCE RESEARCHES

itobiad

YIL- YEAR: 2021

Cilt-Volume : 10

Sayı- Issue : 1

Ocak -Şubat- Mart

January - February- March

İSTANBUL / TÜRKİYE

Since 2012 -10 th Years

insan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
itobiad

Cilt/Volume:10 Sayı/ Issue: 1

Ocak-Şubat-Mart / January-February-March 2021

ISSN: 2147-1185

SAHİBİ / OWNER

Mustafa Süleyman ÖZCAN- itobiadmuhasabe@gmail.com
Eyüp-İstanbul

BAŞ EDİTÖR/ EDITOR IN CHIEF

Assoc. Prof. Dr. Erhan TECİM – erhantecim@gmail.com
Selcuk University, Sociology, Konya-TURKEY
Asist Prof. Dr. Cennet GÖLOĞLU DEMİR – gologlu.cennet@gmail.com, Balıkesir-TURKEY
Bandırma Onyedı Eylöl University

ALAN EDİTÖRLERİ/ FIELD EDITORS

Assoc. Prof. Dr. Mustafa YİĞİTOĞLU -itobiad@itobiad.com
Karabuk University, Faculty of Theology, Karabuk-TURKEY
Prof. Dr. Serkan DİLEK – serkan.dilek@gmail.com
Kastamonu University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Kastamonu-TURKEY
Asist Prof. Dr. Ömer Faruk HABERGETİREN- ofhabergetiren@hotmail.com
Karabuk University, Faculty of Theology, Karabuk-TURKEY
Asist Prof. Dr. Mehmet HABERLİ – mehmethaberli@gmail.com, Bilecik-TURKEY
Bilecik Şeyh Edebalı University, Faculty of Islamic Science
Assoc. Prof. Dr. Şükrü MADEN – sukrumaden@karabuk.edu.tr
Karabuk University, Faculty of Theology, Karabuk-TURKEY
Asist Prof. Dr. Can DOĞAN- can.dogan@ibu.edu.tr,
Bolu Abant İzzet Baysal University, Faculty of Fine Arts, Bolu-TURKEY

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Jose Ramos Pires MANSO-pmanso@ubi.pt
Universidade De Beira,-PORTUGAL
Prof. Dr. Jose Luis MIRALLO – miralles@unex.es
University of Zaragoza-SPAIN
Prof. Dr. Georgi MARINOV –georgi.marinov@gmail.com
University of Economics Varna-BULGARIA
Dr. Maciej MILCZANOWSKI – macm@poczta.onet.pl
Rzeszow University-POLAND
Dr. Muhammad Uhaib AS'AD-uhaibm@yahoo.com
Islamic University of Kalimantan-INDONESIA
Assoc. Prof. Dr. Tetiana KUSHNAREVA – kushnareva_t@mail.ru
Vernadsky Federal University-RUSSIA
Assoc. Prof. Dr. Şükrü MADEN – sukrumaden@karabuk.edu.tr
Karabuk University, Faculty of Theology, Karabuk-TURKEY
Asist Prof. Dr. Tuğrul TEZCAN – ttezcan@itobiad.com
Karabuk University, Faculty of Theology, Karabuk-TURKEY
Dr. Macario G. GAYETA-doc.aiyo@gmail.com
University of the East Caloocan, PHILIPPINES
Dr. Nagmi AİMER-najmimuftah@gmail.com
Higher Institute of Marine Sciences Techniques, Sabratha- LIBYA
Assoc. Prof. Dr. Ihor HURAK- ihorhurak@gmail.com
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk- UKRAINE
Assoc. Prof. Dr. Ömer Faruk HABERGETİREN- ofhabergetiren@hotmail.com
Karabuk University, Faculty of Theology, Karabuk-TURKEY
Prof. Dr. Esmail ABOUNOORİ- esmaiel.abounoori@semnan.ac.ir
Semnan University-IRAN
Asist Prof. Dr. Yuliya BİLETSKA- yuliyabiletska@karabuk.edu.tr
Karabuk University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Karabuk-TURKEY
Asist Prof. Dr. Mehmet HABERLİ – mehmethaberli@gmail.com
Bilecik Şeyh Edebalı University, Faculty of Islamic Science- Bilecik-TURKEY
Dr. Maksym DOICHYK- maksvdoc@ukr.net
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, UKRAINE
Asist Prof. Dr. Ahmad ALI- ahmadali.pak@yandex.com
Abdul Wali Khan University-Pakistan
Dr. Can DOĞAN- candogan@karabuk.edu.tr, Karabuk-TURKEY
Karabuk University
Asist Prof. Dr. Cennet GÖLOĞLU DEMİR – gologlu.cennet@gmail.com, Balıkesir-TURKEY
Bandırma Onyedı Eylöl University

Assoc. Prof. Dr. Erhan TECİM – erhantecim@gmail.com
Selcuk University, Sociology Konya-TURKEY
Prof. Dr. Serkan DİLEK – serkan.dilek@gmail.com
Kastamonu University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Kastamonu-TURKEY
Assoc. Prof. Dr. Zaur Memmedov - dr.z.i.mammadov@gmail.com
Lankaran State University, AZERBAIJAN

İNGİLİZCE DİL EDİTÖRLERİ / ENGLISH LANGUAGE EDITORS

Uzman, Rukiye YEŞİLAY- profesyoneltercume@hotmail.com
Asist. Mustafa SUNA- mustafasuna@karabuk.edu.tr
Uzman, Cihat KIZILER- c.kiziler@outlook.com

HAKEM KURULU / REFEREE BOARD

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi [itobiad], en az iki hakemin görev aldığı çift taraflı kör hakemlik sistemi kullanmaktadır. Hakem isimleri gizli tutulmakta ve yayımlanmamaktadır. / **Bu konuda genel bilgi için** www.itobiad.com **Journal of the Human and Social Science Researches [itobiad]** uses double-blind review fulfilled by at least two reviewers. Referee names are kept strictly confidential. **For detailed information, please click here:** www. itobiad.com

ADRES/ADDRESS

Eyüp-İSTANBUL

e-posta: itobiad@itobiad.com

DİZİNLENME BİLGİLERİ / ABSTRACTING AND INDEXING SERVICES

[itobiad] Tubitak-Ulakbim **TR Dizin**, Index Islamicus, EBSCO, Modern Language Association (MLA), IPISA, ULRICH'S (Proquest), J-Gate, DRJI, Index Copernicus, Academic Journal Database, Asos, SJournals, Academic Journals Database, Türk Eğitim İndeksi (TEİ), EuroPub. **For detailed information, please click here:** www. itobiad.com

 <p>"itobiad: İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi yılda dört kez yayınlanan hakemli, akademik uluslararası bir dergidir. itobiad'da yayınlanan yazıların bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir. Yayın dili Türkçe olmakla beraber diğer dillerde de yazılar yayınlanmaktadır. Yayınlanan yazıların bütün yayın hakları itobiad'a ait olup, yayıncının izni olmadan kısmen veya tamamen basılamaz, çoğaltılamaz ve elektronik ortama taşınamaz. Yazıların yayınlanıp yayınlanmamasından yayın kurulu sorumludur."</p>
 <p>"Itobiad: Journal of the Human and Social Sciences Researches is a peer-reviewed, international journal published four times a year. The scientific and legal responsibility of the articles published in itobiad belongs to the authors. Although the language of publication is Turkish, articles are published in other languages. All publication rights of the published articles belong to itobiad and cannot be printed, reproduced or transferred to the electronic media in whole or in part without the permission of the publisher. The editorial board is responsible for publishing the articles. "</p>

İçindekiler/Contents

1/11	Jenerik/Generic
Makaleler/Articles	
12-27	Baki ÜNAL Karmaşıklık İktisadı: Teorik Bir İnceleme Complexity Economics: A Theoretical Review
28-51	Keisuke WAKIZAKA Diaspora Kimliğinin Yönü Üzerindeki Anlaşmazlık Olarak Gürcistan'daki Çeçen-Kistlerde Tasavvuf-Selefilik Tartışması The Salafi-Sufi Conflict in Georgia's Chechen-Kist Society as Controversy on Diaspora Identity
52-84	Fatih BALAMAN & Sevil HANBAY TİRYAKI Corona Virüs (Covid-19) Nedeniyle Mecburi Yürütülen Uzaktan Eğitim Hakkında Öğretmen Görüşleri The Opinions of Teachers about Compulsory Distance Education due to Corona Virus (Covid-19)
85-108	Gökhan DEMİRTAŞ & Ebuzer AKSEL Türkiye'de Bölgesel Kalkınmanın Bir Belirleyicisi Olarak Uluslararası Göç Üzerine Ampirik Bir Analiz An Empirical Analysis on International Migration as a Determinant of Regional Development in Turkey
109-132	Dilara ÇONKIR & Ekrem MERİÇ & Ethem ESEN Korku Endeksi (VIX) İle Gelişmekte Olan Ülke Borsaları Arasındaki İlişkinin Analizi: Yatırımcı Duyarlılığı Üzerine Bir Çalışma Analysis of the Relationship Between the Fear Index (VIX) and Emerging Markets: A Study on Investor Sentiment
133-150	Faruk YAZAR Kamu Diplomasisi Bağlamında Türkiye'nin Ulus Markalama Faaliyetlerinin Değerlendirilmesi Evaluation of Turkey's Nation Branding Activities in the Context of Public Diplomacy

151-169	Dilara SÜLÜN Avrupa Birliği'nin Cezayir ile Ekonomik ve Siyasi İş Birliği Ne Kadar Derindir? Avrupa Antlaşmalarının Etkisi How Deep is the European Union's Economic and Political Cooperation with Algeria? The Impact of the European Agreements
170-186	Engin DEMİR Kavram Karikatürlerinin Derse Yönelik Tutuma Etkisi: Bir Meta-Analiz Çalışması The Effect of Concept Cartoons on Attitude Towards Lessons: A Meta-Analysis Study
187-206	Abdulvahap BAYDAŞ & Serhat ATA & Ali Ulaş DURU Kamu Çalışanlarının Yeşil Satın Alma Tutumları Üzerine Bir Araştırma A Study on Green Purchasing Attitudes of Public Employees: Sample of Düzce Province
207-230	Yemliha COŞKUN Öğretmen Görüşleri Bağlamında Okullarda Gürültü Kirliliği Sorunsalı, Teknolojik ve Eğitsel Çözüm Önerileri Noise Pollution Problems in Schools in The Context of Teachers 'Views, Technological And Educational Solutions
231-246	Vildan Saba AKTOP Türkiye ve Avrupa Birliği Üyesi Ülkelerin Görelî Araştırma ve Geliştirme (Ar-Ge) Etkinliğinin Analizi Relative Research and Development (R&D) Efficiency Analysis of Turkey and the European Union Member Countries
247-265	Arzu ÖZYÜREK & Gizem Güler NEHİR Ergenlerde Ahlakî Olgunluk, Aile Aidiyeti ve Ergen-Ebeveyn İlişkilerinin İncelenmesi Examining of Moral Maturity, Family Belonging and Adolescent-Parent Relationships in Adolescents
266/288	Elif ACAR Genetik Algoritma Kullanımı ile Farklı Getiri Ölçümlerindeki Yatırım Optimizasyonu Problemi Investment Optimization Problem in Different Return Measurements Using Genetic Algorithms
289-311	Özlem ALTUN & İrem KARATAŞ Z Kuşağı ve İnternette Alışveriş İlgilenimleri

	Generation Z and Online Shopping Interests
312-324	Mustafa AÇA & Mustafa DİNÇ Türk Sinemasında Yeni Hayatın Eşiği: Haydarpaşa Garı Üzerine Değerlendirmeler The Threshold of New Life in Turkish Cinema: Assessments on Haydarpaşa Station
325-344	Cumali BOZPİNAR Osmanlı Kapitalist Üretimi Örneği: XIX. Yüzyıl Bursa İpek Manüfaktürleri Case of Ottoman Capitalist Production: The XIXth Century Bursa Silk Manufactories
345-368	Oğuz KAAAN II. Meşrutiyet Dönemi Siyasal Gelişmelerinin Türkiye Demokrasi Tarihine Etkileri Effects Of Political Developments In II. Constitutional Era On The Turkey's Democracy History
369-383	Berfin VARIŞLI Siyasetin Dönüşümü: Siyaset Arenasında 65 Yaş ve Üstü Seçmenin Rolü, ABD ve Britanya Örnekleri Transformation of Politics: The Role of Voters Over 65 Years Old in the Political Arena, The Examples of the United States and United Kingdom
384-412	Sümeyra ÜNALAN TURAN Mikro Teoriler Bağlamında Çift Gelirli Ailelerde Hane İçi İş Bölümü Division of Household Labor of Dual-Earner Families in the Context of Micro Theories
413-437	Ferhat ÖZBAY & Mustafa ARICAN & Bekir Sami OĞUZTÜRK Çin Rüyasının Gerçekleşmesinde İnovasyonun Önemi: Büyüme ve İnovasyon İlişkisi Üzerine Ekonometrik Bir Analiz The Importance Of Innovation In The Realization Of The China Dream: An Econometric Analysis On The Relation Of Growth And Innovation
438-460	İbrahim DAĞLI & Zeynep EZANOĞLU Ar-Ge, Patent ve İleri Teknoloji İhracatının Ekonomik Büyümeye Etkileri: OECD Ülkeleri İçin Dinamik Panel Veri Analizi Effects of R&D, Patent and High-Technology Export on Economic Growth: A Dynamic Panel Data Analysis for OECD Countries
461-477	İbrahim ÖZAYTÜRK & Ruhan İRİ

	<p>Sofistike Ürün İhracatının İlgili Sektör ve Ülke İhracatı İçerisindeki Önemi: Nano Kalsit Örneği</p> <p>The Importance of Sophisticated Product Export Related Sector and In Country Export: Nano Calcite Example</p>
478/505	<p>Berrin Arzu EREN</p> <p>Tüzel Segment Müşterilerin Ana Bankalarına Yönelik Tekrarlayan Satın Alma Niyetlerinin Müşteri Memnuniyeti, Güven ve Değişirme Engelleri Kapsamında İncelenmesi</p> <p>An Examination of Repurchase Intentions of the Corporate Segment Customers' from Their Main Bank within the Scope of Customer Satisfaction, Trust, and Switching Barriers</p>
506/536	<p>Yahya FİDAN & Sabahattin ÇETİN & Engin YURDASEVER</p> <p>İşletme Lisans Öğrencilerinde Girişimcilik Düşüncesinin Değişimi 2005 ve 2020 Karşılaştırması</p> <p>Change of Entrepreneurship Thought in Business Administration Students: 2005 and 2020 Comparison</p>
537/567	<p>Ayhan DAĞDEVİREN</p> <p>Algılanan Hizmet Kalitesi, Memnuniyet ve Davranışsal Niyetler Arasındaki İlişki: Kaman-Kalehöyük Arkeoloji Müzesi Örneği</p> <p>The Relationship between Perceived Service Quality, Satisfaction and Behavioral Intents: Example of Kaman-Kalehöyük Archeology Museum</p>
568/589	<p>Gülsüm YILDIRIM</p> <p>Sınıf Öğretmeni Adaylarının Hayat Bilgisi Dersine Yönelik Görüşleri: Gazi Üniversitesi Örneği</p> <p>Pre-Service Classroom Teachers Views on Life Study Course: The Case of Gazi University</p>
590/604	<p>Mehmet YILMAZ & Uğur ATALAR</p> <p>Otizmlili Kardeşe Sahip Çocukların Yapısal Aile Terapisi Bağlamında Değerlendirilmesi</p> <p>Evaluation of Children with Autistic Sibling in The Context of Structural Family Therapy</p>
605/625	<p>Özge ÖZ DÖM & Yılmaz BİNGÖL</p> <p>Türkiye'de Gençlerin Siyasal Katılımı: Motivasyon Olarak Sosyal Medya</p> <p>Political Participation of Youth in Turkey: Social Media as a Motivation</p>
626/645	<p>Kadir KAPLAN</p> <p>Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarında Yer Alan Dinleme/İzleme Becerisini</p>

Ölçmeye Yönelik Soruların Yenilenmiş Bloom Taksonomisine Göre İncelenmesi

An Investigation of the Questions to Measure the Listening/Watching Skills in Middle School Turkish Textbooks According to the Revised Bloom's Taxonomy

646/670

Sinan YILMAZ & Zehra KORKMAZ

Geleneksel Tedavi Uygulamaları Kapsamında Sağlık Ocakları ve Tedavi Yöntemleri

Healers in Anatolia and Their Treatment Methods within the Scope of Traditional Treatment Practices

671/705

Betül YAŞAYANCAN

Pedagojik ve Didaktik Bağlamda Tanbur Öğretim Yöntemlerinin Analizi

Analysis of Tanbur Teaching Methods in Pedagogical and Didactic Context

706/727

Abdurrahman MENGİ & Murat CANSAN & Yusuf ALPDOĞAN

Şizofrenili Bireylere Yönelik Bir Örnek Olay İncelemesi

A Case Study For Individuals With Schizophrenia

728/753

Tuğba RENKÇİ TAŞTAN

Robert Rauschenberg'in Kombine Serisi'nde (1954-1964) Buluntu Nesnelerin Dönüşümü

The Transformation of Found Object In Robert Rauschenberg's Combine Series (1954-1964).

754/774

Muhammed Ali YETGİN

Pandeminin Almanya'daki Bilgi Teknolojileri Şirketlerine Etkisine Yönelik Bir Araştırma

A Research on the Impact of Pandemic on Information Technology Companies in Germany

775/800

Igor TSEPENDA & Ihor HURAK

Perspectives of the EU Membership for Ukraine: the Main Challenges and Threats

801/818

Adem SARI & Mustafa ÖZTUNÇ

Kriz İletişiminde Sosyal Medya: Koronavirüs Krizinde Fahrettin Koca'nın Twitter Kullanımı

Social Media In Crisis Communication: Fahrettin Koca's Use Of Twitter In The Coronavirus Crisis

- 819/848 | Mehmet ÇETİN
Osmanlı Devleti'nde Kaime ve Döviz Kuru Piyasalarında Rassal Yürüyüş Hipotezi'nin Analizi
The Analysis of the Random Walk Hypothesis in the Paper Money and Exchange Rate Markets in the Ottoman Empire
- 849/876 | Eyüp Bayram ŞEKERLİ
Kuruluştan Günümüze Türk Hava Yolları'nın Dönüşümüne Yönelik Bir İnceleme
A Review of Turkish Airlines Transformation from Foundation to Present
- 877/911 | Hüseyin Çağatay KARABIYIK & Mahmut Nevel ELGÜN
Persuading Consumers to Pay More by Using Anchoring Manipulations in Stores: An Interdisciplinary Experiment on Merchandising and Anchoring Theory
Tüketicileri Mağazalarda Çıpalama Manipülasyonları Kullanarak Daha Fazla Ödemeye İkna Etmek: Merchandising ve Çıpalama Teorisi Üzerine İnterdisipliner Deneysel Bir Araştırma
- 912/937 | Sefa IŞIK & Fatih Cemil ÖZBUĞDAY
Understanding Food Prices in Turkey: An In-Depth Interview Approach
Türkiye'deki Gıda Fiyatlarını Anlamak: Derinlemesine Mülakat Yaklaşımı
- 938/959 | Burcu ERİKÇİ & Okan YAŞAR
Pilot Karar Verme Davranışı: Rasyonel mi? Doğal mı?
Pilot Decision Making Behavior: Is It Rational or Natural?
- 960/986 | Elif BAŞ & Ecem ÇEBİ
Gelin-Kaynana İlişkilerinin Medyadaki Temsili: Zuhal Topal'la Sofrada Örneği
Representations of Daughter in Law-Mother in Law Relations in the Media: The Case of Zuhal Topal'la Sofrada
- 987/1021 | Mehmet KAHRAMAN
Türkçe Sözlüklerde Etiketleme Sorunları Üzerine
On the Problems of Labeling in Turkish Dictionaries
- 1022/1032 | Beril ÇAKMAKOĞLU
Kastamonu Yöresi Geleneksel Müzik Pratiklerinde Meytar ve İşlevleri
Meytar And Its Functions In The Traditional Music Practices In The Region Of Kastamonu

1033/1048 | Sevilay ÇINAR

Âşık Tarzı Müzik Geleneğine Paralel Yorumlar: Barış Manço

Parallel Performance to Âşık Style Music Tradition: Barış Manço

Kitap Değerlendirmeleri/Book Evaluations

1049/1054 | Eyüp KURT

Sahih Rivayetlere Göre Hz. Peygamber'in (sav) Hayatı

The Life of the Prophet (pbuh) According to Authentic Narratives

itobiad

1055/1059 | Yayın Esasları/Writing and Publishing Policies

Publication Principles & Representation of Footnotes and Reference

Editör / Editor

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi - Journal of the Human and Social Science Researches [itobiad] yayın hayatına başladığı 2012 senesinden günümüze kadar siz akademisyenlere hizmet etme heyecanı ile yoluna devam etmektedir. Uluslararası birçok indeks, veritabanı vb. saygın platformlarda yer alan İtobiad Dergisi, ilk günkü gibi yayın politikasından asla taviz vermeden başarılı bir şekilde **10. Yılı**nı kutlamaktadır.

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Sosyal Bilimler alanında hazırlanmış tüm bilimsel çalışmalara önem vermektedir. Bu sebeple tarafımızca iletilen değerli eserleriniz gizlilik esasını içerisinde, hakkaniyete riayet edilerek değerlendirilmektedir. Dergide ilk günden bu güne 1232 çalışma yayınlanmış olup, 668 adet ise reddedilmiştir.

DergiPark Sisteminde yapılan **(2016)** yeni güncelleme sonrasında **31.03.2021** tarihine kadar **2.914.029** kişi makale indirimi yapmıştır.

Tüm Akademisyenlerimize huzur dolu, sağlık ve afiyetle geçecek çalışmalar temenni ediyoruz.

Teşekkür ederiz.

Doç. Dr. Mustafa YİĞİTOĞLU

Editör

[itobiad], 2021, 10 (1): 12-27.

Karmaşıklık İktisadı: Teorik Bir İnceleme

Complexity Economics: A Theoretical Review

Baki ÜNAL

Dr. Öğr. Üyesi, İskenderun Teknik Üniversitesi

Asst. Prof., İskenderun Technical University

baki.unal@iste.edu.tr

Orcid ID: 0000-0001-9154-0931

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 30.09.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 25.11.2020
Yayın Tarihi / Published	: 09.03.2021
Yayın Sezonu	: Ocak-Şubat-Mart
Pub Date Season	: January-February-March

Atıf/Cite as: Ünal, B . (2021). Karmaşıklık İktisadı: Teorik Bir İnceleme . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 10 (1) , 12-27 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/60435/803089>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Karmaşıklık İktisadı: Teorik Bir İnceleme

Öz

Yakın zamanda karmaşıklık teorisi olarak adlandırılan yeni bir paradigma ortaya çıkmıştır. Karmaşıklık teorisi karmaşık sistemlerin modellenmesi ve anlaşılması ile ilgilenmektedir. Bu teorinin ortaya çıkışının başlıca sebebi bilgisayar teknolojisindeki gelişmelerdir. Bilgisayar teknolojisindeki gelişmeler sayesinde çok sayıda bileşenden oluşan karmaşık sistemlerin bilgisayarda ajan tabanlı olarak modellenmesi ve benzetimlerinin yapılması mümkün hale gelmiştir. Analitik yöntem bir sistemi analiz ederken o sistemi bileşenlerine ayırmakta ve bu bileşenleri birbirinden izole olarak analiz etmektedir. Ancak bu tür bir analizle bileşenler arasındaki etkileşimler dikkate alınmamaktadır. Bu yüzden analitik yöntem karmaşık sistemlerin ele alınması için uygun değildir. Karmaşıklık teorisi birçok bilimsel disiplinde yeni anlayışlara yol açmıştır. İktisat da bu bilimlerden biridir. Ekonomik yapıların karmaşık sistemler olduğuna dair bir şüphe bulunmamaktadır. Buna karşın neoklasik teori ekonomik yapıları basit yapısal denklemlerle modellemeye çalışmıştır. Ancak bu tür modellerle heterojenlik, öğrenme, evrim, seçim, tarihe bağımlılık ve uyarılma gibi olgular modellenememektedir. Buna karşın ajan tabanlı modellerle bu olgular modellenabilmektedir. Karmaşıklık teorisi ile neoklasik teorinin ekonomik yapıları açıklama tarzları da farklılık göstermektedir. Karmaşıklık iktisadında iki önemli olgu pozitif geribildirimler veya artan getiriler ile patika bağımlılığıdır. Neoklasik teori uygun çıkarımlarda bulunabilmek için azalan getirileri varsaymaktadır. Ancak ekonomide artan getirilere de sıkça rastlanmaktadır. Ekonomide patika bağımlılığı ise tarihin belirleyiciliğini ifade etmektedir. Bu çalışmada yeni bir paradigma olan karmaşıklık teorisinin ekonomi disiplinine yansımaları ele alınarak bu teori ile anaakım iktisadi teori (neoklasik teori) arasındaki farklılıkların ortaya koyulması, ekonomi biliminde uygulanabilirliği ve avantajlarının genel olarak değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın en önemli sonucu, karmaşıklık iktisadının geçici bir bilimsel bir moda olmadığı ve bu teorinin ekonominin analizinde yeni araçlar sunduğudur.

Anahtar Kelimeler: Karmaşıklık İktisadı, Ajan Tabanlı Modelleme, Ajan Tabanlı Benzetim, Santa Fe Yaklaşımı, Sistem.

Complexity Economics: A Theoretical Review

Abstract

A new paradigm called the complexity theory has recently emerged. Complexity theory is concerned with the modeling and understanding of complex systems. The main reason for the emergence of this theory is the advances in computer technology. With the developments in computer

technology, it has become possible to model and simulate complex systems consisting of many components on the computer. When analyzing a system, analytical method separates the system into its components and analyzes these components isolated from each other. However, interactions between components are not taken into account with this type of analysis. Therefore, the analytical method is not suitable for handling complex systems. Complexity theory has led to new insights in many scientific disciplines. Economics is one of these disciplines. There is no doubt that economies are complex systems. However, neoclassical theory tried to model economies with simple structural equations. With such models, phenomena such as heterogeneity, learning, evolution, selection, dependence on history and adaptation cannot be modeled. However, these phenomena can be modeled with agent-based models. The explanation styles of complexity theory and neoclassical theory also differ. Two important phenomena addressed in complexity economics are path dependency and positive feedback or increasing returns. Neoclassical theory assumes diminishing returns in order to make appropriate inferences. However, increasing returns in the economy are also common. Path dependence in economy expresses the determinacy of history. The aim of this study is to consider the reflection of complexity theory, which is a new paradigm, to the discipline of economics, to reveal the differences between this theory and main stream (neoclassical) theory, and to evaluate the applicability and advantages of this new theory in economics. The most important conclusion of the study is that the complexity economics is not a temporary scientific fashion and that this theory offers new tools for the analysis of economies.

Keywords: Complexity Economics, Agent-Based Modelling, Agent-Based Simulation, Santa Fe Approach, System.

Giriş

Doğaya baktığımızda neredeyse her yerde karmaşık sistemlerle karşılaşmaktadır. İnsanlar, tarih boyunca doğada karşılaştığı karmaşıklıkla baş etmek için çeşitli yaklaşımlar geliştirmeye çalışmıştır. Bu yaklaşımlar arasında doğaüstü ve metafizik yorumlar da bulunmaktadır. İnsanlar tarih öncesi dönemden itibaren doğadaki karmaşıklıkla baş etmek ve karmaşıklığı açıklamak için karmaşıklığı gönlü alınabilen ruhlara veya tanrılara atfetmişlerdir. Genel olarak bu sürecin Aydınlanma Dönemi¹'ne kadar devam ettiği kabul edilebilir.

İnsanların karmaşıklıkla mücadelesinde kritik dönüm noktası bilgisayarın keşfi ve yaygın biçimde kullanılması olmuştur. Bilgisayar teknolojisindeki gelişme sayesinde araştırmacılar karmaşık sistemleri modellemek ve açıklamak için yeni araçlara sahip olmuşlardır. Bu araçlardan önde gelenleri

¹ Avrupa'da başlangıcı 1688 İngiliz Devrimi ve zirvesi 1789 Fransız Devrimi olan dönem.

ajan tabanlı modelleme² ve benzetimdir. Belirtilen araçların ortaya çıkmasıyla ve kullanımıyla karmaşıklık teorisi, karmaşıklık yaklaşımı veya karmaşıklık bilimi adı verilen yeni bir paradigma doğmuştur.

Analitik yöntem, bilimde kullanılan başlıca yöntem olagelmıştır. Bu yöntemle bir sistemi ele almak için sistem önce parçalarına ayrılmakta, bu parçalar birbirinden bağımsız şekilde analiz edilmekte ve böylece sistem anlaşılmaya çalışılmaktadır. Ancak bu yöntemde parçalar arasındaki etkileşimler gözden kaçmaktadır. Bu etkileşimler sistemin nitelikleri bakımından oldukça önem taşımaktadır. Buna karşın karmaşıklık teorisinde, sistemler, parçaları arasındaki etkileşimler de içerilecek şekilde bir bütün olarak ele alınmaktadır³. Dolayısıyla analitik yöntem, karmaşık sistemlerin analiz edilmesinde uygun bir yöntem değildir.

Bilimin özellikle de fiziğin kökeni XVII. yüzyılda Isaac Newton'un ortaya attığı mekanik paradigmaya dayanmaktadır (Cohen, 1994, s.56; Tetenbaum, 1998, s.21). Bu paradigma katı bir determinizm içermekte ve doğayı, davranışları deterministik kanunlarla belirlenmiş atomlara veya parçacıklara indirgemektedir. Bu Newtoncu anlayış uzun süre fizikte baskın bir anlayış olarak görülmüş ve diğer bilimsel alanlara da transfer edilmiştir. Bu alanlardan biri de ekonomi olmuştur. Ancak bu tür bir anlayışla karmaşık sistemlerin yenilikler, yaratıcılık, evrim ve uyarılma gibi özellikleri açıklanamamaktadır. Dolayısıyla Newtoncu paradigma karmaşık sistemlerin ele alınmasında uygun bir yöntem değildir. Newtoncu paradigmanın determinizmi tarih içinde aşağıdaki aşamalarla çözülmüştür (Bertuglia ve Vaio, 2005, s.21):

1. Determinizm: Klasik mekanikte ortaya çıkmıştır. Başlıca isimleri: Newton, Pierre-Simon Laplace, Gottfried Leibniz, Leonhard Euler, Joseph-Louis Lagrange.
2. İstatistiksel Belirlenimsizlik (*Statistical Indetermination*): XIX. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmıştır. Başlıca isimleri: Ludwig Boltzmann, Rudolf Clausius ve William Thomson.
3. Kuantum Belirlenimsizliği (*Quantum Indetermination*): XX. yüzyılın başında ortaya çıkmıştır. Başlıca isimleri: Erwin Schrödinger, Niels Bohr, Paul Dirac ve Werner Heisenberg.
4. Determinist Kaos (*Deterministic Chaos*): XX. yüzyılın sonunda ortaya çıkmıştır. Başlıca isimleri: Edward Norton Lorenz, Ilya Prigogine, James A. Yorke ve Stephen Smale.

² Ajan tabanlı modelleme yönteminin öncesinde baskın olarak denklem tabanlı modelleme yöntemi kullanılmıştır.

³ Marxist yöntemin iktisadi olaylara sistemsal yaklaşımı, karmaşıklık iktisadını çağrıştırmaktadır. Emek Değer Teorisi bağlamında Marxist terminolojiye bir giriş için bk. Bozpinar (2020b). Ayrıca Marxist yöntemin karmaşıklık iktisadını en fazla iktisadi kriz açıklamalarında çağrıştırdığı belirtilebilir. Böylesi bir çalışma için bk. Bozpinar (2020a).

Karmaşıklık İktisadı: Teorik Bir İnceleme (Complexity Economics: A Theoretical Review)

Bu çalışmada karmaşıklık iktisadına ilişkin genel bilgiler ışığında anaakım iktisadi düşüncede (neoklasik iktisat düşüncesinde) mevcut eksiklikler üzerine tartışmalara bir katkıda bulunulması amaçlanmıştır. Nitekim neoklasik iktisatta temel olarak kabul edilen varsayımlar reel ekonomilerde her zaman geçerli değildir. Karmaşıklık teorisi ile bu varsayımlar esnetilebilmektedir.

Bu çalışma yedi bölümden oluşmaktadır. Konuya ilişkin genel bilgilerin verildiği "Giriş" bölümünden sonra gelen ikinci bölümde karmaşık sistemler ele alınmıştır. Bu bölümde karmaşık sistemlerin önemli bir özelliği olan kendi kendine organizasyon olgusundan bahsedilmiştir. Üçüncü bölümde ekonomi bir karmaşık sistem olarak ele alınmış ve ekonominin neden bir karmaşık sistem olduğu ortaya koyulmuştur. Bunun dışında neoklasik teori ile karmaşıklık teorisi arasındaki farklılıklardan bahsedilmiştir. Ayrıca karmaşık sistemlerin açıklanması için Epstein'in (2006) sunduğu üretken bilim paradigmasına değinilmiştir. Dördüncü bölümde pozitif geribildirimlerden ve artan getirilerden, beşinci bölümde ise patika bağımlılığından bahsedilmiştir. Altıncı bölümde karmaşık sistemler üzerine çalışan dünya üzerindeki başlıca kurum olan Santa Fe Enstitüsü tanıtılmış ve bu enstitünün yaklaşımı hakkında bilgi verilmiştir. Son bölümde ise sonuçlar sunulmuştur. Bu bölümlendirme aynı zamanda karmaşıklık iktisadının daha iyi anlaşılması için yapılmıştır.

Karmaşık Sistemler

Karmaşık sistemler birbirleri ile etkileşim halindeki çok sayıda parçadan oluşmaktadır. Bu tür sistemler özellikle doğada bulunmaktadır. Karmaşık sistemlere örnek olarak canlılar, hayvan sürüleri, beyin, ekosistem, doğal diller, ekonomi ve toplum verilebilir.

Karmaşık sistemlerin basit yapısal denklemlerle modellenmesi genellikle mümkün değildir. Ancak karmaşık sistemler ajan tabanlı⁴ olarak bilgisayarda modellenebilmektedir.

Karmaşık sistemlerin sahip olabileceği önemli bir özellik kendi kendine organizasyondur (*self-organization*). Cilliers (1998, s.91) kendi kendine organize olan sistemlerin özelliklerini şu şekilde sıralamaktadır: Kendi kendine organize olan sistemlerin yapısındaki değişim bir tasarımın veya salt çevresel etkilerin sonucu değil ancak çevre ile sistem arasındaki etkileşimin bir sonucudur. Buna göre sistemin yapısı dinamik olarak çevredeki değişimlere uyulanmaktadır. Kendi kendine organizasyon sistemin bütünsel bir niteliği olarak yerel etkileşimlerden ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda basit yerel etkileşim davranışlarından karmaşık bütünsel davranışlar ortaya çıkabilmektedir. Buna örnek olarak beyin verilebilir. Sinir hücrelerinin basit yerel etkileşim davranışları bulunmaktadır. Ancak bu basit yerel etkileşim davranışlarından karmaşık beyin davranışları ortaya çıkabilmektedir. Sistemi oluşturan ve yerel

⁴ Ajan tabanlı modellemede sistem, hesaplama yapabilen ve birbirleri ile ilişkili ajanlarla modellenmektedir.

etkileşim halindeki parçalar genellikle sistemin bütünü hakkında bir bilgiye sahip değildir. Kendi kendine organize olan sistemlerin genellikle bir bellekleri bulunmaktadır ve bunu öğrenmede kullanabilmektedirler. Bu bağlamda yapay sinir ağları denilen bir bilim dalı ortaya çıkmıştır.

Kendi kendine organize olan sistemler yalnızca düzgün bir evrimle değil ayrıca yıkımlı olaylarla⁵ da değişim gösterebilmektedir. Bu olguyu açıklamak için Bak (1996) “kendi kendine organize olan kritiklik” (*self-organized criticality*) kavramını ortaya atmıştır. Bu kavrama örnek olarak kum yığını metaforu verilmektedir. Buna göre kum sabit bir hızda bir yüzey üzerine dökülmektedir. Bu esnada başlangıçta kum yığını bir piramit oluşturmaktadır. Ancak bu dökülme esnasında belirli bir andan sonra kumlar piramitten aşağı doğru kaymaya başlamakta ve küçük heyelanlar oluşmaktadır. Bu heyelanlar zincirleme bir etki sonucu oluşmaktadır. Böylece bu kum yığını kesintili ve sıçramalı bir denge davranışı göstermekte ve yerel bir olayın sistem çapında etkide bulunabileceği kritik bir duruma evrilmektedir. Sistemin davranışı heyelanların başlamasından itibaren kumların bireysel davranışına bağlanamamaktadır. Sonuç olarak kendi kendine organize olan kritiklik paradigması kendi kendine organize eden bir sistemin kendisini kaos ile katı düzenlilik arasında dengeleyeceğini ifade etmektedir. Bu olgu “kaosun eşiğindeki hayat” (*life at the edge of chaos*) olarak adlandırılmaktadır (Lewin, 1999).

Kendi kendine organize olan sistemlerde bir bellek bulunmakta ve bu bellek sistemin davranışı üzerinde belirleyici olmaktadır. Bu yüzden bu tür sistemler tarihleri dikkate alınmadan anlaşılabilir. Burada bellek genellikle dağıtık⁶ bir biçimde bulunmaktadır.

Nicolis ve Prigogine (1977), kendi kendine organizasyon olgusunun, çoğunlukla termodinamik denge dışı bir durumdaki doğrusal olmayan sistemlerde ortaya çıktığını ortaya koymuşlardır.

Karmaşık Bir Sistem Olarak Ekonomi

Ekonominin karmaşık bir sistem olduğuna dair bir şüphe veya tartışma yoktur. Bununla birlikte ekonomi biliminde fizikte olduğu gibi başlıca modelleme araçları olarak yapısal denklemler kullanılmıştır. Bilgisayar teknolojisindeki gelişmeye ve karmaşıklık teorisinin ortaya çıkmasına koşut olarak ekonominin modellenmesinde ve anlaşılmasında yeni olanaklar belirlemiştir. Bu kapsamda birçok teorik ve ampirik çalışma gerçekleştirilmiştir (Anderson vd., 1988; Arthur vd., 1997; Arthur, 1999; Blume ve Durlauf, 2005; Farmer ve Foley, 2009; Durlauf, 2012; Foxon vd., 2013; Keleş ve Eren, 2014; Eser ve Kırer, 2017; Bozpinar, 2020c; Örün, 2020; Ünal, 2020).

⁵ Örneğin ekonomide yaşanan krizler.

⁶ “Dağıtık”, tek bir merkezde bulunmayan anlamına gelmektedir. Örneğin bir piyasada alıcıların ve satıcıların bilgileri tek bir merkezde bulunmamaktadır. Her alıcı ve satıcı kendi bilgisine sahiptir.

Karmaşıklık İktisadı: Teorik Bir İnceleme (Complexity Economics: A Theoretical Review)

Foster (2005, s.875), ekonominin aşağıdaki özellikleri sebebiyle karmaşık bir sistem olduğunu ifade etmektedir:

1. Ekonomik sistemler, organize karmaşıklığı yaratmak, genişletmek ve sürdürmek hedefiyle dışarıdan aldığı enerjiyi işe, veriyi ise bilgiye dönüştüren dağıtık yapılardır. Ekonomilerde enerji kaynaklarının tüketilmesi ile entropi üretilmektedir. Ekonomiler düşük entropili ham maddeleri yüksek entropili ürünlere dönüştürmektedir. Bu bağlamda üretim süreci düşük entropili kaynakları azaltmaktadır. Böylece yüksek entropi, ekonomik süreçle ortama salınmakta ve ekonomik süreç tersinmezlik göstermektedir. Sonuç olarak düşük entropi, belirli bir malın faydasını açıklamakta kullanılmaktadır.⁷
2. Ekonomik sistemler başka sistemlerin parçası ya da karşıtı olmaktadır ancak yine de kendi içinde bir bütündür. Sistemler arasındaki bağlantılar yüksek düzeyde karmaşıklığın ortaya çıkmasına yol açmaktadır.
3. Parçalar arasındaki bağlantıların hiyerarşik ve yapısal özellikleri nedeniyle ekonomik sistem, belirli bir seviyede yapısal tersinmezlik göstermektedir. Bu durum bozuk uyarılma ve esnek olmama gibi yapısal süresizliklere neden olabilir.
4. Ekonomik sistemin sergilediği evrimsel süreç ancak zaman boyutu da dikkate alınarak anlaşılabilir. Ekonomik sistemde ortaya çıkan olgular-büyüme, durağanlık ve yapısal dönüşüm-ancak zaman boyutuyla ele alınabilir. Bu durumda çeşitliliğin üretilmesi, yenilikçilik, difüzyon, seçim ve sistemin sürdürülmesi gibi olgulara hangi faktörlerin yol açtığına dair teorik sorunsallar ortaya çıkmaktadır.

Ekonomide karmaşıklık teorisi, neoklasik teoriden farklılıklar göstermektedir. Montgomery (2000, s.227) bu farklılıkları aşağıdaki gibi özetlemektedir:

1. Neoklasik teori ekonomiyi açıklamak için doğrusal modeller kurarken, karmaşıklık teorisi doğrusal olmayan modeller de kurmaktadır.
2. Neoklasik teori izole bireysel davranışlardan kitlesel davranışı elde etmeye çalışırken, karmaşıklık teorisi kitlesel davranışı açıklayabilmek için bireyler arasındaki etkileşimlerin de göz önünde bulundurulması gerektiğini vurgulamaktadır.
3. Neoklasik teori denge varsayımı üzerine yapılanmışken, karmaşıklık teorisi dengenin bulunmadığı durumları da dikkate almaktadır.
4. Neoklasik teori bireylerin davranışlarını rasyonel beklentiler varsayımı ile açıklarken, karmaşıklık teorisi bireylerin sınırlı rasyonel olduğunu belirtmektedir.

⁷ Ekonomide entropi kavramı için bk. Ulusoy (2017) ve Jakimowicz (2020).

5. Neoklasik teori azalan getiriler varsayımı üzerine temellenmişken, karmaşıklık teorisi ekonomide artan getirilerin de bulunduğunu dikkate almaktadır.

6. Neoklasik teori, ekonominin tarihinin sonraki olaylar üzerinde belirleyici olmadığını varsayarken, karmaşıklık teorisi tarihin belirleyici olduğunu ve bu bağlamda patika bağımlılığının bulunabileceğini öne sürmektedir.

7. Neoklasik teori para ve maliye politikası gibi basit politika reçeteleri önerirken, karmaşıklık teorisi daha karmaşık politika reçeteleri önermektedir.

Colander (2000)'a göre bilim, olgulardaki basitliklerin araştırılmasıdır. Bu bağlamda basitlikler ve genellikler araştırılmakta ve bunlar matematiksel ifadeler biçiminde depolanmaktadır. Colander (2000, s.2) bu bağlamda şunları ifade etmektedir:

“Bilim, ister karmaşıklık bilimi ister standart bilim olsun basitlik arayışıdır –doğal süreçlerle ilgili bilgileri verimli bir şekilde depolama metotları arayışıdır. Bilim, dünyanın karmaşıklığını alıp veri sıkıştırma süreciyle onu basitleştirmektedir. Bu veri sıkıştırma birçok biçim olabilir: Başlangıçta enformel bilgi biçimini alır; bilim ileriye gittikçe ve derinleştikçe formel bilgi daha kusursuz hale gelir.”

Basitlik arayışı ekonomi biliminin gelişiminde de görülmektedir. Colander (2000, s.2), ekonomi biliminden şu örneği vermektedir: “Adam Smith örneğin rekabetin insanların genel refahına hizmet edeceği bilgisini ortaya koymuş ama bunu biçimsel bir hale getirmemiştir.” Smith'in bu görüşü daha sonra ekonomide biçimsel hale getirilmiştir. Standart bilim, olguları matematiksel denklemlerle biçimsel olarak ifade etmeyi amaçlamıştır. Ancak karmaşık sistemlerin basit yapısal denklemlere indirgenmesi genellikle mümkün değildir. Karmaşık sistemler; heterojenlik, evrim, seçim, tarihe bağımlılık ve belirme (*emergence*) gibi özellikler sergileyebilmektedir. Bu bağlamda Colander (2000, s.2) şu tespitlerde bulunmaktadır:

“Standart bilim, veri sıkıştırmada yapısal basitleştirici metodu takip eder. Basit ilişkileri araştırır, veriyi analitik olarak çözülebilir modele indirgemeye çalışır ve modelin indirgenmiş halini bulur. Newton'un ve Einstein'ın ünlü denklemleri bunun örnekleridir. Standart bilim birçok alanda çok büyük derecede başarılı olmuştur. Örneğin enerji ile kütle arasındaki ilişkinin $E=mc^2$ 'ye indirgenmesi büyük bir başarıdır.”

Bununla birlikte karmaşık sistemler genellikle basit yapısal denklemlere indirgenememektedir. Colander (2000)'a göre eğer bir araştırmacı ele aldığı olguda basit yapısal denklemler ortaya koyamıyorsa üç seçeneği bulunmaktadır: “Alanı bilimin dışında ilan edebilir, yapısal bir basitlik

aramaya devam edebilir veya basitliği başka bir alanda aramaya başlayabilir.” Karmaşıklık yaklaşımını benimseyen araştırmacı üçüncü seçeneği benimseyecektir:

“Karmaşıklık bilimi, basit yapısal yasalara tabi olmayan bununla beraber yinelemeli (*iterative*) bir süreç olarak ele alındığında basitleştirilebilecek bir olgu sınıfının var olduğunu kabul eder. Yinelemeli süreçlerin, tahmin edilebilir ve anlaşılabilir belli sonuçlara yol açan karakteristiklerinin olduğunu öne sürer. Bu görüşle uyumlu olarak karmaşıklık basitliği yapıda değil yinelemeli süreçte arar.” (Colander, 2000, s.3).

Karmaşıklık teorisinde ekonominin açıklanması Epstein (2006)’ın ortaya koyduğu “üretken bilim” (*generative science*) paradigması çerçevesinde gerçekleştirilmektedir. Buna göre bir makro olgunun açıklanması için ajan tabanlı bir model⁸ ile söz konusu olguyu meydana getiren mikro kurallar bulunmalıdır. Bu bağlamda karmaşıklık teorisi neoklasik teoriden farklılaşmaktadır. Neoklasik teori, matematiksel ifadelerle sistem dinamiklerini ifade ettiğinde söz konusu olguyu açıklanmış kabul etmektedir.

Pozitif Geribildirimler ve Artan Getiriler

Neoklasik teori denge varsayımını benimsediği için negatif geribildirimleri yani azalan getirileri varsaymaktadır. Ancak ekonomide pozitif geribildirimlere ve artan getirilere de rastlanabilmektedir. Arthur (2000, s.23), pozitif geribildirimlerin sonucu olarak ekonomide karmaşık yapıların ortaya çıkabileceğini ifade etmiş ve bu duruma iki örnek vermiştir.

İlk örnek nükleer santral teknolojilerinin benimsenmesine ilişkindir. Buna göre başlangıçta Amerika Birleşik Devletleri’nde (ABD) üç çeşit nükleer santral teknolojisi bulunmaktadır. Bunlar hafif su, ağır su ve gaz soğutmalı nükleer santralleridir. Her teknoloji ne kadar çok benimsenirse o kadar çok gelişme göstermektedir yani pozitif bir geribildirim bulunmaktadır. Başlangıçta üç teknoloji de eşit pazar payına ve eşit şansa sahiptir. Eğer başlangıçta bu teknolojilerden biri küçük de olsa bir üstünlüğe sahipse o teknoloji baskın hale gelecektir. ABD’de başlangıçta üstünlüğe sahip olan hafif su santralleri baskın hale gelmiştir.

İkinci örnek internet alanındandır. ABD’de internet sektöründe başlangıçta eşit şansa sahip üç çevrimiçi servis şirketi bulunmaktadır. Bunlar American Online, Prodigy ve CompuServe’dir. Burada da pozitif bir geribildirim geçerli olmuştur. Her şirket daha fazla müşteri kazandığında daha geniş servis seçenekleri sunmuştur. Bu örnekte de American Online başlangıçta üstünlük elde ederek baskın duruma gelmiştir.

⁸ Ekonomide ajan tabanlı modellere örnek olarak Ünal (2018) ile Ünal ve Aladağ (2019)’ın gerçekleştirdiği ikili müzayede benzetimleri verilebilir.

Eğer bir tüketici için bir malın değeri diğer tüketicilerin aynı veya uyumlu mala sahip olmasıyla artıyorsa bu durum şebeke dışsallığına⁹ (*network externalities*) işaret etmektedir. Bu tür bir şebeke dışsallığına telekomünikasyon ağlarında ve kişisel bilgisayar yazılımlarında rastlanmaktadır.

Farrell ve Saloner (1985, 1986) ile Katz ve Shapiro (1985, 1986) şebekeler (ağlar) bağlamında artan getiriler ve patika bağımlılığı için modeller geliştirmişlerdir. Farrell ve Saloner (1985) ile Katz ve Shapiro (1985)'ya göre eğer mallar veya hizmetler artan getirilere yol açacak şekilde üretiliyorsa bu durumda şebeke dışsallığı ortaya çıkabilmektedir. Arthur (1989), Katz ve Shapiro (1986) ile Farrell ve Saloner (1986) ortaya koydukları modellerle şebeke dışsallığının ortaya çıkmasında artan getiriler ile tüketicilerin zaman içindeki seçimlerinin (patika bağımlılığı) önemini ortaya koymuşlardır.

Patika Bağımlılığı (Path Dependence)

Patika bağımlılığı mevcut kararların geçmişte yapılmış kararlarla ilişkili olduğunu belirtmektedir. Karmaşık sistemler patika bağımlılığı özelliğine sahiptirler. Başka bir deyişle karmaşık sistemlerin bir tarihi vardır ve bu tarih karmaşık sistemlerin şekillenmesinde rol oynar.

Patika bağımlılığına şöylesi bir süreç örneği verilebilir. Bu süreç, içinde bir kırmızı bir de beyaz top içeren bir kupa ile başlamaktadır. Ardından kupadan rastgele bir top seçilmektedir. Eğer çekilen top kırmızı ise bu top kupaya geri atılmakta ve kupaya bir kırmızı top daha eklenmektedir. Buna karşın eğer çekilen top beyaz ise yine bu top kupaya geri atılmakta ve kupaya bir beyaz top daha eklenmektedir. Eğer bu süreç çok defa tekrarlanırsa başlangıçta çekilen topların rengine bağlı olarak kırmızı veya beyaz toplardan biri baskın hale gelecektir. Bu süreç patika bağımlılığına bir örnek teşkil etmektedir. Patika bağımlılığında başlangıçtaki seçimler ilerideki sonuçları etkilemektedir.

Teknolojinin gelişiminde patika bağımlılığının örneklerine rastlanabilir. Bu duruma başlıca bir örnek literatürde QWERTY hikâyesi olarak anılmaktadır. QWERTY hikâyesi daktilonun evrimi ile ilgilidir. Başlangıçta daktilonun icadında QWERTY olarak isimlendirilen tuş yerleşimi verimli olmamasına rağmen daha sonra standart hale gelmiştir.

Santa Fe Enstitüsü

1984 yılında Santa Fe Enstitüsü'nün kuruluşu karmaşıklık teorisinin gelişiminde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu enstitü iktisatçı Kenneth J. Arrow da dâhil olmak üzere ekonomi, sosyoloji, biyoloji, fizik ve bilgisayar gibi farklı disiplinlerden birçok seçkin bilim insanını bir araya getirmiştir. Günümüzde de karmaşık sistemler üzerine çalışan dünya üzerindeki en önemli araştırma merkezi olup kendini şöyle tanıtmaktadır:

⁹ Şebeke dışsallıkları üzerine literatür için bk. Top vd. (2011).

“Santa Fe Enstitüsü bilimsel anlayışın sınırlarını genişleten disiplinler arası bir araştırma topluluğudur. Amacı günümüzde karşılaşılan birçok problemin altında yatan, karmaşık fiziksel, hesapsal, biyolojik ve sosyal sistemlerdeki genel temel prensiplerin keşfedilmesi, anlaşılması ve bildirilmesidir.” (“Santa Fe Institute”, t.y.)

Arthur vd. (1997, s.2) tarafından ifade edildiği gibi ekonomide karmaşıklığın anlamını ve önemini ifade edebilecek tek bir görüş bulunmamaktadır. Bunun yerine ilişkili konular arasında benzerlikler bulunmaktadır. Farklı bilimsel alanlardaki benzerlikler karmaşık uyarlamalı sistemler veya uyarlamalı doğrusal olmayan ağlar konusunda ortaklaşmaktadır. “Bu sistemler ya da ağlar ister proteinleri ister karıncaları ister ekonomik ajanları temsil etsin yüksek derecede birbirine bağımlı ve etkileşimli bireylerin oluşturduğu bilimsel bir alanı temsil etmektedir.” (Comim, 2000, s.157).

Arthur vd. (1997, s.3) uyarlamalı doğrusal olmayan ağları şu şekilde karakterize etmektedir:

1. Dağınık etkileşimler (*Dispersed interaction*): Global sonuçlar birçok farklı ajan birbirlerinin davranışlarına göre etkileşimde bulunduğu süreçlerle üretilir. Burada ajanların yalnızca sayıca çok olmaları değil aynı zamanda farklı olmaları da gereklidir çünkü bu özellik kitlenin davranışında “sürekli yeniliklerin” (*perpetual novelty*) üretilmesine yardımcı olur.
2. Evrensel bir kontrolörün var olmaması (*No global controller*): Ajanlar arasındaki etkileşimler yasal kurumlar gibi rekabet ve koordinasyon mekanizmalarıyla üretilir.
3. Enine kesen hiyerarşik organizasyon (*Cross-cutting hierarchical organization*): Evrensel organizasyon birçok farklı düzeyde var olmaktadır. Herhangi bir düzeydeki birimler daha üst düzeydeki birimler için yapı taşı görevi görmektedir.
4. Sürekli uyarılma (*Continual adaptation*): Çevredeki değişimlere yanıt olarak ajanların içsel durumları değişmektedir. Bireyler biriken deneyimlerine göre sürekli adapte olmaktadır.
5. Aralıksız yenilikler (*Perpetual novelty*): Yeni davranışlar ve yeni yapılar, yeni davranışların ve yeni yapıların yaratılmasını harekete geçirmektedir. Böylece sistem sürekli yeniliklerin üretilmesi durumundadır.
6. Denge-dışı dinamikler (*Out-of-equilibrium dynamics*): Sürekli yenilikler durumu verili iken ekonomi herhangi bir optimum denge yakınında çalışmamaktadır.

Santa Fe yaklaşımı yukarıda özellikleri belirtilmiş karmaşık uyarlamalı sistemlerin ya da uyarlamalı doğrusal olmayan ağların disiplinler arası çalışılmasını içerir. Bu sistemler, içinde buldukları çevrenin dinamik durumunu içselleştirmekte ve yansıtmaktadır:

“Santa Fe anlayışı karmaşıklığın düzeyler ve hiyerarşiler halinde olduğunu, kendi kendini organize ettiğini, korunumlu ve korunumsuz dinamik sistemleri, denge harici düzen nosyonlarını, kaotik fenomenleri, fiziksel sistemlerin çoğulculuğunu ve kozmik bir denge-dışı fenomen olan big-bang’i kapsar. Santa-fe’nin karmaşıklık anlayışı ayrıca Hayek’in karmaşık fenomen teorisiyle¹⁰ de çarpıcı benzerlikler gösterir. Hayek’teki gibi, Brian Arthur’un etkisi altında ekonomi, beliren (*emergent*), kendi kendini organize eden evrimsel bir süreç olarak görülür. Ajanlar bilgiyi sınıflandırır ve hiyerarşik olarak düzenlerler, hiyerarşik olarak ne bildikleri ve kendi yerel dünyalarındaki beklentilerine göre bilişsel biçimde karar verirler. Ekonominin sürekli bir denge dışılık halinde bulunması daha muhtemeldir.” (Wible, 2000, s.23).

Santa Fe yaklaşımı karmaşık sistemlerin ele alınması için “teorem-ispat” biçimindeki bir teorik yapının uygun olmadığını ifade etmektedir. Böyle bir teorik yapı karmaşık sistemlerde çoğunlukla bulunmayan dengeye, doğrusallığa ve sabit noktalar ile çekicilerin varlığına dayanmaktadır. Uyarlamalı doğrusal olmayan ağlar üzerine çalışmalar akademik ilgiyi denge noktalarının bulunmasından daima değişen yörüngelerin bulunmasına çevirmiştir. Santa Fe yaklaşımında ekonomi, izole bir disiplin olarak görülmemekte ama daha geniş bir kültürel sistem içine gömülü daha bütünleşik bir disiplin olarak ele alınmaktadır (Comim, 2000, s.159).

Sonuç

Karmaşık sistemlerin bilimsel olarak ele alınmaya başlanmasıyla karmaşıklık teorisi adında yeni bir paradigma ortaya çıkmıştır. Karmaşıklık teorisi birçok alanda olduğu gibi ekonomide de yeni anlayışlara yol açmıştır. Karmaşık sistemler yüzlerce yıldır bilinmesine rağmen bilimsel olarak ele alınmasının tarihi yenidir. Bu duruma bilişim teknolojisindeki gelişme yol açmıştır. Bu bağlamda artık bilgisayar sayesinde etkileşim içindeki birçok parçadan oluşan sistemlerin modellenmesi ve benzetimlerinin yapılması mümkün hale gelmiştir.

¹⁰ Hayek, karmaşıklık modellerinin birbiriyle yakından ilişkili iki faktörü dikkate alması gerektiğini savunmuştur. Bu faktörler çok sayıda değişken ve bu değişkenler arasındaki bağlantılardır. Bu iki koşul karmaşık fenomenleri tanımlamaktadır. Bu perspektifle Hayek dağılmış (*dispersed*) ve iyi ifade edilmemiş (*inarticulate*) bilgi olgularını tanımlamış ve “prensiplerin açıklamaları” (*explanations of the principles*) kavramını öne sürmüştür (Fiori, 2009, s.265). Prensiplerin açıklamaları kavramına, düzeni belirleyen bütün olayların bilinmesinin pratik olarak mümkün olmadığı durumlarda başvurulmaktadır (Fiori, 2013, s.263). Hayek’in bu teorisi ile karmaşıklık üzerine çağdaş çalışmalar birçok ortak özellik taşımaktadır. Her iki yaklaşımda da bireysel birimlerin kendi kendine organizasyonu, uyarılma süreci, doğrusal olmayan ilişkiler ve patika bağımlılığı olguları bulunmaktadır (Fiori, 2009, s.265).

Karmaşıklık İktisadı: Teorik Bir İnceleme (Complexity Economics: A Theoretical Review)

Bu çalışmada ekonomik olayların anlaşılmasında anaakım iktisadi düşünce yani neoklasik iktisadi düşüncedeki eksiklerin tamamlanabilmesi ve çeşitli tartışmalara bir katkıda bulunmak amacıyla karmaşıklık iktisadi genel olarak incelenmiştir. Buna göre şu sonuçlara ulaşılmıştır:

a) Ekonominin analizinde neoklasik yaklaşım ile karmaşıklık yaklaşımı arasında derin farklar bulunmaktadır. Farklı yaklaşımı benimseyen ekonomistler farklı sorular sormakta ve farklı yöntemleri kullanmaktadırlar. Neoklasik teori, teoremleri tümdengelsel bir yöntemle ispatlayarak gelişim kaydederken karmaşıklık yaklaşımı, bilgisayar benzetimleri ile konusunu aydınlatmaya çalışmaktadır. Bilgisayar benzetimleri bir çeşit laboratuvar olarak görülmektedir. Neoklasik teori denge kavramına dayanırken, karmaşıklık yaklaşımı heterojenliği, tarihi, öğrenmeyi, yerel etkileşimleri ve denge dışı dinamikleri de ele almaktadır. Neoklasik teori ekonomiyi "teorem-ispat" yöntemi ile anlamaya çalışırken, karmaşıklık yaklaşımı makro düzeni oluşturan mikro kuralları bulmaya çalışarak ekonominin işleyişini anlamaya çalışmaktadır. Arthur (2000, s.20)'un ifadesiyle:

"Santa-Fe yaklaşımı ya da karmaşıklık yaklaşımı standart teoriye bir ek değil denge dışı (out-of-equilibrium) düzeyde daha genel bir teoridir."

b) Neoklasik teoride, ekonomi açıklanmaya çalışılırken ve ekonomik modeller kurulurken denge, azalan getiriler, rasyonel beklentiler, tam bilgi, temsili birey ve bireylerin homojenliği gibi varsayımlarda bulunmaktadır. Ancak bu varsayımlar reel ekonomilerde her zaman geçerli değildir. Karmaşıklık teorisi bağlamında kurulan modellerde bu varsayımlar esnetilebilmektedir. Böylece ekonomilerin daha doğru modellenmesi sağlanmakta ve daha doğru açıklamalar elde edilmektedir.

c) Son olarak karmaşıklık iktisadının neoklasik iktisada göre ekonomik yapıların neredeyse bütünsel bir şekilde anlaşılmasına imkân verecek araçlar sunduğu görülmektedir. Böylece bu alanda yapılan çalışmaların sayısının artacağı öngörmek mümkündür.

Kaynakça

Anderson, P. W., Arrow, K. J. ve Pines D. (1988). *The Economy as an Evolving Complex System*. Redwood City, CA: Addison-Wesley.

Arthur, W. B. (1989). Competing technologies, increasing returns, and lock-in by historical events. *The Economic Journal*, 99(394), 116-131.

Arthur, W.B., Durlauf, S. ve Lane, D. A. (1997). *The Economy as an evolving complex system II*. Massachusetts: Addison-Wesley.

Arthur, W. B. (1999). Complexity and the economy. *Science*, 284(5411), 107-109.

- Arthur, W. B. (2000). Complexity and the economy. D.A. Colander (Ed.), *The Complexity vision and the teaching of economics* (ss. 19-28) içinde. Cheltenham: Edward Elgar.
- Bak, P. (1996). *How nature works*. New York: Springer.
- Bertuglia, C. ve Vaio, V. (2005). *Nonlinearity, chaos & complexity*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Blume, L. E. ve Durlauf, S. N. (Ed.). (2005). *The economy as an evolving complex system, III: Current perspectives and future directions*. Oxford: Oxford University Press.
- Bozpinar, C. (2020a). Uzun Dalgalar Teorisi çerçevesinde 2008 küresel krizi. *Ekonomik Yaklaşım*, 30 (112), 57-84. doi: 10.5455/ey.17005.
- Bozpinar, C. (2020b). Marx öncesi Emek Değer Teorisi: Genel bir bakış. *Politik Ekonomik Kuram*, 4 (1), 72-93.
- Bozpinar, C. (2020c). Marx ve işsizlik: Karmaşıklık iktisadının izleri. Y. A. Unvan (Ed.), *İktisadi ve idari bilimler: Teori, güncel araştırmalar ve yeni eğilimler* (ss. 178-197) içinde. Karadağ: Ivpe.
- Cilliers, P. (1998). *Complexity and postmodernism: understanding complex systems*. London: Routledge.
- Cohen, I. B. (1994). Newton and the social sciences, with special reference to economics, or, the case of the missing paradigm. P. Mirowski (Ed.), *Natural Images in Economic Thought* (ss. 55-90) içinde. Cambridge: Cambridge University Press.
- Colander, D. (Ed.). (2000). *The complexity vision and the teaching of economics*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Comim, F. (2000). Marshall and the role of common sense in complex systems. D. Colander (Ed.), *Complexity and the History of Economic Thought* (ss. 155-192) içinde. London, UK: Routledge.
- Durlauf, S. N. (2012). Complexity, economics, and public policy. *Politics, Philosophy & Economics*, 11(1), 45-75.
- Epstein, J. M. (2006). *Generative social science: studies in agent-based computational modeling*. Princeton: Princeton University Press.
- Eser, R. ve Kırer, H. (2017). Mekansal iktisat ve mekansal kompleksite üzerine bir değerlendirme. *Yıldız Social Science Review*, 3(2), 137-156.
- Farmer, J. D. ve Foley, D. (2009). The economy needs agent-based modelling. *Nature*, 460(7256), 685-686.
- Farrell, J. ve Saloner, G. (1985). Standardization, compatibility, and innovation. *The RAND Journal of Economics*, 16, 70-83.

Karmaşıklık İktisadı: Teorik Bir İnceleme (Complexity Economics: A Theoretical Review)

Farrell, J. ve Saloner, G. (1986). Installed base and compatibility: Innovation, product preannouncements, and predation. *The American Economic Review*, 76, 940-955.

Fiori, S. (2009). Hayek's theory on complexity and knowledge: dichotomies, levels of analysis, and bounded rationality. *Journal of Economic Methodology*, 16(3), 265-285.

Fiori, S. (2013). Subjectivism and Explanations of the Principle: Their Relationship with Methodological Individualism and Holism in Hayek's Theory. R. Leeson ve F. Roger (Ed.), *Hayek and Behavioral Economics* (pp. 263-277) içinde. London: Palgrave Macmillan.

Foster, J. (2005). From simplistic to complex systems in economics. *Cambridge Journal of Economics*, 29 (6), 873-892.

Foxon, T. J., Köhler, J., Michie, J. ve Oughton, C. (2013). Towards a new complexity economics for sustainability. *Cambridge Journal of Economics*, 37(1), 187-208.

Jakimowicz, A. (2020). The Role of Entropy in the Development of Economics. *Entropy*, 22(4), 1-25. <https://doi.org/10.3390/e22040452>

Katz, M. L. ve Shapiro, C. (1985). Network externalities, competition, and compatibility. *The American Economic Review*, 75(3), 424-440.

Katz, M. L. ve Shapiro, C. (1986). Technology adoption in the presence of network externalities. *Journal of Political Economy*, 94(4), 822-841.

Keleş, E. ve Eren, E. (2014). Ajan tabanlı modelleme ve hesaplamalı iktisat. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 11(42), 197-219.

Lewin, R. (1999). *Complexity: Life at the edge of chaos*. Chicago: University of Chicago Press.

Montgomery, M. R. (2000). Complexity theory an Austrian perspective. D. Colander (Ed.). *Complexity and the history of economic thought* (ss. 227-240) içinde. London, UK: Routledge.

Nicolis, G. ve Prigogine, I. (1977). *Self-organization in non-equilibrium systems*. New York: Wiley.

Örün, E. (2020). Kompleksite iktisadı ve ajan bazlı kompütasyonel iktisat. *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(19), 48-62.

Santa Fe Institute. (t.y.). *Our Mission*. Erişim adresi: <https://www.santafe.edu/about>.

Tetenbaum, T. J. (1998). Shifting paradigms: From Newton to chaos. *Organizational Dynamics*, 26(4), 21-33.

Top, S., Dilek, S. ve Çolakoğlu, N. (2011). Perceptions of network effects: Positive or negative externalities? *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 24, 1574-1584.

Ulusoy, T. (2017). Ekonofizik ve Finansal Entropi. *Kastamonu University Journal of Economics & Administrative Sciences Faculty*, 18(1), 138–149.

Ünal, B. (2018). Comparison of a fuzzy-logic based bidding strategy with other strategies in dynamic double auctions. *Turkish Journal of Fuzzy Systems*, 9(2), 1-10.

Ünal, B. ve Aladağ, Ç. H. (2019). Fuzzy logic-based bidding strategies in dynamic double auctions. *Kybernetes*, 48(3), 612-35.

Ünal, B. (2020). Karmaşıklık iktisadı ve benzetim. Y. A. Unvan (Ed.), *İktisadi ve idari bilimler: Teori, güncel araştırmalar ve yeni eğilimler* (ss. 110-126) içinde. Karadağ: Ivpe.

Wible, J. (2000). What is complexity. D.A. Colander (Ed.), *The complexity vision and the teaching of economics* (ss. 86-115) içinde. Cheltenham: Edward Elgar.

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]

[itobiad], 2021, 10 (1): 28-51.

**Diaspora Kimliğinin Yönü Üzerindeki Anlaşmazlık Olarak
Gürcistan'daki Çeçen-Kistlerde Tasavvuf-Selefilik Tartışması**

The Salafi-Sufi Conflict in Georgia's Chechen-Kist Society as
Controversy on Diaspora Identity

Keisuke WAKIZAKA

Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, İİSBF

Asst. Prof., İstanbul Gelisim University, Fac. of Econ. Adm. and Soc. Sci.

kwakizaka@gelisim.edu.tr

Orcid ID: 0000-0002-0438-5687

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 01.10.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 13.11.2020
Yayın Tarihi / Published	: 09.03.2021
Yayın Sezonu	: Ocak-Şubat-Mart
Pub Date Season	: January-February-March

Atıf/Cite as: Wakizaka, K . (2021). Diaspora Kimliğinin Yönü Üzerindeki Anlaşmazlık Olarak Gürcistan'daki Çeçen-Kistlerde Tasavvuf-Selefilik Tartışması . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 10 (1) , 28-51 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/60435/803629>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – İstanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Diaspora Kimliğinin Yönü Üzerindeki Anlaşmazlık Olarak Gürcistan'daki Çeçen-Kistlerde Tasavvuf-Selefilik Tartışması*

Öz

Bu çalışmanın konuları Pankisi'deki Selefilik akımının diğer bölgedekilerle farkları ve Sufiler ve Selefilik arasındaki ilişkilerin değişim sürecidir. Bu makale, Pankisi'deki Selefi-Sufi anlaşmazlığının Çeçen-Kist kimliğini Gürcü toplumuna asimilasyona karşı nasıl korumak gerektiğine yoğunlaştığını ve Pankisi'deki kültür me kimlik durumunun rahatlanması ve çevre kirliliği ve insan hakları sorunları gibi yeni sorunların ortaya çıkmasının Pankisi'deki Selefi-Sufi çatışmasının sona ermesinde önemli rol oynadığını öne sürmektedir. Çeçen-Kistlerin neredeyse tamamı Müslümanken onların benimsediği geleneksel İslamiyet (tasavvuf) ve kültürü, Hıristiyanlık ve Gürcü kültüründen de önemli derecede etkilenmiştir. Ayrıca Sovyetler Birliği dönemindeki ateist politikalarından dolayı Çeçen-Kistlerin toplumsal hayatı sekülerleştirilmiş ve Gürcüler ve Çeçen-Kistler arasındaki farklar daha da azalmıştır. Diğer yandan, 1990'lı yıllardan sonra ise Kur'an merkezli saf İslamiyet'i savunan Selefilik Pankisi'de yayılmaya başlamış ve özellikle gençler arasında çok etkili olmuştur. Fakat Pankisi'deki Selefilik ve Kuzey Kafkasya'daki Selefilik arasında önemli fark mevcuttur. Kafkas Emirliği örneği gibi Kuzey Kafkasya ve diğer bölgelerdeki Selefilik-Vahhabilik akımı şeriatın katı şekilde uygulandığı "İslam devleti" gibi yapılanmaları bölgede oluşturmaya yönelmekte ve bu süreçte bölgedeki güçlerle ciddi çatışma içindedir. Diğer yandan, Pankisi'deki Selefilik akımı ise Çeçen-Kist kimliğini Gürcü toplumuna asimilasyondan korumaya ağırlık vermektedir. Gürcistan devletinin ilkelerine aykırı olan "İslam devleti" gibi yapılanmaları kurma niyetini gütmemiştir. Pankisi'deki Sufi-Selefi anlaşmazlığı da "Çeçen-Kist kimliği asimilasyondan nasıl korumalıyız?" sorusu üzerine odaklanırken bu iki grup Çeçen-Kist kimliğinin korunmasının önemi konusunda hemfikirdir. Öyle ki, Pankisi'deki Sufi-Selefi anlaşmazlığı Çeçen-Kistlerin kimliği ve kültürü konusunda rahatlama sağlandıktan sonra önemli derecede sakinleşmiştir. Ayrıca çevre kirliliği ve insan hakları sorunu gibi yeni sorunların ortaya çıkması Pankisi'deki Çeçen-Kistleri Gürcistan hükümetine karşı birlikte harekete geçirmiş ve bölgedeki Selefi-Sufi çatışmasının sona ermesinde önemli rol oynamıştır.

Anahtar Kelimeler: Gürcistan, Çeçen-Kist Toplumu, Selefi-Sufi Anlaşmazlığı, Diaspora, Kimlik.

* Bu çalışma yazar tarafından 2019 yılında Doç. Dr. Işık Kuşçu Bonnenfant'ın danışmanlığının altında Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne teslim edilen yazarn "Living as 'North Caucasians in Georgia: Identity and Integration in Georgia among the Ossetian and Chechen-Kist Communities" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

The Salafi-Sufi Conflict in Georgia's Chechen-Kist Society as Controversy on Diaspora Identity

Abstract

The topics of this work are the differences between Salafism in Pankisi and that in the other regions and the change of the relations between Sufists and Salafists. This article argues that the conflict between Salafists and Sufists focuses on the topic of how Chechen-Kist identity should be preserved against assimilation to Georgian society and that the improvement of socio-cultural situation in Pankisi and the emergence of new problems such as environmental issue and issue of human rights played an important role in the end of the conflict between Sufist and Salafist in Pankisi. While most of Chechen-Kists are Muslims, their traditional Islam and culture was densely affected by Christianity and Georgian culture. Besides, due to the atheist policies in the Soviet era, Chechen-Kists' social life was secularized and differences between Georgians and Chechen-Kists decreased even more. On the other hand, Salafism (Qur'an-based Islam) spread in Pankisi after 1990s and affected especially young people. However, while Salafism-Wahhabism in the other regions aims at establishment of "Islamic state" in which *Sharia* (Islamic legal system) is implemented strictly, Salafism in Pankisi highlights preserving Chechen-Kist identity against Georgianization and does not intend to establish "Islamic state", which is contrary to Georgia's principles. While the Sufist-Salafist conflict in the region is over the question of how Chechen-Kist identity should be kept, both of the two groups recognize the importance of preserving their identity in the same way. Therefore, the Salafist-Sufist conflict in Pankisi calmed down after the situation of Chechen-Kists' culture and identity was improved. Besides, the emergence of new problems such as issues of environmental pollution and human rights led Chechen-Kists in Pankisi to take action together against the Georgian government and played an important role in the end of Salafist-Sufist conflict in the region.

Keywords: Georgia, Chechen-Kist Society, Salafi-Sufi Conflict, Diaspora, Identity.

Giriş

1991 yılında Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Gürcistan yeni ulus-devlet inşa sürecine girmiştir. Gürcistan başlangıçta ülke içindeki azınlıkları dışlamaya yöneldiği için ülke içinde Abhazya ve Güney Osetya sorunları gibi şiddetli etnik çatışmalar yaşanmış ve azınlıkların Gürcistan'a entegrasyonu günümüzde de Gürcistan'ın en önemli gündemi olarak

kalmaktadır. Ayrıca 11 Eylül saldırısından sonra Gürcistan'daki azınlıklar, özellikle Müslüman azınlıklarının entegrasyonu meselesi "terörizme karşı mücadele" bağlamında da ele alınmaya başlamış ve bu açıdan onların Gürcistan'a entegrasyonunun önemi daha da artmıştır.

Diğer yandan, Pankisi Vadisi'ndeki Selefilerin toplumsal yapısı ve Selefi-Sufi anlaşmazlığı diğer bölgelerdekinden çok farklı olmasına rağmen bu gerçek üzerinde odaklanan ve diaspora kimliği bağlamında Pankisi'deki Selefileri ele alan çalışmalar neredeyse hiç yoktur. Bu çalışma Rogers Brubaker'in "diaspora-anayurt-ev sahibi toplumu ilişkileri" teorisinden (bkz: Brubaker, 1996) yola çıkmış ve Çeçen-Kist diasporası ve "ev sahibi" olarak tanımlanan Gürcü toplumu arasındaki ilişkilere odaklanmaktadır. Bu çalışma, Pankisi Vadisi'ndeki Selefi-Sufi anlaşmazlığının Çeçen-Kist kimliğini Gürcü toplumunun asimilasyonuna karşı nasıl korumak zorunda olduğunu ve Çeçen-Kist kimliği konusunda belli bir seviyede rahatlık sağlandıktan sonra Selefi-Sufi anlaşmazlığının neredeyse sona erdiğini öne sürmektedir.

Kaynaklar ve araştırma yöntemleri konusunda, Ayşegül Aydıngün, Ali Asker ve Anıl Üner tarafından hazırlanan "Pankisi Vadisi'nde Kistler: Selefilik, Gelenekçilik, Kimlik ve Siyaset" başlıklı makale Pankisi Vadisi'ndeki Selefi-Sufi anlaşmazlığı ile ilgili son derece önemli birinci el kaynağından yararlanmıştır. Bunun dışında 2017 yılında Pankisi Vadisi'nde yazar tarafından yapılan saha çalışmalarından da yararlanılmıştır. Bu çalışma nitel araştırma yöntemlerine dayanmakta ve toplanılan bilgi hem ampirik kaynak olarak hem de analiz için kullanılmaktadır.

Bu çalışmanın yapısı konusunda, birinci bölümde Pankisi Vadisi'ndeki Çeçen-Kist toplumundaki İslamiyet'in tarihsel süreci ve güncel durumu hakkında kısa bilgi verilecektir. İkinci bölümde Pankisi Vadisi'ndeki Selefi-Sufi anlaşmazlığının yapısını Kuzey Kafkasya'daki durumuyla karşılaştırarak analiz edecektir. Üçüncü bölümde Pankisi Vadisi'nin güncel durumu ve onun Selefi-Sufi anlaşmazlığına etkisi ele alınacaktır. Sonuç bölümünde ise bu üç bölüm özetlenerek Pankisi'deki Selefi-Sufi anlaşmazlığının "diaspora kimliğini nasıl korumak gerektiğine" dair olduğu ve bu anlaşmazlığın belli seviyedeki kültürel rahatlanmadan sonra neredeyse sona erdiği vurgulanacaktır.

Gürcistan'daki Çeçen-Kist Toplumunda İslamiyet

Sovyetler Birliği Dönemine Kadar Çeçen-Kistlerde İslamiyet

19. yüzyılda Çeçenistan-İnguşetya'dan Gürcistan'ın kuzeydoğu kısmında yer alan Pankisi Vadisi'ne yerleşen Çeçen-Kistlerin neredeyse hepsi Müslümanken, onların inanç sistemi İslamiyet öncesi paganizm ve Hıristiyanlıktan da önemli derecede etkilenmiş ve Gürcüler ile Çeçen-Kistler arasında kültürel açıdan güçlü bağlar mevcuttu (Kurtsikidze ve Chikovani,

2002: 26; Sanikidze, 2007: 266). Çeçen-Kistler İslamiyet'i kabul ettikten sonra da onlar üzerindeki Rus Çarlığı ve Gürcü Ortodoks Kilisesi'nin baskısı devam etmiş (Sanikidze, 2007: 267) ve Jokolo ve Omalo köylerinin sakinlerinin çoğu 1866 yılına kadar Hıristiyanlaştırılmıştır (Sanikidze, 2007: 267). Böylece Çeçen-Kist toplumu Müslüman kesimi ve Hıristiyan kesimi olarak bölünmüş ve Hıristiyan kesimi ise Hıristiyan Gürcü toplumuyla tamamen birleşmiştir (Aydingün, Asker ve Üner, 2016: 352). Bir de Pankisi'deki Çeçen-Kistler üzerindeki İslamiyet'in etkisi 1990'lı yıllara kadar Çeçenistan-İnguşetya'dakilere nazaran daha azdı (Sanikidze, 2007: 267).

Diğer yandan, bölgede İslamiyet'in tekrar canlanmasına yönelik çabalar da elbette mevcuttu. Mesela 1905 yılında Pankisi'de bir mescit açılmış (Margoshvili, 1990: 15) ve Sovyetler Birliği döneminde de hükümetin baskısına rağmen İslami inanç Çeçen-Kist toplumunda sağlam şekilde korunmuş ve bölgedeki Çeçen-Kistlerin hemen hemen hepsi 1970'li yıllara kadar İslamiyet'i yeniden benimsemiştir (Sanikidze, 2007: 268-269). Özellikle Nakşibendi ve Kadiri Sufi tarikatları bölgedeki Çeçen-Kistlerin dini kimliği sürdürmesinde önemli rol oynamıştır. Günümüzde de toplum üzerinde büyük etkiye sahiptir (bkz: Kurtsikidze ve Chikovani, 2002: 29; Margoshvili, 1990: 231-239). Ortadoğu'daki İslamiyet'te mescit ibadet için son derece önemli rol oynarken Pankisi'deki tasavvuf sisteminde Müslümanlar mescit olmaksızın bile evlerde dini faaliyetleri sürdürebilmiştir. Böylece Rus Çarlığı ve Sovyetler Birliği'nin baskısı Çeçen-Kistlerin inancını fazla etkilememiş ve onların inancı ve etnik birlikteliği günümüze kadar sürdürülmüştür (Tanaka, 2000).

Pankisi'deki İslamiyet'in paganizm ve Hıristiyanlığından etkilendiği gibi, bölgedeki şariat sistemi de Çeçen-Kistlerin gelenek-adetlerinden etkilenmiş ve gelenek-adetler sıkça şeriatın daha üstün konumda yer almıştır (Sanikidze, 2007: 273). Bu yüzden, iki Sufi tarikat arasındaki farklar bölgedeki Çeçen-Kist toplumunda sorunlar yaratmamıştır. Çeçen-Kistlerin neredeyse tamamı kendilerini Müslüman olarak tanımlarken onların çoğu Sovyetler Birliği hükümetinin din üzerindeki baskısından dolayı İslami öğretileri yeterince öğrenememiştir. Böylece Pankisi'deki birçok Çeçen-Kist önemli derecede dinden uzaklaştırılmış ve dini hayatla fazla ilgilenmemiştir. Mesela, orada birçok kişi içki içerdi, Hıristiyanlarla evlenirdi ve kendi çocuklarına Hıristiyan isimlerini verirdi (Sanikidze, 2007: 273-274).

Kültür konusunda da Pankisi'deki Çeçen-Kistler günlük hayatta ortak dil olarak Gürcüceyi kullanmakta ve onların toplumsal-kültürel yapısı Gürcü toplumundan çok etkilenmiştir. Böylece Gürcistan'daki Çeçen-Kistler Müslüman toplumu olmasına rağmen Gürcü toplumuna en iyi şekilde entegre olan toplumlardan birisiydi. Ayrıca, paganizm, Hıristiyanlık ve Sovyetler Birliği dönemindeki ateist politikadan dolayı Çeçen-Kistler ve Gürcüler arasındaki farklar azalmıştır.

Selefilik Pankisi Vadisi'ne Yayılması

1990'lı yıllara kadar Pankisi'deki Çeçen-Kistler Gürcistan'a en iyi şekilde entegre olmuş etnik gruplardan biri olarak belirlenirken Çeçenistan'da meydana gelen iki savaş ve Gürcistan'ın Çeçenistan-İçkerya ile ilişkileri güçlendirmesi Pankisi'nin toplumsal-kültürel, dini ve siyasi durumu dramatik şekilde değiştirmiştir. Mesela 1996 ve 2001 yılları arasında Pankisi'de 4 yeni mescit inşa edilmiştir (Kurtsikidze ve Chikovani, 2002: 34). Bununla birlikte Arapça okullar ve üst düzey eğitim kurumları da Pankisi'nin her köyünde açılmıştır. Böylece 1990 yılından sonra Arap ülkelerindeki üniversitelerde eğitim gören gençlerin sayısı önemli derecede artmış (Kitagawa, 2004: 152) ve Pankisi Vadisi'nde Araplar ve Selefilik etkisi hızlı şekilde yayılmıştır (Traynor, 2002). Pankisi'de faaliyet gösteren Arap Selefi örgütleri yerel Sufi Müslümanları çoktanrıçılığı benimsemekle sert şekilde suçlamıştır. Selefilik kendilerinin "hakiki Müslüman" olduğunu ileri sürerek İslamiyet'e dayanmayan gelenekleri eleştirmektedir.

1999 yılında meydana gelen İkinci Çeçen Savaşı esnasında mülteciler, militanlar ve yabancı mücahitlerin bölgeye yoğun şekilde akımı Selefilik yayılmasını daha da hızlandırmıştır. Bu dönemde Pankisi'de devam eden ciddi kargaşanın Duisi köyünde şeriat mahkemesinin halkın tepkisine rağmen kurulması gibi eğilimlere halkın desteğini artırdığı da söylenebilir (Kurtsikidze ve Chikovani, 2002: 40; Kitagawa, 2004: 153). Günümüzde militanlar sorunu ve kargaşa Pankisi'de çözüldüyse de Selefilik geçen 10 yıl içinde bölgede önemli etkiye sahip olmuş ve özellikle gençler arasında yayılmıştır. Pankisi Vadisi'nin güncel ekonomik durumu oldukça kötüdür ve neredeyse bütün gençler işsizdir (Prasad, 2012: 12). Selefilik gençler arasında yayılmasının arkasında bu durum da mevcuttur. 2011 yılına kadar bölgedeki gençlerin %50-80'inin Selefilik yöneldiği tahmin edilmektedir (Prasad, 2012: 12). Böylece Pankisi'de Selefi gruplar ve Sufi gruplar arasındaki güç dengesi değişmiştir. Mesela, 2010 yılının Temmuz ayında Birikiani köyündeki geleneksel tekke Selefilik tarafından kaldırılırken onun yerine Selefi mescit inşa edilmiştir ("Chechen Wahhabis Destroyed Prayer House in Pankisi Gorge", 2011; "Prayer House Destroyed in Pankisi Gorge, Residents Assert", 2011). Jokolo ve Omalo gibi köylerde de yeni Selefi mescitler yapılmıştır.

Bir de Selefi gruplar ve Sufi gruplar arasındaki eğitim ve ekonomik açılardan büyük uçurum olması Selefilik bölgede yükselmesine sebep olmuştur. Genel olarak Pankisi'deki Selefi mescitlerin içinde küçük medreseler de var ve birçok çocuk Kur'an ve Arapçayı akşamları orada öğrenmektedir. Birçok genç Çeçen-Kistler Arap ülkelerde eğitime devam etmekte ve Arap ülkelerindeki eğitim kurumları öğrencilere çeşitli imkânlar sağlamaktadır (Prasad, 2012: 13). Dolayısıyla Selefilik dışarıdan büyük ölçekli mali ve maddi destek alabilmekte ve Selefi mescitlerdeki imamlar

Arapçaya hâkim olup İslamiyet'in öğretisi hakkında zengin bilgi birikimine sahip olmaktadır.

Diğer yandan, Pankisi'deki geleneksel Sufiler ise Gürcistan Müslüman İdaresi ile ilişkileri sürdürürken başka ülkelerden mali ve maddi destek almadığından dolayı mali olarak zor durumdadır. Onların mescitleri Sufi tarikatların Sovyetler Birliği döneminden beri devam eden kapalı yapısını yansıtmaktadır. Genellikle bu mescitler günümüze kadar kendi inancını korumaya ağırlık vermiş ve mescitte halka İslamiyet'i öğretmek ikinci planda kalmıştır. Bu yüzden Sufi mescitlerde eğitim için gereken donanımlar ve dini kitaplar yoktur ve dini eğitim genel olarak imamların evleri gibi yerlerde verilmektedir (Wakizaka, Süleyman ile mülakatı, 23 Ekim 2017). Pankisi'deki Sufi imamlar genellikle Sovyetler Birliği döneminde üniversiteden mezun olmuş, Arapça ve dini bilgi konusunda Arap ülkelerinde eğitim görmüş Selefi imamlara nazaran daha dezavantajlıdır. 2017 yılının Ağustos ayında Jokolo köyündeki Sufi mescitteki Cuma namazına katıldığımda Cuma namazından önce katılımcılar sadece Kur'an'ın bir kısmını okumuş ve dini hayat, ahlak ve Kur'an'ın yorumu ile ilgili somut bilgi anlatılmamıştır. Bundan dolayı birçok genç Selefi mescitlere gitmeyi tercih etmektedir.

Bölgede Selefilere sayısı arttıkça Sufiler ve Selefilere arasındaki gerginlik de yükselmiştir. Selefilere genellikle Chechen-Kistlerin gelenekleri hoş karşılamazken Sufiler ise Selefilere yabancı inanç sistemi olarak görmektedir. Mesela, Selefilere ara sıra yaşlılara başta bulunmayı ve ibadethane için toprağı satmayı reddetmiştir (Prasad, 2012: 12-13). Sufi gruplar Selefilere Çeçen-Kistlerin toplumsal kuralları ve geleneklerini reddettiğini ve geleneksel aile yapısını tehdit ettiğini vurgulamaktadır (Prasad, 2012: 13).

Fakat bazı Çeçen-Kist gençler Irak ve Şam İslam Devleti'ne (İŞİD) katıldığında Pankisi'deki Sufi grupların yanı sıra Selefilere çoğu da endişe hissetmiştir. İŞİD gündemden düştükten sonra ise Pankisi'den İŞİD'e gidenlerin sayısı azalmış ve Çeçen-Kist toplumu da artık bu örgüte katılmaya müsaade etmemektedir (Aydingün, Asker ve Üner, 2016: 357-358). Günümüzde Selefilere ve Sufiler arasında belli bir seviyede anlaşmazlık devam ederken ikisi arasındaki ilişkiler önemli derecede yumuşamış ve her iki grup da Gürcistan'ın hukuk sistemi çerçevesinde faaliyet göstermektedir (Wakizaka, Süleyman ile mülakat, 23 Ekim 2017; Wakizaka, Ali ile mülakat, 23 Ekim 2017). Diğer yandan, Pankisi'de Selefilere yayılması Çeçen-Kistler arasında Çeçen-Vaynah diasporası kimliğinin gelişmesine ve bu toplumun Gürcü toplumundan uzaklaşmasına yol açmıştır (Aydingün, Asker ve Üner, 2016: 357). Ayrıca bu durum Gürcüler arasında Çeçen-Kist imajının olumsuz oluşmasına neden olmuş (Tsulaia, 2011: 142-143) ve Çeçen-Kistler Gürcistan'ın siyasal ve ekonomik hayatından uzun zamandır dışlanmışlardır.

Gürcistan'daki Selefilik-Tasavvuf Anlaşmazlığının Durumu, Kuzey Kafkasya ile Mukayese

Günümüzde Pankisi Vadisi'nin yanı sıra Dağıstan, İnguşetya ve Kabardino-Balkarya gibi Kuzey Kafkasya'daki cumhuriyetlerinde de Sufi-Selefi çatışması devam etmektedir. Fakat Kuzey Kafkasya'daki Selefilik ve Pankisi Vadisi'ndekini mukayese ettiğimizde ikisi arasında büyük fark bulunmaktadır.

Genellikle, Vahhabilik Peygamber dönemindeki "saf İslamiyet" ve ona dayalı yönetim sisteminin ideal olduğunu savunmakta ve Müslümanlar ve Allah arasında hiçbir aracın mevcut olmadığı ve olmaması gerektiği vurgulamaktadır. Bu doğrultuda Vahhabilik dini tarikat gibi Allah'ın konumuna yaklaşmak için kullanılan tarikat ve cemaat gibi akımları reddetmektedir. Böylece Vahhabilik-Selefilik şariat sisteminin her yerde tekdüze şekilde uygulanmasını hedeflemektedir. Bir de Vahhabilik-Selefilik sadece beli grubu kapsayan etnisite, ulus ve millet gibi kavramların yerine dünyadaki bütün Müslümanları kapsayan "ümme" kavramını ön plana çıkarmakta ve tekdüze bir "İslam devleti"nin gerçekleşmesini amaçlamaktadır (bkz. Delong-Bas, 2004).

Vahhabilik-Selefilik'in bu eğilimi 2000'li yıllarda Kuzey Kafkasya'da net bir şekilde gözlemlenmiştir. İkinci Çeçen Savaşı esnasında birçok savaşçı Çeçen komutan ve yabancı mücahitler Vahhabilik-Selefilik'i benimsemiş ve Doku Umarov'un 2007 yılında ilan ettiği "Kafkas Emirliği" resmi olarak Vahhabilik-Selefilik'e dayanmakta olup Çeçenistan'ın yanı sıra bütün Kuzey Kafkasya'yı içine almaktaydı. Umarov Rusya'ya karşı direnişe devam ederken, bütün Kuzey Kafkasya'nın bir "Vahhabi-Selefi İslam devleti" olarak Rusya'dan kurtuluşunu ileri sürerken, her milletin bağımsızlığına ise karşı olmuştur (Britton, 2014).

Bir de Kafkas Emirliği'nin yapısına baktığımızda ise kadroları Çeçenlerin yanı sıra Dağıstanlılar, Adıgeler ve İnguşlar gibi başka çeşitli gruplardan ibarettir. Mesela Doku Umarov'dan sonra Kafkas Emirliği'nin başına gelen Aliashab Kebekov ve Magomed Süleymanov Dağıstanlı Avar'dı ve Zalim Şebzukhov ise Adıgeydi. Üstelik Said Buryatskiy olarak da bilinen Kafkas Emirliği'nin önemli ideologu Aleksandr Tihomirov Kafkasya'nın dışından gelen biriydi (Wakizaka, 2020, 176). Burada görüldüğü gibi, Kuzey Kafkasya'daki Vahhabilik-Selefilik akımı net bir şekilde bölgede şeriata dayalı tekdüze "İslam devleti"ni kurmayı hedeflemekte ve etnik-ulusal kimliğin yerine İslamcılığa dayalı ideolojik kimliği benimsemektedir. 2014 yılında Ebu Bekir el-Bağdadi IŞİD'in "halifesi" olduğunu ilan edince Kafkas Emirliği IŞİD'e biat etmiştir (Vatchagaev, 2015). Bu durum Kuzey Kafkasya'daki Vahhabilik-Selefilik'in özelliğini açık şekilde göstermektedir.

Şekil 1: Kafkas Emirliği Haritası

Kaynak: Center for Research and Evidence on Security Threats, 2017

Şekil 2. IŞİD'in Potansiyel Olarak Kendisine Ait Olduğunu İleri Sürdüğü Bölgeler

Kaynak: Milliyet.com.tr, 2014

Vahhabilik-Selefilik'in Kuzey Kafkasya'da tekdüze "İslam Devleti"ni kurmaya yönelmesinin arkasında Kuzey Kafkasya'daki demografik yapısı mevcuttur. Gerçekten de, Dağıstan, Çeçenistan, İnguşetya, Kabardino-Balkarya ve Karaçay-Çerkes Cumhuriyetleri'nde nüfusun çoğunluğu Müslüman olup bölgedeki nüfus (Dağıstan, Çeçenistan, İnguşetya, Kabardino-Balkarya ve Karaçay-Çerkesya) toplam 5 milyon kişinin üstündedir (Wilhelmsen ve Youngman, 2020: 3). Böylece nispeten geniş alanda yoğun Müslüman nüfusunun bulunması Kuzey Kafkasya'daki

Vahhabi-Selefilerin bölgede önemli güç kazanmasına ve bölgede “İslam Devleti”ni oluşturmaya yönelmesine sebep olmuştur.

Diğer yandan, Pankisi Vadisi’ndeki Selefilerin toplumsal yapısı ve hedefi diğer bölgelerdekine göre oldukça farklıdır. Gürcistan’daki nüfusun çoğunluğu Hıristiyanlık, özellikle Gürcü Ortodoks Kilisesi’ne bağlıdır ve Müslümanlar bölgede azınlık olarak hayatını sürdürmektedir. Ayrıca Pankisi Vadisi’ndeki Çeçen-Kistlerin nüfusu 2014 yılındaki resmi istatistiğe göre 6.000 kişiden daha azdır (2014 General Population Census Main Results, 2016: 8). Ayrıca Çeçen-Kistlerin yaşadığı Pankisi Vadisi Hıristiyan bölgeleri tarafından çevrelenmektedir. Yani Pankisi Vadisi Hıristiyan bölgesi içindeki küçük “Müslüman adası” gibi durumundadır. Bu şartlar altında bölgede bir “İslam Devleti”ni oluşturup IŞİD gibi yapılanmalara bağlamak imkânsızdır. Böylece Pankisi Vadisi’ndeki Vahhabiler-Selefilere bölgede “İslam Devleti” gibi yapılanmaları oluşturarak Gürcistan’dan ayrılma gibi amaca yönelmemiştir. Onlar daha ziyade Gürcü toplumuna asimilasyona karşı Gürcü-Hıristiyan unsurunu içermeyen “saf İslamiyet”e dayanarak kendi kimliğini korumaya yönelmiştir. Yani Pankisi’deki Selefiler kendi diaspora kimliğini korumak için Selefilik-Vahhabiliği benimsemekte ve bölgedeki Sufi-Selefi anlaşmazlığı da “Gürcü toplumuna asimilasyona karşı kendi diaspora kimliğini nasıl korumalıyız?” sorusu üzerinde yoğunlaşmıştır.

Gerçekten de, Pankisi Vadisi’ndeki Çeçen-Kistler kültürel açıdan Gürcü toplumunun yoğun etkisi altında kalmış ve Çeçen-Kist kültürü ve Gürcü kültürü arasında önemli derecede benzerlik mevcuttur. Ayrıca Gürcüler ve Çeçen-Kistler arasında keskin dini fark mevcutken Sovyetler Birliği’nin ateist politikasından dolayı Çeçen-Kist toplumu önemli derecede sekülerleştirilmiş ve bu iki toplum arasındaki fark daha da azalmıştır. 1991 yılında Gürcistan bağımsız bir devlet olduktan sonra Gürcistan ulus-devlet inşa sürecinde kendisini “Ortodoks Hıristiyan devlet” olarak tanımlamış ve Müslüman Çeçen-Kistler bu süreçten dışlanmış ya da Gürcüleşme-Hıristiyanlaşma tehlikesiyle karşı karşıya olmuştur (Siprashvili, 2014: 22). Diğer yandan, Sovyetler Birliği’nin dağılması Çeçen-Kistlerin İslamiyet’i uygulaması için daha uygun ortamı oluşturmuştur. Bu şart altında Pankisi’deki Çeçen-Kistlerin İslam inancına merakı artmaya başlamıştır.

Bu süreçte Pankisi’deki Çeçen-Kistler geleneksel tasavvuftan ziyade Kur’an merkezli Selefilik’e yönelmiştir, çünkü tasavvuf Pankisi’deki birçok kişi tarafından modası geçtiği gibi görülmekte ve onların ilgisini çekmemiştir (Siprashvili, 2014: 22). Selefilik’in yayılması hakkında, yerel radyo kanalı olan “RadioWay”de çalışan İslam aşığının gibi anlattı (Wakizaka, İslam ile mülakat, 24 Ekim 2017):

‘Selefiler yurtdışından gelmedi. Sovyetler Birliği döneminde din üzerinde ağır baskı vardı ve İslamiyet Çeçen-Kistlerin adetlerinden güçlü şekilde

etkilenmiştir. Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra bazı insanlar İslamiyet ve Arapçayı Suudi Arabistan'da öğrenmiş ve Kur'an'ı Arapça olarak da okumuştur. Daha sonra onlar kendilerinin İslamiyet'i doğru şekilde uygulamamış olduğunu fark etmişlerdir. Başkalarını Kur'an'ın söylediği gibi ibadet yapmamakla ve kâfir olarak ilan etmeye başlamışlardır. Onlar gelenekler ve dinin birbirinden ayrılması gerektiğini söylemektedirler. Bazı kişiler gelenekler ve büyüklerin söyledikleri söylemlerin çok önemli olduğun halde Selefilere uymaya başlamışlardır.'

İslam'a göre, Selefilik yayılması Çeçen mültecilerinin akması ve Çeçenistan-İnguşetya'ya giden Çeçen-Kistlerin Pankisi'ye geri dönmesi ile başlamamıştır. Bu süreç Suudi Arabistan'da Kur'an merkezli İslamiyet'i öğrenenler tarafından başlatılmıştır. Daha sonra onlar Pankisi'deki Çeçen-Kistlerin "sekülerleşmiş ve Gürcüleşmiş" hayat tarzını eleştirmeye başlamıştır. Burada Selefilik Pankisi'de hızlıca yayılmasının Hıristiyan Gürcü toplumuna asimilasyona karşı tepki olarak başladığı ve Gürcü ile Çeçen-Kist topluluğu arasında toplumsal sınırı oluşturmaya yönelik girişim olarak ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

Diğer yandan, bu durum gelenekçi Sufi Müslümanlar ve Kur'an merkezli Selefi Müslümanlar arasında kendi kimliğini asimilasyona karşı koruma yöntemi üzerinde de ciddi anlaşmazlık yaratmıştır.

Karabük Üniversitesi'nde öğretim üyesi olan Ali Asker'in 2016'da Gürcistan'da yaptığı mülakatta bir Selefi Çeçen-Kist Selefilik'in İslami geleneğin ta kendisi olduğunu ve Çeçen-Kist kimliğinin temeli olması gerektiğini ifade etmiştir (Aydingün, Asker ve Üner, 2016, 359).

Başka bir Selefi Çeçen-Kist Selefilik'in Hıristiyan Gürcü toplumuna asimile olmamak için gereken yol olarak değerlendirmiştir (Aydingün, Asker ve Üner, 2016, 360):

'Biz Hıristiyanların çoğunluk olduğu ülkede yaşıyoruz. Dolayısıyla neyin dinen doğru olduğunu bilmek zordur. Toplumumuzda sürdürülen kurallar var. Onlar günümüze kadar bizi bir arada tutmuştur. [...] ama bizim riayet ettiğimiz bu kurallar İslamiyet ile çelişmektedir.'

Ona göre, Selefilik başka kültürler ve dinlerden etkilenmemiş İslami ve temiz gelenektir. Çeçen-Kistlerin saf gelenek-adetleri Gürcü kültürü ve Hıristiyanlıktan etkilenmiş ve asıl İslami adetlerinden uzaklaşmıştır. Dolayısıyla halk kendi kimliğini asimilasyondan korumak için Selefilik'i seçmiştir. Yani, Pankisi'deki Selefiler "saf İslamiyet"i Gürcü toplumu ve

kendileri arasındaki toplumsal-kültürel sınırları sürdürmek için bir yöntem olarak nitelendirmektedir.

Diğer yandan, Tiflis'teki bir gelenekçi-Sufi Çeçen-Kist aydın Selefilik'in yükselişi hakkında şöyle açıklamıştır (Aydingün, Asker ve Üner, 2016, 355-356):

'Gençler korktular. "Hristiyan bir toplum içinde kaldık, yok olacağız." diye bir korku çöktü gençlerin üstüne, dinî yapımızı korumak için bir imkân bulamadığımızdan oldu bunlar.'

Ayrıca, bir gelenekçi Çeçen-Kist aydın Selefilik'in yayılmasını Çeçen-Kistlerin "Araplaşması" olarak, yani Çeçen-Kistlerin Arap toplumuna toplumsal-kültürel asimilasyonu olarak nitelendirmiştir (Aydingün, Asker and Üner, 2016: 357):

'Biz Müslümanız ve Allah bizi Çeçen olarak yarattı. Biz o dönemde kısa kolluyla, farklı kıyafetlerle sokakları gezmezdik. Başımızı örtüyorduk. Onlar geldikleri zaman farklı giyim tarzlarını gördük, ama biz bunu onlara ait bir şey zannediyorduk. Daha sonra gördük ki onlar bunu Müslümanlıkla ilgili olduğunu ileri sürüyor. Biz Araplaşmak istemiyoruz.'

Başka gelenekçi Çeçen-Kist de Selefilik'in yayılmasının toplumsal-kültürel asimilasyonu hızlandırdığını vurgulamıştır (Aydingün, Asker ve Üner, 2016, 359):

"Reformcular (Selefiler)' propaganda ile bizim geleneksel toplumsal yapımızı mahvediyor. Bir süre sonra yüzyıllardır süregelen Çeçen-Kist toplumunun değerleri altüst olacak ve böylece bizim toplumumuz yok olacak.'

Bu gelenekçi Sufi Müslümanlara göre, Pankisi'deki genç Çeçen-Kist Müslümanlar kültürel açıdan nispeten yakın olan Gürcü toplumuna asimile olmaktan korkmuş ve kendi kimliğini sürdürmek için yol aramaktaydı. Yabancı devletler bu endişeyi görmüş ve Selefilik'i Çeçen-Kist topluluklarını bozmak için kullanmaktadır. Onların girişimleri Çeçen-Kist toplumlarının özelliklerini yok edecek ve toplumun Araplaşmasına yol açacaktır. Yani, Selefiler gelenekçi Sufi Müslümanların Hristiyan Gürcü toplumuna asimile olma yolunda olduğunu ileri sürerek, asimile olmamak için İslami gelenekleri uyguladığını vurgularken gelenekçi Sufi Müslümanlar ise Selefilerin Çeçen-Kistlerin geleneksel toplumsal yapısını bozup Çeçen-Kistleri Arap toplumuna asimile etmeye çalıştığını öne sürmektedir.

Fakat hem gelenekçi Sufiler hem de Selefiler Çeçen-Kist kimliğinin asimilasyona karşı korunmasının önemi konusunda hemfikirdir. Ayrıca Selefilik destekleyen Çeçen-Kistler bile kendi geleneklerini tam olarak reddetmemektedir. Mesela Ali Asker'in yaptığı mülakatta Tiflis'teki Selefi Çeçen-Kist kendi geleneklerinin sadece Kur'an ile çelişen kısmının kabul edilmediğini açıklamıştır (Aydingün, Asker ve Üner, 2016, 359):

'Biz Vahhabi değiliz, Selefiyiz. Bizim ilkelerimiz Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Şerif'e dayanır. Biz onlarla çelişmeyen adetleri kabul ederiz. Bizimle yaşlılar arasındaki anlaşmazlık onlar geleneklere öncelik tanıdığı için meydana geliyor. Biz gelenekler ve adetlerimizi İslamiyet ile uyum sağlamaya çaba harcıyoruz. Biz İslami devlete inanmıyoruz, ama bazıları inanıyor.'

Ayrıca, Ali Asker ile yapılan mülakatta Duisi köyündeki bir başka Selefi Çeçen-Kist bu noktayı daha net şekilde vurgulamıştır (Aydingün, Asker ve Üner, 2016, 362):

'Dışarıdakiler bize Selefi der ve bizi Vahhabi olarak etiketliyorlar. Bu tanımlamalar olumsuzluk anlamı taşımaktadır. Biz kendimizi İslamiyet'in öğretilerinin hakiki uygulayıcısı olarak tanımlıyoruz. Biz sadece tarihte süregelirken Allah'ın öğretisiyle çelişen adetleri reddediyoruz. Her toplumda ve toplulukta radikal unsurlar muhakkak olacaktır. Fakat hepimiz radikal İslamiyet'e destek vermiyoruz. Din adına halkı ezen ve militan olan geçener günümüzde namaz kılmıyor. Bizim onlarla hiçbir muhatabımız yoktur.'

Ona göre, Selefilik benimseyenler Çeçenlerin-gelenek-adetlerinden sadece Kur'an ve Hadis-i Şerif'le uyuşmayan kısmını reddetmekte ve genel olarak gelenekler-adetleri kabul etmektedirler. Yani, Pankisi'de Sufi ve Selefi gruplar arasında tam çatışma mevcut değildir ve her ikisi de Çeçen-Kistlerin gelenek-adetlerine ve Gürcü toplum ile var olan toplumsal-kültürel sınırları ve ilişkilerini sürdürmeye önem vermektedir. Burada anlaşılacak şey şudur ki, Selefiler ve Sufiler Çeçen-Kist kimliğinin asimileye karşı korunması gerektiği konusunda hemfikirdir ve sadece kimliğin nasıl sürdürülmesi gerektiğiyle ilgili konuda birbirleri arasında anlaşmazlık vardır.

Bazı Çeçen-Kistlerin Suriye'ye gitmeleri konusunda gelenekçi Sufi Çeçen-Kist aydın aşağıdaki vurgulamayı yapmıştır (Aydingün, Asker ve Üner, 2016, 358):

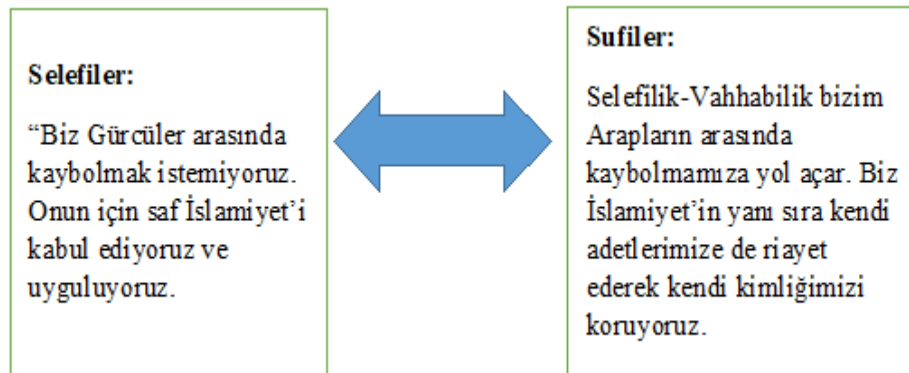

'İŞİD'in İslamiyet ile alakası yoktur. İŞİD Rusya ve Amerika gibi birçok yabancı aktörün ortak çalışmalarının sonucu olarak ortaya çıkmış bir yapılanmadır. Çeçenler Rusya ve Esat rejimine karşı savaşmak için Suriye'ye girmiştir. Ben İŞİD'in yaptığı şeylerin Tarhan Batıraşvili'nin (Ebu Ömer el-Şişani) istediği şeylerden farklı olduğunu gördüm. Lazkiye'de Kuzey Kafkasyalılar yaşamaktadır. Rusya'nın amacı orada yaşayan halkı yok edip bölgeyi kendi kontrolü altında tutmaktır. Tarhan elbette İŞİD içinde yer almakta, ama Çeçenler Özgür Suriye Ordusu ve diğer örgütlerin içindedir...'

Ona göre, Çeçen-Kistler Suriye'ye yurtdışındaki soydaşlarını Rusya'nın zulmünden kurtarmak için gitmiş ve aslında İŞİD ile alakası yoktu. Ebu Ömer el-Şişani'nin istediği şey de "tekdüze İslam Devleti" olarak geçen İŞİD'in kurulması ve büyük "İslam dünyası"nın gerçekleşmesi değildi ve sadece Suriye'deki Çeçenlerin Rusya'dan kurtulmasını istemiştir. Böylece Pankisi'deki Çeçenlerin Suriye'ye gitmesinin arkasında kendi soydaşları ile var olan manevi bağların olduğu anlaşılmaktadır.

Burada görüldüğü gibi, Pankisi'deki Selefilik akımı diaspora kimliğini Gürcü toplumuna asimilasyondan koruma çabası ve tepkisi olarak ortaya çıkmış, bölgede "İslami devlet" gibi yapılanmaları kurma niyetini taşımamıştır. Pankisi'deki Selefi-Sufi anlaşmazlığı diaspora kimliğini nasıl korumak konusu üzerinde yoğunlaşırken kimliğin korunmasının önemi konusunda hemfikirdirler. Yani Pankisi'deki Selefilik Çeçen-Kist ve Gürcü toplumu arasındaki toplumsal sınırı ve ilişkiyi korumak üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu noktada Pankisi'deki Selefiler Kuzey Kafkasya ve diğer bölgelerdeki Selefiler-Vahhabilerden son derece farklıdır.

Şekil 3. Çeçen-Kist Toplumundaki Selefi-Sufi Anlaşmazlığı

Günümüzde Pankisi Vadisi'nde Selefi-Sufi İlişkileri

Pankisi'de Kültürel Durumun Rahatlaması

Kuzey Kafkasya ve diğer bölgelerdeki Selefilik-Vahhabilik akımı bölgede şeriata dayalı bir "İslam devleti"ni kurmaya yönelirken, Pankisi Vadisi'ndekiler ise Gürcü toplumuna asimilasyona karşı kendi kimliğini korumaya ağırlık vermiş ve bölgede Gürcistan devletinin ilkelerine karşı çıkarak "İslam Devleti" gibi yapılanmaları oluşturma amacını gütmemiştir. Gerçekten de, günümüzde Gürcistan hükümeti Pankisi'deki Çeçen-Kistlerin Gürcistan'ın toplumsal, ekonomik ve siyasal hayatına entegrasyonu için çeşitli politikaları uygularken aynı zamanda Çeçen-Kist kimliği ve kültürünün korunmasına destek vermektedir. Bu durum altında Pankisi'deki Çeçen-Kistlerin toplumsal-kültürel durumu önemli derecede rahatlatmıştır.

Mesela, Gürcistan hükümetinin bakanları Pankisi'nin güvenli bölge olduğunu göstermek için sıkça bölgeyi ziyaret etmektedir (Aydingün, Asker ve Üner, 2016: 363). Ayrıca, Gürcistan hükümeti bölgedeki okullara mali desteğini vermekte ve başarılı Çeçen-Kist öğrencilere üniversitelerde bedava okuma imkânını sağlamaktadır (Aydingün, Asker and Üner, 2016: 365).

Bu gelişmeler Pankisi'deki Çeçen-Kistlerin çoğu tarafından çok olumlu değerlendirilmekte ve Çeçen-Kistlerin Gürcistan devletine toplumsal-kültürel entegrasyonu için önemli adım olarak görülmektedir. Gerçekten de, Ali Asker'in yaptığı mülakatta bir Çeçen-Kist Gürcistan hükümetinin bu tür politikalarından bahsetmiştir (Aydingün, Asker ve Üner, 2016: 365):

'Gürcistan hükümeti de bize dikkat etmeye başladı. Hükümet Çeçen-Kistlerin üniversitede bedava okuyabilmesi için 14 kişilik kota ayarladı. Gürcistan'da eğitim için para lazımdır. Bu 14 öğrenci bedava okuyabilecektir. Bu, bizim için çok önemli gelişmedir.'

Ayrıca, Jokolo Köyü Devlet Okulu müdürü olan Nazo da Gürcistan hükümetinin okula desteğinden ve Pankisi'deki eğitim durumunun iyileşmesinden bahsetti (Wakizaka, Nazo ile mülakat, 23 Ekim 2017):

'Gürcistan hükümeti artık okuldaki derslere mali destek veriyor. Hükümet bizim entegrasyonumuz için birçok şeyi yapıyor. Mesela, ders süresi uzatıldı ve ek kurslar devreye girdi. [...] Ben geleceğimizin çok iyi olacağını düşünüyorum. Bu sene okulumuzdan mezun olan 13 öğrenciden 9 kişi üniversitelere gitmeye başladı. Bu 9 kişiden ikisi ise bursla San Diego Eyalet

Üniversitesi'nin Tiflis şubesinde okumaktadır. Burslu toplam 6 öğrenciden bu ikisi bizim okulumuzdandır.'

Bu mülakatlara göre, Gürcistan hükümeti Pankisi'deki eğitime mali desteği artırmakta ve bu bölgedeki durum çok iyileştiğinden dolayı artık bazı öğrenciler Gürcistan'ın en kaliteli üniversitelerinden birinde bedava okumaya hak kazanmışlardır. Ayrıca birçok başarılı Çeçen-Kist öğrenci üniversitelerde bedava okuyabilecek ve Çeçen-Kistlerin toplumsal-ekonomik entegrasyonu hızlandıracaktır. Ayrıca bu tür politikalar Pankisi'den Arap ülkelerine okumaya giden gençlerin azalmasına da yol açacak ve Vahhabi-Selefilerin bölgedeki etkisi azalacaktır. Böylece, Gürcistan hükümetinin Çeçen-Kistlerin entegrasyonuna yönelik politikaları yerel halk tarafından olumlu karşılanmakta ve Gürcistan hükümetinin Çeçen-Kistler üzerindeki etkisi gittikçe artmaktadır.

Aynı zamanda, Pankisi'deki birçok halk sistematik dini eğitimin olmaması konusunda şikâyetçi olduğundan dolayı Gürcistan hükümeti dini meselelere daha fazla yoğunlaşmaktadır. Ali Asker mülakat yaptığında Tiflis'teki bir Çeçen-Kist aydın bu durumu aşağıdaki gibi yorumlamıştır (Aydingün, Asker ve Üner, 2016: 365):

'1990'lı yıllardan beri Pankisi üzerinde sistematik devlet politikası yoktu. Bu bölge unutulmuş bölgeydi. Çeşitli uzmanlar Pankisi Vadisi hakkında farklı şeyleri söyleyebilir. Pankisi Vadisi'nde geleneklerin hâkim olduğu toplumsal yapı mevcuttur. Pankisi'deki halk genellikle dini bilgilerden yoksundur. Gürcistan hükümeti Pankisi'dekilerin İslamiyet'i doğru düzgün okuyabilmeleri için medreseleri açmadı. Böyle politikalar uygulanmadı. Gençler Gürcüleşme ve kendi kimliğini kaybetme tehlikesinden korkmaktadır.'

23 Ekim 2017 tarihinde Pankisi'de yaptığım mülakatta bir Çeçen-Kist Pankisi'de geleneklerin hâkim olduğunu ve halkın Kur'an ve Hadis-i Şerif'e dayalı doğru İslami bilgileri öğrenme fırsatının olmadığını dile getirdi. Ayrıca ona göre, ne Sovyetler Birliği hükümeti ne de Gürcistan hükümeti İslami inancı teşvik eden dini politikaları uygulamamıştır. Bu yüzden bu durum Pankisi'deki Çeçen-Kistleri İslamiyet konusunda cahil bırakmış ve onların kimliği Gürcüleşme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Gençler toplumsal-kültürel asimilasyondan korkup Selefiligi benimsemiştir. Yani İslamiyet ile ilgili devlet politikalarının olmaması Pankisi'dekilerin önemli kısmının radikalleşmesine sebep olmuştur.

Son zamanlarda, Gürcistan hükümeti terörizm ve radikalizme karşı mücadele bağlamında ve azınlıkları Gürcistan devletine entegre etmek için daha somut din politikalarını uygulamaya başlamıştır. Gürcistan hükümeti imamları ve mescitleri Din Ajansı'na bağlamış ve Pankisi'deki dini eğitim ve yönetim içinde daha yoğun şekilde yer almaktadır. Hükümet geleneksel İslamiyet'i (tasavvuf) teşvik ederek Çeçen-Kistleri entegre etmeye çaba harcamaktadır. Bu politikayı, Jokolo eski mescidinin imamı olan Süleyman 2017 yılındaki mülakatında net bir şekilde açıkladı (Wakizaka, Süleyman ile mülakat, 2 Ekim 2017):

'Bizim Gürcistan hükümeti ile ilişkilerimiz gayet iyidir. Hükümet bize çok saygı gösteriyor ve birçok şeyler yapıyor. Şimdi Gürcistan hükümeti bizim mescidimize mali destek veriyor. [...] İmam köylüler tarafından seçilir. Eğer aramızda İslamiyet'i çok iyi bilenler varsa başka yerlerden hiç kimseye muhtaç değiliz. Seçilen imam Tiflis'teki Gürcistan Müslümanlar İdaresi'nden onay alır. Biz Tiflis'e gidip bu idarenin müftüsüyle çok rahat bir şekilde görüşüyoruz.'

Bunu özetlersek, Gürcistan hükümetinin Gürcistan Müslümanlar İdaresi vasıtasıyla Pankisi'deki Müslümanları yönettiği sistem artık inşa edilmiş ve yabancı imamlar bu süreçten dışlanmış. Bu politika geleneksel İslamiyet'i (tasavvuf) teşvik ederek Çeçen-Kistleri Gürcistan devletine entegre etmeyi hedeflemektedir. Üstelik, benimle mülakat yapan Jokolo eski camisinin imamı Süleyman Sufiler ve Selefiler arasında ciddi çatışmanın artık mevcut olmadığını ve günlük hayatta bu iki grup arasında iletişimin devam ettiğini ifade etti (Wakizaka, Süleyman ile mülakat, 23 Ekim 2017).

Pankisi'deki Selefilerin güncel durumu konusunda, onlar Suriye, Irak ve Afganistan'a gitmemekte ve Gürcistan devleti ile de sıkıntı yaşamamaktadır. Jokolo'daki yeni mescidin imamı olan Ali günümüzde Selefiler üzerinde baskının mevcut olmadığını Selefilerin Gürcistan'ın hukuki sistemi çerçevesi içinde faaliyete devam ettiğini ifade etti (Wakizaka, Ali ile mülakat, 23 Ekim 2017). Böylece, günümüzde Pankisi'deki İslamiyet'in Gürcistan devletine entegrasyonu önemli derecede ilerlemiş ve Pankisi'deki ortamın rahatlaması Selefi-Sufi arası ciddi anlaşmazlığının sona ermesine yol açmıştır.

Ayrıca Pankisi'deki Çeçen dilinin durumu da önemli derecede iyileştirilmiştir. Pankisi'deki okullarda Çeçence derslerinin konulmasının süreci ve Çeçence medyayı geliştirme planları hakkında sorular sorduğumda, Jokolo Köyü Devlet Okulu'nun müdürü olan Nazo Gürcistan hükümetinin Pankisi'deki Çeçen-Kistlere yönelik güncel kültür politikalarını olumlu değerlendirdi. Ayrıca o, Avrupa Birliği ve Gürcistan hükümetinin

Çeçence derslerine destek verdiğini anlattı (Wakizaka, Nazo ile mülakat, 23 Ekim 2017):

‘Şimdi Gürcistan hükümeti Çeçence derslerine mali destek sağlıyor. Biz beşinci ve altıncı sınıfları için Çeçenistan’dan gelen kitapları yardımcı eğitim materyalleri olarak kullanıyoruz. Diğer sınıflar için de Gürcistan hükümeti ders kitaplarını hazırlıyor ve bu süreç tamamlandığında Çeçence dersleri diğer sınıflara da konulabilecek. Ayrıca Avrupa Birliği de bu sürece büyük ölçekli destek veriyor. Gürcistan’ın Avrupa Birliği üyesi olması için herkes Gürcistan da özgür yaşayabilmelidir.’

Pankisi’deki Çeçen-Kistlerin çoğu bu süreci olumlu karşılarken bazıları Çeçence dersinin süresi, öğretmenlerin sayısı ve eğitim materyallerin yetersizliğine değinmektedir. Nazo Çeçence derslerinin güncel durumunu aşağıdaki gibi anlattı (Wakizaka, Nazo ile mülakat, 23 Ekim 2017):

‘Şimdi Lida okulumuzda Çeçence derslerini veriyor. O, Rusça öğretmeni idi ama Çeçence dersleri müfredata girdikten sonra Çeçence derslerini vermekten de sorumludur. Lida Grozny’da Rusça ve Çeçence uzmanı olarak eğitim almıştır. Eğer Çeçence derslerinin süresi uzatılırsa öğretmenler buradan getirilecek, çünkü Çeçence öğretmeni Gürcüceyi de iyi bilmesi gerekir. Günümüzde Tiflis Devlet Üniversitesi’nin Kafkasya Çalışmaları Bölümü’nde yüksek lisans programına başlayacak öğrenciler var. Onları öğretmen olarak atayabiliriz.’

Üstelik o, Çeçence derslerinin süresinin yetersizliğinden de söz etmiştir (Wakizaka, Nazo ile mülakat, 23 Ekim 2017): “Elbette, okulumuzda Çeçence toplam ders saati yeterli değildir. Ama şu anki aşama bizim için yeterlidir, çünkü Çeçence edebi dil olarak henüz gelişmemiştir.”

Burada görüldüğü gibi, hem din hem de eğitim konusunda Gürcistan hükümeti daha aktif şekilde Pankisi’deki Çeçen-Kistlere yönelik politikaları uygulamakta ve Pankisi’deki Çeçen-Kist toplumunda kültür ve kimlik konusunda önemli derecede rahatlık sağlanmıştır. Bu durum Pankisi’deki Çeçen-Kistleri Gürcüleşme tehlikesinden uzaklaştırmış ve Pankisi Vadisi’nde Selefi-Sufi anlaşmazlığının sona ermesine sebep olmuştur.

Pankisi'de Sufi-Selefi Anlaşmazlığının Sona Ermesi ve Yeni Sorunlar

Gürcistan'ın Çeçen-Kistlerin entegrasyonuna yönelik çeşitli politikaları Pankisi'deki Çeçen-Kist toplumunda kültür ve kimlik konusunda rahatlık sağlamış ve bu durum Pankisi'deki Selefi-Sufi anlaşmazlığının sona ermesinde önemli rol oynamıştır.

Ayrıca Pankisi Vadisi'nde daha evrensel sorunların meydana gelmesi de Pankisi'deki Selefi-Sufi anlaşmazlığının gündemden düşmesine ve Çeçen-Kistlerin bu sorunlara karşı birlikte harekete geçmesine neden olmuştur. Mesela 2018 yılından sonra Pankisi Vadisi'nde planlanan hidroelektrik santralin inşaatına karşı Pankisi'deki bütün halk birlikte eyleme geçmiştir (cf. Protesti Pankisshi gamoudziebeli, 2018; İsayev, 2019). Bir de polisin aşırı güç kullanımı sebebiyle meydana gelen Tamerlan Maçalikaşvili'nin ölümü konusunda Pankisi'deki Çeçen-Kistler ulusal ve uluslararası insan hakları örgütleriyle birlikte Gürcistan hükümetine karşı harekete geçmiştir (Mikeladze, 2018). Böylece çevre kirliliği ve insan hakları sorunu gibi daha evrensel sorunların ortaya çıkması Pankisi'de uzun zamandır devam eden Selefi-Sufi çatışmasının sona ermesine ve toplumun birlikte harekete geçmesine yol açmış ve Pankisi'deki Çeçen-Kistler birlikte Gürcistan hükümetini eleştirmeye başlamıştır.

Ayrıca bu tür sorunlarla Çeçen-Kistlerin dışında Gürcistan içindeki başka etnik gruplar, sivil toplum kuruluşları ve uluslararası örgütler de ilgilenmekte ve onlar Çeçen-Kistlerin faaliyetlerine destek vermektedir (İsayev, 2019; Mikeladze, 2018).

Bu süreçte Pankisi'deki Çeçen-Kistler arasında birliktelik gelişirken kendi toplumuna yönelik özeleştiri de ortaya çıkmaya başlamıştır. Mesela Pankisi Vadisi'nde aktivist olan Melsi Sufi-Selefi ayrımı ve anlaşmazlığının Gürcistan devletinin güvenlik politikasının ürünü olduğunu ve bu politikanın Gürcistan'daki Çeçen-Kistleri Gürcistan'ın toplumsal-siyasal hayatından dışladığını ileri sürmüştür (Shalvashvili, 23 Ocak 2020):

'Pankisi Vadisi'nde baskıcı güvenlik politikası uygulanmaktadır. Biz bölgede polis tarafından birçok büyük ölçekli olağanüstü operasyonların düzenlendiğini hatırlıyoruz. Gürcistan hükümeti olağanüstü operasyonlar ve aşırı tedbirler hakkında henüz sorulara cevap vermemiştir. Bu durumdan dolayı Pankisi'deki yerel halk Gürcistan hükümetinin davranışının adil olmadığını hissetmektedir. Güç Pankisi'de sıkça kullanılıp onun meşruiyeti tespit edilmezse halk arasında korku ve güvensizlik artar. Eğer bir

suçlu kişi vatandaşa suç işlediysse vatandaş devletten yardım isteyebilir ve devlet onu tehlikeden korur. Ama devlet vatandaşa adaletsiz şekilde davranıp bu hatayı fark etmezse halk arasında güvensizlik duygusu yaratılır. Gürcistan hükümetinin bu davranışı Pankisi'deki Çeçen-Kistlerin hukuki statüsünü kötüleştirir ve onların devletten dışlanmasına neden olur. Araştırmaya göre Şeşen-Kistlerin %92'si Gürcistan'ı kendi anayurdu olarak görmekte, ama Pankisi'deki halk ne Gürcistan hükümetine ne de Rusya hükümetine güveniyor. [...]

[...]Gürcistan hükümetinin politikası Çeçen-Kistlerin kendi toplumu içinde dışlanmasına sebep olmuştur. [...] Kapsayıcı olmak, milli çıkarları birleştirmek, sahayı oluşturmak ve vatandaşların eşitliğini garanti etmek yerine hükümet güvensizliği ve dışlamayı teşvik ediyor. Ayrıca "tehlikeli Pankisi" algısı ve Çeçen-Kistler hakkındaki olumsuz imajdan dolayı Çeçen-Kistler devamlı olarak kendilerinin Gürcistan'ın örnek vatandaşları olduğunu kanıtlamak zorundadır.

Gürcistan hükümetinin güvenlik politikası hem baskıcıdır, hem de Çeçen-Kist topluluğunun birleşmesini engellemektedir. Gürcistan hükümeti Pankisi'deki Çeçen-Kist toplumunu dini tutuma göre "radikal ve tehlikeli" Müslümanlar ve "ılımlı" Müslümanlara ayırmaktadır. Hükümet kendi müttefiki olarak seçtiği kişileri daha "ilerici ve gelişmiş" Müslümanlar olarak tanımlarken diğer Müslümanları ise "geri kalmış" kesim olarak görmektedir. Bu davranış toplumun yurtiçinde dışlanmasını teşvik ediyor. Fakat son zamanlarda Pankisi'deki halk birleşmeyi ve birçok sorunlar konusunda birlikteliği göstermeyi başardı. Mesela onlar "Halk Kurulu" adlı gayri resmî örgütü kurdu ve bu örgütte gençler ve yaşlılar ortak çıkarları korumak için bir araya geldiler. Siyasetçilerin Pankisi'deki toplumun daha kapalı ve demokratik olmayan özelliklerini vurgulamaları da dikkate değerdir. Bu durum süreci daha belirsizleştirir. Son günlerde, yerel aktivistler ve halk toplumun açık, şeffaf ve demokrat olmasını desteklemeye

başladı. Son olarak, Pankisi Vadisi'nde yaşanan acı olaylar, hükümetin toplumsal hayata bariz müdahalesi, yükselen güvensizlik ve adaletsizlik duygusu gençleri göçe itiyor.'

Melsi'ye göre Pankisi'deki Sufi-Selefi anlaşmazlığının Gürcistan hükümeti tarafından yaratılmış tamamen yapay bir sorundur ve Çeçen-Kistleri siyasal-toplumsal hayatından dışlamış ve bölmüştür. Yani Selefi-Sufi anlaşmazlığı Gürcistan'ın "böl ve yönet" politikasının ürünüdür. Gerçekten de bu anlaşmazlık sorunu 1990'lı yıllardan sonra gündeme taşınmış ve Pankisi tıpkı teröristlerin üssü gibi tanıtılmıştır. Bu durumdan Çeçen-Kist imajı Gürcistan'da zedelenmiş ve Çeçen-Kistler teröristlerin destekçileri olarak görülmemek için Gürcistan hükümetine karşı çıkmaktan korkmaktaydılar. Fakat son zamanlarda yeni sorunların ortaya çıkması halk arasında Gürcistan hükümetine karşı güvensizlik ve adaletsizlik duygusunu yükseltmiş ve halk Gürcistan hükümetine karşı harekete geçmeye başlamıştır.

Son dönemde Çeçen-Kistlerin kimliği ve kültür konusunda rahatlığın sağlanması Pankisi'deki Sufi-Selefi anlaşmazlığının belli derecede sakinleşmesinde önemli rol oynamıştır. Ayrıca çevre kirliliği ve insan hakları sorunu gibi yeni sorunların ortaya çıkması halk etrafında Gürcistan hükümetine karşı adaletsizlik ve güvensizlik duygusunu yükseltmiş ve bu duygu etrafında Çeçen-Kistler Gürcistan hükümetine karşı birlikte faaliyete başlamıştır. Böylece yeni sorunlar Pankisi'deki Sufi-Selefi çatışmasının sona ermesine neden olmuştur.

Sonuç

1991 yılında Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Gürcistan yeni ulus-devlet inşa sürecine girmiş ve bu süreçte azınlıkların Gürcistan devletine entegrasyonu önemli gündemi olmuştur. Halen sorun gündem olarak devam etmektedir. Ayrıca 11 Eylül saldırısından sonra Gürcistan'daki Müslüman azınlıklarının entegrasyonu "terörizme karşı mücadele" bağlamında da ele alınmaya ve daha önemsenmeye başlamıştır. Özellikle Pankisi'deki Çeçen-Kistler hem "radikalizme karşı mücadele" hem de azınlıkların entegrasyonu bağlamında ele alınmakta ve Gürcistan'ın siyasal hayatı için büyük önem taşımaktadır.

Çeçen-Kistlerin neredeyse tamamı Müslümanken onların benimsediği geleneksel İslamiyet (tasavvuf) ve kültürü, Hıristiyanlık ve Gürcü kültüründen de önemli derecede etkilenmiştir. Ayrıca Çeçen-Kistlerde gelenekler ve adetler sıkça şeriattan daha önemli rol oynamıştır. Böylece Pankisi'deki Çeçen-Kist toplumunda diğer bölgelerden farklı bir İslami inanç ve sistem oluşmuştur. Ayrıca Sovyetler Birliği dönemindeki ateist

politikalarından dolayı Çeçen-Kistlerin toplumsal hayatı sekülerleştirilmiş ve Gürcüler ve Çeçen-Kistler arasındaki farklar daha da azalmıştır.

Diğer yandan, 1990'lı yıllardan sonra ise Kur'an merkezli saf İslamiyet'i savunan Selefilik Pankisi'de yayılmaya başlamış ve dış ülkelerin desteğiyle özellikle gençler arasında çok etkili olmuştur.

Fakat Pankisi'deki Selefilik ve Kuzey Kafkasya'daki Selefilik arasında önemli fark mevcuttur. Kafkas Emirliği örneği gibi Kuzey Kafkasya ve diğer bölgelerdeki Selefilik-Vahhabilik akımı şeriatın katı şekilde uygulandığı "İslam devleti" gibi yapılanmaları bölgede oluşturmaya yönelmekte ve bu süreçte bölgedeki güçlerle ciddi çatışma içindedir. Diğer yandan, Pankisi'deki Selefilik akımı ise kendi diaspora kimliğini Gürcü toplumuna asimilasyondan korumaya ağırlık vermektedir. Gürcistan devletinin ilkelerine aykırı olan "İslam devleti" gibi yapılanmaları kurma niyetini gütmemiştir. Pankisi'deki Sufi-Selefi anlaşmazlığı da "kendi diaspora kimliği asimilasyondan nasıl korunmalıyız?" sorusu üzerine odaklanırken bu iki grup Çeçen-Kist kimliğinin korunmasının önemi konusunda hemfikirdir.

Öyle ki, Pankisi'deki Sufi-Selefi anlaşmazlığı Çeçen-Kistlerin kimliği ve kültürü konusunda rahatlama sağlandıktan sonra önemli derecede sakinleşmiştir. Ayrıca çevre kirliliği ve insan hakları sorunu gibi yeni sorunların ortaya çıkması Pankisi'deki halkı Gürcistan hükümetine karşı birlikte harekete geçirmiş ve bölgedeki Selefi-Sufi çatışmasının sona ermesinde önemli rol oynamıştır. Gürcistan devletinin Çeçen-Kistlerin kimliği ve kültürünün yaşamsı ile entegrasyonu için olumlu tavırları Selefi-Sufi çatışmasını sona erdirmiş ve daha evrensel sorunlar olan çevre kirliliği ve insan hakları sorunu gibi konulara yönelmiştir. Onlar için yeni olarak bilinen çevre kirliliği ve insan hakları sorunlarıyla ilgilenecek seviyeye gelmeleri kültürel gelişmenin bir sonucudur.

Sonuç olarak, Pankisi'deki Selefi-Sufi anlaşmazlığı diaspora kimliğinin nasıl korunması gerektiğine dair konu üzerinde yoğunlaşmış ve bu anlaşmazlıkta İslam devletini yapılandırılmaları ve kurmak gibi bir olgu söz konusu olmamıştır. Bu noktada Pankisi'deki durum diğer bölgelere göre oldukça farklıdır. Ayrıca Pankisi'deki Çeçen-Kistlerin kültürü ve kimlik konusundaki rahatlanma ve yeni birçok soruna karşı halkın birleşmeye başlaması sebebiyle oluşan kültürel değişim Pankisi'deki Selefi-Sufi anlaşmazlığı konusu neredeyse sona ermiş durumdadır.

Kaynakça

- Aydingün, A., Asker, A., & Üner A. (2016). Pankisi Vadisi'nde Kistler: Selefilik, gelenekçilik, kimlik ve siyaset. A. Aydingün, A. Asker & A. Y. Şir (Ed.), *Gürcistan'daki Müslüman toplulukları: azınlık hakları, kimlik ve siyaset* (s. 347-370) içinde. Ankara: AVİM.
- Britton, C. (2014). Caucasus: new decrees of Dokka Umarov on formation of a council of the Caucasus Emirate and abolition of the Province of Iriston. <http://worldanalysis.net/modules/news/article.php?storyid=637>, erişim tarihi: 19.07.2015.
- Brubaker R. (1996). *Nationalism reframed: Nationhood and national question in the new Europe* (Cambridge: Cambridge University Press).
- Chechen Wahhabis destroyed prayer house in Pankisi Gorge. (2011). <http://www.interfaxreligion.com/?act=news&div=7488>, erişim tarihi: 12. 12. 2017.
- Delong-Bas, N. J. (2004). *Wahhabi Islam: from revival and reform to global jihad*. Oxford: Oxford University Press.
- İŞİD'in 5 yıllık cihad planı. (2014). <https://www.milliyet.com.tr/dunya/isid-in-5-yillik-cihad-plani-1904837>, erişim tarihi: 08. 08. 2020.
- İsayev, S. (2019). Pankisi direnişi. <http://ajanskafkas.com/gorus/pankisi-direnisi/>, 05. 06. 2019.
- Kitagawa, S. (2004). Gurujia Pankisi-keikokumondaino shuzoku, shinkoutekihaikei [Ethnic and confessional backgrounds of the Pankisi Valley issue]. *Kokusai-Seiji*, 138, 142-156.
- Kurtsikidze, Sh., & Chikovani, V. (2002). *Georgia's Pankisi Gorge: An ethnographic survey*. Berkeley: University of California Berkley. http://iseees.berkeley.edu/bps/publications/2002_03-kurt.pdf, erişim tarihi: 20. 11. 2013.
- Margoshvili, L. (1990). *Kul'turno-etnicheskie vzaimootnoshenie mezhdü Gruziej i Chechno-Ingushetie* [The cultural-ethnic relations between Georgia and Chechnya-Ingushetia]. Tbilisi: Metsniereba.
- Mikeladze, T. (2018). Ratom solidaloba pankiss? [Why solidarity with Pankisi?]. <https://emc.org.ge/ka/products/tvalsazrisi-ratom-solidaroba-pankiss>, erişim tarihi: 12. 01. 2020.
- New report on Russian-speaking foreign fighters. (2017). <https://crestresearch.ac.uk/comment/russian-speaking-foreign-fighters/>, erişim tarihi: 11. 11. 2020.
- Prasad, C. (2012). Georgia's Muslim community: A self-fulfilling prophecy?. *ECMI working paper*, 58.

Prayer house destroyed in Pankisi Gorge, residents assert. (2011). <http://dagestan.eng.kavkaz-uzel.ru/articles/13901/>, erişim tarihi: 12. 03. 2016.

Protesti Pankisshi gamoudziebeli sakmeebis gamo da sapirispiro shedegi archevnebshi [Çözülmemiş davalar ve seçimdeki karşıt sonuçlarla ilgili Pankisi'de Protesto]. (2018). <https://radioway.ge/news/politics/item/846-%E2%80%9Eeqistebis-sindissa-da-namusze-iybos-pankisshi-zurabishvilis-gamarjveba%E2%80%9C>, erişim tarihi: 29. 10. 2018

Sanikidze, G. (2007). Islamic resurgence in the modern Caucasian region: 'global' and 'local' Islam in the Pankisi Gorge. T. Uyama (Ed.), *Regional and transregional dynamism in Central Eurasia: Empires, Islam and politics* (s. 263-280) içinde. Sapporo: Hokkaido-Daigaku Shuppankai.

Shalvashvili, M. (2020). Dominanturi mzera [Hakim bakış]. <https://emc.org.ge/ka/products/dominanturi-mzera-pankisi>, erişim tarihi: 23. 01. 2020.

Siprashvili, N. (2014). *Islamic revival in Georgian-Chechen border area*. University of Bergen, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Tanaka, S. (2000). Shinno shuujin: makenai Chechen-jin [The genuine prisoners: Chechens, who do not surrender]. <http://tanakanews.com/a0113chechen.htm>, erişim tarihi: 15. 04. 2016.

Traynor, I. (2002). Georgia: the US opens new front in war on terror. http://www.guardian.co.uk/print/0%2c38%2c4377612_10368%200.html, erişim tarihi: 11. 10.2010.

Tsulaia, I. (2011). To be Kist: between Georgian and Chechen. V. Voronkov (Ed.), *Changing identities: Armenia, Azerbaijan and Georgia* (s. 126-147) içinde. Tbilisi: Heinrich Böll Stiftung South Caucasus.

Vatchagaev, M. (2015). Caucasus Emirate and Islamic State split slows militant activities in North Caucasus. <https://jamestown.org/program/caucasus-emirate-and-islamic-state-split-slows-militant-activities-in-north-caucasus-2/#.VOKW5vmUe4Y>, erişim tarihi: 09. 09. 2019.

Wakizaka, K. (2020) Rusya ve Kafkas Emirliği arasında Çeçen milliyetçiliği. *Türkiye siyaset bilimi dergisi*, 3 (2): 165-182.

Wilhelmsen, J., & Youngman, M. (2020). Violent mobilization and non-mobilization in the North Caucasus. *Perspectives on terrorism*, 14 (2): 2-10.

2014 *General Population Census Main Results*. (2016). Tbilisi: National Statistics Office of Georgia.

[itobiad], 2021, 10 (1): 52-84.

**Corona Virüs (Covid-19) Nedeniyle Mecburi Yürütülen Uzaktan
Eğitim Hakkında Öğretmen Görüşleri**

The Opinions of Teachers about Compulsory Distance Education due
to Corona Virus (Covid-19)

Fatih BALAMAN

Dr. Öğr. Üyesi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Eğitim Fakültesi
Asst. Prof., Hatay Mustafa Kemal University, Faculty of Education
fatihbalaman2010@gmail.com

Orcid ID: 0000-0003-2175-0778

Sevil HANBAY TİRYAKİ

Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı

Teacher, Minsiter of Education

sevilhanbay90@gmail.com

Orcid ID: 0000-0003-4780-9715

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 15.07.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 05.02.2020
Yayın Tarihi / Published	: 09.03.2021
Yayın Sezonu	: Ocak-Şubat-Mart
Pub Date Season	: January-February-March

Atıf/Cite as: Balaman, F , Hanbay Tiryaki, S . (2021). Corona Virüs (Covid-19) Nedeniyle Mecburi Yürütülen Uzaktan Eğitim Hakkında Öğretmen Görüşleri . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 10 (1) , 52-84 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/60435/769798>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Corona Virüs (Covid-19) Nedeniyle Mecburi Yürütülen Uzaktan Eğitim Hakkında Öğretmen Görüşleri*

Öz

Bu çalışma ile COVID-19 sürecinde mecburi olarak yürütülen uzaktan eğitim hakkında öğretmen görüşleri araştırılmıştır. Bu kapsamda, süreçte aktif olarak kullanılan yazılımlardan Zoom adlı canlı ders yazılımına, çevrimdışı eğitim amaçlı kullanılan Eğitim Bilişim Ağı (EBA) platformuna, tek yönlü iletişim amaçlı kullanılan EBA TV' ye odaklanılmıştır. Bu sistemlerin öğrenme üzerindeki etkilerini, genel olarak uzaktan eğitimin öğrenme, öğrenci ve öğretmen üzerindeki etkilerini, uzaktan eğitim ve bahsedilen sistemler hakkında öğretmenlerin tespitlerini ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Görüşme formu kullanılarak nitel verilerin elde edildiği araştırma olgubilim modelindedir. Araştırmaya 2019-2020 eğitim - öğretim yılında Hatay il merkezinde 7 farklı devlet okulunda görev yapan 5' i kadın, 7' si erkek toplam 12 öğretmen katılmıştır. Görüşülen öğretmenlerin tamamı COVID-19 dolayısıyla mecburi yürütülen uzaktan eğitim sürecinde aktif olarak görev almışlardır. İçerik Analizi yönteminin kullanıldığı araştırmada verilerin analizinde NVivo 10 yazılımından da yararlanılmıştır. Bu yazılımdan özellikle kodlamalarda, kodlamaların bir araya getirilerek temaların oluşturulmasında, tema ve alt temaların frekansları ile birlikte modellenmesinde, sık geçen kelimelerin tespitinde, kelime ağacı ve kelime bulutu oluşturma gibi sorgulamalarda yararlanılmıştır. İçerik Analizi sonunda temalar oluşturulmuş, temalara ilişkin maddelerin frekans değerlerine yer verilmiştir. Analiz sonunda "COVID-19 süreci özelinde karşılaşılan durumlar", "Uzaktan eğitimin sağladığı kolaylıklar", "Uzaktan eğitimde karşılaşılan dezavantajlar", "Süreç boyunca hissedilen ihtiyaçlar" temalarına ulaşılmıştır. Temalar bağlamında birçok sonuç elde edilmiş olup bu sonuçlardan; bakanlıkça sunulan imkânların yeterli görülmesi, eğitim sistemimizin bu sürece hazırlıklı olduğunun düşünülmesi, yerli ve güvenli canlı ders yazılımı ihtiyacı, öğretmenlerin uzaktan eğitimi yüz yüze eğitim kadar etkili görmemeleri dikkat çekici olanlardır. Ayrıca uzaktan eğitimde ölçme - değerlendirme problemi, öğrencilerin teknik altyapı ve imkânlar açısından eşit şartlarda olmaması, hizmet içi eğitim ihtiyacı, öğrencilerin derse devam durumları da önemli sonuçlar arasındadır. Sonuçlardan hareketle COVID-19 sonrasında uzaktan eğitim ile ilgili tespit edilen eksikler tamamlanıp, gereksinimler yerine getirildikten sonra yüz yüze eğitim ile uzaktan eğitimin harmanlanabilir. Böylece hem uzaktan eğitimin hem de yüz yüze eğitimin avantajlarından yararlanılabilir.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, Uzaktan eğitim, MEB, EBA, Uzaktan eğitim uygulamaları

* Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Başkanlığının 7.01.2021 Tarih , 13 Sayılı kararı ile Etik Kurul Kararı alınmıştır.

The Opinions of Teachers about Compulsory Distance Education due to Corona Virus (Covid-19)

Abstract

With this study, the opinions of teachers about compulsory distance education have been searched in the period of COVID-19. In this scope it is focused on used actively Zoom software, Education Network (EBA) platform for offline training, EBA TV for one way communication. It is aimed to find out that effect of these systems on learning, the effect of distance education on learning, the students and the teachers, identifying proofs by teachers for mentioned systems. The research acquired qualitative data by using interview form is the model of phenomenology. In the 2019-2020 education year the sum of 12 teachers studied in the different public schools (5 women and 7 men) have participated in the research. All of negotiated teachers have attended actively compulsory distance education because of COVID-19. At the research used with the method of content analysis, it has been benefitted from Nvivo10 software. In this software especially coding, forming the themes together with coding, modelling with theme and subtheme's frequency together, identifying frequently used words, the tree and composing the cloud of word have been profited. At the end of analyzing content, the themes have been composed and given place to frequency items of the value related to the themes. It has been reached 'Faced situations in the period of COVID-19', 'The facility of distance education', 'The disadvantages of distance education', 'The needs during the period' at the result of the analysis a lot of results have been attained in this regard of theme, there are some remarkable conclusions such as; 'thanks to the ministry presented potential enough', 'to be thought ready for the system of education in this duration', 'the need of domestic and reliable software for live lesson', 'the teachers don't consider effective on distance education as much as face to face education' those are impressive. Also 'the problem of assessment and evolution in distance education', 'the students haven't technic basis and equal condition for opportunities', 'the need of in service training activities', 'the students attendance of lessons' are important sequences too. To sum up after COVID-19 it is completed to find out deficiency about distance education, after requirements are implemented, face education with distance education can be mixed. Thus, it can be benefit from not only advantages of distance education but also face to face education.

Keywords: Covid-19, Distance education, MNE, EIN, Distance education applications

Giriş

Bütün dünyanın COVID-19 ile zorlu bir mücadele verdiği bu dönemde Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) verilerine göre eğitim öğretim kurumlarının kapanması süreç boyunca 172 ülkede toplam 1 milyar 646 milyon öğrenciyi etkilemiştir (UNESCO, 2020). Bu süreçte eğitim öğretim faaliyetlerinin yürütülmesinde uzaktan eğitim sistemi kullanılmakta olup eğitim öğretimin sürekliliği bakımından uzaktan eğitim daha fazla dikkat çekmektedir.

Çin'in Hubei Eyaleti, Vuhan Şehrinde, 31 Aralık 2019 tarihinde pnömoni (zatürre) kümelenmesi dikkat çekmiş, 7 Ocak 2020'de ise bu durumun nedeninin insanlarda tespit edilmemiş yeni bir koronavirüs olduğu belirtilmiş, bu virüsün adı COVID-19 olarak adlandırılmıştır. Türkiye'de görülen ilk COVID-19 vakası 11 Mart 2020 tarihinde açıklanmıştır (Sağlık Bakanlığı, 2020). Dünya Sağlık Örgütü (WHO) de aynı tarihte bu salgın hastalığı pandemi olarak bütün dünyaya duyurmuştur (WHO, 2020a).

COVID-19 insandan insana çok hızlı ve kolay biçimde bulaşmaktadır. (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2020). Bu nedenle bulaştırmacılığın önlenmesinde sosyal izolasyon, maske, eldiven gibi kişisel koruyucu ekipman kullanımı ve sosyal mesafeyi koruma gibi insanların birbiri ile temasını en aza indirecek yöntemler oldukça önem kazanmıştır (WHO, 2020b). Zira insanlar arasında yakın temas kurulması, yüksek hareketlilik ve toplu taşıma araçları, ortak kullanım alanları enfeksiyonun hızla yayılmasına neden olan unsurlardır (Hang, 2020). İlk vakaların görüldüğü Çin'de yapılan çalışmalarda toplu yaşam alanlarında insan hareketlerinin yeniden düzenlenmesi gerektiğine karar verilmiştir. Bu kapsamda okulların kapatılmış, insanların evlerinde kalmaları önerilmiş, toplu yaşam alanlarının kullanımı kısıtlanmıştır. Böylece COVID-19 vaka sayısının kontrol altına alınması yolunda bu tedbirlerin etkili olduğu görülmüştür (Gu, Jiang, Zhao ve Zheng, 2020; Tian vd., 2020; Akt: Deniz ve Evcı Kiraz, 2020, s. 148).

Türkiye'de de COVID-19 ile mücadele kapsamında birçok önlem alınmış, alınan önlemlerden bir tanesi de okullarda derse ara verilmesi olmuştur. Bu kapsamda alınan tedbirleri açıklayan Milli Eğitim Bakanı Ziya Selçuk, haftalık ders programlarının yapılandırılarak, Eğitim Bilişim Ağı (EBA) ile internet üzerinden ve Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT) ile televizyondan gerekli telafi eğitimi desteği sunulacağını açıklamıştır (Milli Eğitim Bakanlığı [MEB], 2020). Buna göre derslerin COVID-19 sürecinde uzaktan eğitimle yürütülmesi alınan önlemlerden bir tanesi olmuş, milyonlarca öğrenci ve öğretmen için uzaktan eğitim süreci başlamıştır.

Fiziksel, sosyal, ekonomik gibi farklı şartlarda olan bireylerden oluşan geniş kitlelere eğitim imkânı sağlayan uzaktan eğitim farklı araçlarla yürütülebilmektedir. Giderek gelişen teknoloji uzaktan eğitimde kullanılan araçları da geliştirmiş ve değiştirmiştir. Basılı metinlerle, mektuplarla başlayıp programlı metinlerden ders kitaplarına kadar uzanan basılı materyaller teknolojinin gelişimi ile farklı ortamlar aracılığı ile de

yürütülebilmektedir. Teyp, radyo, televizyon, film ve sunumların olduğu çoklu ortamlar, bilgisayar ve internet teknolojileri ile de uzaktan eğitim yürütülebilmektedir (Alakoç ve Bozbiyık, 2003, s. 1195; Hızal, 1983, s. 69; Koçdar, 2006, s. 31; Unusan ve Abia, 2007, s. 129). Uzaktan eğitimin kullanımı ve uygulanış şekilleri imkânlarla, şartlara, ihtiyaçlara göre değişkenlik gösterirken pandemi sürecinde Türkiye’de uzaktan eğitim, televizyon ve internet teknolojileri kullanılarak yürütülmüştür (MEB, 2020). Özellikle çevrimdışı eğitim için EBA platformu, çevrimiçi eğitim için ise EBA TV ve Zoom canlı ders yazılımı etkin kullanılmaktadır.

Uzaktan eğitim en genel ve basit tanımı ile öğrenci ve öğretmenlerin fiziksel olarak aynı yerde olmadığı resmi eğitim sürecidir (National Center for Education Statistics [NCES], 2008, s. 1). Uzaktan eğitim sürecinde öğrenciler ve öğretmenler fiziksel olarak ayrı ortamlarda, öğretim kaynaklarıyla ve birbirleriyle etkileşimli iletişim teknolojileriyle bağlantı kurarlar (Simonson, Smaldino, Albright ve Zvacek, 2012, s. 10).

Uzaktan eğitimin kavramsal olarak yeni eğitim imkânları yaratmak, iş ile öğretimi bütünleştirmek, eğitimde fırsat eşitliğini sağlamak, yaşam boyu öğrenmeyi sağlamak, sürece eğitim teknolojilerini entegre etmek, bireysel ve kitlesel eğitim imkânı sunmak, eğitimi etkili, verimli ve uygun maliyetli kılmak gibi amaçları vardır (Alkan, 1998, s. 193; Cavanaugh, 2001; s.75). Ayrıca uzaktan eğitim yaş, hastalık, coğrafi uzaklık, ailevi durumlar, zaman ve para sıkıntısı gibi çeşitli nedenlerle örgün öğretim kurumlarında eğitim-öğretim imkânının bulunamadığı ya da bu imkânın yok olduğu zamanlarda öğrenenlere basılı, görsel-ışitsel ve elektronik materyaller kullanılarak eğitim-öğretim imkânı sunan bir eğitim yöntemidir (Demiray, 1999, s. 85).

Her öğretim yöntemi farklı kullanım özelliklerine sahip olup bir yöntem için daima bütün öğrencilere her şartta uygundur, kullanışlıdır, başarılıdır denilemez. Bir yöntem seçilirken şartlar, öğrenciler gibi yöntem seçimini etkileyen değişkenler vardır. Bütün yöntemlerin kendi özelinde avantaj ve dezavantajı bulunmakla birlikte uzaktan eğitimin de birçok avantaj ve dezavantajı vardır.

Özellikle yüz yüze eğitim ile kıyaslandığında uzaktan eğitimin önemli avantajları göze çarpmaktadır. Uzaktan eğitim zaman ve mekân sınırlaması olmaksızın geniş kitlelere bilgiye erişim imkânı sunar. Eğitim süreçlerine zenginlik ve esneklik de katarak öğrenenlerin sürekli ve bağımsız bir şekilde kendi öğrenme hızında öğrenmelerine olanak verir. Uzaktan eğitim bilgi ve iletişim teknolojileri ile bilgiye anında ve daha kolay ulaşılmasına imkân tanır, eğitim maliyetlerini düşürür, esnek ve objektif bir ölçme değerlendirme sunar (Elitaş, 2017, s. 94; İşman, 2008, s. 18; Uşun, 2006, s. 19).

Teknolojinin eğitime yansımaları ve beraber kullanılması ile birlikte daha gelişmiş biçimlerde yürütülen uzaktan eğitim elbette ki bazı dezavantajları da beraberinde getirmektedir. Elitaş (2017, s. 95) uzaktan eğitimin bu önemli

dezavantajları şu şekilde açıklamıştır: Grupla çalışma disiplininin yoksun olma durumu ile etkileşim eksikliğinden dolayı motivasyon kaybına ve öğrenenin asosyalleşmesine sebep olabilir. Uygulama gerektiren derslerin veya konuların öğretiminde yetersiz kalabilir. Teknoloji bağımlılığı riski ve ölçme ve değerlendirmenin güvenilirliği sorunu olabilir.

Mektupla başlayıp günümüz gelişmiş yazılım ve donanım cihazları ile yapılan uzaktan eğitime kadar uzanan süreçte dünyada uzaktan eğitimin başlangıcı 1700'lü yıllara, ülkemizde ise 1900'lü yıllara dayanmaktadır. Özellikle 1728 yılında Boston Gazetesi'nde steno derslerinin uzaktan eğitim ile verileceğinin duyurulması önemli bir gelişme olarak kaydedilirken 1833 yılında mektuplar kullanılarak öğrenim gerçekleştirileceğinin yayınlandığı bir ilan ile de uzaktan eğitim alanında önemli bir adım atılmıştır (Çoban, 2013, s. 2).

Türkiye'de ise eğitim kurumlarının fiziki eksikleri gibi sorunların da olduğu ve eğitimin genel sorunlarına çözüm arandığı bir dönemde 1927 yılında mektupla öğretimin çözüm olarak ele alınması ile uzaktan eğitimin ilk adımları atılmıştır (Arar, 1999, s. 26). 1950'li yıllarda mesleki eğitim ve yabancı dil eğitiminde uzaktan eğitim teşvik edilmiş, 1968'de TRT'nin kurulmasıyla uzaktan eğitimde televizyon teknolojilerinden yararlanmak için çalışmalar yürütülmüştür. 1982'de Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi resmi olarak hizmet vermeye başlamış, 1990'larda üniversitelerdeki web tabanlı uzaktan eğitim çalışmaları hız kazanmıştır (Çukadar ve Çelik, 2003, s. 33; Fiş Erümit, Gedik ve Göktaş, 2016, s. 666). Son yıllarda ise Kırık'ın (2016, s. 58) da belirttiği gibi uzaktan eğitim Türkiye'de oldukça gelişmiş olup COVID-19 sürecinde de eğitim EBA platformu ve EBA TV ile uzaktan yürütülmüş ardından 2020-2021 eğitim öğretim yılında Zoom gibi ücretsiz uygulamalarla da uzaktan eğitimin desteklenmesine MEB tarafından izin verilmiştir.

Araştırmanın Önemi ve Amacı

COVID-19 salgınının yayılmasını yavaşlatmak amacıyla zaman zaman ülke yönetimleri sokağa çıkma, seyahat yapma gibi birçok konuda kısıtlamaya giderken eğitim öğretim kurumlarının kapatılması da alınan önlemler arasına eklenmiştir. Bu süreçte öğrenenlerin eğitiminin sürekliliğini sağlamak ve ülkelerin eğitim sistemini canlı tutmak için uzaktan eğitim sistemi ile süreç yeniden yapılandırılmıştır.

Öğrencilerin merkezde yer aldığı uzaktan eğitim sisteminde öğrenciler için uygun öğrenme ortamları oluşturan öğretmenin rolü özellikle bütün dünyayı etkisi altına alan bu salgın döneminde daha da önem kazanmaktadır. Uzaktan eğitimde öğrenme süreçlerini kolaylaştırma ve öğrenciye rehberlik etme rolleri de olan öğretmenlerin uzaktan eğitime yönelik bakış açıları ve uzaktan eğitimle ders verme deneyimleri gibi özellikleri eğitim öğretim sürecinin verimliliğini etkilemektedir (Harris ve Krousgill, 2008, s. 918; Yurdakul, 2015). Türkiye'de de pandemi sürecinde 16/03/2020 tarihi itibarıyla uzaktan eğitime geçilmiş olup birçok öğretmenin

yüz yüze eğitim kadar hâkim olmadıkları uzaktan eğitim sürecini yürütmeleri gerekmiştir (MEB,2020). Bu noktada ise öğretmenlerin uzaktan eğitime yönelik bakış açılarının belirlenmesi ve elde edilen bulgular doğrultusunda öneriler geliştirilmesi uzaktan eğitim sürecinin etkili ve verimli yürütülebilmesi için önem arz etmektedir. Ayrıca bu araştırmanın çalışma grubu, yöntem ve küresel olarak içinde bulunduğumuz özel süreçte yürütülen eğitim öğretim faaliyetlerinin değerlendirilmesi bakımından özgün olduğu düşünülmektedir. Nitekim literatürde; COVID-19 sürecinde yapılmış olan uzaktan eğitim çalışmalarının da tıpkı pandemi öncesi süreçte olduğu gibi daha çok nicel çalışma temelinde ve deneysel desende yürütüldüğü, nitel veya karma desenli çalışmaların daha az olduğu görülmektedir. Bu çalışmada ise nitel veri toplama tekniklerinden görüşme tekniği kullanılarak daha derinlemesine veriler elde edilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca alanyazında öğrencilerin, öğretmenlerin ve öğretim elemanlarının uzaktan eğitime yönelik görüş veya tutumlarının belirlenmesine yönelik çalışmaların yapıldığı görülmekle birlikte bu çalışmalar daha çok özellikle lisans ve üstü düzeydeki öğrenciler temele alınarak yapılmıştır (Aktaş, Büyüktaş, Gülle ve Yıldız, 2020, s. 3; Alper ve Deryakulu, 2008, s. 53; Çakır Balta ve Horzum, 2008, s. 191-192; Horzum, Özkaya, Demirci ve Alpaslan, 2013, s. 85; Karadağ ve Yücel, 2020, s. 183; Keskin ve Özer Kaya, 2020, s. 59; Pınar ve Dönel, 2020, s. 462; Türker ve Yaylak, 2011, s. 154). Bu çalışmada ise eğitim sürecinin uygulayıcısı olan öğretmenlerle çalışma yürütülmüş olup alan yazında bu açıdan da katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu çalışmanın amacı Türkiye’de COVID-19 nedeniyle mecburi yürütülen uzaktan eğitime yönelik öğretmen görüşlerini belirlemek ve bunlardan hareketle uzaktan eğitim sürecinin verimliliğini artırmaya yönelik önerilerde bulunmaktır. Araştırmanın problem cümlesi ise “Türkiye’de COVID-19 nedeniyle mecburi yürütülen uzaktan eğitime yönelik öğretmen görüşleri nelerdir?” olarak ifade edilmiş olup yanıt aranan alt problemler şunlardır:

- 1) Uzaktan eğitimle yürütülen derslerin verilme durumları ve öğrenme süreçlerine etkisi hakkında öğretmen görüşleri nelerdir?
- 2) Uzaktan eğitimde değerlendirme süreçlerine dair öğretmen görüşleri nelerdir?
- 3) Uzaktan eğitimle dersleri yürütmede öğretmenlerin kendilerini yeterli görme durumları (hizmetiçi eğitim ihtiyaçları) hakkında görüşleri nelerdir?
- 4) Yüz yüze eğitim ile karşılaştırıldığında uzaktan eğitimin olumlu-olumsuz yönleri nelerdir?
- 5) Uzaktan eğitim sürecinin etkili ve verimli yürütülebilmesine dair öğretmenlerin önerileri nelerdir?

Bu özel süreçte mevcut imkânlarla yürütülen uzaktan eğitimi öğretmenlerin bakış açılarıyla değerlendirmek, sonraki süreçlerde yürütülecek uzaktan

eğitim faaliyetlerinin geliştirilmesine, daha verimli yürütülmesine, eksiklerin giderilmesine temel oluşturabilir. Nitekim MEB tarafından yapılan açıklamada pandemi süreci sonrasında da yüz yüze eğitimin uzaktan eğitim ile beraber yürütüleceği, uzaktan eğitimden tamamen vazgeçilmeyeceği ifade edilmiş olup 2020-2021 eğitim öğretim yılında da uygulanmaya başlanmıştır. COVID-19 sürecinde uzaktan eğitime katılan öğretmenler bu sürecin uygulayıcıları olması dolayısıyla eğitim sürecini daha verimli geçirebilmek adına öğretmenlerin görüşlerine önem verilmeli, tespitleri ve önerileri dikkate alınmalıdır.

Bu çalışmanın sonuçlarının uzaktan eğitim süreçlerinin düzenlenmesi ve yeniden yapılandırılması bakımından karar vericilere, MEB'e ve öğretmenlere, bu sonuçlar doğrultusunda atılacak adımlar dolayısıyla da öğrencilere faydalı olacağı ve yol gösterebileceği düşünülmektedir. Bu çalışmanın COVID-19 sürecinde alanyazında eğitim sürecinin uygulayıcısı olan öğretmenlerle yeterli sayıda ve derinlemesine bilgi elde edememe konusundaki eksikliği gidermeye katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Araştırma sonuçlarının diğer araştırmacılara uzaktan eğitime yönelik öğretmen görüşlerinin farklı boyutlardan ele alınmasına dair yol gösterebileceği düşünülmektedir.

Yöntem

Araştırma Modeli

Araştırma olgubilim (fenomenoloji) modelindedir. Eğitim araştırmalarında bir fenomeni açıklamak, buna bağlı olarak yaşam deneyimlerini açıklamaya çalışmak, sonuçları, değişkenleri değerlendirmek yaygın bir kullanımdır. Bu doğrultuda insanların yaşam durumları hakkında derinlemesine bilgi elde etmek için küçük gruplarla nitel çalışmalar yapılır (Arthur, Waring, Robert ve Hedges, 2017, s. 10-11). Kişi ya da kişilerin bir olguya ilişkin yaşadıkları deneyim olarak nitelendirilen olgubilim çalışmalarında deneyimlemenin önemli olduğu bilinmektedir (Seggie ve Bayyurt, 2017, s. 3). Araştırmada COVID-19 sürecinde mecburi yürütülen uzaktan eğitimi deneyimleyen öğretmenler ile görüşülerek bu süreçte gerçekleşen durumlar, eksikler, avantajlar, dezavantajlar, öğrenci ve öğretmene yansımalar açıklanmaya çalışılmıştır. Burada asıl amaç genellemelere ulaşmaktan ziyade bahsedilen durumu betimlemek, keşfetmektir. Nitekim nitel araştırmalar da bunu gerektirmektedir (Sönmez ve Alacapınar, 2013, s. 70). Araştırma; görüşmenin yapıldığı eğitim-öğretim dönemiyle (zorunlu uzaktan eğitim dönemi), görüşme sorularıyla, görüşme yapılan öğretmenlerle ve bu öğretmenlerin branşlarıyla sınırlıdır.

Çalışma Grubu

Tablo 1: Görüşülen öğretmenlere ait demografik bilgiler

		N	%
Cinsiyet	Erkek	7	58.33
	Kadın	5	41.66

Corona Virüs (Covid-19) Nedeniyle Mecburi Yürütülen Uzaktan Eğitim Hakkında Öğretmen Görüşleri

Branş	Bilişim Teknolojileri	2	16.66
	Fen Bilimleri	2	16.66
	İngilizce	1	8.33
	Matematik	1	8.33
	Müzik	1	8.33
	Resim	1	8.33
	Özel Eğitim	1	8.33
	Sosyal Bilgiler	1	8.33
	Teknoloji ve Tasarım	1	8.33
	Türkçe	1	8.33
Kıdem	0-5 yıl	1	8.33
	6-10 yıl	4	33.33
	11-15 yıl	5	41.66
	16-20 yıl	2	16.66

Çalışma Grubu 2019-2020 eğitim - öğretim yılında Hatay il merkezinde 7 farklı devlet okulunda 10 farklı branşta görev yapan 5' i kadın, 7' si erkek toplam 12 öğretmenden oluşmaktadır. Görüşme yapılan öğretmenler amaçlı çalışma gruplarından tipik durum çalışma grubu yöntemine göre seçilmiştir. Bu yöntemde temsil edici özelliği olanların çalışma grubuna dâhil edildiği ifade edilmektedir (Sönmez ve Alacapınar, 2013, s. 97-98). Görüşülenlerin, bu süreçte uzaktan eğitime aktif katılan öğretmenler olması ve çalışma grubu içinde hem teorik hem uygulamalı branşlara sahip öğretmenler olması çalışma grubuna dâhil olmada tipik durum olarak düşünülmüştür. Araştırma öncesinde öğretmenler, araştırma ve görüşme hakkında bilgilendirilmiş, görüşme için gönüllülük esasına göre hareket edilmiştir. Farklı branşlarda öğretmenlerin katılımcı olması ve derslerin konu içeriklerinin teorik ve uygulamalı anlatımları içeren dersler olması, araştırmanın amacına ulaşmasında yarar sağlayacağı düşünülmüştür. Öğretmenler aktif olarak bahsedilen uzaktan eğitim sürecinde görev yapmışlardır. Araştırmanın yürütülebilmesi için gerekli etik kurul izni alınmıştır.

Geçerlik ve Güvenirlik

Nitel çalışmalarda geçerlik ve güvenirlik nicel çalışmalara göre oldukça farklılaşmıştır. Nitel çalışmalarda araştırmanın başından sonuna kadar işlemleri açıklamak, sonuçları detaylı raporlamak, objektif, esnek ve şeffaf olmak geçerlik ve güvenirlik ölçütü olarak ifade edilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Kuş (2008) da nitel çalışmalarda bilgisayar destekli yazılım kullanımının şeffaflığı ve genellenebilirliği artırarak geçerlik ve güvenirliliği artırmaya katkıda bulunduğunu ifade etmektedir. Araştırma boyunca yapılan işlemler, aşamalar detaylıca açıklanmaya çalışılmış, veri toplama aracı geliştirme sürecinde uzman görüşü alınmıştır. Veriler nitel veri analiz

yazılımı da kullanılarak derinlemesine analiz edilip doğrudan alıntılara sıkça yer verilmiş, geçerlik sağlanmaya çalışılmıştır.

İç güvenilirlik için kodlayıcılar arası görüş birliği hesaplanmıştır. Hesaplama Miles ve Huberman (1994, s. 64)' ın nitel çalışmalar için kullanılan güvenilirlik katsayısı formülü (güvenirlik = görüş birliği / (görüş birliği + görüş ayrılığı)x100) kullanılmıştır. Miles ve Huberman (1994, s. 64) formüle göre güvenilirliğin en az %70 olmasını önermektedir. Araştırmada yazılı metin halindeki görüşme verileri araştırmacılar tarafından ayrı ayrı kodlanmış, kodlamalar incelenerek görüş birliği ve görüş ayrılığı olan kodlamalar belirlenmiştir. Elde edilen sonuçlarla kodlayıcılar arası görüş birliği %83.75 olarak hesaplanmıştır. Dış güvenilirlik için katılımcıların özelliklerinin tanımlanması, sınırlılıkların ifade edilmesi, veri toplama süreci ve analizlerden bahsedilmesi gerekmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Bu gereklilikler araştırmada uygun başlıklar altında açıklanmış, dış güvenilirlik sağlanmaya çalışılmıştır.

Verilerin Toplanması ve Veri Toplama Aracı

Veriler nitel veri toplama yöntemlerinden görüşme yöntemi ile sanal ortamda çevrimdışı olarak, yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak toplanmıştır. Görüşmeler yazılı olarak gerçekleştirilmiştir. İletişimin yüz yüze olmamasında mevcut COVID-19 süreci, çevrimdışı olmasında ise görüşülenlerin tercihleri etkili olmuştur. Nitekim Seggie ve Bayyurt (2017, s. 44) da görüşme verilerinin yüz yüze toplanabileceği gibi telefonla veya internet yoluyla yazılı veya görüntülü olarak da elde edilebileceğini ifade etmektedir.

Görüşme formu hazırlanmadan önce konu ile ilgili kaynak taraması yapılmış, görüşme sorularının oluşturulmasına yönelik hazırlık yapılmıştır. Görüşme öncesinde, öğretmenlere verilerin sadece bilimsel amaçlı kullanılacağı konusunda güvence verilmiş, ilgili kurumdan resmi iznin alındığı kendilerine iletilmiştir.

Yarı yapılandırılmış görüşme yöntemi ile veri toplamak, olgubilim araştırmalarında en sık tercih edilen veri toplama yöntemidir. Elde edilen veriler görüşülenlerin hikâyesine bağlı kalınarak anlatıma dönüştürülür. Olgubilimde yorumlamak çok önemli olup bu yöntem, yorumlayıcı olgubilim araştırmaları olarak da anılmaktadır (Seggie ve Bayyurt, 2017, s. 72).

Görüşme soruları başlangıçta 11 soru olarak oluşturulmuştu. Hazırlanan bu form eğitim fakültesinde Eğitim Bilimleri ile Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi bölümlerinden 5 öğretim elemanına kapsam geçerliğini sağlamak amacıyla gönderilmiştir. Öğretim elemanlarından; soruların araştırma konusunu kapsama ve araştırma gereksinimlerini karşılama durumları bakımından incelemeleri istenmiştir. Geri bildirimler sonrasında 1 soru çıkarılmış, 2 soru da başka sorularla birleştirilerek sorulmasına karar verilmiş ve görüşme formunun son hali 8 sorudan oluşmuştur. Görüşme Formu' nun son hali bir öğretmene pilot uygulama amacıyla uygulanmış,

soruların açık, net ve anlaşılabilirliği, soruların amaca hizmet edip etmediği ve bunlarında dışında varsa görüş ve önerileri sorulmuş, basit şekilsel düzeltmeler ile aşağıda da görüleceği şekliyle Görüşme Formu' na son hali verilmiştir. Görüşme soruları;

- 1- Bir dersin uzaktan eğitimle verilmesi öğrenme sürecini nasıl etkilemektedir?
- 2- Derslerin uygulamalı kısmının uzaktan eğitimle verilebilirliği konusundaki görüşleriniz nelerdir?
- 3- COVID-19 sürecinde mecburi yürütülen uzaktan eğitimde değerlendirme süreçleri nasıl tasarlanmalıdır?
- 4- Bu süreçte uzaktan eğitimi kullanabilme yeterliliği bakımından kendinizi (teknik özellikleri kullanabilme, içerik düzenleme v.b.) nasıl değerlendiriyorsunuz?
- 5- Uzaktan eğitim sürecini yönetirken öğretmenlerin hizmet içi eğitim gereksinimi olduğunu düşünüyor musunuz (varsa hangi konularda)?
- 6- Bu süreçte uzaktan eğitime yönelik tutumun uzaktan eğitim faaliyetlerini etkileyebilirliği konusundaki görüşleriniz nelerdir?
- 7- Uzaktan eğitim ile geleneksel eğitimi avantajlar – dezavantajlar bakımından karşılaştırır mısınız?
- 8- Bu süreçte uzaktan eğitim üzerinden ders vermeyi daha işlevsel hale getirmek için neler yapılabilir?

Görüşme sorularının oluşturulmasında COVID-19 sürecinde mecburi yürütülen uzaktan eğitimde kullanılan çift yönlü iletişimin olduğu Zoom adlı canlı ders yazılımı, çevrim dışı eğitimde kullanılan EBA platformu ve tek yönlü iletişim sağlayan EBA TV üzerine odaklanılmıştır. Bu sistemlerin öğrenme sürecine etkileri, yine uzaktan eğitimin öğrenci, öğretmen ve öğrenmeye etkileri, uzaktan eğitim ve bahsedilen sistemler hakkında öğretmenlerin tespitlerini ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Veriler 2019-2020 eğitim - öğretim yılı 2. döneminin son haftalarında toplanmıştır.

Verilerin Analizi

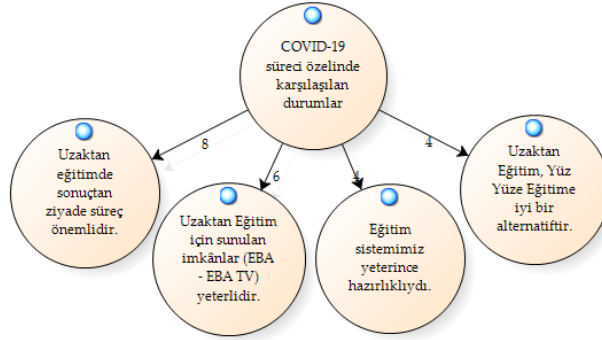
Verilerin çözümlenmesinde içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizinde nitel veriler derinlemesine çözümlenerek kodlamalar yapılır, kodlamalara bağlı olarak temalar oluşturulur, temalara ilişkin maddelerde frekans ve yüzde değerlerine yer verilir (Sönmez ve Alacapınar, 2013, s. 116). Veriler analiz edilirken Nitel Veri Analiz Programı olan NVivo 10 yazılımından da yararlanılmıştır. Özellikle kodlamalarda, kodlamaların bir araya getirilerek temaların oluşturulmasında, sık geçen kelimelerin tespitinde, model oluşturmada ve diğer sorgulamalarda NVivo 10 kullanılmıştır. Görüşülen öğretmenler random olarak numaralandırılmış, görüşmelere yapılan doğrudan alıntılar bulgularda ifade edilirken

öğretmenler Öğrt.1, Öğrt.2...şeklinde anılmıştır. İçerik analizi sonucunda temalar oluşturulmuş, temalar tablo haline getirilerek frekans değerine yer verilmiştir. Yıldırım ve Şimşek (2008)' in de önerdiği üzere görüşülen öğretmenlerin doğrudan alıntılarına sıkça yer verilmiştir. Seggie ve Bayyurt (2017, s. 253-254), metinlerin temalaştırılmasında, sözcüklerin, başlıkların, önemli konuların ve içeriklerin belirlenmesinde, bunların sayısallaştırılmasında içerik analizinden yararlandığını belirtmiştir.

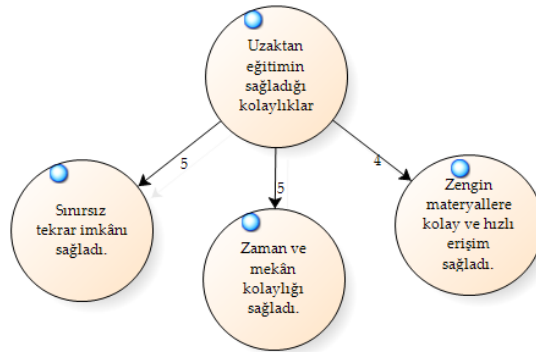
Bulgular

İçerik analizi sonucunda öğretmenlerin cevapları doğrultusunda “COVID-19 süreci özelinde karşılaşılan durumlar”, “Uzaktan eğitimin sağladığı kolaylıklar”, “Uzaktan eğitimde karşılaşılan dezavantajlar”, “Süreç boyunca hissedilen ihtiyaçlar” temalarına ulaşılmıştır. Her bir tema ve alt temaları frekansları ile birlikte NVivo’ da modellenerek sunulmuştur.

Şekil 1: COVID-19 süreci özelinde karşılaşılan durumlar

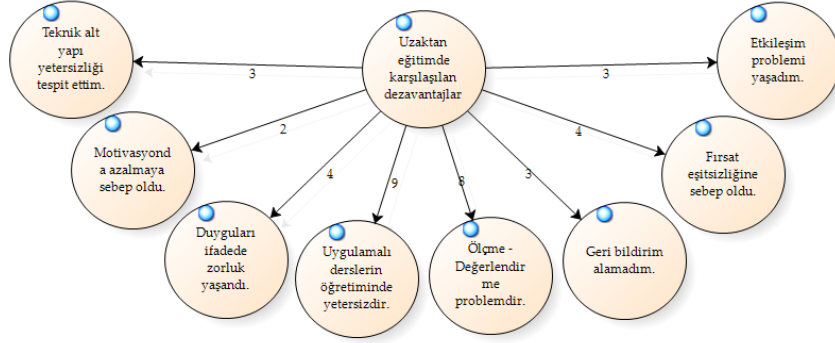
Birinci tema bağlamında öğretmenler sürecin önemine vurgu yapmışlar, EBA' yı eğitsel bakımdan yeterli görmüşler, eğitim sistemimizi bu ani sürece hazırlıklı bulmuşlar ve uzaktan eğitimi iyi bir alternatif olarak değerlendirmişlerdir.

Şekil 2: Uzaktan eğitimin sağladığı kolaylıklar

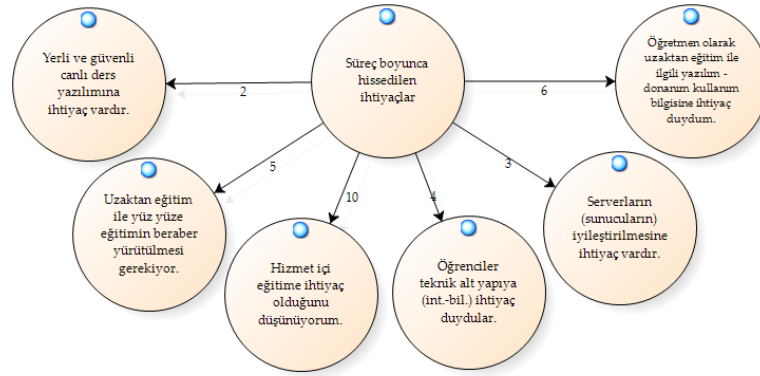

İkinci tema başlığında uzaktan eğitimin yer ve zaman sınırlılığını ortadan kaldırdığını, öğrencilerin materyalleri diledikleri kadar kullanabildiklerini ve bu materyallere erişimin pratikliğini vurgulanmıştır.

Şekil 3: Uzaktan eğitimde karşılaşılan dezavantajlar

Dezavantajlar bakımından öğretmenler uzaktan eğitimin psikomotor alan derslerinde, ölçme değerlendirme, duyguların aktarımında, etkileşimde etkisiz olduğunu bildirmişlerdir. Ayrıca her öğrencinin imkânlar ve altyapı bakımından aynı şartlara sahip olmadığını ve motivasyonda düşüşler gözlediklerini ifade etmişlerdir.

Şekil 4: Süreç boyunca hissedilen ihtiyaçlar

Öğretmenler uzaktan eğitim sistemlerini kullanmada mevcut bilgi ve beceri düzeylerinin yeterli olmadığını buna bağlı olarak eğitime ihtiyaç duyduğunu, uzaktan eğitimin hedef davranışları kazandırmada tek başına yeterli olmadığını, bilgisayar ve internet ihtiyacı olan öğrencilerin olduğunu, sunuculara erişimde sorunlar yaşandığını ve güvenli bir canlı ders ihtiyacı hissedildiğini aktarmışlardır.

"Bir Dersin Uzaktan Eğitimle Verilmesi Öğrenme Sürecini Nasıl Etkilemektedir?" Sorusuna İlişkin Bulgular

Uzaktan eğitimde etkileşimin farklılaşmış olması duyguların yansıtılmasını sınırlandırmaktadır. Gerek uzaktan eğitimin sistemsel özellikleri gerek sınıf içindeki sinerjinin olmayışı bunun sebepleri arasındadır. Öğrenme bir iletişim sürecidir ve bu süreçte duyguları ifade etmek önemlidir. Etkili iletişim ile öğrenme düzeyi ve sosyal ilişkiler güçlenebilir.

İletişimin unsurlarından biri de geri bildirimdir. Uzaktan eğitimde belli düzeyde geri bildirim yapılabilirken bu geri bildirimlerin yüz yüze ortamdaki gibi etkili değildir.

Öğrencilerin ve öğretmenin sanal ortamında birbirini görmüyor olması öğrenmenin kontrolünü daha çok öğrenciye bırakmakta, öğrenmeye yönelik dış uyarıcıları azaltmaktadır. Dolayısıyla öğrencilerin öğrenmeye yönelik motivasyonu düşebilmektedir. Uzaktan eğitimde etkileşim ile geri bildirim sınırlılığı ve bunun öğrencilere yansımaları hakkında öğretmenler aşağıdaki ifadeleri kullanmışlardır.

Öğrt.1; *“Çocukların kendilerini, duygularını ifade etmekte zorlanmaları, öğretmenin çocuklar üzerindeki gözlem, sahiplik duygusu, bireysel farklılıkları görememe, öğrenme güçlüklerinin anında çözülememesi gibi etkenler uzaktan eğitimin geleneksel yönetime göre eksiklikleridir.”*

Öğrt.1; *“Aynı zamanda öğrencilerin öğretmenleri ve sınıf arkadaşları ile zaman zaman da olsa canlı bağlantı kurabilmesi eğitim ortamını verimli etkileyecektir.”*

Öğrt.2; *“Öğretmenin öğrencilerine jest ve mimiklerle duygularını ifade etmesi mümkün değildir. Bu durum öğrenme açısından olumsuzdur.”*

Öğrt.4; *“Uygulamalı derslerde uzaktan eğitimde geri dönüt anında ya da gerektiği gibi verilemeyeceği için fazla fayda sağlamaz.”*

Öğrt.4; *“Uzaktan eğitimde öğrenciler disiplinden uzak, sosyal ve duygusal gelişimlerini tamamlayamadıkları bir öğretim süreci içerisinde olurlar.”*

Öğrt.5; *“Öğrenci arkadaşlarından ayrı kalacağı için sosyal ilişkilerde zayıf olabilir.”*

Öğrt.5; *“Sınıf ortamından uzaklaşacaktır bundan dolayı öğretmenin öğrenciyi kontrol etmesi ve onu ders için motive etmede zorlanacaktır.”*

Öğrt.10; *“Yüz yüze eğitim, öğrenci ile göz teması kurmak, süreç içinde yapılan kısa ya da uzun diyaloglar, şakalar, öğrencinin kendini ifade etmesi gibi hayat kırtarıcı anlar uzaktan eğitimle maalesef mümkün değil.”*

Öğrt.10; *“Yüz yüze eğitimin verdiği duygu paylaşımları, göz teması, akran öğrenmesi, arkadaşlarıyla okulda vakit geçirme, öğretmenleriyle sohbet imkânı, yaparak yaşayarak öğrenme istenildiği oranda maalesef gerçekleşemez.”*

Öğrt.11; *“Yeni konuların öğrenilmesinde hazır bulunuşluk düzeyi önemlidir. Sınıf içerisinde öğrenciler arkadaşları ile birbirlerini görüp konuşabildikleri için moralleri yükseliyor ve motive olurlar.”*

Bilgisayar ve bilgisayar özelliği taşıyan diğer teknoloji ürünlerini temin edebilenlerle temin edemeyen öğrenciler arasında fırsat eşitsizliği oluşabilir. Ülkemizde gelir durumunun düşük olduğu, internet hizmetinin henüz

ulaşmadığı kırsal bölgeler düşünüldüğünde bu durumun göz ardı edilemeyeceği bir gerçektir. Nitekim bilgisayar ve internet uzaktan eğitim için vazgeçilmez teknolojilerdir. Öğrencilerin bilgisayar ve internet erişimi ihtiyacına ilişkin öğretmen yorumları şu şekildedir.

Öğrt.1; *“Teknik altyapı yetersizliği, her öğrencinin aynı teknolojiye sahip olmamaları ya da uzaktan eğitim araçlarını etkin kullanma becerisi düzeyleri gibi etkenler uzaktan eğitimin geleneksel yönetime göre eksiklikleridir.”*

Öğrt.2; *“... Bu görüşlerin yanında öğrencilerin teknolojiye ulaşma yeterliliği en önemli faktördür.”*

Öğrt.5; *“Genel anlamda teknik alt yapı ülkenin hemen hemen her yerinde ulaşılabilir kılınmıştır. Fakat maddi durumu kötü olan aileler ve internet bağlantısı olmayan köylerde internet ulaşımı sağlanmadığı için bu eğitimi alamayan öğrencilerde azımsanamayacak kadar çoktur. Bu durumda eğitimde fırsat eşitsizliğine sebep olmaktadır.”*

Öğrt.7; *“Uzaktan eğitim öğrenciler arasında eşit imkânlar sağlayamadığı için eksik kalabilir. Evinde internet bağlantısı, tableti, televizyonu, bilgisayarı olmayan çok öğrenci vardır.”*

Öğrt.8; *“İnternet bağlantı hızının bölgeden bölgeye değişiklik gösterebilmesi, alt yapının yeterli olmaması sorun olabilir.”*

Öğrt.8; *“Uzaktan eğitimde zorunlu olan internet bağlantı ücretinin her ailenin bütçesine uygun olmayabileceğini düşünüyorum.”*

Öğrt.10; *“Etkinliklerin ebeveyn kontrollü olarak takip edilmesi gerektiğini düşünüyorum. Tabii her evde internet, bilgisayar ya da tablet de olmayabilir. Başka bir faktör her öğrencinin EBA'yı kullanamıyor olması. Gerekli altyapı oluşturulması bunun için önemlidir.”*

“Derslerin Uygulamalı Kısımının Uzaktan Eğitimle Verilebilirliği Konusundaki Görüşleriniz Nelerdir?” Sorusuna İlişkin Bulgular

Fen Bilimleri, Müzik, Beden Eğitimi, Tiyatro gibi uygulamalı içeriğin ağırlıkta olduğu derslerde, sanatsal etkinliklerde uzaktan eğitim yoluyla öğretimin yetersiz kalabildiği anlaşılmıştır. Bazı yazılımlar kısmen uygulamalara olanak sağlasa da bu yazılımlar yüz yüze eğitim kadar etkili değildir. Uzaktan eğitimin uygulamalı derslerde kullanımına ilişkin öğretmenler şu ifadeleri kullanmışlardır.

Öğrt.2; *“Öğrenme süreci; ders içeriğine göre değişkenlik göstermektedir. Ders içeriğinde sözel konuların olması uzaktan eğitimdeki öğrenme sürecini olumsuz etkilemiyor fakat gösterip-yaptırma şeklinde uygulamalı ders içerikleri olumsuz şekilde etkilenmektedir.”*

Öğrt.3; *“Fen Bilimleri dersinde uzaktan eğitimle deney-gözlem yapmak çok zor. Bu durum sunum ya da videolarla desteklenmeli.”*

Öğrt.4; *“Benim dersim olan fen bilimleri gibi uygulama gerektiren derslerde uygulamalı kısım bazen yazılımlarla yapılsa bile gerçeği çok fazla yansıtmaz.”*

Öğrt.7; *“Uygulamalı derslerin örneğin kendi dersim olan müzik dersinin uzaktan eğitim ile eksik kalacağına inanıyorum. Verilen eserler, sanat ile ilgili filmler izlenerek dersimize katkı sağlanabilir. Ama enstrüman derslerinin öğretimi uzaktan eğitimle mümkün olamaz. Yalnızca enstrüman tekrarları yapılabilir.”*

Öğrt.10; *“Uygulamalı dersler ya da dersimizin uygulamalı kısımları maalesef uzaktan eğitimle tam olarak verilemez. Gösterip yaptırma, uygulamalı adımları izleme gibi teknikler bir noktaya kadar kullanılabilir.”*

“COVID-19 Sürecinde Mecburi Yürütülen Uzaktan Eğitimde Değerlendirme Süreçleri Nasıl Tasarlanmalıdır?” Sorusuna İlişkin Bulgular

Günümüz eğitim sisteminde ölçme-değerlendirme sistemleri genellikle bir veya birkaç ölçümden ziyade süreç boyunca devam eden, anlık değil bütün dönemi kapsayan değerlendirme yöntemlerinin daha doğru olacağını savunmaktadır. Sürecin önemini ön plana çıkaran bu durum hakkında görüşmelerde sonuçtan ziyade sürecin önemli olduğunu ifade eden öğretmenler olmuştur.

Uzaktan eğitimde geleneksel yollarla yapılan ölçme- değerlendirmenin, öğrencinin kendi bilgi ve becerisi dışında farklı kaynaklardan yararlanma ihtimali açısından sakıncaları vardır. Fakat alternatif yöntemler kullanılarak gerçekçi ölçme – değerlendirmeler yapılmaya çalışılır. Görüşülen öğretmenlerden sınavların merkezi olarak yapılması gerektiğini düşünen öğretmenler olduğu gibi yüz yüze sınavların aksine sanal ortamda sınavları benimseyen öğretmenler de azımsanmayacak sayıda. Ayrıca sınav yapılmaması gerektiğine düşünen öğretmen de olmuştur. Ölçme değerlendirme süreci hakkında öğretmen ifadeleri şu şekildedir.

Öğrt.1; *“Okul ortamdaki gibi etkin bir şekilde uygulanamayacağı kanısındayım. Fakat öğretmen etkinliğinde uygulamalar daha esnek bir yapıda, çeşitli görsellerle, videolarla, etkileşimli materyallerle desteklenip öğrencilere aktarılmalı ve değerlendirilmelidir.”*

Öğrt.2; *“Tüm öğrencilerin TV ve internet tabanlı eğitime ulaşma imkânının belirsizliği sebebiyle herhangi bir ölçme değerlendirme sistemi olmamalıdır. Sınavların yapılmaması gerekir.”*

Öğrt.3; *“Öğrenciler pasif durumda, uygulama çok kısıtlı, soru sorma ve dönüt alma yetersiz, sanal ortamda değerlendirme çok sağlıklı değil. Süreç önemlidir. Sonuca ulaşmak için süreci iyi değerlendirmek lazım.”*

Öğrt.3; *“Sınavlar online yapılmamalı, uygulamalı yapılmalı. 8. Sınıflar için MEB tarafından, 5,6,7. sınıflar için ise branş öğretmenleri tarafından yapılmalı.”*

Öğrt.5; *“Milli Eğitim Bakanlığı’ nın Türkiye geneline uygulanacak merkezi bir sınavla öğrencileri sınava sokmak daha adil bir sınav sistemi olacaktır. Sınavlar yine internet üzerinden e-sınav yoluyla yapılmalıdır.”*

Öğrt.6; "Sınavlar EBA üzerinden merkezi olarak yapılabilir. Belli bir saat belirlenir ve öğrenciler o saatte girip soruları yanıtlarlar. Ama bunun ne kadar güvenilir olacağı tartışılır çünkü öğrencilerin soruları yalnız yanıtlayacağının bir garantisi yoktur. O yüzden tamamen süreç değerlendirilmelidir."

Öğrt.7; "Eğitim bir süreçtir. Sonuç olarak değerlendirmenin doğru olmadığını düşünüyorum."

Öğrt.8; "Sınavlar üniversite uzaktan eğitim sınavlarında olduğu gibi süreli ve yoruma açık mantık sorularının bulunacağı şekilde hazırlanabilir. Her ders için merkezi bir sınav komitesi tarafından hazırlanarak belli süreler içinde tamamlanabilir. Değerlendirme sürecinin de sonucunun da önemli olması gerektiğini düşünüyorum."

Öğrt.9; "Sınavlar yine uzaktan eğitimle yapılabilir. Ders öğretmenin sınavı yapması gereklidir. Uzaktan eğitim ve öğretim sürecinde sınavların değil eğitim ve öğretim sürecinin daha etkili olduğu düşünüyorum."

Öğrt.10; "Öğrenciler süreç içinde yapması gereken adımları tamamlamalı mesela."

Öğrt.10; "Sınavlar sürece yayılarak yapılabilir. Uzaktan eğitimle alınan seminer veya kurslar gibi zaman sınırlaması koyularak birey öğrendiklerini yansıtabilir. İllerde komisyonlar oluşturulabilir. Milli eğitimle koordineli çalışan bu komisyonda görev alan işinin ehli öğretmenler sınavları hazırlayabilir."

Öğrt.11; "Yıllarca sonuç odaklı çalıştığımız için, en çok emeği veren, en çok çalışan çocuğumuz optik kâğıda su döküldüğü için başarısız sayılmadı mı? Sonuç ne olursa olsun önemli olan çabalamaktır."

"Bu Süreçte Uzaktan Eğitimi Kullanabilme Yeterliliği Bakımından Kendinizi (teknik özellikleri kullanabilme, içerik düzenleme v.b.) Nasıl Değerlendiriyorsunuz?" Sorusuna İlişkin Bulgular

Uzaktan eğitim kapsamındaki çeşitli yazılım ve donanımların kullanımına yönelik kendini yeterli gören öğretmenler olduğu gibi yetersiz hisseden ve daha iyi olabileceğini düşünen öğretmenler olmuştur. Öğretmenler sistemleri kullanım yeterliğine ilişkin şu ifadeleri kullanmışlardır.

Öğrt.2; "Ders içeriklerimi ve içerik akışımı kendim hazırladım. Mevcut eğitim ortamında kullanmış olduğum Z-kitaptan yararlanarak devam ettiriyorum. Uzaktan eğitim teknik altyapısını başarılı bir şekilde kullanabiliyorum."

Öğrt.3; "Kendimi uygulama noktasında yeterli görüyorum."

Öğrt.4; "Uzaktan eğitim alt yapısını uygun ve nitelikli bir şekilde kullanabildiğimi düşünüyorum. Gerekli teknoloji bilgisine ya da sorunlarla karşılaşırsam çözüm yeteneğine sahip olduğumu düşünüyorum."

Öğrt.6; "Uzaktan eğitim teknik alt yapısını kullanabilme konusunda kendimi yetersiz görüyorum. Ders veya içerik akışı düzenleme normal zamanlarda aşına olduğum şeyler ancak teknik bakımdan daha donanımlı olmak isterdim."

Öğrt.9; “Eğitim ve öğretimin daha kalıcı ve işlevsel olması için mevcut bilgilerimizin yeterli olmadığını düşünüyorum.”

Öğrt.10; “Bu konuda farklı eğitim ağlarında ders akışı oluşturduğumdan bunları yaratma ve düzenleme konusunda sıkıntı yaşamayacağımı düşünüyorum. İlğimden dolayı bu konuda yeterince teknik bilgiye sahibim.”

Öğrt.11; “...Öğretmenler web 2 araçlarını kullanma konusunda yeterli değildir.”

**“Uzaktan Eğitim Sürecini Yönetirken Öğretmenlerin Hizmetiçi Eğitim Gereklerini Olduğunu Düşünüyor musunuz (varsa hangi konularda)?”
Sorusuna İlişkin Bulgular**

Zoom, EBA TV, çevrimdışı EBA platformu gibi sistemlerin öğrenciler ve özellikle öğretmenler tarafından kullanılması belli düzeyde bilgisayar-internet kullanım bilgisi içermektedir. Bu kullanıma içerik hazırlamayı da dâhil edersek kapsam daha da genişleyecektir. Görüşmelerde sistemleri kullanımda zorlananlar olduğu, çoğunluğun hizmet içi eğitimin gerekli olduğunu düşündüğü anlaşılmıştır. Hizmet içi eğitimin gerekliliği yönünde genellikle görüş birliği varken aslında sistemlerin kullanımına yönelik MEB’ in ilgili konuda eğitsel videosunun da olduğu anlaşılmıştır. Bu konuda öğretmen ifadeleri şu şekildedir.

Öğrt.1; “Kesinlikle hizmet içi eğitime ihtiyaç olduğunu düşünüyorum. Öncelikle temel bilgisayar kullanımı ve yardımcı programlar, Office programları, ders, içerik geliştirme, video ve ses düzenleme ya da Web 2.0 araçları gibi eğitimlerin her eğitimcinin öncelikli olarak alması gerekir.”

Öğrt.3; “Yeni uygulamalar (teknik bilgi içeren) olacaksa hizmet içi eğitim verilebilir. Fen bilimleri için dijital ortamda deney tasarlama (öğrencilere uygulatma) konusunda eğitim verilebilir.”

Öğrt.5; “Öğretmenlerin ve okul idarecilerinin mutlaka hizmet içi eğitimi almaları gerekmektedir. Bu eğitim sadece video konferans aracılığıyla ders vermek kursu değil aynı zamanda internet üzerinden etkinlik ve bu yapılacak etkinlikler için materyal hazırlama programlarını da öğrenmeleri gerekmektedir.”

Öğrt.6; “Süreç değerlendirmesi gerçekleştirilecekse bunun nasıl yapılması gerektiği hakkında eğitim verilebilir.”

Öğrt.7; “Sürecin akışı, nasıl değerlendirileceği hakkında eğitim olmalıdır.”

Öğrt.8; “Hizmet içi eğitim faydalı olabilirdi, fakat karantina günlerinde Millî Eğitim Bakanlığı bunun için önlem almış görünüyor; EBA’ da bizim gibi öğretmen arkadaşların katılabileceği ve tamamlayabileceği “Uzaktan eğitim kursu” yer almakta. Bu kursu tamamlamanın çok faydalı olduğunu deneyimledim.”

Öğrt.10; “Kesinlikle öğretmenlerimizin hizmet içi eğitime ihtiyacı var diye düşünüyorum. Uzaktan eğitim, EBA’ da içerik oluşturma, bilgisayar kullanımı, alanında kendini geliştirme gibi konular....”

**“Bu Süreçte Uzaktan Eğitime Yönelik Tutumun Uzaktan Eğitim Faaliyetlerini Etkileyebilirliği Konusundaki Görüşleriniz Nelerdir?”
Sorusuna İlişkin Bulgular**

Öğretmenler tutumun öğrenme süreçlerinde etkili olduğunu düşünmüşlerdir. COVID-19 sürecindeki öğretim yönteminin öğrencilerin uzaktan eğitime karşı tutumlarını olumlu veya olumsuz yönde değiştirdiği anlaşılmıştır. Buna ilişkin öğretmen görüşleri şu şekildedir.

Öğr.3 *“Bu süreçte eğitimin göz ardı edilmediği anlaşıldığından, bu süreç bence bütün paydaşların uzaktan eğitime yönelik tutumlarını olumlu etkiliyor.”*

Öğr.7 *“Uzaktan eğitime karşı olan tutum, öğrencilerin derse katılıma isteğini, verilen eğitime uyumunu etkiler.”*

Öğr.12 *“Uzaktan eğitime yüz yüze eğitimde “iyi” diye nitelendirdiğimiz öğrencilerimizin bazılarının olumsuz görüş geliştirdiğini gözlemledim. Bazı velilerden de bu anlamda geri bildirimler aldım. Tutumlar süreci etkilemektedir.”*

Öğr.4 *“İşimi profesyonel olarak yaptığımı düşünüyorum ve deneyimime güveniyorum. Bu yüzden uzaktan eğitime bakış açım ne olursa olsun uzaktan eğitim faaliyetlerim bundan etkilenmez. Başka öğretmenlerin kişilik özellikleri, mesleklerine olan yaklaşımları, mesleki yılgınlıkları, bilimsel düşünce sistemine sahip olup olmadıklarına göre bu durum değişebilir. Benim için bu durum böyle.”*

“Uzaktan Eğitim ile Geleneksel Eğitimi Avantajlar – Dezavantajlar Bakımından Karşılaştırır mısınız?” Sorusuna İlişkin Bulgular

Öğretmenler genellikle yüz yüze öğretim ile karşılaştırdıklarında uzaktan eğitimin sağladığı avantajların yanında dezavantajlarından da bahsetmişlerdir. Ancak yüz yüze eğitimin yapılamadığı COVID-19 döneminde eğitim – öğretimin aksamaması için yüz yüze eğitime en yakın olan, yüz yüze ortamda yapılabilecekleri sanal ortamda mümkün mertebe sağlayabilen de yine uzaktan eğitimidir. Bu açıdan yüz yüze eğitimi tam olarak karşılamasa da öğretmenler yüz yüze eğitime en iyi alternatifin, çözümün uzaktan eğitim olabileceğinden bahsetmişlerdir.

Genelde uzaktan eğitimin en büyük avantajlarından biri olan zaman ve mekândan bağımsızlık bu süreçte de hissedilmiştir. Bunun dışında çevrimdışı dersleri öğrenciler diledikleri kadar tekrar ederek öğrenebildiği uzaktan eğitimde öğretmenler özellikle videoların durdur – devam et imkânına dikkat çekmişlerdir. Farklı özelliklere, yapılaraya sahip öğrenciler farklı sayıda tekrar ile öğrenebilirler. Sınıf içinde sınırlı sayıda olan konu tekrarı uzaktan eğitim ile sınırsızdır.

Eğitsel materyallerin birçok duyuya hitap edebilen özelliklerle zenginleştirilmesi kullanılabilirliğini artırmış, konunun daha iyi anlaşılabilirliğini sağlamıştır. Aynı zamanda gelişmiş bilgisayar – internet teknik altyapısı ve yazılımlar bu materyallere hızlı ve kolay erişimi sağlamıştır. Avantaj ve dezavantajlar bakımından öğretmenler şu ifadelere yer vermişlerdir.

Öğr.1; *“Öğretmen ve öğrenci arasında çeşitli materyallerle etkileşim sağlanır.”*

Öğrt.2; “Öğrencilerin ders içeriklerinde durdur- devam et seçeneği ile daha verimli öğrenebilir.”

Öğrt.5’ in ; “Sorumluluklarını bilen öğrenci ve veliler için böyle kötü bir zamanda en yararlı eğitim aracıdır. Örgün eğitimin yapılamadığı zamanlarda en iyi eğitim öğretim şeklidir. Öğrencilerin motivasyonu ve okuldan soğumamaları adına yapılan uzaktan eğitim bu yönüyle yararlıdır.”

Öğrt.5; “Bu eğitim yoluyla öğrencilerin her türlü bilgiye ulaşma imkânı sağlanmaktadır.”

Öğrt.6; “Öğrenci kendi hızına uygun, eğitim videolarını durdurarak süreci yönetebilir.”

Öğrt.7; “Uzaktan eğitimin avantajı okuldan uzak kalınan dönemlerde (salgın hastalık gibi) eğitimin aksamaması için büyük bir katkı sağlar.”

Öğrt.8; “İçerik bulma ve araştırma seçeneklerinin bolluğu zengin materyal desteği sağlar.”

Öğrt.10; “Zorunlu bir süreçten geçtiğimiz için uzaktan eğitim bir nevi kurtarıcı gibi görüldü.”

Öğrt.10; “..... Şimdi bunları bir kenara koymamız lazım. Yaşadığımız süreçte zararı en aza indirebilmemiz için uzaktan eğitimi önemli bir tercih olarak görmeliyiz.”

Öğrt.10 “Yer ve zamandan bağımsız hareket edebilir.”

Öğrt.10; “Öğrenciler gün içinde derslerini tekrar tekrar izleyerek kendini geliştirebilir.”

Öğrt.11; “Uzaktan eğitimin avantajı, böyle süreçlerde öğrencinin okul ortamından %100 kopmasının önüne geçiyor.”

“Bu Süreçte Uzaktan Eğitim Üzerinden Ders Vermeyi Daha İşlevsel Hale Getirmek için Neler Yapılabilir?” Sorusuna İlişkin Bulgular

Çağdaş eğitim yaklaşımlarında uzaktan eğitimin yeri büyüktür. Harmanlanmış Öğrenme’ nin özel bir türü olan uzaktan eğitim ile yüz yüze eğitimin birlikte kullanımı bu iki yöntemin avantajlarını bir araya getirmeyi amaçlar. Yüz yüze eğitimden vazgeçilmeden uzaktan eğitimin olumlu yönleri kullanılır.

Hızlı ve sürekli bir uzaktan eğitim hizmeti sunmak, kullanıcı sayısına ve yoğunluğuna da bağlı olmakla birlikte güçlü teknik alt yapı gerektirmektedir. Bunun için en önemli unsurlardan biri de sunuculardır. COVID-19 sürecinde sunucu kaynaklı eksiklikten bahseden öğretmenler olmuştur.

COVID-19 süreci dahilinde mecburi uzaktan eğitime geçildikten sonra öğretmenler gönüllü olarak ücretsiz sürümü ile Zoom adlı canlı ders yazılımını kullandılar. Sadece ülkemizde değil bütün dünyada bu yazılımın kullanımında büyük bir artış yaşandı. Fakat MEB tarafından da açıklandığı gibi yazılımın güvenlik zafiyetleri olduğu konusunda öğretmenler ve

kamuoyu bilgilendirildi. Merkezi Amerika Birleşik Devletleri (ABD)' nde olan yazılım şirketine ABD hükümeti tarafından inceleme başlatılmıştır. Yürütülen süreci daha işlevsel kılmak adına öğretmenlerin görüşleri şu şekildedir.

Öğrt.1; *"Bir eğitim dönüşümü yaşanacağı bir gerçek. Gelecek eğitim planlamalarında uzaktan eğitime dair fırsatların, etkinliklerin ve etkileşim ortamlarının örgün eğitimle paralel işlenmesi kaçınılmaz bir durum. Birlikte yürütülmesinde yarar var."*

Öğrt.1; *"Milyonlarca öğrencinin sistemde olduğunu düşünürsek sunucuların güçlendirilmesi konusunda çalışmalar yapılmalıdır."*

Öğrt.2; *"Mecburi yürütülen uzaktan eğitimin çeşitli eksiklikleri, problemleri olsa da uzaktan eğitimin yapılabileceği görülmüştür. Fakat belirli bir yüz yüze eğitim olmadan uzaktan eğitimin verimi düşecektir görüşümdedir."*

Öğrt.2; *"İnternet ve server altyapısının geliştirilmesiyle daha verimli bir süreç yönetilebilir."*

Öğrt.6; *"EBA' nın alınan önlemlere rağmen yaşanan yoğunluktan dolayı çok yavaş olduğuna tanık oluyorum."*

Öğrt.11; *"Yerli yazılımlar kullanılmalı. Milli yazılımlar kullanılmadığı sürece sürekli bir saldırıya açık durumdayız."*

Öğrt.1; *"Kullanılacak program ve uygulamaların güvenlik açıklarının giderilmesi de bu süreçte temel gereksinimlerden olduğu kaçınılmaz."*

COVID-19 dolayısıyla mecburi yürütülen uzaktan eğitim sürecinde bakanlık öğretmenleri ve öğrencileri bir araya getirmede, eğitim – öğretim faaliyetlerini yürütmede çevrimdışı eğitim için EBA platformunu, çevrimiçi eğitim için EBA TV' yi hizmete sunmuştur. Bu sistemleri eğitim – öğretim için yeterli gören öğretmenlerin yanında eksiklerin olduğunu iddia eden öğretmenler de olmuştur. Bununla ilgili görüşler şu şekildedir.

Öğr.2; *"EBA özellikle 11 ve 12. Sınıflar için çok yeterli durumdadır. 4. Sınıf ile 10. Sınıf aralığında mihver derslerde ders içerikleri yeterlidir. Ölçme değerlendirme araçları ile desteklenmesi durumunda bütün öğrenci grubuna hitap edebilir. Okul öncesi, 1. ve 2. Sınıf seviyesinde ise eksiklikler vardır."*

Öğr.4; *"EBA'nın gerek ders içeriği gerekse teknik açıdan örneğin öğrenciye ödev gönderebilme, bunun takibini yapabilme, son zamanlarda eklenen canlı ders yapabilme gibi özellikleri açısından yeterli olduğunu düşünüyorum."*

Öğr.5; *"İçerik ve kapsam, yıllık müfredata uygun, basit ve anlaşılır bir şekilde yapılmıştır. Bu yönleriyle öğrencileri destekleyen, onları derslerden soğutmayan ve motive edici olması olumlu yönleridir."*

Öğr.8; *"EBA'nın barındırdığı binlerce içerik ve var olan potansiyeli nedeniyle Uzaktan Eğitim'i gerçekleştirebilmek için yeterli olduğu kanısındayım."*

Beklenmedik şekilde gelişen COVID-19 sürecinin insan yaşamını, günlük aktiviteleri bu denli etkileyeceği tahmin edilemezdi. İnsan yaşamındaki birçok aktivite ya durmuş ya da güvenli şekilde farklı alternatiflerle sürdürülmeye çalışılmıştır. Yaşamımızda hayati öneme sahip olan eğitim – öğretim faaliyeti de yüz yüze şekilde yapılamayacağından uzaktan eğitim yoluyla sürdürülmüştür. Büyük bir avantajdır ki bu süreç öncesinde bakanlığımızın uzaktan eğitime yönelik önemli çalışmaları olmuş, uygulamalar aktif olarak öğrenci ve öğretmenlerin kullanımına açılmıştır. Öğretimde yüz yüze eğitimden uzaktan eğitime geçiş, öğretmenler – öğrenciler bakımından birçok düzenlemeyi beraberinde getirmiştir. Eğitim-öğretim bakımından verimli olmak için yoğun çaba harcayan bakanlığın önemli uygulamaları hayata geçirdiği anlaşılmıştır. Bu konuda öğretmenler şu görüşlere yer vermiştir.

Öğrt.1; *“EBA giriş şifrelerinin hızlı ulaştırılması, zaman koordinasyonu, malum duruma göre kamuoyuna yapılan açıklamaların öğrenciler ve veliler üzerinde rahatlatıcı ve telkin edici etkileri, TV kanallarının hızlı bir şekilde yayına açılması bakanlığımızın yaptığı çalışmaların bir sonucudur.”*

Öğrt.3; *“Hazırlıksız bir durum olduğundan tabii ki yeterli değil. İyileştirme çalışmaları yapılıyor. Uygulama alanı genişletilebilir.”*

Öğrt.4; *“Bakanlığın hızla karar alması, kısa zamanda gerekli hazırlıkları yapabilmesi bence yeterince hazırlıklı olduğunu göstermektedir.”*

Öğrt.6; *“MEB’in kısa zamanda süreci iyi yönettiğini düşünüyorum. Her ne kadar işlevsel olmasa da bir şeyler yapılmaya çalışılması umut verici. Biz öğretmenler ise tamamen hazırlıksız yakalandık diye düşünüyorum.”*

Öğrt.8; *“Milli Eğitim Bakanlığı’nın da öğretmenlerin de bu sürece yalnızca bir hafta ertelemeli olarak katkı sunduğu ve eğitime aralıksız devam edebildiğini göz önünde bulundurursak başarılı bir süreç yönetildiğini düşünüyorum.”*

Öğrt.10; *“Kısa sürede sadece EBA değil, televizyon aracılığıyla da derslere başlandı. Plan program yapıldı ve çocuklarımızın sürece uyumu için hem ailelerden hem de öğretmenlerden yardım istendi. Topyekün bir mücadele aslında. Yeterli mi peki? Değil! Daha iyisi yapılabilir mi? Tabii yapılabilir! Her günden ders çıkartarak daha iyisi için uğraşlar verildiğine ben inanıyorum. Hem MEB hem de biz öğretmenler elimizden geldiğince öğrencilerimiz için gayret etmeye devam edeceğiz.”*

Bazı öğretmenlerin hazırlıksız yakalandıklarını ifade etmeleri COVID-19 öncesinde de var olan EBA platformunun kimi öğretmenlerce aktif kullanılmadığını düşündürmektedir.

Öğrt.4; *“Durum ani gelişti fakat öğretmenlere başlarda fazla zaman verilmedi. Özellikle velilerin öğretmenlerden çok büyük beklentilere girdiklerini, buna rağmen öğretmenlerin de süreci iyi yürüttüğünü düşünüyorum.”*

Öğrt.6; *“Bakanlıkça bir şeyler yapılmaya çalışılması umut verici. Biz öğretmenler ise tamamen hazırlıksız yakalandık diye düşünüyorum.”*

Öğrt.7; “Öğretmenler bu sürece hazırlıksız yakalanmıştır bu konuda eğitimlere katılamayan öğretmenler vardır.”

Öğrt.10; “İçinde bulunduğumuz süreç olağanüstü bir durum olduğu için gerekli altyapı ve içerik düzenleme gibi eksiklerimiz olabilir.”

Öğr.11; “Öğretmenler hazırlıklı değildi. Milli Eğitim Bakanlığı büyük gayret gösterdi. Her şey çok apar topar oldu ancak herkes kısa zamanda adapte olabildi.”

NVivo 10 ile Elde Edilen Kelime Bulutu ve Kelime Ağacı

Görüşmede en fazla geçen kelimelerin ortaya çıkarılması, yoğun olarak değinilen kavramların elde edilmesi amacıyla NVivo ile kelime bulutu oluşturulabilmektedir. Kelime bulutlarında yazı boyutu büyüdükçe görüşme verilerinde bahsedilen kelimenin sıklığının arttığı bilinmektedir. Böylece öne çıkan kavramlar, vurgulanan ifadeler görselleştirilebilmektedir.

Şekil 5: Kelime Bulutu

Araştırmada elde edilen kelime bulutuna göre uzaktan eğitim, ders, öğrenciler, EBA gibi kelimelerin görüşmelerde sıkça geçtiği anlaşılmıştır.

Nitel verilere ilişkin öncül ifadelerin kelime bulutundan elde edilmesi ile birlikte bu ifadelerin yazılı metinler içerisinde geçtiği yerler, diğer kavramlarla dizilişi gibi bilgileri elde edip ilişkilerini incelemek amacıyla

kelime ağacı oluşturulmuştur. Frekansı en yüksek olan uzaktan eğitim kavramının en sık geçen ifade olduğu anlaşılmıştı. Bu kavram etrafında oluşan kelime ağacına göre uzaktan eğitim ile beraber kullanılan kelime grupları görselleştirilmiştir. Görselin okunabilirliğini artırmak amacıyla kelime ağacı iki bölüm halinde sunulmuştur.

Şekil 2: Uzaktan Eğitim Kelime Ağacı -1

Uzaktan eğitimin kurtarıcı olarak görülmesi, bu süreçte ailelere de görevler düşüğü, öğrencinin aktif olması durumunun uzaktan eğitimde sınırlı kaldığı, bakanlığın virüs sürecinde hızlı harekete geçtiği sonuçları kelime ağacının bu bölümünde elde edilen sonuçlardan bazılarıdır.

Şekil 3: Uzaktan Eğitim Kelime Ağacı -2

Bu zorunlu süreçte uzaktan eğitimin en iyi alternatif olması, müzik dersi gibi uyuglamalı derslerde yöntemin eksik kalması, uzaktan eğitimi kullanmada öğretmenlerin hizmet içi eğitim alması, uzaktan eğitim için altyapı yeterliliği de kelime ağacının bu bölüm için elde edilen bazı sonuçlarıdır.

Tartışma ve Sonuç

Derslerin zorunlu olarak dijital ortamlarda yürütülmesinin farklı açılardan yansımaları olmuştur. Öğretmenler arasında her ne kadar uzaktan eğitimin, sınıf ortamında yürütülen yüz yüze eğitimin yerini alamayacağı görüşü hâkimse de yüz yüze eğitim imkânının olmadığı bu olağanüstü süreçte en iyi çözümler yine uzaktan eğitim olduğu bilinmektedir. Sindiani (2020) de araştırmasında bu süreçte uzaktan eğitimi en iyi seçenek olarak bildirmiştir.

Süreçten bütün paydaşlar farklı şekillerde etkilenirken, öğrencilerin yüz yüze eğitimden ayrı kaldığı COVID-19 sürecinde ciddi seviyede depresyona girdikleri ve yalnızlık hissine kapıldıkları (Lee, Ward, Chang ve Downing, 2020), mutluluk düzeylerinin ve fiziksel aktivitelerinin azaldığı (Munasinghe vd., 2020) araştırmalarda ortaya koyulmuştur. Bu nedenle uzaktan eğitimin kullanılabilirliğini, etkililiğini artırmak için öğrencilerin motivasyonları ve memnuniyet düzeyleri üst seviyelere çıkarılmalı, gereksinimleri mümkün olduğunca karşılanmalıdır. Nitekim Patricia (2020) motivasyon, öz yeterlik ve teknoloji kullanımının öğrencilerin akademik performanslarında önemli rol oynadığını ifade etmektedir.

Öğretmenler uzaktan eğitimi yeterli ve tam bir öğretim yöntemi olarak değil, öğrencilerin dersten uzak kalmamaları, eğitim ortamından soğumamaları, tatil havasına girmemeleri gibi çeşitli sebepler için bir araç olarak görmektedirler. Kürtüncü ve Kurt (2020, s. 71) da öğretim faaliyetlerinin yüz yüze yapılamamasından öğrencilerin memnun olmadıklarını tespit etmişlerdir. Patricia (2020) ve Sindiani (2020) de araştırmalarında COVID-19 sürecinde öğrencilerin uzaktan eğitim yerine yüz yüze eğitimi tercih ettiklerini ifade etmiştir. Bunların aksine Qazi vd. (2020) ise uzaktan eğitime katılabilen öğrencilerin yöntemden memnuniyetlerini ifade etmiştir.

Uzaktan eğitim ile bütün öğrencilere ulaşmak, bütün paydaşların yararlanmalarını sağlamak için kırsal kesimlere kadar yeterli teknik alt yapıların sunulması, yazılım ve donanım bakımından erişilebilirliğin mümkün hale getirilmesi gerekmektedir. Morgan (2020) ile Carrillo ve Flores (2020) de evinde bilgisayar-internet olmayan öğrencilerde yüz yüze eğitime göre gerileme olduğunu tespit etmiştir. Bu imkânlara erişimde internet hizmetlerinin ulaştırılması ve ailelerin sosyo-ekonomik durumları etkilidir. İmkânlar bakımından öğrenciler arasındaki farklılık fırsat eşitsizliğini de doğurmaktadır (Bennett, Uink ve Cross, 2020). Nitekim ülkemizde pandemi sürecinde uzaktan eğitim hizmetinden yararlanamayan öğrenci sayısının ciddi seviyelerde olduğu, bu anlamda fırsat eşitsizliğinin

eğitimin niteliğini düşürdüğü tespit edilmiştir (Yılmaz, Güner, Mutlu, Doğanay ve Yılmaz, 2020, s. 25). Sonuçların aksine Kang ve Zhang (2020) ise bu süreçteki online eğitimin öğrenme düzeyini ve motivasyonu artırdığını tespit etmiştir.

Öğretmenlerin uzaktan eğitime yaklaşımlarının branşa göre farklılık gösterdiği anlaşılmıştır. Teorik içerikli derslerin öğretmenleri öğretimde genelde yöntemi yeterli bulurken uygulamalı ders öğretmenleri yetersiz bulabilmektedir. Buna karşın Koçoğlu, Ulu Kalın, Tekdal ve Yiğen (2020, s. 2961)' in çalışmalarına göre öğretmenler ders veya öğretim kademesine bakılmaksızın yürütülen uzaktan eğitim faaliyetlerini yeterli bulmuşlardır.

Sınavların uzaktan yapılmasını savunanlar, yüz yüze yapılması gerektiğini savunanlar ve hiç sınav yapılmaması gerektiğini savunanlar olmuştur. Bununla birlikte yüz yüze yapılan örgün eğitimde genellikle sonuca önem verilirken, uzaktan eğitim boyunca yürütülen faaliyetlerin öğrenmede daha önemli olduğu dolayısıyla sürecin önemli olduğu ön plana çıkmıştır. Öğrencilerin de uzaktan yapılan sınavları güvenilir ve gerçekçi bulmadıkları anlaşılmış, online sınavlar yerine süreç boyunca verilecek ödevlerin daha uygun olacağı önerilmiştir (Kürtüncü ve Kurt, 2020, s. 66).

Öğretmenler zaman zaman çevrimiçi eğitim için Zoom yazılımını kullanmışlar, daha sonra Zoom' un çeşitli güvenlik açıklarından bakanlığın tavsiyesi ile kullanmayı bırakmışlar, kullananların çoğunluğu sadece EBA platformu ve EBA TV üzerinden eğitim-öğretime devam etmişlerdir. Bu durum güvenilir bir canlı ders yazılımının ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Online dersler için TV üzerinden dersler ihtiyaçları karşılamayabilir. Bilindiği üzere canlı ders yazılımlar çift yönlü iletişim sağlar ve karşılıklı etkileşim çok daha fazladır.

EBA platformları gibi uzaktan eğitim sistemlerinin kullanımı ve uygulamalı derslerin uzaktan eğitim aracılığıyla öğretimi konularında hizmet içi eğitimlerin olması gerekliliği anlaşılmıştır. Kırmızıgül (2020, s. 288) de bu özel sürece ilişkin araştırmasında öğretmenlerin hizmetiçi eğitim ihtiyacına vurgu yapmıştır. İlkokul, ortaokul ve lisede öğrenim gören yaklaşık 18 milyon öğrenciyi kapsayan çok geniş öğrenci hedefli organizasyonda bütün öğretmenler aktif görev almamıştır (Can, 2020, s. 43). Nitekim uzaktan eğitimde bir öğretmenin çok fazla sayıda öğrenciye online ders vermesi, yüz yüze eğitimdeki gibi öğretimin niteliğini önemli derecede etkilemez. Bu sebeple hizmet içi eğitimler öğretmenlere kademeli olarak da verilebilir, hizmet içi eğitimi alan öğretmenler uzaktan eğitimde görevlendirilebilir. Uzaktan eğitimde görev alacak öğretmenlerin bu alanda ve bilişim teknolojileri kullanımı gibi konularda yetkin olması önemlidir (Can, 2020, s. 30). Uzaktan öğretim yapacak öğretmenin teknolojileri kullanım yeterliği, öğrencilerin bilişim araçlarına erişimleri, öğretmenlerin hizmet içi eğitimleri, uzaktan eğitim sürecinin başarılı olmasında en önemli faktörler arasındadır (König, Jäger-Biela ve Glutsch, 2020). Nuland, Mandzuk, Petrick ve Cooper (2020) a göre de uzaktan eğitim yazılımlarının kullanımında ve süreci başarılı bir şekilde yönetmede öğretmen eğitimi gerekli ve önemlidir.

Yüz yüze eğitimin güçlü etkileşimi sayesinde öğrencilere verilen eğitsel görevlerin takibi verimli şekilde yapılabiliyorken uzaktan eğitimde bu görevlerin yapılması, ders dışı faaliyetlerin öğrenciler tarafından yerine getirilmesi sınırsızdır. Etkili şekilde yürütülmesi ve takibi zordur. Bu faaliyetlerin hatta bütün uzaktan eğitim sürecinin amaca ulaşması için veliler ile işbirliği büyük önem taşımaktadır. Bu noktada eğitim – öğretimde disiplinin önemi ön plana çıkmaktadır.

Öğretmenler çeşitli yönleriyle uzaktan eğitimin kullanımına yönelik çeşitli eksikliklerden bahsetmişlerdir. Tang, Abuhmaid, Olaimat, Oudat, Aldhaeabi ve Bamanger (2020) de uzaktan eğitimin tek başına kullanımı hakkında derse katılımlar, ölçme değerlendirme ve öğrencilerin öğrenme düzeyleri bakımından genellikle memnun olunmadığını bildirmiştir. Uzaktan eğitim sadece pandemi süreci gibi özel durumlarda değil eğitim – öğretimin her aşamasında kullanımı gerekli ve önemlidir. Nitekim öğrenci, öğretmen ve veliler arasında yüz yüze eğitim devam ederken de kasıtlı veya kasıtsız, gerek sosyal mecralar vasıtasıyla gerek başka araçları kullanarak uzaktan eğitimi kullanmaktadırlar. Pandemi süreci haricinde uzaktan eğitim etkili şekilde kullanılıyor olsa dahi yüz yüze eğitimden vazgeçilmiyor olması bu iki yöntemin beraber kullanımını yani harmanlanmış öğrenmeyi ön plana çıkarmıştır. MEB, COVID-19 sonrasında yüz yüze eğitime geçildiğinde dahi uzaktan eğitime devam edileceğini, yüz yüze eğitimle uzaktan eğitimin harmanlanarak birlikte kullanılacağını açıklamıştır. Bu karardan; uzaktan eğitimin avantajlarından yararlanılmak istendiği anlaşılmaktadır. Bu önemli gelişme uzaktan eğitim boyunca tespit edilen durumların ilerleyen eğitim – öğretim dönemleri boyunca da geçerli olacağını göstermektedir. Yılmaz, Güner, Mutlu, Doğanay ve Yılmaz (2020, s. 39) da araştırmasında eğitim-öğretim için sadece uzaktan eğitim kullanımından ziyade, destek amaçlı kullanımının uygun olacağını ön gören sonuçlara ulaşmıştır.

Araştırma bulguları ışığında şu öneriler geliştirilmiştir.

- İnternet altyapısı geliştirilerek kırsal kesimlere de mümkün mertebe internet hizmeti ulaştırılabilir.
- Daha fazla öğrenciye bilgisayar-internet imkanı sağlanarak öğrenci katılımları artırılabilir.
- Daha gerçekçi sonuçlar elde etmek için ölçme – değerlendirme süreci yayılabilir.
- Uzaktan eğitimde kullanılan sistemlerin kullanımına yönelik çevrimiçi hizmetiçi eğitim seminerleri düzenlenebilir.
- EBA' daki materyaller etkileşimli materyallerle ve uygulamalı derslere yönelik hazırlanacak videolarla desteklenerek uzaktan eğitimin etkililiği artırılabilir.

- Çevrimiçi ve çevrimdışı ortamların daha hızlı kullanımı amacıyla internet bant genişliğini artırıcı tedbirler alınabilir.

- Daha güvenli bir uzaktan eğitim süreci sağlamak için yerli ve güvenli bir canlı ders yazılımı geliştirilebilir.

Kaynakça

Ağır, F. (2007). *Özel okullarda ve devlet okullarında çalışan ilköğretim öğretmenlerinin uzaktan eğitime karşı tutumlarının belirlenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir.

Alakoç, Z., Bozbıyık, M. (2003). *Web tabanlı uzaktan öğretim ve bir örnek çalışma*. Sözlü Sunum, 3.Uluslararası Eğitim Teknolojileri Konferansı, Doğu Akdeniz Üniversitesi, Magosa, 1190-1199.

Aktaş, Ö., Büyüktaş, B., Gülle, M., Yıldız, M. (2020). COVID-19 Virüsünden Kaynaklanan İzolasyon Günlerinde Spor Bilimleri Öğrencilerinin Uzaktan Eğitime Karşı Tutumları. *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, 1 (1), 1-9.

Alper, A. ve Deryakulu, D. (2008). Web ortamlı probleme dayalı öğrenmede bilişsel esneklik düzeyinin öğrenci başarısı ve tutumları üzerindeki etkisi. *Eğitim ve Bilim*, 33 (148), 49-63.

Arar, A. (1999). *Uzaktan eğitimin tarihsel gelişimi, uzaktan eğitim uygulama modelleri ve maliyetleri*, Sözlü Sunum, 1. Uzaktan Eğitim Sempozyumu, Ankara: Kara Kuvvetleri Eğitim ve Doktrin Komutanlığı.

Arthur, J., Waring, M., Robert, C. ve Hedges, L. (2017). *Eğitimde araştırma yöntemleri ve metodolojileri* (Ed: A.Erözkan, E. Büyüköksüz). Ankara: Anı Yayıncılık.

Bennett R., Uink B. ve Cross S. (2020). Beyond the Social: Cumulative implications of COVID-19 for first nations university students in Australia, *Social Sciences & Humanities Open*, 2(1). doi: <https://doi.org/10.1016/j.ssaho.2020.100083>

Can, E. (2020). Coronavirüs (Covid-19) pandemisi ve pedagojik yansımaları: Türkiye’de açık ve uzaktan eğitim uygulamaları. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 11-53.

Carrillo, C. ve Flores, M. A., (2020). COVID-19 and teacher education: A literature review of online teaching and learning practices, *European Journal of Teacher Education*, 43(4), 466-487. doi: 10.1080/02619768.2020.1821184

Cavanaugh, C.S. (2001). The Effectiveness of Interactive Distance Education Technologies in K-12 Learning: A Meta-Analysis. *International Journal of Educational Telecommunications*, 7(1), 73-88. Norfolk, VA: Association for the Advancement of Computing in Education (AACE). 29/10/2020 tarihinde <https://www.learntechlib.org/primary/p/8461/> adresinden erişildi.

- Çakır Balta, Ö. ve Horzum, M. (2008). The factors that affect internet addiction of students in a web based learning environment. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, 41(1), 187-205. doi: 10.1501/Egifak_0000000211
- Çoban, S. (2013). *Uzaktan ve teknoloji destekli eğitimin gelişimi*. Sözlü Sunum, XVI. Türkiye’de İnternet Konferansı, İstanbul.
- Çukadar, S. ve Çelik, S. (2003). İnternete dayalı uzaktan öğretim ve üniversite kütüphaneleri. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 4(1), 31-42.
- Demiray, U. (1999). Bir çağdaş eğitim modeli olarak uzaktan eğitim uygulaması. *Jandarma Dergisi*, 85, 46-52.
- Deniz Ö.P. ve Evcı Kiraz. (2020). COVID-19 Pandemi sürecinde şehir sağlığı çalışmaları. *Biotechnol and Strategic Health Research*, 1(Özel Sayı), 147-151. doi: [10.34084/bshr.726231](https://doi.org/10.34084/bshr.726231)
- Elitaş, T. (2017). *Uzaktan eğitim lisans sürecinde yeni iletişim teknolojileri: Atatürk Üniversitesi uzaktan eğitim merkezi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Govindasamy, T. (2002). Successful implementation of e-learning pedagogical considerations. *The Internet and Higher Education*, 4(3), 287-299. doi: 10.1016/S1096-7516(01)00071-9
- Fiş Erümit, S., Gedik, N. ve Göktaş, Y. (2016). *Türkiye’de öğretim teknolojilerinin gelişimi: 1984-2015 dönemi öğretim teknolojilerinin temelleri*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Gu, C., Jiang, W., Zhao, T. ve Zheng, B. (2020). Mathematical recommendations to fight against COVID-19. doi: [10.2139/ssrn.3551006](https://doi.org/10.2139/ssrn.3551006).
- Gürer, M. D., Tekinarsan, E. ve Yavuzalp, N. (2016). Çevrimiçi ders veren öğretim elemanlarının uzaktan eğitim hakkındaki görüşleri. *Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry (TOJQI)*, 7(1), 47-78.
- Hang, M. (2020). Preparing cities for epidemics: Lessons from the COVID19 outbreak. *International Journal of Urban and Regional Research*, Erişim Adresi: <https://www.ijurr.org/the-urban-now/preparing-cities-for-epidemics/>
- Harris, D. A. ve Krousgrill, C. (2008). Distance education: New technologies and new directions. *Proceedings of the IEEE*, 96(6), 917-930.
- Hızal, A. (1983). *Uzaktan öğretim süreçleri ve yazılı gereçler*. Eğitim teknolojisi açısından yaklaşım. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Yayınları.
- Horzum, M. B., Özkaya, M., Demirci, M. ve Alpaslan, M. (2013). Türkçe uzaktan eğitim araştırmalarının incelenmesi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(2), 79-100.

İnan, F.A., Arı, F., Flores, R., Zaier, A. ve Arslan-Arı, İ. (2013). Impact of an adaptive tutorial on student learning, Oral Presentation, International Conference on Intelligent Tutoring Systems, 681-682.

İşman, A. (2008). *Uzaktan eğitim*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Jaligama, V. ve Liarokapis, F. (2011). An online virtual learning environment for higher education. Oral Presentation, Third International Conference on Games and Virtual Worlds for Serious Applications (VS-GAMES).

Kang, X. ve Zhang, W. (2020). An experimental case study on forumbased online teaching to improve student's engagement and motivation in higher education, *Interactive Learning Environments*, 28(7), 1-12. doi: 10.1080/10494820.2020.1817758

Karadağ, E., Yücel, C. (2020). Yeni Tip Koronavirüs Pandemisi Döneminde Üniversitelerde Uzaktan Eğitim: Lisans Öğrencileri Kapsamında Bir Değerlendirme Çalışması. *Yükseköğretim Dergisi*, 10 (2), 181-192.

Keskin, M. ve Özer Kaya, D. (2020). COVID-19 sürecinde öğrencilerin web tabanlı uzaktan eğitime yönelik geri bildirimlerinin değerlendirilmesi. *İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 5 (2), 59-67.

Kırık, A. (2016). Uzaktan eğitimin tarihsel gelişimi ve Türkiye' deki durumu. *Marmara İletişim Dergisi*, 21, 73-94. doi: 10.17829/midr.20142110299.

Kırmızıgül, H. (2020). Covid-19 salgını ve beraberinde getirdiği eğitim süreci. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, 7(5), 283-289.

Koçdar, S. (2006). *Uzaktan eğitim ders kitaplarının geribildirim açısından değerlendirilmesi: Anadolu Üniversitesi'nin uzaktan eğitim veren işletme ve iktisat fakülteleri örneği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.

Koçoğlu, E., Ulu Kalın, Ö., Tekdal, D. ve Yiğen, V. (2020). Covid-19 pandemi sürecinde Türkiye'deki eğitime bakış, *International Social Sciences Studies Journal*, 6(65), 2956-2966. doi: 10.26449/sss.2448

Kuş, E. (2009). *Nitel - nitel araştırma teknikleri*. Ankara: Anı Yayıncılık.

König, J., Jäger-Biela, D. ve Glutsch, N. (2020). Adapting to online teaching during COVID-19 school closure: Teacher education and teacher competence effects among early career teachers in Germany, *European Journal of Teacher Education*, 43(4), 608-622. doi: 10.1080/02619768.2020.1809650

Kürtüncü, M. ve Kurt, A. (2020). Covid-19 pandemisi döneminde hemşirelik öğrencilerinin uzaktan eğitim konusunda yaşadıkları sorunlar. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, 7(5), 66-77.

Lee, S.J., Ward, K.P., Chang, O.D. ve Downing, K.M. (2020). Parenting activities and the transition to home-based education during the Covid-19 pandemic, *Children and Youth Services Review*, 117. doi: <https://doi.org/10.1016/j.chidyouth.2020.105585>

- MEB, (2020). Bakan Selçuk, koronavirüs'e karşı eğitim alanında alınan tedbirleri açıkladı. (17.05.2020). Erişim Adresi: <https://www.meb.gov.tr/bakan-selcuk-koronaviruse-karsi-egitim-alaninda-alinan-tedbirleri-acikladi/haber/20497/tr>
- Miles, M, B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook*. (2nd ed). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Moore, J. L., Dickson-Deane, C. ve Galyen, K. (2010). E-learning, online learning, and distance learning environments: Are they the same? *Internet and Higher Education*, 14(2), 129-135. doi: 10.1016/j.iheduc.2010.10.001
- Morgan, H. (2020). Best practices for implementing remote learning during a pandemic, the clearing house, *A Journal of Educational Strategies, Issues And Ideas*, 93(3), 135-141. doi: 10.1080/00098655.2020.1751480
- Munasinghe, S., Sperandei, S., Freebairn, L., Conroy, E., Jani, H., Marjanovic, S. ve Page, A. (2020). The impact of physical distancing policies during the COVID-19 pandemic on health and well-being among Australian adolescents, *Journal of Adolescent Health*, 67, 653-661. doi: <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2020.08.008>
- NCES (National Center for Education Statistics) (2008). Distance education at degree granting postsecondary institutions: 2006-07. (18.05.2020). Erişim Adresi: <https://nces.ed.gov/pubs2009/2009044.pdf>
- Nuland, S.V., Mandzuk, D., Petrick, K.T. ve Cooper, T. (2020). COVID-19 and its effects on teacher education in Ontario: A complex adaptive systems perspective, *Journal of Education for Teaching*, 46(3), 1-10. doi: 10.1080/02607476.2020.1803050
- Patricia, A. (2020). College students' use and acceptance of emergency online learning due to COVID-19. *International Journal of Educational Research Open*, 99(104), 1-33. doi: <https://doi.org/10.1016/j.ijedro.2020.100011>
- Pınar, M. A. Ve Dönel Akgül, G. (2020). The opinions of secondary school students about giving science courses with distance education during the covid-19 pandemic. *Journal of Current Researches on Social Sciences*, 10(2), 461-486.
- Punch, K.F. (2005). *Sosyal araştırmalara giriş: Nicel ve nitel yaklaşımlar*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Qazi, J., Naseer, K., Qazi, A., AlSalman, H., Naseem, U., Yang, S., Hardaker, G. ve Gumaei, A. (2020). Evolution to online education around the globe during a SARS-CoV-2 Coronavirus (COVID-19) pandemic: Do develop and underdeveloped cope alike?, *Children and Youth Services Review*, 117. doi: <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2020.105582>

Sağlık Bakanlığı, (2020). COVID-19 (SARS-CoV-2 Enfeksiyonu) Rehberi, T.C. Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü. (14.05.2020). Erişim Adresi: <https://covid19bilgi.saglik.gov.tr/tr/covid-19-rehberi.html>

Seggie, N. ve Bayyurt, Y. (2017). *Nitel araştırma yöntem, teknik, analiz ve yaklaşımlar*. Ankara: Anı Yayıncılık.

Simonson, M., Smaldino, S. E., Albright, M. ve Zvacek, S. (2012). *Teaching and learning at adistance: Foundations of distance education*. Boston: Pearson Education, Inc.

Sindiani, A.M., Obeidat, N., Alshdaifat, E., Elsalem, L., Alwani, M., Rawashdeh, H., Fares, A., Alalawne, T., Tawalbeh, L. İ. (2020). Distance education during the COVID-19 outbreak: A cross-sectional study among medical students in North of Jordan. *Annals of Medicine and Surgery*, 59, 186-194. doi: <https://doi.org/10.1016/j.amsu.2020.09.036>

Sönmez, V. ve Alacapınar, F. (2013). *Örneklendirilmiş bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Anı Yayıncılık.

Tang, T., Abuhmaid, A.M., Olaimat, M., Oudat, D.M., Aldhaeebi, M. ve Bamanger, E. (2020). Efficiency of flipped classroom with online-based teaching under COVID-19, *Interactive Learning Environments*, 28(7), 1-12. doi: 10.1080/10494820.2020.1817761

Türker, H. ve Yaylak, E. (2011). İlköğretim sosyal bilgiler öğretiminde internet tabanlı öğretim yönteminin ders başarısına etkisi. *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29, 153-168.

UNESCO (2020). 29/10/2020 tarihinde <https://en.unesco.org/covid19/educationresponse> adresinden erişildi.

Unusan, N. ve Abia, N., (2007). Distance delivery of nutrition education as a method for providing continuing education. *Turkish Online Journal of Distance Education - TOJDE*, 8(1), 125-132.

Uşun, S. (2006). *Uzaktan eğitim*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Wasson, B. (1997). Advanced educational technologies: The learning environment. *Computers in Human Behavior*, 13(4), 571-594. doi: 10.1016/S0747-5632(97)00027-7

WHO, (2020a). WHO Director-General's opening remarks at the media briefing on 2019 novel coronavirus, 17.05.2020 tarihinde <https://www.who.int/dg/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-themedia-briefing-on-COVID-19---11-march-2020>. adresinden erişildi. doi:10.1007/s12603-017-0883-6

WHO, (2020b). Coronavirus disease (COVID-19) advice for the public. (17.05.2020). Erişim Adresi: <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/advice-for-public>

Corona Virüs (Covid-19) Nedeniyle Mecburi Yürütülen Uzaktan Eğitim Hakkında Öğretmen Görüşleri

---

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (6.baskı). Ankara: Anı Yayıncılık.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (9. baskı), Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yılmaz, E., Güner, B., Mutlu, H., Doğanay, G. ve Yılmaz, D. (2020). *Veli algısına göre pandemi dönemi uzaktan eğitim sürecinin niteliği*. Konya: Palet Yayınları.m tamam mı?

Yurdakul, B. (2015). Uzaktan eğitim. Demirel, Ö. (ed.) *Eğitimde Yeni Yönelimler* içinde (s.271-288), Ankara: Pegem Akademi.

[itobiad], 2021, 10 (1): 85-108.

**Türkiye’de Bölgesel Kalkınmanın Bir Belirleyicisi Olarak
Uluslararası Göç Üzerine Ampirik Bir Analiz**

An Empirical Analysis on International Migration as a Determinant
of Regional Development in Turkey

Gökhan DEMİRTAŞ

Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, İktisat Bölümü
Assoc. Prof., Afyon Kocatepe University, Department of Economics
demirtas@aku.edu.tr / Orcid ID: 0000-0002-6757-5613

Şule Yüksel ÇAKIRCA

Doktora Öğrencisi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, İktisat Bölümü
Ph.D. Student, Afyon Kocatepe University, Department of Economics
sulecakirca@gmail.com / Orcid ID: 0000-0002-6439-8471

Ebuzer AKSEL

Doktora Öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, İktisat Bölümü
Ph.D. Student, Necmettin Erbakan University, Department of Economics
ebuzeraksel@gmail.com / Orcid ID: 0000-0003-1937-7628

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 03.10.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 27.11.2020
Yayın Tarihi / Published	: 10.03.2021
Yayın Sezonu	: Ocak-Şubat-Mart
Pub Date Season	: January-February-March

Atıf/Cite as: Demirtaş, G , Çakırca, Ş , Aksel, E . (2021). Türkiye’de Bölgesel Kalkınmanın Bir Belirleyicisi Olarak Uluslararası Göç Üzerine Ampirik Bir Analiz . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 10 (1) , 85-108 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/60435/804663>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Türkiye’de Bölgesel Kalkınmanın Bir Belirleyicisi Olarak Uluslararası Göç Üzerine Ampirik Bir Analiz

Öz

Bölgesel kalkınma, bölgeler arası eşitsizliklerin giderilmesine katkıda bulunmaktadır. Eğitim, sağlık ve altyapı alanında yapılan kamu yatırımları, bölgelerdeki faktör verimliliğini artırdığı için eşitsizlikle mücadelede önemli bir role sahiptir. Uluslararası göç ise beşerî sermaye ve dış ticaret olmak üzere iki kanal üzerinden bölgesel kalkınmayı etkilemektedir. Göçmenler, bir bölgedeki beşerî sermayeyi ve dolayısıyla faktör verimliliğini artırdığı için bölgesel kalkınmaya katkıda bulunmaktadır. Dış ticaret kanalı büyük oranda ağ etkisinden kaynaklanmaktadır. Göçmen ağları, ana ve ev sahibi ülke arasındaki ekonomik işlemleri kolaylaştıracak güvene dayalı bir iş ortamı oluşturmaktadır. Bu açıklamalar ışığında hem göç alan hem de göç veren bir ülke olması açısından uluslararası göçün Türkiye’deki bölgesel kalkınma üzerine etkisini araştırmak önem arz etmektedir. Bu çalışmanın amacı, panel veri analizi kullanarak uluslararası göçün bölgesel kalkınma üzerindeki etkisini incelemektir. Bu amaçla Türkiye’nin İBBS (İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması) 2 düzeyine dayanan 26 bölgesinin 2012-2017 dönemi verisi kullanılmıştır. Tüm bölgeler analize dahil edildiği için katsayılar sabit etkiler modeliyle tahmin edilmiştir. Modelde uluslararası göç ve bölgesel kalkınmayı sırasıyla yasal göçmenlerin sayısı ve kişi başına düşen bölgesel gayrisafi yurtiçi hasıla temsil etmektedir. Her iki değişkene ilişkin veri Türkiye İstatistik Kurumunun veri tabanından alınmıştır. Çalışmanın temel bulgusuna göre uluslararası göç akımlarının bölgesel kalkınma üzerinde pozitif etkisi vardır. Ayrıca işgücü ve eğitim üzerine yapılan kamu yatırımları, bölgesel kalkınma üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir. Bu kanıtlar ışığında nitelikli göçmen işgücü, bölgeler için dış beşerî sermaye kaynağı olarak değerlendirilebilir. Son olarak ihracatın bölgesel kalkınma üzerinde zayıf bir pozitif etkisi vardır.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Göç, Beşerî Sermaye, Dış Ticaret, Bölgesel Kalkınma, Panel Veri Analizi

An Empirical Analysis on International Migration as a Determinant of Regional Development in Turkey

Abstract

Regional development contributes to the elimination of inter-regional inequalities. Public investments in education, health and infrastructure play an important role in combating inequality, as it increases factor productivity in regions. International migration affects regional development through two channels: human capital and foreign trade. Migrants contribute to regional development as they increase the human capital and hence factor productivity in a region. The trade channel largely stems from the network

effect. Migrant networks create a business climate based on trust, facilitating economic transactions between home and host countries. In the light of this explanation it is important to investigate the effect of international migration on regional development in Turkey as a country of both immigration and emigration. The aim of this study is to examine the impact of international migration on regional development by using panel data analysis. For this purpose, the data of Turkey’s 26 regions based on the NUTS (Nomenclature of territorial units for statistics) 2 level are used for the period of 2012-2017. Since all regions are included in the analysis, coefficients are estimated by fixed effects model. In the model, international migration and regional development are proxied by the number of legal immigrants and regional gross domestic products per capita, respectively. Data related on both variables is retrieved from the Turkish Statistical Institute database. The main finding of the study is that international migration inflows has a positive effect on regional development. Furthermore, labor force and public investments on education have a positive impact on regional development. In the light of these evidences, qualified migrant workforce can be considered as an external human capital source for the regions. Finally, there is a weak positive effect of exports on regional development.

Keywords: International Migration, Human Capital, Trade, Regional Development, Panel Data Analysis

JEL Codes: F22, R58, J24, F10, C33

Giriş

Bölgesel kalkınmanın temel amacı, bölgelerarası eşitsizliklerin giderilmesidir. Bu amaçla ilk yapılması gereken bölge içindeki geliri artırırken yeniden dağılımını da sağlayacak politikalar üretmektir. Bölgesel kalkınmada kamunun rolünü belirleyen en önemli politika aracı kamu yatırımlarıdır. Kamu tarafından yapılan eğitim, sağlık ve altyapı yatırımlarının artırılması bölgelerdeki faktör verimliliğini artırıcı bir etkide bulunmaktadır. Özellikle emek verimliliğinin artırılması bölgesel kalkınmanın sağlanması açısından önemlidir. Kamu yatırımlarının özel sektör yatırımlarını takip etmesi mi yoksa yönlendirmesi mi gerektiği bir tartışma konusudur. Bu tartışmaya bir cevap bulunabilmesi için kamu yatırımlarının neden olduğu pozitif ve negatif dışsallıklar ile maliyetler etkin bir şekilde hesaplanmalıdır. Bu tartışmanın ötesinde kamu yatırımının bölgesel ekonomik büyüme için gerekli fakat tek başına yeterli olmayan bir koşul olduğu herkes tarafından kabul edilmektedir.

Fiziki sermayenin dışında bölgesel kalkınma için bir diğer önemli faktör beşerî sermayedir. Bilindiği gibi beşerî sermaye, yeni ürün üretme gibi teknolojik gelişme için temel oluşturan araştırma ve geliştirme alanında temel bir girdi olduğu için içsel büyüme modellerinde önemli bir faktördür. Bir ülke ya da bölgedeki beşerî sermayeyi artırmanın en temel yöntemi

eğitim seviyesini yükseltmektir. Böylece bir ekonomide teknolojinin içselleştirilmesi ve faktör verimliliğinin artması gibi pozitif dışsallıklar oluşmaktadır. Beşerî sermayeyi geliştirmenin bir diğer yöntemi, ülkelerin ya da bölgelerin aldığı uluslararası nitelikli işgücü göçüdür. Nitelikli işgücüne sahip göçmenlerin bölgesel kalkınma üzerinde oluşturduğu bu dolaylı etki, *beşerî sermaye kanalı* olarak adlandırılabilir. Bu mekanizmaya göre nitelikli işgücüne ev sahipliği yapan ülkeler için hem eksik istihdam sorununu ortadan kaldırmakta hem de beşerî sermayeyi geliştirmenin mali yükünü azaltmaktadır.

Uluslararası göçün bölgesel kalkınma üzerindeki teorik etkisini açıklamak için bir diğer mekanizma, dış ticaret kanalıdır. Göçmenler hem kaynak hem de ev sahibi ülkedeki resmi veya gayri resmi gruplarla kurduğu bağlantılarla bir ağ sistemine dahil olmaktadır. Çoğunlukla köken birlikteliğiyle kurulan bu ağlar, güven ve iş birliğine dayalı bir sosyal sermaye oluşturmaktadır. Bu güven ve iş birliği, sınır ötesi işlemleri kolaylaştırmakta ve hızlandırmaktadır. Bu ilişkiler dış ticaretteki işlem maliyetlerini azaltmaktadır. Ayrıca göçmenlerin içinde yaşadıkları topluma tutunma çabaları yeni fırsatları değerlendirme ve girişimde bulunma açısından daha cesaretli davranmalarına neden olmaktadır. Tüm bu etkiler, bölgedeki dış ticareti ve üretim faaliyetlerini artırıcı bir etkide bulunmaktadır. İhracatın, ihracat dışındaki sektörlere sağladığı dışsallıklar da düşünüldüğünde uluslararası göçün bölgesel kalkınma üzerindeki etkisi dış ticaret kanalı üzerinden açıklanmış olur.

Bu çalışmada Türkiye'nin aldığı uluslararası göçün bölgesel kalkınma üzerindeki etkisi incelenmektedir. Bu amaçla İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS) ayırımından faydalanılmıştır. Türkiye'nin İBBS Düzey 2 ayırımında yer alan 26 bölgenin 2012-2017 dönemine ilişkin verisinin kullanıldığı bu çalışma panel veri analizine dayanmaktadır. Çalışmada bağımlı değişken olarak kişi başına düşen bölgesel gayri safi yurtiçi hasılaya yer verilirken uluslararası göç değişkeni olarak Türkiye İstatistik Kurumu tarafından derlenen uluslararası yasal göçmen sayıları temel alınmıştır. Hem göç alan hem de göç veren bir ülke olması açısından uluslararası göçün Türkiye'deki bölgesel kalkınma üzerine etkisi önem arz etmektedir. Bu çalışma Türkiye'nin göç alan ülke olarak ele alınmasından dolayı özgünlük taşımaktadır. Bununla birlikte literatürde Türkiye için uluslararası göçü bölgesel kalkınmanın bir belirleyicisi olarak ele alan çalışmaya rastlanılmamıştır.

Çalışma beşerî sermaye kanalı ve dış ticaret kanalı üzerinden uluslararası göçün bölgesel kalkınmayı nasıl etkilediğini anlatan teorik bir bölümle başlamaktadır. Ardından konuyla ilgili ampirik çalışmalara ilişkin literatür taraması gelmektedir. Çalışma, model ve yöntemin anlatıldığı başlıkla devam etmektedir. Çalışmada elde edilen sonuçlar, ampirik bulgular başlığında yer almaktadır.

Teorik Arkaplan

Uluslararası göçün bölgesel kalkınma üzerindeki etkisini teorik olarak ele almadan önce birkaç noktanın üzerinde durmak gerekir. İlk olarak uluslararası göçün etkisi göç veren ülke (ana ülke ya da kaynak ülke) ve göç alan ülke (ev sahibi ülke ya da hedef ülke) için sosyo-ekonomik açıdan farklılıklar göstermektedir (Drinkwater vd., 2003, s.1). İkinci olarak literatürde uluslararası göçün kalkınma üzerinde olumsuz etkilerini belirten çalışmalar bulunmaktadır (Lipton, 1980; Rubenstein, 1992). Ancak birbirine zıt etkileri olmasına rağmen göçün kalkınma üzerindeki olumlu etkileri, olumsuz etkilerine göre daha baskındır (De Haas, 2005, s.565-566). Üçüncü olarak ekonomik büyüme ve kalkınma, göç için çekici bir faktördür ve karşılıklı nedensellik ilişkisi vardır (Renard vd., 2011). Son olarak herhangi bir değişkenin bölgesel kalkınma üzerindeki etkileri uygulamadaki bölgesel farklılıklara göre değişmektedir (Woods, 2016, s.583-590). Teorik bağlantılar ele alınırken bu hususların göz önünde bulundurulması literatürdeki karmaşık etkilerin anlaşılmasını kolaylaştıracaktır.

Bölgesel kalkınmanın temel amacı, bölgelerarası eşitsizliklerin azaltılmasıdır. Bu amaçla bölge içindeki gelirin artırılması, işsizliğin azaltılması, gelirin eşit dağılımının sağlanması, eğitim ihtiyaçlarının karşılanması, sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi gerekmektedir (Baransano vd, 2016, s.126). Bölgesel kalkınmada faktör verimliliğinin özellikle emek verimliliğinin artması sonucu kişi başına gelir artmaktadır. Bölgesel kalkınma için Rodrigez-Pose vd. (2012), eğitim ve araştırma yatırımlarının önemli olduğunu vurgularken Lall (1999) altyapı yatırımları üzerinde durmaktadır. Lall, kamu yatırımının bölgesel ekonomik büyüme için gerekli fakat tek başına yeterli olmayan bir koşul olduğunu belirtmektedir.

Bu açıdan bakıldığında bölgesel kalkınma sadece emek ve sermaye faktörlerinin değil aynı zamanda altyapı yatırımlarının sonucu olarak da gerçekleşir. Altyapının iyileştirilmesi özel kesim üretim faktörleri verimliliğinin artmasına yol açar. Tersine altyapı yatırımlarının ihmal edilmesi, diğer üretim faktörlerinin verimliliğinin düşmesine neden olur. Altyapı yatırımlarının özel sektör mü yoksa kamu kesimi tarafından mı yapılması gerektiği teorik ve ideolojik bir tartışmadır. Hükümetlerin altyapı konusunda temelde iki farklı seçeneği vardır: İlk olarak pasif bir strateji belirleyen hükümetler, özel sektörün genişlemesi nedeniyle ciddi sorunlar yaşandığında altyapı yatırımı yapabilir. Diğer bir seçenek ise hükümetlerin altyapıyı ulusal veya bölgesel kalkınma için bir motor olarak kullanmasıdır. Bu durumda altyapının özel yatırımlara öncülük ettiği aktif bir strateji tercih edilmektedir. Ancak özel sektörün altyapı gelişimine yeterince yanıt vermemesi, hayal kırıklığı yaratabilir. Birçok ülkede bu şekilde başarısız olan altyapı projelerine örnekler bulunmaktadır (Rietveld,1989, s.255).

Kamu tarafından yapılan altyapı yatırımlarının sağladığı pozitif ve negatif dışsallıklar, etkin çözümün bulunması için doğru olarak fiyatlandırılmalıdır

(Helm, 2010, s.12). Günümüz dünyasında altyapı yatırımları, özel kesim yatırımlarının tamamlayıcısıdır ve ekonomik büyümeye katkı sağlamaktadır. Uzun vadeli ve büyük ölçekli altyapı yatırımlarının planlanması ve gerçekleşmesinde en büyük rol kamunundur (Besley vd., 2013, s.7). Acconcia ve Del Monte (2000), kamu altyapı yatırımlarının imalat sektöründeki verimlilik üzerine etkisinin düşük gelirli bölgelerde yüksek gelirli bölgelere oranla daha güçlü bir etkisi olduğunu belirtmektedir. Pereira ve Andraz (2006) ulaştırma sektörüne yapılan kamu altyapı yatırımlarının bölgesel ekonomik büyümeye önemli ölçüde katkıda bulunduğunu ve bölgesel farklılıkları etkilediğini vurgulamaktadır. Ayrıca Deliktaş vd. (2009) tarafından yapılan çalışma, kamu yatırımlarının pozitif etkisinin bazı bölgelerde dolaylı olduğunu göstermektedir.

Bölgelerin sahip olduğu üretim faktörlerini daha verimli kullanmaları ve ölçek kapasitelerini artırması ekonomik büyümeyi gerçekleştirmektedir. Solow tarafından ortaya atılan büyüme teorisine göre kalkınma sürecinde üretim faktörlerinin daha etkin kullanılmasını sağlamak için fiziki üretkenlik ve beşerî sermayenin artırılması gerekmektedir. Üretim maliyetleri azaltılırken ayrıca bölgelerin çıktılarına olan talebin artırılması gerekir. Bölgesel büyüme ile ilgili diğer yaklaşımlarda ise Richardson ve Townroe'nin kümülatif nedensellik teorisinde ifade edildiği gibi bölgesel avantajların pekiştirilmesi ve ekonomilerin toparlanması daha fazla yatırım çekecektir. Kamu imkanlarının daha etkin kullanılması ve özel yatırımların tamamlanması, kapasite sorunu ve tıkanıklıklarının ortadan kalkması gerekmektedir. Bölgeye daha çok firmanın gelmesi ile özel sermaye büyüme oranı artacaktır (Guild, 2000, s.275). Diğer yandan yerli ve yabancı yatırımların ülke içerisindeki dağılımında da bölgesel belirleyiciler önemli rol oynamaktadır. Faktör verimliliği, altyapı yatırımları ve etkinliği, kaynakların etkin dağılımı, ar-ge yatırımlarının düzeyi gibi belirleyicilerdeki iyileşmeler bölgesel kalkınmaya neden olurken bölgesel pazarın genişlemesi yatırımların artmasına neden olmaktadır (Chen, 1996, s.26). Van Stel ve Sussle (2008, s.45), bölgesel kalkınmanın gerçekleşmesi nispetinde firmalar tarafından o bölgeye yapılan yatırımların artacağını belirtmektedir. Böylece bölgesel kalkınma uzun vadede ivmelenmektedir.

Bu çalışmada uluslararası göçün bölgesel kalkınma üzerindeki etkisi beşerî sermaye ve dış ticaret olmak üzere iki kanal üzerinden anlatılmıştır. İlk olarak uluslararası göç, bir ekonomideki beşerî sermayeyi artırmaktadır. Beşerî sermayedeki artışlar, bir bölgedeki üretim faktörlerinin verimliliğini artıracığından dolayı bölgesel kalkınmayı olumlu etkilemektedir. İkinci olarak uluslararası göçün artması, ağ etkisi nedeniyle göçmenlerin ana ülkeleriyle kurdukları dış ticaret bağlantılarını artırmaktadır. Özellikle ihracat artışları, bölgesel kalkınmanın önemli belirleyicilerinden birisi olarak kabul edilmektedir.

Beşerî Sermaye Kanalı

Beşerî sermaye, içsel büyüme modellerinde önemli bir rol oynamaktadır. Beşerî sermaye, teknolojik ilerlemenin temelini oluşturan yeni ürün veya fikirlerin üretilmesini sağlayan araştırma-geliştirme sektörünün kilit girdisidir. Bu nedenle beşerî sermayenin başlangıç düzeyi daha yüksek olan ülkelerde yeni ürünlerin piyasaya sürülmesi daha hızlıdır. Bu nedenle ekonomi daha hızlı büyüme eğilimindedir (Barro, 1991). Eğitim, beşerî sermayeyi dolayısıyla faktör verimliliğini artırması açısından önemlidir (Lucas, 1988, s.39). Yeni büyüme teorilerinin odak notasında yer alan yenilik üretme süreçleri, eğitim seviyesindeki gelişmelere bağlıdır. Eğitim seviyesindeki gelişme, bir ekonomide teknolojinin benimsenmesi veya faktör verimliliğinin artması gibi pozitif dışsallıklara sahiptir. Eğitim düzeyi nedeniyle beşerî sermaye stokundaki gelişmeler, üretim artışlarına neden olmaktadır (Sianesi ve Reenen, 2000, s.3).

Beşerî sermayeyi eğitimin dışında karşılamanın bir diğer yolu göçtür. Yetenekli göçmen işçiler, sanayileşmiş ülkelerin göç politikalarında odaklanıldığı gibi ev sahibi ülkedeki beşerî sermayeyi artırmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerdeki nitelikli işçilerin göç etmesi, bu ülkelerdeki mali yükü artırmakta ve teknolojik gelişmeyle ilgili beklentilerini olumsuz etkilemektedir. Bu gelişmeler uluslararası düzeyde eşitsizliği artırmaktadır. Nitelikli işgücü göçünün kaynak ülkeler üzerine olumsuz etkilerinin azalması için ticaret ve iş ağlarının oluşturulması gerekmektedir (Diaconu vd., 2017). Göçmenler, ev sahibi ülke ekonomilerindeki olumsuz demografik gelişmelere karşı koyma ve yerel piyasalardaki mevcut beşerî sermaye düzeyini yükseltmeye katkıda bulunmaktadır (Polverari, 2019).

Uluslararası göçün bölgesel gelişmeye olumlu katkıları olduğu gibi az gelişmiş bölgelere ayrıca pozitif etkisi bulunmaktadır (Williams, 2009). Bu etkinin en önemli kanalı, iş gücü piyasasına ve faktör verimliliğine olan katkısı üzerinden gerçekleşmektedir. Göç alan ülkelerde ilk olarak emek arzı genişlediği için işgücü piyasası canlanmaktadır. İkinci olarak belirli sektörlerdeki beceri eksikliklerinin giderilmesine katkıda bulunur. Son etki ise göçlerin yenilik üretme kapasitesine sahip olması nedeniyle büyüme üzerinedir. Elbette belirtilen olumlu etkilerin ortaya çıkması için hem kaynak hem de hedef ülkelerde uygulanan göç politikalarının dengeleyici etkisine ihtiyaç vardır (Drinkwater vd., 2003, s.1). Ana ülkesinde işsiz olan bir göçmenin daha iyi yaşam standartlarında bir ülkeye taşınması istihdam olanağı sağlar. Bu çerçevede uluslararası işçi göçü aynı zamanda ülkelerin düşük ve yüksek ücret arasındaki gelir farklılıklarının azalmasına neden olur (Klink, 2008, s.237-238).

Göçmenler, bölgesel kalkınmayı sınırlandıran eksik istihdam sorununa sahip sektörlerin olduğu bölgelerde ekonomiye olumlu katkıda bulunmaktadır. Bu bölgelerde göçmenler, nitelik ve profesyonellik gerektiren işlere ve girişimcilik yeteneği gerektiren faaliyetlere öncülük etmektedir. Diğer yandan kırsal kalkınmanın sağlanması gereken bölgelerde uluslararası göçmenlerin eğitim, yetenek ve bağlantılarının etkin kullanımı

kalkınmaya katkıda bulunmaktadır (Woods, 2016, s.583,590). Uluslararası göç, ev sahibi ülkelerin gelirlerinde önemli bir artışa sebep olur. Gelirde meydana gelen artış, ülkelerdeki vatandaşların yaşam standartlarının yükselmesine ve ülkelerin ekonomik kalkınmasına katkıda bulunur.

McCulloch ve Yellen (1977, s.80), bölgesel kalkınma için yatırım sübvansiyonlarının yanı sıra göç teşvikleri ve eğitim harcamalarının önemli olduğunu belirtmektedir. Eğitim harcamalarının vurgulanmasının temel nedeni bireylerin nitelikli ve niteliksiz olma durumuna göre üretime sağladığı katkının farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca yazarlar, uluslararası ve bölgelerarası göçmen işgücü niteliğini belirleyen eğitim maliyetlerinin oransal olarak nitelikli ya da niteliksiz işçi ücretlerinden daha az olacağını belirtmektedir. Göç ve kalkınma arasında karmaşık bağlara rağmen yetenekli göçmenlerin ev sahibi ülkelerdeki beşerî sermaye yatırımını tetikleyebileceği yönünde teorik çalışmalar vardır. Gelişmekte olan ülkelere gelişmiş ülkelere yapılan beyin göçleri, ev sahibi ülke açısından pozitif bir etkiye sebep olur (Clemens vd., 2014, s.121).

Göçmenlerin ev sahibi (hedef) ülke için belirtilen yukarıdaki katkılarının yanı sıra ana (kaynak) ülke için de katkıları vardır. Göç eden bireylerin geride kalan aile fertlerine gönderdikleri göçmen gönderileri (havaleler) ana ülkedeki bölgesel ekonomilerin çeşitlenmesine olanak tanır. Ayrıca göçmen gönderileri yoksulluğu azaltmada ve geçim kaynaklarını iyileştirmede önemli bir rol oynamaktadır. Göçmen gönderilerinin istikrarlı ve güvenli olması hane halklarının yaşam koşullarını ve refahını yükseltir. Geçim kaynaklarının daha güvenli hale gelmesi tarımın, özel teşebbüslerin ve yatırımın gelişmesine dolayısıyla bölgelerin kalkınmasına pozitif bir etki sağlayacaktır. Göç eden bireylerin yurt dışında edindikleri deneyim, beceri ve bilgilerin kendi ülkelerine olumlu aktarımları da ülkenin ekonomik kalkınmasında önemli bir unsurdur. Emek göçü geride kalan hane halkları için sadece geçim kaynağı değildir. Aynı zamanda hane halklarının portföy gelirlerini çeşitlendirmeye yönelik stratejidir. Göçmenler önemli bir yatırım ve tüketim kaynağı oldukları için büyümeye, bölgesel ekonominin kalkınmasına ve istihdamın yaratılmasına katkı sağlar (De Haas, 2005, s.565-566).

Dış Ticaret Kanalı

Uluslararası göçün bölgesel kalkınmayı pozitif olarak etkilemesinde önemli bir kanal dış ticaretin artmasını sağlayan ağ etkisidir. Ağ etkisi hem göç veren hem de göç alan toplumların göçmen birimleri ile birbirine bağlandığı resmi ya da gayri resmi gruplardan oluşan bir sisteme dayanmaktadır (Lung, 2008, s.29-31). Göçmen ağları, ana ülkede geride kalan toplulukları ve hedef ülkelerdeki göçmenleri birbirine bağlayan ortak köken, akrabalık ve dostluk ile kurulan kişiler arası ilişkiler bütünüdür (Massey, 1988, s.383). Ağ sistemini bir gruptaki güven ve iş birliğinden oluşan sosyal sermaye kavramı üzerinden açıklamak mümkündür. Ekonomik işlemler, güven unsuru üzerine şekillendirilir. Bu nedenle güven bir ekonomideki

faaliyetleri kolaylaştırarak ekonomiye katkı sağlamaktadır (Lung, 2008, s.27-29). Sınır ötesi işlemlerin kolaylaştırılması özellikle göçmenlerin ağırlar arası ilişki kurmasıyla sağlanır. Göçmenlerin ana ülkeleriyle olan resmi ve gayri resmi bağlantılar yoluyla bilgiye daha hızlı erişim sağlaması ev sahibi ülkeyle arasındaki ekonomik ilişkilerin güçlenmesine katkıda bulunur (Sgrignoli vd., 2015, s.245). Böylece ağ sistemi, dış ticaretteki işlem maliyetlerini azaltmaktadır (Blanes vd., 2009, s.2).

Göçmenlerin bilgi akışı yoluyla ev sahibi ülkeyle ana ülkeyi birbirine bağlamada önemli bir rolü vardır. Bu bağlantılar aracılığıyla piyasa bilgileri de farklı boyutlara ulaşabilmektedir. Diğer vatandaşlara kıyasla göçmenler tanımadıkları bir ülkede yaşamaya hazır olduklarını göstermek için risk alma konusunda daha istekli davranır. Yeni fırsatlar arama konusunda daha aktif rol alırlar. Göçmenler ana ülkeleriyle ev sahibi ülke arasındaki farklılıkları daha kolay tespit edebilir. Bu farklılıklar sayesinde göçmenler, eksik bilgiyi tespit ederek yeni iş fırsatı oluşturma konusunda iyi seçenekler oluşturabilir (Lung, 2008, s.32). Göçmenler bilgi akışları sayesinde küresel ekonomi, sermaye hareketliliği ve sınır ötesi işlem hacmini ve yoğunluğunu artırır. Nitelikli göçmenler, beşerî sermayeyi pozitif etkilediği için bölgesel kalkınmayı artırmaktadır (D’Ambrosio vd., 2019). Dış ticaretin bölgesel kalkınma üzerindeki etkilerini açıklayan temel çalışmalardan birisi olan Soukiazis ve Antunes (2011), dış ticaret ve beşerî sermaye arasındaki etkileşimin bölgesel büyüme ve yakınsamayı etkilediğini ifade etmektedir.

Fan (1992) dış ticaretin bölgesel kalkınmaya katkıda bulunduğunu; dış ticaretin gelir üzerindeki olumlu etkilerinin sanayileşmeyi gerçekleştiren bölgelerde daha güçlü olduğunu belirtmektedir. Bir başka deyişle dış ticaret, gelişmiş bölgelerde ekonomik kalkınmaya daha kolay dönüştürülmektedir. Duran ve Erdem (2017), başlangıç gelir düzeyi düşük bölgelerin ticari liberalleşmeyle birlikte zengin bölgelerden daha hızlı büyüdüğünü belirtmektedir. Bu sonuç hem dış ticaretin bölgesel kalkınmayı artırdığını hem de bölgesel eşitsizlikleri giderdiğini göstermektedir. Hem ihracatın ihracat dışı sektör üzerindeki dışsal etkileri hem ihracat dışı sektörler için ihracat sektöründeki yüksek marjinal verimlilik, gelişmekte olan ülkelerde ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki güçlü etkisinin ortaya çıkmasında önemlidir. Bu etki bölgesel kalkınma için de benzer şekilde geçerlidir (Sun ve Parikh, 2001).

Literatür Taraması

Göçün kalkınma üzerindeki etkisine olan ilgi artmaktadır. Ancak bu araştırmalar çoğunlukla iç göç üzerine odaklanmaktadır. Uluslararası göç ve kalkınma konusunda sınırlı sayıda çalışma vardır (Clemens vd., 2014, s.121). Bu çalışmalar dış göçün bölgesel kalkınma üzerine etkisini incelemek amacıyla kullanılan modelleri belirlemek açısından önemlidir. Temel çalışmalardan birisine sahip olan Barro ve Martin (1992), 1930-1987 yılları arasında kademeli olarak Japonya’da 47 şehir ve ABD’de 48 eyaletin

verisiyle yatay kesit analizi kullandığı çalışmasında iç göçün bölgesel ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkisinin olduğu ve bölgesel gelir farklılıklarını azaltmada olumlu katkı sağladığı sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca sonuçlar, her iki ülkede de bölgesel yakınsamaların olduğunu ancak uzun dönemde yakınsamaların azaldığı göstermektedir.

Fratesi ve Percoco (2014), İtalya'daki 3 bölgede yer alan 20 şehir için 1980-2001 yılları arasında göçmenler, bölgesel büyüme ve yakınsama arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Sabit etkiler modeline dayalı sonuçlara göre göçmenler, beşerî sermayeye katkılarıyla bölgesel farklılıkları azaltırken bölgeler arasında değişen faktörler üzerinde dengeleyici rol oynamaktadır. Kang ve Kim (2012), uluslararası göçün ekonomik büyüme üzerine heterojen etkilerini kaynak (72 geçiş ekonomisi) ve hedef ülkeler (18 sanayileşmiş ülke) için araştırmıştır. Sistem GMM yöntemiyle tahmin edilen çekim modeli sonuçları, hedef ülkelerde uluslararası göçün etkisinin pozitif olduğunu ve bu etkinin gelişmekte olan ülkelere kıyasla gelişmiş ülkelerde daha yüksek olduğunu göstermektedir.

Staniscia ve Benassi (2018), çalışmasında İtalya NUTS3 düzeyi için 2010-2017 yılları arasında 15-34 yaş arası genç göçmenlerin bölgesel kalkınmaya etkisini incelemiştir. Regresyon analizi sonucunda iç göçün, bölgelerarası eşitsizliği azaltmadığı bulgusuna ulaşılmıştır. Göv ve Dürrü (2017), panel nedensellik analizi uyguladığı çalışmasında seçilmiş 7 OECD ülkesinin 2000-2016 dönemi için göçten ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi sonucuna ulaşmıştır. Kırdar ve Saraçoğlu (2008), Türkiye için iç göç ve bölgesel yakınsama ilişkisini 1975-2000 yılları arasında ampirik olarak incelemiştir. 67 İl çalışmaya dahil edilirken nüfus yoğunluğu, kişi başına reel GDP, net göç oranı gibi değişkenleri FE ve OLS modeli ile analiz etmiştir. Türkiye de göç hareketlerinin bölgesel yakınsamayı artırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Literatürde uluslararası göçün ekonomik büyüme ya da kalkınma üzerine etkisine odaklanan çalışmalar da bulunmaktadır (Walz, 1993; Chen, 2006; Morley, 2006; Bove ve Elia, 2016). Ancak bu çalışmaların önemli bir kısmı göç veren ülkelere transfer edilen göçmen gelirlerinin kalkınma üzerine etkisi ya da bölgesel eşitsizlikleri azaltmadaki rolü üzerinedir (Barguelli vd., 2013; El Hamma, 2018; Redehegn vd., 2019). Göç alan ülkeler üzerine çalışmalar ise göçün beşerî sermaye üzerine ya da ekonomik büyüme üzerine etkisine yoğunlaşmaktadır (Di Maria ve Lazarova, 2012; Boubtane vd., 2014; Chellaraj vd., 2008).

Tüm bu açıklamalar ışığında uluslararası göçün bölgesel kalkınma üzerine etkisini ortaya koyan sınırlı sayıda çalışma olduğunu belirtmek gerekir. Göç kabul eden ülkelerin ekonomik gelişmesinde göçmenlerin rolünü inceleyen Noja vd. (2018), çalışmasında 10 Avrupa ülkesinin 2000-2015 ve 2000-2019 yılları için uyguladığı sabit etkiler, mekansal ve yapısal eşitlik analizi sonuçları uluslararası göçmenlerin istihdam seviyesindeki artışın kişi başına düşen gelir üzerinde pozitif etkisi olduğunu göstermektedir. Boubtane vd.

(2013), 22 OECD ülkesinin 1987-2009 yılları arasındaki verisiyle uyguladığı panel VAR yöntemine dayanan analiz sonuçları uluslararası göçün kişi başı gelir üzerine etkisinin pozitif olduğunu göstermektedir. Ayrıca uluslararası göç, ev sahibi (hedef) ülkelerde istihdamı artırmaktadır. Bunlara ek olarak çalışmada elde edilen bulgulara göre ev sahibi ülkenin ekonomik şartlarının iyi olması o ülkeye göç edilme potansiyelini artırmaktadır.

Türkiye’ye gelen uluslararası göçün makroekonomik değişkenler üzerine etkisini inceleyen Altunç vd. (2017), çalışmasında Türkiye için 1985-2015 yılları arasında dış göçlerin ekonomik büyüme, işsizlik, enflasyon üzerine etkisini Johansen Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik Yöntemi ile incelemiştir. Bu çalışmada ekonomik büyüme ve göç arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Türkiye’nin de içinde bulunduğu gelişmekte olan 18 ülkenin 1960-2012 yılları arasındaki verisini kullanarak göç ve ekonomik büyüme ilişkisini Durbin-Hausmann Panel Eş Bütünleşme Yöntemi ile inceleyen Sevinç vd. (2016), 13 ülkede göç ve ekonomik büyüme arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişkinin olduğu sonucuna ulaşmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre göç ve ekonomik büyüme arasında Botswana, Cezayir, Çin, Dominik Cumhuriyeti, Ekvator, Paraguay ve Peru’da pozitif bir etki bulunurken Belize, Gabon, İran, Kosta Rika, Meksika ve Türkiye’de negatif etki bulunmuştur.

Morley (2006), çalışmasında ABD, Kanada ve Avustralya için 1930-2002 yılları arasında dış göç ve kişi başına ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. ARDL sınır testi ile analiz edilen çalışma sonucuna göre uzun dönemde ekonomik büyümeden göçe doğru nedensellik tespit edilirken tersi yönde nedensellik bulgusuna rastlanmamıştır. Dolado vd. (1994), 23 OECD ülkesi için 1960-1985 dönemi verisini kullanarak göçün beşerî sermaye ve ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırmıştır. Çalışma Neoklasik akıma göre uluslararası göçün nüfus artışının bir kaynağı olduğundan hareket etmektedir. Yazarlar, beşerî sermaye ve göçle genişletilmiş Solow modelini panel veri yöntemiyle tahmin etmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre içerdiği beşerî sermaye nedeniyle uluslararası göçün ekonomik büyüme üzerindeki olumsuz etkisi, yurtdışı işgücündeki artışın olumsuz etkilerine göre yarısından daha azdır.

Model ve Yöntem

Çalışmada uluslararası göçün bölgesel kalkınma üzerindeki etkisini incelemek için panel veri yöntemi kullanılarak tahminler yapılmıştır. Bu amaçla yapılan tahminler, Türkiye’de İBBS Düzey 2 ayırımına göre belirlenen Ek 1’deki 26 bölgenin 2012-2017 dönemi verilerine dayanmaktadır. Uygulama bölümünde kullanılan aşağıdaki bir ve iki numaralı model bölgesel kalkınmanın belirleyicileri üzerine olan Boubtane vd. (2013), Matthe ve Naude (2007), Ariani vd. (2019), Soukiazis ve Antunes (2011), Eriksson vd. (2017); göçün ekonomik büyümeye etkisini ulusal düzeyde inceleyen Noja vd. (2018) çalışmalardan esinlenilerek oluşturulmuştur.

$$\text{Log}(y)_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 \text{Log}(\text{mig1})_{it} + \beta_2 \text{Log}(\text{pinv})_{it} + \beta_3 \text{Log}(\text{emp})_{it} + \beta_4 \text{Log}(x)_{it} + \beta_5 \text{open}_{it} + \beta_6 \text{inf}_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

$$\text{Log}(y)_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 \text{mig2}_{it} + \beta_2 \text{Log}(\text{pinv})_{it} + \beta_3 \text{Log}(\text{emp})_{it} + \beta_4 \text{Log}(x)_{it} + \beta_5 \text{open}_{it} + \beta_6 \text{inf}_{it} + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

Her iki modelin bağımlı değişkeni olan $\text{Log}(y)$, kişi başına düşen bölgesel gayrisafi yurtiçi hasılanın (TL cinsinden 2009 sabit fiyatlarıyla) logaritmasını ifade etmektedir. Yukarıda yer alan (1) ve (2) numaralı denklemlerdeki modeller, kullandıkları uluslararası göç değişkeni açısından birbirinden ayrılmaktadır. Modellerdeki açıklayıcı değişkenlerin tanımları ve bu değişkenlere ilişkin veri kaynağı Tablo 1’de yer almaktadır. Tablo 1’de yer alan inf dışındaki tüm açıklayıcı değişkenlerin katsayı işaretlerine dair beklenti, pozitifdir.

Çalışmada kullanılan (1) ve (2) numaralı denklemlerin tahmini, panel veri analiziyle yapılmıştır.¹ Birim sayısının dönem sayısından görece büyük olduğu ve aynı zamanda dönem sayısının az olduğu durumlarda klasik panel veri analizi uygulanmaktadır. Bu analizde En Küçük Kareler (OLS-Ordinary Least Squares) Modeli, Rassal Etkiler (RE-Random Effects) Modeli ve Sabit Etkiler (FE-Fixed Effects) Modeli olmak üzere üç farklı model tahmin edilebilir.

Tablo 1: Modellerde Kullanılan Açıklayıcı Değişkenlere İlişkin Bilgiler

Değişken	Tanım	Kaynak
Log(mig1)	Yasal göçmen sayısının logaritması	Türkiye İstatistik Kurumu
mig2	Yasal göçmen sayısının hane halkı işgücüne (15+) yüzde olarak oranı	
Log(emp)	Hane halkı işgücü istatistiklerinin (15+ yaş kurumsal olmayan nüfusun işgücü durumu) logaritması	
Log(x)	İhracatın (TL cinsinden cari fiyatlarla) logaritması	
open	İhracat ve ithalatın toplamının gayrisafi yurtiçi hasılaya yüzde olarak oranı (Dışa Açıklık Oranı)	
inf	Yıl sonu itibarıyla tüketici fiyatları endeksindeki (2003=100) yüzde olarak değişim oranı	
Log(edu)	Eğitim alanındaki kamu yatırımlarının logaritması	Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı
Log(hea)	Sağlık alanındaki kamu yatırımlarının logaritması	
Log(infra)	Ulaşım ve haberleşme alanındaki kamu altyapı yatırımlarının logaritması	
Log(pinv)	Eğitim, sağlık ve ulaştırma ve haberleşme alanında kamu yatırımlarının toplamının logaritması	

¹ Panel veri analizine ilişkin anlatım, bu analizi ele alan Grene (2012), Kennedy (2006), Baltagi (2005), Arellano (2003), ve Wooldridge (2002) tarafından yapılan çalışmalardan yararlanılarak hazırlanmıştır.

Panel veri analizine dayanan tahminlerde her bir birime ait farklı kesit katsayılarının olup olmaması model seçimi için önem taşımaktadır. Her bir birime ait kesit katsayılarının olmadığı durumlarda OLS modeli kullanılmaktadır. Tersine her bir birime ait kesit katsayıları varsa iki model söz konusudur. Belirtilen kesit katsayıları, sabit ise Sabit Etkiler (FE) Modeli; her bir birime ait sabit kesit katsayılarının olmadığı, bağımsız tesadüfi değişkenlerin olduğu durumlarda ise Rassal Etkiler (RE) modeli kullanılmaktadır. Özetle her bir birime ait kesit katsayılarının olmadığı OLS modelinin FE ve RE model olmak üzere iki alternatifi bulunmaktadır. Bu modellerin hangisinin etkin ve tutarlı olduğunu tespit etmek amacıyla sırasıyla (3) numaralı denklemdeki F testi; (4) numaralı denklemde yer alan Breusch ve Pagan (1980) tarafından ifade edilen Lagrange Çarpımı (LM - Lagrange Multiplier) testi; (5) numaralı denklemde yer alan Hausman (1978) tarafından geliştirilen test yapılmaktadır.

$$F = \frac{\frac{RSS_F - RSS_{WR}}{N-1}}{\frac{RSS_{WR}}{NT-N-K}} \sim F_{N-1, N(T-1)-K} \quad (3)$$

$$LM_\mu = \frac{NT}{2(T-1)} \left[\frac{\sum_{i=1}^N [\sum_{t=1}^T \epsilon_{it}]^2}{\sum_{i=1}^N \sum_{t=1}^T \epsilon_{it}^2} - 1 \right] \sim \chi_1^2 \quad (4)$$

$$W = \frac{(\hat{\beta}_{FE} - \hat{\beta}_{RE})^2}{Var[\hat{\beta}_{FE}] - Var[\hat{\beta}_{RE}]} \sim \chi_K^2 \quad (5)$$

F testi sonuçları, $F > F_{Tablo}$ şeklinde ise OLS modelin kullanılmasını ifade eden boş hipotezi reddedilir. Bu durum FE modelin etkin olduğunu göstermektedir. LM testinin sonuçları, $LM_\mu > \chi^2_{tablo}$ şeklinde ise boş hipotezi reddedilir. Bu durum, RE modelinin tercih edileceği anlamına gelir. Ayrıca RE modeli için Genelleştirilmiş En Küçük Kareler (GLS) tahmincisinin tutarlı olup olmadığının belirlenmesi için Hausman testi yapılmaktadır. Hausman testi grup-içi tahmincisi tutarlıyken GLS tahmincisinin de tutarlılığını test etmektedir (Asteriou and Hall, 2007, s.349).

Hausman testinin boş hipotezine göre RE modeldeki kesit katsayılarının açıklayıcı değişkenlerle ilişkisi yoktur. Bir başka deyişle hem grup-içi tahminci hem de GLS tahmincisinin tutarlı olduğunu gösterir. Hausman testinin alternatif hipotezi ise RE modeldeki açıklayıcı değişkenlerle kesit katsayılarının ilişkili olduğunu ifade eder. Bu durum sadece grup-içi tahmincisinin tutarlı olduğunu anlamına gelir (Erlat, 2018, s.24). Hausman testi sonuçları, $W > \chi^2_{tablo}$ şeklinde ise boş hipotezi reddedilir ki bu sonuç, grup-içi tahmincisinin tercih edilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Boş hipotezin reddedilemiyorsa GLS tahmincisi tutarlıdır. Guggenberger (2010) ve Kabaila

vd. (2015) çalışmalarında grup-içi tahmincisinin her iki hipotez için de tutarlı olması sebebiyle FE ve RE modellerinden hangisi tahmin edilirse edilsin grup-içi tahmincisinin kullanılabilmesine değinmişlerdir.

Doğrusal regresyon analizlerinde değişen varyans ve otokorelasyon sorunu olması, katsayı tahminlerinin güvenilir ve etkin olmamasına neden olur. Ayrıca panel veri analizlerinde yatay kesit bağımlılık sorununa da sıkça rastlanmaktadır. Grene (2012), değişen varyans, otokorelasyon ve yatay kesit bağımlılık olması durumunda Tahmini Genelleştirilmiş En Küçük Kareler (EGLS) ya da Uygulanabilir Genelleştirilmiş En Küçük Kareler (FGLS) olarak bilinen tahmincilerin kullanılabilmesini belirtmektedir. Bu noktadan hareketle GLS tahmincilerinin kullanılabilmesi için Hausman sınavının reddedilememesi gerekmektedir.

Ampirik Bulgular

Çalışmada kullanılan değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler Ek 2’de yer almaktadır. Ayrıca değişkenler arasındaki ilişkiyi gösteren korelasyon matrisi, çoklu doğrusal bağlantı sorunundan kaçınmak için Ek 3’te yer almaktadır. Türkiye’nin İBBS Düzey 2 bölgelerine gelen uluslararası göçün bölgesel kalkınma üzerine etkisini incelemek amacıyla çalışmada FE modeliyle tahmin yapılmıştır. Çünkü çalışmada yer alan örneklem, ana kütleyle ilişkin tüm veriyi kapsamaktadır. Daha açık bir ifadeyle Türkiye’deki İBBS Düzey 2 sınıflandırmasında yer alan 26 bölgenin tamamı dahil edildiği için çalışma, tüm birimleri kapsamaktadır. Bölgeler için rassal bir seçim söz konusu olmadığından RE modeli kullanılamaz. Ampirik sonuçların yer aldığı Tablo 2’de yer alan model belirleme testlerine bakıldığında %1 düzeyinde istatistiki olarak anlamlı F testi sonuçları, OLS modelin tercih edilmesini öneren boş hipotezin reddedildiği bir başka ifadeyle FE modelin kullanılması gerektiği anlamına gelir. Ayrıca Hausman sınavı sonuçları, istatistiksel olarak anlamlı değildir. Bu durumda boş hipotez reddedilemeyeceği için GLS tahmincisi tutarlıdır. Bu bulguya göre sabit etkiler modeli tahmin edilirken FGLS tahmincisi kullanılmıştır.

Tablo 2: Uluslararası Göçün Bölgesel Kalkınma Üzerine Etkisine İlişkin Ampirik Sonuçlar

26 Bölge (Türkiye İBBS Düzey 2); 2012-2017; NxT=26x6=156		
Bağımlı Değişken Log(y)		
Değişkenler	(1)	(2)
Log(mig1)	0,1468 (8,23) ^a	
mig2		0,0755 (6,66) ^a
Log(pinv)	0,0908 (3,50) ^a	0,1102 (4,05) ^a
Log(emp)	0,1827 (1,71) ^c	0,2167 (1,91) ^c
Log(x)	0,0716 (2,58) ^b	0,0548 (1,81) ^c
inf	0,0456 (9,06) ^a	0,0518 (9,90) ^a

Türkiye’de Bölgesel Kalkınmanın Bir Belirleyicisi Olarak Uluslararası Göç Üzerine Ampirik Bir Analiz

c	2,3246 (1,55)	3,0462 (1,88) ^c
R ²	0,6569	0,6475
F Testi	289,22 [0,000]	251,03 [0,000]
Yatay-Kesit F (25, 125) Testi	55,22 [0,000]	55,64 [0,000]
Hausman Testi - $\chi^2(k)$	7,89 [0,162]	1,79 [0,877]

Not: (1) Parantez içindeki değerler, t değerlerini gösterirken köşeli parantez içindeki değerler, olasılık değerlerini ifade etmektedir. (2) a, b, c sırasıyla %1, %5 ve %10 oranında istatistiki olarak anlamlılık düzeylerini göstermektedir.

Tablo 2’de yer alan (1) ve (2) numaralı model, uluslararası göçle ilgili değişkenin farklı olması açısından birbirinden ayrılmaktadır. Uluslararası göç değişkeni, (1) numaralı modelde Log(mig1) iken (2) numaralı modelde mig2 değişkenidir. Ampirik sonuçlara geçmeden önce (1) ve (2) numaralı modellerin elde edilmesi için oluşturulan diğer modeller sırasıyla Ek 4 ve Ek 5’te yer almaktadır. Modelde yer alan açıklayıcı değişkenlerin tutarlı sonuçlar verdiği gözlemlenebilir. Tablo 2’de yer alan (1) numaralı modeldeki bulgular, Log(mig1) değişkeninin Log(y) üzerine etkisi, istatistiki olarak anlamlı bir şekilde pozitiftir. Log(mig1) değişkenindeki %1 oranındaki artış Log(y) miktarında %0,1468 oranında artışa neden olmaktadır. Benzer bir biçimde Tablo 2’de yer alan (2) numaralı modelde mig2 değişkeninin Log(y) üzerindeki etkisi de pozitif ve istatistiki olarak anlamlıdır. Katsayısına bakıldığında mig2 değişkenindeki bir birimlik artış Log(y) değişkeninde %0,0755 birimlik bir artışa neden olmaktadır. Beklentilere uygun olan bu bulgulara göre Türkiye’ye gelen uluslararası göçün bölgesel kalkınma üzerine etkisi pozitiftir. Türkiye’nin bölgelerine gelen uluslararası göç artıkça Türkiye’nin bölgesel kalkınma düzeyi artmaktadır.

Eğitim, sağlık ve altyapı alanlarındaki kamu yatırımlarını gösteren Log(pinv) değişkeninin katsayısı hem (1) hem de (2) numaralı modelde pozitif ve istatistiki olarak %1 düzeyinde anlamlıdır. Her iki modelin sonuçları, Log(pinv) değişkeninde %1 oranında bir artış olduğunda Log(y) değişkeninde sırasıyla %0,0908 ve %0,1102 oranında artışa neden olmaktadır. Ayrıca Ek 4 ve Ek 5’te tahmin sonuçları, kamu tarafından yapılan eğitim, sağlık ve altyapı yatırımlarını gösteren sırasıyla Log(edu), Log(hea) ve Log(infra) değişkenlerine ait katsayıların da pozitif ve istatistiki olarak %1 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir. Beklentilere uygun bu sonuçlar Türkiye’de bölgelere yapılan eğitim, sağlık ve altyapı alanındaki kamu yatırımlarının bölgesel kalkınma üzerinde etkili olduğunu göstermektedir. Bölgelere yapılan kamu yatırımları bölgesel ekonomik büyümeyi artırmaktadır. Katsayı büyüklüklerine bakıldığında bölgesel kalkınmaya en çok katkı sağlayan kamu yatırımları eğitim alanındadır. Sağlık ve altyapı alanındaki yatırımların bölgesel ekonomik büyümeye katkısı daha sınırlıdır.

İşgücünü gösteren Log(emp) değişkeninin Log(y) üzerine etkisi her iki modelde de pozitif ve istatistiki olarak %10 düzeyinde anlamlıdır. Log(emp) değişkenindeki %1 düzeyindeki artış sırasıyla %0,1827 ve %0,2167 oranında artışa neden olmaktadır. Ek 4 ve Ek 5'teki diğer modellerde yer alan Log(emp) değişkenine ilişkin katsayılar tutarlı sonuçlar vermektedir. Bu bulgular işgücünde meydana gelen artışın Türkiye'nin bölgesel kalkınma düzeyini arttırdığını göstermektedir.

Tablo 2'deki modellerde ihracatı temsilen Log(x) değişkeninin Log(y) üzerine etkisi pozitif ve istatistiki olarak sırasıyla %5 ve %10 düzeyinde anlamlıdır. Log(x) değişkenindeki yüzde %1 oranındaki artış Log(y) üzerinde sırasıyla %0,0716 ve %0,0548 oranında artışa neden olmaktadır. Bu bulgu, bölgesel ihracatta meydana gelen artışın bölgesel kalkınma düzeyinin arttırdığını göstermektedir. Katsayı büyüklüğüne bakıldığında bu etkinin sınırlı olduğu söylenebilir. Son olarak inf değişkeninin Log(y) üzerine etkisi pozitif ve istatistiki olarak %1 düzeyinde anlamlıdır.

Sonuç

Uluslararası göçün bölgesel kalkınma üzerine etkisini incelemek için panel veri analizi kullanılmıştır. Bu amaçla İBBS 2 düzeyindeki 26 bölgenin 2012-2017 dönemi verisi kullanılarak Türkiye'nin aldığı uluslararası göçün bölgesel kalkınma üzerindeki etkisi incelenmiştir. Göç alan bir ülke olarak Türkiye'de uluslararası yasal göçmenlerin bölgesel dağılımını içeren resmi istatistiklerin sınırlı olması çalışmaya özgünlük katmakla beraber en büyük kısıtı oluşturmaktadır. Klasik panel veri analizinde birime özgü kesit katsayılarının olup olmadığının belirlenmesi tahmin yapılması için kullanılacak modelin belirlenmesi için önemlidir. Bu çalışmada Türkiye'deki bölgelerin tamamına ilişkin veri uygulamaya dahil edildiği için sabit etkiler modeliyle tahminler yapılmıştır. Tahminlerin yapıldığı modellerde yer alan açıklayıcı değişkenler belirlenirken literatürde bölgesel kalkınmanın belirleyicilerini ele alan çalışmalardan yararlanılmıştır.

Literatürde kamunun bölgesel kalkınma üzerindeki etkisi teorik ve ideolojik olarak tartışma konusudur. Bu nedenle bölgesel kalkınmanın belirleyicileri üzerine çalışmaların temelini kamu yatırımlarına ilişkin değişkenler oluşturmaktadır. Bu çalışmada kamu tarafından yapılan eğitim, sağlık ve altyapı alanındaki yatırımlar ayrı ayrı ele alındığı gibi bir de bu yatırımların toplamı olarak kamu yatırımları modele eklenmiştir. Çalışmanın bulgularına göre hem ayrı ayrı hem de toplu olarak ele alındığında kamu yatırımlarının bölgesel kalkınma üzerindeki etkisi pozitifdir. Bu sonuç, kamu yatırımlarının bölgesel kalkınmanın bir belirleyicisi olduğu yönündeki görüşü desteklemektedir. Kamu yatırımlarıyla ilgili sonuçların detayına bakıldığında eğitim alanında yapılan kamu yatırımlarının bölgesel kalkınma üzerindeki etkisi, sağlık ve altyapı alanındaki kamu yatırımlarına göre daha yüksektir. Bu bulgu ise kamu yatırımlarının faktör verimliliğini artırdığı yönündeki dolaylı etkiyi destekler niteliktedir.

Çalışmanın en temel sonucuna göre Türkiye’nin aldığı uluslararası göçün bölgesel kalkınma üzerine etkisi pozitifdir. Çalışmada Türkiye’de bölgelerin yasal olarak aldığı uluslararası göçmen sayısına ilişkin iki değişken bulunmaktadır. Bu değişkenlerden birisi yasal göçmen sayısının logaritması diğeryse yasal göçmen sayısının işgücüne oranıdır. Her iki değişkene ilişkin tahmin sonuçları aynı bulguya işaret etmektedir. Bu bulgudan hareketle bir bölgeye gelen uluslararası yasal göçmen sayısındaki artışın o bölgedeki refah düzeyini artırdığı söylenebilir.

Çalışmanın teorik bölümünde uluslararası göçün bölgesel kalkınma üzerindeki etkisinin beşerî sermaye kanalı ve dış ticaret kanalı üzerinden dolaylı olarak gerçekleşebileceği anlatılmaktadır. Modelde yer alan işgücü miktarındaki artışlar, bölgesel kalkınmayı artırmaktadır. Sonuçlara daha detaylı bakıldığında işgücü miktarının bölgesel kalkınmaya etkisinin diğer değişkenlerden daha baskın olduğu görülmektedir. Ayrıca modelde yer alan ihracat miktarındaki artışların bölgesel kalkınma üzerindeki etkisi de pozitifdir. İhracatın bölgesel kalkınma üzerindeki etkisinin sınırlı olduğunun altını çizmek gerekir.

Tüm bu açıklamalar ışığında Türkiye’de bölgelere eğitim alanında yapılan kamu yatırımları, bölgedeki işgücü miktarı, bölgelere gelen uluslararası yasal göçmen sayısı bölgesel kalkınma için önemli üç belirleyicidir. Bu belirleyiciler birlikte düşünüldüğünde bir bölgedeki beşerî sermayeyi artırıcı faktörlerdir. Dolayısıyla nitelikli işgücü göçünün sağlanması, beşerî sermayeyi artıracığından dolayı bölgelerdeki üretim faktörleri verimliliğini arttıracaktır. Bu açıdan bakıldığında yurtiçi işgücünün nitelikli hale getirilmesinin yanı sıra nitelikli göçmen işgücünün teşvik edilmesi, bölgelerin kalkınması açısından bir politika aracı olabilir.

KAYNAKÇA

- Acconcia, A. ve Del Monte, A. (2000). Regional development and public spending the case of Italy. *Studi Economici*, 72(3), 5-24.
- Altunç, Ö. F.; Uçan, O. ve Akyıldız, A. (2017). Dış göçlerin Türkiye ekonomisinde işsizlik, enflasyon ve ekonomik büyüme üzerine etkileri: Ekonometrik bir analiz (1985-2015). *Resarcer: Social Science Studies*, 5(8), 197-212. doi: 10.18301/rss.205
- Arellano, M. (2003). *Panel data econometrics*. Oxford: Oxford University Press.
- Ariani, N.; Hadiyanto, F.; Satyakti, Y. ve Mambeya, I. Y. (2019). Analysis of regional economic and inflation in Indonesia. Proceedings 4th Annual International Conference on Economic in Developing Countries (AICEDC).
- Asteriou, D. ve Hall, S. G. (2007). *Applied econometrics: A modern approach*. New York: Palgrave Macmillan.

- Baltagi, B. H. (2005). *Econometric analysis of panel data*. West Sussex: John Wiley & Sons.
- Baransano, M. A.; Putri, E. I. K.; Achsani, N. A. ve Kolopaking, L. M. (2016). Analysis of factors affecting regional development disparity in the province of West Papua. *Journal of Economics and Development Studies*, 4(2), 115-128. doi: 10.15640/jeds.v4n2a10
- Barguelligil, A.; Zaiem, M. H. ve Zmam, M. (2013). Remittances, education and economic growth: A panel data analysis. *Journal of Business Studies Quarterly*, 4, 129-139.
- Barro, R. J. (1991). Economic growth in across section countries. *Quarterly Journal of Economics*, 106(2), 407-443. doi: 10.2307/2937943
- Barro, R. J. ve Sala-i Martin, X. (1992). Regional growth and migration: a Japan -US comparison. *NBER Working Paper Series*, No.4038.
- Besley, T.; Coelho, M. ve Reenen, J. V. (2013). Investing for prosperity: Skills, infrastructure and innovation. *National Institute Economic Review*, 224(1), 1-13.
- Blanes, J. V.; Martín-Montaner, J. A. ve Serrano, G. (2009). The link between immigration and trade in the Spanish regions. http://www.ub.edu/jei/papers/martin_montanerblanes-serrano.pdf, Erişim: 28.11.2018.
- Boubtane, E.; Coulibaly, D. ve Rault, C. (2013). Immigration, growth, and unemployment: Panel VAR evidence from OECD countries. *Review of Labour Economics and Industrial Relations*, 27, 399-420. doi: 10.1111/labr.12017
- Boubtane, E.; Dumont, J. C. & Rault, C. (2014). Immigration and economic growth in the OECD countries 1986-2006. *IZA Discussion Paper Series*, Working Paper No.8681, Germany.
- Bove, V. ve Elia, L. (2017). Migration, diversity, and economic growth. *World Development*, 89, 227-239. doi: 10.1016/j.worlddev.2016.08.012
- Breusch, T. ve Pagan, A. (1980). The lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics. *Review of Economic Studies*, 47(1), 239-253. doi: 10.2307/2297111
- Chellaraj, G.; Maskus, K. E. ve Mattoo, A. (2008). The contribution of international graduate students to US innovation. *Review of International Economics*, 16(3), 444-462. doi: 10.1111/j.1467-9396.2007.00714.x
- Chen, C.-H. (1996). Regional determinants of foreign direct investment in Mainland China. *Journal of Economic Studies*, 23(2), 18-30. doi: 10.1108/01443589610109649
- Chen, H.-J. (2006). International migration and economic growth: A source country perspective. *Journal of Population Economics*, 19(4), 725-748. doi: 10.1108/01443589610109649

- Clemens, M. A.; Özden, Ç. ve Rapoport, H. (2014). Migration and development research is moving far beyond remittances. *World Development*, 64, 121-124. doi: 10.1007/s00148-005-0023-1
- D’Ambrosio, A.; Montresor, S.; Parrilli, M. D. ve Quatraro, F. (2019). Migration, communities on the move and international innovation networks: An empirical analysis of Spanish regions. *Regional Studies*, 53(1), 6-16. doi: 10.1080/00343404.2018.1426850
- De Haas, H. (2005). Migration, remittances and regional development in Southern Morocco. *Geoforum*, 37, 565-580. doi: 10.1016/j.geoforum.2005.11.007
- Deliktaş, E.; Önder, A. Ö. ve Karadağ, M. (2009). The spillover effects of public capital on the Turkish private manufacturing industries in the geographical regions. *The Annals of Regional Science*, 43(2), 365-378. doi: 10.1007/s00168-008-0220-4
- Di Maria, C. ve Lazarova, Emiliya A. (2012). Migration, human capital formation, and growth: An empirical investigation. *World Development*, 40(5), 938-955. doi: 10.2139/ssrn.1517647
- Diaconu, L.; Maxim, A. ve Popescu, C. C. (2017). The impact of migration on human capital and economic development. *International Conference on Communication, Context, Interdisciplinarity*, 3, 32-41.
- Drinkwater, S.; Levine, P.; Lotti, E. ve Pearlman, J. (2003). The economic impact of migration: A survey. *Flowenla Discussion Paper*, 8, November, UK.
- Dolado, J.; Goría, A. ve Ichino, A. (1994). Immigration, human capital and growth in the host country: Evidence from pooled country data. *Journal of Population Economics*, 7, 193-215.
- Duran, H. E. ve Erdem, U. (2017). Regional in equality and international trade in Turkey: A dynamic spatial panel approach. *ITU Journal of the Faculty of Architecture*, 14(3), 25-39. doi: 10.5505/itujfa.2017.24633
- El Hamma, I. (2018). Migrant remittances and economic growth: The role of financial development and institutional quality. *Economics and Statistics*, 503-504, 123-142. doi: 10.24187/ecostat.2018.503d.1961
- Eriksson, R. H.; Hansen, H. K. ve Winther, L. (2017). Employment growth and regional development: Industrial change and contextual differences between Denmark and Sweden. *European Planning Studies*, 25(10), 1756-1778. doi: 10.1080/09654313.2017.1338673
- Erlat, H. (2018). *Panel data: A selective survey*. Ankara: Department of Economics, Middle East Technical University.

- Fan, C. C. (1992). Foreign trade and regional development in China. *Geographical Analysis*, 24(3), 240-256. doi: 10.1111/j.1538-4632.1992.tb00264.x
- Fratesi, U. ve Percoco, M.(2014). Selective migration, regional growth and convergence: Evidence from Italy. *Regional Studies*, 48(10), 1650-1668. doi: 10.1080/00343404.2013.843162
- Greene, W. H. (2012). *Econometric analysis*. 7th Edition, New Jersey: Prentice-Hall International Inc.
- Guggenberger, P. (2010). The impact of a Hausman pretest on the size of a hypothesis test: The panel data case. *Journal of Econometrics*, 156, 337-343. doi: 10.1016/j.jeconom.2009.11.003
- Guild, R. L. (2000). Infrastructure investment and interregional development: teory, evidence, and implications for planning. *Public Works Management &Policy*, 4(4), 274-285. doi: 10.1177/1087724X0044002
- Göv, A. ve Dürrü, Z. (2017). Göç ve ekonomik büyüme ilişkisi: Seçilmiş OECD ülkeleri üzerine ekonometrik bir analiz. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 3(4), 491-502.
- Hausman, J. (1978). Specification tests in econometrics. *Econometrica*, 46, 1251-1271. doi: 10.2307/1913827
- Helm, D. (2010). Infrastructure and infrastructure finance: The role of the government and the privatesector in the current world. *European Investment Bank (EIB) Papers*, 15(2), 8-27.
- Kabaila, P.; Mainzer, R. ve Farchione, D. (2015). The impact of a Hausman pretest, applied to panel data on the coverage probability of confidence intervals. *Economics Letters*, 131, 12-15. doi: 10.1016/j.econlet.2015.03.031
- Kang, Y. ve Kim, B.-Y. (2012). Immigration and economic growth: Do origin and destination matter?. Samsung Economic Research Institute, Seoul National University, *MPRA Paper*, No. 39695.
- Kennedy, P. (2006). *Ekonometri kılavuzu*. Beşinci Baskı, (M. Sarımeşeli ve Ş. Açıkgöz, Çev.), Ankara: Gazi Kitabevi.
- Kırdar, M. G. ve Saraçoğlu, D. Ş. (2008). Migration and regional convergence: An empirical investigation for Turkey. *Papers in Regional Science*, 87(4), 545-566. doi: 10.1111/j.1435-5957.2008.00178.x
- Klink, J. J. (2008). Cities, international labor migration and development: Towards an alternative research agenda. *Habitat International*, 32, 237-247. doi: 10.1016/j.habitatint.2007.08.008
- Lall, S. V. (1999). The role of public infrastructure investments in regional development. *Economic and Political Weekly*, 34(12), 717-725.

- Lipton, M. (1980). Migration from the rural areas of poor countries: The Impact on Rural Productivity and Income Distribution. *World Development*, 8, 1-24. doi: 10.1016/0305-750X(80)90047-9
- Lucas, R. E. (1988). On the mechanics of economic development. *Journal of Monetary Economics*, 22(1), 3-42. doi: 10.1016/0304-3932(88)90168-7
- Lung, S. M. (2008). *The impact of international migration on international trade: An empirical study of Australian migrantin take from Asian countries.* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Victoria University, Melbourne, Australia.
- Massey, D. S. (1988). Economic development and international migration in comparative perspective. *Population and Development Review*, 14(3), 383-413. doi: 10.2307/1972195
- Matthee, M. ve Naudé, W. (2007). Export diversity and regional growth: Empirical evidence from South Africa. *WIDER Research Paper*, No. 2007/11.
- McCulloch, R. ve Yellen, J. L. (1977). Factor mobility, regional development, and the distribution of income. *Journal of Political Economy*, 85(1), 79-96.
- Morley, B. (2006). Causality between economic growth and immigration: An ARDL bounds testing approach. *Economics Letters*, 90, 72-76. doi: 10.1016/j.econlet.2005.07.008
- Noja, G. G.; Cristea, S. M.; Yüksel, A.; Panzaru, C. ve Dracea, Raluca M. (2018). Migrants’ role in enhancing the economic development of host countries: Empirical evidence from Europe. *Sustainability*, 10(3), 894. doi: 10.3390/su10030894
- Pereira, A. M. ve Andraz, J. M. (2006). Public investment in transportation infrastructures and regional asymmetries in Portugal. *The Annals of Regional Science*, 40(4), 803-817. doi: 803-817. 10.1007/s00168-006-0066-6
- Polverari, L. (2019). Migration: What role for regional policy. *European Policy Research Paper*, No. 110.
- Redehegn, M. A.; Sun, D.; Eshete, A. M. ve Gichuki, C. N. (2019). Development impacts of migration and remittances on migrant-sending communities: Evidence from Ethiopia. *PloSone*, 14(2), 1-20. doi: 10.1371/journal.pone.0210034
- Renard, M. F.; Xu, Z. ve Zhu, N. (2011). Migration, urban population growth and regional disparity in China, HAL Id: halshs-00556981.
- Rietveld, P. (1989). Infrastructure and regional development A survey of multi regional economic models. *The Annals of Regional Science*, 23(4), 255-274.

- Rodríguez-Pose, A.; Psycharis, Y. ve Tselios, V. (2012). Public investment and regional growth and convergence: Evidence from Greece. *Papers in Regional Science*, 91(3), 543-568. doi: 10.1111/j.1435-5957.2012.00444.x
- Rubenstein, H. (1992). Migration, development and remittances in rural Mexico. *International Migration*, 30(2), 127-153. doi: 10.1111/j.1468-2435.1992.tb00690.x
- Sevinç, H.; Bozkurt, E.; Künü, S. ve Eroğlu S. D. (2016). Ekonomik büyüme ve göç ilişkisi gelişmekte olan ülkelere dayalı bir analiz. *International Conference on Eurasian Economies*, August 29-31, Hungary.
- Sgrignoli, P.; Metulini, R.; Schiavo, S. ve Riccaboni, M. (2015). The relation between global migration and trade networks. *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications*, 417, 245-260. doi: 10.1016/j.physa.2014.09.037
- Sianesi, B. ve Reenen, J. V. (2000). *There turns to education: A review of the macro-economic literature*. London: Centre for the Economics of Education.
- Soukiazis, E. ve Antunes, M. (2011). Is foreign trade important for regional growth? Empirical evidence from Portugal. *Economic Modelling*, 28(3), 1363-1373. doi: 10.1016/j.econmod.2011.02.023
- Staniscia, B. ve Benassi, F. (2018). Does regional development explain international youth mobility? Spatial Patterns and Global/local Determinants of the Recent Emigration of Young Italians. *Belgeo: Revue belge de géographie*, (3), 1-24. doi: 10.4000/belgeo.30305
- Sun, H. ve Parikh, A. (2001). Exports, inward foreign direct investment (FDI) and regional economic growth in China. *Regional Studies*, 35(3), 187-196. doi: 10.1080/016913693805
- Van Stel, A. ve Suddle, K. (2008). The impact of new firm formation on regional development in the Netherlands. *Small Business Economics*, 30(1), 31-47. doi: 10.1007/s11187-007-9054-1
- Walz, U. (1993). On the growth (rate) effects of migration. *Tübinger Diskussionsbeiträge*, No. 24.
- Williams, A. M. (2009). International migration, uneven regional development and polarization. *European Urban and Regional Studies*, 16(3), 309-322. doi: 10.1177/0969776409104695
- Woods, M. (2016). International migration, agency and regional development in rural Europe. *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 62(3), 569-593. doi: 10.5565/rev/dag.372
- Wooldridge, J. M. (2002). *Econometric analysis of cross section and panel data*. Cambridge: MIT Press.

Türkiye’de Bölgesel Kalkınmanın Bir Belirleyicisi Olarak Uluslararası Göç Üzerine Ampirik Bir Analiz

Ek 1: İBBS 2 Düzeyine Göre Bölgeler

Kod	İller	Kod	İller
TR10	İstanbul	TR71	Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir
TR21	Tekirdağ, Edirne, Kırklareli	TR72	Kayseri, Sivas, Yozgat
TR22	Balıkesir, Çanakkale,	TR81	Zonguldak, Karabük, Bartın
TR31	İzmir	TR82	Kastamonu, Çankırı, Sinop
TR32	Aydın, Denizli, Muğla	TR83	Samsun, Tokat, Çorum, Amasya
TR33	Manisa, Afyonkarahisar, Kütahya, Uşak	TR90	Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane
TR41	Bursa, Eskişehir, Bilecik	TRA1	Erzurum, Erzincan, Bayburt
TR42	Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova	TRA2	Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan
TR51	Ankara	TRB1	Malatya, Elâzığ, Bingöl, Tunceli
TR52	Konya, Karaman	TRB2	Van, Muş, Bitlis, Hakkâri
TR61	Antalya, Isparta, Burdur	TRC1	Gaziantep, Adıyaman, Kilis
TR62	Adana, Mersin	TRC2	Şanlıurfa Diyarbakır
TR63	Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye	TRC3	Mardin, Batman, Şırnak, Siirt

Ek 2: Tanımlayıcı İstatistikler

	Log(y)	Log(mig1)	mig2	Log(edu)	Log(hea)	Log(infra)	Log(piniv)	Log(emp)	Log(x)	open	inf
Ortalama	9,98	9,41	1,69	19,29	18,0	18,8	20,0	13,6	22,0	20,7	8,55
Medyan	9,98	9,37	1,45	19,31	18,1	18,6	19,9	13,5	22,1	14,7	8,26
Maksimum	11,0	12,7	5,54	20,78	20,0	22,9	23,1	15,5	26,4	81,0	13,5
Minimum	9,09	6,74	0,17	18,24	15,3	16,3	18,6	12,4	18,2	1,04	5,10
Standart Hata	0,41	1,08	1,11	0,44	0,75	1,13	0,69	0,61	1,64	18,8	1,97
Çarpıklık	0,08	0,25	1,23	0,45	-0,49	0,96	1,58	0,69	0,03	1,39	0,69
Basıklık	2,64	3,22	4,46	4,25	4,56	4,61	6,84	4,11	3,10	4,32	2,88
Gözlem Sayısı	156	156	156	156	156	156	156	156	156	156	156

Ek 3: Korelasyon Matrisi

	Log(y)	Log(mig1)	mig2	Log(edu)	Log(hea)	Log(infra)	Log(piniv)	Log(emp)	Log(x)	open	inf
Log(y)	1										
Log(mig1)	0,845	1									
mig2	0,658	0,783	1								
Log(edu)	0,531	0,634	0,438	1							
Log(hea)	0,626	0,556	0,415	0,606	1						
Log(infra)	0,608	0,572	0,320	0,656	0,423	1					
Log(piniv)	0,683	0,701	0,428	0,851	0,620	0,923	1				
Log(emp)	0,661	0,809	0,352	0,609	0,553	0,577	0,718	1			
Log(x)	0,672	0,761	0,339	0,558	0,398	0,581	0,658	0,855	1		
open	0,468	0,524	0,190	0,375	0,244	0,486	0,515	0,631	0,824	1	
inf	0,4689	0,318	0,383	0,4788	0,565	0,327	0,412	0,080	0,168	0,065	1

Ek 4: (1) numaralı modele ilişkin tahmin sonuçlarının elde edilmesi

Değişkenler	26 Bölge (Türkiye İBBS Düzey 2); 2012-2017; NxT=26x6=156								
	Bağımlı Değişken Log(y)								
Log(mig1)	0,383 (18,32) a	0,218 (8,51) ^a	0,261 (12,46) a	0,338 (14,22) ^a	0,229 (9,72) ^a	0,215 (9,45) ^a	0,190 (8,62) ^a	0,301 (13,03) ^a	0,146 (8,23) ^a
Log(edu)		0,334 (8,51) ^a							
Log(hea)			0,159 (9,25) ^a						
Log(infra)				0,067 (3,75) ^a				0,061 (3,72) ^a	
Log(pinv)					0,271 (9,07) ^a	0,245 (8,37) ^a	0,190 (8,62) ^a		0,090 (3,50) ^a
Log(emp)						0,517 (3,69) ^a	0,402 (3,02) ^a	0,700 (4,31) ^a	0,182 (1,71) ^c
Log(x)							0,150 (4,46) ^a		0,071 (2,58) ^b
open								0,006 (1,78) ^c	
inf									0,045 (9,06) ^a
c	6,376 (32,32) a	1,482 (2,48) ^b	4,661 (19,39) a	5,558 (19,31) ^a	2,383 (5,11) ^a	-4,010 (-2,24) ^b	-4,414 (-2,64) ^a	-3,667 (-1,74) ^c	2,324 (1,55)
R ²	0,718	0,576	0,719	0,738	0,671	0,631	0,630	0,632	0,656
F Testi	335,6 [0,00]	296,8 [0,00]	320,6 [0,00]	191,8 [0,00]	314,6 [0,00]	235,0 [0,00]	207,4 [0,00]	118,6 [0,00]	289,2 [0,00]
Yatay-Kesit F (25, 125) Testi	16,79 [0,00]	28,98 [0,00]	26,74 [0,00]	17,09 [0,00]	28,60 [0,00]	30,84 [0,00]	35,24 [0,00]	20,42 [0,00]	55,22 [0,00]
Hausman Testi	2,86	5,81	0,52	2,27	9,00	88,85	24,65	27,04	7,89
Testi -χ ² (k)	[0,09]	[0,32]	[0,77]	[0,32]	[0,01]	[0,00]	[0,00]	[0,00]	[0,16]

Not: (1) Parantez içindeki değerler, t değerlerini; köşeli parantez içindeki değerler, olasılık değerlerini göstermektedir. (2) a, b, c sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı ifade etmektedir.

Ek 5: (2) numaralı modele ilişkin tahmin sonuçlarının elde edilmesi

Değişkenler	26 Bölge (Türkiye İBBS Düzey 2); 2012-2017; NxT=26x6=156								
	Bağımlı Değişken Log(y)								
mig2	0,230 (13,91) ^a	0,184 (6,08) ^a	0,132 (7,57) ^a	0,189 (11,75) ^a	0,117 (7,46) ^a	0,110 (7,41) ^a	0,110 (7,36) ^a	0,080 (7,44) ^a	0,075 (6,66) ^a
Log(edu)		0,416 (10,46) ^a							
Log(hea)			0,186 (8,56) ^a						
Log(infra)				0,112 (6,07) ^a					
Log(pinv)					0,333 (11,05) ^a	0,296 (9,90) ^a	0,297 (9,86) ^a	0,110 (4,11) ^a	0,110 (4,05) ^a
Log(emp)						0,610 (4,03) ^a	0,608 (3,98) ^a	0,245 (2,19) ^b	0,216 (1,91) ^c
Log(x)									0,054 (1,81) ^c
open							0,001 (0,20)	-0,005 (-2,32) ^b	
inf								0,057 (11,38) ^a	0,051 (9,90) ^a
c	9,594 (31,54) ^a	1,765 (2,36) ^b	6,401 (17,13) ^a	7,544 (22,27) ^a	3,097 (5,26) ^a	-4,465 (-2,28) ^b	-4,443 (-2,26) ^b	3,918 (2,50) ^a	3,046 (1,88) ^c
R ²	0,380	0,359	0,576	0,579	0,561	0,603	0,604	0,531	0,647
F Testi	193,5 [0,00]	232,8 [0,00]	187,6 [0,00]	142,0 [0,00]	248,5 [0,00]	190,8 [0,00]	142,0 [0,00]	255,5 [0,00]	251,0 [0,00]
Yatay-Kesit F (25, 125) Testi	25,06 [0,00]	43,34 [0,00]	29,53 [0,00]	21,48 [0,00]	33,00 [0,00]	32,16 [0,00]	31,48 [0,00]	59,24 [0,00]	55,64 [0,00]
Hausman Testi	0,09	3,76	10,48	1,62	1,26	15,49	15,08	6,36	1,79
Testi -χ ² (k)	[0,77]	[0,15]	[0,01]	[0,44]	[0,53]	[0,00]	[0,00]	[0,27]	[0,87]

Not: (1) Parantez içindeki değerler, t değerlerini; köşeli parantez içindeki değerler, olasılık değerlerini göstermektedir. (2) a, b, c sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı ifade etmektedir.

[itobiad], 2021, 10 (1): 109-132.

**Korku Endeksi (VIX) İle Gelişmekte Olan Ülke Borsaları Arasındaki
İlişkinin Analizi: Yatırımcı Duyarlılığı Üzerine Bir Çalışma**

Analysis of the Relationship Between the Fear Index (VIX) and Emerging
Markets: A Study on Investor Sentiment

Dilara ÇONKIR

Y.L. Öğrencisi, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Graduate Student, Anadolu University, Graduate School of Social Sciences
dilaraconkir@anadolu.edu.tr / orcid.org/0000-0003-8027-9384

Ekrem MERİÇ

Öğretim Görevlisi, Anadolu Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi
Lecturer, Anadolu University, Open Education Faculty
emeric@anadolu.edu.tr / orcid.org/0000-0001-6256-8249

Ethem ESEN

Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Assoc. Prof. Anadolu University, Faculty of Economics and Administrative
Sciences

etheme@anadolu.edu.tr / orcid.org/0000-0002-5356-1798

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 28.05.2020
Kabul Tarihi / Accepted : 29.09.2020
Yayın Tarihi / Published : 10.03.2021
Yayın Sezonu : Ocak-Şubat-Mart
Pub Date Season : January-February-March

Atıf/Cite as: Çonkır, D , Meriç, E , Esen, E . (2021). Korku Endeksi (VIX) ile Gelişmekte Olan Ülke Borsaları Arasındaki İlişkinin Analizi: Yatırımcı Duyarlılığı Üzerine Bir Çalışma . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 10 (1) , 109-132 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/60435/744401>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Korku Endeksi (VIX) ile Gelişmekte Olan Ülke Borsaları Arasındaki İlişkinin Analizi: Yatırımcı Duyarlılığı Üzerine Bir Çalışma

Öz

Hisse senedi piyasaları, başta yatırımcılar olmak üzere tüm iktisadi birimler ve ülke yöneticileri tarafından her zaman ilgiyle takip edilen ve araştırmalara konu olan önemli ekonomik mekanizmalardan biridir. Yapılacak yatırımdan elde edilecek getiri ve beraberinde oluşacak risk, yatırımcılar tarafından dikkat edilmesi gereken başlıca etmenlerdir. Bir ülkenin borsasında oluşan riskler, bulaşma etkisiyle bir diğer ülke borsasını etkileyebilmektedir. Buna ek olarak, mevcut ekonomik durumlarındaki belirsizlikler ve finansal istikrarsızlıklar, gelişen piyasalarda volatilitenin yüksek seviyelerde görülmesine neden olmuştur. Gelişmekte olan ülkelerdeki oynaklığın gelişmiş ülkelere göre daha fazla olması buradan kaynaklanmaktadır.

Yatırımcı duyarlılığının öncü göstergesi olarak görülen korku endeksi, günümüz finansal piyasalarının dikkatle incelenmesi ve izlenmesi gereken bir ölçütü olarak bilinmektedir. Uluslararası finansal serbestleşme hareketleriyle ulusal sınırlar kaldırılmış ve piyasalar entegre olmuştur. Böylece, korku endeksinden borsalara doğru bir yayılım etkisi tespit edilmiş, bu etkinin gelişen ülkelerde daha fazla olduğu gözlemlenmiştir.

Bu çalışmanın amacı, yatırımcı duyarlılığının öncü göstergesi kabul edilen VIX Korku Endeksi'nin kısa dönemde Türkiye pay senedi piyasalarının da yer aldığı gelişme sürecindeki ülkelere volatilitate etkisini test etmektir. Türkiye BİST-30, Meksika IPC, Hindistan NIFTY 50, Rusya MOEX ve Endonezya İslami Endeksi (JKII) 2015-2019 yılları arası aylık verilerini kapsayan çalışma VAR modeli ile Granger Nedensellik Testi uygulanarak incelenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, VIX'ten BİST-30 endeksine doğru tek taraflı nedensellik ilişkisinin varlığı saptanmıştır. Korku endeksinin Türkiye borsalarını etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Fakat, VIX ile Meksika, Hindistan, Rusya ve Endonezya borsaları arasında herhangi bir nedensellik bağı kurulamamıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre, volatilitate endeksinin Türkiye gibi gelişmekte olan bir ülkenin hisse senedi piyasalarında etkin rol oynadığını ve yatırımcıların VIX endeksini dikkate alarak Türkiye borsalarında işlem yapmalarının yararlı olacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yatırımcı Duyarlılığı, Gelişen Ülke Borsaları, VIX Endeksi, Korku, Endeks.

Analysis of the Relationship Between the Fear Index (VIX) and Emerging Markets: A Study on Investor Sentiment

Abstract

Stock markets are one of the important economic mechanisms that are always pursued with great interest and subject to research by all economic units and country managers, especially investors. Risks on one country's stock market have been able to move to another country's stock market under the influence of contamination. In addition, uncertainties and financial instabilities in their current economic situation have led to high levels of volatility in emerging markets.

The fear index, which is seen as the leading indicator of investor sentiment, is known as a criterion that must be carefully examined and followed today. With financial liberalization movements, borders have been removed and markets have been integrated. Thus, a spreading effect from the fear index to the stock markets was detected which has been seen to be more effective in emerging countries.

The aim of this study is to test the volatility effect of the VIX fear Index, which is considered a pioneer indicator of investor sentiment, to emerging countries with Turkey stock markets is also included in a short time period. The research covering the monthly data of Turkey's BIST-30, Mexico IPC, India NIFTY 50, Russia MOEX and Indonesian Islamic Index (JKII) between 2015-2019 and was examined by applying the Granger Causality Test with VAR model. According to the research results, one-sided relationship was found from VIX to the BIST-30 index. The fear index has been found to affect Turkey's stock markets. However, no relation of causality has been established between VIX and the Mexican, India, Russia and Indonesian stock exchanges. When all results of the research are discussed, the volatility index plays an active role in the stock markets of Turkey. It is emphasized that the investors will have their own benefit to trade on the Turkish stock exchanges, paying attention to the VIX index.

Keywords: Investor Sentiment, Developing Countries Stock Markets, VIX Index, Fear, Index.

Giriş

Dünya ekonomilerinde güç hızlı bir şekilde yer değiştirmektedir. Yakın bir gelecekte, büyüyen ekonomik ve sosyal altyapı vasıtasıyla gelişmiş finansal piyasalara sahip olacak yeni dünya ülkelerinin, gelişmiş ülkeleri geçeceği konusunda ortak bir görüş bulunmaktadır. İleri teknoloji ve uluslararası ticaretin önündeki engellerin kaldırılması ile ortaya çıkan küreselleşmenin, finansal piyasalar arasındaki uluslararası bağlantıları güçlendirmesi olasıdır.

Gelişmekte olan piyasalara büyük miktarlarda sermaye akımı olması, uluslararası yatırımcıların bu ülke varlıklarına olan ilgisinin yeniden arttığına göstergesidir. Finansal piyasalara entegrasyon, yatırımlarda uluslararası yatırımcılara portföy çeşitlendirme potansiyeli gibi avantajlar sağlarken, potansiyel tehditleri de beraberinde getirmektedir. Çünkü söz konusu ülkeler yüksek volatilité sorunu ile mücadele etmektedir. Döviz kuru riski de dahil olmak üzere ülke riski yüksek olan söz konusu ülkeler, yüksek risk-yüksek getiri anlayışının hakim olduğu yerlerdir. Bununla birlikte hem ulusal hem de küresel olayların piyasa oynaklığına etkisi su götürmez bir gerçektir. Bu bilgiler ışığında, yatırımcıların davranış ve beklentilerine ilişkin sorular yükselen piyasalar bağlamında önemli görülmekte, araştırmacıları farklı finansal piyasalar arasındaki ilişkiyi incelemeye teşvik etmektedir. Finansal piyasalarda psikolojik faktörlerin hakimiyetinin hissedilmesi ile yatırımcı duyarlılığını yansıtan bir gösterge bulunması aynı döneme denk gelmektedir. Pay senedi piyasalarındaki oynaklığın modeller yardımıyla öngörülmesi gereksinimi sonucunda, korku endeksi yatırımcı davranışlarının öncü bir temsilcisi olarak literatürdeki yerini almıştır. Gelecekte gerçekleşmesi beklenen piyasa hareketliliğinin, rasyonel bir tahmininden ibaret olan korku endeksi (VIX), önce bulunduğu ülkedeki diğer pay senedi piyasalarını etkisi altına almıştır. İlk defa 1993 yılında Chicago Borsası'nda oluşturulan ve (Telçeken, Kıyılar ve Kadioğlu, 2019, s.204) tüm dünyaya hızlı ve etkili bir şekilde yayılan endeks, pay senedi piyasalarında vazgeçilmez bir unsur olmuştur.

Bu çalışmada, dünya ekonomilerini etkileyen volatilité endeksinin seçilmiş bazı yükselen piyasalara etkisi incelenmektedir. Çalışma sekiz bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde konuyla ilgili genel bir açıklama yapılmış, ikinci bölümde küreselleşmenin mali piyasalara etkisinden bahsedilmiştir. Üçüncü bölümde gelişmekte olan ülke araştırmalarına, dördüncü bölümde volatilité endeksine dair bilgilere yer verilmiştir. Literatür kısmında volatilité endeksi ile çeşitli gelişmekte olan ülke borsaları ve makro ekonomik değişkenler arasındaki ilişkilerin irdelendiği akademik çalışmalar eskiden günümüze sıralanmıştır. Daha sonra çalışmada kullanılan veri seti ve yöntemler açıklanarak, ekonometrik analiz sonuçlarının yer aldığı bulgular tartışılmıştır. Son bölümde ise, sonuçlar yorumlanmaya çalışılmıştır.

Küreselleşme ve Piyasaların Bütünleşmesi

Uluslararası bütünleşmenin temel öğeleri; finansal serbestleşme göstergeleri, ekonomik kalkınma düzeyi, eğitimdeki gelişmişlik seviyesi, yerel ve küresel risk unsurları, piyasaların etkinlik verimliliği ve vergi düzenlemelerini de içerisinde barındıran kapsamlı bir çerçeveden incelenmelidir.

Ekonomik birimler tarafından uluslararası finansal entegrasyonun derecesinde bir artış olduğu kabul edilmektedir. Ülkeler, yabancı sermaye hareketleri üzerindeki kısıtlamaları kaldırmaya, yerel finansal piyasaları serbestleştirmeye ve yeni yatırımların önünü açmak için rekabet ortamları oluşturmaya çabalamaktadır. Bu bağlamda, orta gelir sınıfındaki ülkeler küresel bağlantılarını geliştirmiş ve gelişen ülkelere sermaye akımlarının

boyutunda da önemli artışlar yaşanmıştır. Bu nedenle, küreselleşme başta finans olmak üzere tüm sosyal bilimler için güncel bir araştırma alanı olarak görülmektedir (Vo ve Daly, 2007).

Son yıllarda finans yazınında en çok tartışılan terim muhtemelen finansal küreselleşme olmuştur. Bu kavram, terminolojide sıklıkla kullanılmasına rağmen, tanımı değişkenlik gösterebilmektedir. Küreselleşme genel hatlarıyla, finansal piyasalar da dahil olmak üzere ülke ekonomisinin giderek daha entegre bir hal aldığı tek bir dünya piyasası anlayışına doğru evrilme olarak tanımlanmaktadır. Dünya ekonomileri ise küreselleşmeme ve tam küreselleşme arasında bir yerde bulunmaktadır. İlki, hem finansal piyasaların hem de mal ve hizmet piyasalarının ulusal sınırlarla tecritinden kaynaklanırken, ikincisi söz konusu iki piyasanın bütünleşerek tek bir piyasa fonksiyonu kazanması durumudur. Finansal varlıkların sınır ötesi hareketliliğinin mal ve hizmetlerden daha kolay olduğu düşünüldüğünden, küreselleşmenin öncelikle finansal piyasalarda gerçekleşeceği düşüncesi hakimdir (Okina, Shirakawa ve Shiratsuka, 1999).

Yükselen Ekonomiler ve Belirleyici Faktörleri

Gelişmekte olan ülke araştırması (Emerging Market) konusunu sadece ekonomi, finans ve uluslararası ilişkiler değil, aynı zamanda antropoloji, coğrafya, tarih, hukuk, felsefe, siyaset bilimi, psikoloji ve sosyoloji gibi sosyal bilimlerden alan yaşayan bir kavramdır. Araştırmalardaki ana hedef, gelişmekte olan ülkelerde toplum refahını doğrudan ilgilendiren konulardır. Ülkelerin zaman içindeki gelişimi hakkında elde edilen bulguların yanında, dünyanın ekonomik durumu ve uluslararası ticaret anlayışının genel görünümü hakkında ipuçları vermesi sebebiyle önem taşımaktadır (Kearney, 2012, s. 178).

Gelişmekte olan ülkeler, dünyadaki kara kütesinin dörtte üçünü kaplamaktadır. Toplam nüfusun 4/5'inden fazlasını oluştursalar bile, küresel gayri safi yurtiçi hasılanın sadece 1/5'ini kontrol etmektedirler. İleri teknoloji ve yeni yatırımlar sayesinde, BRIC adı verilen 4 ülkenin G7 ülkelerini 30 yıl içinde geçmesi olası görülmektedir. Gelişmekte olan en büyük iki ülke olan Çin ve Hindistan'ın ise bu büyümeye liderlik etmesi beklenmektedir. Buna ek olarak; gelişen ülkelerin nasıl tanımlandığına bakılmaksızın, araştırmaların ilgi çekici tarafı ise çoğunun sürprizlerle dolu hikayeleri olması ve kendilerinden beklenmeyen bir büyüme göstermeleridir (Kearney, 2012, s. 162).

Terim yaygın bir şekilde kullanılırken, gelişmekte olan bir piyasayı neyin oluşturduğuna ilişkin teorik veya operasyonel bir tanım üzerinde mutabık kalınmış bir fikir birliği bulunmamaktadır. Ülkelerin gelişen piyasalar adı altında toplanması, çeşitli analiz yöntemleri, özellikler ve toplanan veriler sayesinde belirli uluslararası finansal kurumlar tarafından oluşturulmaktadır. Örneğin; Financial Times Stock Exchange (FTSE) ülke sınıflandırmasını, oluşturmuş olduğu farklı endekslerle 9 gelişmekte ve 13

ikincil gelişmekte olan ülkeyi belirlemek için kullanmaktadır. Gelişmiş ülkeler; Brezilya, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Malezya, Meksika, Polonya, Güney Afrika, Tayvan ve Türkiye'den oluşurken, ikincil gelişmekte olan ülkeler ise Şili, Çin, Kolombiya, Mısır, Hindistan, Endonezya, Fas, Pakistan, Peru, Filipinler, Rusya, Tayland ve Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) olarak belirlenmiştir. Bir başka örnekte Bloomberg tarafından hazırlanan Morgan Stanley Capital International (MSCI) gelişmekte olan ülke endeksi üç bölgede 26 ülkeden oluşmaktadır:

- Amerika (Arjantin, Brezilya, Şili, Kolombiya, Meksika, Peru ve Venezuela),
- Avrupa, Orta Doğu ve Afrika (Çek Cumhuriyeti, Mısır, Macaristan, İsrail, Ürdün, Fas, Polonya, Rusya, Güney Afrika ve Türkiye) ve
- Asya (Çin, Hindistan, Endonezya, Malezya, Pakistan, Filipinler, Güney Kore, Tayvan ve Tayland).

Farklılıklar FTSE'nin BAE'yi içermesi, MSCI'nin ise Arjantin, İsrail, Ürdün, Güney Kore ve Venezuela'yı inceleme içerisine almasıdır (Kearney, 2012, s.161). FTSE ya da MSCI dışında da Standart and Poor's (S&P), Down Jones ve The Economist gibi benzer listeleri düzenleyen kurumlar vardır. S&P gelişmekte olan ülkeler listesi, tüm listelerde bulunan ortak ülkeleri alması yönüyle diğerlerinden ayrılmaktadır. S&P gelişmekte olan ülkeler listesine göre, içerisinde Türkiye, Meksika, Endonezya, Hindistan ve Rusya'nın da bulunduğu 19 ülke yer almaktadır. Geriye kalan ülkeler ise Filipinler, Fas, Güney Afrika, Çin, Mısır, Şili, Tayland, Tayvan, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya, Brezilya, Peru ve Malezya'dan oluşmaktadır (Kızıldere, Kabadayı ve Emsen, 2013, s. 46).

Gelişmekte olan ülkelerde yaşanan belirsizlik ortamı ve şeffaflık ilkesinin gözardı edilmesi sonucunda yatırımcı heterojenliği meydana gelmektedir. Burada heterojenlik kavramını daha kapsamlı açıklamakta yarar vardır. İktisat biliminde; piyasa etkinliğini sağlayan ve homoeconomicus adı verilen, tam bilgiye sahip, rasyonel kararlar verebilen, benzer durumlarda aynı tepkiyi gösteren bireylerden söz edilmektedir. Bahsi geçen tüketiciler sayesinde, piyasalarda alıcı ve satıcıların farklı bilgiye sahip olması yani asimetric bilgi önlenmektedir. Tarafların sözleşmeye dayalı sorumluluklarını yerine getirmemesi nedeniyle ortaya çıkan ters seçim ve ahlaki tehlike ise minimum düzeyde tutulabilmektedir. Ancak, piyasalar hiçbir zaman tam anlamıyla etkinliğe ulaşamamaktadır. Bu sorun, gelişmiş ülkelerde de görülmesine karşın gelişmekte olan ülkeleri daha çok ilgilendirmektedir. Oluşan güvensizlik ortamı, yatırımcıları psikolojik ağırlıklı karar vermeye yönlendirmektedir. Davranışsal finans kavramının literatüre kazandırılmasıyla bireylerin duygusal hal ve beklentileri, günümüz piyasa koşullarında karar verme mekanizmasının öncü göstergeleri olmaya başlamıştır (Kearney, 2012, s. 176).

Risk ve Belirsizliklerin Göstergesi: VIX Endeksi

**Korku Endeksi (VIX) İle Gelişmekte Olan Ülke Borsaları Arasındaki İlişkinin Analizi:
Yatırımcı Duyarlılığı Üzerine Bir Çalışma**

Bir ülke borsasındaki risk ve belirsizliklerin başka bir ülke borsasının hareketlerinde değişime neden olmasına oynaklığın yayılım etkisi adı verilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin pay senedi piyasalarındaki oynaklık seviyesi, gelişmiş ülke piyasalarına göre daha yüksektir. Bu piyasalar, yatırımcıların daha kolay erişim sağlayabileceği piyasalar olduklarından daha yüksek getiri oynaklığına sahiptir. Yükselen piyasalardaki oynaklığın ekonomik tabanlı risklerden çok finansal istikrarsızlıkla ilişkili olduğu düşünülmektedir. Yüksek düzeydeki oynaklık, ülke ekonomisinin yapıtaşları mali piyasaları da ilerlemekten alıkoymaktadır. Gelişmekte olan piyasalardaki oynaklığa yol açan nedenleri belirlemek ve irdelemek piyasa katılımcıları için zaruridir (Wang, 2007, s. 798, 799).

Chicago Board Options Exchange (CBOE) tarafından 1993 yılından itibaren hesaplanmaya başlayan Volatilite Endeksi (VIX), Amerikan pay senedi piyasalarında gelecekteki kısa dönemli oynaklığı tahmin eden popüler bir yatırımcı duyarlılığı öncü göstergesidir.

VIX'teki değişimlerin ABD'de yüksek derecede piyasa hareketliliğine neden olmasından dolayı, yatırımcılardaki korkuyu yansıttığı düşünülmektedir. Endeksin yükselmesinin kriz dönemlerine denk geldiğinin görülmesi ve yatırımcıların bu dönemde daha fazla endişe ve kaygı taşımaları "korku endeksi" tanımını doğurmuştur (Whaley, 2000, s. 12). Türkiye'de ise Korkmaz ve Çevik (2009) bu olguyu "zımnî volatilite göstergesi" olarak adlandırmışlardır. Tarihi bilgileri de içerisinde barındıran endeks, yatırımcılara gelecekteki bir aylık borsa oynaklığı hakkında tahmin fırsatı sunmaktadır. Gerçek zamanlı VIX değerleri, yatırımcılara bilinçli varlık yönetimi ve risk çeşitlendirmesi konularında yol göstermektedir. Bu nedenle, bazı araştırmacılar VIX Endeksi için borsa zamanlama aracı terimini kullanmaktadır.

VIX hesaplaması Black-Scholes (1973) ve Merton'un (1973) Nobel ödüllü opsiyon değerlendirme modeli çalışmasına dayanmaktadır (Whaley, 2000, s. 13). S&P 500 endeksinin vadesine 30 gün kalmış olan alım ve satım fiyatlarındaki fark oynaklıklarından yararlanarak oluşturulan ve zımnî volatiliteyi ölçen endeksin, pay senedi piyasalarıyla aralarında negatif yönlü bir bağ olduğu düşünülmektedir. 2003 yılına değin S&P 100 endeksine göre oluşturulan gösterge, bu tarihten sonra S&P 500 endeksine göre belirlenmeye başlanmıştır. (Kaya, 2015, s. 2) Ampirik bulgularda, volatilite endeksinde meydana gelen %30 ve üzeri bir yükseliş, yatırımcıların davranışlarına kötü anlamda etki etmekte ve karamsar beklentilere sebebiyet vermektedir. Söz konusu endeksin %20 ve üzeri oranlarda düşüş yaşaması ise yatırımcı davranışlarının iyi yönde seyretmesini sağlamakta ve beklentilerini iyileştirmelerine neden olmaktadır (Kaya ve Coşkun, 2015, s. 176). Pay senedi fiyatları düşme eğilimi gösterdiğinde, yatırımcılarda yüksek risk beklentisi oluşmaktadır. Alım ve satım opsiyon fiyatları arasındaki fark yani korku endeksi yükselmektedir (Öner, İçellioğlu ve Öner, 2018, s. 112).

Literatür Taraması

Yatırımcı duyarlılığının getiriler üzerindeki etkisi yeni bir çalışma alanı olduğundan, VIX ve pay senedi piyasaları arasındaki ilişkinin incelenmesi çok eski tarihlere dayanmamaktadır.

Yapılan literatür taramasında, söz konusu endeksin oynaklık etkisinin Amerika piyasasından tüm dünyaya yayıldığı ampirik çalışmalarla kanıtlanmıştır. Farklı çalışmalarda, iki değişken arasında negatif, nötr ya da pozitif ilişkinin bulgularına rastlanmıştır. Uluslararası VIX konulu çalışmaların daha ağırlıklı olduğu, ulusal çalışmaların ise sınırlı kaldığı gözlemlenmiştir. Literatürde benzer çalışmalar bulunmasına karşılık bu çalışmanın konusunu oluşturan VIX ve gelişmekte olan 5 ülke borsasının irdelendiği bir çalışmayla karşılaşılmasıdır.

Öncelikle uluslararası daha sonra ulusal çalışmalar tarih sıralaması önceliğiyle belirtilmiş, gelişmekte olan ülke çalışmaları ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.

Hassan ve Naka (1996) dünyanın 4 büyük borsasıyla ilgili yaptıkları çalışmalarında, 01.04.1984-31.05.1991 dönemleri itibariyle ABD, Japonya, İngiltere ve Alman pay senedi piyasalarının dinamik bağlantılarını araştırmıştır. New York S&P 500, Londra FT-100, Frankfurt Commerzbank ve Tokyo Nikkei 225 endeksleriyle pay senedi günlük kapanış fiyatları Vektör Hata Düzeltme (VEC) modeli kurularak kısa ve uzun dönemli eşbütünleşik analize tabi tutulmuştur. ABD-İngiltere-Japonya-Almanya, ABD-Japonya-İngiltere ve ABD-İngiltere-Almanya borsa endeksleri arasında uzun dönemli bir eşbütünleşik ilişki tespit edilmiştir. ABD borsasının ise kısa dönemde Ekim 1987 öncesi ve sonrası dönemde, uzun dönemde ise tüm dönemlerde diğer piyasalara liderlik ettiği sonucuna ulaşılmıştır.

Giot (2005) zımni oynaklık endeksleri ile pay senedi endeksi getirileri arasındaki ampirik bağlantıyı ele alan birbiriyle yakından ilişkili iki konuya odaklanmaktadır. Çalışmada, S&P 100, VIX, NASDAQ 100 ve VXN zımni volatilité endeksi kullanılmıştır. Veri seti spesifik olarak; 01.08.1994-30.05.1997 (düşük oynaklık, boğa piyasası), 02.06.1997-31.03.2000 (yüksek oynaklık, boğa piyasası) ve 03.04.2000-31.01.2003 (yüksek oynaklık, ayı piyasası) tarihlerinden oluşmaktadır. Hem S&P 100 ve hem de NASDAQ 100 endeksleri için, pay senedi getirileri ile zımni oynaklık (VIX ve VXN) endeksleri arasında negatif bir ilişki olduğu saptanmıştır. Ayrıca, zımni volatilité endekslerinin aşırı yüksek seviyelerinin piyasaları tetiklediği dönemlerde ileriye dönük negatif getiriler bekleneceği yönünde bulgular ortaya konmuştur.

Gebka ve Serwa (2007), Nisan 1998-Ocak 2006 dönemi günlük verilerini kullanarak Orta ve Doğu Avrupa, Latin Amerika ve Güneydoğu Asya'nın gelişmekte olan piyasaları arasındaki getiri ve oynaklık yayılımlarını incelemiştir. İlişki bir bölgede (bölge içi) ve farklı bölgelerde (bölgeler arası) bulunan ülkeler olarak açıklanmaya çalışılmıştır. Bölge içi ülkelerin borsaları arasında güçlü bir ilişkiden söz edilmiştir. Dış faktör olarak ABD pay senedi

**Korku Endeksi (VIX) İle Gelişmekte Olan Ülke Borsaları Arasındaki İlişkinin Analizi:
Yatırımcı Duyarlılığı Üzerine Bir Çalışma**

piyasası baz alınmış, gelişmekte olan piyasalar arasındaki ilişkinin sadece küresel sermaye piyasasına bağımlılıktan kaynaklanmadığı, bölge içi karşılıklı bağımlılıkların da önemli bir etken olduğu belirlenmiştir.

Gonzalez ve Novales'in (2009) çalışmasında, dünyanın önde gelen pay senedi piyasaları olan S&P 500, DAX, SMI ve IBEX35 ve bunlarla ilişkili oynaklık endeksleri VIX, VDAX, VSMI, VIBEX arasındaki ilişki Granger Nedensellik testi ile incelenmiştir. Türev borsa EUREX tarafından kullanılan metodoloji yardımıyla İspanya borsası için volatilité endeksi (VIBEX) bulmuşlardır. Veri seti 01.01.1999-30.03.2008 yılları arası günlük piyasa kapanış fiyatları olarak belirlenmiştir. Sonuçta, oynaklık endekslerindeki değişimler ile piyasa getirileri arasında negatif ve güçlü eş zamanlı ilişki bulunmuştur. Standart ekonometrik tekniklerle bu iki değişken arasında bir miktar Granger nedenselliği bulunabilse de bir değişkenin değişimini diğeriyle tahmin etmek mümkün değildir. Oynaklık endeksi, mevcut risk algısını yakalamada başarılı bir grafik çizerken, gelecekteki davranışları öngörme açısından yeterli değildir.

Alkulaib, Najand ve Mashayekh (2009) tarafından Orta Doğu ve Afrika'da bulunan ülkelerden oluşturulan MENA grubundaki 12 farklı borsa arasındaki etkileşim incelenmiştir. Pay senedi piyasaları günlük kapanış fiyatları, 03.01.1999-31.12.2004 zaman aralığı tercih edilen çalışmada, Kuzey Afrika'da bir ülkeden diğeriye oynaklık açısından nedensellik bağı bulunamamıştır. Fakat, Levant bölgesi için elde edilen sonuçlarda, borsalar arasında bağlantılar ortaya çıkmıştır. Türkiye ve Lübnan borsaları arasında iki yönlü bir nedenselliğe rastlanırken, Ürdün piyasasının bu durumdan etkilenmediği belirtilmiştir. Beklenmedik bir sonuç ise, Birleşik Arap Emirlikleri'nin bölgede bulunan tüm piyasalara liderlik etmesidir.

Siriopoulos ve Fassas (2010) Yunanistan'a ait ATHEX-20 pay senedi piyasası ile VIX endeksi arasındaki ilişkiyi Ocak 2004-Aralık 2009 yılları günlük kapanış fiyatı verileri ile araştırmış, Yunan borsası ile korku endeksi arasında negatif yönlü bir ilişki belirlemişlerdir. Araştırmacılar, Yunan pay senedi piyasası için oynaklık ölçüsü kabul edilen modelsiz bir metodolojiye dayalı Zimni Volatilité Endeksi (GRIV) hesaplamışlardır. Sonuçların mevcut literatürle tutarlı olması, yeni modelsiz metodolojinin Yunan borsası gibi az gelişmiş ve likit piyasalar için başarılı olduğunu göstermiştir. Ayrıca, VIX tarafından temsil edilen New York Menkul Kıymetler Borsası (NYSE) oynaklığı, VDAX tarafından temsil edilen Alman Borsası ve Yunanistan Zimni Volatilité Endeksi (GRIV) arasındaki ilişki ekonometrik analiz yöntemlerinden VAR analizi ve Granger Nedensellik ile test edilmiştir. Ampirik bulgular, ABD oynaklık endeksinin etkisinin daha belirgin olduğu ve Yunan piyasalarına yayılma etkisi gösterdiğini ortaya koymuştur.

Baba ve Sakurai, (2011) çalışmalarında 1990 Ocak-2010 Haziran dönemi aylık veri setinden yararlanarak ABD'deki makroekonomik değişkenlerin oynaklığa etkisini VIX endeksi aracılığıyla araştırmıştır. Bir durumdan (rejim) diğeriye geçiş sırasındaki etkileri test etmek için 7 farklı

makroekonomik değişken kullanılmıştır. Bunlar; tüketici fiyat endeksi, üretici fiyat endeksi, üretim kapasitesi kullanımı, sanayi üretim endeksi, federal fon oranı, ABD hükümeti 3 aylık hazine bonusu faiz oranı üzerinden 5 yıllık getiri farkı ve ABD hükümeti 3 aylık hazine bonusu üzerinden 10 yıllık getiri farkıdır. Ekonomik durumun oynaklığa etkisini 3 dönemde incelemiştir. Endeksin düşük volatiliteli zamanlarında sakin dönem, yüksek volatilitede çalkantılı dönem ve çok yüksek volatilitede kriz dönemini tetiklediği görülmüştür. Buna ek olarak; piyasanın normal seyrinden çıkıp hareketli döneme girmesinin, vadeli alım-satış farklarından etkilenmesinden kaynaklı olduğu belirlenmiştir.

Kanas (2012) VIX endeksini üzerinden S&P 500 pay senedi getiri-risk ilişkisini açıklamıştır. Standart GARCH, EGARCH, CGARCH ve A-CGARCH gibi 4 alternatifli model kurularak 1989-2007 arası 970 haftalık veri setinden yararlanılmıştır. Koşullu varyans denkleminde dış kaynaklı bir değişken olarak VIX'in dahil edilmesinin, tahminin hassasiyetini artırıp artırmayacağı incelenmiştir. Araştırma sonucuna göre, S&P 100 piyasa endeksi için önemli ölçüde pozitif bir risk-getiri ilişkisi ortaya konulmuştur. VIX'in koşullu varyans tahmininin kesinliğini artıran ve daha sonra önemli ölçüde pozitif bir ilişki ortaya koyan ileriye dönük önemli bilgiler taşıdığı vurgulanmıştır.

Sarwar (2012) VIX endeksinin, ABD ve BRIC ülkelerinde yatırımcı duyarlılığının bir göstergesi olduğu üzerine bir çalışma yapmıştır. ABD pay senedi piyasaları ve VIX endeksinin ölçüt olarak alındığı çalışmada, Brezilya Bovespa, Rusya AK&M Composite, Hindistan Bombay Sensex ve Çin Shanghai SE Composite endeksleri kullanılmış, 1993-2007 yılları arası günlük kapanış fiyatları zaman serisi çoklu regresyon analizi ile test edilmiştir. Araştırma bulguları, VIX ve ABD borsa getirileri arasında güçlü ve negatif ilişki olduğunu göstermektedir. VIX'in daha yüksek ve daha oynak olduğu zamanlarda bu ilişki daha şiddetlidir. 1993-2007 yılları arasında Çin ve Brezilya ile 1993-1997 yılları arasında Hindistan için VIX ve getirileri arasında önemli bir negatif eş zamanlı ilişki bulunmaktadır. ABD piyasasına benzer şekilde, Brezilya pay senedi getirileri ve VIX değişiklikleri arasındaki negatif ilişki, VIX'in hem yüksek hem de daha oynak olması durumunda çok daha güçlü olmaktadır. Buna ek olarak, VIX'teki oynaklıklar ile ABD, Brezilya ve Çin'deki günlük borsa getirileri arasında güçlü bir asimetric ilişki olduğunu göstermektedir. Bu da VIX'in yatırımcı korkusunun bir derecesi olduğunu kanıtlamaktadır. Ancak, VIX büyük ve daha oynak olduğunda borsa getirileri ile VIX arasındaki asimetric ilişki çok daha zayıftır. Bu sonuçların Brezilya, Hindistan ve Çin'in pay senedi piyasalarında portföy çeşitlendirmesi üzerinde potansiyel etkileri vardır. Sonuç olarak, VIX'in yalnızca ABD borsaları için değil, pay senedi piyasaları için uluslararası bir yatırımcı korku temsilcisi olduğu ifade edilmiştir.

Kumar'ın (2012) Hindistan yatırımcı psikolojisi ölçüsü olarak görülen oynaklık endeksinin (IVIX), borsa davranışları üzerindeki etkisini araştırdığı çalışmasında, aynı zamanda korku endeksinin yatırımcıların gelecek

**Korku Endeksi (VIX) İle Gelişmekte Olan Ülke Borsaları Arasındaki İlişkinin Analizi:
Yatırımcı Duyarlılığı Üzerine Bir Çalışma**

beklentilerini yansıtmaya özelliği de incelenmiştir. Söz konusu model regresyon ve VAR analizleri yardımıyla kurulmuştur. Bulgular, değişkenler arasında negatif bir ilişki bağına doğrulamaktadır. VIX oynaklık endeksinin, ileri dönemli piyasa bilgilerini tahminde başarılı olduğu belirlenmiştir. Son olarak, ABD'deki gecelik hareketlerin Hindistan pay senedi piyasalarını önemli ölçüde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Kliger ve Kudryavtsev (2013) yatırımcıların piyasa oynaklığı beklentilerini gösteren VIX'in, yatırımcıların analist tavsiyesi revizyonlarına verdiği tepkiler üzerindeki etkisini incelemiştir. Faydalı yatırım bilgileri içeren analist tavsiye revizyonlarının pay senedi getirileri ile ilişkisi, 2002-2011 yılları NYSE'de listelenen şirketler için toplanan analist tavsiye revizyonlarına odaklanmaktadır. Toplam 1568 işletmenin analist tavsiye revizyonlarının incelendiği çalışmada, finansal karar vermede oynaklık beklentilerinin önemine dikkat çekilmiş, VIX'teki değişimlerin, öneri revizyonları üzerinde anormal etkilere yol açtığı görülmüştür. Sonuç olarak, korku endeksinin pay senedi fiyat değişikliği tavsiyelerine etki ettiği ve VIX'in gelecekteki ekonomik koşulların bir göstergesi olarak görülebileceği vurgulanmıştır.

Tsai (2014) dünyanın önde gelen 5 ekonomisindeki (ABD, Birleşik Krallık, Almanya, Japonya ve Fransa) pay senedi piyasalarının bilgiyi kavrama ve iletim ölçütünü tahmin etmek için bir yayılma endeksi oluşturmuştur. 1990-2013 aylık verileri kullanılan çalışmada, aynı zamanda piyasalar arasındaki korelasyonu etkileyen kilit faktörleri belirlemek için bu endeksleri etkileyen potansiyel faktörleri de tahmin edilmektedir. Temel faktörlerin yayılma etkisi üzerindeki etkisini gözlemlemek için, kişisel gelir, para arzı ve işsizlik oranı gibi üç makroekonomik değişken arasındaki ilişkiyi de belirlemektedir. Ampirik sonuçlar, ABD pay senedi piyasasının net yayılma etkisinin sıfırı aştığı üç dönemi 1997'den önceki dönem, 2000-2002 yılları arasındaki dot.com baloncuk krizi ve 2007-2008 subprime mortgage krizi olarak ortaya koymaktadır. ABD ve Almanya'nın uluslararası piyasalara bilgi taşıyan temel borsalar olduğu ve Almanya'nın öncelikli olarak Fransız borsasını, ABD'nin ise diğer birçok borsayı önemli ölçüde etkilediği belirtilmiştir. Piyasa oynaklık endeksi şiddetlendiğinde, bu durumun dünya piyasalarında güçlü bir şekilde yayıldığı tespit edilmiş, oynaklık endeksinin olumlu ya da olumsuz bir gösterge olduğu gerçeği tartışmalı kalmıştır.

Basher ve Sadorsky (2016) 2000-2014 yılları günlük verileri ve VIX endeksi ile petrol, altın, tahvil ve pay senedi fiyatları arasındaki oynaklık ve koşullu korelasyonu modellemek için DCC, ADCC VE GO-GARCH analiz yöntemlerinden yararlanmışlardır. İçerisinde Türkiye, Meksika, Rusya ve Hindistan gibi ülkelerin bulunduğu 23 yükselen piyasaya ait pay senedi fiyatları incelenmiştir. Genel olarak VIX, petrol, altın ve tahvillerin pay senedi fiyatlarını korumada yararlı oldukları, bunun yanında petrolün riskten korunmak için en iyi araç olduğu ifade edilmiştir.

Sarwar ve Khan (2017) tarafından ortaya konan çalışmada, 2003-2014 dönemi günlük verilerini kullanarak, VIX endeksi ile seçili Latin Amerika pay senedi getirileri arasındaki ilişki, GARCH yöntemi ile 2008 mali krizi öncesi, kriz dönemi ve sonrası etkilerinin getirilere etkisi incelenmiştir. Latin Amerika'da gelişmekte olan 5 ülke için Emerging Markets Endeksi (EM) kullanılmıştır. EM endeksi; Latin Amerika, Asya ve Avrupa, Orta Doğu ve Afrika'dan 23 gelişmekte olan ülke piyasasının ortak endeksidir. Latin Amerika'nın gelişmekte olan 5 ülkesi ise Brezilya, Meksika, Şili, Kolombiya ve Peru'dur. VIX'teki artışların, tüm dönemlerde gelişmekte olan piyasa getirilerinde büyük kayıplara neden olduğu saptanmıştır. Bununla birlikte, VIX'teki oynaklıkların finansal kriz zamanında diğer dönemlere göre daha yüksek etkili olduğu görülmüştür. ABD borsalarındaki yüksek seviyelerdeki oynaklık, gelişmekte olan piyasa getirileri üzerinde güçlü etki yaratmaktadır. Model, ABD pay senedi piyasası belirsizliğinin artmasının hem ortalama getirileri azaltarak hem de getirilerin varyansını artırarak gelişmekte olan piyasa getirilerini negatif yönlü etkilediğini ortaya koymuştur. VIX'in ABD'ye ve gelişmekte olan pay senedi piyasalarına yayılması korkusu, yatırımcıların portföy çeşitlendirmesi yaparak piyasalar arası riskten korunma stratejileri geliştirmesinde önemli bir etken olmuştur.

Korkmaz ve Çevik (2009) tarafından korku göstergesi olarak bilinen VIX endeksine zımni volatilité endeksi adı verilmiştir. Bahsi geçen endeksin gelişmekte olan ülkelerin borsaları ile ilişkisi GJR-GARCH analiziyle incelenmiştir. 2004-2009 yılları günlük frekans kullanan araştırmacılar, Doğu Avrupa, Asya ve Güney Amerika'dan içerisinde Türkiye'nin de yer aldığı 15 yükselen ülke pay senedi endeksini kullanarak, VIX endeksinin ülke piyasaları ile ilişkili olduğu sonucu elde edilmiştir. Ayrıca, piyasalara gelen olumlu/olumsuz bilgilerin oynaklık düzeyini yükselttiği belirtilmiştir.

Vuran (2010) gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerle yaptığı çalışmasında, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası ile olan uzun dönemli ilişkilerini Johansen Eşbütünleşme ile incelemiştir. 2006-2009 günlük veri seti kullanılan çalışma sonucunda, IMKB 100 ile Brezilya, İngiltere, Almanya, Meksika ve Arjantin pay senedi piyasaları ile arasında eşbütünleşmeye rastlanmıştır. Bunun dışında, ABD-Japonya-Fransa arasında uzun dönemde ampirik bağıntı bulunmuştur.

Kaya (2015) Borsa İstanbul ile VIX endeksi arasındaki nedensellik ilişkisini 2009-2013 günlük veri seti ve Johansen-Juselius Eşbütünleşme analiz yöntemi kullanarak incelemiş, VIX endeksinin pay senedi piyasalarının bir nedeni olduğu doğrulanmıştır. İki değişken arasında uzun dönemde ilişki olduğu saptanmıştır.

Kaya ve Coşkun (2015) BİST 100 ve oynaklık endeksi büyüme oranlarından yararlanılan çalışmada, 1995-2014 arası günlük verilerini Granger Nedensellik ve Regresyon analizleriyle araştırmış, volatilité endeksinin pay senedi getirilerini olumsuz yönde etkilediği, Türkiye açısından mevcut ve gelecek getiri tahminlerinde bulunmak için duyarlılığın bir ölçüsü olan korku endeksinin dikkate alınması gerektiği sonucuna varılmıştır.

**Korku Endeksi (VIX) İle Gelişmekte Olan Ülke Borsaları Arasındaki İlişkinin Analizi:
Yatırımcı Duyarlılığı Üzerine Bir Çalışma**

Kula ve Baykut (2017) yaptıkları çalışmada, oynaklık endeksinin (VIX) kurumsal yönetim endeksi (XKURY) üzerindeki uzun dönemli etkisini incelemiştir. 2007-2015 günlük verileri ARDL Sınır Testi ile incelenmiş, iki değişkenin birbiriyle bağlantılı olduğu görülmüştür. VIX endeksin artışı gösterdiğinde XKURY endeksi ise aşağı doğru hareket edecektir. Ayrıca, VIX endeksinin yüksek seviyelere çıkması yatırımcılar üzerinde kötü etki yaratacak ve gelecekte beklenenleri kötümser olacaktır.

Sadeghzadeh'in (2018) yatırımcı duyarlılığının pay senedi getirilerine etkisini incelediği çalışmasında, 2004-2018 frekans aralığı ile uzun ve kısa dönemde VIX ve tüketici güven endeksi değişkenleri kullanılmıştır. Granger Nedensellik, DOLS ve eşbütünleşme analiz yöntemleri kullanılan çalışmada, uzun dönemde borsayla oynaklık endeksi arasında negatif, güven endeksiyle ise pozitif bir ilişkiden söz edilmiştir. Kısa dönemde ise yatırımcı duyarlılığı temsilcilerinin borsa hareketlerinde olumsuz etkisi olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, değişkenler arasında eşbütünleşik bir ilişkinin varlığı ve korku endeksinden borsaya doğru bir nedensellik bağı olduğu çalışma bulguları arasında yer almaktadır.

Öner, İçellioğlu ve Öner (2018) yatırımcı davranış ve beklentilerini temsilen seçilen VIX oynaklık endeksinin gelişmekte olan 10 ülkenin pay senedi piyasalarına etkisinin incelendiği çalışmada, 2006-2007 dönem verileri için Engel-Granger Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik testleri kullanılmış, endeksler arası sahte ilişkiler Hata Düzeltme Modeli ile düzenlenmiştir. Türkiye dışında Polonya, Tayvan, Tayland, Meksika, Arjantin, Rusya, Güney Kore, Güney Afrika ve Şili gibi farklı coğrafyalardan seçilen ülkelerin pay senedi piyasaları seçilmiştir. Elde edilen bulgulara göre, Türkiye ile başta VIX olmak üzere diğer bazı ülkeler arasında her iki dönem analizinde de tek taraflı ilişki ortaya konulmuştur. Arjantin endeksi haricinde bütün ülkelerin borsaları ile oynaklık endeksi arasında ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. VIX endeksinin gerekliliği bir kez daha vurgulanmıştır.

Kamışlı ve Temizel (2019) çeşitli volatilité endeksleri arasındaki ilişkiyi farklı nedensellik testleri vasıtasıyla incelemiş, VIX, EURO STOXX 50, CBOE EuroCurrency, altın ve petrol endekslerine ait verilerin kullanıldığı çalışmada, volatilité endeksleri arasında değişen zaman aralıklarında karşılıklı nedensellik bağı kurulmuştur. Buna ek olarak, petrol endeksinin tüm frekanslarda VIX endeksinin nedeni olduğu ortaya konulmuştur.

Akdağ'ın (2019) çalışmasında 2007-2018 ve 2010-2018 veri setlerini kullanarak, volatilité endeksi ile borsa, faiz oranı, güven endeksleri ve döviz kurları arasındaki ilişki Granger Nedensellik, Breitung ve Candelon Frekans Nedensellik ve Johansen Eşbütünleşme analiz yöntemleri ile incelemiş, VIX ile değişkenler arasında uzun dönemde eşbütünleşik ve korku endeksinden diğer unsurlara doğru nedensellik ilişkisi belirlenmiştir.

Kamışlı (2020) sendikasyon kredileri ile küresel ve yerel risk unsurları arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmada, 2008:11-2019:07 dönemi Türk bankacılık sektöründe kullanılan sendikasyon kredileri ile global ekonomik

belirsizlik ve VIX endeksleri ve 3 aylık LIBOR faiz oranı, 5 yıllık Türkiye CDS primi, Türkiye jeopolitik risk endeksi ve BİST Bankacılık volatilité endeksi verilerine farklı nedensellik testi analizleri uygulamıştır. Araştırma sonuçlarına göre, sendikasyon kredileri ile her bir risk unsuru arasında nedensellik ilişkisine dair bulgulara ulaşılrken; CDS primlerindeki dalgalanmaların farklı dönemlerdeki sendikasyon kredi değişimlerinin nedeni olduğu zıt yönlü bir ilişkinin varlığı bulgusuna ulaşılmıştır. Buradan hareketle, piyasa katılımcılarının risk temelli parametreler dışında kredilere olan etki sürelerini de göz önünde bulundurmaları önerilmiştir.

Yöntem

Bu çalışmanın amacı, yatırımcı duyarlılığının öncü göstergesi korku endeksinin çeşitli gelişmekte olan ülke pay senedi piyasalarına etkisini incelemektir.

Yatırımcı psikolojisinin bir ölçüsü olarak VIX Endeksi, gelişmekte olan ülke borsaları olarak ise, Türkiye BİST-30, Meksika IPC, Hindistan Nifty 50, Rusya MOEX ve Endonezya JKII borsaları alınmıştır. Gelişmekte olan ülkeler, belirli istatistiki verilerden oluşan listelerden yararlanarak seçilmiş ve Türkiye, Meksika, Hindistan, Rusya ve Endonezya olarak belirlenmiştir. VIX'in yayılım etkisini görebilmek amacıyla, ülkelerin farklı coğrafi bölgelerden seçilmelerine dikkat edilmiştir. Seçim yapılırken, ülkelerin son yıllardaki ekonomik benzerlikleri ve finansal piyasa yapıları göz önüne alınmıştır.

Çalışmada veri seti olarak, 2015:M1-2019:M12 aylık frekanslı zaman serileri kullanılmıştır. Borsa İstanbul 30 Endeksi verileri Thomson Reuters Veri Dağıtım Sistemi'nden, VIX, IPC, Nifty 50, MOEX ve JKII borsa verileri ise Yahoo Finance veri tabanından elde edilmiştir. Veri setleri E-Views 10.0 programına aktarılarak, değişkenlerin birbiriyle olan etkileşimi VAR modeli ile test edilmiştir. Bütün modellerde bağımsız değişken Korku Endeksi, bağımlı değişkenler ise Türkiye, Meksika, Hindistan, Rusya ve Endonezya pay senedi piyasaları olarak belirlenmiştir. Serilerin logaritması alınarak modele uygun hale getirilmiştir. Temel hipotezler şu şekildedir:

- H_0 : Korku endeksindeki değişimlerin gelişmekte olan ülke borsaları üzerine etkisi bulunmamaktadır.
- H_1 : Korku endeksindeki değişimlerin gelişmekte olan ülke borsaları üzerine etkisi bulunmaktadır.

Analizde kullanılan kısaltmalar şu şekildedir:

- VIX: Korku Endeksi
- BIST: Türkiye Borsa İstanbul 30 Endeksi
- IPC: Meksika IPC Endeksi
- NIFTY: Hindistan Nifty 50 Endeksi
- MOEX: Rusya MOEX Endeksi
- JKII: Endonezya JKII İslami Endeksi

**Korku Endeksi (VIX) İle Gelişmekte Olan Ülke Borsaları Arasındaki İlişkinin Analizi:
Yatırımcı Duyarlılığı Üzerine Bir Çalışma**

VIX Endeksi ve borsa endeksleri arasındaki ilişkinin araştırılması amacıyla Kaya ve Çoşkun, Sadeghzadeh, ve Öner tarafından yapılan çalışmalar incelenerek 5 farklı model elde edilmiştir. (1) (2) (3) (4) ve (5) numaralı modellerin kurulma amacı, bulguların ayrıntılı bir şekilde analiz edilmesidir.

$$\text{Model 1: } \ln BIST_t = \alpha_0 + \alpha_1 \ln VIX + \varepsilon_t \quad (1)$$

$$\text{Model 2: } \ln IPC_t = \beta_0 + \beta_1 \ln VIX + \varepsilon_t \quad (2)$$

$$\text{Model 3: } \ln NIFTY_t = \gamma_0 + \gamma_1 \ln VIX + \varepsilon_t \quad (3)$$

$$\text{Model 4: } \ln MOEX_t = \delta_0 + \delta_1 \ln VIX + \varepsilon_t \quad (4)$$

$$\text{Model 5: } \ln JKII_t = \zeta_0 + \zeta_1 \ln VIX + \varepsilon_t \quad (5)$$

Model kurulmadan önce analizi yapılan değişkenlerin durağanlık ölçümü için Dickey ve Fuller (1981) tarafından geliştirilen Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) kullanılmıştır. Durağanlık kısaca, incelenen veri seti aralığının ortalama ve varyansın bağımsız hareket etmesi demektir. Zaman serilerinin durağan ve durağan değildir şeklinde belirtilmesinin nedeni ise, durağan olan serilerin ortalaması ve varyansının her zaman sabit olmasından kaynaklanmaktadır (Gujarati ve Porter, 2009).

Durağanlık sayesinde zaman serisi içinde gerçekleşecek bir şok (bu çalışmada şok etkisi 2016 yılı için geçerlidir) kalıcı olmaktan kurtarılarak, seri uzun dönemde normal seyrine kavuştuğunda şoklar tamamen yok olmaktadır (Asteriou ve Hall, 2011). Böylece, bir sonraki adımda uygulanacak Granger Nedensellik yöntemi için de zaman serilerinin durağan olması beklenmektedir. Değişkenlerin optimum gecikme uzunlukları ise Schwarz Bilgi Kriteri ile ifade edilmiştir.

ADF birim kök testi için genel formül aşağıdaki gibidir:

$$\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^m \alpha_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (6)$$

$$\Delta Y_t; Y_t - Y_{t-1}$$

Y_t ; bağımlı değişken

μ ; sabit terim

ε_t ; hata terimi

m; optimum gecikme uzunluğunu göstermektedir.

Aşağıdaki (7) (8) ve (9) numaralı modeller, yukarıdaki denklemin yalın, sabit ve sabit trend durumlarının formüle edilmiş halleridir. (Gujarati ve Porter, 2009)

$$\Delta Y_t = (\rho - 1) Y_{t-1} + u_t \quad (7)$$

$$\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + u_t \quad (8)$$

$$\Delta Y_t = \beta_1 + \beta_2 t + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^m \alpha_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (9)$$

Korku endeksinin gelişmekte olan ülke piyasalarına etkisinin kısa dönem bazında test edilmesi amacıyla Granger Nedensellik Testi uygulanmıştır.

Nedensellik, bir değişkenin diğerini öngörme yeteneğini açıklamaktadır. Granger (1969) tarafından ortaya konan yöntem, nedenselliğin yönünü tek yönlü/karşılıklı ve pozitif/negatif şeklinde yorumlamaktadır (Asteriou ve Hall, 2011). Bağımlı değişkendeki değişimler bağımsız değişkenin nedeni midir? sorusuna yanıt verilmekle birlikte, bağımlı değişkendeki gecikmelerin bağımsız değişkendeki gecikmelere göre anlamlı olma durumu da incelenmektedir. (Brooks, 2019)

Bulgular

Korku endeksi ve gelişmekte olan 5 farklı pay senedi piyasası endeksinin 60 aylık veri setleri doğal logaritmaları alınarak analizde kullanılmıştır.

Ekonometrik analizlerde zaman serileriyle yapılan çalışmalarda ilk olarak verilerin durağanlık hallerinin incelenmesi gerekmektedir. Buradan hareketle, durağanlık durumunun belirlenmesinde Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) Testi kullanılmıştır. Birim kök test sonuçları Tablo 1’de gösterildiği gibidir.

Analiz sonuçlarında, tüm değişkenlerin 1. mertebeden farkları alındığında %10 anlamlılık düzeyinde hem sabit hem de sabit ve trendli değerlerinin birim kök içermediği görülmüştür. Yani seriler durağandır ve fark serileri ile nedensellik analizine geçilebilmektedir.

Tablo 1: ADF Birim Kök Testi Sonuçları

	Değişkenler		Test İstatistiği	Olasılık Değeri	Durumu	
DÜZEY (LOG)	VIX	sabit	-4.448.048	0.0007	Durağan	
		sabit ve trendli	-4.398.908	0.0046	Durağan	
	BİST-30	sabit	-1.264.753	0.6402	Birim Kök	
		sabit ve trendli	-2.477.590	0.3378	Birim Kök	
	IPC	sabit	-2.694.810	0.0809	Durağan	
		sabit ve trendli	-2.726.159	0.2303	Birim Kök	
	NIFTY 50	sabit	-0.379267	0.9055	Birim Kök	
		sabit ve trendli	-3.208.044	0.0928	Durağan	
	MOEX	sabit	0.044137	0.9585	Birim Kök	
		sabit ve trendli	-2.729.251	0.2292	Birim Kök	
	JKII	sabit	-2.037.953	0.2703	Birim Kök	
		sabit ve trendli	-2.173.722	0.4949	Birim Kök	
	1. FARK (DLOG)	VIX	sabit	-1.118.529	0.0000	Durağan
			sabit ve trendli	-1.108.018	0.0000	Durağan
BİST-30		sabit	-7.315.961	0.0000	Durağan	
		sabit ve trendli	-7.290.247	0.0000	Durağan	
IPC		sabit	-8.888.718	0.0000	Durağan	
		sabit ve trendli	-8.857.032	0.0000	Durağan	
NIFTY 50		sabit	-7.588.156	0.0000	Durağan	
		sabit ve trendli	-7.641.332	0.0000	Durağan	
MOEX		sabit	-9.036.736	0.0000	Durağan	
		sabit ve trendli	-9.168.956	0.0000	Durağan	

**Korku Endeksi (VIX) İle Gelişmekte Olan Ülke Borsaları Arasındaki İlişkinin Analizi:
Yatırımcı Duyarlılığı Üzerine Bir Çalışma**

	JKII				
		sabit	-7.189.770	0.0000	Durağan
		sabit ve trendli	-7.136.846	0.0000	Durağan

Durağanlık sağlandıktan sonra VAR modelini belirlemek amacıyla birtakım öncü testlerden yararlanılmıştır. Bu amaçla, her model için otokorelasyon testi yapılmış ve istikrar şartının sağlandığı ideal gecikme uzunlukları Schwarz Bilgi Kriteri kullanılarak belirlenmiştir:

- Model 1 için ideal gecikme uzunluğu 2 olarak bulunmuş ve VAR (2) kurulmuştur.
- Model 2 için ideal gecikme uzunluğu 3 olarak bulunmuş ve VAR (3) kurulmuştur.
- Model 3 için ideal gecikme uzunluğu 9 olarak bulunmuş ve VAR (9) kurulmuştur.
- Model 4 için ideal gecikme uzunluğu 2 olarak bulunmuş ve VAR (2) kurulmuştur.
- Model 5 için ideal gecikme uzunluğu 3 olarak bulunmuş ve VAR (3) kurulmuştur.

Oluşturulan modellerin hata terimlerinde otokorelasyon sorunu görülmemiştir. İzleyen aşamada, değişen varyans ve ters köklerin birim çember içerisinde yer alma şartları da sağlanarak istikrarlı oldukları kanıtlanmıştır.

VAR modelleri kurulduktan sonra borsaların volatiliteleri arasındaki ilişkiyi belirlemek için Granger Nedensellik testi (1969) seçilmiştir. Model 2, Model 3, Model 4 ve Model 5'in sıfır hipotezleri şu şekildedir:

- H₁: VIX, BİST-30 endeksinin Granger nedeni değildir.
- H₂: VIX, IPC endeksinin Granger nedeni değildir.
- H₃: VIX, NIFTY 50 endeksinin Granger nedeni değildir.
- H₄: VIX, MOEX endeksinin Granger nedeni değildir.
- H₅: VIX, JKII endeksinin Granger nedeni değildir.
- H₆: BİST-30, VIX'in Granger nedeni değildir.
- H₇: IPC, VIX'in Granger nedeni değildir.
- H₈: NIFTY 50, VIX'in Granger nedeni değildir.
- H₉: MOEX, VIX'in Granger nedeni değildir.
- H₁₀: JKII, VIX'in Granger nedeni değildir.

Tablo 2: Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken: BİST-30			
Bağımsız Değişken: VIX	Ki-Kare	p-değeri	Sonuç
	5.685.391	0.0583	H ₁ Red

Bağımlı Değişken: IPC			
Bağımsız Değişken: VIX	Ki-Kare	p-değeri	Sonuç
	1.623.443	0.6541	H ₂ Kabul
Bağımlı Değişken: NIFTY 50			
Bağımsız Değişken: VIX	Ki-Kare	p-değeri	Sonuç
	1.243.217	0.1900	H ₃ Kabul
Bağımlı Değişken: MOEX			
Bağımsız Değişken: VIX	Ki-Kare	p-değeri	Sonuç
	0.721985	0.6970	H ₄ Kabul
Bağımlı Değişken: JKII			
Bağımsız Değişken: VIX	Ki-Kare	p-değeri	Sonuç
	3.625.016	0.3049	H ₅ Kabul
Bağımlı Değişken: VIX			
Bağımsız Değişken: BİST-30	Ki-Kare	p-değeri	Sonuç
	0.607082	0.7382	H ₆ Kabul
Bağımlı Değişken: VIX			
Bağımsız Değişken: IPC	Ki-Kare	p-değeri	Sonuç
	2.724.358	0.4361	H ₇ Kabul
Bağımlı Değişken: VIX			
Bağımsız Değişken: NIFTY 50	Ki-Kare	p-değeri	Sonuç
	3.483.104	0.9420	H ₈ Kabul
Bağımlı Değişken: VIX			
Bağımsız Değişken: MOEX	Ki-Kare	p-değeri	Sonuç
	2.955.807	0.2281	H ₉ Kabul
Bağımlı Değişken: VIX			
Bağımsız Değişken: JKII	Ki-Kare	p-değeri	Sonuç
	0.642203	0.8867	H ₁₀ Kabul

Tablo 2'deki olasılık değerleri incelendiğinde; H₂, H₃, H₄, H₅, H₆, H₇, H₈, H₉ ve H₁₀ sıfır hipotezleri kabul edilirken, "H₁: VIX, Bist-30'un Granger nedeni değildir." hipotezi reddedilmiştir. Kısa dönemde VIX endeksinin BİST-30 endeksinin Granger nedeni olduğu ve ilişkinin tek yönlü olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Buradan hareketle, korku endeksinin Türkiye borsasını etkilediği görülmektedir. Başka bir deyişle, korku endeksinde meydana gelen hareketler BİST-30 getirilerinde değişime sebep olmaktadır. Buna karşılık, seçili Meksika, Hindistan, Rusya ve Endonezya borsalarıyla volatilité endeksi arasında herhangi bir ilişki bulunamamıştır.

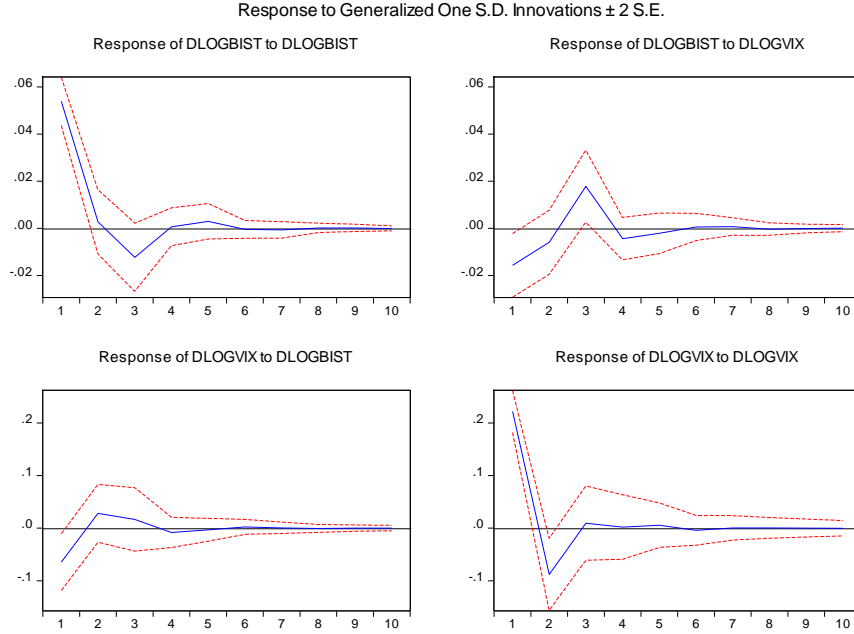
Bir değişkene uygulanan bir birim şok karşısında diğer değişkenin gösterdiği tepkileri gösteren grafiklere etki-tepki analizi denilmektedir. Anlamlı olarak ifade edebileceğimiz ilişki VIX ve Bist-30 arasında olduğundan, bu iki değişkene ait grafik analizi yapmak doğru olacaktır. Diğer grafikler ekler bölümünde sunulmuştur. Şekil 1'e göre, VIX'e verilen bir birimlik şok, BİST'i ikinci dönem sonundan itibaren pozitif yönde etkilemiş, üçüncü dönemde artışa geçmiş, dördüncü dönemin sonunda negatif olmuş ve sifıra yakınsanmıştır. BIST'te meydana gelen şok etkisine ise VIX'in ikinci dönemde pozitif tepki verdiği, bu tepkinin üçüncü dönem

Korku Endeksi (VIX) İle Gelişmekte Olan Ülke Borsaları Arasındaki İlişkinin Analizi:
Yatırımcı Duyarlılığı Üzerine Bir Çalışma

sonunda negatife dönüştüğü ve sifıra yaklaştığı görülmektedir. VIX'in genel olarak tepkisiz kaldığı gözlemlenmiştir.

Şekil 1: Model 1'e Ait Etki-Tepki Analizi

Sonuç

Son yıllarda uluslararası finansal piyasalar önemli ölçüde derinleşmiş ve finansal piyasalardaki işlem hacmi belirgin bir şekilde artmıştır. Bu durum, uluslararası iş bölümünü geliştirmiş ve maliyetleri azaltmıştır. Bu tür bir maliyet azalması, sınır ötesi finansal işlemlerde daha fazla artışa ve ülkeler arasında finansal piyasa altyapısı için küresel standartlara yakınsamanın yoğunlaşmasına yol açmıştır. Aynı zamanda yükselen ekonomilerin global ekonomiyle olan finansal ilişkileri de güçlenmiştir.

Gelişmekte olan ülke piyasaları, risk ve belirsizliklerle karakterize edilmeleri, erişim kolaylığı ve getiri verimliliği açısından uluslararası yatırımcıların ilgi odağı haline gelmiştir. Bu sayede bir ülke piyasasının volatilitesi diğer bir ülkeyi de etkiler hale gelmiştir. Piyasa aktörleri, entegre olmuş pay senedi piyasalarına yayılım gösteren volatiliteleri dikkate almak ve takip etmek durumunda kalmışlardır. Buradan hareketle, geçmiş çalışmalarda insan doğasına özgü özelliklerin göz ardı edildiği ve psikolojik etkenlerin kapsam dışı tutulduğu mekanik teoriler yerini yatırımcı duygu ve düşüncelerine önem verilen dinamik öğretilere bırakmıştır. Finansal otoriteler tarafından yatırımcı duyarlılığı olarak literatüre kazandırılan bu kavram, piyasalara yön veren bir ölçü olarak karşımıza çıkmaktadır. Ülke borsalarının mevcut durumda etkilendiği faktörleri belirlemek ve gelecekteki davranışlarının seyrini kestirebilmek amacıyla ABD'de S&P 500 endeksinin volatilitenin öncü göstergesi olarak kabul edilen VIX

Endeksi oluşturulmuştur. Bir diğer adıyla korku endeksi, sadece bulunduğu ülkede değil bilhassa gelişmekte olan ülkelerin borsalarına da yayılım göstermektedir. Bir piyasanın oynaklık derecesi yüksekse, yatırımcılar endişe duymakta ve kararlarını gözden geçirmektedir. Endeksin yatırımcıyı korumaya yönelik bu öngörüsü küresel açısından da yararlı bulunmaktadır. VIX endeksinin diğer ülke borsalarıyla ilişkisinin incelenmesi gereği, bireysel yatırımcılardan ülke otoritelerine kadar yatırımla ilgilenen bütün çevreyi ilgilendirmektedir. Yapılan çalışmalarda, volatilitenin ülke borsalarını etkilediği belirlenmiştir.

Bu çalışmada, 2015:01-2019:12 dönemi aylık verileri ile gelişmekte olan ülkelerin pay senedi piyasaları ve VIX endeksi arasındaki ilişki VAR analizi ile belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışmada beş farklı ekonometrik model kurulmuştur. Analiz sonucunda, nedenselliğin korku endeksinden Bist-30 endeksine doğru olduğu tek yönlü bir ilişki bulgusu saptanmıştır. Başka bir ifadeyle, korku endeksi Türkiye pay senedi piyasasının %10 anlamlılık düzeyinde Granger nedenselidir ve borsada meydana gelen değişimleri açıklamada önemlidir. Bu sonuçla mevcut çalışma, Korkmaz ve Çevik (2009), Kaya ve Coşkun (2015) ve Öner vd. (2018) sonuçlarıyla paralellik göstermektedir. Fakat, Türkiye borsasından korku endeksine doğru herhangi bir ilişki bulunamamıştır. Bu durum, VIX endeksinin öngörülmesinde Bist-30 endeksinden yararlanılamayacağı gerçeğini ortaya koymaktadır. Araştırmanın diğer bulgularına göre, VIX endeksiyle Meksika IPC, Hindistan NIFTY 50, Rusya MOEX ve Endonezya JKII borsaları arasında tek taraflı ya da karşılıklı bir ilişkiye rastlanmamıştır. Çalışmanın bu bölümündeki nedensellik bulguları, Sarwar (2012)'in VIX'in Hindistan, Rusya ve Sarwar ve Khan (2017)'in Meksika borsalarıyla ilişkili olduğunu bulması yönüyle farklılıklar içermektedir.

Sonuçlar neticesinde, yatırımcıların VIX endeksinden yararlanarak BİST-30 endeksi için kısa dönemde tahminde bulunup karar verebilecekleri görülmüştür. Portföy çeşitlendirmesiyle maliyetlerini düşürmek, olası risklerden korunmak, yüksek getiriler elde etmek isteyen Borsa İstanbul'un tüm katılımcıları öncü enstrüman olarak korku endeksini takip etmelidir.

Kaynakça

- Akdağ, S. (2019). VIX korku endeksinin finansal göstergeler üzerindeki etkisi: Türkiye örneği. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(1), 235-256.
- Alkulaib, Y. A., Najand, M., Mashayekh, A. (2007). Dynamic linkages among equity markets in the Middle East and North African countries. *Journal of Multinational Financial Management*, 19, 43-53.
- Asteriou, D., Hall, S. G. (2011). *Applied econometrics*. New York: Palgrave Macmillan.
- Baba, N., Sakurai, Y. (2011). Predicting regime switches in the VIX Index with macroeconomic variables. *Applied Economics Letters* No.18, 1415-1419.

**Korku Endeksi (VIX) İle Gelişmekte Olan Ülke Borsaları Arasındaki İlişkinin Analizi:
Yatırımcı Duyarlılığı Üzerine Bir Çalışma**

- Basher, S. A., Sadorsky, P. (2016). Hedging emerging market stock prices with oil, gold, VIX, and bonds: a comparison between DCC, ADCC and GO-GARCH. *Energy Economics*, 54, 235-247.
- Black, F., Scholes, M. (1973). The pricing of options and corporate liabilities. *Journal of Political Economy*, 81(3), 637-654.
- Brooks, C. (2019). *Introductory econometrics for finance*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dickey, D. A., Fuller W. A. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica*, 49(4), 1057-1072.
- Gebka, B., Serwa, D. (2007). Intra – and inter – regional spillovers between emerging capital markets around the world. *Research in International Business and Finance*, 21, 203-221.
- Giot, P. (2005). Relationships between implied volatility indices and stock index returns. *Journal of Portfolio Management*, 31(3), 92-100.
- González, M. T., Novales, A. (2009). Are volatility indices in international stock markets forward looking. *Matematicas*, 103(2), 339-352.
- Granger, C. W. J. (1969). Investigating causal relations by econometric models and cross spectral methods. *Econometrica*, 37(3), 424-438.
- Gujarati, D. N., Porter, D. C. (2009). *Basic econometrics*. New York: McGraw Hill.
- Hassan, M. K., Naka, A. (1996). Short-run and long-run dynamic linkages among international stock markets. *International Review of Economics and Finance*, 5, 387-405.
- Kamışlı, M., Temizel, F. (2019). Finansal korku endeksleri arasındaki ilişkilerin analizi. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 14(2), 167-176.
- Kamışlı, M. (2020). Risk göstergelerinin sendikasyon kredilerine etkileri: Asimetri ve frekans boyutunda analiz. *BMIJ*, 8(1), 181-195.
- Kanas, A. (2012). Modelling the risk–return relation for the S&P 100: The role of VIX. *Economic Modelling*, 29, 795–809.
- Kaya, E. (2015). Borsa İstanbul (BİST) 100 Endeksi ile Zımnı Volatilite (VIX) Endeksi arasındaki Eşbütünlük ve Granger nedensellik. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 17(28), 1-6.
- Kaya, A., Çoşkun, A. (2015). VIX Endeksi menkul kıymet piyasalarının bir nedeni midir?. Borsa İstanbul örneği. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 16(1), 175-186.
- Kearney, C. (2012). Emerging markets research: Trends, issues and future directions. *Emerging Markets Review*, 13, 159-183.
- Kızıldere, C., Kabadayı, B., Emsen, Ö. S. (2013). Dış ticaretin döviz kuru değişmelerine duyarlılığı: Seçilmiş gelişmekte olan ülkeler üzerine bir inceleme. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27(3), 41-54.

- Kliger, D., Kudryavtsev A. (2013). Volatility expectations and the reaction to analyst recommendations. *Journal Of Economic Psychology*, 2013, 3(C), 1-6.
- Korkmaz, T., Çevik, E. İ. (2009). Zımnî Volatilite Endeksi'nden gelişmekte olan piyasalara yönelik volatilite yayılma etkisi. *Journal Of BRSA Banking & Financial Markets*, 3(2).
- Kula, V., Baykut, E. (2017). Borsa İstanbul Kurumsal Yönetim Endeksi (XKURY) ile Korku Endeksi (Chicago Board Options Exchange Volatility Index-VIX) arasındaki ilişkinin analizi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(2).
- Kumar, S. S. S. (2012). A first look at the properties of India's Volatility Index. *International Journal of Emerging Markets*, 7(2), 160-176.
- Merton, R. C. (1973). The theory of rational option pricing. *Journal of Economics and Management Science*, 4(1), 141-183.
- Okina, K., Shirakawa, M., Shiratsuka, S. (1999). Financial market globalization: Present and future. *Monetary And Economic Studies, Institute for Monetary and Economic Studies*, 17(3), 1-40.
- Öner, H. (2018). Altın, petrol, döviz kuru, faiz ve korku endeksi arasındaki ilişki üzerine bir çalışma. *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 10(19), 396-404.
- Öner, H., İçelloğlu, C. Ş., Öner, S. (2018). Volatilite Endeksi (VIX) ile gelişmekte olan ülke hisse senedi piyasası endeksleri arasındaki Engel-Granger Eş-Bütünleşme ve Granger nedensellik analizi. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 10(18), 110-124.
- Sadeghzadeh, K. (2018). Borsanın psikolojik faktörlere duyarlılığı: Oynaklık Endeksi (VIX) ve Tüketici Güven Endeksi (TGE) ile BİST 100 Endeksi arasındaki ilişkiler. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(2), 238-253.
- Sarwar, G. (2012). Is VIX an investor fear gauge in BRIC equity markets. *Journal of Multinational Finance Management*, 22(3), 55-65.
- Sarwar, G., Khan, W. (2017). The effect of us stock market uncertainty on emerging market returns. *Emerging Markets Finance and Trade*, 53(8), 1796-1811.
- Schwarz, G. (1978). Estimating the dimension of a model. *The Annals Of Statistics*, 6, 461-464.
- Siriopoulos C., Fassas, A. (2012). An investor sentiment barometer: Greek Volatility Index (GRIV). *Global Finance Journal*, 23(2), 77-93.
- Telçeken, N., Kıyılar, M., Kadioğlu, E. (2019). Volatilite Endeksleri; Gelişimi, Türleri, Uygulamaları ve TRVIX Önerisi. *Ekonomi, Politika&Finans Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 204-228.
- Tsai, I. C. (2014). Spillover of fear: Evidence from the stock markets of five developed countries. *International Review of Financial Analysis*, 33, 281-288.
- Vo, X. V., Daly, K. J. (2007). Determinants of international financial integration. *Global Finance Journal*, 18(2), 228-250.

Korku Endeksi (VIX) İle Gelişmekte Olan Ülke Borsaları Arasındaki İlişkinin Analizi:
Yatırımcı Duyarlılığı Üzerine Bir Çalışma

Vuran, B. (2010). İMKB 100 Endeksi'nin uluslararası hisse senedi endeksleri ile ilişkisinin Eşbütünleşim analizi ile belirlenmesi. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 39(1), 154-168.

Wang, J. (2007). Foreign equity trading and emerging market volatility evidence from Indonesia and Thailand. *Journal of Development Economics*, 84(2), 798-811.

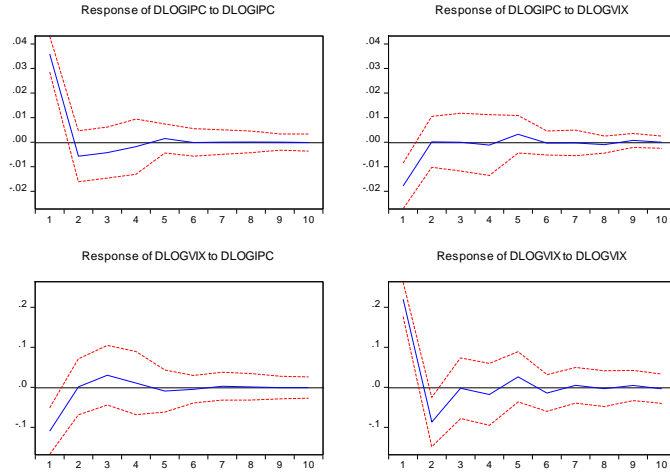
Whaley, R. E. (2000). The investor fear gauge. *Journal of Portfolio Management*, 26(3), 12-17.

Ekler

1- Etki-Tepki Analiz Sonuçlarına Ait Grafikler

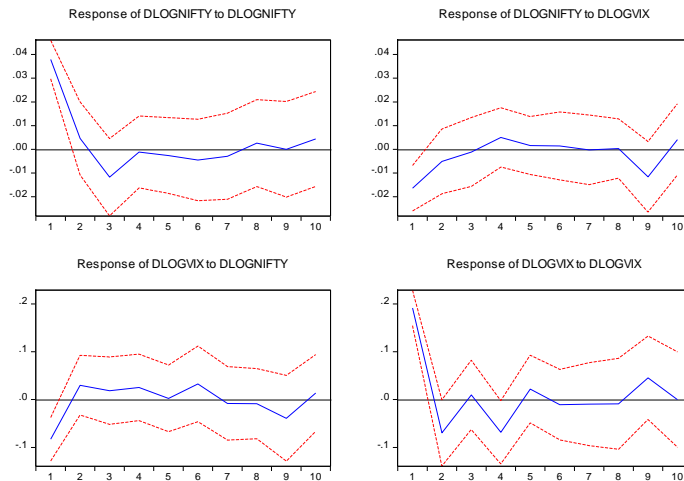
Şekil 2: Model 2'ye Ait Etki-Tepki Analizi

Response to Generalized One S.D. Innovations ± 2 S.E.

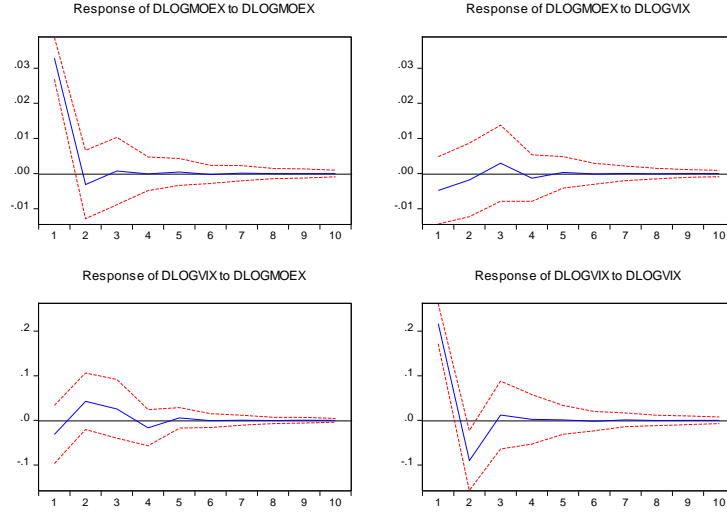
Şekil 3: Model 3'e Ait Etki-Tepki Analizi

Response to Generalized One S.D. Innovations ± 2 S.E.

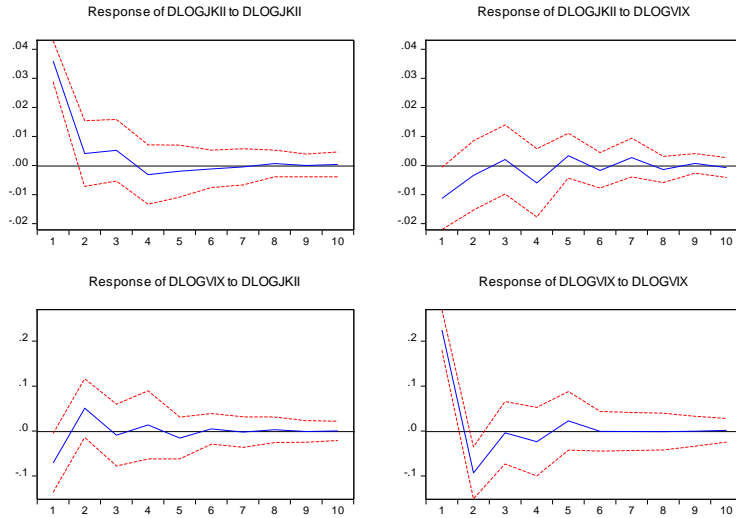
Şekil 4: Model 4'e Ait Etki-Tepki Analizi

Response to Generalized One S.D. Innovations ± 2 S.E.

Şekil 5: Model 5'e Ait Etki-Tepki Analizi

Response to Generalized One S.D. Innovations ± 2 S.E.

[itobiad], 2021, 10 (1): 133-150.

**Kamu Diplomasisi Bağlamında Türkiye'nin Ulus Markalama
Faaliyetlerinin Değerlendirilmesi**

Evaluation of Turkey's Nation Branding Activities in the
Context of Public Diplomacy

Faruk YAZAR

**Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla
İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü**

**Asst.Prof., İstanbul Commerce University, Faculty of Communication,
Public Relations and Advertising**

fyazarpr@gmail.com

Orcid ID: 0000-0002-1663-1371

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 17.10.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 04.11.2020
Yayın Tarihi / Published	: 10.03.2021
Yayın Sezonu	: Ocak-Şubat-Mart
Pub Date Season	: January-February-March

Atıf/Cite as: Yazar, F . (2021). Kamu Diplomasisi Bağlamında Türkiye'nin Ulus Markalama Faaliyetlerinin Değerlendirilmesi . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 10 (1) , 133-150 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/60435/811944>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – İstanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Kamu Diplomasisi Bağlamında Türkiye'nin Ulus Markalama Faaliyetlerinin Değerlendirilmesi

Öz

Kamu diplomasisi ve ulus markalama birbiri ile çok yakından ilişkili iki konsepttir. Kimi yazarlar bu iki kavramı aynı çerçevede değerlendirirken bazı yazarlar da farklı olduklarını ifade etmektedir. Ulus markalama; ülkelerin turizm, ihracat, kültür gibi değerlerinin hedef ulus ve kamular nezdinde istenilen algı ve imajın oluşturulması ile sağlanan bir marka değeridir. Kamu diplomasisi, yumuşak güç unsurlarının oluşturduğu itibar ve imaj ile ulus markalamasına önemli katkı sağlamaktadır. Türkiye 2000'li yıllardan itibaren kamu diplomasisi ve ulus markalama alanlarında faaliyetlerini yoğunlaştırmıştır. Her iki alanın amacı da ülke algısını geliştirmek ve itibar sermayesi oluşturmaktır. Kamu diplomasisi uluslararası ilişkiler, halkla ilişkiler, yumuşak güç, kültür, sanat gibi çok kapsamlı bir alanda faaliyet yürütürken, ulus markalama yaklaşımının temel odağı imajdır. Ulus markalama, kamu diplomasisi perspektifi ile ele alındığında her iki kavram da zengin bir çalışma alanı haline gelmektedir. Kamu diplomasisi ve ulus markalama, yumuşak güç temelinde şekillenmektedir. Literatürde bu iki alanın ilişkisine dair temelde beş farklı yaklaşım bulunmaktadır. Makalede, bu ilişkiyi tartışmalara değinilerek benzerlikler ve farklılıklar ele alınmaktadır. Türkiye'nin ulus markalama faaliyetlerini yoğunlaştırdığı dönem aynı zamanda kamu diplomasisinin kurumsallaştığı süreçle paralellik arz etmektedir. Bu bağlamda her iki kavramın birbiri ile olan etkileşimi incelenmiş ve Türkiye'nin Turkey Home, "Turkey: Discover the Potential" gibi ulus markalama kampanyaları analiz edilmiştir. Çalışmada, kamu diplomasi ve ulus markalama konseptleri arasındaki ilişki Szondi'nin kamu diplomasi ve ulus markalama yaklaşımlarına göre incelenmektedir. Bu incelemede Türkiye'nin Szondi'nin belirttiği beş farklı görüş arasında hangi yaklaşımı benimsediği tespit edilmeye çalışılmış ve iki alan arasındaki ilişkiler değerlendirilmiştir. Çalışmada, Türkiye'nin kamu diplomasisi ve ulus markalama yaklaşımı ülke markası algısının geliştirilmesi yönünde benzer amaçlara sahip oldukları ve farklı konseptler olarak birbirlerini besledikleri tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kamu Diplomasisi, Ulus Markalama, Yumuşak Güç, Ulusal Kimlik, Ulusal İmaj

Evaluation of Turkey's Nation Branding Activities in the Context of Public Diplomacy

Abstract

Public diplomacy and nation branding are two closely related concepts. While some authors evaluate these two concepts within the same framework, others state that they are different concepts. Nation branding; it is a brand value provided by the creation of the desired perception and image of the countries' values such as tourism, export and culture in the eyes of the target nation and public. Public diplomacy contributes significantly to the nation branding with the reputation and image created by soft power elements. Turkey has involved in more intensive activities in public diplomacy and nation branding since the early 2000s. The purpose of both areas is to improve the perception of the country and to create reputational capital. While public diplomacy operates in a very comprehensive field such as international relations, public relations, soft power, culture and art, the main focus of the nation branding approach is image. When nation branding is handled from a public diplomacy perspective, both concepts become a rich field of study. Public diplomacy and nation branding are shaped on the basis of soft power. There are basically five different approaches in the literature regarding the relationship of these two fields. The article deals with similarities and differences by addressing these relational debates. Turkey intensifies activities marking the period when the nation branding is in parallel at the same time as the process of institutionalization of public diplomacy. In this context, we examined the interaction with each other in both concept and Turkey Home in Turkey, "Turkey: Discover the Potential" as nation branding campaign are evaluated. With this study, the relationship between public diplomacy and nation branding concepts is examined according to Szondi's public diplomacy and nation branding approaches. While conducting this examination, it is tried to determine which approach Turkey adopt among the five different views expressed in Szondi's approaches, and the relations between public diplomacy and nation-branding activities are evaluated. In the study, Turkey is determined to have an approach that feed each other as different concepts of public diplomacy and nation branding, but have similar approaches for the development objectives of the country's brand perception.

Keywords: Public Diplomacy, Nation Branding, Soft Power, National Identity, National Image

Giriş

Kamu diplomasisi terimi, 1960'lı yıllarda kullanılmaya başlansa da, 19 yüzyılın ortalarına uzanan bir kavramdır. Kavramı ilk kullanan Edmund Gullion şu şekilde tanımlamıştı: “dış politika amaçlarına ulaşmak için dış kamulara etki ederek politika değişimi sağlamak” (Szondi, 2008: 2). Tuch kamu diplomasisini, ‘bir devletin, ulusunun hedefleri ve mevcut politikalarının yanı sıra onun kurum, kültür, idealler ve fikirleri hakkında bir anlayışa ulaşmak amacıyla yabancı halklarla iletişim kurma süreci’ olarak tanımlamaktadır (1990: 3, 4). Kamu diplomasisi, dış kamulardaki genel halkı ve daha sipesifik resmi olmayan gruplar, organizasyonlar ve bireyleri hedef almaktadır. Soğuk Savaş döneminde gelişen kamu diplomasisi yaklaşımı, 11 Eylül olaylarının ardından sorgulanma gereği duyulmuş ve sivil toplumun, ilişki kurmanın daha çok ön plana çıktığı çift yönlü bir iletişim anlayışını ifade eden yeni kamu diplomasisi anlayışına evrilmiştir (Melissen, 2005: 5,13). Kamu diplomasisi gibi ulus markalama kavramı da esasen tarihsel olarak 19. Yüzyıla kadar dayandırılabilir. Ulus markalama yaklaşımı Anholt tarafından 1996’da kullanılmıştır. Ulus markalama, politik, kültürel, sosyolojik ve tarihsel yaklaşımları içeren, ulusal kimlik hakkındaki inter disiplinler ve menşei ülke çalışmalarının bir kombinasyonu olarak ortaya çıkmıştır. Szondi’ye göre, ulus markalama bir ulusun imajını desteklemede markalama ve pazarlama iletişimi tekniklerinin uygulanması ile ilgilidir (Szondi, 2008: 4). Ona göre, ulus markalama bir ülkenin yurt içinde ve dışında ekonomik, politik, ve sosyal çıkarları teşvik ederek itibar sermayesi oluşturmak amacı ile kendisini stratejik olarak tanıtmaya sürecidir (Szondi, 2008: 5).

Esasen her iki kavram da ülkelerin kendilerini yabancı kamulara anlatarak bir imaj ve itibar oluşturma çabalarında birleşmektedir. İmaj yönetimi, dış politika süreçlerinden bağımsız değildir. İmaj oluşturma çabası ülkelerin uluslararası sistemde istenilen alguları oluşturmaya ile ilgilidir. İyi bir imaja sahip olmak devletlerin itibarını arttıracığı için önemli bir yumuşak güç kaynağı olmaktadır. Kamu diplomasisi, hedef kamularla ilişki geliştirerek, kültürel etkileşim ve iletişim sayesinde imajın geliştirilmesinde önemli rol oynamaktadır. Ulus markalama, ülkelerin ürettiği değerlerin yabancı kamulara sunumu dolayısıyla bir marka algısı inşa etmeye çalışmaktadır. Ulus markalama faaliyetleri yumuşak güç ile doğrudan ilintilidir. Bir ülkenin turizm, ihracat, politik değerleri vb. ürettiği kıymetler temelde yumuşak güç unsurlarıdır. Her iki konseptin nihai amacı itibar sermayesi oluşturmaktır. (Yağmurlu, 2019: 123). Çalışmada, Türkiye’nin Szondi’nin belirttiği beş farklı görüş arasında hangi yaklaşımı benimsediği tespit edilmeye çalışılmış ve iki alan arasındaki ilişkiler değerlendirilmiştir.

Uluslararası Rekabet Ortamında Ulusun Markalaşması

Ulus markalama yaklaşımının temel varsayımı, ülkelerin, şehirlerin ve bölgelerin itibarlarının tıpkı şirketlerin ve ürünlerin marka imajı gibi benzer olduğu ve bu yerlerin iyi yönetilmesi, refahı ve gelişimi için eşit bir şekilde

önemli olduğudur (Anholt, 2011: 289). Buna göre, bir ulus tarafından üretilen ürünler, kültür, turizm, yatırım, teknoloji, eğitim, işletmeler, vatandaşlar, politikalar pozitif bir marka imajı kazandırır ve nihayetinde ülkeyi yansıtan bir imaj oluşturur (Anholt, 2011: 291). Olins, Fransa üzerinden ulus markalamasının önemini vurgulamaktadır. Ona göre, uluslar da tıpkı şirket markaları gibi markalama ve yeniden markalama süreçleri gerçekleştirebilir. Örneğin; Fransa'da imparatorluktan cumhuriyetlere giden süreçte yeniden markalama faaliyetleri söz konusudur. Yeni kurulan cumhuriyet kendisini halkına ve uluslararası topluma anlatmaya çalışmıştır. Bunun için ulus markalama faaliyetleri önemli bir rol oynamaktadır (Olins, 2002: 248). Olins, imparatorluklar ve sömürge dönemi bittikten sonra pek çok ülkenin ortaya çıktığını bu yeni devletlerin kendi ulus kimliklerini inşa etmek için önemli çabalar sarf ettiklerini belirterek, İspanya gibi bazı Avrupa ülkelerin demokrasiye geçişle birlikte yeniden markalama faaliyetleri yaparak kendilerini anlattıklarını ifade etmektedir. Gerek yeni ulus devletler ve gerek yeniden markalama faaliyeti yapan devletler, uluslararası rekabet ortamında mücadele edebilmek için çağdaş markalama tekniklerini kullanmak zorundadırlar (Olins, 2002: 246).

Ulus markalama ile kimlik, yatırım ve yumuşak güç gibi temel amaçlar gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. Bunun için mitler oluşturulur; özel diller, sadakat, renkler, semboller, kahramanlar ve mitleri pekiştiren ortamlar kullanılmaktadır (Olins, 2002: 247). Ulus markalama yaklaşımının kökeninde şirket markaları gibi yerlerin ve ulusların da markalanacağı varsayımı bulunmaktadır. Uluslar, hem iç hem dış pazarlarda artan rekabet karşısında kendilerini farklılaştırmak ve rekabet avantajı elde etmek için başta, turist çekmek, yatırımı teşvik etmek ve ihracatı arttırmak gibi temel alanlara yönelik kampanyalar yapma gereği hissetmektedir. Bunun yanı sıra ulus markalama, uluslararası itibar, yatırımcı güvenini kazanmak, uluslararası etkiyi arttırmak ve uluslararası ortaklıkları teşvik etmek gibi amaçları gerçekleştirmeye çalışılmaktadır (Johnston, 2008: 17). Michael Porter, küreselleşme çağında ulusal karakterin ve ulusların önemli olacağını belirterek, uluslararası rekabette ulusal karakterin ve farklılıkların rekabetçi başarının merkezinde yer aldığını belirtmektedir (Chernatony, 2008: 8). 2000'li yıllardan sonra yaygınlık kazanan ulus markalama 100'ün üzerinde ülke tarafında uygulanmıştır. Bu süreçte ulus markalama bir ülkenin tanıtımından daha fazla anlama sahip olmuştur. Böylelikle, ulusal kimlik, ekonomik, diplomatik, kültürel alana yayılan ulusal değerlerin uluslararası rekabette farklılaşarak stratejik bir şekilde yönetilmesi daha önemli hale gelmiştir (Nas, 2017: 26).

Marka olmak bir değer vaadi sunmaktır. Amerikan Pazarlama Birliği markayı, "satıcı gruplarının ya da bir satıcının ürün ve hizmetleri tanımlamak ve rakiplerinden farklılaşmak için bir isim, terim, işaret, sembol, tasarım veya bunların bir kombinasyonu" olarak tanımlamaktadır (Chernatony, 2008). Ali Saydam'a göre marka olmak, "bir çok parametrenin yanı sıra öncelikle 'vaat-güven' ikilisini doğru yönetip hedef kitle ile

duygusal bir bağ kurmak, onun gözünde daha değerli hale gelmek, onun öncelikli tercihi haline gelmek demektir” (Saydam, 2012: 87). Al Ries ve Laura Ries, markayı, pazarlama sürecinin en önemli amacı, pazarlama fonksiyonlarını bir arada tutan birleştirici unsuru olduğunu ve pazarlama sürecinin özünü tüketicinin zihninde marka inşa etmek olduğunu ifade etmektedirler (Akt. Odabaşı & Oyman, 2002: 362). Aaker (1996) markayı, “halkın zihninde kollektif olarak benzersiz bir çağrışımlar dizisi oluşturan duygusal, ilişkisel ve stratejik unsurların çok boyutlu bir çeşidi” olarak tanımlamaktadır (Akt. Fan, 2010: 98). Markalaşmak için doğru bir konumlandırma ve etkili iletişim stratejileri gerekmektedir. Bir ürünün marka olması o ürünün değerini arttırır. Başarılı markaların oluşturduğu marka değeri ile somut değer ötesinde elle tutulamayan değerler elde edilir. Marka değeri firmalara rekabet üstünlüğü sağlayan bir olgudur. Bunun yolu da markaya yapılan iletişim yatırımı, itibar ve iyi imajdır (Kadıbeşegil, 2008). Marka bu anlamda tüketiciler ve şirketler arasında ilişki kurmaktadır. Tüketiciler ile güçlü bağlar oluşturan markalar prestij sağlayarak rakiplerinden farklılaşabilmektedir (Köksoy, 2016: 247). Anholt, ülkelerin itibarlarının şirketlerin marka imajı gibi işlediğini ifade etmektedir. Ona göre, ülkelerin imaj farkı oluşturabilmesi için yeni fikirler, politikalar, kanunlar, hizmetler, işletme, sanat ve bilim alanında gelişerek kendilerini adanmaları gerektiğini vurgulamaktadır. Marka yönetimi, imaj yönetiminden ibaret görülmemelidir. Aynı şekilde marka yönetimi, ulusal politikanın bir bileşeni olarak değerlendirilmeli ve asla planlama, ekonomik kalkınma ve yönetimden ayrı bir kampanya olarak düşünülmemelidir (Anholt, 2008: 23). Ulus markalama nispeten yeni bir kavram olmasına rağmen kökeni temel olarak dört kaynağa dayanmaktadır: Ülke menşei, yer ve destinasyon markalama, kamu diplomasisi ve ulusal kimlik kavramları ile ilişkilidir. Her ülkenin insanların zihninde eşsiz bir imajı bulunmaktadır. Bir ulus markası, uluslararası paydaşların zihninde oluşan tüm algıların toplamıdır. Ulus markasını oluşturan algılar, insanlar, yer, kültür, dil, tarih, yiyecek, moda, şöhretler ve küresel markalar gibi unsurlardan oluşmaktadır (Fan, 2010: 98). Ülke markası, bir ülkenin kimliğini, amacını ve inanç sistemini temsil eden ve kararlarını, eylemlerini yönlendiren değer temelli platformlardır (Kaefer, 2020: 130). Fan, ulus markalamayı ülkenin uluslararası hedef kamular nezdinde itibarını arttırmak için ulusun imajının oluşturulup, değiştirilebileceği, izlenip, değerlendirilerek proaktif bir şekilde yönetilen bir süreç olarak tanımlamaktadır (Fan, 2010: 101). Ulus markalama kampanyasının amacı; hedef kitlenin zihninde kaynak ülkeyi konumlandırma ve farklılaştırmaktır. Ulus markalama, bir ülkenin özellikleri ve değerlerinin iç ve dış kamular için konumlandırılarak bir algı oluşturulması sürecidir (Zaharna, 2009: 90). Fakat ülke markalamasının yönetimi kolay bir süreç değildir. Belli bir büyük fikir ve bu fikri destekleyecek siyasal bilinç ve destek gerekmektedir (Saydam, 2012: 88). Anholt bu noktada ülke markalamasının ulusal politikanın, planlamanın bir unsuru olması gerektiğini ifade ederek markalama faaliyetlerinin politika süreci ile ilişkisine vurgu yapmaktadır. Ulus markalama faaliyetleri sadece

devlet yetkililerinin yürüteceği bir süreç olmayıp, iş dünyası ve çeşitli sosyal paydaşların katkısı ile ortak eylem birliğini de içermelidir.

Anholt'un şirketlerin markalaşma faaliyetlerinin ülkeler için de geçerli olduğu varsayımı ticari markalamanın bir üst seviyeye çıkartılması ile yer markalaması, ülke markalaması ve ulus markalama kavramları ortaya çıkmıştır. Yer markalaması yaklaşımında, bir yerin tanıtılması ile bir farkındalık oluşturulması hedeflenirken ulus markalama ile ülke politikasının bir bileşeni olarak kapsamlı pazarlama iletişimi tekniklerinin kullanılmasını içermektedir (Köksoy, 2015: 47). Küreselleşmenin bir sonucu olarak artan rekabet ortamında 1990'lı yılların sonu ve 2000'li yılların başından itibaren ulus markalama/ülke markalama kavramı otaya çıkmıştır. Ülke markalama ve ulus markalama birbirinin yerine kullanılsa da ulus markalama deyimi daha çok tercih edilmektedir. Modern dönemde pazarlama ve halkla ilişkiler tekniklerinin sofistike uygulamaları ile uluslararası arenada ulus imajlarının temsil çabaları yoğunlaşmıştır (Nas, 2017: 24). Sonuçta, ülkeler itibar sermayesi biriktirerek, iyi imaja sahip olmaya çalışmakta ve bu yönde ulus markalama ve kamu diplomasisi gibi disiplinlerden yararlanmaktadır. Ulus markalama, ulus markası konumlandırma, ulus marka kimliği, ulus marka imajı ve ulus marka değeri kavramlarını içeren bir süreci içermektedir. Konumlandırma, çevrenin ve pazarın analiz edilmesi ile hedef kitlenin zihninde nasıl yer alınacağına belirlenmesidir. Marka konumlandırmasının kilit unsuru, pazar ve hedef kitle analizidir. Özellikle kültürler arası farklılıkları dikkate alarak iletişim planlamasının bu çerçevede iyi bir araştırmaya dayanması gerekmektedir. Ulus marka kimliği, ulus markalamanın özünü oluşturmaktadır. Ulusun vizyonu, değerleri, kültürel özellikleri ulus marka kimliğinde birleşmektedir. Marka imajı, hedef kitlenin, ulus/ülke hakkında ne hissettiğini ve düşündüğünü yansıtır. Ulus kimliği, duygular ve zihinde oluşan çağrışımlarla markanın nasıl algılandığı ile ilgilidir. Şirket markalarında marka imajını oluşturan değişkenleri yönetebilmek söz konusu iken ülke/ulus imajını çok sayıda değişken belirlediği için ulus imajının yönetilmesi son derece zorlu bir görevdir (Nas, 2017; Odabaşı & Oyman, 2002). Kunczik, ulusların imajlarının kısmen kalıplaşmış ön yargılardan oluştuğunu ve hemen değişmediğini ve uzun bir tarihsel süreç sonunda geliştiğini belirtmektedir. Bu tür doğruluğu araştırılmayan sosyal önyargılar diğer toplumları yabancılaştıran inançlardır (Kunczik, 1997: 39).

Bir ulusun imajı, ülkenin dışında yaşayan insanlar tarafından belirlenir. Onların algıları da stereotip, medya ve kişisel tecrübe tarafından şekillenmektedir. İmajlar bu çerçevede değiştirilebilir ya da yeniden inşa edilebilir (Fan, 2010: 100). Dolayısıyla ulus markalama sürecinde imaj yönetimi, kamu diplomasisi perspektifi ile ele alınmalı ve kültürler arası ilişki ve mesafeler dikkate alınarak iletişim planlanmalıdır. İmaj yönetimi kendi başına toplumsal ön yargıları aşamayabilir bunun için kamu diplomasisinin ilişki kurma yaklaşımı iletişimin entegrasyonunda öne çıkmaktadır. Dördüncü markalama unsuru da ulus marka değeridir. Marka

değeri, hedef kitleler ve tüketiciler tarafından markaya yüklenen değerdir. Marka değeri, olumlu etkileri ve iyi niyetin markanın ürüne kattığı elle tutulmayan değeri ifade etmektedir. Başka bir ifadeyle markanın rakipleri ile karşılaştırılarak değerlendirildiğinde markaya biçilen finansal değeri ifade etmektedir. Ulus markalama bakımından ise politik, ekonomik, toplumsal ve kültürel değer ve zenginlikleri ulus marka değerini oluşturmaktadır. Anholt GFK, Brand Finance gibi endeksler ülkelerin marka değerini ölçmektedir (Güz, vd., 2002; Nas, 2017; Odabaşı & Oyman, 2002). Ulus marka üç temel fonksiyonu yerine getirmektedir (Nas, 2017: 26):

1. Turizm, ihracat, yatırım, eğitim gibi alanlarda uluslararası yatırımcıyı çekmek,
2. Yumuşak güç oluşturmak,
3. Ulusu oluşturan bireylerde ortak değerler ve ulusal özellikler üzerinden bir kimlik etrafında kenetlenmeyi amaçlamak,

Bir ülke markası güçlü ve olumlu algılanıyorsa bu halo etkisi oluşturmaktadır. Yani bu olumlu algı yer, şehir markası geliştirmeyi, yatırım, yetenekli insanları ve turist çekmeyi kolaylaştıracaktır. Bu nedenle ulus markalama cazibe oluşturmak için duygu ve ilişkilere odaklanmaktadır. Duygular iletişim için bir kapı açabilir ve bir ülkenin sunduğu güvenin yerleşmesine yardımcı olabilir (Kaefer, 2020: 129,130). Bir ülkenin markalaşmasında başlıca, marka ihracı, dış ülkelere doğrudan yatırım ve turizm alanları öne çıkmaktadır. Markalar, ülkelerin zenginlikleri ve aynı zamanda yumuşak güç kaynağıdır. Ülkelerin küresel markalara sahip olması onların imajına ve itibarına katma değer sağlamaktadır (Erzen, 2012: 113). Kaefer'e göre, ulus markalamasının başarılı olabilmesi için uzun vadeli planlama yapılmalı ve hükümetlerin değişimi durumunda bu planları etkilemeyecek şekilde bir politik yapı olmalı, iş dünyası ve vatandaşların bu faaliyetlere dahil olması sağlanmalıdır. Ülke vatandaşları en iyi marka elçileridir. Bunun için öncelikle iç kamuoyunun markalama sürecine dahil edilmesi ve bilgilendirilmeleri son derece önemlidir. Ülke markalaması kampanyasında iş dünyasının desteği stratejik bir öneme sahiptir. İş dünyası menşei ülke algısından olumlu ya da olumsuz olarak birinci derecede etkilenen kesimi temsil ettiği için kampanyaya dahil olması markalama sürecinin başarısı için önemlidir (Kaefer, 2020: 131, 132). Kaefer ülke, yer markalaması, kampanyalarında karşılaşılan en önemli hatalardan birisinin de markalamayı logo ve sembollerden ibaret düşünülmesi olduğunu belirterek, ülkenin itibarı ve ulus kimlik özelliklerinin doğru değerlendirilmediği takdirde başarısızlıklara neden olabileceğini ifade etmektedir. Ona göre, ulus markalama sadece bilinmek ve beğenilmekle ilgili değil, aynı zamanda güven, özgünlük ve doğrulukla ilgilidir. Küresel rekabetin yoğunlaştığı uluslararası sistemde ülkeler değerleri ile diğer ülkelerden farklılaşabilmektedir (Kaefer, 2020: 133). Keith Dinnie ve Efe Sevin ulus markaların değişen doğasını inceledikleri çalışmada dijital iletişimin markalama kampanyalarında önemli bir yere sahip olduğunu belirterek, markalamada başarı sağlanabilmesi için ICON (Integrated,

Contextualized, Organic, New) modelini önermişlerdir. Modele göre, ulus markalama stratejisi kamu özel sektör ve kurumlararası işbirliği ile entegre olarak yürütülmelidir. Ulus markalama ile istenilen davranış değişikliği kurumsal işbirlikleri gerektirmektedir. Modelin ikinci ayağında bağlamsallık bulunmaktadır. Buna göre, ulus markalama paydaşların ihtiyaçları ve kabiliyetleri dikkate alınarak planlanmalı ve strateji hedef kitlenin değerleri ile uyumlu olmalıdır. Kampanyalarda sadece dış hedef kitle değil, iç kamuoyu da gözetilmelidir. Ulus markalama, ülke kimliği ve kültüründen kaynaklanmalı ve planlı, plansız aktivitelerin karışımı şeklinde tasarlanmalıdır. Böylelikle organik bir yapı oluşmaktadır. Modelin dördüncü yaklaşımı somut ve soyut yeniliği vurgulamaktadır. Bu boyutta yeni ulusal anlatılar oluşturma, ürün, hizmet ve deneyimde inovasyon gerekliliği vurgulanmaktadır (Dinnie & Sevin, 2020: 140,141). Modeldeki bu dört unsur aynı zamanda kamu diplomasisine de hizmet etmektedir. Ulus markalama yaklaşımının gerçekte etkili bir sonuç üretebilmesi için kamu diplomasisi ile birlikte düşünülmelidir. Kamu diplomasi ve ulus markalama birbirine nasıl katkı sağlayabilir ya da hangi noktalarda ayrışmaktadır? Çalışmanın devamında bu sorulara yanıt aranmaktadır.

Kamu Diplomasisi ve Ulus Markalamanın İlişkisel Çerçevesi

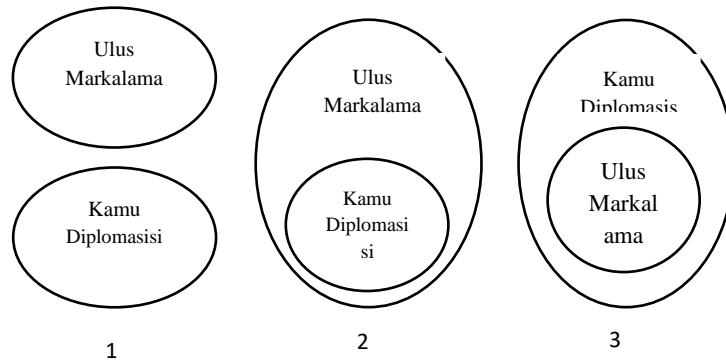
Kamu diplomasisi ve ulus markalama birbiri ile yakından ilişkili kavramlar olduğu için benzer yönleri baskın olmasına rağmen farklı özelliklere de sahiptir. Melissen, ulus markalama kampanyalarının daha kapsamlı bir koordinasyon gerektirdiğini ifade ederek, imaj yönetimi sürecinde ulusun tüm kapasitesini kullanmaya çalıştığını, kamu diplomasisinin ise uygulayıcılar eli ile harekete geçirildiğini belirtmektedir. Kamu diplomasisinin ulus markalamaya göre öncelikli görevi, uluslararası ilişkileri desteklemektir. Diplomatik iletişim çok boyutlu ve katmanlı bir süreçtir. Kamu diplomasisi yaklaşımı dünyayı bir pazar yeri olarak değerlendirmemektedir (Melissen, 2005: 19, 20). Her iki konseptin ortak noktaları, yumuşak güç, imaj ve itibar yönetimi olarak özetlenebilir. Ulus markalama, kamu diplomasisi bakımından en temelde iki noktada kritik bir değeri ifade etmektedir. Bunlar; yumuşak güç üretmesi ve uluslararası imaj ve itibarına dış politika hedefleri doğrultusunda katkı sağlamasıdır. Anholt'un ulus markalama yaklaşımında yer alan dört temel referans noktasından birisi de kamu diplomasisidir. Ulus markalama, bazen kamu diplomasisinden ayrı bir inisiyatif olarak değerlendirilmektedir (Zaharna, 2009: 90). Kamu diplomasisi faaliyetlerinde dinleme çok önemlidir. Hedef kitlelerin iyi anlaşılması ve işbirliği ve ilişki geliştirebilmek için hedef kitleyi dinlemek öncelikli bir fonksiyondur. Ulus markalama için de iletişime geçilecek dış kamularla ilgili çevrenin analizi başlangıç noktasını oluşturmaktadır (Kaefer, 2020: 131). Melissen'e göre, ulus markalama ve kamu diplomasisi büyük ölçüde birbirini tamamlamaktadır. Her ikisi de dış kamulara yöneliktir (Melissen, 2005: 20). Çevik'e göre, kamu diplomasisi enformasyon çerçevesi kapsamında ulus markalama inisiyatiflerini de kapsamaktadır. Kamu diplomasisi uluslararası iletişim faaliyetlerinde ulusal

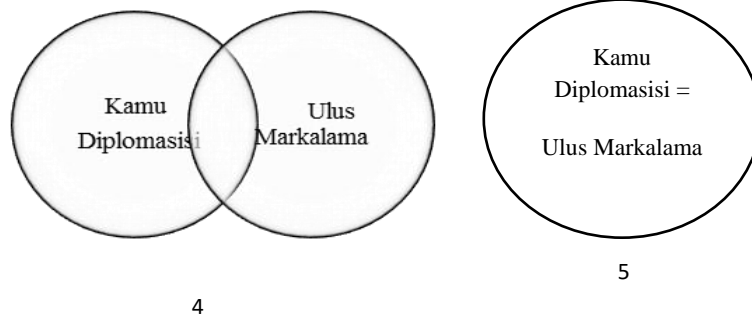

imaj ve yeni hikayeler oluşturma aracı olarak sıklıkla kullanılmaktadır (Çevik, 2018: 215). Kamu diplomasisi, halkla ilişkiler, uluslararası ilişkiler gibi disiplinlerden beslenirken ulus markalama, pazarlama iletişimi, reklam gibi alanlardan beslenmektedir (Yağmurlu, 2019: 123). İki alanın benzerlikleri, imaj ve sembol yönetimi, ilişki inşa etme ve kitle iletişimin yoğun kullanımı şeklinde sıralanabilirken farklılıkları ise, amaçlar, sonuçlar, yöntemler, dış politika, iletişim yöntemleri, yönetim, dil ve kültür gibi alanlarda izlenen teknikleri kapsamaktadır (Gilboa, 2008: 68). Kamu diplomasisi ulus markalama yaklaşımına göre daha kapsamlı ve karmaşık bir yapıya sahiptir (Erzen, 2012: 112). İki alan amaç bakımından değerlendirildiğinde ulus markalamada daha çok ekonomik değer elde etmek ve bu bağlamda iyi bir imaja sahip olmak önemli iken, kamu diplomasisi ülkenin dış politikasını destekleyen ve hedef kamulara yönelik kültürel, sanatsal, eğitim, spor vb alanlarda gerçekleştirilen aktiviteleri kapsamaktadır. Kamu diplomasisi ile ülkeler hedef kamuların zihinlerini ve kalplerini kazanmak için çoğunlukla maddi karşılığı olmayan faaliyetler yürütmektedir (Yağmurlu, 2019: 132). Hedef kitle bakımından ise, kamu diplomasisi hedef kamuoylarını etkilemek üzere spesifik grupları hedeflerken, ulus markalamada genel kitlelere ulaşmaya çalışılmaktadır (Köksoy, 2015: 48).

Ulus markalama faaliyetlerinde süreklilikten ziyade belirli dönemlerde ülkenin öne çıkartılması istenilen unsurları pazarlama iletişimi teknikleri ile iç ve dış hedef kitlelere sunulmaktadır. Kamu diplomasisinde ise süreklilik dış politik hedeflerin ve ilişki inşa etme sürecinin başarısı için son derece önemlidir. İki alanın ikna edici iletişim yaklaşımı açısından odak noktasına bakıldığında zaman ulus markalamanın reklam ve pazarlama odaklı olduğu, kamu diplomasisinin ise halkla ilişkiler yaklaşımına benzer şekilde hedef kitlelerde sempati oluşturarak hükümetlerini etkilemeleri ve belirli bir kamuoyu oluşumu hedeflenmektedir (Yağmurlu, 2019: 134). Szondi'ye göre kamu diplomasisi ve ulus markalama arasında beş farklı yaklaşım bulunmaktadır. Aşağıda bu yaklaşımlar belirtilmiştir:

Şekil1: Ulus Markalama ve Kamu Diplomasisi Yaklaşımları

Kaynak: (Szondi, 2008: 14, 15).

Yukarıdaki ilk bakış açısı kamu diplomasi ve ulus markalamanın farklı olduğunu göstermektedir. Buna göre, her iki konseptin ortak bir zemini yoktur ve birbirleri ile ilgisizdirler. Bu görüşü savunanlara göre amaç, strateji ve araçlar farklıdır. Marka yaklaşımı imaj ağırlıklı bir yapıya sahiptir. Bu da daha çok tek yönlü iletişime vurgu yapmaktadır. Yeni kamu diplomasisi anlayışı ile çift yönlü simetrik iletişim olsa da kamu diplomasisi tek yönlü ve çift yönlü olarak kullanılabilir. Ulus markalamada ülkenin benzersiz özellikleri bir rekabet unsuru iken kamu diplomasisinde, ilişki geliştirmek için benzerliklere öncelik verilir (Szondi, 2008: 16).

İkinci yaklaşım, kamu diplomasisinin ulus markalamanın parçası olduğuna ilişkin görüştür. Buna göre, ulus markalama daha kapsamlı bir konsepttir ve kamu diplomasisi bunun bir parçasıdır. Anholt da ulus marka yaklaşımını temellendirdiği tanıtımda kamu diplomasisini ulus markalamanın bir parçası olarak görmektedir. Daha sonra tercih ettiği rekabetçi kimlik yaklaşımında kamu diplomasisi ulus markalama yaklaşımına göre daha öncelikli olarak belirtilmiştir. Marka yönelimli yaklaşımın kamu diplomasisine uygulamanın avantaj ve dezavantajları bulunmaktadır. Örneğin; dış kamularla iletişimi daha entegre ve stratejik yapabilir. Küresel ortamda ulusun rekabet gücünü artırır. Fakat bir taraftan da ulus markalamanın kısa vadeli etkileri devlet için gerçekçi olmayabilir. Ulus markalama imaj odaklı olduğu için gerçekten ziyade imajlara aşırı vurgu yapılabilir (Szondi, 2008: 21, 22).

Üçüncü yaklaşım ulus markalamanın kamu diplomasisinin bir parçası olduğu şeklindedir. Bu yaklaşıma göre, ulus markalama yabancı halklara ulaşmada etkili olan bir kamu diplomasisi aracı olarak değerlendirilmektedir. Bu anlamda ulus markalama, kamu diplomasisinin ekonomik boyutunu ifade etmektedir. Bu yaklaşımın uygulanmasında çeşitli zorluklar görülebilmektedir. Örneğin; resmi yetkililer ulus markalamayı propaganda ya da reklam olarak eksik ya da yanlış anlaması söz konusu olabilir (Szondi, 2008: 25).

Dördüncü yaklaşım, farklı fakat örtüşen kavramlar olduğu şeklindedir. Buna göre, her iki yaklaşımın örtüşen yönleri bulunmakla birlikte ayrı

konseptler olduğu görüşü hakimdir. Önde gelen savunucusu Jan Melissendir. Ona göre, her iki kavram farklı fakat örtüşen noktalara da sahiptir ve en iyi pozisyon birlikte çalıştıklarında ortaya çıkmaktadır.

Sonuncu yaklaşım ise, ulus markalama ve kamu diplomasisinin aynı konseptler olduğu görüşüdür. Szondi bunun çok az yararı olan bir yaklaşım olduğunu belirterek farklılıkların göz ardı edilmesi ile potansiyellerinin doğru değerlendirilemeyeceğini ifade etmektedir (Szondi, 2008: 29).

Türkiye'nin Ulus Markalama ve Kamu Diplomasisi Yaklaşımı

Türkiye'de ulus markalama faaliyetleri turizm ve ekonomi başta olmak üzere iki temel alanda gerçekleşmektedir. Türkiye'nin bir turizm destinasyonu olarak tanıtılması 1990'lara dayanmaktadır. 2000 yılında Türkiye logosu oluşturulmuş ve Türkiye ulus markalamasının görsel kimliği günümüze uzanmıştır. Bu logo, geçmişin değerleri ile modern Türkiye'yi sembolize etmektedir. "Yeni 'Türkiye' logosunu turkuaz, kırmızı, yeşil renklerde bir lale motifi tamamlamaktadır" (Aksungur, 2008: 91,92). Bu dönemde Türkiye markası için 83 ülkede tanıtım faaliyetleri yürütülmüş ve 142 fuara katılım sağlanmıştır. 2008 yılında kampanya için 140 milyon dolar bütçe ayrılmıştır (Aksungur, 2008: 93). Türkiye'nin ulus markalama olarak konumlandırılması bu dönemde başlamış olup, çeşitli pazarlara açılım sağlanmıştır. Türkiye 2010 yılında farklı bir strateji izleyerek çeşitli pazarlara ulaşmaya çalışmıştır. Bu dönemde 100 milyon dolar bütçe harcanmıştır. Türkiye tanıtım çabalarının meyvelerini turizm alt yapısına yaptığı yatırımlarla birlikte almaya başlamıştır. 2000 yılında 9,5 milyon olan turist sayısı bugün 51,7 milyon seviyesine ulaşmıştır (Nas, 2017a: 231; 2019 Yılı Turizm İstatistikleri). 2014'de Türkiye ulus markalama yaklaşımı sadece bir turizm destinasyonu olarak değil aynı zamanda bir yatırım ve ihracat odaklı marka yaklaşımı olarak şekillenmiştir. 2014'te "Turkey: Discover the Potantial" (Türkiye: Potansiyeli Keşfet) kampanyası başlatıldı. Aynı tarihte Kültür ve Turizm Bakanlığı'nun liderliğinde "Turkey Home" (Türkiye Ev) kampanyası başlatıldı. Bu kampanyada Türkiye'nin farklı kültür ve medeniyetlere bir ev ve yurt olarak kucak açtığını anlatan çeşitli hikayeler yer aldı. 50 milyon dolarlık bir bütçe ile yürütülen kampanya kapsamında İngilizce "Home of..." şeklinde başlayıp Türkiye'nin kültürel zenginlikleri ulus marka vaadi olarak sunuldu. Bu kampanyanın ayırt edici özelliği; geleneksel deniz, kum söyleminin dışında tarihsel ve kültürel değerlere odaklanmasıdır (Nas, 2017a: 232).

"Turkey: Discover the Potantial" (Türkiye: Potansiyeli Keşfet) kampanyasında değişimin ustaları marka fikri oluşturulmuştur. Marka değerleri, sürdürülebilir vizyon, cesaret, girişimcilik, uyum yeteneği olarak belirtilmiştir. Bu kampanya kapsamında geliştirilen logo Türkiye'yi uluslararası alanda temsil etmek üzere öyküsel bir sembol olarak tasarlanmıştır (Turkey Discover the Potential, Kurumsal Kimlik Klavuzu 2018). Kampanyanın bütçesi 21 milyon dolar olarak belirtilmiştir

(MarketingTürkiye, 2017). 2017'den itibaren 7 hedef ülkede (Almanya, Rusya, İtalya, İngiltere, Fransa, ABD ve BAE) PR hizmeti alınmış ve 2018'de bu hedef ülkelerde 132 haber yansması sağlanmıştır. Dışişleri Bakanlığı e-vize mektubu için metin ve görsel tasarım çalışması yapılmış, 7 farklı dile çevrilmiştir (TTG Faaliyet Raporu 2018). Potansiyeli keşfet kampanyası Türkiye ulusunun hayal edilmesi, söylemsel olarak kurulması iç ve dış kamuoylarına anlatılmasını ifade etmektedir. Bu kampanyada Türkiye'nin girişimci, değişime açık, inovasyon ve cesaretle geliştiğini gösteren bir anlatı göze çarpmaktadır. Slogandaki potansiyel Türkiye'nin medeniyet mirasından tevarüs eden birikim modern topluma uyarlanabilen büyüme ve inavasyon olarak temsil edilmektedir (Nas, 2017b: 218). Logoda, Türkiye'nin tarihsel birikimi ve potansiyeli yansıtılmaktadır. Bu nedenle yoğun bir anlam yüklemesi görülmektedir. Hedef kitlelerin verilen mesajlarda bu potansiyeli keşfetmeleri beklenmektedir. Kampanyanın söyleminde yer alan güç vurgusu Türkiye'nin yükselen ekonomik ve siyasi gücünü temsil etmektedir. Türkiye'nin bir diğer ulus markalama faaliyeti de Ekonomi Bakanlığı öncülüğünde yürütülen Turquality projesidir. 10 yılda 10 küresel marka vizyonu ile yola çıkılan kampanyada Türk markalarının küresel markalar haline gelmesi için destek programı başlatılmıştır. 2004 yılında yürürlüğe giren proje kapsamında 2006/4 sayılı tebliğ kapsamında 168 marka Turquality destek programında, 74 marka destekten faydalanmıştır (Akın, 2018). Turquality programı daha sonra potansiyeli keşfet kampanyasına eklenmiştir. Türkiye'nin ulus markalama faaliyetleri genel olarak değerlendirildiğinde özellikle logoya fazlaca vurgu yapıldığını belirtmek gerekir. Ulus markalama uzmanları logo ve sloganların çok da önemli olmadığını önemli olanın markanın sunduğu vaad ve değerler olduğunu belirtmektedirler. Türkiye'nin yürüttüğü kampanyalarda logo ve sloganlara fazlaca anlam yüklendiği görülmektedir. Diğer taraftan Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Türkiye İhracatçılar Meclisi öncülüğündeki kampanyalarda farklı logolar kullanıldığına da dikkat çekmek gerekir. Ulus markalama faaliyetlerinde karışık mesajlar vermek markanın algısını bozacak bir etki oluşturabilmektedir. Bunun için tüm paydaşların entegre bir şekilde hareket etmesi Türkiye markasını daha çok güçlendirecektir.

Türkiye gelişen ekonomisi ve potansiyeli ile bölgesindeki tüm kriz ve risklere rağmen istikrarlı bir şekilde büyüme eğilimini sürdürmektedir. Türkiye, turizmden sonra yatırım ve ihracat alanlarına da dikkat çekmek için başlattığı ulus markalama faaliyetlerinin ardından 2015 yılında Türkiye Brand Finance indeksinde 19. sırada yer almıştır. Brand Finance 2019 raporuna göre, Türkiye 100 ülke arasında 31'inci en değerli ülke markası olarak yer almıştır (Brand Finance, 2019). Aynı yıl Türkiye Future Brand Country Indeks 2019 raporunda 75 ülke arasında 40'ncı sırada yer almıştır (Future Bradn Country Index, 2019). Aynı yıl The Soft Power30 2019 yılı indeksinde Türkiye 29'uncu sırada yer almıştır (The Soft Power 30, 2019). Türkiye'nin 2015 yılında Brand Finance indeksinde 19. sırada yer alırken, 2016 yılında aynı indekste 25. sıraya gerilediği görülmektedir. Raporda bu

gerilemenin nedeni olarak, 15 Temmuz başarısız darbe girişimine işaret edilmektedir. Türkiye'nin demokrasisine yönelik FETÖ tarafından gerçekleştirilen darbe girişiminin sıralamada Türkiye'yi etkilemesi indeksin iç tutarlılığı ile örtüşmemektedir. Görüldüğü gibi ulus markalama faaliyetlerinde sadece ekonomi, turizm, yatırım ve ihracat gibi alanlar değil, açık bir şekilde olmasa da ülkelerin uluslararası konumu, siyasi yapısı da etkili olmaktadır. Türkiye'nin ulus markalama faaliyetlerine bakıldığında, 2010 yılına kadar turizm destinasyonu ağırlıklı bir markalama kampanyası yürütülürken 2010 yılından itibaren turizmin yanı sıra tarihi ve kültürel özelliklerin de marka konumlandırmasında yer aldığı görülmektedir. Bununla birlikte 2014 yılı itibarı ile Türkiye marka konumlandırmasını genişleterek yatırım, ihracat gibi alanlarda önemli bir güce ve potansiyele sahip olduğunu vurgulayarak Türkiye'nin potansiyelinin keşfedilmesi çağrısında bulunmuştur. Bununla birlikte Türkiye, kamu diplomasisi temelli olarak ulus markasını geliştirmeye çalışmaktadır. İbrahim Kalın (2011)'a göre, Türkiye kamu diplomasisi enformasyon çerçevesine dayanan ve enformasyon kampanyaları ile ulus markasının iletişimini yaparak Türkiye'yi daha iyi bir şekilde dış kamulara anlatmaya çalışmaktadır (Çevik, 2018: 215). Çevik'e göre, Türkiye'nin donör ve hayırsever ülke olarak kalkınma yardımları ve insani yardımları Türkiye'nin itibarına ve ulus markasına katkı sağlayan kamu diplomasisi faaliyetleridir. Bu süreçte TİKA ve AFAD'ın Türkiye'nin ulus marka olmasına önemli katkıları olmaktadır. Türkiye kamu diplomasisinin önemli bir parçası olan insani yardımlar Türkiye'nin markalaşmasında önemli rol oynamaktadır (Çevik, 2018: 226). Çevik'in analizi geleneksel anlamda ulus markalama faaliyetlerinden farklılık arz etmektedir. Ona göre, kamu diplomasisi olan insani yardım aracı aynı zamanda bir ulus markalama aracı olarak sunulmaktadır. Türkiye'nin ulus markalama ve kamu diplomasisi yaklaşımına bakıldığında Szondi'nin beşli sınıflandırmasında yer alan, farklı fakat örtüşen kavramlar şeklinde olduğu söylenebilir. Örneğin; patonsiyeli keşfet kampanyasında Dışişleri Bakanlığı e-vize işlemleri ile süreçte yer almıştır. 2010 yılında kurulan Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü'nün ana faaliyet kollarında ulus markalamaya ilişkin doğrudan bir faaliyet görülmemektedir (Yıldırım, 2014). 2018 yılında Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü ve ilgili kurumlar Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı bünyesine katılmış ve iletişim bütüncül olarak yönetilmeye başlanmıştır. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı'nın 2020-2024 Stratejik Plan'ında ulus markalama faaliyetlerine kapsamlı bir atf bulunmamaktadır. İletişim Başkanlığı'nın vizyonunda "Türkiye markasını güçlendirmek" vurgusu bulunmaktadır. Buna göre, Türkiye'nin itibar sermayesini arttırarak Türkiye markasının güçlendirilmesi vizyonu bulunsa da Türkiye kamu diplomasisi ve ulus markalamayı birbirine katması olan farklı konseptler olarak değerlendirmektedir. Her iki alanın kendine özgü karakteristiği, yöntem ve araçları bulunmaktadır. Özellikle her iki konseptte de yumuşak güç ve imaj yönetimi iki alanı birbirine yakınlaştırmaktadır. Türkiye'nin kamu diplomasisi ve ulus markalama faaliyetleri birbirini destekleyecek şekilde fakat ayrı konseptler olarak yürütülmektedir. Bu

yaklaşım, Türkiye'nin gücü ve kurumsal kapasitesi ile paralellik arz etmektedir. Türkiye'nin ekonomi, turizm, yatırım, ihracat alanlarında gerçekleştirdiği gelişim beraberinde ulus markalama faaliyetlerinde bir yoğunlaşma sağlamıştır. Türkiye'nin bu çok yönlü gelişimi hem ulus markalama hem de kamu diplomasisini etkili bir şekilde ortak alanlarda sinerji oluşturacak şekilde yürütmesini sağlamaktadır. Jan Melissen'inde belirttiği gibi her iki kavram farklı aynı zamanda örtüşen noktalara sahiptir ve birlikte olduklarında iyi çalışmaktadırlar.

Sonuç

Ulus markalama ve kamu diplomasisi birçok yönde benzeşmelerine rağmen amaç, yöntem ve araçlar bakımından ayrışan özelliklere sahiptir. Örneğin; ulus markalama yaklaşımında marka değeri oluşturarak ekonomik bir değer hedeflenirken, kamu diplomasisi ilişki inşa etmeye ve dış politikayı destekleme gibi konulara odaklanmaktadır. Ulus markalama yaklaşımında ekonomik getiri söz konusu iken kamu diplomasisinde daha çok kültürel ve sosyal hizmetler ücretsiz olarak hedef kamulara sunulmaktadır. Küreselleşme pek çok alanda olduğu gibi uluslar arası alanda da rekabet ortamı oluşturmaktadır. Uluslar daha fazla turist, yatırımcı çekmek ve daha fazla marka ihraç etmek için markalamaya ve rekabet üstünlüğü elde etmeye önem vermektedir. Ulus markalama, özellikle kültür, turizm, yatırım, ihracat gibi alanlarda ülkelerin kendilerini dış dünyaya daha iyi bir imaj ile sunarak katma değer oluşturmak istediği bir alan olarak öne çıkmaktadır. Kamu diplomasisi ve ulus markalama ikna edici iletişimi kullanarak dış kamuları etkilemeye ve iyi imaj ile itibar sermayesi oluşturmaya çalışmaktadır. Bu yönü ile her iki kavram kesişen amaçlara sahip olmaktadır. Her ülkenin kendine özgü şartları, ulusal karakteristiği ve kurumsal potansiyeli bulunmaktadır. Buna göre Szondi'nin beşli sınıflandırmasında her ülkenin kendine uyan bir modeli benimsemesi doğal olan yaklaşımdır. Türkiye 2000'li yıllarda turizm destinasyonu tanıtımı ile başladığı ulus markalama faaliyetlerini 2010 yılında çeşitlendirerek turizmin yanı sıra tarihi ve kültürel değerleri ulus marka konumlandırmasında değerlendirmiştir. Ardından ekonomik gelişmeye paralel şekilde 2014 yılında iş dünyası merkezli "potansiyeli keşfet" ulus markalama kampanyası başlatılmıştır. Ulus markalama faaliyetlerinde Kültür ve Turizm Bakanlığı ile Ekonomi Bakanlığı öne çıkmıştır. Bu faaliyetlerde özellikle "Potansiyeli Keşfet" kampanyasında Türkiye İhracatçılar Meclisi de iş dünyası paydaşları ile ulus markalama faaliyetlerinde önemli roller almıştır. Türkiye ulus markalama kampanyalarının yanı sıra kamu diplomasisi temelli insani yardımları ile donör ülke olarak kendisini markalaştırmaktadır. Türkiye markasını güçlendirmek vizyonu çerçevesinde kamu diplomasisi ve ulus markalama faaliyetleri birbirine destek olacak şekilde farklı konseptler olarak yürütülmektedir. Szondi'nin sınıflandırması bağlamında Türkiye'nin ulus markalama ve kamu diplomasisi yaklaşımı, "her iki yaklaşımın örtüşen yönleri bulunmakla birlikte ayrı konseptler olduğu yaklaşımı" ile örtüşmektedir. Türkiye'nin bu

yaklaşımı benimsemesi kurumsal kapasitesinin büyüklüğü, dış politika ve ekonomi vizyonu ile paralellik arz etmektedir.

Kaynakça

- Akın, M. A. (2018). Kamu Diplomasisi Aracı Olarak Ulus Markalama: Turquality Örneği. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. İstanbul: T.C. Maltepe Üniversitesi.
- Aksungur, A. G. (2008). Turizmde Markalaşma Ve Tanıtma Faaliyetlerinin Önemi: İspanya ve Türkiye'nin Karşılaştırmalı Analizi. *Uzmanlık Tezi*. Ankara: T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı tanıtma Genel Müdürlüğü. <https://turkiyedeturizm.files.wordpress.com/2014/12/31012asli-gundogdu-aksungurpdf.pdf> adresinden alındı
- Anholt, S. (2008). From nation branding to competitive identity – the role of brand management as a component of national policy. K. Dinnie içinde, *Nation Branding Concepts, Issues, Practice* (s. 22-31). Elsevier .
- Anholt, S. (2011). Beyond the Nation Brand: The Role of Image and Identity in International Relations (Monograph). *Brands and Branding Geographies*, 289-301.
- Chernatony, L. d. (2008). Adapting brand theory to the context of nation branding. K. Dinnie içinde, *Nation Branding Concepts, Issues, Practice*. Oxford: Elsevier.
- Çevik, S. B. (2018). Narrating Turkey's Story: Communicating Its Nation Brand Through Public Diplomacy. E. P. Dal içinde, *Middle Powers in Global Governance*. Palgrave Macmillan.
- Dinnie, K., & Sevin, E. (2020). The Changing Nature of Nation Branding Implications for Public Diplomacy. N. Snow, & N. Cull içinde, *Routledge Handbook of Public Diplomacy* (s. 137-142). New York.
- Erzen, M. Ü. (2012). *Kamu Diplomasisi*. İstanbul: Derin yayınları.
- Fan, Y. (2010). Branding the nation: Towards a better understanding. *Place Branding and Public Diplomacy*, 97-103. doi:10.1057/pb.2010.16
- Finance, B. (2019). *The annual report on the most valuable and strongest nation brands*. <https://brandfinance.com/knowledge-centre/reports/brand-finance-nation-brands-2019/> adresinden alındı
- Gilboa, E. (2008). Searching For a Theory of Public Diplomacy. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 55-77.
- Güz, N., Küçükerdoğan, R., Sarı, N., Küçükerdoğan, B., & Zeybek, I. (2002). *Etkili İletişim Terimleri*. İstanbul: İnkılap.
- Index Future Brand. (2019). *Future Brand Country Index 2019*.

- Johnston, Y. (2008). Country Case Insight – South Africa Developing Brand South Africa. K. Dinnie içinde, *Nation Branding Concepts, Issues, Practice* (s. 5-15). Oxford: Elsevier .
- Kadıbeşegil, S. (2008). *Şimdi Stratejik İletişim Zamanı* . İstanbul: Mediacat.
- Kaefer, F. (2020). Country Branding A Practitioner Perspective. N. Snow, & N. Cull içinde, *Routledge Handbook of Public Diplomacy* (s. 129-136). New York: Taylor & Francis.
- Köksoy, E. (2015). Kamu Diplomasisi Perspektifinden Ulus Markalaması . *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 42-61.
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/494270> adresinden alındı
- Köksoy, E. (2016). Yeni Diplomatik Temsil Biçimi Olarak Marka Diplomasisi: Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme. *Selçuk İletişim*, 242-261.
- Kunczik, M. (1997). *Images of Nations and International Public Relations*. New Jersey: Lawrence Earlbaum Associates.
- MarketingTürkiye. (2017, 03 27). <https://www.marketingturkiye.com.tr>. 09 27, 2020 tarihinde <https://www.marketingturkiye.com.tr/haberler/turkiye-imag-kampanyasi-icin-dugmeye-basildi/> adresinden alındı
- Melissen, J. (2005). *The New Public Diplomacy Soft Power in International Relations*. New York: PALGRAVE MACMILLAN.
- (2019). *Turizm İstatistikleri*. Ankara: T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Nas, A. (2017). Alparşlan, N. A. S. "Branding and national identity: the analysis of "Turkey: discover the potential" campaign. *Bilig*, 201-224.
- Nas, A. (2017). *Ulus Markalama Dünyadan Örneklerle Kuram ve Uygulama*. İstanbul: Kriter.
- Odabaşı, Y., & Oyman, M. (2002). *Pazarlama İletişimi Yönetimi*. İstanbul: Mediacat.
- Olins, W. (2002). Branding the nation – the historical context. *Journal of brand management*, 241-248.
- Saydam, A. (2012). *Türkiye'de İletişimin El Kitabı İktidar yalnızlıktır*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Szondi, G. (2008). *Public Diplomacy and Nation Branding: Conceptual Similarities and Differences*. Netherlands Institute of International Relations Clingendael. <https://www.researchgate.net/publication/253744488> adresinden alındı
- TİM. (2018). *Kurumsal Kimlik Klavuzu* . <http://turkiyetanitimgrubu.org>:
http://turkiyetanitimgrubu.org/Content/Downloads/Guides/TurkeyDTP_Guidelines_TR.pdf adresinden alındı
- TTG. (2018). (T. T. Grubu, Dü.) 09 27, 2020 tarihinde <http://discoverthepotential.com>:

http://discoverthepotential.com/Content/Downloads/Guides/Faaliyet_Raporu_Kapak.pdf adresinden alındı

The Soft Power 30 (2019) A Global Ranking of Soft Power. Portland: USC Center on Public Diplomacy.

Tuch, H. N. (1990). *Communicating With The World U.S. Public Diplomacy Overseas.* New York: ST. Martin's Press New York.

Yağmurlu, A. (2019). Kamu Diplomasisi ve Ulus Markalaşması: Bir Elmanın İki Yarısı Mı? *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 122-138.

Yıldırım, G. (2014). Uluslararası Halkla İlişkiler Perspektifinden Kamu Diplomasisi: "Türkiye Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü Örneği Çerçevesinde Kültürel Diplomasi". *Yayınlanmamış Doktora Tezi.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Zaharna, R. (2009). Mapping out a Spectrum of Public Diplomacy Information and Relational Communication Frameworks. N. Snow, & P. M. Taylor içinde, *Roudledge Handbook of Public Diplomacy* (s. 86-98). New York: Roudledge.

[itobiad], 2021, 10 (1): 151-169.

Avrupa Birliği'nin Cezayir ile Ekonomik ve Siyasi İş Birliği Ne Kadar Derindir? Avrupa Antlaşmalarının Etkisi

How Deep is the European Union's Economic and Political Cooperation with Algeria? The Impact of the European Agreements

Dilara SÜLÜN

Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Demokrasi Üniversitesi Uluslararası ilişkiler Bölümü
Asst. Prof., İzmir Demokrasi University, Department of International Relations

dilara.sulun@idu.edu.tr

ORCID: 0000-0001-8874-5194.

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 05.10.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 04.12.2020
Yayın Tarihi / Published	: 10.03.2021
Yayın Sezonu	: Ocak-Şubat-Mart
Pub Date Season	: January-February-March

Atıf/Cite as: Sülün, D . (2021). How Deep is the European Union's Economic and Political Cooperation with Algeria? The Impact of the European Agreements . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 10 (1) , 151-169 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/60435/805415>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Avrupa Birliği'nin Cezayir ile Ekonomik ve Siyasi İş Birliği Ne Kadar Derindir? Avrupa Antlaşmalarının Etkisi

Öz

Bu makale, Cezayir ile Avrupa Birliği (AB) arasındaki ekonomik ve siyasi ilişkilerin arka planını ve AB'nin kullandığı araçları incelemektedir. Cezayir'in AB'nin kurucu ülkelerinden Fransa ile olan tarihi ve sömürge yönlerine dayalı bir geçmişi olması nedeniyle AB ile Cezayir arasındaki ekonomik ve siyasi tarihinin incelenmesi oldukça önemlidir. Bu bağlamda, Cezayir'in AB ile ilişkileri kolay olmamış hatta zaman zaman çalkantılı olmuştur. AB'nin Cezayir ile iş birliği beş aşamalıdır: 'Ortaklık Antlaşması', 'Avrupa-Akdeniz Ortaklığı', 'AB Komşuluk Politikası', 'Akdeniz için Birlik' ve 'AB-Cezayir Serbest Ticaret Anlaşması'. Bu çalışma, AB'nin, Cezayir ile daha derin ve geniş bir iş birliği oluşturmak için kullandığı araçları araştırmaktadır ve ikili ticaret ve yatırım durumu ile birlikte mevcut siyasi ve ekonomik sorunları değerlendirmektedir. Makalemiz mevcut ve yeni iş birliği fırsatlarını araştırmakta, ticaret ve yatırım istatistiklerini analiz etmekte, araştırmada literatür tarama yöntemi kullanılmış olup birincil ve ikincil kaynaklardan yararlanılmıştır. AB raporları ve uluslararası belgeler ticari ve siyasi açıdan değerlendirilmektedir. Siyasi olarak, AB'nin Cezayir'den özellikle göç ve güvenlik konularında daha fazla iş birliği talep ettiğini söyleyebiliriz. Ekonomik açıdan ise Serbest Ticaret Antlaşması'nın hali hazırda Cezayir'den çok AB'ye fayda sağladığı tartışılabilir, zira Cezayir dış ticaret açığı veren bir ülke konumundadır; ülke ihracatından çok ithalat yapmaktadır. Yabancı yatırımlar açısından ise ülkede sadece Avrupalı değil, aynı zamanda Amerikan yatırımlarının da özellikle petrol ve gaz arama ve üretim faaliyetleriyle ilgili ekonomik varlığı dikkat çekmektedir. Son olarak, Cezayir'in daha dengeli ve sürdürülebilir ekonomik gelir elde edebilmesi için daha geniş bir ekonomik faaliyet çeşitliliğine geçmesi tavsiyesi ile çalışmamız sonuçlandırılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Cezayir, AB Komşuluk Politikası, Avrupa-Akdeniz Ortaklığı, Serbest Ticaret Antlaşması, Akdeniz için Birlik

How Deep is the European Union's Economic and Political Cooperation with Algeria? The Impact of the European Agreements

Abstract

This paper examines the background of the economic and political ties between Algeria and the European Union (EU) and the tools that the EU uses. The EU-Algeria economic and political history is quite important to analyse as it is founded on important historical and colonial aspects with France, which is one of the founder countries of the EU. Within this context, the relations of Algeria with the EU have not been easy and have even been turbulent from time to time. EU's cooperation with Algeria are five folded: The 'Association Agreement', the 'Euro-Mediterranean Partnership', 'EU Neighbourhood Policy', 'Union for the Mediterranean' and the 'EU-Algeria Free Trade Agreement'. This study explores the tools used by the EU to forge a deeper and wider cooperation with Algeria and assesses the bilateral trade and investment status and the current political and economic problems. Our paper explores current and new cooperation opportunities, analyses trade and investment statistics, uses literature review with primary and secondary researches. EU reports and international documents are evaluated from a commercial and political perspective. Politically, we can say that the EU is longing for more cooperation from Algeria, especially on migration and security issues. Economically, we can say that the FTA is currently benefitting more the EU than Algeria' because Algerian foreign trade balance is in deficit, the country imports more than it exports. Regarding foreign direct investments, we find economic engagement of not only European but also American investments in Algeria, especially regarding oil and gas exploring and production activities. We finally conclude our study with the recommendation of shifting towards a wider variety of economic activities for Algeria, so that it can obtain a more sustainable and balanced economic revenues¹.

Keywords: European Union, Algeria, EU Neighbourhood Policy, Euro-Mediterranean Partnership, Free Trade Agreement, Union for the Mediterranean

---

¹ This article is an extended paper based on the presentation entitled 'European Union's Cooperation and Trade with Algeria Through the Euro-Mediterranean Partnership and Free Trade Agreement', at the International Aegean Symposiums Social Sciences and Humanities, September 18-19, 2020, Izmir, Turkey.

Introduction

The EU-Algeria economic history is quite important to analyse as it is founded on important historical and colonial aspects with France. When Algeria was a French colony, its land was defined as three “départements” of France. For this reason, upon the signature of the Treaty of Rome in 1957 along with the European founder countries, Algeria also became a member of the “European Economic Community” (EEC), despite it was in a war of independence from France. However, after obtaining its independence from France in 1962, Algeria exited the EEC (Walsh, 2020). Later, the EEC-Algerian Cooperation Agreement was signed in 1976 with the aim of providing financial assistance and support to businesses and infrastructure in Algeria (Caruso, Geneve, 2015:4).

In 1995 the European Union launched the “Barcelona Declaration” which lead to the “Euro-Mediterranean Partnership” and to the signature of the “Association Agreement” (AA) in 2002, which came into effect in 2005 (European Commission, 2020). This Agreement draws the main framework for the relations between Algeria and the EU. Nicholas Sarkozy, the former President of France supported intensively the project of the “Union for the Mediterranean” in 2008.

Thus, we can say that the EU expanded its relations with Algeria with several programs and instruments such as the “European Neighbourhood Policy”, “Euro-Mediterranean Partnership” and “Union for the Mediterranean”. The cooperation areas are not limited with trade; in fact, collaboration in several areas is enabled through the updated European Neighbourhood Policy Partnership Priorities and the evaluation related to the AA, which were both accepted in March 2017. These agreements cover both political and economic framework between the EU and Algeria up to 2020; such as energy, security, migration, trade, entry to the single market.

Before assessing Algeria’s economic and political cooperation programs with the EU, we will explore first the historical background of the country with France, which is one of the main pillars of this collaboration. We will expose then EU’s aspirations and reasons of cooperation with Algeria under the above-mentioned five folded EU programs. Finally, we will expose the political and economic problems and benefits for Algeria and the EU. We will expose and assess bilateral trade with its sectorial breakdown and the status of foreign direct investments in Algeria.

Background of the Algerian – French Relations and Literature Review

Algerian War of Independence started in 1954 and lasted until 1962 to gain the country's independence from France. The 1954-1962 war costed around 1.5 million Algerian lives, but independence actions started during the first World War and accelerated after the second World War (Britannica, 2020). Independence War allowed Algeria to end the colony ruled by Paris for 130 years.

When Algeria was a French colony it was considered as France's three "départements". Algeria became a member of the EEC in 1957 even though it was in the middle of an independence war against France. Algeria became part of NATO in 1949. Algeria left both the EEC and NATO in 1962 upon gaining its sovereignty (Walsh, 2020).

The colonial regime was a period of torture and misery for Algerians who combatted for their freedom and to take back their rights. At the same time, it was also a difficult period to end French domination over Alegria's natural resources (Hamidani, 2020:1).

The Algerian 'army of the interior' put a lot of efforts and sacrifices to obtain its independence from France. However, according to Lounici, 'the army of the exterior' had little participation in the liberation process but has nevertheless contributed to the process from the neighbouring regions (Lounici, 2011:1).

But after the revolution, how far was France involved in Algerian affairs? Indeed, we can note that France stayed committed in both Algerian national and international affairs. In the years between 1960's and 1970's, Algeria made 75% of its exports to France, and 81% of its imports were made from France. Following the national crisis in the country, many Algerian diasporas went to settle down in France. Today, Islam is the second biggest religion in France. Therefore, we can say that France still holds its powerful presence in social, commercial, and political spheres of Algeria (The Algerian Story, 2020). France is ranked indeed the second biggest trade partner of Algeria in 2019, with exports worth €4.98 billion and a market share of 8.7%, behind China (19.8%) but ahead of Italy (7.8%) and Germany (7%) (France Diplomatie, 2020).

It is worth mentioning the important role that Algerians elites played with the ruling authority in Algeria as they used an influence of ideology based on the sentiment against 'colonial' French government. According to Bensaïd and Ziani, Algerian ruling forces build Algerian government together with the power and the support of the Algerian elites. However, once the independence was obtained Algerian elites and the government became more distanced and eventually lead to an environment and atmosphere comparable to surrounding Arab countries (Bensaïd and Ziani,

2015:1). Bouteflika, the former President of Algeria removed the emergency status in 1992 which was in force during the Arab Spring. Algerians' freedoms of fair trial or freedom to gather in mass were limited with this state of emergency (Algeria Today, 2012).

In today's France, an important official step was taken by the current President of France, Emmanuel Macron, who visited Algiers in 2017 and mentioned French horrors and atrociousness as "crimes against humanity." That created a storm in the far right and nationalistic elites in France. Before Macron, former French President François Hollande officially visited Algiers in December 2012, and announced that France's occupation was "unjust and brutal," but made no apologies (Daily Sabah, 2020). However, Algeria is still expecting a formal apology from France, in regard to the crimes perpetrated during the colonisation of 132 years, as current Algerian President Abdelmadjid Tebboune said: *"an apology from France would make it possible to cool tensions and create a calmer atmosphere for economic and cultural relations, especially for the more than six million Algerians living in France"* (Aljazeera, 2020).

In conclusion, we can say that colonial regime that lasted more than a century had forged unbreakable bonds between France and Algeria. Despite many ties have been weakened after the independence, the colonial relationship is still embedded in French life (Cohen, 1980:1). Even though Algerian and French relations have long been rough, because of the harsh legacy of French colonialism, Algerian government mentioned its desire to turn the page and open 'new chapter' with France. Trade exchanges, military and intelligence partnership between France and Algeria are enhanced (Lefèvre, 2015: 315).

Algeria's Relationship with the European Union

The EU forges three main types of agreement with third countries which are explained below (European Commission, 2020):

The first type of agreement is the 'Customs Union' where custom taxes are cancelled in the commercial transactions between the signatory parties of the Custom Union agreement, the signatory parties form a common duty tariff for foreign importers. The second type of agreement include "Association Agreements", "Stabilisation Agreements", "Free Trade Agreements" and "Economic Partnership Agreements" where signatory parties abolish or lower customs tariffs in bilateral trade. The third type of agreement is the "Partnership and Cooperation Agreements" where signatory parties prepare a main scheme for their bilateral commercial transactions and they don't change the duty tariffs.

Despite Algeria's exit from the EEC, the European Union tied some relations in the following years with Algeria through different tools such as:

- The "Association Agreement",
- The "EU Neighbourhood Policy",
- The "Euro-Mediterranean Partnership",
- The "Union for the Mediterranean" and
- The "EU-Algeria Free Trade Agreement".

We will explore these EU programs and tools in more detail below.

EU- Algeria Association Agreement

The AA became operational in 2005 and established a free trade zone. The Association Agreement draws the commercial, cultural, judicial, and social structure of the cooperation. At the same time, this AA also defined a twelve years period to eliminate Algeria's taxes for commercial and industrial products. At the end of this period the AA would become an FTA, but the period has been postponed to 2020 for electronics, steel, vehicles, and textiles.

All areas were covered by the AA and the groundwork scheme was formed with this agreement. The EU updated its "European Neighbourhood Policy" and thus Algeria and the EU accepted their new "Partnership Priorities" in 2017. The current AA was also assessed by the parties in 2017, by an 'evaluation report', these two new legal structures formed the political ground between Algeria and the EU until 2020, in a wide range of sectors such as sustainable development, economy and environment (European Commission, 2020).

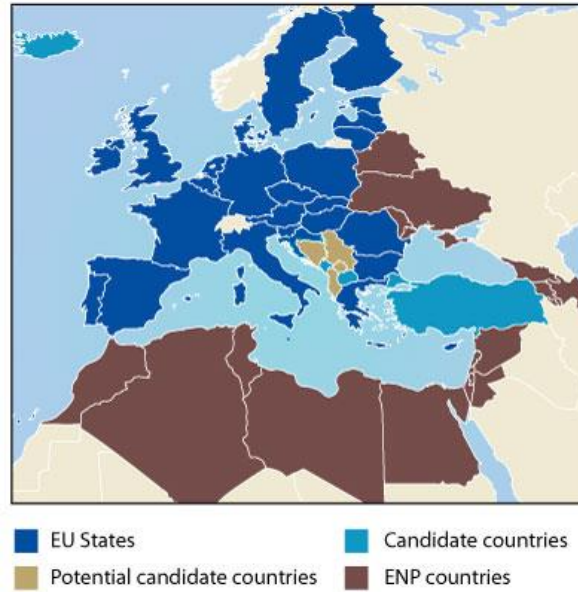
The European Neighbourhood Policy (ENP)

The "European Neighbourhood Policy" (ENP) aimed to expand stability, wealth, and security within the EU's bordering countries and to forge partnership among the EU and its bordering countries. The EU launched the ENP in 2003, on the grounds of common norms for "Democracy", the "Rule of Law" and respect of "Human Rights". The ENP currently involves sixteen countries².

---

² These are Algeria, Armenia, Azerbaijan, Belarus, Egypt, Georgia, Israel, Jordan, Lebanon, Libya, Moldova, Morocco, Occupied Palestinian Territory, Syria, Tunisia, and Ukraine. Russia is not included in the ENP but is covered in 'Cross-Border Cooperation'

Figure 1. Map of the European Neighbourhood Policy

Source: https://ec.europa.eu/home-affairs/what-we-do/policies/international-affairs/european-neighbourhood-policy_en

The EU updated the ENP in 2011 following the 'Arab Spring' protestations and reviewed it by a Joint Communication published on 18 November 2015. Under the modernized ENP, the main target became to maintain and preserve safety in the region.

Euro-Mediterranean Partnership: Euromed

Euromed is among the main programs of the ENP; it covers EU states and sixteen Mediterranean countries. The overall target is to forge the collaboration groundwork launched in Barcelona in 1995 aiming to expand economic alliance and democratic reforms in the region. Euromed foresaw the establishment of the "Euro-Mediterranean Free Trade Area" and eliminate obstacles³. Euromed region represents around 10% of the total EU external trade (European Commission, 2020).

Algiers observed and evaluated the EMP as a bridge for new political aspirations mainly because it was assessed as integrating Algerian national intentions. For this reason, the EMP has created a great interest at first leading to negotiate and agree on new AA with the EU. Despite the financial costs of the updated AA, the new FTA negotiations have long been debated

activities under the ENP. The EU manages its relations with Russia by a 'Strategic Partnership' that covers justice and security areas.

³ Members of the Euromed are "Algeria, Egypt, Israel, Jordan, Lebanon, Libya, Malta, Morocco, Palestinian Authority, Syria, Tunisia and Turkey".

among politicians and non-governmental organisations. However, Algeria's expectations for a closer relation with the EU disappeared due to EU's limited action for the government's counterinsurgency (Darbouche, 2010:74).

Union for the Mediterranean

The "Union for the Mediterranean" (UfM) is an intergovernmental organisation gathering EU and fifteen Mediterranean countries⁴. The targets of the UfM is to ensure regional collaboration and partnerships in projects related to 'stability, human development and integration' (Union for the Mediterranean, 2020).

We have mentioned above that Algeria was at first very eager and interested on the EMP policy of the EU, when it was first introduced, as it was perceived as complementing Algerian's domestic strategies and policies. What about the UfM? According to Darbouche, neither the ENP nor the UfM have impressed Algerians. The UfM especially failed to meet Algerian's key targets they have been expecting for since the ENP. Another important aspect to underline here is the fact that because the UfM had little probability of having support from Algeria mainly because a French initiative (Darbouche, 2010:77).

Algeria's Economy and Foreign Trade with the World

Hydrocarbons are the most important sources of revenues in Algeria, they have amounted approximately to one third of Algerian GDP, which represents 60% of Algeria's budget revenues. Most importantly, hydrocarbons equalled 95% of the country's revenues in exports (Trading Economics, 2020). Algeria is ranked 10th in the global reserves of natural gas and is the 6th biggest exporter. Algeria is placed at the sixteenth rank in oil reserves with its 12.2 billion barrels and exports almost half of its total production (USA International Trade Administration, 2020).

Thus, we can say that hydrocarbons form the biggest part of Algeria's economy, making the country dependent on global oil and gas prices (World Bank, 2020).

---

⁴ Countries that are member of the UfM are "Albania, Algeria, Austria, Belgium, Bosnia and Herzegovina, Bulgaria, Croatia, Cyprus, Czech Republic, Denmark, Egypt, Estonia, Finland, France, Germany, Greece, Hungary, Ireland, Israel, Italy, Jordan, Latvia, Lebanon, Lithuania, Luxemburg, Malta, Mauritania, Monaco, Montenegro, Morocco, The Netherlands, Palestine, Poland, Portugal, Romania, Slovakia, Slovenia, Spain, Sweden, Syria, Tunisia, Turkey and the United Kingdom". However, Syria's membership to the UfM is on hold since 2011. The United Kingdom is currently in the process of exiting the EU, however there is currently no mention about UK's withdrawal from the UfM on its official website.

Algeria's main export item is gas, with refined and crude petroleum coming after, then "coal tar oil" follows and "ammonia". The country has mainly imported "automobiles, condensed milk, refined petroleum, wheat and packed medicaments". According to the Central Intelligence Agency World Fact Book, "Italy, Spain, France, the United States and Turkey" formed the main export and imports destinations of Algeria (CIA World Fact Book, 2020)⁵. In 2018, Algeria exported 37.9 billion Dollars and imported 43.3 billion Dollars, resulting in a negative trade balance of -5.44 billion Dollars (OEC, 2020).

Trade Between Algeria and the EU

Algeria's number one trade partner is the European Union, half of the country's foreign trade operations are made with the EU countries. Trade volume between Algeria and the EU equalled 35.2 billion Euros in 2016. However, Algeria is not placed on the top list of the EU's foreign trade partners, it is ranked 20th in the EU imports and 24th in EU's exports. Based on the European Commission data, EU's primary export items toward Algeria are "machinery, transport equipment, agricultural products, chemicals and iron and steel" (European Commission, 2020). The table below shows the trade figures between Algeria and the EU for the years between 2017 and 2019.

Table 1. Trade in Goods Between EU and Algeria, billions of Euro

Year	EU Imports	EU Exports	Balance
2009	16.8	14.4	-2.4
2010	20.3	15.2	-5.1
2011	26.1	16.8	-9.3
2012	30.2	20.7	-9.5
2013	27.9	21.8	-6.1
2014	25.3	22.8	-2.5
2015	18.4	21.8	3.4
2016	15.6	19.8	4.2
2017	17.0	18.5	1.5
2018	18.4	18.5	0.1
2019	16.3	16.9	0.6

Source :

https://webgate.ec.europa.eu/isdb_results/factsheets/country/details_algeria_en.pdf

Foreign Direct Investments (FDI) in Algeria

⁵ Algeria is conducting accession meetings since 1987 with the World Trade Organization (WTO), the accession process is still ongoing.

FDI represents foreign property of manufacturing factors. When the share of the foreign property is superior to ten percent of the enterprise's value, the enterprise is then categorized as an FDI. FDI is possible in production and services sectors. FDI can also possibly be based on a joint venture or an acquisition (Global Economy, 2020).

Due to its rich natural resources, Algeria attracted a relative high amount of FDI inflows in the years of 2006 and 2011. Nonetheless, European investments decreased in recent years, but instead Gulf countries investments increased. Based on UNCTAD 'World Investment Report 2020', FDI inflows dropped lightly in Algeria in 2019 and amounted 1,38 billion US dollars, the amount was 1,46 billion in 2018. However, FDI stocks had a reverse trend, they equalled 31,9 billion US Dollars in 2019, which corresponds to an increase of almost 10 billion US Dollars in comparison to 2010. Algeria's inward stocks amounted 1.3 billion Euro from the EU countries, while the outward stocks amounted to 14.4 billion Euro in 2018 (European Commission, 2020).

Table 2. Foreign Direct Investments in Algeria Between 2014 and 2019
(Millions of Dollars)

Years	FDI Inflows	FDI Outflows
2014	1 507	-18
2015	-585	103
2016	1 636	46
2017	1 232	-9
2018	1 466	880
2019	1 382	83

Source : https://unctad.org/system/files/official-document/wir2020_en.pdf

Algerian politicians complained about EU's attitude for not pushing productive investment into Algeria. According to Darbouche (2010:5), EU deliberately provided only commercial ventures in the consumer products industry, where to the contrary, Asian, or Middle Eastern investors directed more productive sectors. The most concrete example of Algeria's deception is when Renault opted to establish its first regional plant in Morocco in 2008.

Over the last few years, we notice that there is a re-orientation of FDI towards the domestic market and a significant extension in infrastructure and transportation projects. China and Turkey have taken the French stand of the biggest investor as they invested significantly in Algeria in recent years. The visit of Turkish President Recep Tayyip Erdogan to Algeria marked this strategy positively during the "Turkish-Algerian Business Forum" that was hold in 2018. Among the biggest investors in Algeria, we

can name BAIC International (China), Hyundai and Ford (Lloyds Bank, 2020).

Table 3. Foreign Direct Investors in Algeria in 2018

Main Investing Country	% in 2018
China	24.8
Singapore	22.0
Spain	17.9
Turkey	16.2
Germany	2.7
South Africa	2.4
France	2.3

Source : <https://santandertrade.com/en/portal/establish-overseas/algeria/foreign-investment> (Latest available data)

Table 4. Main Invested Sectors in 2018

Main Investing Country	% in 2018
Industry	24.8
Tourism	22.0
Construction and Public Works	17.9
Agriculture	16.2
Services	2.7

Source: <https://santandertrade.com/en/portal/establish-overseas/algeria/foreign-investment> (Latest available data)

Algerian government recently changed its law about foreign direct investors to facilitate foreign investors acquisitions and operations in January 2020. The aim of this law is to encourage and to attract more foreign investment in exploration and production of oil and gas, and to ease taxes, simplify license procedures, and shorten the timeframes for the exploration and production activities. It is worth mentioning that the American oil company Sonatrach is the major hydrocarbons contractual regulator, it controls roughly 80% of hydrocarbon production in Algeria and supervises the country's exploration of oil and gas along with its production and distribution (US Trade Administration, 2020).

Algeria's Free Trade Agreement (FTA) with the EU: Trade Deficit for Algeria

The AA determined a transitional period comprising 12 years for Algeria to eliminate its duty and custom taxes, for all products. However, this timeframe had to be postponed to 2020 for several goods like steel, electronics, textiles, and vehicles. Many parties such as trade unions and politicians were against the application of the free trade area especially from

the perspective of Algeria as they claimed the zone to be economically detrimental for the country (Euractive, 2020). As Hamann pointed out, (2020) Algeria faced the activation of a 15 years old FTA with economic fears, mainly because the country depends on gas exports, the current Covid-19 epidemic caused an important drop in the oil prices. Thus, the free trade zone would lead in practice to a significant reduction of Algeria's income from oil exports. According the World Bank forecasts, Algeria has imported products from EU countries amounting 320 billion Euros in the years of 2005 and 2019. Based on the general import duties that that the country used to apply on EU products, the amount that would be lost by Algeria in these extra revenues for the government is significant. Therefore, the entry into force of the EU-Algerian FTA would eliminate the import tariffs and thus evaporate Algerian government revenues. On the other side, the EU would also similarly eliminate its imports taxes, (Algeria's exports of chemicals, mined materials, and petroleum products) which would expand European businesses and governments' purchases of Algerian exports. Nonetheless, as Algeria's trade balance is in deficit, its exports between 2019 and 2019 were worth only 15 billion Euros, against 320 billion Euros of imports of products from the EU. Even though Algeria desires to increase its exports with the FTA, it cannot compensate its lost revenues from import tariffs (Hamann, 2020).

Many Algerian businessmen and politicians stand against the deal because of its unequal consequences in economic terms. Even though it took years to negotiate the FTA, today many Algerians wish and expect a renegotiation for more balanced and equal terms for Algeria. For this reason, the Algerian President was put a lot under pressure and requested trade minister Kamel Rezig to reassess the FTA (The North Africa Post, 2020)

Turkey's Losses from Algeria's FTA with the EU

Just like Algeria, the EU forms Turkey's number one commercial partner, especially after the entry into force of the Customs Union in 1996. On the other hand, FTAs concluded by the EU with third countries put Turkey under unfair competition, leading to losses in market shares. A study investigated by Dinçer et al (2020:1) assesses the effects of the EU-Algerian FTA on trade flows in Turkey in 2005. The study consisted of 181 countries, to measure commercial effects of the EU-Algeria FTA for the years of 1996–2013. In result, they found that Algerian and Turkish bilateral trade is negatively affected from this FTA, as Turkish imports and exports could have been 12 and 17% higher, without the EU – Algeria FTA in force (Dinçer et al, 2020:1).

The European Union Funds Put in Place Toward Algeria

The EU allocated since 2011, 273.3 million Euros in total to Algeria through the “European Neighbourhood Instrument” (ENI). Besides the ENI, EU also provided some other tools such as the “European Instrument for Democracy and Human Rights” (EIDHR) and the “Civil Society Organisations-Local Authorities” (CSO-LA) programme. In addition, during the European and Algerian Association Council hold in March 2017, a financial assistance worth 40 million Euro was signed with the aim of supporting Algerian economy. Key focus points of the EU to provide these funds are (European Commission, 2017):

- ‘Renewable energy and promotion of energy efficiency (10 million Euro),
- the modernisation of public finances (10 million Euro) and
- the execution of the EU - Algeria AA (20 million Euro)‘.

Between 2014 and 2017, the EU allocated most of its funds to Algeria on legal reforms, the participation of citizens into public life, improvements of labour market, economy diverseness and employment. The EU financial assistance to Algeria between the years 2018-2020 is provided mostly to cover the ‘2017 Partnership Priorities’ which are:

- promotion of basic rights, improvement of political dialogue, enhancing governance, strengthening the rule of law,
- partnership in socially and economically more inclusive programs and trade,
- collaboration in energy projects, in environment and development,
- closer communication in strategy dimension and security affairs and
- collaboration in migration issues.

Algeria’s Reluctant Position in Security Cooperation Issues

The EU was seeking for more collaboration and engagement from Algeria especially on migration related issues. The EU developed financial incentives and funds on these issues, some countries used more of these funds, compared to Algeria who did not agree to negotiate a “Mobility Partnership”, and doesn’t take part in projects under the “EU Emergency Trust Fund for Africa” (EUTF), apart for large regional projects (Zardo and Loschi,2020:2). According to Zardo et al, there is a resistance and non-cooperative approach from Algeria to the EU’s funds, for example Algeria does not collaborate with the EU in Frontex neither (Zardo and Loschi, 2020: 1-7).

Conclusion

We have seen in our research that Algeria has a “special” relation with France due to its traumatic colonial history which continues today to overshadow its political, economic, diplomatic and security ties both with France and the European Union. As we have analysed in our paper, there have been many initiatives, programs and tools that the EU introduced to Algeria such as the “Association Agreement”, the “EU Neighbourhood Policy”, the “Euro-Mediterranean Partnership”, the “Union for the Mediterranean” and the “Free Trade Agreement”. All these agreements and initiatives were planned to extend the bilateral cooperation between Algeria and the EU to many areas such as politics, economics, environmental, but also and especially in security and migration issues in the recent years. We can say that among the Mediterranean and North African countries, Algeria had rather an uneasy and strained relationship with the European Union.

In terms of the promotion of democratic values in Algeria, we can assess that EU's agreements had insufficient impact especially in the use of conditionality for democratization in the re-definition processes of the security concerns at the EU level on one hand and at the empowerment of the authoritarian elite in Algeria on the other hand (Çelenk, 2009:1). From a political perspective, the European Union wishes to increase the level of cooperation in security and migration issues with Algeria. However, this is indeed a matter of mutual interest, because countries tend to cooperate in proportion of their interests and security issues are always on the top level of states' sovereignty areas. Thus, we can conclude by saying that the political perspective of this bilateral cooperation is marked with a certain level of reluctance. Politically, the EU is longing for more cooperation from Algeria, especially on migration and security issues.

According to Jaumotte, the expected FDI increase didn't happen in Algeria despite the European regional trade agreement with Algeria in the 1990's. The FDI stock-to-GDP ratio stagnated and actually declined between 1995 and 1999 (Jaumotte, 2004:15). According to Haddoud et al, who analysed the impact of the European Union Regional Trade Agreement on the Algerian foreign trade and its economic welfare, between 2000 and 2010, the Association agreement had created new trade opportunities in new sectors outside hydrocarbon. However, trade creation occurred mainly in imports, rather than exports (Haddoud et al, 2013:1). Therefore, we can say that economic welfare remained negative; if exports are lower than imports, trade balance would stay negative for Algeria and thus create a budgetary deficit for the country.

Therefore, from an economic perspective, we can say that the FTA is benefitting more the EU than Algeria' because Algerian foreign trade balance is in deficit, the country imports more than it exports. We also find an important American economic engagement in Algeria, especially regarding oil and gas exploring and production activities. Algerian government has stated it needs foreign partners to double exploration and production hydrocarbons in the next five years, including exploring and developing its shale oil and gas resources.

Lastly, we can add that even though Algeria is rich of natural resources and its main revenues lie on hydrocarbons activities, it would be beneficial for the future of its economy to shift towards a more diversified economy, which in turn would contribute positively to employment and economic growth levels of the country and diminish the negative effects of any sudden drops of oil and gas prices, as it recently happened with the Covid-19 pandemic globally in 2020.

References

- Aljazeera, Algeria seeks apology from France Over Colonial Past, Retrieved from: <https://www.aljazeera.com/news/2020/07/algeria-seeks-apology-france-colonial-president-200705062242863.html>
- Bensaid, M., Ziani, S. (2015). Elites, Power and Ideology in Algeria: Between State-Building and Political Change, *Contemporary Arab Affairs*, 8(3), 363–378.
- Britannica, Algerian War, Retrieved from: <https://www.britannica.com/event/Algerian-War>
- Caruso, D., Geneve, J. (2015). Trade and History: The Case of EU-Algeria Relations, *Boston University International Law Journal*, Retrieved from: <https://www.bu.edu/ilj/2015/02/17/trade-and-history-the-case-of-eu-algeria-relations/>
- Central Intelligence Agency, *World Fact Book*, Retrieved from: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ag.html>
- Cohen, W.B. (1980). Legacy of Empire: The Algerian Connection, *Journal of Contemporary History*, 15(1), 97-123.
- Çelenk, A. A. (2009). Promoting Democracy in Algeria: The EU Factor and the Preferences of the Political Elite, *Democratization*, 16(1), 176–192.
- Daily Sabah, Franco-Algerian Ties: A conflict of memory or love-hate relationship?, Retrieved from: <https://www.dailysabah.com/op-ed/2020/02/17/franco-algerian-ties-a-conflict-of-memory-or-love-hate-relationship>

Darbouche, H. (2010). Energising' EU–Algerian Relations, *The International Spectator*, 45(3), 71-83.

Dinçer, N. N., Tekin-Koru, A. Yaş, P. (2018). Costs of a Missing FTA: The Case of Turkey and Algeria, *Empirica*, V. 45, p. 489–505.

Euractive, Algeria Wants To 'Reassess' EU Trade Deal, Retrieved from: <https://www.euractiv.com/section/economy-jobs/news/algeria-wants-to-reassess-eu-trade-deal>

European Commission, Countries and Regions: Algeria, Retrieved from: <https://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/algeria/>

European Commission, Euro-Mediterranean Partnership, Retrieved from: <https://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/regions/euro-mediterranean-partnership/>

European Commission, European Neighbourhood Policy and Enlargement Negotiations, Retrieved from: https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/neighbourhood/countries/algeria_en

European Commission, European Neighbourhood Policy and Enlargement Negotiations, Retrieved from: https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/news_corner/news/eu-algeria-eu-adopts-%E2%82%AC40-million-projects-support-algerias-renewable-energy-public_en

European Commission, European Neighbourhood Policy, Retrieved from: https://ec.europa.eu/home-affairs/what-we-do/policies/international-affairs/european-neighbourhood-policy_en

European Commission, Negotiations and Agreements, Retrieved from: <https://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/negotiations-and-agreements/>

European Commission, Trade in Goods with Algeria, Retrieved from: https://webgate.ec.europa.eu/isdb_results/factsheets/country/details_algeria_en.pdf

France Diplomacy, Algeria: Economic Relations, Retrieved from: [https://www.diplomatie.gouv.fr/en/country-files/algeria/#:~:text=France%20remained%20Algeria's%20second%2Dlargest,%25\)%20and%20Germany%20\(7%25\)](https://www.diplomatie.gouv.fr/en/country-files/algeria/#:~:text=France%20remained%20Algeria's%20second%2Dlargest,%25)%20and%20Germany%20(7%25))

Global Economy, Algeria: Foreign Direct Investment, Retrieved from: https://www.theglobaleconomy.com/Algeria/Foreign_Direct_Investment/

Hamann, J. (2020). Algeria-EU Partnership Under Threat as Free Trade Agreement Approaches, Retrieved from: <https://www.morocoworldnews.com/2020/08/316536/algeria-eu-partnership-under-threat-as-free-trade-agreement-approaches/>

- Hamidani, S. (2020). Colonial Legacy in Algerian–French Relations, *Contemporary Arab Affairs*, 13(1), 69–85.
- Jaumotte, F. (2004). Foreign Direct Investment and Regional Trade Agreements: The Market Size Effect Revisited, *IMF Working Paper*, WP 04/206, 1-32.
- Lefèvre, R. (2015). A New Chapter in Relations Between Algeria and France?, *The Journal of North African Studies*, 20(3), 315-318.
- Lloyds Bank, Investing in Algeria, Retrieved from: <https://www.lloydsbanktrade.com/en/market-potential/algeria/investment>
- Lounici, R. (2011). The Relation Between the Military and the Political in Contemporary Algerian History”, *Contemporary Arab Affairs*, 4(3), 288–300.
- Haddoud, M. Y., Salmon, K., Jones, P., Newbery, R. (2013). The Impact of Regional Trade Agreements on North African Countries’ Foreign Trade and Economic Welfare, Evidence from Algeria and the European Union Association Agreement, *University of Plymouth*, 1-34.
- Santander Trade Markets, Algeria: Foreign Investment, Retrieved from: <https://santandertrade.com/en/portal/establish-overseas/algeria/foreign-investment>
- The Algerian Story, Algeria Today, Retrieved from: <https://sites.google.com/a/oxy.edu/the-algerian-story/post-revolution-algeria/algeria-2010-12>
- The Algerian Story, Post Revolution Algeria, Retrieved from: <https://sites.google.com/a/oxy.edu/the-algerian-story/post-revolution-algeria/the-relationship-of-france-and-algeria>
- The North Africa Post, EU-Algeria FTA Deal Heading for Deadlock”, Retrieved from: <https://northafricapost.com/43321-eu-algeria-fta-deal-heading-for-deadlock.html>
- The Observatory of Economic Complexity, OEC: Algeria, Retrieved from: <https://oec.world/en/profile/country/dza>
- Trading Economics, Algeria, Retrieved from: <https://tradingeconomics.com/algeria/gdp-growth>,
- Union for the Mediterranean, Who We Are, Retrieved from: <https://ufmsecretariat.org>
- United Nations Conference on Trade and Development, World Investment Report 2020, Retrieved from: https://unctad.org/system/files/official-document/wir2020_en.pdf

How Deep is the European Union's Economic and Political Cooperation with Algeria? The Impact of the European Agreements

---

USA International Trade Administration, Algeria's Oil and Gas Hydrocarbons, Retrieved from: <https://www.trade.gov/knowledge-product/algeria-oil-and-gas-hydrocarbons>

Walsh, A. (2020). Algeria-Europe Economic Integration: Where Are We Now and Where Do We Go?, *Middle East Institute*, Retrieved from: <https://www.mei.edu/publications/algeria-europe-economic-integration-where-are-we-now-and-where-do-we-go>

World Bank, Algeria Overview, Retrieved from: <https://www.worldbank.org/en/country/algeria/overview>

World Trade Organization, Accessions: Algeria, Current Status of Accession, Retrieved from: https://www.wto.org/english/thewto_e/acc_e/a1_algerie_e.htm

Zardo, F., Loschi, C. (2020). "EU-Algeria (non)cooperation On Migration: A Tale of Two Fortresses, *Mediterranean Politics*, 1-23.

[itobiad], 2021, 10 (1): 170-186.

**Kavram Karikatürlerinin Derse Yönelik Tutuma Etkisi: Bir Meta-
Analiz Çalışması**

The Effect of Concept Cartoons on Attitude Towards Lessons: A
Meta-Analysis Study

Engin DEMİR

Dr Öğr. Üyesi, Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri
Meslek Yüksekokulu

Asst. Prof., Bandırma Onyedli Eylül Univ. Vocational School Of Health
Services

edemirakademik@gmail.com

Orcid ID: 0000-0002-6280-5467

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 15.10.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 13.12.2020
Yayın Tarihi / Published	: 09.03.2021
Yayın Sezonu	: Ocak-Şubat-Mart
Pub Date Season	: January-February-March

Atıf/Cite as: Demir, E . (2021). Kavram Karikatürlerinin Derse Yönelik Tutuma Etkisi: Bir Meta-Analiz Çalışması . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 10 (1) , 170-186 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/60435/811161>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Kavram Karikatürlerinin Derse Yönelik Tutuma Etkisi: Bir Meta Analiz Çalışması

Öz

Kavram karikatürleri ile öğretim, öğrencilerin kavramları anlamaya olan ilgisini artırmanın yanı sıra yaratıcılıklarının gelişimi açısından etkilidir. Öğrencileri, ortaya çıkan sorunları fark etmeye ve çözüm aramaya teşvik eden bir yöntem olarak kabul edilir. Kavram karikatürleri ile öğretimin fen ve teknoloji alanında ağırlıklı olarak tercih edildiği görülmekle birlikte sosyal bilgiler ve diğer alanlar için de tercih edildiği görülmektedir. Türkiye’de kavram karikatürlerinin tutuma etkisini araştıran birçok çalışma mevcuttur. Bu çalışmada Kavram karikatürleri ile öğretimin derse yönelik tutuma etkisi üzerine yapılmış birbirinden bağımsız çalışmaların bir araya getirilmesi ve sonuçlarının analiz edilmesi amaçlanmıştır. Bu çalışmada meta-analize başlamadan önce, hangi çalışmaların meta-analize dâhil edileceğine ilişkin ölçütler belirlenmiştir. Araştırma kapsamında 2007-2019 yılları arasında yayımlanan 23 çalışmadan ölçütlere uygun olan 15 çalışma değerlendirmeye alınmıştır. Çalışmalardaki toplam katılımcı sayıları, deney grubu için toplam 469, kontrol grubu için ise toplam 476’dır. Araştırmalar Türkiye’de yürütülmüştür. Toplanan verilerin analizinde meta analiz yöntemi kullanılmıştır. Araştırma sonucuna göre, ortalama etki büyüklüğü değeri 0,345 ve pozitif bulunmuştur. Araştırmada heterojenite testi sonuçları dikkate alınarak etki büyüklüğünün hesaplanmasında rasgele etkiler modeli tercih edilmiştir. Rastgele etkiler modeline göre yapılan analiz sonucunda ortalama etki büyüklüğü değeri %95 güven aralığında anlamlı bulunmuştur ($Z = 5,262$). Elde edilen sonuçlar kavram karikatürleri ile öğretimin, geleneksel öğretim yöntemlerine göre öğrencilerin derse yönelik tutumuna, pozitif ve küçük düzeyde bir etkiye sahip olduğu yönündedir. Etki büyüklüklerinin ders alanlarına, araştırmanın yapıldığı coğrafi bölgeye, öğretim kademelerine ve uygulama sürelerine göre anlamlı farklılık göstermediği anlaşılmıştır. Araştırma bulguları kavram karikatürleri ile öğrenme yaklaşımının kullanıldığı deney grubu öğrencilerinin, geleneksel öğrenme yönteminin kullanıldığı kontrol grubu öğrencilerine göre derse yönelik daha olumlu tutuma sahip olduğunu göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Kavram Karikatürleri, Öğrenme, Tutum, Meta-Analiz, Moderatör Analiz

The Effect of Concept Cartoons on Attitude Towards Lessons: A Meta-Analysis Study

Abstract

Teaching with concept cartoons is effective in terms of the development of creativity as well as increasing students' interest in understanding concepts.

It is considered as a method that encourages students to notice the emerging problems and seek solutions. Concept cartoons are generally considered more suitable for Science, Technology, Engineering, and Mathematics. In Turkey, there are many studies on the effects of the concept of attitude cartoons. This study aims to bring together independent studies on the effect of concept cartoons on the attitude towards the lesson and to analyze the results. Before starting meta-analysis, the criteria for which studies will be included in the meta-analysis were determined. Within the scope of the research, 15 studies that comply with the criteria out of 23 studies published between 2007-2019 were evaluated. All of these 15 studies were carried out in Turkey. Collected data were analyzed by the meta-analysis method. In the study, a random-effects model was preferred in calculating the effect size, taking into account the heterogeneity test results. According to the results of the research, as a result of the analysis made according to the random-effects model, the average effect size value was found to be significant at 95% confidence interval ($Z = 5,262$). The average effect size value was found to be 0.345 and positive. The results obtained are that concept cartoons have a positive and small effect on students' attitudes towards the lesson compared to traditional teaching methods. It was understood that the effect sizes did not differ significantly according to the course areas, geographical region, education levels, and application periods. The research findings showed that the experimental group students in which the learning approach was used with concept cartoons had a more positive attitude towards the lesson than the control group students where the traditional learning method was used.

Keywords: Concept Cartoons, Learning, Attitude, Meta-Analysis, Moderator Analysis

Giriş

Kavram karikatürleri soru sormayı teşvik eden, merak uyandıran ve sınıf tartışmalarına yol açan karikatür şeklindeki çizimlerdir (Long ve Marson, 2003). Bilimsel düşüncenin artmasına olanak sağlayan kavram karikatürleri, ilk olarak 1993 yılında Brenda Keogh ve Stuart Naylor tarafından ortaya çıkarılmıştır (Keogh ve Naylor, 1993). Ancak kavram karikatürlerinin amacı mizah yapmak ya da okuyucuyu eğlendirmek değildir (Uğurel ve Morali, 2006). Bu karikatürler günlük hayatta karşımıza çıkan bilimsel durumları irdeleyen birbirinden farklı bakış açılarını, karikatür şeklindeki çizimlerle ortaya koymaktadır (Naylor ve Keogh, 2010, s.3). Bilimsel olarak bakış açılarından yalnızca biri doğrudur. Kavram karikatürlerinin kullanımı öğrencilerin derse katılımını artırırken (Roesky ve Kennepohl 2008), öğrencilerin düşünme becerilerini geliştirmekte ve motivasyonlarını artırmakta (Kirişçioğlu ve Başdaş 2007) ve kavram yanlışlarının giderilmesine yardımcı olmaktadır (Kabapınar, 2005). İki ya da daha fazla karakterin yer aldığı kavram karikatürleri yapılandırmacı yaklaşımı temel almaktadır.

Türkiye’de kavram karikatürlerinin, öğrencilerin derse yönelik tutumlarına etkisi üzerine 23 adet akademik çalışma bulunmaktadır. Çalışmaların tamamı tez niteliğinde olup fen ve sosyal bilgiler öğretimi ağırlıklıdır. Bu çalışmaların dışında çalışmanın veri kaynağı olan tezlerden türetilen makalelere rastlanmış ancak veri kaynağı olarak tezler alınmıştır. Bu araştırmanın veri kaynağını oluşturan 15 tezin 10’unda deney gurubuna yapılan son test verilerine göre kavram karikatürleri destekli öğretimin derse yönelik tutumu artırdığı sonucuna varılırken, beş çalışmada (Baysarı, 2007; Çiçek, 2011; Şahin, 2019; Yıldırım, 2017; Yılmaz, 2013) ise derse yönelik tutumda istatistiksel olarak herhangi bir değişime rastlanmamıştır. Görüldüğü üzere aynı konu alanı üzerine yapılan çalışmalarda farklı sonuçlar elde edilmektedir. Bu sonuçların farklılaşmasında özellikle örneklem büyüklüklerindeki farklılıklar etkili olabilir. Bu nedenle ancak meta analiz yoluyla çalışmaların tamamından ortak bir istatistiksel anlamlılık çıkarmak mümkündür.

Bu çalışmada kavram karikatürleri ile öğretimin derse yönelik tutuma etkisi üzerine yapılmış birbirinden bağımsız çalışmaların bir araya getirilmesi ve sonuçlarının analiz edilmesi amaçlanmıştır. Günümüzde birbirinden bağımsız olarak yürütülen ancak aynı konu alanının araştırma konusu olduğu çok sayıda araştırmaya rastlanmaktadır. Bu nedenle yapılan araştırmaların sonuçlarını karşılaştırmak, yorumlamak ve gelecekteki araştırmalara yol göstermek adına daha geniş ve detaylı bir araştırma yaklaşımına gereksinim duyulmuştur. Meta-analiz bu amaçla kullanılacak bir yöntem olarak ele alınmaktadır. Meta-analizin araştırma sentezi yapmanın en yaygın yollarından bir tanesi olduğu konusunda alan yazında bir görüş birliği vardır (Lipsey ve Wilson, 2001; Schulze, 2007, s.87). Bu yöntem farklı yer ve zamanlarda yürütülen küçük, orta ya da büyük örnekleme sahip bireysel araştırmalardan elde edilen verileri birleştirmeyi ve ortak bir sonuç çıkarmayı amaçlamaktadır. Bu sayede toplam örneklem sayısı artarak, farklı çalışmalardan elde edilen niceliksel sonuçlar daha doğru bir sonuca ulaşmayı sağlayacaktır (Yıldız, 2002). Literatür incelendiğinde kavram karikatürleri ile öğretimin derse yönelik tutuma etkisini inceleyen bir meta analiz çalışmasına rastlanmamıştır. Bu bağlamda literatürde henüz yer almayan bu meta analiz çalışmasının gerekli olduğu görülmektedir. Yapılan araştırmada kavram karikatürleri ile öğretimin derse yönelik tutuma etkisi 15 çalışma ve dört moderatör değişkeni ile incelenmiştir.

Bilimsel bilgi kümülatif (birikimli) biçimde artmaktadır. Belirli bir konu farklı araştırmacılar tarafından farklı örneklem üzerinde çalışılabilmektedir. Bu araştırmada da benzer biçimde farklı araştırmacılar tarafından çalışılmış olan “kavram karikatürlerinin derse yönelik tutuma etkisi” konu edinilmiştir. Belirli bir konuda yapılan çalışmalar benzer sonuçlara ulaşabileceği gibi zaman zaman farklı sonuçlara da ulaşabilmektedir. Dolayısıyla tüm bu araştırmaları, araştırmalar üstü bir bakış açısıyla ele alma ve ortak bir bilimsel sonuca ulaşma ihtiyacı hissedilmektedir. Bu ihtiyaca meta-analiz karşılık vermektedir. Bu

doğrultuda araştırmannın amacı; kavram karikatürleri ile öğretimin, geleneksel yöntemle göre derse yönelik tutuma etkisini belirlemektir. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki hipotezler test edilmiştir:

Hipotez 1: Kavram karikatürleri ile öğrenme-öğretme sürecinden geçmiş öğrencilerin derse yönelik tutumları ile geleneksel öğrenme yöntemleriyle öğrenme-öğretme sürecinden geçmiş öğrencilerin tutumları arasında fark vardır.

Hipotez 2: Farklı öğretim kademelerinde kavram karikatürleri ile öğrenme-öğretme sürecinden geçmiş öğrencilerin derse yönelik tutumları ile geleneksel öğrenme yöntemleriyle öğrenme-öğretme sürecinden geçmiş öğrencilerin derse yönelik tutumları arasında fark vardır.

Hipotez 3: Farklı derslerde kavram karikatürleri ile öğrenme-öğretme sürecinden geçmiş öğrencilerin derse yönelik tutumları ile geleneksel öğrenme yöntemleriyle öğrenme-öğretme sürecinden geçmiş öğrencilerin derse yönelik tutumları arasında fark vardır.

Hipotez 4: Farklı coğrafi bölgelerde kavram karikatürleri ile öğrenme-öğretme sürecinden geçmiş öğrencilerin derse yönelik tutumları ile geleneksel öğrenme yöntemleriyle öğrenme-öğretme sürecinden geçmiş öğrencilerin derse yönelik tutumları arasında fark vardır.

Hipotez 5: Farklı uygulama sürelerinde kavram karikatürleri ile öğrenme-öğretme sürecinden geçmiş öğrencilerin derse yönelik tutumları ile geleneksel öğrenme yöntemleriyle öğrenme-öğretme sürecinden geçmiş öğrencilerin derse yönelik tutumları arasında fark vardır.

Yöntem

Yapılan araştırmada meta analiz yöntemi kullanılmıştır. Meta analiz kelime anlamı olarak üst analiz anlamında kullanılmaktadır. Meta analiz ile belirli bir konu üzerine yapılan araştırmalardan elde edilen nicel veriler birleştirilir ve genel bir istatistiksel sonuç elde edilir. (Dinçer, 2014, s.2; Olkin, 1999). Diğer bir ifadeyle meta analiz birden fazla araştırma sonucundan elde edilen sayısal verilerin karşılaştırılarak istatistiki olarak etki büyüklüklerinin hesaplanmasına olanak sağlar (Rudy, 2001). En kısa tanımıyla meta analiz, analizlerin analizidir (Cohen, Manion ve Morrison, 2007, 291). Meta-analiz belirli bir araştırma konusu ile ilgili çalışmalar üstü bir bakış açısı sunarak farklı kuram ve modellerin ortaya çıkmasına olanak sağlamaktadır (Erkuş, 2013, 109).

Araştırmaya Dâhil Edilme-Edilmeme Ölçütleri

Araştırma kapsamında kavram karikatürü ile öğretimin tutum üzerine etkisinin incelendiği tüm deneysel çalışmalar taranmıştır. Tarama sonucunda konuyla ilgili yurtdışı yayına rastlanılmamış, yurtiçinde ise 53 adet teze ulaşılmıştır. Araştırma sonucunda ulaşılan yurtiçi makalelerin tamamı yurtiçi tezlerden üretildiği için makaleler araştırmaya dâhil edilmemiştir. Elde edilen 53 yurtiçi tezdten 23'ü kavram karikatürlerinin

tutumuna etkisini konu edinmektedir. Bu 23 çalışmanın sekizi verilerin nonparametrik olması, ön test – son test puanlarının bulunmaması ve kontrol grubunun yer almaması sebeplerinden dolayı araştırmaya dâhil edilmemiştir. Böylece araştırmaya dâhil olan çalışma sayısı 15 olarak belirlenmiştir. Araştırmaya dâhil edilen 14 yüksek lisans ve bir adet doktora çalışmasında, deney grubunda yer alan katılımcılar kavram karikatürleri ile öğretim, kontrol grubundaki katılımcılar ise geleneksel öğretime tabi olmuşlardır. Araştırmaya dâhil edilen toplam 15 çalışma 2007 ve 2019 yılları arasında yayınlanmıştır.

Verilerin Toplanması

Araştırmaya dâhil edilen çalışmalar için, Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK) Ulusal Tez Arama Sistemi, Google Scholar ve Web of Science bilimsel veri tabanlarından alınmıştır. Veri tarama süreci 2020 yılının Haziran ayında gerçekleştirilmiştir. Tarama sırasında kullanılan anahtar kelimeler, “kavram karikatürleri”, “kavram karikatürleri ve tutum”, “concept cartoon”, “concept cartoon and attitude” şeklindedir. Araştırmaya dâhil edilme kriterlerini karşılayan çalışmalardan yayımlanma yılı, çalışma türü, ders türü, öğretim kademesi, standart sapma ve ortalamalar, katılımcı sayıları ve araştırmanın yapıldığı şehir bilgileri Microsoft Excel programında toplanmıştır. Veri toplama süreci araştırmacı ve araştırmacı ile aynı alanda çalışan ikinci bir araştırmacı tarafından eşzamanlı gerçekleştirilmiş, elde edilen veriler karşılaştırılarak veri toplama aşamasında insan kaynaklı hatalar giderilmiştir.

Verilerin Analizi

Meta-analizin doğasını oluşturan temel terim etki büyüklüğü diğer bir adıyla etki katsayısıdır. Bu değer bir çalışmada bağımsız değişkenin bağımlı değişkeni olumlu ya da olumsuz yönde ne derecede etkilediğini ortaya koyar (Dinçer, 2004, s.16). Birbirinden bağımsız ancak aynı konu üzerine yapılmış çalışmaların etki büyüklükleri meta analiz ile genel ya da ortak bir etki değeri olarak hesaplanabilir. Etki büyüklüğü hesaplamada önemli olan doğruluk ve kesinlik kavramlarıdır. Kesinlik; örneklem büyüklüğü, standart hata, varyans, güven aralığı, örneklem homojenliği ve araştırma modellerinden etkilenmektedir (Borenstein vd, 2009). Etki büyüklüklerinin hesaplanmasında sabit etki ya da rasgele etkiler modeli kullanılabilir. Çalışmaların evrenleri aynı büyüklükte ise sabit etki modelinin, farklı büyüklükte ise rasgele etkiler modelinin kullanılması uygun olacaktır (Dinçer, 2004, s.19).

Meta-analizde amaç ortak etkiyi belirlemektir. Diğer tüm istatistiksel analizlerde uç verilerin analizi etkilemesi istenmediği gibi meta-analizde de heterojenlik gösteren uç çalışma diyebileceğimiz çalışmaların sonuçlarının ortak etkiyi etkilemesi istenmez. Sabit etkiler modelinde, meta analize konu olan tüm çalışmalarda evren büyüklüklerinin aynı olduğu ve yalnızca bir adet gerçek etki büyüklüğü değerinin var olduğu varsayılmaktadır. Ancak meta analitik veri grubundaki çalışmalara ait demografik veriler sık sık

benzerlik göstermezler. Bu durumda demografik veriler arasındaki hetorejenliği açıklamak için sabit etkiler modelinin yetersiz kaldığı söylenebilir. Buna karşın rastgele etkiler modelinde cinsiyet, yaş, eğitim durumu ya da gelir düzeyi gibi demografik verilerin evren büyüklüklerinin farklı olduğu ve belirli dönüşümler ile birleştirilebileceği varsayılmaktadır. (Dinçer, 2004; Üstün ve Eryılmaz, 2014, s.10). Çalışmaların ağırlıklandırılması sonucunda ortak etkiye katkısının aynı olamayacağı ve etkilerin dağılım ortalamasını tahmin etmeye çalışan rasgele etkiler modeli sabit etkiler modelinin varsayımından yola çıkmaz. Rastgele etkiler modelinde küçük örneklemlerle çalışmalar örneklem büyüklükleri doğrultusunda ağırlıklandırılır ve bu yolla meta-analizden çıkarılmaz. Bu yolla analizdeki diğer çalışmaların ortak etkiye tahmini konusunda bilgi vermesi sağlanmış olur. Esasında rastgele etkiler modelindeki bu durum sadece küçük örneklemlerle çalışmalar değil, analize alınan tüm çalışmalar için geçerlidir (Borenstein vd, 2009, s.78–79).

Q istatistiği sabit ya da rastgele etkiler modelinin seçiminde kullanılan önemli bir istatistiktir. Q analizinde “tüm araştırmaların genel etkiye paylaşım paylaşmadıkları” üzerine bir hipotez test edilir. Q istatistiği sonucu anlamlılık (p) değeri kritik değerin altındaysa tüm çalışmalar genel etkiye paylaşmamaktadır. Bu sonuç çalışmalar arasında heterojenite bulunmadığını göstermektedir. (Borenstein vd, 2009, 112; Hedges ve Olkin, 1985, 124–128). I² istatistiği ise bu heterojenitenin oranı hakkında bilgi vermektedir.

Meta analiz sürecinde yayın yanlılığını incelemek amacıyla Begg ve Mazumdar rank correlation istatistiği ile huni grafiğinden (funnel plot) kullanılmaktadır. Begg ve Mazumdar rank correlation istatistiğinde p değerinin. 05’den büyük olması, huni grafiğinde ise çalışmaların huninin iç kısmında toplanması ve simetrik olması beklenmektedir (Begg ve Mazumdar, 1994). Cooper, Hedges ve Valentine göre (2009, 437–440) meta analize dâhil edilen araştırmada yayın yanlılığı varsa, huni grafiğinde simetrik olmayan bir yayılım oluşmaktadır. Aynı zamanda huni grafiğinin bir köşesi diğerine göre daha boş gözükmektedir. Bu durumda küçük ve genel etkiye katkısı az olan araştırmalar huninin alt köşelerindeki boşluklara düşecektir. Grafikte “y” doğrusu standart hatayı vermektedir. Dolayısıyla meta-analizin kesinliği, hassasiyeti hakkında bilgi verir. Grafikte “y” doğrusuna göre üstte toplanan çalışmalar kesinliği/hassasiyeti yüksek çalışmalardır.

Guruplar arası homojenlik testi değeri Q_b ana ortalama etki büyüklüğü etrafındaki her bir sınıf için ortalama etki büyüklüğünün karelerinin toplamıdır (Bakioğlu ve Özcan, 2016). Yapılan araştırmada Q_b değerleri aracılığıyla moderatör değişkenler arasındaki farkların istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığı incelenmiştir. Çalışmada ortalama etki büyüklüğünde rol oynayacağı düşünülen dört moderatör değişken belirlenmiştir. Bunlar: Çalışmanın yürütüldüğü öğretim kademesi, ders, coğrafi bölge ve uygulama süresidir.

Bulgular

Araştırmaya dâhil edilme ölçütlerine uygun çalışmaların genel özellikleriyle ilgili bilgiler tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1.

Araştırmaya dâhil edilen çalışmalar ile ilgili genel bilgiler

	N	
Çalışmaların Öğretim Kademeleri	Ortaokul	13
	Lise	1
	Lisans	1
Çalışmaların Yürütüldüğü Dersler	Fen ve Teknoloji	8
	Sosyal Bilgiler	3
	Diğer	4
Çalışmaların Yayın Türleri	Doktora Tezi	1
	Yüksek Lisans Tezi	14
Çalışmaların Yürütüldüğü Coğrafi Bölgeler	Ege	6
	İç Anadolu	2
	Akdeniz	3
	Karadeniz	3
	Güney Doğu Anadolu	1
Çalışmaların Uygulama Süreleri	2 hafta	1
	3 hafta	2
	4 hafta	6
	6 hafta	4
	7 hafta	1
	8 hafta	1

Dâhil edilme ölçütlerini karşılayan toplam 15 çalışmanın meta analize dâhil edilmesi uygun görülmüştür. Çalışmalardaki toplam katılımcı sayıları, deney grubu için toplam 469, kontrol grubu için ise toplam 476’dır. Bu çalışmaların sekizi ilköğretim kademesinde ve fen ve teknoloji dersinde yürütülmüştür. Kavram karikatürlerinin derse yönelik tutuma etkisi çalışmaları ağırlıklı olarak yüksek lisans tezlerinde konu edinilmiştir. Çalışmalar en çok Ege bölgesinde gerçekleştirilmiş ve ağırlıklı olarak 4-6 haftada tamamlanmıştır. Kavram karikatürlerinin derse yönelik tutuma etkisi konusundaki çalışmalar çoğunlukla 2015 sonrasında gerçekleştirilmiştir.

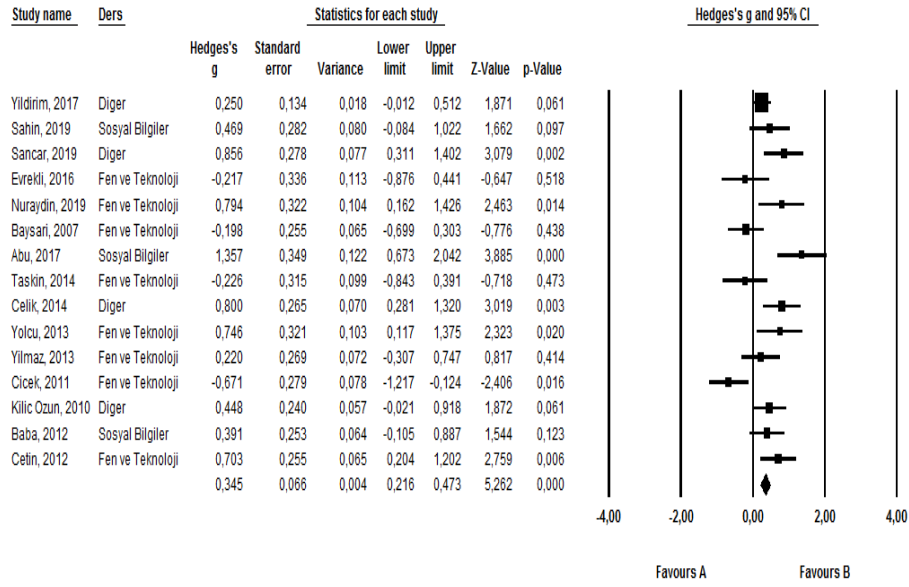
Kavram Karikatürlerinin Derse Yönelik Tutuma Etkisi

Araştırmada moderatör değişkenlere göre kavram karikatürleriyle öğretim yaklaşımının derse yönelik tutuma etkisi analiz edilmeden önce genel etki ve yayın yanlılığı test edilmiştir. Analizin sabit ya da rastgele etkiler modellerinden hangisiyle test edileceğinin belirlenmesi için çalışmaların heterojenite düzeyi incelenmiştir. Bu araştırmada yapılan analiz sonucunda 15 çalışmanın heterojen olduğu ($Q_{(15)}=45,220$, $p<.05$) belirlenmiştir. Q istatistiğinin anlamlı olması çalışmaların birbirinden farklı olduğu varsayımını doğrulamaktadır. Çalışmaların heterojenite düzeyi %69 düzeyindedir ($I^2 = \%68,6$). Cooper, Hedges ve Valentine göre (2009, 263) I^2

Kavram Karikatürlerinin Ders Yönelik Tutuma Etkisi: Bir Meta-Analiz Çalışması

değerinin %50'in üzerinde çıkması orta düzeyde, %75'in üzerinde çıkması ise yüksek düzeyde heterojenlik anlamına gelmektedir. Çalışmaların heterojen olduğu durumlarda rastgele etkiler modeliyle meta-analiz yapılması hesaplanan ortak etki büyüklüğünde daha gerçekçi sonuçlar vermektedir. Araştırmada heterojenite testi sonuçları dikkate alınarak etki büyüklüğünün hesaplanmasında rasgele etkiler modeli tercih edilmiştir. Çalışmaların meta analizdeki ağırlıkları şekil 1'de verilmiştir.

Meta Analysis

Şekil 1. Kavram karikatürleri ile öğretimin dersi yönelik tutuma ilişkin orman grafiği (forest plot)

Şekil 1'de meta analize dâhil edilen araştırmaların ağırlıkları ve her birinin etki büyüklükleri görülmektedir. Tablo 2'de ise rastgele etkiler modeline göre yapılan meta-analiz sonuçları özetlenmiştir.

Tablo 2.

Meta analize dâhil edilen çalışmaların rasgele etkiler modeline göre etki büyüklüğü

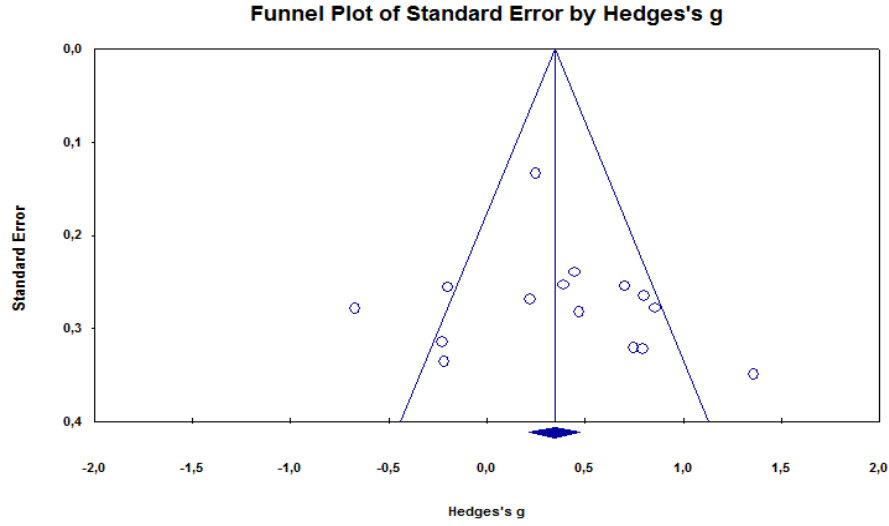
Çalışma Sayısı (N)	Etki Büyüklüğü (ES)	Standart Hata (SE)	Z	p	%95 Güven Aralığında Etki Büyüklüğü	
					Alt Sınır	Üst Sınır
15	0,345	0,066	5,262	0,000	0,216	0,473

Meta analize dâhil edilen çalışmaların rasgele etkiler modeline göre genel etki büyüklüğü değeri %95 güven aralığında alt sınırı 0,216, üst sınırı 0,473, ES=0,345 hesaplanmış ve anlamlı bulunmuştur (Z = 5,262, p<.05). Genel etki büyüklüğü değeri 0,345 ve pozitif bulunmuştur. Buna göre hesaplanan genel etki büyüklüğü değeri (ES=0,345<.40) küçük düzeyde bir etkiye sahiptir (Cohen, 1992; Thalheimer ve Cook, 2003). Kavram karikatürleri ile öğrenme

ortamlarında öğrenim görmüş bireylerin derse yönelik tutumlarının bu yaklaşıma göre öğrenim görmeyenlerden olumlu olduğu söylenebilir. Ancak bu olumlu etki küçük düzeydedir.

Meta analize dâhil edilen çalışmaların yayın yanlılığı, huni grafiği (funnel plot) ve Begg ve Mazumdar rank correlation istatistiği aracılığıyla incelenebilmektedir. Bu araştırmada yayın yanlılığını gösteren grafik şekil 2'de gösterilmiştir.

Şekil 2. *Yayın yanlılığına ilişkin huni grafiği (funnel plot)*

Şekil 2'de görüldüğü gibi araştırmaya dâhil edilen çalışmaların tamamına yakını huni grafiğinin iç kısmında toplanmamıştır. Ayrıca çalışmalar grafiğin her iki tarafında simetrik değildir. Şeklin dışına taşan çalışmalar etki büyüklüğü etkisi az olan ve sapma (yanlılık) gösteren çalışmalardır. Yayın yanlılığını incelemek amacıyla Begg ve Mazumdar rank correlation istatistiği de dikkate alınmıştır. Bu istatistikten elde edilen Tau katsayısı $\tau^2=0,23$ ve q değerinin (2-tailed, $q=0,40$) ,05'ten büyük olması neticesinde çalışmanın yayın yanlılığına sahip olmadığı anlaşılmaktadır (Dinçer, 2014).

Araştırmanın Yapıldığı Öğretim Kademesinde Kavram Karikatürlerinin Derse Yönelik Tutuma Etkisi

Kavram karikatürleri ile öğretim sürecinden geçmiş bireylerin derse yönelik tutumlarının araştırmanın yapıldığı öğretim kademesine göre farklılaşp farklılaşmadığı incelenmiştir. Sonuçlar tablo 3'te özetlenmiştir.

Tablo 3.

Öğretim kademesine göre etki büyüklüğüne ait bulgular

Sınıf	Çalışma Sayısı (N)	Etki Büyüklüğü (ES)	Standart Hata (SE)	Z	p	%95 Güven Aralığında Etki Büyüklüğü	
						Alt Sınır	Üst Sınır

Kavram Karikatürlerinin Derse Yönelik Tutuma Etkisi: Bir Meta-Analiz Çalışması

2	1	0,44	0,24	1,87	0,06	-0,02	0,91			
5	3	0,34	0,30	1,13	0,25	-0,24	0,93			
6	3	0,14	0,60	0,23	0,81	-1,03	1,32	5	3,91	0,56
7	6	0,44	0,15	2,94	0,00	0,15	0,75			
9	1	0,80	0,26	3,01	0,00	0,28	1,32			

Kavram karikatürlerinin derse yönelik tutuma etkisi üzerine yapılan araştırmaların beş öğretim kademesinde yapıldığı görülmüştür. Tablo 3 incelendiğinde öğretim kademesi moderatör değişkenine göre tutum çalışmaları arasında heterojenite olmadığı ($Q_{(b)} = 3,911$, $p > .05$) belirlenmiştir. Meta-analizde öğretim kademesi farklılık yaratan önemli bir değişken değildir.

Araştırmanın Yapıldığı Derse Göre Kavram Karikatürlerinin Derse Yönelik Tutuma Etkisi

Kavram karikatürleri ile öğretim sürecinden geçmiş bireylerin derse yönelik tutumlarının araştırmanın yapıldığı derse göre farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiştir. Sonuçlar tablo 4'te gösterilmektedir.

Tablo 4.

Farklı derslere göre büyüklüğüne ait bulgular

Ders	Çalışma Sayısı (N)	Etki Büyüklüğü (ES)	Standart Hata (SE)	Z	p	%95 Güven Aralığında Etki Büyüklüğü		sd	Q_b	p
						Alt Sınır	Üst Sınır			
Fen ve Tek.	8	0,14	0,19	0,71	0,47	-0,24	0,52			
Sosyal Bilgiler	3	0,69	0,28	2,47	0,01	0,14	1,24	2	3,47	0,17
Diğer*	4	0,52	0,15	3,35	0,00	0,21	0,83			

*Hayat Bilgisi, Matematik, Bilgi ve İletişim Teknolojileri, Genel Fizik

Kavram karikatürlerinin derse yönelik tutuma etkisi üzerine yapılan araştırmalar fen ve teknoloji, matematik ve diğer (tek kalan derslerin birleştirilmesiyle oluşan grup) derslerde yapıldığı görülmüştür. Tablo 4 incelendiğinde ders moderatör değişkenine göre tutum çalışmaları arasında heterojenite olmadığı ($Q_{(b)} = 3,475$, $p > .05$) belirlenmiştir. Meta-analizde tutuma ait araştırma verilerinin toplandığı ders farklılık yaratan önemli bir değişken değildir. Fen ve teknoloji dersinde kavram karikatürlerinin derse yönelik tutuma etkisiyle ilgili meta-analiz etki büyüklüğü anlamlı değildir. Buna karşın sosyal bilgiler ile diğer dersler grubunda anlamlıdır.

Araştırmanın Yapıldığı Coğrafi Bölgede Kavram Karikatürlerinin Derse Yönelik Tutuma Etkisi

Kavram karikatürleri ile öğretim sürecinden geçmiş bireylerin derse yönelik tutumlarının araştırmanın yapıldığı coğrafi bölgeye göre farklılaşıp farklılaşmadığına dair sonuçlar tablo 5'te gösterilmektedir.

Tablo 5.*Farklı coğrafi bölgelere göre etki büyüklüğüne ait bulgular*

Bölge	Çalışma Sayısı (N)	Etki Büyüklüğü (ES)	Standart Hata (SE)	Z	p	%95 Güven Aralığında Etki Büyüklüğü		sd	Q _b	p
						Alt Sınır	Üst Sınır			
						Akdeniz	3			
Ege	6	-0,03	0,21	0,78	0,85	-0,46	0,38			
Güney Doğu An.	1	0,79	0,32	2,46	0,01	0,16	1,42			
İç Anadolu	2	0,66	0,19	3,36	0,00	0,27	1,05			
Karadeniz	3	0,68	0,27	2,50	0,01	0,14	1,21			

Kavram karikatürlerinin derse yönelik tutuma etkisi üzerine yapılan araştırmaların Türkiye'nin beş coğrafi bölgesinde gerçekleştirildiği görülmüştür. Tablo 5 incelendiğinde farklı coğrafi bölge moderatör değişkenine göre tutum çalışmaları arasında heterojenite olmadığı ($Q_{(b)} = 8,236$, $p > .05$) belirlenmiştir. Meta-analizde coğrafi bölge farklılık yaratan önemli bir değişken değildir.

Araştırmanın Uygulama Süresine Göre Kavram Karikatürlerinin Derse Yönelik Tutuma Etkisi

Kavram karikatürleri ile öğretim sürecinden geçmiş bireylerin derse yönelik tutumlarının araştırmanın uygulama süresine göre farklılaşp farklılaşmadığına dair sonuçlar tablo 6'da gösterilmektedir.

Tablo 6.*Çalışmaların uygulama sürelerine göre etki büyüklüğüne ait bulgular*

Uygulama Süresi (hafta)	Çalışma Sayısı (N)	Etki Büyüklüğü (ES)	Standart Hata (SE)	Z	p	%95 Güven Aralığında Etki Büyüklüğü		sd	Q _b	p
						Alt Sınır	Üst Sınır			
						2	1			
3	2	0,29	0,12	2,40	0,01	0,05	0,52			
4	6	0,46	0,30	1,50	0,13	-0,13	1,05			
6	4	0,29	0,17	1,65	0,09	-0,05	0,64			
7	1	0,80	0,26	3,01	0,00	0,28	1,32			
8	1	0,44	0,24	1,87	0,06	-0,02	0,91			

Kavram karikatürlerinin derse yönelik tutuma etkisi üzerine yapılan araştırmaların Türkiye'nin iki ile sekiz hafta arasında gerçekleştirildiği görülmüştür. Tablo 6 incelendiğinde uygulama süreleri moderatör değişkenine göre tutum çalışmaları arasında heterojenite olmadığı ($Q_{(b)} = 7,976$, $p > .05$) belirlenmiştir. Meta-analizde çalışma uygulama sürelerinin farklılık yaratan önemli bir değişken değildir.

Sonuç ve Tartışma

Bu çalışma, meta-analiz kullanılarak, kavram karikatürleri ile öğretimin derse yönelik tutuma etkisini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu araştırmada meta-analize başlamadan önce, hangi çalışmaların meta-analize dâhil edileceğine ilişkin ölçütler belirlenmiştir. Araştırma, belirlenen ölçütleri karşılayan 15 çalışma ile yürütülmüştür. Bu çalışmalar ağırlıklı olarak ilköğretimde fen ve teknoloji ile sosyal bilgiler derslerinde yer almaktadır. Çalışmaya dâhil edilen araştırmaların büyük çoğunluğu yüksek lisans tezleridir. Bu çalışmalar coğrafi bölge olarak en çok Ege bölgesinde, öğretim kademesi olarak daha çok yedinci sınıf düzeyinde gerçekleştirilmiştir. Moderatör değişkenlere göre ortalama etki büyüklüğünde farklılık olup olmadığını test etmeden önce 15 çalışmada ortalama etki büyüklüğünün hangi grup (deney-kontrol) lehine olduğu test edilmiştir. Yayın yanlılığını incelemek amacıyla Begg ve Mazumdar rank correlation istatistiği ile huni grafiği dikkate alınmış ve yayın yanlılığının olmadığı anlaşılmıştır. Etki büyüklüğü değerleri arasındaki heterojenlik nedeniyle rastgele etkiler modeline göre yapılan analiz sonucunda ortalama etki büyüklüğü değeri %95 güven aralığında anlamlı bulunmuştur ($Z = 5,262, p < .05$). Ortalama etki büyüklüğü değeri 0,345 ve pozitif bulunmuştur. Buna göre hesaplanan genel etki büyüklüğü değeri ($ES=0,345 < ,40$) küçük düzeyde bir etkiye sahiptir (Cohen, 1992; Thalheimer ve Cook, 2003). Kavram karikatürleri ile öğretimin derse yönelik tutuma etkisinin bu yaklaşımla öğrenme-öğretme sürecinden geçen deney grubu lehine olduğu tespit edilmiştir. Ancak bu olumlu etki küçük düzeydedir. Meta analize dâhil edilen 15 çalışmadan dördünde kavram karikatürlerinin derse yönelik tutuma etkisi üzerine anlamlı bir farklılık bulunmamıştır (Baysarı, 2007; Çiçek, 2011; Şahin, 2019; Yılmaz, 2013). Diğer onbir çalışmada ise kavram karikatürlerinin derse yönelik tutuma etkisi üzerine anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Meta analize dâhil edilmeyen araştırmalardan Coşkun (2009) çalışmasında, kavram karikatürleri ile fen ve teknoloji öğretiminin, geleneksel öğretime göre öğrencilerin derse yönelik tutumlarına etkisini pozitif ve anlamlı bulmuştur. Güler (2010), ise benzer bir çalışmayı matematik dersi üzerinde yürütmüş ancak kavram karikatürleri ile matematik öğretiminin, geleneksel öğretime göre öğrencilerin derse yönelik tutumlarında anlamlı bir farklılık bulamamıştır. Benzer şekilde Meriç (2014) ve Gölgeci (2012), fen ve teknoloji dersinde kavram karikatürleri kullanımının derse yönelik tutumu etkisinin deney grubu lehine anlamlı olmadığı sonucuna varmışlardır. Bu bağlamda kavram karikatürlerinin tutuma etkisine dair çalışma sonuçları dikkate alındığında, meta analiz sonucu elde edilen küçük düzeydeki etki büyüklüğünün literatürle tutarlı olduğu söylenebilir.

Bulgulara heterojenliğe neyin sebep olduğunu belirlemek için mevcut etki büyüklüğü belirleme analizlerine ek olarak moderatör (grup) karşılaştırmaları yapılmıştır. Araştırmada moderatör değişken olarak öğretim kademesi, çalışmanın yapıldığı ders, coğrafi bölge ve uygulama süresi alınmıştır. Moderatörlerin tamamında istatistiksel olarak anlamlı bir

etkiye rastlanmamıştır. Yapılan meta analiz sonucunda kavram karikatürleri ile öğretimin, öğrencilerin derse yönelik tutumlarını artırmada düşük düzeyde bir etkiye sahip olduğu ve etki büyüklüklerinin ders alanlarına, araştırmanın yapıldığı coğrafi bölgeye, öğretim kademelerine ve uygulama sürelerine göre anlamlı farklılık göstermediği anlaşılmıştır.

Kaynakça

- Abu, M. (2017). *Sosyal bilgiler dersinde kavram karikatürleri kullanımının öğrencilerin derse yönelik tutum ve yaratıcı düşünme becerilerine etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Osmanpaşa Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Tokat.
- Baba, M. (2012). *İlköğretim öğrencilerine vatandaşlık bilinci kazandırmada kavram karikatürü kullanımının etkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Samsun.
- Bakioğlu, A. & Özcan, Ş. (2016). *Meta Analiz*. Nobel
- Baysarı, E. (2007). *İlköğretim düzeyinde 5. sınıf fen ve teknoloji dersi canlılar ve hayat ünitesi öğretiminde kavram karikatürü kullanımının öğrenci başarısına, fen tutumuna ve kavram yanlışlarının giderilmesine olan etkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Begg, C. B., & Mazumdar, M. (1994). Operating characteristics of a rank correlation test for publication bias. *Biometrics*, 50, 1088–1101.
- Borenstein, M., Hedges, L. V., Higgins, J. P. T., & Rothstein, H. R. (2009). *Introduction to Meta-Analysis*. UK: John Wiley & Sons Ltd.
- Chambers, E. A. (2004). An Introduction to Meta-Analysis with Articles from the Journal of Educational Research (1992–2002). *The Journal of Educational Research*, 98(1), 35–44. Doi: 10.3200/JOER.98.1.35-45
- Cohen, J. (1992). Statistical power analysis. *Current Directions in Psychological Science*, 1(3), 98-101.
- Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Cohen, L., Manion, L. & Morrison, K. (2007). *Research methods in education* (6. Edition). London: Routledge
- Cooper, H., Hedges, L. V., & Valentine, J. C. (2009). *The Handbook of Research Synthesis and Meta-Analysis* (2. Edition). New York: Sage Publication.
- Coşkun, S. A. (2009). *Fen bilgisi öğretiminde karikatür kullanımının başarı, motivasyon ve tutumlar üzerine etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Çelik, B. (2014). *Dokuzuncu sınıf bilgi ve iletişim teknolojisi dersinde mizah ve kavram karikatürü kullanımının öğrenci başarısı, tutumu, kaygısı ve kalıcılığa*

etkisi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Çetin, E. (2012). *Karikatürler ile zenginleştirilmiş fen ve teknoloji dersinin öğrenci başarısı ve tutumları üzerine etkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Ankara.

Çiçek, T. (2011). *İlköğretim 6. sınıf fen ve teknoloji dersinde kavram karikatürlerinin öğrenci başarısına, tutumuna ve kalıcılığa etkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Manisa.

Dereli, M. (2008). *Tam sayılar konusunun karikatürle öğretiminin öğrencilerin matematik başarılarına etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Dinçer, S. (2014). *Eğitim Bilimlerinde Uygulamalı Meta-Analiz*. Ankara: Pegem Akademi

Evrekli, E. (2016). *Animasyon destekli kavram karikatürlerinin kavramsal anlama, derse yönelik tutum ve sorgulayıcı öğrenme becerileri algılarına etkisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

Gölgeli, D. (2012). *Düşün-eşle-paylaş tekniği ile birlikte kullanılan kavram karikatürlerinin öğrencilerin akademik başarıları ile fen ve teknoloji dersine olan tutumlarına etkisinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Kayseri.

Güler, H. K. (2010). *Karikatür kullanılarak yapılan öğretimin ilköğretim 6. sınıf öğrencilerinin matematik dersi doğal sayılar alt öğrenme alanındaki akademik başarılarına ve matematik dersine karşı tutumlarına etkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimler Enstitüsü: Ankara.

Hedges, L. V., & Olkin, I. (1985). *Statistical Methods for Meta-Analysis*. USA: Academic

Işıkhani, U. & Moralı, S. (2006). Karikatürler ve matematik öğretiminde kullanımı. *MEB Eğitim ve Sosyal Bilimler Dergisi No170*. <https://dergipark.org.tr/en/pub/milliegitim/issue/36942/422504>

Kabapınar, F. (2005). Yapılandırıcı öğrenme sürecine katkıları açısından fen derslerinde kullanılabilecek bir öğretim yöntemi olarak kavram karikatürleri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri, Cilt:5, Sayı:1*. <https://app.trdizin.gov.tr/publication/paper/detail/TkRZME16ZzQ>

Keogh, B. & Naylor, S. (1993). Learning in science: another way in. *Primary Science Review*, 26, 22-23.

Kılıç Özün, S. (2010). *Hayat bilgisi öğretiminde kavram karikatürü yaklaşımının öğrenci başarısı ve tutumuna etkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak.

Kirişçiöğlü, S., & Başdaş, E. (2007). *Yapılandırmacı öğrenme ortamlarında fen ve teknoloji derslerinde kullanılabilir kavram karikatürleri ve etkinlik örnekleri*. Ankara, Özel Tefvik Fikret Okulları: Eğitimde Yeni Yönelimler IV: Yapılandırmacılık ve Öğretmen.

Lipsey, M. W. & Wilson, D. B. (2001). *Practical Meta-Analysis*. USA: Sage Publications.

Littell, J. H., Corcoran, J. & Pillai, V. (2008). *Systematic Reviews and Meta-Analysis*. USA: Oxford University Press

Long, S., & Marson, K. (2003). Concept Cartoons. *Hands on Science*, 19(3), 22-23.

Meriç, G. (2014). *Fen ve teknoloji dersinde kavram karikatürlerinin öğrencilerin kavramsal anlama, motivasyon ve tutum düzeyleri üzerine etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Manisa.

Naylor, S., & Keogh, B. (2010). *Concept Cartoons in Science Education*. Millgate House Publishers.

Nuraydın, H. (2019). *Kavram karikatürleriyle desteklenmiş proje tabanlı öğrenme yönteminin maddenin tanecikli yapısı ve özellikleri konusunda, öğrencilerin başarılarına ve fen'e karşı tutumlarına etkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Ankara.

Olkin, I. (1999). Diagnostic statistical procedures in medical meta analysis: formulating, evaluating, combining and reporting. *Stat – Med*, 18, 321 – 359. Doi:10.1002/(SICI)10970258(19990915/30)18:17/18<2331::AIDSIM259>3.0.CO;2-L

Petitti, D. B. (2000). *Meta-Analysis, Decision Analysis, and Cost-Effectiveness Analysis, Methods for Quantitative Synthesis in Medicine* (2. Edition). USA: Oxford University Press

Roesky, H. W., & Kennepohl, D. (2008). Drawing attention with chemistry cartoons. *Journal of Chemical Education*. 85(10), 1355-1360. Doi: 10.1021/ed085p1355

Sancar, M. (2019). *Ortaokul öğrencilerinin üçgenler ve dörtgenler konusundaki kavram yanlışlarının giderilmesinde ve matematiğe yönelik tutumlarında kavram karikatürlerinin etkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Zonguldak.

Schulze, R. (2007). The State and the Art of Meta-Analysis. *Zeitschrift für Psychologie/Journal of Psychology*, 215(2), 87–89. Doi: 10.1027/0044-3409.215.2.87

Şahin, E. (2019). *Kavram karikatürleriyle desteklenen fen öğretiminin ortaokul öğrencilerinin kavramsal başarı, motivasyon ve fen bilimlerine yönelik tutumlarına etkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.

Taşkın, Ö. (2014). *Fen ve teknoloji öğretiminde kavram karikatürü kullanımının öğrenci başarısı ve tutumuna etkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Manisa.

Thalheimer, W., & Cook, S. (2003). How to calculate effect sizes from published research: A simplified methodology. <https://doi.org/10.1113/jphysiol.2004.078915>

Üstün, U. & Eryılmaz, A. (2014). Etkili Araştırma Sentezleri Yapabilmek İçin Bir Araştırma Yöntemi: Meta-Analiz. *Eğitim ve Bilim*, 39(174), 1–32. Doi: 10.15390/EB.2014.3379

Yıldırım, B. (2017). *Kavram karikatürleri ile zenginleştirilmiş kavramsal değişim metinlerinin sınıf öğretmeni adaylarının basit elektrik devreleri konusundaki kavramsal anlama ve tutumlarına etkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Burdur.

Yıldız, N. (2002). *Verilerin değerlendirilmesinde meta-analizi*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Yılmaz, T. (2013). *Kavram karikatürleriyle desteklenmiş bilimsel hikâyelerin öğrencilerin akademik başarıları, tutumları ve motivasyonları üzerine etkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Manisa.

Yokuş, G., & Ayçiçek, B. (2020). Kavram karikatürlerinin Fen Eğitimi Dersi akademik başarısı üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik bir meta-analiz çalışması. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 49, 223-246. Doi: 10.9779/pauefd.592287.

Yolcu, H. (2013). *Fen öğretiminde kavram karikatürleri tekniğinin yapılandırmacı öğrenme ortamında kullanılmasının ilköğretim 7. sınıf öğrencilerinin başarı, tutum ve mantıksal düşünme yeteneklerine etkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay.

[itobiad], 2021, 10 (1): 187-206.

Kamu Çalışanlarının Yeşil Satın Alma Tutumları Üzerine Bir
Araştırma

**A Study on Green Purchasing Attitudes of Public Employees:
Sample of Düzce Province**

Abdulahap BAYDAŞ

Prof. Dr. Düzce Üniversitesi, İşletme Fakültesi
Prof., Düzce University Faculty of Communication
abdulahapbaydas@duzce.edu.tr
Orcid ID: 0000-0001-2345-6789

Serhat ATA

Araştırma Görevlisi, Düzce Üniversitesi, İşletme Fakültesi
RA., Düzce University Faculty of Communication
serhatata@duzce.edu.tr
Orcid ID: 0000-0002-5423-5118

Ali Ulaş DURU

Doktora Öğrencisi Düzce Üniversitesi, İşletme Fakültesi
PHD., Düzce University Faculty of Communication
aliulasduru@hotmail.com
Orcid ID: 0000-0003-2290-2905

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 06.10.2020
Kabul Tarihi / Accepted : 15.01.2021
Yayın Tarihi / Published : 10.03.2021
Yayın Sezonu : Ocak-Şubat-Mart
Pub Date Season : January-February-March

Atıf/Cite as: Baydaş, A , Ata, S , Duru, A . (2021). A Study on Green Purchasing Attitudes of Public Employees: Sample of Düzce Province . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 10 (1) , 187-206 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/60435/806324>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Kamu Çalışanlarının Yeşil Satın Alma Tutumları Üzerine Bir Araştırma

Öz

Günümüz dünyasında, tüketicilerin bilinç seviyesinin ve duyarlılığının artması ile insan sağlığı ve çevreye daha duyarlı ürünlere ve hizmetlere ilgi artmış ve rekabet ortamında yeşil ürünlerin, hem pazarlama rekabet stratejisi gereği pazara sunulması hem de müşterilerce satın alınması kaçınılmaz hale gelmiştir. Bu çalışmanın temel amacı tüketici bakış açısı ile yeşil satın alma davranışının hangi tutumlar benimsenerek ne yönde gerçekleştirildiğinin tespit edilmesidir. Araştırmaya 2019 yılında Düzce ilinde görev yapmakta olan 492 kamu personeli anket yöntemi ile katılım göstermiştir. Araştırmada uyarlanan “yeşil satın alma tutum ve duyarlılık” ölçeği kullanılmıştır. Tüketicilerin yeşil satın alma davranışları ile demografik özellikleri arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar olup olmadığını tespit etmek için Mann-Whitney U testi ve Kruskal Wallis testleri kullanılmıştır. Tüketicilerin satın alma sırasında alınan ürünün ambalaj veya etiketi üzerindeki yazıları okumaları ile demografik özellikleri arasındaki ilişkinin tespiti için ikili lojistik regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Araştırmada elde edilen sonuçlar doğrultusunda, çevreye yönelik genel tutumların, tüketicilerin yaşları, medeni durumu, gelir düzeyi ve hizmet süresine göre farklılaştığı tespit edilmiştir. Fakat yeşil ürünler satın almaya karşı duyarlılık ile demografik değişkenler arasında bir farklılık tespit edilememiştir. Yeşil ürünler satın almada ekonomik faktörler ile katılımcıların cinsiyeti, yaşları, medeni hali, gelir durumu ve hizmet süresi açısından farklılaşırken, çevreye karşı davranış açısından sadece medeni durum ve eğitim durumu ile anlamlı bir farklılık söz konusudur. Çevreye karşı sorumluluk açısından ise cinsiyet, medeni hal ve hizmet süresi açısından anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Ayrıca ürünün ambalajı veya etiketi üzerindeki yazıların okunması ile katılımcıların sadece eğitim durumu arasında anlamlı bir farklılık söz konusudur. Çalışmada elde edilen bulgular kamu çalışanlarının yeşil satın alma davranışı ve tutumlarının nasıl şekillendiğinin anlaşılması bakımından literatüre katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yeşil Satın Alma, Yeşil Ürün, Yeşil Pazarlama, Çevre, Tüketici Davranışları, Kamu Çalışanları

A Study on Green Purchasing Attitudes of Public Employees: Sample of Düzce Province

Abstract

In today's world, with the increasing awareness and sensitivity of consumers, interest in products and services that are more sensitive to human health and the environment has increased and both offering green

products to the market in accordance with marketing competitive strategies and purchasing by customers. The main purpose of this study is to determine which attitudes are realized by adopting the consumer perspective and the green buying behavior. 492 public personnel working in Düzce province participated in the research with the survey method in 2019. "Green purchasing attitude and sensitivity" scale, which was adapted in the research, was used. Mann-Whitney U test and Kruskal Wallis tests were used to determine whether there were statistically significant differences between consumers' green purchasing behavior and demographic characteristics. Binary logistic regression analysis was carried out to determine the relationship between the consumers' reading on the package or label of the product purchased at the time of purchase and their demographic characteristics. In line with the results obtained in the study, it was determined that general attitudes towards the environment differ according to the age, marital status, income level and term of office of the consumers. However, no difference was found between sensitivity to purchasing green products and demographic variables. While economic factors in purchasing green products differ in terms of gender, age, marital status, income and term of office of the participants, there is a significant difference only with marital status and educational status in terms of behavior towards environment. In terms of environmental responsibility, significant differences were determined in terms of gender, marital status and term of office. Also, there is only meaningful difference between the reading of the inscriptions on the packaging or label of the product and educational status. The findings of the study will contribute to the literature in terms of understanding how the green purchasing behavior and attitudes of public employees are shaped.

Keywords: Green Purchasing, Green Products, Green Marketing, Environment, Consumer Behaviors, Public Employees

Introduction

The world has been in a new era and the advance in technology we have been witnessing recently and the rapid industrialization that accompanies it are destroying the environment in the same speed. As time progressed, people's expectations changed. The change and development in technology, the competition it brought with it, the interaction of people, increased consumption. This increase has also affected the environment negatively. Because the environment is a place where all living things interact with each other, throughout their lives, people continue all their activities such as social and cultural, economic, political, biological, etc. In this case, it is inevitable for the individual and the environment to interact. The unconscious behaviors that people attach to the environment are at the top of the causes of environmental problems (Kıyıcı, et al., 2005).

Over the last decade, consumer unconscious consumption of goods and services has increased immensely crosswise the world, bringing about to lessening of natural resources and strict damage to the environment (Chen & Chai, 2010). No attention has been given to the environment, and the nature has been subjected to unconscious behaviors as if its balance has been disturbed. Considering that natural resources are limited, this situation causes the environment to lose its value in the endless demands. The development policies of the countries, the endless desires of the people and the perception of endless and unbalanced consumption associated with this bring environmental problems with it (Yılmaz & Gültekin, 2012, p.122). In the current period, environmental problems have become risky and have reached a point threatening human life. Conscious consumers, who are aware of this, are more sensitive to environmental problems (Köse, Gül & 2014,p.272). Facing environmental problems and realizing the harm of these problems on the environment and people increased the anxiety of individuals and this led to the emergence of the concept of green consumption.

Green consumption approach should be a symbol of responsibility towards nature, people, societies and next generations after us, as it is a fashion trend or necessity (Torlak, 2009, p.111). Green consumption is to approach the environment with the consciousness of damaging the environment at minimum level and even act with the aim of being beneficial to the environment (Saba, 2019). Moreover, green purchasing objects to diminish undesirable environmental impacts in manufacturing process and transportation by using durable, recyclable and reusable materials (Chin et al,2020, p.291). Today's consumers are more conscious. While the consumer was only focused on purchasing and consumption, there are now conscious consumers, who are aware of scarce resources, closely follow the production processes, and are interested in post-consumption recycling. Conscious consumers have increased the responsibilities of managers and businesses, and have imposed some responsibilities on managers and businesses to take environmental measures at all stages from raw material to post-consumption (Çetinkaya & Özceylan, 2017,p.290). When considered from this point of view, it is possible to observe a greener society structure when the Green buying behavior is exhibited with the whole society and the future in mind. In next phases respectively, green purchasing behavior will be explained, in the line of hypothesis, green purchasing attitudes will be analyzed according to demographic factors of participants and with the perspective of findings discussions and recommendations will be made.

Green Product Purchasing Behavior

Green purchasing is a concept that comes with green products. Provision of products and services that are more sensitive to human health and the environment is essential. Before the 1990s, purchasing was a function that was considered only with financial factors. After the 1990s, it can be said

that professionals are now involved in purchasing and the effects of social, economic and environmental processes on purchasing were investigated and environmental factors were tried to be connected to purchasing (Chan, 2001,p.391).

Green consumers are defined as those who share with others about the product, take an environmentalist attitude while shopping, lack brand loyalty but do research on the product (Shrum et al., 1995,p.72). Green product purchasing behavior is conceptualized as sustainable consumption in the literature and it envisages acting in a way to decrease the consumption affecting the disappearance of natural resources. Purchasing behaviors that result in the consumer purchasing green products can be explained by a five-step decision mechanism. In this concept, which consists of five steps in the form of knowledge, understanding, attitude, action and rewards, all of the steps are necessary for the formation of this behavior, and the lack of one disrupts the entire functioning system of the decision mechanism. When the consumer is on the verge of purchasing, he first realizes the information gathering phase. Communication media such as print media, TV and internet are effective here. With personal initiatives, the mysterious information becomes the center of attention. The second step is the stage of understanding. At this stage, the evocative thoughts are effective. In the attitude stage, there is belief in moral behavior and positive feelings about the activity are adopted. The activity phase is the phase of the elimination of the problem and protectionism instinct is in question. The reward part includes moral satisfaction such as being environmentally friendly as well as being healthy. Thus, consumers want to believe that with their conscious purchasing preferences, they can provide protection of natural resources and reduce environmental damage (Aslan, 2007:169). Anyway, according to some studies (Gedik et al.,2014; Ling, 2013)on the subject, it is determined that people with environmental concerns are willing to buy green products but do not want to pay an extra fee for this, while in some studies the opposite results are achieved. Accordingly, people with high environmental awareness say that they can pay extra fee to buy environmentally friendly products. Therefore, there are conflicting results in the literature on the subject (Koçer & Delice, 2016, p.114). For example, although a study conducted in the United States reveals that 75% of consumers will prefer the products of companies that conduct environmental sensitivity and sustainability studies, green products show a niche market feature with a share of around 4% (Carvalho et al., 2016, p.207). In this case, it can be said that there is a weak relationship between some consumers' transformation of their behaviors and sensitivities on environmental issues into purchasing behavior. In these studies, it is determined that consumers with environmental concerns do not reflect these feelings to green product purchases and there is no increase in green product market shares and it is described as an unexpected situation. The reasons for this situation are the complexity of the green product, the insistence of green, the inability of green marketing to be fully understood

by consumers, the niche image of the market and the problem of trust in green marketing in general (Alkaya et al., 2016, p.123).

By reviewing the literature that include some studies related different point of view it will be easy to comprehend attitudes of consumers elaborately. Fraj & Eva (2007) stated that consumers who are conscious of nature prefer ecological products while carrying out their purchasing activities. The reason for these approaches is that ecological products are not only healthy but also aim to leave a more livable world to the next generations. Nickell, Rice & Tucker (1976), on the other hand, portray environmentally sensitive consumers as responsible individuals who believe that they have an individual share of environmental factors in environmental pollution, and therefore take a more sensitive attitude both for themselves and for future generations. Straughan & Roberts (1999) in their research found that demographic features had a great influence on the determination of green consumer behavior. In the study, it was determined that young people are more sensitive at the point of environmental sensitivity, women are more sensitive at the point of consumption behavior than men, and there is a positive relationship between environmental sensitivity and education level. In another study conducted within the framework of demographic factors, it was found that women are more sensitive than men in terms of environmental sensitivity and women are more environmentally friendly (Xiao & McCright, 2015). Ay & Ecevit (2010), in their study to determine the relationship between the behavior of environmentally sensitive consumers and their demographic and psychographic characteristics; concluded that psychographic variables, which are composed of sensitivity towards the environment, and sensitivity to social and political issues, are more dominant than demographic factors in the tendency to buy green. In the other research, Karaca (2013) conducted a study in Sivas in order to determine the relationship between the demographic characteristics of the individuals, their environmental sensitivity and their preferences to purchase green products. In his study, it was found that there were significant differences between age, gender, marital status, and education level, demographic factors consisting of occupational group, and their environmental sensitivity and preferences to purchase green products. Yılmaz and Arslan (2011), investigated the environmental sensitivities of the university students, their promises to protect the environment and environmentally friendly consumption behaviors according to the gender of the students, the place where their families live and the education level of the parents. As a result, they found that the gender of the students, the place where their families live, and especially the level of mother education affect environmental sensitivities and behaviors. However, Diamantopoulos et al. (2003) found that demographic variables were weak in determining the profile of green consumers in their studies with 1697 questionnaires with British consumers. According to the study; women are more concerned about the environment, but participate in environmental behavior, married couples are likely to engage in environmental behavior, there is a negative

correlation between age and environmental attitude, and there is a positive correlation between education and knowledge, attitude and behavior; however, in the findings, hypotheses indicating the relationship between high social class and environmental information, environmental quality and participation in green activities were not supported.

When the researches in the literature are compared, significant changes in consumer behavior are noticed. Unlike the old years, with the increase of conscious consumers, every stage of the products are examined and evaluated by the consumers. At this point, being able to make a difference by producers is of great importance because it is possible to observe a greener society structure when the green purchasing behavior is exhibited with the whole society and its future in mind. Park and Sohn (2012) stated that there are significant differences between consumers' attitudes and behaviors in green purchasing and that these differences are caused by their own environmental perceptions. As a result of the relevant literature review, it can be said that there are many comments and approaches on the differences between people's green purchasing attitudes and behaviors. While some researchers stated that the factors affecting green purchasing behavior consisted of environmental prejudices and sensitivities and demographic factors, some researchers claimed that green purchasing behavior could be affected by social factors.

Methods and Methodology

The main purpose of this study is to determine which attitudes are comprehended by adopting the consumer perspective and the green buying behavior. In this section, the hypotheses, data collection method will be explained. In this context, the purpose of this study is to determine whether there is a statistically significant relationship between the demographic characteristics of public personnel working in Düzce province, their sensitivity, attitudes, and economics in purchasing green products, and their attitudes and behavior towards their environment.

Hypotheses of Research

In line with the findings obtained as a result of the literature review conducted regarding the study, the hypotheses listed in Table 1 below have been reached. The research consists of 5 basic hypotheses and each title has hypotheses.

Table 1: Research Hypotheses

H₁ There is a difference between the demographic characteristics of the participants and their attitudes towards the environment.

H_{1a} There is a difference between gender of the participants and their attitudes towards the environment.

H_{1b} There is a difference between ages of the participants and their attitudes towards the environment.

H_{1c} There is a difference between marital status of the participants and their attitudes towards the environment.

H_{1d} There is a difference between income status of the participants and their attitudes towards the environment.

H_{1e} There is a difference between educational status of the participants and their attitudes towards the environment.

H_{1f} There is a difference between terms of office of the participants and their attitudes towards the environment.

H₂: There is a difference between the demographic characteristics of the participants and their sensitivity to purchasing green products.

H_{2a} There is a difference between gender of the participants and their sensitivity to purchasing green products.

H_{2b} There is a difference between ages of the participants and their sensitivity to purchasing green products.

H_{2c} There is a difference between marital status of the participants and their sensitivity to purchasing green products.

H_{2d} There is a difference between income status of the participants and their sensitivity to purchasing green products.

H_{2e} There is a difference between educational status of the participants and their sensitivity to purchasing green products.

H_{2f} There is a difference between terms of office of the participants and their sensitivity to purchasing green products.

H₃: There is a difference between the demographic characteristics of the participants and the economic factor in purchasing green products.

H_{3a} There is a difference between gender of the participants and the economic factor in purchasing green products.

H_{3b} There is a difference between ages of the participants and the economic factor in purchasing green products.

H_{3c} There is a difference between marital status of the participants and the economic factor in purchasing green products.

H_{3d} There is a difference between income status of the participants and the economic factor in purchasing green products.

H_{3e} There is a difference between educational status of the participants and the economic factor in purchasing green products.

H_{3f} There is a difference between terms of office of the participants and the economic factor in purchasing green products.

H₄: There is a difference between the demographic characteristics of the participants and their behavior towards the environment.

H_{4a} There is a difference between gender of the participants and their behavior towards the environment.

H_{4b} There is a difference between ages of the participants and their behavior towards the environment.

H_{4c} There is a difference between marital status of the participants and their behaviors towards the environment.

H_{4d} There is a difference between income status of the participants and their behavior towards the environment.

H_{4e} There is a difference between educational status of the participants and their behavior towards the environment.

H_{4f} There is a difference between terms of office of the participants and their behavior towards the environment.

H₅: There is a difference between the demographic characteristics of the participants and the factor of responsibility for purchasing green products

H_{5a} There is a difference between gender of the participants and the factor of responsibility for purchasing green products.

H_{5b} There is a difference between ages of the participants and factor of responsibility for purchasing green products.

H_{5c} There is a difference between marital status of the participants and factor of responsibility for purchasing green products.

H_{5d} There is a difference between income status of the participants and factor of responsibility for purchasing green products.

H_{5e} There is a difference between educational status of the participants and factor of responsibility for purchasing green products.

H_{5f} There is a difference between terms of office of the participants and the factor of responsibility for purchasing green products.

H₆: Demographic characteristics of the participants effect the state whether participants reads inscriptions on package or label

Sampling and Data Collection Tool

The sample of the study consists of 492 public personnel selected from the city center of Düzce. The survey was distributed between 10.9.2019 and 10.12.2019 by simple random sampling method. In the study, it was determined that the sample size was 492 people in the Z = 95% confidence interval and e = 5% margin of error. The scale items of green product purchase attitudes and sensitiveness were, respectively, mainly derived from studies of Bagozzi et al. (2001), Gleim (2013) and Karaca (2013). After deriving, some items were added to modified scale by academicians who are expert in their field. In other words, some of the questions in the questionnaire have been compiled from the related literature and with the help of experts in the field. Some of them have been developed in the light of preliminary research on the subject. The first part is the part that measures the demographic characteristics of the participants. In the second part, the section that measures the green purchasing attitudes of the participants is shown with 5 factors: attitudes towards environment, behavior towards environment, economic factor in purchasing green products, responsibility in purchasing green product and sensitivity to purchasing green products.

Online survey method was chosen as a data collection tool. The questionnaire is devised as "five point Likert scale". For the purpose of conducting statistical analysis individual responses are conducted from 1

through 5 accordingly. Furthermore, questions asked to respondents regarding with green purchasing by using 5 point Likert scale.

Findings

Validity and Reliability Analysis

Alpha Coefficient (Cronbach's Alpha) was used to measure the reliability of the scale created from various sources. The Cronbach Alpha value of the study is 0.87. This result shows that the reliability of the survey is quite high.

In order to measure validity, structural validity, that is defined as the power of the measurement tool to represent the psychological feature that it aims to test (Köse, 2012), has been tested. Factor analysis is used quite frequently to reveal the construct validity. In factor analysis, Kaiser Meyer Olkin (KMO) is used to determine the adequacy of the sample. The KMO value obtained in the study was calculated as 0.89. KMO value over 0.80 is considered to be excellent. Barlett Sphericity analysis was conducted to determine whether the relationship between the expressions is sufficient. The test results were found to be significant ($,000$). Table 2 shows KMO and Bartlett's test values.

Table 2: KMO and Bartlett's Test

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		,891
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	4327,233
	df	300
	Sig.	,000

In the factor analysis, 5 different factors were obtained as a result of the analysis of the basic components with varimax rotation. According to the analysis results seen in the table, there are 5 basic factors that explain the green purchasing attitudes of public employees in Düzce. The total variance explanation rate of these five factors is 55,328%. In this context, the named factors and the items included in these factors are as follows.

Table 3: Factor Analysis to determine attitudes of public employees in green purchase

Variables	F ac to r L o a d s	Variance Exp.	α
<i>Factor I: attitudes towards the environment</i>		16,714	,864
1. I am interested in the environmental impacts of the products I purchase.	,721		
2. I care about environmental issues	,668		
3. I see myself as an environmentalist.	,667		
4. I believe that by purchasing environmentally friendly products, I will protect the environment.	,639		
5. When buying products, I always prefer to buy products that	,683		

A Study on Green Purchasing Attitudes of Public Employees: Sample of Düzce Province

will less pollute the nature.		
6. If I have to choose between two products with the same content, I always prefer a product that will cause less harm to others and the environment.	,692	
7. I do not prefer products that may harm the environment.	,650	
8. I do not prefer the products of companies that do not respect the environment.	,594	
Factor II: behavior towards the environment	12,232	,802
22. People abuse the environment.	,724	
23. The balance of nature is sensitive and it can deteriorate fast	,670	
24. People's intervention in the environment often causes disasters.	,776	
25. People do not use natural resources consciously.	,701	
26. If individuals continue their consumption habits, we may face serious environmental problems in the future.	,718	
27. People need to understand nature and determine their actions accordingly.	,482	
Factor III: economic factor in purchasing green products	10,636	,803
17. When I consume products, I try to be economical because I am aware that they are obtained from scarce sources.	,696	
18. I work hard to reduce the amount of electricity I consume.	,757	
19. I prefer that the bulbs I use at home are those that consume less energy.	,681	
20. I prefer my home electrical appliances to be less electricity consuming than other brands.	,809	
Factor IV: responsibility in purchasing green products	8,469	,689
30. Social responsibility campaigns have a positive effect on the environmental awareness when purchasing products.	,566	
33. I can contribute to solving the environmental problem.	,703	
34. I inform my family and people around me about products that harm the environment.	,550	
35. Enterprises should encourage consumers to recycle solid waste.	,765	
Factor V: sensitivity to purchasing green products	7,278	,634
10. When purchasing cleaning products (detergent, soap, etc.), I prefer products with low phosphate content.	,561	
13. I can figure out from the information about the content of the products whether they are environmentally friendly or not.	,646	
14. I like to benefit from products to be thrown and produce something different from them.	,604	

The scale was originally prepared to include 35 questions. However, due to cross loading and low factor loads, items 9,11,12,15,16,21,28,29,31 and 32 were removed from scale and a structure with 25 items and 5 factors appeared in the middle. These factors are attitudes towards the environment, behavior towards the environment, economic factor in purchasing green products.

Data Analysis and Results

SPSS statistics program was used to analyze the data obtained from the research. With the help of SPSS, frequency distribution, arithmetic mean and percentages of all questions in the questionnaire were calculated. T-test and variance analysis were conducted to determine the differences between the averages, and as mentioned above, factor analysis was carried out to reduce

the number of variables in the questions regarding the green purchasing attitudes of public employees and to add a new dimension.

The results and evaluations regarding the demographic characteristics of 492 people living in Düzce province and participating in the research are as follows:

Table 4: Demographic Characteristics of Participants

Demographic characteristics of the respondents participated in the research					
Gender	f	%	Marital Status	f	%
Male	247	50,2	Single	144	29,3
Female	245	49,8	Married	348	70,7
Total	492	100	Total	492	100
Age	f	%	Education Status	f	%
25 ≤	46	9,3	High School	23	4,7
26-35	155	31,5	College	34	6,9
36-45	190	38,6	Faculty	346	70,3
46-55	86	17,5	Post Graduate	83	16,9
56 ≥	15	3,0	Doctorate	6	1,2
Total	492	100,0	Total	492	100,0
Income Status (₺)	f	%	Term of Office (years)	f	%
2999 ≤	68	13,8	6 ≤	135	27,4
3000-3999	47	9,6	7-12	103	20,9
4000-4999	181	36,8	13-18	79	16,1
5000-5999	158	32,1	19-24	111	22,6
6000 ≥	38	7,7	25 ≥	64	13,0
Total	492	100,0	Total	492	100,0

It is seen in the table x that, 50.2% of the respondents are men and 49.8% are women. The age range of 26-45 is 70.1% of the participants. 68.9% of the participants have income between 4000-6000 ₺. In addition, while 95.3% of the participants are university graduates, it is seen that 4-year graduates constitute 88.4% of the participants. It is determined that graduate and doctorate graduates are 18.1%. When evaluated in terms of service periods, 48.3% of the participants constitute 1-12 year intervals, while the ratio of the participants with the most experienced intervals over 25 years of age is 13%.

Table 5: Frequency on whether the inscriptions on the packaging or labels of the products can be read

Do you read the inscriptions on the packaging or label of the product purchased at the time of purchase?	f	%
Yes	394	80,1
No	98	19,9
Total	492	100,0

It is seen in table 5 that, while 80% of the participants read the inscriptions on the packages or labels at the time of product purchase, about 20% do not

read these descriptions. This ratio shows that the participants are mostly careful about the explanations on the products or labels.

Non-parametric analysis methods were chosen to test the relationship between dependent and independent variables. Because it was concluded that the data did not show normal distribution (Kolmogorov Smirnov normality test is performed; $p < 0,05$) as a result of the normality test performed depending on the gender variable. If the assumptions of the parametric t test are not met, an alternative Mann-Whitney U test is used (Bindak, 2014).

In this section, the normality test, which is carried out depending on gender, marital status, age, education status, and dependent variables, which has two different categories, observed that the data was not normally distributed, and in this case, the Mann Whitney U test was used.

Table 6: Mann-Whitney U test results for gender dependent variable

	attitudes towards the environment	behavior towards the environment	economic factor in purchasing green products	responsibility in purchasing green products	sensitivity to purchasing green products
Mann-Whitney U	29157,500	30025,500	26570,000	26896,000	28760,000
Wilcoxon W	59292,500	60160,500	56705,000	57524,000	59388,000
Z	-,700	-,149	-2,361	-2,161	-,960
Asymp. Sig. (2-tailed)	,484	,882	,018**	,031**	,337

*significant at 0,01 level   **significant at 0,05 level   ***significant at 0,1 level

According to the results of Mann Whitney U test, where gender is considered as a dependent variable, both the economic factor in purchasing green products ($Z = -2,361$; $p < 0.05$) variable is at the level of 5% and the responsibility in purchasing green products variable ($Z = -2,161$; $p < 0, 05$) at the 5% level were found to be significant. In this case, hypothesis H_{3a} and H_{5a} are accepted and H_{1a} , H_{2a} and H_{4a} are rejected.

Table 7: Mann-Whitney U test results for marital status dependent variable

	attitudes towards the environment	behavior towards the environment	economic factor in purchasing green products	responsibility in purchasing green products	sensitivity to purchasing green products
Mann-Whitney U	20833,000	22675,500	18806,500	22622,000	23196,000
Wilcoxon W	31273,000	33115,500	29246,500	33062,000	33636,000
Z	-2,955	-1,675	-4,396	-1,720	-1,310
Asymp. Sig. (2-tailed)	,003*	,094***	,000*	,085***	,190

*significant at 0,01 level   **significant at 0,05 level   ***significant at 0,1 level

When thinking about marital status as dependent variable, attitudes toward environment ($Z = -2,955$; $p < 0.05$) at the level of 5%, economic factor in purchasing green products ($Z = -4,396$; $p < 0.05$) at the level of 1%,

responsibility in purchasing green product ($Z = -1,720$; $p < 0.05$) at the level of 10%, and behavior towards the environment ($Z = -1,675$; $p < 0.05$) at the level of 10% were found to be significant. Hypothesis H_{1c} , H_{3c} , H_{4c} and H_{5c} are accepted, however, H_{2c} is rejected.

Table 8: Kruskal Wallis test results for age dependent variable

	attitudes towards the environment	behavior towards the environment	economic factor in purchasing green products	responsibility in purchasing green products	sensitivity to purchasing green products
Chi-square	30,008	1,029	57,307	5,269	12,171
df	4	4	4	4	4
Asymp. Sig.	,000	,905	,000	,261	,016

*significant at 0,01 level   **significant at 0,05 level   ***significant at 0,1 level

In comparing three or more groups Kruskal Wallis test was performed to determine whether there is a significant relationship between the independent variables that are thought to be effective on the green product purchase process and the age as dependent variable. According to the test results, the variables of attitudes towards the environment ($\chi^2 = 30,008$; $p = ,000$) and economic factor in purchasing green products ($\chi^2 = 57,307$; $p = ,000$) were found to be significant at 1% level. According to these results, hypothesis H_{1b} and H_{3b} , are accepted, however, H_{2b} , H_{4b} and H_{5b} are rejected.

Table 9: Kruskal Wallis test results for education status dependent variable

	attitudes towards the environment	behavior towards the environment	economic factor in purchasing green products	responsibility in purchasing green products	sensitivity to purchasing green products
Chi-square	3,592	9,048	7,220	6,174	4,998
df	4	4	4	4	4
Asymp. Sig.	,464	,060	,125	,187	,287

*significant at 0,01 level   **significant at 0,05 level   ***significant at 0,1 level

When thinking about education status as dependent variable, Kruskal Wallis test shows that only as independent variable behavior towards the environment ($\chi^2 = 9,048$; $p = ,060$) were found to be significant at 10% level. According to these results, hypothesis only H_{4e} is accepted, H_{1e} , H_{2e} , H_{3e} and H_{5e} are rejected.

Table 10: Kruskal Wallis test results for income status dependent variable

	attitudes towards the environment	behavior towards the environment	economic factor in purchasing green products	responsibility in purchasing green products	sensitivity to purchasing green products
Chi-square	17,427	4,819	11,907	5,984	7,347
df	4	4	4	4	4
Asymp. Sig.	,002	,306	,018	,200	,119

*significant at 0,01 level   **significant at 0,05 level   ***significant at 0,1 level

Income status as dependent variable also shows significant differences between attitudes towards environment ($\chi^2 = 17,427$; $p = ,002$) and economic factor in purchasing green products ($\chi^2 = 11,907$; $p = ,018$) and subsequently

at 1% level and 5% level. So, hypothesis H_{1d} and H_{3d} are accepted, however, H_{2d}, H_{4d} and H_{5d} are rejected.

Table 11: Kruskal Wallis test results for term of office dependent variable

	attitudes towards the environment	behavior towards the environment	economic factor in purchasing green products	responsibility in purchasing green products	sensitivity to purchasing green products
Chi-square	22,567	6,019	35,091	8,406	6,035
df	4	4	4	4	4
Asymp. Sig.	,000	,198	,000	,078	,197

*significant at 0,01 level   **significant at 0,05 level   ***significant at 0,1 level

Kruskal Wallis test shows that there are significant differences between terms of office and attitudes towards environment ($\chi^2=22,567$; $p=, 000$) at 1% level, economic factor in purchasing green products ($\chi^2=35,091$; $p=, 000$) at 1% level and responsibility in purchasing green products ($\chi^2=8,406$; $p=, 078$) at 10% level. It shows that hypothesis H_{1f} H_{3f} and H_{5f} are accepted, however, H_{2f} and H_{4f} are rejected.

In this section, the effect of the participants on age, education level, income level and duration of service as dependent variable is investigated with binary logistic regression method.

Table 12: Significance of Model Coefficients

		Chi-square	df	Sig.
Step 1	Step	29,140	18	,046
	Block	29,140	18	,046
	Model	29,140	18	,046

Since the sign. value is $p = 0.000 < 0.05$, the chi-square value is significant. The H₀ hypothesis is rejected. All logical coefficients, except the constant term, are not equal to zero. So, model coefficients are meaningful (important). Independent variables contribute to the prediction of the dependent variable.

Table 13: Degree of Relationship between Variables

Step	-2 Log likelihood	Cox & Snell R	Nagelkerke R
		Square	Square
1	334,145 ^a	,154	,185

The degree of relationship between dependent variable and independent variables in the logistic regression model was found 15.4% according to Cox-Snell and 18.5% according to Nagelkerke

Table 14: Goodness of Fit of the Model

Step	Chi-square	df	Sig.
1	7,755	8	,458

According to the Hosmer-Lemeshow test, because Sign = 0.458 > 0.05 the model provides the goodness of fit.

Table 15: Variables of the Model

		B	Sig.	Exp(B)
Step 1 ^a	College	,265	,047	,919
	Faculty	,646	,007	1,358
	Post Graduate	,425	,019	1,129
	Doctorate	,411	,024	1,120
	Constant	,893	,023	2,000

Factors affecting the reading of the inscriptions on the packaging or label of the product were analyzed at the time of purchase, and it was observed that only the educational status of the participants affected the categorical variables (college, $p = ,047$; faculty, $p = ,007$; post graduate, $p = ,019$; doctorate, $p = ,024$.) According to Exp (B), faculty graduates 1,358 times reads the inscriptions on the packaging or label of the product more than non-graduates and this is the highest multiple. This ratio is 1,129 for post graduates and 1,120 for doctoral graduates. Other independent variables were found insignificant. So hypothesis H₆ is partially accepted.

Discussions and Recommendations

When hypotheses are evaluated demographically as an item, economical reasons that are effective in purchasing green products differs according to gender. When mean differentiation of participants compare, men are more careful to reduce the amount of consuming electricity than women. It is meaningful according to Gedik et al.'s study (2014), while women give less importance to the "functionality-usability" judgment than men, they give more importance to the "brand" judgment. It means women not only focus on economical usage of product but also care for brand of a product. However, women have more responsibility for green product consumption than men. Hypotheses that include relationship between economic factor in purchasing green products and demographic factors such as marital and income status, education and terms of office are also accepted. Similarly Çabuk et al (2008) found the meaningful relationship between subjected factors and green purchasing. It is seen that as income and education level increase, acceptance to pay more for green product also increases. Married couples are also likely to be environmentally friendly and sensitive to this issue. In this study, it is seen that as the economic income increases, the mean also increases and differentiates. Fisher et al (2012) found that high-income consumers exhibit more environmentally friendly attitudes and behaviors. Sensitivity to environmental products can be attributed as a status indicator. But the lower the income level, the more economic reasons prevail. The same is true for the age variable, while young individuals show more sensitivity, as the age level increases, economic reasons are taken into account more (Soonthosmai, 2001). Straughtan and Roberts (1999), in their study conducted on 235 university students in the United States, it was found that young people are more sensitive to environmental issues, women are more interested than men, and there is a positive relationship between

education level and environmental attitude. In addition, according to the study, as age and experience increase, economic factors come into play and come to the fore in attitude. In Turkey, economics reasons play an important role in purchasing decision. So, environmental sensitiveness highly depend on economic factor when purchasing products. Economic concerns could prevent environmental sensitivity. Also in this study there is no meaningful differentiation between demographic factors and sensitivity to purchasing green products but as it seen above it is not the same in economic factors while purchasing green products. Also in this study it is found that increasing in education level and marriages change the behavior against environmental issues and purchasing decision, nevertheless while married persons feel more responsible to environmental issues in purchasing decision, education status does not increase or decrease responsibility to purchase green products. However despite women are seen more responsible than men but no differentiate in behavior towards the environment. Individual's old ages decrease sensitivity but sense of behavior and responsibility to environment does not change. Robert and Bacon (1997) in their study found that youngsters are more sensitive to purchase green products, however elders are more responsible against environment.

In Turkey, as a major determining factor in consumer buying decisions price, quality, brand value and maintain its dominance today. Consumers prefer products that will benefit them the most. The reflection of the environment and environmental product understanding on the purchasing behavior of the consumer depends only on the perception of it as an element that will benefit itself. Conversely, environmentalism is kept behind in consumer purchasing decisions. Love for environment on the inside drives these consumers to maintain the environment by choosing to consume green products over non-green ones and diminish the damage (Jones, 2019).

There are several limitations in this study that should be noted for future research. First of all, the data of the research were obtained from a certain number of consumers living in Düzce by the convenience sampling method in a certain time period. The results of the nonrandom selected sample are an obstacle to ensuring generalized for all consumers in Turkey.

Kaynakça / Reference

Alkaya, A., Çoban, S., Tehci, A. & Ersoy, Y. (2016). Çevresel Duyarlılığın Yeşil Ürün Satın Alma Davranışına Etkisi: Ordu Üniversitesi Örneği. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (47), 121-134.

Aslan, F. (2007). Yeşil Pazarlama Faaliyetleri Çerçevesinde Kafkas Üniversitesi Öğrencilerinin Çevreye Duyarlı Ürünleri Kullanma Eğilimlerini

Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma. *Kafkas University. Faculty of Economics and Administrative Sciences. Journal*, 6(9), 169.

Ay, C. & Ecevit, Z. (2005). Çevre Bilinçli Tüketiciler. *Akdeniz İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 5(10). 238-263.

Bagozzi, R.P.; Ue, H.M. & VanLoo, M.E. (2001). Decisions to donate bone marrow: The role of attitudes and subjective norms across cultures. *Psychol. Health*, 16, 29-56.

Bindak, R. (2014). Mann-Whitney U ile Student't testinin I. Tip Hata ve Güç bakımından Karşılaştırılması: Monte Carlo Simülasyon Çalışması. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen ve Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 14(1), 5-11.

Carvalho, B.L.D., Salgueiro, M.D.F. & Rita, P. (2016). "Accessibility and trust: the two dimensions of consumers' perception on sustainable purchase intention". *International Journal of Sustainable Development & World Ecology*, 23(2): 203-209.

Chan, R.Y. (2001). Determinants of Chinese consumers' green purchase behavior. *Psychology & Marketing*, 18(4), 389-413.

Chen, T.B. & Chai, L.T. (2010). Attitude towards the environment and green products: Consumers' perspective. *Management science and engineering*, 4(2), 27-39.

Chin, T. A., Ab Malik, N. F. I., Tat, H. H., Sulaiman, Z., & Choon, T. L. (2020). Green Purchasing Practices and Environmental Performance. *Int. J Sup. Chain. Mgt Vol*, 9(1), 291.

Çabuk, S., Nakiboğlu, A. G. B., & Keleş, C. (2008). Tüketicilerin yeşil ürün satın alma davranışlarının sosyo demografik değişkenler açısından incelenmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(1), 85-102.

Çetinkaya, C. & Özceylan, E. (2017). Üniversite Öğrencilerinin Yeşil Satın Alma Tutumlarının İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma: Gaziantep Üniversitesi Örneği. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 16(1).

Diamantopoulos, A., Schlegelmilch, B.B., Sinkovics, R.R. & Bohlen, G.M. (2003). Can socio-demographics still play a role in profiling green consumers? A review of the evidence and an empirical investigation. *Journal of Business research*, 56(6), 465-480.

Fisher, C., Bashyal, S., ve Bachman, B. (2012). Demographic impacts on environmentally friendly purchase behaviors. *Journal of Targeting, Measurement and Analysis for Marketing*, 20(3-4): 172-184.

Fraj, E. & Eva, M. (2007). Ecological consumer behaviour: An empirical analysis. *International Journal of Consumer Studies*, 31, 26-33.

- Gedik, T., Kurutkan, M. N., & Muhammet, Ç. İ. L. (2014). Yeşil pazarlama algısı ve yeşil satın alma davranışı: Düzce Üniversitesi örneği. *Düzce Üniversitesi Ormanlık Dergisi*, 10(1), 1-13.
- Gleim, M.R.; Smith, J.S.; Andrews, D. & Cronin, J.J., (2013) Against the green: A multi-method examination of the barriers to green consumption. *J. Retail*, 89, 44-61.
- Haws, K.L., Winterich, K.P. & Naylor, R.W. (2014). Seeing the world through Green-tinted glasses: Green consumption values and responses to environmentally friendly products. *Journal Of Consumer Psychology (Elsevier Science)*, 24(3), 336-354.
- Jones, E. (2019). Rethinking Greenwashing: Corporate Discourse, Unethical Practice, and the Unmet Potential of Ethical Consumerism. *Sociological Perspectives*, 62(5), 728-754.
- Karaca, Ş. (2013). Tüketicilerin Yeşil Ürünlerle İlişkin Tutumlarının İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma. *Ege Akademik Bakış*. 13(1). 99-111.
- Koçer, L. & Delice, T. (2016). Yeşil reklamlara yönelik tutumların çevresel duyarlılığa etkisi: çevresel kaygının aracılık rolü. *Humanities Sciences Status: Original Study*, 11(2): 112-138.
- Kıyıcı, F., Aydoğdu, M., Doğru, M., Aslan, O., & Özkaya, A. (2005). İlköğretim öğretmen adaylarının çevre eğitimine bakışı. *XIV. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi Bildiriler Kitabı. Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi*, 567-572.
- Köse, E. Ö., & Gül, Ş. (2014). Öğretmen Adayları için Çevre Sorumluluğuna Bağlı Tüketim Bilinci Ölçeğinin Geliştirilmesi. *Journal of Educational Sciences & Practices*, 13(26).
- Köse, İ.A. (2012). Geçerlik ve Güvenirlik, Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme (Editör: N.Çıkrıkçı Demirtaşlı). Ankara: Elhan Yayınları.
- Ling, C.Y. (2013). Consumers' purchase intention of green products: an investigation of the drivers and moderating variable, *Elixir Marketing Management*, 57 (A), 14503-14509.
- Park, S.Y. & Sohn, S.H. (2012). Exploring the Normative Influences of Social Norms on Individual Environmental Behavior. *Journal of Global Scholars of Marketing Science*. 22(2). 183-194.
- Roberts, J. A., & Donald R. B. (1997). Explaining the subtle relationship between environmental concern and ecologically conscious consumer behavior. *Journal of Business Research*, 40(1), 79-89.
- Saba, C.(2019).Çalışan Bireylerin Yeşil Ürün Satın Alma Davranışlarına İlişkin Tutumlarının Değerlendirilmesi. *The Journal of Social Sciences*, 6(38), 319-336

Shrum, L.J.; John A. Mccarty & Tina M. Lowrey; (1995), "Buyer Characteristics of the Green Consumer and Their Implications for Advertising Strategy", *Journal of Advertising*, 24(2), pp. 71-90.

Soonthonsmai, V. (2001). Predicting intention and behavior to purchase environmentally sound or green products among Thai consumers: An application of the theory of reasoned action, PhD Thesis, The Wayne Huizenga Graduate School of Business and Entrepreneurship Nova Southeastern University.

Straughan, D.R. & Roberts, J.A. (1999). Environmental Segmentation Alternatives: A Look at Green Consumer Behavior in the New Millennium. *Journal of Consumer Marketing*. 16(6). 558-575.

Torlak, Ö. (2009), Modem Dünyada Yeşil Pazarlama Ne İfade Ediyor?, *Çerçeve Dergisi*, 111

Xiao, C. & McCright, A.M. (2015). Gender Differences in Environmental Concern: Revisiting the Institutional Trust Hypothesis in the USA. *Environment and Behavior*. 47(1). 17-37.

Yılmaz, V. & Arslan, T. (2011). Üniversite öğrencilerinin çevre koruma vaatleri ve çevre dostu tüketim davranışlarının incelenmesi, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (3): 1-10.

Yılmaz, F., & Gültekin, M. (2012). Sınıf öğretmeni adaylarının çevre sorunları bağlamında öğrenim gördükleri programa ilişkin görüşleri. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, (18), 120-132.

Young, W., Hwang, K., McDonald, S. & Oates, C.J. (2010). Sustainable consumption: green consumer behaviour when purchasing products. *Sustainable Development*, 18(1), 20-31.

[itobiad], 2021, 10 (1): 207-230.

**Öğretmen Görüşleri Bağlamında Okullarda Gürültü Kirliliği
Sorunsalı, Teknolojik ve Eğitsel Çözüm Önerileri**

Noise Pollution Problems in Schools in The Context of Teachers
'Views, Technological And Educational Solutions

Yemliha COŞKUN

**Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim
Bilimleri Bölümü**

**Assoc. Prof., Kahramanmaraş Sütçü İmam University, Faculty of Education,
Department of Educational Sciences**

ycoskun@ksu.edu.tr

Orcid ID: 0000-0003-2231-3676

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 30.11.2020
Kabul Tarihi / Accepted : 17.02.2021
Yayın Tarihi / Published : 31.03.2021
Yayın Sezonu : Ocak-Şubat-Mart
Pub Date Season : January-February- March

Atıf/Cite as: Coşkun, Y . (2021). Öğretmen Görüşleri Bağlamında Okullarda Gürültü Kirliliği Sorunsalı, Teknolojik ve Eğitsel Çözüm Önerileri . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 10 (1) , 207-230 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/60435/833459>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Öğretmen Görüşleri Bağlamında Okullarda Gürültü Kirliliği Sorunsalı, Teknolojik ve Eğitsel Çözüm Önerileri * **

Öz

Okullardaki gürültü kirliliğine ilişkin öğretmen görüşlerini belirlemek amacıyla yapılan bu araştırma tarama modelinde betimsel bir çalışmadır. Araştırmada, okullardaki gürültü kirliliğini, öğretmenlerin sorun olarak algılama durumları, gösterdikleri tepki biçimleri, psikolojik ve fizyolojik olumsuz etkilenmeleri ve alınabilecek önlemlere ilişkin görüşlerinin belirlenmesine çalışılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu, 2018-2019 eğitim yılı, Kahramanmaraş ili, Onikişubat merkez ilçede kamuya ait 15 farklı okulda, 136'sı ilkokul, 86'sı ortaokul ve 120'si de lisede görev yapan toplam 342 öğretmen oluşturmaktadır. Araştırmada çalışma grubunun oluşturulması sürecinde olasılık temelli örnekleme yöntemlerinden küme örnekleme tekniği kullanılmıştır. Araştırma verilerinin toplanmasında, genel bilgi formunun yanı sıra, orijinali Bulunuz ve diğ. tarafından geliştirilmiş yarı yapılandırılmış görüşme formundaki soruların, araştırmacı tarafından kapalı uçlu soru maddelerine çevirerek geliştirdiği anket kullanılmıştır. Araştırmanın amacına uygun olarak elde edilen veriler SPSS programı aracılığıyla analiz edilmiştir. Alt problemlerden, gürültü kirliliğinin okul düzeylerine göre karşılaştırılmasının yapılmasında kaykare tekniği kullanılmıştır. Araştırmanın diğer alt problemleri için elde edilen veriler ise, okul düzeyi bağlamında frekans, yüzde ve aritmetik ortalama teknikleriyle çözümlenerek açıklanmıştır. Araştırmada elde edilen bulgular, öğretmenlerin büyük çoğunluğunun okullardaki gürültü kirliliğini, önemli bir sorun olarak algıladıkları, en fazla gürültünün ilkokullar, daha sonra ortaokullar ve liselerde olduğunu gösterirken, öğretmen görüşlerine göre okullardaki en yüksek gürültü kirliliğinin öğrenci kaynaklı olduğu görülmektedir. Okullarda öğrenci kaynaklı gürültü kirliliğini önleme konusunda öğretmenlerin genel çoğunluğunun öğrencileri uyarmayı tercih ettikleri görülmektedir. Çözüm olarak, eğitim ortamlarında ölçüm çalışmaları yapılarak gürültü kaynaklarının belirlenmesi ve konunun muhatapları nezninde, insan ve teknik donanıma bağlı gürültü kaynaklarının oluşturduğu gürültü kirliliğinin en aza indirilmesi ya da mümkünse ortadan kaldırılması yönünde teknik, eğitsel ve yasal, çaba ve çözüm yollarına başvurulmalıdır.

Anahtar Kelimeler: İlkokul, Ortaokul, Lise, Gürültü Kirliliği, Öğretmen Görüşleri

* Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulunun 01.12.2020 Tarih , 2020/36 sayılı kararı ile Etik Kurul Kararı alınmıştır.

** Bu çalışma 24-26 Ocak 2020 tarihinde 7. Uluslararası Kültür ve Medeniyet Kongresi'nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

Noise Pollution Problems in Schools in The Context Of Teachers 'Views, Technological And Educational Solutions

Abstract

This research, conducted to determine teachers' views on noise pollution in schools, is a descriptive study in the scanning model. In the study, it was tried to determine the perception of noise pollution in schools as a problem by teachers, the way they react, their negative effects on psychological and physiological and the measures that can be taken. The study group of the study consists of 342 teachers, 136 of whom are working in primary schools, 86 in secondary schools and 120 in high schools, in 15 different public schools in the city of Kahramanmaraş, central district, in the 2018-2019 academic year. In the study, cluster sampling technique, one of the probabilistic sampling methods, was used to determine the study group. In the collection of research data, in addition to the general information form, the original Buliniz et al. The questionnaire developed by the researcher by converting the questions in the semi-structured interview form to closed-ended question items developed by The data obtained were analyzed through the SPSS program. Among the sub-problems, the skateboard technique was used to compare noise pollution according to school levels, while the data obtained for other sub-problems were analyzed by frequency, percentage and arithmetic mean techniques in the context of school level. According to the findings obtained in the study, it is thought that the majority of teachers perceive noise pollution in schools as an important problem and the highest noise is in primary schools, then secondary schools and high schools. It is observed that the general majority of teachers prefer to warn students in order to prevent noise pollution. As a solution, technical, educational and legal efforts and solutions should be used to minimize or if possible eliminate noise pollution caused by noise sources due to human and technical equipment in educational environments.

Keywords: Primary School, Secondary School, High School, Noise Pollution, Teacher Opinions

Giriş

Yaşanabilir bir çevreyi oluşturmak ve bunun devamlılığını sağlamak ancak bilinçli bir çaba ile mümkün olabilmektedir. Günümüz dünyasında kentlerdeki nüfus yoğunluğunun hızlı artması ve bir arada yaşama zorunluluğu toplumsal alanların daralmasını da beraberinde getirmiştir. Bu durum çözülmesi gereken yeni problemlerin doğmasına neden olmuştur. Bu anlamda farklı alanlarda birçok problemden bahsetmek mümkündür. Özellikle çevre kirliliği ve buna bağlı olarak gürültü kirliliği, doğurduğu

olumsuz sonuçlar düşünülürken dikkat çekilmesi ve çözülmesi gereken önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Gürültü kirliliğinin, psikolojik ve fiziksel anlamda olumsuz etkisinin, insan sağlığını tehdit ettiği bilinen bir gerçektir. Bu da birarada bulunduğumuz yaşam alanlarımızı gözden geçirmemizi, farkındalık oluşturmamızı, engelleyici tedbirleri düşünmemizi ve çözüm önerileri geliştirmemizi gerekli kılmaktadır. Bu anlamda bir eğitim ortamı olarak önemli bir misyona sahip olan okullarımızın, etkinlik ve verimliliğinin olabildiğince en üst düzeye çıkarılmasında hem öğrencilerin hem de onları yetiştiren eğitimcilerimizin bedensel ve psikolojik sağlıklarının gürültü kirliliğinin olumsuz etkilerinden korunarak daha mutlu bir okul toplumsal yapısının oluşturulması, eğitim çabalarının hedeflerine ulaşmasında katkı sağlayıcı önemli bir unsurdur.

Toplumsal yaşamda çevre kirliliğinin anlaşılabilirliği daha çok somut maddelerle ilgili bir konu olarak algılanmaktadır. Gürültü kirliliği ile ilgili hassasiyetin daha düşük olduğu söylenebilir (Kan, 2019, s. 1). Oysa gürültü kirliliği de doğurduğu sonuçlar itibarıyla oldukça olumsuz etkilere sahip bir olgudur. Özellikle bir eğitim ortamı olarak okul ve bağlı olarak sınıflarda yürütülen faaliyetlerin iletişim temelli çalışmalarından oluşması, ortamın iletişim açısından en sağlıklı hale getirilmesini zorunlu kılmaktadır. Gürültü kirliliği yeni bir oluşum olmamakla beraber (Cansaran, 2019, s. 91) geçmişte, bir okul ve çevresi için gürültü uyumluluğu sorununa çok az ilgi gösterilmiştir (Ikenberry, 1974, s. 493). Ancak toplumsal hayatın hızlı değişimiyle birlikte, gürültü kirliliğinin giderek artması (Debnath, Nath ve Barthakur, 2012, s. 1) ve bu durumun, okul ortamında hem öğretmenlerin hem de öğrencilerin performansını olumsuz yönde etkilemesi, eğitim ve öğretimde sorunlara neden olması (Debnath ve ark., 2012, s. 1; Ibrahim ve Richard, 2000, s. 47) son yıllarda okulda gürültü konusuna, araştırmacıların ilgisinin artmasına neden olmuştur (Knecht, Nelson, Whitelaw ve Feth, 2002; Choi ve McPherson, 2005; Bernardi ve Kowaltowski, 2006; Zannin ve Marcon, 2007; Özbiçakçı, Çapık, Aydoğdu Gördes, Ersin ve Kıssal, 2012; Bulunuz, Bulunuz, Tavşanlı, Orbak ve Mutlu, 2018). Çünkü, çocukların yetişkinlerden daha fazla zarar gördüğü yankılanma ve gürültü gibi olumsuz dinleme koşulları (Klatte, Hellbrück, Seidel ve Leistner, 2010) sağlığı olumsuz etkilemekle, çocukların okul başarısını düşürmektedir. Gürültü insan kulağına rahatsızlık veren ses düzeyi olarak bilinmektedir (Gergerlioğlu, 2017, s. DCLVIII). Ses, titreşim yapan bir kaynağın hava basıncında yaptığı dalgalanmalar ile oluşan ve insanda işitme duygusunu uyaran fiziksel bir olaydır (Güler ve Çobanoğlu, 1994, s. 11) ve günlük yaşamda, seslerin varlığı, insanların kendilerini iyi hissetmesi için gereklidir (Bilgili, Türkel, Altınoluk, Hüsmen, Bütün ve Ertorun, 2011, s. 3). Buna karşın gürültü ise, dinlenmekte olan seslere karışan, sübjektif olan can sıkıcı rahatsız edici veya performansı olumsuz etkileyen, istenmeyen veya hoş gitmeyen ses olarak tanımlanabilir (Güler ve Çobanoğlu, 1994, s. 11; Yıldırım, Turan, Alay, Demiroglu, Kuplay ve Karaca, 2018, s. 11). Gürültü, kaynak ve alıcıların bir çevredeki konumuna ve yayılma yollarına bağlı olarak açık

alandaki mevcut olan gürültü kaynakları ve yapı içi gürültü kaynakları şeklinde gruplandırılabilir (Bilgili ve ark., 2011, s. 3).

Gürültüye maruz kalma, şiddetine, süresine ve maruz kalanın özelliklerine göre değişmekle birlikte (Sezgin ve Mutlu, 2017, s. 676) gürültünün insan sağlığına, hem psikolojik hem de fizyolojik anlamda olumsuz etkileri bulunmaktadır. Fazla gürültülü ortamda bulunma ses enerjisinin iç kulak üzerindeki etkilerinin doğrudan bir sonucu olarak iç kulaktan başlayarak önemli işitme kayıplarına neden olmaktadır. Gürültü işitsel olmayan sağlık etkileri açısından ise uyku bozuklukları, uyamama, stres, iş yapabilme yeteneğinde azalma gibi sonuçlarda doğurabilmektedir (Güler ve Çobanoğlu, 1994, s. 12; Stansfeld ve Matheson, 2003, s. 243; Bayramoğlu, Işık ve Demirel, 2014). Çevresel Gürültünün Değerlendirilmesi ve Yönetimi Yönetmeliği (2008) incelendiğinde okul ortamındaki iç ortam gürültü seviyesi sınır değerlerinin dersliklerde kapalı pencere şartlarında 35 dBA, açık pencere şartlarında ise 45 dBA, genel anlamda bir eğitim kurumunda ve çevresinde ise gürültü seviyesinin 40 dBA ila 50 dBA aralığında olması gerektiği belirtilmektedir (Debnath, Nath ve Barthakur, 2012, s. 1). Avrupa ve Türkiye için eğitim ortamlarında kabul edilebilir gürültü düzeyi 45 dB olarak belirlenmiştir (Özbiçakçı, Çapık, Aydoğdu Gördes, Ersin ve Kıssal, 2012), ancak okul ortamlarının gürültü seviyesi tespit değerlerinin yapıldığı çalışmalarda elde edilen bulgulardaki gürültü oranlarının, ilgili yönetmelikte belirtilen düzeyleri oldukça aştığı görülmektedir. Özbiçakçı ve arkadaşları (2012, s. 242) 4. 5. 6. 7 ve 8. sınıf öğrencilerinin buldukları okul ortamlarında yapmış oldukları araştırmalarında teneffüs zamanlarındaki gürültü düzeyi ortalamalarının 80 dB, ders sırasında bazı sınıflardaki ölçümlerde zaman zaman 80 dB'e varan max. ölçüm değerleri saptanmış olmakla beraber, okulda ders sırasındaki ölçümlerde sınıflarda standart olarak 50 dB düzeyinde bir gürültü düzeyi belirlenmiştir. Tamer Bayazıt, Küçükçiftçi ve Şan'ın (2013) araştırmalarında, okullarda derste ve teneffüste, yapılan iç ve dış gürültü ölçümleri gürültü düzeylerinin kabul edilebilir sınır değerlerin çok üzerinde olduğu görülmüştür. Bulunuz'un (2014, s. 222) araştırmasında, sınıflar, spor salonları ve yemek salonları gibi alanlarda iç gürültü düzeyinin yüksek olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Benzer şekilde, Merkit ve Bulunuz (2019, s. 1) yaptıkları araştırmada okuldaki gürültünün seviyesinin yönetmelikte belirtilen değerlerden yüksek olduğunu ortaya koymaktadır.

Gürültünün etkilerine yönelik yapılan sınıflandırmada 30-65 dBA arasındaki gürültü seviyesi I. derecede gürültü olarak değerlendirilmekte, konforsuzluk, rahatsızlık, sıkılma duygusu, kızgınlık, konsantrasyon, uyku bozukluğu gibi sonuçlar doğuracağı, 65-90 dBA arasındaki gürültü seviyesi ise II. derecede gürültü olarak değerlendirilip, fizyolojik gürültü, kalp atışının değişimi, solunum hızlanması, beyindeki basıncın azalması gibi sağlığı olumsuz etkileyecek durumlara neden olabileceği belirtilmektedir (Bilgili ve ark., 2011, s. 3). Bu anlamda insan sağlığı

açısından okullardaki gürültü kirliliğinin kontrol edilmesi, sorunun hızlı bir şekilde çözüme ulaştırılması gerekmektedir (Arpacı, 1995, s. 1; Maraş, Maraş, Maraş ve Alkış, 2011, s. 52).

Gürültü, öğretmenin öğrenci tarafından duyulamamasına, anlaşılmasına ve sınıfta zaman kaybı yaşanmasına neden olmaktadır (Ikenberry, 1974, s. 493) Çocuklar gürültüden dolayı duymadıklarını öğrenemezler ve öğretmenlerde çocukların öğrenme ile ilgili gereksinimlerini ancak onları duyarak anlayabilirler. Ayrıca gürültünün, okul iklimini bozucu etkisi öğretmenlerin motivasyonunun ve veriminin düşmesine (M. Bulunuz, Bulunuz ve Tuncal, 2017; M. Bulunuz, Bulunuz, Tavşanlı, Orbak ve Mutlu, 2018), öğretmen ve öğrencilerin dikkatlerini dağıtarak zihinlerinin çabuk yorulmasına ve öğrenmeyi güçleştiren birçok istenmeyen davranışların ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Engin, Özen ve Bayoğlu, 2009, s. 131).

Gürültülü okullardaki öğrenciler, ses kontrolünün olduğu okuldakilerle karşılaştırıldığında, öğretmeni iyi duymamalarının yanı sıra, dersleri ve sınıf tartışmalarını duymakta zorlandıkları, çalışmanın daha zor olduğu, duyulmaları için sınıfta yüksek sesle konuşmaları gerektiği, bazılarının öğretmenlerinin de, yüksek sesle konuştuğu gibi belirtilere rastlanmıştır (Ikenberry, 1974, s. 493). Oysa öğrencilerin, öğretmenlerin mesajlarını, arka plandaki gürültüden ayırmakta zorluk çekmeden alabilmeleri gerekir ki, bunun için, sınıftaki konuşmaların anlaşılabilirliği için önlem ve koşullar düşünülmelidir (Smaldino ve Crandell, 2000, s. 371; Siebein, Gold, Siebein ve Ermann, 2000, s. 376). Ancak bu durum okulların sessiz ve edilgen bir sınıf topluluğuna dönüştürülmesi anlamına da gelmemelidir. Böyle bir sınıf ortamında öğretmen aktif ve konuşkan, çok konu işler durumda iken öğrenci pasif ve sessiz kalacak, öğrenme daha az olacaktır (Kılıççı, 1992, s. 13). Dolayısıyla eğitim-öğretimin verimliliği adına uygun ortamın ve davranışların geliştirilebilmesi için var olan durum eleştirel bakış açısıyla sorgulanmalı, okullarda yeni davranış modelleri geliştirilebilmeli, gürültü kirliliğini önleyici yasa ve düzenlemeler yapılarak kabul edilmeli ve uygulanmaya geçilmelidir (Debnath ve ark., 2012, s. 1).

Bu anlamda, okullardaki gürültü kirliliğine dikkat çekmesi ve kontrol altına alınmasında yararlı olacağı düşünülen bu çalışma ile ilkökul, ortaokul ve liselerdeki gürültü kirliliği olgusunun öğretmen görüşleri temelinde belirlenmesi amaçlanmıştır. Elde edilen sonuçlar, gürültü kirliliğinin insan sağlığına ilişkin psikolojik ve fizyolojik olumsuz etkilerine dikkat çekmesinin yanı sıra, eğitim etkinliklerinin verimliliğini azaltmadaki negatif işlevselliğinin farkındalığını arttırması ve önleyici çabaların başlatılması açısından önem taşımaktadır.

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, okullardaki gürültü kirliliği olgusunu öğretmen görüşlerine göre belirlemektir. Araştırmanın amacına bağlı olarak, aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

Öğretmenlerin okullarındaki gürültü kirliliğini önemli bir sorun olarak algılama durumları okul düzeylerine göre farklılaşmakta mıdır?

Öğretmenlerin okullarındaki gürültülü durumlara karşı tepkileri okul düzeylerine göre farklılaşmakta mıdır?

Okullarındaki gürültü kirliliğinin ortadan kaldırılabilineceğine ilişkin öğretmen görüşleri okul düzeylerine göre farklılaşmakta mıdır?

Öğretmenlerin okullarındaki gürültü kirliliği seviyesine ilişkin algıları okul düzeylerine göre farklılaşmakta mıdır?

Öğretmenlerin gürültü kirliliğine verdikleri tepkiler, okullarındaki gürültü kirliliği sorununu önemseme düzeylerine göre farklılaşmakta mıdır?

Öğretmenlerin, okullarındaki farklı ses kaynaklarının, gürültü kirliliğinin artışındaki etki düzeyine ilişkin görüşleri okul düzeylerine göre farklılaşmakta mıdır?

Okulun farklı alanlarında, öğrencilerin oluşturdukları gürültü kirliliğine ilişkin öğretmen görüşleri, okul düzeylerine göre farklılaşmakta mıdır?

Öğretmenlerin, okullarındaki gürültü kirliliğinin olumsuz etkilerine ilişkin görüşleri okul düzeylerine göre farklılaşmakta mıdır?

Öğretmenlerin, okullarındaki gürültü kirliliğinin azaltılması veya ortadan kaldırılmasına ilişkin görüşleri okul düzeylerine göre farklılaşmakta mıdır?

Yöntem

Bu bölümde araştırma modeli, çalışma grubu, veri toplama aracı, verilerin analizi hakkında bilgi verilmiştir. Araştırma için Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesinden etik kurul izni alınmıştır.

Araştırma Modeli

Araştırma, tarama modelinde betimsel bir çalışmadır. Belli bir zaman kesiti içinde çok sayıda denek veya objeden elde edilen verilerin analizi ile araştırma problemine veya problemlerine cevap arandığında uygulanacak yöntem betimsel araştırma yöntemidir (Arseven, 1994, s. 92). Bu araştırma ile okullardaki gürültü kirliliği olgusunun öğretmen görüşlerine göre belirlenmesi amaçlandığından araştırma betimsel tarama modelinde tasarlanmıştır. Çünkü, tarama modeli geçmişte ya da günümüzde var olan bir durumu, var olduğu şekli ile, kendi koşulları içinde betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır (Karasar, 2007, s. 77).

Çalışma Grubu

Bu araştırmanın çalışma grubunu, 2018-2019 eğitim yılı, Kahramanmaraş ili, Onikişubat merkez ilçede kamuya ait 15 farklı okulda, 136'sı ilköğretim, 86'si ortaokul ve 120'si de lisede görev yapan toplam 342 öğretmen oluşturmaktadır. 162'si kadın, 180'i ise erkek olan öğretmenlerin, 45'i 1-9 yıl;

160'ı 10-19 yıl; 137'si ise 20 ve üstü yıldır mesleki kıdeme sahiptir. Araştırmada çalışma grubunun oluşturulması sürecinde olasılık temelli örnekleme yöntemlerinden küme örnekleme tekniği kullanılmıştır. Evrendeki bütün kümelerin tek tek eşit seçilme şansına sahip oldukları durumda yapılan örnekleme biçimi olan küme örnekleme, kendi içinde belirli özellikler açısından benzerlikler gösteren değişik grupların olması durumunda kullanılır (Karasar, 2007, s. 114; Yıldırım ve Şimşek, 2006, s. 105). Popülasyonu büyük kümelere ayırarak, bu kümeler arasından Random olarak bazılarını seçtiğimiz zaman kümeli seçim yapmış oluyoruz (Arık, 1998, s. 266). Küme örneklemede, kümelerin birbirine benzemesi yani kümeler arası homojenlik esas alınır. Ancak her küme içindeki veri kaynakları (bireyler veya objeler) ölçülen değişken bakımından farklılık gösterirler (Arseven, 1994, s. 103). Bu sebeple araştırma küme örnekleme yöntemiyle seçilen ilkökul, ortaokul ve liselerde görev yapan öğretmenler arasından tesadüfi örnekleme yöntemiyle, diğer bir deyişle ulaşılması mümkün olan (Arık, 1998, s. 270) öğretmenlerden oluşturulan örneklem grubuyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın yürütülebilmesi için gerekli etik kurul izni alınmıştır.

Veri Toplama Aracı

Bu araştırmada veri toplama aracı olarak anket kullanılmıştır. Anketler belirli bir popülasyondan veya onu temsil eden örnek gruptan özellikle belirli bir konuda bilgi elde etmek için yapılan inceleme, soruşturma ve araştırmaları ifade eder (Arık, 1998, s.277). Anketlerin hazırlanmasında ilk aşama, araştırma sorularını belirlemek yani çalışmamız sayesinde hangi bilgileri elde etmek isteyeceğimize karar vermektir. Soru formu araştırmacı tarafından tasarlanabileceği gibi, diğer araştırmacılar tarafından geliştirilmiş çalışmanın ihtiyaçlarına cevap vereceği düşünülen geçerli ve güvenilir ölçeklerin kullanılması da mümkündür. Bu durum zaman kaybını önleyeceği gibi, araştırmanın sonuçlarını daha önce yapılmış çalışmalarla karşılaştırma olanağı da sunacaktır (Ünsal, 2003, s. 29). Bu bağlamda alanyazın taraması yapılmış, araştırmanın verilerinin toplanmasında Bulunuz ve arkadaşları (2018) tarafından yapılan gürültü kirliliğine ilişkin araştırma sonucunda ortaya çıkan öğretmen görüşleri kullanılarak kapalı form anket hazırlanmıştır. Bulunuz ve arkadaşlarının (2018)' çalışmalarında, anlaşılabilirliği test edilmiş, araştırılacak fenomene uygun ve geçerli olduğuna karar verilmiş olan yarı-yapılandırılmış görüşme sorularıyla yaptıkları mülakat sonucunda öğretmenlerin 7 tema altında, 44 alt temada 169 söylem dile getirdikleri görülmüştür.

Bu bağlamda, verileri toplamak için araştırmacı tarafından hazırlanan anketin birinci bölümü, katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin bilgileri kayıt altına almayı amaçlayan soruları (çalıştığınız okul, cinsiyetiniz, öğretmenlik görev süreniz) içermektedir. Anketin ikinci bölümü ise, araştırmacı tarafından hazırlanmış iki sorunun yanında (okullardaki gürültü kirliliği sizce önemli bir sorun mudur? okullarda gürültü kirliliği sizce ortadan kaldırılabilmir mi?), Bulunuz ve

arkadaşlarının (2018) araştırmaları sonucunda elde ettikleri öğretmen görüşlerine dayalı sorulardan oluşmaktadır. İlgili araştırmadaki (Bulunuz ve arkadaşları, 2018) öğretmen görüşleri, 6 başlık altında 32 kapalı uçlu soru maddesine dönüştürülerek ankete katılmıştır. Böylece anket formu 8 başlıkta 34 sorudan oluşturulmuştur. Soruların cevaplandırılmasında maddeleştirilmiş derecelendirme ölçeği kullanılmıştır. Maddeleştirilmiş derecelendirme ölçeğinin ayrılan özelliği belli sayıda sınırlandırılmış olası cevap kategorilerinin olmasıdır (Tekindal, 2002, s. 179).

Verilerin Analizi

Araştırmanın amacına uygun olarak elde edilen veriler SPSS programı aracılığıyla analiz edilmiştir. Alt problemlerden, gürültü kirliliğinin okul düzeylerine göre karşılaştırılmasının yapılmasında kaykare tekniği kullanılmıştır. Bu soruda iki değişken vardır: Okul düzeyi ve gürültü kirliliği düzeyine ilişkin görüş. Her iki değişkene ait cevaplar sınıflama ölçeğinde toplanmış olup, veriler süresizdir. Burada araştırmacının esas itibarıyla ilgisi, farklı okul düzeyinde görev yapan öğretmenlerin söz konusu görüşlerinin önemli bir değişme gösterip göstermediğidir. Bu durumda iki değişken arasındaki ilişki kaykare testi ile analiz edilebilir (Büyüköztürk, 2002, s. 144). Araştırmanın diğer alt problemleri için elde edilen veriler ise, okul düzeyi bağlamında frekans, yüzde ve aritmetik ortalama teknikleriyle çözümlenerek açıklanmıştır.

Bulgular

Araştırmada öğretmenlerin okullardaki gürültü kirliliğine ilişkin görüşleri 9 tablo şeklinde sunulmuştur. Öğretmenlerin, okullardaki gürültü kirliliği sizce önemli bir sorun mudur? Sorusuna verdikleri cevapların frekans ve yüzde dağılımı aşağıda tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1.

Okullardaki Gürültü Kirliliği Sizce Önemli Bir Sorun mudur? Sorusuna İlişkin Öğretmen Görüşlerinin Frekans ve Yüzde Dağılımları

	Evet		Emin Değilim		Hayır	
	F	%	F	%	F	%
İlkokul	128	94.1	7	5.1	1	0.7
Ortaokul	80	93.1	5	5.8	1	1.2
Lise	108	90.0	6	5.0	6	5.0
Toplam	316	92.4	18	5.3	8	2.3

Tablo 1’de görüldüğü gibi, okullarda gürültü kirliliği önemli bir sorun mudur? sorusunu, ilkokul öğretmenlerinin, % 94.1’i evet, % 5.1 emin değilim, % 0.7’i ise hayır şeklinde; ortaokul öğretmenlerinin % 93.1’i evet % 5.8 emin değilim, % 1.7’i ise hayır şeklinde; lise öğretmenlerinin % 90.0’i evet

% 5.0 emin değilim, % 5.0'ı ise hayır şeklinde cevaplandırmışlardır. Bu bulgu araştırmaya katılan öğretmenlerin büyük bir kısmının okullardaki gürültü kirliliğini önemli bir sorun olarak algıladıklarını göstermektedir.

Tablo 2.

Okulunuzda Gürültülü Durumlarla Karşılaştığınızda Ne Tür Tepkide Bulunuyorsunuz? Sorusuna İlişkin Öğretmen Görüşlerinin Frekans ve Yüzde Dağılımları

	Hiçbir Tepki Vermiyorum		Gürültü Yapmamaları Konusunda Öğrencileri Uyarıyorum		Öğrencilere Kızıyorum	
	F	%	F	%	F	%
İlkokul	1	0.7	131	96.3	4	2.9
Ortaokul	1	1.2	71	82.6	14	16.3
Lise	5	4.2	103	85.8	12	10.0
Toplam	7	2.0	305	89.2	30	8.8

Tablo 2'ye bakıldığında, okulunuzda gürültülü durumlarla karşılaştığınızda ne tür tepkide bulunuyorsunuz? Sorusuna ilkökul öğretmenlerinin, % 0.7'si, hiç tepki vermiyorum, % 96.3'ü gürültü yapmamaları konusunda öğrencileri uyarıyorum, % 2.9'u öğrencilere kızıyorum; ortaokul öğretmenlerinin, % 1.2'si, hiç tepki vermiyorum, % 82.6'sı gürültü yapmamaları konusunda öğrencileri uyarıyorum, % 16.3'ü öğrencilere kızıyorum; lise öğretmenlerinin, % 4.2'si, hiç tepki vermiyorum, % 85.8'i gürültü yapmamaları konusunda öğrencileri uyarıyorum, % 10.0'u öğrencilere kızıyorum şeklinde cevap vermişlerdir. Bu durum, okullarda öğrenci kaynaklı gürültü kirliliğini önleme konusunda öğretmenlerin genel çoğunluğunun öğrencileri uyarmayı tercih ettiklerini göstermektedir.

Tablo 3.

Okullardaki Gürültü Kirliliği Ortadan Kaldırılabilir mi? Sorusuna İlişkin Öğretmen Görüşlerinin Frekans ve Yüzde Dağılımları

	Evet		Emin Değilim		Hayır	
	F	%	F	%	F	%
İlkokul	70	51.5	46	33.8	20	14.7
Ortaokul	55	64.0	26	30.2	5	5.8
Lise	72	60.0	37	30.8	11	9.2
Toplam	197	57.6	109	31.9	36	10.5

Tablo 3'e bakıldığında okullarda gürültü kirliliği sizce ortadan kaldırılabilir mi? sorusunu, ilkökul öğretmenlerinin, % 51.5'i evet, % 33.8'i emin değilim, % 14.7'i ise hayır şeklinde; ortaokul öğretmenlerinin % 64.0'ü evet % 30.2'si emin değilim, % 5.8'i ise hayır şeklinde; lise öğretmenlerinin % 60.0'ı evet % 30.8'si emin değilim, % 10.5'i ise hayır şeklinde cevaplandırmışlardır. Bu bulgunun ışığında öğretmenlerin yarıdan fazla kısmının gürültü kirliliğinin ortadan kaldırılabilirliğini düşündüğünü

söylemek mümkün iken, önemli bir oranda öğretmen grubunun ise bu konuda çekimser ve az da olsa olumsuz görüş belirttikleri görülmektedir.

Tablo 4.

Size Göre Okulunuzdaki Gürültü Kirliliği Hangi Düzeydedir? Sorusuna İlişkin Okul Türlerine Göre Öğretmen Görüşlerinin Kaykare Testi Sonuçları

		Okulumuzda Gürültü Yoktur	Okulumuzdaki Gürültü Olması Gereken Düzeydedir	Okulumuzda Orta Düzeyde Gürültü Kirliliği Vardır	Okulumuzda Yüksek Düzeyde Gürültü Kirliliği Vardır	Toplam
İlkokul	F	0	22	60	54	136
	%	0.0	16.2	44.1	39.7	100.0
Ortaokul	F	1	12	29	44	86
	%	1.2	14.0	33.7	51.2	100.0
Lise	F	6	24	66	24	120
	%	5.0	20.0	55.0	20.0	100.0
Toplam	F	7	58	155	122	342
	%	2.0	17.0	45.3	35.7	100.0

$$\chi^2 = 29.13 \quad sd=6 \quad P=.00$$

Okul türlerine göre öğretmenlerin gürültü kirliliği düzeyi algılarını belirlemek amacıyla sorulan bu soruya öğretmenlerin verdikleri cevaplara ilişkin bulgular incelendiğinde okulumuzda gürültü yoktur diyenlerin oranı, ilkokul öğretmenlerinde % 0 iken, bu oran ortaokul öğretmenlerinde % 1.2'ye, lise öğretmenlerinde ise % 5.0 ulaştığı görülmektedir. Okullarındaki gürültü kirliliğini olması gereken düzeyde görenlerin oranı ise, ilkokul öğretmenlerinde % 16.2 iken, bu oran ortaokul öğretmenlerinde azalarak % 14.0'a düştüğü, lise öğretmenlerinde ise % 20.0'a ulaştığı görülmektedir. Okulumuzda orta düzeyde gürültü kirliliği vardır diyen ilkokul öğretmenlerinin oranı % 44.1'iken, bu oran ortaokul öğretmenlerinde % 33.7'ye düştüğünü, liselerde ise % 55.0'a ulaştığı görülmektedir. Okullarındaki gürültü kirliliğinin yüksek düzeyde olduğunu belirten ilkokul öğretmenlerinin oranı % 39.7'iken, bu oran ortaokul öğretmenlerinde % 51.2'ye ulaştığı, liselerde ise % 20.0'a düştüğü görülmektedir. Farklı düzeylerdeki okullarda görev yapan öğretmenlerin, okullarındaki gürültü kirliliği düzeyine ilişkin görüşlerinde gözlenen bu farkın anlamlı olduğu bulunmuştur [$\chi^2(6)=29.13$, $p < .05$]. Bu bulgu, öğretmenlerin okul türleri ile okullarındaki gürültü kirliliği düzeyine ilişkin görüşleri arasında anlamlı bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Sonuçta öğretmen görüşlerine göre, yüksek gürültü kirliliği açısından ortaokulların başı çektiği, daha sonra ilkokullar ve liselerin geldiği söylenebilir.

Tablo 5.

Öğretmenlerin Okullardaki Gürültü Kirliliği Sorununu Önemseme Düzeyleriyle, Gürültü Kirliliğine Tepkilerinin Karşılaştırmalı Frekans ve Yüzde Dağılımı

Okullarda Gürültü Kirliliği Önemli Bir Sorun mudur?	Gürültü Kirliliğine Verilen Tepki Düzeyleri					
	Hiç Tepki Vermiyorum		Öğrencileri uyarıyorum		Öğrencilere Kızıyorum	
	F	%	F	%	F	%
Evet	6	1.9	283	89.6	27	8.5
Emin Değilim	0	0.0	15	83.3	3	16.7
Hayır	1	12.5	7	87.5	0	0.0
Toplam	7	2.0	305	89.2	30	8.8

Tablo 5 incelendiğinde, okullardaki gürültü kirliliğini önemli bir sorun olarak gören öğretmenlerin 6'sının (% 1.9), öğrencilere bir tepkide bulunmadığı, 283'ünün (% 89.6) öğrencileri uyardığı, 27 sinin (% 8.5) ise öğrencilere kızdığı görülmektedir. Gürültü kirliliğinin önemli bir sorun olduğuna dair kararsız tutum sergileyen öğretmen grubunun 15'i (% 83.3) öğrencileri uyardığını, 3'ü (% 16.7) ise öğrencilere kızdığını belirtmiştir. Gürültü kirliliğini önemli bir sorun olmadığını düşünen öğretmenlerden 1'i (% 12.5), öğrencilere tepki vermezken, 7'sinin (% 87.5) öğrencileri uyardığı görülmüştür. Bu tabloya göre öğretmenlerin gürültü kirliliği sorununu algılayış biçimlerinde farklılık olsa da, öğrenci kaynaklı gürültü kirliliğinde, tepkilerini daha çok öğrencileri uyarmak şeklinde ortaya koymaktadırlar.

Tablo 6.

Aşağıdaki Maddelerde Belirtilen Durumların, Okuldaki Gürültü Kirliliğinin Artışında Etki Düzeyi Nedir? Sorusuna İlişkin Okul Türlerine Göre Öğretmen Görüşlerinin Frekans, Yüzde ve Aritmetik Ortalama Sonuçları

Aşağıdaki belirtilen maddelerdeki durumlar, okulunuzun gürültü kirliliğinin artışında etkili olmaktadır?

Soru Maddeleri	Okul Düzeyleri	(0) Gürültüye neden olmuyor		(1) Düşük düzeyde gürültü kirliliğine neden oluyor		(2) Orta düzeyde gürültü kirliliğine neden oluyor		(3) Yüksek düzeyde gürültü kirliliğine neden oluyor		A.O
		F	%	F	%	F	%	F	%	
Öğrencilerin tenefüse çıkarken ve oyun oynarken koşuşturmaları	İlkokul	1	0.7	10	7.4	33	24.3	92	67.6	2.58
	Ortaokul	1	1.2	7	8.1	22	25.6	56	65.1	2.54
	Lise	11	9.2	25	20.8	52	43.3	32	26.7	1.87
Öğrencilerin çığlık atması	İlkokul	2	1.5	3	2.2	19	14.0	112	82.4	2.77
	Ortaokul	0	0.0	5	5.8	19	22.1	62	72.1	2.66
	Lise	9	7.5	19	15.8	40	33.3	52	43.3	2.12
Öğrencilerin bağırarak yüksek sesle konuşmaları	İlkokul	1	0.7	5	3.7	37	27.2	93	68.4	2.63
	Ortaokul	1	1.2	6	7.0	24	27.9	55	64.0	2.54
	Lise	5	4.2	13	10.8	45	37.5	57	47.5	2.28
Okulun zil sesi	İlkokul	35	25.7	53	39.0	36	26.5	12	8.8	1.18
	Ortaokul	28	32.6	21	24.4	28	32.6	9	10.5	1.20
	Lise	48	40.0	34	28.3	31	25.8	7	5.8	0.97

Öğretmen Görüşleri Bağlamında Okullarda Gürültü Kirliliği Sorunsalı, Teknolojik ve Eğitsel Çözüm Önerileri

Okulun hoparlör sistemi	İlkokul	35	25.7	51	37.5	39	28.7	11	8.1	1.19
	Ortaokul	30	34.9	27	31.4	21	24.4	8	9.3	1.08
	Lise	50	41.7	35	29.2	31	25.8	4	3.3	0.90
Öğretmenlerin yüksek ses düzeyi ile konuşmaları	İlkokul	45	33.1	53	39.0	30	22.1	8	5.9	1.00
	Ortaokul	44	51.2	23	26.7	16	18.6	3	3.5	0.74
	Lise	48	40.0	44	36.7	21	17.5	7	5.8	0.89
Okulun dışından, çevreden gelen sesler	İlkokul	38	27.9	56	41.2	36	26.5	6	4.4	1.07
	Ortaokul	21	24.4	38	44.2	18	20.9	9	10.5	1.17
	Lise	34	28.3	44	36.7	33	27.5	9	7.5	1.14

Tablo 6'ya bakıldığında, öğretmen görüşlerine göre, öğrencilerin teneffüse çıkarken ve oyun oynarken koşuşturmalarına bağlı olarak ilkokullardaki gürültü düzeyi aritmetik ortalamasının 2.58, ortaokullarda 2.54, liselerde ise 1.87 olduğu; öğrencilerin çığlık atmaları sonucu, ilkokullardaki gürültü düzeyi aritmetik ortalamasının 2.77, ortaokullarda 2.66, liselerde 2.12 olduğu; öğrencilerin bağırarak yüksek sesle konuşmaları sonucu, ilkokullardaki gürültü düzeyi aritmetik ortalamasının 2.63, ortaokullarda 2.54, liselerde 2.28 olduğu; okulun zil sesine bağlı ilkokullardaki gürültü düzeyi aritmetik ortalamasının 1.18, ortaokullarda 1.20, liselerde 0.97 olduğu; okulun hoparlör sistemine bağlı ilkokullardaki gürültü düzeyi aritmetik ortalamasının 1.19, ortaokullarda 1.08, liselerde 0.90 olduğu; öğretmenlerin yüksek ses düzeyi ile konuşmalarına bağlı gürültü düzeyi aritmetik ortalamasının ilkokullarda 1.00, ortaokullarda 0.74, liselerde 0.89 olduğu; okulun dışından, çevreden gelen seslerden kaynaklı gürültü düzeyi aritmetik ortalamasının ise ilkokullarda 1.07, ortaokullarda 1.17, liselerde 1.14 olduğu görülmektedir. Bu veriler bağlamında, ilkokul ve ortaokul öğretmenlerine göre gürültü kirliliği nedeni olarak en fazla öğrencilerin çığlık atması gösterilirken, lise öğretmenleri ise görüşlerini öğrencilerin bağırarak yüksek sesle konuşmaları olarak belirtmişlerdir.

Tablo 7.

Okulun Farklı Alanlarında Öğrencilerin Oluşturdukları Gürültü Kirliliğine İlişkin Öğretmen Görüşlerinin Okul Türlerine Göre Frekans, Yüzde ve Aritmetik Ortalama Sonuçları

Aşağıdaki belirtilen ortamlarda, okulunuzda hangi düzeyde gürültü kirliliği olmaktadır?

Soru Maddeleri	Okul Düzeyleri	(0) Gürültü olmuyor		(1) Düşük düzeyde oluyor		(2) Orta düzeyde oluyor		(3) Yüksek düzeyde oluyor		A.O
		F	%	F	%	F	%	F	%	
Okula giriş saatlerinde	İlkokul	16	11.8	21	15.4	50	36.8	49	36.0	1.97
	Ortaokul	7	8.1	14	16.3	31	36.0	34	39.5	2.06
	Lise	19	15.8	51	42.5	40	33.3	10	8.3	1.34
Okuldan çıkış saatlerinde	İlkokul	2	1.5	12	8.8	33	24.3	89	65.4	2.53
	Ortaokul	2	2.3	3	3.5	20	23.3	61	70.9	2.62
	Lise	8	6.7	28	23.3	45	37.5	39	32.5	1.95
Teneffüs saatlerinde	İlkokul	1	0.7	7	5.1	24	17.6	104	76.5	2.69
	Ortaokul	1	1.2	2	2.3	23	26.7	60	69.8	2.65

	Lise	4	3.3	15	12.5	56	46.7	45	37.5	2.18
Beden eğitimi dersi bahçede işlendiğinde	İlkokul	3	2.2	26	19.1	58	42.6	49	36.0	2.12
	Ortaokul	11	12.8	31	36.0	28	32.6	16	18.6	1.56
	Lise	20	16.7	47	39.2	37	30.8	16	13.3	1.40
Ders esnasında	İlkokul	37	27.2	72	52.9	25	18.4	2	1.5	0.94
	Ortaokul	15	17.4	43	50.0	22	25.6	6	7.0	1.22
	Lise	38	31.7	50	41.7	25	20.8	7	5.8	1.00
Ders saatinin boş geçtiği sınıflarda	İlkokul	6	4.4	31	22.8	47	34.6	52	38.2	2.06
	Ortaokul	0	0.0	9	10.5	30	34.9	47	54.7	2.44
	Lise	6	5.0	21	17.5	37	30.8	56	46.7	2.19

Tablo 7’de, öğretmen görüşlerine göre, öğrencilerin okula giriş saatlerinde ilkokullardaki gürültü düzeyi aritmetik ortalamasının 1.97, ortaokullarda 2.06, liselerde ise 1.34 olduğu, okuldan çıkış saatlerinde ise ilkokullarda gürültü düzeyi aritmetik ortalamasının 2.53, ortaokullarda 2.62, liselerde 1.95 olduğu görülmektedir. Bulgulara bakıldığında öğretmenlerin çıkış saatlerindeki gürültü düzeyinin daha yüksek olduğuna ilişkin görüş belirttikleri anlaşılmaktadır. Teneffüs saatlerinde ise ilkokullarda gürültü düzeyi aritmetik ortalamasının 2.69, ortaokullarda 2.65, liselerde 2.18 olduğu; beden eğitimi dersi bahçede işlendiğinde ilkokullarda gürültü düzeyi aritmetik ortalamasının 2.12, ortaokullarda 1.56, liselerde 1.40 olduğu; ders esnasında ilkokullarda gürültü düzeyi aritmetik ortalamasının 0.94, ortaokullarda 1.22, liselerde 1.00 olduğu; ders saatinin boş geçtiği sınıflarda ilkokullarda gürültü düzeyi aritmetik ortalamasının 2.06, ortaokullarda 2.44, liselerde 2.19 olduğu görülmektedir. Tablodaki verilere göre, gürültü kirliliğinin en fazla olduğu ortam açısından öğretmenlerin farklı düşünceye sahip oldukları söylenebilir. Bu anlamda ilkokul ve ortaokul öğretmenleri en gürültülü anın teneffüs saatleri olduğunu belirtirken, lise öğretmenleri ise en fazla gürültü kirliliğinin ders saatinin boş geçtiği sınıflardan kaynaklığını belirtmişlerdir.

Tablo 8.

Okulunuzdaki gürültü kirliliğinin olumsuz etkileri düşünüldüğünde aşağıdaki belirtilerden hangilerini yaşamaktasınız? Sorusuna İlişkin Okul Türlerine Göre Öğretmen Görüşlerinin Frekans, Yüzde ve Aritmetik Ortalama Sonuçları

Soru Maddeleri	Okul Düzeyleri	(2) Evet		(1) Bazen		(0) Hayır		A.O
		F	%	F	%	F	%	
		Öğretme performansını olumsuz etkilemektedir	İlkokul	99	72.8	34	25.0	
	Ortaokul	55	75.6	20	23.3	1	1.2	1.74
	Lise	72	60.0	45	37.5	3	2.5	1.57
Ders esnasında dikkatim dağılmaktadır	İlkokul	96	70.6	35	25.7	5	3.7	1.66
	Ortaokul	65	75.6	17	19.8	4	4.7	1.70
	Lise	79	65.8	35	29.2	6	5.0	1.60
Kendimi yorgun hissetmeme neden olmaktadır	İlkokul	96	70.6	31	22.8	9	6.6	1.63
	Ortaokul	63	73.3	22	25.6	1	1.2	1.72

Öğretmen Görüşleri Bağlamında Okullarda Gürültü Kirliliği Sorunsalı, Teknolojik ve Eğitsel Çözüm Önerileri

	Lise	62	51.7	44	36.7	14	11.7	1.40
Başımın ağrmasına neden olmaktadır	İlkokul	80	58.8	42	30.9	14	10.3	1.48
	Ortaokul	8	9.3	26	30.2	52	60.5	1.51
	Lise	51	42.5	54	45.0	15	12.5	1.30
Kulaklarımda uğultu ve çınlamaya neden olmaktadır	İlkokul	69	50.7	44	32.4	23	16.9	1.33
	Ortaokul	40	46.5	32	37.2	14	16.3	1.30
	Lise	40	33.3	37	30.8	43	35.8	0.97
Ders esnasında disiplini sağlamamı zorlaştırmaktadır	İlkokul	77	56.6	47	34.6	12	8.8	1.47
	Ortaokul	44	51.2	35	40.7	7	8.1	1.43
	Lise	48	40.0	52	43.3	20	16.7	1.23
Ders işleme isteğimi azaltmaktadır	İlkokul	67	49.3	47	34.6	22	16.2	1.33
	Ortaokul	43	50.0	41	47.7	2	2.3	1.47
	Lise	50	41.7	50	41.7	20	16.7	1.25
Boğaz hastalıkları yaşamama neden olmaktadır	İlkokul	90	66.2	33	24.3	13	9.6	1.56
	Ortaokul	62	72.2	17	19.8	7	8.1	1.63
	Lise	50	41.7	53	44.2	17	14.2	1.27
Gergin ve stresli olmama neden olmaktadır	İlkokul	86	63.2	45	33.1	5	3.7	1.59
	Ortaokul	59	68.6	25	29.1	2	2.3	1.66
	Lise	58	48.3	47	39.2	15	12.5	1.35

Tablo 8' incelendiğinde, gürültü kirliliğinin öğretmenler üzerindeki en fazla olumsuz etkisinin, öncelikli olarak 1.67 aritmetik ortalamayla öğretme performansını olumsuz etkileme şeklinde gerçekleştiği, bu durumu 1.65 aritmetik ortalamayla ders esnasında dikkatin dağılması ve 1.58 aritmetik ortalamayla kendini yorgun hissetme durumlarının takip ettiği görülmektedir. Tabloda görüldüğü üzere azalarak ta olsa diğer olumsuzluklarının da etkisinden bahsetmek mümkündür. Ayrıntılı değerlendirme yapıldığında gürültü kirliliği, ilkokul ve ortaokul öğretmenlerinde en fazla öğretme performanslarını olumsuz etkilerken, lise öğretmenlerinde ise, ders esnasında dikkat dağılmasına neden olmaktadır.

Tablo 9.

Okulunuzdaki gürültü kirliliğinin azaltılması veya ortadan kaldırılmasında aşağıdaki uygulamalardan hangileri ne ölçüde yarar sağlayıcı olabilir? Sorusuna İlişkin Okul Türlerine Göre Öğretmen Görüşlerinin Frekans, Yüzde ve Aritmetik Ortalama Sonuçları

Soru Maddeleri		(2)		(1)		(0)		A.O
		Okul Düzeyleri	Oldukça Yararlı Olabilir	Kısmen Yararlı Olabilir	Yararlı Olacağını Düşünmüyorum			
		F	%	F	%	F	%	
Öğretmenlerin sessiz olma konusunda öğrencilere model olması	İlkokul	54	39.7	60	44.1	22	16.2	1.23
	Ortaokul	38	44.2	32	37.2	16	18.6	1.25
	Lise	51	42.5	52	43.3	17	14.2	1.28
Beden eğitimi derslerinin spor salonunda yapılması	İlkokul	73	53.7	43	31.6	20	14.7	1.38
	Ortaokul	54	62.8	21	24.4	11	12.8	1.50
	Lise	77	64.2	33	27.5	10	8.3	1.55

Gürültü kirliliği konusunun tüm derslerde işbirliği içerisinde işlenmesi	İlkokul	93	68.4	37	27.2	6	4.4	1.63
	Ortaokul	50	58.1	28	32.6	8	9.3	1.48
	Lise	73	60.8	36	30.0	11	9.2	1.51
Çocukların özgürce bağırarak oyun oynayabilecekleri kapalı alanlar oluşturulması	İlkokul	69	50.7	46	33.8	21	15.4	1.35
	Ortaokul	45	52.3	30	34.9	11	12.8	1.39
	Lise	68	56.7	35	29.2	17	14.2	1.42
Gürültünün çok olduğu yerlere öğrencilerin sessiz olmasını öğütleyen sloganların asılması	İlkokul	39	28.7	56	41.2	41	30.1	0.98
	Ortaokul	26	30.2	40	46.5	20	23.3	1.06
	Lise	33	27.5	64	53.3	23	19.2	1.08
Ailelere yönelik gürültü kirliliğine dönük farkındalık programlarının düzenlenmesi	İlkokul	61	44.9	63	46.3	12	8.8	1.36
	Ortaokul	38	44.2	41	47.7	7	8.1	1.36
	Lise	49	40.8	55	45.8	16	13.3	1.27
Binalarda akustik iyileştirmelerin yapılması	İlkokul	85	62.5	47	34.6	4	2.9	1.59
	Ortaokul	46	53.5	36	41.9	4	4.7	1.48
	Lise	61	50.8	47	39.2	12	10.0	1.40
Gürültünün eğitsel, fizyolojik ve psikolojik olumsuz etkilerine ilişkin afişlerin asılması	İlkokul	47	34.6	65	47.8	24	17.6	1.16
	Ortaokul	29	33.7	47	54.7	10	11.6	1.22
	Lise	41	34.2	58	48.3	21	17.5	1.16

Tablo 9'daki, okullardaki gürültü kirliliğinin azaltılması veya ortadan kaldırılmasına yönelik uygulamalara ilişkin öğretmen görüşleri incelendiğinde, okullardaki gürültü kirliliğinin azaltılması veya ortadan kaldırılmasına ilişkin ilkokuldaki öğretmenler daha çok, 1.63 aritmetik ortalamayla gürültü kirliliği konusunun tüm derslerde işbirliği içerisinde işlenmesi görüşünü benimsemişlerdir. Ortaokul öğretmenleri 1.50 aritmetik ortalamayla ve lise öğretmenleri ise 1.55 aritmetik ortalamayla, daha çok beden eğitimi derslerinin spor salonunda yapılması yönünde görüş belirtmişlerdir.

Sonuç

Çağdaş eğitim anlayışının ögesi olan okulların, bireylerin akademik olarak bilgi donanımlarının yanısıra, fiziksel ve psikolojik anlamda da sağlıklı gelişmeleri konusunda sorumlulukları bulunmaktadır. Öğrencilerin akademik olarak yetkin, sağlıklı ve mutlu bireyler olarak yetiştirilmesi sosyale amacına sahip olan okulların, bu amaçlara ulaşabilmesinde, akademik, fiziksel ve psiko-sosyal içerikli etkinliklerin gerçekleştirilebilmesinde uygun ortam ve altyapıya sahip olması göz ardı edilemez bir gerekliliktir. Uygun ortamın koşullarının neler olması gerektiğine ilişkin elbette birçok faktörün etkisinden bahsedilebilir. Bu faktörlerin etkisinin incelenmesi, analiz edilmesi, değerlendirilmesi, tartışılması, eğitim ortamlarının paydaşları olan eğitici ve öğrenciler için daha yaşanılır bir okul toplumunun geliştirilmesi anlamında yarar sağlayıcı olacaktır. Bu anlamda çevre kirliliğinin bir boyutunu oluşturan gürültü kirliliği ne yazık ki, okul çalışanlarının ve öğrencilerinin fiziksel ve psikolojik sağlığını olumsuz anlamda etkileyen bir unsur olarak karşımıza çıkmakta, akademik çabanın verimliliğini azaltıcı sonuçlar doğurmaktadır. Sorunun olumsuz etkilerinin giderilmesinde öncelikle farkındalığın oluşturulması, etki düzeyinin araştırılması, muhatapların hoşnutsuzluk ve rahatsızlık durumlarının belirlenmesi, sorunun yeterince kavranmasında ve çözüm geliştirilmesi gereken bir durum olarak algılanmasında yarar sağlayıcı olacaktır. Bu gerçeklik, bilinçli bir çabayı gerektirir. Bu amaca

hizmet etmesi düşüncesiyle öğretmenlerin konuya ilişkin görüş ve algılarını belirlemeye yönelik yapılan araştırma sonucunda, öğretmenlerin okullardaki gürültü kirliliği gerçekliğinin farkında ve durumdan rahatsız oldukları görülmüştür.

Öğretmenlere yöneltilen, okullardaki gürültü kirliliği sizce önemli bir sorun mudur? Sorusuna bağlı olarak elde edilen bulgular değerlendirildiğinde, öğretmenlerin büyük çoğunluğu (% 92.4) tarafından okullardaki gürültü kirliliğinin, önemli bir sorun olarak algılandığı görülmektedir. Okullararası gürültü kirliliği algılamasında en yüksek oranın ilkokullar (% 94.1) , daha sonra ortaokullar (% 93.1) olduğu, liselerin gürültü kirliliği oranının ise (% 90.0) diğer okul türlerinden daha az olduğu görülmüştür. Ortaya çıkan bu sonuç değerlendirildiğinde, öğretmenlerin neredeyse tamamına yakını, okullarda gürültü kirliliğini önemli bir sorun olarak algılamaktadırlar. Gürültü kirliliğinin insan sağlığı ve iş verimliliği adına olumsuz etkisi düşünüldüğünde aslında öğretmenlerin, önemli bir sorunla karşı karşıya oldukları ve bunun önemli bir sorun olduğunu bildikleri, farkındalık düzeylerinin yüksek olduğu görülmekte olup, bu anlamda eğitim ortamlarının, özellikle sınıfların eğitime uygunluk açısından problemler barındırdığı düşünülmektedir.

Öğretmenlerin büyük çoğunluğu okullarında öğrenciden kaynaklı gürültülü durumlarla karşılaşmaları halinde, öğrencileri gürültü yapmamaları konusunda uyardıklarını belirtirlerken, öğretmenlerin bir kısmının kızarak tepki verdiği, çok az sayıda öğretmenin ise tepkisiz kalmayı tercih ettiği görülmektedir. Ancak öğrencilerin özellikle teneffüs saatlerinde, geniş okul ortamlarında sürekli kontrol altında tutulmalarının ve uyarılmalarının zorluğu, bu yöntemin gürültü kirliliğinin azaltılmasında göreceli olarak etkisinin az olacağını düşündürmektedir. Sürekli uyarıya dayalı dış kontrol odaklı önlemler yerine, öğrencilerde bu konuda farkındalık ve duyarlılık geliştirilerek iç kontrol odaklı bir yaklaşım daha etkili olabilir. Diğer yandan, öğretmenlerin yarıdan biraz fazla oranı okullardaki gürültü kirliliğinin ortadan kaldırılabileceğini düşünmektedir. Ancak önemli orandaki diğer öğretmenlerin böyle düşünmemelerinin nedeninin, okullarda gürültü kirliliğinin önlenmesine dair farkındalığın yetersizliği ve bu sorunun önlenmesine dair yeterli aktif çalışmaların yapılmaması olabilir. Bulunuz ve Güner (2017)'in Türkiye ve Fransa'daki ilkokul ve ortaokullarda yaptıkları karşılaştırmalı çalışmalarında, Türkiye'deki öğretmenlerin okullardaki gürültü kirliliğinin önlenebileceğini düşündükleri görülmektedir. Diğer bir araştırmada öğretmenlerin % 63'ü gürültüyü önlemenin ya da azaltmanın eğitim kalitesi açısından "çok önemli" olduğunu belirtmişlerdir (Tamer Bayazıt ve ark., 2013) ancak Bulunuz ve arkadaşlarının (2017) ortaokulda yapmış oldukları araştırmalarında öğretmenlerin % 84.2'lik kesiminin okullarda gürültü düzeyinin azaltılabileceğine inanmadıklarını belirtmişlerdir.

Öğretmenlere okullarındaki gürültü kirliliğinin düzeyi sorulduğunda bu konuda okul türüyle, öğretmen görüşleri arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanmıştır. Yani ilkököl, ortaoköl ve lise öğretmenlerinin okullarındaki gürültü kirliliği düzeyine ilişkin görüşlerinde fark bulunmaktadır. Öğretmenler okullarında önemli oranda gürültü kirliliğinin var olduğunu belirtmekte ancak bu oranın en fazla ortaokullarda olduğu, bunu ilkökulların izlediği, liselerdeki gürültü kirliliği oranının ise diğer okul düzeylerine göre daha az olduğu görülmektedir. Bulunuz ve Güner (2017) Fransa ve Türkiye’deki ilkököl ve ortaokullardaki gürültü kirliliğinin öğretmen görüşlerine göre araştırıldığı çalışmalarında da benzer sonuçlara ulaşılmış, her iki ülkedeki öğretmenler ortaokullardaki gürültü düzeyinin orta ve yüksek olduğunu, ilkökullar açısından ise Fransa’daki öğretmenler gürültü düzeyinin orta, Türkiye’deki öğretmenler ise yüksek olduğunu belirtmişlerdir. Polat ve Kırıkkaya (2004)’nın ilköğretim ve ortaöğretim okullarında yapmış oldukları araştırmalarında, okullardaki sınıf içi gürültü seviyesinin eğitim-öğretim ortamını olumsuz yönde etkileyecek, kabul edilebilir gürültü değerlerinden oldukça yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Tamer Bayazıt ve arkadaşlarının (2013) ilköğretim okullarında gün içinde, derste ve teneffüste yaptıkları iç ve dış gürültü ölçümlerinde gürültü düzeylerinin kabul edilebilir sınır değerlerin çok üzerinde olduğu görülmüştür. Yine bulunuz ve arkadaşlarının (2018) ilkökulda yapmış oldukları araştırmalarında da okul gürültü düzeyinin oldukça yüksek olduğu bulgusuna ulaşılmış, öğretmen görüşlerinin de bu doğrultuda olduğu görülmüştür. Abakay ve Bulunuz (2018)’un ilkököl, ortaoköl ve liselerdeki araştırmalarında okul dış ortam ve iç ortam en yüksek gürültü düzeyinin öncelikle ilkököl sonra ortaoköl ve lise şeklinde sıralandığı, tüm okullarda ders ve teneffüs esnasındaki okul içi gürültü düzeyinin yönetmelikte belirtilen düzeylerden yüksek olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Engin ve arkadaşlarının (2009), çalışmalarında öğrencilerde okullarının gürültü düzeyini yüksek olduğunu belirtmişlerdir. Yurt dışı ilgili araştırmalarda da örneğin, Ching ve McPherson (2005) Hong Kong’ta ilköğretim okullarında yapmış oldukları çalışmalarında sınıf ortamlarının akustik açıdan eğitime elverişli olmadıklarını gürültü düzeyinin normal oranlardan yüksek olduğunu belirtmişlerdir.

Öğretmenlerin okullardaki gürültü kirliliğini sorun olarak algılama durumuna bağlı olarak öğrencilere gösterdikleri tepki düzeyleri değerlendirildiğinde, gürültü kirliliğini önemli bir sorun olarak algılayan öğretmenlerin öğrencilerden kaynaklı gürültü kirliliği durumlarında, öğrencileri uyarmayı tercih ettikleri görülmekte, okullardaki öğrenci kaynaklı gürültü kirliliğini önleme konusunda kullanılan en belirgin yöntemin de bu olduğu anlaşılmaktadır. Bulunuz ve arkadaşlarının (2017) bir ortaokulda yapmış oldukları araştırmalarında da öğretmenlerin % 52.6’sının öğrencilerin gürültülü davranışlarını gördüklerinde uyardıklarını belirtmişlerdir. Öğretmenlerin genellikle uyarma yöntemini tercih etmelerindeki nedenin bunun dışındaki yöntemlerin okulun teknik altyapı donanımı ve resmi okul kurallarıyla ilgili oluşundan ve bu konulardaki

önlemlerin geliştirilmesinin öğretmen dışındaki ilgili paydaşların görev ve yetki sorumluluk alanlarında olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Farklı etkenlerin, okullarda oluşturduğu gürültü kirlilik düzeylerine ilişkin öğretmen görüşleri değerlendirildiğinde, en yüksek gürültü kirliliğinin öğrenci kaynaklı olduğu görülmektedir. Özellikle öğrencilerin çığlık atması, bağırarak yüksek sesle konuşmaları, teneffüse çıkarken ve oyun oynarken koşuşturmaları öncelikle ilkokullarda olmak üzere, daha sonra ortaokul ve liselerde yüksek düzeyde gürültü kirliliği olarak algılanmaktadır. Okulun zil ve hoparlör sesi ve okul dışından gelen sesler daha düşük düzeyde, yine öğretmenlerin yüksek sesle konuşma durumlarının oluşturduğu gürültü kirliliği de düşük düzey olarak algılanmaktadır. Okulların gürültü kirliliği gerçekliğinde öğrenci davranışların öncelikli oluşu, öğrencilerin okul ortamında gürültü kirliliği konusunda farkındalıklarında ve uygun davranış repertuarı kazanımlarında, örneğin, okul ortamında çığlık atmamalarını öğretmek gibi, eğitsel yetersizliklerinin olduğunu ve okul fiziki yapısı ve malzeme donanımının da gürültüyü azaltıcı nitelikte olmadığını, hatta arttırdığını düşündürmektedir. Okulda kullanım alanlarının farklı zamanlardaki gürültü kirliliği düzeyine ilişkin olarak, öğretmenler en yüksek gürültü kirliliğinin öncelikle ilkokul olmak üzere, daha sonra ortaokul ve lisedeki teneffüs saatlerinde olduğu düşüncesindedir. Bu sıralamayı önce ortaokul, sonra ilkokul ve lise şeklinde öğrencilerin okuldan çıkış saatlerinde oluşan gürültü kirliliği izlemekte, daha sonra boş ders saatlerinde gürültü kirliliğinin yüksek olduğunu belirtmişlerdir. Okula giriş saatlerinde gürültü kirliliği düzeyi çıkış saatlerine göre biraz daha azalmakta, beden dersinin bahçede işlenmesi orta düzeyde gürültü kirliliği oluştururken, ders esnasında en az gürültü kirliliğinin öncelikle ilkokul olmak üzere, sonra lise ve ortaokulda olduğu görülmektedir. Zaman ve alanın kullanım tarzı göz önüne alındığında öğrencilerin kendi başlarına oldukları sınıf içi ve dışındaki durumlarda, daha fazla gürültüye sebebiyet verdikleri anlaşılmaktadır. Bu durum öğrencilerin dış kontrol odaklı bir disiplin anlayışına sahip olduklarını düşündürmektedir. Öğrenciler, öğretmen veya idarenin kontrol ettiği ortamlarda daha az gürültü kirliliğine sebebiyet verirlerken, kendi başlarına buldukları ortamlarda gürültü kirlilik düzeylerinin arttığı görülmektedir. Bu konuda iç disiplinleriyle kendilerini kontrol etmede yetersizliklerinin olduğu söylenebilir.

Gürültü kirliliğinin oluşturduğu eğitsel, fizyolojik ve psikolojik olumsuz etkilere ilişkin olarak öğretmenler, okuldaki gürültü kirliliğinin, en fazla öğretim performanslarını olumsuz olarak etkilediğini belirtmektedirler. Bunu sırasıyla ders esnasında dikkatin dağılması, kendini yorgun hissetme, gergin ve stresli olma, boğaz hastalıkları yaşama, baş ağrısı, derste disiplin sağlama güçlüğü, ders işleme isteksizliği ve kulak uğultusu ve çınlama gibi olumsuzlukların izlediği görülmektedir. Öğretmenlerin cevaplarının aritmetik ortalaması dikkate alındığında bu olumsuzluklara maruz kalma durumlarını çoğunlukla evet şeklinde cevaplandırıldıkları ve önemli bir

kesiminde bazen şikkını işaretledikleri de göz önüne alındığında öğretmen camiasının ciddi anlamda, gürültü kirliliğinin eğitsel fizyolojik ve psikolojik olumsuz etkisiyle karşı karşıya olduklarını söylemek mümkündür.

Öğretmenler, okullardaki gürültü kirliliğinin azaltılması veya ortadan kaldırılmasına yönelik uygulamalar konusunda, gürültü kirliliği konusunun tüm derslerde işbirliği içerisinde işlenmesi görüşünü öncelikli olarak benimsemişlerdir. Bunu sırasıyla, binalarda akustik iyileştirmelerin yapılması, beden eğitimi derslerinin spor salonunda yapılması, ailelere yönelik gürültü kirliliğine dönük farkındalık programlarının düzenlenmesi, gürültünün eğitsel, fizyolojik ve psikolojik olumsuz etkilerine ilişkin afişlerin asılması, gürültünün çok olduğu yerlere öğrencilerin sessiz olmasını öğütleyen sloganların asılması, çocukların özgürce bağırarak oyun oynayabilecekleri kapalı alanlar oluşturulması ve öğretmenlerin sessiz olma konusunda öğrencilere model olması görüşleri izlemektedir. Bulgular değerlendirildiğinde görülmektedir ki, öğretmenler gürültü kirliliğinin azaltılması veya ortadan kaldırılması konusunda iki öğenin önemine dikkat çekmektedirler. Bunlardan birincisi, binanın kullanıcı olarak özellikle öğrencilerin dikkatlerinin gürültü kirliliği konusuna çekilmesi ve bu konuda eğitilmesi, farkındalıklarının artırılması, toplu yaşam alanı olarak okulda nasıl davranmaları konusunda bilinçlendirilmelerinin gerekliliğidir ki, bu konunun okul ortamlarında sistematik bir şekilde öğretilmediği, genelde öğretmenlerin bireysel olarak öğrencileri bazen uyarmakla yetindikleri görülmektedir. Bu da ne yazık ki istenilen gürültüsüzlük ortamının sağlanmasında yetersiz kalmaktadır. Öğretmen görüşlerinin ortaya koyduğu ikinci öğede ise, okulların yapı malzemesi ve donanımlarının gürültü kirliliğini azaltıcı nitelikte olmadığını düşündürmektedir. Oysaki okullar toplu yaşam alanı olarak her zaman kalabalık ortamlardır. Misyonu gereği, sağlıklı, etkin ve verimli bir eğitim gerçekleştirilebilmesi için de okullarda olabildiğince gürültüsüz bir ortam olması gerekmektedir ki, bu anlamda öğretmen görüşleri değerlendirildiğinde, okulların gürültü kirliliği konusunda giderilmesi gereken sorunlarının olduğu görülmektedir. Ancak sonuçlar değerlendirildiğinde okullarda gürültü kirliliğiyle yeterince mücadele edildiğini söylemek zordur. Özbıçakçı ve arkadaşlarının (2012)'de belirttiği gibi gürültünün etkin bir şekilde denetimi disiplinlerarası yaklaşımı gerektirmektedir. Etkin, düşük maliyetli çözümler kendiliğinden oluşmamaktadır. Gürültü ile savaşım değişik alanlarda etkili yasal denetimler, uygun tasarım kararları ve özenli uygulamalarla başarıya ulaşabilir. Bu nedenle eğitim programlarına mümkün olduğu kadar erken dönemlerde başlanmalıdır. Gürültünün önlenmesinde en önemli adım, kişilerde gürültü bilincinin oluşturulmasıdır. Gürültünün sağlık sorunu olarak algılanması yeterli değildir. Bunun davranışa dönüşmesi sağlanmalıdır. Bu nedenle daha ilkokuldan başlanarak gürültünün sağlıkla ilgili olumsuz etkileri derslerde işlenmek zorundadır. Bu tür ders programlarının sürekliliği, öğrencilerin okul içerisinde ve kapalı ortamlarda gürültüye neden olacak davranışlardan kaçınmalarını sağlayarak, ilerleyen zamanla toplumsal duyarlılığın artmasında da etkili olacağı söylenebilir. Bu

anlamda okullarda gürültü kirliliğini azaltacağı düşünülen öneriler aşağıda sunulmuştur.

Öneriler

Okullarda gürültü kirliliğine ilişkin yapılan araştırmalar, bu konuda önemli bir sorunun var olduğunu, okulların gürültü kirliliğine maruz kaldığını göstermektedir. Eğitim kurumlarında gürültüyü önleyebilme amacıyla belirlenmiş etkin yöntemlerin olduğunu ve belirgin bir şekilde uygulandığını söylemek mümkün görülmemektedir. Bu anlamda öncelikle, okul ortamlarındaki gürültü kirlilik düzeylerinin belirlenerek, gürültü kirliliğinin insan fizyolojisi ve psikolojine olan olumsuz etkisi konusunda eğitim çalışanlarının ve karar alıcı makamların bilgilendirilmesiyle, sorunun gündeme alınarak değerlendirilmesi sağlanmalıdır. Ayrıca ölçüm çalışmaları yapılarak eğitim ortamlarındaki gürültü kaynaklarının belirlenmesi ve konunun muhatapları nezninde, insan ve teknik donanıma bağlı gürültü kaynaklarının oluşturduğu gürültü kirliliğinin en aza indirilmesi ya da mümkünse ortadan kaldırılması yönünde teknik, eğitsel ve yasal, çaba ve çözüm yollarına başvurulmalıdır. Bu amaçla birincil olarak okul inşaatlarında kullanılan inşaat malzemelerinde, okulun mimari tasarımında ve okul mobilyalarının üretiminde, sesin yankılanma süreleri ve akustik özellik göz ardı edilmemelidir. Diğer yandan konu sosyal ve eğitsel boyutuyla ele alınmalı, toplumsal yaşam davranış modelleri konusunda farkındalık oluşturmak için anaokulu ve ilkokul yıllarından itibaren öğrencilere, gürültü kirliliğinin olumsuzlukları anlatılarak, birlikte yaşanılan ortamlarda gürültü kirliliği oluşturmadan davranma konusunda bilinçlenme sağlanmalıdır. Ayrıca okulun gürültü kirliliğini arttıracak dış çevre faktörlerine karşıda olanaklar ölçüsünde tedbirler alınmalı okulların anayol güzergahlarından olabildiğince uzak yerlerde inşa edilmesi, okul çevresinin duvarla çevrilerek ağaçlandırmanın yapılması, özellikle sıcaklığın arttığı dönemlerde pencerelerin açılmasına gerek kalmayacak şekilde klimaların kullanılmasının yarar sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Abakay, H. ve Bulunuz, M. (2018). Okul içi ve dışı gürültü düzeylerinin karşılaştırılması. *ACJES*, 2 (1), 53-65. doi: 10.31805/acjes.364014
- Arpacı, A. S. (1995). *Gürültü kirliliğinin incelenmesi ve öneri getirilmesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi). Yıldız Üniversitesi Fen bilimleri Enstitüsü, İstanbul. Erişim adresi: <http://dspace.yildiz.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/1/9625/0008819.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Arseven, A. D. (1994). *Alan araştırma yöntemi* (2. Baskı). Ankara: Gül Yayınevi.

- Arık, İ. A. (1998). *Psikolojide bilimsel yöntem* (2. Baskı). İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Bernardi, N. ve Kowaltowski, D.C.C.K., (2006). Environmental comfort in school buildings, a case study of awareness and participation of users. *Environments and Behaviour*, 38 (2), 155-172. doi: 10.1177/0013916505275307
- Bayramoğlu, E., Işık, B. Ö. ve Demirel, Ö. (2014). Gürültü kirliliğinin kent parklarına etkisi ve çözüm önerileri: Trabzon kenti örneği. *İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi*, 4 (9), 35-42. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/92509>
- Bilgili, S., Türkel, E., Altınoluk, H.M., Hüsmen, N., Bütün, A. ve Ertorun, H. (2011). *Çevre ve Orman Bakanlığı Çevre Yönetimi Genel Müdürlüğü, çevresel gürültü ölçüm ve değerlendirme kılavuzu*. Ankara. Erişim adresi: <https://webdosya.csb.gov.tr/db/cygm/icerikler/cevresel-gurultu-olcum-ve-degerlend-rme-klavuzu-20180209145104.pdf>
- Bulunuz, N. (2014). Noise pollution in Turkish elementary schools: Evaluation of noise pollution awareness and sensitivity training. *International Journal of Environmental & Science Education*, 9, 215-234. doi:10.12973/ijese.2014.212a
- Bulunuz, M., Bulunuz, N. ve Tuncal, J. K. (2017). Assessment of noise level in a school with acoustic improvement (Akustik iyileştirme yapılmış bir okulda gürültü düzeyinin değerlendirilmesi). *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 13 (4), 637-658. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/356541>
- Bulunuz, M. ve Güner, F. (2017). Öğretmen görüşlerine göre okulda gürültü düzeyinin değerlendirilmesi: Fransa ve Türkiye örneği. *Turkish studies*, 12/35, 69-87. doi: 10.7827/TurkishStudies.12357
- Bulunuz, M., Bulunuz, N., Tavşanlı, Ö.F., Orbak, A.Y. ve Mutlu, N. (2018). İlkokullarda gürültü kirliliğinin düzeyi, etkileri ve kontrol edilmesine yönelik sınıf öğretmenlerinin görüşlerinin değerlendirilmesi. *Kastamonu Education Journal*, 26 (3), 661-671. doi:10.24106/kefdergi.412246.
- Cansaran, D. (2019). Gürültü düzeyini belirlemeye yönelik bir çalışma: Amasya örneği. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 74 (1), 89-108. doi.org/10.33630/ausbf.523208
- Choi, C.Y. ve McPherson, B., (2005). Noise levels in Hong Kong primary schools: Implications for classroom listening. *International Journal of Disability, Development and Education*, 52 (4), 345- 360. doi: 10.1080/10349120500348714
- Çevresel Gürültünün Değerlendirilmesi ve Yönetimi Yönetmeliği. (2008, 7 Mart) *Resmi Gazete* (Sayı: 26809). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2008/03/20080307-6.htm>

Debnath, D. , Nath, S.K ve Barthakur, N.K. (2012). Environmental noise pollution in educational institutes of Nagaon Town, Assam, India. *Global Journal of Science Frontier Research Environment & Earth Sciences*, 12 (1), 1-5. Erişim adresi: <https://www.journalofscience.org/index.php/GJSFR/article/view/703/576>

Engin, A. O., Özen, Ş. ve Bayoğlu, V. (2009). Öğrencilerin okul öğrenme başarılarını etkileyen bazı temel değişkenler. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. Journal of the Institute of Social Sciences*, 3, 125-156. Erişim adresi: https://atif.sobiad.com/index.jsp?modul=makale-goruntule&id=AWCuweIZoDuH9Br_eA3v

Gergerlioğlu, U. (2017). Gürültünün önlenmesi kapsamında gürültü vergisine kavramsal bakış. *International Congress Of Eurasian Social Sciences (ICOESS) Özel Sayısı*, 8 (28), DCLVIII- DCLXXI. Erişim adresi: <file:///C:/Users/user/Downloads/avrasya.pdf>

Güler, Ç. ve Çobanoğlu, Z. (1994). *Gürültü* (1. Baskı), Ankara: Aydoğdu Ofset.

Ibrahim, Z., ve Richard, H. (2000). Noise pollution at school environment located in residential area. *Jurnal Kejuruteraan Awam (J Civil Eng)*, 12 (2), 47-62. Erişim adresi: <https://engineering.utm.my/civil/mjce/wp-content/uploads/sites/40/2013/10/Noise-Pollution-at-School-Environment-Located-in-Residential-Area.pdf>

Ikenberry, L. D. (1974) School noise and its control. *Journal of Environmental Health*, 36 (5), 493-499. Erişim adresi: <https://eric.ed.gov/?id=EJ095314>

Kılıççı, Y. (1992). *Okulda Ruh Sağlığı*, Anı Yayıncılık.

Klatte M., Hellbrück J., Seidel J. ve Leistner P. (2010). Effects of classroom acoustics on performance and well-being in elementary school children: A field study. *Environment Behavior*, 42 (5), 659-692. doi.org/10.1177/0013916509336813

Knecht, H. A., Nelson, P. B., Whitelaw, G. M., ve Feth, L.L. (2002). Background noise levels and reverberation times in unoccupied classrooms: Predictions and measurements. *American Journal of Audiology*, 11 (2), 65-71. [doi.org/10.1044/1059-0889\(2002/009\)](https://doi.org/10.1044/1059-0889(2002/009))

Maraş, E. E., Maraş, H. H., Maraş, S.S. ve Alkış, Z. (2011). CBS verilerinden çevresel gürültü haritalarının hazırlanmasında kullanılan tahmin yönteminin analizi. *Harita Dergisi*, 145, 52-60. Erişim adresi: https://www.harita.gov.tr/images/dergi/makaleler/145_5.pdf

Merkit, M. ve Bulunuz, M. (2019). İlkokul örnekleminde gürültü düzeyi ölçümü ve öğretmen görüşleri açısından değerlendirilmesi: İzmir örneği. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 37, 1-26. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/764069>

Özbiçakcı, Ş., Çapık, C., Aydoğdu, Gördes, N., Ersin, F. ve Kissal, A. (2012). Bir okul toplumunda gürültü düzeyi tanınması ve duyarlılık eğitimi. *Eğitim ve Bilim*, 37 (165), 238-245. Erişim adresi: file:///C:/Users/user/Downloads/1242-18388-1-PB.pdf

Polat, S. ve Buluş-Kırıkaya, E. (2004, Temmuz). *Gürültünün eğitim-öğretim ortamına etkileri*. XIII. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı, İnönü Üniversitesi, Malatya. Erişim adresi: <https://docplayer.biz.tr/13116502-Gurultunun-egitim-ogretim-ortamina-etkileri-ozet.html>

Sezgin, S. ve Mutlu, A. (2017). Ülkemizde gürültü farkındalığı sorunu: Şişli örneği. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19 (2), 676-700. doi.org/10.26745/gaziuiibfd.418599

Siebein, G., Gold, M. A., Siebein, G., ve Ermann, M.G. (2000). Ten ways to provide a high quality acoustical environment in schools. *Language Speech and Hearing Services in Schools*, 31 (4), 376-384. doi.org/10.1044/0161-1461.3104.376

Smaldino, J. J., ve Crandell, C. C. (2000). Classroom amplification technology: Theory and practice. *Language Speech and Hearing Services in Schools*, 31 (4), 371-375. doi.org/10.1044/0161-1461.3104.371

Stansfeld, S.A. ve Matheson M.P. (2003). Noise pollution: Non-auditory affects on health. *British Medical Bulletin*, 68 (1):243-257. doi.org/10.1093/bmb/ldg033

Tamer Bayazıt, N., Küçükçiftçi, S. ve Şan, B. (2013). İlköğretim okullarında gürültüden rahatsızlığın alan çalışmalarına bağlı olarak saptanması. *TTMD Dergisi*, 83, 37-48. Erişim adresi: <https://file.ttmd.org.tr/makale/83-2.PDF>

Tekindal, S. (2002). *Okullarda ölçme ve değerlendirme yöntemleri*. Kocaeli: Evrim Yayınevi.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2006). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (5. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yıldırım A.A., Turan G., Alay EE., Demiroglu, Ö., Kuşay, YY. ve Karaca D. (2018) Yoğun bakımda gürültü farkındalığı için neler yapabiliriz? *Turkish Journal of Intensive Care*. 16 (1):10-16. doi: 10.4274/ tybd.86547

Zannin, P.H.T ve Marcon C.R., (2007). Objective and subjective evaluation of the acoustic comfort in classrooms. *Applied Ergonomics*, 38 (5), 675-680. doi.org/10.1016/j.apergo.2006.10.001

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]

[itobiad], 2021, 10 (1): 231-246.

**Türkiye ve Avrupa Birliği Üyesi Ülkelerin Görelî Araştırma
ve Geliştirme (Ar-Ge) Etkinliğinin Analizi**

Relative Research and Development (R&D) Efficiency Analysis
of Turkey and the European Union Member Countries

Vildan Saba AKTOP

**Arş. Gör. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi**

**Research Assistant Dr., Afyon Kocatepe University, Faculty of Economics
and Administrative Sciences, Department of Economics**

e-mail: saktop@aku.edu.tr

Orcid ID:0000-0002-5636-5290

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 15.06.2020
Kabul Tarihi / Accepted : 21.01.2021
Yayın Tarihi / Published : 10.03.2021
Yayın Sezonu : Ocak-Şubat-Mart
Pub Date Season : January-February-March

Atıf/Cite as: Cenikli, V . (2021). Türkiye ve Avrupa Birliği Üyesi Ülkelerin Görelî Araştırma ve Geliştirme (Ar-Ge) Etkinliğinin Analizi . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 10 (1) , 231-246 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/60435/752953>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – İstanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Türkiye ve Avrupa Birliği Üyesi Ülkelerin Görelî Araştırma ve Geliştirme (Ar-Ge) Etkinliğinin Analizi

Öz

Uluslararası rekabet koşullarında ülkeler bilim ve teknoloji altyapılarını güçlendirmek için çaba sarf etmekte, Araştırma ve Geliştirme (Ar-Ge) faaliyetlerini desteklemekte ve nitelikli işgücü istihdamına önem vermektedir. Ar-Ge faaliyetleri ile yeni ürünlerin piyasaya sürülmesi, mevcut ürünlerin geliştirilmesi, üretim süreçlerinde yenilik yapılması, verimliliği artıran yeni teknolojilerin geliştirilmesi amaçlanmaktadır. Yeni ürünlerin piyasaya sürülmesi veya mevcut ürünlerin geliştirilmesini sağlayan yenilikler sonucunda ülkelerin uluslararası piyasalarda rekabet gücü artarak ekonomik büyümenin sürekliliği sağlanacaktır. Ar-Ge faaliyetleri için ayrılan bütçeler, yapılan harcamalar ve tahsis edilen kıt kaynakların verimli bir şekilde kullanımı giderek önem kazanmaktadır. Ar-Ge etkinliğinin ölçülmesi, Ar-Ge faaliyetine tahsis edilen kaynakların verimli bir şekilde kullanılıp kullanılmadığını gösteren önemli bir gösterge olmaktadır. Ülkelerin Ar-Ge etkinliğinin tespit edilmesi ve Ar-Ge etkinliğine sahip olmayan ülkeler için hedef belirlenmesi ülkelerin kaynaklarını etkin bir biçimde değerlendirmeleri açısından stratejik bir öneme sahiptir. Ar-Ge faaliyetleri desteklenirken ve Ar-Ge personeli istihdam edilirken yüksek katma değere sahip, ticarileşebilecek ürünler yaratılan alanlar tespit edilmelidir. Bunun yanında ülkenin ihracatını artırma, ithalatını azaltma ve işgücü istihdamını olumlu anlamda etkileme potansiyeli göz önünde bulundurulmalıdır. Bu çalışmanın amacı Türkiye'nin ve Avrupa Birliği (AB) üyesi ülkelerin Ar-Ge etkinliğini 2015-2017 yılları için veri zarflama analiz yöntemi ile araştırmaktır. AB üyesi ülkeler ve Türkiye'ye ait veri seti ile görelî Ar-Ge etkinlikleri CCR ve BBC modelleri kapsamında ölçülmüştür. Çalışmada etkin olmayan ülkelerin etkin olabilmeleri için girdi ve çıktı miktarında yapmaları gereken değişiklikler de yer almaktadır. 2015-2017 yılları arasında Almanya, İrlanda, Letonya Hollanda, Polonya ve Romanya ülkelerinin CCR ve BBC modellerinde Ar-Ge etkinliğinin olduğu tespit edilmiştir. Türkiye 2015 yılında sadece CCR modeline göre etkin iken 2016 ve 2017 yıllarında CCR ve BBC modeline göre Ar-Ge etkinliğine sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Araştırma ve Geliştirme (Ar-Ge), Ar-Ge Etkinliği, Veri Zarflama Analizi, Yüksek Teknolojili Ürün İhracatı, Patent.

Relative Research and Development (R&D) Efficiency Analysis of Turkey and the European Union Member Countries

Abstract

Countries strive to strengthen under international competitive conditions their science and technology infrastructures, support Research and Development (R&D) activities and give importance to the employment of qualified workforce. As a result of R&D activities, it is aimed to place on the market new products, improve existing products, innovate in production processes, and develop new technologies that increase productivity. As a result of the development of new products or innovations that enable the development of existing products, the competitiveness of the countries in international markets will increase and the continuity of economic growth will be ensured. The budgets allocated for R&D activities, expenditures made and efficient use of scarce resources are becoming increasingly important. The measurement of R&D efficiency is an important indicator showing whether the resources allocated to R&D activities are used efficiently. Determining the R&D efficiency of the countries and setting targets for the countries that do not have R&D efficiency have a strategic importance in terms of the effective utilization of the resources of the countries. While supporting R&D activities and employing R&D personnel, areas that create high value-added commercializable products should be identified. In addition, the potential of the country to increase its exports, decrease its imports and positively affect labor force employment should be taken into consideration. The purpose of this study, Turkey and the European Union (EU) member states is to investigate the effectiveness of R & D with data envelopment analysis method for the years 2015-2017. Relative R & D effectiveness with EU countries and Turkey were measured within the scope of CCR data set and the BBC models. The study also includes the changes that ineffective countries should make in the amount of input and output in order to be effective. In the study, it was determined that Germany, Ireland, Latvia, Netherlands, Poland and Romania countries had R&D effectiveness according to CCR and BBC models between 2015-2017. Turkey in 2015, while has the R&D effectiveness only according the CCR model and has the R&D effectiveness in 2016 and 2017 according to the CCR and the BBC models.

Keywords: Research and Development (R&D), R&D Effectiveness, Data Envelopment Analysis, High-Tech Product Export, Patent

Giriş

Günümüzde uluslararası rekabet avantajı ve sürdürülebilir bir büyümeyi sağlamak için bilim ve teknoloji altyapıları geliştirilmektedir. Ülkeler teknoloji altyapılarını geliştirmek için Ar-Ge faaliyetlerinde bulunmakta, teknoloji açığı olan ülkeler ise teknoloji transferi yoluyla bu açığı kapama yoluna gitmektedir. Teknolojik gelişmeler ile birlikte daha az girdi kullanılarak daha fazla çıktı üretmek mümkün olmaktadır. Bu anlamda teknolojinin geliştirilmesi verimliliği arttırmakta ve kaynakların daha etkin kullanılmasını sağlamaktadır. Ar-Ge faaliyetleri sonunda ortaya çıkan ürün ve süreç yenilikleri katma değeri yüksek ürünlerin piyasaya çıkmasını sağlamaktadır.

Firmalar, araştırma kurum ve kuruluşları, üniversiteler nitelikli Ar-Ge personeli istihdam etmekte ve Ar-Ge harcamalarında bulunmaktadır. Ar-Ge faaliyetlerinin hedefi yeni ürün, süreç, organizasyon yapısı oluşturmak veya mevcut olanı geliştirmektir. İstihdam edilen personel ve Ar-Ge harcamaları sonucunda ortaya çıkan yeni fikirler, yöntemler, tasarım ve ürünler patentle koruma altına alınmaktadır. Bu anlamda patent Ar-Ge faaliyetlerinin bir çıktısı olarak kabul edilmektedir. Bunun yanı sıra teknoloji yoğun ürünler üretmek ve bunları ihraç edebilmek için yoğun Ar-Ge faaliyetinde bulunmaktadır. Bu faaliyetler sonucunda ne kadar özgün fikir, tasarım, ürün yaratılırsa ve bunlar ticarileşirse o ölçüde yüksek teknoloji ürün ihracatı artmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada Ar-Ge etkinliği ölçülürken Ar-Ge personel sayısı ve Ar-Ge harcaması girdi değişken, patent sayısı ve yüksek teknoloji ürün ihracatı çıktı değişkeni olarak kullanılmıştır.

Avrupa Birliği ve Türkiye'nin bilim teknoloji alanında önemli çalışmaları vardır. Vizyon 2023 Projesinde yer alan "Teknoloji Öngörü Çalışması" ile Türkiye'nin stratejik öneme sahip alanları belirlenerek bu teknoloji alanlarını destekleyecek bilimsel çalışmalara odaklanılması, bu alanda bir işbirliği ağı oluşturulması ve bunu sistematik bir şekilde yönetilmesi amaçlanmaktadır (Göker, 2006, s.17). Avrupa Birliği, Türkiye'nin de üye olduğu "Araştırma için yedinci çerçeve programı (2007-2013)" devamı niteliğindeki Ufuk2020 programı ile Avrupa'nın bilim ve teknoloji kapasitesinin güçlendirilmesine odaklanmaktadır.

Türkiye dış ticaretinin büyük çoğunluğunu AB ülkeleri ile gerçekleştirmekte olup Türkiye ve AB arasında güçlü ekonomik bağlar vardır. Bu nedenle Türkiye ve AB ülkelerinin göreceli etkinlikleri veri zarflama yöntemiyle analiz edilmiştir. Veri zarflama analiz yöntemi tercih edilmesinin nedeni ülkelerin Ar-Ge etkinliğini etkileyen birden fazla girdi ve çıktının olmasıdır. Veri zarflama yöntemi çok sayıda girdi ve çıktı olması durumunda değerlendirme yapılmasını sağlamaktadır. Bu yöntem ile ülkelerin Ar-Ge etkinlikleri tespit edilebilmekte ve etkin olmayan ülkelerin hangi girdi ve çıktı noktalarında etkinliklerini arttırabilecekleri tespit edilebilmektedir. Bu çalışmada girdi ve çıktı yönelimli CCR ve BBC modeli ile Ar-Ge etkinliği

olan ülkeler tespit edilmiş ve etkin olmayan ülkelerin hedeflerine nasıl ulaşabileceklerine ilişkin bilgiler verilmiştir.

Bu çalışma ülkelerinin Ar-Ge ile ilgili etkinliğinin ortaya konulabilmesi açısından önemlidir. Çünkü Ar-Ge faaliyetleri oldukça uzun ve yoğun bir çalışma süreci gerektirmektedir. Kamu ve özel sektör tarafından büyük miktarda Ar-Ge bütçeleri ayrılmakta ve Ar-Ge harcamaları yapılmaktadır. Ar-Ge harcamalarının aşırı şekilde artırılması daha fazla yenilik, yeni ürün ve süreçler anlamına gelmemektedir. Çünkü Ar-Ge faaliyetlerinin optimal olarak belirlenmesi gerekmektedir. Etkin olmayan ülkelerin etkin olabilmeleri için girdi ve çıktılarda yapmaları gereken değişiklik miktarını göstermektedir. Bu çalışmada AB ve Türkiye'ye ait veriler kullanılarak Ar-Ge etkinliği ortaya konulmasının yanında ölçek etkinliği ve potansiyel iyileşme oranları ortaya konularak literatüre bu anlamda bir katkıda bulunulması amaçlanmıştır.

Ar-Ge Kavramı ve Ar-Ge Etkinliği

Araştırma ve geliştirme (Ar-Ge) firmaların, kurum ve kuruluşların yeni veya daha gelişmiş ürünler ve süreçler yaratmak için gerçekleştirdiği faaliyetleri tanımlamak için yaygın şekilde kullanılan bir terimdir. Terim geniş anlamda üniversitelerde ve laboratuvarlarda gerçekleştirilen temel bilimsel araştırmalar, ticari satış öncesi testler ve ürün geliştirme faaliyetlerini kapsamaktadır. Ar-Ge faaliyetleri, teşvikleri ve ekonomiye katkıları farklı bilim disiplinlerinde geniş çapta incelenen bir konudur. Ar-Ge faaliyetleri için yapılan toplam harcama; firmaların, endüstrilerin ve ülkelerin yenilikçilik performansının en yaygın şekilde kullanılan göstergelerinden birisidir (Hall, 2006, s.1). Günümüzde ülkeler için bilgi ve iletişim teknolojilerinin yaygın ve etkin kullanımı, nitelikli işgücü, teknolojik altyapı ve Ar-Ge faaliyetlerindeki başarı önem kazanmakta, bilgi üretimi üzerine odaklanmakta, bilgiye dayalı ürünleri ticarileştirmek için çabalamakta, Ar-Ge harcamalarını artırmakta ve iş gücünün kalitesini artırmaya yönelik faaliyetlere önem vermektedir (Göçer, 2013, s.118).

Araştırma ve geliştirme, kültürel ve toplumsal bilgiler ve insanlık bilgileri de dahil olmak üzere tüm bilgi stokunu artırmak ve mevcut olan bilginin yeni uygulama alanlarına uyarlanması için yapılan sistematik çalışmalardır. Piyasalara serbestçe aktarılacak, ticareti yapılabilecek sonuçların üretilmesi amaçlanmaktadır. Ar-Ge üç tür etkinliği kapsamaktadır. Bunlar temel araştırma, uygulamalı araştırma ve deneysel geliştirmedir. Temel araştırma, herhangi bir özel amaç ya da kullanım hedefi olmaksızın gerçeklerin altında yatan sebepler hakkında bilgi edinmek için yapılan araştırmalardır. Uygulamalı araştırma belirli pratik bir amaç ve hedefe yönelik yeni bilgiler elde etmek için yapılan orijinal çalışmalardır. Deneysel geliştirme ise pratik deneyimlerden ve araştırmalardan elde edilen bilgilerden yararlanan, yeni ürünler veya süreçler yaratmaya ya da mevcut

ürün ve süreçleri geliştirmeye yönelik bilgiler üretmeyi amaçlayan sistematik çalışmalardır (OECD, 2015, s. 44-45).

Firmalar yenilik üretmek için Ar-Ge dışı faaliyetlerde bulunabilmektedir. Patentli icatları satın alarak, danışmanlık, mühendislik hizmetleri yoluyla bilgi, beceri ve uzmanlık kazanabilmektedir. İnsan becerilerinin gelişmesi sonucunda “yaparak öğrenme” gerçekleşebilmektedir. İçerisinde yenilikçi çalışmaları barındıran yazılım, teçhizat veya ara girdilere yatırım yapılması, yönetim sistemleri, pazarlama yöntemlerinin geliştirilmesi veya firmaların kendi tasarım ve geliştirme kapasitelerini kullanması ya da rakipleri izlemesi yoluyla yenilikler ortaya çıkabilmektedir (OECD ve Eurostat, 2005, s. 40).

Günlük hayatta verimlilik ve etkinlik birbirlerinin yerine kullanılsalar da her iki kavram birbirlerinden farklıdır. Verimlilik, girdilerin ne kadar çıktıya dönüştüğünü gösterirken çıktının girdiye bölünmesiyle hesaplanmaktadır. Etkinlik ise hedeflenen sonuçlara ne ölçüde ulaşıldığını göstermektedir ve gerçekleşen sonucun hedeflenen sonuca bölünmesiyle elde edilmektedir. Etkinlik, karar verme birimlerinin verimliliklerinin birbirleriyle karşılaştırıldığında en iyi olanın seçilmesidir (Derici, Uygur, 2019, s.1108-1109).

Ülkelerin görece Ar-Ge etkinliğine ve ölçek etkinliğine sahip olması Ar-Ge için ayırmış oldukları kaynakları etkin bir şekilde kullandığını göstermektedir. Bunun sağlanmış olması ekonomik büyüme açısından oldukça önemlidir. Ar-Ge tabanlı büyüme modellerinde büyümenin kaynağı firmaların kârlılıklarını artırmak için gerekli olan yeniliklerin ortaya çıkmasını sağlayacak olan Ar-Ge faaliyetleridir. Ar-Ge tabanlı büyüme modellerinin kurucusu kabul edilen Paul M. Romer ‘ın 1990 yılında yayınlanan “İçsel Teknolojik Değişim (Endogeneous Technological Change)” çalışmasına göre Ar-Ge büyümenin itici gücüdür. Ar-Ge, verimlilik oranını doğrudan etkilemekte ve yenilik sürecini önemli ölçüde etkilemektedir (Erdogan ve Canbay, 2016, s.38). Grossman ve Helpman (1991)’ne göre Ar-Ge faaliyetleri rekabet gücünü artırarak ekonomik büyümeyi sağlamaktadır. Teknolojik yenilikler verimlilik ve büyüme artışlarına yol açmaktadır. Aghion-Howitt’ın 1992 yılında yayınlanan “Yaratıcı Yıkım Yoluyla Bir Büyüme Modeli (A Model of Growth Through Creative Destruction)” adlı çalışmasında yer alan modelde Ar-Ge faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan teknolojik yenilikler ekonomik büyümeye katkı sağlamaktadır. Bu yönüyle Ar-Ge, içsel büyüme modellerinde büyüme sürecinde önemli bir konumdadır.

Literatür Taraması

Ar-Ge faaliyetleri, yenilik yaratma sürecinde ön plana çıkmakta, yeni ürünlerin piyasaya çıkmasını ve ürün kalitesinin gelişmesini sağlamaktadır. İçsel büyüme modellerinde büyümenin kaynaklarından birisinin Ar-Ge olduğu kabul edilmektedir. Bu nedenle literatürde Ar-Ge ile ilgili

çalışmaların sayısı artmaktadır. Bu anlamda literatürde Ar-Ge etkinliğini ölçen çok sayıda çalışma yapılmıştır.

Rousseau ve Rousseau (1998), 1993 yılındaki Avrupa ülkelerin Ar-Ge etkinliğini incelemek amacıyla yapmış oldukları çalışmada Veri Zarflama Analizi (VZA) uygulamış ve Ar-Ge etkinliğinin en yüksek olduğu ülkeyi İsveç olarak tespit etmişlerdir. İsveç'i Hollanda takip etmektedir.

Lee ve Park (2005), 2005 ve 2006 yıllarında 27 OECD ülkesi için Ar-Ge etkinliğini Veri Zarflama Analiz yöntemiyle hesaplamıştır. Uygulamanın sonuçlarına göre Almanya, Lüksemburg ve Belçika etkinlik liderleridir. Girdi yönelimli veri zarflama modeli sonuçlarına göre Belçika bilgi yaratmada, Almanya ve Lüksemburg yenilikçilik ve girişimcilik alanında başarılıdır. Avusturya ve Hollanda dışında diğer tüm ülkelerin verimlilik seviyeleri yüzde 50'nin altında kalmıştır.

Cincera, Czarnitzki ve Thorwath (2009) yapmış oldukları çalışmada 1980-2004 döneminde AB üyesi ülkelerin Ar-Ge kamu harcamalarının etkinliğini Veri Zarflama Analizi ve Stokastik Sınır Yaklaşımı ile karşılaştırmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre Avusturya, İsveç ve Finlandiya AB ülkeleri arasında en yüksek etkinliğe sahip ülkelerdir.

Cullmann ve diğerleri (2009), 1995-2004 dönemi için OECD'deki kamu ve özel araştırma harcamalarının görece etkinliğini Veri Zarflama Analizi yöntemi kullanılarak değerlendirmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre ülkelerin çoğu araştırma faaliyeti sürecinde girdi tahsisi açısından optimal düzeyde değildir. Yalnızca Almanya, Fransa ve İngiltere sürekli olarak ölçüğe göre artan getiriye sahipken İsveç, Amerika Birleşik Devletleri ve Japonya'da ölçüğe göre azalan getiriler söz konusudur.

Seki ve Barbaros (2011), 1995-2006 yılları arasında 14 ülke için yapmış oldukları çalışmada Veri Zarflama ve Malmquist Toplam Faktör Verimliliği endeksi yöntemleri uygulanarak teknolojik değişme, teknik etkinlikteki değişme, teknik etkinlik ve Toplam Faktör Verimliliğindeki değişme endeksi hesaplanmıştır. İncelenen yıllarda tüm ülkelerin etkinlik katsayılarının 1'in altında çıkmıştır.

Saljoughian, Ghandehari, Shirouyehzad ve Reza (2013) tarafından 28 OECD üyesi ülke için Ar-Ge etkinliğinin araştırıldığı çalışmada Andersen-Petersen modeli kullanılmıştır. Çalışmada 28 ülkeden 19'unun etkin olduğu saptanmıştır. Amerika Birleşmiş Milletleri, Güney Kore ve Japonya en etkin ülkelerdir.

Aybarç ve Selim (2017) yapmış oldukları çalışmada 23 OECD ülkesinin kamu harcamalarının Ar-Ge etkinliğini, Stokastik Sınır Etkinsizlik modeli ile incelemiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre İsveç, Hollanda, Kore, İspanya, Almanya, İtalya ülkeleri tam Ar-Ge etkinliğine sahiptir. Türkiye ise en düşük Ar-Ge etkinliğine sahip ülke olduğu tespit edilmiştir.

Lin ve diğerleri (2018), 2011-2017 yıllarında Çin'deki turizm ekipmanları sektöründeki 12 imalat sanayi şirketinin teknolojik yenilik etkinliğini analiz etmek için Veri Zarflama Analizi ve Malmquist yöntemlerini kullanmıştır. Bu yıllar arasında şirketlerin Ar-Ge etkinliği 1'in altında olduğu tespit edilmiştir. Etkinliğin düşük olmasının nedeni yeterli Ar-Ge yatırımının yapılmamış olmasıdır. Bu anlamda şirketler için bir farkındalık oluşturulması amaçlanmıştır.

Bozkurt ve Topçuoğlu (2019), 1996-2014 yılları arasında 16 OECD ülkesine ait Ar-Ge etkinliğini Veri Zarflama yöntemiyle hesaplanmıştır. Toplam faktör verimlilikleri ise Malmquist endeks yöntemiyle incelenmiştir. Ar-Ge etkinlik değerinin bağımlı değişken olduğu ve enerji tüketimi, toplam faktör verimliliği ve doğrudan yabancı yatırım verilerinin bağımsız değişken olduğu tobit modeli tahminlenmiştir. Enerji tüketimi ve toplam faktör verimliliğinin Ar-Ge etkinliğini pozitif etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca çalışmada ABD'nin Ar-Ge konusunda hâkim olduğu ortaya konulmuştur.

Literatür genel olarak özetlenecek olursa çalışmalarda farklı yöntemlerle Ar-Ge etkinliğinin ölçülmesi ve ülkeler arası karşılaştırmalar yapılması söz konusudur. Bu çalışmada Veri Zarflama Analiz yöntemi kullanılmıştır. Ar-Ge etkinliğiyle ilgili ülkeler arası karşılaştırma yapılarak ölçek etkinliği ve potansiyel iyileşme oranları ortaya konulmuştur.

Veri Zarflama Analizi

Veri Zarflama Analizi yöntemi, benzer yapıdaki karar verme birimlerinin (KVB) göreceli etkinliklerini tespit etmeye yönelik parametrik olmayan bir yöntemdir. Farrell'in 1957 yılında yayınlanan "The Measurement of Productivite Efficiency" adlı çalışmasında performans etkinliğini açıklamaya yönelik teorik yaklaşımına dayanmaktadır. Doğrusal programlama tabanlı bir yaklaşım olan CCR veri zarflama analizi Charnes ve diğerleri (1978) tarafından geliştirilmiştir. Charnes ve diğerleri Farrell (1957)'in çalışmasını geliştirerek ABD'deki devlet okullarının etkinliklerini ölçmek için kullanmıştır. Banker ve diğerleri (1984) tarafından BBC veri zarflama modeli geliştirilmiştir.

CCR (Charnes, Cooper ve Rhodes) ve BCC (Banker, Charnes ve Cooper) olmak üzere iki tür Veri Zarflama Modeli vardır. CCR ve BCC girdiye yönelik ve çıktıya yönelik olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. CCR modeli ölçeğe göre sabit getiri, BCC modeli ise ölçeğe göre değişken getiri durumunu göstermektedir. Girdiye yönelik veri zarflama modelinde elde edilen çıktının minimum girdiyle üretilmesi, çıktıya yönelik Veri Zarflama Modelinde elde edilen girdilerle maksimum çıktı üretilmesi amaçlanmaktadır (Dinç ve Haynes,1999; Derici ve Uygur, 2019, s.1112). (1) ve (2) nolu denklemlerde CCR ve BBC modellerinin amaç fonksiyonları yer almaktadır.

x_{ij} : karar biriminin i girdi miktarı,

y_{rj} : karar biriminin r çıktı miktarı,

λ_j : karar biriminin yoğunluk değeri,

S_r^+ : eksik üretilen çıktılara ilişkin değişken,

S_r^- : fazla kullanılan girdilere ilişkin değişken olmak üzere

- girdi yönelimli dual CCR modeli ve kısıtları aşağıda yer almıştır;

$$\theta^* = \min \theta \quad (1)$$

-Kısıtlar

$$\sum_{j=1}^n x_{ij} \lambda_j + S_i^- = \theta x_{ik} \quad i=1,2,3,\dots,m$$

$$\sum_{j=1}^n y_{rj} \lambda_j - S_r^+ \quad r=1,2,3,\dots,s$$

$$\lambda_j \geq 0 \quad j=1,2,3,\dots,n$$

- çıktı yönelimli dual CCR model aşağıda yer almaktadır;

$$\theta^* = \max \theta \quad (2)$$

-Kısıtlar

$$\sum_{j=1}^n \lambda_j x_{ij} + S_i^- = x_{ik} \quad i=1,2,3,\dots,m$$

$$\sum_{j=1}^n \lambda_j y_{rj} - S_r^+ = \theta y_{rk} \quad r=1,2,3,\dots,s$$

$$\lambda_j \geq 0 \quad j=1,2,3,\dots,n$$

(1) ve (2) nolu eşitlikte girdi yönelimli modelde θ^* ve çıktı yönelimli modelde θ^* değerinin 1 olması gerekmektedir. Ayrıca $S_i^- = S_i^+ = 0$ olması gerekmektedir (Zhu ve Cook, 2007, s. 5; Özkan ve Özcan, 2018, s.493).

BBC modelinde CCR modeline konvekslik kısıtı olarak adlandırılan $\sum_{j=1}^n \lambda_j = 1$ kısıtlaması dahil edilmiştir. Bir karar biriminin ağırlıklarının toplamı 1'den büyük ise artan getiriye ve 1'e eşitse sabit getiriye sahiptir (Özden, 2008, s.173-174).

Tablo 1. Çalışmada Kullanılan Girdi ve Çıktılar

Girdiler	Kodu	Çıktılar	Kodu
Cari Ar-Ge harcaması (Dolar)	X ₁	Cari Yüksek Teknolojili Ürün İhracatı (Dolar)	Y ₁
Ar-Ge araştırmacı sayısı (Milyon Kişi Başına Düşen)	X ₂	Patent Sayısı (toplam)	Y ₂

Bilim ve teknolojiyi ölçmek için kullanılan veriler kısıtlı olup Ar-Ge harcamaları, Ar-Ge faaliyetlerinde istihdam edilen çalışan sayısı, patent verileri literatürde sıklıkla kullanılmaktadır. Çalışmada girdi değişkeni olarak cari Ar-Ge harcaması ve Ar-Ge araştırmacı sayısı; çıktı değişkeni olarak cari yüksek teknoloji ürün ihracatı ve patent sayısı değişkeni kullanılmıştır. Girdi ve çıktı değişkenleri Dünya Bankası veri tabanından elde edilmiştir. Veri Zarflama Analizi Excel Solver ile yapılmıştır.

Tablo 2. Girdi Yönelimli BBC ve CCR Modeline Göre 2015-2017 Dönemi Etkinlik Değerleri ve Ölçek Etkinlikleri

	BBC			CCR			Ölçek Etkinliği (CCR/BBC)		
	2015	2016	2017	2015	2016	2017	2015	2016	2017
Avusturya	0,365	0,325	-	0,364	0,316	-	0,997	0,973	-
Belçika	0,725	0,656	0,533	0,713	0,635	0,517	0,984	0,968	0,971
Bulgaristan	0,651	0,640	0,674	0,498	0,511	0,566	0,764	0,799	0,839
Kıbrıs	1	1	1	0,084	0,050	0,087	0,084	0,050	0,087
Çek Cumhuriyeti	0,995	0,825	0,945	0,995	0,825	0,945	1	1	1
Almanya	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Danimarka	0,215	0,199	0,202	0,215	0,199	0,202	1	1	1
İspanya	0,418	0,379	0,430	0,351	0,337	0,343	0,838	0,890	0,797
Estonya	0,713	0,684	0,561	0,695	0,656	0,507	0,974	0,959	0,904

Tablo 2 Devam. Girdi Yönelimli BBC ve CCR Modeline Göre 2015-2017 Dönemi Etkinlik Değerleri ve Ölçek Etkinlikleri

	BBC			CCR			Ölçek Etkinliği		
	2015	2016	2017	2015	2016	2017	2015	2016	2017
Finlandiya	0,204	0,211	0,205	0,184	0,188	0,200	0,900	0,889	0,978
Fransa	0,866	1	0,906	0,855	1	0,895	0,987	1	0,987
Yunanistan	0,356	0,392	0,339	0,250	0,284	0,233	0,701	0,723	0,687
Hırvatistan	0,654	0,603	0,605	0,394	0,410	0,326	0,602	0,680	0,539
Macaristan	1	1	0,976	1	1	0,976	1	1	1
İrlanda	1	1	1	1	1	1	1	1	1
İtalya	0,820	0,604	0,759	0,517	0,555	0,600	0,630	0,920	0,790
Litvanya	0,597	0,556	0,601	0,536	0,556	0,586	0,898	1	0,975

**Türkiye ve Avrupa Birliği Üyesi Ülkelerin Görelî Araştırma ve Geliştirme (Ar-Ge)
Etkinliğinin Analizi**

Lüksemburg	0,438	0,721	0,904	0,275	0,481	0,752	0,626	0,667	0,832
Letonya	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Malta	1	1	-	0,915	0,844	-	0,915	0,844	-
Hollanda	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Polonya	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Portekiz	0,430	0,298	0,241	0,315	0,242	0,212	0,732	0,813	0,879
Romanya	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Slovak Cumhuriyeti	0,837	1	1	0,829	1	1	0,991	1	1
Slovenya	0,296	0,298	0,307	0,187	0,172	0,185	0,631	0,578	0,601
İsveç	0,273	0,255	0,231	0,271	0,249	0,231	0,994	0,975	1
Ortalama Etkinlik	0,709	0,702	0,708	0,623	0,625	0,629	0,878	0,891	0,883

Çalışmada girdi yönelimli BBC ve CCR modelleri kullanılmıştır. Girdi yönelimli modelde amaç fonksiyonu mevcut çıktıyı en az girdiyle üretmeye yöneliktir. Tablo 2'ye göre 2015-2017 yılları arasında Almanya, İrlanda, Letonya, Hollanda, Polonya ve Romanya ülkelerinin hem CCR hem de BBC modellerinde Ar-Ge etkinliğine sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu ülkelerin etkinlik değerleri bire eşittir. Bu yıllar arasında Kıbrıs'ın BBC modeline göre Ar-Ge etkinliği varken CCR modeline göre Ar-Ge etkinliği yoktur. Türkiye'nin CCR modelinde 2015 yılında Ar-Ge etkinliği yokken 2016 ve 2017 yıllarında vardır. BBC modelinde ise 2015-2017 yılları arasında Ar-Ge etkinliği vardır. CCR ve BBC modellerine göre Fransa'nın 2016 yılında; Slovak Cumhuriyeti'nin 2016 ve 2017 yıllarında Ar-Ge etkinliği vardır. Görelî Ar-Ge etkinliğine bakıldığında Danimarka, Finlandiya, Portekiz, İsveç gibi ülkelerin Ar-Ge etkinliği ortalama etkinlik değerinin oldukça altında kalmıştır.

Ölçek etkinliği, CCR modelinden elde edilen etkinlik değerinin BBC modelinden elde edilen etkinlik değerine bölünmesiyle hesaplanmaktadır. Ölçek etkinliği değerlerine bakıldığında Çek Cumhuriyeti, Almanya, Danimarka, Macaristan, İrlanda, Letonya, Hollanda, Polonya ve Romanya'nın 2015-2017 yılları arasında uygun ölçekte olduğu söylenebilir. Türkiye 2015 yılında uygun ölçekte oldukça yakın olup 2016 ve 2017 yıllarında uygun ölçektedir. İtalya, Lüksemburg, Slovenya düşük ölçek etkinliği değerine sahip ülkelerdir. Kıbrıs ise ölçek etkinlik değeri ile en düşük performansa sahiptir.

Tablo 3. 2015-2017 Yıllarına Ait CCR Modellerinden Elde Edilen Potansiyel İyileşme Oranı Tablosu (Yüzde)

		2015	2016	2017		2015	2016	2017
Avusturya	x1	-63,57	-68,4	-	y1	145,61	190,13	-
	x2	-63,57	-68,4	-	y2	145,61	190,13	-
Belçika	x1	-28,65	-36,54	-48,26	y1	40,14	54,66	89,29
	x2	-28,65	-36,54	-48,26	y2	53,31	61,16	89,29
Bulgaristan	x1	-87,75	-72,53	-43,45	y1	107,8	95,57	74,91
	x2	-50,23	-48,87	-43,45	y2	100,94	95,57	74,91
Kıbrıs	x1	-92,86	-94,99	-99,06	y1	1089,99	1894,69	1044,6
	x2	-91,6	-94,99	-91,26	y2	1089,99	1894,69	1044,63
Çek Cumhuriyeti	x1	-0,51	-17,48	-5,53	y1	0,51	19,29	5,51
	x2	-0,51	-17,48	-5,53	y2	0,51	19,29	5,51
Danimarka	x1	-78,53	-80,19	-83,62	y1	235,28	253,87	251,03
	x2	-78,53	-80,14	-79,76	y2	235,28	253,87	251,03
İspanya	x1	-64,94	-66,27	-65,73	y1	185,25	196,51	191,77
	x2	-64,94	-66,27	-65,73	y2	185,25	196,51	191,77

Tablo 3 Devamı. 2015-2017 Yıllarına Ait CCR Modellerinden Elde Edilen Potansiyel İyileşme Oranı Tablosu (Yüzde)

		2015	2016	2017		2015	2016	2017
Estonya	x1	-89,39	-87,23	-83,56	y1	43,93	52,36	97,15
	x2	-30,52	-34,36	-49,28	y2	43,93	52,36	106,36
Finlandiya	x1	-85,37	-84,07	-86,39	y1	389,13	320,99	275,54
	x2	-81,62	-81,22	-79,96	y2	333,87	320,99	275,54
Fransa	x1	-14,52	0	-10,54	y1	16,98	0	11,79
	x2	-14,52	0	-10,54	y2	111,79	0	92,59
Yunanistan	x1	-85,36	-80	-86,61	y1	477,02	514,58	307,02
	x2	-75	-71,64	-76,72	y2	254,74	211,04	307,02
Hırvatistan	x1	-68,92	-58,97	-76,97	y1	154,1	139,91	206,61
	x2	-60,65	-58,97	-67,38	y2	154,1	139,91	206,61
İtalya	x1	-48,28	-44,46	-40,04	y1	93,36	80,04	66,48
	x2	-48,28	-44,46	-40,04	y2	0	80,04	66,48

**Türkiye ve Avrupa Birliği Üyesi Ülkelerin Görelî Araştırma ve Geliştirme (Ar-Ge)
Etkinliğinin Analizi**

Litvanya	x1	-62,61	-44,48	-41,4	y1	86,42	70,19	66,87
	x2	-46,36	-44,4	-41,4	y2	86,42	70,19	66,87
Lüksemburg	x1	-95,41	-91,84	-89,05	y1	439,88	462,12	432,71
	x2	-72,54	-51,89	-24,78	y2	264,17	107,87	32,94
Malta	x1	-94,48	-96,1	-	y1	9,33	18,42	-
	x2	-8,54	-15,55	-	y2	9,33	18,42	-
Portekiz	x1	-78,92	-83,92	-88,06	y1	355,01	348,96	266,65
	x2	-68,55	-75,79	-78,82	y2	174,67	252,98	266,65
Slovak Cumhuriyeti	x1	-51,48	0	0	y1	20,57	0	0
	x2	-17,06	0	0	y2	20,57	0	0
Slovenya	x1	-93,63	-95,26	-87,61	y1	435,75	480,43	438,64
	x2	-81,33	-82,77	-81,52	y2	0	0	0
İsveç	x1	-72,89	-75,15	-76,93	y1	210,51	233,6	253,37
	x2	-72,89	-75,15	-76,93	y2	210,51	233,6	253,37
Türkiye	x1	-0,18	0	0	y1	569,33	0	0
	x2	-0,18	0	0	y2	0,18	0	0

Tablo 3'te etkin olmayan ülkelerin etkin olabilmeleri için girdi ve çıktılarda yapmaları gereken değişiklik miktarını göstermektedir. Türkiye'nin 2015 yılında etkin olması için cari Ar-Ge harcaması ve Ar-Ge araştırmacı sayısını %18 azaltma ve patent sayısını %18 artırma, yüksek teknoloji ürün ihracatını 5 kat artırma yönünde iyileştirme yapması gerekmektedir. Diğer ülkelerin de etkinliği sağlayabilmeleri için yapmaları gereken iyileştirmeler söz konusudur. Örneğin etkinlikleri düşük olan Danimarka, Finlandiya, Portekiz, İsveç gibi ülkelerin farklı düzeylerde girdilerinin azaltma ve çıktıları artırma yönünde iyileştirme yapmaları gerekmektedir.

Sonuç

Günümüzde uluslararası rekabetin ve ekonomik büyümenin en önemli unsurlarından birisi Ar-Ge faaliyetleri olmuştur. Ar-Ge faaliyetleri katma değerli ürünlerin üretilmesini, teknolojik gelişmenin sağlanmasına yönelik yenilik kapasitesini güçlendiren faaliyetlerdir. Dolayısıyla büyümek isteyen tüm ülkeler bu alana özel bir önem vermektedir. Avrupa Birliği ve Türkiye de Ar-Ge girdilerinin ve çıktıların artırılmasına yönelik önemli çabalarda bulunmaktadır. Çünkü bilim ve teknolojiye ileriye bilimsel faaliyetler sonucunda oluşmaktadır. Ar-Ge çıktıların artması için araştırma kapasitesinin ve insan kaynağının geliştirilmesi gerekmektedir. Ar-Ge çıktısı durumundaki patent ve yüksek teknoloji ürün ihracatının artırılması, insan kaynağı olan araştırmacılarının niteliklerinin artmasına ve Ar-Ge harcamalarının uygun bir şekilde kullanılmasına bağlıdır. Kuşkusuz tüm

yapılan Ar-Ge harcamaları ve istihdam edilen Ar-Ge personeli ülkelerin bilim ve teknoloji kapasitelerinin artırılması yönünde önemli kazanımlara yol açmaktadır. Ancak kıt olan Ar-Ge kaynağının ticarileşerek üretim ve ihracatı artırıcı ürünlere dönüşmesi, verimliliği tüm sektörlerde sistematik olarak artırıcı üretim süreci yeniliklerine odaklanması son derece önemlidir. Bu anlamda Ar-Ge etkinliği değerleri yol gösterici unsurlardan birisi olabilmektedir.

Ar-Ge etkinliği hedeflenen sonuçlara ne ölçüde ulaşıldığını göstermektedir. 2015-2017 yılları arasında Almanya, İrlanda, Letonya Hollanda, Polonya ve Romanya ülkelerinin CCR ve BBC modellerinde Ar-Ge etkinliğinin olduğu tespit edilmiştir. Bu ülkelerin Ar-Ge etkinlik değeri bire eşittir. Kıbrıs'ın BBC modeline göre ar-ge etkinliği varken CCR modeline göre yoktur. Türkiye 2015 yılında CCR modeline göre Ar-Ge etkinliğine sahip iken 2016 ve 2017 yıllarında CCR ve BBC modelinin her ikisine göre de Ar-Ge etkinliğine sahiptir. Göreli Ar-Ge verimliliğine bakıldığında Danimarka, Finlandiya, Portekiz ve İsveç gibi ülkelerin Ar-Ge etkinliği ortalama verimlilik değerinin oldukça altında kalmıştır. Ölçek etkinliği değeri göz önüne alındığında Çek Cumhuriyeti, Almanya, Danimarka, Macaristan, İrlanda, Letonya, Hollanda, Polonya ve Romanya'nın 2015-2017 yılları arasında uygun ölçekte olduğu söylenebilir. İtalya, Lüksemburg, Slovenya düşük ölçek değerine sahip ülkelerdir. Türkiye ise 2016 ve 2017 yıllarında uygun ölçektedir. Çalışmada etkin olmayan ülkelerin etkin olabilmeleri için girdi ve çıktı miktarında yapmaları gereken değişiklikler de yer almaktadır.

Etkin olmayan ülkeler için Ar-Ge girdisi olarak ele alınan Ar-Ge araştırmacı sayısı ve Ar-Ge harcamasının daha detaylı olarak incelenmesi yararlı olacaktır. Ticarileşmesi ve ihracat potansiyeli yüksek olan yeni ürünlerin yaratılması için Ar-Ge harcamalarının da bu alanlara ağırlık verilmelidir. Ar-Ge araştırmacılarının bu anlamda eğitimler alarak gelişmeleri sağlanmalıdır. Bilim ve teknoloji politikaları ile kaynaklar yenilik kapasitesi yüksek stratejik alanlarda gelişmesi kullanılması için yönlendirilmelidir.

Kaynakça

- Aghion, P. ve Howitt, P. (1992). A Model of Growth Through Creative Destruction. *Econometrica*, 60(2), 323-351.
- Aybarç, S. ve Seim, S. (2017). Seçilmiş OECD Ülkelerinde Ar-Ge Faaliyetlerine Yönelik Kamu Harcamalarının Karşılaştırmalı Etkinlik Analizi. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 12(2), 1-15.
- Banker, R. D., Charnes, A. ve Cooper, W.W. (1984). Some Models for Estimating Technical and Scale Inefficiencies in Data Envelopment Analysis. *Management Science*, 30(9), 1078-1092.

- Bowlin, F. W. (1998). Measuring Performance; An Introduction to Data Envelopment Analysis. *Journal of Cost Analysis*, 15(2), 3-27.
- Bozkurt, E. ve Topçuoğlu, Ö. (2019). Ar-Ge Etkinliğinin Belirleyicileri Üzerine Tobit Model Uygulaması. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21, 141-63.
- Charnes, A., Cooper, W.W. ve Rhodes, E. (1978). Measuring The Efficiency Of Decision Making Units. *European Journal of Operational Research*, 2(6),429-444.
- Cincera, M., Czarnitzki, D. ve Thorwarth, S. (2009). Efficiency of Public Spending in Support of R&D Activities. *OECD Working Party on Technology and Innovation Policy (TIP)*, Economic Papers 376.
- Cullmann, A., Schmidt- Ehmcke, J. ve Zloczyski, P. (2009). Innovation, R&D Efficiency and the Impact of the Regulatory Environment – A Two Stage Semi-Parametric DEA Approach. *Deutsches Institut für Wirtschaftsforschung*, 883, 1-30.
- Derici, S. ve Uygur, K. (2019). Türkiye’de Faaliyet Gösteren İki Havayolu Şirketinin Veri Zarflama Analizi ile Etkinlik Ölçümü. *DEU Sbe Dergisi*, 21(4).
- Erdoğan, S. ve Canbay, Ş. (2016). İktisadi Büyüme ve Araştırma & Geliştirme (Ar-Ge) Harcamaları İlişkisi Üzerine Teorik Bir İnceleme. *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2).
- Farrell, M. J. (1957). The Measurement of Productivity Efficiency. *Journal of the Royal Statistical Society*, 120, 253-90.
- Göçer, İ. (2013). Teknolojik İlerlemenin Belirleyicileri: NIC Ülkeleri İçin Panel Eşbütünleşme ve Panel Nedensellik Analizleri. *Maliye Finans Yazıları*, 27(100), 116-41.
- Göker, A. (2006). Avrupa Birliği’nin Bilim ve Teknoloji Politikası: Aramızdaki Açık Erişim adresi: https://www.inovasyon.org/images/makaleler/ayk/%20Dersleri_2006.pdf (12.01.2020) AYK.AB
- Grossman, G. M. ve Helpman, E. (1991). *Innovation and Growth: In The Global Economy*, MIT Press, Cambridge, MA.
- Hall, H. B. (2006). Contribution to the International Encyclopedia of the Social Sciences, Erişim adresi: https://eml.berkeley.edu/~bhhall/papers/BHH06_IESS_R&D.pdf (01.04.2020).
- Hollanders, H. ve Celikel Esser, F. (2007). *Measuring Innovation Efficiency*. European Commission, European Innovation Scoreboard.
- Lin, Y., Deng, N. ve Gao, H. (2018). Research on Technological Innovation Efficiency of Tourist Equipment Manufacturing Enterprises. *Journal of Sustainability*, 10, 4826, 1-17.

OECD (2015). *Frascati Manual 2015: Guidelines for Collecting and Reporting Data on Research and Experimental Development*, The Measurement of Scientific, Technological and Innovation Activities. Paris: OECD Publishing.

OECD ve Eurostat (2005). *Oslo Kılavuzu: Yenilik Verilerinin Toplanması ve Yorumlanması İçin İlkeler*. 3. Baskı, Erişim adresi: https://www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/BTYPD/kilavuzlar/Oslo_3_TR.pdf (10.05.2020).

Özden, Ü. H. (2008). Veri Zarflama Analizi (VZA) ile Türkiye'deki Vakıf Üniversitelerinin Etkinliğinin Ölçülmesi. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 37(2), 167-185.

Özkan M. ve Özcan A., (2018). Veri Zarflama Analizi (VZA) ile Seçilmiş Çevresel Göstergeler Üzerinden Bir Değerlendirme: OECD Performans İncelemesi. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 16(32), ss.485-508.

Romer, P. M. (1990). Endogenous Technological Change. *The Journal of Political Economy*, 98(5), 75-102.

Rousseau, S. ve Rousseau, R. (1998). The Scientific Wealth of European Nations: Taking Effectiveness into Account. *Scientometrics*, 42(1), 75-87.

Saljoughian, M., Ghandehari, M., Shirouyehzad, H. ve Reza, D. (2013). Performance Evaluation of OECD Countries by Data Envelopment Analysis Based on Science And Technology Factors. *Journal of Applied Science and Engineering Management*, 1(1), 24-35.

Seki, İ. ve Barbaros, R. (2011). Rekabet Gücünün Ölçülmesinde Ulusal Yenilik Sistemleri ve Üniversite Ekonomisi Yaklaşımı. *Ege Akademik Bakış*, 11(3), 407-24.

Zhu, J. ve Cook, W. D. (2007). *Modeling Data Irregularities and Structural Complexities in Data Envelopment Analysis*, New York:Springer.

[itobiad], 2021, 10 (1): 247-265

Ergenlerde Ahlaki Olgunluk, Aile Aidiyeti ve Ergen-Ebeveyn İlişkilerinin İncelenmesi

Examining of Moral Maturity, Family Belonging and Adolescent-Parent Relationships in Adolescents

Arzu ÖZYÜREK

Prof. Dr., Karabük Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi, Çocuk Gelişimi Bölümü

Prof., Karabuk University Faculty of Health Science, Department of Child Development

a.ozyurek@karabuk.edu.tr

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-3083-7202>

Gizem Güler NEHİR

Bilm.Uzm., Ankara MEM Satı Kadın Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi

basargizemguler@gmail.com

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0001-9203-896X>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 25.11.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 18.01.2021
Yayın Tarihi / Published	: 10.03.2021
Yayın Sezonu	: Ocak-Şubat-Mart
Pub Date Season	: January-February-March

Atıf/Cite as: Özyürek, A , Nehir, G . (2021). Ergenlerde Ahlaki Olgunluk, Aile Aidiyeti ve Ergen-Ebeveyn İlişkilerinin İncelenmesi . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 10 (1) , 247-265 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/60435/831241>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Ergenlerde Ahlaki Olgunluk, Aile Aidiyeti ve Ergen-Ebeveyn İlişkilerinin İncelenmesi * **

Öz

Ahlaki olgunluk, bireyin ahlaki yargı yetenekleriyle evrensel düzeyde kabul görecek bir muhakeme yaparak ortaya çıkan davranışı benimseyip buna uygun davranmasıdır. Ahlaki olgunluk, çeşitli faktörlerden etkilenmekte ve bireyi çeşitli yönlerden etkilemektedir. Bu faktörlerden biri aidiyet duygusu olabilir. Aidiyet duygusu, bireyin davranışlarının belirleyicisidir ve aidiyet de ergen-ebeveyn ilişkilerinden etkilenmektedir. Bu çalışmada, ortaöğretime devam eden ergenlerin ahlaki olgunlukları ile aile aidiyeti ve ebeveyn-ergen ilişkilerini incelemek amaçlanmıştır. Çalışma grubu Fen Lisesi, Anadolu Lisesi, İmam Hatip Lisesi ve Meslek Lisesi olmak üzere dört farklı okul türünden öğrencilerden oluşmuştur. Çalışma grubunda, çalışmaya katılmaya gönüllü 15-18 yaş arası 313 kız ve 247 erkek olmak üzere 560 ergen yer almıştır. Veri toplamak için Ahlaki Olgunluk Ölçeği, Aile Aidiyeti Ölçeği ve Ebeveyn-Ergen İlişki Niteliği Ölçeği kullanılmıştır. Ergenlerin ahlaki olgunluk düzeyleri anne-baba öğrenim durumu ve mesleği, anne-babaların çocuk yetiştirme tutumlarına göre değerlendirilmiştir. Verilerin normallik dağılımı incelenmiştir. Buna göre, veriler analizinde t-Testi, tek yönlü varyans analizi (ANOVA) kullanılmıştır. Ölçüm setleri arası ilişki ise Pearson korelasyon katsayısı kullanılarak analiz edilmiştir. Sonuç olarak; okul türü ve anne-baba tutumları ile ergenlerin Ahlaki Olgunluk Ölçeği puanları arasındaki fark anlamlı bulunmuştur. İmam-Hatip ve Fen Lisesi'ne devam eden ergenlerin ahlaki olgunluk düzeyinin, Anadolu Lisesi ve Meslek Lisesi'ne devam eden ergenlerden daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Anne ve babalarının çocuk yetiştirme tutumlarını demokratik algılayan ergenlerin ahlaki olgunluk düzeylerinin daha yüksek ve ebeveyn-ergen ilişki niteliğinin daha olumlu olduğu belirlenmiştir. Ergenlerin Aile Aidiyeti ve Kendilik Aidiyeti puanları arttıkça Ahlaki Olgunluk Ölçeği puanlarının da arttığı belirlenmiştir. Ebeveynleriyle olumlu ilişkileri arttıkça ergenlerin ahlaki olgunluk düzeyinin arttığı, olumsuz ilişkileri arttıkça ahlaki olgunluk düzeyinin azaldığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ergenlik dönemi, Ahlak, Ahlaki olgunluk, Aile aidiyeti, Ebeveyn-ergen ilişkisi

* Bu çalışma KBÜ-BAP-17-YL-451 no'lu yüksek lisans tez projesi kapsamında Karabük Üniversitesi BAP birimi tarafından desteklenmiştir, desteğinden dolayı KBÜ BAP birimine teşekkür ederiz.

** Karabük Üniversitesi Girişimsel Olmayan Klinik Araştırmalar Etik Kurulununun 01.11.2017 Tarih, 10/2 sayılı kararı ile Etik Kurul Kararı alınmıştır.

Examining of Moral Maturity, Family Belonging and Adolescent-Parent Relationships in Adolescents

Abstract

Moral maturity is the individual's adoption of the behavior that emerges by doing a reasonably acceptable judgment with his moral judgment abilities and acting accordingly. Moral maturity is influenced by various factors and in return affects the individual in a variety of ways. One of these factors may be a sense of belonging. A sense of belonging is the determinant of an individual's behavior. And belonging, on the other hand, is influenced by adolescent-parental relationships. In this study, it was aimed to examine the moral maturity and parent-adolescent relationship of adolescents attending secondary education. The study group was made up of students from four different types of schools: Science High School, Anatolian High School, Imam Hatip High School and Vocational High School. The study group included 560 adolescents, 313 girls and 247 boys between the ages of 15 and 18 who volunteered to participate in the study. The Moral Maturity Scale and Quality of Parent-Adolescent Relationship Scale were used to collect study data. Moral maturity levels of adolescents were analyzed according to their parents' education level, profession, and parenting attitudes. The distribution of normality of the data was examined. Accordingly, t-Test, One-way Variance Analysis (ANOVA) were used in the data analysis. The relationship between the measuring sets was analyzed using the Pearson correlation coefficient. As a result, it was determined that the Moral Maturity Scale scores of adolescents were not significantly affected by the educational status and professions of their parents. The difference between parents' attitudes and Moral Maturity Scale scores was significant for adolescents. It was determined that the moral maturity level of adolescents attending Imam-Hatip and Science High School was higher than that of adolescents attending Anatolian High School and Vocational High School. It was determined that the moral maturity levels of adolescents who perceived their mothers and fathers' child-rearing attitudes as democratic were higher and the quality of parent-adolescent relationships was more positive. The Moral Maturity Scale scores of the adolescents who define their parents democratically are significantly higher than those of the adolescents who define their parents as oppressive/authoritarian and overprotective. It was determined that as the negative relations of adolescents with their parents increased, their moral maturity levels decreased and as the adolescents' positive relationships with their parents increase, their moral maturity levels increase,

Keywords: Adolescence, Morality, Moral maturity, Family affiliation, Parent-adolescent relationship

Giriş

Ahlak, bireyin huy, karakter, hal ve hareketleri gibi anlamları taşımaktadır. Ahlak, insanın diğer canlılarla arasındaki bağlantıyı ve yaklaşımlarını anlamlandıran değerler sistemi (Cevzci, 2002:1), bireyin toplumdaki ilişki ve davranışlarını düzenleyen ilke ve kurallardır (Kaya ve Aydın, 2011:15). Ahlak, bireyler arasındaki ilişkilerde iyi-kötü, doğru-yanlış şeklinde adlandırılan değer yargılarını ifade etmektedir (Aktan, 2009:38). Yaşam sürecinde, diğer gelişimsel alanlarda olduğu gibi bireyin ahlaki açıdan belli bir olgunluğa erişmesi beklenir.

Ahlaki olgunluk, bireyin ahlaki açıdan yetkinliğini ve en uygun ahlaki nitelikleri kapsayan bir kavramdır. Bireyin düşünce, duygu, tutum, yargı ve davranışlarındaki tüm ahlak dışı durumları vicdanında hissetmesini sağlayan en üst kusursuzluk düzeyidir. Ahlaki açıdan olgun olarak nitelendirilen bir bireyin saygılı, sorumlu, adil, güvenilir, empati yeteneği gelişmiş, hareketlerini kontrol edebilen ve iyi bir insan olması, arzu ve davranışları açısından uyumlu olması, ahlak dışı hareket etmeyi insanlık onurunu yitirmek kadar tehlikeli görmesi, kanun ve kurallara uygun davranması beklenir (Lickona, 1991:119; Sarıçam, Çelik, Arıcı ve Kaya, 2014:1326; Şengün, 2008:28). Ahlaki değerler yalnızca duygu, düşünce veya ahlaki yargı olarak özümsemek yeterli olmayıp ahlaki değerlerin eyleme dönüşmesi gerekmektedir (Fukuyama, 2011'den akt.: Çifci, 2019:260). Ahlaki olgunluk, bilişsel, sosyal, duygusal ve ilkesel gelişmelerle oldukça yakından ilişkilidir. Ahlaki olgunluğu sağlayacak faktörler benlik bilinci, bilişsel yetenekleri kullanma, başkalarına saygılı olma ve bir hedefe doğru amaç duygusu geliştirmektir. Ahlaki olgunluk düzeyi yüksek olanlar, başkalarının yaşayış biçimleri ve dünya görüşleri açısından tehdit unsuru olmadan onlarla sağlıklı bir şekilde iletişim kurabilen insanlardır (Mathieson, 2003).

Bilişsel gelişimin son evresi olan ergenlik döneminde, düşünme süreçleri de değişime uğramaktadır. Ergen soyut işlemleri anlayabilme, mantıksal sonuçlar çıkarma, gerçek durumları değerlendirebilme ve problem çözebilme gibi bilişsel becerileri kazanmaya başlar. Bilişsel becerilerdeki bu değişimler, ergenin sosyal ve ahlaki yönden gelişimini tamamlamaya yardımcı olmakta ve ahlak gelişimi farklı bir aşamaya ulaşmaktadır (Piaget, 1970:85). Çocuklukta değerler ve sosyal ilişkilerin anlaşılması daha yüzeyseldir, fakat ergenlikte karşılıklı duygusal paylaşımlar ve güven ilişkileri gelişmeye başlar. Sosyal, bilişsel ve ahlaki olgunluğa erişimde gecikmeler suça sürüklenme gibi problem davranışlar için risk faktörü oluşturabilir (Gibbs, 2020).

Ahlaki gelişim üzerinde duran Kohlberg, geliştirdiği kuramında insanların ahlak gelişimleri için farklı aşamalardan geçtiklerini ileri sürmektedir. Bu aşamalar birbirini izleyen bir yapıdadır ve bir üst aşamadakiler kendinden önceki aşamanın özelliklerini kapsamaktadırlar (Aydoğan, Özyürek ve Gültekin Akduman, 2015:227). Ahlaki gelişim kuramcılarında Gilligan, gelişim kuramlarında bakım ahlakının göz ardı edildiğini ileri sürmüştür.

Bunun nedeni olarak da teorisyenlerin erkek olması ve başlangıçta tamamen erkek çocuklardan oluşan bir örneklem üzerinde geliştirilmesini göstermiştir (Smetana ve Turiel, 2008:247). Ergenlerin, ahlaki gelişiminde diğer gelişim alanlarında olduğu gibi en önemli ahlaki otorite kaynağı aileleridir. Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisine göre özellikle ergenlik dönemine geçişle birlikte kimlik, statü, bağlılık, benlik ve aidiyet ihtiyacı en önemli ihtiyaçların başında gelmektedir (Kuşat, 2003:46). Özellikle bir gruba ait olmanın, sosyal bir varlık olan insanın doğumdan itibaren gereksinim duyduğu bir olgu olarak ifade edildiği görülmektedir.

Aidiyet, insan ilişkilerinde anlamayı önceleyen bir kavramdır. Aidiyet "ilişkinlik", "mensubiyet" ve "ait olma hali" şeklinde ele alınmaktadır. Bir topluluğun aidiyet duygusu, bireyin temel ihtiyaçlarından olup, toplumsal davranışların belirleyicisi durumundadır. Bireyin aidiyet yaşantıları doğumdan itibaren başlamakta, ergenlik ve yetişkinlikte hatta hayatın tüm dönemlerinde sosyal ilişkilerde ait olma gereksiniminin etkileri görülebilmektedir (Alptekin, 2011:20; Baran ve Yılmaz, 2011:1647). Bağlanma kuramında Bowlby, bireyin birine ait olma hissini olmasa ve güvende hissetme gereksinimi nedeniyle yakın ilişkiler kurmasını ve derin duygusal bağların olduğunu tanımlamıştır. Ergenlikte bebeklikteki anne-baba bağlanma davranışı bırakılmamış, bağlanma davranışları doğrudan fiziksel yakınlık yerine duygu veya korkuları paylaşma şekline dönüşmüştür (Akt.: Karakuş, 2012:34). Aile, bireyin davranışlarının gelişimi ve kişiliğinin oluşumunda sosyal ve kültürel pek çok boyutuyla katkı sağlayan bir kurumdur. Ergenlikteki gelişim sürecinin başarılı bir şekilde tamamlanması konusunda, aile ergene önemli bir destek rolü üstlenmektedir. Ailenin çocuk yetiştirmesindeki amaç, sağlıklı kişilik oluşturmaktır. Ergenlik dönemi, çocukluktan farklı olarak fiziksel, zihinsel, sosyal, ahlaki ve duygusal yönden gelişme yaşanan kritik bir süreçtir (Kocayörük, 2010:38).

Ergenlikte akran grupları ve aile önemli aidiyet kaynaklarını oluşturabilmektedir. Bedensel ve bilişsel gelişimin hızlı olduğu, sosyal-duygusal açıdan çalkantılı, cinsel ve ahlaki yönden olgunlaşma görülen ergenlik döneminde ergenin, ebeveynleriyle olan ilişkisi onun gelişimde önemli bir etkiye sahiptir. Aile kurumu, ergenin ahlaki davranışlarını yönlendirip ahlaki açıdan olgunlaşmasını sağlamaktadır. Anne-babanın ergene yönelik tutumları, ergenin ahlaki davranışlarını ve olgunluk düzeyini etkilemektedir (Şengün, 2013:205). Ergenin gelişimi için ebeveynin ergene yönelik davranışlarından daha önemlisi ebeveyn-ergen ilişkisinin niteliği (Wissink, Dekovic ve Meijer, 2006:133) olduğundan, anne-babanın çocukla etkileşimi, çocukların ahlaki olgunlukları ve gelişim düzeyleriyle ilişkilendirilebilir (Walker ve Hennig, 1999:359). Alan yazında anne-baba tutumlarının çocuklarının ahlaki gelişimindeki yerinin önemine ilişkin bulgular vardır. Ebeveyn etkileşimleri ve belirli bazı çocuk yetiştirme tutumlarının, çocuklarıyla ilgilenmelerinin gelişimde önemli bir yeri bulunmaktadır (Cesur ve Özkan Küyel, 2009:65). Olumlu ebeveyn

yaklaşımında ergenin hissettiği yalnızlık duygusu azalmakta ve sosyal açıdan sorunlar en az seviyeye inmektedir. Olumsuz ebeveyn yaklaşımları ve anne-baba ile ergen arasındaki ilişkinin kötü olması ise, ergenlerin psikolojilerini olumsuz yönde etkilemektedir. Olumsuz ebeveyn yaklaşımı, ergende öfkeye sebep olmakta ve yalnızlık duygusu oluşturmaktadır (Durak Batıgün ve Say, 2015:49). Bu bağlamda, ergenin ilk ve en önemli çevresini oluşturan ailesinin, ergenin ahlaki olgunluk düzeyi ile ilişkisi akla gelmektedir.

Ergenlik döneminde gençler, anne-babalarıyla küçük yaşlarda olduğundan daha uzak bir iletişim içerisindeyler. Anne-baba-çocuk ilişkisinin niteliği, zaman içinde ergenin belli bazı durumlara yönelik tutum ve davranışlarına yansımaktadır. Ergen bireyin anne-babasıyla olan iletişimini ve anne babasının tutumunu ne şekilde algılayıp yorumladığı önemlidir. Anne-babasıyla sıcak ve destekleyici iletişim kuran ergenler, bu dönemin değişikliklerine daha kolay uyum sağlayabilmektedirler (Hines, 2016:376). Ergenin başarılı bir kimlik kazanımı için, anne-baba kontrolcü ve baskıcı tutumunu azaltarak özgürlüğünü elde etmeyi desteklemelidir (Williams, 2003:60). Her anne-baba, çocuğunun gelecekte nasıl bir insan olacağı hakkında düşünür. Anne-babanın ideallerinde, kendi benimsedikleri ahlak sistemine uygun ve benimsedikleri değerlere sahip çocuk yetiştirme isteği vardır. Ebeveynler bu doğrultuda, çocuk yetiştirirken farklı yöntemler izlemektedirler. Çocuklarını isteklerine göre bir çevrede, istedikleri bir okula gönderirler. Anne-babaların izledikleri bu farklı yöntemler, farklı çocuk yetiştirme tutumlarını ortaya çıkarmaktadır (Karabulut Demir ve Şendil, 2008:1525). Anne-babanın olumlu ve destekleyici davranışları, çocukların gelişimlerini olumlu etkilerken olumsuz ve engelleyici davranışları çeşitli ruhsal sorunların görülmesine sebep olabilir. Anne-babanın çocuğu destekleyici, olumlu tutumları, zihinsel gelişim, ahlaki davranışlar, iç motivasyon, iç kontrol, yeterlilik ve akademik başarı gibi alanlarda çocuğa katkı sağlamaktadır. Anne-babanın olumsuz ve katı kontrol içeren tutumları çocukta negatif gelişimsel durumlara yol açmaktadır. Anne-babanın demokratik ve otoriter kontrol yaklaşımı ise çocukta olumlu etkiler oluşturmaktadır (Aydoğdu ve Dilekmen, 2016:570; Durak Batıgün ve Say, 2015:50).

Ergenlik, yaşamın en hassas dönemlerinden biridir ve yetişkinliğe geçiş anlamına gelen bu dönemin sonunda bireyin kişiliğinin oluşması ve ahlaki açıdan belirli bir olgunluğa gelmesi beklenir. Alan yazında konuyla ilgili olarak ahlaki olgunluk (Şengün ve Kaya, 2007), gençlerde ahlaki yeterlik (Ma, 2012), aile aidiyeti (Mavili, Kesen ve Daşbaş, 2014) ve ebeveyn-ergen ilişki niteliği (Durak Batıgün ve Say, 2015) ile ilgili ölçek geliştirme çalışmalarının yapıldığı görülmektedir. Ayrıca ahlaki gelişimde cinsiyet farklılıkları (Donenberg ve Hoffman, 1988), ebeveynlik stilleri ve ahlaki muhakeme gelişimi (Walker ve Hennig, 1999), ergenlerin ebeveynleriyle ilişkileri (Williams 2003; Wissink, Dekovic ve Meijer, 2006) kişisel bazı değişkenlere göre ahlaki olgunlukları (Şengün, 2008), anne-baba tutumlarına göre ahlaki muhakeme ve ahlaki yönelimleri arasındaki ilişki (Cesur ve

Özkan Küyel, 2009), ortaöğretim öğrencilerinin ahlaki olgunlukları ile anne-baba tutumları (Şengün, 2013), ahlaki olgunlukları ve öznel iyi oluşları (Demir Çelebi ve Sezgin, 2015), anne-babaya ilişkin değişkenlere göre ahlaki olgunlukları (Şengün, 2015), aile yapısına bağlı ergen iyi oluşu ve aile aidiyeti (King, Boyd ve Pragg, 2017) konulu çalışmalar olduğu görülmüştür. Fakat ahlaki olgunluk, aile aidiyeti ve ebeveyn-ergen ilişki niteliğini karşılaştıran bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu çalışmada, ortaöğretime devam eden ergenlerin ahlaki olgunlukları ile aile aidiyeti ve ebeveyn-ergen ilişkilerini incelemek amaçlanmıştır.

Çalışmanın genel amacına göre alt problemleri aşağıda verilmiştir.

- Ergenlerin ahlaki olgunluk düzeyleri ile aile aidiyeti arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
- Ergenlerin ahlaki olgunluk düzeyleri ile ebeveyn-ergen ilişki niteliği arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
- Ergenlerin ahlaki olgunluk düzeyleri ile ergenlerin cinsiyeti, yaşı, okul türü ve anne-baba öğrenim durumu, mesleği ve ebeveynlik tutumları arasında anlamlı fark var mıdır?

Yöntem

Çalışma, mevcut bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan betimsel tarama modellerinden ilişkisel tarama modelinde nicel bir çalışmadır. İlişkisel tarama modelinde, iki veya daha fazla değişken arasındaki ilişki korelasyon veya karşılaştırma yoluyla belirlenmeye çalışılır (Karasar, 1999).

Çalışma Grubu

Ankara İli Etimesgut ilçesinde her bir ortaöğretime türünden (fen lisesi, anadolu lisesi, imam hatip lisesi ve meslek lisesi) rastgele dört okul seçilmiştir. Fen lisesi tek olduğundan, diğer liselerden de okul yönetiminin çalışmanın yapılmasını uygun gören okullardan birer okul alınmıştır. Bu okullarda öğrenimlerine devam eden tüm öğrencilerden veri toplanması hedeflenmiş, çalışmaya katılmayı kabul eden ve ölçüm araçlarını dolduran 15-18 yaş grubu 313 kız ve 247 erkek olmak üzere 560 ergen çalışma grubunu oluşturmuştur. Ergenlerin %61,8'i annelerini ve %58,8'i babalarını demokratik tutuma sahip olarak betimlemişlerdir. Annelerin %13,8'i ve babaların %20,2'si otoriter, annelerin %24,5'i ve babaların %21,1'i aşırı koruyucu olarak nitelendirilmiştir. Ergenlerin annelerinin %29,1'i ilkökul, %23'ü ortaokul, %32,9'u lise ve %15'i üniversite mezunu; babalarının %14,5'i ilkökul %20,5'i ortaokul, %35,5'i lise ve %29,5' üniversite mezunudur. Ergenlerin annelerinin %11,1'i memur/memur emeklisi, %6,3'ü işçi, %5,7'si avukat ve doktor gibi uzmanlık gerektiren bir mesleğe sahiptir. Babalarının %32,9'u memur/memur emeklisi, %32'si işçi, %20,5'i uzmanlık gerektiren bir meslek ve %14,6'sı serbest meslek sahibidir. Ergenler, ailelerinin gelir düzeyini %27,1 yüksek, %64,5 orta ve %8,4 düşük düzeyde olarak belirtmişlerdir.

Veri Toplama Araçları

Verilerin toplanmasında, katılımcıların cinsiyet, sınıf, anne-baba tutum algısı gibi değişken olarak belirlenen bilgilerinin sorgulandığı “kişisel bilgi formu” ile “Ahlaki Olgunluk Ölçeği”, “Aile Aidiyeti Ölçeği” ve “Ebeveyn-Ergen İlişki Niteliği” Ölçeği kullanılmıştır.

Ahlaki Olgunluk Ölçeği, Şengün ve Kaya (2007) tarafından geliştirilmiştir. Beşli likert tipinde 66 maddelik ölçek, bireylerin ahlaki olgunluk düzeyinin belirlenmesinde kullanılmaktadır. Ölçeğin test-tekrar test güvenilirliği 0,88, test-yarı test güvenilirlik katsayısı 0,89, Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı ise 0,93 bulunmuştur. Bu çalışmada ise, ölçeğin Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısının 0,94 olduğu saptanmıştır.

Aile Aidiyeti Ölçeği, Mavili vd. (2014) tarafından geliştirilmiştir. Bireylerin ailelerine duyduğu aidiyeti belirlemeyi amaçlayan ölçek 17 madde ve beşli likert tipindedir. Geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları 1579 üniversite öğrencisiyle yapılmıştır. “Aile Aidiyeti” ve “Kendilik Aidiyeti” olmak üzere iki alt boyuttan oluşan ölçeğin Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı 0,94 bulunmuştur. Bu çalışmada ise, güvenilirlik katsayısının 0,87 olduğu saptanmıştır.

Ebeveyn-Ergen İlişki Niteliği Ölçeği, Wissink vd. (2006) tarafından geliştirilmiş, Durak Batıgün ve Say (2015) tarafından Türkçe’ye uyarlanmış olan ölçekle bireyin anne ve babasıyla ilişkileri ayrı ayrı değerlendirilmektedir. Anne için 18 ve baba için 18 madde beşli likert tipi derecelendirmeye göre değerlendirilmektedir. Geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları 17-25 yaş arasında 402 (243 kadın ve 159 erkek) üniversite öğrencisiyle yapılmıştır. Ölçek “Açıklama”, “Olumlu Duygu” ve “Olumsuz Duygu” alt boyutlarından oluşmaktadır. “Açıklama” alt boyutu, ergenin anne-babasına olan açıklığı anlamına gelmektedir. “Olumlu Duygu” alt boyutu, ergen ve ebeveyni arasındaki yakınlığı ve ilişkiyel doyumu ifade etmektedir. “Olumsuz Duygu” alt boyutu ise, ergen ve ebeveyni arasındaki çatışma ve uzaklığın seviyesini belirtmektedir. Bu çalışmada, Türkçe’ye uyarlanmış ölçeğe ait Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı anne için 0,75, baba için 0,74 olarak bulunmuştur.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Verilerin toplanmasından önce Karabük Üniversitesi Girişimsel Olmayan Klinik Araştırmalar Etik Kurulundan (01.11.2017 tarih ve 10/2 nolu karar) ve Ankara Valiliği Milli Eğitim Müdürlüğünden (01.11.2018 tarih ve E.20803195 sayılı karar) gerekli izinler alınmıştır. Ölçek, okul rehber öğretmeni eşliğinde sınıf ortamında dağıtılarak ergenlere ne yapılacağı açıklanmış, ergenlerden ölçekleri gönüllü katılımıla doldurmaları istenmiştir. Bazı maddelerde kayıp veriler bulunduğu için analizler, bu durum dikkate alınarak yapılmıştır.

Verilerin normallik dağılımı Kolmogorov Smirnov Testi ile incelenmiş ve verilerin normal dağılımdan gelmesi ($p < 0,05$) nedeniyle veri analizinde t-Testi ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA) kullanılmıştır. Değişkenler

arası fark anlamlı çıktığında, Scheffe Testi ile farkın kaynağı belirlenmiş, ölçek puanları arası ilişki olup olmadığı Pearson Korelasyon Katsayısı ile incelenmiştir.

Bulgular

Bu bölümde, çalışma grubunu oluşturan ergenlerin Ahlaki Olgunluk Ölçeği ile Aile Aidiyeti Ölçeği ve Ebeveyn-Ergen İlişki Niteliği Ölçeği puanları arası ilişkiler, kişisel bazı değişkenlere göre ergenlerin Ahlaki Olgunluk Ölçeği puanlarına ilişkin bulgulara yer verilmiştir.

Tablo 1’de ergenlerin ölçek puanları korelasyon analizi sonuçları sunulmuştur.

Tablo 1. Ergenlerin Ahlaki Olgunluk Ölçeği ile Aile Aidiyeti Ölçeği ve Ebeveyn-Ergen İlişki Niteliği Ölçeği Puanları Korelasyon Analizi Sonuçları

			Ahlaki Olgunluk Ölçeği
Aile Aidiyeti Ölçeği	Aile Aidiyeti	r	0,279**
		p	0,000
	Kendilik Aidiyeti	r	0,378**
		p	0,000
Ebeveyn-Ergen İlişki Niteliği Ölçeği	Anne-Açıklama	r	0,284**
		p	0,000
	Anne-Olumlu Duygu	r	0,216**
		p	0,000
	Anne-Olumsuz Duygu	r	-0,261**
		p	0,000
	Baba-Açıklama	r	0,214**
		p	0,000
	Baba-Olumlu Duygu	r	0,211**
		p	0,000
	Baba-Olumsuz Duygu	r	-0,250**
		p	0,000

Tablo 1 incelendiğinde, ergenlerin Ahlaki Olgunluk Ölçeği puanları ile Aile Aidiyeti ve Ebeveyn-Ergen İlişki Niteliği Ölçeği alt boyut puanları arasında düşük ve orta düzeyde ilişki görülmektedir ($p < 0,001$) Korelasyon katsayısının 0,00-0,30 arası olması düşük ve 0,30-0,70 arası olması orta düzeyde ilişki olduğunu göstermektedir (Büyüköztürk, 2003). Ahlaki Olgunluk Ölçeği puanları ile Aile Aidiyeti Ölçeği Aile Aidiyeti alt boyut puanları arasında orta düzeyde ($r=0,279$) ve Kendilik Aidiyeti alt boyut puanları arasında düşük düzeyde ($r=0,378$) pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır Ergenlerin Aile Aidiyeti ve Kendilik Aidiyeti puanları arttıkça Ahlaki

Olgunluk Ölçeği puanları da artmakta veya ergenlerin Aile Aidietesi ve Kendilik Aidietesi puanları azaldıkça Ahlaki Olgunluk Ölçeği puanları da azaltmaktadır. Ergenlerin Ahlaki Olgunluk Ölçeği puanları ile Ebeveyn-Ergen İlişkisi Ölçeği Anne-Açıklama ve Anne-Olumlu Duygu puanlarıyla arasında pozitif yönlü ($r=0,284$, $r=0,216$), Baba-Açıklama ve Baba-Olumlu Duygu puanları arasında pozitif yönlü ($r=0,214$, $r=0,211$), Anne-Olumsuz Duygu ve Baba-Olumsuz Duygu puanları arasında ise negatif yönlü düşük düzeyde anlamlı bir ilişki vardır ($r=-0,261$, $r=-0,250$). Buna göre, ergenlerin Ebeveyn-Ergen İlişkisi Ölçeği Anne-Baba Açıklama ve Olumlu Duygu puanları arttıkça Ahlaki Olgunluk Ölçeği puanlarının da arttığı, ergenlerin Anne-Baba Olumsuz Duygu puanları arttıkça Ahlaki Olgunluk Ölçeği puanlarının azaldığı veya ergenlerin Ebeveyn-Ergen İlişkisi Ölçeği Anne-Baba Açıklama ve Olumlu Duygu puanları azaldıkça Ahlaki Olgunluk Ölçeği puanlarının da azaldığı, ergenlerin Anne-Baba Olumsuz Duygu puanları azaldıkça Ahlaki Olgunluk Ölçeği puanlarının arttığı söylenebilir.

Tablo 2’de ergenlerin Ahlaki Olgunluk Ölçeği puanlarının cinsiyete göre t-Testi ile yaş ve okul türüne göre ANOVA sonuçları verilmiştir.

Tablo 2. Ergene Ait Bazı Değişkenlere Göre Ahlaki Olgunluk Ölçeği Puanları Analiz Sonuçları

Değişken	N	$\bar{x}$	S	t/F	p	
Cinsiyet	Erkek	247	257,62	34,92	-4,969	0,000*
	Kız	313	270,97	28,63		
Yaş	15 yaş	197	266,85	32,34	1,749	0,175
	16 yaş	145	260,80	33,18		
	17-18 yaş	173	266,34	31,41		
Okul Türü	Anadolu Lisesi	141	257,74	33,76	9,478	0,000*
	İmam-Hatip L.	137	274,16	30,13		
Okul Türü	Meslek Lisesi	142	258,66	28,83	Fark: 1-2,4, 3-	2,4
	Fen Lisesi	140	270,17	33,15		

* $p<0,05$

Tablo 2’ye göre, Ahlaki Olgunluk Ölçeği puan ortalamalarında ergenlerin cinsiyetine ve devam ettiği okul türüne göre anlamlı fark vardır ($p<0,05$). Kız ergenlerin Ahlaki Olgunluk Ölçeği puan ortalamaları ($\bar{x} =270,97$) erkeklerin puanından ($\bar{x} =257,62$); İmam-Hatip Lisesi’ne devam eden ergenlerin puan ortalamaları ($\bar{x}=274,16$), Anadolu ve Meslek Lisesi’ne devam eden ergenlerin puanlarından ($\bar{x}=257,74$, $\bar{x}=258,66$) ve Fen Lisesi’ne devam eden ergenlerin puan ortalamaları ($\bar{x}=270,17$) Anadolu ve Meslek Lisesi’ne devam edenlerin puanlarından ($\bar{x}=257,74$, $\bar{x}=258,66$) anlamlı düzeyde yüksektir. Buna göre, kız ergenlerin ahlaki olgunluk düzeyinin erkek ergenlerden daha yüksek olduğu, İmam-Hatip ve Fen Lisesi’ne devam eden ergenlerin ahlaki olgunluk düzeyinin, Anadolu Lisesi ve Meslek Lisesi’ne devam eden ergenlerden daha yüksek olduğu söylenebilir.

Tablo 3'te ergenlerin Ahlaki Olgunluk Ölçeği puan ortalamalarının anne-baba öğrenimi ve mesleğine göre ANOVA sonuçları ile anne çalışma durumuna göre t-Testi sonuçları verilmiştir.

Tablo 3. Anne-Babaya Ait Bazı Değişkenlere Göre Ahlaki Olgunluk Ölçeği Puanları Analiz Sonuçları

Değişken		N	$\bar{x}$	S	t/F	p
Anne Öğrenim	İlkokul	163	268,69	28,57	1,181	0,315
	Ortaokul	129	265,50	30,07		
	Lise	184	262,86	36,11		
	Üniversite	84	262,30	33,10		
Baba Öğrenim	İlkokul	81	268,92	29,23	0,470	0,697
	Ortaokul	115	263,61	31,40		
	Lise	199	264,66	36,23		
	Üniversite	165	264,73	29,12		
Anne Çalışma Durumu	Çalışıyor	129	165,46	30,80	0,152	0,880
	Çalışmıyor	431	264,97	32,64		
Baba Meslek	Memur	184	265,97	27,94	0,620	0,597
	İşçi	179	266,33	32,85		
	Profesyonel	115	264,80	32,15		
	Serbest	82	260,76	39,49		

Tablo 3'e göre, ergenlerin anne-baba öğrenim durumu ve meslekleriyle Ahlaki Olgunluk Ölçeği puan ortalamaları arasındaki fark anlamsızdır ($p>0,05$). Buna göre, ergenlerin ahlaki olgunluk düzeylerinin anne-babalarının öğrenim durumu ve mesleklerine göre anlamlı farklılık göstermediği söylenebilir.

Tablo 4'te ergenlerin anne-babalarının çocuk yetiştirme tutumları algısına göre Ahlaki Olgunluk Ölçeği puan ortalamaları ANOVA sonuçları verilmiştir.

Tablo 4. Anne-Baba Tutumlarına Göre Ahlaki Olgunluk Ölçeği Puanları ANOVA Sonuçları

		N	$\bar{x}$	S	F	p
Anne Tutum	Demokratik	346	269,92	32,25	10,906	0,000*
	Otoriter	77	254,81	33,52		
	Aşırı koruyucu	137	258,57	29,11		
Baba Tutum	Demokratik	329	268,85	31,66	7,192	0,001*
	Otoriter	113	255,84	30,46		
	Aşırı koruyucu	118	263,41	33,85		

* $p<0,05$

Tablo 4'e göre, ergenlerin Ahlaki Olgunluk Ölçeği puan ortalamalarında anne ve baba çocuk yetiştirme tutumlarını algılayışlarına göre anlamlı farklılık vardır ($p<0,05$). Annelerini demokratik tutumda algılayan ergenlerin puan ortalamaları ($\bar{x}=269,92$), annelerini otoriter ve aşırı koruyucu algılayan ergenlerin puan ortalamalarından ($\bar{x}=254,81$, $\bar{x}=258,57$);

babalarını demokratik tutumda algılayan ergenlerin puan ortalamaları ($\bar{x}=268,85$), babalarını aşırı koruyucu algılayan ergenlerin puan ortalamalarından ($\bar{x}=263,41$) yüksek bulunmuştur. Buna göre, annelerini demokratik algılayan ergenlerin ahlaki olgunluk düzeylerinin annelerini otoriter ve aşırı koruyucu olarak algılayan ergenlerden, babalarını demokratik algılayan ergenlerin ahlaki olgunluk düzeylerinin babalarını aşırı koruyucu olarak algılayan ergenlerden anlamlı oranda yüksek olduğu söylenebilir.

Tartışma

Ergenlerin ahlaki olgunluk, aile aidiyeti ve ebeveyn ilişkilerini belirlemek amacıyla yapılan bu çalışmada, Ergenlerin Ebeveyn-Ergen İlişki Niteliği Ölçeği Anne-Baba-Açıklama ve Anne-Baba-Olumlu Duygu puanları arttıkça Ahlaki Olgunluk Ölçeği puanlarının da arttığı, Anne-Olumsuz Duygu ve Baba-Olumsuz Duygu puanları arttıkça, Ahlaki Olgunluk Ölçeği puanlarının ise azaldığı belirlenmiştir. Yani ergenlerin ebeveynleriyle ilişkileri olumlu olduğunda ahlaki olgunluk düzeylerinin daha yüksek, olumsuz olduğunda ise ahlaki olgunluk düzeylerinin daha düşük olduğu belirlenmiştir. Demir Çelebi ve Sezgin (2015) tarafından yapılan çalışmada, anne-babanın hayatta olma durumlarının ahlaki olgunluk düzeyini etkilemediği ve anne-babayla herhangi bir iletişim içerisinde olmayan ergenin, ahlaki olgunluk düzeyinde herhangi bir değişiklik olmadığı bulunmuştur. Parikh (1980), Kohlberg'in ahlaki yargı gelişimi teorisine dayalı yaptığı çalışmada, Hintli ve Amerikan kültüründe üst ve orta sınıf ailelerin çocuklarının ahlaki yargı gelişimlerini incelemiştir. Çalışma sonucunda Hintli ve Amerikan ailelerin, özellikle 15-16 yaş grubundaki çocuklar üzerinde olumlu etkilerinin olduğu belirlenmiştir. Çalışmada, ebeveyn-çocuk ilişkilerinin karşılıklı etkileşime dayalı olmasının çocukların ahlaki gelişiminde elverişli bir koşul olduğu vurgulanmıştır. Bu bulguya göre de ebeveynlerle olumlu ilişkilerin ahlaki olgunluğu olumlu etkilediği söylenebilir.

Çalışmada, ergenlerin Aile Aidiyeti ve Kendilik Aidiyeti puanları arttıkça Ahlaki Olgunluk Ölçeği puanlarının da arttığı, yani ergenlerin aidiyetleri arttıkça ahlaki olgunluk düzeylerinin de arttığı belirlenmiştir. Hızlı bir gelişimin yaşandığı ergenlikte, ergen farklı sorunlarla yüz yüze gelmektedir. Bu sorunların üstesinde gelmesinde, yakın çevresinden destek alabilmesi önemlidir. Güvenli bağlanma geliştirmiş, olumlu ebeveyn ilişkilerine, bir gruba ait olma duygusuna sahip ergenlerin yaşadığı sorunlarla başa çıkabilmesi daha kolay olacaktır (Karakuş, 2012:43). Aile aidiyeti, ebeveyn-ergen ilişkisi ve aile refahına aracılık etmektedir. Her birey sosyal bir gruba ait olma ihtiyacı duyar ve temel psikolojik ihtiyaçları karşılandığı ölçüde gelişir. Ebeveynler ise çocukların ailelerine aidiyet duygusunu geliştirerek onların ailesine dahil olma, önemsenme, anlaşılma ve birlikte eğlenme gibi duyguları ihtiyaçlarının karşılanmasına yardımcı olabilirler. Ebeveyn-ergen ilişkisinin kalitesi ve aileye ait olma duygusu ergenin refahıyla ilişkilidir ve aile aidiyeti ergenler için önemli bir koruyucu faktör olarak görülmektedir.

Olumlu ebeveyn ilişkileri, ergenlerin aile aidiyeti algısına katkı sağlayabilir ve bu da ergenlerin iyilik haliyle ilişkilidir. Aile sistemleri teorisi bireylerin ailenin diğer üyeleriyle ilişkilerin önemine vurgu yapmaktadır ve buna göre ergenlerin aile aidiyeti algısının ailenin diğer üyeleriyle ilişkilerinin kalitesinden etkileneceği söylenebilir. Tüm aile ilişkileri ergenin aidiyet duygusuna katkı sağlasa da ebeveynlerle ilişkiler anahtar rol oynamaktadır. Güçlü bir aidiyet duygusu, çocuklara daha olumlu bir katkı sağlayacaktır (King, Boyd ve Pragg, 2017:2007). Çocukların olumlu yönde gelişimlerinin temelinde duygusal gereksinimlere cevap veren, kaygılar veya çevresel güçlüklerle başa çıkabilmeleri için gerekli becerileri geliştirmeyi sağlayan bir ortamda büyümeleri önemlidir. Bu aşamada, ebeveynlerin çocukların aidiyet duygusunu ve kendine değer vermeyi öğrenmelerinde etkisi büyüktür (Breiner, Ford ve Gadsden, 2016).

Çalışmada, ergenlerin yaşıyla ahlaki olgunluk düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki olmadığı fakat kızların ahlaki olgunluk düzeyinin erkeklerden daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Çalışmada bulgularıyla benzer olarak Çiftçi (2001), Saylağ (2001), Şengün (2008), Kaya ve Aydın (2011) ve Bayraktaroğlu (2016) tarafından yapılan çalışmalarda cinsiyet ile ahlaki gelişim düzeyleri arasında önemli bir farklılığın olduğu ve kızların ahlaki olgunluk düzeylerinin erkeklere göre daha yüksek olduğu belirtilmiştir. Güven (2017), Acuner, Camadan ve Türkan (2014) tarafından yapılan çalışmalarda, cinsiyet değişkeni ahlaki gelişim ve ahlaki olgunluk düzeylerinde anlamlı bir farklılık oluşturmadığı belirlenmiştir. Kabaday ve Aladağ (2010) 8.sınıf öğrencilerinin cinsiyet ve ahlaki yargıları arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır. Bu bulgunun çalışmanın bulgularıyla farklılık gösterdiği görülmektedir. Çeşitli araştırmalarda ahlaki olgunluğun yaş değişkeni ile anlamlı farklılığının olmadığı belirtilmiştir (Bayraktaroğlu, 2016; Donenberg ve Hoffman, 1988:701; Şengün, 2008). Bu bulgular, çalışma sonucu elde edilen bulgularla benzerlik göstermektedir. Genel olarak kadınların erkeklere göre daha duyarlı, yardımsever, empatik ve sorumlu olması, kadın ve erkek rollerinin kültürde değişmesiyle açıklanmaktadır (Atkinson, Atkinson ve Hilgard, 1995:111; Kulaksızoğlu, 2005:19). Bunun yanında ergenliğe giriş yaşının kızlarda erkeklere göre daha erken olması ve toplumda kendilerinden daha olgun davranışlar sergilemesi beklentisi, cinsiyete bağlı ahlaki olgunluk düzeyinin farklılığını açıklayabilir.

Çalışmada, İmam-Hatip ve Fen Lisesi'ne devam eden ergenlerin ahlaki olgunluk düzeyinin, Anadolu Lisesi ve Meslek Lisesi'ne devam eden ergenlerden daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Saylağ (2001) ve Şengün (2008) tarafından yapılan araştırmalar sonucunda lise türü ile öğrencilerin ahlaki gelişimleri arasında önemli bir farklılık olduğu belirlenmiştir. Bu durum çalışmada elde edilen bulgularla benzerlik göstermektedir. Şengün (2008) yaptığı çalışmada, İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin ahlaki olgunluğunun diğer liselere devam eden öğrencilere göre daha yüksek olduğunu, Güven (2017) ise İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin ortanın üzerinde bir ahlaki olgunluğa sahip olduğunu saptamıştır. Ahlaki olgunluk

düzeylelerinin belirlenmesinde din eğitimi faktörü önemli bir faktör olarak ele alınmaktadır (Ayhan vd., 2004). Ergenlerin ahlaki olgunluk düzeyleri zekâları ile doğru orantılıdır. Olgunlaşan bilişsel yetiler, iyi ve kötüyü, doğru ve yanlış öğreterek ahlaki davranışları oluşturmaktadır (Atkinson, Atkinson ve Hilgard, 1995:111). Okul ve diğer sosyal ağlarda güvene dayalı ilişkiler, ergenlerin olumlu gelişimi için koruyucu faktörleri oluşturur. Okul, aidiyet duygusunun geliştirilebileceği kritik ortamlardan biridir (Drolet ve Arcand, 2013:30). Türkiye’de Fen Lisesi’ne öğrenci seçiminin akademik başarı kriter alınarak yapılması nedeniyle bu öğrencilerin bilişsel yeterliklerinin yüksek olduğu, İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin ders içeriklerinin ağırlıklı olarak ahlaki olgunluğu destekleyici nitelikte olması gibi nedenler öğrencilerin ahlaki olgunluk düzeylerinin daha yüksek olmasının nedeni olabilir. Ayrıca okul ortamı, okul personeli ve akran ilişkilerinin de ahlaki olgunluk düzeyinde etkili olması mümkündür. Bu çalışmada, okul kültürüne ilişkin değişkenler dikkate alınmamış olması bu çalışmanın sınırlılığı olarak düşünülebilir.

Çalışmada, çalışma grubundaki ergenlerin ahlaki olgunluk düzeylerinin anne ve babalarının öğrenim durumu ve mesleği değişkenine farklılık göstermediği belirlenmiştir. Çalışma bulgularıyla benzer olarak Bayraktaroğlu (2016) tarafından yapılan çalışmada anne ve babalarının öğrenim düzeyleri ile ahlaki olgunlukları arasındaki farkın anlamsız olduğu belirlenmiştir. Saylağ (2001) ve Şengün (2008) ise çalışmalarında anne ve baba öğrenim değişkenlerinin, ahlaki olgunlukla ilişkili olduğunu saptamışlardır. Şengün (2008), çalışmasında ergenlerin ahlaki olgunluklarıyla anne mesleği arasında önemli farklılığın olduğu, annesi çiftçi olan ergenlerin ahlaki olgunluk puanı en yüksek; annesi serbest meslek sahibi olan ergenlerin puanı ise en düşük bulunmuştur. Baba mesleği değişkeninin ahlaki olgunluk ile anlamlı düzeyde farklılık göstermediği belirtilmiştir. Şengün (2015) tarafından yapılan çalışmada, anne mesleğinin lise öğrencilerinin ahlaki olgunluk düzeylerini etkilediği, babaların mesleğinin, ergenlerin ahlaki olgunluk düzeyleri üzerinde etkisi olmadığı bulunmuştur. Ahlaki açıdan yeterlik, özgecil davranışları gerçekleştirmek için duygusal yönelim ve ahlaki sorunları mantıksal olarak yargılama becerisi anlamına gelmektedir (Ma, 2012:2). Bu becerilerin geliştirilmesinde ebeveynlerin yaş, öğrenim düzeyi ve meslekleri gibi kişisel bazı özellikler yanında çocuk yetiştirme tutum ve davranışları etkili olabilir.

Çalışmada, annelerinin ve babalarının çocuk yetiştirme tutumlarını demokratik algılayan ergenlerin ahlaki olgunluk düzeylerinin daha yüksek ve ebeveyn-ergen ilişki niteliğinin daha olumlu olduğu belirlenmiştir. Şengün (2013) tarafından yapılan çalışmada ebeveynlerini demokratik algılayan ergenlerin, ebeveynlerini otoriter ve aşırı koruyucu olarak algılayan ergenlerden ahlaki olgunluk düzeylerinin daha yüksek olduğu saptanmıştır. Bu bulgular çalışma sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir. Bayraktaroğlu (2016) tarafından yapılan çalışma sonucunda, ebeveyn tutumu ile öğrencilerin ahlaki olgunlukları arasındaki farkın anlamlı olmadığı saptanmıştır. Ebeveynlerin çocuklarının ahlak gelişiminde önemli

bir rolü bulunmaktadır. Özellikle erkek çocukların ahlaki yönelim ve ahlaki muhakemeleriyle ebeveyn tutumları arasında ilişki olduğu, olumlu bir tutum olarak belirtilen demokratik/yetkin ebeveyn tutum sergilenen ailelerde çocukların ahlak gelişiminin olumlu yönde desteklendiği ifade edilmektedir (Aydoğan, Özyürek ve Gültekin Akduman, 2015:228). Fakat bu çalışmada, ebeveyn tutumları ergenlerin bakış açısına göre değerlendirilmiştir, bu durum çalışmanın kısıtlılığı olarak ele alınabilir.

Sonuç olarak; bireyin gelişiminin toplumla yakından ilişkili olan bölümünün ahlak gelişimi olduğu söylenebilir. Bir toplumun veya grubun üyesi olarak birey, belli bazı kurallara uygun davranmak zorundadır. Ahlak ise, uyulması gereken bu kuralların belirleyicisi olarak bireysel ve toplumsal ilişkilere anlam katan bir olgu olarak görülebilir. Sağlıklı bir yetişkinlik için ergenlik gelişim döneminin sağlıklı atlatılması çok önemlidir. Bir gelişim basamağında yaşanan sıkıntı, diğer basamaklarını da olumsuz etkileyebilmektedir. Her dönemde olduğu gibi bu dönemde de tüm gelişim alanları birbiriyle ilişkili olmakta ve fiziksel, sosyal, duygusal alanda yaşanan bir sorun ahlak gelişimini de etkilemektedir. Ahlak gelişiminin etkilenmesi sonucunda ise, ahlaki yargı yeteneği, ahlaki muhakeme ve ahlaki olgunluk düzeyi düşüş göstermektedir. Bu aşamada aileyle ilişkilerin önemi yadsınamaz. Ergen, bir akran grubuna ait olma gereksinimi duysa da aile aidiyeti ve ebeveynleriyle olumlu ilişkiler içinde olma gereksinimi devam etmektedir. Bu nedenle, ergenin ahlaki olgunluğunun oluşmasında ebeveyn sorumluluğunun da devam ettiği söylenebilir. Bireylerin ahlaki olgunluğu, toplumun ahlaki yapısının kültürel beklentilere göre şekillenip devamında ve toplum refahının sağlanmasında önem arz etmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Çalışma sonucunda, ergenlerin ahlaki olgunluklarının cinsiyet ve okul türü değişkenlerine göre anlamlı farklılık gösterdiği, yaş, anne-baba öğrenim durumu, mesleği ve ebeveynlik tutumları arasında anlamlı fark olmadığı belirlenmiştir. Ergenlerin ahlaki olgunluklarının aile aidiyetine göre farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Ergenlerin ahlaki olgunluklarının ebeveynleriyle ilişkilerine göre farklılık gösterdiği belirlenmiştir.

Çalışma bulguları ışığında aşağıdaki öneriler sunulabilir:

- Ahlaki açıdan olgun bir ergen birey yetiştirmek için, anne-babalar büyük bir özveri ile ergeni takip etmeli, akran grubunun özelliklerini tanımalı ve ilişkilerini yönlendirmede çocuklarına rehberlik ederek hoşgörülü yaklaşmalıdır. Bu doğrultuda, çocuklarının ahlaki olmayan konularla ilgili sorularına mantıklı cevaplar vermeli ve bu konularda hassas davranmalıdırlar. Ergenlik aynı zamanda sosyal öğrenmeye açık, rol modelci bir dönemdir. Anne-babalar kendilerini geliştirici eğitsel etkinliklerden yararlanarak kendi davranışlarıyla çocuklarına örnek oluşturmalıdırlar.

- Okullarda, ergenlerin tüm gelişim alanlarının desteklenmesi için insani değerler eğitimi, drama, spor, psikodrama gibi yöntemler çocukluk çağından itibaren eğitim müfredatlarında yer alabilir. Yürütülecek bu çalışmalarda aile katılımına yer verilebilir. Ailenin bu eğitimin içerisinde yer alması, ergenin aitlik hissi için de önem arz etmektedir.
- Ebeveyn tutumları standart bir ölçekle veya ebeveynlere uygulanan bir ölçekle belirlenebilir. Benzer çalışmalarda bulgular, nicel veriler yanında nitel verilerle de desteklenebilir. Ahlaki olgunluğu destekleyecek eğitsel/deneysel çalışmalarla ebeveynlerin çocuk yetiştirme tutum ve davranışlarının ergenlerin ahlaki olgunlukları üzerinde etkiler incelenebilir.

Kaynakça

Acuner, H., Camadan, F. ve Türkan, M. (2014). Ahlaki gelişim düzeyleri ile mükemmeliyetçiliğin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 12 (27), 7-40. Erişim: <https://ded.dem.org.tr/gorsel/pdf/ded-27-makale-1.pdf>.

Aktan, C. C. (2009). Ahlak ve ahlak felsefesine giriş. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 38-59. Erişim: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hiad/issue/7647/328756>.

Alptekin, D. (2011). Toplumsal Aidiyet ve Gençlik: Üniversite Gençliğinin Aidiyeti Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma. Doktora Tezi, Konya: S. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Atkinson, R. L, Atkinson, R.C. ve Hilgard, E. R. (1995). *Psikolojiye Giriş*. Çeviren: Atakay K., İstanbul: Sosyal.

Aydoğan, Y., Özyürek, A. ve Gültekin Akduman, G. (2015). *Erken Çocukluk Döneminde Gelişim*. Ankara: Vize.

Aydoğdu, F. ve Dilekmen, M. (2016). Ebeveyn tutumlarının çeşitli değişkenler açısından değerlendirilmesi. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(2), 569-585. Erişim: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/befdergi/issue/28762/307860>

Ayhan, H., Hökekleli, H., Mehmedoğlu, Y., Öcal, M. ve Ekşi, H. (2004). *Din ve ahlak Eğitimi Öğretimine Yeni Yaklaşımlar*. İstanbul: Dem.

Baran, M. ve Yılmaz A. (2011). Göçebelikten yerleşik hayata geçişte, beritan aşireti konutlarında aidiyet duygusu, *e-Journal of New World Sciences Academy*, 6(4), 1645-1656. Erişim: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/186210>.

Bayraktaroğlu, E. (2016). Lise Öğrencilerinin Ahlaki Olgunluk Düzeyleri ile Mizah Tarzları ve Şiddet Eğilimleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Breiner, H., Ford, M. ve Gadsden, V. L. (Eds.) (2016). *Parenting Matters: Supporting Parents Of Children Ages 0-8*. The National Academies of Sciences,

Engineering and Medicine. Report. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK402020/>, 26.12.2020.

Büyüköztürk, Ş. (2003). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı*, (3.baskı), Ankara: Pegem A.

Cesur, S. ve Özkan Küyel, N. (2009). Ebeveyn tutumları ve gençlerin ahlaki muhakeme ve ahlaki yönelimleri arasındaki ilişkiler, *Psikoloji Çalışmaları*, 29, 65-91. Erişim: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/99935>

Cevizci, A. (2002). *Etiğe Giriş*. İstanbul: Paradigma.

Çifci, Y. (2019). Tarihin sonu ve son insan-the end of history and the last man, *International Journal of Political Studies*, 5(2), 258-261.

Çiftçi, N. (2001). Almanya ve Türkiye'deki Lise Öğrencilerinin Ahlaki Yargı Yeteneklerinin Karşılaştırılması. Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Demir Çelebi, Ç. ve Sezgin, O. (2015). Lise öğrencilerinin öznel iyi oluşları ile ahlaki olgunluk seviyeleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Kalem Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi*, 5(2), 99-146. Erişim: http://kalemacademy.com/Cms_Data/Sites/KalemAcademy/Files/KalemAcademyRepository/sayilar/Sayi9_04LiseOgrencilerininOznelIyiOlusu.pdf.

Donenberg, G. R. ve Hoffman, L.W. (1988). Gender differences in moral development. *Sex Roles*, 18 (11-12), 701-717. DOI: 10.1007/BF00288055.

Drolet, M. ve Arcand, I. (2013). Positive development, sense of belonging, and support of peers among early adolescents: Perspectives of different actors. *International Education Studies*, 6(4), 29-38. DOI: 10.5539/ies.v6n4p29.

Durak Batıgün, A. ve Say, G. (2015). Ebeveyn-ergen ilişki niteliği ölçeğinin üniversite öğrencileri için psikometrik özellikleri, *Klinik Psikiyatri*, 18, 49-58. Erişim: https://www.journalagent.com/kpd/pdfs/KPD_18_2_49_58.pdf.

Gibbs, J. C. (2020). Stages of adolescent moral development. *History, Theory, and Culture in Adolescence Moral Development*. <https://doi.org/10.1002/9781119171492.wecad331>.

Güven, N. (2017). Moral maturity levels of imam hatip high school students: The case of Ortakoy district. *International Journal of Psychology and Educational Studies*, 4 (3), 42-52. <https://doi.org/10.17220/ijpes.2017.03.004>.

Hines, A. (2016). Divorce-related transitions, adolescent development, and the role of the parent-child, *Journal of Marriage and Family*, 59(2), 375-388. <https://doi.org/10.2307/353477>.

Kabaday, A. ve Aladağ, K. S. (2010). Farklı ilköğretim kurumlarına devam eden öğrencilerin ahlaki gelişimlerinin çeşitli değişkenler açısından değerlendirilmesi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 7 (1), 878-897. Erişim: <https://core.ac.uk/download/pdf/268072429.pdf>.

- Karabulut Demir, E. ve Şendil, G. (2008). Ebeveyn Tutum Ölçeği (ETÖ). *Türk Psikoloji Yazıları*, 11 (2), 1525. Erişim: <https://www.psikolog.org.tr/tr/yayinlar/dergiler/1031828/tpy1301996120080000m000153.pdf>.
- Karakuş, Ö. (2012). Ergenlerde bağlama stilleri ve yalnızlık arasındaki ilişki. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 23(2), 33-46. Erişim: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/797258>.
- Karasar, N. (1999). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, Ankara: Nobel.
- Kaya, M. ve Aydın, C. (2011). Üniversite öğrencilerinin dini inanç ile ahlaki olgunluk düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 30, 15-40. Erişim: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/omuifd/issue/20291/215368>.
- King, V., Boyd, L. M. ve Pragg, B. (2017). Parent-adolescent cloness, family belonging, and adolescent well-being across family structures. *Journal of Family Issues*, 39 (7), 2007-2036. <https://doi.org/10.1177/0192513X17739048>.
- Kocayörük, E. (2010). Ergen gelişiminde aile işlevleri ve aile katılımı, *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4 (33), 37-45. Erişim: <https://www.pegem.net/Akademi/3-108639-Ergen-Gelisiminde-Aile-Islevleri-ve-Baba-Katilimi.aspx>.
- Kulaksızoğlu, A. (2005). *Ergenlik Psikolojisi*. İstanbul: Remzi.
- Kuşat, A. (2003). Bir değerler sistemi olarak kimlik duygusu ve Atatürk, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(15), 45-61. Erişim: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/erusosbilder/issue/23748/252999>.
- Lickona, T. (1991). *Education for Character: How Our Schools Can Teach Respect and Responsibility*. Bantam Books, New York.
- Ma, H. K. (2012). Moral competence as a positive youth development construct: a conceptual review. *Scientific World Journal*. 3, 1-8. DOI: 10.1100/2012/590163.
- Mathieson, K. (2003). Elements of moral maturity, *Journal of College and Character*, 4(5). DOI: 10.2202/1940-1639.1356.
- Mavili, A., Kesen, N. F. ve Daşbaş, S. (2014). Aile aidiyeti ölçeği: Bir ölçek geliştirme çalışması, *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 33, 29-42. DOI: <http://dx.doi.org/10.21560/spcd.19507>.
- Parikh, B. (1980). Development of moral judgment and its relation to family environmental factors in Indian and American families. *Child Development*, 51(4), 1030-1039. <https://doi.org/10.2307/1129540>.
- Piaget, J. (1970). Piaget's theory. In P. H. Mussen (Ed.), *Carmichael's Manuel of Child Psychology*. New York: Wiley.
- Sarıçam, H., Çelik, İ., Arıcı, N. ve Kaya, M. M. (2014). Ergenlerde insani değerler ve ahlaki olgunluk arasındaki ilişkinin incelenmesi, *International*

Journal of Human Sciences, 11(1), 1325-1342. Erişim: <https://www.j-humansciences.com/ojs/index.php/IJHS/article/view/2888>.

Saylağ, Ş. (2001). Liselerin Birinci Sınıfında Öğrenim Gören Çocukların Ahlaki Değerleri Algılama Düzeylerinin İncelenmesi, Yüksek lisans tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

Şengün, M. (2008). Lise Öğrencilerinin Ahlaki Olgunluk Düzeylerinin Bazı Kişisel Değişkenler Açısından İncelenmesi, Doktora Tezi. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Şengün, M. (2013). Anne-baba tutumuna göre lise öğrencilerinin ahlaki olgunluk düzeyleri, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12 (23), 203-215. Erişim: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/85690>.

Şengün, M. (2015). Anne-babanın mesleğine ve ekonomik düzeyine göre gençlerde ahlaki olgunluk, *Erzurum İlahiyat Dergisi*, 2 (44), 213-225. Erişim: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/296834>.

Şengün, M. ve Kaya, M. (2007). Ahlâkî Olgunluk Ölçeği: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24(24-25), 51-64. Erişim: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/188495>.

Smetana, J. G. ve Turiel, E. (2008). Moral Development during Adolescence. *Handbook of Adolescence*, 8, 247. Blackwell.

Walker, L. ve Hennig, K. (1999). Parenting style and the development of moral reasoning, *Journal of Moral Education*, 28 (3), 359-373. <https://doi.org/10.1080/030572499103133>.

Williams, A. (2003). Adolescents' relationships with parents, *Journal of Language and Social Psychology*, 22 (1), 58-65. <https://doi.org/10.1177/0261927X02250056>.

Wissink, I.B., Dekovic, M. ve Meijer, A. M. (2006). Parenting behavior, quality of the parent-adolescent relationship, and adolescent functioning in four ethnic groups. *The Journal of Early Adolescence*, 26 (2),133-159. DOI: 10.1177/0272431605285718.

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]

10 th Years

[itobiad], 2021, 10 (1): 266/288

**Genetik Algoritma Kullanımı ile Farklı Getiri Ölçümlerindeki Yatırım
Optimizasyonu Problemi**

Investment Optimization Problem in Different Return Measurements Using
Genetic Algorithms

Elif ACAR

Dr. Öğr. Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü

**Asst. Prof., Yozgat Bozok University, Faculty of Economics and
Administrative Sciences, Department of Business Administration**

elif.acar@yobu.edu.tr

Orcid ID: 0000-0001-6974-4866

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi / Received	: 29.10.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 27.02.2021
Yayın Tarihi / Published	: 10.03.2023
Yayın Sezonu	: Ocak-Şubat-Mart
Pub Date Season	: October-November- December

Atıf/Cite as: Acar, E . (2021). Genetik Algoritma Kullanımı ile Farklı Getiri Ölçümlerindeki Yatırım Optimizasyonu Problemi . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 10 (1) , 266-288 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/60435/818016>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Genetik Algoritma Kullanımı ile Farklı Getiri Ölçümlerindeki Yatırım Optimizasyonu Problemi

Öz

Modern finans piyasalarında yatırımcıların ve fon yöneticilerinin karşılaştığı en büyük sorunlardan biri uygun bir yatırım kombinasyonu bulmaktır. Portföy optimizasyonu problemi olarak çerçevelenen bu sorun, yatırım yapılacak farklı finansal varlıkların seçimini ve optimal tahsisini içerir. Harry Markowitz tarafından sunulan geleneksel ortalama varyans modeli, portföy optimizasyonu problemini çözmek için kullanılan birçok modelin temelini oluşturur. Varlık getirilerin tahmininde çok fazla araç olmasına rağmen ortalama-varyans modelinde bir varlığın beklenen getirisi, geçmiş dönem getirilerinin aritmetik ortalaması ile hesaplanır. Getiri tahmininde aritmetik ortalama yerine farklı öngörü tekniklerinin portföy optimizasyonu sürecine dahil edilmesi gerekmektedir. Aynı zamanda portföy optimizasyonu problemleri çoğunlukla doğrusal olmayan yapıdadır ve en fazla belirli sayıda varlığa yatırım yapılması gibi kısıtlar içeren portföy problemi karmaşık yapıda olduğundan genetik algoritmanın bu problemlere uygulanabilirliği araştırılmalıdır. Bu çalışmada, sezgisel bir yaklaşım olan genetik algoritma farklı getiri ölçümlerindeki portföy optimizasyonu problemine Excel Çözücü Açılım (Evolutionary) vasıtasıyla uygulanmaktadır. Varlık getirilerinin tahmininde üç farklı getiri ölçütü olarak; ortalama getiri, Monte Carlo simülasyon getiri ve tahmin getiri kullanılmaktadır. Getiri ölçütü olarak bu üç teknik kullanılırsa portföy optimizasyonu probleminin Excel ortamında çözümlenebileceği gösterilmektedir. BİST 30 finansal piyasasından elde edilen veri seti üzerinden uygulama gerçekleştirilmektedir. Üç getiri tekniği ile birlikte çeşitli kısıtlar içeren riske ve getiriye farklı önem dereceleri veren ve ölçeklendirilmiş amaç fonksiyonu ile oluşturulan optimal senaryoların performansları değişim katsayısı ve gelecek dönemlerde gerçekleşen değerler üzerinden karşılaştırılmaktadır. Ampirik sonuçlar Monte Carlo getiri tekniğinin diğerlerinden daha başarılı olduğunu göstermektedir. İki amaçlı problemlerde ölçeklendirilmiş amaç fonksiyonu kullanılmasının gerekliliği gösterilmiştir. Ayrıca senaryolar üretilmesi gereken portföy optimizasyonu problemlerinde GA kullanımının zaman açısından dezavantajlı olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Genetik Algoritma, Excel Açılım, Simülasyon, Portföy, Optimizasyon

Investment Optimization Problem in Different Return Measurements Using Genetic Algorithms

Abstract

One of the biggest problems encountered by investors and fund managers in modern financial markets is finding a convenient investment combination. This problem framed as a portfolio optimization problem involves selection and optimal allocation of different financial assets to invest. The traditional mean-variance model presented by Harry Markowitz has underlined many models used to resolve portfolio optimization problem. Although there are many instruments in estimating asset returns, expected return of an asset is calculated by arithmetic average in the mean-variance model. Different forecasting techniques instead of arithmetic average should be included in portfolio optimization process. Also, portfolio optimization problems are mostly non-linear, and the applicability of the genetic algorithm to these problems should be investigated since portfolio problem involving restrictions such as investing to maximum certain number of assets is complex. In this paper, a heuristic approach genetic algorithm is applied to the portfolio optimization problem in different return measures by Excel Solver (Evolutionary). Three different return measures based upon; average, Monte Carlo (MC) simulation and forecast returns are used for estimating the returns. It is shown this portfolio optimization problem can be solved by Excel engine if these three techniques are used as the measures of return. Data set obtained from Istanbul Stock market is applied. Along with the three techniques, performances of optimal scenarios which contain various constraints, give different degrees of importance to risk and return, create with scaled objective function, are compared with the coefficient of variation and the values realized at the future periods. Empirical results indicate Monte Carlo technique is more successful than others. The necessity of using a scaled objective function in dual-objective problems is demonstrated. It is concluded use of GA in portfolio optimization problem where scenarios should would be produced have a disadvantage in terms of time.

Keywords: Genetic Algorithm, Excel Evolutionary, Simulation, Portfolio, Optimization

Giriş

Finansal sermaye piyasasında yapılacak bir yatırım kararını belirleyen iki önemli ölçüt getiri ve risktir. Portföy kuramında bir varlığın riski, getiri değerlerinin varyansı ile ölçülürken getiri değeri genelde sermaye piyasasındaki fiyatıyla ölçülmektedir. Finansal varlıkların fiyatını etkileyen çok sayıda siyasi, sosyal ve ekonomik etkenler vardır. Bu sebeple finansal varlık fiyatının gelecekte ne olacağını öngörmek ve buna göre yatırım kararı vermek tahmin yapmayı gerektirmektedir. Belirsizlik ve riske karşın yapılan tahminler yanlış olursa yatırım kararının başarısı önemli ölçüde etkilenecektir ve yatırımın kayıpla sonuçlanmasına neden olacaktır. Bu sebeple Portföy optimizasyonu çerçevesinde varlık getirilerinin öngörülmesinde ayrıntılı ve gelişmiş teknikler kullanılmalıdır.

Getiri tahmininde çok fazla araç olmasına rağmen finansal piyasadaki bir varlığın getirisinin geçmiş dönem getirileri üzerinden aritmetik ortalamaya göre gelecekte sağlayacağı getiri değerinin öngörülmesi bu alandaki yatırım optimizasyonu araştırmalarının önemli bir eksikliğidir. Alan yazında var olan ulusal çalışmaların tamamına yakınında bu durum gözlenmektedir. Bir veri setine ait standart sapma biliniyorsa beklenen değerin hesaplanmasında sadece aritmetik ortalama kullanılması ve buna göre karar verilmesi yanlışlığa sebep olacaktır. Böyle durumlar için eğer yatırım kararı belirli bir zamanda verilecekse zaman serisi analizleri ile öngörü yapılabilir (Özmen vd, 2013, s.139). Genel bir zaman için öngörü yapmak için ise nihai amaca daha kolay ulaşmak ve daha az analiz gerektiren tekniklerden istatistiksel aralık tahminlemesi (Özmen vd., 2013, s.50) kullanılabilir ve tahmin aralığı içerisinde getiri değerinin nasıl gerçekleşeceği gelecek belirsiz olduğu için rastgelelik ilkesine göre belirlenebilir, risk altında karar verme yöntemlerinden biri olan Monte Carlo (MC) simülasyonu (Taha, 2000, s.666; Rubinstein ve Kroese, 2016) bu aşamada kullanılabilir. Ayrıca, bulanık esnek kümeler (Bağcı ve Demirer, 2021, s.25), gri tahminleme (Bağcı, 2020, s. 441) gibi diğer pek çok farklı tahmin araçları portföy optimizasyonu çerçevesi içerisinde kullanılabilir.

Çalışmada, finansal varlık getirisini öngörmek için üç farklı tip getiri belirleme tekniği kullanılacaktır ve yatırım optimizasyonu problemine parametre olarak girilecektir. İlk teknik, modern portföy teorisince uygulamada devamlı kullanılan aritmetik ortalama ile öngörü yapmaktır (Markowitz, 1952). İkinci teknik, standart sapmanın dikkate alındığı, belirli bir hata oranında varlık getirisinin ortalamaya göre alt ve üst sınırlarının belirlendiği ve belirlenen sınırlar arasında varlık getirisinin ne olacağını MC simülasyonu ile öngörmektir. Üçüncü teknik ise, mevsimsellik dikkate alınmadan zaman serisi analizi ile öngörmektedir.

Yatırım portföyü, varlıklardan oluşan yatırım türüdür. Yatırım portföyünün amacı yatırım riskini en aza indirmek ve getirisini en üst düzeye çıkarmaktır. Optimal yatırım portföyü oluşturmak için seçilen her varlığın

yatırım yüzdesi belirlenmelidir. Portföy optimizasyonu problemleri çoğunlukla doğrusal olmayan yapıdadır ve en fazla belirli sayıda varlığa yatırım yapılması gibi kısıtlar içeren problem karmaşık yapıda olduğundan çözüm aracı olarak Excel Çözücü Açılım (Evolutionary) yönteminin uygulanabilirliği araştırılacaktır. Excel Çözücü Açılım seçeneği çeşitli Genetik Algoritma (GA) ve yerel arama yöntemleri kullanılmaktadır ("FrontlineSolvers", 2020a). GA, optimale yakın çözümler veren sezgisel optimizasyon yöntemidir. Doğrusal olmayan problemlere GA'nın uygulanmasıyla portföy optimizasyonu alanındaki ulusal ve uluslararası çalışmalarda başarılı sonuçlar verdiği gözlenmiştir.

Bu çalışmanın amacı, yatırım kararı sonuçlarının güvenilirliğini artırmak için getiri değerlerini üç farklı teknikle öngörmek, öngörülen getiri değerlerini parametre olarak farklı risk ve getiri önem düzeylerinde senaryolar üreterek yatırım optimizasyonu sonuçlarını elde etmek, bu senaryoları karşılaştırmak ve daha doğru değerlendirme yapabilmek için gelecekte gerçekleşen gerçek değerler üzerinden getiri tekniklerin başarısını ölçmek ve son olarak optimal portföy oluşturma problemlerine GA'nın Excel Çözücü Açılım seçeneği ile uygulanabilirliğini araştırmaktır.

Çalışmada öncelikle konu ile ilgili kısa bir literatür gözden geçirilecektir. Genetik algoritma genel hatlarıyla özetlenecektir, aynı zamanda GA'nın çalışma mekanizmaları gösterilecektir. Çalışmada uygulamada kullanılacak optimizasyon modeli için BİST 30 endeksinde yer alan şirketlerin 52 haftalık verileri elde edilerek uygulama aşamasında kullanılan getiri hesaplama teknikleri, amaç fonksiyonu ölçeklendirme tekniği, kullanılan formüller ve GA parametreleri açıklanacaktır. Bulgular kısmında üç farklı teknikte elde edilmiş optimizasyon sonuçlarını karşılaştırmak için değişim katsayısı (DK) oranlarına başvurulacaktır ve oluşturulan portföylerin performanslarını karşılaştırmak için gelecekte gerçekleşen gerçek getiri değerlerinden yararlanılacaktır. Sonuç kısmında, hangi tekniğin başarılı olduğu ve doğrusal olmayan karmaşık yapıdaki problemde Excel Çözücü ile GA kullanımının sonuçları değerlendirilecektir.

Literatür

Bu kısım sadece portföy optimizasyonu yapan ve GA kullanan çalışmalarla sınırlandırılmıştır. Son yıllardaki çalışmalarda ilerlemeler Çok Amaçlı Evrimsel Algoritma (MOEA) kullanımına doğru yönelmektedir ve GA'nın Bulanık Mantıkla birlikte kullanımı artmaktadır. Bu çalışmadaki incelenen alan açısından son yıllardaki uluslararası çalışmalar, getiri ve risk hesaplamasında Markovitz modelinden değişikliğe gitmişlerdir. Örneğin, Chang vd., (2009) risk ölçütü olarak Markovitz ortalama varyans, ortalama mutlak sapma ve çarpıklık varyansı kullanmıştır. Kshatriya ve Prasanna, (2018) varyans için basıklık ve çarpıklık değerlerini kullanmıştır, risk tahminine yüksek momentler dahil etmenin portföy çeşitlendirmesi üzerindeki etkisini araştırmıştır. Supian vd., (2018) risk hesaplamasında

Riske Maruz Değer (VAR) analizi üzerinden GA ile optimal portföy oluşturmuştur. Sasaki vd., (2018) yatırımcının risk ve/veya getiri konusundaki öznel tercihini dikkate alan bulanık memnuniyet fonksiyonu kullanarak portföy optimizasyonu problemini GA ile çözümlenmiştir. Vasiani vd., (2020) hisse senetlerinden oluşan portföy elde etmek için fiyat/kazanç, hisse başına kazanç, servet oluşturma, değer düşüklüğü ve fiyat kazanç oranı/büyüme gibi öncelik indekslerini kullanarak getiriyi en düzeye çıkararak optimal portföyü GA ile hesaplamıştır. Yabancı literatürde olduğu gibi ulusal literatürde de Markowitz Ortalama Varyans modelinden farklılaşma, risk ölçümünde oluşmuştur.

Yatırım kararı alınmasında GA kullanan çok fazla ulusal çalışma yoktur, sınırlı sayıda çalışmalar mevcuttur. Tablo 1’de bu çalışmaların GA kullanırken seçtikleri özellikler sunulmuştur.

Tablo 1: Kullanılan GA Teknik Özellikleri

Yıl	Araştıran	Çözüm Aracı	Getiri	Nüfus Sayısı	Kodlama	Mutasyon Oranı	Mak. İterasyon
2002	Akay vd.,	Excel Evolver	William’s%R	100	-	Standart	2500
2004	Genel,	Excel Makro	Ortalama	10	Gerçek	%5	-
2007	Keskintürk	Matlab	Ortalama	50	Gerçek	%50	1000
2010	Keskintürk vd.	Matlab	Ortalama	-	-	Tesadüfi	1000
2015	Zeren ve Baygın	Matlab	Ortalama	50	Permütasyon	%25	4000
2016	Yakut ve Çankal	Matlab	Ortalama	200	Gerçek	-	200*21
2019	C. Başaran ve Uslu	Matlab	Ortalama	50	-	0.0001	10000

Bu çalışmalarda Akay vd., (2002) çalışması hariç hepsinde beklenen getiriler ortalama getiri hesaplama yöntemiyle yapılmıştır. Akay vd., (2002) ortalama getiri hesaplamasını, geçmiş ve son dönemdeki verilere eşit önem vermesinden dolayı tercih etmemiştir. Ortalama hesabı yerine William’s %R teknik göstergesini kullanmıştır. Ulusal çalışmalarda kullanılan GA parametreleri incelendiğinde genelde GA çözüm aracı Matlab programı, karar değişkenlerinin tanımlanmasında gerçek değer kodlama kullandıkları ve durma kriteri olarak maksimum iterasyon sayısını tercih ettikleri gözlenmiştir. GA ile portföy optimizasyonu yapan yabancı literatür araştırmasını ve kullanılan GA parametrelerini Kalaycı vd., (2017) çalışmasında ayrıntılı olarak sunmuştur.

Yatırım problemlerinin çözümünde GA kullanımını değerlendiren ulusal çalışmalardan Yakut ve Çankal (2016) haricindeki çalışmaların hepsi olumlu sonuçlar sunmuşlardır. Akay vd., (2002) kısıt içeren yatırım kararlarında GA kullanımının kısa zamanda sonuç verdiğini belirtmiştir. Genel, (2004) kısıt içeren yatırım kararlarında GA kullanımının çok başarılı hatta benzersiz olduğu ifade etmiştir. Keskintürk, (2007) GA’nın esnekliğinden dolayı her

türlü kısıtın kolaylıkla modele entegre edilebileceği önerisinde bulunmuştur. Zeren ve Baygın, (2015) GA kullanarak üretilen senaryoların tutarlı olduğu yorumlamıştır. Yakut ve Çankal, (2016) Doğrusal Olmayan Programlama sonuçlarının GA'dan daha iyi olduğu sonucuna ulaşmıştır. Başaran ve Uslu, (2019) amaç fonksiyonunda Sharpe performans ölçütünün en yüksek düzeyde olmasını sağlayarak GA ve Parçacık Sürü Optimizasyonu (PSO) yöntemlerini karşılaştırmıştır, PSO'nun GA'dan daha iyi olduğunu savunmuştur.

Genetik Algoritma

GA ilk defa, 1970'li yıllarda Jhon Holland tarafından ortaya atılmıştır ve daha sonra 1989'da David Goldberg tarafından geliştirilmiştir (Acar, 2014; 76). GA, evrim algoritmalarının bir alt dalıdır. Evrim kuramında; canlı türleri doğal seçim ilkesine göre nesil ilerledikçe kalıtsal değişime uğrar ve yeni özellikler kazanması yoluyla en iyi özelliğe sahip bireyler yaşama devam eder, diğerleri elimine edilir ilkesi geçerlidir. Tıpkı evrim kuramındaki gibi GA' da, problemin çözümünü veren karar değişkenleri üzerinde mutasyonlar ve karar değişkenlerinin aktarılması (çaprazlama) yoluyla yeni özelliklere sahip çözümler yani karar değişkenleri oluşturulur, böylece karar probleminin amacını optimize eden en iyi çözümler yaşama devam ederken, kötüler ortadan kaybolur (Acar, 2014, s. 76). GA, problemin matematiksel denklemlerinin çözümünüyle ilgilenmeden, çözümler kümesi üzerinden yola çıkan, bu çözümleri iyileştirerek en iyiye yakın bir çözümü hedefleyen meta-sezgisel optimizasyon yöntemidir (Acar, 2014, s. 78).

GA'nın Özellikleri ve Avantajları

GA'nın özellikleri, diğer optimizasyon yöntemlerinden farklılıkları, kullanım olanakları ve avantajları izleyen paragraflardaki gibi özetlenebilir (Gen ve Cheng, 1997; Goldberg, 1989; İslam, 2008, s.85; Acar, 2014, s. 79-80 "FrontlineSolvers", 2020c).

- GA, dışbükey ve dışbükey olmayan fonksiyonlarla çalışabildiği gibi diferansiyeli alınamayan ve türevlenemeyen fonksiyonlarla da çalışabilmektedir. Fonksiyonun sürekli olmadığı kesikli olduğu bölgeler varsa GA'nın performansı çok az etkilenmektedir. Çünkü GA türevleri veya problemin matematiksel yapısını kullanmamaktadır.
- GA, kesikli, sürekli ve karışık olan karar değişkenleri içeren fonksiyonların herhangi bir türünü optimize edebilmektedir. Büyük ölçekli karmaşık problemlerde başarı sağlamaktadır.
- GA'da problemin bir çözüm alternatifi kromozom olarak isimlendirilir, karar değişkenlerinin dizisidir. GA nüfus tabanlı bir araştırma algoritmasıdır. Nüfus, arama uzayı içindeki kromozomların kümesini gösteren bir topluluğu ifade etmektedir. GA, tek bir kromozomdan yani çözümden yola çıkmaz, belirli sayıdaki çözümlerden yola çıkmaktadır ve bunlar üzerinden çalışmaktadır. Nüfus tabanlı arama yöntemi, çözümleri

eş zamanlı olarak amaç fonksiyonuna yerleştirerek farklı arama noktaları yönünden uygun bir çözüm uzayı keşfini kolaylaştırır ve GA'nın yerel optimuma düşme olasılığını zayıflatmaktadır ("FrontlineSolvers", 2020c). Nüfus ardışık yineleme yoluyla doğal seçim ilkesiyle geliştikçe, nesil olarak adlandırılmaktadır.

- GA, en uygun, optimale yakın çözümü ararken, rassal geçiş kurallarını kullanmaktadır ve araştırmanın arama uzayında rassal seçimle yönelimlerde bulunur bu sebeple stokastiktir. Bir arama algoritmasının iki temel özelliği, en iyi çözümü arama ve arama uzayı keşfini kullanmasıdır (Gen ve Cheng, 1997; Islam, 2008, s. 85). GA hem rassal arama hem de arama uzayının keşfini arama özelliklerinin uygun bir karışımını birleştirerek başarabilir (Gen ve Cheng, 1997; Islam 2008, s. 85). Excel Çözücü Açılım alt yapısında aramanın rassal olması istenmiyorsa "rassal kök" hücresi boş bırakılmamalıdır ("FrontlineSolvers", 2020c).
- GA, Bulank Küme teorisi ve yapay sinir ağları gibi diğer yapay zekâ teknikleri ile birlikte kullanılabilir bir esneklik sunmaktadır (Islam, 2008, s. 85).

Bu özellikler GA'yı gerçek hayat optimizasyon problemlerinin çözümü için popüler hale getirmiştir. GA'nın örnek uygulamaları inşaat mühendisliği, kaynak tahsisi, proje planlanması, zaman maliyet analizleri, sermaye bütçelemesi ve portföy optimizasyonu gibi pek çok alanı kapsamaktadır.

Genetik Algoritmaların Çalışma Mekanizması

Tipik olarak, bir GA'nın belirli bir optimizasyon probleminin çözümü için bazı işlem adımlarına sahip olması gerekir ve bu işlem adımları izleyen paragraflardaki gibi açıklanabilir.

GA' da karar değişkenlerinin kodlaması kullanılır. Kodlamada ikili, permütasyon, ağaç kodlama ya da gerçek değer kodlama gibi seçenekler mevcuttur. Excel Çözücü gerçek değer kodlama kullanmaktadır (McFedries, 2015, s. 490). Gerçek değer kodlamada, her karar değişkeni kendi sınırları dahilinde alacağı gerçek değerle ifade edilir. Araştırma problemimizde 30 adet varlık için yatırım yüzdesi gerçek değerinde oluşturur. Wright, (1991; s. 215-217) gerçek kodlama değerlerinin avantajlarını ikili kodlama değerlerinkinden daha iyi olduğunu belgelemiştir. Huang vd., (2003; s.72) gerçek değerli kodlama sisteminin daha yüksek doğruluk üretebildiğini ve gerçek değer kodlamanın karmaşık kodların çözümlenmesine ihtiyacı olmadığından hesaplama adımlarının azlığı sebebiyle daha verimli olduğunu belirtmiştir.

GA'da çözümlerin oluşturduğu başlangıç nüfusu rastgele sayı üreticisi kullanılarak oluşturulur. Örneğin karar değişkeni sayısı 30 ise başlangıç nüfusu 6 seçilirse 30 karar değişkeni için 6 farklı değer atanacaktır. Nüfus sayısı Excel seçenekler iletişim kutusunda programcının opsiyonuna bırakılmıştır. Nüfus sayısı her bir iterasyonda sabit kalmaktadır. Az sayıda

nüfus iterasyonları hızlandırır fakat çözümlerin çeşitlendirilmesini zorlaştıracığından algoritmanın yerel optimuma takılma şansını artırmaktadır (Siriwardene ve Perera 2006, s. 417). Çok sayıda nüfus ise uzun zamanda uygun çözüm bulunmasına neden olacaktır. Başlangıç nüfusu oluştururken, eğer karar değişkenleri hücrelerine sayılar girilirse başlangıç nüfusunda yer alır ve girilen sayıların uygunluğu ölçüsünde arama kolaylaşmaktadır.

Nüfus sayısının belirlenmesinde çeşitli görüşler vardır. Karar değişkeni sayısına bağlı olarak seçilmesinde; karar değişkeni sayısı n ise nüfus sayısı $(n, 2n)$ arasında seçilebilir (Önder, 2011, s. 144). GA'da küçük bir nüfus sayısı önerilmektedir. Küçük bir nüfus sayısının önerilmesinin sebebi GA çözüm süresi olarak diğer meta sezgisel yöntemlere nazaran hızlıdır (Hromkovi, 2004, s. 461). Schaffer vd., (1989, s. 55) nüfus büyüklüğünün 20-30 arası olmasının yeterli olduğunu belirtmiştir.

GA'nın başarısı amaç fonksiyonunun verimli ve hassas olmasına büyük ölçüde bağlıdır. Bu sebeple amaç fonksiyonu çeşitli değiştirmeler yapılarak ölçeklenebilir hale getirilebilir. Ölçeklendirme için doğrusal veya statik dinamik ölçeklendirme, sigma kesmesi ve normalizasyon gibi yöntemler kullanılmaktadır.

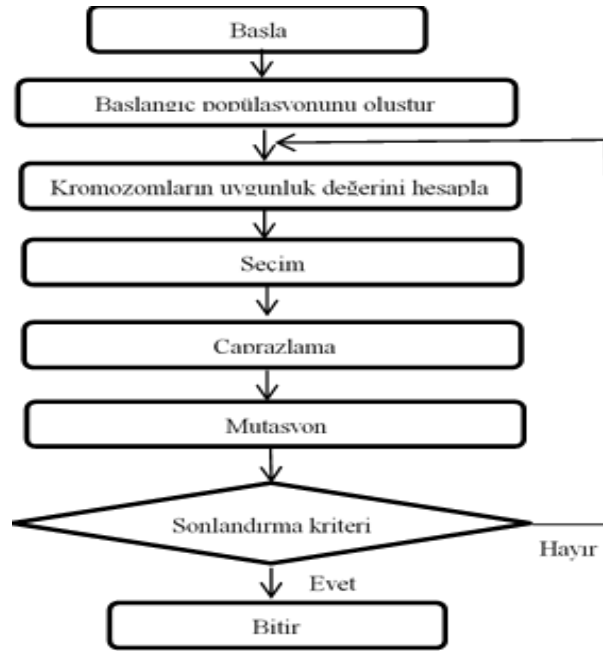
GA'nın yapısında, genetik operatörler olarak adlandırılan çaprazlama ve mutasyon ve değerlendirme operatörü olarak adlandırılan seçim işlemleri uygulanmaktadır. Excel Açılım modülünde kullanıcı tarafından belirlenen 0 ile 1 arasında değer alabilen mutasyon olasılığı parametresi süreci etkileyen önemli bir parametredir. Çözücü, mevcut nüfusun bir veya daha fazla üyesinde periyodik olarak rastgele mutasyonlar yaparak yeni bir aday çözüm üretir, bir karar değişkeninin değeri yüzdesel olarak değişime uğrar ("FrontlineSolvers", 2020c). Mutasyon ile genetik çeşitlilik sağlanır ve mutasyon sayesinde iterasyonlar gerçekleşirken yerel optimuma takılmanın önüne geçilebilir ("FrontlineSolvers", 2020b). Üretilen aday çözüm mevcut çözümlerden daha iyi ya da daha kötü olabilir. Eğer mutasyon sonucu olanaksız, kısıtları sağlamayan bir çözüm üretilmişse Çözücü bu çözümü onarmaya çalışacaktır. Excel Açılım Çözücü beş farklı mutasyon stratejisi kullanmaktadır ("FrontlineSolvers", 2020c). Yüksek mutasyon oranı GA'daki aramanın bir rastgele aramaya eşdeğer olmasına neden olacağından mutasyon oranının düşük olması tercih edilir. Oranın çok çok düşük seçilmesi ise çözümün çeşitlendirilmesinde pek bir etki etmez. Bazı araştırmacılar mutasyon olasılığı için $1/n$ veya $1/(k^{0,93}\sqrt{n})$ formüllerini (n : karar değişkeni sayısı, k : nüfus sayısı) önermiştir (Hromkovi, 2004, s. 463).

Çaprazlama işleminde iki kromozom rassal biçimde ebeveyn olarak seçilir ve biyolojik mikroorganizmaların çoğalmasında meydana gelen DNA iplikçiklerinin çaprazlanmasından esinlenerek her bir ebeveyn kromozomdaki karar değişkenlerinin bazıları birbiriyle yer değiştirir ve yeni kromozomlar üretilir ("FrontlineSolvers", 2020c). Farklı çaprazlama operatör

türleri vardır, gerçek kodlamada aritmetik çaprazlama örnek verilebilir. En iyi çaprazlama yöntemi uygulamaya göre farklılık göstermektedir (Siriwardene ve Perera, 2016, s. 418). Excel Açılım altyapısı dört farklı çaprazlama stratejisinin birden fazla varyasyonunu kullanmaktadır ("FrontlineSolvers", 2020c). Fakat kullanıcı arayüzünde çaprazlama olasılığı için bir seçenek sunulmamıştır, program kendisi belirlemektedir.

Seçim işlemi doğal seçim ilkesince işletilir, mevcut nüfustan gelecek nesile aktarılabilecek kromozomların seçiminde, problemin kısıtlarını sağlayan ve amaç fonksiyonu değeri yüksek olanlar hayatta kalır, kısıtları sağlayamayanlar ve amaç fonksiyonu değeri düşük olanlar ortadan kaldırılmaktadır ("FrontlineSolvers", 2020c). Seçim süreci, algoritmayı daha iyi çözümlere yönlendiren adımdır. Sonlandırma kriterine kadar işlemlere devam edilir ve en uygun olan çözüm seçilir (Goldberg, 1989; "FrontlineSolvers", 2020d).

Şekil 1: Genetik Algoritmaların Akış Diyagramı

Kaynak: Kapanoğlu, 2011'den aktaran Acar, 2014, s.81

Veri ve Uygulama

Finansal sermaye piyasasındaki yatırım kararları için hisse senedi getirisi öngörü tekniklerini karşılaştırmak ve doğrusal yapıda olmayan yatırım optimizasyonu problemini GA ile çözebilmek için uygulama alanı olarak BİST 30 endeksinde yer alan 30 şirketin 05.05.2019 ile 26.04.2020 tarihleri arasındaki 52 haftalık geçmiş getiri verileri elde edilmiştir. Sonraki 4 haftalık getiri verileri ise öngörülerin başarısını değerlendirmek için kullanılmıştır.

Optimizasyon modeli sonuçları farklı önem dereceleri altında en yüksek getiri ve en düşük riskle portföyde yer alacak en fazla 8 adet BİST 30 hisse senetlerinin yatırım yüzdesini sunacaktır. Risk hesaplamada Markovitz'in Ortalama Varyans yöntemi kullanılırken getiri hesaplamada 3 farklı teknik kullanılmıştır.

Riske ve getiriye farklı önem dereceleri vererek farklı senaryolara imkan sunan ve varyansın (V) en küçük ve beklenen getirinin (E(R)) en yüksek olmasını sağlayan standart iki amaçlı optimizasyon modeli amaç fonksiyonu Denklem (1) ve kısıtları Denklem (2-3-4-5-6-7-8) şöyledir:

$$\text{Min} : \lambda_p [\sum_i^n \sum_j^n w_i w_j \sigma_{ij}] - (1 - \lambda_p) \sum_i^n r_i w_i \quad (1)$$

Kısıtlar;

$$\sum_i^n w_i = 1 \quad (2)$$

$$\sum_i^n z_i \leq K \quad (3)$$

$$E(R) = \sum_i^n r_i w_i \geq R_B \quad (4)$$

$$V = \sum_i^n \sum_j^n w_i w_j \sigma_{ij} \leq V_B \quad (5)$$

$$0 \leq w_i \leq 1 \quad (6)$$

$$z_i \in [0,1] \quad (7)$$

$$0 \leq \lambda_p \leq 1 \quad (8)$$

- (2) Numaralı kısıt varlıklara yapılacak yatırım yüzdelik oranlarının toplamının 1 olmasını,
- (3) numaralı kısıt; z_i 'inci varlığın portföyle bulunup bulunmadığını gösteren kukla değişken olmak üzere toplam varlık sayısının belirli bir K sayısından küçük ve eşit olmasını,
- (4) portföyün beklenen getirisinin BİST ortalama getiri (R_B) değerinden eşit veya yüksek olmasını,
- (5) portföy varyansın BİST 30 ortalama varyans (V_B) değerinden eşit veya küçük olmasını
- (6) bir hisse senedinin yatırım yüzdesinin (w_i) 0 ile 1 arasında olmasını,
- (7) bir hisse senedinin portföydeki varlığında 1 yokluğunda 0 değerini alan kukla değişkeni,
- (8) " λ_p " varyansa verilen önem derecesini, " $1 - \lambda_p$ " ise getiriye verilen önemi göstermektedir.

λ_p ' nin 1 olması portföy varyansının minimum olmasını sağlar ve portföy getirisine verilen önem sıfır olacağından getiriye hesaplamaz. λ_p ' nin 0 olması ise varyansı hesaplamaya katmaz ve tamamen getirinin en yüksek olmasını sağlar. λ_p ' nin değişen oranlarında senaryolar üretilerek optimizasyon modeli çözümlenecektir. Modele ait karar değişkenleri, yatırım yüzdeleri w_i 'lerdir. Diğer değişkenler parametrelerdir. Bu standart modelde yer alan ortalama getiri " r_i " değerlerinin model giriş parametresi olarak

hesaplanmasında için üç farklı teknik kullanılacaktır. Her bir teknik için ayrı senaryolar üretilecektir. Bu teknikler izleyen kısımdaki gibidir.

Getiri Hesaplama Teknikleri

Markovitz bir varlığın getirisi için aritmetik ortalama hesabı önermiştir. N dönem sayısı, "p_t" varlığın "t" dönemindeki fiyatı olmak üzere varlığın ortalama getirisi Denklem (9)'da sunulmuştur.

$$r_i = \frac{\sum (P_t - P_{t-1}) \cdot 100}{P_{t-1} \cdot N} \quad (9)$$

İkinci getiri hesaplama tekniği MC simülasyon yöntemine göre yapılmıştır. Öncelikle (9) numaralı denklem kullanılarak her bir varlık için ortalama getiri değerleri bulunur, daha sonra dönem sayısı 30'dan büyük olduğu için %5 hata ile aralık tahminlemesi Denklem (10)'daki gibi yapılır (Özmen vd., 2013, s. 50)

$$r_i - 1.96 \cdot S_{ri} \leq r_i \leq r_i + 1.96 \cdot S_{ri} \quad (10)$$

$$\text{Standart hata değeri } S_{ri} = \text{Std sapma} / \sqrt{N}$$

Aralık tahminlemesi sonrasında her varlığın alabileceği en büyük ve en küçük değer bulunur. Aradaki fark (Enbr_i - Enkr_i) alınır ve bu aralık dört eşit parçaya ayrılır. En küçük değer 1. değer olur, 1. değere (Enbr_i - Enkr_i)/4 fark değeri eklenerek ve devam edilerek diğer değerler bulunur. En büyük değer 5. değer olur ve ortalama getiri değeri 3. değer olur. Bu 5 farklı değerden hangisinin seçileceği hususunda Monte Carlo (MC) simülasyon tekniği kullanılır. MC simülasyonu olasılıkların bilindiği risk altında karar verme yöntemlerinden biridir. Beş farklı değer için olasılıklar bilinmediğinden belirsizlik altında karar verme ölçütlerinden Laplace ölçütü seçilmiştir her değerın gerçekleşme olasılığına eşit şans verilmiştir. Böylece her değerın gerçekleşme olasılığı %20 olacaktır. MC simülasyonu risk içeren durumlarda tesadüfîlik ilkesini savunur. Tahmini değerlerden hangisinin gerçekleşeceği tamamen rassaldır. Olasılıklar belirlendikten sonra birikimli olasılıklar hesaplanır ve birikimli olasılıklara göre MC sayı aralıkları belirlenir (Rubinstein ve Kroese, 2016). Rassal sayı üreticisi kullanılarak 0 ile 100 arasında rastgele sayı üretilir ve üretilen rassal sayı hangi MC sayı aralığına giriyorsa karşısındaki değer seçilmektedir.

Üçüncü getiri hesaplama tekniği olarak belirlenen zaman serisi ile öngörmek için Excel altyapısında bulunan TAHMİN.ETS fonksiyonu kullanılmıştır. Excel tahminleme fonksiyonu elde bulunan tarihlere ve getirilere göre istenilen bir tarih için zaman serisi analizi yapmaktadır. Mevsimsellik etkisi gözardı edilerek tahminleme yapılmıştır. Şekil 2'de örnek gösterim için Excel çalışma sayfası sunulmuştur.

**Genetik Algoritma Kullanımı ile Farklı Getiri Ölçümlerindeki Yatırım Optimizasyonu
Problemi**

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q	R	S
61 Ort.	0.15	0.00	0.76	0.73	1.18	-0.11	0.81	0.21	0.48	0.24	0.27	0.24	-0.02	1.26	1.72	1.78	0.11	-0.22	
62 Std.Sapma	5.98803	5.37376	6.1422	3.3203	4.7986	5.47537	4.60818	4.4443	5.85065	6.19139	4.892	5.02469	4.57292	6.235	7.5982	12.4175	4.25676	5.0111	
63 Std.Hata	0.83039	0.74521	0.85177	0.46044	0.66545	0.7593	0.63904	0.61631	0.81134	0.85859	0.6784	0.6968	0.63415	0.86464	1.05368	1.72199	0.59031	0.69491	
64 En Küçük	-1.4764	-1.4641	-0.9131	-0.175	-0.1264	-1.6015	-0.4421	-0.9941	-1.11061	-1.4396	-1.0618	-1.1257	-1.2622	-0.4358	-0.3443	-1.5955	-1.0474	-1.5863	
65 En Büyük	1.77872	1.45714	2.42582	1.62997	2.48216	1.37495	2.0629	1.42182	2.06984	1.92611	1.59754	1.60573	1.2237	2.95354	3.78618	5.15472	1.26662	1.1378	
66 Artış farkı	0.81378	0.7303	0.83474	0.45123	0.65214	0.74411	0.62626	0.60399	0.79511	0.84142	0.66483	0.68286	0.62147	0.84735	1.03261	1.68755	0.5785	0.68102	
67 1. Değer	-1.4764	-1.4641	-0.9131	-0.175	-0.1264	-1.6015	-0.4421	-0.9941	-1.11061	-1.4396	-1.0618	-1.1257	-1.2622	-0.4358	-0.3443	-1.5955	-1.0474	-1.5863	
68 2. Değer	-0.6626	-0.7338	-0.0784	0.27627	0.52575	-0.8574	0.18413	-0.3901	-0.3155	-0.5982	-0.3969	-0.4429	-0.6407	0.4115	0.68835	0.09206	-0.4689	-0.9052	
69 3. Değer	0.15115	-0.0035	0.75635	0.7275	1.17788	-0.1133	0.81038	0.21385	0.47962	0.24327	0.26788	0.24	-0.0192	1.25885	1.72096	1.77962	0.10962	-0.2242	
70 4. Değer	0.96494	0.72684	1.59108	1.17873	1.83002	0.63084	1.43664	0.81783	1.27473	1.08469	0.93271	0.92286	0.60224	2.10619	2.75357	3.46717	0.68812	0.45679	
71 5. Değer	1.77872	1.45714	2.42582	1.62997	2.48216	1.37495	2.0629	1.42182	2.06984	1.92611	1.59754	1.60573	1.2237	2.95354	3.78618	5.15472	1.26662	1.1378	
72																			
73	Getiri	Olasılık	Birikimli	Monte Carlo Sayılar															
74 1. Değer	0.2	0.2	0	-	20														
75 2. Değer	0.2	0.4	21	-	40														
76 3. Değer	0.2	0.6	41	-	60														
77 4. Değer	0.2	0.8	61	-	80														
78 5. Değer	0.2	1	81	-	100														
79																			
80 Rassal Sayı	9	10	28	35	17	99	70	65	92	27	31	19	51	77	15	70	73	64	
81 MC Getiri	-1.4764	-1.4641	-0.0784	0.27627	-0.1264	1.37495	1.43664	0.81783	2.06984	-0.5982	-0.3969	-1.1257	-0.0192	2.10619	-0.3443	3.46717	0.68812	0.45679	
82 Ort Getiri	0.15	0.00	0.76	0.73	1.18	-0.11	0.81	0.21	0.48	0.24	0.27	0.24	-0.02	1.26	1.72	1.78	0.11	-0.22	
83 Tahmin Get	-0.4061	-5.3037	2.7011	-1.017	1.04636	-4.4427	1.19495	0.73064	7.8247	-0.2177	0.78288	1.36275	2.10896	8.59292	-2.4359	6.35786	1.03815	-1.2217	

Şekil 2: Üç Getiri Tekniği Gösterimi Excel Çalışma Sayfası

Şekil 2'de ortalama getiri değerlerinin, MC getiri değerlerinin ve tahmin getiri değerlerinin birbirinden ne kadar farklı olduğu görülmektedir. Bu değerler kullanarak yatırım planlaması yapılırsa her planlama birbirinden farklı olacaktır.

Amaç Fonksiyonunun Ölçeklendirilmesi

Modeldeki amaç fonksiyonu iki amaçlı olarak oluşturulmuştur. İki amaçlı çözümlerde her bir amaca farklı önem değeri verilmektedir. Fakat modeldeki her bir amacın değerlerinin aynı ölçütte olması gerekir ki doğru sonuçlara ulaşılabilsin. Araştırma problemindeki bir amaç olan varyans değeri yaklaşık 6 ile 16 sayıları arasında değişirken, getiri oranları yaklaşık 0.10 ile 7 arasında değişmektedir. Bu sebeple her iki amaç da ayrı ayrı ölçeklendirilmiştir diğer ifadeyle normleştirilmiştir. Normleştirme ile sayıların 0 ile 1 arasına taşınması sağlanmıştır, fayda fonksiyonlarında yaygın kullanılan doğrusal normleştirme yöntemi kullanılmıştır. Denklem (11)'e göre en büyük değer 1, en küçük değer 0 ve diğer değerler bu aralıkta yer alacaktır.

$$U = \frac{X_i - X_{Enk}}{X_{Enb} - X_{Enk}} \quad (11)$$

Portföy varyansı ve portföy getirisi için en büyük ve en küçük değerlerin bulunmasında model tek amaçlı olarak çalıştırmıştır, varyans değerinin minimum değeri bulunmuştur, varyans değerinin maksimum değeri hali hazırda (5) numaralı kısıtta BİST 30 varyans değerinden düşük olması istendiği için en büyük değer olarak bu değer alınmıştır. Portföy getirisi için

alt limit yani en küçük değer (4) numaralı kısıtta bulunan BİST 30 getiri ortalaması alınmıştır, en büyük değer ise model tek amaçlı olarak getirinin en yüksek değeri için çalıştırılarak elde edilmiştir. Bu çalıştırmalarda model kısıtları sağlanarak arama alanı içerisindeki alt ve üst limitler belirlenmiştir.

Modelde 3 farklı getiri; ortalama, MC ve tahmin getirileri olduğundan 3 farklı amaç fonksiyonu oluşturulmuş ve normalleştirme için bu amaç fonksiyonlarında bulunan amaçlar için en büyük ve en küçük değerler ayrı ayrı hesap edilmiştir. Normalleştirme yapılmadan önce ve normalleştirme yapıldıktan sonra bulunan optimal çözümlerin farklı olduğu ortaya çıkmıştır, bu sebeple iki amaçlı portföy problemlerinde kesinlikle amaçların aynı ölçekte bulunması gerekmektedir.

Veri Girişleri ve Hücre Formül Tanımlamaları

Tablo 2’de simülasyon, tahmin getirisi, normalleştirme ve diğer tüm hesaplamalar için formüllerin sunumu yapılmıştır.

Tablo 2: Kullanılan Formüller

Hücre	Tanım	Hücre	Formül
B5:AE56	% getiriler	B61	=ORTALAMA(B5:B56) C61:AE61 kopyalandı.
B62	Std.Sapma	B62	=STDSAPMA.P(B5:B56) C62:AE62 kopyalandı.
B63	Std Hata	B63	=B62/KAREKÖK(52) C63:AE63 kopyalandı.
B64	1.Değer	B64	=B61-1.96*B63 C64:AE64 kopyalandı.
B65	5. Değer)	B65	=B61+1.96*B63 C65:AE65 kopyalandı.
B66	Artış Farkı	B66	=(B65-B64)/4 C66:AE66 kopyalandı.
B68	2. Değer	B68	=B64+B66 C68:AE68 kopyalandı.
B70	4. Değer	B70	=B61+B66 C70:AE70 kopyalandı.
B80	Rassal sayı	B80	=YUKARIYUVARLA(S_SAYI_ÜRET()*100;0) B80:AE80 kopyalandı.
B81	1. varlık için MC getiri	B81	=EĞER(VE(B80>=\$D\$74;B80<=\$F\$74);B67;0)+EĞER(V E(B80>=\$D\$75;B80<=\$F\$75);B68;0)+EĞER(VE(B80<=\$ F\$76;B80>=\$D\$76);B69;0)+EĞER(VE(B80<=\$F\$77;B80 >=\$D\$77);B70;0)+EĞER(VE(B80<=\$F\$78;B80>=\$D\$78); B71;0)) C81:AE81 kopyalandı.
A59	Dönem Tarihi	B83	=TAHMİN.ETS(\$A\$59;B5:B56;\$A\$5:\$A\$56;;1) C83:AE83 kopyalandı. A5:A56 hücresine tarihler girilmiştir.
B89:AE118	Kovaryans Matrisi	B89	=KOVARYANS.P(\$B\$5:\$B\$56;B5:B56) Satıra kopyalandı
B121:AE121	Karar değiş.	AF121	=TOPLA(B121:AE121)
B122:AE122	$\alpha_i \in [0,1]$	B122	=EĞER(B121<=0,01;0;1) C122:AE122 kopyalandı
B126	Norm Port. Varyansı	B126	=(TOPLA.ÇARPIM(DÇARP(B121:AE121;B89:AE118) ; B121:AE121)-6.458)/(15.4777-6.458)
B127	Norm. Port. Ort getiri	B127	=(TOPLA.ÇARPIM(B61:AE61;B121:AE121))-0.1035)/(1.285-0.1035)
C368	Amaç Fonk.	C368	=(K124*B126)-(1-K124)*(B127)
K124	λ_p değeri	AF122	= TOPLA(B122:AE122) Toplam varlık sayısı kısıtı

Çalışma sayfasında sadece ortalama getiri için normalleştirme gösterilmiştir BİST 30 varyansı 15.48 ve BİST ortalama getirisi 0.1035 olarak hesap

edildiğinden normalleştirmede ve kısıtların yazılmasında bu değerler kullanılmıştır. Maksimum varlık sayısı K için portföyde en fazla 8 varlık olması seçilmiştir. Çok küçük değerde çıkan varlık yüzde oranı için B122 hücresinde varlık yüzdesinin en küçük 0.01 kadar olması sağlanmıştır.

Excel Çözücü Açılım modülüne girilen GA parametreleri; nüfus sayısı 30, mutasyon oranı 0.1, geliştirme olmadan zaman sınırı 300 sn., en fazla iterasyon sayısı 1000 belirlenmiştir, diğer yakınsama vb. gibi parametreler çözücüde bulunan değerlerde alınmıştır. Tüm kısıtlamalar ve amaç fonksiyonu çözücüye girilerek model çalıştırılmıştır. Geliştirme olmadan zaman sınırı 30000 sn.'ye artırılarak optimal çözüm bulmadan programın durması önlenmiştir. Çözücü yerel bir optimuma takıldığında mutasyon oranı 0.1 ile 0.5 arasında değişen değerlerde artırılarak kullanılmıştır, yakınsama oranı ise önerildiği gibi düşürülmüştür ("FrontlineSolvers", 2020b).

Bulgular

Getiri öngörü tekniklerinin karşılaştırılması için, öncelikle λ_p 'nin değişen değerleri için 11 senaryo kurulmuştur ve senaryolarda bulunan varlıkların bulunma yüzdeleri, senaryoların getirisi, varyansı ve değişim katsayısı hesaplanmıştır. Varyansa verilen önem (λ_p) azaldıkça getiriye verilen önem ($1-\lambda_p$) arttıkça getiri değerleri artmıştır, getiriye verilen önem azaldıkça varyansa verilen önem arttıkça varyans değerleri düşmüştür. Optimizasyon başarılı bir biçimde gerçekleşmiştir. Tablo 3'te kurulan senaryoların özellikleri sunulmuştur.

Tablo 3: Getiriler İçin Kurulan Senaryoların Özellikleri

$[\lambda_p, 1-\lambda_p]$	Ort. Getiri			MC Getiri			Tahmin Getiri		
	Getiri	Var.	DK	Getiri	Var.	DK	Getiri	Var.	DK
[1,0]	0.67	6.46	3.81	1.03	6.46	2.47	0.10	6.47	24.59
[0.9,0.1]	0.70	6.47	3.64	1.11	6.47	2.30	0.23	6.49	11.01
[0.8,0.2]	0.74	6.53	3.46	1.20	6.54	2.12	1.08	6.83	2.41
[0.7,0.3]	0.79	6.66	3.27	1.31	6.67	1.98	1.31	6.89	2.01
[0.6,0.4]	0.85	6.91	3.09	1.48	7.04	1.80	1.91	7.44	1.43
[0.5,0.5]	0.92	7.36	2.95	1.64	7.54	1.68	2.86	8.73	1.03
[0.4,0.6]	0.99	8.01	2.86	1.83	8.44	1.59	4.25	11.58	0.80
[0.3,0.7]	1.06	9.04	2.84	2.05	10.03	1.55	5.60	15.48	0.70
[0.2,0.8]	1.20	12.31	2.93	2.32	13.37	1.57	5.60	15.48	0.70
[0.1,0.9]	1.28	15.48	3.06	2.45	15.48	1.61	5.60	15.48	0.70
[0,1]	1.28	15.48	3.06	2.45	15.48	1.61	5.60	15.48	0.70

Portföy teorisine göre bir limite kadar getiri arttıkça varyans düşmektedir, o sınırdan sonra getiriyi daha da arttırmak varyansın da artmasına neden olmaktadır. Burada kurulan senaryolarda getiri arttıkça varyans da artmaktadır, çünkü getirinin alt düzeyleri modelde yer almamıştır. Örneğin Tablo 3'te ortalama getiri değerinin ilk değeri 0.67 eşik sınırdır, bu sınırdan az getiri oranlarında getiri yükseldikçe varyans düşmektedir. Burada

kurulan modelde getirinin ve varyansın önem derecelerine göre model çözümlendiğinden belirli getiri düzeyi için en düşük varyans aranmadığından eşik sınırdan sonraki senaryolar gerçekleşmiştir.

Tablo 3'te farklı getiri tekniklerine göre oluşturulan senaryolarda tahmin tekniği öngörü sonuçları daha yüksek getiri değerleri içermektedir, tahminleme ile hesaplanan getirilerin diğer tekniklerden fazla olduğu görülmüştür. Fakat tahmin getiri değerleri kullanılmasıyla elde edilen portföylerin getiri oranı daha yüksek görünmesine rağmen değişim katsayısı bakımından uç değerler tutarlı olmayan değerler ortaya çıkmıştır. Değişim katsayısı standart sapmanın getiriye oranıdır ve elde edilecek getiri karşılığında katlanılması gereken riski ölçen bir ölçüttür. DK'nın yüksek olması düşük başarıyı ifade etmektedir. Elde edilen senaryolar değişim katsayısı bakımından değerlendirilecek olursa en iyi MC getiri, ardından ortalama getiri ve en son tahmin getiri kullanılması ile daha iyi portföyler oluşturulabilir. Oluşturulan senaryoların performansını değerlendirmek için, gelecek 1. dönem yani bir sonraki hafta gerçekleşen getiriler elde edilmiştir ve model sonuçlarında belirlenen yatırım yüzdeleri kapsamında varlıklara yatırım yapılmış olsaydı hangi getiri seçeneği ile yatırım yapılmasının daha başarılı olacağı araştırılmıştır. Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4: Dönem 1 Sonuçları

$[\lambda_p, 1-\lambda_p]$	Ort. Getiri			MC Getiri			Tahmin Getiri		
	Getiri	Var.	DK	Getiri	Var.	DK	Getiri	Var.	DK
[1,0]	-3.28	6.46	-0.78	-3.28	6.46	-0.78	-3.18	6.47	-0.80
[0.9,0.1]	-3.30	6.47	-0.77	-3.26	6.47	-0.78	-3.14	6.49	-0.81
[0.8,0.2]	-3.33	6.53	-0.77	-3.24	6.54	-0.79	-2.47	6.83	-1.06
[0.7,0.3]	-3.37	6.66	-0.76	-3.24	6.67	-0.80	-2.69	6.89	-0.98
[0.6,0.4]	-3.45	6.91	-0.76	-3.37	7.04	-0.79	-2.90	7.44	-0.94
[0.5,0.5]	-3.58	7.36	-0.76	-3.55	7.54	-0.77	-3.54	8.73	-0.83
[0.4,0.6]	-3.47	8.01	-0.82	-3.82	8.44	-0.76	-4.38	11.58	-0.78
[0.3,0.7]	-2.99	9.04	-1.00	-4.07	10.03	-0.78	-4.68	15.48	-0.84
[0.2,0.8]	-2.05	12.31	-1.71	-4.03	13.37	-0.91	-4.68	15.48	-0.84
[0.1,0.9]	-1.33	15.48	-2.96	-4.02	15.48	-0.98	-4.71	15.48	-0.84
[0,1]	-1.33	15.48	-2.96	-4.02	15.48	-0.98	-4.68	15.48	-0.84

Dönem 1 sonuçlarına göre tüm getiri tekniklerinin başarısız olduğu gözlemlenmiştir. Hiçbir öngörünün tutmaması model sonuçlarında belirlenen yüzdelerle varlıklara yatırım yapılması zararlı sonuçlanmıştır. Bu durumunun 1. dönemde bazı beklenmeyen konjonktürel dalgalanma sebebiyle olabileceği kanısına varılmıştır.

2. dönem gerçekleşen getiriler üzerinden model çözümünde belirlenen yatırım yüzdeleri dahilinde yatırım yapıldığı senaryosu uygulanmıştır. Konjonktürel dalgalanmanın etkisi geçerek modeller başarılı getiri sonuçları vermiştir. Elde edilen getiri değerleri ve DK açısından en başarısız senaryo tahmin getiri üzerinden kurulan senaryolar olmuştur. Ortalama ve MC

**Genetik Algoritma Kullanımı ile Farklı Getiri Ölçümlerindeki Yatırım Optimizasyonu
Problemi**

getirileri hemen hemen birbirine yakın sonuçlar vermiştir ve Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5: Dönem 2 Sonuçları

$[\lambda_p, 1-\lambda_p]$	Ort. Getiri			MC Getiri			Tahmin Getiri		
	Getiri	Var.	DK	Getiri	Var.	DK	Getiri	Var.	DK
[1,0]	4.94	6.46	0.51	4.94	6.46	0.51	4.69	6.47	0.54
[0.9,0.1]	5.29	6.47	0.48	5.19	6.47	0.49	4.59	6.49	0.56
[0.8,0.2]	5.72	6.53	0.45	5.49	6.54	0.47	3.12	6.83	0.84
[0.7,0.3]	6.28	6.66	0.41	5.78	6.67	0.45	3.75	6.89	0.70
[0.6,0.4]	6.94	6.91	0.38	6.11	7.04	0.43	3.66	7.44	0.74
[0.5,0.5]	7.63	7.36	0.36	6.47	7.54	0.42	3.73	8.73	0.79
[0.4,0.6]	8.06	8.01	0.35	7.13	8.44	0.41	3.71	11.58	0.92
[0.3,0.7]	7.95	9.04	0.38	7.56	10.03	0.42	3.12	15.48	1.26
[0.2,0.8]	7.71	12.31	0.46	6.96	13.37	0.53	3.12	15.48	1.26
[0.1,0.9]	7.41	15.48	0.53	6.69	15.48	0.59	3.12	15.48	1.26
[0,1]	7.41	15.48	0.53	6.69	15.48	0.59	3.12	15.48	1.26

Tam bir kıyaslama yapabilmek için bir dönem daha performans değerlendirmesi yapılmıştır. Gelecek 3. dönemde gerçekleşen getiri değerleri ele alınarak senaryolardaki yüzdelere göre hesaplanmıştır. Portföylerin hepsi yüksek getiri değerleri elde etmiştir. MC getiri ile oluşturulan portföyler hem getiri hem de değişim katsayı bakımından diğer ikisinden daha başarılı olmuştur. Tablo 6'da bu sonuçlar sunulmuştur.

Tablo 6: Dönem 3 Sonuçları

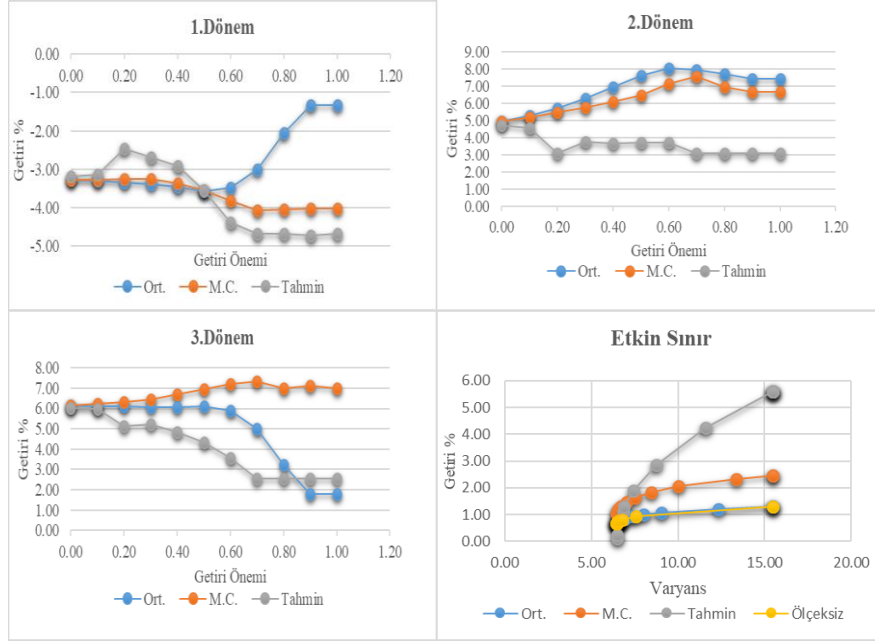
$[\lambda_p, 1-\lambda_p]$	Ort. Getiri			MC Getiri			Tahmin Getiri		
	Getiri	Var.	DK	Getiri	Var.	DK	Getiri	Var.	DK
[1,0]	6.14	6.46	0.41	6.14	6.46	0.41	6.04	6.47	0.42
[0.9,0.1]	6.13	6.47	0.42	6.22	6.47	0.41	5.99	6.49	0.43
[0.8,0.2]	6.11	6.53	0.42	6.31	6.54	0.41	5.12	6.83	0.51
[0.7,0.3]	6.08	6.66	0.42	6.46	6.67	0.40	5.24	6.89	0.50
[0.6,0.4]	6.07	6.91	0.43	6.72	7.04	0.39	4.83	7.44	0.56
[0.5,0.5]	6.09	7.36	0.45	6.94	7.54	0.40	4.34	8.73	0.68
[0.4,0.6]	5.90	8.01	0.48	7.19	8.44	0.40	3.57	11.58	0.95
[0.3,0.7]	5.02	9.04	0.60	7.35	10.03	0.43	2.56	15.48	1.53
[0.2,0.8]	3.25	12.31	1.08	7.00	13.37	0.52	2.56	15.48	1.53
[0.1,0.9]	1.78	15.48	2.21	7.11	15.48	0.55	2.57	15.48	1.53
[0,1]	1.78	15.48	2.21	7.00	15.48	0.56	2.56	15.48	1.53

Dönem 4 için hesaplamalar tekrar yapılmıştır fakat elde edilen sonuçlar 1. döneme benzer sonuçlar vermiştir. Dönem 4' te yatırım yapılan varlıklar ve yüzdelik oranları zarar etmiştir fakat getiri ve DK bakımından MC diğer tekniklere göre en az zarar getiren seçenek olmuştur. Tahminleme ile kurulan senaryo diğer dönemlerde olduğu gibi en başarısız seçenek olmuştur.

Başarılı yapılan öngörülerde getiriye verilen önem arttıkça getiri değerinde yükseliş meydana gelmesi gerekmektedir. Optimizasyon sonucu belirlenen

varlıklara belirlenen oranlarda yatırım yapılsaydı gerçekleşen getirileri özetlemek için Şekil 3 çizilmiştir.

Şekil 3: Gerçekleşen Değerler Üzerinden Karşılaştırma ve Etkin Sınırlar

Üç getiri tekniğine göre elde edilen portföy senaryoları için etkin sınırlar kısıtlar sağlanarak başarılı biçimde oluşturulmuştur. Şekil 3'te etkin sınırlar ve 3 dönem için getiriye verilen önem arttıkça getiri değerlerinin tüm tekniklere göre nasıl gerçekleştiği sunulmuştur.

Dönem 1 ve 4 sonuçlarını öngörülemeden zaman olarak yorumlamanın dışında tutarsak, MC getiri hesaplama tekniğinin diğer tekniklerden daha iyi olduğunu belirtebiliriz. Tahmin seçeneği ise diğerlerine göre başarısız olmuştur, bu sebeple yatırım kararı verilirken Excel formüllerindeki tahmin seçeneği ile tahminleme yapmak diğer teknikler kadar yatırımın kazançla sonuçlanmasını sağlamayacaktır. Etkin sınır grafiğinde tahmin seçeneği kullanmakla daha yüksek getiri sağlayacağı düşünülse de değişim katsayılarının tutarsızlığı ve gerçekleşen değerler üzerindeki yanlılığı sebebiyle başarısız bir teknik olmuştur. Ayrıca Etkin sınır grafiğinde örnek olması açısından ortalama getiriye göre hesaplanan ölçeklendirilmiş ve ölçeklendirilmemiş amaç fonksiyonuna göre oluşan sonuçlar birlikte verilmiştir. Amaç fonksiyonu ölçeklendirilmediğinde kurulan senaryolar daha dar bir alanda sıkışırken ölçeklendirme sonucunda senaryolar kısıtlar arasında daha geniş dağılım göstermiştir, riske ve getiriye verilen önem ayrı ayrı 1 olduğunda ölçeklendirme öncesi ve sonrası aynı sonuçlar elde edilmiştir, çünkü tek amaçlı modellerde ölçeklendirme gereksizdir.

Senaryoların elde edilmesinde Excel Çözücü Açılım seçeneği ile yatırım problemini çözmenin çok yavaş ilerlediği gözlenmiştir. Senaryolar üretilmesi gereken araştırma problemlerine GA'nın uygulanması zaman almıştır, bu sebeple Excel Çözücü Açılım seçeneği için sunulan yardım içeriği doğrultusunda Doğrusal Olmayan Programlama (DOP) seçeneği ile GA birlikte kullanılmıştır ("FrontlineSolvers", 2020b). DOP seçeneği varlık sayısının belirli değerden az olması kısıtını hesaplamalara dahil edemediğinden bu kısıt amaç fonksiyonuna taşınarak, model bu kısıttan ceza yöntemiyle arındırılarak uyarlanmıştır. DOP ile bulunan karar değişkenleri Açılım seçeneğinde başlangıç değerleri olarak girilmiştir.

Yatırımcılara öneride bulunmak için en iyi model sonucunu sunmak gerekirse, Tablo 3'te oluşturulan senaryolar içinde en iyi sonuç değişim katsayısı 1.55 ile MC simülasyon sonuçlarına göre getiriye verilen önemin 0.7 riske verilen önemin 0.3 olduğu model sonucu çıkmıştır. Buna göre belirlenen ağırlıklar yaklaşık şöyledir; %58 Bimaş, %23 Dohol, %11 Aselan, %8 Pegasus olmaktadır. Varlık sayısı $K \leq 8$ belirlenmiştir ve bu portföyde 4 adet varlık yer almıştır. Gerçekleşen değerler üzerinden performansı 2. dönemde %7.56 ve 3. dönemde %7.35 getiri sağlamıştır.

Sonuç

Çalışmada, kısıtların varlığındaki yatırım kararı almada Genetik algoritmaların kullanılabilirliği araştırılmıştır. GA, çok hassas arama yapan optimizasyon yöntemidir, hassaslık eğer % 0.1 ya da % 0.001 gibi değerlerde önem arz ediyorsa, yapılan yatırım için büyük bir ekonomik çıkar sağlıyorsa, kesinlikle GA kullanılmalıdır. Yatırımın hangi yüzdelerle kaynaklara tahsis edilmesi problemi GA hassaslığını gerektirmemektedir. Böyle problemlerde kısıtlar var olsa bile mümkün olduğunca problem Doğrusal Olmayan Programlama yöntemleriyle çözmeye uyarlanmalıdır. Senaryolar üretilmesi gereken durumlar söz konusu ise GA kullanılması çok uzun zaman alacağından uygun olmayacaktır. Eğer eldeki problem için tek bir uygun çözüm aranıyorsa ve hassaslık büyük önem arz ediyorsa GA çok başarılı olacaktır. Bu araştırma sonuçları DOP'un GA'dan daha başarılı olduğu ifade eden Yakut ve Çankal (2016) sonuçlarını desteklemektedir.

İki amaçlı model optimizasyonunda amaç fonksiyonunun ölçeklendirilmesinin model sonuçlarını farklılaştırdığı gözlenmiştir. İki amaçlı problemlerde ölçeklendirmenin gerekli bir şart olduğu gösterilmiştir.

Yatırım kararlarında beklenen getiri için üç tür getiri hesaplama tekniğinin karşılaştırılması yapılmıştır. Riske ve getiriye farklı önem dereceleri verilerek senaryolar üretilmiştir, elde edilen senaryolar öncelikle değişim katsayısı bakımından karşılaştırılmıştır ve MC getiri hesaplama tekniği ile oluşturulan senaryoların daha az riskle daha yüksek getiri sağladığı görülmüştür. Daha sonra gelecekte gerçekleşen 4 dönem için getiri değerleri üzerinden senaryolarda belirlenen yatırım yüzdeleri kapsamında yatırım yapıldığı varsayılarak yatırımların başarısı karşılaştırılmıştır. MC getiri

tekniki kullanilmasinin diger secekenlerden hem getiri acısından hem getiriye karşılık katlanilacak risk acısından daha iyi sonuçlar verdiği gözlemlenmiştir. Tahmin seceñeđi ile yatırım kararı verilmesi üç teknik içerisinden en başarısız olmuştur.

Monte Carlo simülasyonu sadece ortalamaya göre değerlendirme yapmayan verilerin standart sapmasını da dikkate alarak geleceğin belirsizliğine karşı rassal bir seçimde bulunduğu için MC getiri hesaplaması kullanılması önerilmektedir. İlerleyen çalışmalarda getirilerin hesaplanmasında Bulanık Küme Teorisinin, Gri tahminlemenin kullanımı araştırılabilir, portföy optimizasyonunda farklı varyans ölçüm teknikleri kullanılabilir, tüm bunlar Doğrusal Olmayan Programlama ile çözümlenemiyorsa GA ile uyarlanabilir.

Etik Kurul Beyanı Ve Fikri Mülkiyet Telif Hakları

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbirini gerçekleştirilmemiştir.

Kaynakça

- Acar, E. (2014). Yatırım Projelerinin Değerlendirilmesinde Evrimsel Algoritma Kullanımı Yap İşlet Devret Modeli Altyapı Projesi Üzerine Bir Uygulama (Yayımlanmamış doktora tezi). Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Akay, D., Çetinyokuş T. ve Dağdeviren, M. (2002). Portföy Seçimi Problemi İçin KDS/GA Yaklaşımı. *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 17(4), 125-138. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/76428>
- Bağcı, B. (2020). Finansal Yatırım Araçları Fiyatlarının Tahmininde Gri Sistem Teorisi. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 55(1), 441-457. doi: 10.15659/3.sektor-sosyal-ekonomi.20.03.1268
- Bağcı, B. ve Demirer, Ö. (2021). Tahminleme Tekniklerinin Bulanık Esnek Kümeler Üzerinde Birleştirilmesi: BIST 100 Uygulaması. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 35(1), 21-43. doi: 10.16951/atauniiib.637554
- Chang, T.J., Yang, S.C. ve Chang, K.J. (2009). Portfolio Optimization Problems In Different Risk Measures Using Genetic Algorithm. *Expert Systems With Applications*, 36(7), 10529-10537. <http://doi.org/10.1016/j.eswa.2009.02.062>

FrontlineSolvers (2020a). Excel Solver - Algorithms And Methods Used. Erişim adresi: <https://www.solver.com/excel-solver-algorithms-and-methods-used>

FrontlineSolvers (2020b). Excel Solver - Evolutionary Solving Method Stopping Conditions. Erişim adresi: <https://www.solver.com/excel-solver-evolutionary-solving-method-stopping-conditions>

FrontlineSolvers (2020c). Excel Solver - Non-Smooth Optimization. Erişim adresi: <https://www.solver.com/excel-solver-non-smooth-optimization>

FrontlineSolvers (2020d). Genetic Algorithms And Evolutionary Algorithms-Introduction. Erişim adresi: <https://www.solver.com/genetic-evolutionary-introduction>

Gen, M. ve Cheng, R. (1997). *Genetic Algorithms And Engineering Design*. USA: John Wiley&Sons, Inc.

Genel, H. (2004). *Genetik Algoritmalarla Portföy Optimizasyonu* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Goldberg, D. E. (1989). *Genetic Algorithms In Search, Optimization And Machine Learning*. Boston: Addison-Wesley Longman Publishing Co.,Inc.

Holland, J. H. (1975). *Adaptation In Natural Artificial Systems* (2. bs.). USA, Ann Arbour: The University of Michigan Press.

Hromkovi, J. (2004). *Algorithmics For Hard Problems: Introduction To Combinatorial Optimization, Randomization, Approximation And Heuristics* (2. bs.). New York: Springer-Verlag Berlin Heidelberg.

Huang, X., Liang, C. ve Liu, Z. (2003). Applying On RAGA In Estimating Internal Rate Of Return Of Hydropower Project. *Nature and Science*, 1(1), 72-74. Erişim adresi: <http://www.sciencepub.net/nature/0101/14-huang.pdf>

Islam, M. (2008). *Optimizing Concessionary Items' Values For Procuring Privately Financed Infrastructure Projects* (Yayımlanmamış doktora tezi). Griffith Üniversitesi, Avustralya. <https://doi.org/10.25904/1912/3173>

Kalaycı, C. B., Ertenlice, O., Akyer, H. ve Aygören, H. (2017). Ortalama-varyans portföy optimizasyonunda genetik algoritma uygulamaları üzerine bir literatür araştırması. *Pamukkale Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 23 (4), 470-476. doi:10.5505/pajes.2017.37132

Keskintürk, T. (2007). Portföy Seçiminde Markowitz Modeli İçin Yeni Bir Genetik Algoritma Yaklaşımı. *Yönetim Dergisi*, 18(56), 78-89. Erişim adresi:<http://kutuphane.dogus.edu.tr/mvt/pdf.php?pdf=0006252&lng=1>

Keskintürk, T., Demirci, E. ve Tolun, S. (2010). İyi Çeşitlendirilmiş Portföy Büyüklüğünün Genetik Algoritma Tekniği Kullanılarak İncelenmesi. *Sosyal*

Bilimler Dergisi, 2, 1-5. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/100718>

Kshatriya, S. ve Prasanna K. (2018). Genetic Algorithm-Based Portfolio Optimization With Higher Moments In Global Stock Markets. *Journal of Risk*, 20(4), 1-26. doi: 10.21314/JOR.2018.380

Markowitz, H. (1952). Portfolio Selection. *Journal of Finance*, 7(1), 77-91. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1540-6261.1952.tb01525.x>

McFedries, P. (2015). *Excel 2016 Formulas and Functions*, United States: Pearson Education. [Adobe Acrobat Reader Sürümü]. Erişim adresi: https://book.akij.net/eBooks/2018/April/5ae5906655cec/Excel_2016_Formulas_and_Functions.pdf

Önder, E. (2011). *Araç Rotalama Problemlerinin Parçacık Sürü Ve Genetik Algoritma İle Optimizasyonu* (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Özmen, A., Şıklar E., Durucasu H., Atlas, M. ve Er, F. (2013). *İstatistik II* (Ed. E. Şıklar ve A. Özdemir). Ankara: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Rubinstein, R. Y. ve Kroese, D. P. (2016). *Simulation and the Monte Carlo Method*. New York: John Wiley & Sons, Inc.

Sasaki, M., Laamrani, M., Yamashiro, M., Alehegn C. ve Kamoyedji, A. (2018). Portfolio Optimization By Fuzzy Interactive Genetic Algorithm. *Journal of Advanced Management Science*, 6(3), 124-131. doi: 10.18178/Joams.6.3.124-131

Schaffer, J.D., Caruana, R.A., Eshelman, L.J. ve Das, R. (1989). A Study Of Control Parameters Affecting Online Performance Of Genetic Algorithms For Function Optimization. J.D. Schaffer (Ed.), *Proceedings Of The Third International Conference On Genetic Algorithms* (s. 51-60) içinde. USA: George Mason University.

Siriwardene, N.R. ve Perera, B.J.C. (2006). Selection Of Genetic Algorithm Operators For Urban Drainage Model Parameter Optimization. *Mathematical and Computer Modelling*, 44(5-6), 415-429. doi.org/10.1016/j.mcm.2006.01.002

Supian S., Napitupulu, H., Hidayat, Y. ve Putra, A.S. (2018). The Application Of Genetic Algorithm Optimization On Quadratic Investment Portfolio Without A Risk-Free Asset Under Value-at-Risk. *IOP Conf. Series: Journal of Physics: Conf. Series*, 1090 (012026), 1-8. doi:10.1088/1742-6596/1090/1/012026

Taha, H.A. (2000). *Yöneylem Araştırması* (6. bs.). (Çev: Ş.A. Baray ve Ş. Esnaf). İstanbul: Literatür Yayıncılık.

Vasiani V.D., Handari B.D. ve Hertono G.F. (2020). Stock Portfolio Optimization Using Priority Index And Genetic Algorithm. *Journal of Physics:*

Conference Series, 1442-1, (012031). <https://doi.org/10.1088/1742-6596/1442/1/012031>

Wright, A.H. (1991). *Genetic Algorithm For Real Parameter Optimization*. G.J.E. Rawlings (Ed.), In *foundations of genetic algorithms* (s. 205-218) içinde. CA: Morgan Kaufmann Publishers. Erişim adresi: <https://randolfe.typepad.com/Documents/wright91genetic.pdf>

Yakut, E. ve Çankal, A. (2016). Çok Amaçlı Genetik Algoritma Ve Hedef Programlama Metotlarını Kullanarak Hisse Senedi Portföy Optimizasyonu: BİST-30'da Bir Uygulama. *Business And Economics Research Journal*, 7(2), 43-62. doi: 10.20409/berj.2016217495

Zeren, F. ve Baygın, M. (2015). Genetik Algoritmalar İle Optimal Portföy Seçimi: BİST-30 örneği. *Journal of Business Research Turk*, 7(1), 309-324. Erişim adresi: https://www.isarder.org/isardercom/2015vol7issue1/-vol.7_issue.1_article016_full_text.pdf

[itobiad], 2021, 10 (1): 289-311.

Z Kuşağı ve İnternette Alışveriş İlgilenimleri

Generation Z and Online Shopping Interests

Özlem ALTUN

Dr. Öğr. Üyesi, Doğu Akdeniz Üniversitesi, Turizm Fakültesi,
Asst. Prof., Eastern Mediterranean University, Faculty of Tourism
ozlem.altun@emu.edu.tr

ORCID: 0000-0002-0830-002X

İrem KARATAŞ

Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Turizm Fakültesi
Master Student, Istanbul Commerce University, Faculty of Tourism
iremkaratas05@gmail.com

Orcid ID: 0000-0002-5962-0306

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 15.09.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 29.01.2021
Yayın Tarihi / Published	: 10.03.2021
Yayın Sezonu	: Ocak-Şubat-Mart
Pub Date Season	: January-February-March

Atıf/Cite as: Altun, Ö , Karataş, İ . (2021). Z Kuşağı ve İnternette Alışveriş İlgilenimleri . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 10 (1) , 289-311 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/60435/795621>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Z Kuşağı ve İnternette Alışveriş İlgilenimleri *

Öz

Aynı toplumlarda fakat farklı dönemlerde doğmalar farklı kuşakları meydana getirmektedir. Kuşak farklılıklarının nedenleri arasında değişen toplum şartları, sosyal imkânlar, değişen teknoloji gibi unsurlar yer almaktadır. Geçmişten günümüze kadar olan sürede bu farklılıklar, insanların sosyal yaşantılarında gözle görülür düzeyde gelişmeler meydana getirmiş ve yeni istihdam alanlarını ortaya çıkarmıştır. Gelişen teknoloji sayesinde insanlar işlerini internet ortamında kolaylıkla yapabilmektedirler. Teknolojiye yatkın olan Z kuşağı, doğdukları dönem itibariyle teknolojinin en aktif kullanıcılarıdır. Teknolojinin bu kadar gelişmesi insanların alışveriş gibi temel ihtiyaçlarına erişimini de sanal ortama taşımaktadır. E-ticaret insanlara sanal ortamda bulunduğu yerden, alışveriş yapabileme imkânı sunmaktadır. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, adanın coğrafi konumu ve ulaşım imkanları dahilinde birçok ürüne kolaylıkla ulaşamamakta ve ürünler çok yüksek miktarlarda satılmaktadır. Bu çalışma, Kuzey Kıbrıs'ta öğrenim gören Z kuşağı 250 gencin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın temel amacı, Üniversitede okuyan Z kuşağı öğrencilerinin e-ticaret konusundaki ilgilenim düzeyini ölçmektir. Yapılan analizler sonucunda, güvenilirlik ve geçerlilik testi sonuçları oldukça iyi düzeyde bulunmuştur. Hipotez testleri ile Z kuşağı ve internette alışveriş ilgilenimleri ile cinsiyet, yaş ve gelir düzeyleri arasında anlamlı bir fark olup olmadığı incelenmiştir. Katılımcıların cinsiyetleri arasında anlamlılık değeri 0.05'ten büyük ($p>0.05$) olduğu için anlamlı bir fark olmadığı saptanmıştır. Ayrıca, katılımcıların yaşları ile internette alışveriş ilgilenimleri ölçeğiyle yapılan analiz sonucunun 23 ve üzeri yaşlarındaki katılımcıların internette alışverişin memnuniyetine ilişkin tutumları, 19-22 yaş arasındaki katılımcılardan daha yüksek olduğunu göstermektedir. Son olarak katılımcıların aylık gelirleri ile internette alışveriş ilgilenimleri baktığında, 500-999 TL arasında aylık gelire sahip olan kişilerin internette alışveriş ilgilenimlerinin daha yüksek olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Z Kuşağı, İnternette Alışveriş, E-ticaret, Elektronik ticaret, E-ticaret Algısı.

Generation Z and Online Shopping Interests

Abstract

The birth of people in the same society but in different periods creates different generations. Factors such as changing social conditions, social opportunities, and changing technology are among the reasons for generational

* Doğu Akdeniz Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulunun 05.10.2020 Tarih, 2020/0207 sayılı kararı ile Etik Kurul Kararı alınmıştır.

differences. From past to present, these differences have created noticeable improvements in people's social lives and created new employment areas. Through, developing technology, people can easily do their jobs on the internet. Generation Z, who is prone to technology, is the most active users of technology as of the period they were born. The development of technology so much brings people's access to basic needs such as shopping in the virtual environment. E-commerce offers people the opportunity to shop from where they are in a virtual environment. The Turkish Republic of Northern Cyprus cannot easily access many products within the geographical location and transportation possibilities of the island, and the products are sold in very high quantities. This study was the participation of 250 Z generation young people studying in Northern Cyprus. The purpose of research is to measure the interest level within the e-commerce of Generation Z students studying at the university. Results of this study, reliability and validity test results were found to be quite good. With hypothesis tests, it was examined a significant difference between the internet shopping interests of Generation Z and their gender, age, and income levels. The significance value was greater than 0.05 ($p > 0.05$) between the genders of the participants, with no significant difference. In addition, the online shopping interests of the participants aged 23 and over are higher than the participants aged 19-22 towards online shopping satisfaction. Finally, it is seen that people with a monthly income of 500-999 TL have a higher interest in online shopping.

Keywords: Generation Z, Online Shopping, E-Commerce, Electronic commerce, E-Commerce Perception.

Giriş

Günümüzde büyük, küçük demeden dünyayı hızla etkisine alan internet alışkanlığı, bir nevi bağımlılık haline gelmiştir. İnternet kullanımı birçok alanda hayatımızı etkilemektedir. İnternet üzerinden alışveriş yapmakta bunlardan en önemlileri haline gelmiştir. İnsanlar beğendikleri veya daha uygun fiyata buldukları mal veya hizmeti dünyanın diğer bir ucundan sipariş edip, kredi kartı kullanımıyla parasını ödeyerek satın alabilmektedir. Yapılan bu alışverişin internet ortamında yapılmasına verilen isim e-ticaret olarak tanımlanmaktadır. E-ticaretin tanımına baktığımızda; tablet, cep telefonu ve bilgisayar gibi elektronik cihazlar kullanılarak internet üzerinden "Online işlemler" olarak tanımlanmaktadır. Mal veya servisin çevrimiçi kanallardan verilen, teslimatının çevrimiçi veya çevrimdışı olan kanallardan yapılan, ödeme yönteminin ise çevrimiçi veya çevrimdışı kanallardan yapılabilen alışveriş türü olarak kullanılmaktadır (Armağan ve Turan, 2014, s. 22).

E-ticaret sağlamış olduğu imkânlardan dolayı hızla büyümüş ve yaygın hale gelmiştir. Dünya'nın herhangi bir ülkesindeki bir müşteri her an, mekân ve güvenlik sıkıntısı olmadan rahatlıkla istediği ürünü seçebilmekte ve bunu yine aynı şekilde ödemesini yapıp alabilmektedir. Ayrıca, ürün çeşitliliğinin

fazla olması ve az maliyetle sahip okunulabilmesi en büyük avantajlarından. E-ticaret, elde edilen e-ticaretin paydaşları olan tüketiciler, üreticiler ve diğer paydaşlar tarafından paylaşılarak, bilgilerin şirketlerden şirketlere, şirketlerden kişilere yönelik ticari işlerdir (Öz, 2004, s. 95). İşletme anlayışında değişime sebep olan e-ticaret, genel adıyla teknolojinin gelişmesi ve ağ teknolojilerinin var edilmesiyle ticarete esneklik sağlamıştır. Tüm bu gelişmeler sonrasında, işletme içi örgütlenme modellerinin değişmesine ve sanal girişimlerin var olmasına imkân tanımıştır. Dolayısıyla, “sanal tüccar” kavramı oluşmuştur. Sanal Tüccar e-ticaret işi yapanlara verilen isimdir ve neredeyse her yaşta kesimin internet kullanımının artmasıyla, faaliyet alanı aynı oranda büyümektedir (Öngören, 2005, s. 25).

Bu çalışmanın amacı Z kuşağının internet kullanımı ve e-ticaret tercihlerine etki eden faktörlerinin belirlenmesidir. Bu kapsamda Z kuşağı mensubu olanlar 2000 sonrası doğanları içerdiğinden dolayı üniversite öğrencilerine uygulanmış olup, e-ticaret konusundaki tutum ve kaygılarını belirlemek ve ortaya çıkan sorunlara çözüm önerileri getirebilmektir.

Kavramsal Çevre

Z Kuşağı

Farklı toplumlarda yaşayan, büyüyen insanlar arasında her açıdan farklılıklar bulunmaktadır. Teknoloji de bu farklılıklardan biridir. Aynı toplumda yaşayan insanlarda bile kuşaklar arasındaki teknolojik farklılık oldukça yoğun görülmektedir. Oluşan farklılıklar, farklı kuşakların iletişim, düşünce ve yaşam tarzı farklılıklarını ortaya koymaktadır. İnsanların farklı zaman aralığında doğmaları, kuşaklar arasında farklı toplumsal çevreye, farklı bir aile yapısında büyümelere ve değişen teknolojik farklılıklara neden olmaktadır (Körelçiner, 2018, s. 30).

Z kuşağı dünyanın yeni kuşaklarından olan en son kuşaktır. Bu kuşağın mensuplarını 2000 yılı ve sonrasında doğanlar oluşturmaktadır. Z kuşağına farklı isimler verilmektedir. Bunlardan bazıları; Kristal çocuklar, I Kuşağı, Gelecek Kuşağı, iGen, Daima çevrimiçi, çocuklarının yanı sıra, bireysellik yanlısı olduklarından dolayı Strauss ve Howe ismi de verilmektedir (Çetin Aydın ve Başol, 2014, s. 6).

Z kuşağı mensupları tamamen teknolojik bir dönem içerisine doğduklarından dolayı teknolojiyi hayatlarının her bölümünde kullanmakta olup, teknolojik bir hayat yaşamaktadırlar. Bu kuşak konuşmaktan çok yazmayı tercih etmekte olduklarından dolayı teknolojiyi iletişim aracı olarak çok iyi bir şekilde kullanmakta ve istedikleri zaman, istedikleri bilgiye ve dünyanın herhangi bir yerinde yaşayan insanlara kolayca ulaşabilmekte ve onlarla çok rahat iletişim kurabilmektedirler (Gümüş, 2019, s. 2179). Z kuşağının belirgin özelliklerine baktığımızda sabırsız, teknoloji ve teknolojik cihazlara ile yapışık yaşayan, internetin tüm imkânlarını kullanabilen, aceleci, yaratıcı, birden fazla konuya aynı anda odaklanabilen ve karar alma becerisine sahip, hızlı tüketen bir profili bulunmaktadır (Altuntuğ, 2012, s. 210). Z kuşağı kendine en yakın kuşak olan Y kuşağı gibi teknoloji aracılığıyla kıtalar arası

sınırları ve ülkeler arası sınırları ortadan kaldırmaktadır. İleriye dönük yabancı akranlarıyla kolay uyum sağlayabilecekleri düşünülen bu kuşağın ruhsal olarak ve sosyal yaşantılarında daha sorunsuz olabilmeleri düşünülmektedir (Körelçiner, 2018, s. 25).

Y kuşağının 10 ila 20 yaş arasında tanışabildikleri teknoloji ile onlar doğar doğmaz tanışmaktadırlar. Dolayısıyla, Z kuşağı mensupları, günümüz sonrasının gizemli çocukları olma özelliğini taşımaktadırlar. Ancak bu durum haklarında birtakım çıkarımlar yapmayı mümkün kılmaktadır. Bu kuşağın bireylerinin elleri, kolları kadar değerli olan hatta vücudunun bir uzvu gibi işlevsel olan sosyal ağlar, internetin kullanımını sağlayan teknolojik cihazlardır. İlkokul çağında hatta daha da erken, farklı ağlara üye oluyorlar ve sonradan hayatımıza giren birçok süreç ve yenilik onlar için hayatın gerçeği ve kendisi olarak şekillenmesiyle büyümektedir (Acıhoğlu, 2015, s. 60).

Z kuşağı mensuplarının teknolojik çağın içerisinde dünyaya gelmelerinden dolayı onlara "Dijital Yerliler" denilmektedir. "Dijital yerliler" kavramı teknolojinin ve imkânlarının daha önceki yıllara göre en üst seviyede ve bir ortamda dünyaya gelen ve büyüyen teknolojinin tüm imkânlarından en üst seviyede etkilenen ve faydalanabilen bireyleri içermektedir. Dijital yerliler, sürekli olarak dijital ortamın içerisinde olmaları, sürekli bilgisayar oyunları oynamalarından dolayı düşünme yetileri farklı bir şekilde gelişmiştir. Dolayısıyla, bazı ilişsel yapı farklılıkları bulunmaktadır. Bunlardan birkaç tanesi şöyle ifade edilebilir; aynı anda birden fazla iş yapabilmek, hızlı hareket, grafiği metine tercih, paralel bilişsel yapı, öğrenimde keşfe daha ağırlık vermedir. Bunun aksine teknolojik bir ortamda doğmayıp, daha sonradan teknolojinin imkânlarını kullanma eğilimi olan veya mecbur kalan bireylere ise "Dijital Göçmenler" olarak ifade edilmektedir (Arabacı ve Polat, 2013, s. 15; Kahyaoğlu, 2015, s. 840).

Bu tanımlara göre, kuşakları sınıflandırdığımızda teknoloji ile büyüyen Y ve teknolojiye doğan Z kuşağına "Dijital Yerliler", teknolojiyi sonradan tanıyıp ona ayak uydurmaya çalışan Sessiz Kuşak, Baby Boomers ve X kuşağına da "Dijital Göçmenler" olarak ifade edebiliriz.

Henüz iş hayatında yer almayan Z kuşağı bireylerin alışılmamış bir çalışma ortamı, çalışma disiplinine ve kurallarına sahip olmaları beklenmektedir. Ekonomik gücünü eline aldığı anda ise her şeyi eleştiren, ürünleri olduğu gibi kabul edenler yerine üzerinde değişiklikler talep eden beğenmesi zor, ikna edilmesi zor ve uğraştırıcı müşteri profili olarak karşımıza çıkmaları beklenmektedir. Z kuşağı diğer kuşaklar gibi kararlı, neyi istediğini veya neyi istemediği net olarak bilemeyen bir kuşak olma özelliği taşımaktadır. Bu nesil mensuplarına hitap edebilecek pazar incelendiğinde, Z kuşağına ulaşabilmek farklı pazarlama yöntemleri ile mümkün olabileceği bunun için de kendilerini yenilemeleri ve geliştirmeleri gerektiği görülmektedir. Z kuşağı bireylerin hali hazırda çalışanları olduğu gibi çalışmayan kısmı da bulunmaktadır. Kendi parasını kazanan kısmı zaten kendi istek ve ihtiyaçları doğrultusunda harcamalar yapmaktadır. Ancak çalışmayan kısmı çok küçük ve

ekonomik özgürlükleri olmamalarına rağmen, kendi istek ve ihtiyaçları doğrultusunda satın alma faaliyetlerini yönetebiliyor, yeni ürünleri keşfetmeyi, onları denemeyi ve sahip olmayı sevmektedirler (Demirdöğmez ve Taş, 2020, s. 30).

Z kuşağının marka sadakatlerinin oldukça zayıf olduğu gözlemlenmektedir. Bu kuşağın üyeleri tercih ettikleri markaları çok hızlı ve sık bir şekilde değiştirdikleri gözlemlenmektedir. Ayrıca, kullandıkları ürünler hakkındaki olumlu veya olumsuz görüşlerini ve deneyimlerini anında sosyal medya platformlarında paylaşmaktadırlar. Markalar, Z Kuşağı'nın ilgisini çekmek için aynı zamanda çok farklı sosyal medya platformlarına ve ulaşım kanallarına hitap etmelidir. Z kuşağının da müşteri hedeflerinden olup başarıya ulaşmak isteyen markalar yeni sosyal ağ ve teknolojiler üzerinden mesaj ulaştırırlar olacaktır (Gümüş, 2020, s. 390).

Türkiye’de E-Ticaret Gelişimi

Türkiye’de TÜBİTAK ve ODTÜ'nün 1991 yılında başlayan ortak çalışmaları sonrasında 12 Nisan 1993 tarihinde ilk olarak internet bağlantısı gerçekleştirilmiştir. Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) internet ilk olarak kullanmaya başlamış olup 1994 ve 1996 yılları arasında Boğaziçi üniversitesi, Bilkent üniversitesi, Ege Üniversitesi ve İstanbul Üniversitesi 'de internet kullanımına başlamıştır. Daha sonra özel internet siteleri kurulmuş (Mynet, Ekşi Sözlük) hizmet vermeye başlamıştır. 1997 yılında Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu'nun (BTYK) gerçekleştirmiş olduğu "elektronik ticaret ağının oluşturulması" konulu toplantı ile e-ticaret için ilk adım atılmıştır. Bu gelişmenin ardından Dış Ticaret Müsteşarlığı "koordinatörlük" görevi verilirken TÜBİTAK' da "sekretarya" olarak görevlendirilmiştir ve Dış Ticaret Müsteşarlığı başkanlığında Elektronik Ticaret Koordinasyon Kurulu (ETKK) 1998 tarihinde hukuk, finans, teknik olarak çalışmalar yapacak alt gruplar ile oluşturulmuştur. BTYK teknik ve idari alt yapının kurulması aynı zamanda yasal ve hukuki yapının kurulması, e-ticarete teşvik ve kullanım tedbirlerin hazırlanması, iç ve dış politika uygulamalarıyla uyumlu olması için görevler tanımlanmıştır. 2001 yılında Başbakanlık koordinasyonu ile yapılan toplantıda görüşülmüş olup, internetten etkili bir şekilde fayda sağlamak üzere "e-Türkiye" başlamıştır (Baykal, 2018).

DTM içerisinde oluşturulan Elektronik Ticaret Genel Koordinatörlüğü, "e-Ticaret çalışma grubu" olarak işlevini devam ettirmiştir. 2003-2004 tarihinde e-ticaret çalışma grubunun hazırladığı eylem planı ile devam edilmiştir. TAİEX projesi 2007 tarihinde AB'nin e-ticaret alanındaki mevzuatını incelemek amacıyla DTM koordinasyonunda e-ticaret uygulama grubunun da bulunan tüm kamu kurum ve kuruluşları ile birlikte hazırlanmış ve kabul edilmiştir. Türkiye’de e-ticarete ile ilgili herhangi bir kanuni düzenleme olmadığından dolayı 2008 tarihinde, DTM ve tüm paydaşların katkılarıyla "Elektronik Ticaret Direktifi Çalışma Grubu" oluşturulmuştur. 2009 yılında yapılan girişimler ve çalışmalara ile "Elektronik Ticaretin Düzenlenmesi Hakkında Kanun Tasarı Taslağı" hazırlanmış olup, 2010 yılında "Elektronik Ticaretin Düzenlenmesi Hakkında Kanun Tasarı Taslağı" Adalet Bakanlığı

tarafından TBMM'ne sunulmuştur. Fakat görüşmeler ve incelemeler 2 yılı aşığı için zamanaşımına uğramış ve kadük (bir yasama döneminde sonuçlandırılmayan kanun tasarısı ve tekliflerinin hükümsüz kalması) olmuştur. 2014 yılında Adalet Bakanlığı tarafından düzeltmeler yapılarak tekrardan TBMM'ne sunulmuş ve kabul edilmiştir. 2015 yılında yürürlüğe giren 6563 Sayılı "Elektronik Ticaretin Düzenlenmesi Hakkında Kanun'un e-ticaret hakkındaki tüm alt mevzuat çalışmaları ve kamu düzenlemelerinin koordineli görevi Gümrük ve Ticaret Bakanlığına verilmiştir. Bu görevin ardından, "Ticari İletişim ve Ticari Elektronik İletiler Hakkında Yönetmelik" ile "Elektronik Ticarete Hizmet Sağlayıcı ve Aracı Hizmet Sağlayıcılar Hakkında Yönetmelik" adlı iki yönetmeliği hazırlayan bakanlık, e-ticaret sağlayıcılarının sahip oldukları sorumlulukları ve çalışma detaylarını belirlemiştir (E-Ticaret..., 2015).

Türkiye E-Ticaret Perakende Pazar Büyüklüğü

Türk Bilişim Sanayicileri Derneği'nin (TÜBİSAD) hazırlamış olduğu "Türkiye e-Ticaret Pazar Büyüklüğü" yıllık raporuna göre, 2018 yılında, e-ticaret sektörü geçmiş yıllara göre %42 büyüme göstererek 59,9 milyar liralık bir hacmine ulaşmış bulunmaktadır. 2014-2018 yılları baz alındığında ise yıllık ortalama büyüme hızı %33'tür. 2017 verilerine göre ülkeler bazında bakacak olursak gelişmiş ülkeler %11,1 ortalama pazar büyüklüğüne sahiptir. Ülkelere baktığımızda sıralamanın en başında İngiltere %17,0 ile ilk sırada bulunmaktadır. İngiltere'yi %13,7 ile ABD, %11,0 ile Almanya, %8,8 ile Fransa, %8,6 ile Japonya ve %4,6 ile İspanya takip etmektedir. Gelişmekte olan ülkeler de ise ortalama %5,9'luk bir hacme sahip olup sıralama şu şekildedir; Çin %23,7, Brezilya %7,2, Polonya %6,7, Hindistan %5,2, Rusya %5,0 ve Türkiye ise %4,1 gibi bir Pazar büyüklüğüne sahiptir. Türkiye'nin 2018 yılının rakamları ise %5,3'dür (TÜBİSAD, 2019).

Türkiye'nin e-ticaret pazar kategorilerine ve öne çıkan trendlere baktığımızda; tüketici ürünlerindeki fiyatların artması ve döviz kurlarının etkisiyle geçmiş yıllara göre sepet büyüklükler daha fazla artış göstermiştir. Uluslararası turist sayısındaki artış, havayolu ve konaklama sektörünün de olumlu etkiler yaratmıştır bu yükseliş kurların da etkisiyle e-ticarette tatil ve seyahat kategorisinin hızlı bir şekilde büyümesini sağlamıştır. Geçen yıl içerisinde perakende sektörü toplamı her ne kadar düşük bir büyüme göstermiş olsa da sektörün e-ticaret kanalının büyümesi hızlı olduğundan dolayı %5,3 oranında büyüme olmuştur. Tatil-Seyahat sektöründe 22,9 milyar TL ile %54 yıllık büyüme kaydedilmiştir. 20,8 milyar TL ile %41 büyüme ile yalnızca Online Perakende (Fiziksel mağazası olmayıp sadece internet üzerinden satış yapanlar) takip etmektedir. Çok Kanallı online Perakende Çeşitli ürün ve hizmet veren siteler: 10,7 milyar TL ile %30 oranında büyüme göstermiştir. Online Bahis ise 5,5 milyar TL ile %26 büyüme göstermiştir (Muhabirleri, 2015).

Çok kanallı (Hem internet üzerinden hem de fiziksel mağazadan satış yapanlar): Elektronik; 3,4 Milyar TL %13 oranında büyüme kaydederken, 2,6

Milyar TL ve %52 ile Giyim ve Ayakkabı, 1,3 Milyar TL %46 ile Ev ve Deko- rasyonu, 0,5 Milyar TL ile %30 oranında büyüme ile Eğlence ve Kültür takip etmiştir (TÜBİSAD, 2019).

Günümüzde kullanılmakta olan e-ticaret sektörü, gelecekte de gençlerin ve çalışan kesimin tercihi olacağı anlaşılmaktadır. Aynı zamanda tüketici satın alma davranışlarında köklü değişimler yaratacaktır. Pandemi döneminde insanların ihtiyaçlarını karşılaması için en çok tercih edilen bu sektör en kötü günlerimizde can kurtarıcı olmuştur. Her sabah başka bir dünyaya uyandığımız şu günlerde, insanların dışarıya çıkmadan e-ticaretin imkânlarına mecbur kalmaktadır. Yakın bir zaman içerisinde “ses ile arama” özelliğinde e-ticaret sitelerinde yerini alacaktır (Keskin ve Baş, 2015, s. 55). E-ticaret sektöründeki uluslararası alanda faaliyet gösteren işletmeler, potansiyel uluslararası müşterilere daha hızlı ve sorunsuz bir şekilde hizmet verebilecektir. İçerisinde bulunduğumuz Dijital dönüşüm sayesinde, perakende pazaryeri konusunda büyük fırsatlar ortaya çıkmaktadır. Şirketlerin geleceğini olan Dijital dönüşüm, işletmelerin adaptasyonu doğrultusunda olumlu olarak etkileyecektir (Onat, 2020).

Araştırmanın Amacı

Z kuşağı doğdukları dönem olanakları açısından teknolojinin gayet iyi bir düzeyde olduğu dönemdir. Böylelikle internet ve e-ticaret konusunda önceki kuşaklara nazara daha aktif oldukları bilinmektedir. Toplumlar kendileri için sağlıklı ve güçlü bir ekonomi ve gelişmişlik gösterebilmek adına değişen dünya şartlarına uyum sağlaması gerekmektedir. Bilgi ve bilişim teknolojileri ise toplumlara imkanlar sağlamakla birlikte istihdam gücünü arttırmaktadır. Dolayısıyla teknolojik çağa adapte olmak ve iyi yönde kullanabilmek toplumların refah düzeyleri için büyük önem taşımaktadır (Miynat ve Özcan, 2016, s. 510).

İnternet ile bütünleşik olarak doğan Z kuşağı akıllı telefon, tablet gibi teknolojik araçların aracılığıyla günlük yaşamlarında ve hayatlarının her alanında interneti sürekli kullanmaktadırlar. Bu sayede bilgi almak istedikleri her konuda kolayca bilgi edinebilmektedirler. İnternetin yaygın kullanımı tüm dünya genelinde insanlar için yeni iş sahalarını arttırmaktadır. E-ticaret bunlardan biri olma özelliği taşımaktadır. Türkiye’de 18-25 yaş arasındaki genç kesim yani Z kuşağının 3,5 milyonluk kısmı yasal olarak internet aracılığıyla alışveriş yapabilme özelliği taşımaktadır (Demirdöğmez ve Taş, 2020, s. 32). Bu çalışmada, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nde (KKTC) okuyan Z kuşağına mensup 250 öğrencinin e-ticaret konusundaki ilgilenim düzeyini ölçmek hedeflenmiştir. Araştırma 2018-2019 eğitim ve öğretim yılının bahar döneminde gerçekleştirilmiştir. Ayrıca asıl amaca bağlı kalınarak, katılımcıların cinsiyeti, yaşı, okudukları bölümler, gelir düzeyleri ve yaşadıkları ile e-ticarete karşı ilgilenim düzeyleri arasındaki bağlantıyı incelemek hedeflenmiştir.

Yöntem

Araştırma verilerini toplamak amacıyla KKTC’de, bulunan Üniversitelerde okuyan 250 öğrenciyle yüz yüze görüşerek anketler dağıtılmıştır. Anket formu üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm Z kuşuğu demografik özellikleri belirlemek amacıyla oluşturulmuş sorulardan oluşmaktadır, ikinci bölüm ise Z kuşuğunun internet kullanım alışkanlıklarını anlamak amacıyla hazırlanmış sorulardan oluşmaktadır. Anket formunun son bölümü ise Z kuşuğu mensuplarının e-ticarete yönelik tutumlarını, internetin yararına inanma, bunun yanı sıra internet üzerinden alışveriş ilgilenim seviyelerini belirlemeyi amaçlayan ölçek ifadelerine yer verilmiştir. Anket formunda 5’li Likert tutum ölçeği kullanılmış olup, kullanılan ölçekler internetten alışveriş yararını belirlemede kullanılan ölçek (İşler, Yarangümelioğlu ve Gümülü, 2014, s. 80), tutum ölçeği (Zhou, Dai ve Zhang, 2007, s. 45), diğer ölçek olan tüketici ilgilenim düzeyini belirleme ölçeği (Jain ve Srinivasan, 1990, s. 600; Armağan ve Turan, 2014, s. 22; Karabaş, 2018, s. 88) çalışmalarından faydalanılarak oluşturulmuştur. Kullanılan anket formunda, tüketici ilgilenim düzeyini belirlemek amacı ile 16, internete kullanımına yönelik tüketici tutumunun belirlenmesi için 14, internet alışverişin yararlarını belirlemeye yönelik 6 olmak üzere toplam 36 ifade bulunmaktadır. Çalışmanın evrenini Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nde Üniversite’de okuyan Z kuşuğu mensubu öğrenciler oluşturmaktadır. Örneklemi ise kolayda örneklem yöntemiyle 250 adet anket dağıtılmıştır. Araştırmanın yürütülebilmesi için gerekli etik kurul izni alınmıştır.

Bulgular

Z kuşuğu ve internetten alışveriş ilgilenimleri çalışması kapsamında gerçekleştirilmiş olan çalışmanın analiz sonuçları aşağıdaki tablolarda verilmiştir. Toplanan tüm verilerin analizi için SPSS 24.0 ve Amos 24.0 analiz programı kullanılmıştır.

Tablo 1. Demografik Bulgular

Demografik değişkenler		N	%
Cinsiyetiniz	Kadın	119	47.6
	Erkek	131	52.4
Yaşınız	15-18	12	4.8
	19-22	203	81.2
	23 ve üzeri	35	14.0
Okudukları Bölüm	İlahiyat	87	34.8
	Türkçe öğretmenliği	17	6.8
	Arapça öğretmenliği	8	3.2
	İngilizce öğretmenliği	6	2.4
	Hukuk	39	15.6

	Psikoloji	43	17.2
	RPD	37	14.8
	Özel eğitim	13	5.2
Yaşadıkları bölgeler	Girne	2	.8
	Lefkoşa	218	87.2
	Mağusa	4	1.6
	İskele	1	.4
	Türkiye	24	9.6
	Güzelyurt	1	.4
	Gelir düzeyleri	500-999 TL	148
1000-1499 TL		56	22.4
1500-1999 TL		16	6.4
2000 TL ve üzeri		30	12.0
Toplam		250	

Katılımcılara ait demografik bilgiler Tablo 1’de verilmiştir. Tablo 1’de görüldüğü üzere araştırma toplamda 250 KKTC’de yaşayan katılımcı ile gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların %47,6’sı kadın iken, %52,4’ü erkek katılımcıdan oluşmaktadır. Bununla birlikte, katılımcıların %81,2’si 19-22 yaş aralığında iken, %14’ü 23 ve üzeri yaşında olduğunu belirtmiştir. Katılımcıların okudukları bölümler incelendiğinde ise sırasıyla %34,8’i ilahiyat, %6,8’i Türkçe öğretmenliği, %3,2’si Arapça öğretmenliği, %2,4’ü İngilizce öğretmenliği, %15,6’sı hukuk, %17,2’si psikoloji ve %14,8’i RPD bölümünü okurken %5,2’si özel eğitim bölümünü okumaktadır. Bir diğer değişken olan yaşadıkları bölge sorusuna katılımcıların %87,2’si Lefkoşa olarak belirtirken %9,6’sı Türkiye olarak belirtmiştir. Son olarak katılımcıların gelir düzeyleri incelendiğinde ise sırasıyla %59,2’si 500-999 TL, %22,4’ü 1000-1499 TL, %6,4’lük kısmı ise 1500-1999 TL gelire sahipken %12’si 2000 TL ve üzeri gelire sahip olduğunu belirtmiştir.

Tablo 2. Katılımcı İnternet Kullanım Bilgileri

Katılımcı internet kullanım bilgileri	Tanımlar	N	%
Evinde internet bağlantınız var mı?	Evet	219	87.6
	Hayır	31	12.4
Akıllı telefon kullanıyor musunuz?	Evet	243	97.2
	Hayır	7	2.8

Z Kuşağı ve İnternette Alışveriş İlgilenimleri

Kişisel bilgisayarınız var mı?	Evet	153	61.2
	Hayır	97	38.8
Kredi kartı kullanıyor musunuz?	Evet	166	66.4
	Hayır	84	33.6
İnternet bankacılığı kullanıyor musunuz?	Evet	191	76.4
	Hayır	59	23.6
İnternette alışveriş yapıyor musunuz?	Evet	185	74.0
	Hayır	65	26.0
İnternette alışveriş güvenli buluyor musunuz?	Evet	160	64.0
	Hayır	90	36.0
Almayı düşündüğünüz ürünü internette araştırıyor musunuz?	Evet	207	82.8
	Hayır	43	17.2
Teknolojik ürünlere merak duyuyor musunuz?	Evet	195	78.0
	Hayır	55	22.0

Katılımcıların internet kullanımına dair sorular Tablo 2’de verilmiştir. Tablo 2 incelendiğinde katılımcıların %87,6’sı evinde internete sahip olduğunu belirtmiştir. Ayrıca katılımcıların %97,2’si akıllı telefona sahip olduğunu belirtirken %61,2’si de kişisel telefona sahip olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte katılımcılara sırasıyla kredi kartı kullanıp kullanmadıkları, internet bankacılığı kullanıp kullanmadıkları ve internette alışveriş yapıp yapmadıkları sorulmuştur. Sırasıyla katılımcıların %66,4’ü kredi kartını kullandıklarını, %76,4’ü internet bankacılığını kullandığını belirtirken, katılımcıların %74’ü internette alışveriş yaptığını belirtmiştir. Daha sonra katılımcılara sırasıyla internette alışveriş güvenli bulup bulmadıkları, almak istedikleri ürünleri internette araştırıp araştırmadıkları ve teknolojik ürünlere karşı meraklı olup olmadıkları sorulmuştur. Katılımcıların %64’ü güvenli bulurken %36’sı güvenli bulmadığını belirtmiştir. Ancak katılımcıların %82,8’i internette araştırma yaptığını belirtmiştir. Son olarak katılımcıların %78’i teknolojik ürünlere karşı meraklı olduğunu belirtmiştir.

Tablo 3. Katılımcı İnternet Kullanım Bilgileri

İnternet kullanım bilgileri	Tanımlar	N	%
-----------------------------	----------	---	---

	1 saatten az	24	9.6
İnternette ne kadar zaman geçiriyorsunuz?	2-3 saat arası	99	39.6
	4-6 saat arası	87	34.8
	6 saatten fazla	40	16.0
	Hiç	52	20.8
İnternette alışveriş yapma sıklığınız nedir?	Nadiren	70	28.0
	Ara sıra	88	35.2
	Genellikle	30	12.0
	Çok sık	10	4.0
İnternette en çok hangi amaçla kullanıyorsunuz?	Sosyal ağ ve iletişim	193	77.2
	Akademik-bilimsel araştırma	8	3.2
	Bilgi edinme	31	12.4
	Alışveriş	4	1.6
	Haber takibi	14	5.6
İnternette alışveriş yapma nedeniniz nedir?	Fiyat kıyasıyla daha ucuzu olması	88	35.2
	Zamandan tasarruf	25	10.0
	Çeşit bolluğu	52	20.8
	Merak duygusunun tatmini	16	6.4
	Sosyal çevreye uyum sağlama	2	.8
	Bulunamayan ürünlere kolay erişim sağlama	67	26.8

Anket formunun üçüncü bölümünde ise katılımcıların internet kullanım bilgileri saptanmak hedeflenmiştir. Elde edilen sonuçlar Tablo 3’de verilmiştir. Buna göre katılımcıların %39,6’sı internette 2-3 saat arası zaman geçirirken %9,6’sı 1 saatten az zaman geçirdiğini belirtmiştir. Bununla beraber katılımcıların %34,8’si 4-6 saat arası, %16’ı ise 6 saatten fazla zaman geçirdiğini belirtmiştir. Çalışmaya katılan katılımcıların %35,2’si ara sıra internette alışveriş yaptığını belirtirken %20,8’i hiç alışveriş yapmadığını belirtmiştir. İnternette en çok hangi amaçla kullandıkları sorusuna çoğunluk olarak katılımcıların %77,2’lik bir oranla sosyal ağ ve iletişim amacıyla kullandığı saptanmıştır. Son olarak katılımcıların internette alışveriş yapma nedenleri sorusuna verdikleri cevaplar ve katılımcı sayıları sırasıyla %35,2’si fiyat kıyasıyla daha ucuzu olması, %26,8’i bulunamayan ürünlere kolay erişim sağlama, %20,8’i çeşit bolluğundan olduğunu belirtirken, %10’u zaman tasarrufu, %6,4’ü merak duygusunun tatmininden son olarak %0,8’lik kısmı ise sosyal çevreye uyum sağlama nedenlerinden dolayı olduğunu belirtmiştir.

Tablo 4, Tablo 5, Tablo 6 ve Tablo 7’de verildiği üzere, araştırma kapsamında toplanan verilerin güvenilirlik ve geçerlilik analizlerine yer verilmiştir. İlk olarak geçerlilik analizleri olan açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri yapılmıştır (Altunışık, Coşkun, Bayraktaroğlu ve Yıldırım, 2007, s. 70; Şencan, 2005, s. 328). Ölçeğin veri yapısının uygulamasını belirleyebilmek için ilk olarak açıklayıcı faktör analizi (Çakmur, 2012, s. 342) ile Kaiser Mayer Olkin (KMO) ve Bartlett’s Test of Sphericity değerleri belirlenmiştir. Daha sonra doğrulayıcı faktör analizi ile toplanan veri ile araştırma modeli arasındaki uyumu belirlemeye yönelik uygulanmıştır (Schermelleh-Engel, Moosbrugger ve Müller, 2003, s. 45). Ölçeğin tutarlılık ve istikrarlılık derecesini belirlemek adına ise Cronbach Alpha güvenilirlik analizi uygulanmıştır (Kılıç, 2016, s. 48).

Tablo 4. İlgilenim Değişkeninin AFA ve DFA Sonuçları

İnternette Alışverişe Yönelik İlgilenim	AFA	DFA
İnternette ürün/hizmet satın aldığında onu gerçekten almış olmalı mıydın, bilemezsin	0.78	0.65
İnternette ürün/hizmet seçmek oldukça zor bir iştir	0.77	0.74
İnternette ürün/hizmet satın alırken doğru tercihi yaptığından asla tam emin olamazsın	0.74	0.63
Birinin internette ne aldığı onun kim olduğu hakkında ipuçları verir	0.63	0.50
Birinin internette alışveriş yapıyor olması onun hakkında bir fikir edinmeyi sağlar	0.76	0.66
İnternette alışveriş yapma durumum benim kişiliğimi yansıtır	0.85	0.83
İnternette alışveriş yapmak benim için son derece önemlidir	0.85	0.86
İnternette alışverişe gerçekten çok ilgi duyarım	0.72	0.71
Kendim ya da yakınlarım için internette alışveriş yapmak benim için bir zevktir	0.72	0.73
İnternette alışveriş yapmayı kendim için bir hediye vermek olarak görürüm	0.62	0.67
İnternette alışveriş yapma imkânına sahip olmak beni mutlu eder	0.75	0.84
İnternette alışverişte satın aldıktan sonra kötü bir seçim yaptığımı anlarsam kendime çok kızarım	0.83	0.65
İnternette ihtiyaçlarımı karşılamayan bir ürün satın almak gerçekten çok sinir bozucudur	0.60	0.61
Açıklanan Varyans Yüzdesi		63.788
Total		4.832
AFA	Kaiser Mayer Olkin (KMO)	0.83
	Bartlett’s Test of Sphericity	1394.609
CMIN		230.893
DFA Değerleri	CMIN/DF	3.724
	NFI	0.83

	CFI	0.87
	IFI	0.87
	RMR	0.07
	RMSEA	0.10
Güvenilirlik Analizi	Cronbach Alpha	0.82

Katılımcıların internet alışverişine yönelik ilgilenim düzeylerini belirlemek adına geliştirilen ölçeğin faktör analizi sonuçları Tablo 4’de verilmiştir. Yapılan analiz sonucunda KMO değerinin 0.83, Bartlett’s test sonucunun ise anlamlı olduğu saptanmıştır ($p < 0.05$) (Ercan ve Kan, 2004, s. 213). Ayrıca İlgilenim ölçeği için bakıldığında açıklanan varyans yüzdesi 63.788 olarak bulunmuştur. Doğrulayıcı faktör analizi sonucunda elde edilen değerlerin CMIN (230.893), CMIN/DF (3.724), NFI (0.83), CFI (0.87), IFI (0.87), RMR (0.07), RMSEA (0.10) değerlerinin iyi derecede kabul edilebilir olduğu saptanmıştır (Doğan ve Başokçu, 2010, s. 67). Bir başka önemli nokta ise Cronbach Alpha güvenilirlik analizi değeri (0.82) ölçeğin güvenilir olduğunun kabul edilebilir derecede olduğunu göstermektedir (Kılıç, 2016, s. 47).

Tablo 5. İnternette Alışverişe Yönelik Tutum Değişkeninin AFA ve DFA Sonuçları

İnternette Alışverişe Yönelik Tutum	AFA	DFA
Kredi kartından hariç farklı ödeme seçeneklerinin olması alışveriş yapma isteğimi artırır	0.63	0.58
Ürünün güvenli bir kargo şirketiyle gelmesi alışveriş isteğimi artırır	0.83	0.62
Web sitesinin güvenilirliğini uygulamalar alışveriş yapma isteğimi artırır	0.86	0.86
Satın almak istediğim ürünlerin teslim tarihinin belli olması ürüne olan ilgimi artırır	0.84	0.85
Satış sonrası destek alabilecek olmam alışveriş yapma isteğimi artırır	0.84	0.84
Üyeye özel kampanyaların olması alışveriş yapma isteğimi artırır	0.85	0.85
Ürünlerde anlık veya günlük indirim uygulanması alışveriş yapma isteğimi artırır	0.86	0.85
Ürünlerle ilgili detaylı içerik olması alışveriş isteğimi artırır	0.85	0.85
Fiyatı düşen ürünleri internette görmek, ihtiyacım olmasa da ürüne ilgilenmemi sağlar	0.85	0.62
Kredi kartından hariç farklı ödeme seçeneklerinin olması alışveriş yapma isteğimi artırır	0.72	0.67
İlgi alanlarıma özel bilgilendirici mail gelmesi alışveriş yapma isteğimi artırır	0.63	0.80
Ürünlerle ilgili yorumların olması alışveriş isteğimi artırır	0.76	0.71
İndirim-kampanyalı ürünlerle ilgili mail almak, alışveriş yapma isteğimi artırır	0.75	0.69
	Açıklanan Varyans Yüzdesi	63.686
AFA	Total	8.279

Z Kuşağı ve İnternette Alışveriş İlgilenimleri

	Kaiser Mayer Olkin (KMO)	0.94
	Bartlett's Test of Sphericity	2795.336
DFA Değerleri	CMIN	441.861
	CMIN/DF	6.798
	NFI	0.84
	CFI	0.86
	IFI	0.86
	RMR	0.05
	RMSEA	0.15
Güvenilirlik Analizi	Cronbach Alpha	0.95

Bir diğer ölçek internette alışverişe yönelik tutum incelendiğinde ise, yapılan analiz sonucunda KMO değerinin 0.94, Bartlett's test sonucunun ise anlamlı olduğu saptanmıştır ($p < 0.05$). İnternette alışverişe yönelik görüşler ölçegi için bakıldığında açıklanan varyans yüzdesi 63.686 olarak bulunmuştur. Doğrulamalı faktör analizi sonucunda elde edilen değerlerin CMIN (441.861), CMIN/DF (6.798), NFI (0.84), CFI (0.86), IFI (0.86), RMR (0.05), RMSEA (0.15) değerlerinin iyi derecede kabul edilebilir olduğu saptanmıştır. Son olarak, Cronbach Alpha güvenilirlik analizi değeri (0.95) ölçegin güvenilir olduğunun kabul edilebilir derecede olduğunu göstermektedir. Elde edilen sonuçları Tablo 5'de inceleyebilirsiniz.

Tablo 6. İnternette Alışverişin Yararına İlişkin Tutum Değişkeninin AFA ve DFA Sonuçları

İnternette Alışverişin Yararına İlişkin Tutum	AFA	DFA
İnternet üzerinden alışveriş yapma ve öğrenmenin kolay olması	0.91	0.91
İnternet alışverişini yaparken karşılaştırma ve kıyaslama yapma imkânı olması	0.88	0.86
İnternet üzerinden alışveriş yaparak zaman kazanma	0.87	0.83
İnternet alışverişinin faydalı alışveriş bilgisine ulaşmayı sağlaması	0.90	0.86
İnternet üzerinden alışveriş yapmanın alışveriş ihtiyaçlarına cevap vermesi	0.87	0.83
Açıklanan Varyans Yüzdesi		79.385
Total		3.969
AFA	Kaiser Mayer Olkin (KMO)	0.88
	Bartlett's Test of Sphericity	1054.761
DFA Değerleri	CMIN	44.454

	CMIN/DF	8.891
	NFI	0.95
	CFI	0.96
	IFI	0.96
	RMR	0.02
	RMSEA	0.17
Güvenilirlik Analizi	Cronbach Alpha	0.93

Bir diğer ölçek olan internetten alışverişin yararına ilişkin tutum incelendiğinde ise, yapılan analiz sonucunda KMO değerinin 0.88, Bartlett's test sonucunun ise anlamlı olduğu saptanmıştır ($p < 0.05$). İnternette alışverişin yararına ilişkin görüşler ölçeği için bakıldığında açıklanan varyans yüzdesi 79.385 olarak bulunmuştur. Doğrulayıcı faktör analizi sonucunda elde edilen değerlerin CMIN (44.454), CMIN/DF (8.891), NFI (0.95), CFI (0.96), IFI (0.96), RMR (0.02), RMSEA (0.17) değerlerinin iyi derecede kabul edilebilir olduğu saptanmıştır. Son olarak, Cronbach Alpha güvenilirlik analizi değeri (0.93) ölçeğin güvenilir olduğunun kabul edilebilir derecede olduğunu göstermektedir. Elde edilen sonuçları Tablo 6'da inceleyebilirsiniz.

Tablo 7. İnternette Alışverişin Memnuniyetine İlişkin Tutum Değişkeninin AFA ve DFA Sonuçları

İnternette Alışverişin Memnuniyetine İlişkin Tutum		AFA	DFA
İnternet üzerinden alışveriş yapma ve öğrenmenin kolay olması		0.83	0.70
İnternet üzerinden alışveriş yaparak zaman kazanma		0.90	0.92
İnternet alışverişinin faydalı alışveriş bilgisine ulaşmayı sağlaması		0.90	0.93
İnternet üzerinden alışveriş yapmanın alışveriş ihtiyaçlarına cevap vermesi		0.90	0.81
Açıklanan Varyans Yüzdesi		78.597	
AFA	Total	3.144	
	Kaiser Mayer Olkin (KMO)	0.72	
	Bartlett's Test of Sphericity	776.927	
DFA Değerleri	CMIN	87.456	
	CMIN/DF	43.728	
	NFI	0.88	
	CFI	0.89	
	IFI	0.89	
	RMR	0.06	
	RMSEA	0.41	

Z Kuşağı ve İnternette Alışveriş İlgilenimleri

Güvenilirlik Analizi	Cronbach Alpha	0.90
Son ölçek olan internette alışverişin memnuniyetine ilişkin tutum incelendiğinde ise, yapılan analiz sonucunda KMO değerinin 0.72, Bartlett's test sonucunun ise anlamlı olduğu saptanmıştır ($p < 0.05$). İnternette alışverişin memnuniyetine ilişkin görüşler ölçeği için bakıldığında açıklanan varyans yüzdesi 78.597 olarak bulunmuştur. Doğrulayıcı faktör analizi sonucunda elde edilen değerlerin CMIN (87.456), CMIN/DF (43.728), NFI (0.88), CFI (0.89), IFI (0.89), RMR (0.06), RMSEA (0.41) değerlerinin iyi derecede kabul edilebilir olduğu saptanmıştır. Son olarak, Cronbach Alpha güvenilirlik analizi değeri (0.90) ölçeğin güvenilir olduğunun kabul edilebilir derecede olduğunu göstermektedir. Elde edilen sonuçları Tablo 7'de inceleyebilirsiniz.		

Tablo 8. Değişkenlerin Ortalaması ve Korelasyon Değeri

	Korelasyon				
	Ort	1	2	3	4
İnternet alışverişine yönelik ilgilenim	3.0760	1			
İnternette alışverişe yönelik tutum	2.5649	.549	1		
İnternette alışverişin yararına ilişkin tutum	2.3816	.432	.817	1	
İnternette alışverişin memnuniyetine ilişkin tutum	3.0270	.635	.630	.538	1

Tablo 8'de değişkenler arası korelasyon ve değişkenlerin ortalama değerleri verilmiştir. Buna göre Tablo 8 incelendiğinde, değişkenler arasındaki korelasyon değerlerinin 0,20'den yüksek olduğu belirlenmiştir. Ayrıca ortalama değerler sonucunda ise internet alışverişine yönelik ilgilenim ve internette alışverişin memnuniyetine ilişkin tutum değişkenlerine katılımcıların verdikleri yanıtların ortalaması kararsız olduğu anlaşılmaktadır. Diğer değişkenlere ise verilen yanıtların katılıyorum oldukları anlaşılmıştır.

KKTC'de okuyan üniversite öğrencilerinin internette alışveriş yapma durumlarını belirlemek amacıyla internet alışverişine yönelik ilgilenim, internette alışverişe yönelik tutum, internette alışverişin yararına ilişkin tutum ve internette alışverişin memnuniyetine ilişkin tutum değişkenleri ile cinsiyet, yaş, yaşadıkları yer, okudukları bölüm ve gelir düzeyi arasında çoklu bağlantı problemlerinin ve anlamlı bir fark olup olmadığını saptayabilmek adına T testi ve Anova testi uygulanmıştır (Erdoğan, 2004, s. 45). Analiz sonuçları Tablo 9'da verilmiştir.

Tablo 9. Cinsiyete İle İnternette Alışveriş İlgilenimleri Ölçeği t-Testi

Faktörler	Gruplar	N	Ort.	Std. Hata	t- değeri	Serbestlik derecesi	Sig
İnternette Alış-	Kadın	119	3,104	0,075	,539	248	0,590

veriye Yönelik İlgilenim	Erkek	131	3,051	0,066			
İnternette Alış-verişe Yönelik Tutum	Kadın	119	2,346	0,111	,460	248	0,646
	Erkek	131	2,414	0,097			
İnternette Alış-verişin Yararına İlişkin Tutum	Kadın	119	3,004	0,110	,287	248	0,774
	Erkek	131	3,048	0,105			
İnternette Alış-verişin Memnuniyetine İlişkin Tutum	Kadın	119	2,561	0,105	,054	248	0,957
	Erkek	131	2,568	0,088			

Araştırmaya katılan katılımcıların cinsiyetleri ile internette alışveriş ilgilenimleri arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını saptayabilmek adına t-Testi uygulanmıştır. Uygulanmış olan t-Testi sonucu Tablo 9'da incelendiğinde, ölçekte yer alan faktörler ile katılımcıların cinsiyetleri arasında anlamlılık değeri 0.05'ten büyük ($p > 0.05$) olduğu için anlamlı bir fark olmadığı saptanmıştır.

Tablo 10. Katılımcıların Yaşları ile İnternette Alışveriş İlgilenimleri Ölçeği Anova Testi

Faktörler	Tanımlar	N	Ort.	Std. Hata	F	Sig.
İnternette Alışverişe Yönelik İlgilenim	15-18	12	2,981	0,301	2,298	,103
	19-22	203	3,037	0,054		
	23 ve üzeri	35	3,336	0,120		
İnternette Alışverişin Yararına İlişkin Tutum	15-18	12	2,350	0,375	,266	,767
	19-22	203	2,361	0,081		
	23 ve üzeri	35	2,514	0,196		
İnternette Alışverişin Memnuniyetine İlişkin Tutum	15-18	12	2,958	0,321	4,340	,014
	19-22	203	2,937	0,084		
	23 ve üzeri	35	3,571	0,177		
İnternette Alışverişe Yönelik Tutum	15-18	12	2,481	0,279	,578	,562
	19-22	203	2,539	0,075		
	23 ve üzeri	35	2,743	0,185		

Tablo 10 incelendiğinde ise katılımcıların yaşları ile internette alışveriş ilgilenimleri ölçeği arasındaki anlamlılık olup olmadığını belirleyebilmek adına tek yönlü Anova testi uygulanmıştır. Uygulanmış olan bu test sonucunda, katılımcıların yaşları ile internette alışverişe yönelik ilgilenim, internette alışverişin yararına ilişkin tutum ve internette alışverişe yönelik tutum faktörleri arasında anlamlı bir fark olmadığı ($p > 0.05$) belirlenirken,

İnternette alışverişin memnuniyetine ilişkin tutum faktörü ile katılımcıların yaşları arasında anlamlı bir farklılık olduğu saptanmıştır. Oluşan bu farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirleyebilmek amacıyla Tukey testi uygulanmıştır. Test sonucunda ise, 23 ve üzeri yaşlarındaki katılımcıların İnternette alışverişin memnuniyetine ilişkin tutumları, 19-22 yaş arasındaki katılımcıların ortalamalarından daha yüksek olduğu saptanmıştır. Bu durumda yapılan analiz sonucunun 23 ve üzeri yaşlarındaki katılımcıların İnternette alışverişin memnuniyetine ilişkin tutumları, 19-22 yaş arasındaki katılımcılardan daha yüksek olduğunu göstermektedir.

Tablo 11. Katılımcıların Aylık Gelirleri ile İnternette Alışveriş İlgilenimleri Ölçeği Anova Testi

Faktörler	Tanımlar	N	Ort.	Std. Hata	F	Sig.
İnternette Alışverişe Yönelik İlgilenim	500-999 TL	148	3,191	0,065	3,961	,009
	1000-1499 TL	56	2,946	0,093		
	1500-1999TL	16	2,572	0,204		
	2000 TL ve üzeri	30	3,021	0,136		
İnternette Alışverişin Yararına İlişkin Tutum	500-999 TL	148	2,527	0,099	2,669	,048
	1000-1499 TL	56	2,314	0,142		
	1500-1999TL	16	1,888	0,189		
	2000 TL ve üzeri	30	2,053	0,211		
İnternette Alışverişin Memnuniyetine İlişkin Tutum	500-999 TL	148	3,199	0,097	4,740	,003
	1000-1499 TL	56	2,866	0,141		
	1500-1999TL	16	2,109	0,240		
	2000 TL ve üzeri	30	2,967	0,254		
İnternette Alışverişe Yönelik Tutum	500-999 TL	148	2,707	0,091	3,914	,009
	1000-1499 TL	56	2,526	0,133		
	1500-1999TL	16	1,856	0,159		
	2000 TL ve üzeri	30	2,315	0,194		

Son olarak Tablo 11 incelendiğinde ise, katılımcıların aylık gelirleri ile İnternette alışveriş ilgilenimleri ölçeği arasındaki anlamlılık olup olmadığını belirleyebilmek adına tek yönlü Anova testi uygulanmıştır. Gerçekleştirilmiş olan bu analiz sonucunda, katılımcıların aylık gelirleri ile İnternette alışverişe yönelik ilgilenim, İnternette alışverişin yararına ilişkin tutum, İnternette alışverişe yönelik tutum ve İnternette alışverişin memnuniyetine ilişkin tutum faktörleri ile aralarında anlamlı bir farklılık olduğu ($p < 0.05$) saptanmıştır. Oluşan bu farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirleyebil-

mek adına Tukey testi uygulanmıştır. Test sonucunda ise, 500-999TL aylık gelire sahip olan katılımcıların, internetten alışverişe yönelik ilgilenim, internetten alışverişin yararına ilişkin tutum, internetten alışverişe yönelik tutum ve internetten alışverişin memnuniyetine ilişkin tutumları 1500-1999TL aylık gelire sahip katılımcılar ortalamalarından daha yüksek olduğu saptanmıştır. Bu durumda yapılan analiz sonucu aylık 500-999 TL arasında aylık gelire sahip olan kişilerin internetten alışveriş ilgilenimlerinin daha yüksek olduğunu göstermektedir.

Sonuç ve Öneriler

Z kuşağı için internetsiz bir yaşam düşünülemez. Onlar için yemek içmek nasıl bir ihtiyaç ise internette aynı orandan bir gereksinim haline gelmiştir. İnternet çağında doğan bireyler için alışverişin sınırı olmamaktadır. İnternet ortamından yapılan alışverişin büyüklüğünü göz görerek yapılamadığı için miktarı saptayabilmek pek mümkün değildir. Z kuşağı interneti ve sosyal platformu aktif kullanmaları yapılan alışverişlere yön vermektedir. Sosyal platformlarda e-ticarete olan ilgi daha fazla teşvik edici özelliği taşımaktadır (Balci, 2019, s. 45). Gerçekleştirilmiş olan bu çalışma, KKTC’de okuyan 250 Z kuşağı öğrencinin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya katılan 250 kişiden elde edilen sonuçlara göre, Z kuşağı ve internetten alışveriş ilgilenimleri ile cinsiyet arasında anlamlı bir farklılık olmadığı saptanmıştır. Ancak katılımcıların yaş ve gelir düzeyleri ile aralarında anlamlı bir fark olduğu yapılan Anova analizi sonucunda ortaya çıkmıştır. Tablo 10’da görüldüğü üzere, internet alışverişine yönelik ilgilenim, internetten alışverişe yönelik tutum ve internetten alışverişin yararına ilişkin tutum değişkenleri ile yaş arasında anlamlı bir fark olmadığı görülmüştür. Bunu yanı sıra 23 ve üzeri yaşlarındaki katılımcıların internetten alışverişin memnuniyetine ilişkin tutumları, 19-22 yaş arasındaki katılımcıların ortalamalarından daha yüksek olduğu saptanmıştır. Bu durumda yapılan analiz sonucunun 23 ve üzeri yaşlarındaki katılımcıların internetten alışverişin memnuniyetine ilişkin tutumları, 19-22 yaş arasındaki katılımcılardan daha yüksek olduğunu göstermektedir. Son olarak Tablo 11 incelendiğinde ise, 500-999TL aylık gelire sahip olan katılımcıların, internetten alışverişe yönelik ilgilenim, internetten alışverişin yararına ilişkin tutum, internetten alışverişe yönelik tutum ve internetten alışverişin memnuniyetine ilişkin tutumları 1500-1999TL aylık gelire sahip katılımcılar ortalamalarından daha yüksek olduğu saptanmıştır. Bu durumda yapılan analiz sonucu aylık 500-999 TL arasında aylık gelire sahip olan kişilerin internetten alışveriş ilgilenimlerinin daha yüksek olduğunu göstermektedir.

Gerçekleştirilmiş olan bu çalışmada kullanılan ölçekler, internetten alışveriş yararını belirlemede kullanılan ölçek (İşler, Yarangümelioğlu ve Gümülü, 2014, s. 80), tutum ölçeği (Zhou, Dai ve Zhang, 2007, s. 52), diğer ölçek olan tüketici ilgilenim düzeyini belirleme ölçeği (Jain ve Srinivasan, 1990, s. 598; Armağan ve Turan, 2014, s. 22; Karabaş, 2018, s. 92) çalışmalarından faydalanılarak oluşturulmuştur. Ancak araştırmalar incelendiği zaman oluşturulan hipotezler ile bu çalışmadaki hipotezler örtüşmemektedir. Böylelikle

karşılaştırma yapabilmeyi mümkün kılmamaktadır. Buna ek olarak gerçekleştirilen çalışmadan elde edilen sonuçlar doğrultusunda ileride gerçekleştirilebilecek bir sonraki çalışmalar için öneriler geliştirilmiştir. Öncelikle, araştırma kapsamında katılımcıların sadece üniversitede okuyan kişiler yerine genel olarak KKTC’de yaşayan tüm Z kuşağında bulunan gençler ile gerçekleştirilerek evreni daha büyük tutulabilir. Bir başka öneri ise, Türkiye’de herhangi üniversitede okuyan öğrencilerin katılımı ile bu çalışmadan elde edilen veriler karşılaştırılabilir. Böylelikle genelleme yapabilmek için daha doğru sonuçlar elde edilmiş olacaktır.

Kaynakça / Reference

- Acılioğlu, İ. (2015). İş’te Y Kuşağı. Ankara: *Elma Yayınevi*.
- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S., & Yıldırım, E. (2007). Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri spss uygulamalı. Sakarya: *Sakarya Yayıncılık*.
- Altuntuğ, N. (2012). Kuşaktan kuşağa tüketim olgusu ve geleceğin tüketici profili. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4(1), s. 203-211.
- Arabacı, İ. B. ve Polat, M. (2013). Dijital yerliler, dijital göçmenler ve sınıf yönetimi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 47(12), s. 11-20.
- Armağan, E. A. ve Turan, A. H. (2014). İnternet üzerinden alışveriş: demografik faktörlerin, bireysel ihtiyaçların etkisi üzerine ampirik bir değerlendirme. *Ataturk University Journal of Economics and Administrative Sciences*, 28(3), s. 22-22.
- Balcı, Z. (2019). E-ticarette tüketicilerin satın alma tercihlerini etkileyen faktörler ve sosyal medyanın satın alma sürecine etkileri. Mezuniyet Projesi, *T.C Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, İstanbul*.
- Baykal, N. (2018, 4 12). Türkiye’de İnternet 25 Yaşında. *Bilim genç*: <https://bilimgenc.tubitak.gov.tr/makale/turkiyede-internet-25-yasinda> adresinden alındı.
- Çakmur, H. (2012). Araştırmalarda Ölçme- Güvenilirlik – Geçerlilik. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 11(3), s. 339-344.
- Çetin Aydın, G. ve Başol, O. (2014). X ve Y kuşağı: Çalışmanın anlamında bir değişme var mı? *EJOVOC (Electronic Journal of Vocational Colleges)*, 4(4), s. 1-15.
- Demirdöğmez, M. ve Taş, H. Y. (2020). Z kuşağının e-ticaret algısı ve e-ticareti kullanma sıklığı. *TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi*, 12(46), s. 26-32.
- Doğan, N. ve Başokçu, T. O. (2010). İstatistik tutum ölçeği için uygulanan faktör analizi ve aşamalı kümeleme analizi sonuçlarının karşılaştırılması. *Eğitimde ve Psikolojide Ölçme ve Değerlendirme Dergisi*, 1(2), s. 65-71.

E-Ticaret... (2015, Nisan 23). E-Ticaret Koordinasyonu. KMK Blog: <https://blog.kmk.net.tr/eticaret-koordinasyonu> adresinden alındı.

Ercan, İ., ve Kan, İ. (2004). Ölçeklerde güvenilirlik ve geçerlik. *Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 30(3), s. 211-216.

Erdoğan, S. (2004). Sürekli değişkenler için güvenilirlik analizinde kullanılan ilişki katsayılarının değişken varyansından ve etki büyüklüğünden etkilenme durumları. Yüksek Lisans Tezi, *Mersin Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Biyoistatistik Anabilim Dalı*, Mersin.

Gümüş, N. (2019). Kuşağı tüketicilerin hedonik tüketim davranışlarının demografik özellikleri bağlamında incelenmesi. *Business & Management Studies: An International Journal*, 7(5), 2177-2207.

Gümüş, N. (2020). Z kuşağı tüketicilerin satın alma karar tarzlarının incelenmesi. *Journal of Yasar University*, 15(58), 381-396.

İşler, D. B., Yarangümelioglu, D., & Gümülü, E. (2014). Online Tüketici satın alma davranışlarını etkileyen faktörlere yönelik bir durum değerlendirmesi: Isparta ilinde bir uygulama. *Alanya İletme Fakültesi Dergisi*, 3(6), s. 77-94.

Jain, K. ve Srinivasan, N. (1990). An empirical assessment of multiple operationalizations of involvement. *Advances in Consumer Research*, 1(17), s. 594-602.

Kahyaoğlu, M. (2015). İlköğretim öğrencilerinin doğa kavramına ilişkin algılarının metaforlar yoluyla incelenmesi. *Electronic Turkish Studies*, 10(11), s. 831-845.

Karabaş, S. (2018). E-ticaret ve üniversite öğrencilerinin elektronik ticarete ilişkin tutum ve ilgilenim düzeylerinin belirlenmesi: Bir alan araştırması. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, 68(2), s. 83-104.

Keskin, S. ve Baş, M. (2015). Sosyal medyanın tüketici davranışları üzerine etkisinin belirlenmesi. *Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 17(3), 51-69.

Kılıç, S. (2016). Cronbach'ın alfa güvenilirlik katsayısı. *Journal of Mood Disorders*, 6(1), s. 47-8.

Körelçiner, H. (2018). X ve Y kuşağı çalışma yaşam kalitesi üzerine bir uygulama. İşletme Anabilim Dalı. Kırklareli: T.C. Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Miynat, M. ve Özcan, P. M. (2016). Türkiye'de e-girişimcilik ve vergilendirilmesi. *7th International Congress on Entrepreneurship*, (s. 506-520). Bishkek, Kyrgyzstan.

Muhabirleri, E. (2015, Aralık 24). Bakan Tüfenkci... <https://ticaret.gov.tr/>: <https://ticaret.gov.tr/haberler/bakan-tufenkci-ekonomi-muhabirleri-ile-bulustu> adresinden alındı

Onat, O. (2020, 03 02). Geleceğin iş dünyasında ayakta kalmak. <https://digitalage.com.tr/> adresinden alındı

Öngören, B. (2005). Küçük ve orta büyüklükteki işletmelerde elektronik ticaretin kullanımı ve İstanbul örneği. İşletme Anabilim Dalı. Muğla: *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.

Öz, S. (2004). Devletlerin vergilendirme yetkileri sinirinin e-ticaret açısından değerlendirilmesi. *Maliye Dergisi* (142), s. 90-102.

Schermelleh-Engel, K., Moosbrugger, H. and Müller, H. (2003). Evaluating the Fit of Structural Equation Models: Tests of Significance and Descriptive Goodness-of-Fit Measures. *Methods of Psychological Research Online*, 8(2), s. 23-74.

Şencan, H. (2005). Sosyal ve davranışsal ölçümlerde güvenilirlik ve geçerlilik. *Seçkin Yayıncılık Sanayi ve Ticaret A. Ş.* Ankara

TÜBİSAD. (2019). *TÜBİSAD Raporlar*. Şubat 10, 2020 tarihinde <http://www.tubisad.org.tr/> adresinden alındı

Zhou, L., Dai, L. and Zhang, D. (2007). Online shopping acceptance model-A critical survey of consumer factors in online shopping. *Journal of Electronic Commerce Research*, 1(8), s. 41-62.

[itobiad], 2021, 10 (1): 312-324.

**Türk Sinemasında Yeni Hayatın Eşiği: Haydarpaşa Garı Üzerine
Değerlendirmeler**

The Threshold of New Life in Turkish Cinema: Assessments on
Haydarpaşa Station

Mustafa AÇA

Doç. Dr., İzmir Demokrasi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve
Edebiyatı Bölümü

Assoc.Dr., İzmir Demokrasi University Faculty of Arts and Sciences Department
of Turkish Language and Literature

mustafa.aca@idu.edu.tr / 0000-0002-0784-9846

Mustafa DİNÇ

Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniv. Eğitim Fakültesi Türkçe ve
Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi A.D.

Asst. Prof., Çanakkale Onsekiz Mart Univ. Faculty of Education Department of
Turkish and Social Science Education

mustafadinc@comu.edu.tr / 0000-0002-5639-4876

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 24.07.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 02.03.2021
Yayın Tarihi / Published	: 10.03.2021
Yayın Sezonu	: Ocak-Şubat-Mart
Pub Date Season	: January-February-March

Atıf/Cite as: Aça, M , Dinç, M . (2021). Türk Sinemasında Yeni Hayatın Eşiği: Haydarpaşa Garı Üzerine Değerlendirmeler . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 10 (1) , 312-324 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/60435/773479>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Türk Sinemasında Yeni Hayatın Eşiği: Haydarpaşa Garı Üzerine Değerlendirmeler

Öz

19. yüzyılın ikinci yarısında Fransız Lumiere Kardeşlerin sinematograf cihazını icat etmeleriyle birlikte ortaya çıkan ve ülkemize de takip eden yüzyılın başlarında gelen sinema sanatının ilk örnekleri tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de öncelikle belge filmler üzerinden oluşturulmuştur. Dünya savaşlarının hemen ertesinden günümüze gelene değin ise sinema, başlangıcındaki belge niteliğinin yanında zaman içerisinde geliştirdiği türlü konu ve teknik altyapı üzerine çok büyük bir birikim koyarak halk kitlelerinin görsel sanatlar içerisinde en çok ilgi duyduğu ve belki de dünyanın en yaygın bilinen sanat dalı haline gelmiştir.

Anlatının dört unsuru olarak ele alınan olay, yer, zaman ve kişiler bir metin (senaryo) olarak başlayan sinema eseri anlatısının da en önemli unsurlarını oluşturmaktadır. Bu doğrultuda sinema eserlerinin de bir edebi anlatı gözüyle değerlendirilmesi mümkündür. Hatta sinema eseri bu anlamda edebi eserden bir kat daha ileri giderek özellikle mekân bağlamıyla izleyicinin zihninde daha ayrıntılı bir yer edinebilmektedir. Bu bakımdan mekân sinema eserinin doğru okunabilmesi veya anlamlandırılması açısından çok önemli bir görevi de yerine getirmektedir. Çünkü mekân, sinema eserinin konusunun geçtiği yer olmasının yanında, vermek istediği mesajın da izleyiciye tam anlamıyla yansıtılmasını sağlayan görsel temsillerin sahnelendiği yerdir. Dolayısıyla bir sinema eserini değerlendirme durumunda mekân bağlamı asla göz ardı edilmemelidir.

Türk sinemasında çok önemli bir sinematik gösterge olarak yer alan Haydarpaşa Garı ile ilgili temsillerin değerlendirilmeye çalışıldığı bu araştırmada öncelikle sinema – mekân ilişkisine değinilmiş, ardından Haydarpaşa Garı'nın tespit edilen filmlerde hangi psiko-sosyal, sosyo-kültürel, sosyo-ekonomik ve geleneksel kodlarla izleyiciye sunulduğu üzerinde durulmuştur. Bu anlamda 1950-2020 yılları arasındaki yetmiş yıllık süre zarfında Yeşilçam sineması olarak adlandırılan Türk sineması geleneğinde Haydarpaşa Garı'nı bir şekilde mekân olarak seçen yaklaşık 80 eserden yapılan seçkilerdeki gar temsilleri görsel içerik çözümlemesi yöntemiyle ele alınıp değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Haydarpaşa Garı, Türk Sineması, Eşik, Mekân, Görsel Çözümleme.

The Threshold of New Life in Turkish Cinema: Assessments on Haydarpaşa Station

“İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi”
“Journal of the Human and Social Sciences
Researches”
[itobiad]

ISSN: 2147-1185

10 the Years

Abstract

In the second half of the 19th century, the first examples of the art of cinema, which emerged with the invention of the cinematograph device of French Lumiere Brothers, and came to our country in the beginning of the following century were created primarily on document films also in our country as all over the world. From the very beginning of the world wars to the present days, besides the documentary characteristics at the beginning, cinema has become the most interested and most widely known branch of art in the visual arts, by putting a great accumulation on the subject and technical infrastructure it has developed over time.

The event, place, time and people, which are considered as the four elements of the narrative, are also the most important elements of the narrative of the cinema works that started as a text (script). In this direction, it is possible to evaluate cinema works with a literary narrative perspective. In fact, cinema can go a step further than the literary work in this sense, and it can have a more detailed place in the mind of the viewer especially in terms of space. In this respect, the place also fulfills a very important task in terms of reading or making sense of the cinema works. Because, as well as being the place where the subject of the cinema work passes, the place is the place where the visual representations, which ensure that the message it wants to give is fully reflected to the audience, are staged. Therefore, in the case of evaluating a cinema work, the context of space should never be ignored.

In this research, in which the representations about Haydarpaşa Station, which is a very important cinematic indicator in Turkish cinema, was tried to be evaluated, the relationship between cinema and space was first mentioned. And then, it is emphasized that which psycho-social, socio-cultural, socio-economic and traditional codes of Haydarpaşa Station were presented. In this sense, in the Turkish cinema tradition called Yeşilçam cinema during the seventy-year period between 1950-2020, the station representations in the selections made from about 80 works that chose the Haydarpaşa Station as a venue were handled and evaluated by visual content analysis.

Keywords: Haydarpaşa Train Station, Turkish Cinema, Threshold, Space, Visual Analysis.

Giriş

Bilindiği üzere, sinematograf cihazının Fransız Auguste ve Louis Lumiere kardeşler tarafından icat edilerek 28 Aralık 1895 tarihinde düzenledikleri ilk tanıtım gösterisi, araştırmacılar tarafından dünya sinema tarihinin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Büyük ilgiyle karşılanan yeniçağın bu yeni icadı kısa zamanda kıta Avrupası başta olmak üzere tüm dünyaya yayılmış; Lumiere kardeşlerin kurdukları ekipler aracılığıyla da dünyanın büyük şehirlerinden başlanarak pek çok yeni çekim ve gösterimler yapılmıştır.

Sinemanın bu ilk adımları, genel olarak belgesel film niteliğinde oldukça kısa kayıtlardan ibaret olmuştur ki bu durum, bir anlamda sinemanın ilk eserlerinin tarihi belge kimliğinde olmalarını da sağlamıştır. Nitekim Betton'un (1988: 7) "İlk filmler açık havada çekildi; ne senaryoları vardı ne de yöneticileri. Bunlar belgesel türde röportaj, belgeseller, günlük hayattan sahneler saptayan filmler ve aktüalite filmleriydi" sözleri, sinemanın ilk ürünlerinin bir sanat eseri kimliğine henüz sahip olmadıklarını ifade etmektedir. Ona göre Lumiere kardeşlerin ilk çabaları "ticari geleceği olmayan bir merak konusu" iken Lumiere'leri takip eden Georges Melies'in 1902'de çekmiş olduğu "Aya Seyahat" isimli film, ticari kaygı taşıyan ve bugün dahi kullanılan sinema tekniklerini içeren ilk filmidir. Bu doğrultuda sinemanın sanat anlamında bir yere gelmesinde Meiles'in önemli katkılarının olduğu da unutulmamalıdır.

Takip eden süreçte ise özellikle Dünya savaşlarının hemen ertesinden günümüze gelene kadar sinemanın halk kitlelerinin görsel sanatlar içerisinde en çok ilgi duyduğu ve dünyanın bu anlamda en yaygın bilinen sanat dalı haline geldiği dile getirilebilir. Bugünkü konjonktürde ise sinema sanatı artık toplumların sosyokültürel dinamiklerinden beslenen, onları etkileyebilen, dönüştürebilen, moda değerleri yaratabilen çok büyük bütçeli bir endüstri olarak rüştünü ispat etmiştir.

Yukarıdaki tarihsel süreçle paralel olarak sinematograf cihazının 1896 yılında İstanbul'a getirilmesi ve payitahtta ilk kez sinema gösteriminin yapılması ise sinemanın Osmanlı'ya ve dolayısıyla Türk kültürüne girişi olarak düşünülmektedir (Dinç, 2019: 65). Bu tarihten sonra coğrafyamızda tanınırlığı artan ve aşağı yukarı dünya sineması ile paralel bir gelişim izleyen ülkemiz sineması, pek çok araştırmacı tarafından benzer tarihsel sınıflamalar altında incelenmiştir. Bu araştırmacıların sınıflamalarından hareketle sinemamızın 21. yüzyıla kadar gelen tarihsel aşamalarını "İlk Sinemacılar Dönemi (1914-1923), Tiyatrocular Dönemi (1923-1939), Geçiş Dönemi (1939-1948), Sinemacılar Dönemi (1948-1970), Yeşilçam Dönemi (1970-1980), Darbe Sonrası Türk Sineması (1980 ve Sonrası)" olarak altı başlık altında ele alınabilir (Dinç, 2019: 67-83). Bu doğrultuda sinemasal üretimlerin nitelik ve niceliklerine bakıldığında ise Türk sinemasının günümüzdeki değerini kazanmasında şüphesiz Sinemacılar Dönemi ve sonrasının önemli dönüm noktalarını oluşturdukları araştırmacılarca üzerinde uzlaşılan bir konudur.

Dünyada ve ülkemizde kısaca yukarıdaki şekilde gelişerek günümüzdeki halini alan sinema, bir sanat dalı olarak insanoğlunun daha önce yarattığı tüm diğer sanat alanlarından beslenmiştir. Bu doğrultuda sinemanın bu sanat dalları içindeki birincil ilişkisi edebiyat ile olmuştur ki çağımıza gelene değin pek çok edebi ürünün sinemaya aktarılmış olması bunu doğrulamaktadır. Monaco'nun (2002: 47) da detaylı bir şekilde ele aldığı gibi bir kayıt sanatı kimliğiyle başlangıcında özellikle resim ve fotoğraf gibi dallarla teknik altyapısını oluşturan sinema, sonraki süreçte önemli bir anlatı potansiyeli geliştirerek en güçlü bağını romanla (dolayısıyla edebiyat

alanıyla) kurmuştur. Her ne kadar günümüz okuyucu-izleyicisinin eleştirdiği bir husus olarak edebiyat uyarlaması sinema eserlerinin kitap halinden büyük oranda farklı olmasının yanı sıra Monaco'ya göre (2002: 48) film daha kısa süreli bir anlatımla sınırlı olmasına rağmen yine de doğasında romanın sahip olmadığı resimsel olanaklara sahiptir. Gerçekten de edebi anlatı ile sinematik anlatının olay, yer, zaman ve metin dokuları anlamında örtüşüyor olmalarının yanında sinema anlatısının sahip olduğu görsel kodların, bu dokulara önemli katkılar sunduğu ve anlatımı çok daha etkileyici hale getirdiği ifade edilebilir. Sinemanın önemli birer gücü olan ve her biri kendi başlarına çok çeşitli çalışmalarda ele alınan sinematik göstergelerin en önemli ayaklarından biri de mekânsal göstergelerdir. Bir sinema eserinin nitelikli biçimde okunabilmesi ve değerlendirilebilmesi açısından mekânsal göstergelerin asla göz ardı edilmemesi gerekir. Çünkü sinematik mekân, sadece sinema eserinin anlatısının ve olaylar zincirinin geçtiği yer olarak değil aynı zamanda pek çok psiko-sosyal, sosyo-kültürel, sosyo-ekonomik, geleneksel vb. kodu da barındıran ve açık veya örtük biçimde eserin mesajının anlamlandırılıp yorumlanmasına yönelik görsel temsillerin sunulduğu bir ortam olarak da ele alınmaktadır.

Bu kısa değerlendirmeden sonra Türk sinemasının aşağı yukarı Sinemacılar dönemi ve sonrasına yansıyan (1950 ve sonrası) eserlerindeki Haydarpaşa mekânsal göstergesinin kültürel çözümlenmeleri ve seçilen örneklerdeki Haydarpaşa gar sekansı kodları, folklor ve antropoloji gibi kültür bilimlerinin "eşik" kavramına yüklediği anlam ve işlevler odağında ele alabiliriz.

Eşik Kavramı ve Haydarpaşa Gar Sekanslarındaki "Yeni Hayat Eşiği"nin Çağrıştırdıkları

Eşik kelimesini *kapı* kelimesiyle birlikte ele alarak Türkçe'nin çok farklı lehçe ve ağızlarındaki etimolojik değerlendirmelerini ve pek çok sözlükten elde ettikleri çıkarımlarını sunan Atmaca ve Adzhumerova'nın (2010: 23-45) naklettiklerine göre "*kapı, kapı boşluğunun alt yanında bulunan basamak, müzik aletleri için tellerin bindirildiği köprü, altlık, evin dışı, kapı ağızı, çerçeve, başlangıç, bir tepkinin başlamasında ortaya çıkmasında etkili olan ruhsal fizyolojik nokta*" gibi anlamlarının ortaya çıktığı görülmektedir. Tanımlara bakıldığında mimari anlamının ağır bastığı görülen eşik kavramında bu temel anlamdan türeyen ayrıca çok çeşitli metaforik anlamlarının da süreç içerisinde ortaya çıktığı dile getirilebilir. Sözcüğü Türkyılmaz'ın (2019: 153) da ifade ettiği gibi eşik, özellikle tasavvuf anlayışında ulu kişilerin manevi büyüklüklerinin ifade edilmesi için kullanılan bir kavram olmasının yanında, klasik edebiyat geleneğinde de sevgilinin kapısını sembolize etmektedir. Eşik, aynı zamanda mitolojik görüşlere göre de doğa uygarlık karşılaştırmasında uygarlıktan sayılan ev ve benzeri şeylerle doğa âlemi sayılan çevre arasındaki sembolik sınırdır (Beydili, 2004: 204). İnsanlığın kültür tarihi içerisinde oluşturduğu anlatılarda bireyin bir kahraman olarak anlatının öznesi haline gelişini inceleyen Campbell'e göre de (2010: 94-107) eşik, kahramanın gizemli macerasının başlangıcında aştığı zorlu bir süreci

belirtmektedir ki bu zorlu süreci geride bırakması onu örnek bir kahraman haline getirmektedir.

Yukarıda bir kısmına yer verilen bu tanımlarda eşik kavramının iç-dış, alçak-yüksek, güvenli-tekinsiz, kaotik-kozmetik gibi belirgin bir düalist kurgunun ve bir aşamadan diğerine geçmenin tam da orta noktası olduğu izlenimi uyanmaktadır. Nitekim gerek Türk mitolojik düşüncesi içerisinde gerekse İslami etki ile hemen tüm kültür dairesinde özellikle kapı eşiğinde kalındığı takdirde çeşitli musibetlerle karşılaşılacağı gibi olumsuz inanışların yanında türbe eşiklerine ihtimam gösterilmesi, eşiğin öpülmesi, niyazlanması gibi ritüelistik uygulamalar sözü edilen düalist karakteristiğinin yansımaları olarak düşünülebilir.

Antropolojik anlamda ise eşik kavramı 1909'da Arnold Von Gennep'in *Geçiş Ritleri* (Les Rites de Passage) çalışmasında ele alınmakta ve daha sonraki pek çok çalışmada da konuyla ilgili önemli bir literatür oluşturulmaktadır. Temel olarak herhangi bir aşamadan bir diğerine geçişte uygulanan ritüelistik pratikleri ifade eden geçiş ritleri kavramıyla ilgili Turner'ın (2018: 95) da belirttiği gibi Gennep söz konusu çalışmasında bütün geçiş ritlerini damgalayan üç evre olduğunu göstermiştir. Ayrılma, kenar (ya da Latince eşik anlamındaki *limen*) ve bir araya gelme¹ olarak isimlendirilen bu üç aşamanın ilkinde geçişi yaşayacak olan birey ya da topluluk bir önceki durumdan sembolik olarak kopmaktadır. Akabindeki "eşik" aşamasında ise ritüelin öznesi olarak birey ya da topluluk muğlak bir biçimde geçmiş ya da gelecek durumun birkaçına sahip olan veya hiçbirine sahip olmayan kültürel bir bölgededir. Üçüncü evre olan bir araya gelmede ise geçiş sürecine giren birey ya da toplum eski statüden koparak yeni statüye, duruma girmiş olur.

Ne ilginç bir tesadüftür ki Lumiere kardeşlerin ilk çekimleri olarak izleyicilere seyrettirdikleri kısa kayıtlardan bir tanesi de *Trenin Gara Girişi* (L'Arrivée d'un Train en Gare de La Ciotat- Trenin La Ciotat Garına Gelişi) ismiyle tren garıyla ilgilidir². Bu manada trenler ve tren garları, sinema sanatının önemli mekânlarından biri olarak daha ilk yapıtlarda dahi görülebilmektedir. Konunun Türkiye sahasındaki yansımaları da şüphesiz Haydarpaşa Garı etrafında cereyan etmektedir. Nitekim Türk kültür tarihinin bir asırdan fazla bir zamanına sahne olan Haydarpaşa Garı önemli bir mekânsal gösterge olarak örneğin çağdaş edebiyat içerisinde pek çok manzum ve mensur esere konu olmuş; görsel sanatlar bağlamında ise önemli sayıda resim, fotoğraf kompozisyonuna ve yarım yüzyılı geçkin bir zamandan beridir de sinema eserlerine mekân olagelmıştır. Ülkemizdeki sinema çalışmalarının bazılarında ve bazı popüler yayınlarda Gar'ın sinema eserlerindeki görünürlüğü üzerinde durulduğu tespit edilebilmektedir.

¹ Bu üç basamak, çoğu Türkçe çalışmada "ayrılma, eşikte olma ve uyum sağlama" isimleri ile de kullanılmaktadır.

² Lumiere kardeşler mekân olarak tren garını birkaç çekimde daha kullanmışlardır, bunlar arasında Arrival Train Alexandria-1896 (Trenin İskenderiye'ye Varışı) ve Battery Station New York-1896 (New York Batarya İstasyonu) sayılabilir.

Sözcüğü Suner'in (2006: 219) ifade ettiği gibi Gar, Türk sinemasında 1960'ların ortalarından itibaren İstanbul'a giriş noktası olarak buraya dışarıdan gelenlerin bakışlarıyla sunulan toplumsal gerçekçiliğin önemli bir mekânı haline gelir. Toplumsal gerçekliğin Türkiye tarihinde önemli bir konusunu teşkil eden göç ise Özgüç'ün (2010: 137-146) Türk Sinemasında İstanbul isimli eserinde örneklem olarak ele aldığı yapımlardan yola çıkarak dile getirdiği gibi Haydarpaşa Garı'nın "iç göç filmlerinin plato mekânı" olarak tasavvur edilmesini doğurmuştur. Buna mukabil Akdoğan'ın (2018: 10) ifadeleriyle sinema geleneği içerisinde sunumu yapılan garlar, farklı sınıfsal yapıdan gelen insanların bir araya geldiği ve hızla geçip gittiği mekânlar olarak insanlara bakma, gözletme ve dışarıdaki dünyayı hızla inceleme olanağı verirler.

Bu itibarla Türk sinemasındaki Haydarpaşa Gar sekanslarının genellikle bir göç olgusu etrafında şekillendirildiği yukarıda mezkûr sinema çalışmalarında öncelikle dile getirilen bir husustur. Gerçekten de sinema geleneğimiz içerisinde pek çok defa özellikle filmlerin giriş epizodunda köyden büyükşehre (İstanbul) girişin ilk aşaması, trenden inilerek Haydarpaşa Garı'nın kapısında ellerdeki tahta bavullar, sırtlardaki çuval ve yataklar, şaşkın ve heyecanlı bakışlarla belirip yüksek merdivenlerden bir bir inerek şehrin keşmekeşine karışmak şeklinde temsil edilmektedir. Şüphesiz filmlerdeki bu temsilin göç olgusu etrafında hayali kurulan yeni hayata bir basamak olarak yorumlanması mümkün olmakla birlikte Haydarpaşa'ya varan film kahramanlarının aslında bir noktada yukarıda sunulanlar bağlamında öncelikle bir "eşiklik" bakışıyla ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Zira her ne kadar, köyden kente göçle birlikte bir yeni yaşama, kentliliğe, ekonomik ve sosyal doyuma ulaşılmasının ilk basamağı da olsa Haydarpaşa Garı'nda belirmesiyle birlikte kahraman, yine ne eski durumundan tam kurtulmuş, ne de yeni durumuna giriş yapmış; bir anlamda "iki arada bir dereye kalmıştır".

Türk sinema geleneğindeki taşra zihniyetinden bakıldığında İstanbul her şeyden önce "büyük umutların gerçekleştiği, taşı toprağı altın" bir şehir olarak resmedilmektedir. Bu da çoğu kez şehre atılan ilk adımın yeri olan Haydarpaşa Garı'nı bu anlamda değerli kılmaktadır. Ekonomik bir refaha kavuşma, daha iyi şartlarda yaşama, eğitime devam etme vd. gibi birtakım insani umutların gerçekleştirilmesi için gelinen İstanbul'un sinema perdesindeki ilk görüntüsü pek çok yapımda bir Haydarpaşa sekansıyla canlandırılmaktadır.

Kalabalık insan yığınlarının sürekli bir devinim içerisinde bulunduğu, taşranın tüm renklerinin bir sirkülasyon ile devasa kapılardan aktığı temsilleri ile Haydarpaşa Garı, bir bakıma İstanbul'un metropolleşmesinin, büyük bir köye dönüşmesinin de simgesidir. Bu itibarla bir ortak sinema konusu olarak Anadolu'dan "ekonomik eşiği aşma" amacıyla İstanbul'a gelişin simgelendiği yapımlar belki de *Gurbet Kuşları* (1964-Halit Refiğ) isimli esere kadar götürülebilir. Orhan Kemal'in aynı isimli romanından uyarlanan *Gurbet Kuşları*'nda Kahramanmaraş'ta işleri bozulan bir ailenin İstanbul'a göç etmesi ve sonrasında İstanbul'da verdikleri yaşama tutunma

mücadelesi konu edilmektedir. Sonrasında ise aynı amaç ve benzer kurguyla İstanbul'a geliş örneğinin, *Sarı Öküz Parası* (1972-Nişan Hançeryan), *Aç Gözünü Mehmet* (1972-Süreyya Duru), *Gelin* (1974-Lütfü Ö. Akad), *Nereye Bakıyor Bu Adamlar* (1976-Osman F. Seden), *Baba Kartal* (1979-Cüneyt Arkın), *Taşı Toprağı Altın Şehir* (1979-Orhan Aksoy) gibi komediden drama birçok yapımda ele alındığı görülebilecektir. Bu noktada bu örneklerin birçoğunda Haydarpaşa'dan büyük umutlarla giriş yapılan bu yeni ortam bir bakıma masal dünyasının Kaf Dağı imgesi gibi yoğun bir beklentiyle sunulmasına, tüm dertlerin, sıkıntıların İstanbul'a girişle birlikte sona ereceği beklenmesine rağmen çok azı istisna olmak kaydıyla yapımların hemen pek çoğunda beklentilerin karşılanmadığı, İstanbul'da kozmos arayışının boşa çıktığı görülmektedir. Umuda eşlik eden belirsizlikle birlikte eşik kavramına yüklenen "tekinsizlik", kültürel, ekonomik ve politik travmaların sebep olduğu kaosun egemenliğine dönüşüvermiştir.

Sözgelişi, *Sarı Öküz Parası* (1972-Nişan Hançeryan) isimli filmde öküz alacak parayı kazanmak için İstanbul'a gelen Ali (Hayati Hamzaoğlu) burada İstanbul'un gece hayatının içine düşerek hiç alışık olmadığı bir yaşamla tanışır. Akad'ın Türk sinemasında kült bir filmi olan *Gelin* (1974-Lütfü Ö. Akad) de ise memleketleri Yozgat'tan gelerek İstanbul'da bir düzen kurmak isteyen ailede maalesef bir süre işler ilk etapta iyi giderken, kazanç hırsı ailenin iç dinamiklerini etkiler. Özellikle de ailenin en küçük üyesi Osman'ın (Kahraman Kırıl) aniden ölümüyle tersine döner ve gelin Meryem'in (Hülya Koçyiğit) isyanı ailenin bütünüyle parçalanma eşliğine gelmesine neden olur. Ancak fabrikada iş bulup bir anlamda aile reislerine, feodal iç düzene karşı çıkan Meryem'in son sekansta eşini öldürmesi salık verilen Veli (Kerem Yılmaz) tarafından öldürülmesi ve ikilinin tekrar bir araya gelmesi, filmin finalini oluşturan sahnedir. Bu kurgu içerisinde çok bilinmemesine, hatta sanatsal bulunmamasına rağmen önemli bir toplumsal eleştiri sunan ve oyuncu kadrosuyla (Levent Kırca, Ayşegül Atik) bir komedi filmi gibi görünse de bir yandan da bir dram hikâyesi olan *Taşı Toprağı Altın Şehir* (1979-Orhan Aksoy) de üzerinde durulması gereken bir yapımdır. Köylerinde kanaat içerisinde yaşarlarken bir traktör alma hevesiyle altınlarını, öküzlerini satarak Adıyaman'dan İstanbul'a göçen Ökkeş Uyanık (Levent Kırca) ve dört kişilik ailesi yukarıda belirtildiği gibi, Haydarpaşa'dan tipik bir Anadolu göçer gibi sırtlarındaki yükleriyle İstanbul'a varırlar. Ellerindeki birikimleriyle ilk taksiti ödeyerek traktör sırasına girerler ancak sonrasında geçinmek ve birikimlerine de devam ederek diğer taksitleri ödeyebilmek için maalesef çalışmaya başlarlar. Ailenin İstanbul'un esas yüzünü gördükleri olaylar zinciri de bu noktada başlar. Çocuklarını okula yazdıramamaları (bu sekansta ayrıca, siyasilerin güdümüne girerek ayırım yapan okul idarecilerinin tutumu da eleştirilmiştir); Ökkeş'in halde hamallık yapabilmek için aracıya, kardeşi Cemal'in (Mahmut Gürses) inşaat işinde ustabaşına; eşi Fatma'nın ev temizliğine gidebilmek için kapıcı kadına komisyon-hava parası vermeleri, ailenin karşılaştıkları ancak ilk etapta aştıkları sınanma evresi olarak

görülmelidir. Fakat sınanma, bu aşamadan sonra daha da önemli bir hale gelmektedir. Zira okula devam edemeyen oğlu Mehmet'in önce kahvehanede çalışması akabinde ise kaçak sigara satmaya başlaması; Cemal'in diğer işçilerin iş yavaşlatmasında işverenden yana olmasından dolayı işverenin silahlı koruması haline gelmesi, bir süre sonra para, giyim kuşam ve silahın etkisiyle abisine karşı gelmesi ve sonucunda bir baskında polisle silahlı çatışmaya girip ölmesi; oğlu Mehmet'in bir bıçaklama olayına karışarak ıslahevine düşmesi; eşi Fatma'nın ise önce çalıştığı evin hanımına kanıp "çağdaş olma" adı altında giyimini kuşamını değiştirmesi ve en sonunda zengin ve yaşlı bir iş adamıyla kaçması ailenin tümünden dağılmasına neden olmuştur. Bu esnada Ökkeş her şeye rağmen traktörü almıştır almasına da, daha galeriden çıkarttığı anda çaldırılmıştır. Dolayısıyla Uyanık ailesi için İstanbul bir yıkım olarak aşılamayan bir eşik olmuştur. Bir diğer örnek olarak *Baba Kartal* (1979-Cüneyt Arkın) isimli yapımda ise iki oğluyla birlikte İstanbul'a göçen Kartal (Cüneyt Arkın) bir kavgada kurtardığı Rafet (Bilal İnci) aracılığıyla mafya dünyasıyla tanışarak karanlık bir iş adamı haline gelir. Fakat bu yeni evrede üzerine çok titrediği iki oğlundan biri öldürülür. Kartal da oğlunun intikamı yolunda kan dökmeye başlar.

Ekonomik eşiği aşmak amacıyla İstanbul'a gelişi yukarıdaki örneklerde net biçimde ailelerin dağılmalarına yol açmasının yanında *Salak Milyoner* (1974-Ertem Eğilmez) isimli yapımda babalarından miras kalan define haritasının peşine düşen dört kardeşin macerası sunulmakta ancak onlar da umduklarını bulamamaktadırlar. İstanbul'a gelişte amaçlarına tesadüf eseri de olsa nispeten ulaşanların ise yalnızca *Aç Gözünü Mehmet* (1972-Süreyya Duru) ve *Nereye Bakıyor Bu Adamlar* (1976-Osman F. Seden) isimli yapımlarda görebilmek mümkündür.

Haydarpaşa'dan ilk adımın atıldığı İstanbul, sunulan örneklerde yoğunlukla ekonomik eşiği hatırlatmaktayken bazı yapımlarda İstanbul'un sosyal olanakları da gündeme getirilmektedir. Örneğin *Azap*'ta (1973-Türkan Şoray) hasta olan çocuğunu; *Sev Yeter*'de (1984-Ülkü Erakalın) ise annesini daha iyi hastanelerde tedavi ettirebilmek için İstanbul'a gelen kahramanlar; *At* (1981-Ali Özgentürk) isimli yapımda ise çocuğunu daha iyi bir okulda okutabilmek için göç etmişlerdir. Fakat her üç yapımda da eşik aşılamamış, hasta olan bireyler ile çocuğunu okutmaya gelen baba ölmüştür.

En eski örneğini *Aşk İstiraptır* (1953-Atıf Yılmaz) isimli yapımda görebileceğimiz gibi İstanbul aynı zamanda yasak aşk yaşayan çiftlerin memleketlerindeki baskıdan kurtularak özgürce yaşayabilecekleri bir yerdir. Bu bakımdan Haydarpaşa'dan atılan ilk adım heyecanın yanında kahramanların tedirginliklerini de yansıtmaktadır. Eşik içerisindeki kahramanların her iki aşamanın da tam arasında oldukları bu tedirginlikten anlaşılmaktadır.

Haydarpaşa Garı, kalabalık ve kozmopolit bir yapıda olmasından, uzun ve iç içe raylarından, bekleme konumundaki vagonlarından dolayı bir kaçış ve saklanma yeri olarak da Türk sinemasında resmedilmiştir. Sözcüğü *Kanlı*

Firar (1960-Orhan Elmas) isimli yapımda cezaevinden çıkmasına rağmen önce kanlısını öldüren ve hemen akabinde bir soyguna karışarak kaçak durumuna düşen Tahir (Ayhan Işık), yanlarında kaldığı ailenin kızı Türkan (Belgin Doruk) ile birlikte yeni bir hayata başlamak amacıyla İstanbul'dan kaçmak istese de daha önceki örneklerden farklı olarak yapımda eşikten dışarı çıkma işlevi üstlenen Haydarpaşa'da tren tam kalkacak iken polisler yakalanır. Benzer şekilde işlenen suç ya da düşmanlardan kaçış *Kanlı Takip-Vahşi İntikam* (1967-Yavuz Figenli), *Alın Yazısı* (1972-Orhan Aksoy), *Anadolu Ekspresi* (1973-Ertem Görec), *Dostlar Sağolsun* (1983-Melih Gürgen), *Eşkya* (1996-Yavuz Turgul) gibi yapımlarda peronlarda, rayların ve vagonların aralarında, binanın izbe köşelerinde sürdürülmekte ve çoğunda da kan dökülmektedir. Haydarpaşa'nın bu hareketli atmosferine bir çizgi roman uyarlaması olan *Kızıl Maske* (1968-Çetin İnanç) isimli yapımda da rastlanmakta, süper kahraman Kızıl Maske çalınan Nairobi Elması'nın peşine Haydarpaşa'da ve buradan kalkan trenlerde düşmektedir.

Yukarıda sunulan kaçış göstergesinin bir başka boyutu olarak Haydarpaşa Garı ayrıca bir sığınma psikolojisinin de ilk eşiği olarak resmedilmiştir. *Kıvalı Yapıncak* (1969-Orhan Aksoy) filminde örneklendiği üzere köyünde ezilen, hor görülen ve bir yangında tüm ailesini kaybederek işitme ve konuşma yetisini kaybeden Kıvalı Yapıncak'ın (Hülya Koçyiğit) son çare olarak İstanbul'daki teyzesinin yanına sığınmasının ilk basamağıdır. Burada da zengin teyzesinin olumsuz tutumlarına da şahit olan Yapıncak bir ihtiyara bakmaya başlar ve zaman içerisinde hem yetilerini geri kazanır hem de ihtiyarın ölünce kendisine bıraktığı mirası ile kendisine kötülük yapanlardan intikam almaya başlar. Bu noktada Yapıncak'ın tek akrabasının yanına sığınması onun suçluluğundan değil, çaresizliğinden doğan bir kaçıştır. Buna mukabil *Yusuf ile Kenan*'da (1979-Ömer Kavur) ise memleketlerindeki kanlılarından kaçarak İstanbul'a sığınan iki kardeş resmedilmektedir.

Haydarpaşa Garı'nda yaşanan kaçışların sonu her zaman olumsuzluklarla bitmemektedir şüphesiz. *Ayşecik Şeytan Çekici*'nde (1960-Atif Yılmaz) geçimsizlik ve içki içmesi nedeniyle daha küçükken babasıyla onu terk eden zengin annesi ile yıllar sonra tesadüf eseri karşılaşan Ayşecik'in (Zeynep Değirmencioğlu) biraz neşeli, biraz dramatik hikâyesinin sonu bu duruma verilebilecek spesifik bir örnektir. Annesi Şükran (Belgin Doruk) ile tanışan Ayşecik'e yoksul hayatını daha fazla çektirmemek isteyen baba Orhan (Eşref Kolçak) ona bağırıp çağırarak kendinden soğutmak ister ve Ayşecik'i evinden kovarak annesine gönderip trenle Anadolu'ya kaçar. Fakat gerek Ayşecik, gerekse annesi Orhan'ın onları sevmeye devam ettiklerini anlayarak tüm mahallelinin yardımıyla Orhan'ın peşine düşerler. Neticede treni yakalayan aile tümüyle birbirlerine kavuşarak mutlu sonu gerçekleştirmiş olurlar. Benzer bir aile kavuşması *Ayrılık Şarkısı* (1966-Ülkü Erakalın) isimli filmde de yaşanmakta, çocuğunu kovarak kendisinden uzaklaştıran babanın (Cüneyt Arkın) ardından koşan ailesi trende Haydarpaşa'da tam da tren kalkacakken kavuşmaktadırlar. Haliyle

Haydarpaşa Garı aynı zamanda bir kavuşmayı da sembolize etmektedir ki, burada bunu da görebilmek mümkündür. Haydarpaşa'daki kavuşmalar çoğu kez birbirlerini çok seven ancak bir şekilde ayrılmak durumunda kalan sevgililerin tam da tren kalkacakken yaşanmaktadır. Bu kavuşmalarda trendeki *Bir Bahar Akşamı* (1961-Orhan Aksoy), *Sayın Bayan* (1963-Osman F. Seden) olduğu gibi bazen erkek kahraman da olmaktadır.

Haydarpaşa Garı üzerinde durulan kalabalık ve kozmopolit yapısıyla aynı zamanda kaotik, tekinsiz bir yer izlenimi de vermektedir. Sözcüleri, *Afili Delikanlılar* (1964-Orhan Aksoy) isimli yapımda iki dolandırıcı arkadaş olan Kemal (İzzet Günay) ve Salih (Sadri Alışık) yaptıkları işler içinde daha az riskli görerek Haydarpaşa Garı'nda cepçilik, tırnakçılık yapmaya karar verirler. Haydarpaşa'nın bu yüzü, şehirlerarası ulaşımda otobüslerin merkeze yerleşmesiyle otobüs garlarına aktarılmıştır. Hem realitede hem de yapımlarda otobüs garları tekinsiz eşikler arasında ilk sıraya yerleşmiştir.

İstanbul, aynı zamanda gösterişli gece yaşantısı ile de çekiciliğe sahip bir yer olarak zihinlerde yer işgal etmektedir. Örneğin Haydarpaşa'nın ilk temsillerinden birinin görüldüğü *İstanbul Geceleri* (Mehmet Muhtar-1950) isimli yapımda köyünden İstanbul'a gidecek olan Ramazan'ı (Abdullah Yüce) uğurlamaya gelen arkadaşları Şaban (Vahi Öz) ve Recep (Ziya Keskiner) trenin kalkmasına vakit var zannedip yemek ve sohbete daldıkları sırada birden tren kalkınca bir anda kendilerini trende bulurlar. Vakıya ki Ramazan treni kaçırmıştır. Bu esnada trenin içinde olan iki kafadar hazır binmişlerken köylerinde özenip durdukları İstanbul'un gece yaşamını, tiyatrolarını, kumpanya ve pavyonlarını görmek için birkaç günlüğüne İstanbul'a gitmeye karar verirler. İstanbul'a Haydarpaşa Garı'ndan ilk adımı atan kafadarlardan Şaban'ın garın çıkışında yukarı doğru bakarak garın ihtişamına şaşırması ve "*Amanın Recep şu evin yüksekliğine bak, yukarı bakarken insanın şapkası başından düşecek neredeyse.*" demesi akabinde vapura bindiklerinde yine Şaban'ın denize bakarak "*Recep şuranın haline bak, dümdüz yere suyu doldurmuşlar. Ne güzel olmuş değil mi? Emme bu suyu buraya doldurmasalardı da herkeş davarını otlatsaydı daha iyi olmaz mıydı?*" sözleri, şehrin görkemine duyulan ilk şaşkınlığı bir taşralı gözünden ve mizahi bir dille ifade etmektedir. Recep ve Şaban kaldıkları pansiyona gelen bir dolandırıcı ailenin kumpasına düşerler, bir iki gece bu dolandırıcıların gezdirmeleriyle gece yaşamının içine girerler ancak son gece yanlarındaki kadınlardan birinin belalısı Kemal'in (Sadri Alışık) silahından çıkan kurşunla Şaban'ın vurulup ölmesiyle ikilinin özendikleri gece hayatı maceraları hüsrarla sonuçlanır. Bu manada arkadaşı Recep'in Şaban'ın İstanbul'da kalan mezarı başında söylediği "*Neyimizeydi bizim İstanbul'un bilmediğimiz âlemlerine dalmak?*" sözleri duyulan pişmanlığın açık bir ifadesi olarak daha 1950 İstanbul'unun tablosunu çizmekle birlikte, beklentileri karşılanmayan kafadamların eşiği aşamadıklarını en azından bireysel anlamda amaçladıkları kozmosa ulaşamadıklarını da ifade etmektedir.

Demir Yol (1979-Yavuz Özkan) Haydarpaşa'nın bir başka portresini sunması açısından önemli bir yapımdır. Zira dönemin karışık sosyo-politik konjonktürüne toplumcu gerçeklik penceresinden eğilen yapımda

demiryolu işçilerinin hak arama mücadelelerine yer verilmektedir. Kaos ve kozmos karşıtlığının bir başka görünümü hak arayışında olan çalışanlarla işveren konumundaki otorite arasındaki çatışmayla somutlanmaktadır. Talep edilen hakların elde edilmesi amacıyla girişilen mücadele, bir gösterge olarak eşişe yüklenen kozmotik işlevle uyumludur.

İrfan Yalçın'ın "Genelevde Yas" adlı romanında uyarlanan 14 Numara'da (1985-Sinan Çetin) genelevde çalıştığı memleketinde öğrenilen Yaprak'ı (Serpil Çakmaklı) feodal ve muhafazakâr yapının namus algısı ile uyumlu biçimde namusunu temizlemek için Haydarpaşa'ya inen abi, farklı bir eşişe adım atmaktadır. Sadece bireysel değil, aynı zamanda mensubu olunan sosyo-kültürel çevrenin kolektif namusunu temizleme arzusu ile adeta kutsal bir misyonla donatılan abinin geçtiği bu eşik, evrensel kötülük ve iyilik kavramlarından inanç ve kabuller odağında ayrılmış farklı anlamları belgelemektedir. Misyonuyla adeta bir "kurtarıcı (!)" gibi iş görecektir olan abi amacına ulaşamaz, zira sevdiği ile evlenerek genelevden kurtulan Yaprak, kocası Necmi (Bülent Bilgiç) ile birlikte gelinliğiyle genelevden çıkarken kendisini uzun süredir sömürerek, tek gelir kaynağı Yaprak'ı elinden kaçırmak istemeyen Arap (Hakan Balamir) tarafından öldürülür.

19 Haziran 2013 tarihinde tren hizmetlerine kapatılan ve 1908'den yana yerine getirdiği "eşik" olma işlevini yitiren Haydarpaşa Garı, 2016'dan itibaren "Haydarpaşa Kitap Günleri"ne ev sahipliği yapmaya başlamakla birlikte, son dönemlerde çekilen bazı Türk filmlerine de mekân olmuştur. Haydarpaşa Garı, artık bu filmlerde Anadolu'dan gelenlerle Anadolu'ya geri dönenler için bir eşik görevini yerine getirememiş, *Rüzgâr* (2018-Serkan Acar) filminde olduğu gibi, hırsız çetelerinin ana üssüne dönüşmüştür.

Sonuç

Haydarpaşa Garı, devreye girdiği 1908'den itibaren, Bizans ve Osmanlı dönemlerinde İstanbul'a giriş çıkışların yapıldığı Altın Kapı, Yedikule Kapısı, Yenikapı, Edirnekapı ve Topkapı gibi kapıların görevini yerine getirmeye başlamış olup bu görevini de 2013 yılına kadar da sürdürmüştür. Anadolu'dan İstanbul'a gelip gidenlerin "eşikte bulunma durumu"nu yaşadıkları Haydarpaşa Garı kapısı ve merdivenleri, Anadolu insanının İstanbul maceralarını anlatan Türk filmlerinin ana mekânlarından biri olmuştur. O, bu özelliğiyle büyük şehir hayatına, umuda ve statü geçişlerine açılan bir kapı olmuştur. Elbette bu kapı, herkes için uğurlu gelmemiş; umduğunu bulamayanlar aynı kapıdan geri dönmek zorunda kalmışlardır.

Trenleri, rayları ve tahta valizli yolcuları ile bir "hafıza mekânı"na dönüşen Haydarpaşa Garı'nın, iç göç hareketliliğinin yoğunlaştığı dönemlerden itibaren Anadolu insanının İstanbul maceralarına odaklanan Türk sinemasının ana mekânlarından birisi olması, neredeyse bir zorunluluk halini almıştır. Çoğunlukla yoksul olan Anadolu insanının İstanbul'a ilk adımını attığı Haydarpaşa Garı, 19 Haziran 2013 tarihinde tren hizmetlerine kapatılmasıyla birlikte yüklendiği "eşik" görevini tamamlamış, vaktiyle Anadolu'dan İstanbul'a göç edenler için bir nostalji mekânına dönüşmüştür.

Kıta Avrupası'ndan gemilerle Amerika'ya göç edenlerin ilk karşılaştıkları şey, Özgürlük Heykeli olmuştur. Özgürlük Heykeli, adından da anlaşılacağı üzere özgür dünyaya, yeni bir hayata ve zenginliğe açılan bir kapı ya da eşik görevini üstlenmiştir. Hollywood sineması, Amerika'ya göçü anlatan hemen her filmde Özgürlük Heykeli'ni buraya göç edenleri karşılayan ilk şey olarak takdim etmiş ve etmeye de devam etmiştir. Özgürlük Heykeli, Hollywood sineması sayesinde sadece Amerika'ya göç edenler için değil, Hollywood filmlerini izleyen neredeyse herkes için aynı anlamı ifade eder hale gelmiştir. Bu nedendir ki, Türk sineması, Türk toplumu için önemli bir görevi yerine getirmiş olan ve Anadolu'dan İstanbul'a, başka bir deyişle şehre ve uygarlığa geçişi simgelemiş olan Haydarpaşa Garı'nı, tren hizmetlerine kapatılmış olmasına bakmaksızın kullanmaya ve işlemeye devam etmelidir. Bunu yaparak Türk sineması, mekânsal/kentsel hafızası giderek zayıflayan ve zayıfladığı için de bu tür mekânsal/kentsel simgelerini ranta dönüştürülebilecek yapılardan ibaret görmeye başlayan Türk toplumunun vicdanı da olacaktır.

Kaynakça

- ATMACA, E. ve ADZHUMEROVA, R. (2010). Kapı ve Eşik Kelimeleri Üzerine. *SAÜ Fen Edebiyat Dergisi*, C. 12 S. 2, s. 23-45.
- BETTON, G. (1986). *Sinema Tarihi*, (Çev. Şirin Tekeli). İstanbul: İletişim Yayınları.
- BEYDİLİ, C. (2004). *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*. Ankara: Yurt Yayınları.
- CAMPBELL, J. (2010). *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*, (Çev. S. Gürses). İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- DİNÇ, M. (2019). *Kemal Sunal Filmlerinde Folklor ve Mizah*. İstanbul: Hiperlink Yayınları.
- GÜVEN AKDOĞAN, Ö. (2018). İşe Yarar Bir Şey'de Yolculuk, Hareket ve Zaman. *SineFilozofi Dergisi*, C.3, S.6, s.3-22.
- MONACO, J. (2002). *Bir Film Nasıl Okunur*. İstanbul: Oğlak Yayıncılık.
- ÖZGÜÇ, A. (2010). *Türk Sinemasında İstanbul*. İstanbul: Horizon International.
- SUNER, A. (2006). *Hayalet Ev*. İstanbul: Metis Yayınları.
- TURNER, V. (2018). *Ritüeller-Yapı ve Anti Yapı*. (Çev. N. Küçük), İstanbul: İthaki Yayınları.
- TÜRKYILMAZ, D. (2019). Eşik Altı Boş Değildir: Eşik Kavramının Türk Düşüncesine Yansımaları. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C.7, S. 17, s.151-162.

[itobiad], 2021, 10 (1): 325-344.

**Osmanlı Kapitalist Üretimi Örneği: XIX. Yüzyıl Bursa İpek
Manüfaktürleri**

Case of Ottoman Capitalist Production: The XIXth Century Bursa Silk
Manufactories

Cumali BOZPİNAR

Dr., Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (Milli Emlak Genel Müdürlüğü)

**Dr., Ministry of Environment And Urbanisation Directorate General of
National Property**

cumalispontik@gmail.com

Orcid ID: 0000-0001-8760-5253

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 13.10.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 04.12.2020
Yayın Tarihi / Published	: 10.03.2021
Yayın Sezonu	: Ocak-Şubat-Mart
Pub Date Season	: January-February-March

Atıf/Cite as: Bozpinar, C . (2021). Osmanlı Kapitalist Üretimi Örneği: XIX. Yüzyıl Bursa İpek Manüfaktürleri . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 10 (1) , 325-344 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/60435/810219>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Osmanlı Kapitalist Üretimi Örneği: XIX. Yüzyıl Bursa İpek Manüfaktürleri

Öz

Tarih çalışmalarında kavramlar ihtiyatlı bir şekilde kullanılmalıdır. İhtiyatsızlığın bir örneği 'Osmanlı sanayi' kavramıdır. Osmanlı sanayisi kavramı gerçekte zanaat üretimini ifade eder. Bununla birlikte Osmanlı iktisat tarihi literatüründe, bu içeriğe uygun olmaksızın Osmanlı sanayisinden bahsedilmektedir. Bu aynı zamanda, Osmanlı tarih çalışmalarında genel olarak tarihçilerin teoriden yoksun çalıştıkları ve arşiv belgelerinde geçen kelimeleri ilgili dönemin tarihsel olgularına has kavramlar gibi kullandıkları anlamına da gelmektedir. Kapitalizmin aşamaları sırasıyla 'manüfaktür' ve sanayidir. Kapitalizmin gelişim sürecinde sanayi üretimi aşamasından öncesi, atölye tipi üretim denilebilecek 'manüfaktür' üretim aşamasıdır. Bu dönemden önce zanaat üretimi geçerli olup bu aşama kapitalizm öncesi üretim aşamasının yaygın üretim örgütlenmesi tipidir. Sanayi aşamasına geçilmesinde inorganik güç kullanılması ve iş aletlerinin yerini makinelerin alması belirleyicidir. Bu çalışmada, XIX. yüzyıl Bursa ipek sektörü özelinde Osmanlı sanayileşmesi tartışması incelenmiştir. Bursa'da 1840'ların başından itibaren ipek ipliği üretim tesisleri kurulmaya başlanmıştır. Bu tesislerin sayısı yüzyılın izleyen yılları boyunca artmıştır. Bu seyir yüzyılın tamamında geçerliliğini korumuştur. Bu tesislerde ipek kozasından ham ipek ipliği üretilmiştir. Tesislerde buhar gücüyle çalışan yeni tip aletler kullanılmıştır. Buhar gücüyle çalıştırılan bu yeni tip aletlerin kullanımının dışında, üretim sürecinin tamamında makineleşmeye geçildiği söylenilemez. Başka bir deyişle ipek ipliği üretimi, emek yoğun niteliğini korumuştur. Esas olarak yeni üretim organizasyonu çok sayıda işçinin el birliği üretimi olarak kabul edilebilir. Nitekim tesislerde çalışan işçi sayısı bu tespitimizi doğrulamaktadır. Bu tesislerde ithal edilen buhar kazanlarının ürettiği buharın gücüyle çalışan ithal aletlerin bulunduğu göz önünde bulundurulduğunda, birer manüfaktür olarak kabul etmek gerekmektedir. Çalışmanın genel sonucu olarak Bursa'da XIX. yüzyıldaki ipek ipliği üretiminde kapitalizme geçildiği fakat bunun 'manüfaktür' nitelikte olduğu belirtilebilir.

Anahtar Kelimeler: Kapitalizm, Osmanlı, Bursa, Manüfaktür, İpek.

Case of Ottoman Capitalist Production: The XIXth Century Bursa Silk Manufactories

Abstract

Concepts should be used cautiously in historical studies. An example of imprudence is the concept of 'Ottoman industry'. The concept of Ottoman industry actually refers to craft production. However, in the literature of Ottoman economic history, Ottoman industry is mentioned without

conforming to this content. This also means that in Ottoman historical studies, historians generally worked without theory and used words in archival documents as concepts specific to the historical facts of the relevant period. The stages of capitalism are 'manufacture' and industry, respectively. In the development process of capitalism, before the industrial production stage, it is the 'manufacture' stage that can be called workshop type production. Before this period, craft production is valid and this stage is the common type of production organization of the pre-capitalist production stage. The use of inorganic power and the replacement of work tools by machines is decisive in the transition to the industrial stage. In this study, discussion of Ottoman industrialization was examined within the framework of the XIXth century Bursa silk sector. Since the beginning of the 1840s, silk yarn production facilities had been established in Bursa. The number of these facilities increased over the following years of the century. This course had been valid throughout the century. Raw silk yarn was produced from silk cocoons in these facilities. New types of tools powered by steam power were used in the facilities. Apart from the use of these new types of tools powered by steam power, it cannot be said that mechanization had been adopted throughout the production process. In other words, silk thread production had maintained its labor-intensive character. Basically the new production organization can be regarded as the cooperative production of a large number of workers. As a matter of fact, the number of workers working in the facilities confirms this determination. Considering that there was imported tools working with the power of the steam produced by the imported steam boilers in these facilities, they should be regarded as manufactures. As the general result of the study, it can be stated that the production of silk yarn was converted to capitalism in Bursa in the XIXth century, but this was of a 'manufactural' nature.

Keywords: Capitalism, Ottoman, Bursa, Manufacture, Silk.

Giriş

Tarih çalışmalarında, tarihçi tüm iyi niyetine rağmen yorumlarında farkında olmadan kendi taraflılığının ve önyargılarının etkisinde kalabilir. Bundan sakınmak için tarih çalışmalarında elde edilen bulgularla karşılaştırmalı biçimde sınanmak üzere hipotezler formüle edilir. Bu hipotez saygın kabul edilen ikincil kaynakların okunmasıyla elde edilen tarihsel meseleye mahsus geçici bir açıklamanın ötesinde olmayabilir fakat yakından incelendiğinde ortaya daha yüksek bir amaç çıkabilir. Hipotez, belli bir tarihsel konjonktürün sadece kendi kavramlarıyla yapılacak bir ön değerlendirme değildir; çoğu zaman toplumun yapısına ve bir bütün olarak tarihsel süreçlere ilişkin belli kabulleri yansıtır. Başka bir deyişle her tarihsel hipotez bir tezinin uygulanmasından ibarettir (Tosh, 2013: 150-1). Bununla birlikte burada iktisatçıların girdi ve çıktı dedikleri iki sürece benzer bir sürecin aynı anda işlediğini belirtmek uygun olacaktır (Carr, 2013: 81). Bir önceki kuşakta tarih

yazıcılığında meydana gelen gelişmelerin en çarpıcı sonuçlarından biri, artık tarihçilerin teoriyi kullandıklarının çok daha fazla farkında olmalarıdır. Tarih çalışmalarında teorilerin kullanılması, bazı tarihsel sorunlara bağlı olarak gerekli hale gelmiştir. Bunlardan ilki belli bir tarihsel dönemde gerçekleşen tarihsel olgulara ilişkin tüm değişkenler arasındaki karşılıklı ilişkileri kavramanın güçlüğüdür. Başka bir deyişle bütüncül bir tarih için teori zorunludur. Teori kullanmayı gerekli kılan ikinci sorun da tarihsel değişimdir. Tarihçiler, zamanlarının büyük bölümünü değişimi veya değişmezliği açıklamakla geçirirler. Tarihçilerin düşüncesinde hâkim olan bu tema, kaçınılmaz olarak tarihteki belli başlı değişimlerin ortak nitelikler gösterip göstermediği sorusunu gündeme getirir. Böylece tarihçiler hipotezlerini geliştirirken çoğu zaman şu ya da bu teoriden etkilenirler. Bu bağlamda kilit unsurun demografi olduğu, toplumdaki en kalıcı değişimlerin tabandan gelen devrimci taleplerden çok ‘paternalist’ yönetici sınıfların tedricen gerçekleştirdiği reformlardan doğduğu gibi düşünceler belirtilebilir. Üçüncüsü, sadece tarihsel değişimin nasıl gerçekleştiğini değil, bütün değişimlerin yönünü de açıklamaya çalışan teorilerdir; bu teoriler, tarihe bir anlam atfederek insanlığın kaderini yorumlama çabasıdır. Zamanımızda bu anlamın tarihçilerin çok sık kullandığı sanayileşme ve modernleşme kavramlarında içerilmesinden de anlaşılacağı üzere ekonomik ve sosyal alanlarda ilerleyici değişim teorileri hâlâ pek çok tarih yorumuna temel oluşturmaktadır (Tosh, 2013: 151-3).

Bu çerçevede bir değerlendirme yapıldığında; Osmanlı tarih çalışmalarında genel olarak tarihçilerin teoriden yoksun çalıştıkları ve bunun sonucu olarak arşiv belgelerinde geçen kelimeleri ilgili dönemin tarihsel olgularına has kavramlar gibi kullandıkları belirtilebilir: Sanayi ve fabrika kavramları gibi.

Zanaat kelimesinin sözlük anlamı “İnsanların maddi ihtiyaçlarını karşılamak üzere yapılan ve öğrenimin yanında tecrübe, maharet ve ustalığın da gerektiği iş”tir (Zanaat, t.y.). Sanâyi kelimesinin sözlük anlamı ise “sanatlar, zanaatlar”dır (Devellioğlu, 1978; Kanar, 2008). Diğer taraftan snâi kelimesi “yapay, insan yapısı; sanat ile ilgili; sanayi ile ilgili” anlamlarına gelmektedir (Devellioğlu, 1978; Kanar, 2008). Dolayısıyla ‘Osmanlı sanayisi’ kavramı esasında Osmanlı zanaat üretimini ifade etmektedir. Bununla birlikte Osmanlı iktisat tarihi yazınında bu içeriğe uygun olmaksızın kapitalist makinalı üretim aşamasını vurgular şekilde Osmanlı sanayisinden ya da Osmanlı sınai faaliyetlerinden bahsedilmektedir. Bu durum, iyi niyetli kullanımları tenzih ederek söyleyecek olursak ‘Osmanlı Altın Çağı’na özlemin irrasyonel bir dışavurumu olarak da değerlendirilebilir. Tarihçilerimizin iktisat tarihi yönünden genel bilgilere sahip olmamalarından kaynaklı bu durum aslında tarih ve tarihçinin subjektif değerlendirmelere açık özünden kaynaklanmaktadır. Bu çalışmanın ötesinde içeriğe sahip bu tartışmayla ilgili tarafımızdan herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. İrrasyonel dışavurumun öne çıkan örneği Osmanlı toplumsal formasyonunun Osmanlı

İmparatorluğu olarak adlandırılmasıdır. Oysa ki arşiv belgelerinin gösterdiği üzere Osmanlı toplumsal formasyonunun resmi adı 'Yüce Osmanlı Devleti' anlamında 'Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye'dir (Maksudoğlu (1993).

Benzeri bir durum fabrika kavramının kullanımı için de geçerlidir. Sanayi üretimi aşamasındaki üretim tesisi tipi olan fabrika "Ham madde ya da yarı mamullerin makine, alet *vb.* vasıtalarla işlenerek mamul mal durumuna getirildiği üretim tesisi" ya da "İş gücü kullanılarak makine vasıtasıyla veya teknik usullerle ara malların başka bir mala dönüştürüldüğü yer" olarak tanımlanmaktadır (Fabrika, t.y.; Fabrika, 2004). Konuya ilişkin olarak Erder (1978: 114) şunları belirtmektedir:

"...Osmanlı belgelerinde, 1835'den önce rastladığımız 'fabrika', 'fabrik' ya da 'pauluka' sözcükleri büyük olasılıkla küçük atölye anlamında kullanılmaktaydı. Aynı sözcükler daha sonraki yıllarda atölye ve fabrika arasında ayırım gözetmeden kullanıldığından şüphe uyandırmaya neden olur..."

Kapitalizmin gelişim sürecinde sanayi üretimi aşamasından öncesi, atölye tipi üretim denilebilecek 'manüfaktür' üretim aşamasıdır (Mandel, 2008: 107). 'Manüfaktür' döneminden önce ise zanaat üretimi geçerli olup bu aşama kapitalizm öncesi üretim aşamasının yaygın üretim örgütlenmesi tipidir.

Bu çalışmada Osmanlı sanayileşmesi tartışması XIX. yüzyıl Bursa ipek sektörü özelinden incelenecektir.

Çalışmada karşılaştırmalı yöntem ve kaynak derleme yöntemi kullanılmıştır. Bu kapsamda Batı Avrupa'da kapitalizmin gelişimi aşamaları ile Osmanlı üretim tarzının gelişim aşamaları XIX. yüzyıl Bursa ipek sektörü özelinde genel fakat esaslı noktalardan karşılaştırılmıştır. Karşılaştırma yapılırken ikincil kaynaklardan derlenen bilgiler esas olarak -gerektiğinde bunlar da birbirleriyle karşılaştırılarak- K. Marx tarafından ortaya konulan kapitalizmin gelişimine ilişkin teori çerçevesinde değerlendirilmiştir. Burada kastedilen teori tarihsel materyalizm¹ olup çalışmada Osmanlı üretim

¹ Marx'a göre toplum üç düzeyden meydana gelir. Temelinde üretici güçler yer almaktadır ki bunlar iş gücüyle birlikte üretici potansiyeli hayata geçiren araçlar, teknikler ve ham maddelerdir. Üretici güçlerin üretim ilişkileri üzerinde belli etkileri vardır. Burada kastedilen; toplumun ekonomik yapısıdır. Bunun üzerinde hukuki ve siyasi kurumlar ile bunları destekleyen üstyapı yükselir (Tosh, 2013: 162). Marx (2011: 39-40) 'tarihsel materyalizm'in tanımı bağlamında şunları söyler: "...Varlıklarının toplumsal üretiminde, insanlar, aralarında, zorunlu, kendi iradelerine bağlı olmayan belirli ilişkiler kurarlar; bu üretim ilişkileri, onların maddi üretici güçlerinin belirli bir gelişme derecesiyle örtüşür. Bu üretim ilişkilerinin tümü, toplumun iktisadi yapısını, belirli toplumsal bilinç biçimleriyle örtüşen bir hukuki ve siyasal üstyapının üzerinde yükseldiği somut temeli oluşturur..."

tarzındaki tarihsel gelişmelerin XIX. yüzyıl Bursa ipek sektörü özelinde söz konusu teorinin açıklayıcılığı ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Çalışma içeriğinin ortaya konulduğu bu 'Giriş' bölümünden sonraki bölümde teorik olarak kapitalizmin gelişim aşamaları ve bu aşamalara karşılık gelen kavramsal içerik açıklanıp her bir kavramın ve buna bağlı olarak her bir aşamanın ölçütleri ortaya koyulacaktır. Sonraki bölümde XIX. yüzyıl Bursa ipek sektöründe üretim tesislerinin tarihsel olarak nicelik ve niteliğinin seyri mevcut dağınık istatistikler ışığında incelenip teorik saptamalar yapılacaktır. Sonuç bölümünde ise elde edilen bulgular değerlendirilecek ve bazı teorik çıkarımlarda bulunulacaktır.

Kapitalizmin Üretim Örgütlenmesi Aşamaları: Manüfaktür ve Sanayi (Fabrika Üretimi)

İlk olarak kapitalist üretimin örgütlenmesiyle ilgili tarihsel genel bir çerçevenin çizilmesi uygun olacaktır. Braudel (2017: 261-3)'a göre kapitalizmin sanayileşme aşaması öncesinde üretim örgütlenmesi zanaat, dağınık manüfaktür, biraraya toplanmış manüfaktür ve fabrika olmak üzere dört kategoriden oluşmuştur. Dağınık manüfaktür kategorisi esasında 'putting out sistemi' olarak bilinmektedir. Bu sistem tüccarın işveren olduğu bir üretim örgütlenmesi olup zanaatkâra ham madde ve ücretin bir bölümü avans olarak verilmekte, kalanı ise işlenmiş ürünün tesliminde ödenmektedir (Braudel, 2017: 278). Sanayileşme aşamasında fabrika üretimi hâkim duruma gelmiştir. Fabrika üretimi, manüfaktür üretimin gelişmiş halidir. Şöyle ki fabrika, manüfaktürden farklı olarak mekanik hale gelmiş üretim örgütlenmesi niteliğine sahiptir.

Esasında kapitalist üretim ticaret sermayesinin üretim sürecine nüfuz etmesiyle filizlenmiştir. Bunun tarihsel gelişiminde ilk örneği ev zanaatları (*cottage industry*) formunu almıştır. Girişimci-tüccarlar ilk önce şehirlerde geçerli loncalar tarafından uygulanan katı kurallardan kaçınmak ve buralardaki zanaatkârlara yüksek ücretler ödememek için ham maddeleri ve üretim araçlarını da kendileri tedarik ederek köylerde kendi evlerinde üretim yapan ve aslında düşük bir ücret karşılığında çalışan zanaatkârları finanse etmişlerdir. İzleyen süreçte girişimci-tüccarlar tarafından bu zanaatkârlar bir işyeri çatısı altında toplanarak kendi işçileri haline getirilmiş ve böylece 'manüfaktür' ortaya çıkmıştır. Manüfaktür aşamasından sonra ise fabrika üretimi aşamasına geçilmiştir. Burada manüfaktür aşama öncesi gelişmelerin kısaca açıklanması uygun olacaktır.

Lonca örgütlenmesi çatısı altında zanaat üretiminin kendi içinde zaman içinde birçok çelişki ortaya çıkmıştır. İlk önce sistemin kendisinden kaynaklanan çelişkiler; şehir nüfusunun gitgide artması ve zanaatkâr sayısındaki artış pazarın genişlemesiyle dengelenmemiştir. Bu da şehirler arasında büyük bir rekabetin başlamasına, her şehirde korumacı eğilimlerin güçlenmesine ve şehir kapılarını yeni zanaatkâr-ustalara kapamaya çalışan loncalarda korumacı eğilimlerin gelişmesine yol açmıştır. Ustalık

mertebesine erişmek isteyen çıraklar gittikçe ağırlaşan şartlar altında çalıştırılır olmuştur. Gerçekte usta olmak imkânsız hale gelmiştir. Diğer taraftan XII. yüzyıldan itibaren Flandr ve İtalya'da şehirlerdeki pazarlardan daha geniş pazarlar için üretim yapmaya başlayan zanaatkârlar kendi ürünlerini sonunda denetleyemez hale gelmişlerdir. Kendi üretimi olan ürünleri uzaktaki bir fuara götürmek için bir dokumacının üretimini durdurması ve ancak döndükten sonra çalışmaya başlaması bir zorunluluk halini almıştır. İçlerinden bazılarının, özellikle evde yerine birini bırakabilecek derecede servete sahip olanların çok geçmeden ticarete atılması kaçınılmaz olmuştur. Bunlar önce pazara kendi ürünleriyle birlikte komşularının ürünlerini götürmüşler ve bunu sadece bir yardım maksadıyla yapmışlardır. Sonunda, doğrudan doğruya birçok zanaatkâr-ustanın ürünlerini satın alıp bunları daha uzak pazarlarda satmaya başlamışlardır. Bu sistem zanaatkârın tüccara zorunlu bir şekilde bağımlı olmasını gerektirmemiştir. Bununla birlikte özellikle aynı ürün üzerinde birçok loncanın emek sarf ettiği ve bundan dolayı da sadece bir tek alıcının bulunduğu dokuma sektöründe söz konusu bağımlılık gerçekleşmiştir. Bu bağımlılık Flaman giyim sektörü ile İtalyan ipek ve yün sektörlerinde XIII. yüzyıldan itibaren tamamlanmıştır (Mandel, 2008: 97-107).

'Manüfaktür'ün doğuşu, el birliğine dayanmaktadır. Bununla birlikte tarihin diğer dönemlerindeki el birliğinden farklı olarak manüfaktür döneminde el birliği kapitalist bir nitelik kazanmıştır.

İşçilerin aralarında ilişki bulunan çeşitli süreçlerde beraber çalışmalarına el birliği etmek ya da el birliğiyle çalışmak denir. Bu gibi durumlarda tek tek bireylerin üretici güçlerinde bir artış değil yeni bir güç yani kitlelerin ortak gücü yaratılmaktadır (Marx, 2004: 316-7). Kapitalist el birliği biçimi Antik Çağ'da, Orta Çağ'da ve sömürge döneminde uygulanan ve boyunduruk ve kulluk ilişkileriyle esas olarak köleliğe dayanan basit el birliğinden farklıdır. Kapitalist el birliği biçimi, sürecin tamamında emek-gücünü kapitaliste satan özgür ücretli işçinin mevcudiyetini gerektirir. Tarihsel perspektiften bakıldığında bu biçimin köylü tarımsal üreticiliğine ve lonca çatısı altında organize olmuş olsun olmasın bağımsız bir şekilde yürütülen zanaatların aleyhine geliştiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle kapitalist el birliğinin kendisini el birliğinin spesifik bir tarihsel biçimi olarak ortaya koymadığı fakat böylesi el birliğinin kapitalist üretim sürecine has ve onun ayrıksı bir niteliği olarak görüldüğü söylenebilir. Yalın biçimi içinde el birliği, büyük hacimli her üretimin vazgeçilmez şartı olsa da bağımsız olarak kapitalist üretim tipinin gelişmesinde belli bir devre has durağan bir biçim olarak görünmez. Son ihtimal olarak bu, ancak 'manüfaktür'ün zanaatları andıran ilk döneminde ve 'manüfaktür' dönemine karşılık gelip esasında köylü üreticiliğinden eşanlı olarak kullanılan işçi miktarıyla ve bunların kullanımlarını sağlamak üzere tedarik edilmiş üretim araçlarının büyüklüğüyle ayrılan büyük hacimli tarımsal üretimde söz konusu olabilir. Basit el birliği, büyük ölçüde sermayeye dayanan fakat iş bölümü ve

makinenin ise ikincil rolde olduğu üretim kollarında her zaman hâkim bir biçimdir. El birliği, kapitalist üretimde her zaman temel biçimi oluşturur; bu yalın haliyle de kapitalist üretime özel bir biçim olarak, bu sürecin daha ileri şekilleriyle birlikte var olmayı sürdürür (Marx, 2004: 325-326).

Manüfaktür, kendilerine tahsis edilen üretim araçları ve avans olarak verilen ham maddelerle çalışan işçilerin bir çatı altında toplanmasıdır (Mandel, 2008: 107). İş bölümü temelli el birliği 'manüfaktür' de karakteristik hale gelir ve esas bu dönemde kapitalist üretim sürecinin egemen tipidir. Bu dönem genel hatlarıyla XVI. yüzyılın ortalarından XVIII. yüzyılın son üçte birlik dilimine kadar sürer. Manüfaktür iki kanaldan ortaya çıkar. İlki, zanaat üretimi kapsamında belli bir malın nihai biçimine gelebilmesi için birer birer ellerinden geçmek zorunda bulunduğu işçilerin tek bir kapitalistin kontrolü altında bir atölyede toplanmasıdır. Örneğin bir binek at arabası tekerlekçi, tornacı, çilingir, koşumcu, terzi, döşemeci, camcı, boyacı, cilacı *vb.* çok sayıda zanaatkârın çalışmasının ortak ürünü iken binek arabası manüfaktüründe sayılan tüm zanaatkârlar diğerlerinin yaptıkları işe katkıda bulunacak şekilde çalıştıkları tek bir mekânın içinde toplanmıştır. İlkinin tam tersi olarak doğan ikincisinde hepsi de hurufat, kağıt veya iğne gibi çeşitli türden iş yapan birçok zanaatkâr tek bir kapitalist tarafından bir işyerinde aynı anda çalıştırılır. Bu zanaatkârların her biri mala nihai şeklini verir yani bir malın üretiminde gerekli olan tüm işlemleri sırasıyla gerçekleştirir. Başka deyişle her birinin eski usul zanaatkâr şeklinde çalıştığı söylenebilir. Bununla birlikte belli bir süre sonra dış koşulların etkisi devreye girerek işçilerin tek bir mekânda toplanarak aynı anda çalışmalarından başka yollarla faydalanılmasına yol açar. Bu kapsamda belli bir süre zarfında daha çok sayıda mal teslimi gerekliliğine bağlı olarak mevcut işin tekrar bölünmesi, her zanaatkârın muhtelif işleri peşi sıra gerçekleştirmek yerine bu işlemlerin birlikte yürütülen birbiriyle ilişkisiz müstakil işler haline getirilerek her işin ayrı bir zanaatkâra verilmesi ve işin tümünün el birliği halinde çalışan işçiler tarafından aynı zamanda yapılması belirtilebilir. Böylece işin rastgele parçalanması tekrarlanır, kendine göre yararlı yanları gelişir ve giderek sistemli bir iş bölümü halinde düzene girer. Bağımsız zanaatçının kişisel ürünü olmaktan çıkan mal, her biri tüm işlemin sadece belirli bir kısmını gerçekleştiren zanaatkâr topluluğunun toplumsal ürünü haline alır. İzleyen süreçte, lonca çatısı altında zanaat üretiminde aynı işlemlerin tek bir zanaatkârın birbirini izleyen hareketleri halinde içi içe geçmişken, üretimin 'manüfaktür' aşamasına geçilmesiyle el birliği halinde çok sayıda işçi tarafından yan yana gerçekleştirilen çok sayıda farklı işlemler haline alır (Marx, 2004: 327-9). Böylece Marx'ın tek çatı altında iki tür işlevsellik üzerinde durduğu anlaşılmaktadır. İlki, farklı el becerilerinin aynı çatı altında toplanmasıdır yani farklı yetenekteki kişiler, bir işi artık değişik yerlerde değil, birbirlerinden bağımsız bir şekilde değil tam tersine birbirlerinden haberdar bir şekilde yapmaya başlamışlardır. Artık, bir mala teker teker ama farklı emek harcayacaklardır. Böylece sahip oldukları özellikler ne kadar farklı olsa bile alacakları komutlar aynı olacak ve hepsi

tek bir kapitalist için çalışacaklardır. İkinci olarak ise Marx, aynı tür becerilere sahip olan kişilerin tek bir çatı altında toplanmasından bahsetmektedir. Bu şekilde de yeni bir iş bölümünün oluşacağını ve aynı işin, aynı anda birden fazla kişiye rahatça yaptırılabilceğini belirtir. Başka bir deyişle Marx, faklı zanaatkârların bir araya gelip, düzenli bir işleyiş elde ederek sömürülmesini, ikinci durumda da vurgular. Aynı becerilere sahip olan kişiler, birçok işi aynı anda yapacakları için daha fazla iş yaparak kapitaliste daha fazla kazandıracaklardır çünkü kapitalist farklı ya da aynı işi yaptırmak için farklı bölgelere gitmek zorunda kalmayacaktır, tüm işleri yapacak olan kişiler zaten onun işletmesi içerisinde toplanmış durumdadır. Kapitalist bu şekilde zamandan da tasarruf sağlayacaktır çünkü kısa zaman içinde ne kadar fazla üretim yaparsa o kadar fazla kazanacağını bilincindedir (Palabıyık, 2012: 281-2).

'Manüfaktür' üretim, el birliği esasıyla emeğin üretkenliğinde artışa yol açar. Bunun yanında bu aşamada makine de üretilir. İşçinin verimliliğindeki diğer bütün artışlarda olduğu gibi makine de malların ucuzlatılması ve işçinin kendisi için çalıştığı iş günü kısmını kısaltarak karşılıksız bir şekilde kapitaliste verdiği diğer bölümünü uzatmak uğruna kullanılır. Kısaca makine, bir artı değer yaratma aracıdır. Üretim tarzında devrim 'manüfaktür'de emek gücüyle, sanayi aşamasında ise emek araçlarıyla harekete geçer yani emek araçları makine halini alır. Makinede zanaatkârın kullandığı aletler takılı olup sayıca tek bir insanın kontrollü bir şekilde kullanabileceği alet sayısı artmıştır (Marx, 2004: 359-62). Bunun yanında işçinin onu kullanmadaki becerisi de makineye geçer. Emek aracının iş yapma imkânı, insanın emek gücüne tabi olma zorunluluğundan kurtulur. Böylece 'manüfaktür'de iş bölümünün dayandığı teknik temel yıkılmış olur. Makinelere dayalı bir örgütlenme yani fabrika ortaya çıkar. Fabrikada iş bölümü yeniden ortaya çıkar fakat esas olarak işçiler özelleşmiş makineler arasında dağılır (Marx, 2004: 402-3).

XIX. Yüzyıl Bursa İpek Üretim Tesislerinin Kapitalist Niteliği

Sanayi Devrimi'ni izleyen süreçte görece ucuz makine üretimi çevre ülkelerde² Batı Avrupa ülkeleri malları lehine rekabet üstünlüğüne yol açmıştır. Bu kapsamda Bursa'da ipek sektörü XIX. yüzyılda dönüşüm geçirerek ipekli dokumalar konusundaki şöhretini kaybetmiş ve Batı Avrupa ipekli dokuma sanayisine ham madde sağlayan ham ipeğiyle tanınır hale gelmiştir (Kaygalak, 2008: 166-7). Sektörde ham ipek üretiminin tersine ipekli kumaş imalatında sanayisizleşme olgusu yaşanmıştır (Teoman ve Bozpinar, 2020a). Bu dönüşüm; Osmanlı dokumacılarının yurtdışı pazarlarını kaybetmesinin, ipekli yerine pamukluların ağırlık kazanmasıyla yaşanan giyim devriminin ve makine üretimi ucuz İngiliz pamuk ipliğinin

² Wallerstein (2004) uluslararası iş bölümünü merkez ve çevre ilişkisi bağlamında ele almaktadır. Buna göre; merkez ülkeler sanayi malları üretirken çevre ülkeler bu ülkelerin ham madde ve gıda maddeleri tedarikçisi haline gelmektedir.

Osmanlı ülkesinde kullanımının yaygınlaşmasının bir sonucu olarak gerçekleşmiştir. Sürekli ve aynı anda ilerleyen iki eğilim Bursa'da ihracata yönelik ham ipek üretiminin gelişmesinde etkili olmuştur. Batı Avrupa'da refah ve kişi başına kumaş üretimi artışına bağlı olarak ipekli dokuma sanayisinde ham ipeğe yönelik talep de büyük oranda artmıştır. Ülke içinde ise artan bir şekilde ham ipek üretimi gerçekleştirmeye hazır bir iş gücü kitlesi ortaya çıkmıştır. Bunun bir nedeni 1820'ler sonrasında ipekli dokumalara talebin azalmasıyla bazı dokumacıların işsiz kalmasıdır. Daha önemlisi, ucuz pamuk iplik ithalatının etkisiyle eskiden elle pamuk iplik eğirenlerin daha kazançlı hale gelen ipek çekme faaliyetine yönelmeleridir. Yeni teknolojileri ve gerekli sermayeyi getiren yabancı tüccarlar ve Osmanlı tüccarları, ham ipeğe Batı Avrupa'nın talebi ile yeni ortaya çıkan hazır iş gücünü buluşturmışlardır (Quataert, 2011: 209-10)³. Burada Erder (1978: 113)'in belirttiği üzere Jacquard dokuma tezgâhının XIX. yüzyılın ilk on yılında ipekli dokuma üretiminde kullanımının yaygınlaşması da önemli bir etken olmuştur. Şöyle ki bu yeni tezgâhlarda kullanılan ipek ipliğinin standart ölçüde olması gerekliliği buhar gücü kullanılarak kozadan ipek çekme teknolojisinin geliştirilmesine ve bu da gerekli ham maddenin uygun fiyatlarla yurtdışından sağlanması için çaba gösterilmesine yol açmıştır.

Böylece ham ipeğe yönelik Batı Avrupa'nın artan talebi 1840'ların ortalarından itibaren Bursa'da ham ipek üretim tesislerinin kurulmasına yol açmıştır. İzleyen dönemde hem tesis sayıları artmış hem de üretilen toplam ham ipek miktarında tesislerin payı artmıştır. Bu artan seyirler aşağıdaki tablolarda gösterilmiştir.

Tablo 1: XIX. Yüzyılda Bursa'da İpek Üretim Tesisleri Sayıları

Yıllar	Tesis Sayısı: Şehir/Bölge*
1845	1
1846	/2
1847	3/3
1848**	5/4
1849	/8
1850	/11
1851	8/15
1852	/21
1853	/25
1855	25/29
1856	37/85

³ Bursa ipek sektörünün XIX. yüzyıldaki yapısal dönüşümü için ayrıca bk. Bozpinar (2018). Ayrıca sektördeki sermayenin kurumsallaşma sürecinin anonim şirket niteliğinde olmayıp adi ortaklık düzeyinde gerçekleştiği belirtilebilir. Ayrıntılar için bk. Teoman ve Bozpinar (2020b).

Osmanlı Kapitalist Üretimi Örneği: XIX. Yüzyıl Bursa İpek Manüfaktürleri

1857	/64
1858	/82
1860	/83
1861	/88
1862	/90-91
1863	62/92
1869	56/90
1900	/88
1901	47/103
1906	38-44/103-131
1909	38/152

Kaynak: Quataert (2011: 221).

*Bölge Bursa sancağı ile İzmit kazasını kapsamaktadır.

**Bu yıl için Quataert (2011) Bursa sancağı ve İzmit kazası için farklı kaynaklar kullanmıştır.

Tablo 2: 1810-1908 Döneminde Bursa Yöresinde Ham İpek Üretim Miktarları
(1.000 kg)

Yıllar	Ham ipek	Manüfaktür Üretim Oranı (%)
1817	62-77	-
1840	482	-
1841	818	-
1846	591	-
1847	598	-
1848	382	-
1849	445	-
1850	459	9
1851	407	11
1852	486	16
1853	382	22
1854	450	20
1855	509	-
1856	534	28
1857	366	50
1858	242	75
1859	178	80

1860	193	78
1861	299	79
1862	195	85
1863	280	65
1864	197	75
1865	127	100
1866	153	92
1867	165	92
1868	140	94
1869	131	93
1870	141	95
1871	153	92
1874	100	-
1876-80	85	-
1881-85	140	-
1886-90	186	-
1891-95	264	-
1896-1900	401	-
1901-5	517	-
1906-8	610	-

Kaynak: Quataert (2011: 220).

Bursa'da 1840'ların başından itibaren başlayan bu süreçte ipek kozasından ham ipek ipliği üretilen tesislerde buhar enerjisi kullanılmaya başlanmıştır. Bu tarihten öncesinde üretim tesislerinden bahsedilmemektedir. Bunda sermaye yetersizliğinin başlıca faktör olduğu anlaşılmaktadır:

“1830 yılına kadar yalnız tepme mancınıklarda çalışan halkın, şurada burada ve uygun olmıyan şartlarda ipek çekmesi bu işin ilerlemesine engel oluyordu. Bundan dolayı, toplu bir halde çalışmak için yeni tarzda mancınıkhaneler (o zamanki ifadeye göre: örgühaneler) yapılması isteniyordu. O tarihlerde böyle bir örgühane 7-8000 kuruşa çıkıyormuş...” (Dalsar, 1960: 408).

Tesislerde ipek kozasından ipek ipliğinin elde edildiği mancınık denilen aletler, buhar gücü kullanılarak çalıştırılmıştır. Buhar gücüyle çalışan yeni tip mancınıklar Batı Avrupa'dan ithal edilmiş olup 1851 yılında fiyatının 540

kuruş olduğu belirtilmektedir (Çakıcı, 2010: 35). Buhar gücüyle çalıştırılan bu yeni tip mançınık, Batı Avrupa'da makine üretimi ipekli dokumalarda kullanılacak incelikte ve kalitede ipek ipliğinin üretimini⁴ sağlamanın dışında üretim sürecinin tamamında makine kullanılmasına geçilmesi olarak değerlendirilemez. Başka bir deyişle ipek ipliği üretimi emek yoğun niteliğini korumuştur. Tesisler, ithal edilen buhar kazanlarının ürettiği buharın gücüyle çalışan –devinimini bu güçten alan- yine ithal edilen mançınıkların bulunduğu 'manüfaktür'lerdir. Erder (1978) Aktar (1990) ise tesislerde mekanizasyona geçildiği görüşündedirler.

Aktar (1990: 158)'a göre bu süreç ham ipek ipliğinin kozadan çekilmesi işleminde mekanizasyona geçiş fakat mekanizasyon sadece ipekböceği kozasından iplik çekimi işlemiyle sınırlı kalmıştır. Erder (1978: 117)'e göre üretim sürecinin yalnızca bir bölümünün –makaralama- makineleşmesinin nedeni ağırlıklı olarak Batı Avrupa'daki ipek üretim teknolojisine bağlıdır. Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi Fransa'da da yalnızca makaralama makineleştirilebilmişti ve ipekli kumaşın dokunması gibi makaralamadan sonra gelen üretim aşamalarında büyük değişiklikler ancak 1880'lerde gerçekleşmiştir. Burada yatırım yapan yabancıların, yenilikleri yalnızca kendi ülkelerine gönderilen ham maddelerin hazırlanışında kullanılacak biçimde açıkça sınırlamaları ve üretimin diğer aşamalarının tamamının kendi ulusal pazarları yakınında gerçekleştirilebilmesini sağlama çabaları Bursa'nın Batı Avrupa'yla ticaretinde en önemli belirleyici öge olmuştur.

Teorik bölümde anlatıldığı üzere esas olarak yeni üretim organizasyonu çok sayıda işçinin el birliği üretimi olarak kabul edilebilir. Nitekim tesislerde çalışan işçi sayısı bu tespiti doğru lamaktadır: 1840'lar için işçi sayısı verileri bulunmamaktadır. Erder (1978: 115) en küçük tesiste 20 işçi çalışırken Hümayun İpek Fabrikası ile Düzoğlu ve Manass gibi büyük işletmelerde bu sayının 350'ye çıktığını, 1850'lerin başında şehirdeki buharla çalışan ipek tesislerinde toplam işçi sayısının 1.700 civarında ve 1850'lerin ortasında 3.800 olduğunu belirtmektedir. Quataert (2011: 228)'dan öğrendiğimize göre 1863 yılı için tesislerin hepsinde toplam 3.300 çalışan bulunmaktadır. Bu sayıya memur ve mühendisler ile kozaların ayıklanması işiyle görevli olanlar da dâhildir. İstihdam 1890'larda 4.500, 1900 yılında 7.000, 1909 yılında ise 19.000 kişi olmuştur (Quataert, 2006: 1023; Quataert,

⁴ Buhar gücünün kullanıldığı yeni mançınık sistemi sayesinde ipek kozasından iplik çekiminde yüzyıllardır ipekçilerin en önemli sorunu olan ipliklerdeki standart kalınlık sorunu çözülmüştür. İpek kozasından iplik çekimi 30 yün yumağının ucundaki ipliklerin aynı anda çözülüp açılmasına benzetilebilir. Bu nedenle ipliklerin çekilmesinde kullanılan makaraların her zaman aynı hızla dönmesi ipliklerin düzgün sarılması ve kopmaması bakımından büyük önem arz etmiştir. Yeni sistemin bir katkısı da ipek kozalarının buharla ısıtılarak yumuşatılması sonucu iplik çekim işleminin hızlandırılması olmuştur. Böylece belirtilen bu teknik nedenlerden dolayı buhar gücü kullanılması hem çekilen ham ipek ipliğini standart hale getirmiştir hem de üretim maliyetini düşürmüştür (Aktar, 2006: 214).

2011: 233). Bu verilere dayanarak Bursa ipek sektöründe 1840'ların başından itibaren kapitalist aşamaya geçildiğini söylemek mümkündür.

Diğer taraftan hem Erder (1976) hem de Kaygalak (2007), Bursa'da 1840'lardan itibaren kurulan ipek tesislerini fabrika olarak nitelemektedir. Erder (1976)'in bu kullanımını üretimde mekanizasyona geçilmesine dayandırdığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Erder (1976) bu mekanizasyona geçişin teorik açıklamasını yapmamıştır. Erder (1978: 114-6) tanımlamadığı atölyenin gelişmiş hali olarak ifade ettiği ve yine tanımlamadığı fabrikanın bazı ölçütleri taşıdığını şöyle belirtmektedir:

“...Acaba bu kuruluşlar gerçekten fabrika mıydılar, yoksa basit birer atölye mi? İnorganik enerji kullanılması, çalıştırılan işçi sayısının ... önceden belirlenmiş bir sayıdan fazla olması ve ücretlendirme sisteminde görüleceği üzere, ... fabrikayı atölyeden ayırmak için kullanılan en yaygın ölçüttür. ...Taşçıyan-Falkeisen kuruluşunun, 1835-1858 yılları arasında Bursa'da kurulmuş diğer otuzsekiz kuruluş gibi gerçek bir fabrika olduğunu biliyoruz. ...İpek fabrikaları (filâtür) inorganik güç kullanıyorlardı. Bunların bir bölümü buharla, bir bölümü de (Mustafa Nuri Paşa tarafından kurulan fabrika gibi) su gücü ile çalışıyordu. ...Buna ek olarak, Bursa'da çeşitli fabrikalar, yeni ipek çekme tekniğinde değişik yöntemler de kullanılmaktaydı. ...Kozaların ısıtıldığı ve çekme sırasında döndürüldüğü makaralama tavaları içindeki suyun ısıtılması ve her tavanın arkasına sıralanmış makaraların döndürülmesi için güç kullanımı gerekliydi. Bu tavalardaki ısının sürekli olarak aynı derecede kalmasının sağlanması çok önemliydi. Bu işlem, çok sayıda büyük tava için en etkili biçimde, ortak bir borulama sistemiyle sağlanabilirdi. Tavalarda ısıtılmasında ve mancınıkların döndürülmesinde insan gücünün yerini enerji almıştı. Eskiden tepme sistemiyle ya da el mancınığı ile çalışan bir işçi, tek başına çalışırdı. Çekme yapan kişi ipeği kozadan makaraya (cırcırlara) sararken elini ya da ayağını kullanarak makarayı döndürürdü; bu işlem evde de yapılabilirdi. Buharla çalışan mancınıkların yeni teknolojisi, ipek çekme ve bükme evden çıkararak ipekçilerin bir çatı altında toplandığı fabrikaya

getirdi. Her buhar makinesi 10-20 tavayı bir arada çalıştırabiliyordu. En küçük ipek fabrikası 10 tava ve 10 manciniktan oluşuyordu. Her bir kuruluştaki çalışan işçi sayısına gelince, bu konuda makara sayısı ile işçi sayısı arasındaki orana bakmamız gerekmektedir. ...Bu döneme ilişkin oran, makara başına işçi olarak 1,9 ile 2,2 arasında değişmekteydi. ...Böylece en küçük ipek fabrikası bile en az 20 işçi çalıştırmakta... Bu fabrikalar her yönden, bizim fabrika tanımımızda belirttiğimiz koşullara uymaktaydılar. Bursa'da o dönemden beri ayakta kalan ipek fabrikalarından benim saptayabildiğim dört tanesi fiziksel ve mimarı planları bakımından 19. yüzyılın başlarında Brandywine kıyılarında Dupont şirketince kurulan ve su gücü ya da buhar gücü ile çalışan dokuma fabrikalarına birçok yönden benzemektedir. ...Burada vurgulamamız gereken nokta, üretim sürecinin yalnızca bir bölümünün, çekme ve makaralamanın, makineleşmiş olmasıdır..."

Bu 'manüfaktür' yapı daha önce belirtildiği üzere yüzyılın tamamında geçerliliğini korumuştur. Bu tespitimize ilişkin başka bir delil gerçekleşen sanayi sayımlarıdır. 1897 yılı sayımında Bursa'daki ipek üretim tesislerine ilişkin bilgi bulunmamaktadır⁵. 1913 ve 1915 yıllarına ilişkin sayımda ise bu tesislere ilişkin bilgi yer almaktadır. Bu sayımdan yararlanarak tesis sayılarına ilişkin aşağıdaki tablo düzenlenmiştir.

Tablo 3: Osmanlı Sanayi Sayımına Göre XIX. Yüzyılda Bursa'da İpek Üretim Tesisleri Sayıları

Yıllar	Tesis Sayısı
1833	1
1843	2
1847	4
1848	8
1852	9
1853	13
1854	14
1858	15

⁵ Ayrıntılar için bk. Güran (1997).

1860	17
1863	21
1865	22
1868	24
1876	27
1877	30
1878	31
1884	32
1892	38
1898	40
1907	41
1909	42
1911	46
1913	41
1915	41

Kaynak: Ökçün (1997: 13, 15, 133).

Notlar: a) Kaynakta yıllar itibarıyla toplam tesis sayısı değil ilgili yıldaki kurulan tesis sayısı belirtilmiş olup tablo yıllar itibarıyla kümülatif toplamalar alınarak tarafımızdan oluşturulmuştur, b) Bursa merkezi kapsamaktadır.

Sayımda fabrikayı kavramsal olarak tanımlamak üzere bazı ölçütler saptanmıştır⁶. Buna göre 24 saatte minimum 10 ton (100 kental) hububat işleyen değirmenler ve mütemadiyen 10'dan çok işçi istihdam eden sabun üretim tesisleri ve çoğunlukla harekete geçirici (muharrik) güç ile birlikte minimum 10 ve muharrik güç kullanılmaksızın 20 işçi istihdam eden diğer üretim tesisleri fabrika olarak kabul edilmiştir (Ökçün, 1997: 7). Pamuk (1984: 103, 1 no.lu dipnot) zanaata dayalı üretim yapısının fabrika sistemi ile eşanlı kabul ettiği sanayiden farklı olduğunu ve 'Osmanlı sanayii' kavramını yalnızca 1880 sonrasındaki fabrikalar için kullandığını belirtmektedir. Baskıcı (2005) ise 1913 ve 1915 yıllarına ait sanayi istatistikinde "genellikle muharrik güç ile birlikte minimum 10 ve muharrik güç kullanılmaksızın 20 işçi istihdam eden üretim tesisleri"nin fabrika olarak kabul edildiğini belirterek bu ölçütleri dikkate alarak Osmanlı üretim tesislerini nitelemek için çalıştırılan işçi sayısı, makine ile üretim yapıp yapılmadığı ve kullanılan enerji kaynağı gibi ölçütler bilinmiyorsa fabrika yerine imalathane kavramını tercih etmektedir.

⁶ Bu saptamanın bilimsel bir nitelikte olmadığı şu ifadelerle itiraf edilmektedir: "...Ülkemizde henüz hangi nevi sanayi müessesesine fabrika denileceği açıklanmamış olduğundan ve elde bu gibi sanayi müesseselerinin bir listesi bulunmadığından, doğrudan doğruya fabrikalar istatistiki yapılmasına ilişkin bir karar verilmesi de imkânsız idi..." (Ökçün, 1997: 5).

Sayım sonuçlarına göre 1840'ların başından itibaren Bursa'da ipek üretim tesislerinin ortaya çıktığı ve sayılarının sayımın yapıldığı yıllara kadar arttığı anlaşılmaktadır. 1913 ve 1915 yıllarında mevcut tesislerin tamamının muharrir güç kullandığı gibi çalışan sayıları sırasıyla 3.648 ve 2.316 gibi kapitalist tarzda bir iş gücü örgütlenmesinin göstergesi olsa da yukarıda belirttiğimiz üzere Bursa ipek sektöründe 1840'ların başından itibaren kurulan tesislerdeki teknoloji izleyen süreçte değişmeden kalmıştır. Başka bir deyişle 1840'ların başından itibaren 'manüfaktür' niteliğindeki söz konusu tesisler üretimin tüm aşamalarında makine kullanımına geçilmesi şeklinde bir sanayi aşamasına yani fabrika üretimine geçilmemiştir. Sayımda, bu tespitimizi destekleyici başka bulgulara da yer verilmiştir: İşletmelerin yaklaşık üçte birinin düzenli tutulmuş ticari defterleri bulunmamaktadır. Genellikle işletme sahipleri bir cep defteri taşımakta ve bu deftere harcamalarını ve tahsil ettikleri tutarları kaydetmektedirler. Hatta 100 işçiye yakın çalışanın olduğu bir 'fabrika'da işçi hesapları kurşun kalemle bir duvarın üstünde tutulmaktadır. Öyle işletmelere rastlanmış ki bunların hesapları oldukça ilkel bir şekilde tutulmakta ve bütün alacak-borç ilişkileri çalışanların vicdanına bırakılmış durumdadır. Bundan başka önemli 'fabrikalar' müstesna olmak üzere orta büyüklükteki işletmelerde kredi gibi mali işlemler gerçekleşmemektedir. Bu işletmelerde sadece işletme sahibinin sabit sermayesi ile faaliyet yürütülmektedir (Ökçün, 1997: 7). Diğer taraftan bu bulgular göstermektedir ki sayıma konu üretim tesisleri sanayileşmiş bir ekonomik yapıyı göstermemektedir. Dolayısıyla sanayi sayımındaki her ne kadar bazı ölçütlere dayalı olarak fabrika kavramsal bir şekilde kullanılmış da olsa 1840'ların başından başlayarak sayımın yapıldığı yıllara kadar Bursa'da kapitalizmin 'manüfaktür' üretim aşamasından sonraki makinalı üretim aşamasına yani sanayi aşamasına geçiş anlamında bir gelişmeden bahsedilemez.

Sonuç

Bilim dallarının her birine özgü kavramların kullanılmasında özellikle tarih çalışmalarında ihtiyatlı olunmalıdır. İhtiyatsızlığın bir örneği Osmanlı tarihi çalışmalarında kullanılan 'Osmanlı sanayi' kavramıdır. Osmanlı tarihi çalışmalarında 'zanaatlar' anlamına gelen 'sanayi' kavramının kullanımı bu içeriğe uygun olmaksızın kapitalist makinalı üretim aşamasını vurgular şekilde Osmanlı sanayisinden ya da Osmanlı sınıai faaliyetlerinden bahsedilmesine yol açmaktadır. Bu durum tarih çalışmalarında teoriye bağlı olarak çalışmanın çalışılan tarihi olgunun kavramsal içeriğinin ilgili döneme uygunluğu bağlamında önemini göstermektedir.

Bu çalışmada Osmanlı tarihi çalışmalarında kapitalist üretim bağlamında iktisat teorisinden yararlanılmadan değerlendirmeler yapıldığı hipotezinin doğru olup olmadığı araştırılmıştır.

Marx'ın ortaya koyduğu 'tarihsel materyalizm teorisi'ne göre kapitalizmin gelişim sürecinde sanayi üretimi aşamasından öncesi, atölye tipi üretim

denilebilecek 'manüfaktür' üretim aşamasıdır. Sanayi aşamasına geçilip geçilmediğinde inorganik güç kullanılması ve iş aletlerinin yerini makinelerin alması belirleyicidir. Bu çalışmada söz konusu teori çerçevesinde Osmanlı sanayileşmesi tartışması XIX. yüzyıl Bursa ipek sektörü özelinden incelenmiştir.

Ham ipeğe yönelik Batı Avrupa'nın artan talebi 1840'ların başından itibaren Bursa'da ham ipek üretim tesislerinin kurulmasına yol açmıştır. İzleyen dönemde tesis sayıları artan bir seyir izlemiştir. Bu seyir yüzyılın tamamında geçerliliğini korumuştur Bu tesislerde ipek kozasından ham ipek ipliği üretilmesinde buhar enerjisi kullanılmaya başlanmıştır. Tesislerde ipek kozasından ipek ipliğinin üretildiği mancınık denilen aletler, buhar gücü kullanılarak çalıştırılmıştır. Buhar gücüyle çalıştırılan bu yeni tip mancınık, Batı Avrupa'da makine üretimi ipekli dokumalarda kullanılacak standart kalınlıkta ve kalitede ipek ipliğinin üretimini sağlamasının dışında üretim sürecinin tamamında makine kullanılmasına geçilmesi olarak değerlendirilemez. Başka bir deyişle ipek ipliği üretimi emek yoğun niteliğini korumuştur. Tesisleri, ithal edilen buhar kazanlarının ürettiği buharın gücüyle çalışan yine ithal edilen mancınıkların bulunduğu manüfaktürler olarak kabul etmek gerekmektedir. Esas olarak yeni üretim organizasyonu çok sayıda işçinin el birliği üretimi olarak kabul edilebilir. Nitekim tesislerde çalışan işçi sayısı bu tespitimizi doğrulamaktadır: 1850'lerde en küçük tesiste 20 işçi çalışırken Hümayun İpek Fabrikası ile Düzoğlu ve Manass gibi büyük işletmelerde işçi sayısının 350 olduğu, toplum işçi sayısının 1850'lerin başında 1.700 civarında iken 1850'lerin ortasında 3.800'e yükseldiği, 1863 yılında 3.300, 1890'larda 4.500, 1900 yılında 7.000 ve 1909 yılında ise 19.000 kişi olduğu saptanmıştır. Böylece Bursa ipek sektöründe 1840'ların başından itibaren kapitalist aşamaya geçildiğini söylemek mümkündür.

Kaynakça

- Aktar, A. (1990). *Kapitalizm, az gelişmişlik ve Türkiye'de küçük sanayi*. İstanbul: Afa Yayıncılık.
- Aktar, A. (2006). *Türk milliyetçiliği, gayrimüslimler ve ekonomik dönüşüm*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Baskıcı, M. M. (2005). *1800-1914 yıllarında Anadolu'da iktisadi değişim* (1. baskı). Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları.
- Bozpinar, C. (2018). *Osmanlı Devleti'nde iktisadi zihniyet ve sanayileşme sorunsalı: Bursa ipek sektörü örneği*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Braudel, F. (2017). *Maddi uygarlık: Ekonomi ve kapitalizm-XV.-XVII. yüzyıllar* (Mübadele oyunları) (3. baskı). (Çev. M. A. Kılıçbay). Ankara: İmge Kitabevi.

- Carr, E. H. (2013). *Tarih nedir?* (17. baskı). (Çev. M. G. Göktürk). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çakıcı, M. (2010). *Osmanlı sanayileşme çabalarında Bursa İpek Fabrikası örneği: 1851-1873*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Dalsar, F. (1960). *Türk sanayi ve ticaret tarihinde Bursa'da ipekçilik*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Devellioğlu, F. (1978). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat*. Ankara: Doğu Ltd. Şti. Matbaası.
- Erder, L. T. (1976). *The making of industrial Bursa: Economic activity and population in a Turkish city: 1835-1975*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Princeton University, Princeton.
- Erder, L. T. (1978). Bursa ipek sanayiinde teknolojik gelişmeler: 1835-1865. *ODTÜ Gelişme Dergisi: 1978 Özel Sayısı*, 111-22.
- Fabrika. (t.y.). İçinde *Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük*. <http://sozluk.gov.tr>.
- Fabrika. (2004). İçinde *İktisat Terimleri Sözlüğü*. <http://sozluk.gov.tr>.
- Güran, T. (ed.) (1997). *Osmanlı Devleti'nin ilk istatistik yıllığı 1897*. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü.
- Kanar, M. (2008). *Osmanlı Türkçesi sözlüğü*. İstanbul: Say.
- Kaygalak, S. (2007). Kır, kent ve kapitalizme geçiş: Bursa örneği. *Praksis*, 17, 15-32.
- Kaygalak, S. (2008). *Kapitalizmin taşrası: 16. Yüzyıldan 19. Yüzyıla Bursa'da toplumsal süreçler ve mekânsal değişim*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Maksudoğlu, M. (1993). Osmanlı Devleti mi, Osmanlı İmparatorluğu mu? *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5-6, 104-17.
- Mandel, E. (2008). *Marksist Ekonomi el kitabı* (3. baskı). (Çev. O. Suda). Ankara: Maki Basın Yayın (Özgür Üniversite Kitaplığı).
- Marx, K. (2004). *Kapital* (6. baskı, cilt 1). (Çev. A. Bilgi). Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (2011). *Ekonomi politişin eleştirisine katkı* (7. baskı). (Çev. S. Belli). Ankara: Sol Yayınları.
- Ökçün, A. G. (1997). *Osmanlı sanayii 1913, 1915 yılları sanayi istatistiki*. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü.
- Palabıyık, A. (2012). Marx'ın Sosyolojisi'nde gözden uzak kalmış bir kavram: "İşbölümü". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 266-98.
- Pamuk, Ş. (1984). *Osmanlı ekonomisi ve dünya kapitalizmi: 1820-1913*. Ankara: Yurt Yayınevi.

Quataert, D. (2006). 19. yüzyıla genel bakış: Islahatlar Devri 1812-1914. *Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve sosyal tarihi* (2. baskı, cilt 2), İnalçık, H. ve Quataert, D. (eds.) içinde (885-1051). İstanbul: Eren Yayıncılık.

Quataert, D. (2011). *Sanayi Devrimi çağında Osmanlı imalat sektörü* (3. baskı). (Çev. T. Güney). İstanbul: İletişim Yayınları.

Teoman, Ö. ve Bozpınar, C. (2020a). XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu ve Japonya'da sanayisizleşme: İpekli imalatı üzerine karşılaştırmalı bir değerlendirme. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 42 (1), 157-179. DOI: 10.14780.muiibd.763976.

Teoman, Ö. ve Bozpınar, C. (2020b). Osmanlı imalat sanayisinde sermayenin kurumsallaşması sorunsalı: Bursa ipek sektörü üzerine bir değerlendirme. *Business and Economics Research Journal*, 11(4), 1013-33. DOI: 10.20409/berj.2020.296.

Tosh, J. (2013). *Tarihin peşinde* (5. baskı). (Çev. Ö. Arıkan). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Wallerstein, I. M. (2004). *World-systems analysis: An introduction*. Durham: Duke University Press.

Zanaat. (t.y.). İçinde *Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük*. <http://sozluk.gov.tr>.

[itobiad], 2021, 10 (1): 345-368.

II. Meşrutiyet Dönemi Siyasal Gelişmelerinin Türkiye Demokrasi Tarihine Etkileri

Effects Of Political Developments In II. Constitutional Era On The Turkey's Democracy History

Oğuz KAAN

Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi İİBF

Asst.Prof., Kırklareli Univ. Faculty of Economics & Administrative Sciences

Oguzkaan71@yahoo.com

Orcid ID:0000-0001-6764-4562

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 15.09.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 03.01.2021
Yayın Tarihi / Published	: 10.03.2021
Yayın Sezonu	: Ocak-Şubat-Mart
Pub Date Season	: January-February-March

Atıf/Cite as: Kaan, O . (2021). II. Meşrutiyet Dönemi Siyasal Gelişmelerinin Türkiye Demokrasi Tarihine Etkileri . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 10 (1) , 345-368 . Retrieved from <https://www.itobiad.com/tr/pub/issue/60435/795518>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

II. Meşrutiyet Dönemi Siyasal Gelişmelerinin Türkiye Demokrasi Tarihine Etkileri

Öz

Osmanlı Devleti'nin son dönemi olan II. Meşrutiyet Dönemi'ni anlamak bugünün Türkiye'sinin siyasal hayatını anlamak için önemli bir adımdır. II. Meşrutiyet Dönemi yaklaşık on iki yıllık bir süreyi kapsamasına rağmen özellikle 1923 yılından itibaren Türkiye'nin yaşadığı siyasi ve demokrasi tarihinin sıkıştırılmış bir şeklidir. Bu dönemdeki siyasal gelişmeler Cumhuriyet tarihindeki gelişmelerin birer örneği ve benzeri konumundadır. Cinayetler ki hem gazeteciler hem de siyasilerin öldürülmesi, çok sayıda siyasi partinin siyasal hayatta yer alması, seçimler, erken seçimler, darbeler, sürekli iktidar değişikliği ve tek parti iktidarları, muhalefetin etkisizleştirilmeye çalışılması veya yok edilmesi bu dönemin siyasal gelişmelerinin örneklerindedir. Ancak cumhuriyet dönemlerinden farklı olarak bu dönemde devlet Trablusgarp savaşı, I. ve II. Balkan Savaşları ve I. Dünya savaşları gibi olağanüstü dönemleri de içinde barındırmaktadır.

Bu çalışmada II. Meşrutiyet Dönemi'nin siyasal gelişmelerine bakılarak bu gelişmelerin Türkiye'nin demokrasi tarihine olumlu ve olumsuz etkileri vurgulanmaya çalışılacaktır. Bu dönemin siyasal gelişmelerinin olumlu etkileri olarak; hem seçimlerin hem de parlamentonun kurumsallaşmaya başlaması, meşruiyet algısının gelenekselden yasal- ussallığa dönüşmesi, demokrasilerin işlemede önemli bir araç olan siyasal partilerin ortaya çıkması ve çok partili seçimlerin yapılması, gazetelerin kısmen daha özgür bir ortamda çoğalmaları, millet egemenliği ilkesinin önemli hale gelmesi, meşruti rejimin yapılan anayasa değişiklikleri ile kuvvetlenmesi ve çoğulcu bir yapının varlığı söylenebilir. Bu dönemin siyasal gelişmelerinin Türkiye'nin demokrasi tarihine olumsuz etkileri olarak; asker-siyaset ilişkisinde askerin siyaset içinde fazlasıyla görünmesi, iktidar- muhalefet ilişkisinin sert oluşumu, devletin sahibi olarak kendilerini gören İttihat ve Terakki Örgütü'nün seçkin bir kitle meydana getirmesi, gazetelerin sürekli kapatılması, basına uygulanan sansür, siyasi cinayetler, tehdit politikaları ile muhalefetin etkisizleştirilmeye çalışılması ve darbe geleneğinin yerleşmesi ifade edilebilir.

Anahtar Kelimeler: II. Meşrutiyet Dönemi, Darbeler, Seçimler, İktidar, Muhalefet.

Effects Of Political Developments In II. Constitutional Era On The Turkey's Democracy History

Abstract

Second Constitutional Era, which is the last period of the Ottoman Empire is a crucial time frame to understand the political landscape of current Turkey. II. Constitutional Period is a compressed form of Turkey's politic and

II. Meşrutiyet Dönemi Siyasal Gelişmelerinin Türkiye Demokrasi Tarihine Etkileri

democracy history, especially since 1923, despite the fact that it covers only about 12 years process. The political developments of this term are examples and counterparts of the improvements in the history of the Republic. Political murders, the involvement of many political parties in political life, elections, early elections, coups, continuous power change and single-party governments, trying to neutralize or destroy the opposition are examples of the political developments of this period. However, unlike the republican periods, during this period, the state was involved in the Tripoli war, I. and II. It also includes extraordinary periods such as the Balkan Wars and the First World Wars.

In this study, by examining the political events during the II. Constitutional Period the negative and positive effects of these occurrences to Turkey's democracy history will be emphasized. As positive effects of this term, the institutionalization of elections and parliament, the transformation of legitimacy perception from traditional to legal-rationalism, the emergence of political parties and multi-party elections which are essential tools in the functioning of democracies, the proliferation of newspapers in a freer environment and the existence of a pluralistic structure can be said. The negative impacts of this period on Turkey's democracy history can be expressed as the presence of the military in politics, the rigid structure of the power-opposition relationship, the formation of an elitist mass by the Committee of Union and Progress which sees itself as the owner of the state, and the continuous closure of newspapers, that is, the censorship and threat policies applied to the press, and the establishment of the coup tradition.

Keywords: Second Constitutional Era, Coups, Elections, Power, Opposition.

Giriş

Türkiye'nin siyasal hayatını yani siyasetini anlamanın yolu Osmanlı Devleti'nin son döneminden geçmektedir. Özellikle de II. Meşrutiyet döneminden geçtiğini ileri sürmek kuşkusuz isabetli bir yaklaşımdır.

Batı'nın siyasal, ekonomik ve teknolojik gibi birçok alanda önemli gelişim ve değişimler geçirmesi Osmanlı Devleti ve daha sonra kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni de derinden etkilemiştir. Ancak, Avrupa'daki söz konusu değişim ve dönüşümün temel nedenlerinin iyi ve doğru bir şekilde teşhis edildiği noktada farklı görüşler ve düşünceler mevcuttur.

Osmanlı siyaset kurumlarını etkileyen değişim ve dönüşüm hareketleri 1750'li yıllardan sonra başlamıştır. Bu süreç 1808 tarihinde kabul edilen Sened-i İttifak ve 1838 tarihinde İngiltere ile imzalanan İngiliz- Osmanlı Ticaret Anlaşması ile devam etmiştir. 1838 Anlaşmasının neticesinde kapitülasyonların kurumsallaşması ve 1839 tarihinde Padişah tarafından

ilan edilen Tanzimat Fermanı, siyaset kurumlarını ve Osmanlı siyasal hayatını dış müdahalelere açık hale getirmiştir.

Gülhane Hattı Humâyunu'nun kabul edilmesiyle başlayan Tanzimat Dönemi'nin siyasal hayatın ve siyasal kültürün değişmesinde önemli etkileri olmuştur. Bu değişim sonraki yıllarda yeni Türkiye'nin temellerini oluşturmuştur. Bu dönemde siyasal hayatta yerel meclisler kurulmuştur. Bu meclislerin oluşumu için yapılan seçimler seçim kültürünün hem oluşmasında hem de yerleşmesinde önemli işlevler göstermiştir. Aynı zamanda bu dönemde kurulan Divan-ı Ahkam-ı Adliye, Meclis-i Vala-i Ahkam, Meclis-i Al-i Tanzimat ve Şura-ı Devlet gibi merkezi kurumlar ilerleyen yıllarda kuvvetler ayrılığı prensibinin temelini oluşturmuştur. Aynı zamanda bu dönemde siyasal muhalefet oluşumları başlamıştır. Bu siyasal muhalefetin amacı doğrudan siyasal rejimin değiştirilmesine yönelik bir hareket olması açısından demokrasi tarihinde önemlidir. Bu dönemde ortaya çıkan siyasal muhalefet Yeni Osmanlılar- Genç Osmanlılar veya I. Jön Türk hareketi olarak isimlendirilmişlerdir. Bu hareket neticesinde siyasal rejim Mutlakiyet 'ten Meşrutiyet'e evrilmiştir. 1876 Kanun-i Esasi'nin ilan edilmesiyle başlayan dönem Kanun-i Esasi'nin 35. madde kapsamında Padişaha vermiş olduğu yetkiye dayandırılarak II. Abdülhamit tarafından tatil edilmiştir (Çay, 1986:84-85).

Otuz yıllık bir zaman diliminden sonra II. Abdülhamit, 23 Temmuz 1908 tarihinde Kanun-i Esasi'nin tekrar yürürlüğe girdiğini ilan etmiştir. Bu tarihten sonra başlayan II. Meşrutiyet Dönemi kesintilerle ve eksikliklerle birlikte 1920 yılına kadar sürmüştür. Bu dönemde meydana gelen siyasal gelişmeler ve olaylar aslında sonraki yıllarda meydana gelen gelişmeler ve olayların 12 yıla sıkıştırılmış bir örneği gibidir.

Bu çalışmada II. Meşrutiyet Dönemi'nde meydana gelen gelişmelerin ve olayların Türkiye'nin Demokrasi Tarihi'ne etkileri incelenmeye çalışılacaktır. Tabii ki etkiler denildiğinde sadece olumlu etkilerinden değil olumsuz etkilerinden de bahsedilecektir. II. Meşrutiyet Dönemi'nin Türkiye'nin demokrasi tarihine parlamentonun ve seçimlerin kurumsallaşması, meşruiyet algısının geleneksellikten yasal-ussallığa dönüşmesi ve çoğulcu bir yapının varlığı gibi olumlu etkileri vardır. Bunların yanında bu dönem asker-siyaset ilişkisinde askerinin siyaset içinde fazlasıyla görünmesi, iktidar-muhalefet ilişkisi sert oluşumu, devletin sahibi olarak kendilerini gören İttihat ve Terakki örgütünün seçkinci bir kitle meydana getirmesi ve darbe geleneğinin yerleşmesi gibi demokrasi açısından olumsuz etkileri de içinde barındıran bir zaman dilimidir.

II. Meşrutiyetin İlanı

1876 tarihli Kanun-i Esasi'nin yürürlüğe girmesi ile başlayan I. Meşrutiyet Dönemi'nde iki genel seçim yapılmıştır. Bu dönemde yapılan seçimler neticesinde oluşan Meclis-i Mebûsan'da Osmanlı Devleti'nin tüm kültürlerine temsil hakkı tanımıştır. Meclis'te her etnik-dini kültürün temsilcisinin olmasından dolayı demokrasi tarihimizin ilk meclisleri

II. Meşrutiyet Dönemi Siyasal Gelişmelerinin Türkiye Demokrasi Tarihine Etkileri

demokrasinin en önemli unsuru olan çoğulculuk ilkesi ile tam uyum içindedir. Ancak II. Abdülhamit tarafından meclis biraz da zorunluluktan dolayı tatil edilmiştir. Osmanlı-Rus savaşı ile ilgili alınması gereken kararların sağlıklı ve zamanında alınmaması meclisin tatil edilmesinde önemli bir yer tutmuştur. I. Meşrutiyet Dönemi'nin kısa sürmesinin nedenleri olarak Türk millî burjuvazisinin yeni doğmaya başlaması, imparatorluk içinde bulunan Türk unsuru ve Müslüman halk dışında meşrutiyetin destekçilerinin zayıf halkalar halinde kalması ve köy/kasabalarda yaşayan halkın meşruti rejimin mahiyetini anlamaması ve desteklememesi sayılabilir (Petrosyan, 1974:107).

1878'den 1908 yılına kadar devam eden bu süreç içinde II. Abdülhamit yönetimine karşı oluşan bazı muhalif hareketler olmuştur. İlk muhalif hareketin 1889 tarihinde başladığı genel olarak kabul edilmektedir. İnkılap-ı Osmanî adıyla kurulan cemiyetin kurucuları Arapkirli Abdullah Cevdet, Kafkasyalı Çerkez Mehmet Reşit, İshat Sukuti ve Ohrili İbrahim Temo'dur (Temo, 1987:13-15).

Cemiyetin en önemli amacı, Osmanlı Devleti'ni çökmenin eşiğine getiren II. Abdülhamit tarafından uygulanan "istibdatın" kaldırılmasıdır. Ancak "II. Abdülhamit istibdatı"nın kaldırılması sadece bu cemiyetin amacı değil bunun dışında bazı oluşumların da gayesidir. Bunun için cemiyetin mensubu olmasa da istibdatı kaldırmak isteyenler ve protesto edenlere Jön Türkler adı verilmiştir (Shidara, 1994:1189).

II. Abdülhamit'e karşı oluşan muhalefet grupları birlikte hareket etmek için Prens Sabahattin Bey'in gayretleri ile 4-9 Şubat 1902 tarihlerinde toplanmıştır. Türkiye'nin siyasi tarihinde bu toplantı I. Jön Türk Kongresi olarak isimlendirilmiştir. Ancak kongrede beklenenin aksine muhalefet safları ikiye bölünmüştür. Bölünme sebebi de II. Abdülhamit'in siyasetine ve yönetimine karşı izlenecek mücadeledir. Prens Sabahattin Bey önderliğindeki grup bir süre sonra Teşebbüs-ü Şahsî ve Adem-i Merkeziyet Cemiyetini kurarken (Reyhan, 2004:147) Ahmet Rıza Bey önderliğindeki grup da İttihat ve Terakki ismini kullanarak muhalif hareketlerine devam etmişlerdir (Akşin, 1980:54-55).

II. Abdülhamit'e karşı bölünen muhalefet aradaki anlaşmazlıkları gidermek ve birlikte hareket ederek güçlerini birleştirmek için Aralık 1907'de II. Jön Türk Kongresi'ni toplamışlardır. 1907 Jön Türk Kongresi'ni Knight, "Osmanlı Türk İhtilalcileri Kongresi" olarak isimlendirmiştir (Knight, 1993:84). Kongre sonunda yayınlanan bildirinin en önemli ilkesi ırk, dil ve din ayrımı olmaksızın Osmanlı halklarının kanun önünde eşit olmasıdır (Knight, 1993:84).

Kongreden birkaç ay sonra Rusya ile İngiltere'nin Reval'de bir araya gelmesi hem Osmanlı halklarında hem de muhalif örgütlenmelerde büyük tepkilere yol açmıştır. 3 Temmuz 1908'de (20 Haziran 1324) Kolağası Niyazi Bey ve 20 Temmuz 1908'de (7 Temmuz 1324) Eyüp Sabri Bey Kanuni Esasinin yürürlüğe girmesi Meşrutiyet'in tesis edilmesi için dağa çıkmışlardır

(Uzunçarşılı, 1993:13). Eyüp Sabri Bey ve Niyazi Bey'in kuvvetleri ile birlikte dağa çıkmasından sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti 23 Temmuz 1908 (10 Temmuz 1324) tarihinde Manastır'da Meşrutiyet'i ilan etmiştir. Cemiyet bu ilanı Harbiye Nezareti'ne bir telgraf çekerek bildirmiştir (Uzunçarşılı, 1993:30-31). Bunun üzerine II. Abdülhamit de Meşrutiyet'in yürürlüğe girdiğini 23-24 Temmuz gecesi ilan etmiştir (Akşin, 1980:77).

Türkiye'nin Demokrasi Tarihinde II. Meşrutiyet Dönemi Siyasal Gelişmeleri

II. Meşrutiyet Dönemi 24 Temmuz 1908 tarihinde Padişah II. Abdülhamit'in iradesiyle Kanun-i Esasi'nin tekrar yürürlüğe girmesi ile başlamıştır. Bu dönem, görüş ayrılıkları olsa bile son Osmanlı Meclis-i Mebûsanı'nın 16 Mart 1920 tarihinde süresiz olarak Meclis-i Mebûsanı'ı tatil etmesine kadar sürmüştür. Bu dönemin en önemli olayları; siyasi partilerin ortaya çıkışı, 31 Mart Vak'ası, Halâskarân Zâbitan Olayı, Bâb-ı Âli Baskını, parlamento seçimleri, Sıkıyönetim (Divanı-ı Harb-i Örfi) uygulaması, anayasal değişiklikler, siyasi cinayetler, basın hareketleri, Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı'dır.

Bu dönemde yapılan 1908 seçimi ile II. Meşrutiyet'in ilk parlamentosu oluşmuştur. 1912 seçimleri eli sopalı seçimler olarak tarihe geçmiş, 1914 seçimleri ise muhalefetin olmadığı bir ortamda yapılmıştır. 1919 seçimleri ise son Osmanlı Meclis-i Mebûsanı'nın olduğu seçimlerdir. Aynı dönem içinde yapılan ara seçimler de zaman zaman siyaseti etkilemede önemli birer araç olmuşlardır. 1909 Mart ayında yapılan ara seçimlerden kısa bir süre sonra 31 Mart olayı gerçekleşmiştir. Kasım 1911 tarihinde yapılan ara seçimlerden sonra da İttihat ve Terakki muhalefetin büyümesini engellemek için bazı gelişmelerin yaşanmasına neden olmuş, bu da erken seçimlerin yapılmasını netice vermiştir.

Bu dönemin diğer önemli siyasal gelişmeleri arasında Ahrar Fırkası'nın kurulması ile başlayan parti oluşumlarıdır. Türkiye'nin demokrasi tarihinin ilk partisi olan Ahrar Fırkası Liberal bir parti programına sahiptir. Yoğun tartışma ve eleştirilerden sonra parti haline dönüşen İttihat ve Terakki Cemiyeti, bu dönemin en önemli partisi olmuştur. Bir diğer önemli parti Hürriyet ve İtilaf Fırkasıdır. Bu dönem içinde farklı düşünceleri ve ideolojileri temsil eden siyasal partiler kurulmuştur.

Bu dönemde yapılan askeri darbeler dönemin diğer önemli gelişmeleridir. 31 Mart (1325) Vak'ası olarak bilinen darbe 13 Nisan 1909 tarihinde gerçekleşmiştir. Eli sopalı seçimlerden birkaç ay sonra 1912 yılının Temmuz ayında İttihat ve Terakki muhalifi bir askeri örgütlenme olan ve Halâskarân Zâbitan olayı olarak isimlendirilen ve hükümetin istifasıyla neticelenen bir olay olmuştur. Bu darbeden yaklaşık altı ay sonra 1913'ün Ocak ayında Enver Bey komutasında Bâb-ı Âli baskını gerçekleşmiş, bazı hükümet üyeleri öldürülmüş ve Kamil Paşa hükümeti istifa etmek zorunda kalmıştır.

II. Meşrutiyet Dönemi Siyasal Gelişmelerinin Türkiye Demokrasi Tarihine Etkileri

Sıkıyönetim (Divan-ı Harb-i Örfi) uygulamaları özellikle 31 Mart Vak'asından sonra başlamış ve devam etmiştir. Sıkıyönetim uygulamaları da dönemin önemli siyasal gelişmelerindendir.

Bu dönemin bir diğer önemli özelliği Kanun-i Esasi'de yapılan değişikliklerdir. Özellikle 31 Mart'tan sonra yapılan değişiklikler Meşrutî Rejimin yasal dayanağının daha kuvvetli olması açısından önemlidir. 1909 Kanun-i Esasi değişikliklerinde Padişah'a meclisi feshetme yetkisi veren madde kaldırılmıştır. Ancak 1912'de bu maddeyi tekrar yürürlüğe koyma tartışmaları yaşanmış ve 1914'te Kanun-i Esasi değişiklikleri ile tekrar yürürlüğe girmiştir.

Siyasi cinayetler bu döneme damga vuran gelişmelerdendir. İttihat ve Terakki'ye sert yazıları ile muhalefet eden Serbesti yazarı Hasan Fehmi Bey, Sada-yı Millet gazetesi yazarı Ahmet Samim Bey ve Zeki Bey öldürülen gazetecilerdir. Zeki Bey, 10 Temmuz 1911 tarihinde işinden çıkıp evine gittiği sırada vurularak öldürülmüştür (Güncü, 2016::64). Aynı zamanda belki de en önemli cinayet 31 Mart Vak'asının bastırılmasında Hareket Ordusu Komutanı olan ve 10 Haziran 1913'te vurulduğunda sadrazamlık görevini yürüten Mahmut Şevket Paşa'dır.

Bu dönem içinde 1911'de Trablusgarp Savaşı ile başlayan daha sonra Birinci ve İkinci Balkan Savaşları ile devam eden Birinci Dünya Savaşı ile neticelenen gelişmeler de yaşanmıştır.

II. Meşrutiyet Döneminin Türkiye'nin Demokrasi Tarihine Etkileri

23 Temmuz 1908'de II. Abdülhamit'in iradesiyle başlayan II. Meşrutiyet Dönemi 16 Mart'ta İstanbul'un işgali sonrasında toplanan Meclis-i Mebûsan'ın faaliyetlerini süresiz olarak erteleme kararı alması ve dağılması ile son bulmuştur. Yaklaşık on iki yıllık zaman diliminde varlığını sürdüren II. Meşrutiyet Dönemi'nin Türkiye'nin demokrasi tarihinde demokrasi kültürünün pratik ve teorik anlamda gelişmesine önemli etkileri olmuştur. Bu etkilerin Türkiye'nin demokrasi tarihinde olumlu etkileri olduğu gibi olumsuz etkileri de bulunmaktadır.

II. Meşrutiyet Döneminin Türkiye'nin Demokrasi Tarihine Olumlu Etkileri

II. Meşrutiyet Dönemi'nin Türkiye'nin demokrasi tarihinde önemli etkileri vardır. Geleneksel değerlere göre kurulan meşrutiyet algısının değişmeye başlaması, seçimlerin meşrutiyet algısında en önemli araç haline gelmesi, Parlatmentonun kurumsallaşması, demokrasinin önemli araçlarından biri olan siyasal partilerin ortaya çıkması, çok partili seçimlerin yapılması, yapılan anayasal değişikliklerle meşrutî rejimin daha da kuvvetlenmesi, hürriyet ortamında gazetelerin hızlı bir şekilde siyasal hayatta yer alması, parlamento içi muhalefetin oluşması, Hakimiyyet-i Milliye ilkesinin önemli bir unsur haline gelmesi ve çoğulculuk ilkesinin siyasal hayatta yer almasını olumlu etkiler olarak sayabiliriz.

Geleneksel Değerlere Göre Kurulan Meşruiyet Algısının Değişmeye Başlaması

Siyaset Biliminde iktidarların meşruiyetinin kaynakları farklı şekillerde tasnif edilmiştir. Bilinen ve genel kabul gören bu tasnif ve açıklamalardan en önemlisi kuşkusuz Max Weber tarafından yapılan sınıflandırmadır. Weber'e göre bir iktidarın meşruluk kaynağı Geleneksel Meşruiyet, Karizmatik Meşruiyet ve Yasal-Ussal Meşruiyettir. 1900'lü yıllara kadar hem Avrupa'da hem de Osmanlı'da hâkim olan meşruiyet kaynağı Weber'in geleneksel meşruiyetidir. Kral, padişah yani iktidar ve devlet başkanı olabilmek için meşruiyet kaynağı hanedan üyesi olmaktır. 1800'lü yıllarda Avrupa Devletleri'nin Meşrutî-Parlamentar Sistemine geçmeleri ile birlikte yavaş yavaş Kral-Devlet Başkanı'nın yanında sınırlı seçmenler vasıtasıyla yapılan seçimler de olsa Parlamento'nun varlığı meşruiyet açısından önem kazanmaya başlamıştır. 1908'de ikinci defa ilan edilen Meşrutîyet döneminden itibaren bu meşruiyet algısı Osmanlı Devleti'nde de değişmeye başlamıştır. Artık Padişah gücünü ve yetkilerini paylaştığı bir meclisle ülke yönetiminde söz sahibi olmuştur. Bu dönemde Padişah, iktidara gelmede geleneksel meşruiyet kaynaklarını korumuştur. Ancak yasa yapımı noktasında meclis de önem kazanmaya başlamıştır. Kanun-i Esasi'ye ve Meşrutî-Parlamentar sisteme göre meclisin oluşumu seçimler vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Bu nedenle II. Meşrutîyet Dönemi yasal-ussal meşruiyetin güç kazandığı bir dönem olmuştur. Daha sonra kurulan BMM ve Türkiye Cumhuriyeti ile bu meşruiyet algısı hızlı bir şekilde geleneksel meşruiyetten çıkıp yasal-ussal meşruiyet halini almıştır.

Seçimlerin Meşruiyet Algısında En Önemli Araç Haline Gelmesi

Osmanlı- Türk Demokrasi tarihinde milletvekili seçimleri olarak isimlendirilen genel seçimlerin ilk yapıldığı tarihi 1877'dir. I. Meşrutîyet Dönemi'ne rastlayan bu süreçte iki genel seçim olmuştur. Ancak kısa süren bu dönemde hem parlamento hem de seçimler siyasal hayatta fazla etkili olamamıştır.

Seçim Kanunu'na göre seçme ve seçilme hakkına sahip halk sayısı sınırlıdır. Seçimler iki dereceli yapılacaktır. Kanuna göre birinci seçmen (müntehib-i evvel) ve ikinci seçmen (müntehib-i sâni) vardır. Kanuna göre birinci seçmenler meb'usları seçecek olan ikinci seçmenleri (müntehib-i sanileri) seçecektir. Yani halk Müntehib-i Sanileri seçecek, Müntehib-i Saniler de Mebusları seçecektir. Bu nedenle halk, direk olarak meb'us seçimine karışamamıştır (Danişmend:368).

II. Meşrutîyet seçimleri, demokrasinin gelişmesi açısından Osmanlı Devleti'nde büyük siyasal değişme ve gelişmelerin olduğunun bir kanıtı olarak tarih sayfalarında yerini almıştır. Bu dönemde yapılan ara seçimler ve genel seçimler "meşruiyet" algısında giderek en önemli araç haline gelmiştir. II. Meşrutîyet Dönemi'nde 1908, 1912, 1914 ve 1919 seçimleri yapılmıştır. 1908 seçimleri, II. Meşrutîyet Dönemi'nin başlamasından iki ay sonra yapılmaya başlamıştır. 1908 seçimleri ekim başında başlamış ve aralığın ortasına kadar süren iki buçuk aylık bir sürede gerçekleşmiştir. 1912 erken seçimi "eli sopalı seçimler" olarak İttihat ve Terakki'nin baskıları altında gerçekleşmiştir. Bu seçimler sonucunda oluşan

II. Meşrutiyet Dönemi Siyasal Gelişmelerinin Türkiye Demokrasi Tarihine Etkileri

Meclis-i Mebûsan'ın ömrü Halâskarân Zâbitan Olayı nedeniyle yaklaşık dört ay sürmüş ve meclis feshedilmiştir. 1914 yılında yapılan seçimler İttihat ve Terakki'nin muhalefetsiz bir ortamda gerçekleştirdiği seçimlerdir. Kısa bir süre sonra çıkan I. Dünya Savaşı meclisin etkili olmasına fazla imkân tanımamıştır. II. Meşrutiyet Dönemi'nin son seçimleri 1919 yılında gerçekleşmiş ve kısa süre içinde bu meclis de siyasal hayatta ömrünü tamamlamıştır.

Yeni Türkiye'nin temellerinin atıldığı 1920 seçimleri ile birlikte günümüze kadar yirmi yedi seçim yapılmıştır. 1923-1946 seneleri arasında tek partili bir dönem olmasına rağmen iktidar "meşruiyet"ini her dört yılda bir gerçekleştirdiği altı seçimle sağlamaya çalışmıştır. 27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1980 darbelerinden sonra darbeyi yapanlar kısa süre içinde kendilerine göre darbenin "meşruiyet"inin kaybolmaması için seçim kararı almak zorunda kalmışlardır. Hem tek partili dönem hem de darbe sonralarında seçimlerin kısa süre içinde yapılması "meşruiyet"in sağlanması anlamında seçimlere büyük önem verildiğinin bir göstergesi olmuştur.

Parlamentonun Kurumsallaşması

Anayasal Monarşi olarak da isimlendirilen Meşrutiyet rejiminin temel özelliklerinden biri yürütme gücünü elinde bulunduran devlet başkanının veraset yolu ile göreve gelmesidir. Ancak Mutlakiyet idaresinden farklı olarak padişah-kral-imparator gibi isimlerle anılan devlet başkanının yasama gücünü meclise devretmesi bu sistemin bir diğer özelliğidir. Kısaca veraset yolu ile devlet başkanlığı makamına gelen kişinin yürütme gücünü kullanırken aynı zamanda yasama gücünü kullanan bir meclisin olması Meşrutiyet rejimi olarak isimlendirilmektedir.

Türkiye'nin siyasi tarihinde 1876 Kanun-i Esasi'nin kabulü neticesinde ilk parlamento 1877 seçimlerinden sonra oluşmuştur. Ancak parlamento yaklaşık bir yıllık siyasi hayat tecrübesi yaşadıktan sonra II. Abdülhamit tarafından tatil edilmiştir. 23 Temmuz 1908 tarihinde II. Meşrutiyet Dönemi'nin başlaması neticesinde yapılan seçimlerden sonra 17 Aralık 1908 tarihinde parlamento otuz yıllık bir aradan sonra tekrar açılmış ve istisnai haller dışında meşruiyeti en yüksek kurumlardan biri olarak günümüze kadar gelmiştir. Öyle ki hem Meşrutiyet Dönemi darbelerinden hem de Cumhuriyet Dönemi 27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1980 darbelerinden sonra parlamentonun derhal açılması yönünde kuvvetli bir halk iradesi belirmiştir. Bu iradenin neticesinde darbeyi yapanların meşruiyet endişesi nedeniyle kısa süre içinde seçimler yapılmış ve parlamentolar tekrar işleme başlamıştır.

Demokrasinin Önemli Araçlarından Biri Olan Siyasal Partilerin Ortaya Çıkması

Türkiye'de II. Meşrutiyet'in ilanına kadar gerçek anlamda örgütlenen siyasal partiler yoktur. II. Meşrutiyet Dönemi'ne kadar var olan siyasal muhalefet örgütlenmeleri monarşik hükümetlerin yönetimine karşı oluşturulan

yapılanmalardır. Bu muhalefet yapılanmaları da genel olarak Jön Türk hareketi içinde gösterebileceğimiz yapılanmalardır (Kabasakal, 1991:23).

II. Meşrutiyet, Türk siyasal hayatına temel olan iki parti oluşumunun ortaya çıktığı dönemdir. 1902 I. Jön Türk Kongresi'nden sonra gelen ayrılık II. Meşrutiyet döneminde iki ayrı parti yapılanması şeklinde kendini göstermiştir. Bu dönemde bu iki parti dışında da birçok parti oluşumları meydana gelmiştir. Tunaya'ya göre II. Meşrutiyet'in ilanından sonra başlayan parti örgütlenmeleri Türkiye'nin demokrasii tarihinin en yoğun parti oluşumlarının yaşandığı dönemdir.

Türkiye'nin demokrasi tarihinde 1920-1923 yılları arasında dönemin hassasiyetinden dolayı resmi olarak parti örgütlenmesi olmamıştır. Aynı zamanda 12 Eylül 1980 askeri darbesinden sonra da yaklaşık üç yıl siyasal partilerin olmadığı bir zaman dilimi mevcuttur. Yaklaşık altı yıl süren bu iki zaman aralığı dışında 1908-2020 yıllarını kapsayan süreçte siyasal hayatta siyasal partiler varlığını devam ettirmişlerdir. Terakkiperver Cumhuriyet Halk Fırkası ve Serbest Fırka örgütlenmelerinin dar bir zaman diliminde varlığını sürdürdüğü 1923-1945 aralığında Cumhuriyet Halk Partisi ve 1913-1918 yılları arasında da İttihat ve Terakki'nin var olduğu tek partinin hakimiyeti altında geçmiştir. Bu istisnalar dışında Türkiye'nin siyasi tarihine bakıldığında hep birden fazla hatta zaman zaman parti enflasyonlarının yaşandığı zaman dilimleri mevcuttur. II. Meşrutiyet ile başlayan parti oluşumları istisna halleri dışında bir engelle karşılaşmamıştır. Bu nedenle Türkiye'de 1908 yılında başlayan parti oluşumları günümüze kadar yaklaşık 250 parti örgütlenmesi ile siyasal hayatta yerini almıştır (tbmm.gov.tr).

Çok Partili Seçimlerin Yapılması

Türkiye'de parlamento seçimleri 1876'da ilan edilen I. Meşrutiyet Dönemi'yle birlikte başlamıştır. Ancak henüz siyasal parti örgütlenmeleri olmadığı için bu dönemde yapılan iki seçim partiler olmadan yapılan seçimlerdir. 1908-1912 ve 1919 Meclis-i Mebûsan seçimlerinde birden fazla parti örgütlenmesi seçimlere katılmıştır. II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra yapılan ilk seçimlerde aslında resmi olarak kurulmuş olan "Osmanlı Ahrar Fırkası" dışında bir parti oluşumu yoktur (Kaan, 2008:183-193). Ancak bir parti olmasa da İttihat ve Terakki Cemiyeti seçimlerde büyük başarı elde etmiştir.

1912 seçimleri eli sopalı seçimler olarak Türkiye'nin demokrasi tarihine negatif bir etki yapmasına rağmen birden fazla siyasal partinin katıldığı bir seçim olması bakımından önemlidir (Kaan, 2009:40-45).

1919 genel seçimleri Osmanlı Devleti'nin baskı ve işgal altında olmasına rağmen yapmış olduğu son seçimleridir. Bu seçimlerde birden fazla fırkanın, partinin ve derneğin katılmasından dolayı seçimlerin demokratik bir şekilde yapıldığı söylenebilir (Tunç, 2019:226).

1908'de II. Meşrutiyet'in ilanından sonra yapılan otuz bir seçimden 1914-1923-1927-1931-1935-1939 ve 1943 seçimleri yani yedi seçimde tek parti seçimlere katılmış diğer yirmi üç seçimde ise birden fazla siyasal parti seçimlerde yer

II. Meşrutiyet Dönemi Siyasal Gelişmelerinin Türkiye Demokrasi Tarihine Etkileri

almışlardır. 1920 seçimlerinde dönemin hassasiyeti gereği partili seçim olmamıştır.

Özellikle 1945'te çok partili hayata geçildikten sonra birden fazla partinin özgür bir şekilde seçimlere katılması demokratik meşrutiyet açısından en önemli araç haline gelmiştir. Darbelere sonra darbeyi yapanlar bile kısa süre içinde yapmış oldukları darbenin meşrutiyetin sorgulanmaması için birden fazla partinin katıldığı seçimlerin gerçekleşmesine engel olamamışlardır.

Yapılan Anayasal Değişikliklerle Meşruti Rejimin Daha Kuvvetlenmesi

II. Meşrutiyet Dönemi, 23 Temmuz 1908 tarihinde Padişah II. Abdülhamit'in iradesiyle başlamıştır. II. Meşrutiyet Dönemi'nin başlamasından itibaren Kanun-i Esasi'de değişiklikler yapılması ile ilgili düşünceler zaman zaman tartışılmıştır. 31 Mart olayından sonra 8 Ağustos 1909 tarihinde bu değişiklikler kabul edilmiştir (Kili, 1980:19).

Yapılan değişikliklerin üçüncü maddesinde Padişahlık makamı "Âli Osman'dan usulü kadimesi" ile en büyük evladın hakkı olduğu ve Padişah olduktan sonra "Kanun-i Esasi ahkâmına riayet ve vatan ve millete sadakat edeceğine yemin edeceği" ve bu yemini Meclis-i Umumi'de yapacağı hükme bağlanmıştır. Onuncu maddesinde şahsi hürriyetlerin her türlü saldırıdan korunması ve hiç kimsenin keyfi bir şekilde tutuklanmaması ve cezalandırılmaması hükmü kabul edilmiştir. On ikinci maddesinde matbuatın-basının serbest olması keyfi teftişlere ve muamelelere maruz kalmaması hükmü getirilmiştir. Otuz beşinci maddede yapılan değişiklik ile Padişah'a verilen meclisi fesh etme yetkisi ilga edilmiştir. 1876 Kanun-i Esasi'nin tatiline sebep olan bu madde 1909 değişiklikleri ile padişahın elinden alınmıştır. Ancak otuz beşinci maddede yapılan bu değişiklik İttihat ve Terakkinin Padişah üzerinde kurduğu nüfuz ve hakimiyet düşüncesi ile kısa bir süre sonra eski haline getirilmek istenmiştir. Hürriyet ve İtilaf Fırkasının siyasal hayatta güçlü bir şekilde muhalefet olarak yer alması ile birlikte 1912 yılında padişaha meclisi fesh etme yetkisi vermek için İttihat ve Terakki tarafından meclise öneri getirilmiştir. Muhalif mebuslar, bu düzenlemeyi boykot etmek amacıyla meclis görüşmelerine katılmamış ve sonuçta meclis fesh olunarak erken seçim kararı alınmıştır. İttihat ve Terakki'nin otuz beşinci madde değişikliği ısrarı devam etmiş ve 1914 yılında yapılan değişiklik ile eski haline yakın bir hüküm getirilmiştir. Elli üçüncü maddede yapılan değişiklik ile kanunların değiştirilmesi ve teklif edilmesinde padişahın izni kaldırılmıştır (Kili, 1980:15-19).

Yapılan bu değişiklikler ve düzenlemeler hem meşruti bir idarenin daha kuvvetlenmesi açısından meşrutiyetin ruhuna hem de günümüz siyasal sistemlerine uygundur.

Hürriyet Ortamında Gazetelerin Hızlı Bir Şekilde Siyasal Hayatta Yer Alması

"İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi"
"Journal of the Human and Social Sciences Researches"
[itobiad / 2147-1185]

Cilt/Volume: 10,
Sayı/Issue: 1,
2021

II. Meşrutiyet'in ilanından kısa bir süre sonra kamuoyunu belirleyen en etkili ve önemli araç basın olmuştur. Bu dönemde basında yazılan tüm bilgilerin doğru olduğu şüphe duyulmaksızın kabul edilmeye başlamıştır. Bu nedenle II. Meşrutiyet Dönemi basını, siyasal hayatı önemli bir şekilde etkilemiştir (Birinci, 2002:195). Basına uygulanan sansür meşrutiyetin ilan edilmesinden sonra kısa süreli de olsa kalkmıştır. Bu dönemde birçok gazete ve dergi yayınlanmıştır. Bu dönemde gazete imtiyazı alanların sayısı yaklaşık bir buçuk ay içinde iki yüz kişiyi bulmuştur (İskit, 1943:244). 1908-1909 yılları arasında yayınlanan gazete ve mecmuaların sayısı üç yüz elliden fazla olduğu, 1933 tarihinde yayınlanan Almanak'ta yazılmıştır (İskit, 1943:159).

II. Meşrutiyet ilan edildikten sonra basın üzerindeki sansür politikasının kalkması ancak 31 Mart Vak'asına kadar devam etmiştir. Bu tarihten sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin sıkıyönetim ilan etmesi ile birlikte basın üzerinde zaman zaman tekrar sansür politikası uygulanmıştır. Ancak II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra kısa süreli de olsa serbest bir şekilde basının siyasal hayatta yer alması toplumda benimsenmiş ve sansür politikalarına doğrudan olmasa da dolaylı olarak karşı çıkılmasına neden olmuştur. II. Meşrutiyet Dönemi'nden sonra hem tek parti döneminde hem de çok partili dönemde siyasal sistemin demokratik bir özelliğe sahip olması basına uygulanan sansür veya serbestlikle değerlendirilmiştir.

Parlamento İçi Muhalefetin Oluşması

23 Temmuz 1908 tarihinde II. Meşrutiyet Dönemi başlamıştır. Meşrutiyetin ilan edilmesinden sonra yapılan seçimler neticesinde oluşan parlamento siyasal hayatta dört yıl süre ile varlığını devam ettirmiş ve artık siyasal hayatın vazgeçilmez bir parçası olmuştur. II. Abdülhamit'e muhalefet eden gruplar bu dönemde özellikle İttihat ve Terakki'nin uygulamalarına ve politikalarına karşı anlaşmazlığa düşmüşler ve hem parlamento içinde hem de parlamento dışında gruplaşmalar meydana gelmiştir. 17 Aralık 1908 tarihinde II. Abdülhamit'in konuşmasıyla parlamento açılmıştır. Kısa bir süre içinde mecliste İttihat ve Terakki Cemiyeti milletvekilleri ile Ahrar Fırkası milletvekilleri ayrımı olmuştur. Cemiyet'e karşı gelenlerin oluşturduğu Ahrar Fırkası parlamentoda etkili bir muhalefet hareketi başlatmıştır. 31 Mart Vak'asından sonra parlamentodaki muhalefet, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin uyguladığı baskıcı politikalar ve sıkıyönetim nedeniyle etkisiz kalmıştır. Ancak 1911 yılında Hürriyet ve İtilaf Fırkasının kurulmasından sonra muhalif milletvekilleri bu fırkanın saflarında mecliste varlıklarını hissettirmeye başlamıştır. Ancak bu dönem de uzun sürmemiş ve meclisin feshi ve 1912 seçimleri sonucunda muhalefetin büyük oranda etkisizleştirildiği bir siyasal hayat dönemi başlamıştır.

Hakimiyet-i Milliye İlkesinin Önemli Bir Unsur Haline Gelmesi

1808 Sened-i İttifak, Osmanlı-Türk demokrasi tarihi açısından önemli bir olaydır. Çünkü bu belge ile padişahın yetkileri dar bir çerçevede de olsa kısıtlanmaya başlamıştır. Padişahın yetkilerinin kısıtlanması Gülhane Hattı Hümayunu'nun ilan edilmesi ile başlayan Tanzimat Dönemi ve Islahat

II. Meşrutiyet Dönemi Siyasal Gelişmelerinin Türkiye Demokrasi Tarihine Etkileri

Fermanı ile devam etmiştir. Özellikle Tanzimat Dönemi'nde yerel meclislerin kurulması, parlamentonun açılmasında önemli bir tecrübe birikimi meydana getirmiştir. Bu meclisler hem seçme ve seçilme olgusunu geliştirmiş hem de gayri müslimlerin nüfuslarına orantılı olarak yönetime katılmalarına imkan vermiştir (Olgun, 2002:111). 1877 seçimlerinden sonra oluşan parlamento ve 1908 II. Meşrutiyet'in ilanından sonra yapılan seçimler sonrasında açılan parlamento Milli Hâkimiyet ilkesinin giderek önem kazanmasının bir sonucudur.

II. Meşrutiyet Dönemi'nin Türkiye'nin demokrasi tarihine getirdiği en önemli yeniliklerden biri "Milli Hakimiyet" ilkesidir. Padişah'ın Kanun-i Esasiye bağlı olması, padişahın göreve başlarken meclisin önünde yemin etmesi, yasama ve yürütme organının yetkilerinin ayrılması ve seçme ve seçilme ilkesinin öneminin gittikçe anlaşılması bu ilke çerçevesinde değerlendirilebilir (Demir, 2019:61-62).

1909 yılında yapılan Kanun-i Esasi değişiklikleri ve sonrasında da bu ilke Türkiye'nin demokrasi tarihinin en önemli unsurlarından biri haline gelmiştir. Daha sonraki yıllarda "hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir" ilkesi Türkiye'de önemli bir demokrasi ilkesi olmuştur.

Çoğulculuk İlkesi Uygulamaları

Demokrasi'nin en önemli unsurlardan biri çoğulculuktur. Çoğulculuk farklı etnik, dini vb. kültürlerin bir arada barış ve hoşgörü içinde yaşaması, haklarının ve menfaatlerinin korunmasıdır. Osmanlı Devleti, çok farklı kültürleri içinde barındıran bir imparatorluktu. Bu imparatorluğun sınırları içinde bugün çok sayıda devlet kurulduğu bir gerçektir. Bu kurulan devletlerde çok farklı etnik, dini vb. kültürler bulunmaktadır. Osmanlı Devleti bu farklılıkları geliştirdiği sistem ile bir arada tutmayı başarmıştır. Devletin Kanun-i Esasi'yi kabul edip meclisin açılması ile birlikte bu farklılıkların birçoğu mecliste kendini temsil imkânı bulmuştur. 1908 seçimleri sonucunda Parlamento'da Ahmet Bedevi Kuran'a göre 266 milletvekili vardır. Bu milletvekilleri; Türk, Arap, Arnavud, Rum, Ermeni, Yahudi, Bulgar, Sırp ve Ulahlardan oluşuyordu. Burada yapılan tasnife göre dokuz farklı etnik kültür parlamentoda temsil edilme imkânı bulmuştur (Karpas, Zens, 2002:887).

1912 seçimleri Türkiye'nin demokrasi tarihinde eli sopalı seçimler olarak iz bırakmasına rağmen devletin sahip olduğu çok kültürlülük parlamentoya yansımıştır. Bu seçimlerde İttihat ve Terakki'nin baskısı ve tehditleri neticesinde Cemiyet'in adayları seçilerek parlamentoda temsil imkanına kavuşmuştur. Bununla birlikte bu seçimlerin sonucunda da Parlamento'da Türk, Arap, Arnavut, Rum, Ermeni, Yahudi ve Slav etnik kültürlerini temsil eden mebuslar yer almıştır (Olgun, 2002:115).

Aynı durum İttihat ve Terakki'nin tek başına yani muhalefetsiz bir ortamda girdiği 1914 seçimlerinde de gerçekleşmiştir. Hatta Osmanlı Devleti'nin yıkılması dönemlerine denk gelen son seçimlerde de benzer durum söz konusudur. Bu dönemde zaman zaman özellikle İttihatçılar tarafından dile

getirilen “Türkiye Türklerindir” anlayışına karşı Osmanlı Devleti’nin gerçeklerine uygun bir şekilde Ahrar Fırkası başta olmak üzere “Osmanlı Osmanlılarıdır” (Hüseyin Cahit, 1908:1) anlayışı ileri sürülmüş ve bu da devletin son dönemlerine kadar etkili olmuştur.

Meşrutiyeti Döneminin Demokrasi Tarihimize Olumsuz Etkileri

Askerlerin Siyaset İçinde Yer Alması

II. Meşrutiyet ilan edildikten sonra milletvekilliği seçimleri yapılmış ve parlamento otuz yıl aradan sonra tekrar açılmıştır. Meşrutiyet’in ilan edilmesinde en etkili güç olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, üyelerinin parlamentodaki etkinliklerini askerler sayesinde daha da sağlamlaştırmıştır. Parlamento koridorlarında ve odalarında sıklıkla İttihatçı subayların ve askerlerin görüldüğü dönemi yaşayanların hatıralarında yer almaktadır.

Parlamentonun açılmasından sonra askerlerin disiplinsizliği önemli bir sorun olarak dönemin siyasal hayatında yer almaya başlamıştı. Bu disiplinsizlikteki en önemli etmen de subaylardı. Çünkü askerleri disipline etmesi gereken subaylar vakitlerinin büyük bir kısmını siyasetle uğraşarak geçirmeye başlamıştı. Bu durum da askerlerin disipline edilememesini netice vermişti (Şura-ı Ümmet, 1324:1-2).

İttihat ve Terakki Cemiyeti, 31 Mart hadisesinden sonra sivil yapısını kaybetmiş ve cemiyet merkezi siyasetle meşgul olan askerlerin en uğrak yeri olmuştu. Bu nedenle cemiyetin sivil yapısı bozulmuş ve ordu siyasi bir kurum haline gelmişti. Bu duruma getirilen eleştirilere cemiyet içinde kuvvetli bir savunma mekanizması geliştirilmişti. Çünkü bu düşüncede olan kişiler cemiyet ordu ilişkisinin kuvvetli olmasını meşrutiyetin korunması için zorunlu bir unsur olarak görmüşlerdir (Zeyrek, 2013:42).

1912 seçimlerden birkaç ay sonra 18 Temmuz’da ordu içinde bir grup olan Halâskarân Zâbitan Grubu, İttihat ve Terakki Cemiyeti iktidarına karşı bir bildiri yayınlamıştır. Bildiride dikkat çeken en önemli hususlar; ordunun siyaset dışında kalması, meşrutiyetin sözde değil gerçek bir şekilde korunması, siyasi partilerde ve memuriyetlerde görev olan ordu subaylarının yalnız askerlik mesleğini yapmaları talep edilmesidir(dünyabülteni.net). Bildiride yer alan ordunun siyaset dışında kalması talebi, askerinin siyasal hayat içindeki aktif rolünden duyulan rahatsızlığın bir sonucudur.

Askerinin siyaset içinde olma durumu meşrutiyetten sonraki dönemlere de miras kalmıştır. Cumhuriyet Dönemi çok partili siyasal hayata geçildikten sonra da askerlerin siyaset üzerindeki etkisi ve baskısı sürekli hissedilmiştir. Bu nedenle askerleri siyasetin dışında tutma çabaları Türkiye’nin demokrasi tarihinde sürekli gündeme gelmiştir. Cumhuriyet dönemi çok partili hayata geçildikten sonra 1950 seçimlerinde Demokrat Parti’nin seçimleri kazanmasına rütbeli askerlerin tepkisi İsmet İnönü’ye giderek seçimleri geçersiz sayma teklifidir. Sonraki yıllarda düşük rütbeli bir subayın bile devletin başbakanına omuz atması (milliyet.com.tr), dönemin İçişleri

II. Meşrutiyet Dönemi Siyasal Gelişmelerinin Türkiye Demokrasi Tarihine Etkileri

Bakanı'na yönelik, "Söyleyin o kadına, ayağını denk alsın, yoksa İçişleri Bakanlığı önünde yağlı kazığa oturturuz" şeklindeki tehditleri rütbeli askerlerden bazılarının II. Meşrutiyet Dönemi'nden gelen alışkanlıkla siyasetin içinde olduğunu göstermesi bakımından önemli örneklerdir(haksözhaber.net).

Darbe Geleneğinin Temelinin Atılması

Darbe, meşru bir hükümetin-iktidarın gayri meşru bir kuvvet kullanımı neticesinde zorla el değiştirmesi şeklinde tanımlanabilir. Osmanlı Dönemi'nde de hem padişahların yönetimlerine karşı hem de padişah değişikliği talepleri ile darbe niteliğinde olaylar olmuştur. 1876 yılında Padişah Abdülaziz Han'ın tahtan indirilmesi siyasal rejimin değiştirilmesine yönelik bir darbe olarak nitelendirilmiştir. Bu olay neticesinde Osmanlı Devleti'nde yürütme gücünün başı olan padişahın etkili olmadığı yaklaşık üç aylık V. Murat dönemi vardır. V. Murat'ın hasta olması ve padişah koltuğuna oturamaması darbeyi gerçekleştirenleri zor durumda bırakmış ve II. Abdülhamit'in tahta çıkmayı kabul etmesiyle darbeyi yapanlar rahat bir nefes almışlardır. Çünkü padişahlık makamı, geleneksel meşrutiyet algısı içinde hala Osmanlı Hanedanlığının bir hakkıdır. II. Abdülhamit yaklaşık 33 yıllık padişahlık makamında kalmıştır. Ancak darbe olarak nitelenen 31 Mart Vak'ası sonrasında II. Abdülhamit padişahlık makamından azledilmiştir. Halâskarân-ı Zâbitan Olayı ve Bâb-ı Âli Baskını da bu dönemin darbeleri olarak Türkiye'nin demokrasi tarihine geçmiştir. Özellikle 31 Mart hadisesi bugün bile 'failleri' açısından çok tartışılan bir darbe olayıdır. II. Meşrutiyet Dönemi Türkiye'de darbe geleneğinin oluştuğu yıllar olmuştur

Özellikle II. Meşrutiyet döneminde temelleri atılan asker-sivil ilişkisi çerçevesinde darbelerin gelenekselleşme süreci Cumhuriyet ilan edildikten sonra da devam etmiştir. 27 Mayıs 1960 Darbesi, 12 Mart 1971 Muhtırası, 12 Eylül 1980 Darbesi, 28 Şubat 1997 Post-Modern Darbesi, 27 Nisan 2007 E-Muhtıra girişimi ve 15 Temmuz 2016 Darbe Girişimi bu gelenekselleşmenin neticeleridir.

Meşrutiyetin İlan Edilmesinde Etkili Olan Güçlerin Kendilerini Meşrutiyetin Sahibi Olarak Görmesi ve Bu Yüzden "Elitist Ve Vesayetçi" Bir Anlayışın Oluşması

1889 yılında Askeri Tıbbiye öğrencileri tarafından İstanbul'da İttihat-ı Osmani ismiyle bir örgüt kurulmuştur (Tunaya, 1998:51- Temo, 1987:13-15). Kurulan bu cemiyete kısa süre içinde çok farklı kesimlerden katılımlar olmuştur. Cemiyet gelişmesini Avrupa'da devam ettirmiştir. Cemiyet II. Abdülhamit idaresine muhalefet edenlerin merkezi olmuştur. (Shidara, 1994:1189-1190). İttihat ve Terakki Cemiyeti hem Osmanlı Devleti içinde hem de Avrupa'da önemli bir teşkilatlanma başarısı göstermiştir. Cemiyete bağlı bazı subayların Balkanlarda askeri birlikleri ile birlikte dağa çıkmaları ve II. Abdülhamit idaresine tehdit mektupları göndermesi sonucunda II. Meşrutiyet padişah tarafından tekrar ilan edilmiştir.

II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinde etkili tek gücün kendileri olduğunu düşünen cemiyet üyeleri İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne kutsallık atfetmeye başlamışlardır. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden hemen sonra cemiyet üyeleri kendilerini "Cemiyet-i Mukaddese demek Osmanlı İttihat ve Terakki demektir" (Danişment, 1986:14) şeklinde tanımlamaya ve konumlandırmaya başlamışlardır. Aynı zamanda 'mücahid-i hürriyet', 'kahraman-ı hürriyet', 'ahrar-ı ümmet' gibi tabirleri de cemiyet kendisi için kullanmıştır (Danişment1986:14-15). Bu sebeplerden dolayı İttihat ve Terakki Cemiyeti, kendisini meşrutiyetin bekçisi ve gözcüsü olarak görmeye başlamıştır. (Mevlânâzade Rıfat, 1992:10-11). İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin hem kendisini kutsal cemiyet hem de meşrutiyetin bekçisi olarak görmesi muhaliflerine karşı baskıya ve korkuya dayalı bir politika geliştirmesine sebep olmuştur. Kısa bir süre içinde Cemiyet'e muhalefet edenler; "gerici, muhalif! Onursuz! Vatansız!.." (Fazıl Ahmet, 1991:53) olarak nitelendirilmişler ve "vatana ihanet" suçu (Kuran, 115) ile itham edilmişlerdir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, II. Meşrutiyet Dönemi içinde geliştirdikleri anlayış ve politikalar ile "elitist-vesayetçi" bir zihniyete sahip olmuşlardır. Bu anlayış ile dönem içinde muhalif hareketlenmelere olumlu bakılmamış ve muhalefetin hemen bastırılması yoluna gidilmiştir. Bu anlayış Cumhuriyet Dönemi'ne de miras kalmış ve cumhuriyeti ilan eden kadrolar özellikle tek parti döneminde aynı düşünce ile kendilerine kutsallık atfetmişler ve muhalif hareketleri kısa süre içinde etkisizleştirmiş veya etkisizleştirmeye çalışmışlardır.

Seçimlerin Çok şaibeli Geçmesi ve 1912 Seçimlerinin "Eli Sopalı Seçimler" Olarak Anılması

II. Meşrutiyet Dönemi'nde 1908-1912-1914 ve 1919 seçimleri yapılmıştır. II. Meşrutiyet Dönemi'nin ilk seçimleri 1908 seçimleridir. Bu seçimlere siyasal parti olarak Ahrar Fırkası ve o dönemde parti kimliği taşımayan İttihat ve Terakki Cemiyeti katılmıştır. Bu seçimler, iki yapı arasında şiddetli çekişmeler ve propagandalar arasında geçmiştir. Ancak İttihat ve Terakki Cemiyeti devlet içinde çok iyi bir teşkilatlanmaya sahip olduğu için 1908 seçimlerinde nüfuzlarını kullanmışlar rakipleri aleyhine baskı ve şiddet politikası uygulamışlardır. Aynı zamanda tehdit, dayak, oyların değiştirilmesi gibi uygulamalarda yapılmıştır (Kutay, 1964:250).

1908 seçimlerinin sonuçlarına muhalefet tarafından şiddetli eleştiriler getirilmiştir. Muhalefete göre seçimler, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ordunun kuvveti ve tesiri altında cereyan etmiştir. Seçimlerde hileler ve zorbalıklar olmuştur. Müntehib-i Sani listeleri seçmenlerin evlerine kadar götürülmüştü. Halk sandık başına geldiğinde hiç tanımadığı cemiyet fedailerinin sandık başında bulunmaları neticesinde korku halinde ellerindeki listeleri seçim sandıklarına attıkları iddia edilmiştir (Danişmend ,:368).

1908 seçimleri devam ederken Yanya Mebusu Müfit Bey, Meclis'e seçimlerdeki hile ve baskıların önüne geçmek ve iki dereceli seçim

II. Meşrutiyet Dönemi Siyasal Gelişmelerinin Türkiye Demokrasi Tarihine Etkileri

sisteminin kaldırılmasını öngören bir teklif vermiştir (MMZC, 1324:323). Bu şekilde, hem cemiyetin ikinci seçmen üzerindeki etkisi kırılmış hem de seçmenin doğrudan temsilcilerini seçmesi sağlanmış olacaktır. Ancak bu teklif kabul görmemiştir.

II. Meşrutiyet Dönemi'nin ikinci seçimleri 1912 seçimleridir. Hürriyet ve İtilaf Fırkası 1911 yılında kurulmuştur. Fırka kurulduktan kısa bir süre sonra ara seçimlere katılmıştır. Yapılan ara seçimlerde fırkanın gösterdiği aday cemiyete karşı milletvekilliğini kazanmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti Hürriyet ve İtilaf Fırkasının daha fazla güçlenmesini engellemek için birazda zorlamalarla meclisin feshedilmesini sağlamıştır. Meclis feshedildikten sonra yapılan seçimlerde cemiyet etkin nüfuzunu ve güçlerini kullanmıştır. Neticede yapılan bu seçimler siyasi tarihimizin en tartışmalı seçimleri olmuştur. Bu seçimler "eli sopalı seçimler" olarak isimlendirilmiştir.

1914 seçimleri, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin muhalefetsiz, tek başına gerçekleştirdiği seçimlerdir. 1912 seçimlerinden sonra oluşan meclis birkaç ay sonra feshedilmiştir. Bu dönemde siyasal hayat negatif yönde çok hareketlidir. Önce muhalif grubun desteklediği bir bildiri ile meclis dağıtılmıştır. 1913 yılının Ocak ayında Bâb-ı Âli Baskını neticesinde İttihat ve Terakki tarafından, muhalefet etkisizleştirilmiştir. 1913 yılının haziran ayında Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesinden muhalefet sorumlu tutulmuştur. Muhalefet üyeleri yapılan itham ve baskılardan dolayı yurtdışına kaçmak zorunda kalmıştır. Neticede bu tarihten sonra muhalefet tamamen etkisizleştirilmiştir. 1914 seçimleri de bu ortamda muhalefetin katılmadığı tek partinin katıldığı seçimler olmuştur.

II. Meşrutiyet Dönemi'nde yapılan seçimlerin bu olumsuz yönü sonraki dönemlere de miras olarak kalmıştır. İttihat ve Terakki zihniyeti ile benzer anlayışa sahip olan CHP de 1923-1943 yılları arasında yapılan seçimlere tek parti olarak katılmıştır. 1945 yılında çok partili hayata geçilmiştir. CHP, normalde 1947 yılında yapılması gereken seçimleri muhalefetin örgütlenmesini beklemeden 1946 yılına çekmiştir. CHP'nin seçimleri bir yıl öne almasının yanında bu seçimler de "açık oy-gizli tasnif" sisteminin uygulanmasından dolayı Türkiye'nin demokrasi tarihinde 1912 seçimleri gibi en çok tartışılan seçimler arasında girmiştir. Daha sonraki yıllarda yapılan seçimlerde de bu kadar kuvvetli olmasa da seçimlerde hile ve baskı yapıldığına yönelik sürekli iddialar mevcuttur.

Divanı- Harb-i Örfi (Sıkıyönetim) Uygulamaları İle Hürriyetlerin Ve Meşrutiyetin Özünden Uzaklaşılması

Bu döneme damgasını vuran önemli niteliklerden biri de sıkıyönetim uygulamalarıdır. 23 Temmuz 1908 yılında başlayan II. Meşrutiyet Dönemi'nde kısa süre içinde büyük bir hürriyet havası hâkim olmuştur. Siyasal partiler ortaya çıkmaya başlamış, çok sayıda gazete ve dergiler yayın hayatına başlamış, siyasi toplantılar ve konferanslar artmış ve siyasi içerikli tiyatrolar sıklıkla sahne almaya başlamıştır. Ancak bu hürriyet ortamı 31 Mart hadisesinden sonra sıkıyönetim kararları ile son bulmuştur. 31 Mart

Hadisesinden sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti önce II. Abdülhamit'i tahttan indirmiş, sonra da sıkıyönetim kararı vermiştir. Sıkıyönetim uygulamalarına dayalı olarak gazeteler ve dergiler sık sık kapatılmaya başlamış, hürriyetçi hava yerini korkuya ve baskıya dayalı bir ortama bırakmıştır.

II. Meşrutiyet Dönemi'nde yapılan bu sıkıyönetim uygulaması görünürde 31 Mart hadisesinden dolayı alınmıştır. Ancak hem sıkıyönetim uygulamaları ile hem de sıkıyönetim mahkeme kararları ile muhalefet sindirilmeye çalışılmıştır. Benzer uygulamalar tek parti döneminde de yapılmış, özellikle İstiklal Mahkemeleri ile darbe sonrasında kurulan mahkemeler II. Meşrutiyet Dönemi sıkıyönetim mahkemeleri (Divan-ı Harbi Örfi) ile aynı işlevi görmüştür.

Gazetelerin Sürekli Kapatılması

1908-1909 yılları arasında yayın hayatına başlayan gazete ve dergilerin toplamı 350'den fazladır (İskit, 1943:169). II. Meşrutiyet'in ilanının ilk üç buçuk yılında yayınlanan dergi ve gazete sayısı 600'ün üzerindedir. 1908-1918 yılları arasında yayın hayatına başlamış 918 dergi ve gazete vardır (Topuz, 1973:105). Ancak özellikle 31 Mart Vak'asından sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti mutlak iktidar yetkilerini eline aldıktan sonra ilk düzenleme yaptığı konulardan biri Basın Kanunu olmuştur. Matbuat Kanunu 16 Temmuz 1909 tarihinde kabul edilmiştir. Kabul edilen bu kanunda doğrudan sansür hükümleri yoktur. Ancak 1931 tarihine kadar yürürlükte kalan bu kanun basına karşı şiddetli ve sert tedbirler getirmiştir (Kabacalı, 1985:615). İttihat ve Terakki Cemiyeti basın hürriyetine karşı ilk baskılama politikasını muhalif gazete kimliği ile bilinen Mizan gazetesine karşı yapmıştır. Hem gazete kapatılmış hem de Mizan gazetesi sahibi olan Murat Bey tutuklanarak Harbiye Nezaretine gönderilmiştir (Mevlânâzade Rıfat, 1992:13).

Bu dönemde kapatılan gazeteler başka isimler ile siyasal hayatta kalmaya çalışmıştır. Muhalif kesimden Lütfi Fikri Bey'in sahibi olduğu gazeteler art arda kapatılmasına rağmen Merih, Tanzimat, Islahat, Tesirat, Maşrik, Takdirât, Teminât, Teşkilat ve İfham isimleri ile siyasal hayatta yayın hayatına devam etmeye çalışmıştır (Kabacalı, 1985:615). İttihat ve Terakki Cemiyeti, sıkıyönetim idaresi (örfi idare)'sinde gazetelere karşı kapatma kararlarını o kadar sert uygulamıştır ki İttihatçı kimliği ile tanınan ve cemiyetin yayın organı gibi görünen Tanin gazetesi de sık sık kapatılmıştır. Hüseyin Cahit Bey'de Tanin, Senin, Renin, Cenin ve Hak gibi farklı isimlerle (Baykal, 1990:172-173) yayın hayatına devam etmeye çalışmıştır.

II. Meşrutiyet Dönemi'nde basına getirilen bu kısıtlama ve kapatma kararları Cumhuriyet'in ilanından sonra da devam etmiştir. Hem siyasal iktidarlar hem de darbe sonrası darbeyi gerçekleştirenlerin en önemli baskılama politikası muhalif basın üzerinde olmuştur.

Özellikle Muhalif Gazetecilerin ve Siyasilerin Öldürülmesi

II. Meşrutiyet Dönemi Siyasal Gelişmelerinin Türkiye Demokrasi Tarihine Etkileri

II. Meşrutiyet ilan edildikten sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne büyük bir yöneliş vardı. Ancak ilerleyen zaman diliminde bu yöneliş hem cemiyetin uyguladığı politikalar hem de üyelerinin sorumsuz davranışları nedeniyle gerilemeye başladı. Halk içinde var olan cemiyetin güçlü meşru konumunun zayıflaması İttihatçıların başka politikalar üretmesine neden oldu. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin örgütlenmesi içinde fedai şubeleri vardı. Bu şubelere üye olan kişiler cemiyet tarafından kutsal sayılan amaçlar uğruna hayatlarını her an feda etmeye hazırdı. Fedailik işleri cemiyetin programının 52. maddesinde hüküm altına alınmıştı. Bu hüküm gerekçe gösterilerek II. Meşrutiyet Dönemi'ndeki cinayetlerden İttihat ve Terakki Cemiyeti sorumlu tutulmuştu (Akşin, 1971:154).

Bu dönemin ilk cinayeti, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne muhalif yazılıyla tanınan Serbesti başyazarı Hasan Fehmi Bey cinayetidir. 6 Nisan 1909 tarihinde Galata Köprüsü üzerinde vurularak öldürülmüştür. Hasan Fehmi Bey cinayetinden sonra siyasal hayat çok hızlı bir şekilde hareketlenmiş ve 31 Mart Hadisesi ile devam etmiş ve yaklaşık 33 yıl padişahlık makamında kalan II. Abdülhamit tahttan indirilmiştir. Devam eden süreçte İttihat ve Terakki iktidar gücünü kendinde toplamış ve sıkıyönetim gibi uygulamalarla bu iktidar gücünü sağlamlaştırmaya devam etmiştir.

Hasan Fehmi Bey cinayetinden yaklaşık bir yıl sonra 9 Haziran 1910 tarihinde Sada-yı Millet Gazetesi yazarlarından Ahmet Samim Bey öldürülmüştür (Ateş, 2018:97). Ahmet Samim Bey, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne muhalif yazılıyla öne çıkmış bir gazeteciydi. Ahmet Samim'in öldürülmesinden sonra basında ciddi bir haber yapılamamıştır. Çünkü o dönemde cemiyetin uyguladığı baskıya ve korkuya dayalı yönetim anlayışı vardır. Ancak Hüseyin Hilmi Bey'in sahibi olduğu İştirak gazetesi Ahmet Samim cinayetini "Cinayet-i Fecî" başlığı ile okuyucularına duyurmuştur (Ateş, 2018:97).

Hasan Fehmi Bey ve Ahmet Samim gibi iki muhalif gazeteciden sonra üçüncü gazeteci de 1911 yılında öldürülmüştür. Mizan, Serbesti ve kendisine ait olan Şehrah gazetesinde yazılar yazan Zeki Bey, Ahmet Samim cinayetinden yaklaşık bir yıl sonra 10 Temmuz 1911 tarihinde gazeteden evine giderken atılan bir kurşunla öldürülmüştür (Kabacalı, 1993:128; Güncü, 2016:64).

Öldürülen bu gazetecilerin yanına Enver Bey'in komutasında bir grubun Bâb-ı Aliye bir baskın hareketi düzenlemesi neticesinde öldürülen Nazım Paşa ve diğer siyasileri de ekleyebiliriz. Bu baskından sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önünde muhalif bir güç kalmamış ve 1918 yılına kadar iktidar gücünün tek sahibi olmuşlardır (islamansiklopedisi.org.tr).

II. Meşrutiyet Dönemi cinayetleri I. Meclis Dönemi'nde Ali Şükrü Bey Cinayeti ve Cumhuriyet Dönemi'nde muhalif çok sayıda gazeteci ve siyasetçi cinayetleri ile devam etmiştir.

Muhalefet ve İktidar Arasında Sert ve Çatışmacı Bir Üslup İlişkinin Ortaya Çıkması

İttihat ve Terakki Cemiyeti meşrutiyetin ilan edilmesinden sonra sahip olduğu özellikle askeriye içindeki güç ve nüfuz ile kısa sürede siyasal hayatta en önemli aktör haline gelmiştir. Bu nedenle bu dönemdeki iktidar-muhalefet ilişkileri İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ona muhalefet edenler tarafından şekillenmiştir. Özellikle bu dönemin cemiyetten sonraki en önemli aktörleri Ahrar Fırkası ve Hürriyet ve İtilaf Fırkasıdır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, kendine muhalefet edenleri “vatana ihanet” suçu ile itham ediyordu (Kuran,:115). Aynı zamanda cemiyet kendilerine güçlü muhalefet edenlere de “gerici, muhalif! Onursuz! Vatansız!...” gibi nitelermeler yapıyordu (Fazıl Ahmet, 1991:53). Cemiyet, Ahrar Fırkasını devleti Rumlara, Ermenilere ve İngilizlere satmakla suçluyordu (Kutlu, 2004:145). Cemiyet, Ahrar Fırkasına bu sert eleştirileri ve nitelermeleri yaparken Meşrutiyet döneminin bir diğer muhalif partisi olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası içinde benzer nitelermeleri yapmıştı. Cemiyet, Hürriyet ve İtilaf Fırkası ve üyeleri için hem “bunlar eski Ahrar Fırkasının döküntüleriyle kolayca dost oldular, birleştiler, yaldızlı bir nam altında ... bir program ile” yeni bir fırka kurduklarını hem de “İttihat ve Terakki’den memnun olmayan ne kadar insan varsa yalnız İttihat ve Terakkiye hücum itmek, onu devirmek için toplandılar. İşte Hürriyet ve İtilaf Fırkası budur” şeklinde fırka üyelerini itham etmişlerdir (Hatipzade Ayetullah, 1328:11-12). İttihatçılar, Fırka’nın “ucube” bir ortaklık olduğunu bir Fırka olmadığını ifade ederken aynı zamanda Fırkayı “jakobenlikle”, yıkıcılıkla ve ihtilalcilikle itham etmişlerdir (Birinci,1990:127-128). Cemiyet’e muhalif görünümdeki gazeteleri de sık sık kapatmış veya baskı uygulamıştır.

Siyasi tarihimizin ilk siyasal partisi olan Ahrar Fırkası mensupları, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin meşrutiyetin ilan edilmesindeki etkisi nedeniyle cemiyete karşı bir minnettarlık duyduklarını ifade etmiştir. Ancak meşrutiyet dönemindeki değişen düşünceleri ve uygulamaları ile cemiyetin otoriter ve jakoben bir idare biçimine yöneldiği şeklinde eleştiriler yapmışlardır (Serbesti, 1325:1). Muhalifler, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin bu tutumundan dolayı II. Abdülhamit idaresinden daha kötü, daha otoriter bir dönemin başladığını söylemişlerdir. Ahrar Fırkası mensupları da İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne karşı “tahte’l arz”, “şirket-i ittihadiye”, “şirket-i inhisariye”, “Gayr-i Meşru Şeref sokağı hükümeti”, “Cemiyet-i fesadiye”, “devr-i felaketi Osmaniye” gibi nitelme ve ithamlarda bulunmuşlardır (Kutlu, 2004:145-146).

İttihat ve Terakki Cemiyeti ile muhalefet arasındaki bu sert ve çatışmacı üslup Cumhuriyet Dönemi’ne de miras kalmıştır. İttihat ve Terakki’nin muhalefete olumsuz yaklaşması ve muhalefete yönelik nitelermeleri ve muhalefetin hareket alanını kısıtlamak ve etkisizleştirmek düşüncesi ve uygulamaları tek parti dönemi ve sonrasında da sıklıkla siyasal hayatta uygulanan politikalar olmuştur. Meşrutiyet’ten günümüze siyasal hayatta iktidar muhalefet ilişkilerine bakıldığında iktidarın kendi politikalarını

beğenmeyen muhalefeti vatana ihanet suçu ile suçlaması ve muhalefetin de iktidarı vatani satıyor suçlaması sıradan tabirler ve ithamlar olmuştur.

Mart Vak'asından Sonra İktidarı Devralan İttihat ve Terakki İktidarlarının Otoriter Bir Yönetim Tarzı Benimsemesidir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti devlet sınırları içinde sahip olduğu güçlü teşkilatlanması nedeniyle gücü giderek artmıştır. Hem meşrutiyetin ilan edilmesindeki nüfuzundan dolayı hem de sahip olduğu askeri gücü sayesinde kendine muhalefet edenlere karşı baskı ve korkutmaya dayalı politikalar geliştirmiştir. Cemiyet, muhalif Lütfi Fikri Bey'in gazetelerini de sık sık kapatmıştır. Ancak cemiyetin kapattığı Tanzimat gazetesi farklı isimler ile yayın hayatına devam etmeye çalışmıştır (Duman, 2000:2100).

Cemiyet'in dayandığı en önemli güç kaynağı askeriyedir. Bu da cemiyetin muhaliflerine karşı daima bir adım önde gitmesine neden olmuştur. 31 Mart Hadisesi neticesinde Hareket Ordusu'nun İstanbul'a gelmesi sonrası İttihat ve Terakki Cemiyeti sahip olduğu gücü siyasi hayatta etkin bir şekilde kullanmaktan çekinmemiştir. Cemiyet II. Abdülhamit'e atfedilen otoriter yönetim anlayışının ötesinde uygulamalar geliştirmiştir. Cemiyete atfedilen cinayetler, gazete kapatmaları ve 1912 eli sopalı seçimleri bunun bir sonucu olarak siyasi tarihte yerini almıştır. Bâb-ı Âli Baskını sonrası iktidar gücünü mutlaklaştırmış ve devletin mutlak sahibi olmuşlar ve devlet üzerinde her türlü tasarruf yetkisini kendilerinde görmüşlerdir.

II. Meclisin oluşumunda, tek parti iktidarının otoriter idare anlayışında ve darbelerin gerçekleşmesinde bu mirası görebiliriz.

Değerlendirme ve Sonuç

II. Meşrutiyet Dönemi, Türkiye'nin demokrasi tarihinde önemli bir yere sahiptir. İmparatorluk özelliği nedeniyle devlette çok farklı etnik ve dini kültürler bir arada yaşamaktadır. Bu dönem, bu farklılıkların mümkün olduğu kadar parlamentoda temsil edildiği bir dönem olması açısından demokrasinin en önemli unsuru olan çoğulculuk anlayışı ile uyumludur. Parlamentonun işlevinin artması, seçimlerin iktidar gücünü elde etmede en önemli meşrutiyet kaynağı olması, gazetelerin ve dergilerin hızlı bir şekilde siyasi hayatta etkili bir konuma yükselmesi ve vatandaşları bilgilendirmede basının en önemli araç haline gelmesi bu dönemin diğer önemli demokratik gelişmeleridir.

Aynı zamanda bu dönem siyasi partilerin ortaya çıkış dönemidir. Daha önceleri padişaha karşı geliştirilen muhalefette gizli örgütlenmeler öne çıkmıştır. Bu dönemde hem siyasi partilerin ortaya çıkmaya başlaması hem de rejimin değişmesi ile insanların uğrak yeri siyasi parti merkezleri olmuştur. Bu dönem Türkiye'nin demokrasi tarihinin ilk çok partili seçimlerinin yapıldığı zaman dilimidir. 1908 seçimlerinde Ahrar Fırkası, 1912 seçimlerinde de Hürriyet ve İtilaf Fırkası cemiyetin karşısında seçimlere katılmıştır.

II. Meşrutiyet döneminin olumsuz yönü olarak da özellikle bir ülkede demokrasinin gelişmesindeki en önemli engel olan askerlerin siyasete fazlaca karışmaları söylenebilir. Meşrutiyet'in ilan edilmesinde etkin güç olan askerler meşrutiyeti koruma görevini kendilerine yüklemişlerdir. Bu nedenle sürekli siyasiler üzerinde baskı ve denetim işlevi görmüşlerdir. Bir süre sonra bu anlayış meşrutiyetin ilan edilmesinde etkili olan sivil insanlarla birlikte elitist- vesayetçi bir anlayışa dönüşmüştür. Bu düşünce ile muhalefet sürekli baskı altında tutulmuş ve etkisiz hale getirilmiştir. Zaman zaman muhalefetin güçlenmesi süreçlerinde elitist-vesayetçi anlayışa sahip güçler doğrudan müdahalede bulunmuştur. II. Meşrutiyet Dönemi Bâb-ı Âli Baskını ve Cumhuriyet dönemi 27 Mayıs 1960 Darbesi, 12 Mart 1971 Muhtırası, 12 Eylül 1980 Darbesi, 28 Şubat 1997 Post-Modern Darbesi ve diğer darbe girişimleri sivil ve askeri elitist-vesayetçi anlayışın bir sonucu olarak gerçekleşmiştir.

600 yıllık bir devletin son dönemlerinde ortaya çıkan II. Meşrutiyet dönemi, demokrasi açısından siyasal partilerin ortaya çıkışı, seçimler ve parlamentonun kurumsallaşması gibi bazı yönlerden güçlü bir temel oluşturmuştur. Ancak iktidar muhalefet arasındaki sert ilişkinin varlığı elitist-vesayetçi anlayışın ortaya çıkması, sivil asker ilişkisindeki bozukluk gibi bazı yönlerden de sürekli demokrasiyi kesintiye uğratabilecek temellerin atılmasına neden olmuştur.

Kaynakça

- Aksin, S. (1980). 100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- Akşin, S. (1971,Mart). İttihat ve Terakki Üzerine, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C.XXVI, , No:1. (153-182)
- Ateş, F. (2018). II. Meşrutiyet Sonrası Kurşunla Sansür Geleneği Bir Muhalefet Tasfiyesi Örneği Olarak Ahmet Samim Cinayeti, Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ASED), 2(2). (s.89-104)
- Baykal, H. (1990). Türk Basın Tarihi (1831-1923), İstanbul, Afa Matbaacılık.
- Birinci, A. (1990). Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Dergah Yayınları, İstanbul.
- Birinci, A. (2002). 31 Mart Vak'ası, Türkler, C. 13, Ankara:Yeni Türkiye Yayınları.
- Çay, A. (1986). 1876 Meşrutiyeti, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 4(1).
- Danişmend, İ. H. İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, İstanbul, Türkiye Yayınevi, C.4, TARİH?
- Danişment, İ. H. (1986). 31 Mart Vak'ası, İstanbul, İstanbul Kitabevi.

II. Meşrutiyet Dönemi Siyasal Gelişmelerinin Türkiye Demokrasi Tarihine Etkileri

Demir, S. (2019). II. Meşrutiyet Dönemi Hakimiyet-i Milliye Düşüncesi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Çağdaş Düşünce Hayatı Dergisi, 2(1). (50-63)

Duman, H. (2000). Osmanlı-Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri 1828-1928, C. II, Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı,

Fazıl A. (1991). Kırpıntı, Arba Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul.

Güncü, M. (2016, Güz). İkinci Meşrutiyet Gazetelerinde Zeki Bey Suikastının Kamuoyunda Yankıları, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, XVI (33). (s.61-70)

Hatıpzade Ayetullah. (1328). Kime Rey Virelim? İttihat ve Terakki-Hürriyet ve İtilaf Hangisi İyi, İstanbul, Matbaa-i Hayriye ve Şürekası.

<https://islamansiklopedisi.org.tr/babiali-baskini>

<https://www.dunyabulteni.net/tarihten-olaylar/ordu-icinden-muhalefet-Halâskarân-Zâbitan-kurtarici-subaylar-h284174.html>

<https://www.haksozhaber.net/yagli-kazik-postmodern-erol-ozkasnak-kimdir-29189h.htm>

<https://www.milliyet.com.tr/siyaset/erbakana-omuz-atan-pasalar-var-di-1489625>

https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/siyasi_partiler.html

Hüseyin Cahid. (1908, 13 Kanun-i Sani). İki Temayül, Tanin, 31 Kanunievvel 1324, No:162, s.1

İbrahim T. (1987). İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Anıları, Hazırlayan, Bulut Demirbaş, İstanbul, Arba Yayınları.

İskit, S. (1943). Türkiye'de Matbuat İdareleri, Başvekalet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayınları.

KAAN, O. (2008). Meşrutiyet Döneminde Muhalefet:Ahrar Fırkası, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, İstanbul.

KAAN, O. (2009). "Demokrasi Tarihimizde 1912 Seçimleri", Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 6(1).

Kabacalı, A. (1985). Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Sansür, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, C.3. (s.607-616).

Kabacalı, A. (1993). Türkiye'de Siyasal Cinayetler, Altın Kitaplar, İstanbul.

Kabasakal, M. (1991). Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi 1908-1960, İstanbul, Tekin Yayınevi.

- Karpat, K., Zens, R. W. (2002). I. Meşrutiyet Dönemi ve Abdülhamit'in Saltanatı (1876-1909), Türkler, Çev.Nasuh Uslu, C.12, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara. (s.873-888)
- Kili, S. (1980). Osmanlı ve Türk Anayasaları, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Knight, E. F. (1993). Türkiye Bir Milletın Uyanışı 1908 Devrimi, Çev. Mahzar Ersoylu, Özdemir Ofset.
- Kuran, A. B. Harbiye Mektebinde Hürriyet Mücadeleleri, Çelçüt Matbaası, İstanbul.
- Kutay, C. (1964). Prens Sabahattin Bey, Sultan II. Abdülhamit ve İttihat ve Terakki, Tarih Yayınları, İstanbul.
- Kutlu, S. (2004). Didar-ı Hürriyet – Kartpostallarla II. Meşrutiyet (1908-1909)", Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Mevlânzade Rıfat, (1992). Mevlânzade Rıfat Bey'in Anıları, Hazırlayan Metin Martı, İstanbul, Arma Yayınları, II. Baskı.
- MMZC.D. (1324). 11, Ce.2, İ.18.13.12., TBMM Basımevi, Ankara, Cilt 1, s.323.
- Olgun, K. (2002, Bahar). II. Meşrutiyet Devri-i Hakimiyyet-i Milliye Mücadelesinde Önemli Bir Dönem:1912 Meclis-i Mebûsan'ı ve Faaliyetleri, İlmî Araştırmalar Dergisi, (13), İstanbul. (s.111-132)
- Petrosyan, Y. A. (1974). Sovyet Gözüyle Jöntürkler, Bilgi Yayınevi, İstanbul.
- Reyhan, C. (2004). Prens Sabahattin, Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi, Ed. Mehmet Ö. Alkan, İletişim Yayınları, 6. Baskı, İstanbul. (s.146-151)
- Serbesti, (1325, 24 Mart). İttihatçılar ve Ahrar, No:140.
- Shidara, K. (1994, 12-16Eylül). İttihad ve Terakki mi? Terakki ve İttihad mı?, XII. Türk Tarih Kongresi (Kongreye Sunulan Bildiriler), Cilt, III, Ankara. (s.1189-1194)
- Suray-ı Ümmet, (1324, 5 Şubat). İttihat ve Terakki Fırkası, No:136.
- Topuz, H.T. (1973). Basın Tarihi, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- Tunaya, T. Z. (1998). Türkiye'de Siyasal Partiler, İletişim Yayınları, C.I, İstanbul, Genişletilmiş Baskı.
- Tunç, A. (2019). Alemdar Gazetesine Göre 1919 Seçimleri, TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergi, 2 (44). (s.209-228)
- Uzunçarçılı, İ. H. (2003). Resneli Niyazi Bey Hatıratı, İstanbul, Örgün Yayınevi, 2003.
- Zeyrek, S. (2013). II. Meşrutiyet Döneminde İktidar- Muhalefet Çekişmeleri Üzerine Genel Bir Bakış, Uşak Sosyal Bilimler Dergisi, 6 (2). (s.25-58)

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]

10 th Years

[itobiad], 2021, 10 (1): 369-383.

Siyasetin Dönüşümü: Siyaset Arenasında 65 Yaş ve Üstü Seçmenin Rolü, ABD ve Britanya Örnekleri

Transformation of Politics: The Role of Voters Over 65 Years Old in the Political Arena, The Examples of the United States and United Kingdom

Berfin VARIŞLI

Dr. Öğr. Üyesi, Maltepe Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

Asst. Prof., Maltepe University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Sociology

berfinvarisli@maltepe.edu.tr, Orcid ID: 0000-0001-5051-9546

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 02.11.2020
Kabul Tarihi / Accepted : 25.11.2020
Yayın Tarihi / Published : 11.03.2021
Yayın Sezonu : Ocak-Şubat-Mart
Pub Date Season : January-February-March

Atıf/Cite as: Varışlı, B . (2021). Siyasetin Dönüşümü: Siyaset Arenasında 65 Yaş ve Üstü Seçmenin Rolü, ABD ve Britanya Örnekleri . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 10 (1) , 369-383 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/60435/820182>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Siyasetin Dönüşümü: Siyaset Arenasında 65 Yaş ve Üstü Seçmenin Rolü, ABD ve Britanya Örnekleri

Öz

Tüm dünya yaşlanmakta, yaşlı nüfusun toplam nüfus içinde oranı hızla artmaktadır. Tıptaki, gelişmeler ve yaşam tarzının değişimiyle ortalama ömrün uzaması, nüfusun çoğunluğunun kentte yaşaması ve buna bağlı olarak bireylerin yaşam önceliklerinin değişimi, evlilik yaşının yükselmesi ve doğum hızındaki düşüş, demografik yaşlanmanın en temel nedenleri arasında sayılmaktadır. 65 yaş ve üstü nüfusun artışıyla hem yaşlıların toplumdaki görünürlüğü hem de toplumsal değişimdeki gücü perçinlenmektedir. Bu durum ekonomi, siyaset, aile gibi kurumlarda değişimi ve dönüşümü de beraberinde getirmektedir. Siyaset kurumunda meydana gelen dönüşümlerden biri de seçim sonuçları ve seçmenlerin oy verme davranışıyla ilişkilidir. 65 yaş ve üstü bireylerin çoğunlukla geleneksel, muhafazakâr partiler ve adaylara oy verme eğiliminde olduğu savı da yaygınlaşmaktadır. Yakın zamanda yapılan seçimlere ilişkin kamuoyu araştırmaları da bu savı doğrular niteliktedir. Bu çalışmanın temel amacı; yaş faktörünün siyasi arenadaki gücünü ortaya çıkarmaktır. Bu amaca ulaşmak için Amerika Birleşik Devletleri ve Büyük Britanya’da son yıllarda gerçekleşen seçimler için yapılan araştırmaların analiz sonuçlarına başvurulmuştur. Bu analizlere göre; ABD’de 2008, 2012 ve 2016 yıllarındaki Başkanlık seçimleriyle, Büyük Britanya’da 2016, 2017 ve 2019 yıllarında yapılan seçimlerde 65 yaş ve üstü seçmenin yarısından fazlasının muhafazakâr partiler ya da adaylar lehine oy kullandıkları görülmektedir. Bu durum yaşlıların geleneksel ve muhafazakâr partilere oy verme eğiliminde oldukları savını destekler niteliktedir. Bu çalışmada bu eğilimin nedenlerini Bourdieu sosyolojisinin temel kavramları olan habitus, alan, sermaye ile “Terör Yönetimi Kuramı” yardımıyla açıklanmıştır. Yaşın ilerlemesiyle sermaye türlerinde değişim yaşayan yaşlılar, habitusları temelinde geleneksel ve muhafazakâr partilere oy verme eğilimindedirler. Öte yandan, politik muhafazakârlığı değişime direniş ile ilişkilendiren Terör Yönetim Kuramının öncülerinin bu hipoteziyle, yaşlıların mevcut politik düzenin devamını isteyen ve değişime uzak duran muhafazakâr partileri tercih etmeleri arasında paralellik kurulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Siyasi Davranış, Siyasi Katılım, Oy Verme, Yaşlılık, Bourdieu, Seçim

Transformation of Politics: The Role of Voters Over 65 Years Old in the Political Arena, The Examples of the United States and United Kingdom

Abstract

The world is getting older, the ratio of elderly population to the total population is rapidly increasing. Developments in medicine, prolongation of life expectancy, majority of population living in the city and change in priorities and life style with urbanization, increase in marital age and decrease in the birth rate are among the main reasons of demographic aging. With the increase of 65+ population, both the visibility of the elderly in society and their power in social change are reinforced. This situation causes transformation in economy, politics and family. One of the transformations in politics is related to voting behaviour. On the other hand, the argument of elderly tend to vote for traditional, conservative parties and candidates is widespread. Recent polls also confirm this argument. This study aims to reveal the power of age factor in the political arena. In order to achieve this aim, the election polls in recent years, especially in the USA and UK is used. According to these polls; more than half of the 65+ voters voted in favor of conservatives in 2008, 2012 and 2016 elections of the US; and 2016, 2017 and 2019 elections of the UK. This supports the argument that the elderly tend to vote for conservatives. In this study, the reasons for this trend are explained with the help of habitus, field, capital, of Bourdieu sociology and "Terror Management Theory". Elderly, experience changes in the types of capital with advancing age, tend to vote for traditional and conservative parties on the basis of their habitus. On the other hand, the hypothesis of the pioneers of the Terror Management Theory, associating political conservatism with resistance to change, has been paralleled with the elders' preference for conservative parties that pursue the continuity of the current political order and stay away from change.

Keywords: Political Behaviour, Political Participation, Voting, Elderliness, Bourdieu, Election

Giriş

Bireylerin oy verme davranışı pek çok etkene bağlıdır. Yaşanılan ülkenin siyasi sistemi, siyasi gündem, medya ve/ya da sosyal medyada siyasi gündemin yansıtılışı, bireylerin oy verme davranışını etkiler (Sperlich, 2001). Öte yandan, bireyin içinde yaşadığı toplum ve toplumsal grup,

içselleştirdiği toplumsal norm ve değerler, bireyin cinsiyeti, aile yapısı, mesleği, sosyal çevresi gibi etkenlerin biri ya da birkaçı bireyin oy verme davranışını şekillendirir. Genel olarak bakıldığında, siyaset sosyolojisi ve siyaset biliminde cinsiyet ve meslek bu faktörlerden en çok çalışılan olagelmıştır. Yaş faktörü ya da değişkeni oy verme davranışında her ne kadar önemli bir değişken olma yolunda ilerlese de siyasi davranış çalışan akademisyenler tarafından -son 10-15 yılı saymazsak- yoğunlukla çalışılan bir konu olmaktan uzaktır. Ancak doğum oranlarındaki azalış ve ortalama yaşam süresinin uzamasıyla tüm dünyada 65 yaş üstü nüfusun artışı, her biri birer seçmen olan yaşlıların seçimlerin kaderini değiştirdiği fikrini yaygınlaştırmaktadır. Bu nedenle 65 yaş üstü seçmenin kime ya da hangi partiye oy verdiği önem kazanmaktadır.

Son yıllarda gerçekleştirilen seçimlere bakıldığında yaş faktörünün oy verme davranışını ciddi oranda belirleyen bir bağımsız değişken olduğu göze çarpmaktadır. Tıptaki gelişmelerle ömrün uzaması, kentleşme ve kentleşmeyle bireylerin yaşam önceliklerinin değişimi, kaba doğum hızındaki düşüş ve özellikle gelişmiş ülkelerde insanların sağlıklı yaşam konusunda bilinçlenmesiyle yaşanan dünyada yaşlıların oylarının değeri gün geçtikçe artmaktadır.

Türkiye’de de durum benzerdir. 2020 yılı TÜİK verilerine göre 65 ve üstü yaşta nüfus, 2014 yılında 6 milyon 192 bin 962 kişi iken son beş yılda %21,9 artarak 2019 yılında 7 milyon 550 bin 727 kişiye ulaşmıştır. Yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki oranı ise 2014 yılında %8,0 iken, 2019 yılında %9,1’e yükselmiştir. Nüfus projeksiyonlarına göre yaşlı nüfusun toplam nüfusa oranının 2023 yılında %10,2; 2030 yılında %12,9; 2040 yılında %16,3; 2060 yılında %22,6 ve 2080 yılında %25,6 olacağı öngörülmektedir (TÜİK, 2020).

Yaşlı nüfus artışıyla hem yaşlıların toplumdaki görünürlüğü hem de toplumsal değişimdeki gücü artmaktadır. Bu durum toplumsal ve siyasi yapıda ve ekonomide değişimi beraberinde getirmektedir. Siyasette de bu değişim dalgası hızla hissedilmeye başlamıştır. Özellikle ABD ve Büyük Britanya’da son yıllarda yapılan seçimlerde, yaş faktörünün, bir başka deyişle bu ülkelerdeki yaşlı nüfusun hızlı artışının, oy oranlarını şekillendirdiği görülmektedir. Örneğin, 65 yaş ve üstü seçmenin muhafazakâr partilere oy vermelerinin söz konusu ülkelerde muhafazakâr partilerin seçimi kazanmalarında önemli katkısı olduğu yönündeki düşünceler yaygınlaşmaktadır.

Özellikle ABD’de 2016 yılında yapılan Başkanlık seçiminde 65 yaş ve üstü seçmenin Donald Trump lehine oy kullanması, Hillary Clinton’ın mağlubiyetinin önemli nedenlerinden biri olarak gösterilmektedir (Ball, 2016). Büyük Britanya’da aynı yıl yapılan ve popüler ismi Brexit olan, ülkenin Avrupa Birliği’nden çıkmasının oylandığı referandumda yaşlı seçmenin çoğunluğunun AB’den ayrılma yönünde oy vermelerinin ülkenin kaderini değiştirdiğine yönelik tartışmalar da mevcuttur (Whitely ve Clarke,

2016; Karpf, 2018). Bu iki örneğin kesişimi tek bir soruyu akla getirmektedir: 65 yaş üstü bireylerin oy verme davranışının altında yatan neden nedir? Holland'a (2013) göre, bu durumun üç temel nedeni vardır. Bunlardan ilki, yazarın yaş benzerliği hipotezi olarak adlandırdığı, seçmenlerin kendilerine yakın yaş grubundan adaylara oy verme eğiliminde olmalarını öngören hipotezdir. Bu hipoteze göre kronolojik yaşı 65'in üstünde olan bireylerin sayılarının artmasıyla ortalama seçmen yaşı da yükselmektedir ve bu durum yaşı daha yüksek olan adayın şansının, genç olana göre artmasına neden olmaktadır. Çünkü seçmen yaşı kendine yakın olan adayı seçme eğilimi göstermektedir. Holland'ın öne sürdüğü ikinci neden, genç seçmenin görece daha liberal bir duruş sergileyen liberal partilere ya da adaylara oy vermesidir. Holland'ın (2013) altını çizdiği üçüncü neden ise; ikinci nedene paralel olarak gençlerin ideolojik olarak geleneksel siyasi düzene meydan okuyan adayları tercih etmesi, yaşça büyük olan 65 yaş ve üstü seçmenin, daha geleneksel, ana akım ve de muhafazakâr adaylara/partilere oy verme eğiliminde olmalarıdır. Öte yandan, bu üçüncü nedene/hipoteze kimi çalışmalar şerh düşmektedir (Abrams ve Broady, 1998; Binstock, 2009; Carrol, 2007; Fisher, 2010).

Özellikle Kenski ve Jamieson (2010), 2008 Amerikan Başkanlık Seçimleri üzerine yaptıkları çalışmada o dönem 72 yaşında olan John McCain'in, rakibi 46 yaşındaki Barack Obama karşısındaki yenilgisini ABD toplumu ve medyasındaki yaygın olumsuz yaş algısına bağlamaktadır. Yukarıda belirtilen üç varsayıma ilave nitelikte olan bu görüş, McCain'in seçim sürecinde yaşçı bakış açısına, bir başka deyişle yaş ayrımcılığına maruz kaldığını, özellikle kitlesel ve sosyal medyada rakiplerine göre daha güçsüz olarak lanse edildiğini ortaya koymaktadır (Kenski ve Jamieson, 2010, s. 450). Ancak bu durumun yaşlı seçmenin McCain lehinde oy kullandığı gerçeğini değiştirmede de görülmektedir.

Bu çalışmanın temel amacı; yaş faktörünün siyasi arenadaki gücünü ortaya çıkarmaktır. Bu amacı gerçekleştirebilmek için iki alt amaç oluşturulmuştur. İlki yaş değişkeninin oy verme davranışı üzerindeki etkisini 65 yaş üstü seçmenin oy verme davranışını analiz ederek tespit etmek, ikincisi de tüm dünyada yaşlı nüfusun artışına paralel olarak 65 yaş üstü bireylerin seçimlerdeki etkisini araştırmak. Bunun için ABD'de (2008, 2012, 2016)¹ ve Büyük Britanya'da (2016 AB referandumu-Brexit, 2017 ve 2019) gerçekleştirilen son üç seçim öncesi ve sonrasında yapılan kamuoyu araştırma sonuçları incelenecektir. Bu doğrultuda Bourdieu sosyolojisinden ve özellikle *habitus*, *sermaye* ve *alan* kavramlarından yararlanılacak ve "Terör Yönetimi Kuramı" yardımıyla yaşlıların oy verme davranışlarıyla geleneksel ve muhafazakâr partilere oy verme eğilimleri tartışılacaktır.

¹ Bu çalışma yapılırken 2020 ABD Başkanlık seçimleri henüz gerçekleşmemiştir.

65 Yaş ve Üstü Bireylerin Oy Verme Davranışı-Terör Yönetimi Kuramı İlişkiseliliği ve Bourdieu

65 yaş ve üstü bireylerin oy verme davranışının altında yatan nedenleri açığa çıkarması açısından "Terör Yönetimi Kuramı" ve kuramın literatüre katkıları önemli birer kaynak teşkil etmektedir.

1986 yılında Greenberg, Pyszczynski, Solomon'un geliştirdiği "Terör Yönetimi Kuramı", ölüm farkındalığının insan davranışının çeşitli yönlerini etkileyebileceği fikrinden yola çıkmaktadır (Darrell ve Pyszczynski, 2016). Pyszczynski "Terör Yönetimi Kuramı"nın amacının şu sorulara cevap aramak olduğunu savunur:

"İnsanlar neden özgüvene ihtiyaç duyar ve neden özgüveni elde etmek için bu kadar çaba sarf eder? Neden insanlar, gerçeği kavramanın tek yolunun onunla birebir ilişki kurmaktan geçtiğine inanmaya ihtiyaç duyar? Son soruya şudur: Neden insanlar, özellikle de kendilerinden farklı olanlarla anlaşmakta bu kadar zorlanır?" (Pyszczynski, 2004, s. 829).

Kuramın kurucuları, bu sorulara yanıt aramaya ek olarak, benlik saygısı üzerine yoğunlaşmış; benlik saygısının, insanların kendi ölümlülüklerine ilişkin doğal farkındalıkları nedeniyle ortaya çıktığı teorisini tartışmışlardır (Greenberg vd., 1990). Lifshin, Helm ve Greenberg'e (2017) göre bireylerin ölüm gerçeğiyle, bir başka deyişle hayatlarının bir gün son bulacağı düşüncesiyle başa çıkmak için benlik saygılarını yükseltmeye ihtiyaçları vardır. Benlik saygısını yükseltmek için de bireyler, kendilerini sosyo-kültürel yapılarla ve (aile, siyaset gibi) toplumsal kurumlarla ilişkilendirirler, onlarla aidiyet kurarlar (Lifshin, Helm ve Greenberg, 2017, s. 80).

Buna paralel olarak, kuramın Charles Darwin, Sigmund Freud, Soren Kieckgaard, Otto Rank gibi esin kaynaklarından biri olan sosyal antropolog Ernest Becker, "ölüm sorununu" ele almanın bir yolunun kültürden geçtiğini hatırlatarak "tüm kültürler ve toplumlar insan var oluşunun anlamlı, önemli ve sonsuz olduğu inancının tecellisidir" der (Becker 1973'ten aktaran Darrell ve Pyszczynski, 2016, s. 2). Becker'e göre insanlar hayvanlardan farklı olarak ölüm korkusuna ve bilincine sahiptirler ve bilişsel yeterlilikleri nedeniyle ölümlü olduklarının, bir başka deyişle bir gün öleceklerinin farkındadırlar (Lifshin vd, 2017, s. 79). "Terör Yönetimi Kuramı" da Becker'den yola çıkarak ölüm korkusu temelinde bireysel ve toplumsal davranışın nasıl şekillendiği konusunun üzerinde durmaktadır.

Bulut'a (2015, s. 163) göreyse kuram, "insanların anlamlı bir dünyanın değerli üyeleri oldukları duygusunu sürdürmelerinin mümkün olmadığı

durumlarda, bunun düşük benlik saygısı ile sonuçlanacağını önermektedir". Bir başka deyişle birey, değerli hissedilmeyeceği bir dünya düzenine geçişi varsaydığı anda kaygı mekanizmasını devreye sokarak eski düzenin devamı için davranış belirlemeye gitmektedir. Kuram, ayrıca, otoriter insanların kendi fikirlerine benzer fikirleri olan insanlara yakınlık duyma olasılığının daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır (Greenberg vd., 1990).

"Terör Yönetimi Kuramı", siyaset bilimi için çok çeşitli araştırma sorularına zemin hazırlamaktadır. Örneğin; insanların kendilerini siyasi gruplarla özdeşleştirmelerinin nedeni nedir? Bu durum oy verme davranışını nasıl etkiler? Neden bazı kişiler aynı partiye oy verme eğilimindedir ya da bireylerin parti aidiyetinin altında yatan nedenler nelerdir? Kuşkusuz bu sorular artırılabilir; alanda değerli araştırmalara yön verebilir.

Erdoğan ve Uyan Semerci (2020, s. 54) "Hobbes'u ve belki de Machiavelli'yi takip edersek insan doğasına içkin olduğu düşünülen bu duygunun (korku) iktidarın yollarını da gösterdiğini anlayabiliriz" der. Politik zeminde korku ve endişe bizi nasıl yönetir?" sorusuna yanıt arayan Spee Kosloff, Mark J. Landau ve Brian Burke de (2016) bireylerin merkez ve muhafazakâr aday ve partilere yönelmelerinin teorik temellerini araştırmışlardır. Yazarlara göre, Theodore Adorno'nun 1950'de Frenkel-Brunswick, Levinson ve Sanford ile birlikte kaleme aldığı "Otoriter Kişilik" çalışmasından bu yana bu konuyla ilgili çok sayıda araştırma yapıldığı söylenemez (Kosloff, Landau ve Burke, 2016, s. 29). Ancak yine de bu konuda yapılan çok değerli çalışmalar da mevcuttur. Jost, Glaser, Kruglanski ve Sulloway (2003) ideoloji ve 'politik' muhafazakârlık kavramları arasındaki ilişkiyi; kişilik, biliş ve motivasyondaki bir dizi bireysel farklılıkları ortaya koyarak anlattıkları çalışmaları bu konuda yapılan önemli çalışmalara örnek teşkil etmektedir. Yazarlar, politik muhafazakârlığın belirsizliğe karşı, temel ihtiyaç ve kronik ölüm korkusuyla karakterize olduğunu ileri sürmektedir. Konuyla ilgili bir diğer çalışmada Greenberg ve Jonas (2003), tarihsel olarak politik muhafazakârlığı değişime direnişle ilişkilendirmektedir.

65 yaş ve üstü kişilerin de geleneksel ve muhafazakâr partilere oy verme eğiliminde olmalarının altında bu direniş ve alıştığı koşullarda varlığını sürdürme ihtiyacı olduğu söylenebilir. Çünkü yaşlılık evresinde birey yaşamının devamını sağlamak için çoğu zaman var olan düzenin de devamını ister. 65 yaş ve üstü bireylere göre değişim çoğu zaman ürkütücüdür, yaşlı birey alışkanlıklarına sahip çıkar; yenilik, yeni bir yaşam, yeni bir ev, yeni ortam, yeni arkadaşlıklar onun için belirsizliklerle doludur. 65 yaş ve üstü bireyler çoğu zaman var olan siyasal sistem düzenini değiştirme eğiliminde olan partiler ya da adaylardan ziyade kendilerini, mevcut siyasal düzeni koruma eğiliminde olan aday ve partilere daha yakın hissetmekte ve oylarını bu yönde kullanmaktadırlar. Bu bakış açısını destekler nitelikteki Jost vd. (2007) çalışmasına göre, ölüm kaygısı ve statükonun sarsılması ya da ortadan kalkmasına dair endişe arttıkça,

bireyleri muhafazakârlık seviyeleri de artmaktadır (Kosloff, Landau ve Burke, 2016, s. 42).

Pierre Bourdieu sosyolojisi ile “Terrör Yönetimi Kuramı” ve siyasi davranış arasında bir bağ kurmak da mümkündür. Bourdieu, kültür, toplumsal yapı ve eylem arasındaki ilişkileri ele alan bir simgesel iktidar sosyolojisi ortaya koyar (Swartz, 1997, s. 18). Bourdieu’nün iktidar, alan, sermaye (ve türleri) ve habitus kavramları bu analiz denemesinin de baş aktörleri olacaktır. Öncelikle güç, kültür ve eğitimden tabakalaşma ve beğeniye kadar tüm sosyal ve politik yaşamın merkezindedir ve sosyal yaşamı düzenleme kudretine sahiptir. İktidar, habitus ve sermaye türleriyle birlikte bireyin sosyal ve politik yaşamının arka planını da şekillendirir.

Swartz'a (2013) göre, Bourdieu ikili bir vizyona sahiptir: Bunlardan ilki, sosyolojiyi toplumdaki güç ilişkilerinin “bilimsel” incelemesi olarak ve ikincisi de sosyolojiyi politik angajmanın kendisi olarak görmesidir. Ancak yine Swartz'a göre pek çok sosyal bilimci, özellikle siyaset sosyologları ve siyaset bilimciler bunu malesef gözden kaçırmaktadır ve analizlerinde Bourdieu’nün kuramından destek almamaktadırlar. Oysa, Bourdieu, kolektif kimliklerin temelde politik olduğunu, çünkü bu kimliklerin iktidar ilişkilerini inşa ettiğini savunmaktadır (Swartz, 2013, s. 23). Her ne kadar Bourdieu, siyaset, siyasi partiler, siyasi davranış, oy verme davranışı, toplumsal hareketler gibi konulara çok fazla eğilmemiş olsa da kurucusu olduğu kuram ve kavramlar, söz konusu alanların analizinde oldukça yararlıdır.

Bourdieu, Passeron’la birlikte 1960’larda ‘alan’, ‘sermaye’ ve ‘habitus’ kavramlarını sosyal bilimlere kazandırmıştır. Kısaca belirtmek gerekirse, alan kavramı ile Bourdieu, “herhangi bir (yapılandırılmış) sosyal alanda veya belirli bağlamda bulunabilecek objektif ağ veya ilişkilerin konfigürasyonu”nu betimlemektedir (Grenfell, 2008, s. 47). Bağlam, ağ ve konfigürasyon kelimeleri burada önemlidir çünkü bu kelimeler kavramsal açıdan alanın aslında yaşayan bir varlık, duruma, aktörlere, mekâna göre değişen bir kavram olduğunu anlatmaktadır. Her bir aktör kendi habitusu temelinde bu ağ ve ilişkiler bütününde hareket eder ve bir diğer aktör ile etkileşimini şekillendirir. Aktörler de canlıdır, ağ da, alan da. Habitus değişime açıktır. Bourdieu habitus ve alan ilişkiselliğini bir tür suç ortaklığına benzetmiştir:

“Bizzat kendisinin bir ürünü olan “alan”la gerçek bir ontolojik suç ortaklığı ilişkisi içinde olan habitus, bilinçlilik gerektirmeyen bir bilme biçiminin, planlı olmayan bir niyetliliğin/yönelmişliğin, kişinin açıkça ifade etmeden de geleceğe yönelmesini mümkün kılan dünyadaki düzenliliklere pratik hâkimiyetin bir ilkesidir” (Bourdieu, 2014, s. 48).

Bu sözlerle Bourdieu, habitusun karmaşık ama toplumsal bir varlık olan insanı anlamada bir o kadar değerli olduğunu ortaya koymuştur. Öte yandan, Bourdieu için habitus ve alan kavramları birbirini besleyen ve birbirinden ayrı düşünülemeyecek kavramlardır. Toplumun anlamak için yapılan çalışmalarda bu kavramların ayrı ayrı analizleri mümkün olduğu gibi, birbirleri arasındaki etkileşim, analizi anlamlı ve de zengin kılmaktadır. Bu iki kavramı tamamlayan, kuramın bir diğer halkası, Çeğin, Göker, Arlı ve Tatlıcan'ın (2014, s. 13) ifadesiyle Bourdieu'nün "büyülü kelimelerinin" diğeri 'sermaye'dir. Sermaye, en az alan ve habitus kadar etkilidir, ve bu iki kavramla düşünüldüğünde anlamlı bir analiz ortaya koymakta yararlıdır.

Wacquant, Bourdieu'ye göre dört sermaye türü olduğunu altını çizer:

"Ekonomik (maddi ve parasal değerler), kültürel (kıt sembolik mallar, beceriler ve unvanlar) ve sosyal (bir gruba üyelikten kazanılan). Dördüncü bir sermaye türü olan sembolik sermaye aslında insanların sermaye olarak algılamadıkları belirli bir sermaye biçiminin etkisini anlatır (örneğin, "bahşettikleri" zaman ve paraya hayırseverlik yüklemenin bir sonucu olarak üst sınıfın üyelerine ahlâki nitelikler attığımızda)" (Wacquant, 2014, s. 62).

Sermaye türleri bireyin yaşamını şekillendirir, alan da habitusla birlikte bireyin davranış(lar)ına yön verir, diğer aktörlerle etkileşimine zemin oluşturur. Dolayısıyla bir bakıma sermaye türleri, habitus ve çıkarlar (illusiolar) ile birlikte bireyin toplumsal konumlanışını belirler, iktidar mekanizmalarına uzaklığını ya da yakınlığını ortaya koyar. İktidar ise, Bourdieu'ye göre alanlarda hakimiyetini sürdüren sistemlerdir. Pratikler, yapılandırılmış çatışma arenasında, 'alan'da, habitus eylemini modern toplumdaki tabakalaştırıcı iktidar yapılarına bağlar (Swartz, 1997, s. 22). Böylece alanlarda iktidar üretilir ve yeniden üretilir.

Siyasi alanda da durum farklı değildir. Bireyler habituslarına, çıkarlarına ve toplumdaki konumlanışlarına göre alan ve alandaki diğer aktörlerle (diğer seçmenler, adaylar vb.) etkileşimlerini sürdürürken siyasi davranışları da şekillenir. Bireylerin sahip olduğu sermaye türlerinin de siyasi davranışlarında payı büyüktür. Yaş değişkeni ile bu durum daha farklı bir boyut kazanmaktadır. Ekonomik ve sosyal sermayesi yaşla birlikte azalan 65 yaş ve üstü bireyler geleneksel, muhafazakâr parti ve adaylara oy verme eğilimindedirler. Geçmişte yapılan pek çok seçimde bu durum gözlemlenebilmektedir. Bu çalışmanın ele aldığı ABD ve Büyük Britanya'da yapılan son üç dönem seçimlerinde de 65 yaş üstü bireylerin muhafazakâr parti ve adaylar lehine oy kullandıkları görülmektedir.

ABD 2008, 2012 ve 2016 Başkanlık Seçimlerinde 65 Yaş ve Üstü Seçmenlerin Oy Verme Davranışları

ABD’de 4 Kasım 2008 tarihinde yapılan ve Demokrat Parti adayı Barack Obama’nın, Cumhuriyetçi aday John McCain’i %53’e %46 ile yenilgiye uğrattığı seçimde; Amerikan Nüfus Sayım İdaresi (US Census Bureau) tarafından Kasım 2008’de yapılan “Current Population Survey Voting and Registration Supplement” (Mevcut Nüfus Anketi Oylama ve Kayıt Eki) adlı araştırmaya göre, 65 yaş ve üstü kişiler, muhafazakâr eğilimli olan Cumhuriyetçi Partinin adayına %54, Demokrat Parti adayına ise %45 oranında oy vermiş oldukları tahmin edilmektedir (MSNBC 2008’den aktaran Binstock, 2009, s. 697). Söz konusu araştırma bu seçimde yaşa göre katılım oranının şu şekilde olduğunu göstermektedir: 18-24 yaş %49’la en düşük katılım oranına sahipken, 65 yaş ve üstü seçmenler %70 ile en yüksek katılım oranına sahiptirler. Aynı seçimde 25-44 yaş %60; 45-64 yaş %69 katılım göstermiş oldukları ön görülmektedir (File ve Crissey, 2012, s. 10).

65 yaş ve üstü bireylerin oy verme davranışındaki bu eğilim, 6 Kasım 2012’de gerçekleşen seçimde de ortaya çıkmaktadır. Bu seçimde Demokrat Parti adayını değiştirmemiş, Barack Obama ile seçime katılmış; ancak Cumhuriyetçi Parti bu kez Mitt Romney’i aday göstermiştir. Amerikan Nüfus Sayım İdaresi (US Census Bureau) tarafından Kasım 2012’de yapılan “Current Population Survey Voting and Registration Supplement” ((Mevcut Nüfus Anketi Oylama ve Kayıt Eki) adlı araştırmaya göre 65 yaş ve üstü seçmenlerin %56’sının Mitt Romney’e; %44’ünün de Barack Obama’ya oy vereceklerini belirttikleri rapor edilmiştir. Öte yandan 65 yaş ve üstü seçmen %71,9; %41,3 katılım oranıyla en üst sıraya çıkmış olduğu tahmin edilmektedir. 18-24 yaş seçmenin katılım oranı ise söz konusu araştırmaya göre sadece %41,2’dir (File, 2013, s.6).

Öte yandan, 8 Kasım 2016’da yapılan ABD seçimlerinde; önceki iki seçimin aksine Cumhuriyetçi parti adayı Donald Trump, %0,2 puan farkla toplam oyların %47,8’ini alarak Demokrat Parti adayı Hilary Clinton’ı mağlup etmiş ve başkan seçilmiştir. Amerikan Nüfus Sayım İdaresi (US Census Bureau) tarafından 10 Mayıs 2017 tarihinde yayımlanan araştırma raporuna göre bu seçimde de 65 yaş ve üstü bireylerin kendilerinden genç olan seçmenlerin aksine Donald Trump’a oy verdikleri görülmektedir. Özellikle 65 yaş ve üstü seçmen, %70.9 katılım ile 45-64 yaşındakilerden (%66,6), 30-44 yaşındakilerden (%58,7) ve 18-29 yaş aralığındakilerden (%46,1) çok daha yüksek katılım göstermiştir. 65 yaş ve üstü adayların %53’ü Donald Trump’a oy verirken, %45’i tercihlerini Hilary Clinton’dan yana kullanmışlardır (File, 2017).

Büyük Britanya 2016 AB Referandumu-Brexit, 2017 ve 2019 Seçimlerinde 65 Yaş ve Üstü Seçmenlerin Oy Verme Davranışları

23 Haziran 2016'da Büyük Britanya'nın Avrupa Birliğinde kalması ya da Birlikten ayrılmasının oylandığı referandum, nam-ı diğer Brexit'te, Opinium araştırma şirketinin aynı yıl yaptığı seçim araştırmasına göre 65 yaş ve üstü seçmenin %60'ı Avrupa Birliğinden ayrılma yönünde oy kullanmıştır. Araştırmanın sonuçları yaşa göre 25-39 yaş grubu arasındaki gençlerin %65'i oy kullanmış, 40-54 yaş arası %66; 55-64 %74; 65 yaş ve üstü ise %90 oranında sandığa gitmişlerdir (Helm, 2016).

Brexit'ten bir yıl sonra yapılan 2017 genel seçimleri Britanya için oldukça özel bir seçim olarak tarihe geçmiştir çünkü 2017'de yapılan seçimlerde siyasi partilerden hiçbiri, Avam Kamarası'nda çoğunluğu sağlayamamıştır (Barford, 2017). BBC'den Barford'un haberine göre, Ipsos Mori şirketinin 2015 yılında yaptığı araştırmaya göre 18-24 yaş arası seçmenin %43'ünün 65 yaş ve üstü seçmenin %78'inin oy verdiği tahmin edilen bu seçimde gençlerin, sol bir parti olan İşçi Partisi lideri Jeremy Corbyn'e yüksek oranda oy verecekleri, özellikle 70 yaş üstü seçmenin (%70 oy oranı ile) Muhafazakâr parti adayları olan ve seçimi kazanan Theresa May'e oy vereceği ön görülmüştür (Barford, 2017).

2019 yılına gelindiğinde, Brexit'in tüm ülkede meydana getirdiği dalgalanma devam etmekteydi. Boris Johnson, 23 Temmuz 2019'da Muhafazakâr Parti'nin başkanı seçilerek Theresa May'in istifası sonrasında Başbakan olarak atanmıştı (BBC News, 2019). 12 Aralık 2019'da yapılan seçimde Muhafazakâr Parti kazanırken, İşçi Partisi kaybetmiştir. The Guardian Gazetesinden Stewart'a göre; seçim sonrası yapılan anketler 60-69 yaş arasındaki seçmen %57; 70 yaş ve üstü seçmen de %67 oranında Muhafazakâr Partiye oy vermiş olabileceğini göstermektedir. Bu oran, 18-24 yaş aralığında %21, 25-29 yaş aralığında ise %23'e kadar gerilemektedir (Stewart, 2019).

Tartışma ve Sonuç

Dünya genelinde ölüm oranlarının ve doğum hızının azalmasıyla nüfus hızla yaşlanmaktadır. Bu durum yaşlılar ve yaşlılığın tüm dünyadaki önemini artırmaktadır. Yaşlı nüfusun artışı ekonomi, aile, siyaset gibi pek çok toplumsal kurumda dönüşüme neden olmaktadır. Siyasette yaşlıların oy verme davranışlarının önemi de buna paralel olarak artmaktadır. Özellikle yaşlı nüfus artışı ile bilinen Batı ülkelerinde 65 yaş ve üstü seçmenin oy verme davranışlarının seçimi etkilediği, yaşlıların oy verdikleri parti ve adayların seçimi kazandıkları yönündeki kanı gün geçtikçe yaygınlaşmaktadır. Bu kanı Amerikan Başkanlık seçimleriyle İngiltere'deki Brexit oylamalarında yüksek sesle telaffuz edilmiş, ABD'de Demokrat Parti seçmenleri, Britanya'da da Avrupa Birliği'nde kalma yönünde oy kullanan

orta yaş ve genç seçmen, 65 yaş ve üstü seçmeni neredeyse günah keçisi ilan etmişlerdir.

“Terör Yönetimi Kuramı” 65 yaş ve üstü seçmenin oy verme davranışını açıklamak için başvurulması yararlı olan kuramlardan biridir. 1986 yılında Greenberg, Pyszczynski, Solomon’un geliştirdiği “Terör Yönetimi Kuramı”, ölüm farkındalığının insan davranışının çeşitli yönlerini etkileyebileceği fikrinden yola çıkmaktadır (Darrell ve Pyszczynski, 2016). Siyasi davranışta da pek çok çeşitli siyasi tutumu açıklamak için başvurulmuş kurama göre; yaşlılar mevcut düzeni koruma ve belirsizliği ortadan kaldırma eğiliminde oldukları için genellikle geleneksel ve muhafazakâr partilere oy verme eğilimindedirler. Zira kuramın günümüzdeki temsilcileri olan Jost ve arkadaşları politik muhafazakârlığın belirsizliğe karşı olmak ve temel ihtiyaç ve kronik ölüm korkusuyla karakterize olduğunu savunmaktadır (Jost vd, 2003). Buna ek olarak kuramın kurucusu Greenberg’in Jonas (2003) ile yaptığı bir diğer çalışmada yazarlar politik muhafazakârlığı değişime direniş, farklılıklara intolerans ve korkuyla ilişkilendirmektedirler.

Fransız düşünür Pierre Bourdieu’nün temel kavramları olan alan, habitus ve sermaye türleri de 65 yaş ve üstü bireylerin oy verme davranışlarını açıklamada yararlıdır. Bir alan türü olan politik arenada bireyler alandaki diğer aktörlerle; habituslarına, çıkarlarına ve toplumsal konumlanışlarına göre etkileşime girerler. Bu etkileşime göre siyasi davranışları da şekillenir. Öte yandan bireyin sahip olduğu kültürel, ekonomik, sosyal ve simgesel sermayeleri onun siyasi davranışını da etkilemektedir. Yaş değişkeni de göz önüne alındığında 65 yaş üstü bireyin geleneksel ve muhafazakâr partilere oy vermeleriyle ilgili argüman güçlenmektedir. Bu çalışmada bu savın doğruluğunu araştırmak üzere ABD’de 2008, 2012, 2016 yıllarında yapılan Başkanlık seçimleriyle ve Büyük Britanya’da 2016 yılında gerçekleştirilen AB referandumu-Brexit, 2017 ve 2019 seçimleri öncesi ve sonrasında yapılan kamuoyu araştırma sonuçları incelenmiştir.

Kaynakça / Reference

Abrams, Herbert L. ve R. Brody. (1998). Bob Dole's age and health in the 1996 election: Did the media let us down? *Political Science Quarterly* 113, 471-491. doi: 10.2307/2658077.

Adorno, T. W., Frenkel-Brunswick, E., Levinson, D. J., ve Sanford, R. N. (1950). *The authoritarian personality*. New York: Harper. doi: 10.4135/9781446220986.n8

Ball, M. (2016, 25 Ekim). Trump's graying army. *The Atlantic*. Erişim adresi: <https://www.theatlantic.com/politics/archive/2016/10/trumps-graying-army/505274/>

- Barford, V. (2017, 19 Mayıs). Election 2017: If more young people actually voted, would it change everything? *BBC*. Erişim adresi: <https://www.bbc.com/news/election-2017-39965925>
- Binstock, R. H. (2009). Older voters and the 2008 election. *The Gerontologist*, 49(5), 697-701. doi: 10.1093/geront/gnp100.
- Boris Johnson replaces Theresa May as the UK's new prime minister. (2019, 25 Temmuz). *BBC News*. Erişim adresi: <https://www.bbc.com/news/in-pictures-49098630>
- Bourdieu, P. (2014). Vive la crise!: Sosyal bilimlerde heterodoksi için. Güney Çeğin, Emrah Göker, Alim Arlı, ve Ümit Tatlıcan (Ed.) *Ocak ve zanaat: Pierre Bourdieu derlemesi* (s. 33- 49) içinde. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bulut, M. B. (2015). Terör yönetimi kuramı (Dehşet yönetimi kuramı). *Mediterranean Journal of Humanities* (1), 161-174. doi: 10.13114/MJH.2015111374
- Carroll, J. (2007, 17 Eylül). Which characteristics are most desirable in the next president?. *Gallup*. Erişim adresi: <http://www.gallup.com/poll/28693/which-characteristics-most-desirable-next-president.aspx>
- Darrell, A., ve Pyszczynski, T. (2016). Terror management theory: Exploring the role of death in life. L. A. Harvell ve G. S. Nisbett (Eds.), *Denying death: An interdisciplinary approach to terror management theory* (s. 1-15) içinde. New York: Routledge.
- Erdoğan, E., ve Uyan Semerci, P. (2019). Göçmen karşıtlığında tehdit algısının rolü: Korku ve endişe duygusu. Emre Erdoğan ve Pinar Semerci Uyan. (Ed.) *Siyasetteki gölge korku* (s. 53-74) içinde. İstanbul: İthaki Yayınları.
- File, T. (2013). The diversifying electorate, voting rates by race and hispanic origin in 2012 and other recent elections. *United States Census Bureau*. Erişim adresi: <https://www.census.gov/prod/2013pubs/p20-568.pdf>
- File, T. (2017, 10 Mayıs). Voting in America: A look at the 2016 presidential election. *United States Census Bureau*. Erişim adresi: https://www.census.gov/newsroom/blogs/random-samplings/2017/05/voting_in_america.html
- File, T. ve Crissey, S. (2012, Temmuz). Voting and registration in the election of november 2008. *United States Census Bureau*. Erişim adresi: https://www.census.gov/history/pdf/2008presidential_election-32018.pdf
- Fisher, P. (2010). The age gap in the 2008 presidential election. *Society*, 47(4), 295-300. Erişim adresi: <https://link.springer.com/article/10.1007/s12115-010-9332-4>

Greenberg, J., ve Jonas, E. (2003). Psychological motives and political orientation-The left, the right, and the rigid: Comment on Jost et al. (2003). *Psychological Bulletin*, 129(3), 376–382. doi: 10.1037/0033-2909.129.3.376

Greenberg, J. Pyszczynski, T., Solomon, S., Rosenblatt, A., Veeder, M., Kirkland, S., ve Lyon, D. (1990). Evidence for terror management theory II: The effects of mortality salience on reactions to those who threaten or bolster the cultural worldview. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58(2), 308-318. doi: [10.1037/0022-3514.58.2.308](https://doi.org/10.1037/0022-3514.58.2.308)

Grenfell, M. J. (Ed.). (2008). *Pierre Bourdieu: key concepts*. New York: Routledge.

Helm, T. (2016, 10 Temmuz). EU referendum: youth turnout almost twice as high as first thought. *The Guardian*. Erişim adresi: <https://www.theguardian.com/politics/2016/jul/09/young-people-referendum-turnout-brexit-twice-as-high>

Holland, J. L. (2013). *Age gap? The influence of age on voting behavior and political preferences in the American electorate*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Washington: Washington State University.

Jost, J. T., Glaser, J., Kruglanski, A. W., ve Sulloway, F. J. (2003). Political conservatism as motivated social cognition. *Psychological Bulletin*, 129, 339–375. doi: 10.1037/0033-2909.129.3.339

Jost, J. T., Napier, J. L., Thorisdottir, H., Gosling, S. D., Tibor, P. P., ve Ostafin, B. (2007). Are needs to manage uncertainty and threat associated with political conservatism or ideological extremity? *Personality and Social Psychology Bulletin*, 33, 989–1007. doi: 10.1177/0146167207301028

Karpf, A. (2018, 19 Ekim). Enough of the lazy ageism – don't blame us 'greedy oldies' for Brexit. *The Guardian*. Erişim adresi: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2018/oct/19/ageism-greedy-oldies-brexit-young-people>

Kenski, K., ve Jamieson, K. H. (2010). The effects of candidate age in the 2008 presidential election. *Presidential Studies Quarterly*, 40(3), 449-463. doi: 10.1111/j.1741-5705.2010.03780.x

Kosloff, S., Landau, M. J. ve Burke, B. (2016). Terror management and politics: Comparing and integrating the "conservative shift" and "political worldview defense" hypotheses. L. A. Harvell ve G. S. Nisbett (Ed.), *Denying death: An interdisciplinary approach to terror management theory* (s. 28-44) içinde. New York: Routledge.

Lifshin, U., Helm, P. J. ve Greenberg, J. (2017). Terror management theory: Surviving the awareness of death one way or another. Jakobsen, M. H. (Ed.) *Postmortal Society Towards a Sociology of Immortality* (s. 79-96) içinde. London: Routledge. doi: 10.4324/9781315601700

Pyszczynski, T. (2004). What are we so afraid of?: A terror management theory perspective on the politics of fear. *Social Research: An International Quarterly*, 71(4), 827-848.

Sperlich, P.W. (2001). Cross-pressures: Political. N. Smelser ve P. B. Baltes (Ed.). *International encyclopedia of the social and behavioral sciences, Volume 5* (s. 3015-3018) içinde. NY: Elsevier.

Stewart, H. (2019, 13 Aralık). Boris Johnson and Tories predicted to win 86-seat majority in exit poll. *The Guardian*. Erişim adresi: <https://www.theguardian.com/politics/2019/dec/12/exit-poll-predicts-majority-for-boris-johnson-and-conservatives>

Swartz, D. (1997). *Kültür ve iktidar: Pierre Bourdieu'nün sosyolojisi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Swartz, D. (2013). *Symbolic power, politics, and intellectuals: The political sociology of Pierre Bourdieu*. Chicago: University of Chicago Press.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2020). *İstatistiklerle yaşlılar, 2019*. Erişim adresi: <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=33712>

Wacquant, L. (2014). Pierre Bourdieu: Hayatı, eserleri ve entelektüel gelişimi. Güney Çeğin, Emrah Göker, Alim Arlı ve Ümit Tatlıcan (Ed.) *Ocak ve zanaat: Pierre Bourdieu derlemesi* (s. 53-76) içinde. İstanbul: İletişim.

Whitely, P. ve Clarke, H. (2016, 26 Haziran). Brexit: Why did older voters choose to leave the EU?. *The Independent*. Erişim adresi: <https://www.independent.co.uk/news/uk/politics/brexit-why-did-old-people-vote-leave-young-voters-remain-eu-referendum-a7103996.html>

[itobiad], 2021, 10 (1): 384-412.

**Mikro Teoriler Bağlamında Çift Gelirli Ailelerde Hane İçi İş
Bölümü**

Division of Household Labor of Dual-Earner Families in the
Context of Micro Theories

Sümevra ÜNALAN TURAN

Arş.Gör. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

RA. PhD., Bursa Uludag University, Faculty of Theology

suturan@uludag.edu.tr

Orcid ID: 0000-0003-3900-0369

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 25.09.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 11.03.2021
Yayın Tarihi / Published	: 12.03.2021
Yayın Sezonu	: Ocak-Şubat-Mart
Pub Date Season	: January-February-March

Atıf/Cite as: Ünalın Turan, S . (2021). Mikro Teoriler Bağlamında Çift Gelirli Ailelerde Hane İçi İş Bölümü . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 10 (1) , 384-412 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/60435/800248>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – İstanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Mikro Teoriler Bağlamında Çift Gelirli Ailelerde Hane İçi İş Bölümü * **

Öz

Kadınların çalışma hayatına katılması toplumsal bir gerçeklik hâline gelmiş olmasına rağmen erkeklerin hanedeki sorumluluklara katılım düzeyi, kadınların istihdam oranının çok altında kalmıştır. Yapılan birçok çalışmada ev işinin neden hâlâ kadın işi olarak kaldığına zaman-uygunluk, kaynaklar ve toplumsal cinsiyet teorileri gibi mikro sosyolojik perspektiflerden cevaplar verilmeye çalışılmıştır. Fenomenoloji desenine uygun olarak yürütülen bu çalışmada da eşlerin hanedeki sorumluluk paylaşımı mikro teoriler çerçevesinde ele alınmıştır. Katılımcılar amaçlı örnekleme tekniği ile seçilmiş ve bu doğrultuda çalışma grubu yükseköğrenim görmüş, çalışan, 0-6 yaş çocuğa sahip, evli, dindar çiftlerden oluşturulmuştur. Veri toplama araçları olarak derinlemesine görüşme, gözlem ve araştırma günlüğü kullanılmıştır. Çalışmada ev idaresi, karar mekanizması, ev işleri ve çocuk bakımının yanı sıra hane sorumluluklarının duygusal ve zihinsel emek boyutunu ortaya koymak amaçlanmıştır. Araştırma neticesinde kadın katılımcıların ev idaresi ve karar mekanizmasında annelerine göre çok daha etkin bir konuma geldiği; erkeklerin ise babalarına kıyasla güç kaybına uğradığı tespit edilmiştir. Ev işi sorumluluklarının çekirdeğini oluşturan kadınsı işleri büyük ölçüde kadınların üstlenmeye devam ettiği ve kadınların sorumluluklarının ev dışındaki işleri kapsayacak şekilde genişlediği görülmüştür. Çocuk bakımı ve eğitiminde ayrıntılı, zaman alıcı, emek-yoğun ve pedagojik bilgi gerektiren işleri kadınlar üstlenmiş; eşlerinin direktifleri doğrultusunda çocuk bakımına katılan erkekler ise babalarına nazaran katılımcı bir babalık sergilemişlerdir. Haneye ait işlerin tamamında araştırma, planlama ve kontrole dayalı detay işleri içeren zihinsel ve duygusal emek gerektiren sorumlulukları kadınların üstlendiği tespit edilmiştir. Katılımcı çiftler özelinde zaman-uygunluk faktörü zorunlu durumlarda etkili olurken kaynaklar, kadınların özellikle karar mekanizmasında güçlerinin artmasını sağlamış; sorumluluk paylaşımını en çok etkileyen ise toplumsal cinsiyet faktörü olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hane İçi İş Bölümü, Zaman-Uygunluk Teorisi, Göreli Kaynaklar Teorisi, Toplumsal Cinsiyet, Din.

* Bu makale, Prof.Dr. Vejdi BİLGİN danışmanlığında tamamlanan“Toplumsal Cinsiyet Tutumları Bağlamında Aile İçi Sorumluluk Paylaşımı: Yükseköğrenim Görmüş Çalışan Dindar Kadınlar ve Eşleri Örneği” adlı doktora tezinden elde edilen verilere dayanmaktadır.

** Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma ve Yayın Etik Kurulu'nun 27 Nisan 2018 tarihli 2018-04 sayılı toplantısında araştırmamıza onay verilmiştir.

Division of Household Labor of Dual-Earner Families in the Context of Micro Theories

Abstract

Although women's entry into working life has become a social reality, the level of participation of men to the responsibilities in household chores has fallen far below the employment rates of women. Many previous studies tried to find answers to the question of household chores still being considered as a women's job from micro-sociological perspectives such as the time-availability, resources and gender theories. In this study conducted in accordance with the phenomenology design, the sharing of responsibilities of the spouses in the household was discussed within the framework of micro theories. Participants were selected with purposeful sampling technique and in this direction, the study group was composed of married, religious couples with higher education, working, with 0-6 years-old children. In-depth interview, observation and research diary were used as data collection tools. In the study, it was aimed to reveal the emotional and mental labor dimensions of household responsibilities as well as home management, decision-making mechanism, household chores, and childcare. As a result of the study, it was found that female participants are in a much more effective position in home management and decision-making compared with their mothers; and men have lost power compared with their fathers. It was seen that feminine jobs that made up the core of household chores' responsibilities continued to be undertaken by women, and women's responsibilities have been expanded to cover outside household chores. Women undertook the detailed, time-consuming, labor-intensive, and works that required pedagogical knowledge in childcare and education; and the men who participated in childcare in line with the instructions of their spouses showed a participating parenting attitude when compared to their fathers. It was also found that women undertook responsibilities that required mental and emotional labor, research, planning and control-based details in all household chores. While the time-availability factor was effective in mandatory cases, especially for the participating couples, resources increased the power of women, especially in decision-making; and the most influential factor on responsibility sharing was the gender factor.

Keywords: Division of Household Labor, The Time-Availability Theory, The Relative Resources Theory, Gender, Religion.

Giriş

Özel-kamusal ayrımının gün yüzüne çıktığı sanayi devriminden günümüze kadar dünya genelinde ücretli çalışma hayatına katılan kadın sayısı; özellikle üç yaşından küçük çocuğu olan kadınların işgücüne katılım oranı

devrim sayılacak bir hızla artmıştır (Scanzoni 1977:185). Ancak ücretli emek piyasasında yaşanan bu değişimin eve yansması aynı hızda gerçekleşmemiştir (Suzanne M. Bianchi vd. 2000:191-228). Yapılan çalışmalar günümüzde erkeklerin geçmişe göre eve ait sorumluluklara daha fazla katıldığını (Gershuny ve Robinson 1988); hatta kadını sayılan ev işlerini yerine getirmede paylarının arttığını (bkz. Chesters 2012) gösterse de aileye ait işlerde kadınlar aslan payını üstlenmeye devam etmektedir (Brines 1994:652; Delaunay 2010:35; Lachance-Grzela ve Bouchard 2010:767-80).

Özellikle 1970'li yıllardan itibaren çoğunluğunu kadınların oluşturduğu bir grup akademisyen, hanedeki iş paylaşımında kadın-erkek arasındaki bu açığın sebepleri üzerine teoriler geliştirmişler; böylece hane içi sorumluluk paylaşımı sosyoloji literatüründe müstakil bir alan hâline gelmeye başlamıştır. Yapılan çalışmalarda kaynaklar, zaman, toplumsal cinsiyet ideolojisi, din, etnisite, birlikteliğin türü, çocuk sayısı ve yaşı gibi temel bileşenlerin aile içi sorumluluk paylaşımına etkisi ortaya konmaya çalışılmıştır. Hane içi sorumluluk paylaşımına odaklanan bu çalışmalarda zaman-uygunluk; kaynak kuramları ve toplumsal cinsiyete odaklanan teoriler öne çıkmıştır.¹

Hane içi sorumluluk paylaşımına odaklanan çalışmaların büyük çoğunluğunda ailesel sorumluluklar, Twiggs, McQuillan ve Ferree tarafından tanımlanan yemek, temizlik, bulaşık, çamaşır, alışveriş gibi tekrarlayan fiziksel işlerle sınırlı tutulmuştur (Twiggs, McQuillan, ve Ferree 1999). Ancak konuya bütüncül yaklaşan bazı sosyal bilimciler ev işinin kapsamını hane yönetimi, mali işler, duygu işi ve zihinsel işleri içerecek şekilde genişletmişlerdir (bkz. Ciciolla ve Luthar 2019; Coverman 1983; Eichler ve Albanese 2007; Erickson 2005; Hochschild ve Machung 2012; Lareau ve Weininger 2008; Mederer 1993; Stevens, Gary Kiger, ve Pamela J. Riley 2001; Winkler ve Ireland 2009).

Hane içi sorumluluk paylaşımı dünya ölçeğinde bağımsız bir alan olma hüviyeti kazanmış olmasına rağmen Türkiye'de doğrudan aile içi iş bölümüne odaklanan sosyolojik çalışmalar son derece sınırlıdır (İlgili çalışmalar için bkz. Başak, Kınır, ve Yaşar 2013; Çelebi 1993; Eken 2005; Ersöz 1999; Günay ve Bener 2011; Olson 1982; Özbay 2015; Tepe 2008). Yapılan çalışmalarda da sorumluluk paylaşımını merkeze alan mikro teorilere neredeyse hiç yer verilmemektedir (İlgili teorilere değinen çalışmalar için bkz. Başak vd. 2013; Eker 2018; Erkal ve Çopur 2013). Ayrıca başörtülü dindar kadınların kamusal alan serüvenlerini temel alan çok sayıda araştırma yapılmasına rağmen dindarların aile yaşantısına ayna tutan çalışmalar yok denecek düzeydedir (bkz. Can 2016; Geçer ve Çelik 2017; Toker 2009).

Hane içi sorumluluk paylaşımı, toplumsal cinsiyet temelli yaklaşımlar ile zaman müsaitliği ve kaynaklara odaklanan toplumsal cinsiyetten bağımsız

¹ Bu çalışmalara "Aile İçi Sorumluluk Paylaşımına Odaklanan Mikro Teoriler" konusunda yer verilecektir.

teorilerin güçlü yanlarını ve evsel sorumlulukların somut-görünür işleri aşan duygusal ve zihinsel boyutlarını dikkate almayı gerektiren bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilmesi gereken kompleks bir alandır. Bu nedenle bahsi geçen mikro düzey teorilerin zaman, kaynak ve toplumsal cinsiyet unsurları ile hane sorumluluklarının duygusal ve mental emek boyutlarını, her iki eşin penceresinden bütüncül bir şekilde ele almayı amaçlayan bu çalışma ile ilgili literatüre katkı sağlanacağı düşünülmektedir.

1. Aile İçi Sorumluluk Paylaşımına Odaklanan Mikro Teoriler

İşlevselcilik, sembolik etkileşimcilik, çatışmacı yaklaşım, feminist yaklaşım, alış-veriş kuramı gibi temel sosyolojik yaklaşımlar aileye ait sorumluluk paylaşımı konusunda bir çerçeve sunarken doğrudan ailede iş bölümüne odaklanan mikro düzey sosyolojik teoriler de bulunmaktadır. Zaman-uygunluk teorisi (the time-availability theory), görelî kaynaklar teorisi (the relative resources theory)² ve toplumsal cinsiyet (gender) yaklaşımları, sosyolojide öne çıkan mikro seviye teorilerdir (Kulik 2007:424). Bu teoriler çalışma hayatına katılmalarına rağmen kadınların ailede erkeklerden çok daha fazla sorumluluk üstlenmesi probleminde odaklanarak eşlerin iş bölümü dinamiklerini çözümlenmeye çalışmaktadır.

Toplumsal Cinsiyetten Bağımsız Teoriler

Zaman-Uygunluk Teorisi

Aileye ait sorumlulukların rasyonel ilkelere göre paylaşıldığını öne süren zaman-uygunluk teorisi (Delaunay 2010:35; Ruppner 2010:966), Becker'in neoklasik iktisat temelli beşerî sermaye teorisine (the human capital theory) (bkz. Becker 1985) dayanmaktadır (Greenstein 2000:323). Aileyi, eşlerin ortak fayda ve verimliliği maksimize etmek için uğraş verdiği bir alan olarak ele alan bu teoride (Andersen 2011:47), toplumsal cinsiyet hesaba katılmaksızın eşlerin, verimliliklerini en üst düzeye çıkaracak bir iş bölümü yapacağı ve gelir sağlama potansiyeli yüksek olan eşin ev dışında çalışacağı; diğer eşin ise aile sorumluluklarında uzmanlaşacağı iddia edilmektedir (Delaunay 2010:35).

Zamanı aile içi emek paylaşımını etkileyen sınırlı bir kaynak olarak ele alan zaman-uygunluk teorisinde (Pinto ve Ortiz 2018:3882) de beşerî sermaye teorisinde olduğu gibi evsel sorumlulukların, toplumsal cinsiyetten bağımsız olarak çalışma hayatında harcadıkları zamana göre eşler arasında rasyonel şekilde paylaşılacağı öne sürülmektedir. Bu durumda uzun çalışma saatlerine sahip olan eş, ailevi sorumluluklara daha az; mesai saati kısa olan daha fazla katılacaktır (Coltrane, Scott 2000; Horne vd. 2018). Zaman-uygunluk teorisine göre yarı-zamanlı ve esnek şekilde istihdam edilen kadınların hanede daha fazla sorumluluk almaları çalışma saatlerinin az olmasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla kadınlar tam zamanlı olarak

² Kaynaklardan söz edildiğinde akla görelî kaynaklar teorisi gelmekle birlikte bu çalışmada mutlak kaynaklara da değinilecektir.

istihdam edildikleri takdirde evsel sorumluluklardaki payları da düşecek (Ruppner 2010:966); bu kadınların kocalarının ev içindeki payı ise artacaktır (Cunningham 2007:422-44).

Zaman uygunluk teorisini benimseyen sosyal bilimcilerden bazılarına göre erkeklerin ev işine katılımında belirleyici olan eşlerinin tam zamanlı olarak çalışması değil; eşlerinin çalıştıkları zaman aralığıdır. Brayfield'in çalışmasına göre karısının işte olduğu saatlerde evde bulunma süresi artan erkekler daha fazla ev işi yapmaktadır (bkz. Brayfield 1992). Vardiya uyumsuzluğu yaşayan çiftlerde de erkeklerin ev işlerine; özellikle çocuk bakım sorumluluklarına katılımı artmaktadır (Harriet B. Presser 1994:348).

Kaynak Teorileri

Kaynak temelli teorilerde eşlerin sahip olduğu kaynakların ev işleri paylaşımını etkilediği iddia edilmektedir (Pinto ve Ortiz 2018:3882). Alış-veriş kuramına dayanan kaynak teorilerinin (Greenstein 2000:323) temel öncülü, ev işlerinin eşlerin yapmaktan kaçındığı, istenmeyen işler olduğudur (Davis ve Wills 2014:810; Kawamura ve Brown 2010:977). Kaynak teorilerinden Blood ve Wolfe'un geliştirdiği (bkz. Blood ve Wolfe 1960) görelî kaynaklar teorisi³ öne çıkmakla birlikte, son yıllarda mutlak kaynaklara vurgu yapan çalışmalar da görülmeye başlamıştır (bkz. Gupta 2006, 2007).

Görelî kaynaklar teorisine göre eşler sahip oldukları kaynakları, yapılması arzu edilmeyen ev işlerini üstlenmekten kaçınmak için bir pazarlık aracı olarak kullanacak ve kaynağı fazla olan eş daha az ev işi yapacaktır (Bittman vd. 2003:186-214; Coltrane, Scott 2000:1208-33; Delaunay 2010:36; Kawamura ve Brown 2010:977). Görelî kaynaklar teorisinde kadının sahip olduğu kaynaklar kocasıyla kıyaslanmakta ve eşine göre değerli kaynaklara sahip olmanın kadınlara güç getireceği savunulmaktadır. Teoriye göre kaynak avantajı, erkeklere yüksek müzakere gücü sağlarken (Gupta 2006:978) sınırlı kaynağa sahip olma, ev işinin hâlâ kadın işi olarak kalmasına yol açmaktadır (Greenstein 2000:323).

Mutlak kaynaklara vurgu yapan yaklaşımda ise kadının eğitim, gelir ve meslekî statü gibi kaynaklarının kocasına kıyasla değil; ancak toplum geneline göre yüksek bir değer ifade etmesiyle hane içi sorumluluklarındaki payını düşürebileceği iddia edilmektedir. Örneğin bir kadının geliri ülke ortalamasının oldukça üzerinde seyrediyorsa kocasının kazancı ne olursa olsun aile sorumluluklarına harcadığı saat azalacaktır. Mutlak geliri yüksek olan kadınlar kocalarının ev işlerine katılım düzeyi düşük olsa bile aileye ait işlerden bazılarını ücretli yardımcıya devretmek için para harcayacaklardır (Killewald ve Gough 2010:987-89).

³ "Resource bargaining", "bargaining perspective" veya dependency perspective" gibi isimlerle anılan teoriler de görelî kaynaklar teorisindeki gibi kaynaklar, güç ve pazarlığa vurgu yapmaktadır ve görelî kaynaklar teorisine eşanlı olarak kullanılabilir (Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Delaunay 2010:37).

Toplumsal Cinsiyet Teorileri

Toplumsal cinsiyet perspektifi ev işinin tarihsel olarak bir kadın işi olarak inşa edildiği üzerinde durmaktadır (Coltrane, Scott 2000:1209). Toplumsal cinsiyet yaratma teorisi (doing gender theory)⁴ ve toplumsal cinsiyet ideolojisi (gender ideology) en öne çıkan toplumsal cinsiyet teorileridir. Toplumsal cinsiyet yaratma teorisi, kadın ve erkekler arasındaki sosyal farklılıkların, algısal, etkileşimsel ve mikro-politik faaliyetlerin bir bileşkesi ile inşa edildiğini iddia ederek (West ve Zimmerman 1987:126) kadın ve erkek rollerinin tekrarlayan ev işi performansları aracılığıyla pekiştirildiğini öne sürmektedir (Lachance-Grzela ve Bouchard 2010:767-80). Geleneksel anlayışta ev işleri yapmaktan kaçınmak erkekliğin; ev işleri sorumluluklarını üstlenmek kadınlığın göstergesi sayıldığı için (Coltrane, Scott 2000:1213) kadınlar ve erkekler ev işleri konusunda toplumsal cinsiyet normlarını devam ettirerek cinsiyetlerinin yetkin bir üyesi olduklarını ispat etmeye çalışmaktadır (Thobejane ve Florence 2018:70; West ve Zimmerman 1987:146). Geleneksel toplumsal cinsiyet normlarına uyma eğilimi, atipik durumlarda daha belirgin şekilde hissedilmektedir. Kadınların tek çalışan veya birincil gelir getiren olduğu ailelerde eve ekmek getirme rolü sarsılan erkek, ev işlerinden kaçınarak erkekliğini onarmaya çalışmakta; kadınlar ise daha fazla ev işi yaparak norm-dışı konumlarını normal sınırına yaklaştırmaktadırlar (Kawamura ve Brown 2010:978). Kadın ve erkeklerin toplumsal cinsiyet rollerini sergileme eğilimi, evlilik ilişkisinde daha belirgin olmakta ve evlilikle birlikte bireylerin toplumsal cinsiyet sergileme ihtiyacı artmaktadır (Kroska 2004:907).

Sosyalleşmeyi öne çıkaran toplumsal cinsiyet ideolojisi yaklaşımına göre de evlilik ve yakın ilişkiler, ideolojilerin sergilendiği arenalardır. Kişiler ya geleneksel, ya eşitlikçi ya da ikisinin arasında geçiş özelliği taşıyan toplumsal cinsiyet ideolojilerine sahiptirler (Hochschild ve Machung 1989:122). Kadın ve erkekler ev işlerini toplumsal cinsiyet ideolojilerini yansıtabilecek şekilde paylaşmaktadırlar (Greenstein 2000:323-24). Eşlerin her ikisinin de eşitlikçi tutumlara sahip olduğu ailelerde eşitlikçi bir iş bölümü söz konusuysen (Kroska 2004:902; Kulik 2007:437) her iki eşin geleneksel olduğu durumlarda geleneksel sorumluluk paylaşımı sürdürülmektedir. Bu teori çerçevesinde gerçekleştirilen çalışmalarda, eşitlikçi toplumsal cinsiyet ideolojisine sahip kadınların geleneksellere göre daha az ev işi yaptıkları; eşitlikçi toplumsal cinsiyet tutumlarını benimseyen erkeklerin ise geleneksel erkeklere kıyasla ev işlerine katılım düzeylerinin daha yüksek olduğu ortaya

⁴ "Doing gender" toplumsal cinsiyetin sosyal inşası yaklaşımı olarak değerlendirildiği için (Doing gender: Social construction of gender approach) bkz. Cash, Sellers, ve Claps 2005:93) ve sosyoloji literatüründe "yaratma" yerine inşa kelimesi daha yaygın kullanıldığı için yazar "inşa etme" kelimesini kullanmanın daha doğru olduğunu düşünmektedir. Ancak kavram Türkçe'ye yaratma şeklinde çevrildiği için (bkz. Andersen 2011) bu çalışmada da yaratma kelimesi tercih edilmiştir.

konmuştur (Baxter, Belinda Hewitt, ve Michele Haynes 2008; Bittman vd. 2003; Greenstein 2000; Kulik 2016).⁵

Yöntem

Araştırmamızın temel problemi, yükseköğrenim görmüş, dindar, evli, ikisi de çalışan ve 0-6 yaş arasında en az bir çocuğa sahip çiftlerin zaman-uygunluk, kaynaklar ve toplumsal cinsiyet teorileri bağlamında ev işleri, ev idaresi ve çocuk bakım sorumluluklarını ne şekilde düzenledikleridir. Alt problemler ise soru cümlesi şeklinde şu şekildedir:

1. Haneye ait işlerin duygusal ve mental emek boyutu ne şekilde görünür olmaktadır?
2. Aile, eğitim ve din katılımcıların toplumsal cinsiyet ideolojilerini ve sorumluluk paylaşımını nasıl etkilemektedir?

Araştırmanın temel problem ve soruları nitel araştırma çerçevesinde çözümlenmeye çalışılmıştır. Kapsayıcı bir tanım yapmak güç olmakla birlikte Yıldırım ve Şimşek nitel araştırmanın “Gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği bir araştırma” şeklinde tanımlanabileceğini belirtmişlerdir (Yıldırım ve Şimşek 2016:41). Bu çalışma nitel araştırma desenlerinden fenomenoloji (olgubilim) ile yürütülmüştür. Fenomenoloji deseninde anahtar kelime “deneyim”dir. Fenomenolojik araştırmayı görüşme ile yapılan diğer nitel araştırmalardan ayıran özellik, bu desenin olguya ilişkin deneyimleri sorgulayarak deneyimin özüne ulaşmaya çalışmasıdır (Ersoy 2017:85). Dolayısıyla fenomenolojik araştırmalarda veri kaynağı olarak araştırmanın odaklandığı olguyu yaşayan birey veya gruplar kullanılmaktadır (Yıldırım ve Şimşek 2016:71). Çalışma grubunda aranan temel şart “olguyu deneyimleme” olunca “katılımcıların araştırmanın amacına ulaşmasını sağlayacak kriterleri taşıyan kişilerden veya gruplardan seçilmesi” anlamına gelen amaçlı örnekleme tekniğini⁶ kullanmak bir nevi zorunluluk hâlini almıştır. Bu doğrultuda amaçlı örnekleme tekniğine uygun olarak çalışma grubu yukarıda bahsi geçen nitelikleri taşıyan 25 kadın ve eşlerinden (50 kişi) oluşturulmuştur.

Veriler gözlem, araştırma günlüğü ve derinlemesine görüşme teknikleri ile elde edilmiştir. Yarı-yapılandırılmış soru formu uygulanmış ve görüşmeler 2018 yılında Bursa’da gerçekleştirilmiştir. Etik kurul onayından sonra

⁵ Hane içi sorumluluk paylaşımında siyaset, ekonomi, kültür gibi makro etkenlerin en az mikro düzey faktörler kadar etkili olduğuna yönelik çalışmalar da yapılmıştır. Ancak odağımız gereği bu çalışmada makro düzey çalışmalara yer verilmeyecektir.

⁶ Yıldırım ve Şimşek amaçlı örnekleme, tüm nitel örneklem seçim tekniklerini içeren şemsiye bir kavram olarak kullanılmaktadırlar. Çalışma grubunun belirli kriterleri taşıyan kişilerden oluşturulmasını ise “ölçüt örnekleme” olarak adlandırmakta ve ölçüt örnekleme bir amaçlı örnekleme çeşidi olarak değerlendirmektedirler. (bkz. Yıldırım ve Şimşek 2016:118-22)

Mikro Teoriler Bağlamında Çift Gelirli Ailelerde Hane İçi İş Bölümü

başlayan görüşmelerde katılımcıların bilgilendirilmiş onayı alınmış ve onların müsaadesiyle ses kayıt cihazı kullanılmıştır. Görüşmeler ortalama 115 dakika sürmüştür.

Zaman-uygunluk teorisinin etkisini anlayabilmek için çalışma grubunda yarı zamanlı, tam zamanlı, esnek ve vardiyalı çalışma gibi istihdam tipi çeşitliliği aranmıştır. Kaynak teorilerinin etkisini değerlendirebilmek için farklı gelir ve meslekî statüye sahip kişilerle görüşülmüştür. Çalışma grubunun toplumsal cinsiyet tutumlarını anlayabilmek için ise sorular, aile, eğitim, din gibi temel kurumların toplumsal cinsiyet ideolojisine etkisini anlamaya elverişli şekilde hazırlanmıştır.

Araştırmacı herhangi bir nitel veri analiz programı kullanmamış, veriler manuel olarak analiz edilmiştir. Verilerin yazım aşamasında katılımcıların kendi seslerinin duyurulmasını sağlayan alıntılarını ön plana çıkaran betimsel analiz (Çetin 2013:192); görüşmelerdeki benzerlik ve farklılıkları ortaya koymak amacıyla sistematik analiz yapılmış ve son aşamada ise veriler bütüncül bir şekilde yorumlanmaya çalışılmıştır (Kümbetoğlu 2012:154,169). Veriler raporlandırılırken kadın katılımcılar için "K"; erkek katılımcılar için "E" kısaltması kullanılmıştır. Katılımcılar karı-koca olanları ayırt edecek şekilde numaralandırılmıştır. Örneğin birinci çift K-1 ve E-1 şeklinde kodlanmış ve 25 çift için de aynı işlem uygulanmıştır.

Tablo 1: Katılımcı Bilgileri

<u>Kod</u>	<u>Yaş</u>	<u>Meslek</u>	<u>Eğitim Düzeyi</u>
K1	40	Öğretmen	Lisans
E1	39	Yönetici (Okul)	Lisans
K2	33	Araştırma Görevlisi	Yüksek Lisans
E2	33	Orman ve Endüstri Müh.	Lisans
K3	29	Öğretmen	Lisans
E3	37	Öğretmen	Lisans
K4	32	Bilgisayar işletmeni (Memur)	Lisans
E4	33	Özel sektör (İşletme)	Lisans
K5	29	Kur'an Kursu Öğreticisi	Lisans
E5	30	Araştırma Görevlisi	Yüksek Lisans
K6	28	Öğretmen	Lisans
E6	29	Cumhuriyet Savcısı	Lisans
K7	35	Uzman	Yüksek Lisans
E7	37	Elektrik Mühendisi	Lisans
K8	36	Öğretmen	Lisans
E8	33	Öğretmen	Lisans
K9	32	Öğretmen	Lisans
E9	34	İşletme sahibi (İnşaat sektörü.)	Lisans
K10	40	Biyolog-Memur	Lisans

E10	40	Tekniker- Gazeteci	Ön Lisans
K11	28	Kur'an Kursu Öğreticisi	Lisans
E11	28	Araştırma Görevlisi	Yüksek Lisans
K12	32	Vaize	Lisans
E12	35	Araştırma Görevlisi	Yüksek Lisans
K13	36	Öğretmen	Lisans
E13	34	Araştırma Görevlisi	Yüksek Lisans
K14	33	Öğretmen	Lisans
E14	37	Öğretmen	Yüksek Lisans
K15	32	Yönetici (Okul)	Lisans
E15	32	Ekonomist	Lisans
K16	27	Hemşire	Lisans
E16	35	Öğretmen-Yazar	Lisans
K17	36	Eczacı	Lisans
E17	36	Makine Mühendisi	Lisans
K18	32	Vaize	Lisans
E18	40	Din Görevlisi	Lisans
K19	32	Eczacı	Lisans
E19	35	Makine Mühendisi	Yüksek Lisans
K20	36	Ziraat Mühendisi	Lisans
E20	36	Yönetici (Fabrika)	Lisans
K21	30	Öğretmen	Lisans
E21	35	Teknik servis	Lisans
K22	32	Eczacı	Lisans
E22	31	İnşaat mühendisi	Lisans
K23	28	Öğretmen	Lisans
E23	32	STK çalışanı	Lisans
K24	30	Kur'an Kursu Öğreticisi	Ön Lisans
E24	33	İftaiye Personeli	Lisans
K25	30	Araştırma Görevlisi	Yüksek Lisans
E25	35	Araştırma Görevlisi	Yüksek Lisans

Bulgular

Çalışmamızda bütüncül bir yaklaşım izlenerek hanede iş bölümüne konu olan işler; ev işleri, çocuk bakım ve eğitimi, ev idaresi ve karar mekanizması ile duygusal ve zihinsel emek gerektiren işler şeklinde sınıflandırılacaktır.

Ev İşleri Paylaşımı

Kadınısı Olarak Kabul Edilen Ev İşleri

Kadınınsı olarak kabul edilen işler evin rutin işleyişini sağlayan emek-yoğun, süreklilik arz eden temel görevlerin tamamıdır. Katılımcıların ifadelerine göre bu işler yemek, temizlik ve ütü yapma; bulaşık, tuvalet, banyo, balkon ve çamaşır yıkama; toz alma, dağınıklık toplama; yer, cam, kapı, halı silme ve buzdolabı temizleme gibi işlerden oluşmaktadır. Bu işlerden yemek yapma, bulaşık yıkama ve dağınıklık toplama her gün; temizlik ve ütü yapma, toz alma, çamaşır, tuvalet, banyo yıkama gibi işler, titizlik ve ihtiyaç durumuna göre haftada bir-iki kez yapılan işlerdir. Katılımcılar cam ve kapı silme, buzdolabı temizleme gibi ihtiyaca binaen yapılan detaylı temizliğin ise en azından ayda bir kez yapılması gerektiğini belirtmişlerdir.

Günlük yapılan işler arasında yaşamsal faaliyetleri sürdürebilmek için elzem olan yemek, en önemli ve zaman alıcı iş olarak öne çıkmaktadır. Yemek yapmanın geniş bilgi ve teknik beceri isteyen yapısı, erkek katılımcıların bu işi en kompleks ve zor iş olarak tanımlamalarına yol açmaktadır.

E-11: "... (Öğrenci evinde) altı gün sonra yemek bende ise ben beş gün stres yaşadım; ama temizlik işinde sıkıntı yoktu. (Şu anda) asla yemek yapmam, asla! Bana çok zor görünüyor." (28 Yaş, Arş.Gör.).

Bir erkek katılımcı dışında tüm ailelerde yemek yapmanın temel sorumlusu kadınlardır. Ev işlerine katılımı yüksek erkekler bile yemek yapımını eşlerine bırakmaktadırlar.

E-3: "... Şu an açık-net mutfak kısmına vakıf değilim. Olsaydım yemek de yapardım; ama yemek yapmayı da çok sevmem. Ben daha çok süpürme, silme, temizlik işleri..." (37 Yaş, Öğretmen).

Erkekler genellikle eşlerinin hastalanması gibi zorunlu durumlarda veya talep edildiğinde çorba, salata gibi yardımcı yemekleri hazırlamaktadırlar. Ancak katılımcıların tabiriyle kaba ve "elleri kokutan" mangal yapma ve balık pişirme gibi işlemler, çalışma grubunca cinsiyetlendirilerek "erkek işi" olarak tanımlanmaktadır.

Yemek yapma faaliyetinin ne şekilde yapılacağını belirleyen faktörlerden biri de mesai saatleridir. Eşleri tam zamanlı; kendileri yarı zamanlı çalışan kadınlar, eşleri eve gelmeden önce yemekleri hazırlamaktadır. Karı-kocanın yarı zamanlı çalıştığı ailelerde daha eşitlikçi bir iş paylaşımı olmakla birlikte yemek kadınlar tarafından yapılmaktadır. Eşlerin ikisinin de tam zamanlı çalıştığı ailelerde ise akşam yemeği hazırlama temel bir problem olarak görülmektedir. Zira tam zamanlı çalışan çiftlerin mesai sonrası zamanları çok sınırlıdır.

K-20: "... 19:00 gibi evde oluyoruz. 21:30 gibi çocukların uyuması gerekiyor. O iki buçuk saatte yemek mi yapacaksın, yemek mi yiyeceksin,

yoksa çocuklarla etkinlik yapıp onları uyku saatine mi götüreceksin?" (36 Yaş, Ziraat Mühendisi).

Bu sebeple akşam yemeği konusunda geniş aileden destek alan, derin dondurucuya veya pratik atıştırmalıklara başvuran, yemek sipariş eden ve ücretli yardımcı çalıştıranlar ağırlıklı olarak tam zamanlı çalışan kadınlar olmaktadır.

E-17: "... Yemek konusunda ama kayınvalidem eczaneye yakın, eşim ondan yemek alır her gün, sağ olsun. Yemekte pılav, salata, çorba eksik ise eşim onları yapar." (36 Yaş, Makine Mühendisi).

Yemek hazırlama ve sofraya kurma görevlerine nadiren katılan erkekler, sofraya toplama işine daha aktif şekilde katılmaktadır. Yemek dışındaki temel ev işlerini eşite yakın şekilde paylaşan ailelerde, erkekler sofraya toplama ve bulaşık yıkama işini de eşite yakın ölçüde yapmaktadır. Ev işlerine katılımı düşük erkeklerin bazıları bulaşığı makineye dizme ve yerleştirme işini, eşleri talep ettiğinde veya zorunlu durumlarda; bir erkek katılımcının deyimiyle " bir tane bile temiz bardak kalmadığında" üstlenmektedirler. Bu tip ailelerde erkekler çocuklarıyla ilgilenirken mutfağı toplama işini kadınlar yapmaktadır. Detay gerektiren işleri genellikle kadınlar üstlenmektedir. Örneğin ev işlerine katılımı yüksek olanlar dışında erkek katılımcılar sofraya toplayıp bulaşıkları makineye dizseler de masa, mutfak tezgâhı, ocak silme gibi işleri mutfağı toplamının bir parçası olarak algılamamakta; hatta bu işlerin varlığından bile habersiz görünmektedirler.

Dağınlık toplama erkeklerin en fazla dâhil olduğu iş kalemi olarak öne çıkmaktadır. Evin tozlu; camın pis olması gibi durumlar erkekleri rahatsız etmezken gözle görünür ölçüdeki dağınlık ve pislikler erkekleri de huzursuz etmektedir.

K-1: "... Eşim dağınlığı sevmediği için 'kafam karışıyor' diyor, kabataslak toplamayı genelde o yapar." (40 Yaş, Öğretmen).

Yarı-zamanlı veya esnek çalışan kadınlar genel temizlikte daha aktif rol oynarken tam zamanlı çalışan çiftlerde temizliğin nasıl yapılacağını çocukların sayısı, yaşı ve erkeklerin ev işlerine katılım düzeyi belirlemektedir. Ev işlerine katılım düzeyi düşük erkekler, çocuklar oyun çağında olsa bile eşleriyle bu işleri ortak yapmak yerine temizlik saatinde çocuklarla ev dışında zaman geçirmeyi tercih etmektedirler. Ancak dikkat çekici şekilde kol gücü gerektirmesi sebebiyle süpürme işlemi katılımcılar tarafından erkeksi bir iş olarak tanımlanmaktadır. Bu algı nedeniyle süpürme, ev işlerine ortak olma derecesi düşük erkeklerin de iş kapsamına girmektedir. Ev silme, süpürmeye nazaran erkeklerin daha az katıldığı bir görevdir. Net şekilde kadın işi olarak görülen toz alma ise süpürme ve silme kadar öncelikli görülmeyen bir iştir ve dikkat çekici boyutlara ulaşmadığı sürece toz, erkekleri rahatsız etmemektedir.

Erkeklerin katılımının en az olduğu işlerden olan tuvalet-banyo temizliğinde ise bu durum katılımcılar tarafından tikslenme gibi duygusal etmenlerle değil bu işin yüksek beceri gerektirmesiyle ilişkilendirilmektedir. Ev işlerinde hayati rol oynayan çamaşır makinesi, kullanım kolaylığı nedeniyle bu işi toplumsal cinsiyetten bağımsız hâle getirme gizil işlevi taşımasına rağmen çamaşırların renklerine ve kumaş tiplerine göre farklı programlarda yıkanması gerekliliği erkeklerle karmaşık geldiği için bu ayrıntılı iş de net şekilde kadınlara ait olmaya devam etmektedir. Dinî normların devreye girmesiyle mahremiyet gerekçesi ile eşlerinin dışarıdan izlenebileceği endişesiyle çamaşırları asma, toplama işini ise çoğunlukla erkekler üstlenmektedir. Toplanan kıyafetlerinin katlanması, ütüleneceklerin ayrılması ve kıyafet dolabında ilgili yerlere yerleştirilmesi, istisnalar dışında kadınlara aittir. Teknolojik bir alet kullanılmasına rağmen emek-yoğun olma özelliğini koruyan ütü yapma hem kadınların hem erkeklerin yapmak istemediği; dolayısıyla diğer temel işlere nazaran en kolay ertelenen iş olmaktadır. Kadınlar yine diğer işlere kıyasla bu iş yükünü üzerlerinden atmak için taktik kullanma temayülü göstermekte; örneğin birçok ailede kadınlar kendilerinin ve çocuklarının kıyafetlerini ütüyüp eşlerinininkileri bırakarak kocalarını kendi giysilerini ütümeye mecbur etmektedirler.

Cam, kapı, halı silme gibi işleri de içeren detaylı temizlik, fiziksel güç ve geniş zaman gerektirmesi sebebiyle sıklıkla gündelikçiye devredilmektedir. Gündelikçi çağırmayan ailelerde bu işlerin yapılma sıklığı ilk çocuğun doğumundan sonra oldukça düşmüştür. Cam silme işinin gündelikçilere bırakılmadığı ailelerde şaşırtıcı şekilde bu iş erkekler tarafından kadınlardan daha fazla oranda yapılmaktadır. Erkekler mahremiyet ve güvenlik gibi gerekçelerle bu işi yapmaktadır. Ancak ev işlerine katılım düzeyi düşük dindar erkeklerin bir kısmının cam silmeye yükledikleri dinî misyon, bu işe aktif şekilde katılmalarına yol açarken geleneksellikleri dindarlıklarının önüne geçen erkekler ev işlerinde faal olsalar bile erkeklik imajını korumak adına dışarıdan görünme endişesiyle bu işlerden uzak durabilmektedirler.

E-8: "... Bizde bir dağılım yok, sen bu işi ben bu işi yap gibi yok. Eşim kadar olmasa da katkı var. Dışardan görülmesini istemediğim cam silme gibi işleri yapmam; ama diğer işleri evde beraber yaparız." (33 Yaş, Öğretmen).

Balkon yıkama da cam silme ile aynı gerekçelerle kadın işi olarak nitelendirilmesine rağmen erkeklerin kadınlardan daha fazla üstlendiği bir iş olmaktadır.

Erkeksi Olarak Kabul Edilen Ev İşleri

Erkeksi olarak tabir edilen işler, opsiyonel ve daha az sıklıkla yapılan işlerdir (Pinto ve Ortiz 2018:3884). Araba bakım, muayene ve temizliği, para idaresi, resmî kurumlara gitme, fatura ödeme gibi dışarı işleri ile tamirat, boya-badana, ağır kaldırma, çöp atma gibi eve ait teknik beceri ve fiziksel

güç isteyen faaliyetler erkek işi olarak kurumlaşmıştır. Ancak kadınların çalışma hayatında yer alması içeri-dışarı işleri arasındaki keskin sınırları aşındırmaya başlamıştır. Kadınsı işlere erkeklerin katılımının artmasına benzer şekilde kadınların sorumluluk ağı da artık evin dışına uzanmaktadır. Çalışma hayatının yanı sıra katılımcı kadınlar dışarıyla bağlantılı pek çok işi üstlenmektedir. Özellikle araç kullanan kadınlar, çocuğu okula, hastaneye götürme, günlük alışverişi yapma gibi birçok sorumluluğu yerine getirmektedir.

K-9: "... (Aracım) var. Eşimin iş yükünü azaltan, benim iş yükümü arttıran bir araç. Benim özgürlüğümü artırıp sorumluluğumu da artırır. Diğer yandan hastaneye gidilecekse eşimle beraber gideriz; ama diğer basit şeylere, çocuklarla ilgili alışveriş işlerine ben giderim." (32 Yaş, Öğretmen).

Kısaca erkeksi işlerin paylaşımına değinmek gerekirse katılımcı ailelerde çöp atma, ağır kaldırma gibi işleri istisnalar dışında erkekler üstlenmektedir. Ancak tamirat, boya, badana gibi işler katılımcılarca erkek işi olarak tanımlanmasına rağmen eli bu işlere yatkın olan veya teknik meslek icra eden erkeklerin bulunduğu aileler dışında bu işler için ücretli yardıma başvurulmaktadır.

E-5: "... Mesela elektrik arızası varsa tamir etmem, usta çağırırım. Duvarda delik işi bile olsa usta çağırırım. Mobilya kurulacak ise yine karışmam." (30 Yaş, Arş. Gör.).

Evin bakım ve temizliğinin öncelikli olarak kadınların sorumluluğunda olmasına benzer şekilde mekanik-erkeksi olarak kabul edilen araçların sorumluluğu dört aile dışında erkeklere aittir. Bu, o kadar kanıksanmış bir olgudur ki kendilerine ait araçları olan kadınların bazılarının araçlarıyla ilgili bakım-muayene; hatta araca benzin doldurma gibi tüm işlemlerini kocaları yapmaktadır.

K-2: "... Benim aracıma da (eşim) bakar. Benzin bile doldurmam, eşim yapar". (33 Yaş, Arş. Gör.).

Ödemelerin çoğu otomatik talimatla yapılabildiği için sıklığı azalan resmî kurumlara gitme işini, işlem, eşlerden hangisine aitse o yapmakta; aileye ait işlemleri ise zaman müsaitliği olan eş üstlenmektedir. Eşlerin dışarı işlerini öncelikle erkeğin yapması gerektiğine dair fikir birliğinde olduğu; ancak zaman müsaitliğinden dolayı dışarı işlemlerini kadınların daha aktif olarak üstlendiği görülmektedir.

Çocukla İlgili Sorumluluklarda İş Bölümü

0-6 yaş grubu çocuklarla ilgili işler, bakım ve fiziksel ihtiyaçlar ile gelişimsel ihtiyaçları karşılama şeklinde iki alt gruba ayrılabilir. 0-2 yaş arasında,

bebeğin bakım ve fiziksel ihtiyaçlarına yönelik işler yoğunlukta iki yaştan sonra bu işlere gelişimsel ihtiyaçlarla ilgili sorumluluklar da eklenmektedir.

İlk çocuğun dünyaya gelmesi, bir yandan ebeveyn olmaya alışma süreciyle çiftleri psikolojik olarak; diğer yandan çalışma hayatı ve ev işlerine çocukla ilgili sorumlulukların eklenmesiyle fiziksel olarak zorlamaktadır. Çiftler için kendileri isteyken çocuğa kimin bakacağı en büyük problemdir. Ailelerin çocuk bakım sorununa bulduğu çözümler, annenin ücretsiz izne ayrılmasından, çocuğa karı-koca dönüşümlü bakmaya; bakıcı, anneanne-babaanne formülasyonuna kadar çeşitli biçimlerde olmaktadır. Özel bir kurumda tam zamanlı öğretmen olarak çalışan bir erkek katılımcının bakıcı tutma veya yarı-zamanlı çalışan eşinin ücretsiz izne ayrılması seçeneklerindense çocuğuna eşiyile dönüşümlü bakabilmek için sosyal çevreye rağmen çalışma saatlerini ve aldığı ücreti yarıya indirmesi dikkat çekici bir örnektir.

E-14: "... 'Annesi çalışsın, baba çalışsın, para kazansın.' " diyenler de var. Ama öyle olsaydı ben sabah altıda çıkıp akşam yedide eve geleceğim, çocuğu bile göremeyeceğim." (37 Yaş, Öğretmen).

Bebeği/çocuğu besleme, uyutma, gece uyandıığında ilgilenme, bezini değiştirme, banyo yaptırma, tırnak kesme, saçını tarama, kıyafetlerini giydirmeye bakım ve fiziksel ihtiyaçları karşılamaya yönelik diğer işlerdir. Bu işlerden bebeği/çocuğu besleme, bebek anne sütü alıyorsa kaçınılmaz şekilde kadın işi olurken, bebeğin formül mama aldığı durumlarda bu iş toplumsal cinsiyet temelli olmaktan çıkmakta; erkekler de sıklıkla bebeği beslemektedirler.

E-4: "... Onları sürekli ben yaptım. Dışardan mama alıp sıcak su kaynatır, çalkalayıp ısı ayarı olunca çocuğa verirdim." (33 Yaş, Özel Sektör).

Ek gıdaya geçiş ve sonraki evrelerde bebeğin/çocuğun yemeğini hazırlama ve yedirme sıklıkla bir kadın görevidir. Erkekler eşlerinin direktifleriyle çocuklara yemek yedirmektedir. Babalar, bebeğin uyutulmasına talep edildiğinde katılırken bazı babalar eşleri kadar uykusuz kaldıklarını dile getirmişlerdir.

E-13: "... İlk çocukta her işi yaptım süt emzirme dışında. Annesinden daha çok uykusuz kalmışım. (...) Hep benimle uyurdu oğlum." (34 Yaş, Arş. Gör.).

Bebeğin bezini değiştirme erkeklerin en az katıldığı işlerdendir. Tikslenme gibi duygusal etmenlerin yanı sıra mahremiyetten dolayı babalar kız çocuklarının bezinin değiştirilmesinden uzak durmaktadır. Benzer şekilde erkekler 2,5- 3 yaş civarında mahremiyet sebebiyle kız çocuklarını banyo yaptırmamaktadırlar. Tırnak kesme, saç tarama gibi işlerde de anneler daha

aktiftir. Bebeğin/çocuğun kıyafetini giydirmeye özellikle çocuğa dönüşümlü bakan ailelerde daha eşitlikçi paylaşılan bir iştir. Ancak çocuğa eşler sırayla bakıyor olsa bile çocuğa ne yedirileceği ne giydirileceği kadınlar tarafından ayarlanmaktadır.

Bakım veren anne formunun oldukça ötesine geçen yeni annelik normları, annelerden bir pedagog titizliğiyle, gelişim evrelerini gözeterek çocuklarını eğitmelerini beklemeye başlamıştır (Yeni annelik hakkında geniş bilgi için bkz. Badinter 2015; Meşe 2014). Çocuğun bilişsel yeteneklerini geliştirmesi için çaba sarf etmesi beklenen orta sınıf anneler, ağır bir mental yükün altına girmişlerdir. Eğitimli, çalışan niteliği taşıyan katılımcı kadınlar, mesainin getirdiği niceliksel zaman açığını, çocuklarının yaşına uygun etkinlikler yapmayı içeren nitelikli zaman geçirme yoluyla kapatmaya çalışmaktadırlar. Eğitimci erkekler istisna tutulursa yeni annelik kalıplarına uygun olarak çocukların zihnî melekelerini geliştirecek oyun, oyuncak, etkinlik, kitap, oyun grubu gibi araştırmaları yapan, gerekli materyali temin eden ve aktif olarak uygulayanların kadınlar olduğu söylenebilir.

K-13: "... Seçtiğiniz oyuncak, giydirdiniz kıyafet, etkinliğe kadar her şeyin bilinçli seçilmiş olması gerek. (...) Gelişigüzel oyuncak almamak lazım. Alınan her oyuncağın bir katkısı, eğitime yönelik bir yararı olması gerek." (36 Yaş, Öğretmen).

Babalar zihinsel etkinlikten çocuklarıyla fiziksel efor isteyen hareketli oyunlar oynamayı tercih etmektedir.

Çocukların her gelişim aşaması için kadınlar yoğun şekilde araştırma yapmaktadır. Özellikle bebeklerin ek gıdaya geçişi, tuvalet eğitimi ve anaokuluna alıştırmaya gibi pedagojik yaklaşım ve doğru uygulama gerektiren geçiş süreçleri, kadın katılımcıların yoğun efor harcamasına yol açmaktadır.

Ev İdaresi ve Karar Alma Mekanizması

Ailede iş bölümünde rutin fiziksel görevler öne çıkmasına rağmen bu işlerin düzenli bir şekilde yapılmasını, somut bir görünürlüğü olmayan planlama süreçleri sağlamaktadır. Gelirin kullanım planlaması, fatura ve borçların ödenme takvimi, çocukların okul seçimi, alışveriş listeleri, hangi yemeklerin pişirileceği, temizliğin ne zaman yapılacağı, tatil planlaması gibi görünürlüğü düşük; ancak mental yükü ağır ev idaresine yönelik işler aile içi sorumlulukların önemli bir parçasıdır.

Otorite bileşenlerinden biri olan harcama kararları ve eve ait diğer kararların nasıl alındığına dair ilk olarak düşük meblağlı kişisel alışverişlerde eşlerin bağımsız hareket ettiği; yüksek fiyatlı ve uzun ödeme planlı alışveriş kararlarının ise birlikte verildiği söylenebilir. Ancak bu kararlarda da toplumsal cinsiyetin etkisi belirgin olarak hissedilmektedir. Örneğin en büyük harcama kalemi olan ev ve araba alışverişinde eşler birlikte hareket ediyor gibi görünse de ev alımında kadınlar; araba alımında erkekler öne

çıkılmaktadır. Ev ve araba alışverişine benzer şekilde yüksek ücretli mobilya ve beyaz eşya seçiminde eşler birlikte karar vermekte; ancak eve ilişkin bu harcama birimlerinde kadınların etkisi daha güçlü olmaktadır. Katılımcılarca net bir kadın alanı olarak tanımlanan mutfak ve mutfak ürünleriyle ilgili harcamaların karar merci de kadınlardır. Araba ve ev alımı dışındaki alışverişlerde, erkekler sadece teknik özellikler, malzeme kalitesi ve dayanıklılık, fiyat-performans oranı gibi erkeksi sayılan teknik ve maddi hususlarda devreye girmektedirler.

Hanede hayatın düzenli şekilde idame ettirilmesinde büyük rolün kadınlara ait olduğu görülmektedir. Akşam yemeğinde ne pişirileceği, temizliğin ne zaman, ne şekilde yapılacağı, sağlıklı ve organik ürünleri araştırma, çocukların hastane ve doktor seçimi gibi detaylı tüm incelemeler; tatil planları, dost-akraba ziyaretleri, piknik ve kültürel aktivite gibi serbest zaman planlamaları yani evin rutin işleyişini sağlayan temel düzenlemeler ağırlıklı olarak kadınlar tarafından yapılmaktadır.

K-3: "... (Planlamalar) tamamen bende. Akraba ziyaretinde çok fazla aranın açılması (eşim) için önemli değil. Ben teklif ederim onun annesine, babasına bile." (29 Yaş, Öğretmen).

Ev idaresi birimlerinden para yönetiminin genellikle erkekler tarafından yürütüldüğü belirtilmesine rağmen çalışma grubunun ifadeleri değerlendirildiğinde "para idare eden erkek" olgusunun sembolik bir düzeye indiğini söyleyebiliriz.

K-5: "... Geçim yönetimini eşim yapar. O 'bana para yolla' der, ben yollarım; 'kartını ver' der, veririm. Kendi paramı da harcarım. (...) Önemli bir şey yapılacak ise bir araba, ev alınacak ise benim kararım da olacak; hatta daha baskın benim kararım. Parayı pek sevmediğim için eşim yönetsin istiyorum." (29 Yaş, Kur'an Kursu Öğreticisi).

Katılımcı ailelerin karar alım parametreleri bazı yönlerden önceki kuşakla paralellik arz etmektedir. Örneğin içeri işler-dışarı işler ayrımı kısmen varlığını sürdürmekte; kadınların ev ve çocuğa ilişkin; erkeklerin ise dışarıyla bağlantılı kararlarda daha baskın olduğu görülmektedir. Bu benzerliklere rağmen eşlerin bireysel kararlarda bağımsız hareket etmesi ve eve yahut dışarıya ait olması fark etmeksizin önemli kararların eşlerden birinin onayı olmadan alınamaması katılımcıları anne ve babalarından farklılaştırmaktadır. Katılımcı kadınların gelir ve eğitim kaynaklarına sahip olması, karar alım ve otorite bakımından annelerinden çok daha güçlü bir konuma erişmelerini sağlarken erkekler babalarına kıyasla güç kaybetmişlerdir.

K-2: "... Ben bir şeye hayır diyorsam olmaz. Mesele eşim arabayı değiştirmek istiyor, ben onay vermiyorum, hayata geçmez. (...) Annemin

becerileri daha kısıtlıydı. Evde sultan olmakla birlikte para idaresini bilmeyen birisiydi. Dolayısıyla babam daha baskındı. Bizim ailede her şeyden haberimiz var, ister istemez karar mekanizmasında söz sahibiyiz.” (33 Yaş, Arş. Gör.).

Görünmeyen İşler: Zihinsel ve Duygusal Emek

Ev ve çocukla ilgili görünen işlerin arkasında planlama, araştırma, kontrol etme, yönetim gibi görünmeyen bir boyut olduğuna ve kadınların hanenin düzenli işleminin mimarları olduğuna bir önceki başlıkta değinilmişti. Daha önce yapılan çalışmalarda da hane yönetimi ile ilgili işleri üst-orta sınıfa mensup annelerin daha fazla üstlendiği (bkz. Ciciolla ve Luthar 2019) ve lisans ve üzeri eğitim alan annelerin düşük eğitimlilere göre çocukların okul dışındaki etkinliklerini düzenleme işini orantısız şekilde yerine getirdiği ortaya konmuştur (bkz. Lareau ve Weinger 2008). Bu çalışmada da kadınlar en çok kocalarının talep edilmeksizin iş yapmamasından; katılımcıların tabiriyle “komut”la hareket etmelerinden ve bütün işlerin zihinsel yükünü tek başına omuzlamaktan şikâyet etmişlerdir.

K-19: “... Ev işleri Allah için ne desem yapıyor, ama kendi başına düşünüp yapmaz. (...) Kahvaltı hazırlıyorum, çocuklarıma yediriyorum, onları giydiriyorum. Evimde yedirmeyi tercih ediyorum, ama bazen okula da kalabiliyor yemek işi. Ondan sonra ya kendi annem ya da kayınvalidem gelir; ya ben. Çocukların ikisi de bende. Önce Büşra’yı okula, sonra Ömer’i anneme ya da kayınvalideme bırakıyorum. Bazen onların günü oluyor, o günlerde Ömer’i eczaneye getirdiğim oluyor. Bu durumda ama hiç eşim yok, o gün kim bakmış, nasıl olmuş. (...) Aslında eşim basıp gidiyor, ama ben bunlarla uğraşıyorum.” (32 Yaş, Eczacı).

Kadınlar gün boyu, göze görünmeyen; ancak yapılmadığında önemi fark edilen akrabanın düğününden kocalarının ertesi gün işyerinde ne giyeceğine kadar sayısız düşünce işiyle uğraştıklarını; ev işleri ve çocuk bakımı konusunda harcadıkları mental emeğin mesai saatlerine de taşıdığını ifade etmişlerdir.

K-12: “...Ben çalıştığım dönemde okuldaki mesela hangi kitap alınacak, detaylar hep benim kafamda. Ama erkekler bunu hiç düşünmüyor. Anne işe bile gitse kafa bunları düşünmeye devam ediyor. Erkeklerde iş ayrı, ev ayrı; işe gidince kafa kapanıyor...” (32 Yaş, Vaize).

Kadınların zihinsel emek harcayan taraf olmasının arkasında aileye ait işlerin temel sorumlusunun kadınlar olduğuna dair düşüncelerin yattığı anlaşılmaktadır. Zira erkekler kendi sorumluluk alanları olarak gördükleri işlerin örneğin borç ve ödemelerin mental yükünü taşımaktadırlar. Ancak

erkeklerde düşünce yükü kadınlara kıyaslanamayacak şekilde düşüktür. Ev işlerine katılımı oldukça düşük bir erkek katılımcıya çocuğunu okula bırakıp almanın getirdiği zihinsel yükün bile ağır gelmesi, kadınların harcadığı mental emek yoğunluğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

E-12: "... Geçen yıl ben bırakıyordum arabayla, bu yıl servisle gidiyor. Biraz kendime vakit, alan açmak için. (...) Benim için işimi bölme durumu olduğu için bu yıl böyle bir düşünce yaptık. Neden? Zihin olarak mesela 16.30'da çocuğu alacaksam benim bir saat iki saat önceden kafama gelir, zihnimi yorar..." (35 Yaş, Arş. Gör.).

Özellikle çocuk bakımında ve diğer yakın ilişkilerde ortaya çıkan karşı tarafı anlama, dinleme, cesaretlendirme gibi duygu işi (bkz. Erickson 2005) ve kendisi hissetmiyor olsa da muhabata bağlamın gerektirdiği duyguları yansıtacak şekilde jest, mimik ve beden dili kullanmayı içeren duygusal emek (bkz. Hochschild 2012) bu çalışmada ev işinin bir boyutu olarak değerlendirilmiştir.

Katılımcıların ifadeleri değerlendirildiğinde duygular ve duygusal emeğin en çok misafir; özellikle yatılı misafir ağırlama esnasında görünür olduğu söylenebilir. Misafir, toplumsal cinsiyet rollerinin sergilendiği, duygusal emek ve izlenim yönetimi gerektiren, eşler arasında çatışma, gerilim gibi duygusal faktörlerin su yüzüne çıktığı bir zemin sunmaktadır. Çiftler misafirin gelişini "seferberlik, hengâme, kaos" gibi olumsuz sözcüklerle tanımlamaktadırlar. Özellikle temizlik ve hazırladıkları ikramlarla kadınlık becerileri ölçülen kadınlar, misafire hazırlık sırasında strese girmektedirler. Bu esnada erkek katılımcılar, eşlerini sakinleştirmek gibi duygu işlerini de üstlenmektedirler.

Misafir geldiğinde ise çiftler hazırlık aşamasındaki kaos hiç yaşanmamışçasına güler yüze konuksever ev sahibi rolünü sergilemektedirler. Misafirin kimliği, eşlerin toplumsal cinsiyet rol tutumları, misafirliğin süresi gibi faktörler misafirin yanında eşlerin olağan sorumluluk paylaşımını ya gerçeğe uygun ya da gerçekten farklı olarak sergilemelerine yol açmaktadır. Misafir ağırlama ritüelini kadınlıklarının sınıdığı bir arena olarak gören kadınlar özellikle eşlerinin yakın akrabalarını ağırlarken eşitlikçi tutumlara sahip olsalar dahi becerikli kadın imajı verme paniği yaşamaktadırlar.

Misafir ağırlama esnasında bazı erkeklerin davranışlarında da belirgin bir değişim gözlenmektedir. Ev işlerindeki aktif rolünü kamuya açmakta bir sakınca görmeyen veya ev işini erkeklikle ilişkilendirmeyen ve zaruri durumlar dışında ev işi yapmayan erkeklerin misafirlerin yanında tavırları olağan günlerden farklılaşmamaktadır. Ancak ev işlerinde son derece faal olsa bile "evde olanın evde kalmasını" isteyen erkek katılımcılar, cam silme ve balkon yıkamada olduğu gibi misafir ağırlama esnasında da geleneksel erkeklik kimliğini sergilemek istemektedirler. Bu gruptaki erkekler, özellikle

kendi anne-babalarının yanında geleneksel erkek davranışlarına uygun davranmayı arzulamaktadırlar. Kadınlar ise eşlerinin bu ikircikli tutumlarını anlayışla karşılamakta ve birkaç günlük aile ziyaretlerinde bir nevi “muş gibi” yapmaktadırlar.

K-7: “...Onlar gelince paşaya dönüşüyor. Bu durumu da bana söyledi. ‘Sonra sen üzüleceksin, seni kötüleyecekler, rol yapalım,’ dedi. Ben de çok şey yapmıyorum, varsın bir-iki gün öyle olsun...” (37 Yaş, Uzman).

Misafirliğin bir diğer önemli dinamiği ise özellikle ev sahibi olarak algılanan kadınlar için yoğun bir duygusal emek süreci gerektirmesidir. Kadınların çok sinirli, üzgün veya agresif hissediyor olsalar bile bunu yansıtmayarak güler yüzlü davranma çabası, özellikle kayınvalidelerini ve kocalarının diğer akrabalarını yatılı ağırlama sürecinde belirginleşmektedir.

K- 25: “... Zaten gece uyumuyorum, bebek 2 aylıktı. Sabah kahvaltı hazırladım onlara, akşam gelirlerdi tekrar eve. Yine akşam yemek, çay, ben uğraşırım. Öyle olunca normal zamanda sekiz, sekiz buçukta bebekle yatardım ben, onlar olunca ama 11-12’ye kaldık o dönemde. Önemli olan yansıtmamak zorundayım, eşimin akrabası, canımız, cicimiz. İstemeyerek bir şeyleri yaptığım için o durumu yaşamak, karşı tarafa yansıtmamak zor bir durumdu...” (29 Yaş, Arş. Gör.).

Sonuç ve Değerlendirme

Ev işleri, çocuk bakım sorumlulukları, ev idaresi ve karar mekanizması ile duygusal ve zihinsel emeği kapsayan haneye ait sorumlulukların eşler arasında nasıl paylaşıldığını mikro sosyolojik teoriler ekseninde ele alan bu çalışmada, satır aralarında zamanın, kaynakların ve toplumsal cinsiyetin etkisine değinildi. Bu bölümde ise katılımcı ailelerinin reel iş bölümü, zaman-uygunluk, kaynaklar ve toplumsal cinsiyet teorileri bağlamında eleştirel bir değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

İlk olarak zaman müsaitliğinin çocuğu okula bırakma, okuldan alma, hastaneye götürme; yemek, temizlik, alışveriş ve resmî işlemleri yapma; araba bakım ve muayenesini yaptırma, gündelikçi çağırma sıklığı gibi birçok işin paylaşımını etkilediği söylenebilir. Ancak ailede eşler arasındaki iş bölümü, zaman-uygunluk teorisinin iddia ettiği biçimde rasyonel ilkeler etrafında şekillenmemektedir. Evde zaman geçirme süreleri farklılaşan çalışma grubunda yarı-zamanlı veya esnek çalışma olgusu kadınlarda erkeklere kıyasla daha belirgindir. Bu da “Kadınlar ev işlerine daha fazla zaman ayırdıkları için mi iş hayatında daha az çalışıyorlar; yoksa iş hayatında daha az çalıştıkları için mi ev işlerini daha fazla yapıyorlar?” sorusuna yeterince açık cevap veremediği için zaman-uygunluk teorisine yöneltilen eleştirileri (Fahlén 2015:3) haklı çıkarmaktadır. Zira katılımcı erkeklerin önemli bir kısmında, evlilik öncesinde “ev ve çocuğa ait

sorumlulukların aksamaması için” yarı zamanlı çalışan bir eş seçme temayülü bulunmaktadır.

Kendisi yarı-zamanlı; kocası tam zamanlı çalışan kadın katılımcılar teoriye uygun şekilde (Coltrane, Scott 2000; Horne vd. 2018) ev işlerinin büyük kısmını yapmaktadır. Ancak evde eşinden daha fazla zaman geçiren tek erkek katılımcının evinde de işlerin büyük kısmını eşi üstlenmektedir. Karı-koca yarı zamanlı çalışan veya ikisi de tam zamanlı çalışan ailelerde daha eşitlikçi bir paylaşım görülmesine karşın hanedeki işlerin plan ve takibini kadınlar yapmakta ve kocalarından daha fazla sorumluluk almaktadırlar. Eşleriyle aynı sürelerde evde kalan erkeklerin mesai sonrası ev işlerine katılım düzeyi değişmektedir. Sadece talep edildiğinde ev işlerine katılan, zaruri durumlar dışında iş yapmayan ve talep edilmeksizin sorumluluk alan üç erkek tipinin varlığı, zaman uygunluğundan daha önemli faktörlerin olduğunu göstermektedir.

Vardiyalı çalışan bir kadın; bir erkek katılımcı örneği ise zaman-uygunluk teorisinin eksikliğini daha açık şekilde ortaya koymaktadır. İki katılımcının eşi de yarı-zamanlı çalışmasına rağmen tüm işler eşi tarafından yapıldığı için vardiya sonrasında erkek katılımcı, ev işleri yapmadığı gibi dinlenme, gezme, arkadaşlarıyla buluşma gibi aktivitelere de katılabilmektedir. Kadın katılımcı ise vardiyası bittiğinde çocuk bakmanın yanı sıra yokluğunda biriken işlerle boğuşmak zorunda kalmaktadır. Zaman uygunluğunun etkisi, mesaisi az veya çalışma saati uygun olanın çocuğun okul, hastane gibi işlerini, resmî işleri vs. halletmesi; ev işine katılım düzeyi düşük erkeklerin ancak eşleri evde olmadığı takdirde zaruri işleri üstlenmesi gibi zorunlu durumlarda belirgin olmaktadır. Olağan iş bölümünde ise evde kalma süresi eşlerinden fazla olan kadınların ev işlerindeki payı artarken aynı şey erkekler için geçerli olmamaktadır.

Katılımcı çiftler kaynak teorileri çerçevesinde değerlendirildiğinde, yüksek eğitim ve gelirin kadın katılımcıları geleneksel annelerinden farklı bir noktaya taşıdığı; özellikle aile içi karar ve otorite mekanizmasının işleyişinde kaynakların kadınları güçlü bir noktaya getirdiği net şekilde söylenebilir. Hem kadın hem erkek katılımcılar karar alımlarında eğitimin etkisini kabul etmekle birlikte gelirin daha güçlü bir kaynak olduğu düşünülmektedir. Ancak kaynakların ev işleri paylaşımı konusunda aynı derecede etkili olduğunu söylemek mümkün değildir.

Görelî kaynakların mı mutlak kaynakların mı daha etkili olduğu hususunda ise bu çalışmada mutlak kaynakların daha etkili olduğu tespit edilmiştir. Zira kocasından daha fazla gelir elde eden 5 kadın katılımcının ailedeki pazarlık gücü, -kocasız düzensiz çalıştığı için evin temel geçim sağlayıcısı olan bir kadın katılımcı istisna tutulursa- görelî kaynakların iddia ettiği şekilde diğer katılımcılardan farklı değildir. Hatta bu kadınlardan birinin kocası en az ev işi yapan üç erkekten birisidir. Oysa mutlak kaynağı, özellikle geliri yüksek kadın katılımcıların tamamı, karar alımlarında etkili oldukları gibi eşleri ev işi görevlerine düşük katılım gösterse bile gündelikçi

veya sabit personel tutabilmişlerdir. Aynı zamanda tam zamanlı çalışan bu kadınların ücretli yardım alması, zaman uygunluğu etkisini akla getirirse de, tam zamanlı çalışan düşük gelirli kadınların gündelikçi çağırma taleplerinin eş engeline takılması, ücretli destek almada gelirin zamandan daha etkili bir faktör olduğunu göstermektedir.

Katılımcı ailelerin sorumluluk paylaşımında zaman-uygunluk ve kaynaklar önemli olmasına karşın toplumsal cinsiyetin; özellikle toplumsal cinsiyet ideolojisinin bu teorileri aşan bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Zira tam zamanlı; hatta cumartesi günleri de çalışan bir erkek katılımcı talep edilmeksizin eşine yakın derecede sorumluluk alabiliyorken yarı-zamanlı veya esnek çalışan erkek katılımcılar sadece zorunlu durumlarda ev işleri yapabilmektedir. Yine karısından çok daha yüksek kazancı olan erkek katılımcılar hane sorumluluklarına aktif şekilde katılırken eşinden daha az kazanan; hatta vakti de müsait olan erkek katılımcılar ev işlerinde oldukça pasif kalabilmektedir.

Erkek ve kadın katılımcıların cümleleri bütüncül olarak değerlendirildiğinde hanede sorumluluk paylaşım dinamiklerini karı-kocanın karşılıklı toplumsal cinsiyet tutumlarının belirlediği söylenebilir. Hanedeki sorumluluklara katılım bakımından erkekler tutum ve davranış açısından geleneksel olanlar; tutum ve davranış açısından eşitlikçi olanlar ve geçiş özelliği taşıyanlar olmak üzere üç grup olarak kategorize edilebilir. Eşlerinin tutum ve beklentisi ne olursa olsun tutum ve davranış açısından geleneksel olan dört erkek katılımcının ev işlerine yönelik ideoloji ve davranışları değişmemektedir. Tam zıt şekilde tutum ve davranış açısından eşitlikçi olan erkekler eşlerinin beklenti ve talebi olmasa da eşite yakın sorumluluk almaktadırlar. Geçiş özelliği taşıyan erkekler ise eşitlikçi cinsiyet ideolojilerini benimsemiş olsalar bile ancak eşleri doğrudan yardım istediğinde ev işine katılmaktadırlar. Bu erkeklerin ev işlerine katılım derecesini eşlerinin tutum ve beklentileri belirlemektedir.

Kadınların ev işlerine katılım konusunda eşlerinden beklentilerini ise ev kadınlığı rolünü benimsemiş düzeyleri belirlemektedir. Dikkat çekici şekilde üç kişi dışında katılımcı kadınların, meslek, birey, annelik, eşlik gibi çoklu rolleri arasında en son sıraya ev kadınlığını yerleştirdikleri görülmektedir. Bu da ev işlerinin sadece erkekler değil kadınlar tarafından da istenmeyen işler olarak görüldüğünü göstermektedir. Kadınların ev kadınlığı rolüne ve ev işlerine düşük değer atfetmeleri, eşleriyle eşitlikçi bir iş bölümü yapma isteğini, onlardan beklentilerini ve eşlerinin ev işi performansından memnun olmama düzeylerini arttırmaktadır.

Toplumsal cinsiyet tutum inşasında ise en temel sosyalleşme kurumu olan aile öne çıkmaktadır. Katılımcıların geleneksel ailelerine yönelik olumlama ve eleştirileri şu anki tutumlarında oldukça etkilidir. Tutum ve davranış açısından erkek katılımcılar tek tek değerlendirildiğinde eğitim, din gibi temel kurumların etkisi yadsınmamakla birlikte ailenin en etkili tutum ve davranış inşa birimi olduğu tespit edilmiştir. Erkeklerin tutumlarının oluşmasında, yetiştikleri ailede annenin aile içindeki güç ve iktidar düzeyi;

babanın anneye verdiği değer ve babanın ev işlerine katılım derecesinin etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu faktörler arasında en öne çıkan ise annenin aile içerisindeki güç konumudur. Daha önce yapılan nicel çalışmalarda erkeklerin eşitlikçi tutumlara sahip olmasında annenin eğitimi olmasının ve çalışmasının etkili olduğu ortaya konmuştu (Bkz. Başak vd. 2013; Ersöz 1999). Karı-kocayla yapılan uzun görüşme verilerine dayanan bu çalışmada ise erkeklerin eşitlikçi tutum kazanmalarında, annenin eğitimi ve çalışmasından çok kocası ve çocuklarıyla ilişkisindeki güç ve iktidar konumunun etkili olduğu neticesine ulaşılmıştır. İlkokul mezunu; hatta hiç eğitim görmemiş olsa bile annesini, babasından daha güçlü, akıllı, öngörülü gibi ifadelerle tanımlayan ve annelerinin hem babaları hem de çocukları üzerinde otorite kurma gücü olduğunu söyleyen erkek katılımcıların istisnasız tamamı bugün eşitlikçi tutumları benimsemektedir.

İkinci faktör olarak annenin konum olarak babanın gerisinde kaldığı; ancak babanın hem söz hem davranışlarıyla annelerine değer verdiğini gösterdiği ailelerde yetişen erkek katılımcılar, bugün ev işlerine katılım düzeyleri değişse de eşitlikçi tutumlara sahiptir. Üçüncü olarak babasının ev işine katıldığına şahit olarak büyüyen az sayıda erkek katılımcı tutum olarak eşitlikçi olmanın yanında ev işlerine de eşite yakın oranda katılmaktadır.

Toplumsal cinsiyet tutum inşasında aileden başka eğitim ve din kurumları öne çıkmaktadır. Yüksek eğitimin eşitlikçi toplumsal cinsiyet ideolojisi geliştirmede etkili olduğu iddiası (Constance Hardesty ve Janet Bokemeier 1989:255) kadın katılımcılar için geçerli görünmektedir. Bazı erkek katılımcılar için ise eğitim, ataerkil kalıpları terk ettirecek derecede etkili olamamıştır. Dinin geleneksel tutumları arttırdığı iddiası (Kroska ve Elman 2009:369) ise katılımcılar için geçerli değildir. Zira dinî içerikli bir yükseköğrenim programı olan İlahiyat eğitimini tamamlayan erkek katılımcıların toplumsal cinsiyet tutumları ve ev işlerine katılım dereceleri oldukça farklılaşmaktadır. Hem en fazla hem en az ev işi yapan erkek katılımcıların İlahiyat mezunu olması dikkat çekicidir. Bunda aile, sosyal çevre gibi faktörlerin yanında katılımcıların dinî argümanları farklı şekilde yorumlamaları da etkili olmaktadır. Nitekim İlahiyat mezunu kadın ve erkek katılımcılar, reel uygulamaların gelenekten mi dinden mi kaynaklandığına dair daha açık bir bilince sahip görünmektedir. Bu durumda sıklıkla İlahiyat mezunu katılımcılar, ev işleri paylaşımının dinî bir emirle düzenlenmediği, kültürel olduğu noktasını vurgulamaktadırlar. Ev işlerindeki payı düşük erkek katılımcılar, Hz. Muhammed'in ev işleri yapmasını dinî bir emir değil tavsiye olarak niteleyerek bugün ev işlerine katılmamalarının ardında dinin değil ataerkil yapının etkili olduğunu düşünmektedirler. Ev işleri yaptıkları için geleneksel aileleri tarafından eleştirilen erkek katılımcılar ise aynı örnekleri geleneği susturan bir üst referans olarak kullanarak ailelerinden gelen eleştirileri bertaraf etmektedirler. Kadın katılımcılar, kadınların İslam'a göre çocuklarını emzirmek zorunda olmaması, ev işleri için kocaların hizmetçi tutması

gerektiği, Hz. Muhammed'in ev işlerine katılması gibi yaygın bilgileri kocalarına karşı bir güçlenme aracı olarak kullanmaktadırlar.

Diğer bir toplumsal cinsiyet teorisi olan toplumsal cinsiyet yaratma tezinin etkisi ise özellikle evin kamuya açıldığı durumlarda belirgin olmaktadır. Sorumluluk paylaşımı konusunda değindiğimiz normalde ev işi yapan ancak dışarıya karşı erkeklik imajını korumak isteyen erkeklerin cam silme, balkon yıkama gibi dışarıdan görünen işlerden kaçınmaları; kendi aileleri geldiğinde normalde yaptıkları işleri yapmayarak eşlerinden hizmet beklemeleri ve yine eşitlikçi ideolojilere sahip olsalar bile kadınların misafir; özellikle kayınvalideleri geldiğinde becerikli-hamarat gelin rolünü sergilemeye çalışması; kurumlaşmış geleneksel kadın rollerine uygun olarak kadınların duygusal ve zihinsel emek harcayan taraf olması, toplumsal cinsiyet yaratmanın aşikâr olduğu durumlardır. Bunların dışında ev işlerinin kadınsı ve erkeksi olarak sınıflandırılması olgusunun katılımcılarca sürdürülmesi, bu işler arasındaki sınırlar aşınmış olmasına karşın kadınların kadınsı; erkeklerin erkeksi işlerde daha faal olmaya devam etmesi ve erkeklerin süpürme veya mangal yapma gibi işleri "erkek işi" olarak konumlandırarak üstlenmeleri, toplumsal cinsiyet yaratma tezini desteklemektedir.

Bu çalışmada yüksek eğitimli, çalışan, 0-6 yaş çocuğa sahip çiftlerin aile içi sorumluluk paylaşım dinamikleri ortaya konmaya çalışıldı. Ancak hane içi sorumluluk paylaşımı, farklı açılardan çalışılmayı bekleyen bir alan olarak durmaktadır. Örneğin kuşaklar arası çalışmalar ve farklı niteliklere sahip kişileri içeren karşılaştırmalı çalışmalar yapılabilir. Bunun yanı sıra bu araştırmada bugünün evli erkeklerinin eşitlikçi toplumsal cinsiyet ideolojisini benimseme ve ev işlerine katılım düzeyinde babalarının rolünün belirgin olduğu tespit edilmiştir. Gelecekte daha adil iş paylaşımı yapan ailelerin kurulması için bugünün baba ve genç-yetişkin erkeklerine yönelik sadece babalık ve eş rollerini içeren eğitim programları düzenlenebilir.

Kaynakça / Reference

Andersen, Gøsta Esping. 2011. *Tamamlanmamış Devrim: Kadınların Yeni Rollerine Uymak*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Badinter, Elisabeth. 2015. *Kadınlık mı Annelik mi?* 2. bs. İstanbul: İletişim Yayınları.

Başak, Suna, Sevgi Kingır, ve Şehnaz Yaşar. 2013. "Kadının Görünmeyen Emeği: İkinci Vardiya". *Anka Kadın Araştırmaları Merkezi* 66.

Baxter, Janeen, Belinda Hewitt, ve Michele Haynes. 2008. "Life Course Transitions and Housework: Marriage, Parenthood, and Time on Housework". *Journal of Marriage and Family* 70(2):259-72.

Becker, Gary S. 1985. "Human Capital, Effort, and the Sexual Division of Labor". *Journal of Labor Economics* 3(1):33-58.

- Bittman, Michael, Paula England, Liana Sayer, Nancy Folbre, ve George Matheson. 2003. "When Does Gender Trump Money? Bargaining and Time in Household Work1". *American Journal of Sociology* 109(1):186-214. doi: 10.1086/378341.
- Blood, Robert O., ve Donald M. Wolfe. 1960. *Husbands & Wives: The Dynamics of Married Living*. New York: Free Press.
- Brayfield, April A. 1992. "Employment Resources and Housework in Canada". *Journal of Marriage and Family* 54(1):19-30. doi: 10.2307/353272.
- Brines, Julie. 1994. "Economic Dependency, Gender, and the Division of Labor at Home". *American Journal of Sociology* 100(3):652-88. doi: 10.1086/230577.
- Can, Yücel. 2016. "Dindar Kadınların Toplumsal Cinsiyet Eşitliği/Adaleti Algısı". Ss. 289-306 içinde *Sosyal Yaşam ve Kadın*, editör M. Gürbilek v. dğr. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Cash, Scottye J., Sherrill L. Sellers, ve Matthew Claps. 2005. "Money Equals Time: Influence of Poverty Status on Hours Spent Doing Housework". *Journal of Poverty* 9(2):89-109. doi: 10.1300/J134v09n02_05.
- Chesters, Jenny. 2012. "Gender Attitudes and Housework: Trends Over Time in Australia". *Journal of Comparative Family Studies* (4):511-26.
- Ciciolla, Lucia, ve Suniya S. Luthar. 2019. "Invisible Household Labor and Ramifications for Adjustment: Mothers as Captains of Households". *Sex Roles: A Journal of Research* 81(7-8):467-86. doi: 10.1007/s11199-018-1001-x.
- Coltrane, Scott. 2000. "Research on Household Labor: Modeling and Measuring the Social Embeddedness of Routine Family Work". *Journal of Marriage and Family* 62(4):1208-33.
- Constance Hardesty ve Janet Bokemeier. 1989. "Finding Time and Making Do: Distribution of Household Labor in Nonmetropolitan Marriages". *Journal of Marriage and Family* 51(1):253-67. doi: 10.2307/352385.
- Coverman, Shelley. 1983. "Gender, Domestic Labor Time, and Wage Inequality". *American Sociological Review* 48(5):623-37.
- Cunningham, Mick. 2007. "Influences of women's employment on the gendered division of household labor over the life course: evidence from a 31-year panel study". *Journal of Family Issues* (3):422-44.
- Çelebi, Nilgün. 1993. *Bağımsız İşyeri Sahibi Kadınların Aile ve İş İlişkileri*. Ankara: T.C. Başbakanlık Kadın ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı Yayınları.
- Çetin, Oya Beklan. 2013. "Sosyolojik Araştırmalarda Veri Çözümlemesi ve Bulguların Yorumlaması". Ss. 182-215 içinde *Sosyolojide Araştırma Yöntem ve Teknikleri*, editör T. G. Şavran. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Davis, Shannon N., ve Jeremiah B. Wills. 2014. "Theoretical Explanations Amid Social Change: A Content Analysis of Housework Research (1975-2012)". *Journal of Family Issues* 35(6):808-24. doi: 10.1177/0192513X13513020.

- Delaunay, Catarina. 2010. "Gender Differentiation and New Trends Concerning the Division of Household Labour within Couples: The Case of Emergency Physicians". 1(1):24.
- Eichler, Margrit, ve Patrizia Albanese. 2007. "What Is Household Work? A Critique of Assumptions Underlying Empirical Studies of Housework and an Alternative Approach". *The Canadian Journal of Sociology / Cahiers canadiens de sociologie* 32(2):227-58. doi: 10.2307/20460633.
- Eken, Hurigül. 2005. "Toplumsal Cinsiyet Olgusu Temelinde Mesleğe İlişkin Rol İle Aile-İçi Rol Etkileşimi:Türk Silahlı Kuvvetleri'ndeki Kadın Subaylar". Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Eker, Hülya. 2018. "Toplumsal Cinsiyet Bağlamında İş Dışı Zaman Kullanımı: Kamuda Çalışanlar Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme". *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi* 8(15):1218-40. doi: 10.26466/opus.440876.
- Erickson, Rebecca J. 2005. "Why Emotion Work Matters: Sex, Gender, and the Division of Household Labor". *Journal of Marriage and Family* 67(2):337.
- Erkal, Sibel, ve Prof Dr Zeynep Çopur. 2013. "Kadınların Evle İlgili Faaliyetlerde Sorumluluk Dağılımı Konusundaki Davranış ve Görüşleri". *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi* 7(31):49-64. doi: 10.21560/spcd.94301.
- Ersoy, A. Figen. 2017. "Fenomenoloji". Ss. 81-138 içinde *Eğitimde Nitel Araştırma Desenleri*, editör A. Saban ve A. Ersoy. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Ersöz, Aysel Günindi. 1999. *Cinsiyet Rollerine İlişkin Beklenti, Tutum, Davranışlar ve Eşler Arası Sorumluluk Paylaşımı (Kamuda Çalışan Yönetici Kadınlar Örneği)*. Ankara: TC. Kültür Bakanlığı.
- Fahlén, Susanne. 2015. "Gender Equality within Dual-Earner and Dual-Career Couples Across Different Policy Regimes and Norm Systems in Europe". *Families and Societies* (48):1-21.
- Geçer, Harun, ve Celaleddin Çelik. 2017. "Kadının Çalışma Hayatına Girmesiyle Oluşan Aile İçi Roller Sistemindeki Değişim ve Din İlişkisi (Niğde Örneği)". *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6(12):1-30.
- Gershuny, Jonathan, ve John P. Robinson. 1988. "Historical Changes in the Household Division of Labor". *Demography* 25(4):537-52. doi: 10.2307/2061320.
- Greenstein, Theodore N. 2000. "Economic Dependence, Gender, and the Division of Labor in the Home: A Replication and Extension". *Journal of Marriage and Family* 62(2):322-35.
- Gupta, Sanjiv. 2006. "Her Money, Her Time: Women's Earnings and Their Housework Hours". *Social Science Research* 35(4):975-99. doi: 10.1016/j.ssresearch.2005.07.003.

Gupta, Sanjiv. 2007. "Autonomy, Dependence, or Display? The Relationship between Married Women's Earnings and Housework". *Journal of Marriage and Family* 69(2):399-417.

Günay, Gülay, ve Özgün Bener. 2011. "Kadınların Toplumsal Cinsiyet Rollerini Çerçevesinde Aile İçi Yaşamı Algılama Biçimleri". *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi* 153(153):157-71. doi: 10.20296/tsad.36267.

Harriet B. Presser. 1994. "Employment Schedules Among Dual-Earner Spouses and the Division of Household Labor by Gender". *American Sociological Review* 59(3):348-64.

Hochschild, Arlie, ve Anne Machung. 2012. *The Second Shift: Working Families and the Revolution at Home*. Revised edition. New York, N.Y: Penguin Books.

Hochschild, Arlie Russell. 2012. *The Managed Heart: Commercialization of Human Feeling*. 3. bs. California: University of California Press.

Hochschild, Arlie Russell, ve Anne Machung. 1989. *The Second Shift: Working Parents and the Revolution at Home*. New York: Viking.

Horne, Rebecca M., Matthew D. Johnson, Nancy L. Galambos, ve Harvey J. Krahn. 2018. "Time, Money, or Gender? Predictors of the Division of Household Labour Across Life Stages". *Sex Roles: A Journal of Research* 78(11-12):731-43. doi: 10.1007/s11199-017-0832-1.

Kawamura, Sayaka, ve Susan L. Brown. 2010. "Mattering and wives' perceived fairness of the division of household labor". *Social Science Research* 39(6):976-86. doi: 10.1016/j.ssresearch.2010.04.004.

Killewald, Alexandra, ve Margaret Gough. 2010. "Money isn't everything: Wives' earnings and housework time". *Social Science Research* 39(6):987-1003. doi: 10.1016/j.ssresearch.2010.08.005.

Kroska, Amy. 2004. "Divisions of domestic work: revising and expanding the theoretical explanations". *Journal of Family Issues* (7):900-932.

Kroska, Amy, ve Cheryl Elman. 2009. "Change in Attitudes about Employed Mothers: Exposure, Interests, and Gender Ideology Discrepancies". *Social Science Research* 38(2):366-82. doi: 10.1016/j.ssresearch.2008.12.004.

Kulik, Liat. 2007. "Equality in the Division of Household Labor: A Comparative Study of Jewish Women and Arab Muslim Women in Israel". *Journal of Social Psychology* 147(4):423-40. doi: 10.3200/SOCP.147.4.423-440.

Kulik, Liat. 2016. "Explaining Men's and Women's Participation in Household Labor: Is There a Need to Reconsider Existing Theoretical Perspectives?" *Asian Women* 32(4):45-72. doi: 10.14431/aw.2016.12.32.4.45.

Kümbetoğlu, Belkıs. 2012. *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*. İstanbul: Bağlam Yayınları.

Lachance-Grzela, Mylène, ve Geneviève Bouchard. 2010. "Why Do Women Do the Lion's Share of Housework? A Decade of Research". *Sex Roles* 63(11-12):767-80. doi: 10.1007/s11199-010-9797-z.

Lareau, Annette, ve Elliot B. Weininger. 2008. "Time, Work, and Family Life: Reconceptualizing Gendered Time Patterns through the Case of Children's Organized Activities". *Sociological Forum* 23(3):419-54.

Mederer, Helen J. 1993. "Division of Labor in Two-Earner Homes: Task Accomplishment versus Household Management as Critical Variables in Perceptions about Family Work". *Journal of Marriage and Family* 55(1):133-45. doi: 10.2307/352964.

Meşe, İlknur. 2014. "Bir Sorunsal Olarak Popüler Yayınlarda 'İdeal Annelik' Kurgusu". *Muhafazakar Düşünce Dergisi* 11(41-42):93-111.

Olson, Emelie A. 1982. "Duofocal Family Structure and an Alternative Model of Husbands-Wife Relationship". Ss. 33-71 içinde *Sex Roles, Family & Community in Turkey*, editör Ç. Kağıtçıbaşı ve D. Sunar. Indiana: İndiana University Turkish Studies 3.

Özby, Ferhunde. 2015. "Kadınların Ev İçi ve Ev Dışı Uğraşlarındaki Değişme". Ss. 124-30 içinde *1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar*, editör Ş. Tekeli. İstanbul: İletişim Yayınları.

Pinto, Katy M., ve Vilma Ortiz. 2018. "Beyond Cultural Explanations: Understanding the Gendered Division of Household Labor in Mexican American Families". *Journal of Family Issues* 39(16):3880-3902. doi: 10.1177/0192513X18800125.

Ruppner, Leah E. 2010. "Cross-National Reports of Housework: An Investigation of the Gender Empowerment Measure". *Social Science Research* 39(6):963-75. doi: 10.1016/j.ssresearch.2010.04.002.

Scanzoni, John. 1977. "Changing Sex Roles and Emerging Directions in Family Decision Making". *Journal of Consumer Research* 4(3):185-88. doi: 10.1086/208698.

Stevens, Daphne, Gary Kiger, ve Pamela J. Riley. 2001. "Working Hard and Hardly Working: Domestic Labor and Marital Satisfaction among Dual-Earner Couples". *Journal of Marriage and Family* 63(2):514-26.

Suzanne M. Bianchi, Melissa A. Milkie, Liana C. Sayer, ve John P. Robinson. 2000. "Is Anyone Doing the Housework? Trends in the Gender Division of Household Labor". *Social Forces* 79(1):191-228. doi: 10.2307/2675569.

Tepe, F. Fulya. 2008. "İstanbul'daki Üniversitelerde Mühendislik ve Temel Bilimler Alanında Çalışan Kadın Akademisyenlerin Ev Hayatı". Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Thobejane, Tsoaledi D., ve Shabangu Busi Florence. 2018. "Exploring Gender Division of Labour within Households: A Case of Schoemansdal Village, Nkomazi Local Municipality, Mpumalanga Province, South Africa".

AFFRIKA: Journal of Politics, Economics & Society 8(2):67-80. doi: 10.31920/2075-6534/2018/v8n2a4.

Toker, İhsan. 2009. "Eşitlik ve Adalet Kavramları Çerçevesinde Müslüman Kadınlarda Toplumsal Cinsiyet Örüntüleri". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 1(1):142-65. doi: 10.1501/sbeder_0000000007.

Twiggs, Joan E., Julia McQuillan, ve Myra Marx Ferree. 1999. "Meaning and Measurement: Reconceptualizing Measures of the Division of Household Labor". *Journal of Marriage and Family* 61(3):712-24. doi: 10.2307/353572.

West, Candace, ve Don H. Zimmerman. 1987. "Doing Gender". *Gender and Society* 1(2):125-51.

Winkler, Anne E., ve Thomas R. Ireland. 2009. "Time Spent in Household Management: Evidence and Implications". *Journal of Family and Economic Issues* 30(3):293-304. doi: 10.1007/s10834-009-9160-0.

Yıldırım, Ali, ve Hasan Şimşek. 2016. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. 10. bs. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

[itobiad], 2021, 10 (1): 413-437

Çin Rüyasının Gerçekleşmesinde İnovasyonun Önemi: Büyüme ve İnovasyon İlişkisi Üzerine Ekonometrik Bir Analiz

The Importance Of Innovation In The Realization Of The China Dream: An Econometric Analysis On The Relation Of Growth And Innovation

Ferhat ÖZBAY

Dr

ferhatozbay@hotmail.com / ORCID ID: 0000-0002-7756-3835

Mustafa ARICAN

Doktora öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü
Pfd., Süleyman Demirel Univ. Faculty of Economics & Administrative Sciences
mustafarican15@gmail.com / ORCID: 0000-0002-0716-2729

Bekir Sami OĞUZTÜRK

Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü
Prof., Süleyman Demirel Univ. Faculty of Economics & Administrative Sciences
bekiroguzturk@sdu.edu.tr / ORCID ID: 0000-0003-3076-9470

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 09.09.2020
Kabul Tarihi / Accepted : 02.01.2021
Yayın Tarihi / Published : 14.03.2021
Yayın Sezonu : Ocak-Şubat-Mart
Pub Date Season : January-February-March

Atıf/Cite as: Özbay, F, Arican, M, Oguzturk, B, S. (2021). Çin Rüyasının Gerçekleşmesinde İnovasyonun Önemi: Büyüme ve İnovasyon İlişkisi Üzerine Ekonometrik Bir Analiz. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 10 (1), 413-437 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/60435/792428>

İntihal/Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Çin Rüyasının Gerçekleşmesinde İnovasyonun Önemi: Büyüme ve İnovasyon İlişkisi Üzerine Ekonometrik Bir Analiz

Öz

Fikirlerin ticarileştirilmesi olarak değerlendirilen inovasyon, günümüz dünyasında ülkelerin rekabet gücünü arttırmaları ve ekonomik büyüme sağlayabilmeleri için vazgeçilmez bir unsurdur. İnovasyon kabiliyetini ise pek çok unsur etkilemektedir. Bu unsurlar arasında Ar-Ge harcamalarının önemli bir yeri vardır. Ayrıca, Ar-Ge harcamalarının bir sonucu olarak görülen ve fikirlerin ticarete dökülmüş halinin bir koruma yöntemi olan fikri mülkiyet haklarının da göz önünde bulundurulması gerekmektedir. İnovasyonun ve onun unsurlarının etkilerini açıklamada en çarpıcı örneklerin başında Çin gelmektedir. Çin, kuruluşunun 100. yılında gelir adaletsizliği başta olmak üzere pek çok toplumsal sorunu çözmeyi ; demokratik, müreffeh ve güçlü bir toplum olarak dünya lideri olmayı hedeflediği ve kısaca “Çin Rüyası” olarak ifade edilen hedeflerini gerçekleştirmek istemektedir. Son 40 yılda muazzam bir ekonomik büyüme performansı sergileyen Çin’in bu başarısını açıklamada fikri mülkiyet haklarının da dâhil edildiği inovasyon göstergelerinin etkisi var mıdır? Sorusu büyüme ekseninde incelenmiştir. Ayrıca Ar-Ge harcamalarının ve fikri mülkiyet haklarının bu “rüya”yı gerçekleştirmedeki rolü nedir? Sorusuna da cevap aranmıştır.

Çalışmada Ar-Ge harcamaları, patent sayıları, faydalı model ve endüstriyel tasarım uygulamaları değişkenlerinin ekonomik büyüme üzerinde etkisi olup olmadığı Çin’in 1986-2018 verilerinin kullanılarak incelenmiştir. Değişkenlerin durağanlığı ADF ve PP testleri test edildikten sonra 1. farkları alınarak durağan hale getirilmiş, değişkenler arası uzun dönem ilişkisi Johansen Testi ile incelenmiştir. Son olarak Granger nedensellik testi yapılmış ve büyüme ile Ar-Ge harcamaları arasında çift yönlü, endüstriyel tasarım uygulamaları ile tek yönlü bir ilişki tespit edilmiş, faydalı modeller ile herhangi bir nedensellik ilişkisi olmadığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: İnovasyon, Çin, Ar-ge, Ekonomik büyüme, Patent

The Importance Of Innovation In The Realization Of The China Dream: An Econometric Analysis On The Relation Of Growth And Innovation

Abstract

Innovation, a term that can be described as the commercialization of ideas, is an indispensable element for any country that strives to increase its competitiveness and achieve economic growth in today's world. There exist many factors which affect the innovation capability. Among these factors, R&D expenditures have an important place. In addition, intellectual property rights, which are seen as a result of R&D expenditures and are defined as a method of protecting the commercialized form of ideas, should also be considered. China is one of the most striking examples in explaining the effects of innovation and its elements. China, celebrating the 100th anniversary of its establishment, aims to solve many social problems, especially the income inequality. As a democracy-based, prosperous and social-oriented nation, the chinese leaders want to realize the country goals, particularly the target of becoming the general world leader, which may briefly be expressed as the "Chinese Dream". With regard to this, there are several questions this article attempts to answer. Do innovation indicators, including intellectual property rights, play a significant role in explaining the success of China, which has shown a tremendous economic growth performance in the last 40 years? If they really do, what is the role of R&D expenditures and intellectual property rights in realizing this "dream" then?

In the following study, the impact of R&D expenditures, number of patents, utility model and industrial design applications on economic growth has been examined, using the relevant data about China from 1986-2018. After the ADF and PP tests are performed, the stability of the variables is secured by taking their first differences, and the long-term relationship between variables is examined with the aid of the Johansen Test. Finally, Granger causality test was conducted and a two-way relationship between growth and R&D expenditures and a one-way relationship with industrial design applications was determined, and it was observed that there was no causality relationship with useful models.

Keywords: Innovation, PRC, R&D, Economic Development, Patent

Giriş

İnovasyon, bir ülkenin ekonomik büyümesinde merkezi bir rol oynamaktadır. Bir ekonominin küresel teknolojik seviyeyi yakalaması, Ar-Ge ve teknoloji üretmeye yönelik inovasyon temelli bir büyüme stratejisi izlemesi ile mümkündür. Yeni ürün ve üretim süreçlerinin ortaya çıkartılması veya mevcut ürün veya üretim süreçlerinin iyileştirilmesiyle iktisadi fayda yaratılması anlamına gelen inovasyon ülkelerin sürdürülebilir ekonomik büyüme ve rekabet gücü sağlamada büyük önem taşımaktadır (Tüylüoğlu ve Saraç, 2012: 40). İnovasyon; küresel rekabet gücü kazanmada, verimlilik artışı sağlamada, ekonomik büyümede ve dolayısıyla refah ve yaşam kalitesi artışında en temel unsurlarından biri olarak kabul edilmektedir. Bunun en açık göstergelerinden biri de OECD'nin ortaya koyduğu, son 25 yılda özellikle gelişmiş ülkelerin ekonomik büyümelerine inovasyonun katkısı %50'den fazla olduğudur (Soyak, 2008).

Verimlilik artışının son yirmi yılda dünya genelinde düşmesi, birçok ülkede ve sektörde düşük veya azalan çok faktörlü verimlilik artışı ile birleştiğinde, araştırma ve inovasyon faaliyetlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi hakkında soru işaretleri yaratmıştır. Bazı akademisyenler, üretkenliğin temeli olan daha düşük inovasyon oranlarına işaret ederken diğerleri, inovasyon ile inovasyonun verimlilik üzerindeki etkileri arasındaki tarihsel zaman gecikmesine işaret etmektedir (OECD, 2018: 28). Bu kapsamda çalışmada, son kırk yıldır oldukça dikkat çekici bir ekonomik büyüme performansı sergileyen Çin'in ekonomik büyümesinin nedenini araştırılmaktadır. Bu bağlamda, inovasyon ile GSYİH artışı arasındaki ilişki birim kök testleri, eşbütünleşme testi ve Granger nedensellik testi kullanılarak Çin ekseninde incelenmektedir.

Bu çalışmanın birinci bölümünde, inovasyon ile ekonomik büyüme ilişkisi tarihsel literatür perspektifinde ele alınmıştır. İkinci bölümde, Çin ekonomik gelişme süreci açıklanmıştır. Üçüncü bölümde, literatür taraması yapılmış, bir sonraki bölümde hipotez ve veri seti hakkında bilgi verilmiştir. Son bölümde ise inovasyon ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki Çin ekonomisi verileriyle ampirik olarak incelenmiştir.

İnovasyon ve Ekonomik Büyüme

Schumpeter, fikirlerin veya icatların ticari değer kazandırılması olarak tanımladığı inovasyonu büyümenin kaynağı olarak görmektedir. Schumpeter'in ünlü inovasyon tanımı piyasaya yeni bir ürün çıkarılmasını, üretim yöntemi olarak yeni bir tekniğin kullanılmasını, yeni pazarların açılmasını, yeni bir hammadde ya da yarı mamulün kullanılmasını ya da endüstrilerde yeni bir organizasyonel yapının oluşturulmasını içerir (Schumpeter, 1934). Bu bağlamda, Schumpeter'in yaptığı vurgular ile inovasyon, büyüme ve teknolojik değişim konuları, odak noktası haline gelmiştir.

Solow (1956)'a göre teknolojideki yansız bir gelişme reel üretimde bir artışa ve dolaylı olarak tasarruf ve yatırım artışına sebep olacaktır ki bu da büyüme oranını daha da arttırır. Neoklasik yaklaşımda inovasyon, Solow artışının bir parçası ve ekonomik ilerlemenin anahtar faktörü olarak ele alınmaktadır (Wu, 2010: 2). Neoklasik büyüme teorisi, teknolojik ilerlemenin dışsal olduğunu ve istikrarlı bir oranda ilerlediğini varsayar (Cameron, 1998: 4). Neoklasik büyüme teorisi teknolojik gelişmenin nasıl sağlandığına dair yeterli açıklamalar getirememiştir (Gülmez ve Akpolat, 2014: 4). Bundan dolayı ekonomik büyüme yazınında Neoklasik büyüme teorisi yerini “içsel büyüme” teorilerine bırakmıştır.

Arrow'un ortaya koyduğu içsel büyüme yaklaşımında “yaparak öğrenme” üretimde artan getiri sağlamaktadır. Çalışanlar yaptıkları işte uzmanlık kazandıkça verimleri ve ürün kalitesi artacak, maliyet azalacak ve artan getirili üretim fonksiyonu oluşacaktır (Arrow, 1962: 609). Romer (1986), “yaparak öğrenme” kavramından yola çıkarak Neoklasik yaklaşım tarafından dışsal olarak ele alınan teknolojiyi içsel bir kavram haline getirmeye çalışmıştır. Romer'e göre, üretim sürecinde fiziksel ürünün yanı sıra bir yan ürün olarak zamanla bilgi ortaya çıkmaktadır. Romer, üretim sürecinin bir bölümünde geliştirilen bilgi ve becerilerin taşınabilirliği yoluyla ekonominin diğer bölümlerinin üretkenliğini artırması durumunda, toplam ekonominin azalan marjinal üretkenlikten kurtulabileceğini göstermiştir (Sachs ve Warner, 1995: 38-39). Başka bir deyişle, firmaların bilgi birikimi arttıkça bundan diğer firmalar da yararlanmaktadır. Bu durumda teknoloji dışsal değil, içsel bir değişken olarak ele alınmalıdır. Romer'e göre bir ekonomideki teknolojik yenilikler Ar-Ge faaliyetleri sonucunda ortaya çıkmaktadır ve Ar-Ge ile ekonomik büyüme arasında güçlü bir ilişki söz konusudur (Gülmez ve Yardımcıoğlu, 2012: 337).

Ekonomik büyümenin kaynağı olarak beşeri sermaye olarak ifade edilebilecek insan sermayesi üzerinde duran Lucas (1988) ise sürdürülebilir ekonomik büyümenin beşeri sermayeye bağlı olduğunu ifade etmektedir (Taban ve Kar, 2006: 162). İçsel büyüme modellerine göre Ar-Ge yatırımlarında beşeri sermaye ve mevcut bilgi stoku aracılığıyla teknolojik yenilikler yaratılmaktadır. Daha sonra bu yenilikler nihai malların üretiminde kullanılmakta ve üretimin büyüme hızında kalıcı artışlar sağlanmaktadır (Wu ve Zhou, 2007: 1). İçsel ekonomik büyüme modelleri ile ilgili ampirik çalışmalar genellikle Ar-Ge yatırımlarının çıktı büyüme oranı veya toplam faktör verimliliği (TFP) artışı üzerindeki etkilerini inceler. Jones (1995) gibi bazı akademisyenler, TFP büyümesinin zaman serisi grafiklerini, bilim insanı ve mühendis sayısının büyüme oranını kullanarak Ar-Ge'nin etkisini test etmişlerdir.

Bazı çalışmalarda, Ar-Ge yatırımı ile ekonomik büyüme oranı arasındaki nedensel ilişkiyi kanıtlayan açık bir kanıt bulunamamıştır (Peng, 2010: 1725). Bunun yanı sıra literatürde Ar-Ge yatırımı ile ekonomik büyüme arasında nedensel ilişkiyi ortaya koyan pek çok çalışma mevcuttur (Wu ve Zhou,

2007; Dong, 2010; Wu, 2010; Gülmez ve Yardımcıoğlu, 2012). Ancak bir inovasyon göstergesi olarak F.M.H. (F.M.H.) açısından, literatürde gereken önemin yeterince verilmediği dikkat çekmektedir.

İnovasyon sisteminin ayrılmaz ve vazgeçilmez bir parçası olan F.M.H. ekonomik kalkınma ve büyüme için bir ön koşul olmamakla birlikte, ekonomik kalkınma için katalizör görevi görmektedir (Yu, 2007). Ekonomik kalkınmanın, F.M.H. korumasından ayrılamayacağı ifade edilmektedir (Schiappacasse, 2004). Patent, faydalı model ve endüstriyel tasarım uygulamaları firmaların maddi bilgi kaynakları arasında sayılmaktadır (Eren ve Kılıç, 2016: 190).

Patent, içerdiği teknik bilgi ile Ar-Ge faaliyetlerinin ve yenilikçi fikirlerin kaynağı olarak ve bilginin yayılmasına katkı ve fikri mülkiyet koruması sağlayarak yenilikçilik kültürünün gelişmesine büyük ölçüde etki etmektedir. Koruma açısından patente çok benzeyen faydalı model, mevcut ürünlerde küçük değişimleri ve düzenlemeleri kapsamakta, bir öğrenme aracı ve sonrasında daha fazla patentlenebilir buluşların geliştirilmesi için bir atlama taşı olarak değerlendirilebilmektedir (Eren ve Kılıç, 2016: 190). Faydalı model sanayiye uygulanması kolay olduğu için Çin gibi gelişmekte olan ülkelerde büyümenin temel kaynaklarından biridir.

Endüstriyel tasarım ise Dünya Tasarım Organizasyonuna (WDO) göre "yenilikçi ürünler, sistemler ve deneyimler yoluyla inovasyonu yönlendiren, iş başarısı ve daha iyi bir yaşam kalitesi sağlayan stratejik bir problem çözme sürecidir." Kısacası endüstriyel tasarım uygulamaları, ihtiyaçlara cevap vermek üzere ürünlerin tasarımına odaklanmakta ve çeşitli ürünlerin dönüştürülmesi veya dış görünümünde değişiklikler yapılması ile ürünün üretimini daha kolay ve daha ucuz, kullanımını ise daha zevkli hale getirmektedir (Monseau, 2012: 4). Endüstriyel tasarımlar; çizgiler, renk kompozisyonları, bir ürüne, el sanatlarına özel bir görünüm veren herhangi bir üç boyutlu form dâhil olmak üzere yararlı bir ürünün süs veya estetik yönlerine yönelik uygulamalardır (WIPO, 2020). Sonuç olarak patent, faydalı model ve endüstriyel tasarım uygulamaları inovasyonun vazgeçilmez unsurları olduğu görülmektedir.

Bu çalışmada Çin rüyasının gerçekleşmesinde inovasyonun etkileri analiz edileceğinden bir sonraki bölümde Çin'i "Çin Rüyası" vizyonuna hazırlayan ekonomik gelişim süreci açıklanmıştır.

"Çin Rüyası"

Dang Xiaoping, 1978 yılında yaptığı bir konuşmada, "zihinleri özgür bırakın, gerçeği araştırın ve geleceğe bakacak şekilde birlik olun" şeklindeki sözleri ile Çin ekonomisinin reformunu ve dışa açılmasını başlattı. 1978 yılından bu zamana kadar Çin, 850 milyondan fazla Çinli insanı yoksulluktan kurtararak, dünyanın herhangi bir yerindeki en önemli büyüme dönemlerinden birini yaşamıştır (Dünya Bankası, 2019). Planlı ekonomiden aşamalı olarak piyasa ekonomisine geçildiği ve pek çok reform yapılarak dünyaya açılma sürecinin yaşandığı Xiaoping döneminde yapılan

reformların odak noktası tarım kesimi olmuştur. Tarımsal verimlilik artışı ve ihracatta hammadde ve tarım ürünü gibi birincil mallara önem verilmesi ekonomik büyümenin temel etkenleridir. Ayrıca, kaynak dağılımında etkinlik sağlamaya yönelik olarak üretim faktörlerinin verimsiz alanlardan verimli alanlara yönlendirilmesi büyümede önemli bir rol oynamıştır (Saray ve Gökdemir, 2007: 665).

Çin 1980'lerin başında yabancı yatırımcılara kapısını açmasından sonra yatırımları altyapı geliştirmeye ve yüksek teknoloji üretimine yönlendirdi. Çin, yabancı yatırımlarla ihracata yönelik ve ithal ikameci projeleri destekledi (Lu, 1999: 346).

Piyasa ekonomisine geçerken Çin'in ilk adımı tarım sektörü olmuştur. Tarımsal verimliliğin artırılması ekonomik gelişmeyi hızlandırmıştır. Bunda çiftçilerin kendilerinden her yıl mecburi olarak üretilmesi istenen belirli bir miktar ürünü devlete gönderdikten sonra ellerinde kalan ürün varsa bunun piyasada belirlenen fiyattan satışına müsaade edilmesini sağlayan "Sözleşmeli Aile Sorumluluk Sistemi"nin önemli bir payı vardır (Saray ve Gökdemir, 2007: 664-665). Kentsel büyüme olarak karakterize edilen 1979-1996 yılları arasında tarım sektöründen sanayi ve hizmetler sektörüne işgücü transferi yaşanırken 1980'lerin ortalarında, hızlı büyümenin bir sonucu olarak tam istihdam sağlanmış ve bu 1996'ya kadar sürdürülmüştür (Lai, 2006).

Xiaoping'in ölmesinden sonra yönetime gelen Jiang Zemin döneminde, merkezi planlı ekonomi yaklaşımı terk edilmiş, gelişmiş piyasa kapitalizmine geçmeye yönelik politikalar izlemiştir. KİT'ler ile Köy-Kasaba İşletmeleri özelleştirilmiş, işçilerin ülke içinde göç etmesinin engellenmesine yönelik politikalar terk edilmiştir (Bramall, 2009:469). Çin'in 2001'de DTÖ'ye katılmasıyla birlikte gerek reform hareketleri gerekse de verimlilik artışı hızlanmıştır (Dünya Bankası, 2019). Çin'in 2001'de uygulamaya koyduğu Ulusal Bilim ve Teknoloji Programı ile ileri teknoloji sektörlerinde inovasyon kapasitesini geliştirmeyi, endüstriyel rekabet gücünü arttırmayı hedeflemiştir (Ministry of Science and Technology of the People's Republic of China, 2020).

Ülkede yükseköğrenime verilen önem nitelikli işgücünün ortaya çıkmasını sağlamıştır. Çin sağladığı doğrudan yabancı yatırımlar (DYY)'i Ar-Ge yatırımlarına transfer ederek çift raylı bir ekonomik büyüme stratejisi izlemiştir (Kırım, 2007: 31-33). Tüm bu DYY'nin yanı sıra devlet kapitalizmi politikası uygulayan Çin, devlete ait şirketleri ile küresel ekonomide dış yatırımlar yapan bir ülke konumuna geldiği görülmektedir (Şimşek, 2019: 186-188).

Çin Devlet Başkanı Xi Jinping 2012 yılında Çin Ulusal Müzesini ziyareti sırasında ilk kez kullandığı "Çin Rüyası" kavramı ile Çin Halk Cumhuriyeti'ni kuruluşunun 100. yılında "müreffeh, güçlü, ahenkli, kültürel olarak gelişmiş, demokratik, modern, sosyalist bir ülkeye dönüştürmeyi"

hedeflediğini ifade etmektedir. Çin rüyası ile ulusal canlanmanın gerçekleştirilmesinin sağlanması ve Çin'in dünyada bir süper güç konumuna yükselmesi hedeflenmektedir. Çin gücünü empoze etmeyi ya da küresel düzeni değiştirmeyi hedeflemek yerine etkinliğini arttırmayı ve küresel bir aktör olarak daha fazla söz sahibi olmayı istemektedir (Demir, 2017). Çin bu hedeflerini gerçekleştirmek için yeni atılımlar gerçekleştirmektedir. Bu atılımların en güncel ve en büyük örneği Kuşak ve Yol Projesidir. Çin'in Marshall planı olarak görülen Kuşak ve Yol Projesi Avrupa, Afrika ve Asya'yı birbirine bağlayan en az 60 ülke ve 4 milyardan fazla bir nüfusu kapsayan geniş bir ulaşım, enerji ve telekomünikasyon ağı oluşturmayı hedeflemektedir (Ferdinand, 2016). Çin'in az gelişmiş sınır bölgelerini komşu ülkelerle birleştirmek için iddialı bir altyapı oluşturma sunan program (Cai, 2017: 2) güzergâhtaki ülkelerin iktisadi kalkınma süreçlerini hızlandırmayı ve karşılıklı ticaret ve yatırım ilişkilerini güçlendirmeyi amaçlamaktadır (Şimşek, 2019: 186-188).

Çin'in Büyümesinde İnovasyonun Etkisinin İncelenmesi Neden Önemlidir? Ulusal ve Uluslararası Literatür Değerlendirmesi

Bu bölümde Çin temelinde gerek ulusal gerekse de uluslararası literatür incelenerek bu çalışmanın farkları ortaya konacaktır.

a) Çin'in Gelişimi Üzerine Gözden Geçirilmiş Ulusal Literatür

Çin'in ekonomik büyümesi hakkında birçok çalışma mevcut olmasına rağmen ulusal literatürde; Çin'in büyümesi üzerine inovasyonun etkilerine yönelik, istatistiksel bir çalışma bulunmamaktadır. Önceki çalışmalarda Çin ekonomisi, tarihsel perspektifte mercek altına alınmış ve de genellikle istikrar ve denge politikaları üzerinde yoğunlaşmıştır. Yapılan çalışmalar; genellikle tarihsel bir bakış açısı altında, Çin'in büyümesinin dinamiklerini, makro veriler aracılığı ile betimsel bir şekilde incelemiş ve genellikle Mao dönemi sonrası analiz etmiştir. Çin'in gelecek dönemin en büyük ihracatçısı olacağı ön görülmüştür (Yılmaz, 2012). Ayrıca, büyüme performansı açısından sadece ucuz emek, DYY veya dış ticaret olmayacağı aynı anda çevre kirliliği, iç göç, gelir dağılımı gibi sorunların da yönetimi, Çin ekonomisinin gelecek dönemdeki performansının başlıca belirleyicilerinden olacağı vurgulanmıştır (Çalık, 2011).

TÜSİAD-Sabancı Üniversitesi Rekabet Forumu yine bu yükselen güce dikkat çekmek için 2006 yılında kitap çıkardığı da görülmektedir. Yine aynı dönemlerde üçüncü dünya ülkeleri ile gelişmekte olan ülkelere olan ilişkisi incelenmiş; batılı olmayan kimliğine, yarı sömürge geçmişine ve daha önce üçüncü dünya ülkelerine atıfta bulunarak dünya üzerinde nüfuzunu artırdığı söylenmiştir (Üngör, 2009). Ayrıca, AB ve USA gibi küresel güçler ile kıyaslaması yapılmış ve küresel değil bölgesel güç olduğu da ifade edilmiştir (Deniz, 2014).

Ulusal literatür, büyük ölçüde Çin'in büyüme ve rekabet gücünü makro veriler ışığında incelerken son zamanlarda odak noktası, Çin'in tek kutupluluktan ayrılıp artık küreselleşmeye yönelik ciddi adımlar attığını ortaya koymaya yöneliktir. Bu çalışmalar, Yeni İpek Yolu girişiminin kapsamı ve amaçları altında Çin gelişimini ve modernleşmesini incelemektedir. Aynı zamanda bu çalışmalar betimsel olarak Küreselleşmenin dönüşümü konusunu Yeni İpek yolu ekseninde tartışmıştır (Tekir ve Demir, 2019; Şimşek, 2019). Fakat tüm bu projelere rağmen Çin'in reform tecrübesinin kalkınma tartışmaları çerçevesinde ele alınması önemli olduğu vurgulanmaktadır (Ataçay, 2020).

Sonuç olarak yapılan çalışmalar gerek küresel etkileri ve ilişkileri gerekse büyümenin makro göstergeler kısmını incelemiştir. Bu doğrultuda ulusal literatürde, Mao dönemi sonrası yapılan inovatif devrimler ele alınmamış ve aynı zamanda Çin ekonomik büyümesi üzerine istatistiki bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu bağlamda bu çalışma gerek ekonomik büyüme üzerine gerekse Çin'in rüyasını inovatif açıdan istatistiki olarak inceleyerek literatürü belirli kanıtlar çerçevesinde genişletmektedir.

b) Çin'in Gelişimi Üzerine Gözden Geçirilmiş Uluslararası Literatür

Uluslararası yapılan çalışmalarda genel itibariyle, yenilik ve gelişim perspektifinde Çin'de yer alan iller (333 il) odak noktasını oluşturmuştur. Bu bağlamda Çin'deki ekonomik büyümenin iller arası varyasyonlarının kaynakları üzerine Chen ve Feng (2000) Özel ve yarı-özel işletmelerin, yükseköğrenimin ve uluslararası ticaretin hepsinin Çin'de ekonomik büyümede bir artışa yol açtığını ifade etmiştir. Ayrıca yüksek doğurganlık, yüksek enflasyon ve devlete ait işletmelerin (KİT) varlığının iller arasında büyüme oranlarını düşürdüğünü ortaya koymuştur. Chun-Chien ve Chih-Hai (2008), hem Ar-Ge sermayesi hem de teknoloji ithalatı olmak üzere bilgi sermayesinin, bölgesel ekonomik büyümeye önemli ölçüde katkıda bulunduğu ortaya koymuştur. Feng vd. (2019), Şehirlerde (83 il) çevresel düzenleme ve DYY odak noktası olarak DYY'in ve çevresel düzenlemelerin kentsel yenilik üzerindeki etkilerinin, politik ve akademik işbirliği olmadan istenen hedefe ulaşmadığını ifade etmişlerdir. Diğer yandan kentlerin ekoverimliliğinin artması için İnovasyon yeteneğinin geliştirilmesi gerektiğinin altı çizilmiştir. Bu bağlamda Chen Vd. (2020) Eğitim yatırımı ve inovasyon yetenekleri kentsel ekoverimlilik ile U şeklinde bir ilişkiye sahipken, sermaye yatırımı ve inovasyon performansının bununla ters bir U-şeklinde ilişkisi olduğunu söylemektedir.

Bölgesel çalışmaların yanı sıra, Çin'deki yüksek teknoloji firmalarda firma inovasyon kabiliyetinin öncüllerini ve bunun uzun vadeli kurumsal büyüme üzerindeki etkisi de önemli bir çalışma alanı olmuştur. Örneğin Yang (2012), bilgiye dayalı bir bakış açısı kullanarak bir firmanın büyüme odaklı temel yetkinliğini araştırmış ve firmanın inovasyon kabiliyetinin uzun vadeli kurumsal büyüme ile ilgili olduğunu göstermiştir.

Xiaolua vd. (2009), Çin'in reform döneminde TFP'nin arttığını tespit ederken girdiler açısından, ekonomik büyümede işgücünün miktar artışının geleneksel rolü, en azından kısmen, iyileştirilmiş eğitimden kaynaklanan beşeri sermayedeki iyileştirme ile değiştirildiği ortaya koymuştur. Shan ve Jianhon (2006), Çin'in büyümesinde en önemli faktör olmaması ile birlikte Finansal kalkınmanın son 20 yılda ekonomik büyümede önemli bir etken olduğu ifade etmiştir. Ayrıca çalışmada Çin'deki ekonomik büyümeye öncülük eden en önemli gücün işgücü girdisi olduğu belirtilmiştir.

Uluslararası literatür genellikle bölgesel bazda inovasyonun etkileri incelenirken makro açıdan klasik göstergeler kullanılmaktadır. Yapılan çalışmalar incelendiğinde; bu çalışmada incelenen patent, imalat sanayisi için patente göre daha ucuz ve yerine göre avantaj sağlayan faydalı model, Ar-ge ve endüstriyel tasarımın Çin büyümesi üzerine etkisi açısından incelenmesi, literatürü bu alanda zenginleştirileceği düşünülmektedir.

c) İnovasyon ve Büyüme İlişkisine Yönelik Literatür Taraması

Çok sayıda ampirik çalışma inovasyon ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Aşağıda inovasyon ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen bazı önemli çalışmalara yer verilmiştir.

Wong vd. (2005), 2002 yılı Küresel Girişimcilik Monitörüne dâhil olan 37 ülkenin yatay kesit verileri kullanılarak girişimcilik ve yenilikçiliğin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini incelemiştir. Yeni firma oluşumu ve teknolojik yeniliğin kaynaklarını keşfetmek için artırılmış bir Cobb-Douglas üretim fonksiyonundan hareketle ülkeler arası farklı büyüme oranları üzerinde açıklayıcı etkisi olan girişimcilik türünün genel olarak yeni firmalar yerine hızlı büyüyen "ceylan" firmalar olduğunu göstermişlerdir.

Wu ve Zhou (2007), Ar-Ge harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki eşbütünleşme ve nedensellik ilişkisini incelemek için 1953-2004 yılları arası Çin'in AR-GE harcaması ve GSYİH verilerini kullanmışlardır. ADF testi, Johansen eşbütünleşme testi, hata düzeltme modeli, Granger nedensellik testi ve etki-tepki testi sonuçlarına göre Ar-Ge ve GSYİH arasında uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisi olduğunu ve uzun vadede çift yönlü bir nedensel ilişki olduğunu göstermişlerdir.

Dong (2010), çok değişkenli VAR modeli ile 1990-2008 dönemi arası Çin verilerini kullanarak vergi oranı ile ekonomik büyüme arasında "U" biçiminde ve özel sektör yatırımları ile ekonomik büyüme arasında da anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunduğunu tespit etmiştir. Buna karşın, inovasyon ve ekonomik büyüme arasında tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu göstermiştir. Ayrıca, inovasyon performansı ve özel sermaye yatırımlarının ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği ifade edilmiştir.

Wu (2010), Çin'de Ar-Ge çalışmalarının inovasyon ve ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemek için bölgesel verileri kullanmıştır. İnovasyonun Çin'in ekonomik büyümesini olumlu etkilediğini, Ar-Ge yoğunluğunun bölgesel inovasyon üzerinde olumlu etkisi olduğunu ortaya

koymuştur. Hem inovasyonun hem de ekonomik büyümenin Ar-Ge yatırımlarına önemli ölçüde tepki verdiği vurgulanmıştır. Çin ekonomik büyümesinde ve yenilikçiliğinde altyapı yatırımlarının, ekonomik reform derecesinin, hükümet harcamalarının ve yatırım teşviklerinin önemli rol oynadığı tespit edilmiştir.

Gülmez ve Yardımcıoğlu (2012), Ar-Ge harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemek için panel nedensellik analizi testlerini kullanmışlardır. Sonuçta Ar-Ge harcamalarında meydana gelen %1'lik artışın ekonomik büyüme oranında %0,76'lık bir artışa neden olduğunu, Türkiye'de ise bu artışın %0,63 olduğunu göstermişlerdir. Ayrıca Ar-Ge yatırımları ve ekonomik büyüme verileri arasında karşılıklı bir nedensel ilişki olduğunu ortaya koymuşlardır.

Tüylüoğlu ve Saraç (2012), inovasyonun ortaya çıkışını ve bunda etkili olan faktörleri inceledikleri çalışmada 26 gelişmiş ve 18 gelişmekte olan ülkenin 1998-2007 dönemi için verilerini dinamik EKK yöntemi kullanarak incelemişlerdir. İnovasyon göstergesi olarak patent sayısı bağımlı değişkeni üzerinde kişi başı GSYH, Ar-Ge giderleri, beşeri sermaye, DYY, ekonominin dünyaya açıklığı ve F.M.H.'nin etkisi araştırılmış ve sonuçta gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin inovasyon belirleyicilerinin farklı olduğunu göstermişlerdir.

Erdal ve Göçer (2015), aralarında Çin ve Türkiye'nin de bulunduğu gelişmekte olan 10 ülkede doğrudan dış yatırımların Ar-Ge harcamaları ve patent sayıları üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Fisher-ADF, Fisher-PP ve Breitung testleri ile panel birim kök testi yapılmış, Granger ve Dumitrescu-Hurl panel nedensellik testleri ve Maddal-Wu koentegrasyon testleri ile uzun dönem nedensellik analizi ve Tam Düzeltilmiş En Küçük Kareler testi ile tahmin yapılmıştır. Doğrudan dış yatırım girişindeki 1 puanlık artış Ar-Ge yatırımlarında %0.83, patent uygulamalarında %0.42 artış sağladığı tespit edilmiştir.

Hu (2015), Güney Kore'nin taklitten inovasyona geçiş sürecinin doğrusal olmayan bir süreç olduğunu ifade etmiş, Ar-Ge ve diğer teknoloji kabiliyetini geliştirecek alanlara yatırım yapmanın gerekliliğini ortaya koyduğu çalışmada Doğu Asya ülkelerindeki inovasyon ve ekonomik büyüme süreçlerine genel bir bakış sunmuştur. Bilim ve teknolojik gelişme patikasında F.M.H.'yi koruyan kurumların güçlendirilmesi, dünya ekonomisiyle bütünleşme, eğitim başarısının artırılması ve üretimin genişletilmesi politikalarının etkisinin ekonomik kalkınma düzeyine göre değişeceği vurgulanmıştır.

Castellacci ve Natera (2016), 18 Latin Amerika ülkesinin 1970-2010 verilerini kullanarak yaptığı Johansen Eşbütünleşme testi sonucunda güçlü inovasyon politikalarına sahip ülkelerin, sadece taklit politikalarına odaklanan ülkelere göre daha yüksek büyüme oranları yakaladıklarını göstermiştir.

Oğuztürk vd. (2017), Güney Kore'nin 1984-2015 dönemi verileri ile inovasyonun GSYH'ye etkisi incelenmiştir. F.M.H.'nin inovasyon göstergesi olarak ele alındığı çalışmada değişkenler arasında yapılan Johansen eşbütünleşme testi sonucu eşbütünleşik vektör olduğu saptanmış, Grenger nedensellik analizi sonucu ise GSYİH ile marka, faydalı model, endüstriyel tasarım uygulamaları ve Ar-Ge arasında tek yönlü nedensellik ilişkisinin varlığı tespit edilmiştir.

Işık (2017), banka kredilerinin inovasyon üzerindeki ve inovasyonun ekonomik büyüme üzerindeki etkisini G-20 ülkeleri için 1995-2015 dönemi verileri kullanılarak analiz etmiştir. Panel Dinamik En Küçük Kareler Yöntemi sonuçlarına göre, bankaların özel sektöre sağladığı kredilerde % 1'lik bir artış sağlanması inovasyon göstergesi olan patent verilerinde % 1,4 artışa, patent verilerinde ortaya çıkacak % 1'lik bir artışın ise ekonomik büyüme oranında %0,4' lük bir artış sağladığı tespit etmiştir.

Önder (2017), Türkiye'de Sanayi sektörünün katma değerinin GSMH içindeki payı üzerinde GSMH'nin, girişimciliğin, verimliliğin ve yenilikçiliğin etkisi 1985-2017 yılları arası verileri ile analiz edilmiştir. Johansen testinden sonra normalize edilmiş eş bütünleşme vektörleri bulunmuş ve hata düzeltme modeli incelenmiştir. GSMH'nin negatif, diğer değişkenlerin pozitif etkili olduğu tespit edilmiştir. İnovasyonun sanayi sektörü üzerinde etkisinin diğer değişkenlere göre sınırlı kaldığı ve sektörün ihtiyaçları kapsamında genele yayılmasını sağlayacak politikalar oluşturulmasının önemi vurgulanmıştır.

Lee ve Xuan (2019), Çin'de teknoloji ve inovasyon yönetimi ile TFP ve ekonomik büyüme ilişkisi incelenmiştir. Birim kök testi yapıldıktan sonra koentegrasyon testi ve tam düzeltilmiş en küçük kareler yöntemi, kanonik koentegre regresyon testi, dinamik en küçük kareler yöntemi kullanılmıştır. Çin'de ekonomik büyüme ve TFP artışı, inovasyon yönetimi ve teknolojik ilerleme arasında nedensel ilişki tespit edilmiştir. Çin'de uzun dönemde ekonomik büyüme ve TFP büyümesi arasında denge ilişkisi olduğu ve ayrıca toplam çıktı ve TFP artışı imalatın büyümesine pozitif etki ettiği tespit edilmiştir.

Hipotez ve Veri Seti

Hem Neoklasik büyüme modeli hem de içsel büyüme modeli, teknolojik ilerleme yaratarak ve üretkenliği artırarak büyümeyi teşvik etmede teknolojik yeniliğin önemini kabul etmektedir (Wong, 2005: 340). Bu kapsamda bu çalışmanın temel hipotezi "*İnovasyon faaliyetleri ile ekonomik büyüme arasında nedensel ilişki vardır*" şeklinde ifade edilebilir. Çalışmada ekonomik büyüme ile inovasyon göstergeleri arasındaki ilişki Çin'in 1986-2018 yılları arasındaki otuz üç gözlem kullanılarak incelenmesi amaçlanmaktadır. Ekonomik büyüme değişkeni GSYH artış oranı inovasyon değişkenleri ise Ar-Ge harcamalarının GSYH içindeki payı, endüstriyel tasarım uygulamaları, faydalı model ve patent sayıları ile ifade edilmiştir.

Çalışmada kullanılan GSYH artış oranı verisi dünya bankasından, Ar-Ge harcamalarının GSYH içindeki payı verisi China Statistical Yearbook'tan, endüstriyel tasarım uygulamaları, faydalı model ve patent sayısı verileri WIPO'dan alınmış olup yıllık veriler kullanılmıştır. Çalışmada zaman serileri analizi kullanılmıştır. Değişkenlerden faydalı model, patent sayısı ve endüstriyel tasarım uygulamalarının logaritmik değerleri kullanılmış, ancak GSYH büyüme oranı ve Ar-Ge harcamalarının GSYH içindeki payı oransal ifade olduğu için yüzdelik oran olarak çalışmaya dâhil edilmiştir. Kullanılan veriler ve açıklamaları aşağıdaki Tablo 1'de ayrıntılı olarak açıklanmıştır.

Tablo 1. Modelde Kullanılan Değişkenler

Değişken Adı	Sembolü	Kullanılan Birim	Kaynak	Değişken Türü
GSYH Büyüme Oranı	GDP	Yüzdelik Oran	Dünya Bankası	Bağımlı
Ar-Ge Harcamalarının GSYH İçindeki Payı ¹	Arge	Yüzdelik Oran	China Statistical Yearbook	Bağımsız
Endüstriyel Tasarım Uygulamaları ²	EndTasUyg	Logaritmik	WIPO	Bağımsız
Patent Başvuruları	Pat	Logaritmik	WIPO	Bağımsız
Faydalı Model	FayMod	Logaritmik	WIPO	Bağımsız

Değişkenlerin tanımlayıcı istatistik testi sonucunda elde edilen değerler aşağıdaki Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Değişkenlerin Tanımlayıcı İstatistikleri

	GSYH Büyüme Oranı	Ar-Ge Harcamaları	L(Faydalı Model)	L(Endüstriyel Tasarım Uygulamaları)	L(Patent Sayısı)
Ortalama	9.38	1.27	11.62	3.78	11.44
Medyan	9.29	1.23	11.44	4.04	11.29
Maksimum	14.23	2.19	14.54	6.21	14.25
Minimum	3.91	0.57	5.41	0.00	8.99
Std. Sapma	2.57	0.54	1.83	2.05	1.77
Gözlem Sayısı	33	33	33	33	33

Tablo 2'de görüldüğü gibi ortalaması ve maksimum değeri en yüksek değişken faydalı modelken minimum değeri en yüksek değişken patent sayısıdır. Standart sapması en yüksek değişken GSYH artış oranıdır.

¹Ar-Ge harcamaları verisinin temin edildiği China Statistical Yearbook'ta 1995 ve sonrası yıllar için Ar-Ge harcamalarının GSYH'ye oranı doğrudan temin edilmiş, 1986-1994 yılları içinse bu veri bulunmadığından bilim ve teknoloji teşvikleri, araştırma ve geliştirme faaliyetleri için işletme giderleri, bilim ve teknoloji enstitülerinin inşaa giderleri ve diğer bilim ve teknoloji giderlerinin toplamını ifade eden Bilimsel Araştırma Harcamaları verisinin GSYH'ye oranı kullanılmıştır.

²Milyon kişi başına yerleşik sayı çalışmaya dâhil edilmiştir.

Minimum değeri, standart sapması ve ortalaması en düşük değişken ise Ar-Ge harcamaları olduğu görülmektedir.

Ampirik Bulgular

Zaman serileri analizi yönteminde serilerin öncelikle durağanlık koşulunun sağlanması gerekmektedir. Bu bağlamda ilk olarak birimlerin durağanlığını test etmek için birim kök analizi yapılmıştır. VAR gecikme uzunluğu tespit edildikten sonra uzun dönem değişkenler arası ilişkiyi test etmek için Johansen Testi yapılmıştır. Ardından Hata Düzeltme modeli ve yapısal kırılma testi yapıldıktan sonra son olarak kısa dönem ilişkiyi test etmek için Granger Nedensellik testi yapılmıştır. Aşağıda bu yöntemler hakkında bilgi verilmiş ve uygulamaları yapılmıştır.

a. Birim Kök Analizi

Ekonometrik modellerde kullanılan değişkenler arasında anlamlı ilişkiler elde edilebilmesi için serilerin durağan olması gerekmektedir. Durağan zaman serilerinin kullanıldığı durumlarda serilerden elde edilen sonuçlarda bir sorun gözlenmez. Ancak durağan olmayan zaman serilerinin kullanılması ve yorumlanması ekonomik olarak zor olan ve güvenilir olmayan sonuçların elde edilmesine yol açabilmektedir. Durağan olmayan zaman serileriyle çalışılması halinde sahte regresyon problemiyle karşılaşabileceğini Granger ve Newbold (1974) göstermiştir. Serilerin durağanlık durumlarının test edilmesinde Dickey ve Fuller (1981) tarafından geliştirilmiş Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) testi kullanılabilir (Barışık ve Kesikoğlu, 2006: 66). Aşağıda (1) eşitliğinde verilen Genişletilmiş Dickey Fuller denklemi sabit terimin olduğu bir rassal yürüyüş sürecini tanımlamaktadır.

$$\Delta Y_t = \alpha + \gamma Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (1)$$

Yukarıdaki denklemde " ΔY_t " durağanlık sınaması yapılan serinin birinci farkını, t zamanı, α ve γ sabit katsayıları, ε tesadüfi hata terimini ifade etmektedir. ADF testinde " γ " katsayısının sıfıra eşit olup olmadığına bakılarak serinin durağanlığı test edilmektedir.

H0: $\gamma=0$ seri birim köke sahip değildir, durağandır.

H1: $\gamma \neq 0$ Seri birim köklüdür, durağan değildir.

Birim kök testleriyle serilerin durağan olup olmadığı test edildikten sonra durağan olmadığı belirlenen serilerin öncelikle birinci farkları alınarak durağan hale getirilmeye çalışılır. Farkları alınan serilerin durağan hale gelip gelmediği yine birim kök testi ile test edilir.

Durağanlık analizinde kullanılan bir diğer test Philips Perron (1988) testidir. Dickey Fuller (1979) testine göre, hata terimlerinin beyaz gürültü sürecine sahip olduğu, yani ardışık bağımlılık, normal dağılım ve sabit varyansa sahip olduğu kabul edilmektedir. ADF testinin genişletilmiş şekli olan Philips Perron Testinin, zayıf otokorelasyon ve heteroskedasite

durumlarının oluşması halinde sonuçlarının dayanıklı (robust) olduğu ifade edilir. (Çil Yavuz, 2005: 274).

Bu bağlamda ilk olarak yapılan Augmented Dickey Fuller (ADF) Testi sonuçları Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3. ADF Testi Sonuçları

	DÜZEY DEĞERİ	OLASILIK DEĞERİ	1. FARK DEĞERİ	OLASILIK DEĞERİ
GDP	-2.483092	0.1288	-4.489587	0.0012
ARGE	1.158107	0.9971	-3.820434	0.0068
L(EndTasUy)	-2.853068	0.0623	-3.923360	0.0052
L(FaydMod)	0.278734	0.9734	-5.050419	0.0003
L(Pat)	0.557082	0.9861	5.719830	0.0000

Tablo 3'teki ADF test sonuçlarına göre, bütün değişkenler ilk farkı alındığında durağan hale gelmiştir. Tablo 4'de gösterilen Philips Perron test sonuçları, ADF testi sonuçlarını destekler niteliktedir. İki testin sonucuna göre her üç seri de birinci farkı alındığında durağan çıkmıştır. Yani seriler I(1)'dir.

Tablo 4. Philips Perron Testi Sonuçları

	DÜZEY DEĞERİ	OLASILIK DEĞERİ	1. FARK DEĞERİ	OLASILIK DEĞERİ
GDP	-2.095300	0.2477	-7.183185	0.0000
ARGE	0.528413	0.9851	-3.754117	0.0080
L(EndTasUy)	-2.805532	0.0687	-4.017263	0.0041
L(FaydMod)	0.188843	0.9675	-5.050419	0.0003
L(Pat)	0.753204	0.9915	-5.933082	0.0000

Seriler aynı dereceden durağan olduğu için uzun dönemli ilişkinin olup olmadığını belirlemek için Johansen Testi kullanılmıştır.

a) Eşbütünleşme Testi

ADF test tekniği kullanılarak tek tek durağanlığı incelenen serilerin aralarında uzun dönemli bir ilişkinin tespiti için Johansen eşbütünleşme test tekniği kullanılmıştır. Johansen yönteminin tercih edilmesinin nedeni, testi yaparken hangi değişkenlerin içsel değişken olacağı konusunda bir belirleme yapmanın zorunlu olmaması ve aralarında ilişki olan iktisadi değişkenleri belirlemede etkileşimlere izin vererek veri sürecinin hata yapısını açıkça göz önünde tutmasıdır (Gül, vd., 2007: 27). Çalışmada düzeyde durağan olmayan tüm serilerin birinci dereceden farkları alındığında durağan hale geldikleri için bütünleşme dereceleri de aynıdır.

Eşbütünleşme ilişkisinin tespit edilebilmesi için VAR gecikme uzunluğunun belirlenmesi gerekmektedir. Final Prediction Error (FPE), Likelihood Ratio (LR), Akaike (AIC), Schwarz (SC) ve Hannan Quinn (HQ) bilgi kriterlerini minimum yapan gecikme sayısı optimal gecikme sayısı olarak belirlenmektedir. Yıllık veriler kullanıldığı için maksimum gecikme

uzunluğu 3 olarak seçilmiştir. Gecikme uzunluğu tablosu aşağıda Tablo 5'te gösterilmiştir.

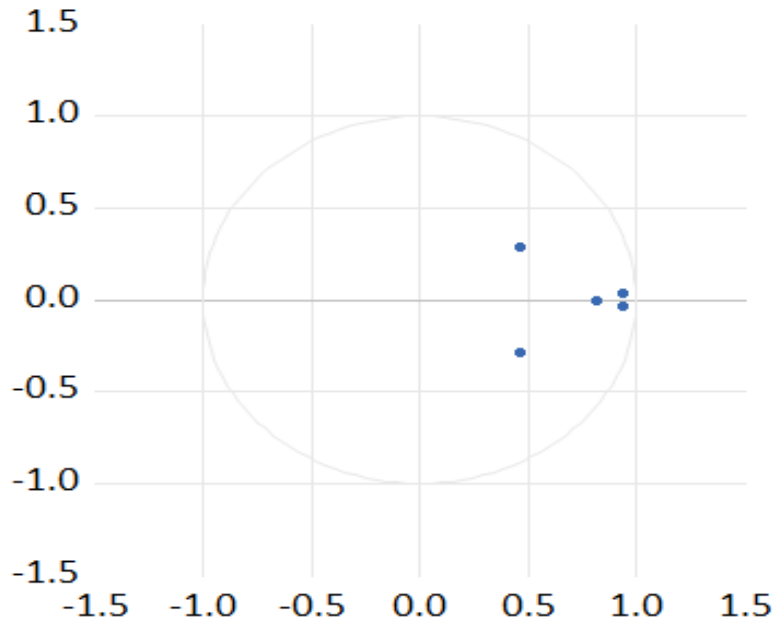
Tablo 5. Gecikme Uzunluğunun Tespiti

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-112.6692	NA	0.001756	7.844616	8.078149	7.919325
1	80.31845	308.7803*	2.47e-08*	-3.354563	-1.95336 *	-2.906308 *
2	104.1089	30.13458	3.12e-08	-3.273927	-0.705066	-2.452126
3	130.4776	24.61080	4.40e-07	-3.365175*	0.371351	-2.169828

* Optimal gecikme uzunluğunu göstermektedir.

Gecikme uzunluğunun seçimi için LR, SC, HQ ve FPE bilgi kriterleri kullanılmış ve gecikme uzunluğu 1 olarak saptanmıştır. Bulunan bu gecikme uzunluğunun modelin durağanlık şartlarını bozup bozmadığını belirlemek için AR Karakteristik Polinomial Ters Köklerini incelemek gerekmektedir. Aşağıdaki Şekil 1'de bir gecikmeli modelin AR Karakteristik Polinomial Ters Köklerinin birim çember içerisinde kaldığı ve durağanlık koşulunu koruduğu görülmektedir.

Şekil 1. AR Karakteristik Polinomial Ters Köklerini

İkiden fazla değişken arasında eşbütünlük ilişkisinin incelendiği durumda Johansen testi daha sağlıklı sonuçlar verebilmektedir. Johansen tekniğinde, iki olabilirlik oranı (LR) kullanılmaktadır. Bunlar; iz istatistiği ve maksimum öz değer istatistiğidir.

Johansen eşbütünlük testi sonucunda sabitli ve trendsiz modeli temsil eden Model 4 kullanılmıştır. Gecikme uzunluğu 1 alınarak uygulanan Johansen Eşbütünlük testi sonuçları aşağıdaki Tablo 6'da yer almaktadır.

Tablo 6. Johansen Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Hipotezler		İz Testi			
H0	H1	Özdeğerler	İz İstatistiği	%5 Kritik Değer	Olasılık
r=0	r>=1*	0.734860	95.76253	88.80380	0.0143
r<=1	r>=2	0.525639	54.61006	63.87610	0.2345
r<=2	r>=3	0.367309	31.49070	42.91525	0.4163
r<=3	r>=4	0.297673	17.29972	25.87211	0.3929
r<=4	r>=5	0.185107	6.345669	12.51798	0.4177
Hipotezler		Maksimum Özdeğer Testi			
H0	H1	Özdeğerler	İz İstatistiği	%5 Kritik Değer	Olasılık
r=0	r>=1*	0.734860	41.15246	38.33101	0.0231
r<=1	r>=2	0.525639	23.11936	32.11832	0.4095
r<=2	r>=3	0.367309	14.19098	25.82321	0.7061
r<=3	r>=4	0.297673	10.95405	19.38704	0.5181
r<=4	r>=5	0.185107	6.345669	12.51798	0.4177

Yukarıdaki Tablo 6'da verilen Johansen eşbütünleşme testi sonuçlarına göre, iz ve maksimum öz değer istatistik değerleri %5 kritik değerden büyük olduğu için seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olmadığını ifade eden sıfır hipotezi (r=0), en az bir tane eşbütünleşme ilişkisinin olduğu alternatif hipotez (r≥0) karşısında reddedilmektedir. İz ve maksimum öz-değer istatistik değerleri %5 kritik değerden küçük olduğu için değişkenler arasında en fazla bir tane eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu ifade eden sıfır hipotezi (r≤0), seriler arasında en az iki tane eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu ifade eden alternatif hipotez karşısında kabul edilmektedir. Diğer yandan, iz ve maksimum öz değer istatistik değerleri %5 kritik değerden küçük olduğu için değişkenler arasında en fazla iki tane eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu ifade eden sıfır hipotezi (r≤2), serilerin arasında en az üç tane eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu ifade eden alternatif hipotez (r≥3) karşısında kabul edilmektedir. Aynı şekilde değişkenler arasında en fazla üç ve en fazla dört tane eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu ifade eden sıfır hipotezi (sırasıyla r≤3 ve r≤4), serilerin arasında en az dört tane ve beş tane eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu ifade eden alternatif hipotez (sırasıyla r≥4 ve r≥5) karşısında kabul edilmektedir. Dolayısıyla Johansen eşbütünleşme testi sonuçları, inceleme döneminde seriler arasında en fazla bir tane eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu ifade etmektedir.

b) Hata Düzeltme Modeli

Granger (1988), değişkenlerin hem 1. farklarında durağan hem de eşbütünleşik olduğu durumlarda seriler arasındaki nedensellik analizinin hata düzeltme modeli ile yapılmasının uygun olacağını ifade etmiştir. Ekonometrik uygulamada, hata düzeltme parametresinin negatif ve istatistiksel açıdan anlamlı olması beklenir. Böyle bir durumda, değişkenlerin uzun dönemde dengeye geleceği ifade edilmektedir. Denge durumundan sapmalar hata düzeltme parametresinin katsayısının büyüklüğüne bağlı olarak uzun dönemde düzeltilecektir (Enders, 1995:367).

Tablo 7. Hata Düzeltme Modeli Test Sonuçları

Hata Düzeltme	D(GSYH)	D(ARGE)	D(LENTAS)	D(LFAYMOD)	D(LPAT)
Hata Düzeltme katsayısı	-0.39344	-0.01999	0.027501	-0.010651	0.013640
Standart Hata	(0.16974)	(0.00550)	(0.01279)	(0.00990)	(0.0107)
t Hesaplama Değeri	[-2.3179]	[-3.6319]	[2.15009]	[-1.07610]	[-1.2704]

Yukarıdaki Tablo 7’de verilen Hata Düzeltme Modeli sonuçları incelendiğinde D(GSYH) değişkeninin hata düzeltme katsayısı -0.39344’tür ve %5 anlamlılık düzeyinde istatistiki olarak anlamlıdır. Diğer değişkenlere bakıldığında D(LARGE) değişkeninin de aynı şekilde hata düzeltme katsayısının %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğu ve katsayısının 0 ile -1 arasında bir değer aldığı görülmektedir. Dolayısıyla kurulan hata düzeltme modelinde GSYH ile Ar-Ge değişkenleri arasında uzun dönem karşılıklı nedensellik ilişkisi olduğu ve kısa dönemde dengeden sapmalar olması halinde uzun dönemde tekrar dengeye gelineceğini göstermektedir. Modelde ortaya çıkan bir şok belirli bir dönem sonra etkisini kaybedecektir. Bağımsız değişkenlerde meydana gelen bir şokun etkisi her yıl yaklaşık %39 kaybolacaktır ve şok $1/|ECM|$ dönem sonra uzun dönem dengesine geri dönecektir. Bağımsız değişkenlerdeki bir şok durumunda ekonomik büyüme oranı $1/|-0.39344|$ yani yaklaşık 2 buçuk yıl sonra uzun dönem dengesine geri dönecektir.

c) Nedensellik Testi

Nedensellik analizi, değişkenler arası kısa dönemli ilişkinin var olup olmadığı ve varsa yönü hakkında bilgi vermektedir. x ve y gibi iki değişkenli bir modelde x değişkenine ait bilgilerin modele eklenmesi, y değişkeninin öngörüsüne katkı sağlıyorsa, x değişkeni y değişkeninin nedeni olarak ifade edilmekte ve nedenselliğin yönünün x değişkeninden y değişkenine doğru olarak belirlenmektedir (Mercan, 2013: 374). Analizde kullanılan değişkenler arasında ilişkinin yönünü tespit etmek amacıyla durağan serilerle Granger Nedensellik testi uygulanarak değişkenler arası nedensellik ilişkisi olup olmadığı ve varsa ilişkinin yönü sınırlanmıştır. Test sonuçları aşağıdaki Tablo 8’de gösterilmiştir.

Tablo 8. Granger Nedensellik Testi Sonuçları

H0 Hipotezi: x, y’nin Granger Nedeni Değildir	F İstatistiği	Olasılık	Sonuç
Ar-Ge→Büyüme	4.278608	0.0386**	RET
Endüstriyel Tasarım Uygulamaları→Büyüme	5.553052	0.0184**	RET
Faydalı Model→Büyüme	0.128534	0.7200	KABUL
Patent Sayısı→Büyüme	3.650616	0.0560***	RET
Büyüme→Ar-Ge	7.620912	0.0058*	RET
Endüstriyel Tasarım Uygulamaları→Ar-Ge	0.722363	0.3954	KABUL

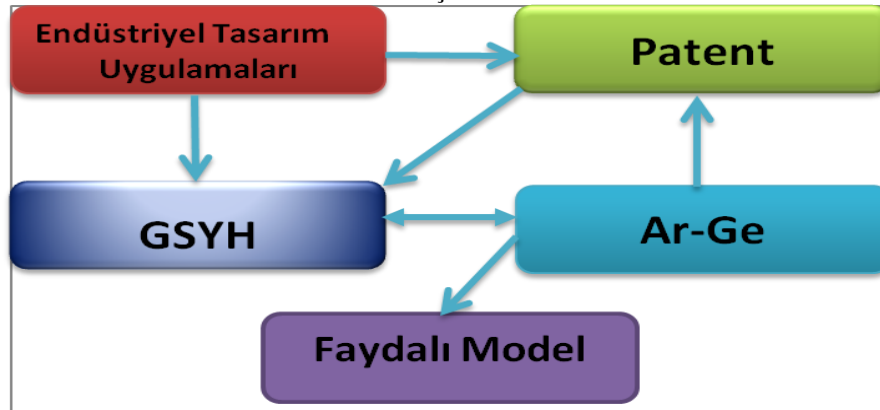
Çin Rüyasının Gerçekleşmesinde İnovasyonun Önemi: Büyüme ve İnovasyon İlişkisi
Üzerine Ekonometrik Bir Analiz

Faydalı Model→Ar-Ge	2.549078	0.1104	KABUL
Patent Sayısı→Ar-Ge	2.257373	0.1330	KABUL
Büyüme→Endüstriyel Tasarım Uygulamaları	0.185592	0.6666	KABUL
Ar-Ge→Endüstriyel Tasarım Uygulamaları	2.064642	0.1508	KABUL
Faydalı Model→Endüstriyel Tasarım Uygulamaları	0.001680	0.9673	KABUL
Patent Sayısı→Endüstriyel Tasarım Uygulamaları	0.564130	0.4526	KABUL
Büyüme→Faydalı Model	2.375407	0.1233	KABUL
Ar-Ge→Faydalı Model	10.76099	0.0011*	RET
Endüstriyel Tasarım Uygulamaları→Faydalı Model	1.682657	0.1946	KABUL
Patent Sayısı→Faydalı Model	0.390855	0.5319	KABUL
Büyüme→Patent Sayısı	0.025352	0.8735	KABUL
Ar-Ge→Patent Sayısı	8.466400	0.0036*	RET
Endüstriyel Tasarım Uygulamaları→Patent Sayısı	17.90644	0.0000*	RET
Faydalı Model→Patent Sayısı	1.144340	0.2296	KABUL

* %1 düzeyinde, ** %5 düzeyinde ve *** %10 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı göstermektedir.

Granger Nedensellik analizi sonucuna göre Ar-Ge ile büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi vardır. Bunun yanı sıra patent sayısından ve endüstriyel tasarım uygulamalarından büyüme doğru tek yönlü, Ar-Ge'den faydalı modele ve Ar-Ge'den patent sayısına doğru tek yönlü ve endüstriyel tasarım uygulamalarından patent sayısına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu anlaşılmaktadır. Değişkenler arasındaki Granger nedensellik ilişkisi aşağıdaki Şekil 2'de gösterilmiştir.

Şekil 2. Değişkenler Arası Granger Nedensellik İlişkisi

Sonuç

Çin 1978 yılından 2018 yılına kadar yıllık ortalama % 9.5 büyüme oranını yakalamış ve 2020 yılı itibariyle dünyanın Amerika Birleşik Devletlerinden sonra 2. büyük ekonomisi olmuştur. Çin'in, son kırk yılda gösterdiği

ekonomik performansı sürdürülebilir kılmak istediği; bu doğrultuda, pek çok somut adım attığı ve gelecek hedeflerini bu kapsamda planladığı görülmektedir. Başta Ar-Ge harcamalarına ayırdığı kaynak ve F.M.H.'yi korumaya yönelik attığı adımlar Çin'in inovasyon kabiliyetini ve teknoloji üretme yeteneğini geliştirdiği anlaşılmaktadır. Çalışma sonuçları, Çin'in bu yönde atacağı adımları hızlandırması ve artırması, inovasyon göstergelerini olumlu etkileyeceği ve birbirleri ile etkileşimli olarak ekonomik büyümeye katkı sağlayacağını göstermektedir. Ekonomik büyümenin Ar-Ge harcamaları ile karşılıklı nedensellik ilişkisi gösterdiği, Ar-Ge harcamaları artışının büyümeyi, büyüme artışının da Ar-Ge harcamalarını arttırdığı görülmüştür. Çin sürdürülebilir büyüme sağlamak için Ar-Ge harcamalarına ayırdığı kaynağı yüksek tutmak zorundadır. Benzer şekilde endüstriyel tasarım uygulamaları ve patent sayılarındaki artış da büyüme üzerinde etkilidir. Fikri mülkiyet korumasına yönelik atacağı teşvik edici adımların kaliteyi arttırmaya ve ticarileştirmeye dönük olması bu istatistiklerin anlamlılıklarını arttıracaktır. Çalışma kapsamında inovasyon göstergelerinde meydana gelecek kısa dönemli şokların büyüme üzerindeki etkisinin yaklaşık 2 buçuk yıl sonra ortadan kalkacağı gösterilmiştir.

Benzer şekilde Çin gibi bir uyanış hareketi yaşamak isteyen Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin inovasyona, Ar-Ge yatırımlarına ve F.M.H.'ye gereken önemi vermesi gerekmektedir. İnovasyon kabiliyetini geliştirmeye yönelik teşvik edici adımlar atmak, F.M.H. korumasını etkin bir şekilde sağlamak ve Ar-Ge yatırımlarını yüksek seviyelerde tutmak gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyüme sürecine büyük katkı sağlayacaktır.

Kaynakça / Reference

Arrow, K.J. (1962). Economic Welfare and The Allocation of Resources for Invention. *Princeton University Press*, 609-626.

Ataçay, M. N. (2020). Çin Reform Tecrübesinin Kalkınma Kavramı Çerçevesinde Yeniden Değerlendirilmesi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 16(2), 442-456.

Barışık, S. ve Kesikoğlu, F. (2006). Türkiye'de bütçe açıklarının temel makroekonomik değişkenler üzerine etkisi (1987-2003 var, etki-tepki analizi, varyans ayrıştırması). *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 64 (4), 59-82.

Bramall, C. (2009). *Chinese economic development*. London: Routledge.

Cai, P. (2017). *Understanding China's belt and road initiative*. <https://www.lowyinstitute.org/publications/understanding-belt-and-road-initiative>.

- Cameron, G. (1998). Innovation and growth: A survey of the empirical evidence. Oxford: Nuffield College, 1-34.
- Castellacci, F. and Natera, J.M. (2016). Innovation, absorptive capacity and growth heterogeneity: Development paths in Latin America 1970–2010. *Structural Change and Economic Dynamics*, 37, 27–42.
- Chen, B., and Feng, Y. (2000). Determinants of economic growth in China: Private enterprise, education, and openness. *China Economic Review*, 11(1), 1-15.
- Chen, W., Si, W., & Chen, Z.-M. (2020). How technological innovations affect urban eco-efficiency in China: A prefecture-level panel data analysis. *Journal of Cleaner Production*, 122479. doi:10.1016/j.jclepro.2020.122479
- China Statistical YearBook. (2005). <http://www.stats.gov.cn/tjsj/ndsj/2005/indexeh.htm>.
- China Statistical YearBook. (2010). <http://www.stats.gov.cn/tjsj/ndsj/2010/indexeh.htm>.
- China Statistical YearBook. (2015). <http://www.stats.gov.cn/tjsj/ndsj/2015/indexeh.htm>.
- China Statistical YearBook. (2019). <http://www.stats.gov.cn/tjsj/ndsj/2019/indexeh.htm>.
- China Statistical YearBook. (2001). <http://www.stats.gov.cn/english/statisticaldata/yearlydata/YB2001e/ml/indexE.htm>.
- Chun-Chien, K. U. O., and Chih-Hai, Y. A. N. G. (2008). Knowledge capital and spillover on regional economic growth: Evidence from China. *China economic review*, 19(4), 594-604.
- Çalık, Ü. (2011). Çin Ekonomisi (Mao ve Mao Sonrası Dönem). *Liberal Düşünce Dergisi*, (64), 185-206.
- Çil Yavuz, N. (2005). Türkiye’de kamu harcamalarının özel sektör yatırım harcamalarını dışlama etkisinin testi (1980-2003). *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 20 (1), 269-284.
- Demir, E. (2017, 16 Kasım). Çin Rüyası: 2049’ müreffeh Çin ve mavi gökyüzü [Web Günlüğü Gönderisi]. <https://www.tedu.edu.tr/tr/personel/emre-demir/blog/cin-ruyasi-2049da-mureffeh-cin-ve-mavi-gokyuzu>.
- Deniz, T. (2014). Yükselen Güç Çin Halk Cumhuriyeti'nin Stratejik Hamleleri. *Electronic Journal of Social Sciences*, 13(50).
- Dickey, D. A. and Fuller, W. A.(1981). Likelihood ratio statistics for autort.gressive time series with a unit roat. *Econometrica*, 49, 1057-1072.

Dickey, D. and Fuller, W. A. (1979). Distribution of the estimates for autoregressive time series with a unit root. *Journal of the American Statistical Association*, 74, 427-431.

Dong, Y. (2010). The Role of innovation in economic growth: evidence from china. *international journal of innovative management, Information&Production*. 1 (1), 110-120.

Dünya Bankası. (2019). Innovative China : New Drivers of Growth (English). Washington, D.C. : World Bank Group. <http://documents.worldbank.org/curated/en/833871568732137448/Innovative-China-New-Drivers-of-Growth>.

Dünya Bankası. (2020). <https://www.worldbank.org/en/country/china/overview#1>.

Enders, W. (1995). *Applied econometric time series: instructor's resource guide*. New York: John Wiley & Sons Inc.

Eren, H. ve Kılıç, A. (2016), Firmalarda patent ve faydalı model koruma stratejisini etkileyen faktörler. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 12 (28), 189-208.

Feng, Y., Wang, X., Du, W., Wu, H., & Wang, J. (2019). Effects of environmental regulation and FDI on urban innovation in China: A spatial Durbin econometric analysis. *Journal of Cleaner Production*, 235, 210-224.

Ferdinand, P. (2016). Westward ho—the China dream and “one belt, one road”: Chinese foreign policy under Xi Jinping. *International Affairs*, 92 (4), 941–957. <https://doi.org/10.1111/1468-2346.12660>.

Granger, C. W. J. (1988). Some recent development in a concept of causality. *Journal of Econometrics*, 39 (1-2), 199–211. doi:10.1016/0304-4076(88)90045-0.

Granger, C.W.J. and Newbold, P. (1974). Spurious regressions in economics. *Journal of Econometrics*, 2 (2), 111-120.

Gül, E., Ekinci, A. ve Özer, M. (2007), Türkiye’de faiz oranları ve döviz kuru arasındaki nedensellik ilişkisi: 1984-2006. *İktisat, İşletme ve Finans*, 22 (251), 21-31.

Gülmez A. ve Yardımcıoğlu F. (2012). OECD Ülkelerinde Ar-Ge Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Eşbütünleşme ve Panel Nedensellik Analizi (1990-2010). *Maliye Dergisi*, 163 (2), 335-353.

Gülmez, A. ve Akpolat, A. G. (2014). Ar-Ge & inovasyon ve ekonomik büyüme: Türkiye ve AB örneği için dinamik panel veri analizi. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14 (2), 1-17.

Hagedoorn, J. (1996). Innovation and entrepreneurship: Schumpeter revisited. *Industrial and Corporate Change*, 5, 883–896.

Hu, A. G. (2015). Innovation and economic growth in East Asia : An overview. *Asian Economic Policy review*, 10, 19–37.

- Işık, N. (2017). Banka kredisi, inovasyon, ekonomik büyüme ilişkilerinin analizi: G-20 örneği. *Bankacılık ve Sermaye Piyasası Araştırmaları Dergisi*, 1 (2): 53- 66.
- Jones. C.I., (1995). Time Series Test of Endogenous Growth Models[J]. *Quarterly Journal of Economics*, 110 (2), 495-525.
- Kırım, A. (2007). *Türkiye nasıl zenginleşir*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Lai P. (2006). China's macroeconomic development: Stages and nonlinear convergence. *China & World Economy*, 14 (1), 15-29.
- Lee, J. W. and Xuan, Y. (2019). Effects of technology and innovation management and total factor productivity on the economic growth of China. *Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 6 (2), 63-73. <https://doi.org/10.13106/jafeb.2019.vol6.no2.63>.
- Lu, D. (1999). Industrial policy and resource allocation: implications on China's participation in globalisation. *China Economic Review*. No :11.
- Lucas, R. (1988). *On the Mechanics of Economic Development*. *Journal of Monetary Economics*, 22(1), 3-42.
- Mercan M. (2013). Enflasyon ve nominal faiz oranları arasındaki uzun dönem ilişkinin Fisher Hipotezi çerçevesinde test edilmesi: Türkiye örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27 (4), 368-384.
- Ministry of Science and Technology of the People's Republic of China. (2020). S&T Programmes, <http://en.most.gov.cn/eng/>.
- Monseau, S. (2012). The challenges of protecting industrial design in the global economy. *Texas Intellectual Property Law Journal*, 20 (3), 495-544.
- National Bureau of Statistics of China, <http://www.stats.gov.cn/english/Statisticaldata/AnnualData/>
- OECD (2018). *OECD science, technology and innovation outlook 2018*", https://www.oecd-ilibrary.org/science-and-technology/oecd-science-technology-and-innovation-outlook-2018_sti_in_outlook-2018-en;jsessionid=oDwh5JC5CCZX4nx7MXJH4MUe.ip-10-240-5-68.
- Oğuztürk, B. S., Özbay, F. ve Pehlivan, C. (2017). Güney Kore'nin büyüme sürecinde inovasyonun rolü: Ekonometrik bir analiz 1984-2015. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22 (4), 1203-1222.
- Önder, H. (2017). Türkiye'de girişimcilik verimlilik ve inovasyonun sanayi sektörüne etkileri: Zaman serileri ile bir analiz. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 12 (2), 17-26.
- Peng, L. (2010). Study on relationship between R&D expenditure and economic growth of China. *Proceedings of the 7th International conference on innovation ve management*, 1725-1728.

- Phillips, P. and Perron P. (1988). Testing for a Unit Root in Time Series Regressions. *Biometrika*, 75, 335-346.
- Polat, E. ve Günay, S. (2012). Türkiye’de turizm ve ihracat gelirlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin testi: Eşbütünleşme ve Nedensellik analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 16 (2), 204-211.
- Romer, P.M. (1986). Increasing returns and long-run growth. *Journal of Political Economy*, 94, 1002-1037.
- Sachs, J. ve Andrew W. (1995). Economic Reform and the Process of Global Integration, *Brookings Papers on Economic Activities*, 1: 1- 95
- Saray, M. O., ve Gökdemir L. (2007). Çin ekonomisinin büyüme aşamaları. *Journal of Yaşar University*, 2 (7), 661-686.
- Schiappacasse, M. (2004). Intellectual property rights in China: Technology transfers and economic development, *2 Buffalo Intellectual Property Law Journal*, 2 (164), 164-185.
- Schumpeter, J. A. (1934). *The theory of economic development*. Cambridge Mass: Harvard University Press.
- Shan, J. and Jianhong, Q. (2006). Does Financial Development Lead Economic Growth? The Case of China. *Annals of economics and finance*, 7(1), 197.
- Solow, R. M. (1956). A contribution to the theory of economic growth. *Quarterly Journal of Economics*, 70 (1), 65-94.
- Soyak, A. (2008). Teknoekonomi politikaları ışığında ulusal yenilik sistemi ve insan faktörü. *Teknoloji, Yenilik Yaratma, Gelişme Sempozyumu*. Kültür Üniversitesi.
- https://www.researchgate.net/publication/280976440_Teknoekonomi_Politik_alarinin_Isiginda_Ulusal_Yenilik_Sistemi_ve_Insan_Faktoru.
- Şimşek, O. (2019). Küreselleşmenin dönüşümü ve Çin’in rolü. *Sosyoekonomi*, 27 (40), 185-196.
- Tekir, O., & Demir, N. (2019). Çin’in Yeni İpek Yolu Girişimi ve Küresel Ekonomik ve Siyasal Sistemi Dengeleyebilme Olasılığı. *Yönetim ve Ekonomi*, 26(1), 263-276.
- Tüylüoğlu, Ş. ve Saraç, Ş. (2012). İnovasyonun belirleyicileri: Ampirik bir analiz, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7 (1), 39-74.
- Üngör, Ç. (2009). Çin ve üçüncü dünya. *İÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 41(1), 27-38.
- WDO. (2020). World Design Organization, Definition, <https://wdo.org/about/definition/>
- WIPO. (2020). World Intellectual Property Organization Statistics Database. <https://www3.wipo.int/ipstats/index.htm?lang=en>.

- Wong P. K., Ho, Y. P. And Autio E. (2005). Entrepreneurship, innovation and economic growth: Evidence from GEM data, *Small Business Economics*, 24 (3), 335-350.
- World Economic Forum. (2020). <https://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report-2019> adresinden erişildi.
- Wu, Y. (2010). Innovation and economic growth in China. Nedlands, W.A.: University of Western Australia, Business School, Economics working paper No.10-10.
- Wu, Y., and Zhou, L. (2007). Cointegration and causality between R&D expenditure and economic growth in China: 1953-2004. In *International conference on public administration*, 76. <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.612.4329&rep=rep1&type=pdf>.
- Xiaolua, W., Ganga, F., & Pengb, L. (2009). Transformation of Growth Pattern and Growth Sustainability in China [J]. *Economic Research Journal*, 1, 4-16.
- Yang, J. (2012). Innovation capability and corporate growth: An empirical investigation in China. *Journal of Engineering and Technology Management*, 29(1), 34-46.
- Yılmaz, I. (2012). Çin Ekonomisi nde Büyümenin Dinamikleri (No. 2012/77). Discussion Paper.
- Yu, Peter K., (2007). Intellectual Property, Economic Development, and the China Puzzle. Daniel J. Gervais (Ed.), *Intellectual Property, Trade and Development: Strategies to Optimize Economic Development in a TRIPs Plus Era*, (s. 173-220). Oxford University Press, <https://ssrn.com/abstract=978301>.

[itobiad], 2021, 10 (1): 438-460.

**Ar-Ge, Patent ve İleri Teknoloji İhracatının Ekonomik Büyümeye
Etkileri: OECD Ülkeleri İçin Dinamik Panel Veri Analizi**

Effects of R&D, Patent and High-Technology Export on Economic
Growth: A Dynamic Panel Data Analysis for OECD Countries

İbrahim DAĞLI

Doktora Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisat Bölümü
PhD Candidate, Suleyman Demirel University, Department of Economics
mribrahimdagli@gmail.com

Orcid ID: 0000-0001-8199-821X

Zeynep EZANOĞLU

Doktora Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisat Bölümü
PhD Candidate, Suleyman Demirel University, Department of Economics
zeynepezanoglu@gmail.com

Orcid ID: 0000-0002-4601-7567

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 13.08.2020
Kabul Tarihi / Accepted : 02.01.2021
Yayın Tarihi / Published : 14.03.2021
Yayın Sezonu : Ocak-Şubat-Mart
Pub Date Season : January-February-March

Atıf/Cite as: Dağlı, İ , Ezanoğlu, Z . (2021). Ar-Ge, Patent ve İleri Teknoloji İhracatının Ekonomik Büyümeye Etkileri: OECD Ülkeleri İçin Dinamik Panel Veri Analizi . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 10 (1) , 438-460 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/60435/780229>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Ar-Ge, Patent ve İleri Teknoloji İhracatının Ekonomik Büyüme Etkileri: OECD Ülkeleri İçin Dinamik Panel Veri Analizi¹

Öz

Makroekonomik politikalarda sürdürülebilir büyümenin yakalanması her ülkenin temel makro hedefleri içerisinde yer almaktadır. Sınırları ortadan kaldıran yeni küresel düzenle birlikte zaman içerisinde büyüme teorileri de birçok değişime uğramıştır. Özellikle 1980'ler sonrasında ortaya atılan içsel büyüme teorileri Ar-Ge'yi büyümenin itici gücü olarak kabul etmiş ve teknolojinin büyüme üzerindeki kritik rolü ön plana çıkmıştır. Romer'in 1990 yılındaki çalışması, bu konuda yapılacak birçok çalışmanın ilham kaynağı olmuştur. Neo-Klasik ekonomik büyüme modellerinde teknolojinin büyüme üzerindeki etkisi dışsal etki olarak kabul edilmesine karşın evrimci iktisat teknolojiyi içsel olarak kabul etmiş ve büyümenin ana motorlarından biri olarak saymıştır. Günümüzde dahi güncelliğini koruyan teknolojinin büyüme üzerindeki etkisi, teknolojiyle içselleşmiş olan; Ar-Ge harcamaları, patent sayıları ve ileri teknoloji ihracatı gibi değişkenler üzerinden tartışılmaktadır. Bu çalışmada, teknolojinin büyüme üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu hipotezi farklı ekonomik büyüklükteki ülkeler veri seti ile test edilecektir. Bu kapsamda yapılan çalışmada: 2007-2017 dönemini içeren verilerle 36 OECD ülkesinde, belirlenen bu üç değişken ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki Arellano ve Bond Genelleştirilmiş Momentler (GMM) tahmincisi ile analiz edilecektir. Farklı ekonomik büyüklüğe ve gelişmişlik düzeyine sahip ülkelerle yapılacak analizle daha geniş bir makro perspektif yakalanması amaçlandığından ülke grubu olarak OECD ülkeleri seçilmiştir. Yapılan dinamik panel analizinden elde edilen ilk bulgulara göre: Ar-Ge harcamaları ve patent sayıları ekonomik büyümeyle pozitif yönlü ve istatistiki olarak anlamlı bir ilişkiye sahiptir. Bununla birlikte ileri teknoloji ihracatının büyümeyle olan ilişkisi pozitif tahmin edilmekle birlikte bu ilişkinin istatistiki olarak anlamlı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ar-Ge, Patent, İleri Teknoloji İhracatı, Teknoloji ve Büyüme, Panel Veri Analizi, GMM.

¹ Bu çalışma 22/24 Temmuz 2020 tarihleri arasında düzenlenen Econder 2020 II. Uluslararası İktisat, İşletme ve Sosyal Bilimler Kongresi'nde özet bildiri olarak sunulmuştur.

Effects of R&D, Patent and High-Technology Export on Economic Growth: A Dynamic Panel Data Analysis for OECD Countries

Abstract

Achieving sustainable growth in macroeconomic policies is among the main macro targets of each country. Along with the new global order that eliminated the boundaries, growth theories have also undergone many changes over time. Especially the endogenous growth theories put forward after 1980s accepted R&D as the driving force of growth and the critical role of technology on growth came to the fore. Romer's paper in 1990 has been the inspiration for many studies on this aspect. In neo-classical economic growth models, although the effect of technology on growth is accepted as an exogenous effect, evolutionary economics accepted technology endogenous and regarded it as one of the main engines of growth. Even today, the effect of technology, which is up to date, on growth, which is internalized by technology; R&D expenditures are discussed through variables such as patent applications and advanced technology exports. In this study, the hypothesis that technology has a positive effect on growth will be tested with data sets from countries of different economic sizes. In the study carried out in this context: The relationship between these three variables and economic growth in 36 OECD countries with data covering the period 2007-2017 will be analyzed by Arellano and Bond Generalized Method of Moments (GMM). OECD countries have been chosen as the country group since it is aimed to capture a wider macro perspective with the analysis to be made with countries with different economic and development levels. According to the first results obtained from the dynamic panel analysis: R&D expenditures and patent numbers have a positive and statistically significant relationship with economic growth. However, although the relationship between high-tech exports and growth was positively estimated, it was concluded that this relationship was not statistically significant.

Keywords: R&D, Patent, High-Tech Export, Technology and Growth, Panel Data Analysis, GMM.

Giriş

Makro ekonominin en temel sorunlarından biri ekonomik büyümedir (Miroslav vd., 2009:67). Ekonomik büyüme bir ülkenin sahip olduğu üretim kaynakları; doğal kaynaklar, sermaye, işgücü, girişimci, bilgi birikimi ve teknolojik ilerleme olarak tanımlanabilir (Yardımcı, 2006:98). Teknolojik ilerlemelerin firmanın pazar payının büyümesini sağlamasının yanı sıra firmanın rekabet gücünü de artırdığı ve dolayısıyla karlılığının da artmasına katkıda bulunduğu bilinmektedir (Korkmaz, 2010:3321).

Teknoloji ve yenilik, üretkenliği ve ekonomik büyümeyi artırmada önemli bir rol oynamaktadır. Ar-Ge harcamalarının yenilikçiliği arttırdığı ve böylece ekonomik büyüme sürecine katkısının pozitif olduğu düşünülmektedir (Bilbao-Osorio ve Rodriguez-Pose, 2004:434). Bu harcamaların artması uluslararası rekabet gücünün belirlenmesinde de önemli göstergelerden biridir. Bir ülkede yeniliğe yönelik olarak yapılan harcamalar sonucunda yeni ürün ve yeni teknolojilerin oluşması sadece o ülkenin değil, diğer ülkelerin üretim kapasitesini de geliştirecektir. Ayrıca yeniliğe yönelik yatırımlar sonucunda ekonomik ve beşerî sermaye artacak, böylece ülkeler uluslararası düzeyde rekabet avantajının elde edecektir. Bu durum ekonomik istikrarsızlığı önlemede ve sürdürülebilir bir ekonomik büyümenin sağlanmasında önemlidir (Altıntaş ve Mercan, 2015; 347). Günümüze kadar ortaya atılan büyüme teorilerinin birçoğunda yeni teknolojilerin önemi belirtilmiştir (Gülmez ve Yardımcıoğlu, 2012: 336). Dolayısıyla yeniliğe yönelik faaliyetler ile teknolojik ilerleme yaşanmakta ve sürdürülebilir ekonomik büyümenin sağlanmasında teknolojik ilerlemelerin önemi yıllar itibari ile artmaktadır.

Bu çalışmanın amacı Ar-Ge harcamaları, patent sayıları ve ileri teknoloji ihracatı değişkenlerinin ekonomik büyüme üzerine etkilerini incelemektir. Çalışma şu şekilde organize edilmiştir. Öncelikle birinci bölümde büyüme teorilerine yer verilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümde literatürde bu değişkenlerin ekonomik büyüme ile ilişkisini inceleyen çeşitli çalışmalara ayrı başlıklar altında yer verilmiştir. Son olarak üçüncü bölümde ise 36 OECD ülkesi için 2007-2017 dönemi verileri kullanılarak Arellano ve Bond (1991) Genelleştirilmiş Momentler (GMM) tahmincisi ile bu değişkenlerin ekonomik büyüme üzerine etkileri analiz edilmiştir. Analiz için son on yılın (2009-2019) esas alınması hedeflenmiştir ancak veri kaynağındaki eksiklikler nedeniyle veri kaynağındaki mevcut son on yılın verileri (2007-2017) analize dahil edilmiştir. Literatürde yapılan çalışmalar incelendiğinde bu çalışmada kullanılan bağımsız değişkenlerin ayrı ayrı etkilerini inceleyen çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmada ise bu üç değişkenin etkileri aynı model içerisinde ve dinamik panel veri analizi ile tahmin edilerek literatüre katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Teorik çerçeve

İktisadi büyüme konusunda öncü teori klasik iktisat teorisidir. İktisadi büyüme konusunu ele alan ilk iktisatçılardan olan Adam Smith, 1776 yılında kaleme aldığı *Milletlerin Zenginliği* adlı ünlü eserinde iktisadi büyümeye değinmiştir. İşbölümü ve uzmanlaşma kavramlarını vurgulamış ve büyümenin temel nedeninin emek verimliliğindeki artış olduğunu belirtmiştir. Smith, işbölümü sonucunda zenginliğin ve emeğin verimliliğinde artışın ortaya çıkacağını ve bu verimlilik artışının nihayetinde üretimde artışlar meydana getireceğini ifade etmiştir (Smith, 2006:9-10). Smith'e göre makineleşmenin ve işbölümünün sanayiye uyarlanması ile ekonomik büyüme gerçekleşecektir.

Klasik büyüme teorisinde A. Smith'in ardından Thomas Malthus'un (1798) *Nüfusun Prensipleri üzerine Bir Deneme* adlı eserinde, nüfus ve hasıla büyüme artışları arasındaki ilişkileri incelediği görülmektedir. Malthus'un büyüme teorisinde teknolojik gelişmelerin kişi başına çıktı üzerinde ve ortalama yaşam standardı üzerinde etkisinin olmayacağı belirtilmiştir (Ünsal, 2007; 57-59). Çünkü teknoloji sayesinde artan üretim ve hasılanın beraberinde nüfusu da arttıracığını ve nüfus artışı nedeniyle kişi başına düşen çıktının değişmeyeceğini savunmaktadır.

Bir diğer klasik iktisat teorisyenlerinden David Ricardo büyüme konusundaki görüşlerine 1817 yılında yayımladığı *Politik İktisadın ve Vergilendirmenin Prensipleri* adlı eserinde yer vermiştir. Ricardo, tarım sektöründe toprağın kıt olması sebebiyle azalan verimlerin geçerli olacağını belirtmiştir. Sanayi kesiminde geçerli artan verimin tarım kesiminde yaşanan azalan verimi telafi edemeyecek olması sebebiyle toplam hasılda azalan verimler yasasının geçerli olacağını savunmuştur. Ayrıca Ricardo, teknolojik gelişmede bir artış olması durumunda, ekonomik büyümenin bir süreliğine olumlu etkilenip daha sonra ekonomik durgunluğun gerçekleşeceğini ifade etmektedir. Bu durumu, teknolojik gelişmenin toplam çıktıyı arttırmasına rağmen sermayede geçerli azalan verimler yasasına ve teknolojik gelişme hızının düşük olmasına bağlamaktadır.

Karl Marx'ın büyüme konusundaki görüşleri Ricardo'nun görüşlerinden farklıdır. Marx'ın teorisinde teknolojik gelişme ile artan yeniliklerin yarattığı rekabet süreci kapitalizme işlerlik kazandıracaktır. Marx, yenilik ve teknolojik gelişmelerin üretimi artırma imkânı sağladığını belirterek ekonomik büyümenin yolunun Ar-Ge faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan icatlardan geçtiğini savunmaktadır (Marx, 2011; 92).

Joseph Schumpeter'in büyüme konusundaki görüşleri yenilik ve girişimcilik kavramları ile açıklanmaktadır (Hiç, 1988; 51-60). Yenilik sayesinde başarı elde eden bir girişimci diğer girişimcileri de etkileyecek ve diğer girişimciler de onu taklit edecektir. Bu şekilde oluşan yeniliklerin kümelenmesi yatırımları da uyarımlı olacak ve yeni yatırımlar sayesinde yenilikler farklı

sektörlere de yayılacaktır. Yaratıcı yıkım sayesinde kendini sürekli yenileyen yenilikler ise ekonomiye dinamik bir yapı kazandıracaktır. Teknolojik gelişme ile ürünlerin kaliteleri artacak ve malın fiyatı etkilenecektir. Bu nedenle işletmeler devamlı surette teknolojik rekabet içinde olacak ve teknolojik gelişme sonucunda ekonomik büyüme artacaktır. Schumpeter'e göre büyümenin analizi; yenilik, teknolojik ilerleme ve teknolojik rekabet unsurları dikkate alınarak yapılabilecektir (1939: 83-84).

İkinci Dünya Savaşına katılan ülkelerin ekonomik açıdan yıkıcı etkiler ile karşı karşıya kalması, ekonomik büyüme ve kalkınma ile ilgili araştırma ve çalışmaları arttırmıştır. Neo-Klasik büyüme teorileri bu dönemde literatüre önemli katkılar sağlamıştır. Solow (1956) tarafından ortaya atılan Neo-klasik büyüme teorisinde; ekonomik büyümenin emek ve sermaye girdileri ile açıklanamayan kısmının teknolojik ilerlemeden kaynaklandığını belirtilerek klasik yaklaşımda olduğu gibi teknoloji dışsal kabul edilmiştir. Ancak teknolojik ilerlemenin nereden kaynaklandığına değinilmemiştir. Solow'a göre teknolojik ilerleme üretimde büyümeyi sağlayacak ve bu üretim artışı neticesinde tasarruf ve yatırımların artması sonucunda ekonomik büyüme daha da artabilecektir (Erdoğan ve Canbay, 2016:35). Arrow, üretim sürecinde yaparak öğrenme ve teknolojik gelişmeler ile bilginin sürekli arttığını belirtmiştir. Neo-klasik büyüme teorilerinde teknolojinin ekonomik büyümeyi etkileyeceği belirtilmiş ancak klasik görüşte olduğu gibi teknoloji dışsal kabul edilmiştir.

1980'li yıllara kadar büyüme teorileri arasında oldukça popüler olan Neoklasik büyüme modeline tepki olarak Evrimci (Neo-Schumpeteryan) ortaya çıkmıştır. Evrimci kuram ile, Ar-Ge faaliyetleri sonucunda oluşan teknolojik ilerlemelerin ekonomik büyüme için içsel olduğu kabul edilmiştir. 1980'li yılların sonlarına doğru ortaya çıkan içsel büyüme teorilerinde ekonomik büyümenin ekonominin kendi iç unsurlarına bağlı olduğu ve içsel faktörler tarafından belirlendiği vurgulanmaktadır. İçsel büyüme teorilerinin en önemli ortak noktası iktisadi büyüme süreçlerinde "bilgi" ye verdikleri önem ve üretim fonksiyonunda artan verimlerin geçerli olacağı varsayımdır.

İçsel büyüme modellerinin öncülerinden biri olan Romer (1986)'e göre teknolojik ilerleme ekonomik büyümenin merkezinde yer almaktadır ve teknolojik yenilikler Ar-Ge faaliyetleri sonucunda ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla sadece sermaye birikimi ile ekonomik büyümenin sürdürülemeyeceğini vurgulamıştır. Romer, teknolojik değişimi ülkeler arasındaki gelişmişlik farkını ortadan kaldıracak unsur olarak belirtmektedir (Romer, 1990: 81). Romer modelinde, yeniliğe yönelik harcama yapan firmalar elde ettikleri bilgi ve teknolojiyi yasal koruma altına aldıktan sonra tekeli kar elde etmeye başlamaktadır. Diğer taraftan elde ettikleri bu yüksek karı yeniden Ar-Ge harcamalarında kullanarak sürdürülebilir ekonomik büyümeye katkı sağlamaktadır. Bu bilgi ve teknolojinin diğer

firmalara yayılması ise ülke genelinde toplam etki yaratarak büyüme katkı sağlamaktadır.

Lucas (1988) ise, teknolojinin ekonomik büyüme sürecinde beşerî sermaye vasıtasıyla ekonomik büyüme katkı sağlayacağını belirtmiştir. Beşerî sermayenin ekonomik büyüme olumlu etkileri konusunda daha eski çalışmalar bulunsa da model Lucas ile birlikte anılmaktadır. Lucas'a göre ülkelerin beşerî sermaye birikimleri yaparak öğrenme sonucunda artış gösterebilmektedir (Lucas, 1988; 27). Lucas'ın modelinde beşerî sermaye birikimi bireylerin eğitimi ile gerçekleşmektedir. Eğitim ile artan beşerî sermaye nitelikli insan gücünün yetiştirilmesini sağlamaktadır. Marjinal verimliliği artan nitelikli insan gücü ülkenin refah seviyesini yükseltmekte ve ekonomik büyümeyi hızlandırmaktadır. Lucas, Asya kaplanlarının yakaladığı mucizevi büyüme oranlarında beşerî sermayenin rolüne dikkat çekerek teorisini desteklemektedir.

İçsel büyüme teorilerinin öncülerinden olan Arrow (1962) yaptığı araştırmada bazı sektörlerde artan tecrübeler dolayısıyla zaman içinde firmaların maliyetlerinin düştüğünü, ürün kalitelerinin arttığını ve yeni ürünler geliştirdiklerini fark etmiştir. Bu sürecin yapılan Ar-Ge harcamaları ile değil artan tecrübelerden kaynaklandığını savunarak bu süreci "yaparak öğrenme" olarak tanımlanmıştır. Yaparak öğrenme sonucunda firmalar tecrübe kazanarak üretim sürecinde aynı zamanda teknik bilgiler de üretmiş olacaktır. Üretilen bu bilgi, üreten firmanın yanı sıra diğer firmalara da pozitif bir dışsallık sunmakta ve diğer firmalar tarafından da kullanılarak bilginin yayılması süreci gerçekleşmektedir.

Barro (1990), hükümetlerin yenilik ve eğitime yaptıkları yatırım ile teknolojiye ilerlemenin büyüme üzerine etkisini açıklamaya çalışmıştır. Barro'ya göre, ekonomik büyümenin artırılması ancak yeniliğin teşvik edilmesi ile mümkün olabilecektir. Dolayısıyla içsel büyüme modellerine göre Ar-Ge büyümenin itici gücüdür. İçsel büyüme modellerinde sürdürülebilir büyümenin varlığı fiziksel ve beşerî sermaye, kamu harcamaları düzeyi, ihracat oranı, nüfus artış hızı, dışa açıklık, siyasi istikrar ve patent haklarının korunması gibi belirli koşullar içermektedir (Grosman ve Helpman, 1994:38).

Klasik iktisatçılar ve Neo-klasik iktisatçılar tarafından ekonomik büyüme ile arasındaki ilişkinin reddedildiği ve dışsal olarak görüldüğü teknoloji, Schumpeter ve Evrimci (Neo-Schumpeteryan) kuram ile birlikte ekonomik büyüme için içsel bir değişken olarak kabul edilmiştir. Daha sonra ortaya atılan *İçsel Büyüme Teorileri* ile teknolojik gelişme içsel olarak kabul edilmiş ve Ar-Ge tabanlı büyüme modelleri geliştirilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında kalkınmanın yakalanması için başlayan arayışlar da ortaya atılan büyüme teorileri birçok eleştiriye tabi tutulmuş ve özellikle gelişmiş-gelişmekte olan ülkeler arasındaki büyüme farklarını

açıklamada yetersiz kalmıştır. 1960-1980 döneminde büyük bir kalkınma hamlesi yakalayan *Asya Kaplanları* ülkeleri büyüme teorilerinin tekrar sorgulanmasına neden olmuştur. 1980 sonrasında ortaya atılan içsel büyüme teorileri ile birlikte beşerî sermaye, yenilik, teknolojik ilerleme kavramları yeniden sorgulanmış ve büyüme ile ilişkilerini ortaya koymaya çalışan teori ve modeller geliştirilmiştir. Yukarıda bu teorilerden en çok bilenenlere kısaca değinilmiştir. Çalışmanın bir sonraki bölümünde bu konu ile ilgili literatürde yapılan çalışmalardan bazı örneklere yer verilmiştir.

Literatür Taraması

Ekonomik büyümenin temel makroekonomik hedeflerin başında gelmesi sebebiyle literatürde bu konu ile ilgili birçok çalışma bulunmaktadır. Bu bölümde literatürde Ar-Ge harcamaları, patent başvuruları ve ileri teknoloji ihracatının ekonomik büyüme ile ilişkisini inceleyen çeşitli çalışmalara ayrı başlıklar altında yer verilecektir.

Ar-Ge Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi

Yapılan literatür taramasında Ar-Ge harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştıran birçok çalışmaya rastlanmıştır. Literatürde genel kabul görmüş sonuç Ar-Ge harcamalarının ekonomik büyümeyi arttırdığı yönündedir (Luh ve Chang, 1997; Griliches, 1998; Freire- Seren, 1999). Ancak bazı çalışmalar bu iki değişken arasındaki ilişkinin varlığını doğrulamamaktadır (Aghion ve Howitt, 1992; Sylwester, 2001; Samimi ve Alerasoul, 2009). Bununla birlikte bu iki değişken arasında nedensellik ilişkisine rastlamayan çalışmalar da bulunmaktadır (Lichtenberg, 1993; Altın ve Kaya, 2009). Literatürde yer alan çalışmalardan bazıları aşağıda yer almaktadır.

Canbay (2020b), Türkiye için 1990-2016 verileri ile ARDL sınır testi uygulayarak Ar-Ge harcamalarının kişi başına düşen gelir üzerine etkilerini araştırdığı çalışmada, kamu sektöründeki bu harcamaların özel sektör harcamalarına göre kişi başına düşen geliri daha çok arttırdığını tespit etmiştir. Ayrıca; Canbay (2020c), Türkiye’de Ar-Ge harcamalarının iktisadi büyüme üzerindeki etkilerini incelediği çalışmada 1990-2017 verileri ile ARDL sınır testi yaparak bu harcamaların iktisadi büyümeyi uzun dönemde kısa döneme göre daha fazla arttırdığı sonucuna ulaşmıştır.

Türkmen vd. (2019), 20 OECD ülkesi için 1991-2016 verilerini kullanarak, geliştirilen yeni ekonometrik yöntemleri uyguladığını belirterek Ar-Ge harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmada, bu iki değişken arasındaki ilişkinin pozitif olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Uçak vd. (2018), 1990-2016 yılları verileri ile Türkiye’de Ar-Ge harcamalarının reel GSYH üzerindeki etkilerini analiz ettikleri çalışmada, ARDL sınır testi sonuçlarına göre, bu harcamaların GSYH’ye etkisinin pozitif ve anlamlı olduğu belirtmişlerdir.

Ülger ve Durgun (2017), OECD ülkelerinde Ar-Ge harcamaları ve GSYİH ilişkisini 1996-2015 verileri ile VAR analizi kullanarak araştırmıştır. Çalışma sonucuna göre bu harcamalardaki artışın GSYİH' yi artırdığı tespit edilmiştir.

Gülmez ve Akpolat (2014), yenilik ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmada, Türkiye ve 15 AB ülkesine ait 2000-2010 verilerini kullanarak dinamik panel veri (GMM) yöntemini kullanmışlardır. Ar-Ge harcamaları ve patent sayılarının ekonomik büyüme ile pozitif ve anlamlı bir ilişkinin olduğu belirtmişlerdir. Bu harcamalarının GSYİH' yi patente göre dört kat daha fazla artırdığı sonucuna ulaşmışlardır.

Özcan ve Arı (2014), seçilmiş 15 OECD ülkesi için, 1990-2011 verilerini kullanarak, Ar-Ge harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi panel veri modeli ile inceledikleri çalışmada, bu harcamaların reel kişi başı geliri artırdığı sonucuna ulaşmışlardır. Yenilik faaliyetlerinin desteklenmesi ve yeniliğe yönelik harcamalarının GSYİH içerisindeki payının artırılması gerektiğini belirtmişlerdir.

Gülmez ve Yardımcıoğlu (2012), OECD ülkeleri için 1990-2010 verileri ile Ar-Ge harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki uzun dönemli ilişkiyi panel veri yöntemleriyle araştırdığı çalışmada, uzun dönemde bu iki değişken arasında karşılıklı olarak anlamlı bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Horvath (2011), 1960-1992 verilerini kullanarak, uzun dönemde Ar-Ge'nin ekonomik büyüme üzerine etkisini Bayesci model ortalaması (BMA) ile incelediği çalışmada yapılan analizle uzun vadeli büyümeyi arttırdığı sonucuna ulaşmıştır.

Korkmaz (2010), çalışmasında Ar-Ge harcamaları ile ekonomik büyüme arasında uzun dönem ilişkisinin bulunup bulunmadığını Johansen eşbütünleşme yöntemi ile araştırmıştır. Çalışmada Türkiye için 1990-2008 verileri kullanılmıştır. Çalışma sonuçları iki değişken arasında eşbütünleşme ilişkisinin bulunduğunu göstermiştir. Kısa dönemde bu harcamaların GSYİH' yi etkilediği, uzun dönemde ise iki değişkenin birbirlerini etkiledikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Sadraoui ve Zina (2009), 23 ülke için 1992-2004 verilerini kullanarak panel veri analizi yaptıkları çalışma sonuçlarına göre, tüm ülkeler için Ar-Ge ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin pozitif ve anlamlı olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Saraç (2009), OECD ülkelerine ait 1983-2004 verilerini kullanarak panel veri analizi yaptığı çalışmada, Ar-Ge harcamaları sonucunda ekonomik büyümenin artacağını belirtmiştir.

Samimi ve Alerasoul (2009), Ar-Ge'nin gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyümesi üzerindeki etkisini inceledikleri çalışmada, 2000-2006 yıllarına ait verileri kullanmışlardır. Panel veri regresyon modellerine dayanarak Ar-Ge

harcamaları düşük olan gelişmekte olan ülkelerde, bu değişkenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin önemsiz olduğunu göstermektedir. Bu nedenle, bu ülkelerde hükümetlerin, yenilikçi sektörleri desteklemeleri gerektiğini belirtmişlerdir.

Sylwester (2001), iki farklı ülke grubu için çok değişkenli regresyon kullanılarak Ar-Ge harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında, yapılan analizler sonucunda G7 ülkelerinde gerçekleştirilen bu harcamaların ekonomik büyümeyi arttırdığını ancak OECD ülkeleri için bu değişkenlerin aralarında herhangi bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Griliches (1998), ABD ekonomisi için Ar-Ge harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırdığı çalışmada, bu harcamalardaki artışın reel geliri arttırdığı sonucuna ulaşmıştır. Bu çalışmaya göre, bu harcamalar %10 artarsa, reel gelirin de %7 artacağı belirtilmiştir.

Literatür çalışmaları göz önüne alındığında, Ar-Ge harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkileri olduğu söylenebilir.

Patent ve Ekonomik Büyüme İlişkisi

Literatürde ekonomik büyüme ve patent arasındaki ilişkiyi inceleyen çeşitli çalışmalar da bulunmaktadır. Bunlardan bazıları aşağıda verilmiştir.

Alper (2017), Türkiye 1990-2015 verilerini kullanarak, ekonomik büyüme, Ar-Ge harcamaları, patent sayısı ve yüksek teknoloji ürün ihracatı arasındaki ilişkiyi Hatemi-J asimetrik nedensellik testi uygulayarak incelediği çalışmasında, patent sayısından ekonomik büyümeye nedensellik ilişkisi tespit edilirken, ekonomik büyümeden patent sayısına bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir.

Karakaş ve Adak (2015), Türkiye için 1970-2012 verilerini kullanarak, patent başvuruları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırdıkları çalışmada, yıllık patent başvuruları ve üretim miktarları arasında yapılan analizler sonucunda, bu iki değişkenin uzun dönemde denge ilişkisi içinde olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Ulku (2004), yenilik (patent sayısı) ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi GMM yöntemi ile araştırdığı çalışmada, 1981-1997 verilerini kullanarak yeniliğin kişi başı GSYİH'yi arttırdığı sonucuna ulaşmıştır.

Bu çalışmaların yanı sıra patent değişkeni genellikle ekonomik büyüme ve Ar-Ge ilişkisini araştıran çalışmalarda bağımsız değişken olarak kullanılmıştır (Gülmez ve Akpolat, 2014; Sungur vd., 2016). Literatür incelendiğinde elde edilen sonuçlar doğrultusunda patent sayılarının ekonomik büyümeyi artırıcı etkisi olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

İleri Teknoloji İhracatı ve Ekonomik Büyüme İlişkisi

Yüksek teknolojiye sahip olmak ülkelere birçok açıdan avantaj sağlamaktadır. Bir ülkenin yüksek teknolojiye sahip olması, ülkenin ekonomik büyümesini arttıracığı bu avantajların başında gelmektedir. Üretim miktarındaki artış sayesinde yüksek teknolojiye sahip ülkelerin refah seviyeleri yükselecek ve bu ürünleri diğer ülkelere ihraç etme yoluyla ekonomik büyümeleri artacaktır. Böylece gelişmişlik açısından diğer ülkelerin önüne geçebilmektedir (Konak, 2018;76). Literatürde yüksek teknoloji ihraç eden ülkelerin ekonomik büyümesinin diğer ülkelere daha hızlı olduğu görüşü hakimdir (Lee ve Hong, 2010). İleri teknoloji ihracatı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların bazılarında aşağıda yer verilmiştir.

Canbay (2020a), Türkiye'nin 1989-2016 dönemi verilerini kullanarak yüksek teknoloji ürün ihracatının iktisadi büyüme üzerindeki etkilerini incelediği çalışmada ARDL sınır testi yapmıştır. Yapılan analiz sonucunda uzun dönemde yüksek teknoloji ihracatının artması ile iktisadi büyümenin de artacağını tespit etmiştir.

Kabaklarlı vd. (2018), 14 OECD ülkesine ait 1989-2015 yılları verileri ile eş-bütünleşme, panel PM ve MGE analizleri uygulayarak yüksek teknoloji ihracatı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmeyi amaçladığı çalışmada, bu iki değişken arasında uzun dönemli ilişki olduğunu belirtmişlerdir.

Yıldız (2017), Türkiye ve BRICS ülkelerine ait 2005-2014 verileri ile Panel Sabit Etkiler ve Panel Rassal Etkiler modellerini kullanarak, yüksek teknoloji ihracatı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmada, ileri teknoloji ihracatının artması ile ekonomik büyümenin de artacağı sonucuna ulaşmıştır.

Telatar vd. (2016), Türkiye için 1996:01-2015:03 döneminde, teknoloji yoğun ürün ihracatının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini Engle-Granger eşbütünleşme ve Granger nedensellik testleri ile inceledikleri çalışmada, ileri teknoloji ürün ihracatının ekonomik büyümeyi arttıracığını belirtmişlerdir.

Topallı (2015), yüksek teknoloji ihracatı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki nedensellik testi ile analiz ettiği çalışmada, Türkiye, Güney Kore, Hindistan, Singapur, Brezilya ve Tayland için 1989-2013 yıllarına ait verileri kullanarak ekonomik büyümeden teknoloji ihracatına doğru tek yönlü nedensellik olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Gökmen ve Turen (2013), 15 Avrupa Birliği ülkesine ait 1995-2010 verilerini kullanarak panel veri analizi yaptıkları çalışmada, yüksek teknoloji ihracatı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin pozitif olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Kılavuz ve Altay Topçu (2012), 22 gelişmekte olan ülkeye ait 1998-2006 verileri ile yaptığı panel veri analizi sonuçlarına göre yüksek teknoloji ürün ihracatının ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Gelişmekte olan ülkeler için, olumlu ve dinamik dışsallıklar nedeniyle, düşük teknoloji yerine yüksek teknoloji ürün ihracatı, bu ülkelerin ekonomik büyüme performansına önemli derecede etkisi olduğunu belirtmişlerdir.

Falk (2009), 22 OECD ülkesine ait 1980-2004 verilerini kullanarak, ileri teknoloji ihracatı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi GMM yöntemi ile incelediği çalışmada, ileri teknoloji ürün ihracatı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin pozitif ve anlamlı olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Literatürde yer alan çalışmalar incelendiğinde farklı ülke grupları için Ar-Ge harcamaları, patent başvuruları ve ileri teknoloji ihracatının ekonomik büyüme ile ilişkisini birlikte veya ayrı ayrı inceleyen birçok çalışmaya rastlanmıştır. Makroekonomi politikaları açısından konunun önemini dikkate alarak bu çalışmada 36 OECD ülkesi için 2007-2017 panel verisi ile bu değişkenlerin ekonomik büyüme üzerine etkileri üçüncü bölümde incelenecektir.

Veri Seti, Yöntem, Model ve Ekonometrik Analiz

Dinamik panel veri modelleri, statik panel veri modellerinden farklı olarak model içerisinde bağımlı veya bağımsız değişkene ait gecikmeli değerlere yer vermektedir. Dinamik panel veri modellerinden, bağımlı değişkenin gecikmeli halinin bağımsız değişkenler içerisinde yer aldığı modeller otoregresif panel veri modelleri olarak anılmaktadır (Tatoğlu 2018b: 113). Bu modelde de bağımlı değişken olan GSYH'nın gecikmeli haline bağımsız değişkenler içerisinde yer verilerek otoregresif model kullanılmıştır.

Bu tip modellerde bağımsız değişkenler içerisinde yer alan bağımlı değişkenin gecikmeli hali hata terimi ile korelasyonlu olduğundan dışsallık varsayımına uymamaktadır. Başka bir deyişle içsellik problemine neden olmaktadır. Ayrıca modelde yer alan bağımlı değişkenin gecikmeli hali gözlenemeyen etkilerle de korelasyona neden olacaktır (Baltagi, 2005: 135-139). İçsellik problemi nedeniyle bu tip modellerin havuzlanmış en küçük kareler yöntemi (OLS) yöntemi ile elde edilen tahminleri sapmalı ve tutarsız olacaktır. Hata teriminin bağımlı değişkenin gecikmeli hali ile korelasyonlu olması rassal etkiler modelinin de önemli bir varsayımını $E(X_{it} \mu_i) = 0$ ihmal etmektedir. Bu nedenle rassal etkiler tahminleri de tutarlı ve güvenilir olmayacaktır.

Sabit etkiler modelinde ise bağımsız değişkenler ile birim etkilerin korelasyonlu olması modelin temel varsayımlarını ihlal etmemektedir. Bunun ana nedeni sabit etkiler modelinde grup içi dönüşümün birim etkiyi

yok etmesidir (Tatoğlu 2018b: 119). Ancak Nickell (1981) $N > T^2$ olması durumunda "Nickell Sapması" olacağına dikkat çekmiştir ve bu durumda tahmincilerin tutarsız olacağını savunmuştur. Daha sonra yapılan Monte Carlo simülasyonları ise Nickell sapmasına rağmen parametrelerin düzeltilerek gölge değişkenli en küçük kareler yöntemi ile tutarlı tahminlerin yapılabileceğini göstermiştir.

Arellano ve Bond (1991) birinci fark dönüşümü yönteminde tüm moment koşullarının yerine getirilemeyeceğini tespit etmiş ve gecikmeli değişkenlerden geçerli olanların tamamının araç değişken olarak kullanıldığı Genelleştirilmiş Momentler Tahmincisi (GMM) yöntemini geliştirmiştir. Aslında GMM tahmincisi ilk olarak Holtz-Eakin vd. (1988) tarafından önerilmiştir ancak yöntem kaynağı olarak literatürde Arellano ve Bond (1991) makalesine atıf yapılmaktadır (Roodman: 2009b:87). Bu yöntem iki aşamalı olup: Birinci aşamada birinci fark modeli dönüştürülmekte, ikinci aşamada dönüştürülmüş model genelleştirilmiş en küçük kareler yöntemi ile tahmin edilmektedir (Tatoğlu 2018b: 129). Son dönemde yaygın olarak kullanılan GMM tahmincilerinin tercih edilmesindeki en önemli sebep modellemedeki temel sorunlara getirdiği çözümlerdir. GMM'in çözüm getirdiği modelleme sorunları: İçsellik sorunu, sabit etkiler ve dinamik panel sapmasıdır (Roodman, 2009a:136).

Arellano ve Bond (1991) tahmincisi büyük N ve küçük T panel verileri için dizayn edilmiştir (Mileva, 2007:3). Roodman'a (2009b) göre N küçük olması durumunda T ile birlikte artan araç değişkenler, standart hataların ve Arellano- Bond otokorelasyon testinin güvensiz olmasına neden olabilecektir. Modelde kullanılan veri setinin (N:36 ve T:11) GMM için geçerli bu önemli varsayımına uygun olduğu görülmektedir. Dinamik modellerde bağımlı değişkenin gecikmeli değerinin bağımsız değişkenler arasında modele ilave edilmesi aşağıdaki gibi gösterilmektedir. (Hsiao 2003: 69).

$$y_{it} = \gamma y_{i,t-1} + \beta' x_{it} + \alpha_i^* + \lambda_t + u_{it},$$

$$i = 1, \dots, N, \quad t = 1, \dots, T,$$

Bu çalışmada teknolojiye ilişkin göstergelerden Ar-Ge harcamaları, patent sayıları ve ileri-teknoloji ihracatının ekonomik büyüme üzerindeki etkisine dair ekonometrik analiz yapılmıştır. Bağımlı değişken olarak seçilen ve büyümeyi temsil eden GSYH'nın gecikmeli değerleri de modele dahil edilerek otoregresif panel veri modeli oluşturulmuştur. İçsellik ve yukarıda bahsedilen diğer ekonometrik nedenlerden dolayı modelin analizi için en uygun yöntem olduğu değerlendirilen Arellano ve Bond (1991) GMM tercih edilmiştir. Ekonometrik model aşağıdaki şekilde kurulmuştur.

² N: Birim boyutu, T: Zaman boyutu

$$gdp_{i,t} = \beta_1 gdp_{i,t-1} + \beta_2 gdp_{i,t-2} + \beta_3 p_{i,t} + \beta_4 t_{i,t} + \beta_5 rd_{i,t}$$

Bağımlı değişken olarak kullanılan gdp GSYH'yı, p patent sayılarını, t ileri teknoloji ihracatını ve rd Ar-Ge harcamalarını temsil etmektedir. OECD Data ve Worldbank Data veri bankalarından elde edilen veri seti 36 OECD ülkesi için 2007-2017 yıllarını kapsamaktadır. Veri setine ilişkin özet tablosu aşağıda Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Değişkenler Özet Tablosu

Değişken	Gözlem s.	Ort.	Std. sap.	Min	Max
lngdp	396	10.47825	0.3779102	9.563321	11.6325
lnp	395	4.866287	2.465863	-5.115996	9.868018
lnt	395	23.04645	1.84434	18.36918	26.23218
lnrd	376	6.309966	0.909975	3.95567	7.723663

Analizin ilk aşamasında havuzlanmış en küçük kareler yöntemi ile elde edilen sonuçlar Tablo 2'de verilmiştir. Yapılan klasik modelin geçerli olabilmesi için gerekli olan homojenlik testlerinden birim ve zaman etkilerin varlığına ilişkin F testi uygulanmıştır. Birim etkilerin varlığını sınamak için yapılan F testinde, $H_0: \mu_i=0$ (Tüm birim etkiler sıfıra eşittir) hipotezi; zaman etkisinin varlığını sınamak için yapılan F testinde $H_0: \mu_i=0$ (Tüm zaman etkileri sıfıra eşittir) hipotezi test edilmiştir. Birim etkileri (1) ve zaman etkileri (2) testlerinde H_0 hipotezi reddedilmektedir. Dolayısıyla hem birim etkileri hem zaman etkileri olduğu görülmektedir.

$$F(35, 336) = 66.26 \quad \text{Prob} > F = 0.0000 \quad (1)$$

$$F(10, 361) = 2.74 \quad \text{Prob} > F = 0.0029 \quad (2)$$

Klasik modelde karşılaşılan birim ve zaman etkilerinin varlığı, sabit etkiler ya da rassal etkiler modelinin kullanılması gerektiğine işaret etmektedir. Sabit veya rassal etkiler modeli öncesinde klasik model için yapılan Wooldridge otokorelasyon testi (3) ve Breusch-Pagan / Cook-Weisberg değişen varyans testi (4) sonuçları da hem otokorelasyon hem değişen varyans problemi varlığına işaret etmektedir.

$$F(1, 32) = 242.539 \quad \text{Prob} > F = 0.0000 \quad (3)$$

$$\text{chi}^2(3) = 113.82 \quad \text{Prob} > \text{chi}^2 = 0.0000 \quad (4)$$

Regresyon analizi öncesinde sabit etkiler veya rassal etkiler tahmincileri arasında seçim yapmak amacıyla Hausman spesifikasyon testi yapılmıştır. Bu test, genelleştirilmiş en küçük kareler ve grup içi tahmincilerin varyans kovaryans matrislerinin farklarını gösteren H istatistiğinden yararlanmaktadır (Tatoğlu, 2018a:185). Yapılan testin parametre sayısına eşit

Ar-Ge, Patent ve İleri Teknoloji İhracatının Ekonomik Büyüme Etkileri: OECD Ülkeleri İçin Dinamik Panel Veri Analizi

olarak 3 serbestlik dereceli χ^2 tablosu ile karşılaştırıldığı görülmektedir. Yapılan test sonucunda H_0 "Parametreler arasındaki fark sistematik değildir" hipotezi reddedilmektedir (5). Bu nedenle sabit etkiler regresyon analizi kullanılmıştır.

$$\chi^2(3) = (b-B)'[(V_b-V_B)^{-1}](b-B) = 17.30 \quad \text{Prob}>\chi^2 = 0.0006 \quad (5)$$

Tablo 2. OLS, Sabit Etkiler ve Rassal Etkiler Analizi

Değişkenler	OLS	Sabit Etkiler	Rassal Etkiler
Patent, log	-0.00128 (0.00932)	0.0213** (0.00965)	0.00921 (0.00896)
Tek.ihc., log	-0.0257** (0.0107)	-0.000819 (0.0178)	-0.0158 (0.0143)
Ar-Ge, log	0.373*** (0.0156)	0.470*** (0.0239)	0.453*** (0.0208)
Sabit	8.711*** (0.253)	7.415*** (0.358)	7.928*** (0.294)
Gözlem Sayısı	375	375	375
R-kare	0.718	0.627	0.624

Sabit etkiler analiz sonuçları Tablo 2’de verilmiştir. Sonuçların güvenilirliğini test etmek amacıyla; otokorelasyon, değişen varyans ve yatay kesit bağımlılığı varsayımları kontrol edilmiştir. Değişen varyans probleminin kontrolü için değiştirilmiş Wald testi (6), otokorelasyon kontrolü için Baltagi Wu’nun LBI testi ve Bhargava, Franzini ve Narandranathan’ın Durbin-Watson testi (7) kullanılmıştır. Test sonuçları sabit etkiler modeli için hem değişen varyans hem otokorelasyon varlığına işaret etmektedir. Yatay kesit bağımlılığı kontrolü için modelimizde olduğu gibi N büyük ve T küçük şeklindeki kesitlerde kullanılabilen Pesaran CD testi kullanılmıştır. Test sonucunda birimler arası korelasyon olduğu görülmüştür.

$$\chi^2(36) = 50135.89 \quad \text{Prob}>\chi^2 = 0.0000 \quad (6)$$

$$\text{Baltagi-Wu LBI} = .74325468 \quad \text{Durbin-Watson} = .38469994 \quad (7)$$

İçsellik problemi başta olmak üzere yukarıda bahsedilen diğer ekonometrik problemlerin varlığından dolayı modelin analizi için en uygun yöntem olduğu değerlendirilen Arellano ve Bond (1991) GMM tercih edilmiştir. Dinamik panel analizi bir ve iki aşamalı tahminler kullanılmak suretiyle iki ayrı şekilde yapılmıştır. GMM tahminlerinde kullanılan araç değişken

sayısı T (zaman boyutu) ile birlikte arttığından bazı durumlarda araç değişken sayısı N'den (birim boyutu) fazla olabilmektedir. Bu durum testlerin sapmalı olmasına neden olabilecektir (Tatoğlu 2018b: 130). Yapılan analizde de bu husus dikkate alınmış ve ilk analizde araç değişken sayısının birim boyutundan fazla olduğu görülmüştür. Bu durumdan kaynaklı sapmayı engellemek amacıyla araç olarak kullanılacak bağımlı değişken için maksimum gecikme tanımlanmış ve araç değişken sayısının birim boyutundan düşük olması sağlanmıştır. Maksimum gecikme tanımlanması sonucunda araç değişken sayısı:20, birim boyutu:34 olarak analiz tamamlanmıştır. GMM analizlerinde, otokorelasyon testi ve dirençli tahmincilerin standart hataları, birimler arasında korelasyon olmadığını varsaymaktadır. Oluşturulacak zaman kukla değişkenleri bu varsayımın geçerli olmasını desteklemektedir (Roodman, 2009b:128). Bu nedenle yapılan dinamik panel analizinde zaman boyutu olarak kullanılan "yıl" değişkenleri için kukla değişkenler oluşturulmuştur. Analiz sonucunda elde edilen sonuçlar aşağıda Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3. Arellano ve Bond Dinamik Panel Veri Analizi

Değişkenler	GMM 1	GMM 2
Gdp_1, log	0.447 (0.349)	0.261 (0.467)
Gdp_2, log	0.185 (0.462)	0.372 (0.446)
Patent, log	0.0101*** (0.00341)	0.0117* (0.00607)
Tek.ihc, log	0.0308 (0.0199)	0.0129 (0.0197)
Ar-Ge, log	0.114*** (0.0224)	0.134*** (0.0297)
Yıl Kukla Değ.	0.0146* (0.00805)	0.0131* (0.00686)
Gözlem S.	260	260
Wald chi2	1835.42 (p=0.0000)	2323.34 (p=0.0000)
Grup	34	34
Arç. Değ.	20	20
AR (2) (p)	0.4032	0.2876
Sargan İst. (p)	0.4833	0.2115
*** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1		
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Dirençli tahminciler elde edilirken İsviçre ve Yeni Zelanda veri eksikliği nedeniyle analiz programı tarafından otomatik olarak dışlanmış. 		
Parantez içi standart hatalar:		
<ul style="list-style-type: none"> • 1 aşamalı GMM için Arellano ve Bond dirençli tahmincisini, • 2 aşamalı GMM için Windmeijer dirençli tahmincisini vermektedir. 		

Bir aşamalı GMM tahmincisi ile analizden beklenen istatistiksel anlamlılık sağlanmıştır ve Arellano-Bond dirençli tahmincileri elde edilmiştir. Daha sonra otokorelasyon ve değişen varyans problemine karşı bir aşamalı GMM tahmincilerini düzelteren iki aşamalı GMM tahmincileri ile analiz tekrar yapılmıştır (Tatoğlu, 2018b:134). Ancak kullanılan analiz programı "İki aşamalı Arellano- Bond dinamik panel veri tahminci sonuçlarında standart

hataların aşığına doğru sapmalı olabileceğı ve dirençli standart hataların kullanılması gerektiğı” uyarısı vermektedir. Bu uyarı üzerine analizde Windmeijer (2005) tarafından iki aşamalı standart hatalar için önerilen küçük örnek düzeltmesi uygulanmıştır. Windmeijer düzeltmesi ile üretilen iki aşamalı tahminler bir aşamalı tahminlere göre oldukça doğrudur ve iki aşamalı düzeltilmiş standart hatalar bir aşamalıya göre daha üstündür (Roodman: 2009b:97).

Tablo 3’de GMM2 sütununda verilen iki aşamalı GMM dirençli tahminlerle elde edilen sonuçlara göre:

- Patent sayısı ile büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğu ve bu ilişkinin %10 anlamlılık düzeyinde istatistiki olarak anlamlı olduğu, patent sayısındaki her %1’lik artışın büyümeyi %0,01 arttırdığı,
- İleri-teknoloji ihracatı ile büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğu ancak bu ilişkinin istatistiki olarak anlamlı olmadığı,
- Ar-Ge harcamaları ile büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğu ve bu ilişkinin %1 anlamlılık düzeyinde istatistiki olarak anlamlı olduğu, Ar-Ge harcamalarındaki her %1’lik artışın büyümeyi %0,13 arttırdığı görülmektedir.

Arellano ve Bond (1991), Arellano ve Bover (1995) ve Blundell ve Bond’a (1998) göre GMM sonuçlarının tutarlı ve güvenilir kabul edilebilmesi için ikinci dereceden otokorelasyon ve araç değişkenleri geçerliliğı testi yapılmalıdır. Araç değişkenlerin aşırı tanımlama kısıtlamaları yaygın olarak Hansen (1982) J testi ve Sargan (1958) testi ile kontrol edilmektedir (Arellano, 2003:193; Roodman, 2019a:141; 2009b:97). Araçların geçerliliğı için yapılan Sargan testinde H_0 hipotezi “Aşırı tanımlama kısıtlamaları geçerlidir” şeklindedir. Test sonucunda H_0 hipotezi reddedilememektedir. Başka bir deyişle kullanılan araç değişkenler için içsellik yoktur. Bu durum kalıntılarla açıklayıcı değişkenler arasında korelasyon olmadığını göstermektedir (Tatoğlu 2018b: 148). Özetle, Tablo 1’de verilen Sargan istatistiğı sonucuna göre modelde araç değişkenlerin kullanımının uygun olduğu görülmektedir.

Analiz sonucunda yapılan ikinci dereceden otokorelasyon testi için H_0 hipotezi “Otokorelasyon yoktur” şeklindedir. GMM analizlerinde birinci dereceden otokorelasyon olması beklenen bir sonuçtur ancak modelin güvenilirliğı için ikinci dereceden otokorelasyon olmaması gerekmektedir (Mileva, 2007: 7). Tablo 3’de verilen ikinci dereceden otokorelasyon sonucuna göre H_0 hipotezi reddedilememektedir. Yani modelde ikinci dereceden otokorelasyon yoktur. Ayrıca yine Tablo 3’de verilen Wald testi istatistiğı sonucu anlamlıdır ve modelin bir bütün olarak anlamlılığına işaret etmektedir.

Sonuç

Teknolojinin büyümeye etkisine yönelik olarak yapılan ekonometrik analizde, patent ve Ar-Ge' nin büyüme üzerinde pozitif etkisinin olduğu ve bu etkinin istatistiki olarak anlamlı olduğu bulunmuştur. Bununla birlikte ileri teknoloji ihracatının büyüme üzerindeki etkisi istatistiki olarak anlamlı bulunamamıştır. Ayrıca ekonometrik analiz sonuçlarına göre Ar-Ge harcamalarının büyüme üzerindeki etkisi patente göre çok daha fazladır. Elde edilen sonuçlar içsel büyüme teorilerinde desteklenen teknolojinin itici güç olması özelliğini doğrulamaktadır.

Ar-Ge harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi literatürde belirtilen birçok çalışma ile uyumludur (Luh ve Chang, 1997; Griliches, 1998; Freire- Seren, 1999; Sylwester 2001; Saraç 2009; Sadraoui ve Zina 2009; Horvath 2011; Özcan ve Arı 2014; Gülmez ve Akpolat 2014; Ülger ve Durgun 2017; Uçak vd. 2018; Türkmen vd. 2019; Canbay 2020b; Canbay 2020c). Patent değişkenine bakıldığında elde edilen sonuç genel literatür ile uyumlu olarak ekonomik büyümeyi arttırdığı görülmektedir (Ulku 2004; Gülmez ve Akpolat, 2014; Sungur vd., 2016; Alper 2017). Yüksek teknoloji ürün ihracatının ülkelerin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin pozitif olması literatürde genel kabul görmüş sonuçtur (Falk 2009; Kılavuz ve Altay Topçu 2012; Gökmen ve Turen 2013; Telatar vd. 2016; Yıldız 2017; Canbay 2020a) ancak bu çalışmada OECD ülkeleri için elde edilen sonuçlarda bu ilişki istatistiki olarak ispat edilememiştir.

Elde edilen bulgular ülkelerin temel makro hedeflerinden biri olan ekonomik büyümenin kaynaklarından birinin teknoloji olduğunu ampirik uygulama ile kanıtlamıştır. Dolayısıyla makro ekonomik politikalar çerçevesinde Ar-Ge ve patent faaliyetlerinin önemini artırılması gereği ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte teknolojiye yatırım yapan ve bu yatırımlar sonucunda teknolojik yetkinliklerini arttıran ülkelerin ekonomik büyüme üzerinde de kazanımlar sağladığı sonucuna ulaşılmıştır. Analiz, farklı ekonomik büyüklükler ve farklı gelişmişlik seviyelerine sahip OECD ülkeleri için yapılmıştır. Bu nedenle analizin politika yapıcılar için daha kabul edilebilir ve genel sonuçlar olarak görülebileceği değerlendirilmektedir.

Özellikle 1960 sonrasında büyük sıçrama yakalamış olan ülkelerin hızlı kalkınmalarının temelinde beşerî sermaye ve yüksek Ar-Ge harcamaları görülmektedir. Beşerî sermayeye ve yeniliğe yönelik yapılan uzun vadeli yatırımlar teknolojik ilerlemelerin önünü açmış ve büyümeyi hızlandırmıştır. 1960-1994 arasındaki dönemde Güney Kore, Tayvan ve Singapur ortalama %8 üzerinde büyüme oranına ulaşırken sanayileşmiş ülkeler için bu oran yalnızca %3,5 civarındadır. Literatürde sayısız kez ele alınan bu mucizevi büyüme, eğitime ve teknolojiye yapılan yatırımların önemini tekrar tekrar ortaya koymuştur. Bu ülkelerin yakaladıkları hızlı büyüme oranı logaritmik artış nedeniyle aynı dönemde benzer ekonomilere

sahip ve gelişmekte olan Türkiye ve Filipinler gibi ülkelerle arasındaki makası daha da açmıştır. Kişi başına düşen gelir bazında başlangıç noktaları Türkiye ve Filipinler'e çok yakın olan bu ülkelerde uygulanan bilim ve teknoloji politikaları başarıyı da beraberinde getirmiştir. Teknolojik ilerleme, yalnızca hükümetlerin sağladığı Ar-Ge destekleri ve yatırımları ile değil, özel sektörle hükümetlerin eş güdümlü çalışması ile birlikte mümkün olmuştur. Örneğin; Güney Kore'nin ilk kalkınma planlarında göze çarpan Hyundai, LG, Samsung gibi chaebol firmaları günümüzde dahi sektörlerinde ilk sıralarda yer almaktadır.

Hükümetlerin uygulayacakları bilim ve teknoloji politikalarının teknolojik ilerlemeye katkı sunacağı şüphesizdir. Ancak bu tip politikalar uzun soluklu ve sabırlı yatırımlar gerektiren, toplumun her ögesinin aktif katılımını gerektiren planlamalardır. Nitelikli insan gücü için eğitimin ve ileri teknolojiler için Ar-Ge'nin, girişimciliğin ve yenilikçiliğin önü açan politikalar yalnızca politika metinlerinde kalmamalı ve toplumun her kademesinde karşılık bulmalıdır. Yüksek öğrenim kurumlarının sanayi iş birliği desteklenmeli ve mevcut beşerî sermayenin ekonomiye kazandırılması için gerekli Teknopark benzeri platformlar daha güçlü kılınmalıdır. Yapılan bu ampirik çalışma Ar-Ge ve patent bazında teknolojinin ekonomik büyüme için ne kadar önemli olduğunu bir kez daha ortaya koymuştur.

Kaynakça / Reference

- Aghion, P. ve Howitt, P. (1992). A Model of Through Creative Destruction, *Econometrica*, 60(2), 323-351.
- Alper, A. E. (2018). Türkiye'de Patent, Ar-Ge Harcamaları, İhracat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Bayer-Hanck Eş Bütünleşme Analizi, In ICPESS (International Congress on Politic, Economic and Social Studies) (No. 3).
- Altın, O. ve Kaya, A. (2009). Türkiye'de Ar-Ge Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensel İlişkinin Analizi, *Ege Akademik Bakış*, 9(1), 251-259.
- Altıntaş, H. ve Mercan, M. (2015). Ar-ge harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi: OECD ülkeleri üzerine yatay kesit bağımlılığı altında panel eşbütünleşme analizi, *Ankara Üniversitesi, SBF Dergisi*, 70 (2), 345-376.
- Arellano, M. (2003). *Panel Data Econometrics*, Oxford: Oxford University Press.

- Arellano, M. ve Bond, S. (1991). Some Tests of Specification for Panel Data: Monte Carlo Evidence and an Application to Employment Equations, *Review of Economic Studies*, 58, 277-297.
- Arellano, M. ve Bover, O. (1995). Another Look at the Instrumental Variables Estimation of Error Component Models, *Journal of Econometrics*, 68, 29-51.
- Arrow, K. J. (1962). The Economic Implications of Learning by Doing, *The Review of Economic Studies*, 29(3), 155-173.
- Baltagi, B.H, (2005). *Econometric Analysis of Panel Data*. 3rd Edition, New York: John Wiley & Sons Inc.
- Barro, R. J. (1990). Government Spending in a Simple Model of Endogenous Growth, *The Journal of Political Economy*, 98(5), 103-125.
- Bilbao-Osorio, B. ve Rodriguez-Pose, A. (2004). From R&D To Innovation and Economic Growth in the EU, *Growth and Change*, 35(4), 434-455.
- Blundell, R. ve Bond, S., (1998). Initial Conditions and Moment Restrictions in Dynamic Panel Data Models, *Journal of Econometrics*, 87, 115-143.
- Canbay, Ş. (2020a). Investigating The Effect Of Turkey's High-Tech Exports On The Economic Growth Using The Structural Break ARDL Bounds Testing, *Electronic Journal of Social Sciences*, 19(74). 865-878.
- Canbay, Ş. (2020b). Türkiye’de Özel Sektör ile Kamu Sektörüne Ait Araştırma ve Geliştirme (Ar-Ge) Harcamalarının Kişi Başına Düşen Gelir Üzerine Katkısı Bulunuyor mu?, *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, 5(10), 38-52.
- Canbay, Ş. (2020c). Türkiye’de Savunma Harcamaları ile Araştırma ve Geliştirme (AR-GE) Harcamalarının İktisadi Büyümeye Etkisinin Kısa ve Uzun Dönemli Analizi, *Savunma Bilimleri Dergisi*, 19(37), 1-24.
- Erdoğan, S. ve Canbay, Ş. (2016). İktisadi Büyüme-Araştırma ve Geliştirme (Ar-Ge) Harcamaları İlişkisi Üzerine Teorik Bir İnceleme, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 29-43.
- Falk, M. (2009). High-tech Exports and Economic Growth in Industrialized Countries, *Applied Economics Letters*, 16(10), 1025-1028.
- Freire-Serén, M. J. (1999). Aggregate R&D Expenditure and Endogenous Economic Growth, *UFAE and IAE Working Papers*, No.WP 436.99.
- Gökmen, Y. ve Turen, U. (2013). The Determinants of high technology exports volume: A panel data analysis of EU-15 countries. *International Journal of Management, Economics and Social Sciences*, 2(3), 217-232.
- Griliches, Z. (1998). Introduction to R&D and Productivity: The Econometric Evidence NBER Chapters, in: *R&D and Productivity: The Econometric Evidence*, (pages 1-14), National Bureau of Economic Research, Inc.

- Grossman, G. M. ve Helpman, E. (1994). Endogenous innovation in the theory of growth, *Journal of Economic Perspectives*, 8(1), 23-44.
- Gülmez, A. ve Akpolat, A. G. (2014). AR-GE, İnovasyon ve Ekonomik Büyüme: Türkiye ve AB Örneği İçin Dinamik Panel Veri Analizi, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(2), 1-17.
- Gülmez, A. ve Yardımcıoğlu, F. (2012). OECD Ülkelerinde Ar-Ge Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Eşbütünlük ve Panel Nedensellik Analizi (1990-2010), *Maliye Dergisi*, 163(1), 335-353.
- Hansen, L. P. (1982). Large Sample Properties of Generalized Method of Moments Estimators, *Econometrica*, 50, 1029-1054.
- Hiç, M. (1988). *Büyüme ve Gelişme Ekonomisi*, İstanbul: Mentek Kitabevi.
- Holtz-Eakin, D., Newey, W. ve Rosen, H. S. (1988). Estimating Vector Autoregressions With Panel Data, *Econometrica*, 56, 1371-1395.
- Horvath, R. (2011). Research & Development and Growth: A Bayesian Model Averaging Analysis, *Economic Modelling*, 28(6), 2669-2673.
- Hsiao, C., (2003). *Analysis of Panel Data*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Kabaklarlı, E., Duran, M. S., ve Üçler, Y. (2018). High-Technology Exports and Economic Growth: Panel Data Analysis for Selected OECD Countries High-Technology Exports and Economic Growth: Panel Data Analysis for Selected OECD Countries, *Forum Scientiae Oeconomia*, 6(2), 47-60.
- Karakaş, M. ve Adak, M. (2015). Türkiye’de Ar-Ge, Patent ve Ekonomik Büyüme İlişkisi (1970-2012), *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(9), 127-145.
- Kılavuz, E. ve Topçu Altay, B. (2012). Export and economic growth in the case of the manufacturing industry: Panel data analysis of developing countries, *International Journal of Economics and Financial Issues*, 2(2), 201-215.
- Konak, A. (2018). Yüksek Teknoloji İçeren Ürün İhracatının İhracat Hacmi ve Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi; Seçilmiş OECD Ülkeleri ve Türkiye Örneği, *JOMELIPS-Journal of Management Economics Literature Islamic and Political Sciences*, 3(2), 56-80.
- Korkmaz, S. (2010). Türkiye’de Ar-Ge Yatırımları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Var Modeli ile Analizi, *Journal of Yaşar University*, 5(20), 3320-3330.
- Lee, J. W. ve Hong, K. (2010). Economic growth in Asia: Determinants and prospects, Manila: Asian Development Bank Economics, *Working Paper Series*, No. 220. 1-30
- Lichtenberg, F. R. (1993). R&D Investment and International Productivity Differences, *NBER Working Paper Series*, Vol.W4161.

- Lucas, R.E. (1988). On Mechanism of Economic Development, *Journal of Monetary Economics*, 22(1), 3-42.
- Luh, Y. H. ve Chang, S.K. (1997). Building The Dynamic Linkages Between R&D and Productivity Growth, *Journal of Asian Economics*, 8(4), 525-545.
- Malthus, T. (1798). *An Essay on Principle of Population*, London: J.Johnson.
- Marx, K. (2011). *Kapital*, (İkinci Cilt. 8. Baskı). Alaattin Bilgi (çev.), Ankara: Sol Yayınları.
- Mileva, E., (2007). *Using Arellano-Bond Dynamic Panel GMM Estimators in Stata*, New York: Fordham University.
- Miroslav, V., Boris, M. ve Mitja, C. (2009). R&D and Economic Growth in Slovenia: A Dynamic General Equilibrium Approach with Endogenous Growth, *Panoeconomicus*, 1, 67-89.
- Nickell, S., (1981). Biases in Dynamic Models with Fixed Effects, *Econometrica*, 49, 1417-1426.
- Özcan, B. ve Arı, A. (2014). Araştırma-Geliştirme Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Veri Analizi, *Maliye Dergisi*, 166(1), 39-55.
- Romer, P. M. (1990). Endogenous Technological Change, *Journal of Political Economy*, (98), 71-102.
- Roodman, D. M. (2009a). A Note on the Theme of Too Many Instruments, *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 71, 135-158.
- Roodman, D. M. (2009b). How to Do xtabond2: An Introduction to Difference and System GMM in Stata, *The Stata Journal*, 9(1), 86-136.
- Sadraoui, T. ve Zina, N. B. (2009). A Dynamic Panel Data Analysis for R&D Cooperation and Economic Growth, *International Journal of Foresight and Innovation Policy*, 5(4), 218-233.
- Samimi, A. J. ve Alerasoul, S. M. (2009). R&D and Economic Growth: New Evidence from Some Developing Countries, *Australian Journal of Basic and Applied Sciences*, 3(4), 3464-3469.
- Saraç, B.T. (2009). *Araştırma-Geliştirme Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Panel Veri Analizi*, EconAnadolu 2009: Anadolu International Conference in Economics, June 17-19, 2009, Eskişehir, Turkey.
- Sargan, J. D., (1958). The Estimation of Economic Relationships Using Instrumental Variables, *Econometrica*, 26, 393-415.
- Schumpeter, J. A. (1939). *Business Cycles*, New York: McGraw-Hill.
- Smith, A. (2006). *Milletlerin Zenginliği*, (Çev: Haldun Derin), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Solow, R. M. (1956). A Contribution to the Theory of Economic Growth, *The Quarterly Journal of Economics*, 70(1), 65-94.

- Sungur, O., Aydın H. İ. ve Eren, M. V. (2016). Türkiye'de Ar-Ge, İnovasyon, İhracat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Asimetrik Nedensellik Analizi, *Suleyman Demirel University Journal of Faculty of Economics & Administrative Sciences*, 21(1), 173-192.
- Sylwester, K. (2001). R&D and Economic Growth, *Knowledge, Technology & Policy*, 13(4), 71-84.
- Tatoğlu, F. Y. (2018a) *Panel Veri Ekonometrisi: Stata Uygulamalı*, 4.Baskı, İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Tatoğlu, Y. F. (2018b), *İleri Panel Veri Ekonometrisi: Stata Uygulamalı*, 3. Baskı, İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Telatar, O. M., Değer, M. K. ve Doğanay, M.A. (2016). Teknoloji Yoğunluklu Ürün İhracatının Ekonomik Büyüme Etkisi: Türkiye Örneği (1996:Q1-2015:Q3), *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 30(4), 921-934.
- Topallı, N. (2015). Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Ekonomik Büyüme Ve Yüksek Teknoloji İhracatı Arasında Bir Nedensellik İlişkisi, *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 1(1), 277-285.
- Türkmen, S. (2019). Seçilmiş OECD Ülkelerinde Ar-Ge ve Ekonomik Büyüme: Panel Eşbütünleşme Yaklaşımından Yeni Kanıtlar, *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 14(2), 1-13.
- Uçak, S., Kuvat, Ö. ve AYTEKİN, A. G. (2018). Türkiye'de Ar-Ge Harcamaları-Büyüme İlişkisi: ARDL Yöntemi, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(2), 129-159.
- Ulku, H. (2004). R&D, Innovation, and Economic Growth: An Empirical Analysis, *IMF Working Paper*, no.185.
- Ülger, Ö. ve Durgun, Ö. (2017). Seçilmiş OECD Ülkelerinde Ar-Ge Harcamalarının Büyüme Üzerine Etkileri, *Ömer Halis Demir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(4), 105-130.
- Ünsal, Erdal M. (2007). *İktisadi Büyüme*, Ankara: İmaj Yayınevi.
- Windmeijer, F., (2005). A Finite Sample Correction for the Variance of Linear Efficient Two-Step Gmm Estimators, *Journal of Econometrics*, 126, 25-51.
- Yardımcı, P. (2006). İçsel büyüme modelleri ve Türkiye ekonomisinde içsel büyümenin dinamikleri, *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2006(1), 96-114.
- Yıldız, Ü. (2017). Brics Ülkeleri ve Türkiye'de Yüksek Teknoloji İhracatı ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Panel Veri Analizi, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Dergisi*, 53, 26-34.

[itobiad], 2021, 10 (1): 461-477.

Sofistike Ürün İhracatının İlgili Sektör ve Ülke İhracatı İçerisindeki
Önemi: Nano Kalsit Örneği

**The Importance of Sophisticated Product Export Related Sector
and In Country Export: Nano Calcite Example**

İbrahim ÖZAYTÜRK

Öğretim Görevlisi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Niğde Sosyal
Bilimler MYO, Finans, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü
Lecture, N. Ömer Halisdemir Univ. Niğde Vocational School of Social
Sciences Department of Finance-Banking and Insurance
ibrahim.ozayturk@ohu.edu.tr / 0000-0001-5292-6313

Ruhan İRİ

Dr. Öğretim Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Niğde Sosyal
Bilimler MYO, Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü
Asst.Prof., N. Ömer Halisdemir Univ. Niğde Vocational School of Social
Sciences Department of Marketing and Advertising
ruhaniri@ohu.edu.tr / 0000-0002-5981-9673

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 07.08.2020
Kabul Tarihi / Accepted : 15.01.2021
Yayın Tarihi / Published : 14.03.2021
Yayın Sezonu : Ocak-Şubat-Mart
Pub Date Season : January-February-March

Atıf/Cite as: Özaytürk, İ , İri, R . (2021). The Importance of Sophisticated Product Export Related Sector and In Country Export: Nano Calcite Example . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 10 (1) , 461-477 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/60435/777743>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Sofistike Ürün İhracatının İlgili Sektör ve Ülke İhracatı İçerisindeki Önemi: Nano Kalsit Örneği

Öz

Son yıllarda inovasyon kapsamında işletmelerin üretimlerini geliştirme becerileri ve kompleks ürünlere yönelme yeteneklerindeki farklılıklar, işletme karlılığının yanı sıra, büyümesini ve ihracatını belirlemektedir. Araştırma, işletmelerin sofistike ürün geliştirmeleri sonucunda gerçekleştirdikleri ihracatın ilgili sektör ve ülke ihracatına etkisini belirlemek amacıyla hazırlanmıştır. Araştırma, sofistike ürün ihracatının, ilgili sektör ihracatı içerisindeki ve ülke ihracatı üzerindeki önemini ve etkisinin üzerinde durulması bakımından önemlidir. Yine araştırma uluslararası ticaret çerçevesinde, nano kalsit yüksek teknoloji ürününün Türkiye genelindeki kalsit işletmelerin ürettikleri nano kalsit sofistike ürünün ihracatında yıllara göre değişiminin ortaya konulması ile Türkiye genelindeki diğer sofistike ürünlerin ihracatlarının gelecek dönemlerde yapılabilecek ülke ihracatı araştırmalarında kullanılması ve literatüre katkı sağlaması bakımından önemlidir. Araştırmanın örneklemini Türkiye genelindeki kalsit işletmeleri ile maden, taş ve toprağa dayalı sanayi ürünleri ihracatı yapan işletmeler oluşturmaktadır. Türkiye genelindeki kalsit işletmelerin ürettikleri nano kalsit sofistike ürün ihracatının, ilgili sektör ihracatına ve ülke ihracatına yönelik etkisi, 01-31 Temmuz 2020 tarihleri arasında TÜİK'ten elde edilen veriler doğrultusunda incelenmiştir. Araştırma için Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Etik Kurulu 01.08.2020 tarih ve 86837521-050,99-E,26830 Etik Kurul sayı numarasıyla gerekli izin verilmiştir. Araştırma verileri, Türkiye'de nano kalsit ihracatı yapan işletmelerin ihracat rakamları, ilgili sektör olan maden, taş ve toprağa dayalı sanayi ürünleri ihracat rakamları ve ülke ihracat rakamlarının karşılaştırılması şeklinde elde edilmiştir. Yapılan zaman serisi analizi sonuçları, 2000-2019 yılları arasında nano kalsit sofistike ürün ihracatının ilgili sektör ihracatına ve ülke ihracatına etkisini ve içerisindeki önemini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Ticaret, Sofistike Ürün, Nano Kalsit, İşletme, İhracat.

The Importance of Sophisticated Product Export Related Sector and In Country Export: Nano Calcite Example

Abstract

In recent years, the differences in the ability of businesses to improve their production and the ability to turn to complex products within the scope of innovation determine their growth and exports as well as operating profitability. The study has been prepared in order to determine the effect of the exports realized by the enterprises as a result of sophisticated product developments on the relevant sector and country exports. The research is important in terms of emphasizing the importance and impact of sophisticated product exports within

the relevant sector exports and on country exports. Also in the framework of international trade research, nano-calcite important point is to reveal the changes according to the year of Turkey's exports of high-tech products that they produce nano-calcite calcite sophisticated products of businesses in general. And also for use in the country's exports of research that can be done in the future export of other sophisticated products across Turkey. It could be counted as an important factor to contribute to the literature. The study sample with calcite mining enterprises across Turkey, constitute enterprises engaged in export of stone and earth-based industrial products. The effect of nano calcite sophisticated product exports produced by the calcite enterprises in Nigde and its region, on exports and country exports was analyzed in accordance with the data obtained from Turkish Statistical Institute (TSI) between 01-31 July 2020. Necessary permission was given for the research with the number of Ethics Committee of Nigde Omer Halisdemir University, 01.07.2020 and numbered 86837521-050,99-E, 26830 Ethics Committee. Research data, the company engaged in the export figures of Turkey exports nano-calcite mineral related sector, stones and earth-based industrial products export figures were obtained as the comparison of exports and the country. As a result of the time series analysis, between the years of 2000-2019, nano calcite gives the effect and the importance of the sophisticated product exports to the relevant sector and country export.

Keywords: International Trade, Economic Complexity, Sophisticated Product, Nano Calcite, Business, Export.

Introduction

Businesses tend towards innovation and export marketing in order to be in a superior position compared to their competitors and to reveal their different aspects compared to other businesses in their competitive environment (Kılıç & Yörükoğlu, 2020, p.46). One of the strategies that businesses use in their efforts to innovate and be different is to develop sophisticated products and enter global markets and export. Businesses that can develop sophisticated products and reach high export figures with global marketing provide themselves with extremely high added value, and therefore, sophisticated product production is among the factors that reveal the difference in growth and development among businesses today. In addition, it is thought that the exports realized by some companies as a result of sophisticated product developments reveal a difference in the sector's exports and country's exports.

Despite the fact that some firms have reached high export figures in recent years, they have not performed well enough in the international arena has led to the questioning of the content of their exports (Hüseyini & Çakmak, 2015, p.461). The export orientation, which is one of the growth strategy practices of the companies, contributes significantly to the evolution and economic growth of the business as a result of being local to international markets. However, it is observed that businesses tend to develop sophisticated products rather than ordinary products,

leading to more growth in export figures. In the framework of international trade, the study is important in terms of emphasizing the impact of the export of nano calcite high technology product by the relevant enterprise on the exports of the relevant industry, mineral, stone and soil based industrial products and country exports. In the first part of the research, sophisticated product and sophisticated product export are analyzed theoretically. In the second part, the export figures of the enterprises that export nano calcite, the export figures of the mining, stone and soil based industrial products and the country export figures are compared.

Sophisticated Product

The word "sophisticated", which passes to Turkish from French, combines the meanings of the words complex, complex, contrived, misleading, quality, in one word (<https://sozluk.gov.tr>). The sophisticated product, which can also be used in terms of complex product or high-tech product, is to transform a product available in the market in terms of permanence, sustainability and profitability into a different, new and technological product suitable for sale in order to create an opportunity for the enterprise (<https://bizobiz.net/urun-gelistirme>). Sophisticated products, which can be presented in different product groups, are the result of the effective use of knowledge and skills in the production of related products. In the emergence of sophisticated products, the decision of business managers, production factors, and the level of technology required for production are influential (Hausmann & Hidalgo, 2011, p.310).

Export of Sophisticated Product and Importance

In recent years, sophisticated products or high-tech added-value products, which developed countries (especially Japan, South Korea, Singapore, Sweden, Switzerland, Germany, Austria, England and the United States of America) make the biggest contribution to their economic growth (Kurt & Azazi, 2018, p. 345). The fact that businesses produce knowledge, skills and efficient sophisticated products is an indication that a complex production (economic complexity) structure is strong and it can be concluded that the institutional quality level is in good condition (Yameogo et al., 2014, p.398).

Increasing the production potential of the companies producing sophisticated products and increasing the performance of the company enable the increase in the production volume. In other words, the companies producing sophisticated products provide efficiency in the production process and enable the production factors to be used more proactively (Taban & Şengür, 2014, p.356). In addition, the sophisticated products of the enterprises contribute significantly to the high added value of the products, to offer these products to the global markets through the export channel and to increase the export revenues of the enterprises (Kılıç et al., 2014, p.115). At the same time, sophisticated product production gives countries and businesses competitive power in international markets. In order to achieve competitive advantage in global markets, countries and businesses must constantly renew their technological infrastructure and use their information and communication technologies more effectively and efficiently

(Göçer, 2013, p.218-219). OECD member countries and Turkey on the size of the export sophisticated products, in order to examine their impact on development and economic growth has benefited from the data of the World Bank 1992-2016 period. As a result of the analysis conducted utilized these data, the share of exports in total exports of sophisticated products in Turkey, except for the years 1999-2001 took place in the lower level of 2%. In addition, Turkey is well behind other OECD countries in terms of producing and exporting sophisticated products (Host, 2018, p.56). The fact that not all products are the same in terms of business performance results, specializing in some products instead of developing or diversifying products can lead to more growth of the business. The more sophisticated products and variety produced by the enterprises as a result of the advanced technology they use with their talent (knowledge and skill level), this causes it to differ from other businesses.

Industries Producing Sophisticated Products

The sectors that produce sophisticated production differ from country to country and from business to business. For this reason, it is not the right approach to make a precise classification or distinction about the sectors that can produce sophisticated products. However, it is possible to say that the sectors that produce sophisticated products in general consist of automotive, energy, mining, textile, telecommunications, informatics, defense, electronics, health, recycling and security sectors. Sectors producing sophisticated products require intensive labor, talent (knowledge and skill level) and cooperation in the production process in order to maintain and increase their competitiveness in the market. Economic complexity index is used to measure this level of labor, talent and cooperation. The calculation is done as follows (Hausmann et al., 10.08.2018):

Economic Complexity Index (ECI)

$$\text{Diversity: } k_{c,0} = \sum_p M_{cp}$$

$$\text{Ubiquity: } k_{p,0} = \sum_{pc} M_{cp}$$

[...]

$$ECI = \frac{K^* - \langle K^* \rangle}{stdhata(K^*)}$$

In this equation; The eigenvector associated with the second largest eigenvalue of K^* , Mcc' matrix, $\langle \rangle$ represents the mean.

Table 1. Economic Complexity World Ranking (2018)

Rank	Countries	ECI	Change in 5 Years
1	Japan	2,43	=
2	Switzerland	2,17	1 Up

3	South Korea	2,11	4 Up
4	Germany	2,09	2 down
5	Singapore	1,85	=
6	Austria	1,81	2 Down
7	Czechia	1,80	1 Down
8	Sweden	1,70	=
9	Hungary	1,66	=
10	Slovenia	1,62	3 Up

Source: The Atlas of Economic Complexity – Harvard University

Japan, Switzerland and South Korea are among the countries with the highest economic complexity index worldwide, and South Korea has been one of the most sophisticated products in the past five years.

Table 2. Turkey Complexity Ranking (2000-2018)

Years	Rank	ECI
2000	56	0,12
2001	55	0,16
2002	54	0,13
2003	52	0,14
2004	50	0,24
2005	48	0,28
2006	47	0,42
2007	45	0,50
2008	42	0,51
2009	46	0,46
2010	42	0,54
2011	40	0,61
2012	38	0,66
2013	42	0,58
2014	38	0,66
2015	40	0,55
2016	41	0,50
2017	36	0,64
2018	40	0,64

Source: The Atlas of Economic Complexity – Harvard University

Production of sophisticated products businesses across Turkey are given in Table 2. sophisticated products manufactured in Turkey in the last 20 years has increased rapidly.

Nano Calcite and Its Export as a Sophisticated Product

Turkey has also been involved in developing countries often export labor-intensive products and raw materials. Turkey's sophisticated products are lead to adverse consequences for the country's foreign trade with the developing countries to import from developed countries, and this usually gives the foreign trade deficit (Timberlake, 2013, p.216). Businesses that can produce sophisticated products increase their production amounts and exports and realize their growth as planned. On the other hand, companies that cannot achieve this can become a global enterprise by increasing their production by supplying sophisticated products (Kızılkaya et al., 2017, p.64). Nano calcite is the most stable form of naturally abundant inorganic substance Calcium Carbonate (CaCO_3) and it is present in the form of a glassy luster trigonal crystal form, which is found in various forms of crystal in nature (Çayırılı, 2017, p.166). Nano calcite is used as filling material in various industries such as paper, ink, plastic, electronics, optics, ceramics, metallurgy, pharmacy, using filling material decreases the price of the product and increases some physical and mechanical properties of composite materials (<http://www.nigtasmikronize.com>).

Nano calcite, which has a very high purity, transparency and excellent crystal structure, is the main input of many basic industries, as a whitener in the paint industry, as well as in the plastic industry, cement, calcium carbide, metal polish, as well as in the paint, filling and coating in paper, rubber and textile products. (Uçurum et al., 2015, p.151). Although there is no regular and sufficient information about world reserves, the world nanocalcrite market size is 25 billion USD and its production is around 138.5 million tons (Yener, 2015, p. 40). Around 20 businesses that are in Turkey are conducted in Europe and these all are the world's nano-calcite exporter and make an export to many countries (<https://www.turkishexporter.com.tr/tr/kalsit-ihracati/?page=2>). In an environment of intense competition, businesses attach importance to research and development activities in order to create new products and increase the quality of the existing product in order to maintain their existence and gain superiority against their competitors, and tend towards the strategy of producing and exporting sophisticated products by following technological innovations. Especially the companies that produce and export nano calcite as a sophisticated product offer the advantage of rapid growth, high profits in a short period of time and an early place in global markets. The production and export of nano calcite, usually carried out by small and medium-sized enterprises, affects the local, national and international value and position of the business.

Literature Review

In the very few literature studies for sophisticated product production, it was preferred to use high technology product or R&D concepts instead of

sophisticated product production. Delibalta (2018) has also made clear mention of the study calcite sector and the importance of Turkey's foreign trade in the economy. In this study, he examined the economic contribution of mining enterprises. Delibalta said that the mining sector is a locomotive sector in the development of the country and said that an annual production of 1.5 trillion US dollars and a volume of 10 billion tons was made. The purpose of doing these researches is to provide forward-looking ideas to the institutions that will invest in the sector. In the study conducted by Uçurum (2014), the usage areas of calcite filler were examined and the sectors were examined. The calcite mentioned here is micro calcite and it is a product that uses information and technology actively and effectively. It can fall into a sophisticated product class. In this study, it shares tests and analyzes on calcite products. In his study in Weldemicael (2012), he investigated the effects of investments of foreign resources on the relevant sectors, the proximity of the production point to the market and finally the institutional quality on the country's sophisticated product production. In this article, it is said that institutional quality has a direct and positive effect on the export of sophisticated products, and countries that attach importance to the quality factor in production have more say in the export of the product.

In the study of Saadi (2011), it examined the effect of sophistication in exports on developing countries and developing countries' markets in terms of economic understanding. Although it has not developed its sample over nano calcite, its conclusion is that the export of sophisticated products increases the exports of countries in general and provides a strong competition opportunity in the global markets. It is also another result of this power bringing market growth in sophisticated product. Bayudan et al. (2014), on the other hand, examined the structural change of countries' sophisticated product exports. Examining the changes of Asian countries, the authors concluded that sophisticated product exports contribute to the economic development of countries and explained the economic development of Asian countries in this way. Hariharan et al. (2014), while talking about the structure of nano calcite, says that it is more environmentally friendly compared to other calcites and provides an advantage in terms of cost. At this point, obtaining these two effects occurred after serious and long studies on the product and added value to the product. Study of Can (2016) was found that economic globalization positively affects economic complexity. Anisja et al. (2017) also showed in their study that the smoothness rate of normal toothpastes on tooth surfaces is less than that of toothpastes produced by using nano calcite carbonate, and that toothpastes produced by using nano calcite carbonate are more beneficial for dental health and perform better cleaning. Here, the benefit of the product produced with nano calcite to the sector can be analyzed.

Hao et al. (2013) mentioned the benefits and advantages of nano calcite carbonate in asphalt and granite production. In this study, it is stated that nano calcite carbonate in granite and asphalt production will increase the stickiness of these two materials and provide cost advantage. Dong et al. (2007), in another study, it has been observed that calcium carbonate decreases

the cost and provides a price advantage in plastic film production. In this way, it has been demonstrated that it has a positive effect on the growth of the relevant sector and brings an advantage in its trade. In their studies using panel data analysis, Özer and Çiftçi (2009) found that there is a positive and high-rate relationship between R&D and exports for OECD countries. Husseini and Lighter (2015), South Korea and Turkey, as exports of being similar to the sectors that contribute to the sophisticated value as well, by exporting intensive products more technology, according to South Korea's Turkey were determined to raise the sophistication value of exports. Akın et al. (2018) examined the effect of increasing the quality of exports on the foreign trade limit of the country in their study on the quality of exports. He says that the increase in the complexity of the products produced in a country is a factor in the related country's being more competitive in the international market and in the increase in the added value it obtains.

Nano Calcite and Its Effects on Export

Customers of sophisticated companies, which are generally international markets, carry out export-oriented marketing activities. The need to be known to the public about the extent to which the companies that export sophisticated products affect the exports of the relevant sector and the country reveals the attractiveness of conducting research in this field. The research examines whether the exports of enterprises producing nano-calcite products, which are sophisticated products, have an impact / importance on the exports of the relevant sector, mineral, stone and soil-based industrial products, and the country's export.

Purpose and Importance of the Research

Recently, it is used by researchers in the scope of marketing and export marketing as well as in economic activities in the exports of the enterprises, which are realized as a result of the development of sophisticated products. The sophisticated products of knowledge, skills and technology produced by businesses are important in export activities as well as being effective on business sales. In this context, the purpose of the study, knowledge, with exports of mineral products that can perform sophisticated nano-calcite content production skills, stones and land-based industrial export sector in Turkey and reveal the relationship between the general export samples.

The research is important in terms of emphasizing the effect of nano calcite sophisticated product on the export made by the relevant sector within the framework of export marketing. At the same time results of the study, Turkey is an important country in terms of exports to be used in research that can be done in the future export of other sophisticated products in general.

Scope of the Research

The research covers the years 2000-2019. Accompanied by data for these years, Turkey's exports of the products they produce nano-calcite calcite business in

general, metal, stone and land-based industrial products export figures and overall export figures of Turkey are taken into account. The study was conducted between 01-31 July 2020 and export figures were evaluated annually.

Methodology

In the econometric analysis, the relationship between the export and the sector and country exports, which occurs as a result of the sophisticated product production of the enterprises, is analyzed. In the analysis, independent variables are calcite producing enterprises that export as a result of the production of sophisticated products, and dependent variables are the general exports of the country with the export of industrial products sector based on the mineral, stone and soil in which calcite is included. In other words, the analysis investigates the effect of calcite enterprises, which export sophisticated products, on the relevant sector and country exports.

Econometric analysis covers 2000-2019 period and annual data are used in the analysis. Data for the econometric analysis period were accessed from two sources. mineral dependent variable, stone and land-based industrial products sector, export figures for the General Directorate of Mineral Research and Exploration (MTA) from the database, Turkey's annual in from obtaining export figures Turkey Exporters Assembly (TIM) have been utilized from the database. The arguments that export sophisticated products give Turkey Statistical Institute (TUIK) were obtained from the database.

Data used in econometric analysis, symbols of data and explanations of variables are presented in Table 3.

Table 3. Data Used in Econometric Analysis, Data Symbols and Explanations of Variables

Symbol	Variable Name	Explanations on Variables
DNKUSD	Export of Companies Producing Calcite	Turkey refers to the total annual export figure of calcite producing and exporting business.
DMIUSD	Export of mining, stone and soil based industrial products sector.	Shows the annual export figures of the industrial products sector based on mineral, stone and soil in Turkey
DLIUSD	Country Exports	It shows total export figures of Turkey

Turkey exports of sophisticated products they produce calcite of businesses in general, are given the implications for export to the export sector and country concerned. The model constructed to analyze is as follows.

$$SOF_t = \beta_0 + \beta_1 FG_t + u_t \quad (1)$$

Findings and Evaluation of the Research

The following conclusions are reached in terms of evaluating the findings obtained in line with the data obtained from the research to be structured:

The tables include the Eigenvalue and Trace test statistic values, which are the results of Johansen cointegration test.

Table 4. Unrestricted Cointegration Rank Test (Trace)

Hypothesized No. of CE(s)	Eigenvalue	Trace Statistic	0,05 Critical Value	Prob.**
None*	0.945567	85.18218	29.79707	0.0000
At Most 1*	0.886769	38.60972	15.49471	0.0000
At Most 2	0.209258	3.756545	3.841466	0.0526

Trace test indicates 2 cointegrating eqn(s) at the 0.05 level

* denotes rejection of the hypothesis at the 0.05 level

**MacKinnon-Haug-Michelis (1999) p-values

Table 5. Unrestricted Cointegration Rank Test (Maximum Eigenvalue)

Hypothesized No. of CE(s)	Eigenvalue	Max-Eigen Statistic	0,05 Critical Value	Prob.**
None*	0.945567	46.57246	21.13162	0.0000
At Most 1*	0.886769	34.85318	14.26460	0.0000
At Most 2	0.209258	3.756545	3.841466	0.0526

Max-Eigenvalue test indicates 2 cointegrating eqn(s) at the 0.05 level

* denotes rejection of the hypothesis at the 0.05 level

**MacKinnon-Haug-Michelis (1999) p-values

Generally, the fact that the trace statistic value is greater than 5% critical value indicates that there is an alternative hypothesis with at least one cointegration vector among the variables. Considering the results, it is concluded that Nano Calcite has a long-term cointegration relationship between the country's exports and related products trade in relation to Nano Calcite production and trade. In other words, when twenty years of data are examined, the relationship is more than one year. And it is also understood that nano calcite has a long-term relationship with country trade, that is, it affects the relevant sector in the long term. It is seen that Max Eigenvalue value provides cointegration like Trace Statistics value.

Table 6. VAR Analyses Results

	DNKUSD	DMISUSD	DLIUSD
R-squared	0.714109	0.966510	0.606676
Adj. R-squared	0.285273	0.916276	0.016691
Sum sq. resids	6.33E+13	5.12E+15	1.30E+21
S.E. equation	3248659.	29225563	1.47E+10
F-statistic	1.665225	19.23990	1.028291
Log likelihood	-254.7564	-289.9053	-389.4335
Akaike AIC	33.09455	37.48816	49.92918
Schwarz SC	33.57742	37.97102	50.41205
Mean dependent	1959279.	49239320	6.85E+09
S.D. dependent	3842677.	1.01E+08	1.48E+10

Table 7. VAR Analyses Results

Variance Decomposition of DNKUSD: Period	S.E.	DNKUSD	DMISUSD	DLIUSD
1	3248659.	100.0000	0.000000	0.000000
2	4517050.	86.28162	0.176354	13.54202
3	4604497.	84.57165	0.529910	14.89844
4	5127783.	86.72434	0.866040	12.40962
5	5137193.	86.58366	0.970090	12.44625
6	5568834.	87.50724	1.462926	11.02983
7	5883562.	87.66704	1.399415	10.93355
8	6132675.	84.16706	2.784523	13.04842
9	6445208.	83.25345	4.346547	12.40000
10	6496070.	81.96068	5.684250	12.35507
11	6784699.	78.26102	9.875130	11.86385
12	7226746.	74.71776	11.05650	14.22574
13	7697891.	67.28891	17.12092	15.59017
14	8369462.	61.87548	24.44066	13.68386
15	8828535.	55.62631	31.33585	13.03783
16	9881941.	45.09718	44.20559	10.69722
17	11207041	37.65328	49.15274	13.19398
18	13180521	28.07373	58.76847	13.15780
19	15796730	21.11765	67.40507	11.47727
20	18581771	15.27397	72.72838	11.99765

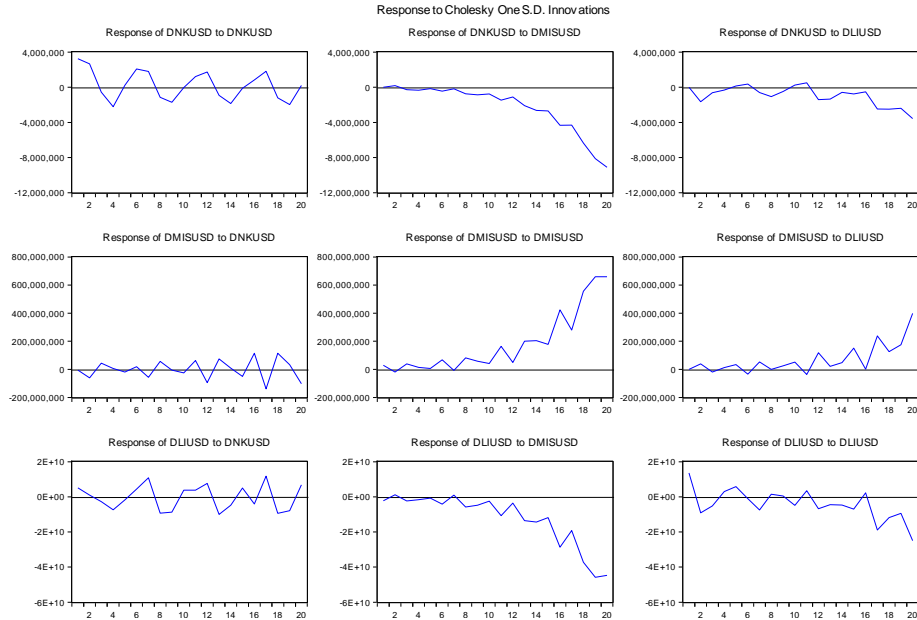
After long-term cointegration between the mentioned variables is proved, it is possible to make predictions about the direction and severity of the effect by conducting VAR analysis through the effect response multiple graphs. At this point, the height of R^2 (Table 5) gives the fit in regression. In other words, Nano calcite production, which is a sophisticated product,

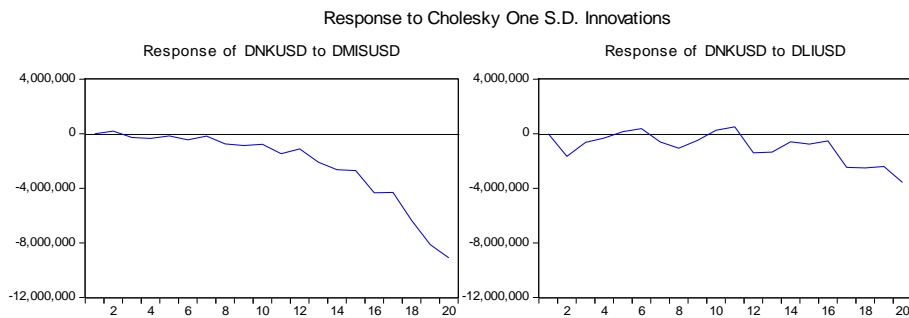

The Importance of Sophisticated Product Export Related Sector and In Country Export: Nano Calcite Example

has a positive effect on the trade of the country and related products. In Table 6, it is understood that this effect has decreased over the years (DNKUSD).

Graph 1. Impact Response Analysis Results

Graph 2. Impact Response Analysis Results

When we look at the Response of DNKUSD to DMISUSD, we can interpret it as follows: When we apply a unit shock to DMIUSD, DNKUSD responds as a continuous decrease / decrease. A similar situation is when one unit of shock is applied to DLUSD, DNKUSD decreases and increases in the first ten years' period, and decreases in the second ten years' period.

Table 8. Granger Causality Test Results Applied to Trend-Free Data

Pairwise Granger Causality Tests
 Date: 07/01/20 Time: 15:54
 Sample: 2000 2019
 Lags: 2

Null Hypothesis:	Obs	F-Statistic	Prob.
DMISUSD does not Granger Cause DNKUSD	17	0.04684	0.9544
DNKUSD does not Granger Cause DMISUSD		0.71296	0.5098
DLIUSD does not Granger Cause DNKUSD	17	0.63869	0.5450
DNKUSD does not Granger Cause DLIUSD		1.24656	0.3222
DLIUSD does not Granger Cause DMISUSD	17	0.57786	0.5760
DMISUSD does not Granger Cause DLIUSD		1.02500	0.3882

After the existence of the cointegration relationship between the variables is revealed, a causality test is performed to determine the direction of the relationship. Detection of the causal relationship between the two series was developed by Granger (1986). Granger causality test is used to determine whether there is a causal relationship between variables and the direction of the relationship. In cases where the direction of the relationship between economic variables cannot be determined, the interaction and direction between the variables are demonstrated by Granger test. In the Granger causality test, internal and external variables are not distinguished and the interaction between the variables is measured simultaneously. The zero hypothesis and alternative hypothesis to be tested in the Granger causality test are as follows; H0: There is no causal relationship between variables; H1: There is a causality relationship between the variables.

According to the results of the Granger causality analysis, there is no causality between the data, with the 17th observation at the level of 1%, 5% or 10% significance.

Discussion and Conclusion

Exports are evaluated in parallel with the developments in global marketing in small, medium and large enterprises in developing and still developing or developed countries. At the same time, It is also considered as a proactive activity that is always valued and supported by different development programs. Exporting of sophisticated products has an important place among the revenues included in the export of the country. Enterprises exporting nano calcite product with high sophisticated product value and market value, besides being in high profit and rapid growth, also provide them the advantage of gaining an early place in global markets.

The effect of nano calcite on mineral exports and Turkish export market has been decreasing over the years. There may be two reasons of this case. Firstly, Turkish mine export basket is expanding and although nano calcite product export grows as a percentage, it shrinks in terms of its place in total mine export. Second, due to the nano-calcite product of a sophisticated product, and because of the complexity index in Turkey falling back to the

list, difficulty in making production and reduce the amount of production. This reduces the share in total mining exports. decline in Turkey will be the most appropriate description of the index decline.

On the other hand, the share of nano calcite in total country's exports emerges as an increase or decrease and in terms of complexity over the years. There may be many reasons for this increase decrease or complexity; Increasing - decreasing sales prices, fluctuations in the country's exports, economic crises in the world, finding different suppliers and a decrease in demand for the product, a pandemic period can be counted in many reasons. Which of these reasons will have a clearer effect for the subject of a separate researches.

In future studies, "The importance of sophisticated product imports in the relevant sector and country imports" and "The importance of sophisticated product exports and in meeting imports (foreign trade deficit)" can be examined theoretically or practically. The research findings are considered to contribute to the public's needs for information and for the literature, as well as to help marketing and finance managers developing business export marketing planning and strategies.

References

- Anisja D. H., Indrani D. J. & Herda E. (2017). The Effect of Brushing With Nano Calcium Carbonate and Calcium Carbonate Toothpaste on The Surface Roughness of Nano-İonomer, Journal of Physics: Conference Series: 884 (2017) 012058 doi :10.1088/1742-6596/884/1/012058.
- Bayudan-Dacuycuy, C. & Lim, J. A. (2014). Export Sophistication and Export-Led Growth: An Analysis of the Export Basket of Selected East Asian Economies. MPRA Paper No. 64650. Munich Personal RePEc Archive.
- Caldarelli, G., Cristelli, M., Gabrielli, A., Pietronero, L., Scala, A., & Tacchella, A. (2012). A Network Analysis of Countries' Export Flows: Firm Grounds for The Building Blocks of The Economy. PLoS One, 7(10), e47278.
- Can, M. (2016). Ekonomik Küreselleşme Sofistike Mamül Üretimini Etkiler Mi?: Güney Kore Örneğinde Ampirik Bir Analiz. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 11(3), 21-38.
- Çayırılı, S. (2017). Kalsitin Karıştırılmalı Bilyalı Değirmende Kuru Mikronize Öğütülmesinde Bazı İşlem Parametrelerinin Etkisinin Araştırılması. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi, 6(1), 166-173.
- Delibalta M. S. (2018). Türkiye Maden Dış Ticareti ve Niğde Kalsit Sektörünün Ekonomik Önemi. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi, Cilt 7, Sayı 3, (2018), 1060-1065.

- Dong J., Xianlan J. & Yanwu L. (2007). Cost Analysis of Calcium Carbonate Filled Plastic, *Chemical Industry*, 25(9), 32-35.
- Göçer, İ. (2013). Ar-Ge Harcamalarının Yüksek Teknolojili Ürün İhracatı, Dış Ticaret Dengesi ve Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri. *Maliye Dergisi*, 165(2), 215-240.
- Hariharan, M., Varghese N, Cherian AB, Sreenivasan PV, Paul, J. (2014). Synthesis and Characterisation of Caco₃ (Calcite) Nano Particles From Cockle Shells Using Chitosan As Precursor. *IJSRES* 4: 1-5.
- Hao, X. H., Wang, Y. M. & Zhang, A. Q. (2013). A Study on Improving The Adhesiveness Between Granite and Asphalt By Nano-Scaled Calcium Carbonate. *Key Engineering Materials*, 575-576, 54-57. doi: 10.4028/www.scientific.net/KEM.575-576.54.
- Hausmann, R. & Hidalgo, C. A. (2011). The Network Structure of Economic Output, *Journal of Economic Growth*, 16(4), 309-342.
- Hausmann, R., Hidalgo, C. A., Bustos, S., Coscia, M., Simoes, A., & Yildirim, M. A. (2014). *The Atlas of Economic Complexity: Mapping Paths To Prosperity*. Mit Press.
- Hüseyini, İ. & Çakmak, E. (2017). Sofistike Ürün İhracatı ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye ve Güney Kore Örneği. *Electronic Turkish Studies*, 12(31), 449-464.
- Kemp-Benedict, E. (2014). *An Interpretation and Critique of The Method of Reflections*.
- Kılıç, C., Bayar, Y. & Özekicioğlu, H. (2014). Araştırma Geliştirme Harcamalarının Yüksek Teknoloji Ürün İhracatı Üzerindeki Etkisi: G-8 Ülkeleri İçin Bir Panel Veri Analizi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (44), 115-130.
- Kılıç, S., & Yörükoğlu, Ö. (2020). Pazar ve İnovasyon Yönelimliliğinin İhracat İşletmelerinin İnovasyon ve İhracat Performansına Etkileri. *Business & Management Studies: An International Journal*, 8(1), 45-81.
- Kızılkaya, O., Sofuoğlu, E. & Ay, A. (2017). Yüksek Teknolojili Ürün İhracatı Üzerinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Dışa Açıklığın Etkisi: Gelişmekte Olan Ülkelerde Panel Veri Analizi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 18(1), 63-78.
- Kurt, Ü. & Azazi, H. (2018). Finansal Gelişme ve Sofistike Ürün Üretimi İlişkisi: Türkiye İçin Ampirik Bir Analiz. *Electronic Turkish Studies*, 13(22), 341-353.
- Özer, M., & Çiftçi, N. (2009). Ar-Ge Harcamaları ve İhracat İlişkisi: OECD Ülkeleri Panel Veri Analizi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(3), 39-50.

The Importance of Sophisticated Product Export Related Sector and In Country Export: Nano Calcite Example

Saadi M. (2012). Export Sophistication and The Terms of Trade of The Developing and Emerging Countries, *International Review of Applied Economics*, 26: 5, 623-642, DOI: 10.1080/02692171.2011.631899

Taban, S. & Şengür, M. (2014). Türkiye’de Ar-Ge ve Ekonomik Büyüme, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(1), 355-376.

Uçurum M. (2014). Kaplı Kalsit Üretimi ve Ürün Özellikleri. *Yer Altı Kaynakları Dergisi*, 3(6), Temmuz 2014.

Uçurum, M., Toraman, Ö.Y. & Çayırılı, S. 2015). Dolgu Minerali Kalsitin Yüzey Modifikasyonunda Kullanılan Pimli Değirmen ve Prosesi, *V. Maden Makinaları Sempozyumu*, 8-13. Eskişehir, Türkiye.

Weldemicael, E. (2012). *Determinants of Export Sophistication’*, mimeo, Melbourne University.

Yameogo, N. D., T. Nabassaga & Ncube, M. (2014). Diversification and Sophistication of Livestock Products: The Case of African Countries, *Food Policy*, 49, 398-407.

Yener, L. (2015). Kalsit (Agrekal, Mikrokal, Nanokal) Katkılı Malzemelerin Kullanımı Farklı Sektörlerde Yaygınlaşarak Hızla Artıyor. *Türkiye Madenciler Derneği Sektörden Haberler Bülteni*, Aralık, 2015.

<https://bizobiz.net/urun-gelistirme/>, Erişim Tarihi: 24.06.2020.

<https://eticaret.mta.gov.tr/index.php?route=product/category&path=1>, Erişim Tarihi: 03.07.2020.

<http://www.nigtasmikronize.com/kullanim-alanlari.php>, Erişim Tarihi: 20.07.2020.

<https://sozluk.gov.tr/?kelime=YAPMACIK>, Erişim Tarihi: 23.06.2020.

<https://www.tim.org.tr/tr/ihracat-rakamlari>, Erişim Tarihi: 05.07.2020.

http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046, Erişim Tarihi: 04.07.2020.

<https://www.turkishexporter.com.tr/tr/kalsit-ihracati/?page=2>, Erişim Tarihi: 21.07.2020.

[itobiad], 2021, 10 (1): 478-505.

Tüzel Segment Müşterilerin Ana Bankalarına Yönelik
Tekrarlayan Satın Alma Niyetlerinin Müşteri Memnuniyeti,
Güven ve Değişirme Engelleri Kapsamında İncelenmesi

**An Examination of Repurchase Intentions of the Corporate
Segment Customers' from Their Main Bank within the Scope
of Customer Satisfaction, Trust, and Switching Barriers**

Berrin Arzu EREN

Asst.Prof., Ufuk University, Vocational School

Dr.Öğr.Üyesi, Ufuk Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu

berrinarzu.eren@ufuk.edu.tr

Orcid ID: 0000-0003-0839-5302

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 05.11.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 27.02.2021
Yayın Tarihi / Published	: 16.03.2021
Yayın Sezonu	: Ocak-Şubat-Mart
Pub Date Season	: January-February-March

Atıf/Cite as: Eren, B . (2021). An Examination of Repurchase Intentions of the Corporate Segment Customers' from Their Main Bank within the Scope of Customer Satisfaction, Trust, and Switching Barriers . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 10 (1) , 478-505 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/60435/821805>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – İstanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Tüzel Segment Müşterilerin Ana Bankalarına Yönelik Tekrarlayan Satın Alma Niyetlerinin Müşteri Memnuniyeti, Güven ve Değişirme Engelleri Kapsamında İncelenmesi *

Öz

Gerek dünya gerekse Türkiye ekonomisinde son yıllarda yaşanan daralma ile birlikte bankalar için müşteri sayılarını korumanın yanı sıra mevcut müşterilerinde derinleşebilmek giderek daha da önem kazanmaktadır. Bu noktada bankaların müşterilerinin ana bankası olmaları sayesinde sahip oldukları avantaj ve fırsatları koruyabilmesi zorlu koşulların gerekliliğidir. Bu nedenle çalışmanın amacı tüzel segmentte yer alan müşterilerin ana bankalarına yönelik tekrarlayan satın alma niyetlerini müşteri tatmini, güven, değişirme maliyetleri, kişilerarası ilişkiler ve alternatiflerin çekiciliği kapsamında ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda Ankara’ da yerleşik 252 tüzel segment banka müşterisinden on-line olarak anket aracılığı ile veri toplanmış ve değişkenler arasındaki ilişkiyi ortaya koymak için veriye Yapısal Eşitlik Modellemesi uygulanmıştır. Analiz sonuçları tüzel segment müşterilerin ana bankalarından aldıkları hizmete yönelik memnuniyetleri ve ana bankaları ile olan kişilerarası ilişkilerinin, ana bankalarından tekrarlayan satın alma niyetlerini olumlu yönde etkilediğini göstermektedir. Müşterilerin ana bankalarına duydukları güven, algılanan değişirme maliyetleri ve alternatif bankaların çekici teklifleri müşterilerin ana bankalarından tekrarlayan satın alma niyetini etkilememektedir. Bununla birlikte müşterilerin bankaya duyduğu güven, müşterilerin ana bankalarından aldıkları hizmete yönelik tatminini olumlu yönde etkilemektedir. Son olarak tüzel müşterilerin ana bankalarına yönelik algıladıkları değişirme maliyetleri ana bankalarına yönelik tekrarlayan satın alma niyetini tek başına etkilemezken, değişirme maliyetleri müşteri tatmini ve tekrarlayan satın alma arasındaki ilişkiyi güçlendirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Müşteri Tatmini, Güven, Tekrarlayan Satın Alma Niyeti, Kişilerarası İlişkiler, Değişirme Maliyetleri, Alternatiflerin Çekiciliği

An Examination of Repurchase Intentions of the Corporate Segment Customers' from Their Main Bank within the Scope of Customer Satisfaction, Trust, and Switching Barriers

Abstract

* Ufuk Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Başkanlığının 24.09.2020 Tarih, 2020/13 Sayılı kararı ile Etik Kurul Kararı alınmıştır.

“İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi”
“Journal of the Human and Social Sciences Researches”
[itobiad]

ISSN: 2147-1185
10 the Years

An Examination of Repurchase Intentions of the Corporate Segment Customers' from Their Main Bank within the Scope of Customer Satisfaction, Trust, and Switching Barriers

It is becoming more and more important for banks to be able to deepen in their existing customers as well as preserve their number of customers together with the contraction in recent years in world and Turkish economy. At this point, the banks' ability to preserve the advantages and opportunities they have thanks to being the main bank of their customers is a necessity of difficult conditions. Therefore, the aim of the study is to reveal the repurchase intentions of the customers in corporate segment towards their main banks within the scope of customer satisfaction, trust, switching costs, interpersonal relationships, and attractiveness of alternatives. In line with this purpose, data was collected from 252 corporate segment bank customers located in Ankara through an on-line questionnaire, and Structural Equation Modeling was used to investigate the relationships between the variables. Analysis results show that the satisfaction of corporate segment customers regarding the service they receive from their main banks and their interpersonal relations with their main banks positively affect their repurchase intentions from their main banks. Customers' trust toward their main banks, perceived switching costs and attractive offers from alternative banks do not affect customers' repurchase intentions from their main banks. In addition, customers' trust toward the bank positively affects customers' satisfaction regarding the service they receive from their main banks. Finally, while switching costs perceived by corporate customers towards their main banks do not affect the repurchase intention towards their main banks, switching costs reinforce the relationship between customer satisfaction and repurchase intentions.

Keywords: Customer Satisfaction, Trust, Repurchase Intentions, Interpersonal Relationship, Switching Costs, Alternatives Attributes.

Introduction

Banks try to serve customers in the same branch, both in individual and corporate segments (business groups in all legal segments), with expert and experienced personnel in a way to meet the different demands and needs of each segment. While the needs and demands of customers in individual and corporate segments differ significantly from each other, it also requires banks to develop new customer acquisition and customer retention strategies tailored to each segment. While banks strive to meet the demands and needs of a single customer in the individual segment and make them satisfied, in the corporate segment, they try to meet the demands and needs of many people, from the partners of the business to the financial manager. Briefly, they offer multiple services. In addition, the diversity of business activities and consequently their needs and the necessity to meet these needs from time to time through different banks force businesses to work with more than one bank. Research indicate that the medium and large-scale businesses, especially in the world, work with two or three banks, but the average of Turkey is five or six banks (Boston Consulting Group, 2016).

Especially in Turkey, businesses have increased the number of banks they work with in order to benefit from the Credit Guarantee Fund (CGF) loans, which is one of the important agenda items of recent years. In addition to CGF, the main reasons for businesses to expand their bank portfolios are loans of different sizes and guarantees, banks' foreign correspondent networks, expertise in foreign trade transactions, supplier networks, tax payments (tax payments can only be made from public banks in Turkey) (Revenue Administration, 2020), some global giant businesses working with Turkish businesses have chosen certain banks as a partner and they have also demanded the businesses to work with the same banks (KPMG, 2018). These reasons also bring various advantages for businesses. Multi-bank portfolio offers businesses the opportunity to negotiate transaction fees, commissions, and interest rates from banks' surging risk appetite. To be the main bank of a business means to be the bank that receives a larger share of its loans and cash flows. The concept of the main bank is defined in the literature as the bank with which the customer has a long-standing financial relationship (Abe, Gaston & Kubo, 2005). Being the main bank of a business is an opportunity for that bank to develop a long-term and transparent relationship with its customers and to work in the long term without sacrificing profitability by spending more effort at the beginning for those customers. This requires all banks to include in their mission to be in the top three in terms of credit and cash flow percentages of corporate customers in competition. In this way, the fact that banks create trust and satisfaction with their customers is one of the main points to encourage them to work with them.

It is an important obligation for banks to maintain and develop their market share, especially among their customers, of which it is their main bank. Research have pointed out that the average time to change customers' main banks is two-three years in Turkey, while the world average, this period is much longer (Boston Consulting Group, 2016). If the banks can extend this period, even more, it will take them one step further than their competitors. In this direction, the aim of the study is to try to explain the repurchase intentions of the customers in the corporate segment towards their main banks with their trust in the bank, customer satisfaction with the service they receive, interpersonal relationships, switching costs, and attractive offers of alternative banks.

Conceptual Framework

Repurchase Intention

Repurchase intention is the process of repurchasing the products or services of that business based on customers' past positive experiences with the same business (Ariffin, Yusof, Putit & Shah, 2016). Repurchase intention is the individual's judgment about repurchasing a specified service from the same business, taking into account the current situation and possible conditions (Hellier, Geursen, Carr & Rickard, 2003). The common point of these

definitions is that repurchasing is based on consumer decision process related to multiple encounters and multi-product/service experience between the business and customer. However, repurchase intention also requires that alternatives be ignored. In the banking context, repurchase intention is the decision to make a repeat transaction with the bank, taking into account the current situation of the customer (Nora, 2019). The most important indicators of repurchase intention can be listed as making more frequent transactions with the bank in the future, staying loyal to the bank, planning to give positive information to the customers' environment and encourage them to do business with the bank (Cronin, Brady & Hult, 2000).

Customer Satisfaction

Overall satisfaction is generally defined as a positive emotional state resulting from a global evaluation of performance based on past purchasing and consumption experience (Anderson & Fornell, 1994). Customer satisfaction is an element that shapes customers' behavioral tendencies towards the business and contributes to customer continuity and profitability (White & Yu, 2005). This study focuses on customer satisfaction for the overall service offered by its main banks.

Among the past studies, there are studies that accept customer satisfaction as the main premise of repurchase intention (Patterson, Johnson & Spreng, 1997), as well as studies that accept customer retention as the determining factor in the realization of repurchases (Cronin & Taylor, 1992). Satisfaction is a factor that affects the customer's decision to continue their business partnership (Anderson, 1994). According to Anderson and Sullivan (1993), higher customer satisfaction will contribute to customer retention as it will reduce the benefits customers will gain by changing the business. Studies (Jones, Mothersbaugh & Beatty, 2000; Srivastava & Sharma, 2013) indicate that higher customer satisfaction brings with it higher repurchase intention. At this point, there is a positive relationship between satisfaction and repurchase intention (Chiu, Fang, Cheng & Yen, 2013; Liang, Choi & Joppe, 2018). According to Hume and Mort (2010), satisfaction is a factor that directly affects repurchase intention. In line with these bases, the following hypothesis is suggested:

H₁. There is a positive and significant relationship between the satisfaction of corporate segment customers regarding the service they receive from their main banks and the repurchase intentions from their main banks.

Trust

Trust is the belief developed by parties against each other that they will not act opportunistically and will behave in an ethical and socially appropriate way during a change process (Kumar, Scheer & Steenkamp, 1995). At this point, trust is a person's willingness to believe the other side in an exchange

event. Trust, which is a belief that the parties will behave in a way that meets each other's expectations, actually reflects on the behavior with the dimensions of competence, integrity, and benevolence (Mayer, Davis & Schoorman, 1995). According to Ganesan (1994), trust occurs in two dimensions:

- Objective reliability: Objective reliability is the customer's belief that the business has the expertise and competence required to do that job.
- Benevolence: Benevolence is the belief of the other party that this new situation will be beneficial for him/her when new unexpected situations arise that are not committed in an exchange relationship.

Due to the risks and complexity of financial transactions, the concept of trust has special importance in the continuity of the relationship between the bank and customer. Although trust is not impossible to overcome, it contributes positively to the result by reducing uncertainties and negativities, especially in complex and uncertain transactions, events, and relationships (Luhmann, 2005). From the customer's point of view, repurchases occur when the customer's trust level exceeds the perceived risk threshold (Mayer et al., 1995). Although the banking sector is managed by institutional mechanisms, trust continues to be an important element as transactions are carried out by employees. At this point, the trust in the employee and the trust in the bank are intertwined. Studies show that there is a significant relationship between trust and behavioral intent concepts such as repurchases and loyalty (Chou, Chen & Lin, 2015). As a result, trust affects repurchase intention directly (Jia, Cegielski & Zhang, 2014; Chinomona & Dubihlela, 2017). In the light of these results, the following hypothesis is suggested:

H₂. There is a positive and significant relationship between the corporate segment customers' trust towards their main banks and the repurchase intentions from their main bank.

Trust is an important factor that also affects customer satisfaction, because the business must first gain the customer's trust in order to create customer satisfaction (Amoako, Kutu-Adu, Caesar & Neequaye, 2019). A customer will only be able to reach the point of satisfaction if s/he has trust (Chaudhuri & Holbrook, 2001). The higher the trust of the customer to the business, the higher the level of satisfaction the customer has with the services of the business (Balasubramanian, Konana & Menon, 2003). Because trust is an important element in creating loyal and satisfied customers (Ratnasingham, 1998). However, there are also studies that consider customer satisfaction as the premise of trust (Singh & Sirdeshmukh, 2000). In line with these studies, the following hypothesis is suggested:

H₃. There is a positive and significant relationship between the trust of corporate segment customers towards their main banks and the satisfaction of customers regarding the service they receive from their main banks.

An Examination of Repurchase Intentions of the Corporate Segment Customers' from Their Main Bank within the Scope of Customer Satisfaction, Trust, and Switching Barriers

Although customer satisfaction is an important factor in ensuring customer retention, it may not be a sufficient reason to retain the customer in many cases (Schneider & Bowen, 1999). Indeed, trust has an important role in understanding the relationship between customer satisfaction and repurchase intention (Ha, Janda & Muthaly, 2010). Hart and Johnson (1999) argue that a business, even if its customers are satisfied, cannot ensure the continuity of its customers due to lack of trust, so trust plays a complementary role in ensuring customer retention. In the absence of trust, customers can end their relationship with the business even if they are satisfied, or only customers who have trust in the business and are satisfied with the services of the business can continue to work with the business (Ranaweera & Prabhu, 2003). The most important reason why customers prefer to work with the business, even if they are not satisfied, is trust, which is an important indicator that besides satisfaction, trust is also a factor that determines customer retention (Hart & Johnson, 1999; Liang et al., 2018). The study of Ranaweera and Prabhu (2003) indicates that trust affects the relationship between satisfaction and customer retention. Based on these studies, the following hypothesis is proposed:

H₄. The corporate customers' trust toward their main banks will significantly moderate the relationship between the satisfaction of corporate customers regarding the service they receive from their main banks and the repurchase intentions from their main bank.

Switching Barriers

Switching barriers are related to perceived risks to change the current user, and it is possible to list these obstacles as financial, performance-oriented, social, psychological, safety, and time/convenience loss (Murray, 1991). At this point, barriers to change bring along time and monetary barriers as well as psychological costs (Sengupta, Krapfel & Pusateri, 1997). Sometimes, the search and learning costs incurred in obtaining personalized service and reaching the service in terms of location can be added to the barriers to change (Guiltinan, 1989).

Switching barriers that the business will create for customer retention are important strategies that affect the shaping of customer behavior towards the service provider (Morgan & Hunt, 1994; Lee, Lee & Feick, 2001). In addition, the level of perception of switching barriers from the customer perspective also affects the shaping of the customer's behavior towards the business. If the customer feels strongly about the switching barriers, they can continue to work with the business even if they are not satisfied (Ranaweera & Prabhu, 2003). Accordingly, the study investigates the effects of interpersonal relationship development, switching costs, and attractiveness of alternatives as switching barriers on the relationship between trust and customer satisfaction with repurchase intention.

Interpersonal relationship

Relationship management is based on the strategy of creating customer retention by developing a strong relationship between the business and the customer. In the service sector, the interpersonal relationship between the business and the customer is very important in terms of the fact that the business can make a difference to its competitors due to reasons such as the role of the customer in the provision of services and the dependence of the service on the employee (Bowen, 1986). The banking sector differs from other sectors due to the strong relationships between customers and employees that result in mutual benefits. Factors such as the complexity of the change process in banking services, intense information sharing, the fact that customers generally do not have precise information and sufficient expertise, the change that occurs in the long term, the fact that change is almost impossible if they are not satisfied with the service received, bring some difficulties for the customers. These reasons encourage customers who often have difficulties in evaluating product quality to trust the bank and develop personal relationships with them (Guenzi & Georges, 2010). In addition, an important difference that distinguishes the development of personal relationships between customers and employees in banking services from other sectors is that customers receive services from one or two employees, especially in corporate segment, and trust these employees with the developing relationship. According to Swan, Bowers, and Richardson (1999), customer satisfaction, positive attitudes, intentions, and behaviors are significantly affected by the trust in the employee with whom strong relationships are developed.

Interpersonal relationships are personal ties developed between customers and employees at the business providing service, and the strong and effective relationship between the customer and the business/employees increases the switching costs the business and contributes to customer retention (Berry & Parasuraman, 1991). In the presence of switching barriers, individuals' satisfaction with the business and their repurchase intention may change (Jones et al., 2000). Especially in cases where interpersonal relationships are strong, individuals continue to maintain their relationship with the group (Riordan & Griffeth, 1995). At this point, interpersonal relationship is a factor that connects customers to the service provider and directs them to repurchases (Nora, 2019). Especially the sincere/close relationships established with the customer affect the repurchase intention (Brock & Zhou, 2012). Based on these studies, the following hypothesis is proposed:

H₅. There is a positive and significant relationship between the corporate segment customers' interpersonal relationships with their main banks and the repurchase intention from their main banks.

The purpose of relationship marketing is to establish, develop, and maintain relationships with customers, and to increase their loyalty and trust over time (Morgan & Hunt, 1994). In this context, trust, which is one of the requirements of business commitment from the customer perspective

An Examination of Repurchase Intentions of the Corporate Segment Customers' from Their Main Bank within the Scope of Customer Satisfaction, Trust, and Switching Barriers

(Morgan & Hunt, 1994), is also one of the basic building blocks of the relationship change process between partners in business relationships (Mukherjee & Nath, 2003). Close and strong relationships to be established with the customer will only be established when the business forms a strong bond and trust-based relationship with the customer (Claycomb & Martin, 2002; Nora, 2019). Trust is a requirement of long-term relationship success, so close and strong relationships to be established with the business and its employees based on trust should create some social benefits for the customer. These social benefits positively affect repurchase intentions thanks to their positive effects on trust and relationship commitment (Ferro, Padin, Svensson, & Payan, 2016). At this point, it is important to reveal the relationship between establishing interpersonal relationships, trust, and repurchase intention (Gwinner, Gremler & Bitner, 1998). In light of this information, the following hypothesis is proposed:

H₆. The interpersonal relationships of corporate segment customers with their main banks will significantly moderate the relationship between the corporate customers' trust toward their main banks and the repurchase intention from their main bank.

The relationship to be developed between business employees and customers offers social benefits to customers. In many cases, the social benefits of customers can get ahead of the benefit they obtain from the product or service they receive (Gwinner et al., 1998). Research show that the customer continues to do business with the service provider even if the customer is not satisfied with the service he/she receives thanks to the interpersonal relationship between the customer and the business or business employees (Berry & Parasuraman, 1991). Similarly, Jones et al. (2000) also points out that as the degree of interpersonal relationships between the customer and the business/business employees increases, the customers continue to works with the business even if they are not satisfied. At this point, it is critical that the social benefit is designed by the business to reduce the effect of satisfaction with the basic service by encouraging customers to stay in service providers even in cases where customer satisfaction is lacking (Frenzen & Davis, 1990). The study of Ranaweera and Prabhu (2003) also points out that switching barriers affect the relationship between customer satisfaction and repurchase intention. In line with these bases, the following hypothesis is suggested:

H₇. The interpersonal relationships of the corporate segment customers with their main banks will moderate the relationship between the satisfaction of corporate customers toward the service they receive from their main banks and the repurchase intention from their main bank.

Switching Costs

Perceived switching costs are the material estimates of personal loss or sacrifice that the customer will bear for the time, effort, and money

associated with it if they switch to another service provider (Hellier et al., 2003). Switching costs also include the costs that need to be borne to terminate the relationship with the existing service provider in order to switch from the current service provider to the alternative service provider (Colgate & Lang, 2001). Switching costs are the factors that make replacing the service exchanger more expensive. At this point, the costs of switching to another service provider can be classified into three structures: the costs created by the process (economic risks, assessment, learning and setup costs), financial costs (benefits and monetary losses), and relational transition costs (from the loss of personal relationships and brand relationships) (Burnham, Frels & Mahajan, 2003).

Switching costs are a factor that determines the continuity of the customer's relationship with the business. As the switching costs increase, the tendency for customers to leave the business becomes less (Sharma & Patterson, 2000). Because the increase in switching costs causes customers to continue to purchase products/services by avoiding alternative businesses or the behavior of working with alternative businesses (Burnham et al., 2003). Assuming that other conditions are the same, heavier switching costs may result in stronger repurchases. This indicates that businesses can achieve the worth of the effort they put up to create and maintain switching costs from a customer perspective. Because low switching costs are the premise of customers' leaving and intention to leave (Bansal & Taylor, 1999). As stated before, switching costs are determinant in shaping the relationship between customer satisfaction and repurchase intention. In line with these bases, the following hypotheses are suggested:

H₈. There is a positive and significant relationship between the switching costs of customers in corporate segment related to their main banks and the repurchase intention from their main banks.

The trust between the customer and the service provider includes a calculation process based on the ability of the partners to continue to fulfill their obligations in the exchange relationship and the cost-benefit estimation of the relationship (Doney & Cannon, 1997). At this point, although trust is an important variable that affects repurchase intention, its effect on repurchase intention may also change in the presence of switching costs (Sharma & Patterson, 2000). It is thought that the relationship between trust and repurchase intention is likely to be weak when customers perceive high switching costs. When customers perceive an increase in the cost of switching for existing service providers, this affects the direct impact of the customer's trust in the service provider on repurchase intention, that is, switching costs acts as a moderator role in the relationship between trust and repurchase intention (Sharma, 2003). As a matter of fact, the work of Aydın, Özer & Arasil (2005) confirms this. The most important reason for this situation is the customer's willingness to avoid the risks and uncertainty that may arise in connection with the termination of the current relationship (Han & Ryu, 2012). At this point, even if the customer's level of trust in the

service provider is low, customers who perceive their switching costs as high will intend to continue to receive services from their existing service providers. In light of this information, the following hypothesis is proposed:

H₉. The corporate segment customers' perceived switching costs related to their main will moderate the relationship between the customers' trust toward their main banks and the repurchase intention from their main bank.

Individuals make a comparison of benefits and costs for the product or service they purchase in their shopping or consumption decisions. If the benefit to be obtained in the case of purchasing the relevant product or service is higher than the cost to be incurred, the individual reaches the purchase decision (Ratchford, 1982). This also applies in the presence of switching costs. When there are low switching costs, unsatisfied customers will leave the business, and in cases where switching costs are relatively high, they will continue to do business with the business even if the customers are unsatisfied (Jones et al., 2000). On the other hand, there are studies indicating that switching costs weaken the relationship between customer satisfaction and customer retention, that is, customer retention occurs when switching costs are perceived high even if they are unsatisfied (Ranaweera & Prabhu, 2003). Because if the switching cost is high, customers will not easily switch to other businesses even if they encounter any problems or are not satisfied with their current service providers (Burnham et al., 2003). Research indicate that as switching costs increase, customers continue to do business with the business even if they are unsatisfied (Jones et al., 2000), and when switching costs increase, the link between satisfaction and customer retention weakens (Woisetschlager, Lentz & Evanschitzky, 2011). Based on this information, the following hypothesis is proposed:

H₁₀. The corporate segment customers' perceived switching costs related to their main banks will moderate the relationship between the customers' satisfaction toward the service they receive from their main banks and the repurchase intention from their main bank.

Alternatives Attractiveness

Alternatives attractiveness is the possibility that a customer will be satisfied in an alternative relationship (Ping, 1993). It expresses customer perceptions of the extent to which rival alternatives exist in the market in which the business operates (Jones et al., 2000). The attractiveness of alternatives can be characterized in four dimensions, such as the number of available alternatives, whether there are differences between the alternatives, the degree of difficulty in perceiving alternatives and comparing them (Anderson & Narus, 1984). Today, there are many businesses that offer inseparably similar production and marketing activities in both the production and service sectors. Since the lack of sufficient number of alternatives providing the same service forces the customers to continue

working with the current business (Bendapudi & Berry, 1997), having sufficient number of alternatives is considered as a factor affecting customer retention. Similarly, when the perceived benefits of terminating the business relationship with the business are low, customers do not have a business alternative that provides appropriate service or are not aware of viable alternatives, they can stay in contact with the existing business (Jones et al., 2000).

Studies indicate that the majority of repurchases are due to no alternative or not having significant differences between alternatives (Ping, 1993). Consumers' perception of the existence of the alternative business or product/service in their purchasing decisions may cause them to review their relations with the existing business. Manrai's (1995) study indicates that alternatives affect repurchase intentions. Alternative businesses that interact with the customer may cause the customer to review their relationship with the existing service provider. In this way, the existence of alternatives can create a driving effect on the customer's perception of the current business or an attractive effect on himself/herself (Ha & Park, 2013). Even if customers are unsatisfied with their existing service providers, they can work with existing service providers when they are better than other alternatives (Colgate & Lang, 2001), and customers can leave the business when appropriate and attractive alternatives are available (Liao, Lin, Luo & Chea, 2017). In light of past research results, the following hypothesis is suggested:

H₁₁. There is a negative and significant relationship between the attractive offers of alternative banks for the customers in corporate segment and the repurchasing intentions from their main banks.

Trust is an important determinant in relationship commitment and thus repurchases (Moorman, Deshpandé & Zaltman, 1993). Indeed, in banking services, an improvised trust develops towards the employee serving them as customers do not have sufficient knowledge to predict the outcome of their decisions in both investment and loan transactions. At this point, when trust is established and maintained between employee and customer, even if the performance of the basic service is less than satisfactory, it will probably create a psychological exit barrier (cost) (Sharma & Patterson, 2000). However, since it is not possible for the customer to evaluate the service without experiencing the service in service areas, especially in banking services, switching to an alternative service provider brings certain risks for the customer. These uncertainties and risks push the customer to avoid alternative service providers (Bloom, Asher & White, 1978). This situation also motivates the customers to stay in the current relationship, even if the relationship quality is less than ideal. Similarly, in an environment where there are no alternative businesses, even if the customers are not satisfied, they continue to work with the business if they trust the business (Ping, 1993). When there are a limited number of alternatives, or when customers are not satisfied with the possible alternatives, repurchasing behavior is

An Examination of Repurchase Intentions of the Corporate Segment Customers' from Their Main Bank within the Scope of Customer Satisfaction, Trust, and Switching Barriers

based on trust rather than satisfaction (Sharma & Patterson, 2000). Based on this information, the following hypothesis is proposed:

H₁₂. The attractive offers of alternative banks for the customers in the corporate segment will moderate the relationship between the corporate customers' trust toward their main banks and the repurchase intention from their main bank.

The alternatives attractiveness can affect the customer's perspective on the business differently at different satisfaction stages. Sometimes, even if the customer is satisfied with the service received from the business, the offers made by the alternative business may encourage the customer to work with the other business (Pick & Eisend, 2014). Occasionally, there may be exchange relationships where there is an unsatisfactory relationship between the customer and the business. The first option for customers with this experience is to work with an alternative service provider. At this point, the desire to continue the unsatisfied relationship for the customer may decrease in the presence of an irrefutable alternative (Sharma & Patterson, 2000). Many previous studies emphasize the linear relationship between customer satisfaction and customers' repurchase intention (Srivastava & Sharma, 2013). In fact, unsatisfied customers may think why they did not choose the competitive business beforehand, be uncomfortable with their current decision, and intend to change their current service provider at any time (Liao et al., 2017). At this point, if there are many alternative businesses where a customer who is not satisfied with the service customer receives can do the same business together, it is much more likely to leave the business than a satisfied customer (Jones et al., 2000). If the customer is not satisfied with the service and there is no alternative to change the service provider, it is possible for the customer to continue working with the business (Anderson & Narus, 1990). For this reason, having alternatives and attracting customers is an effective factor in the retention of the customer's relationship with the business (Colgate & Lang, 2001). However, as the attractiveness of alternatives diminishes, customers are more likely to continue doing business with the business even if they are unsatisfied (Jones et al., 2000). At this point, attractive offers of alternatives are a factor that determines the relationship between satisfaction and repurchase intention (Gremler & Gwinner, 2015). Based on this information, the following hypothesis is proposed:

H₁₃. The attractive offers to alternative banks for the customers in the corporate segment will moderate the relationship between the corporate customers' satisfaction toward the service they receive from their main banks and the repurchase intention from their main bank.

The theoretical framework we propose and related hypotheses in the present study is described in Figure 1.

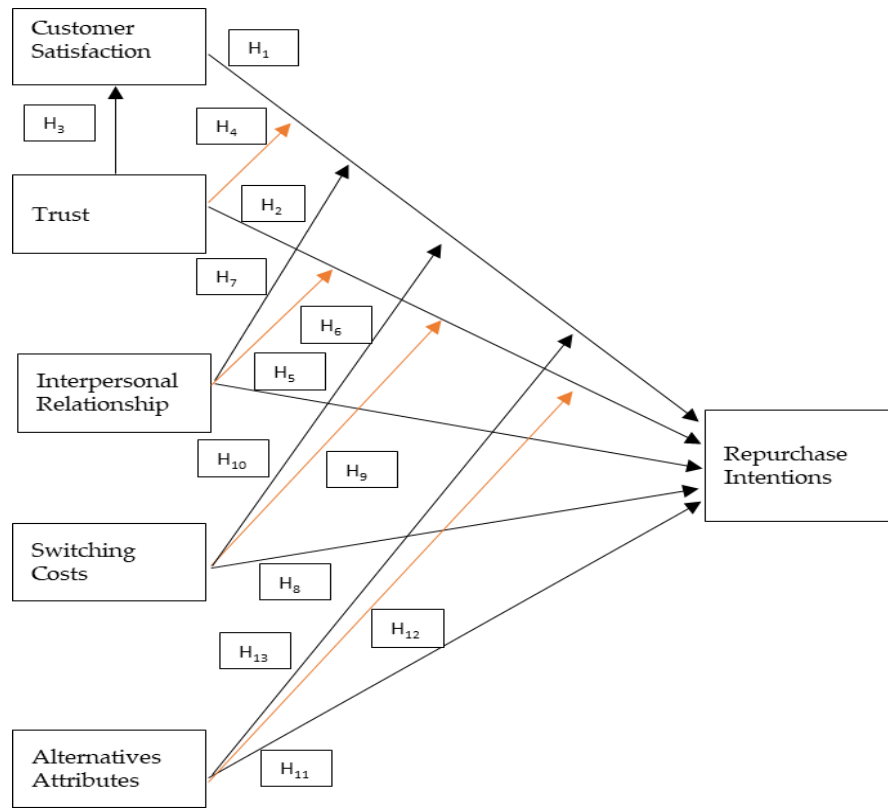

Figure 1. Research Model

Research methodology

Data Collection Method, Measures, Sampling

The research is within the scope of quantitative research, and due to the fact that it is not possible to reach the entire population of the universe considering a large number of customers in the corporate segment, convenience sampling method was used among non-random sampling methods. The questionnaire was used as data collection method in the research.

All measures used in the questionnaire, which was created to reveal the relationships between variables for the research model, were taken from the international literature. The trust scale (5 items) from the study of Aydın and Özer (2004), customer satisfaction scale (3 items) from Oliver and Swan's (1989) studies, the interpersonal relationship scale (5 items) from Rusbult's study (1980), the switching costs (5 items) and the alternatives attractiveness (5 items) scales from Ping's study (1993), and the repurchase intention scale (4 items) was prepared based on the studies of Yoo and Donthu (2001). The items in the questionnaire were evaluated with a five-point Likert type scale (1: Strongly Disagree, ... 5: Strongly Agree). Before the questionnaire was finalized, opinions of field experts were also taken and a pilot application was made to a group of 25 participants.

An Examination of Repurchase Intentions of the Corporate Segment Customers' from Their Main Bank within the Scope of Customer Satisfaction, Trust, and Switching Barriers

Research data were obtained by on-line survey technique between September and October 2020 with the participation of 261 corporate segment bank customers located in Ankara. The necessary ethics committee permission was obtained for the study to be conducted. A questionnaire form was sent via e-mail to the partners or finance managers of 1800 businesses whose e-mail contact information was obtained among the businesses registered in the Ankara Chamber of Industry and Commerce, and 261 businesses participated in the survey. The questionnaire forms of 9 businesses that gave incorrect/incomplete answers in data control were eliminated, and the analysis continued with the remaining 252 participants. There are 27 items in the survey. According to Kline (1994), 2-10 times the total number of parameters of the sample, or even a minimum of 200 participants, is sufficient. At this point, it is known that reaching 54-270 participants is a sufficient criterion.

To be the main bank of a business means to be the bank that receives a larger share of its loans and cash flows. Before starting the survey, definition of the main bank was made first, then the participants were asked to answer the questions accordingly. Information about the businesses participating in the research is shown in Table 1. According to Table 1, 76% of the businesses have been working with their main bank for more than 5 years, and the partnership structure of 96% consists of the Turkish capital. In addition, 46.1% of the businesses participating in the research have more than 250 employees, 43.3% have an annual endorsement above USD 21 million, and 54.3% have cash loan debt above USD 1.7 million. The endorsement and credit risk classification was made according to the Small and Medium Enterprises classification of KOSGEB (Small and Medium Enterprises Development and Support Administration) (KOSGEB, 2018). Since the endorsement is for the year 2019, the USD rate was arranged on the basis of 31.12.2019 (1 \$=5.9 TL)

Table1. Information about Businesses (n=252)

	Working time with the main bank (year)		Foreign partnership		Number of employees			
	f	%	f	%	F	%		
Less than 3	28	11	Yes	11	4	0-50	87	34.5
3	32	13	No	241	96	51-250	49	19.4
Over 5	192	76				Over 250	116	46.1
	2019 endorsement (\$)		Cash loan debt (\$)					
	f	%	f	%				
0-2 mio	55	21.8	0-0.170 mio	67	26.5			
2-21 mio	88	34.9	.170-1.7 mio	48	19.2			
>21 mio	109	43.3	>1.7 mio	137	54.3			

Analysis and Results

In the study, firstly, the skewness and kurtosis values of the variables forming the model were checked, and Explanatory Factor Analysis (EFA) was applied. As a result of EFA, it was seen that the data was included in the normal distribution and each item was loaded on its own factors and the factor loadings were above 0.60. Then, in order to test whether the measurement model met the required conditions, validity and reliability analyzes were performed on the latent variables in the model with Confirmatory Factor Analysis (CFA) and the measurement model was tested. In order to test the relationship between variables and hypotheses, after performing correlation analysis between variables, SEM (Structural Equation Model) was applied to the data. Partial least squares (PLS, SmartPLS Version 2.0) were used in the study to evaluate the research model. The most important reason for choosing SmartPLS is its ability to emphasize the predictive power of the model established in the research (Chin, Marcolin & Newsted, 1996).

Confirmatory Factor Analysis

A measurement model consisting of six latent variables and a total of 27 indicators was evaluated with CFA. In the analysis, firstly, the normal distribution of the data was checked by examining the coefficients of skewness and kurtosis. Data distribution is normal when skewness and kurtosis values are between -2 and +2 (George & Mallery, 2010). The skewness and kurtosis values for all variables included in the model were between -2 and +2. This indicates that the normality assumption could be met for the variables included in the model.

In order to understand to what extent the model created for the purpose of the research corresponded to the research data, fit indices were evaluated. NFI and SRMR values were obtained with the SmartPLS program. The reached NFI (.968) and SRMR (.045) values indicated the acceptable fit of the model (Kline, 1998). In light of these data, it is thought that the data set supports the theoretical measurement model.

Internal consistency (Cronbach's alpha- α) value is taken as a criterion in transforming the first-level variables into high-level factor structure (Brakus, Schmitt, & Zarantonello, 2009). However, the average variance extracted (AVE) and composite reliability (CR) values explained in the study are also controlled within the scope of CFA and shown in Table 2. Accordingly, the reliability of the scales was between .892 and .983 and was greater than the acceptable value of .70. This is important evidence for composite reliability (Hair, Hult, Ringle, & Sarstedt, 2014) and points out that the scales are at acceptable reliability (Bagozzi & Yi, 1988). Finally, AVE values for each scale were checked to check the convergent validity. Accordingly, since the AVE values of all scales were above the acceptable minimum value of .50, the convergent validity of the model was also confirmed as a result of the AVE

An Examination of Repurchase Intentions of the Corporate Segment Customers' from Their Main Bank within the Scope of Customer Satisfaction, Trust, and Switching Barriers

value of the scales, the factor loadings of the variables, and the Cronbach α values of the scale (Hai, Hult, Ringle & Sarstedt, 2014).

Table 2. CFA Results Regarding Measure Indicator

Variables	Indicator		AVE	CR	Cronbach's	
	Number	Factor Loads			α	KMO
Trust	5	.858-.927	.792	.950	.934	.855
Customer Satisfaction	3	.954-.977	.939	.979	.967	.761
Interpersonel Relationship	5	.735-.828	.624	.892	.860	.821
Switching Costs	5	.787-.867	.678	.913	.883	.854
Alternatives Attributes	5	.897-.966	.903	.979	.973	.898
Repurchase Intentions	4	.949-.978	.935	.983	.977	.849

p <.01

After providing convergent validity, discriminative validity was examined in order to investigate how much one dimension can be distinguished from other dimensions. The square root of the mean residual variance for a dimension must be greater than the square of the correlation between this dimension and other dimensions (Cooper & Zmud, 1990). The values obtained as a result of the analysis are shown in Table 3. Accordingly, the diagonal values in the matrix show the mean square of the variance for each dimension, while the values outside the diagonal show the square of the correlation values of the dimensions with the other dimension. The square root of the AVE values was obtained greater than the square of the correlations, and in this case, discriminative validity was provided.

Table 3. Discriminative Validity Analysis

	Alternatives Attributes	Switching Costs	Trust	Interpersonel Relationship	Customer Satisfaction	Repurchase Intentions
Alternatives Attributes	.950					
Switching Costs	.610	.823				
Trust	.288	.373	.890			
Interpersonel Relationship	.341	.525	.572	.790		
Customer Satisfaction	.341	.415	.891	.541	.969	
Repurchase Intentions	.337	.370	.766	.590	.771	.967
AVE	.903	.678	.792	.624	.939	.935

Testing hypotheses: the Structural Equation Model

Before passing to YEM, the fit values of the model were examined. Accordingly, the compatibility indexes (NFI = .955, SRMR = .039) related to

the established path analysis model were obtained. In addition to NFI and SRMR values, d_ULS and d_G values were also examined for the fit control of the model. For the model to fit well, the upper limit of the confidence interval should be greater than the original value of the d_ULS and d_G exact fit criteria. Therefore, the upper limit of the confidence interval is chosen as 95% or 99%. When the difference between the correlation matrix of the model and the empirical correlation matrix is statistically insignificant ($p > .05$), it is stated that the model is suitable. The 3,662 and 2,122 values calculated for the d_ULS and d_G exact fit criteria were $p > .05$. The chi-square value is 1,228.042. At this point, it is thought that the model fits well (Kline, 1998).

The relationship between variables was analyzed using the Pearson correlation coefficient. This method is a parametric method used to examine the relationship between the data when the variables are continuous and the sample size is sufficient ($n > 30$). The relationship between all variables is statistically significant at 99% confidence interval ($p < .01$ and $p < .05$) and all correlation values are positive. One of the important assumptions in structural equation models and regression is that there should be a meaningful relationship between predicted variables and predictive variables. The results are shown in Table 4. Accordingly, the highest relationship between variables is between customer satisfaction and trust, and the correlation coefficient is $r = .891$.

Table 4. Correlation Between Variables

	Trust	Customer Satisfaction	Interpersonal Relationship	Switching Costs	Alternatives Attributes	Repurchase Intentions
Trust	1					
Customer Satisfaction	.891**	1				
Interpersonal Relationship	.531**	.483**	1			
Switching Costs	.359**	.395**	.482**	1		
Alternatives Attributes	.288*	.339**	.256*	.616**	1	
Repurchase Intentions	.760**	.770**	.516**	.347**	.334**	1

** $p < .01$, * $p < .05$

Although very high relationships between independent variables were not observed, Tolerance and VIF values were checked to analyze whether there was a multicollinety problem. If the tolerance value is less than .10 and the VIF value is greater than 10, it indicates that there is a multicollinety problem (Tabachnick & Fidell, 2013). The results achieved are given in Table 5. According to Table 5, there is no multicollinety problem.

Table 5. Multicollinety Analysis

	Tolerans	VIF
Customer Satisfaction	.198	5,100

An Examination of Repurchase Intentions of the Corporate Segment Customers' from Their Main Bank within the Scope of Customer Satisfaction, Trust, and Switching Barriers

Trust	.192	5,189
Interpersonal Relationship	.613	1,785
Switching Costs	.503	1,968
Alternatives Attributes	.601	1,622

Partial Least Squares (SmartPLS) Structural Equation Modeling was used to test the hypotheses. It is possible with PLS to analyze highly complex predictive models and multi-item structures, both directly and indirectly. In the analysis, the relationships among the customers in the corporate segment with their main banks, the scope of customer satisfaction, trust, personal relationships with bank employees, switching costs their main banks and attractiveness of alternative banks were analyzed. Which of these regression coefficients is significant or not is shown in Table 6.

According to Table 6, the regression coefficient from the customer satisfaction to the repurchase intention is statistically significant ($\beta=.771$), so H_1 hypothesis is supported. The regression coefficient from the trust variable to the repurchase intention variable is not statistically significant, therefore H_2 hypothesis is not supported. The regression coefficient from the interpersonal relationship variable to the repurchase intention variable is statistically significant ($\beta=.173$). Hence, H_5 hypothesis is supported. The regression coefficient from the main bank's switching costs to the repurchase intention variable is not statistically significant, so H_8 hypothesis is not supported. The regression coefficient from the alternatives attractiveness variable to the repurchase intention variable is not statistically significant, and hence, H_{11} hypothesis is not supported.

When the relationship between the customer satisfaction and the trust is examined, the regression coefficient from the trust to the customer satisfaction is statistically significant ($\beta=.891$), hence, H_3 hypothesis is supported.

Table 6. Standardized Parameter Estimates and Significance Values

Relation	Parameter (β)	t	P	R ²	Result
H_3 trust -> customer satisfaction	.891	32,967	.00	.794	Supported
H_1 customer satisfaction -> repurchase intention	.771	20,343	.00	.747	Supported
H_2 trust -> repurchase intention	(-) .031	.113	.91		Not supported
H_5 interpersonal relationship -> repurchase intention	.173	3,480	.00		Supported
H_8 switching costs -> repurchase intention	(-) .076	.541	.58		Not supported
H_{11} alternatives attribution -> repurchase intention	(-) .058	.639	.53		Not supported
H_4 Moderating effect of trust on customer satisfaction -> repurchase intention	.020	.213	.83		Not supported

H₆ Moderating effect of interpersonal relationship on trust -> repurchase intention	(-).119	.421	.67	Not supported
H₇ Moderating effect of interpersonal relationship on customer satisfaction -> repurchase intention	(-) .352	1,150	.25	Not supported
H₉ Moderating effect of switching costs on trust -> repurchase intention	(-) .368	.996	.32	Not supported
H₁₀ Moderating effect of switching costs on customer satisfaction -> repurchase intention	.574	12,131	.00	Supported
H₁₂ Moderating effect of alternatives attribution on trust -> repurchase intention	.061	.236	.81	Not supported
H₁₃ Moderating effect of alternatives attribution on customer satisfaction -> repurchase intention	(-) .212	.755	.45	Not supported

Testing moderator effects

In the research, besides linear effects, moderating effects were also investigated. The results of these analyzes are also shown in Table 6. The moderating effect of trust on the relationship between customer satisfaction and repurchase intention is not statistical. Also, the moderating effect of interpersonal relationship on the relationship between trust and repurchase intentions is not statistically significant. Similarly, the moderating effect of interpersonal relationship on the relationship between customer satisfaction and repurchase intention is not statistically significant. The moderating effect of switching costs on the relationship between trust and repurchase intention is not statistically significant. Therefore, H₄, H₆, H₇ and H₉ hypotheses are not supported. The moderating effect of switching costs on the relationship between customer satisfaction and repurchase intention is statistically significant ($\beta = .574$), so H₁₀ hypothesis is supported. The moderating effect of alternatives attractiveness on the relationship between trust and repurchase intention is not statistically significant. Finally, the moderating effect of alternative attractiveness on the relationship between customer satisfaction and repurchase intention is not statistically significant. Hence, H₁₂ and H₁₃ hypotheses are not supported in line with these results.

Conclusion

In the economy of Turkey, the banking sector is one of the most important actors to direct resources towards the right areas and continuous operation of the financial system. Despite economic recession, banks' willingness to find new customers and deepen existing customers puts banks in a tough competition. At this point, the most important determinant on the way to competitive success for banks is how many of their customers manage to be their main bank. The changing needs and behaviors of customers require banks to diversify their service areas, segment their customers, and deliver

An Examination of Repurchase Intentions of the Corporate Segment Customers' from Their Main Bank within the Scope of Customer Satisfaction, Trust, and Switching Barriers

professional services to customers in these segments with expert and experienced employees. At this point, the banks in Turkey have two customer segments basically: retail customers and corporate customers. In the study, repurchase intentions of corporate segment customers towards their main banks were examined within the scope of customer satisfaction, trust and switching barriers. The results obtained in the analysis of the data collected from 252 corporate segment customers operating in Ankara are as follows:

The repurchase intentions of corporate segment customers from their main banks are positively affected by customers' satisfaction regarding the service they receive from their main banks, and interpersonal relations with their main banks. As the satisfaction of customers regarding the service they receive from their main banks increases, the repurchase intention increases. This result is similar to Düger and Kahraman (2017) and Liang et al. (2018) 's studies. Similarly, as the interpersonal relationships of corporate segment customers with their main bank increase, so does their repurchase intention. The result achieved is in line with the work of Nora (2019). However, corporate segment customers 'trust toward their main banks, perceived switching costs related to their main banks and attractive offers of alternative banks do not have an effect on customers' repurchase intention. The results obtained at this point are similar to the studies of Lee et al. (2001) but these results are different from Jones et al. (2000) and Liao et al. (2017) 's results. The transaction facilities, technology, and fees and commissions applied by banks to their customers may have caused customers to ignore the trust, switching barriers and the attraction of alternative banks in their repurchases, and may have affected the result in this direction. While the main bank's switching costs perceived by corporate segment customers do not affect repurchase intention by themselves, switching costs reinforce the relationship between customer satisfaction and repurchase intention. As the switching costs increase, so does the repurchase intention of satisfied customers from their main banks. While this result is in line with the work of Han, Yu and Hyun (2020), different from Woisetschläger et al. (2011)'s result. However, interpersonal relationships and attractive offers of alternatives have no effect on the relationship between corporate segment customers' trust toward their main banks and repurchase intention and their satisfaction regarding the service and the repurchase intentions. Finally, in the research, the trust of customers towards their main banks positively affects customer satisfaction toward the service. As the trust of corporate segment customers in their main banks increases, so does the customer satisfaction regarding the service they receive from their main banks. This result is similar to Amoako et al. (2019) 's studies.

In line with these results, the following suggestions can be made to banks to strengthen the repurchase intentions of their customers in all segments, especially the corporate segment:

- Trust is an important factor on the way to customer satisfaction, and the trust that the bank and its employees will create in customers will contribute positively to customer satisfaction. At this point, bank and bank employees must fulfill their promises and commitment about the transactional process, interest rates, fees, commissions on time, fully and accurately. Actually, if bank and bank employees provide the customers feel that the interests of the customers come before their own interests, this situation will contribute to the development of customer trust.
- Repurchase intention of bank customers from the relevant bank is an important determinant of customer retention and consequently the part of target management of banks in terms of both economic and volumetric inferences. At this point, the quality of the service provided by banks to their customers and the retention of the factors that cause customers to choose to work with the relevant bank at the beginning are necessary for customer satisfaction that will improve customer retention.
- The sincere but distant relationships that the bank employees will establish with their customers are influential in the customers' decision to continue working with this bank. For this reason, employees should establish professional relationships with their customers and inform and share with their customers about the bank and products. Similarly, bank employees should visit their customers at regular intervals and be in a proactive approach by determining customer demands and needs.
- In addition to the loss of income and savings that banks will encounter when their customers stop working with them, the risk perception that banks will create is particularly effective on the retention of the customer-satisfaction relationship with the bank. For this reason, banks' special pricing for their customers, employees having information about customer activities and especially the factors that affect the balance sheet size, employees providing consultancy to the customer on investment and balance sheet management issues and providing unmatched customer experience in terms of service will create strong switching barriers. In this way, satisfying the switching barriers will contribute to the retention of the relationship with the bank.

References

- Abe, N., Gaston, N., and Kubo, K. (2005). Executive Pay in Japan: The Role of Bank-Appointed Monitors and the Main Bank Relationship. *Japan and the World Economy*, 17, 371–394.
- Amoako, G.K., Kutu-Adu, S.G., Caesar, L.D., and Neequaye, E. (2019). Relationship Marketing and Repurchase Intention in Ghana's Hospitality Industry: An Empirical Examination of Trust and Commitment. *Journal of Relationship Marketing*, 18(2), 77-107.
- Anderson, E.W. (1994). Cross-Category Variation in Customer Satisfaction and Retention. *Marketing Letters*, 5 (1), 19-30.

An Examination of Repurchase Intentions of the Corporate Segment Customers' from Their Main Bank within the Scope of Customer Satisfaction, Trust, and Switching Barriers

Anderson, J.C. and Narus, J.A. (1984). A Model of Distributor's Perspective of Distributor-Manufacturer Working Relationships. *Journal of Marketing*, 48(4), 62-74.

Anderson, J.C. and Narus, J.A. (1990). A Model of Distributor Firm and Manufacturer Firm Working Partnerships. *Journal of Marketing*, 54 (1), 42-58.

Anderson, E. W. and Sullivan, M.V. (1993). The Antecedents and Consequences of Customer Satisfaction for Firms. *Marketing Science*, 12 (Spring), 125-143.

Ariffin, S., Yusof, J.M., Putit, L., and Shah, M.I.A. (2016). Factors Influencing Perceived Quality and Repurchase Intention towards Green Products. *Procedia Economics and Finance*, 37, 391 – 396.

Aydın, S. and Özer, G. (2004). The Analysis of Antecedents of Customer Loyalty in the Turkish Mobile Telecommunication Market. *European Journal of Marketing*, 39 (7/8), 910-925.

Aydın, S., Özer, G., and Arasil, O. (2005). Customer Loyalty and the Effect of Switching Costs as a Moderator Variable: A Case in the Turkish Mobile Phone Market. *Marketing Intelligence and Planning*, 23(1), 89-103.

Bagozzi, R. P. and Yi, Y. (1988). On the Evaluation Of Structural Equation Models. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 16(1), 74-94.

Balasubramanian, S., Konana, P., and Menon, N.M. (2003). Customer satisfaction in Virtual Environments: A Study of Online Investing. *Management Science*, 49(7) 871-889.

Bansal, H. S. and Taylor, S. F. (1999). The Service Provider Switching Model (Spsm) a Model of Consumer Switching Behavior in the Services Industry. *Journal Of Service Research*, 2(2), 200-218.

Bendapudi, N. and Berry, L.L. (1997). Customers' Motivations for Maintaining Relationships with Service Providers'. *Journal of Retailing*, 71(3), 223-47.

Berry, L. L. and Parasuraman, A. (1991). *Marketing Services: Competing Through Quality*. New York: Free Press.

Bloom, B.L., Asher, S.J., and White, S.W. (1978). Marital Disruption as Stressor: A Review and Analysis. *Psychological Bulletin*, 85, 867-94

Boston Consulting Group (2016). Retrieved from <https://www.capital.com.tr/finans/bankacilik/ana-banka-olma-yarisi-070792> (20.07.2020)

Bowen, D.E. (1986). Managing Customers as Human Resources in Service Organizations. *Human Resource Management*, 25 (Fall), 371-383.

Brakus, J. J., Schmitt, B. H., and Zarantonello, L. (2009). Brand Experience: What is it? How is it Measured? Does it Affect Loyalty? *Journal of Marketing*, 73(3), 52-68.

- Brock, J. K U. and Zhou, J.Y. (2012). Customer Intimacy. *Journal of Business and Industrial Marketing*, 27(5), 370-383.
- Burnham, T. A., Frels, J. K., and Mahajan, V. (2003). Consumer Switching Costs: A Typology, Antecedents, and Consequences. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 31(2), 109-126.
- Chaudhuri, A. and Holbrook, M. B. (2001). The Chain of Effects from Brand Trust and Brand Affect to Brand Performance: The Role of Brand Loyalty. *Journal of Marketing*, 65(2), 81-93.
- Chin, W.W., Marcolin, B.L., and Newsted, P.R. (1996). A Partial Least Squares Latent Variable Modeling Approach for Measuring Interaction Effects: Results from a Monte Carlo Simulation Study and Voice Mail Emotion/Adoption Study. *Information Systems Research*, 14(2), 189-227.
- Chinomona, R. and Dubihlela, D. (2017). Does Customer Satisfaction Lead to Customer Trust, Loyalty and Repurchase Intention of Local Store Brands? The Case of Gauteng Province of South Africa. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 5(9), 23-32.
- Chiu, C.M., Fang, Y.H., Cheng, H.L., and Yen, C., 2013. On Online Repurchase Intentions: Antecedents and the Moderating Role Of Switching Cost. *Hum. Syst. Management*, 32 (4), 283-296.
- Chou, S., Chen, C.-W., and Lin, J.-Y. (2015). Female Online Shoppers: Examining the Mediating Roles of E-Satisfaction and E-Trust on E-Loyalty Development. *Internet Research*, 25(4), 542-561.
- Claycomb, C. and Martin, C.L. (2002). Building Customer Relationships: An Inventory of Service Providers' Objectives and Practices. *Journal of Services Marketing*, 16(7), 615-635.
- Colgate, M. and Lang, B. (2001). Switching Barriers in Consumer Markets: An Investigation of the Financial Services Industry. *Journal of Consumer Marketing*, 18(4), 332-347.
- Cooper, R. B. and Zmud, R. W. (1990). Information Technology Implementation Research: A Technological Diffusion Approach. *Management Science*, 36 (2), 123-139.
- Cronin, J. J. and Taylor, S.A. (1992). Measuring Service Quality: A Reexamination and Extension. *Journal of Marketing*, 56 (July), 55-68.
- Cronin, J.J., Brady, M.K., and Hult, G.T.M. (2000). Assessing the Effects of Quality, Value, and Customer Satisfaction on Consumer Behavioral Intentions in Service Environments. *Journal of Retailing*, 76 (2), 193-218.
- Doney, P.M. and Cannon, J.P. (1997). An Examination of the Nature of Trust in Buyer-Seller Relationships. *Journal of Marketing*, 61(April), 35-51.
- Düger, Y.S. and Kahraman, H. (2017). Online Alışverişte Hizmet Kalitesinin ve Algılanan Değerin Müşteri Memnuniyeti ile Tekrar Satın Alma Niyeti

An Examination of Repurchase Intentions of the Corporate Segment Customers' from Their Main Bank within the Scope of Customer Satisfaction, Trust, and Switching Barriers

Üzerindeki Etkisi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research*, 10 (54), 819-826.

Ferro, C., Padin, C., Svensson, G., and Payan, J. (2016). Trust and Commitment as Mediators between Economic and Non-Economic Satisfaction in Manufacturer-Supplier Relationships. *Journal of Business & Industrial Marketing*, 31(1), 13-23.

Frenzen, J. K. and Davis, H.L. (1990). Purchasing Behavior in Embedded Markets. *Journal of Consumer Research*, 17 (June), 1-11.

Ganesan, S. (1994). Determinants of Long-Term Orientation in Buyer-Seller Relationships. *Journal of Marketing*, 58(2), 1-19.

George, D. and Mallery, M. (2010). *SPSS for Windows Step by Step: A Simple Guide and Reference 17.0 Update*. Boston: Pearson.

Gremler, D.D. and Gwinner, K.P. (2015). Handbook of Research R.M. Morgan, J.T. Parish and G. Deitz (Eds.), in Relationship Marketing (pp. 32-74). Northampton, MA: Edward Elgar Publishing.

Guenzi, P. and Georges, L. (2010). Interpersonal Trust in Commercial Relationships: Antecedents and Consequences of Customer Trust in the Salesperson. *European Journal of Marketing*, 44 (1/2), 114-138.

Guiltingan, Joseph P. (1989). A Classification of Switching Costs with Implications for Relationship Marketing. T. L. Childers, R. P. Bagozzi, J. P. Peter (Eds.) in 1989 AMA Winter Educators' Conference: Marketing Theory and Practice (pp. 216-220). Chicago, IL: American Marketing Association.

Gwinner, K. P., Gremler, D.D., and Bitner, M.J. (1998). Relational Benefits in Services Industries: The Customer's Perspective. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 26 (Spring), 101-114.

Ha, Y.W. and Park, M.C. (2013). Antecedents of Customer Satisfaction and Customer Loyalty for Emerging Devices in the Initial Market of Korea: An Equity Framework. *Psychological Marketing*, 21(5), 351-373.

Ha, H.-Y., Janda, S., and Muthaly, S.K. (2010). A New Understanding of Satisfaction Model in E-Re-Purchase Situation. *European Journal of Marketing*, 44(7/8), 997-1016.

Hair, J.F., Hult, G.T.M., Ringle, C.M., and Sarstedt, M. (2014). *A Primer on Partial Least Squares Structural Equation Modeling (PLS-SEM)*. CA: SAGE Publications.

Han, H. and Ryu, K. (2012). Key Factors Driving Customers' Word-of-Mouth Intentions in Full-Service Restaurants: The Moderating Role of Switching Costs. *Cornell Hospitality Quarterly*, 53(2), 96-109.

Han, H., Yu, J., and Hyun, S.S. (2020). Effects of Naturebased Solutions (NBS) on Eco-Friendly Hotel Guests' Mental Health Perceptions,

Satisfaction, Switching Barriers, and Revisit Intentions. *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 29(5), 592-611.

Hart, C.W. and Johnson, M.D. (1999). Growing the Trust Relationship. *Marketing Management*, Spring, 8-19.

Hellier, P.K., Geursen, G.M., Carr, R.A., and Rickard, J.A. (2003). Customer Repurchase Intention: A General Structural Equation Model. *European Journal of Marketing*, 37 (11/12), 1762-1800.

Hume, M. and Mort, G.S. (2010). The Consequence of Appraisal Emotion, Service Quality, Perceived Value and Customer Satisfaction on Repurchase Intent in the Performing Arts. *Journal of Services Marketing*, 24/2 (2010) 170–182.

Jia, L., Cegielski, C., and Zhang, Q. (2014). The Effect of Trust on Customers' Online Repurchase Intention in Consumer-to-Consumer Electronic Commerce. *J. Org. End User Comput.*, 26(3), 65–86.

Jones, M.A., Mothersbaugh, D.L., and Beatty, S.E. (2000). Switching Barriers and Repurchase Intentions in Services. *Journal of Retailing*, 76 (2), 259- 274.

KPMG (2018). Retrieved from <https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/tr/pdf/2018/05/kuresel-fintech-arastirmasi-2018.pdf> (25.07.2020)

Kline, P. (1994). *An Easy Guide to Factor Analysis*. New York: Routledge.

Kline, R. B. (1998). *Principles and Practice of Structural Equation Modeling*. New York: Guilford Press.

Kosgeb (2018) Retrieved from <https://www.kosgeb.gov.tr/> (21.10.2020)

Kumar, N., Scheer, L.K., and Steenkamp, J.B.M. (1995). The Effects of Perceived Interdependence on Dealer Attitudes. *Journal of Marketing Research*, 17, 348–356

Lee, J., Lee, J., and Feick, L. (2001). The Impact of Switching Costs on the Customer Satisfaction-Loyalty Link: Mobile Phone Service in France. *Journal of Services Marketing*, 15 (1), 35-48.

Liang, L.J., Choi, H.C., and Joppe, M. (2018). Exploring the Relationship Between Satisfaction, Trust and Switching Intention, Repurchase Intention in the Context of Airbnb. *International Journal of Hospitality Management*, 69, 41-48.

Liao, C., Lin, H.N., Luo, M.M., and Chea, S. (2017). Factors Influencing Online Shoppers' Repurchase Intentions: The Roles of Satisfaction and Regret. *Information Management*, 54, 651-668.

Luhmann, N. (2005). *Risk: A Sociological Theory*. New Jersey: Transaction Publishers.

Manrai, A.K. (1995). Mathematical Models of Brand Choice Behaviour. *European Journal of Operational Research*, 82, 1-17.

An Examination of Repurchase Intentions of the Corporate Segment Customers' from Their Main Bank within the Scope of Customer Satisfaction, Trust, and Switching Barriers

- Mayer, R. C., Davis, J. H., and Schoorman, F. D. (1995). An Integrative Model of Organizational Trust. *Academy of Management Review* 20(3), 709-734.
- Moorman, C., Deshpandé, R., and Zaltman, G. (1993). Factors Affecting Trust in Market Research Relationships. *Journal of Marketing*, 57(1), 81-101.
- Morgan, R. and Hunt, S. (1994). The Commitment-Trust Theory of Relationship Marketing. *Journal of Marketing*, 58(July), 20-38.
- Mukherjee, A. and Nath, P. (2003). A Model of Trust in Online Relationship Banking. *International Journal of Bank Marketing*, 21(1), 5-15.
- Murray, K.B. (1991). A Test of Services Marketing Theory; Consumer Information Acquisition Activities. *Journal of Marketing*, 55 (January), 10-25.
- Nora, L. (2019). Testing Customer's Knowledge on Customer Intimacy and its Impact on Repurchase Intention. *VINE Journal of Information and Knowledge Management Systems*, 49(4), 594-608.
- Oliver, R. L. and Swan, J. E. (1989). Consumer Perceptions of Interpersonal Equity and Satisfaction in Transactions: A Field Survey Approach. *Journal of Marketing*, 53 (April), 21-35.
- Patterson, P.G., Johnson, L.W., and Spreng, R.A. (1997). Modeling the Determinants Of Customer Satisfaction for Business-to-Business Professional Services. *Journal of Academy of Marketing Science*, 25, 4-17.
- Pick, D. and Eisend, M. (2014). Buyers' Perceived Switching Costs and Switching: A Meta-Analytic Assessment of their Antecedents. *J. of the Acad. Mark. Sci.*, (42), 186-204.
- Ping, R. A. (1993). The Effects of Satisfaction and Structural Constraints on Retailer Exiting, Voice, Loyalty, Opportunism and Neglect. *Journal of Retailing*, 69 (Fall), 320-352.
- Ranaweera, C. and Prabhu, J. (2003). The Influence of Satisfaction, Trust and Switching Barriers on Customer Retention in a Continuous Purchasing Setting. *International Journal of Service Industry Management*, 14(4), 374-395.
- Ratchford, B. T. (1982). Cost-Benefit Models for Explaining Consumer Choice and Information Searching Behaviour. *Management Science*, 28(February), 197-212.
- Ratnasingham, P. (1998). Trust in Web-Based Electronic Commerce Security. *Inform. Management Comput. Security*, 6(4), 162-166.
- Revenue Administration (2020). Retrieved from <https://www.gib.gov.tr/01012020-tarihinden-itibaren-bankalar-vasitasiyla-yapilacak-vergi-tahsilatlarina-iliskin-duyuru> (20.07.2020)
- Riordan, C. M. and Griffeth, R.W. (1995). The Opportunity for Friendship in the Workplace: An Underexplored Construct. *Journal of Business and Psychology*, 10 (2), 141-154.

- Rusbult, C. E. (1980). Commitment and Satisfaction in Romantic Associations: A Test of the Investment Model. *Journal of Experimental Social Psychology*, 16, 172-186.
- Schneider, B. and Bowen, D. (1999). Understanding Customer Delight and Outrage. *Sloan Management Review*, Fall, 35-45.
- Sengupta, S., Krapfel, R.E., and Pusateri, M.A. (1997). Switching Costs in Key Account Relationships. *Journal of Personal Selling & Sales Management*, 17(4), 9-16.
- Sharma, N. (2003). The Role Pure and Quasi-Moderators in Services: An Empirical Investigation of on Going Customer-Service-Provider Relationships. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 10(4), 253-62
- Sharma, N. and Patterson, P.G. (2000). Switching Costs, Alternative Attractiveness and Experience as Moderators of Relationship Commitment in Professional, Consumer Services. *International Journal of Service Industry Management*, 11(5), 470-90.
- Singh, J. and Sirdeshmukh, D. (2000). Agency and Trust Mechanisms in Consumer Satisfaction and Loyalty Judgments. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 28(1), 150-167.
- Srivastava, K. and Sharma, N.K. (2013). Service Quality, Corporate Brand Image, and Switching Behavior: The Mediating Role of Customer Satisfaction and Repurchase Intention. *Services Marketing Quarterly*, 34(4), 274-291.
- Swan, J.E., Bowers, M.R., and Richardson, L.D. (1999). Customer Trust in the Salesperson: An Integrative Review and Meta-Analysis of the Empirical Literature. *Journal of Business Research*, 44, 93-107.
- Tabachnick, B. G. and Fidell, L. S. (2013). *Using Multivariate Statistics*. Boston: Pearson/Allyn ve Bacon.
- White, C. and Yu, Y.-T. (2005). Satisfaction Emotions and Consumer Behavioral Intentions. *Journal of Services Marketing*, 19(6), 411-420.
- Woisetschlager, D.M., Lentz, P., and Evanschitzky, H. (2011). How Habits, Social Ties, and Economic Switching Barriers Affect Customer Loyalty in Contractual Service Settings. *Journal of Business Research*, 64, 800-808.
- Yoo, B. and Donthu, N. (2001). Developing and Validating a Multidimensional Consumer-Based Brand Equity Scale. *Journal of Business Research*, 52 (1), 1-14.

[itobiad], 2021, 10 (1): 506-536.

İşletme Lisans Öğrencilerinde Girişimcilik Düşüncesinin Değişimi
2005 ve 2020 Karşılaştırması

Change of Entrepreneurship Thought in Business Administration
Students: 2005 and 2020 Comparison

Yahya FİDAN

Prof. Dr., İstanbul Ticaret Üniversitesi, İşletme Fakültesi
Prof., Istanbul Commerce University, Faculty of Business
yfidan@ticaret.edu.tr / Orcid ID: 0000-0002-5012-3629

Sabahattin ÇETİN

Dr. Öğr. Üyesi, Bartın Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü
Asst. Prof., Bartın University, Faculty of Economics and Administrative
Sciences, Department of International Trade and Logistics
scetin@bartin.edu.tr / Orcid ID: 0000-0001-9686-1806

Engin YURDASEVER

Dr. Öğr. Üyesi, Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu
Asst. Prof., Ordu University, Vocational School of Social Sciences
enginyurdasever@odu.edu.tr / Orcid ID: 0000-0002-3853-2032

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 01.06.2020
Kabul Tarihi / Accepted : 11.03.2021
Yayın Tarihi / Published : 16.03.2021
Yayın Sezonu : Ocak-Şubat-Mart
Pub Date Season : January-February-March

Atıf/Cite as: Fidan, Y , Çetin, S , Yurdasever, E . (2021). İşletme Lisans Öğrencilerinde Girişimcilik Düşüncesinin Değişimi 2005 ve 2020 Karşılaştırması . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 10 (1) , 506-536 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/60435/746379>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – İstanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

İşletme Lisans Öğrencilerinde Girişimcilik Düşüncesinin Değişimi 2005 ve 2020 Karşılaştırması¹

Öz

İşletme lisans öğrencilerinin girişimcilik konusundaki düşünceleri, geleceğin potansiyel girişimcileri olmaları sebebiyle önem arz etmektedir. Her yıl birçok mezun veren bu bölümlerin eğitim müfredatının öğrencileri ne derecede girişimciliğe özendirdiğinin bilinmesi, bu konuda yapılacak iyileştirmelerin önünü açacaktır. Hem öğrencilerin girişimcilik eğilimlerinin hem de eğitim öğretim süreçleri ve müfredatın etkinliğinin bilinmesi aynı zamanda eksikliklerin görülmesi, çözüm üretilmesi ve gerekli tedbirlerin alınabilmesi açısından da önemlidir. Bu sebeple çalışmamızın temel amacı, orta vadede iş hayatının içinde olacak işletme lisans öğrencilerinin iş kurma, girişimciliğe adım atma, cesaretli davranma, karar verme, kendine güvenme, ait olduğu toplum ve insanlığa girişimcilik yaparak katkıda bulunma düşüncelerinin ne derecede yoğun olduğunu tespit etmektir. Bu çalışmayı diğerlerinden farklı kılan, araştırmanın 2005 yılında uygulandığı şekliyle 15 yıl sonra 2019-2020 eğitim dönemindeki öğrencilere de aynı anket formu ile uygulanması ve girişimcilik düşüncesi ile girişimcilik eğitiminin işletme lisans öğrencileri tarafından nasıl algılandığının karşılaştırılabilmesidir. Araştırma sonuçlarına göre, girişimcilik eğitimi konusunda eğitim kurumlarının geçmişe oranla daha başarılı algılandıkları görülmektedir. Eğitim kurumlarının girişimciliği cesaretlendirme konusunda pay sahibi olduğunu ifade edenlerin oranı ile çağa uygun eğitim aldığı düşününlerin oranı 2020 yılında daha yüksektir. Öğrenciler her iki dönemde de girişimcilik için en önemli faktörlerin para ve bilgi olduğu ifade etmişlerdir. Bir diğer sonuca göre, üniversite öğrencilerinde yıllar içerisinde girişimcilik isteğinin giderek azaldığı görülmektedir. Buna ek olarak, 2005 yılı verilerine göre kadınların girişimcilik eğilimi daha yüksek iken 2020 yılında erkeklerin girişimcilik eğilimlerinin kadınlardan daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Geçtiğimiz 15 yıllık döneme ışık tutan bu mütevazı çalışmamız göstermektedir ki, girişimci bir nesil oluşturmak için yapılan çalışmalar artmakta lakin yeterli değildir. Bu konuda gerek eğitim kurumlarına gerekse ülkemizin yöneticilerine büyük görevler düşmektedir.

Anahtar Kelimeler: İşletme Öğrencileri, Girişimci, Girişimcilik, Girişimcilik Eğitimi, Girişimcilik Coşkusu

¹ Bartın Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimleri Etik Kurulu'ndan 16.04.2020 tarih ve 2020-SBB-0053 karar nolu yazılı izin alınmıştır.

Change of Entrepreneurship Thought in Business Administration Students: 2005 and 2020 Comparison

Abstract

Business management students' thoughts on entrepreneurship are important because they are potential entrepreneurs of the future. Knowing to what extent the educational curriculum of these departments, which gives many graduates every year, encourages students to entrepreneurship, will lead to improvement efforts in this regard. It is important to know the entrepreneurship tendencies of students, educational processes and the effectiveness of the curriculum, to see the deficiencies, to produce solutions and to take necessary measures. Therefore the main purpose of our study is to determine how intense the intention to start a business, stepping into entrepreneurship, the courage, decision making, self-confidence, the business administration students have, who will be in the business life in the medium term. What makes this study different from the others is that this research was applied to the students in the 2019-2020 academic year 15 years after the former one, and the comparison of entrepreneurship intentions. According to the results of the research, it is seen that educational institutions are perceived more successfully in the field of entrepreneurship education than in the past. The rate of those who think that educational institutions encourage entrepreneurship and receive education according to the age is higher in 2020. Students stated that the most important factors for entrepreneurship in both periods are money and knowledge. According to another result, it is observed that the desire of entrepreneurship gradually decreases in university students over the years. In addition, according to 2005 data, entrepreneurship tendencies of women and men were higher in 2020. This modest study that sheds light on the last 15 years shows that the efforts to create an entrepreneurial generation are increasing, but not sufficient. In this regard, both educational institutions and governors of our Country, should be in charge.

Keywords: Business Students, Entrepreneur, Entrepreneurship, Entrepreneurship Education, Enthusiasm of Entrepreneurship

Giriş

Günümüz dünyasında savaşlar cephe değiştirmiş ve iş dünyasına kaymıştır. Bu savaşın aktörleri de askerler değil girişimciler olmuştur. Hangi toplum insan kaynağını bu savaşa daha iyi hazırlar ve desteğini verirse onlar ilerlemekte, yükselmekte, tüm dünyayı etkileyecek değerler üretebilmektedir. Günümüzdeki G20 ülkelerinin birçoğunda bunun sonuçlarını görebilmekteyiz. Dünyanın en büyük ekonomisine sahip olup

yıllık yaklaşık dört trilyon dolar hasıla üreten ABD’li girişimlerden bir tanesi dahi, 50’den fazla ülkenin hasılasından çok daha büyük bir potansiyele sahiptir. Güney Kore ve Gana 1965’li yıllarda benzer durumdaki iki ülke iken, bugün Güney Kore’nin ürettiği bir ürünün olmadığı bir ev düşünülemezken Gana’nın ürettiği ve evlerimizde bulunan bir üründen bahsedememekteyiz. Bu farkı sağlayan ülkelerin başta özgürlükler olmak üzere yetiştirdiği girişimci kesimdir. Bu gerçekler ışığında diyebiliriz ki, herhangi bir ülke büyümek, gelişmek, refahı artırmak istiyorsa insan kalitesini yükseltecek adımlar atmalı ve insan kaynağını daha girişimci olarak yetiştirebilmenin yollarını bulmalıdır.

Ülkemiz nüfusunun önemli bir bölümü gençlerden oluşmaktadır. TÜİK 2019 verilerine göre 65 yaş ve üzeri nüfus sadece %9 olup dünya ortalamasının çok altındadır. Genç olmak, doğal olarak girişimcilik potansiyeli açısından büyük bir enerji ve zenginlik kaynağıdır. Mc Clelland’ın farklı milliyetlerin girişimcilik yeteneklerini araştırdığı çalışmasında Türkler birinci sırada çıkmıştır (Titiz, 1994:80). Araştırma eski tarihli olsa da karakter ve iş yapma tarzımız girişimciliğe gayet uygundur. Bu anlamda eksikimiz olan şey, enerjinin, kaynağın yönlendirilmesi, geliştirilmesidir diyebiliriz.

Eğitim kurumları içinde girişimcilik eğitimi verenlere baktığımızda en yoğun müfredatın işletme bölümlerinde bulunduğu görmekteyiz. Bu çalışmada, Ülkemizdeki işletme eğitiminin öğrenciler üzerindeki etkisinin geçtiğimiz 15 yıllık dönemde nasıl bir değişim gösterdiği incelenmiştir. İlk olarak 2005 yılında işletme eğitimi gören öğrenciler üzerinde bir araştırma yapılmış ikinci olarak 2019-2020 yılında işletme eğitimi gören öğrenciler üzerinde aynı araştırma yapılarak sonuçlar karşılaştırılmıştır.

Literatür İncelemesi

Girişimci ve Girişimcilik Kavramları

Girişim, girişimci ve girişimcilik kavramları ile ilgili literatür incelendiğinde farklı tanımlar görmekteyiz. Tanımlar kavramın farklı yönlerine vurgu yapmaktadır. Bu farklılaşmanın temel nedeni; her bir kavramın çok boyutlu nitelikler taşıması ve çok geniş bir kapsama sahip olmasıdır (Uslu, 2015:29). Örneğin Türk Dil Kurumu (TDK)’na göre girişim, “bir işe girişme, teşebbüs” şeklinde tanımlanmaktadır. Girişimci ise “üretim için bir işe girişen, kalkışan kimse, müteşebbis” şeklinde ifade edilmektedir (TDK, 2020). Global Entrepreneurship Monitor (GEM)’e göre ise girişimcilik; “yeni bir iş kurarak ya da mevcut bir işi genişleterek yeni bir girişim oluşturma teşebbüsü” olarak tanımlanmaktadır (Recepoglu ve Doğan, 2014:60). Kapsamlı bir tanım olarak girişimci; “bir mal veya hizmet icat etmek, üretmek veya pazarlamak için kendine ait ya da başka kişi ve kurumlardan sağladığı sermaye ile üretim faktörlerini bir araya getiren, bu faaliyeti yaparken ortaya çıkabilecek kâr veya zarar etme riskini üstlenebilen, ait olduğu topluma ve insanlığa katkıda bulunma coşkusuyla dolu kişi (Fidan, 2002)” olarak ifade edilmiştir. Reynolds ve White’a (1992) göre ise, bir işletme kurmak için faaliyette bulunan kişiye “girişimci”, kuruluş sırasında gösterilen çabaya

“girişimcilik” ve kurulan işletmeye “girişim” adı verilir. Gerçekte girişimcinin en önemli iki özelliği bulunmaktadır ki bunlar, hesap edilebilir riskleri üstlenmedeki isteği ve girişimcilik coşkusunun kaynağı olan vizyonudur. Bu iki temel düşünceyi hemen hemen tüm girişimcilik örneklerinde görmek mümkündür.

Bir ülkenin sahip olduğu girişimci sayısı ile ekonomik gelişmişliği arasında yakın bağ bulunmaktadır. Bu itibarla her ülke ve toplum, sahip olduğu girişimci bireylerin sayısını arttırmak için gayret göstermektedir. Girişimcilik coşkusuna sahip bireyler uygun ortam ve kaynak bularak girişimde bulunurlarsa, yeni istihdam alanları ortaya çıkacak, bu istihdam alanlarında çalışanlar yeni iş yapacak, böylece ilgili ülke diğer ülkelerin önünde, ekonomik olarak daha güçlü ve müreffeh olacaktır. Akgün vd.’ne (2010) göre girişimcilik; az gelişmiş ülke ekonomileri için “yapılanma”, gelişmekte olan ülkeler için “kalkınma”, gelişmiş ülkeler için ise “zenginlik ve dinamizmin öncüsü”dür. Bu yüzden girişimcilik konusu geçmişte olduğu gibi gelecekte de hem ekonomik hem de sosyal açıdan önemini korumaya devam edecektir.

Girişimcilik kavramında olduğu gibi “girişimci” tanımı da zaman içinde değişmiş ve geliştirilmiştir. Girişimci kişi, risk alanın da yönetenin de özelliklerini taşıyan, kâr amacı güden bir işletmeyi kuran, yöneten, başarı için yönelmiş, özellikle yenilikçi davranışlarla karakterize olmuş, risk alma eğilimi yüksek ve genellikle iş dünyasında stratejik yönetim uygulamalarını kullanan kişidir (Koçyiğit, 2018:52). Tanımdaki kâr amacı gütmeyi sadece maddi anlamda değil manevi, soyut anlamıyla düşünmek uygun olacaktır. Çevre koruma ve geliştirme, insan ve insanlığın geleceği için hizmet etme örnekleri de manevi kâr etme girişimleridir.

Girişimcilik coşkusu (ruhu) olan bir kişinin, rutin işlerden hoşlanmaması, devamlı çalışma, yeni fikirler üretme ve başarma isteğinin olması bilinen en belirgin özelliğidir. Yapılan araştırmalarda girişimciyi profesyonel yöneticiden ayıran en önemli özelliğin risk almak olduğu görülmektedir. Bunların yanı sıra, “atak olma, analiz yapabilme, özgüven sahibi olma, güvenilirlik, akılcılık, yenilikçilik ve hızlı karar verebilme” girişimcinin başarısında rolü olan diğer kişilik özellikleridir (Şimşek, vd., 2014: 92). Ancak her ne kadar girişimci kişilerde söz konusu kişilik özellikleri ön plana çıksa da içinde bulunulan ortamın da girişimcilerin sayısına önemli bir katkısı vardır. Bir ülkede özgür düşünce ne kadar yaygın ise o kadar girişimcilik gelişecektir. Bunun aksi bir durum da girişimcilik düşüncesini kısıtlayacaktır. Dünyanın özgürlükler alanında en üst seviyesinde bulunan ülkelerinin, girişimcilik ve bu girişimciliğe bağlı olarak servet üretme konusunda da en üst seviyelerinde bulunmaları bir tesadüf değildir. Bu konuda Bono’nun görüşleri yeterince açıklayıcı olsa gerek. “Kırk beş ülkede çalıştım ve kavramlardan en az hoşlanan iş dünyasının ABD olduğunu

² Yenişim, inovasyon karşılığı olarak H. Kulluk’un önerisi olup yeni iş şimdi kelimelerinin birleşimidir.

gördüm. Kavramlara karşı bir sabırsızlıkları var, ellerine hemen uygulama araçları verilsin istiyorlar. Amerikalılar düşünmekten çok, yapmaktan hoşlanıyorlar. Bu durum şaşırtıcı değil. Bu toplumda eylem, gerçekten de düşünceden daha ödüllendirici. Amerika’da girişimciliğe karşı engelleme olmaması da eylemi kamçılar” (de Bono, 1996: 14). Özgür düşünemeyen, özgür davranamayan bir toplumdan dünya çapında büyük girişimler ve girişimciler beklemek mantıklı ve olası değildir.

Girişimcilik Türleri

Literatürde girişimcilik tanımlarında olduğu gibi girişimcilik türlerinde de çeşitlilik görülmektedir. Gül (2012) girişimcilik türlerini; profesyonel veya yönetici girişimcilik, teknik girişimcilik, sosyal girişimcilik, orijinal girişimcilik, iç girişimcilik, kurumsal girişimcilik, çevreci girişimcilik ve girişimci girişimciliği başlıkları altında ele almıştır. Özgüner (2015) bunlara ilaveten çalışmalarında, idealist girişimcilik, stratejist girişimcilik, taktik girişimcilik ve geleneksel (idari) girişimcilik türlerine yer vermiştir. Literatürde ele alınan diğer girişimcilik türleri ise fırsat girişimciliği, küresel girişimcilik, takipçi girişimcilik, akademik girişimcilik, genç girişimcilik, kadın girişimcilik, yeşil girişimcilik ve internet girişimciliği şeklindedir (Erçelik, 2019:16-23) Daha yalın bir sınıflandırma için ekonomik ve sosyal girişimcilik ayrımı kullanılabilir. Belirli bir maddi kâr elde etmek amacıyla yapılan girişimleri ekonomik girişimcilik, manevi ve sosyal fayda elde etmek için yapılan girişimleri (Kızılay, Çevre Vakfı faaliyetleri gibi) ise sosyal girişimcilik olarak isimlendirmek mümkündür.

Türü veya ismi ne olursa olsun, girişimcilik sürecinin aşamaları her bir girişimcilik faaliyetinde benzerlik göstermektedir. Örneğin literatürde en çok benimsenen girişimcilik süreci modeli olan Rathgens Modeli’ne göre girişimcilik süreci dört aşamadan oluşmaktadır. Modele göre bu aşamalar; girişimci iş fikrinin planlandığı *hazırlık aşaması*, stres ve belirsizlikle karakterize edilen *iş kurma aşaması*, satışların artması ile gerçekleşen ve başabaş noktasının yakalandığı *dengelenme aşaması* ve son olarak kâra geçişin yaşandığı, üretim ve dağıtım sistemlerinin geliştiği *büyüme aşamasıdır*. (Rathgens’den akt. Koyuncuoğlu, 2019:92-95).

Durak (2011) tarafından ortaya konulan altı aşama ise; (1) Herkesin göremediği fırsatları görmek ve bunları değerlendirmek, (2) Fırsatları bir fikre dönüştürmek, (3) Bu fikrin hayata geçirilebilmesi için gerekli kaynakların neler olduğunu belirlemek, (4) İhtiyaç duyulan kaynakları temin etmek, (5) Fikri uygulamaya başlamak ve süreci izlemek, (6) Risk almak şeklinde sıralanmaktadır.

Girişimciliğin Fonksiyonları

Girişimciliğin ülkeler açısından fonksiyonlarını ekonomik ve sosyal yönüyle ele almak mümkündür. Girişimciliğin *ekonomik açıdan fonksiyonları* aşağıdaki gibi özetlenebilir (Bozkurt vd. 2012, s. 232-233):

- Orta sınıfın güçlenmesi ve toplumsal refahın artması,
  - Ekonomik büyümenin hızlanması,
  - Yeni endüstrilerin ortaya çıkması,
  - İstihdamın artması ile işsizliğin azaltılması,
  - Bölgesel gelişmişlik farklarının ortadan kaldırılması ya da azaltılmasıdır.
- Girişimcilik kavramının *sosyal açıdan fonksiyonları* ise şöyle özetlenebilir (Acs ve Varga, 2005: 326):

- Toplumda yenilikçi ve değişime açık bir süreci başlatması,
- Toplumun hem fikri hem de kültürel gelişimine katkı sağlaması,
- Bireylere liderlik fikrini aşılması,
- Yenilikler yoluyla toplumsal fayda sağlayacak ürün ve hizmetlerin ortaya çıkarılması.

Bir ülke, oluşturduğu ortamlarla yeni girişimcileri cesaretlendireceği gibi mevcut girişimcilerin işlerini kolaylaştırıp, yeni mal ve hizmet üretmelerine, yeni pazarlara açılmalarına ve yeni istihdam alanları açmalarına katkı vererek refah seviyesini yükseltebilir. Bu itibarla, sadece ekonomik alanla sınırlı kalmaksızın, hayatın her yönünde, her birey potansiyel bir girişimci olarak görülmeli ve vizyon belirleyip, gerçekleştirecek girişimcilik teori ve pratikleriyle beslenmelidir.

Girişimcilik Coşkusu ve Girişimciliğe Etki Eden Faktörler

Girişimcilik düşüncesi, kişinin çevresindeki potansiyel fırsatları değerlendirmek amacıyla bir girişim başlatma veya iş kurma düşüncesini ifade etmektedir (Karabey, 2013:147). Gerçekte girişimcilik düşüncesinin esas kaynağı kişinin içinde taşıdığı *coşku*dur³ (Fidan, 2002). Girişimcilik coşkusunun oluşumunda, kişilerin geçirdikleri yaşam deneyimi, eğitimin niteliği, toplumsal ve ekonomik konulardaki bilgi ve tecrübeleri ile aile yapısının büyük etkisi vardır. Matsushita (1999: 127), coşkunun verimli olmak isteyen her yönetici için hayati derecede önemli olduğunu ancak kendisi gibi girişimci yöneticiler için bir zorunluluktur olduğunu ifade etmiştir. Bu anlamda bir örgütte coşku yoksa transfer edilmesi düşünülmelidir. Bozkurt (2011) girişimcilik eğiliminin genellikle aileden devralındığını savunmaktadır. Bu yüzden girişimcilik eğiliminin oluşmasında, ailenin yapısı, anne ve babanın mesleği, eğitim ve gelir seviyesi etkili olmaktadır. Girişimciliği etkileyen diğer unsurlar arasında özgürlük, vizyon sahibi olma, ait olduğu toplum ve insanlığa miras bırakma ile katkıda bulunma isteğini de saymak mümkündür.

Dilsiz ve Kölük (2008:9), girişimciliğin kişilik özelliklerinin yanında eğitim yolu ile elde edilen bilgilerin karışımı ile beslendiğini savunmaktadır. Bu

³ Türkçe literatürde kullanılan "girişimcilik ruhu" kavramı yerine "girişimcilik coşkusu" kavramı daha anlamlı olup bize göre bu kavram öne çıkarılmalıdır. Coşku kavramı insanın içindeki iş yapma aşkını, enerjisini daha güzel ifade etmektedir. Dünya Ekonomi ve Politika Gazetesindeki şu manşet karşılaştırma için güzel bir örnektir (29 Mart 2002): "Kıbrıs'a kalkınma için ruh aşılacak" Bu manşet yerine "Kıbrıs'a kalkınma için coşku aşılacak" şeklindeki bir ifadelendirme daha anlamlıdır.

doğrultuda başarılı bir girişimci olmak için yalnızca doğuştan gelen birtakım özelliklerin yeterli olmadığını ve eğitim vasıtasıyla girişimcilik özelliklerinin geliştirilmesi gerektiğini belirtmektedir. (Güreşçi, 2014: 27-28).

Sonuç olarak girişimci kişiliğin oluşmasında bazı temel etkenler bulunmaktadır. Bunlar arasında, yaş, cinsiyet, kişisel özellikler ve değer yargıları, eğitim, sosyal çevre, rol modeller, ailede girişimci olup olmaması ve iş tecrübesi öne çıkmaktadır (Güler, 2010:10; Hisrich ve Peters, 1998:70).

Görüldüğü gibi bireyde girişimcilik eğilimini ortaya çıkaran ve geliştiren pek çok faktör bulunmaktadır. Burada unutulmaması gereken nokta, tüm bu faktörlerin birbirini tamamladığı ve bireyin girişimcilik eğiliminin bu faktörlerin karışımından meydana geldiğidir.

Yöntembilim

Araştırmaya İhtiyaç Duyulma Nedeni

İşletme lisans öğrencilerinin girişimcilik konusundaki düşünceleri, geleceğin potansiyel girişimcileri olmaları sebebiyle önem arz etmektedir. Her yıl birçok mezun veren bu bölümlerin eğitim müfredatının öğrencileri ne derecede girişimciliğe özendirdiğinin bilinmesi, bu konuda yapılacak iyileştirmelerin önünü açacaktır. Hem öğrencilerin girişimcilik eğilimlerinin hem de eğitim öğretim süreçleri ve müfredatın etkinliğinin bilinmesi aynı zamanda eksikliklerin görülmesi, çözüm üretilmesi ve gerekli tedbirlerin alınabilmesi açısından da önemlidir. Bu sebeple bu araştırmanın temel amacı, orta vadede iş hayatının içinde olacak işletme lisans öğrencilerinin iş kurma, girişimciliğe adım atma, cesaretli davranma, karar verme, kendine güvenme, ait olduğu toplum ve insanlığa girişimcilik yaparak katkıda bulunma (girişimcilik coşkusu) düşüncelerinin ne derecede yoğun olduğunu tespit etmektir. Bu çalışmayı diğerlerinden farklı kılan, araştırmanın 2005 yılında uygulandığı şekliyle 15 yıl sonra 2020 yılındaki öğrencilere de aynı anket formu ile uygulanması ve girişimcilik düşüncesi ile girişimcilik eğitiminin işletme lisans öğrencileri tarafından nasıl algılandığının karşılaştırılabilmesidir.

Araştırmanın Hedefleri

Girişimcilik olgusunun ülkelerin gelişmesindeki katkısı nedeniyle, her ülke sahip olduğu girişimci ve girişim sayısını artırmaya çalışmaktadır. Bu çalışma kapsamında 2005 yılında başlatılan veri toplama sürecinin temel hedeflerinden birisi, ülkemizdeki girişimci bireylerin sayısının artmasına nelerin etki ettiği sorusuna katkıda bulunmaktır. Bunun yanında hangi ortamların, hangi tür eğitimlerin ve hangi mizaca sahip kişiliklerin, bireyleri daha girişimci yaptığı sorusuna cevap arayarak ilgili süreçleri yönlendirebilmektir. 2005 yılında yapılan alan araştırmasında bir başka hedef ise hangi üniversitelerin işletme öğrencilerinin girişimciliğe daha yatkın olduğunu ortaya koymaktır. Ancak 2005 yılında elde edilen verilerin analiz edilmesi neticesinde, uygulamanın gerçekleştirildiği bölümler arasında sonuçlar açısından kayda değer bir fark görülmemiştir. Farklı üniversitelerin

İşletme bölümlerinde verilen eğitimlerin, girişimciliğin niteliği açısından anlamlı bir farklılık ortaya koymaması sebebiyle, ileri bir tarihte benzer bir çalışma yaparak iki dönemi karşılaştırma düşüncesiyle anket formları arşivlenmiştir⁴. Aradan geçen 15 yılın sonunda araştırmanın tekrar yapılması ve 2005 yılında elde edilen veriler ile 2020 verilerinin karşılaştırılarak 15 yıllık sürede girişimcilik eğilimi açısından bir farklılık olup olmadığının karşılaştırılmasına karar verilmiştir.

Bu temel düşüncelerle araştırmanın genel hedefleri aşağıdaki gibi sıralanmıştır:

1. Öğrencilerin kökenleri, yetiştikleri ortam ve ailelerinde girişimcinin bulunup bulunmadığının, yeni girişimler üzerinde ne derecede etkili olduğunun belirlenmesi.
2. Öğrencilerin cinsiyetleri, mizaçları, kişilikleri ve karakterlerinin, girişimcilik niyetleri üzerinde ne derecede etkili olduğunun belirlenmesi.
3. Öğrencilerin, girişimcilikle ilgili kavramları algılayışları, girişimcilik niyetleri ve girişimcilikte önemli gördükleri konularda herhangi bir değişiklik olup olmadığının belirlenmesi.
4. Öğrencilerin aldıkları eğitim türünün ve eğitim içeriğinin, kendilerini girişimcilik ve bir iş planı hazırlama konusunda cesaretlendirip cesaretlendirmedığının belirlenmesi.
5. Öğrencilerin bir gelecek vizyonuna sahip olup olmadıkları, kariyer hedefleri ve bu hedefe yürürken öncelikli sorumluların kim/kimler olduğu konusundaki düşüncelerinin belirlenmesi.
6. Cesaret, karar verme, iş kurma, iş hayatındaki stratejik konular hakkındaki yargılarının ve algılayış biçimlerinin belirlenmesidir.

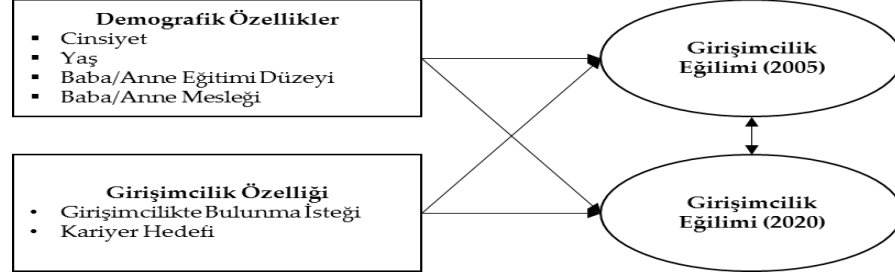
Araştırma Modeli

Araştırma modeli, deneklerin demografik özellikleri ve girişimcilik özellikleri ile 2005 ve 2020 yıllarında ölçülen girişimcilik eğilimleri çerçevesinde oluşturulmuştur. Bu modele göre, cinsiyet, yaş, baba ve anne eğitim düzeyi ile baba ve anne mesleği değişkenleri demografik özellikleri oluşturmaktadır. Bunun yanında öğrencilerin girişimcilik eğilimi ile doğrudan ilişkili olduğu düşünülen öğrencinin girişimde bulunma isteği ve kariyer hedefi değişkenleri de girişimcilik özelliklerini oluşturmaktadır. Modelin sonuç değişkenini ise öğrencilerin 2005 ve 2020 yıllarında ölçülen girişimcilik eğilimleri oluşturmaktadır. Şekil 1’de görülen model ışığında

⁴ İlgili tarihte Cumhuriyet Üniversitesi, İşletme Bölümünde görev yapan Y. Fidan, bu çalışmaya öğrencisi M. Macit ile başlamıştır. Anketlerin uygulandığı 18 üniversitenin işletme bölümlerinden gelen anket formlarını, hatıra olsun düşüncesiyle öğretim üyelerinin gönderdikleri posta zarflarıyla birlikte muhafaza etmiştir. Bu öğretim üyelerinin kendi el yazılarıyla yazdıkları notlar da zamanın güzel bir hatırası olarak arşivinde bulunmaktadır.

İşletme lisans öğrencilerinin demografik özellikleri ile girişimcilik özelliklerine göre 2005 ve 2020 yıllarındaki girişimcilik eğilimleri karşılaştırılarak incelenmiştir.

Şekil 1: Araştırma Modeli

Katılımcılar

Araştırmanın ilk kez uygulandığı 2005 yılında 53 devlet üniversitesi (Günay ve Günay, 2011: 2) bulunmakta olup vakıf üniversiteleri kapsam dışı tutulmuştur. Bu 53 devlet üniversitesi içerisinde tesadüfi örnekleme yöntemiyle 18'i seçilmiştir. Seçilen üniversitelerin işletme bölümlerinde görev yapan bir öğretim üyesiyle iletişime geçilerek araştırmaya destekleri rica edilmiştir. Her üniversitenin işletme bölümünde öğrenim gören 2., 3. ve 4. sınıf öğrencilerinin cevaplamaları için 20'şer adet anket formu gönderilmiştir. Böylece örneklem grubuna uygulanan anket sayısı 360 olmuştur.

Araştırmanın 15 yıl sonra tekrar edildiği 2020 yılında ise yine aynı üniversitelerin işletme bölümü öğrencilerinden aynı sınıf seviyelerinde veri toplanması amacıyla, söz konusu üniversitelerin işletme bölümlerinden öğretim üyeleri ile iletişime geçilmiş ve online anket linki gönderilerek aynı sayıda veri elde edilmiştir.

Ölçüm Araçları

Anket formunun ilk bölümünde kontrol değişkeni olarak kullanılmak üzere demografik nitelikli altı soru bulunmaktadır. Anket formunun ikinci bölümünde öğrencilerin girişimcilik hakkındaki genel düşüncelerini ve aldıkları eğitimi değerlendirmeleri için 8 adet çeşitli seçenekleri olan sorular sorulmuştur. Üçüncü bölümde ise öğrencilerin girişimciliğe ilişkin tutumlarını ölçmek için 18 adet yargının bulunduğu Likert ölçeği kullanılmıştır.⁵ Oluşturulan anket, yönetim ve organizasyon alanında

⁵ Anket, 2005'te çalışmanın yazarlarından Yahya Fidan tarafından literatürdeki girişimcilik yazınından istifade edilerek hazırlanmıştır. Ders kitapları dışında girişimcilikle ilgili kitap okudunuz mu sorusu yazar tarafından öğrencilerine okuttuğu "Girişimcilik Tutkusunu" ve "Eğriyi Kırm" kitapları nedeniyle, diğer bölümlerdeki öğrencilerden farklı bir durum olacağı düşüncesiyle eklenmiştir. Yine bir işin kurulmasında tek başına önemli gördüğünüz... şeklindeki soruda bulunan bilgi kavramı, bilginin bir üretim faktörü olduğu ve diğer faktörlerden daha önemli olduğunu (Peter F. Drucker'ın bir önerisi olarak) derslerinde sürekli

uzman üç öğretim üyesine kontrol için sunulmuş, önerileri doğrultusunda gerekli düzeltmeler yapılmıştır. 2020 yılında yapılan karşılaştırma anketinde de aynı ölçek kullanılmış olup sadece uygulama online olarak yapıldığı için eğitim görülen üniversite seçeneği eklenmiştir. Bartın Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimleri Etik Kurulu'ndan 16.04.2020 tarih ve 2020-SBB-0053 karar nolu yazı ile anket için izin alınmıştır.

Likert ölçeğinde katılımcılardan ifadelerle 1-Kesinlikle katılıyorum ile 5-Kesinlikle katılmıyorum seçenekleri arasından kendilerince uygun olanı işaretlemeleri istenmiştir. Ölçekteki 6, 7, 8, 9, 10, 13, 17 ve 18. ifadeler ters kodlandığından analizlerden önce bu ifadeler dönüştürülerek puanlama yapılmıştır. Ölçek ifadelerine verilen cevapların puanlanması sonucunda öğrencilerin girişimcilik eğilimleri yüksek, orta ve düşük olmak üzere üç kategoriye ayrılmıştır.

Pilot İnceleme

Ampirik araştırmalarda saha uygulaması öncesinde anket formlarındaki önemli kusurların görülebilmesi için nihai ölçeğin uygulanacağı bir katılımcı grubuna pilot uygulama yapılması gerekmektedir (Johnson ve Morgan, 2016: 12). Böylece ölçek ifadelerinin gözden geçirilmesi ve ifadelerin geliştirilmesi mümkün hale gelmekte ve araştırmanın geçerlilik ve güvenilirlik değerlerinde olumlu yönde artışlar mümkün olmaktadır (Irwing, Booth ve Hughes, 2018: 4). Bu sebeple araştırma kapsamında oluşturulan anket formu, pilot uygulama amacıyla 2004-2005 akademik yılı bahar döneminde Cumhuriyet Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümünde öğrenim gören ve tesadüfi yöntemle seçilen 50 öğrenciye (birinci sınıflar hariç) uygulanmıştır. Pilot uygulama sonucu elde edilen veriler analiz edilmiş ve bazı sorular ile yargılar düzeltilerek ankete son hali verilmiştir.

Uygulama

Anketin uygulanması iki aşamadan oluşmaktadır. Birinci aşama 2005

vurguladığı için yazılmıştır. Diğer sorular ve Likert skalasında kullanılan yargılar da zamanın girişimcilikle ilgili gazete, dergi gibi yayınlarından istifadeyle oluşturulmuş olup genel olarak şu çalışmalardan yararlanılmıştır: 2005'li yıllarda kullanılan KOSGEB Girişimcilik Eğitim İhtiyaç Analiz testleri, 12-13 Şubat tarihinde www.insankaynaklari.com'da gerçekleştirilen ve sonuçlarının TRT 2 Kariyer Dünyası programında değerlendirildiği "Girişimcilik" araştırması, Platin Dergisi için yapılan ve www.insankaynaklari.com'da 26/05/2004 tarihinde yayımlanan "Türkiye'de Girişimcilik Ateşi Hiç Sönüyor" isimli araştırma, TÜSİAD (2002) Türkiye'de Girişimcilik, TÜSİAD Yayınları, Yayın No:2002-12/340, İstanbul, Barış Yıldız, Girişimcilik Anketi, 2001, YTÜ, Öğrenci Kulübü, Alpay, G., Özçelik, H., Bodur, M. Ve Kabasakal, H. (2000) Türk Toplumunda Ermeni, Musevi ve Türk Kökenli Girişimcilerin İş Değerleri. Alıntı: Aycan, Zeynep (Ed.) Türkiye'de Yönetim, Liderlik ve İnsan Kaynakları Uygulamaları. Türk Psikologlar Derneği Yayınları No:21 Ankara. Anket formumuzdan istifade edildiğini düşündüğümüz D. Börü, Girişimcilik Eğilimi, MÜ SBE Yayınları, İstanbul, 2006, Göknül Erbatu, Kültürel Boyutları İçerisinde Girişimcilik Eğilimi, MÜ SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, (Danışman D. Börü), İstanbul, 2008, Erol Koçyiğit, Üniversite Öğrencilerinin Girişimcilik Özelliklerinin Belirlenmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, (Danışman D. Börü), Arel Üniversitesi, İstanbul, 2013.

yılında gerçekleşmiştir. İlgili tarihte tesadüfi olarak seçilen 18 üniversitenin işletme bölümünde görev alan öğretim üyeleri ile iletişime geçilerek kendilerine lisans öğrencilerinin cevaplamaları için posta yoluyla 20'şer adet anket formu gönderilmiştir. Gönderilen anket formu sayısı 360 olmasına rağmen geri dönen formlar arasından 253 tanesi kullanılabilir halde bulunmuştur (anket formlarının geri dönüşünde kullanılan posta zarfları 2005 yılından bu yana yazar tarafından muhafaza edilmiştir). Dolayısıyla anket geri dönüş oranı %70,27'dir. Sosyal bilimlerde yapılan araştırmalar için %20 ve üzerinde geri dönüş oranlarının kabul edilebilir olduğu göz önünde bulundurulduğunda (Malhotra ve Grover, 1998; Forza, 2002), değerlendirmeye alınan anket sayısının bütünü temsil etme özelliği son derece yüksektir.

Geri dönen 253 anket formuna yapılan analizler sonucunda üniversiteler arasında girişimcilik eğilimleri açısından anlamlı farklar görülemediğinden anket formları ileri bir tarihte yapılacak yeni araştırma sonuçları ile karşılaştırılmak amacıyla muhafaza altına alınmıştır.

Anketin ikinci aşama uygulaması 2020 yılında gerçekleştirilmiştir. Her ne kadar 2020 yılına kadar ülkemizdeki üniversite ve işletme eğitimi veren bölümlerin sayısında ciddi bir artış söz konusu olsa da karşılaştırmanın anlamlılığı için 2005 yılındaki bölümler tercih edilmiştir. Uygulamada aynı anket formu internet üzerinde oluşturulmuş ve veriler her üniversiteden öğretim üyeleri aracılığıyla 20'şer öğrenciye (birinci sınıflar hariç olmak üzere) anket linki gönderilerek toplanmıştır. 2020 yılı anket sayısı 2005 yılı anket sayısından daha fazla gerçekleşmiştir. Ancak, aynı örneklem sayısına ulaşma amacıyla araştırmacılar tarafından her bir bölüm için 2005 yılındaki sayılar baz alınarak, doldurulan anketler tesadüfi yöntemle elenerek 2005 ve 2020 yılı anket sayısının 253 olarak eşitlenmesi sağlanmıştır.

Toplanan veriler üzerinde veri taraması yapılmış, istatistiksel analizlere uygun hale getirilmiştir (Şencan ve Fidan, 2020: 661). Bu kapsamda 2005 yılında yapılan çalışmada demografik özelliklerden 5 ifadeye cevap verilmemiştir. Araştırma sonuçlarına herhangi bir etkisi bulunmadığı için bu ifadelere değer ataması yapılmamıştır. 2020 yılında ise cevapsız ifade bulunmamaktadır.

Bulgular

Katılımcıların cinsiyetini öğrenmeye yönelik olarak sorulan soruya verilen cevaplar Tablo 1'de görülmektedir.

İşletme Lisans Öğrencilerinde Girişimcilik Düşüncesinin Değişimi 2005 ve 2020
Karşılaştırması

Tablo 1. Cinsiyete Ait Veriler

	2005		2020	
	n	%	n	%
Kadın	145	57,3	132	52,2
Erkek	107	42,3	121	47,8
Toplam	253	100,0	253	100,0

Tablo 1 incelendiğinde, 2005 yılında yapılan çalışmadaki katılımcıların %57,3'ü kadın, %42,3'ü erkek olduğu görülmektedir. 2020'deki çalışmada ise katılımcıların %52,2'si kadın, %47,8'i erkektir. Her iki çalışmada da kadınların oranı erkeklerden yüksektir.

Tablo 2. Yaşa Ait Veriler

	2005		2020	
	n	%	n	%
17-19	-	-	20	7,9
20-22	96	37,9	155	61,3
23-25	138	54,5	69	27,3
25 ve üzeri	18	7,1	9	3,6
Toplam	252	99,5	253	100,0

Tablo 2 incelendiğinde, 2005 yılındaki çalışmada 23-25 yaş aralığındaki katılımcıların oranının yüksek iken (%54,5), 2020 yılındaki çalışmada 20-22 yaş aralığındaki katılımcıların oranının (%61,3) diğer yaş aralıklarına göre yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 3. Baba/Anne Eğitim Düzeyine Ait Veriler

Babanızın eğitim düzeyi	2005				2020			
	n	%	n	%	n	%	n	%
İlkokul	75	29,6	79	31,2	148	58,5	129	51,0
Ortaokul	32	12,6	52	20,6	26	10,3	51	20,2
Lise	71	28,1	75	29,6	48	19,0	58	22,9
Lisans	67	26,5	41	16,2	30	11,9	15	5,9
Lisansüstü	7	2,8	6	2,4	-	-	-	-
Toplam	252	99,5	253	100,0	252	99,5	253	100,0

Tablo 3 incelendiğinde, 2005 yılı verilerine göre katılımcıların babalarının %57,4'ü lise ve üstü eğitim düzeyine sahip olduğu, 2020 verilerinde ise bu oranın %48,2 olduğu görülmektedir. Annenin eğitim düzeyi ile ilgili verilere göre 2005 yılındaki çalışmada lise ve üstü eğitim düzeyine sahip olanların oranı %30,9, 2020'deki verilerde ise %28,8 olduğu görülmektedir.

Tablo 4. Baba Mesleğine Ait Veriler

	2005		2020	
	n	%	n	%
Çiftçi	15	5,9	36	14,2
Kamu Çalışanı/Emeklisi	85	33,6	46	18,2
Özel Sektörde Çalışıyor	32	12,6	45	17,8
Girişimci	21	8,3	27	10,7
İşçi/Emeklisi	44	17,4	55	21,7
Diğer	55	21,7	44	17,4
Toplam	252	99,5	253	100,0

Tablo 4 incelendiğinde, 2005 yılındaki çalışmada katılımcıların baba meslekleri arasında kamu çalışanı/emeklisi olanların oranının yüksek olduğu (%33,6), 2020'deki çalışmada ise işçi/işçi emeklisi oranının yüksek olduğu (%21,7) görülmektedir. Literatürdeki birçok çalışmada baba ya da annenin girişimci olmasının bireylerin girişimciliklerinde etkili olduğuna yönelik sonuçlar elde edilmiştir. Araştırmanın her iki döneminde de kamu çalışanı/emekli olma oranı yüksek çıkmıştır. Maalesef girişimcilerin önemli bir kısmı çocuklarının kendi işlerini yapmasını istemiyor. Girişimcilerde çocuklarının kolay para kazanma yollarını arayacakları yönünde bir izlenim (Bozkurt, 1997:38) bulunmakta.

Tablo 5. Anne Mesleğine Ait Veriler

	2005		2020	
	n	%	n	%
Çiftçi	1	,4	3	1,2
Kamu Çalışanı/Emeklisi	30	11,9	13	5,1
Özel Sektörde Çalışıyor	4	1,6	21	8,3
Girişimci	1	,4	-	-
İşçi/Emeklisi	8	3,2	8	3,2
Ev hanımı	200	79,1	203	80,2
Diğer	8	3,2	5	2,0
Toplam	252	99,5	253	100,0

Tablo 5 incelendiğinde ise hem 2005 (%79,1) hem de 2020'deki (%80,2) çalışmada anneleri ev hanımı olanların oranının diğer seçeneklerden daha yüksek olduğu görülmektedir.

Katılımcıların "Üniversitede aldığınız eğitim sizi kendi işinizi kurma konusunda cesaretlendirdi mi?" sorusuna verdiği cevaplar Tablo 6'da görülmektedir.

Tablo 6. "Eğitim ve İş Kurma" Sorusuna Verilen Cevaplara Ait Veriler

	2005		2020	
	n	%	n	%
Evet	123	48,6	137	54,2
Hayır	130	51,4	116	45,8
Toplam	253	100	253	100,0

İşletme Lisans Öğrencilerinde Girişimcilik Düşüncesinin Değişimi 2005 ve 2020
Karşılaştırması

Tablo 6 incelendiğinde, 2005 verilerine göre üniversite eğitiminin kendisini girişimci olma konusunda cesaretlendirdiğini ifade edenlerin oranının %48,6 olduğu görülürken katılımcıların yarıdan fazla (%51,4) verilen eğitimin kendisini iş kurma konusunda cesaretlendirmediğini ifade etmiştir. 2020 yılında ise aldıkları eğitimin iş kurma konusunda kendilerini cesaretlendirdiğini belirtenlerin sayısı artmıştır. Buna göre girişimcilik eğitimi konusunda eğitim kurumlarının geçmişe oranla daha başarılı oldukları söylemek mümkündür.

Katılımcıların “Fakültede çağa uygun bir eğitim aldığınızı düşünüyor musunuz?” sorusuna verdiği cevaplar Tablo 7’de görülmektedir.

Tablo 7. “Çağa Uygun Eğitim” Sorusuna Verilen Cevaplara Ait Veriler

	2005		2020	
	n	%	n	%
Evet	70	27,7	120	47,4
Hayır	183	72,3	133	52,6
Toplam	253	100	253	100,0

Tablo 7 incelendiğinde, fakültelerde verilen eğitimlerin öğrenciler tarafından çağa uygun olarak değerlendirilme oranının yıllar içerisinde önemli derecede yükseldiğini görmek mümkündür. 2005 yılı verilerine göre katılımcıların %72,3'lük bir bölümü çağa uygun eğitim alamadıklarını beyan ederken, 2020 yılında bu oran 52,6'ya düşmüştür. Aldıkları eğitimin kendilerini iş kurmada cesaretlendirdiğini belirten 2020 deneklerinin çağa uygun eğitim almadıklarını belirtmeleri ilginç bir durumdur.

Katılımcıların “Bir işin kurulabilmesi için tek başına en önemli olduğunu düşündüğünüz faktör aşağıdakilerden hangisidir?” sorusuna verdiği cevaplar Tablo 8’de görülmektedir.

Tablo 8. “En Önemli İş Faktörü?” Sorusunun Cevaplarına Ait Veriler

	2005		2020	
	n	%	n	%
Para	92	36,4	97	38,3
Eğitim	30	11,9	32	12,6
Motivasyon	20	7,9	45	17,8
Arkadaşlar	1	,4	-	-
İş Gücü	7	2,8	17	6,7
Bilgi	79	31,2	56	22,1
Diğer	24	9,5	6	2,4
Toplam	253	100,0	253	100,0

Tablo 8 incelendiğinde, araştırmanın yapıldığı her iki dönemde de katılımcıların iş kurabilmek için en önemli faktörün para olduğunu ifade ettikleri görülmektedir. 2005 yılında paranın en önemli faktör olduğunu

söyleyenlerin oranı %36,4 iken 2020 yılında %38,3'tür. Paradan sonra önemli olduğu ifade edilen ikinci faktör bilgidir. 2005 yılında (%31,2) bilginin önemli olduğunu ifade edenlerin oranının 2020'dan (%22,1) yüksek olduğu görülmektedir. 2005 yılında mesleki bilgiye erişim imkânının bugüne kıyasla daha kısıtlı olmasının, geçmişte bilginin daha önemli bir faktör olarak kabul edilmesine sebep olduğu düşünülmektedir. Önemli olduğu ifade edilen üçüncü faktör 2005 yılında eğitim iken 2020 yılında motivasyon önemli bir faktör olarak ifade edilmiştir. Yine geçmişteki eğitim olanaklarının günümüze kıyasla daha kısıtlı olmasının, eğitimin de bilgi faktöründe olduğu gibi geçmişte daha önemli kabul edilmesine yol açtığı söylenebilir.

Katılımcıların "Girişimde bulunma isteğinizi nasıl tanımlarsınız?" sorusuna verdiği cevaplar Tablo 9'da görülmektedir.

Tablo 9. "Girişimde Bulunma İsteği" Sorusu Verileri

	2005		2020	
	<i>n</i>	%	<i>n</i>	%
Yetersiz	15	5,9	32	12,6
Orta	52	20,6	60	23,7
Biraz güçlü	56	22,1	43	17,0
Güçlü	84	33,2	70	27,7
Çok güçlü	33	13,0	32	12,6
Kararsızım	13	5,1	16	6,3
Toplam	253	100,0	253	100,0

Tablo 9 incelendiğinde, 2005 ve 2020 yıllarında girişimcilik isteğinin "güçlü" olduğunu ifade edenlerin oranının diğer seçeneklerden daha yüksek olduğu görülmektedir. Girişimcilik isteğim "güçlü" ve "çok güçlü" diyenlerin oranı 2005 yılı verilerine göre %46,2 iken 2020 verilerinde %40,3'tür. Bu sonuçlara göre, üniversite öğrencilerinde yıllar içerisinde girişimcilik isteğinin giderek azaldığı, bununla birlikte "kararsızım" diyenlerin oranının ise arttığı görülmektedir.

Katılımcıların "En önemli karakter özelliğiniz nedir?" sorusuna verdiği cevaplar Tablo 10'da görülmektedir.

Tablo 10. "En Önemli Karakter Özelliği" Sorusu Verileri

	2005		2020	
	<i>n</i>	%	<i>n</i>	%
Zorluklar karşısında pes etmemek	71	28,1	62	24,5
Başarı gereksinimi	39	15,4	50	19,8
Risk alabilme cesareti	49	19,4	45	17,8
Girişimcilik coşkusu	14	5,5	21	8,3
İletişim becerisi	42	16,6	54	21,3
Özgüven	38	15,0	21	8,3
Toplam	253	100,0	253	100,0

İşletme Lisans Öğrencilerinde Girişimcilik Düşüncesinin Değişimi 2005 ve 2020
Karşılaştırması

Tablo 10 incelendiğinde, “zorluklar karşısında pes etmemek” tercihi iki dönemde de ilk sırada yer almaktadır. İkinci sırada yer alan karakter özelliği 2005 yılında “risk alabilme cesareti” (%19,4), 2020 yılında ise “iletişim becerisi” (%21,3) olarak belirlenmiştir. Üçüncü sıradaki önemli olduğu ifade edilen karakter özelliği ise 2005 yılında “iletişim becerisi” (%16,6), 2020 yılında ise “başarı gereksinimi”dir (%19,8). “Girişimcilik coşkusu” ve “özgüven” her iki dönemde de katılımcılar tarafından en az tercih edilen karakter özelliği olmuştur. Eğitim sistemi yeni gençleri girişimcilik coşkusu (ruhu) konusunda cesaretlendirecek hale getirilmelidir.

Katılımcıların “Kariyer hedefiniz nedir?” sorusuna verdiği cevaplar Tablo 11’de görülmektedir.

Tablo 11. Kariyer Hedefine Dair Veriler

	2005		2020	
	n	%	n	%
Kendi işimi kurmak	91	36,0	98	38,7
Bir şirkette üst düzey yönetici olmak	100	39,5	63	24,9
Üniversitede kalıp akademisyen olmak	23	9,1	32	12,6
Kamu kesiminde çalışmak	29	11,5	47	18,6
Diğer	10	4,0	13	5,1
Toplam	253	100	253	100,0

Tablo 11 incelendiğinde, 2005 verilerine göre “Bir şirkette üst düzey yönetici olmak” ifadesinin (%39,5) kariyer hedefleri arasında ilk sırada yer aldığı görülmektedir. İkinci sırada “Kendi işini kurmak” ifadesi (%36), üçüncü sırada ise “Kamu kesiminde çalışmak” ifadesi (%11,5) yer almaktadır. 2020 verilerine göre ise kariyer hedefi olarak “Kendi işini kurmak” seçeneği (%38,7) en yüksek oranda tercih edilen seçenektir. İkinci sırada “Bir şirkette üst düzey yönetici olmak” ifadesi (%24,9), üçüncü sırada ise “Kamu kesiminde çalışmak” ifadesi (%18,6) yer almaktadır. Bu sonuç önceki sorulara verilen yanıtlarla birlikte değerlendirildiğinde; öğrencilerin geçmişe kıyasla kendi işini kurma düşüncelerinin, girişimcilik isteğinin ve girişimcilik coşkusunun azaldığı bir ortamda, kariyer hedeflerinin başında “kendi işimi kurmak” seçeneğinin gelmesi bir çelişki olarak değerlendirilmektedir. Üniversite öğrencilerinin kariyer hedefleriyle ilgili olarak Yıldız’ın (2001) yaptığı çalışmada öğrencilerin %57’si girişimci olmak istediklerini %30’u ise iyi bir şirkete üst düzey yönetici olmak istediklerini belirtmişlerdir. Bu tarihteki girişimci olma isteği hem 2005 hem de 2020’den oldukça yüksektir. Başta eğitimciler olmak üzere konuyla ilgili kesimler güncel çalışmalarla durum tespiti yapmalı ve ne yapıp edip girişimci olmak isteyen gençlerin sayısını arttıracak tedbirleri almalıdır.

Katılımcıların “Sizce çağın gerektirdiği bir eğitimin elde edilmesinde en önemli sorumlu kimdir?” sorusuna verdiği cevaplar Tablo 12’de görülmektedir.

Tablo 12. “En Önemli Sorumlu Kimdir?” Verileri

	2005		2020	
	n	%	n	%
Fakülte yönetimi ve imkanları	85	33,6	71	28,1
Fakülte öğretim üyeleri	30	11,9	41	16,2
Ailemin gelir seviyesi	17	6,7	13	5,1
Uygulanan müfredat (dersler)	55	21,7	55	21,7
Sorumluluk kişisel olarak kişiye aittir.	66	26,1	73	28,9
Toplam	253	100,0	253	100,0

Tablo 12 incelendiğinde, “Fakülte yönetimi ve imkanlar” seçeneğinin 2005 yılındaki çalışmada %33,6 oranı ile ilk sırada seçildiği, 2020 yılında ise %28,1 ile ikinci sırada seçildiği görülmektedir. 2020 yılındaki çalışmada en yüksek oran “Sorumluluk kişisel olarak kişiye aittir” ifadesine (%28,9) aittir. Her iki dönemdeki çalışmada da “Fakülte yönetimi ve imkanları”, “Sorumluluk kişisel olarak kişiye aittir” ve “Uygulanan müfredat (dersler)” ifadeleri ilk üç sırada tercih edilen seçeneklerdir. Günümüzde eğitim olanakları açısından üniversiteler arasındaki farkların giderek azalması, 2020 yılına gelindiğinde, öğrencilerin eğitim konusundaki sorumluluğu artık kendisinde görmeye başlamasına sebep olduğu düşünülmektedir.

Katılımcıların “Nihai hedefiniz nedir?” sorusuna verdiği cevaplar Tablo 13’de görülmektedir.

Tablo 13. “Nihai Hedefiniz Nedir?” Verileri

	2005		2020	
	n	%	n	%
Bir iş kurup, bütüncü başkasına devretmek	11	4,3	23	9,1
İyice yoruluncaya kadar devam etmek	6	2,4	15	5,9
Mutlu olabileceğim bir iş yapmak	165	65,2	165	65,2
Fırsatlar sunan bir alana girmek	63	24,9	40	15,8
Uzun bir tatil yapmak	8	2,8	10	4,0
Toplam	253	100,0	253	100,0

Tablo 13 incelendiğinde, iki dönemdeki katılımcıların büyük çoğunluğunun mutlu olabilecekleri bir iş yapmayı istedikleri görülmektedir. Bir diğer ön plana çıkan seçenek ise “Fırsatlar sunan bir alana girmek” seçeneğidir.

Araştırmamızda katılımcıların girişimcilik eğilimlerini belirlemeye yönelik olarak aşağıdaki Likert sıkalası kullanılmıştır.

2005 yılında araştırmaya katılan deneklerin girişimcilik eğilimleri ile ilgili veriler Tablo 14’de görülmektedir.

**İşletme Lisans Öğrencilerinde Girişimcilik Düşüncesinin Değişimi 2005 ve 2020
Karşılaştırması**

Tablo 14. 2005 Yılı Girişimcilik Eğilimi Verileri

	Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum
	%	%	%	%	%
1-Kimsenin aklına gelmemiş şeyler düşünürüm, denemeler yaparım.	17,8	49,0	19,8	11,9	11,9
2-Ürün, teknoloji ve finans piyasalarındaki değişimleri takip etmek benim için çok önemlidir.	19,8	53,8	14,6	10,7	1,2
3-Bir işin fırsatlar sunması, emniyetli ve garantili olmasından daha önemlidir.	22,5	32,4	13,8	26,5	4,7
4-İnsanların kendi işlerini kurmak için yeterli fırsatlara sahip olduklarını düşünüyorum.	5,9	17,0	15,0	40,7	21,3
5-Kendi işini kuran ve başarısız olanlara yeni bir şans verilmelidir.	25,7	47,8	17,4	7,5	1,6
6-Yetersiz finansman desteği nedeniyle kendi işini kurmak zordur.	2,8	9,9	9,9	46,2	31,2
7-Yeni bir işin nasıl kurulacağı ile ilgili bilgiye ulaşmak zordur.	15,4	43,5	11,5	19,4	10,3
8-Ekonomik ortam kendi işini kurmak isteyenler için uygun değildir.	4,7	31,2	19,8	33,2	11,1
9-Karmaşık ve idari süreçler nedeniyle kendi işini kurmak zordur.	4,0	25,7	17,4	38,7	14,2
10-Eğer başarısızlık riski varsa yeni bir işe başlanmamalıdır.	21,3	41,1	12,3	15,8	9,5
11-Üniversitelerde girişimcilik konusunda yeterli eğitim verilmektedir.	9,5	14,2	18,2	33,2	24,9
12-Türkiye’de işletme eğitimi dünya kalitesindedir.	1,2	6,7	24,5	37,5	30,0
13-Türkiye’de insanlar ancak iyi bir iş bulamadıklarında kendi işlerini kurarlar.	14,2	36,0	19,4	23,3	7,1
14-Ailemden biri şirket kurmak istese desteklerim.	48,2	38,7	7,1	4,3	1,6
15-Grup çalışmalarında liderliği elde etmek için çabalarım.	31,2	42,7	15,0	8,7	2,4
16-Hedeflere ulaşabilmek için mücadele göze alınmalıdır.	66,4	32,0	,4	,4	,8
17-Başkalarından emir alarak çalışmak beni rahatsız etmez.	19,0	22,9	21,7	28,9	7,5
18-Bağımsız ve riskli bir işte çalışmak istemem.	21,3	39,1	20,2	12,3	7,1

Tablo 14 incelendiğinde, “Hedeflere ulaşabilmek için mücadele göze alınmalıdır.” ifadesinin, %66,4 ile en fazla “Kesinlikle Katılıyorum” cevabı verilen seçenek olduğu görülmektedir. Bununla birlikte katılımcıların yaklaşık yarısı (%48,2) “Ailemden biri şirket kurmak isterse desteklerim.” ifadesi için “Kesinlikle Katılıyorum” seçeneğini işaretlemiştir.

2020 yılında araştırmaya katılan deneklerin girişimcilik eğilimleri ile ilgili veriler ise Tablo 15’de görülmektedir.

Tablo 15. 2020 Yılı Girişimcilik Eğilimi Verileri

	Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum
	%	%	%	%	%
1-Kimserin aklına gelmemiş şeyler düşünürüm, denemeler yaparım.	11,9	33,2	20,6	23,7	10,7
2-Ürün, teknoloji ve finans piyasalarındaki değişimleri takip etmek benim için çok önemlidir.	20,9	35,6	13,8	18,6	11,1
3-Bir işin fırsatlar sarması, emniyetli ve garantili olmasından daha önemlidir.	14,6	31,6	23,7	21,3	8,7
4-İnsanların kendi işlerini kurmak için yeterli fırsatlara sahip olduklarını düşünüyorum.	10,3	15,8	16,2	31,6	26,1
5-Kendi işini kuran ve başarısız olanlara yeni bir şans verilmelidir.	26,5	36,4	15,4	12,6	9,1
6-Yetersiz finansman desteği nedeniyle kendi işini kurmak zordur.	9,5	15,0	13,0	32,4	30,0
7-Yeni bir işin nasıl kurulacağı ile ilgili bilgiye ulaşmak zordur.	17,0	32,0	20,2	19,8	11,1
8-Ekonomik ortam kendi işini kurmak isteyenler için uygun değildir.	14,2	21,3	18,6	25,3	20,6
9-Karmaşık ve idari süreçler nedeniyle kendi işini kurmak zordur.	11,9	23,3	20,6	29,2	15,0
10-Eğer başarısızlık riski varsa yeni bir işe başlanmamalıdır.	31,6	28,5	18,6	13,8	7,5
11-Üniversitelerde girişimcilik konusunda yeterli eğitim verilmektedir.	9,5	21,3	19,4	28,5	21,3
12-Türkiye’de işletme eğitimi dünya kalitesindedir.	5,1	10,3	24,1	33,2	27,3
13-Türkiye’de insanlar ancak iyi bir iş bulamadıklarında kendi işlerini kurarlar.	27,7	24,9	20,2	19,4	7,9
14-Ailemden biri şirket kurmak isterse desteklerim.	34,4	34,4	11,1	9,9	10,3
15-Grup çalışmalarında liderliği elde etmek için çabalarım.	24,9	29,2	18,2	17,8	9,9
16-Hedeflere ulaşabilmek için mücadele göze alınmalıdır.	45,5	30,0	7,5	7,1	9,9
17-Başkalarından emir alarak çalışmak beni rahatsız etmez.	25,3	24,1	27,3	19,0	4,3
18-Bağımsız ve riskli bir işte çalışmak istemem.	22,9	24,1	27,7	15,0	10,3

Tablo 15 incelendiğinde, 2005 yılı verilerinde olduğu gibi 2020 yılı deneklerinde de “Hedeflere ulaşabilmek için mücadele göze alınmalıdır.” ifadesinin, %45,5 ile en fazla “Kesinlikle Katılıyorum” cevabı verilen seçenek olduğu görülmektedir. Bununla birlikte yine 2005 yılı verilerinde olduğu gibi 2020 yılı verilerinde de ikinci en yüksek “Kesinlikle Katılıyorum” cevabı %34,4 ile “Ailemden biri şirket kurmak isterse desteklerim.” ifadesi için verilmiştir.

Katılımcıların, “Girişimcilik Eğilimleri”ni düşük, orta ve yüksek olarak kategorize edebilmek için, girişimcilik eğilimlerini belirlemek için

İşletme Lisans Öğrencilerinde Girişimcilik Düşüncesinin Değişimi 2005 ve 2020
Karşılaştırması

hazırlanmış ifadeler verilen cevaplar puanlanarak maksimum ve minimum değerler elde edilmiştir. Kategorilerin puan sınırları, maksimum değer ile minimum değer farkı üçe bölünerek belirlenmiştir. Buna göre 2005 yılı için puanları 34-48 arasında olanlar düşük, 49-62 olanlar orta ve 63-78 arasındakiler de yüksek olarak belirlenmiştir. 2020 yılı için ise puanları 32-49 arasında olanlar düşük, 50-66 olanlar orta ve 67-84 arasında olanlar ise yüksek olarak belirlenmiştir.

İfadeler verilen cevaplar ışığında elde edilen değerler Tablo 16'da görülmektedir.

Tablo 16. 2005 ve 2020 Yılı Girişimcilik Eğilimi Değerleri

	2005	2020
Ortalama	59,1028	57,1818
Maksimum Değer	78,00	84,00
Minimum Değer	34,00	32,00

Tablo 16 incelendiğinde, 2005 yılı katılımcılarının girişimcilik eğilimlerinin ortalamasının 59,10 olduğu görülmektedir. Araştırmamızda belirlenen kategorilerin puan sınırları dikkate alındığında, bu oran katılımcıların girişimcilik eğilimlerinin **“orta düzeyde”** (49-62 puan arası) olduğunu göstermektedir.

Yine tablo 16 incelendiğinde, 2020 yılı katılımcılarının girişimcilik eğilimlerinin ortalamasının 57,18 olduğu görülmektedir. Araştırmamızda belirlenen kategorilerin puan sınırları dikkate alındığında, bu oran da katılımcıların girişimcilik eğilimlerinin **“orta düzeyde”** (50-66 puan arası) olduğunu göstermektedir.

Katılımcıların girişimcilik eğilimi düzeyinin, “cinsiyet” değişkenine göre ne ölçüde değişiklik gösterdiğine ilişkin veriler Tablo 17’de görülmektedir.

Tablo 17. Cinsiyete Göre Girişimcilik Eğilimi

Cinsiyet	Girişimcilik Eğilimi	2005		2020	
		f	%	f	%
Kadın	Yüksek ↗	45	60,8	7	29,2
	Orta →	95	57,6	109	54,0
	Düşük ↘	5	38,5	16	59,3
Erkek	Yüksek ↗	29	39,2	17	70,8
	Orta →	70	42,4	93	46,0
	Düşük ↘	8	61,5	11	40,7

Tablo 17 incelendiğinde, 2005 yılı verilerine göre girişimcilik eğilimi yüksek olanların %60,8’ini kadınların oluşturduğu görülürken erkekler bu kategorinin %39,2’sini oluşturmaktadır. 2020 verilerinde ise 2005 verilerinin aksine girişimcilik eğilimi yüksek olanların %70,8’ini erkekler oluşturmaktadır.

Katılımcıların girişimcilik eğilimi düzeyinin, “yaş” değişkenine göre ne ölçüde değişiklik gösterdiğine ilişkin veriler Tablo 18’de görülmektedir.

Tablo 18. Yaşa Göre Girişimcilik Eğilimi

Yaş	Girişimcilik Eğilimi	2005		2020	
		f	%	f	%
17-19 Yaş Aralığı	Yüksek ↗	-	-	1	4,2
	Orta →	-	-	15	7,4
	Düşük ↘	-	-	4	14,8
20-22 Yaş Aralığı	Yüksek ↗	32	43,2	13	54,2
	Orta →	57	34,5	130	64,4
	Düşük ↘	7	53,8	12	44,4
23-25 Yaş Aralığı	Yüksek ↗	40	54,1	8	33,3
	Orta →	93	56,4	52	25,7
	Düşük ↘	5	38,5	9	33,3
25 ve Üzeri Yaş Aralığı	Yüksek ↗	2	2,7	2	8,3
	Orta →	15	9,1	5	2,5
	Düşük ↘	1	7,7	2	7,4

Tablo 18 incelendiğinde, 2005 yılındaki çalışmada girişimcilik eğilimi yüksek olanların %54,1’ini 23-25 yaş aralığındaki bireylerin oluşturduğu görülmektedir. 2020 verilerine göre girişimcilik eğilimi yüksek olanlar içerisinde en yüksek orana sahip olan yaş aralığı ise 20-22 yaş aralığındaki bireylerdir.

Katılımcıların girişimcilik eğilimi düzeyinin, “babanın eğitim düzeyi” değişkenine göre ne ölçüde değişiklik gösterdiğine ilişkin veriler Tablo 19’da görülmektedir.

Tablo 19. Babanın Eğitim Düzeyine Göre Girişimcilik Eğilimi

	Girişimcilik Eğilimi	2005		2020	
		f	%	f	%
İlkokul	Yüksek ↗	18	24,3	8	33,3
	Orta →	55	33,3	63	31,2
	Düşük ↘	2	15,4	8	29,6
Ortaokul	Yüksek ↗	14	18,9	5	20,8
	Orta →	13	7,9	40	19,8
	Düşük ↘	5	38,5	7	25,9
Lise	Yüksek ↗	25	33,8	7	29,2
	Orta →	42	25,5	61	30,2
	Düşük ↘	4	30,8	7	25,9
Lisans	Yüksek ↗	16	21,6	3	12,5
	Orta →	50	30,3	33	16,3
	Düşük ↘	1	7,7	5	18,5
Lisansüstü	Yüksek ↗	1	1,4	1	4,2
	Orta →	5	3,0	5	2,5
	Düşük ↘	1	7,7	0	0,0

Tablo 19 incelendiğinde, 2005 yılındaki verilere göre girişimcilik eğilimi yüksek olan bireylerin %33,8’inin babasının lise mezunu olduğu görülmektedir. 2020 verilerine göre ise babanın mezuniyet durumu ilkokul

**İşletme Lisans Öğrencilerinde Girişimcilik Düşüncesinin Değişimi 2005 ve 2020
Karşılaştırması**

olanların girişimcilik eğilimi yüksek olanlar arasında daha yüksek bir orana sahip olduğu görülmektedir.

Katılımcıların girişimcilik eğilimi düzeyinin, “annenin eğitim düzeyi” değişkenine göre ne ölçüde değişiklik gösterdiğine ilişkin veriler Tablo 20’de görülmektedir.

Tablo 20. Annenin Eğitim Düzeyine Göre Girişimcilik Eğilimi

	Girişimcilik Eğilimi	2005		2020	
		f	%	f	%
İlkokul	Yüksek ↗	45	60,8	13	54,2
	Orta →	95	57,6	99	49,0
	Düşük ↘	8	61,5	17	63,0
Ortaokul	Yüksek ↗	8	10,8	5	20,8
	Orta →	16	9,7	44	21,8
	Düşük ↘	2	15,4	2	7,4
Lise	Yüksek ↗	13	17,6	5	20,8
	Orta →	33	20,0	47	23,3
	Düşük ↘	2	15,4	6	22,2
Lisans	Yüksek ↗	8	10,8	1	4,2
	Orta →	21	12,7	12	5,9
	Düşük ↘	1	7,7	2	7,4

Tablo 20 incelendiğinde, 2005 ve 2020 yılı verilerinde benzer sonuçlar görülmektedir. Her iki dönemde de girişimcilik eğilimi yüksek olanların içerisinde annesi ilkokul mezunu olanların oranının yüksek olduğu görülmektedir.

Katılımcıların girişimcilik eğilimi düzeyinin, “babanın mesleği” değişkenine göre ne ölçüde değişiklik gösterdiğine ilişkin veriler Tablo 21’de görülmektedir.

Tablo 21. Babanın Mesleğine Göre Girişimcilik Eğilimi

	Girişimcilik Eğilimi	2005		2020	
		f	%	f	%
Çiftçi	Yüksek ↗	4	5,4	3	12,5
	Orta →	10	6,1	28	13,9
	Düşük ↘	1	7,7	5	18,5
Kamu Çalışanı/Emeklisi	Yüksek ↗	29	39,2	3	12,5
	Orta →	54	32,7	41	20,3
	Düşük ↘	2	15,4	2	7,4
Özel Sektörde Çalışıyor	Yüksek ↗	5	6,8	4	16,7
	Orta →	23	13,9	34	16,8
	Düşük ↘	4	30,8	7	25,9
Girişimci	Yüksek ↗	6	8,1	6	25,0
	Orta →	14	8,5	17	8,4
	Düşük ↘	1	7,7	4	14,8
İşçi/Emeklisi	Yüksek ↗	15	20,3	3	12,5
	Orta →	28	17,0	47	23,3
	Düşük ↘	1	7,7	5	18,5
Diğer	Yüksek ↗	15	20,3	5	20,8
	Orta →	36	21,8	35	17,3
	Düşük ↘	4	30,8	4	14,8

Tablo 21 incelendiğinde, 2005 verilerine göre girişimcilik eğilimi yüksek olanların %39,2’sinin babası kamu çalışanı/emeklisi olanlardan oluştuğu görülmektedir. 2020 yılında ise babaları girişimci olanlar girişimcilik eğilimi yüksek olanlar içerisinde en yüksek orana sahip olan bireylerdir.

Katılımcıların girişimcilik eğilimi düzeyinin, “annenin mesleği” değişkenine göre ne ölçüde değişiklik gösterdiğine ilişkin veriler Tablo 22’de görülmektedir.

Tablo 22. Annenin Mesleğine Göre Girişimcilik Eğilimi

	Girişimcilik Eğilimi	2005		2020	
		f	%	f	%
Çiftçi	Yüksek ↗	0	0,0	0	0,0
	Orta →	1	,6	2	1,0
	Düşük ↘	0	0,0	1	3,7
Kamu Çalışanı/Emeklisi	Yüksek ↗	11	14,9	1	4,2
	Orta →	18	10,9	11	5,4
	Düşük ↘	1	7,7	1	3,7
Özel Sektörde Çalışıyor	Yüksek ↗	1	1,4	1	4,2
	Orta →	3	1,8	18	8,9
	Düşük ↘	0	0,0	2	7,4
Girişimci	Yüksek ↗	0	0,0	0	0,0
	Orta →	1	,6	0	0,0
	Düşük ↘	0	0,0	0	0,0
İşçi/Emeklisi	Yüksek ↗	1	1,4	2	8,3
	Orta →	7	4,2	4	2,0
	Düşük ↘	0	0,0	2	7,4
Ev Hanımı	Yüksek ↗	58	78,4	19	79,2
	Orta →	131	79,4	163	80,7
	Düşük ↘	11	84,6	21	77,8
Diğer	Yüksek ↗	3	4,1	1	4,2
	Orta →	4	2,4	4	2,0
	Düşük ↘	1	7,7	0	0,0

Tablo 22 incelendiğinde, hem 2005 hem de 2020 yılındaki verilerde girişimcilik eğilimi yüksek olanların içerisinde en yüksek orana sahip meslek grubu ev hanımları grubudur. Katılımcıların anne mesleği ev hanımı olanların büyük çoğunluğunun girişimcilik eğilimi yüksek olduğu görülmektedir.

Katılımcıların girişimcilik eğilimi düzeyinin, “girişimde bulunma isteği” değişkenine göre ne ölçüde değişiklik gösterdiğine ilişkin veriler Tablo 23’de görülmektedir.

Tablo 23. Girişimde Bulunma İsteği - Girişimcilik Eğilimi Karşılaştırması

	Girişimcilik Eğilimi	2005		2020	
		f	%	f	%
Çok Güçlü	Yüksek ↗	18	24,3	8	33,3
	Orta →	14	8,4	21	10,4
	Düşük ↘	1	7,7	3	11,1
Güçlü	Yüksek ↗	31	41,9	10	41,7
	Orta →	49	29,5	58	28,7
	Düşük ↘	4	30,8	2	7,4
Biraz Güçlü	Yüksek ↗	17	23,0	2	8,3
	Orta →	39	23,5	39	19,3
	Düşük ↘	0	0,0	2	7,4
Orta	Yüksek ↗	4	5,4	2	8,3
	Orta →	44	26,5	46	22,8
	Düşük ↘	4	30,8	12	44,4
Yetersiz	Yüksek ↗	2	2,7	1	4,2
	Orta →	11	6,6	25	12,4
	Düşük ↘	2	15,4	6	22,2
Kararsız	Yüksek ↗	2	2,7	1	4,2
	Orta →	9	5,4	13	6,4
	Düşük ↘	2	15,4	2	7,4

İşletme Lisans Öğrencilerinde Girişimcilik Düşüncesinin Değişimi 2005 ve 2020
Karşılaştırması

Tablo 23 incelendiğinde, her iki dönemde de girişimcilik eğilimi orta ve yüksek olanlar içerisinde girişimde bulunma isteği çok güçlü ve güçlü olanların yüksek orana sahip olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu veriler çerçevesinde girişimcilik eğilimi yüksek olanların girişimde bulunma isteklerinin de yüksek olduğu söylenebilir.

Katılımcıların girişimcilik eğilimi düzeyinin, “kariyer hedefi” değişkenine göre ne ölçüde değişiklik gösterdiğine ilişkin veriler Tablo 24’de görülmektedir.

Tablo 24. Kariyer Hedefi ile Girişimcilik Eğilimi Karşılaştırması

	Girişimcilik Eğilimi	2005		2020	
		f	%	f	%
Kendi işini kurmak	Yüksek ↗	32	43,2	15	62,5
	Orta →	54	32,5	77	38,1
	Düşük ↘	5	38,5	6	22,2
Bir şirkette üst düzey yönetici olmak	Yüksek ↗	26	35,1	5	20,8
	Orta →	69	41,6	51	25,2
	Düşük ↘	5	38,5	7	25,9
Üniversitede kalıp akademisyen olmak	Yüksek ↗	9	12,2	2	8,3
	Orta →	14	8,4	26	12,9
	Düşük ↘	0	0,0	4	14,8
Kamu kesiminde çalışmak	Yüksek ↗	6	8,1	2	8,3
	Orta →	20	12,0	35	17,3
	Düşük ↘	3	23,1	10	37,0
Diğer	Yüksek ↗	1	1,4	0	0,0
	Orta →	9	5,4	13	6,4
	Düşük ↘	0	0,0	0	0,0

Tablo 24 incelendiğinde, 2005 verilerine göre girişimcilik eğilimi yüksek olanların %43,2’sini kariyer hedefi “kendi işini kurmak” olanların, %35,1’ini “Bir şirkette üst düzey yönetici olmak” diyenlerin, %12,2’sini “Üniversitede kalıp akademisyen olmak” diyenlerin ve %8,1’ini “Kamu kesiminde çalışmak” diyenlerin oluşturduğu görülmektedir. 2020 verilerine göre girişimcilik eğilimi yüksek olanların %62,5’ini kariyer hedefi “kendi işini kurmak” olanların, %20,8’ini “Bir şirkette üst düzey yönetici olmak” diyenlerin, %8,3’ünü “Üniversitede kalıp akademisyen olmak” diyenlerin ve yine %8,3’ünü “Kamu kesiminde çalışmak” diyenlerin oluşturduğu görülmektedir.

Bu sonuçlara göre kariyer hedefi “Kendi işini kurmak” olanların oranı yıllar içerisinde artış gösterirken, kariyer hedefi “Bir şirkette üst düzey yönetici olmak” ve “Üniversitede kalıp akademisyen olmak” olanların oranında düşüş görülmektedir. “Kamu kesiminde çalışmak” isteyenlerin oranında ise çok küçük bir artış görülmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Bir ülke, özgür düşünceyi destekleyen bir ortam oluşturarak yeni girişimcileri cesaretlendireceği gibi mevcut girişimcilerin işlerini kolaylaştırıp, yeni mal ve hizmet üretmelerine, yeni pazarlara açılmalarına ve yeni istihdam alanları açmalarına katkı vererek refah seviyesini yükseltebilir. Bu itibarla, sadece ekonomik alanla sınırlı kalmaksızın, hayatın her yönünde, her birey potansiyel bir girişimci olarak görülmeli ve vizyon belirleyip, gerçekleştirecek girişimcilik teori ve pratikleriyle beslenmelidir.

Ülkemiz girişimcilik konusunda oldukça önemli mesafeler kat etmiştir. Bu gelişim sürecinde Turgut Özal, Tamer Müftüoğlu, Rüşti Bozkurt ve Tınaz Titiz gibi müstesna şahsiyetlerin çok önemli bir payı ve ciddi katkıları vardır. Bugün de ülkemizin en değerli kaynaklarından olan insana yatırım yapılması, gençlerin eğitilmesi ve bu muazzam kaynağın israf edilmemesi gerekmektedir.

İnsanların bazıları, yaradılış itibariyle girişimciliğe daha yatkındırlar. Ancak bu gerçek, kalan kesimin kesinlikle girişimci olamayacağı şeklinde değerlendirilmemelidir. Temel husus şudur ki her insanın kendini göstereceği, coşkuyla çalışıp, ait olduğu toplum ve insanlığa hizmet edeceği bir alan vardır. Stratejik olan, insanın tabiatında bulunan bu nüvenin açığa çıkması için ona yardımcı olunması olup girişimcilik eğitimi de bunu göz önüne almalıdır.

İnsanımızdaki ve özellikle gençlerdeki girişimcilik ateşinin parlaması için sıra dışı yollar aranmalıdır. Bu kapsamda sayın Titiz'in altını çizdiği bir konu olarak patent arşivleri yabana atılmamalıdır. Dünyadaki patentlerin önemli bir kısmının kaydedildiği ABD patent enstitüsündeki tüm patenlerin genç nesillerce incelenmesine yönelik çalışmalar yapılmalıdır. Tek başına IBM bile birçok ülkenin toplamından fazla patent üretmektedir⁶.

Bir girişimi başlatmış ve faaliyetine devam edenler için oyunu kurallarına göre oynamaları olmazsa olmaz temel şartlardandır. Bu anlamda hiçbir işi başından sonuna götürme konusunda başarılı olunamayacağına göre girişimcilerin en önemli adımlarından birisi kendi vizyonlarına bağlayabildikleri yönetici sayıdır (Gerber, 1996: 55). Girişimciler ne yapıp etmeli, işleri delege edip, kendilerinin sürekli yeniliklere yoğunlaşacağı zamanı bulabilmeleri için profesyonel yöneticilerle çalışmayı öğrenmelidirler ki bu onların elde edecekleri zamanları yeni alanlarda kullanmalarının önünü açarak girişimciliklerinin gelişmesine önemli bir katkı sağlayacaktır.

Bu çalışmada en dikkat çeken sonuç, fakültelerde çağa uygun eğitim aldığını düşünenlerin oranında yıllar itibariyle ortaya çıkan artıştır. Bu oran 2005 yılında %27,7 iken 2020 yılında %47,4 olarak gerçekleşmiştir. Bu sonuca göre, girişimcilik eğitimi konusunda eğitim kurumlarının geçmişe oranla

⁶ www.patents.ibm.com

daha başarılı olduklarını söylemek mümkündür. Girişimciliği cesaretlendirme konusunda eğitim kurumlarının etkisinin olduğunu ifade edenlerin oranı da 2020 yılında daha yüksektir. Çağın gerektirdiği bir eğitimin elde edilmesinde en önemli sorumlunun kime ait olduğuna dönük cevaplar da farklılık göstermektedir. 2005 yılında en yüksek oran 'fakülte yönetimi ve imkanları' ifadesi iken 2020 yılında 'sorumluluk kişisel olarak kişiye aittir' ifadesi en yüksek orana sahiptir.

Girişimcilik için en önemli faktörün ne olduğu ile ilgili her iki dönem öğrencileri de parayı ilk sırada ifade etmektedirler. Bilgi iki dönemde de ikinci yüksek orana sahip faktör olmakla birlikte 2020 yılında bu oran 2005 yılına göre daha düşüktür. Üçüncü yüksek faktör ile ilgili iki dönemde farklılık göze çapmaktadır. 2005 yılında üçüncü yüksek orana sahip faktör eğitim iken 2020 yılındaki verilere göre motivasyon en önemli üçüncü faktör olarak ifade edilmektedir.

Girişimcilik isteğim "güçlü" ve "çok güçlü" diyenlerin oranı 2005 yılı verilerine göre %46,2 iken 2020 verilerinde %40,3'tür. Bu sonuçlara göre, üniversite öğrencilerinde yıllar içerisinde girişimcilik isteğinin giderek azaldığı, bununla birlikte "kararsızım" diyenlerin oranının ise arttığı görülmektedir. Ayrıca "Girişimcilik coşkusu" ve "özgüven" her iki dönemde de katılımcılar tarafından en az tercih edilen karakter özelliği olmuştur.

Katılımcılarının girişimcilik eğilimlerinin ortalaması incelendiğinde, hem 2005 yılında hem de 2020 yılında "orta düzeyde" girişimcilik eğilimine sahip oldukları görülmektedir. Halbuki öğrencilerin girişimcilik eğilimlerini ölçmeye dönük olarak Saadi (2011), Keleş, Kırıl, Özkan, Doğaner ve Altunoğlu (2012), Şen (2019) tarafından devlet üniversitelerinde yapılan araştırmalarda girişimcilik düzeyi genel olarak düşük, Özman (2013), Karasakal, Aksu ve Demircili (2013), Akçakanat, Mücevher ve Çarıkçı (2014), Armut (2018) ve Baş (2019) tarafından yapılan araştırmalarda ise girişimcilik düzeyi genel olarak yüksek çıkmıştır.

Araştırmada en çok dikkat çeken ikinci sonuç ise, cinsiyetin girişimcilik eğilimine etkisinde görülmektedir. 2005 yılı verilerine göre girişimcilik eğilimi yüksek olanların %60,8'ini kadınların oluşturduğu görülürken erkekler bu kategorinin %39,2'sini oluşturmaktadır. 2020 verilerinde ise 2005 verilerinin aksine girişimcilik eğilimi yüksek olanların %70,8'ini erkekler oluşturmaktadır. Görüldüğü gibi öğrencilerin cinsiyetlerine göre girişimcilik eğilimleri değişiklik göstermektedir ki bu sonuç Armut (2018) tarafından yapılan çalışmanın sonuçları ile paralellik göstermektedir. Yine sonuçlar incelendiğinde 2020 verilerine göre erkeklerin girişimcilik düzeyinin kadınlara oranla daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu durum, araştırmalarında aynı sonuca ulaşan Akçakanat, Mücevher ve Çarıkçı (2014), Şen (2019) ve Baş'ın (2019) çalışmaları ile paralellik göstermektedir.

Her iki dönemde de girişimcilik eğilimi orta ve yüksek olanlar içerisinde girişimde bulunma isteği çok güçlü ve güçlü olanların yüksek orana sahip

olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu veriler çerçevesinde girişimcilik eğilimi yüksek olanların girişimde bulunma isteklerinin de yüksek olduğu söylenebilir.

Yeni nesil içinde, doğrudan bir iş fikrine bağlı olarak girişimci olacak potansiyelin büyük bölümü işletme okullarında görülmektedir. Bu anlamda işletme lisans öğrencilerinin girişimcilik konusundaki düşünceleri, geleceğin potansiyel girişimcileri olmaları sebebiyle önem arz etmektedir. Her yıl birçok mezun veren bu bölümlerin eğitim müfredatının öğrencileri ne derecede girişimciliğe özendirdiğinin bilinmesi, bu konuda yapılacak iyileştirmelerin önünü açacaktır. Geçtiğimiz 15 yıllık döneme ışık tutan bu çalışmamız göstermektedir ki, girişimci bir nesil oluşturmak için yapılan çalışmalar artmakta lakin yeterli değildir. Bu konuda gerek eğitim kurumlarına gerekse Ülkemizin ilgili kurumlarının yöneticilerine büyük görevler düşmektedir. İnsan kaynağımızda girişimcilik coşkusu vardır, bu coşkunun ete kemiğe büründürülmesi hususunda topyekûn çalışmaya ihtiyaç bulunmaktadır.

Kaynakça / Reference

- Acs, Z. J. ve Varga, A. (2005). Entrepreneurship, agglomeration and technological change. *Small Business Economics*, 24(3), 323-334.
- Akçakanat, T., Mücevher, M. H. ve Çarıkçı, İ. H. (2014). Sözel, sayısal ve eşit ağırlık bölümlerinde okuyan üniversite öğrencilerinin girişimcilik eğilimlerinin bazı demografik değişkenler açısından incelenmesi: sdü örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, 16(2), 137-153.
- Akgün, A. E., Keskin, H., Günsel, A. ve Sakarya, H. (2010). Pazar yönelimi, girişimcilik yönelimi ve iş karmaşıklığı ile öğrenme yönelimi arasındaki ilişkiler: deneysel bir çalışma. *Kafkas Üniversitesi İİBF Dergisi*, 1(1), 1-22.
- Anonim (2004). Türkiye'de girişimcilik ateşi hiç sönmüyor. Erişim adresi: www.insankaynaklari.com. ET: 26.05.2004
- Anonim (2002). *Kıbrıs'a kalkınma için ruh aşılacaktır*. Dünya Ekonomi ve Politika Gazetesi, Yayın tarihi: 29.03.2002
- Armut, B. (2018). *Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının girişimcilik düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Amasya.
- Aycan, Z. (2000). *Türkiye'de yönetim, liderlik ve insan kaynakları uygulamaları*. Ankara: Türk Psikologlar Derneği.
- Baş, E. (2019). *Üniversiteli gençlerin girişimcilik algıları ve yönelimi: aydın adnan menderes üniversitesi örneği* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.

- Bozkurt, Ö. Ç. (2011). *Dünyada ve Türkiye’de girişimcilik eğitimi: başarılı girişimciler ve öğretim üyelerinden öneriler*. Ankara: Detay Yayınevi.
- Bozkurt, Ö. Ç., Kalkan, A., Koyuncu, O., ve Alparslan, A. M. (2012). Türkiye’de girişimciliğin gelişimi: Girişimciler üzerinde nitel bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(15), 229-247.
- Bozkurt, R. (1997). *İşletme odağı: girişimci sorunları*. İstanbul: Der Yayınları.
- Börü, D. (2006). *Girişimcilik eğilimi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları.
- De Bono, E. (1996). *Rekabetüstü* (O. Özel, Çev.) İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Dilsiz, İ. ve Kölük, N. (2008). *Girişimcilik*. İstanbul: Detay Yayıncılık.
- Durak, İ. (2011). Girişimciliği etkileyen çevresel faktörlerle ilgili girişimcilerin tutumları: bir alan araştırması. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 9(2), 194-213.
- Erçelik, M. A. (2019). *KOSGEB uygulamalı girişimcilik eğitimi’nin girişimcilik üzerindeki rolü* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Fidan, Y. (2002). *Girişimcilik ve girişimci özellikleri: Sivas ili örneği*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Forza, C. (2002). Survey research in operations management: a process-based perspectives. *International Journal of Operations and Production Management*, 22(2), 152-194.
- Gerber, M. E. (1996). *Girişimcilik Tutkusu* (T. Keskin, Çev.) İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Gül, Z. (2012). *Türkiye’deki iş adamı örgütlerinin üye girişimcilere sağladığı katkıların girişimcilik ve inovasyon performansları üzerindeki etkileri* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- Güler, B. K. (2010). *Sosyal girişimcilik*. Ankara: Elif Yayınevi.
- Günay, D. ve Günay, A. (2011). 1933’den günümüze Türk yükseköğretiminde niceliksel gelişmeler. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 1(1), 1-22.
- Güreşçi, E. (2014). Girişimcilik eğilimi üzerine bir araştırma: ispir hamza polat myo örneği. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 9(1): 23-38.
- Hisrich, R. D. ve Peters, M. P. (1998). *Entrepreneurship*. USA: Irwin McGraw-Hill.
- Irwing, P., Booth, T. ve Hughes, D. J. (2018). *The wiley handbook of psychometric testing a multidisciplinary reference on survey, scale and test development*. Pondicherry: Wiley Blackwell.

Johnson, R. L. ve Morgan, G. B. (2016). *Survey scales a guide to development, analysis, and reporting*. New York: The Guilford Press.

Karabey, C. N. (2013). Girişimsel düşünceyi anlamak: düşünme tarzı ve risk tercihinin girişimsel özyetkinlik ve girişimcilik niyeti ile ilişkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(3), 143-159.

Karasakal, N., Aksu, B. ve Demircili, E. (2013). Meslek yüksekokullarındaki teknik ve sosyal program öğrencilerinin girişimci kişilik açısından karşılaştırılarak program türünün girişimciliği özendirme ve girişimci kişilik oluşumu konusunda bir etkisinin olup olmadığını tespit etmeye yönelik bir alan araştırması. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 5(2), 134-150.

Keleş, H. N., Kırıl Özkan, T., Doğaner, M. ve Altunoğlu, A. E. (2012). Önlisans öğrencilerinin girişimcilik düzeylerini belirlemeye yönelik bir araştırma. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (9), 107-118.

Koçyiğit, N. (2018). *Girişimcilik yetkinliklerinin işletmelerin rekabet gücü ve performansına etkileri: Konya organize sanayi bölgesinde kobilerde bir araştırma* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Koyuncuoğlu, D. (2019). *Kişilik özelliklerinin girişimcilik yetkinliği üzerinde etkisi sürecinde üniversite koşullarının moderatör rolünün irdelenmesi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Malhotra, M. ve Varun, G. (1998). An assessment of survey research in pom: from constructs to theory. *Journal of Operations Management*, 16(4), 407-425.

Matsushita, K. (1999). *Matsushita felsefesi* (A. Gürsel, Çev.). İstanbul: MESS Yayınları.

Özman, C. (2013). *Spor yöneticiliği bölümünde öğrenim gören üniversite öğrencilerinin girişimcilik düzeyinin değerlendirilmesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Özgüner, M. (2015). Girişimcilik tipleri ve kişilik tipleri ilişkisi üzerine bir inceleme. *Route Educational and Social Science Journal*, 2(1), 148-160.

Recepoğlu, M. ve Doğan, K. C. (2014). Bölgesel kalkınmada girişimciliğin ve teknolojinin yeri: tr83 bölge analizi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 5(10), 55-76.

Reynolds, P. D. ve White, S. B. (1992). *Finding the nascent entrepreneur: Network sampling and entrepreneurship gestation*. N. C. Churchill, S. Birley, W. D. Bygrave, C. Wahlbin ve W. E. J. Wetzal (Ed.), *Frontiers of entrepreneurship research* (s.199-208) içinde. Wellesley: MA Babson College.

Saadi, H. (2011, Mayıs). *Entrepreneurial capacity of university student*. Uluslararası Yükseköğretim Kongresi: Yeni Yönelişler ve Sorunlar (UYK-2011) 27-29 Mayıs 2011, İstanbul.

Şen, B. (2019). *Gençlerin girişimcilik eğilimlerinin araştırılması* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara.

Şencan, H. ve Fidan, Y. (2020). Likert verilerinin kullanıldığı keşfedici faktör analizlerinde normallik varsayımı ve faktör çıkarma üzerindeki etkisinin spss, factor ve prelis yazılımlarıyla sınanması, *BMIJ*, 8(1), 640-687.

Şimşek, Ş. M., Çelik, A. ve Akgemci, T. (2014). *Davranış bilimine giriş ve örgütlerde davranış*. Konya: Eğitim Yayınevi.

Titiz, T. (1994). *Girişimcilik*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Türk Dil Kurumu (TDK) (2020). Güncel Türkçe sözlük. Erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr/>. ET: 10.02.2020

TÜSİAD (2002). *Türkiye’de girişimcilik*. İstanbul: TÜSİAD Yayınları.

Uslu, D. (2015). *Bilgisayar ve öğretim teknolojileri eğitimi bölümü öğrencilerinin girişimci kişilik özellikleri ve girişimcilik niyetinin duygusal zekâ faktörlerine göre incelenmesi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Yıldız, B. (2001). Girişimcilik bir hedef mi yoksa bir tutku mu?. Erişim adresi: <http://www.ttgvgirisim.com/girisimciler/girisimcilik.htm>. ET: 15.01.2006

[itobiad], 2021, 10 (1): 537-567.

**Algılanan Hizmet Kalitesi, Memnuniyet ve Davranışsal Niyetler
Arasındaki İlişki: Kaman-Kalehöyük Arkeoloji Müzesi Örneği**

The Relationship between Perceived Service Quality, Satisfaction and
Behavioral Intents: Example of Kaman-Kalehöyük Archeology
Museum

Ayhan DAĞDEVİREN

**Dr. Öğr. Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi Ilgaz Turizm ve Otelcilik
Yüksekokulu**

**Asst. Prof., Çankırı Karatekin University Ilgaz School of Tourism and Hotel
Management**

ayhandagdeviren@karatekin.edu.tr

Orcid ID: 0000-0003-0004-8007

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 13.07.2020
Kabul Tarihi / Accepted : 20.01.2021
Yayın Tarihi / Published : 17.03.2021
Yayın Sezonu : Ocak-Şubat-Mart
Pub Date Season : January-February-March

Atıf/Cite as: Dağdeviren, A . (2021). Algılanan Hizmet Kalitesi, Memnuniyet ve Davranışsal Niyetler Arasındaki İlişki: Kaman-Kalehöyük Arkeoloji Müzesi Örneği . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 10 (1) , 537-567 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/60435/768580>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Algılanan Hizmet Kalitesi, Memnuniyet ve Davranışsal Niyetler Arasındaki İlişki: Kaman-Kalehöyük Arkeoloji Müzesi Örneği *

Öz

Bu araştırma, Kaman-Kalehöyük Arkeoloji Müzesi ziyaretçilerinin algıladıkları hizmet kalitesi boyutlarını, memnuniyet düzeylerini ve davranışsal niyetlerini belirlemeyi ve müze ziyaretçilerinin gerek hizmet kalitesi algılarının memnuniyetleri ve davranışsal niyetleri üzerindeki etkisini gerekse memnuniyetlerinin davranışsal niyetleri üzerindeki etkisini tespit etmeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın örneklemini, Kaman-Kalehöyük Arkeoloji Müzesini ziyaret eden ve araştırmaya katılmayı kabul eden 18 yaş ve üstü 441 yerli ziyaretçi oluşturmaktadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak anket yöntemi kullanılmıştır. Anket formu dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde 24 maddeden oluşan algılanan hizmet kalitesi ölçeği yer almaktadır ve ölçek, Frochot ve Hughes (2000), Hsieh vd. (2015), Nowacki (2005), Hui-Ying ve Chao-Chien (2008) ve yazarın kendi oluşturduğu maddeleri kapsamaktadır. İkinci bölümde Cronin ve Taylor'ın (1992) bir maddeden oluşan memnuniyet ölçeği yer almaktadır. Üçüncü bölümde 3 maddeden oluşan davranışsal niyetler ölçeği yer almaktadır ve ölçek, Hsieh vd. (2015) oluşturduğu maddeler ile yazarın kendi oluşturduğu maddeyi kapsamaktadır. Dördüncü bölümde ise 8 adet sosyodemografik soru (cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu, meslek, aylık ortalama gelir, müzeyi ziyaret etme nedeni, müzeyi ziyaret etme durumu) yer almaktadır. Anket formları, 15 Nisan-07 Haziran 2019 tarihleri arasında uygulanmıştır. Anketlerden elde edilen veriler, IBM SPSS 22 programı ile değerlendirilmiştir. Verilerin analizinde güvenilirlik analizi, tanımlayıcı istatistikler, açıklayıcı faktör analizi, korelasyon analizi ve regresyon analizinden yararlanılmıştır. Sonuçlar, algılanan hizmet kalitesinin çekicilik, iletişim, heveslilik ve ayrıcalık olmak üzere dört boyuttan oluştuğunu göstermiştir. Sonuçlar ayrıca, algılanan hizmet kalitesinin çekicilik, iletişim ve heveslilik boyutlarının memnuniyet ve davranışsal niyetler üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisinin olduğunu, buna karşın ayrıcalık boyutunun böyle bir etkisinin olmadığını, memnuniyet ve davranışsal niyetler üzerinde etkili olan en önemli algılanan hizmet kalitesi boyutunun iletişim olduğunu, memnuniyetin davranışsal niyetler üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisinin olduğunu göstermiştir. Araştırmada son olarak Kaman-Kalehöyük Arkeoloji Müzesine yönelik çeşitli öneriler geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Algılanan Hizmet Kalitesi, Memnuniyet, Davranışsal Niyetler, Kaman, Müze, Ziyaretçi.

* Çankırı Karatekin Üniversitesi Etik Kurulunun 26.02.2019 Tarih, 2019/89 Sayılı kararı ile Etik Kurul Kararı alınmıştır.

The Relationship between Perceived Service Quality, Satisfaction and Behavioral Intentions: Example of Kaman-Kalehöyük Archeology Museum

Abstract

This research aims to determine the perceived service quality dimensions, satisfaction levels and behavioral intentions of the visitors of Kaman-Kalehöyük Archeology Museum and to determine the effect of both the service quality perceptions of the museum visitors on their satisfaction and behavioral intentions and the effect of their satisfaction on their behavioral intentions. The sample of the research consists of 441 local visitors aged 18 and over who visited the Kaman-Kalehöyük Archeology Museum and agreed to participate in the research. Survey method was used as a data collection tool in the research. The survey consists of four parts. The first part includes the perceived service quality scale consisting of 24 items and the scale includes items created by Frochot and Hughes (2000), Hsieh et al. (2015), Nowacki (2005), Hui-Ying and Chao-Chien (2008) and the author. The second part includes Cronin and Taylor's (1992) satisfaction scale consisting of an item. The third part includes the behavioral intentions scale consisting of 3 items and the scale includes items created by Hsieh et al. (2015) and the item created by the author. The fourth part includes 8 socio-demographic questions (gender, age, marital status, educational status, profession, monthly average income, reason for visiting the museum, visiting the museum). Surveys were applied between 15 April-07 June 2019. The data obtained from the surveys were evaluated with the IBM SPSS 22 program. Reliability analysis, descriptive statistics, exploratory factor analysis, correlation analysis and regression analysis were used in the analysis of the data. The results showed that the perceived service quality consists of four dimensions: attractiveness, communication, responsiveness and privilege. The results also showed that the perceived service quality has a positive and significant effect on the dimensions of attractiveness, communication and responsiveness on satisfaction and behavioral intentions, whereas the privilege dimension does not, that the most important perceived service quality dimension that is effective on satisfaction and behavioral intentions is communication, that satisfaction has a positive and significant effect on behavioral intentions. Finally, various suggestions for the Kaman-Kalehöyük Archeology Museum were developed in the research.

Keywords: Perceived Service Quality, Satisfaction, Behavioral Intentions, Kaman, Museum, Visitor.

Giriş

Müze kelimesi, Grekçe “mouseion” kelimesinden türemiştir. Mouseion, Grek Mitolojisi’nde Zeus ve Mnemosyne’nin dokuz kızı olan Musalara adanan tapınak veya alanlardır (Keleş, 2003, s.2; Altunbaş ve Özdemir, 2012, s.3, Yavuz, t.y., s.7). Tarihi süreçte Eski Mısır’da ve Mezopotamya’da değerli eşyaların mezarlarda, saraylarda veya tapınaklarda toplanması ve savaşta galip gelen hükümdarların ele geçirdikleri ganimetleri, güç gösterilerinin bir simgesi olarak halk önünde sergilemesiyle ortaya çıkmıştır. Sanatsal ağırlıklı nesnelerin bilinçli bir şekilde toplanması ilk olarak Greklerde başlamıştır. Siyasi ve dini açıdan önem taşıyan merkezlerde eserlerin sergilenmesi için “theasuri” (hazine binası) adı verilen binalar inşa edilmiştir. Helenistik dönemde mouseionlarda sosyal faaliyetler ve felsefi konuşmalar ağırlık kazanmıştır. Bir süre sonra mouseionlar, entelektüel kişilerin buluşma yeri haline gelince, bu yapıların içi daha özenli şekilde düzenlenmiş ve buralarda pek çok sanat eseri sergilenmiştir (Altunbaş ve Özdemir, 2012, s.3; Keleş, 2003, s.2-3).

Uluslararası Müzeler Konseyi’ne (International Council of Museums-ICOM) göre müze; eğitim, inceleme ve zevk amaçları için insanlığın ve yaşadığı çevrenin somut ve somut olmayan mirasını edinen, koruyan, araştıran, ileten ve sergileyen, kâr amacı gütmeyen, toplumun ve onun gelişiminin hizmetinde, halka açık, kalıcı kuruluştur (ICOM, 2017).

Kültürel değerlerin korunmasında ve gelecek nesillere aktarımında önemli bir rol oynayan müzecilik, diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de koleksiyonculukla başlamıştır. Türk müzeciliğine ait ilk izlere 13. yüzyılda-Selçuklu Dönemi’nde-rastlanmaktadır. Türk müzeciliğinin gerçek anlamda temeli ise İstanbul Arkeoloji Müzeleri’nin de temelini oluşturan Mecma-ı Asar-ı Atika’ya (Eski Eserler Koleksiyonu) dayanmaktadır. 1845 yılında Padişah Abdülmecid’in Yalova gezisi sırasında görmüş olduğu Doğu Roma yazıtlarını İstanbul’a naklettirmesi üzerine eserler, 1846 yılında Ahmet Fethi Paşa tarafından o güne kadar silah deposu olarak kullanılan Aya İrini’de toplatılmaya başlanmıştır. Mecma-ı Asar-ı Atika, Sadrazam Ali Paşa döneminde düzenlenmiş ve 1869 yılında dönemin Maarif Nazırı Saffet Paşa tarafından Osmanlı İmparatorluğu’nun ilk müzesi, Müze-i Hümayun (İmparatorluk Müzesi) adıyla kurulmuştur (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2020a).

Bugünkü anlamda Türk müzeciliği, Osman Hamdi Bey’in Müze-i Hümayun’a müdür olarak atanması ile başlamıştır. Cumhuriyetin ilanının ardından müzecilik çalışmalarına ağırlık verilmiştir. Cumhuriyet dönemine ait ilk müze, 1930 yılında ziyarete açılan Ankara Etnografya Müzesi’dir. Eski Şark Eserleri Müzesi, çağdaş sergileme tekniklerinin kullanıldığı ilk müze iken 1981 yılında ziyarete açılan Sadberk Hanım Müzesi ise Türkiye’de kurulan ilk özel müzedir. Müzeler, Cumhuriyet döneminde ulus bilincinin geniş kitlelere aşılmasında önemli bir görev üstlenmiştir. İlerleyen dönemlerde müzeler, gerek eğitim düzeyinin yükselmesi gerekse çağdaş

sanat akımlarının gelişmesi ile kurumsallaşmış ve yeni müze projeleri hayata geçirilmiştir (Altunbaş ve Özdemir, 2012, s.11-12).

Yirmi birinci yüzyılda hemen hemen her türlü müzenin turizmde bir rol üstlendiği yaygın kabuldür. Diğer turizm çekim merkezlerinde olduğu gibi müzelerde de hizmet kalitesini geliştirmek, ziyaretçilerin ve diğer paydaşların memnuniyetini artırmak ve ziyaretçileri tekrar teşvik etmek için pazarı oluşturan çeşitli kesimleri daha dikkatli bir şekilde dinlemek gerekmektedir (Hsieh vd. 2015, s.1506). Günümüzde müzeler, turistik tüketici talebinde gerçekleşen değişim doğrultusunda geçmişe oranla daha fazla ziyaret edilen mekânlar haline gelmiştir. Kütüphaneler, arşivler, bilgi ve belge merkezlerindeki hızlı değişimlere paralel olarak müzelerde başlayan yeniden yapılanma sürecinde müzelerin işlevleri de çeşitlenerek artmıştır. Müzelerin işlevlerinin çeşitlenmesi, ziyaretçi araştırmalarının geliştirilmesi ve ziyaretçilerin müzelerden beklentilerinin karşılanıp karşılanmadığı konularını ön plana çıkarmıştır (Yılmaz, 2011, s.183; Uralman, 2006, s.252).

Literatürde müze ziyaretçilerinin hizmet kalitesi algıları, memnuniyet durumları ve davranışsal niyetleri arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik birçok çalışma bulunmasına karşın tasarımı ve bahçesiyle dikkat çeken Kaman-Kalehöyük Arkeoloji Müzesi'nin ziyaretçileri üzerinde bu kapsamda yürütülen herhangi bir araştırmaya rastlanamamıştır. Bu araştırmada Kaman-Kalehöyük Arkeoloji Müzesi ziyaretçilerinin algıladıkları hizmet kalitesi boyutlarını, memnuniyet düzeylerini ve davranışsal niyetlerini belirlemek ve müze ziyaretçilerinin gerek hizmet kalitesi algılarının memnuniyetleri ve davranışsal niyetleri üzerindeki etkisini gerekse memnuniyetlerinin davranışsal niyetleri üzerindeki etkisini tespit etmek amaçlanmaktadır.

Literatür İncelemesi

Algılanan Hizmet Kalitesi

Algılanan hizmet kalitesi söz konusu olduğunda Parasuraman vd'nin (1985) güvenilirlik, heveslilik, yeterlilik, erişim, nezaket, iletişim, inanılabilirlik, güvenlik, müşteriye anlama/tanuma, fiziksel özelliklerden oluşan 10 hizmet kalite boyutu akla gelir (Hsieh vd., 2008, s.430; Parasuraman vd., 1985, s.47). 1985 yılında 10 boyut üzerinden hizmet kalitesini değerlendiren araştırmacılar, 1988 yılında yürüttükleri çalışmada bu 10 hizmet kalite boyutunu fiziksel özellikler, güvenilirlik, heveslilik, güven ve empati olmak üzere beş boyuta indirgeyerek SERVQUAL ölçeğini geliştirmişlerdir (Parasuraman vd., 1988, s.23-24). SERVQUAL ölçeği, beklenti ve algı olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır ve her bir bölümde toplam 22 madde (fiziksel özellikler boyutu=4 madde, güvenilirlik boyutu=5 madde, heveslilik boyutu=4 madde, güven boyutu=4 madde, empati boyutu=5 madde) yer almaktadır. Parasuraman vd. (1988, s.16-17)'ye göre algılanan hizmet kalitesi, tüketicilerin (performans) algıları ile beklentileri arasındaki

farklılığın derecesi ve yönüdür. Buna karşın Cronin ve Taylor (1992), hizmet kalitesini ölçmek için temel olarak beklentiler-performans arasındaki farkın uygunluğunu destekleyen yok denecek kadar az teorik veya ampirik kanıt olması ve pazarlama literatürünün basit performans dayalı hizmet kalitesi ölçümlerinin üstünlüğünü belirgin şekilde desteklemesi nedeniyle SERVQUAL ölçeğine alternatif olarak SERVPERF ölçeğini ortaya koymuştur. Bu ölçekte, hizmet kalitesinin ölçülmesi için SERVQUAL ölçeğindeki 22 performans (algı) maddesinin kullanımı yeterli olarak görülmektedir. Diğer bir ifadeyle bu ölçekte, SERVQUAL ölçeğinin 22 beklenti maddesi kapsam dışında tutulmaktadır. Cronin ve Taylor (1992), dört hizmet endüstrisi (bankacılık, böcek ilaçlama, kuru temizleme ve fast food) üzerinde yürüttükleri araştırmanın sonucunda SERVPERF ölçeğinin diğer hizmet kalitesi ölçümlerine göre daha iyi sonuçlar verdiğini ve daha büyük tahmin gücüne sahip olduğunu bulmuşlardır (Mey ve Mohamed, 2010: 229; Wu ve Li, 2015, s.82). Frochot ve Hughes (2000), tarihi evlerde hizmet kalitesini ölçmek için SERVQUAL ölçeğinden yararlanarak 24 madde ve beş boyuttan (heveslilik, fiziksel özellikler, iletişim, tüketim maddeleri ve empati) oluşan HISTOQUAL adlı bir ölçek geliştirmiştir ve ölçek, İngiltere ve İskoçya'daki üç tarihi evin ziyaretçileri üzerinde gerçekleştirilmiştir. Müzelerde de hizmet kalitesini ölçmek için çeşitli çalışmalar yürütülmüştür.

Müzelerde hizmet kalitesini ölçmek için Allen (2001), SERVQUAL ve HISTOQUAL ölçeğinden yararlanılarak MUSEQUAL ölçeğini geliştirmiştir. 24 madde ve fiziksel özellikler, heveslilik, farkındalık, iletişim ve tüketim maddeleri olmak üzere 5 boyuttan oluşan ölçek, Birleşik Krallık'taki Manchester Bilim ve Sanayi Müzesi ile Derby Müzesi ve Sanat Galerisi'nde hizmet kalitesini ölçmek için kullanılmıştır (Aktaran Hsieh, 2010, s.54; Hsieh, vd. 2015, s.1509).

Nowacki (2005), Polonya'daki Ulusal Müze'nin bir kolu olan Rogalin Sarayı'nda hizmet kalitesini ölçmek için SERVQUAL ölçeğini temel alarak 36 maddeli bir ölçek geliştirmiştir ve araştırma sonucunda araştırmacı, resepsiyon alanı ve bilet satış noktası ile ilgili oryantasyon pazarlaması, güvenli bilgi ve personel olmak üzere üç boyut; sergi alanı ile ilgili sergi ve personel standardı, serginin teknik durumu, estetik ile sergi teması ve teşviki olmak üzere dört boyut tespit etmiştir.

Müzelerde hizmet kalitesini ölçmek için kullanılan bir diğer ölçek, Lynch (2006) tarafından geliştirilen ATTRACTQUAL'dir. SERVQUAL'den uyarlanan ölçek, 17 madde ve iki bölümden (etkileşimler ve sonuçlar) oluşmaktadır (Aktaran Hsieh, 2010, s.51).

Mylonakis ve Kendristakis (2006), Cambridge Müzesinde hizmet kalitesini ölçmek için SERVQUAL ölçeğinden yararlanmıştır. Araştırmada hizmet kalite boyutları, Parasuraman vd.'nin 1985 yılındaki çalışmasınının 10 boyutuna benzer şekilde (nezaket, müşteri empatisi, güvenilirlik, inanılabilirlik, erişim, heveslilik, yeterlilik, güvenlik, fiziksel çevre, iletişim) etiketlenmiştir.

Hsieh (2010), Tayvan'daki Ulusal Doğa Bilimleri Müzesi'nde hizmet kalitesini ölçmek amacıyla 28 maddeli MUSEQUAL ölçeğini kullanmıştır. Araştırma sonucunda fiziksel özellikler, heveslilik, empati, iletişim ve tüketim maddelerinden oluşan beş hizmet kalite boyutu saptanmıştır.

Yılmaz (2011), Göreme Açık Hava Müzesi'nde Frochot ve Hughes (2000), Nowacki (2005) gibi araştırmacıların çalışmalarından yararlanarak 26 maddeli bir ölçek geliştirmiştir. Araştırma sonucunda hizmete ilişkin fiziksel unsurlar, sergilere ilişkin unsurlar, empati ve fiyat ve diğer hizmet unsurları olmak üzere beş hizmet kalite boyutu tespit etmiştir.

Markovic vd. (2013), Hırvatistan'daki Krapina Neandertal Müzesinde hizmet kalitesini ölçmek için Frochot ve Hughes'in (2000) 24 maddeli HISTOQUAL ölçeğinden yararlanmışlardır. Araştırma sonucunda müze ziyaretçilerinin beklentilerinin fiziksel özellikler ve iletişim, empati ve uygunluk olmak üzere üç hizmet kalite boyutu tarafından, müze ziyaretçilerinin algılarının fiziksel özellikler, erişim, sergi sunumu, empati ve iletişim olarak ifade edilen beş hizmet kalite boyutu tarafından açıklandığını tespit etmişlerdir.

Hsieh vd. (2015, s.1509), Tayvan'daki Ulusal Doğa Bilimleri Müzesi'nde hizmet kalitesini ölçmek için 20 maddeli MUSEQUAL ölçeğini kullanmışlardır. Araştırmacılar, araştırma sonucunda fiziksel özellikler, heveslilik, empati, iletişim ve tüketim maddeleri olmak üzere beş hizmet kalitesi boyutu elde etmişlerdir.

Sert ve Karacaoğlu (2018), Anadolu Medeniyetleri Müzesinde hizmet kalitesini ölçmek için Hsieh'in (2010) ve Hsieh vd.'nin (2015) çalışmalarından yararlanılarak oluşturulan 25 maddeli bir ölçek kullanmışlardır. Araştırma sonucunda fiziksel özellikler, tüketilenler, empati, iletişim ve heveslilik olmak üzere beş hizmet kalitesi boyutu bulunmuştur.

Güneş vd. (2019), Mevlana Müzesinde hizmet kalitesini tespit etmek amacıyla Frochot ve Hughes (2000) tarafından geliştirilen 24 maddeli HISTOQUAL ölçeğinden yararlanmışlardır. Araştırma sonucunda heveslilik, fiziksel özellikler, iletişim, tüketim maddeleri ve empati olmak üzere beş hizmet kalite boyutu belirlenmiştir.

Keskin ve Köroğlu Keskin (2020), Hatay Arkeoloji Müzesinde hizmet kalitesini tespit etmek için Yılmaz (2011) ve Sert ve Karacaoğlu'nun (2018) çalışmalarından yararlanarak 21 maddeli bir ölçek geliştirmişlerdir. Faktör analizinin yapılmadığı araştırmada, Yılmaz'ın (2011) hizmet kalite boyutları kullanılmıştır.

Memnuniyet

Memnuniyet, bir değerlendirme durumudur. Ürün, ağırlıklı olarak somutsa memnuniyet, ürünün satın alınmasından ve kullanılmasından sonra gerçekleşmektedir. Bununla birlikte hizmet alanlarında memnuniyet,

özellikle veya esas olarak satın alma sonrası ve tüketim sonrasında değil, daha ziyade hizmetin sunumu veya tüketim süreci boyunca gerçekleşmektedir (Harrison ve Shaw, 2004, s.24).

Hizmet kalitesi algıları, bir ziyaretçinin belirli bir zamandaki hizmet alımına ilişkin değerlendirici algıları yansıtırken ziyaretçi memnuniyeti; yargıları, son durumu ve süreci içeren, duygusal ve bilişsel unsurları yansıtan deneyimlerdir (Cronin ve Taylor, 1994, s.126-127). Diğer bir ifadeyle ziyaretçi memnuniyeti, belirli bir destinasyonun özelliklerine göre tüketicilerin beklentilerinin ne ölçüde yerine getirildiğinin bir fonksiyonudur. Ziyaretçi memnuniyeti, ziyaretçinin kaldığı süre boyunca deneyimleyebileceği faaliyet ve hizmetlerin çeşitliliği ve türünden de etkilenmektedir. Bu faaliyetler arasında müzeler, turizm destinasyonunun önemli bir bileşenidir (Del Chiappa vd., 2013, s.52-53). Rowley'e (1999, s.303) göre müzelerde ziyaretçi memnuniyeti, müşterinin otomobilini park etmek istediği andan gerekli bilgilerle müzeden ayrılmasına veya müzede iyi bir boş zaman deneyimi yaşamasına kadarki toplam müşteri deneyimine bağlıdır (Toplam müşteri deneyimi, muhtemelen her müşteri için farklılık gösterecektir.). Müzede ziyaretçiler, çok çeşitli hizmet veya ürün aradıkları için restoranlar, oteller veya bankalar gibi diğer servis noktaları ile karşılaştırıldığında ziyaretçi deneyiminde çok daha fazla çeşitlilik potansiyeline sahiptir. Her zamankinden daha rekabetçi olan turistik mekânların dünyasında müzelerin müşteri memnuniyetine hızlı bir şekilde odaklanması gerekmektedir. Memnun ziyaretçiler, geri dönen ziyaretçilerdir.

Ziyaretçi memnuniyetini arttırmak için müzeler, ziyaretçi memnuniyetini değerlendirmeye, ziyaretleri daha eğlenceli hale getiren hizmetlere, ziyaretçilerin müze algıları ile ziyaret motivasyonlarına ve genel müze deneyimlerine giderek daha fazla önem vermektedirler (Wu ve Li, 2015, s. 83). Harrison ve Shaw (2004, s.24) çalışmasında ziyaretçi memnuniyetinin birçok müzenin birincil örgütsel hedefi olduğunu ifade etmektedir. Ziyaretçi memnuniyeti, müzenin stratejik gelişiminde önemli bir değerdir (Daskalaki vd., 2020, s.3).

Davranışsal Niyetler

Davranışsal niyetler, bir kişinin belirli bir davranışı gerçekleştirme niyetinin güçlü bir ölçüsüdür (Fishbein ve Ajzen, 1975, s.288'den aktaran Wu vd., 2016, s.568). Zeithaml vd.'ye (1996) göre hizmet kalitesi, bir tüketicinin şirketle devam edip etmeyeceğinin veya şirketten ayrılıp ayrılmayacağını bir belirleyicisidir. Bir tüketicinin hizmet kalite değerlendirmeleri yüksek olduğu zaman davranışsal niyetlerinin olumlu ve şirketle ilişkisinin güçlü olması daha olası iken hizmet kalitesi değerlendirmeleri düşük olduğu zaman, davranışsal niyetlerinin olumsuz ve şirketle ilişkisinin zayıf olması daha olasıdır. Olumlu davranışsal niyetler; şirket hakkında başkalarına olumlu şeyler söylemeyi, şirketi başkalarına tavsiye etmeyi, şirkete daha fazla harcama yapmayı ve şirkete sadık kalmayı içerirken olumsuz

davranışsal niyetler, şirket hakkında olumsuz şeyler söylemeyi, başka bir şirkete yönelmeyi, şirketi dış kuruluşlara şikâyet etmeyi ve şirketle daha az iş yapmayı içermektedir.

Ziyaretçilerin davranışsal niyetlerini anlamak, ziyaretçilerle etkili iletişim stratejileri geliştirmek için uygun bir ortam oluşturacaktır (Lee, Graefe ve Burns, 2004, s.73). Bu çalışmada davranışsal niyetler; müzeyi yeniden ziyaret etme, müzeyi başkalarına tavsiye etme ve müzeye gönüllü olarak hizmet etme bağlamında ele alınmıştır.

Araştırmanın Hipotezleri ve Modeli

Anderson, Fornell ve Lehmann (1994), Baker ve Crompton (2000), Lee vd. (2004), Wu vd. (2016), çalışmalarında hizmet kalitesinin memnuniyet üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisinin olduğunu tespit etmişlerdir. Diğer taraftan İlban vd. (2016) çalışmalarında algılanan hizmet kalitesi boyutlarından fiziksel, güvenilirlik, heveslilik boyutlarının memnuniyet üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığını, güven ve empati boyutlarının müşteri memnuniyeti üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisinin olduğunu bulmuşlardır. Silik ve Ünlüöner (2018), yürüttükleri araştırma sonucunda kayak merkezlerindeki hizmet kalitesinin, müşteri memnuniyeti üzerinde pozitif etkisi olduğunu kısmen doğrulandığını görmüşlerdir.

Konuyu müze bağlamında değerlendiren araştırmacılardan Mey ve Mohamed (2010), müze ziyaretçilerinin aldıkları hizmeti yüksek düzeyde kaliteli olarak algıladıklarında hizmetten genel olarak daha yüksek düzeyde memnuniyet duyacaklarını, elde ettikleri psikolojik faydalar ne kadar güçlü ise genel hizmet kalitesine karşı muhtemelen daha olumlu bir tutum sergileyecekleri görüşündedir. Harrison ve Shaw (2004), Avustralya'daki küçük bir metropolitan müzesinin 184 ziyaretçisi ile gerçekleştirdikleri araştırmanın sonucunda müze deneyiminin (eğitici, ufuk açıcı, uygun, otantik, düşündürücü ve heyecanlandırıcı deneyim) memnuniyete en büyük katkı sağlayan değişken olduğunu, hizmetlerin (erişilebilir, bilgilendirici ve sıcakkanlı personel) memnuniyete biraz katkısının olduğunu, tesislerin (erişilebilir, kolay hareket edilebilir, fonksiyonel, temiz, rahat, güvenilir ve estetik mekân) ise memnuniyete neredeyse sıfır katkısının olduğunu saptamışlardır. Hsieh (2010), Tayvan'daki Ulusal Doğa Bilimleri Müzesi'ni ziyaret eden 512 kişinin ziyaret sonrası aşamadaki hizmet kalitesi algılarının genel memnuniyetlerini pozitif ve anlamlı şekilde etkilediğini tespit etmiştir. Wu ve Li (2015), Çin'in özel yönetim bölgesi olan Macau'daki en çok ziyaret edilen 5 müzenin (Macau Bilim Merkezi, Grand Prix Müzesi, Macau Müzesi, Macau Deniz Müzesi ve Şarap Müzesi) 433 ziyaretçisi üzerinde yaptıkları araştırma sonucunda genel hizmet kalitesinin ziyaretçi memnuniyetini pozitif ve anlamlı şekilde etkilediğini saptamışlardır. Sert ve Karacaoğlu (2018), Anadolu Medeniyetleri Müzesinin 449 ziyaretçisi üzerinde gerçekleştirdikleri araştırma sonucunda algılanan hizmet kalitesinin memnuniyet algısı üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi olduğunu bulmuşlardır. Neffi Sulkaisi (2020), Endonezya'daki Adityawarman

Müzesi'nin 156 ziyaretçisi üzerinde yaptığı araştırma sonucunda hizmet kalitesinin memnuniyet üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisinin olduğunu tespit etmiştir. Bu çalışmada ise şu hipotez geliştirilmiştir:

Hipotez 1. Algılanan hizmet kalitesi, memnuniyet üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahiptir.

Baker ve Crompton (2000), Lee vd. (2004), İlban vd. (2016), Wu vd. (2016), Silik ve Ünlüöner (2018), çalışmalarında hizmet kalitesinin memnuniyet üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisinin olduğunu tespit etmişlerdir.

Konu müze bağlamında inceleyen Mey ve Mohamed'e (2010) göre müze ziyaretçilerinin genel memnuniyete ilişkin genel algıları, gelecekteki davranışsal niyetlerini çok muhtemel etkileyecektir. Simpson (2000), Yeni Zelanda'daki Kauri Müzesi'nde 141 katılımcı üzerinde yürüttüğü araştırmasının sonucunda algılanan memnuniyet düzeylerinin, ziyaretçinin cazibe noktasına geri dönme niyetinde çok az etkisi olduğunu, bununla birlikte algılanan memnuniyet ve başkalarına tavsiye etme niyeti arasında anlamlı bir ilişki olduğunu tespit etmiştir. Harrison ve Shaw (2004), memnuniyetin geri dönüş niyeti ile zayıf ve negatif bir ilişkisinin olduğunu, ancak tavsiye etme niyeti ile kısmen daha güçlü ve pozitif bir ilişkisinin olduğunu tespit etmişlerdir. Huo ve Miller (2007), Robert Louis Stevenson Müzesi'nin 112 ziyaretçisi üzerinde yaptıkları araştırma sonucunda müzeden yüksek düzeyde memnun kalan ziyaretçilerin müzeyi başkalarına tavsiye etme eğiliminde olduğunu tespit etmişlerdir. Hsieh (2010) ziyaretçilerin ziyaret sonrası aşamadaki genel memnuniyetlerinin onların müzeyi yeniden ziyaret etme, müzeyi başkalarına tavsiye etme ve müzeye üye olma veya müze üyeliğini yenileme niyetlerini pozitif yönde etkilediğini tespit etmiştir. Altunel (2013), Topkapı Sarayı Müzesi'ni ziyaret eden yabancı turistler üzerinde yaptığı araştırma sonucunda memnuniyetin tavsiye etme davranışı üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisinin olduğunu tespit etmiştir. Trinh ve Ryan (2013), Vietnam'daki Cham Müzesinde 411 ziyaretçi üzerinde yaptığı araştırma sonucunda memnuniyet düzeyi yüksek ziyaretçilerin müzeyi başkalarına tavsiye etmesinin daha muhtemel olduğunu ortaya koyan hipotezin kabul edilmediğini görmüşlerdir. Wu ve Li (2015), davranışsal niyetler üzerinde ziyaretçi memnuniyetinin pozitif ve anlamlı şekilde etkili olduğunu tespit etmişlerdir. Bu çalışmada ise şu hipotez geliştirilmiştir:

Hipotez 2. Memnuniyet, davranışsal niyetler üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahiptir.

Baker ve Crompton (2000), Alexandris vd. (2002), Lee vd. (2004), algılanan hizmet kalitesinin davranışsal niyetler üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisinin olduğunu tespit etmişlerdir. Güven ve Sarıışık (2014), araştırmalarında rekreasyon faktörünün davranışsal niyet üzerinde anlamlı etkisinin olmadığını; fiziksel özellikler, heveslilik ve güvenilirlik hizmet kalitesi boyutlarının davranışsal niyetler üzerinde anlamlı etkisinin

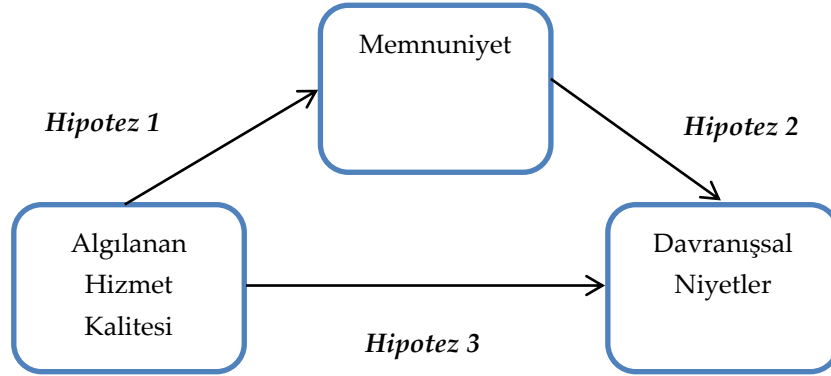

olduğunu görmüşlerdir. Akkılıç ve Varol (2016), araştırmalarının sonucunda algılanan hizmet kalitesi değişkeninin beş boyutundan fiziki imkanlar ve heveslilik boyutlarının davranışsal niyet üzerindeki etkisinin anlamsız, diğer üç boyutunun (güvenilirlik, yeterlilik, empati) davranışsal niyet üzerindeki etkisinin pozitif ve anlamlı olduğu bulgusuna ulaşmışlardır. Silik ve Ünlüönen (2018) araştırmalarında kayak merkezi hizmet kalitesinin, tavsiye etme niyeti üzerinde olumlu etkisi olduğunu kısmen doğruladığını görmüşlerdir.

Mey ve Mohamed (2010), müze ziyaretçilerinin hizmet kalitesine ilişkin genel algılarının gelecekteki davranışsal niyetlerini çok muhtemel etkileyeceği düşüncesindedir. Sert ve Karacaoğlu (2018), yürüttükleri çalışmalarında algılanan hizmet kalitesinin tavsiye etme niyeti üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi olduğunu saptamışlardır. Bu çalışmada ise şu hipotez geliştirilmiştir:

Hipotez 3. Algılanan hizmet kalitesi, davranışsal niyetler üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahiptir.

Literatürde yer alan tüm bu çalışma verilerinin etkisiyle geliştirilen araştırma modeli Şekil 1’de verilmiştir.

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

Yöntem

Araştırma Alanı

Bu araştırma, Kırşehir ili, Kaman ilçesi, Çağırkan kasabası sınırları içerisinde yer alan Kaman-Kalehöyük Arkeoloji Müzesi’nde yürütülmüştür. Japon

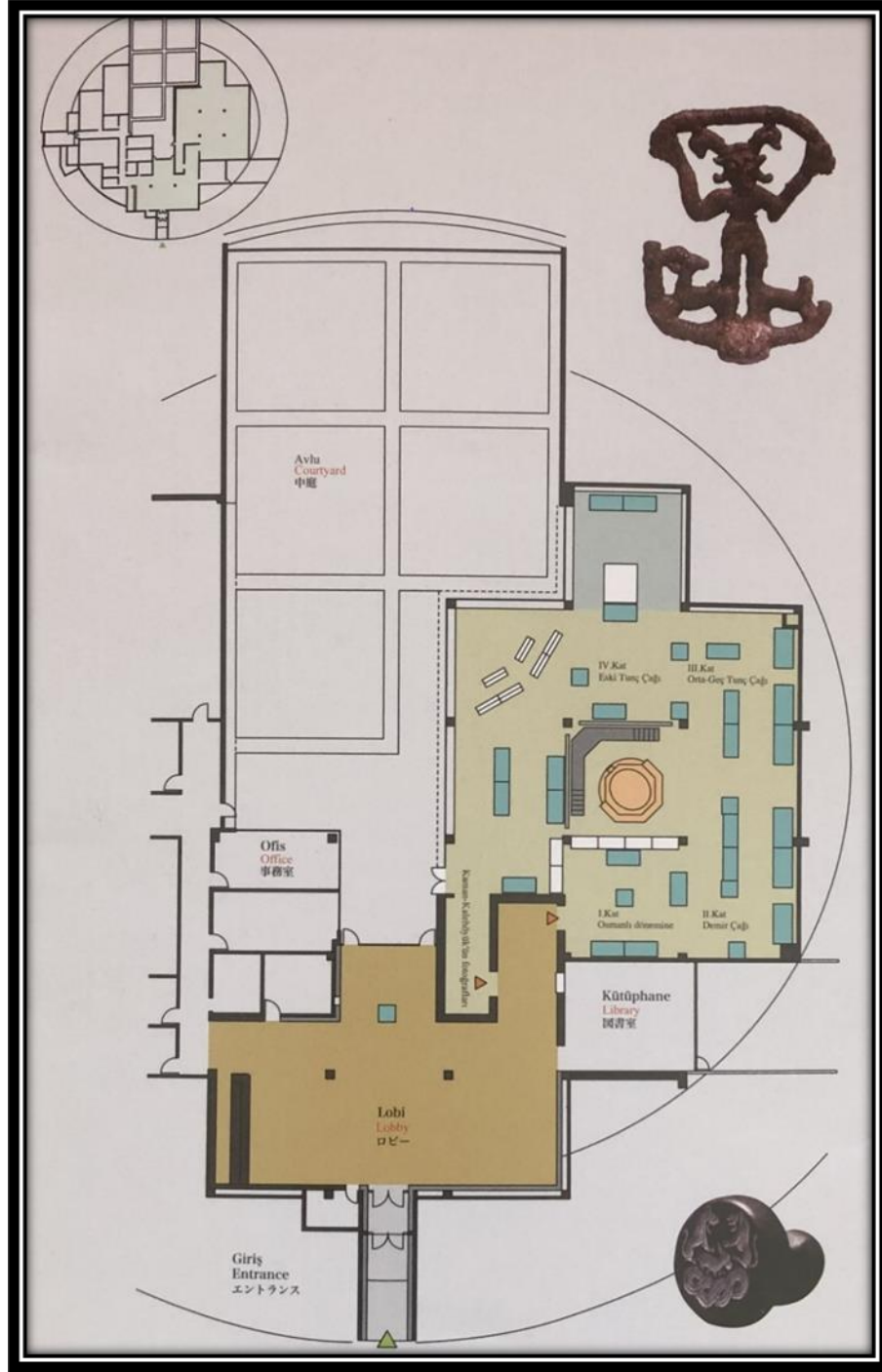
Hükümeti'nin "Kültürel Mirası Koruma Projesi" çerçevesinde hibe olarak yaptığı Kaman-Kalehöyük Arkeoloji Müzesi, toplam 1.500 metrekarelik bir alana sahiptir (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2020b). İnşasına 2008 yılında başlanan müze, 2010 yılında hizmete açılmıştır (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2020c). Kaman-Kalehöyük Arkeoloji Müzesi, höyük şeklinde tasarlanmıştır (T.C. Kırşehir Valiliği, 2017). Üzeri tamamen çim ile kaplı olan müze, hemen yanında bulunan Japon-Anadolu Arkeoloji Enstitüsü yerleşkesi, Prens Mikasa Anı Bahçesi (Mikasanomiya Anı Bahçesi) ve yaklaşık 2 km. uzaklıktaki Kalehöyük kazı alanı ile bir bütünlük oluşturmaktadır. Bu özellikleri nedeniyle Türkiye'de ve dünyada bir başka örneği olmayan müze, 2010 yılında "En İyi Yeşil Tasarım" ödülünü kazanmıştır. Şekil 2'de Kaman-Kalehöyük Arkeoloji Müzesi'nin dış görünümüne ait görseller yer almaktadır. Müzede Kalehöyük, Yassıhöyük, Büklükale Höyük alanından gelen eserler, ayrı bölümler halinde ve kendi içlerinde yapılmış kronolojik düzenleme ile teşhir edilmektedir. Müze, bu özellikleri ile Anadolu'nun tarihine de ışık tutan bir zenginliktedir (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2020d). Müzenin yerleşim düzeni, Şekil 3'te görülmektedir.

Şekil 2. Kaman-Kalehöyük Arkeoloji Müzesi'nin Dış Görünümü

Kaynak: Dağdeviren, 2018.

Şekil 3. Kaman-Kalehöyük Arkeoloji Müzesi'nin Yerleşim Düzeni

Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, t.y.

Müzenin lobi bölümünde bir sinevizyon alanı bulunurken sergileme alanı girişinde yere çeşitli görsellerin yansıtıldığı bir "etkivizyon sistemi" bulunmaktadır. Şekil 4'te sinevizyon alanı, Şekil 5'te etkivizyon sistemi görülmektedir.

Şekil 4. Kaman-Kalehöyük Arkeoloji Müzesi Sinevizyon Alanı
Kaynak: Dağdeviren, 2018.

Şekil 5. Kaman-Kalehöyük Arkeoloji Müzesi Etkivizyon Sistemi
Kaynak: Dağdeviren, 2018.

Algılanan Hizmet Kalitesi, Memnuniyet ve Davranışsal Niyetler Arasındaki İlişki: Kaman-Kalehöyük Arkeoloji Müzesi Örneği

Kaman-Kalehöyük Arkeoloji Müzesi'nde yerinde koruma ve sergileme anlayışı ile hareket edilmektedir. Müzenin sergileme tasarımında, görme ve işitme yanında dokunma da önemli algı yöntemlerinden biridir. Müzede ziyaretçilerin kasalarda bulunan seramik kazı buluntularına dokunarak tarihi öğrenmelerine imkân tanınmaktadır (Silav, 2015, s.624-625). Şekil 6'da sergi alanına ait görseller yer almaktadır.

Şekil 6. Kaman-Kalehöyük Arkeoloji Müzesi Sergi Alanı

Kaynak: Dağdeviren, 2018.

Şekil 7'de görüldüğü gibi sergi alanında höyüğe ait bir de maket bulunmaktadır. Maketin bir kısmı ziyaretçilerin tabakalar arasındaki değişimleri görmesini sağlamak için aşağı inebilir şekilde tasarlanmıştır. Tabakalar arasındaki değişimler ise aydınlatma elemanları ile belirtilmektedir (Silav, 2015, s.624).

Şekil 7. Kaman-Kalehöyük Arkeoloji Müzesi Sergi Alanında Bulunan Höyük Maketi

Kaynak: Dağdeviren, 2018.

Her yıl müze müdürlüğü tarafından ilk ve ortaöğretim çağındaki çocuklara yönelik olarak yaz okulu etkinlikleri düzenlenmektedir. Japon Anadolu Arkeoloji Enstitüsü'nün de destek verdiği bu etkinliklerde birçok öğretici ve eğlendirici çalışma yapılmaktadır. Şekil 8'de Kaman-Kalehöyük Arkeoloji Müzesi'nin yaz okulu etkinliklerine ait görseller görülmektedir.

Şekil 8. Kaman-Kalehöyük Arkeoloji Müzesinde Yaz Okulu Etkinlikleri
Kaynak: T.C. Kaman Belediyesi, 2020.

Algılanan Hizmet Kalitesi, Memnuniyet ve Davranışsal Niyetler Arasındaki İlişki: Kaman-Kalehöyük Arkeoloji Müzesi Örneği

Kaman-Kalehöyük Arkeoloji Müzesi; daha önce de belirtildiği gibi "Mikasanomiya Anı Bahçesi" ile bir bütünlük oluşturmaktadır. Şekil 9'da Mikasanomiya Anı Bahçesi'ne ait görseller yer almaktadır.

Şekil 9. Mikasanomiya Anı Bahçesi

Kaynak: Dağdeviren, 2018.

Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evreni, Kaman-Kalehöyük Arkeoloji Müzesini ziyaret eden yerli ziyaretçilerdir. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın 2018 yılı müze ve örenyeri ziyaretçi istatistiklerine göre Kaman Kalehöyük Arkeoloji Müzesi'ni ziyaret edenlerin sayısı 22.192'dir (T.C. Kültür ve Turizm

"İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi"
"Journal of the Human and Social Sciences Researches"
[itobiad / 2147-1185]

Cilt/Volume: 10,
Sayı/Issue: 1,
2021

Bakanlığı, 2020e). Örneklem seçiminde Sekaran ve Bougie'nin (2016, s.264) örneklem büyüklüğü tablosundan yararlanılmıştır. Bu tabloya göre evren 20.000 olduğunda örneklem büyüklüğünün 377, evren 30.000 olduğunda örneklem büyüklüğünün 379 olması yeterli görülmele birlikte araştırmanın örneklemine, Kaman-Kalehöyük Arkeoloji Müzesini ziyaret eden ve 18 yaş ve üstü olup araştırmaya katılmayı kabul eden 441 yerli ziyaretçi oluşturmaktadır.

Veri Toplama Aracı ve Ölçekler

Araştırmada veri toplama aracı olarak anket yöntemi kullanılmıştır. Dört bölümden oluşan anket formunun birinci bölümünde 24 maddeli algılanan hizmet kalitesi ölçeği, ikinci bölümünde bir maddeli memnuniyet ölçeği, üçüncü bölümünde üç maddeli davranışsal niyetler ölçeği yer almıştır. Ölçek maddelerine katılım düzeyi, *Hiç Katılmıyorum'dan Tamamen Katılıyorum'a* doğru derecelendirilen 5'li Likert tipi ölçek kullanılarak belirlenmeye çalışılmıştır. Anket formunun dördüncü bölümünde ise sosyodemografik özellikleri tespit etmek için katılımcılara sekiz soru (cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu, meslek, aylık ortalama gelir, müzeyi ziyaret etme nedeni, müzeyi ziyaret etme durumu) yöneltilmiştir.

Algılanan hizmet kalitesi ölçeği, Frochot ve Hughes (2000) (10 madde), Hsieh vd. (2015) (5 madde), Nowacki (2005) (5 madde), Hui-Ying ve Chao-Chien'in (2008) (2 madde) çalışmalarından seçilen maddeler ile yazarın kendi oluşturduğu maddeleri (2 madde) kapsamaktadır (Bakınız Ek 1). Memnuniyet ölçeği, Cronin ve Taylor'ın (1992) oluşturduğu maddeyi; davranışsal niyetler ölçeği ise Hsieh vd.'nin (2015) oluşturduğu maddeler (2 madde) ile yazarın kendi oluşturduğu maddeyi (*Bu müzeye gönüllü olarak hizmet etmek isterim.*) kapsamaktadır.

Veri Toplama Süreci

Araştırma verileri, Kaman-Kalehöyük Arkeoloji Müzesini ziyaret eden yerli ziyaretçilere anket formlarının birebir uygulanmasıyla 15 Nisan-07 Haziran 2019 tarihleri arasında elde edilmiştir. Araştırmanın uygulanması öncesinde Çankırı Karatekin Üniversitesi Etik Kuruluna başvuru yapılmış ve ilgili kurul, 26.02.2019 tarihinde çalışmanın kriterlere uygun olduğuna karar vermiştir.

Verilerin Analizi

Araştırma sonucunda elde edilen veriler, IBM SPSS 22 programı ile analiz edilmiştir. Ziyaretçilerin sosyodemografik özelliklerinin belirlenmesinde betimleyici istatistiklerden (frekans ve yüzde) yararlanılmıştır. Ölçeklerin güvenilirliği, Cronbach Alpha testi ile analiz edilmiştir. Algılanan hizmet kalitesi ölçeğinin yapı geçerliğinin test edilmesinde açıklayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Faktörlere ve maddelere ilişkin aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri hesaplanmış, değişkenler arasında istatistikî olarak anlamlı bir ilişki olup olmadığına Pearson korelasyon analizi, hipotezleri test etmek için ise regresyon analizi yapılmıştır.

Bulgular

Sosyodemografik Özelliklere İlişkin Bulgular

441 katılımcının çoğu erkek (%56,5), evli (%61,0) ve müzeyi ilk defa ziyaret edenlerden (%68,5) oluşmaktadır. Yaş grupları incelendiğinde %28,8'inin 18-24, %20,9'unun 25-31, %18,8'inin 32-38, %17,2'sinin 39-45, %14,3'ünün 46 ve üstü olduğu görülmektedir. Katılımcıların çoğu (%37,9) lise mezunudur. Onu sırasıyla lisans (%34,9), lisansüstü (%12,0), ön lisans (%10,7) ve ilköğretim (%4,5) mezunları takip etmektedir. Katılımcıların çoğu kamu sektörü çalışanıdır (%28,6). Onu sırasıyla öğrenci (%23,1), özel sektör çalışanı (%17,7), bağımsız çalışan (%15,2), ev hanımı (%7,9), işsiz (%4,1), emekli (%3,4) grup takip etmektedir. Katılımcıların yarıdan fazlası (%51,2) 3000 TL ve altı gelire sahiptir. Onu sırasıyla 3001 TL-4000 TL (%20,4), 4001 TL-5000 TL (%15,9), 5001 TL ve üstü (%12,5) gelir grubu takip etmektedir. Müzeyi ziyaret etmenin temel nedeni olarak katılımcıların çoğunun (%47,4) tarihe ve arkeolojiye ilgi-merakı ilk sırada değerlendirdiği görülmektedir. Onu tarihi eserleri görmek (%20,2) ile Japon bahçesinin etkisi (%13,6) takip etmektedir. Diğer (çocuk eğitimine katkı=8 kişi, eğlenmek/sosyalleşmek=6 kişi, yol güzergâhında bulunan tabelalar=6 kişi, yakınları getirme=5 kişi, anne zorlaması=1 kişi, çocuk ısrarı=1 kişi) ve öğrenmek grubunda yer alanlar %6,1 oranına sahipken tavsiye nedeniyle gelenler %4,1, müze sevgisi nedeniyle müzeyi ziyaret edenlerin oranı %2,5'tir.

Uygulanan güvenilirlik analizi sonucunda 24 maddeli algılanan hizmet kalitesi ölçeğinin yüksek derecede güvenilir ($\alpha=0,941$) olduğu görülmüştür. Ardından 24 maddeli ölçeğe açıklayıcı faktör analizi yapılmıştır. Algılanan Hizmet Kalitesi Ölçeği verilerinin faktör analizine uygunluğunu tespit etmek için Kaiser-Meyer-Olkin ve Bartlett Küresellik Testi değerlerine bakılmıştır. Kaiser-Meyer-Olkin değerinin mükemmel (0,944) olduğu, Bartlett Küresellik Testi sonucu ile değişkenler arasında anlamlı düzeyde yüksek ilişkiler bulunduğu (Ki Kare=5817,377, df=276, p=0,000) ve verilerin faktör analizi uygulamak için uygun olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Faktör analizinde faktör çıkartma yöntemi olarak temel bileşenler analizi, döndürme yöntemi olarak Varimax kullanılmıştır. Faktör sayısını belirlemede Latent Root Criterion (özdeğer>1) ve Percentage of Variance Criterion dikkate alınmıştır. Değişken sayısı 20-50 arasında olduğunda faktör sayısını belirlemede Latent Root Criterion (özdeğer>1)'in en güvenilir yöntem olarak kabul edilirken Percentage of Variance Criterion yaklaşımında sosyal bilimlerde toplam varyans değerinin %60 olması yeterli kabul edilmektedir (Hair vd., 2019, s.141-142). Analiz sonucunda 4 faktör tespit edilmiştir. Faktörlerin toplam öz değerleri 1'den büyük çıkmış ve Toplam Varyans Yüzdesi 61,099 olarak tespit edilmiştir. Hair vd. (2019, s.151), $\pm 0,30$ ve $\pm 0,40$ arasındaki faktör yüklerinin minimum düzeyde kabul edilebilir olduğunu, $\pm 0,50$ veya daha fazla faktör yüklerinin pratikte anlamlı olduğunu ifade etmişlerdir. Matris tablosu incelendiğinde faktör yük değeri 0,50'nin altında 4 madde (5, 17, 22, 24) olduğu görülmüştür. Bu 4 madde

ölçekten çıkarılmış ve faktör analizi yeniden yapılmıştır. İkinci analiz sonucunda Tablo 1’de görüldüğü gibi Kaiser-Meyer-Olkin değeri değerinin mükemmel (0,934) olduğu, Bartlett Küresellik Testi sonucu ile değişkenler arasında anlamlı düzeyde yüksek ilişkiler bulunduğu (Ki Kare=4717,113, df=190, p=0,000) görülmüştür. Faktörlerin toplam öz değerleri 1’den büyük çıkmış Toplam Varyans Yüzdesi 64,601 olarak tespit edilmiştir. Matris tablosu incelendiğinde faktör yük değeri 0,50’nin altında olan ve sorun oluşturan herhangi bir madde bulunmamıştır. Uygulanan güvenilirlik analizi sonucunda 20 maddeli ölçeğin yüksek derecede güvenilir ($\alpha=0,929$) olduğu görülmüştür.

Tablo 1. Algılanan Hizmet Kalitesi Ölçeği Faktör Analizi Sonuçları ve Cronbach Alpha Katsayıları

Faktör/Madde	Faktör Yük Değeri	Özdeğer	Varyans Yüzdesi	Faktörlerin Cronbach Alpha Değeri
Çekicilik		8,742	19,409	0,862
Müzenin genel temizliği, tatmin edicidir.	0,794			
Sergilenen eserler, müzede iyi bir şekilde muhafaza edilir.	0,774			
Müze; birçok çiçek, ağaç ve gölet bulunan bahçesi ile çekicidir.	0,711			
Müze, ziyaretçilerin rahat hareket edebildiği bir ortama sahiptir.	0,641			
Müzenin hizmet verdiği saatler uygundur.	0,605			
Müzenin mimarisi, özgündür.	0,604			
İletişim		1,754	18,909	0,870
Müze broşürleri, ziyaretçilere yeterli bilgiyi sağlar.	0,770			
Müzede çocuklar için sunulan imkânlar, dikkat çekicidir.	0,743			
Müzeeye yaşlı ve engelli ziyaretçilerin erişimi kolaydır.	0,608			
Ziyaretçilere, müzenin eğitim ve kültürel faaliyetleri konusunda detaylı bilgi verilir.	0,607			
Müzede sergilenen eserlerin açıklamaları anlaşılır düzeydedir.	0,589			
Müzedeki yön levhaları, belirgin ve yardımcıdır.	0,559			
Müzede olası sorunlara ve potansiyel tehlikelere yönelik uyarılar yeterlidir.	0,506			
Heveslilik		1,388	15,437	0,861
Müze personeli, ziyaretçilerle vakit geçirmeye isteklidir.	0,827			
Müze personeli, ziyaretçilerin isteklerine hızlı bir şekilde cevap verir.	0,772			
Müze personeli, kibar ve yardımseverdir.	0,721			
Müze personeli, iyi düzeyde bilgilidir.	0,707			
Ayrıcalık		1,037	10,846	0,739

Algılanan Hizmet Kalitesi, Memnuniyet ve Davranışsal Niyetler Arasındaki İlişki: Kaman-Kalehöyük Arkeoloji Müzesi Örneği

Müzedeki hediyelik eşyaların fiyatı uygundur.	0,816	
Müzedeki hediyelik eşyaların kalitesi yüksektir.	0,716	
Müzeye giriş süreci basittir.	0,553	
Toplam Varyans Yüzdesi		64,601
Ölçeğin Cronbach Alpha Değeri		0,929
Kaiser-Meyer-Olkin Örnekleme Yeterliliği	Ölçüsü=0,934, Bartlett Küresellik Testi Ki Kare=4717,113, df=190, p=0,000	

* Faktör Çıkartma Yöntemi: Temel Bileşenler Analizi, Döndürme Yöntemi: Varimax.

Tablo 2’de algılanan hizmet kalitesi boyutları ile memnuniyet ve davranışsal niyetler ölçeklerine ilişkin aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri verilmiştir. Tablo incelendiğinde müze ziyaretçilerinin algılanan hizmet kalitesi boyutlarından çekicilik boyutuna en yüksek düzeyde (4,50) katılım gösterdikleri, onu sırasıyla iletişim (4,07), heveslilik (4,04) ve ayrıcalık (3,98) boyutunun takip ettiği görülmektedir. Ziyaretçilerin çekicilik boyutunda en yüksek (4,56) “Müzenin genel temizliği, tatmin edicidir.” ile “Müze; birçok çiçek, ağaç ve gölet bulunan bahçesi ile çekicidir.” maddesine, en düşük (4,42) “Müze, ziyaretçilerin rahat hareket edebildiği bir ortama sahiptir.” maddesine katılım gösterdikleri, iletişim boyutunda en yüksek (4,32) “Müzedeki yön levhaları, belirgin ve yardımcıdır.” maddesine, en düşük (3,85) “Ziyaretçilere, müzenin eğitim ve kültürel faaliyetleri konusunda detaylı bilgi verilir.” maddesine katılım gösterdikleri, heveslilik boyutunda en yüksek (4,24) “Müze personeli, kibar ve yardımseverdir.” en düşük (3,74) “Müze personeli, ziyaretçilerle vakit geçirmeye isteklidir.” maddesine katılım gösterdikleri, ayrıcalık boyutunda ise en yüksek (4,34) “Müzeye giriş süreci basittir.” maddesine, en düşük (3,79) “Müzedeki hediyelik eşyaların kalitesi yüksektir.” maddesine katılım gösterdikleri görülmektedir. Tabloda görüldüğü gibi müze ziyaretçilerinin memnuniyet düzeyleri yüksek (4,38) iken davranışsal niyetleri, “Bu müzeye gönüllü olarak hizmet etmek isterim.” maddesi (3,46) nedeniyle daha düşük düzeyde (3,94) kalmıştır.

Tablo 2. Algılanan Hizmet Kalitesi Boyutları ile Memnuniyet ve Davranışsal Niyetler Ölçeklerine İlişkin Aritmetik Ortalama* ve Standart Sapma Değerleri

Ölçek/Madde	Aritmetik Ortalama	Standart Sapma
ALGILANAN HİZMET KALİTESİ		
Çekicilik	4,50	0,79
Müzenin genel temizliği, tatmin edicidir.	4,56	0,76
Sergilenen eserler, müzede iyi bir şekilde muhafaza edilir.	4,51	0,77
Müze; birçok çiçek, ağaç ve gölet bulunan bahçesi ile çekicidir.	4,56	0,75
Müze, ziyaretçilerin rahat hareket edebildiği bir ortama sahiptir.	4,42	0,81
Müzenin hizmet verdiği saatler uygundur.	4,46	0,81
Müzenin mimarisi, özgündür.	4,47	0,83
İletişim	4,07	1,08

Müze broşürleri, ziyaretçilere yeterli bilgiyi sağlar.	3,91	1,19
Müzedeki çocuklar için sunulan imkânlar, dikkat çekicidir.	3,91	1,15
Müze yaşlı ve engelli ziyaretçilerin erişimi kolaydır.	4,11	1,05
Ziyaretçilere, müzenin eğitim ve kültürel faaliyetleri konusunda detaylı bilgi verilir.	3,85	1,24
Müzedeki sergilenen eserlerin açıklamaları anlaşılır düzeydedir.	4,27	0,96
Müzedeki yön levhaları, belirgin ve yardımcıdır.	4,32	0,92
Müzedeki olası sorunlara ve potansiyel tehlikelere yönelik uyarılar yeterlidir.	4,09	1,08
Heveslilik	4,04	1,08
Müze personeli, ziyaretçilerle vakit geçirmeye isteklidir.	3,74	1,21
Müze personeli, ziyaretçilerin isteklerine hızlı bir şekilde cevap verir.	4,15	1,04
Müze personeli, kibar ve yardımseverdir.	4,24	0,99
Müze personeli, iyi düzeyde bilgilidir.	4,03	1,07
Ayrıcalık	3,98	1,16
Müzedeki hediyelik eşyaların fiyatı uygundur.	3,81	1,28
Müzedeki hediyelik eşyaların kalitesi yüksektir.	3,79	1,22
Müze giriş süreci basittir.	4,34	0,97
MEMNUNİYET	4,38	0,80
Genel olarak bu müzeden memnun kaldım.		
DAVRANIŞSAL NİYETLER	3,94	0,98
Bu müzeyi yeniden ziyaret ederim.	4,03	1,12
Bu müzeyi başkalarına tavsiye ederim.	4,34	0,92
Bu müzeğe gönüllü olarak hizmet etmek isterim.	3,46	1,43

* 1=Hiç Katılmıyorum, 2=Az Katılıyorum, 3=Orta Düzeyde Katılıyorum, 4=Çok Katılıyorum, 5=Tamamen Katılıyorum

Tablo 3'te algılanan hizmet kalitesi boyutları, memnuniyet ve davranışsal niyetler arasındaki korelasyon katsayıları verilmiştir. Tabloda görüldüğü gibi algılanan hizmet kalitesi boyutları ile memnuniyet ve davranışsal niyetler arasında, memnuniyet ve davranışsal niyetler arasında pozitif yönlü anlamlı ($p < 0,01$) bir ilişki vardır. Tablodaki korelasyon katsayıları incelendiğinde algılanan hizmet kalitesi boyutlarından iletişim ve heveslilik boyutu ile memnuniyet arasında orta düzeyde (sırasıyla $r = 0,592$; $r = 0,546$); çekicilik ve ayrıcalık boyutu ile memnuniyet arasında zayıf düzeyde (sırasıyla $r = 0,495$; $r = 0,445$); iletişim boyutu ile davranışsal niyetler arasında orta düzeyde ($r = 0,539$); çekicilik, heveslilik ve ayrıcalık boyutu ile davranışsal niyetler arasında zayıf düzeyde (sırasıyla $r = 0,444$; $r = 0,452$; $r = 0,428$); memnuniyet ve davranışsal niyetler arasında ise orta düzeyde ($r = 0,602$) bir ilişkinin söz konusu olduğu görülmektedir.

Tablo 3. Algılanan Hizmet Kalitesi Boyutları, Memnuniyet ve Davranışsal Niyetler Arasındaki Korelasyon Katsayıları (N=441)

Değişkenler	1	2	3	4	5	6
1. Çekicilik	1					
2. İletişim	0,644**	1				
3. Heveslilik	0,554**	0,628**	1			
4. Ayrıcalık	0,512**	0,648**	0,516**	1		

Algılanan Hizmet Kalitesi, Memnuniyet ve Davranışsal Niyetler Arasındaki İlişki: Kaman-Kalehöyük Arkeoloji Müzesi Örneği

5. Memnuniyet	0,495**	0,592**	0,546**	0,445**	1
6. Davranışsal Niyetler	0,444**	0,539**	0,452**	0,428**	0,602**

** p<0,01

Tablo 4'te algılanan hizmet kalitesinin memnuniyet üzerindeki etkisini belirlemek için yapılan çoklu doğrusal regresyon analizi sonuçları yer almaktadır. Tabloda görüldüğü gibi algılanan hizmet kalitesi boyutları (çekicilik, iletişim, heveslilik ve ayrıcalık), memnuniyetteki değişimin %40,5'ini (Düzeltilmiş R²=0,405) açıklamaktadır. Model, istatistiki olarak anlamlıdır (F=75,956, p=0,000). Memnuniyet ile çekicilik, iletişim ve heveslilik arasında p<0,05 düzeyinde pozitif yönde anlamlı bir ilişki söz konusu iken memnuniyet ile ayrıcalık arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. Diğer bir ifadeyle çekicilik, iletişim ve heveslilik boyutunun memnuniyet üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi bulunmaktadır. Açıklayıcılık açısından en önemli boyut ise iletişimdir (β=0,330). Dolayısıyla bu sonuçlara göre Hipotez 1 kısmen desteklenmiştir.

Tablo 4. Algılanan Hizmet Kalitesinin Memnuniyet Üzerindeki Etkisini Belirlemeye Yönelik Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi Sonuçları

Model	B	Standart Hata	β	t	p
(Sabit)	1,320	0,220		5,997	0,000
Çekicilik	0,163	0,066	0,124	2,481	0,013
İletişim	0,322	0,057	0,330	5,687	0,000
Heveslilik	0,220	0,043	0,250	5,073	0,000
Ayrıcalık	0,032	0,042	0,038	0,763	0,446

R=0,641
R²=0,411
Düzeltilmiş R²=0,405
F(4, 436)= 75,956
p=0,000

* Bağımlı Değişken: Memnuniyet

Tablo 5'te memnuniyetin davranışsal niyetler üzerindeki etkisini belirlemek için yapılan basit doğrusal regresyon analizi sonuçları görülmektedir. Tek bağımsız değişkenden oluştuğu için memnuniyetin davranışsal niyetler üzerindeki etkisi için R² değeri dikkate alınmıştır. Tabloda görüldüğü gibi memnuniyet, davranışsal niyetlerdeki değişimin %36,2'sini (R²=0,362) açıklamaktadır. Model, istatistiki olarak anlamlıdır (F=249,287, p=0,000) ve memnuniyetin davranışsal niyetler üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi (β=0,602, p<0,05) bulunmaktadır. Bu sonuca göre Hipotez 2 desteklenmiştir.

Tablo 5. Memnuniyetin Davranışsal Niyetler Üzerindeki Etkisini Belirlemeye Yönelik Basit Doğrusal Regresyon Analizi Sonuçları

Model	B	Standart Hata	β	t	p
(Sabit)	0,697	0,209		3,331	0,001
Memnuniyet	0,741	0,047	0,602	15,789	0,000

R=0,602
R²=0,362
Düzeltilmiş R²=0,361
F(1, 439)=249,287
p=0,000

* Bağımlı Değişken: Davranışsal Niyetler

Tablo 6'da algılanan hizmet kalitesinin davranışsal niyetler üzerindeki etkisini belirlemek için yapılan çoklu doğrusal regresyon analizi sonuçları yer almaktadır. Tabloda görüldüğü gibi algılanan hizmet kalitesi boyutları (çekicilik, iletişim, heveslilik ve ayrıcalık), davranışsal niyetlerdeki değişimin %31,9'unu (Düzeltilmiş R²=0,319) açıklamaktadır. Model, istatistiki olarak anlamlıdır (F=52,477, p=0,000). Davranışsal niyetler ile çekicilik, iletişim ve heveslilik arasında p<0,05 düzeyinde pozitif yönde anlamlı bir ilişki söz konusu iken davranışsal niyetler ile ayrıcalık arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. Diğer bir ifadeyle çekicilik, iletişim ve heveslilik boyutunun davranışsal niyetler üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi bulunmaktadır. Açıklayıcılık açısından en önemli boyut ise iletişimdir (β =0,318). Dolayısıyla bu sonuçlara göre Hipotez 3 kısmen desteklenmiştir.

Tablo 6. Algılanan Hizmet Kalitesinin Davranışsal Niyetler Üzerindeki Etkisini Belirlemeye Yönelik Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi Sonuçları

Model	B	Standart Hata	β	t	p
(Sabit)	0,565	0,290		1,946	0,052
Çekicilik	0,184	0,087	0,114	2,121	0,034
İletişim	0,382	0,075	0,318	5,110	0,000
Heveslilik	0,154	0,057	0,142	2,697	0,007
Ayrıcalık	0,094	0,055	0,091	1,713	0,087

R=0,570
R²=0,325
Düzeltilmiş R²=0,319
F(4, 436)= 52,477
p=0,000

* Bağımlı Değişken: Davranışsal Niyetler

Sonuç ve Tartışma

Uygulanan faktör analizi sonucunda algılanan hizmet kalite ölçeğinin çekicilik, iletişim, heveslilik ve ayrıcalık olmak üzere dört boyuta ayrıldığı görülmüştür. Elde edilen boyut sayısı, müze bağlamında yürütülen literatürdeki araştırma sonuçlarından farklı çıkmıştır. Ayrıca araştırma sonucunda elde edilen iletişim ve heveslilik boyutları, faktör analizinin kullanıldığı konu ile ilgili bazı müze araştırmalarında da (Örneğin; Hsieh, 2010; Markovic vd., 2013; Hsieh vd., 2015; Sert ve Karacaoğlu, 2018) elde edilen hizmet kalitesi boyutları iken çekicilik ve ayrıcalık boyutları bu araştırmaya özgü hizmet kalitesi boyutlarını oluşturmaktadır.

Müze ziyaretçilerinin algılanan hizmet kalitesi boyutlarından çekicilik boyutuna en yüksek düzeyde katılım gösterdikleri, onu sırasıyla iletişim, heveslilik ve ayrıcalık boyutunun takip ettiği ortaya çıkmıştır. Ziyaretçilerin çekicilik boyutunda en yüksek "Müzenin genel temizliği, tatmin edicidir." ile "Müze; birçok çiçek, ağaç ve gölet bulunan bahçesi ile çekicidir." maddesine, en düşük "Müze, ziyaretçilerin rahat hareket edebildiği bir ortama sahiptir." maddesine, iletişim boyutunda en yüksek "Müzedeki yön levhaları, belirgin ve yardımcıdır." maddesine, en düşük "Ziyaretçilere, müzenin eğitim ve kültürel faaliyetleri konusunda detaylı bilgi verilir." maddesine, heveslilik boyutunda en yüksek "Müze personeli, kibar ve yardımseverdir." en düşük "Müze personeli, ziyaretçilerle vakit geçirmeye isteklidir." maddesine, ayrıcalık boyutunda ise en yüksek "Müzeye giriş süreci basittir." maddesine, en düşük "Müzedeki hediyelik eşyaların kalitesi yüksektir." maddesine katılım gösterdikleri bulgusuna ulaşılmıştır. Ayrıca müze ziyaretçilerinin memnuniyet düzeylerinin yüksek olduğu, davranışsal niyetlerinin ise "Bu müzeye gönüllü olarak hizmet etmek isterim." maddesi nedeniyle daha düşük düzeyde kaldığı görülmüştür.

Müze ziyaretçileri üzerinde araştırma yürüten Hsieh (2010), Wu ve Li (2015), Sert ve Karacaoğlu (2018) ve Neffi Sulkaishi (2019) çalışmalarının sonucunda hizmet kalitesinin memnuniyet üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi olduğunu tespit ederken bu araştırma sonucunda algılanan hizmet kalitesinin ayrıcalık boyutu dışındaki çekicilik, iletişim ve heveslilik boyutlarının memnuniyet üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisinin olduğu (iletişim, memnuniyet üzerinde etkili olan en önemli algılanan hizmet kalitesi boyutu) tespit edilmiştir. Dolayısıyla Hipotez 1 (*Algılanan hizmet kalitesi, memnuniyet üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahiptir.*) kısmen desteklenmiştir. Diğer taraftan araştırma sonucunda memnuniyetin davranışsal niyetler üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisinin olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Elde edilen bulgulara göre Hipotez 2 (*Memnuniyet, davranışsal niyetler üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahiptir.*) desteklenmiştir. Bu sonuç, Huo ve Miller (2007), Hsieh (2010), Altunel (2013), Wu ve Li'nin (2015) araştırma bulgularıyla uyumludur. Bunun yanında bu araştırmanın algılanan hizmet kalitesinin memnuniyet üzerindeki etkisine ilişkin bulgularıyla paralel şekilde algılanan hizmet

kalitesinin ayrıcalık boyutu dışındaki çekicilik, iletişim ve heveslilik boyutlarının davranışsal niyetler üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisinin olduğu (iletişim, davranışsal niyetler üzerinde etkili olan en önemli algılanan hizmet kalitesi boyutu) tespit edilmiştir. Dolayısıyla Hipotez 3 (*Algılanan hizmet kalitesi, davranışsal niyetler üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahiptir.*) kısmen desteklenmiştir. Bu sonuç, algılanan hizmet kalitesinin tavsiye etme niyeti üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi olduğunu saptayan Sert ve Karacaoğlu'nun (2018) çalışmasıyla uyumludur.

Araştırma sonucunda elde edilen bulgular ve Kaman-Kalehöyük Arkeoloji Müzesi'nin daha iyi bir noktaya gelmesi için şu öneriler geliştirilmiştir:

- Covid-19 salgını karantina dönemlerinde sessizliğe bürünen, kontrollü normal yaşama geçilmesinin ardından ziyaretçi almaya başlayan Kaman-Kalehöyük Arkeoloji Müzesi'nin tanıtımına daha fazla ağırlık verilmelidir. Özellikle televizyon haberlerinde müzeye yer verilmesi yararlı olacaktır.
- Müze ziyaretçileri, müzenin eğitim ve kültürel faaliyetleri konusunda müze personeli tarafından ayrıntılı bilgilendirilebileceği gibi yenilenen müze broşürleriyle de ziyaretçilerin bu konuda bilgilencmeleri sağlanabilecektir. Müzede yeterli sayıda broşür bulundurulması önemlidir.
- Kırşehir Valiliği, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Kırşehir Belediyesi, Kaman Kaymakamlığı, Kaman Belediyesi ile Japon Anadolu Arkeoloji Enstitüsü'nün işbirliği artarak devam etmelidir.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı, Türk-Japon dostluğunun bir sembolü olan müzenin tanıtımında aktif bir rol üstlenmelidir. Tanıtımda Japon Büyükelçiliği, JICA (Japonya Uluslararası İşbirliği Ajansı) ve JATA (Japon Seyahat Acenteleri Birliği) ile işbirliği yapılmalı, özellikle Japonya'da düzenlenen turizm fuarına müze personelinin de dâhil edildiği aktif bir katılım sağlanmalı, Kapadokya'ya giden Japon turların çoğunun güzergâhına Kaman-Kalehöyük Arkeoloji Müzesi'nin dâhil edilmesi için JATA ile işbirliğine gidilmelidir (Dağdeviren, 2020).
- Özel aracı olmayanlar için Kırşehir'den Kaman-Kalehöyük Arkeoloji Müzesi'ne ulaşım Kaman dolmuşları ile sağlanırken dolmuşların müzeye kadar gitmemesi önemli bir sorun oluşturmaktadır. Dolmuşların müzeye kadar gitmesi, Kırşehir'den gelen ziyaretçi sayısını artırabilecektir (Dağdeviren, 2020).
- Müzenin hediyelik eşya otomatında yer alan ürünler, nitelik ve çeşitlilik açısından gözden geçirilmeli, hediyelik eşya ürünleri içerisine müze minyatürü dâhil edilmelidir.
- Müzede gerek çalışanlar gerek ziyaretçiler açısından herhangi bir yiyecek-içecek noktasının bulunmaması büyük bir eksiklik. Bu eksikliğin giderilmesi, çalışanların performanslarını ve memnuniyetlerini pozitif yönde değiştireceği gibi ziyaretçilerin

müzeyle yönelik daha pozitif bir bakış açısı içinde olmalarını da sağlayacaktır.

- Türk-Japon dostluğunun bir sembolü olan, uluslararası tanınırlığı yüksek Kaman-Kalehöyük Arkeoloji Müzesinin tabelalarının tümü gözden geçirilmeli ve Türkçe, Japonca ve İngilizce olarak yeniden düzenlenmelidir.

Kaynakça

Akkılıç, M. E., & Varol, İ. (2016). Turistlerin Hizmet Kalitesi Algılarının Davranışsal Niyetler Üzerindeki Etkisi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(36-1), 3-19.

Alexandris, K., Dimitriadis, N., & Markata, D. (2002). Can Perceptions of Service Quality Predict Behavioral Intentions? An Exploratory Study in the Hotel Sector in Greece. *Managing Service Quality*, 12(4), pp.224-231. DOI:10.1108/09604520210434839

Altunbaş, A., & Özdemir, Ç. (2012). *Çağdaş Müzecilik Anlayışı ve Ülkemizde Müzeler*. Ankara. <https://teftis.ktb.gov.tr/Eklenti/4655,makale.pdf?0> adresinden 13.06.2020 tarihinde erişilmiştir.

Altunel, M. C. (2013). *Turistlerin Beklenti ve Deneyimleme Kalitesinin Tavsiye Etme Kararına Etkisi: Müze Ziyaretçileri Üzerine Bir Araştırma*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

Anderson, E. W., Fornell, C., & Lehmann, D. R. (1994). Customer Satisfaction, Market Share, and Profitability: Findings from Sweden. *Journal of Marketing*, 58(3), 53-66.

Baker, D. A., & Crompton, J. L. (2000). Quality, Satisfaction and Behavioral Intentions. *Annals of Tourism Research*, 27(3), 785-804.

Cronin, J. Joseph, Jr., & Steven A. Taylor. (1992). Measuring Service Quality: A Reexamination and Extension. *Journal of Marketing*, 56(3), 55-68.

Cronin, J. Joseph, Jr., & Steven A. Taylor. (1994). SERVPERF versus SERVQUAL: Reconciling Performance-Based and Perceptions-Minus-Expectations Measurement of Service Quality. *Journal of Marketing*, 58(1), 125-131.

Dağdeviren, A. (2018). *Kişisel Fotoğraf Albümü*.

Dağdeviren, A. (2020). Turizm ve Türk-Japon Dostluğu. M. Sarıoğlu (Ed.), *Güncel Turizm Araştırmaları* (ss. 155-175) içinde. Ankara: Akademisyen Yayınevi.

Daskalaki, V. V., Voutsas, M. C., Boutsouki, C., & Hatzithomas, L. (2020). Service Quality, Visitor Satisfaction and Future Behavior in the Museum Sector. *Journal of Tourism, Heritage & Services Marketing*, 6(1), 3-8. DOI:10.5281/zenodo.3603167

Del Chiappa, G., Ladu, M. G., Meleddu, M., & Pulina, M. (2013). Investigating the Degree of Visitors' Satisfaction at a Museum. *Anatolia*, 24(1), 52-62. DOI: 10.1080/13032917.2012.762317

- Fruchot, I., & Hughes, H. (2000). HISTOQUAL: The Development of a Historic Houses Assessment Scale. *Tourism Management*, 21, 157-167.
- Güneş, E., Pekerşen, Y., Alagöz, G., & Sivrikaya, K. K. (2019). Müze Ziyaretçilerinin Hizmet Kalitesine Yönelik Algılamaları: Mevlana Müzesi Örneği. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 11(21), 591-612.
- Güven, E. Ö., & Sarıışık, M. (2014). Konaklama Hizmetlerinde Davranışsal Niyeti Etkileyen Hizmet Kalitesi Boyutları. *İşletme Bilimi Dergisi*, 2(2), 21-51.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., & Anderson, R. E., (2019). *Multivariate Data Analysis*. (Eighth Edition), Cheriton House, North Way Andover, Hampshire, UK: Cengage Learning EMEA.
- Harrison, P., & Shaw, R. (2004). Consumer Satisfaction and Post-Purchase Intentions: An Exploratory Study of Museum Visitors. *International Journal of Arts Management*, 6(2), 23-32.
- Hsieh, C. M. (2010). *Roles of Motivations, Past Experience, Perceptions of Service Quality, Value and Satisfaction in Museum Visitors' Loyalty*. A dissertation Submitted to Michigan State University in Partial Fulfillment of Requirements for the Degree of Doctor of Philosophy (Community, Agriculture, Recreation and Resource Studies), UMI Dissertation Publishing.
- Hsieh, L. F., Lin, L. H., & Lin, Y. Y. (2008). A Service Quality Measurement Architecture for Hot Spring Hotels in Taiwan. *Tourism Management*, 29, 429-438. DOI:10.1016/j.tourman.2007.05.009
- Hsieh, C. M., Park, S. H., & Hitchcock, M. (2015). Examining the Relationships Among Motivation, Service Quality and Loyalty: The Case of the National Museum of Natural Science. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 20(sup1), 1505-1526. DOI:10.1080/10941665.2015.1013143
- Hui-Ying, S., & Chao-Chien, C. (2008). A Study of Service Quality and Satisfaction for Museums: Taking the National Museum of Prehistory as an Example. *The Journal of Human Resource and Adult Learning*, 4(1), 159-170.
- Huo, Y., & Miller, D. (2007). Satisfaction Measurement of Small Tourism Sector (Museum): Samoa. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 12(2), 103-117. DOI:10.1080/10941660701243331
- ICOM (2017). *International Council of Museums (ICOM)-Statutes*. https://icom.museum/wp-content/uploads/2018/07/2017_ICOM_Statutes_EN.pdf adresinden 20.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
- İlban, M. O., Bezirgan, M., & Çolakoğlu, F. (2016). Termal Otellerde Algılanan Hizmet Kalitesi, Memnuniyet ve Davranışsal Niyetler Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi: Edremit Örneği. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 27(2), 181-194. DOI: 10.17123/atad.vol27iss20004
- Keleş, V. (2003). Modern Müzecilik ve Türk Müzeciliği. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(1-2), 1-17.

Algılanan Hizmet Kalitesi, Memnuniyet ve Davranışsal Niyetler Arasındaki İlişki: Kaman-Kalehöyük Arkeoloji Müzesi Örneği

Keskin, M., & Köroğlu Keskin, M. (2020). Müze Ziyaretçilerinin Hizmet Kalitesi Algılarının Ölçülmesi: Hatay Arkeoloji Müzesi Örneği. *Çatalhöyük Uluslararası Turizm ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 84-98.

Lee, J., Graefe, A. R., & Burns, R. C. (2004). Service Quality, Satisfaction, and Behavioral Intention Among Forest Visitors. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 17(1), 73-82. DOI: 10.1300/J073v17n01_05

Markovic, S., Raspor, S., & Komšić, J. (2013). Museum Service Quality Measurement Using the Histoqual Model. *Tourism in Southern and Eastern Europe*, 201-216.

Mey, L. P., & Mohamed, B. (2010). Service Quality, Visitor Satisfaction and Behavioural Intentions: Pilot Study at a Museum in Malaysia. *Journal of Global Business and Economics*, 1(1), 226-240.

Mylonakis, J., & Kendristakis, E. (2006). Evaluation of Museums Service Quality a Research Study of Museums and Galleries Visitors' Satisfaction. *Tourism & Hospitality Management*, 12(2), 37-54.

Neffi Sulkaisi, I. (2020, March). Analysis of Service Quality on Tourist Satisfaction and Tourist Loyalty Study at Adityawarman Museum. In *4th Padang International Conference on Education, Economics, Business and Accounting (PICEEBA-2 2019)* (pp. 398-406). Atlantis Press.

Nowacki, M. M. (2005). Evaluating a Museum as a Tourist Product Using the Servqual Method. *Museum Management and Curatorship*, 20(3), 235-250. DOI:10.1016/j.musmancur.2005.03.002

Parasuraman, A., Zeithaml, V. A., & Berry, L. L. (1985). A Conceptual Model of Service Quality and Its Implications for Future Research. *Journal of Marketing*, 49(4), 41-50.

Parasuraman, A., Zeithaml, V. A., & Berry, L. L. (1988). Servqual: A Multiple-Item Scale for Measuring Consumer Perceptions of Service Quality. *Journal of Retailing*, 64(1), 12-40.

Rowley, J. (1999). Measuring Total Customer Experience In Museums. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 11(6), 303-308.

Sekaran, U., & Bougie, R. (2016). *Research Methods for Business: A Skill Building Approach*. (Seventh Edition), Chichester, West Sussex, UK: John Wiley & Sons.

Sert, A. N., & Karacaoğlu, S. (2018). Müzelerdeki Hizmet Kalitesinin Memnuniyet Algısı ve Tavsiye Etme Niyeti Üzerindeki Etkisi: Anadolu Medeniyetleri Müzesi Örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(2), 103-122.

Silav, M. (2015). Sürdürülebilir Müze Tasarımı Kaman-Kalehöyük Arkeoloji Müzesi, 2. *Uluslararası Sürdürülebilir Yapılar Sempozyumu*, 28-30 Mayıs 2015, Gazi Üniversitesi, Ankara, Türkiye, Bildiriler içinde (ss. 621-625).

Silik, C. E., & Ünlüönen, K. (2018). Hizmet Kalitesi, Müşteri Memnuniyeti ve Tavsiye Etme Niyeti Arasındaki İlişki: Kayak Merkezlerine Yönelik Bir

İnceleme. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 10(4), 333-357. DOI: 10.20491/isarder.2018.526

Simpson, K. (2000). Customer Satisfaction and Behavioural Intentions in a Rural Community Museum Environment. *Journal of Quality Assurance in Hospitality & Tourism*, 1(3), 1-27. DOI: 10.1300/J162v01n03_01

T.C. Kaman Belediyesi. (2020). 2019 Yılı Yaz Okulu. <http://www.kaman.bel.tr/haber/2019-yili-yaz-okulu/2408> adresinden 25.06.2020 tarihinde erişilmiştir.

T.C. Kırşehir Valiliği. (2017). *Kırşehir Gezi Rehberi*. Kırşehir: Cihan Ofset.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (t.y.). *Kaman-Kalehöyük Arkeoloji Müzesi* [Broşür].

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2020a). *Türkiye’de Müzecilik*. <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-69904/turkiye39de-muzecilik.html> adresinden 20.06.2020 tarihinde erişilmiştir.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2020b). *Kaman Kalehöyük Arkeoloji Müzesi*. <https://muze.gov.tr/muze-detay?SectionId=KKK01&DistId=MRK> adresinden 20.06.2020 tarihinde erişilmiştir.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2020c). *Kaman Kalehöyük Arkeoloji Müzesi*. <http://dosim.kulturturizm.gov.tr/muze/325> adresinden 20.06.2020 tarihinde erişilmiştir.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2020d). *Kaman Kalehöyük Arkeoloji Müzesi* [Broşür].

<https://muze.gov.tr/s3/MysFileLibrary/K%C4%B1r%C5%9Fehir%20Kaleh%C3%B6y%C3%BCk%20Arkeoloji%20M%C3%BCzesi-7ac416be-9f1b-449c-8dc7-5f4c088b6a7e.pdf> adresinden 20.06.2020 tarihinde erişilmiştir.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2020e). *T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Döner Sermaye İşletmesi Merkez Müdürlüğü 2018 Yılı Müze ve Örenyeri Ziyaretçi İstatistikleri*. <http://www.dosim.gov.tr/assets/documents/2018-ZIYARETCI-WEB-SITESI.pdf> adresinden 25.05.2020 tarihinde erişilmiştir.

Trinh, T. T., & Ryan, C. (2013). Museums, Exhibits and Visitor Satisfaction: A Study of the Cham Museum, Danang, Vietnam. *Journal of Tourism and Cultural Change*, 11(4), 239-263. DOI: 10.1080/14766825.2013.829481

Uralman, N. H. (2006). 21. Yüzyıla Girerken Bir Bilgi Kurumu Olarak Müze. *Bilgi Dünyası*, 7(2), 250-266.

Wu, H. C., Cheng, C. C., & Ai, C. H. (2016). A Study of Exhibition Service Quality, Perceived Value, Emotion, Satisfaction, and Behavioral Intentions. *Event Management*, 20, 565-591. DOI:10.3727/152599516X14745497664514

Wu, H. C., & Li, T. (2015). An Empirical Study of the Effects of Service Quality, Visitor Satisfaction, and Emotions on Behavioral Intentions of Visitors to the Museums of Macau. *Journal of Quality Assurance in Hospitality & Tourism*, 16(1), 80-102. DOI:10.1080/1528008X.2015.966298

Algılanan Hizmet Kalitesi, Memnuniyet ve Davranışsal Niyetler Arasındaki İlişki: Kaman-Kalehöyük Arkeoloji Müzesi Örneği

Yavuz, S. (t.y.). *Müzecilik: Dünya ve Türkiye Müzeleri*. İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi.

Yılmaz, İ. (2011). Service Quality Perceptions of Museum Visitors: The Case of Göreme Open Air Museum. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 22(2), 183-193.

Zeithaml, V. A., Berry, L. L., & Parasuraman, A. (1996). The Behavioral Consequences of Service Quality. *Journal of Marketing*, 60(2), 31-46.

Ek 1. Bu Araştırmada Kullanılan Algılanan Hizmet Kalitesi Maddeleri ve Yararlanılan Kaynaklar

Madde	Kaynak
1. Müze personeli, kibar ve yardımseverdir.	Frochot ve Hughes (2000)
2. Müze personeli, ziyaretçilerle vakit geçirmeye isteklidir.	Frochot ve Hughes (2000)
3. Müze personeli, ziyaretçilerin isteklerine hızlı bir şekilde cevap verir.	Hsieh vd. (2015)
4. Müzenin hizmet verdiği saatler uygundur.	Frochot ve Hughes (2000)
5. Müzedeki ses düzeyi, uygundur.	Hsieh vd. (2015)
6. Müze personeli, iyi düzeyde bilgilidir.	Frochot ve Hughes (2000)
7. Sergilenen eserler, müzede iyi bir şekilde muhafaza edilir.	Hsieh vd. (2015)
8. Müzenin genel temizliği, tatmin edicidir.	Frochot ve Hughes (2000)
9. Müze; birçok çiçek, ağaç ve gölet bulunan bahçesi ile çekicidir.	Frochot ve Hughes (2000)
10. Müzenin mimarisi, özgündür.	Frochot ve Hughes (2000)
11. Müzedeki yön levhaları, belirgin ve yardımcıdır.	Frochot ve Hughes (2000)
12. Müze, ziyaretçilerin rahat hareket edebildiği bir ortama sahiptir.	Hsieh vd. (2015)
13. Müzede çocuklar için sunulan imkânlar, dikkat çekicidir.	Frochot ve Hughes (2000)
14. Müzeye yaşlı ve engelli ziyaretçilerin erişimi kolaydır.	Nowacki (2005)
15. Müze broşürleri, ziyaretçilere yeterli bilgiyi sağlar.	Frochot ve Hughes (2000)
16. Müzede sergilenen eserlerin açıklamaları anlaşılır düzeydedir.	Hsieh vd. (2015)
17. Müze personeli, iyi bir görünüme sahiptir.	Nowacki (2005)
18. Müzede olası sorunlara ve potansiyel tehlikelere yönelik uyarılar yeterlidir.	Nowacki (2005)
19. Müzedeki hediyelik eşyaların fiyatı uygundur.	Nowacki (2005)
20. Müzedeki hediyelik eşyaların kalitesi yüksektir.	Nowacki (2005)
21. Müzeye giriş süreci basittir.	Hui-Ying ve Chao-Chien (2008)
22. Müzenin otopark alanı yeterlidir.	Hui-Ying ve Chao-Chien (2008)
23. Ziyaretçilere, müzenin eğitim ve kültürel faaliyetleri konusunda detaylı bilgi verilir.	Yazar
24. Müzenin teknolojik imkânları iyi düzeydedir.	Yazar

[itobiad], 2021, 10 (1): 568-589

**Sınıf Öğretmeni Adaylarının Hayat Bilgisi Dersine Yönelik
Görüşleri: Gazi Üniversitesi Örneği**

Pre-Service Classroom Teachers Views on Life Study Course: The
Case of Gazi University

Gülsüm YILDIRIM

Arş. Gör. Dr. Hakkari Üniversitesi Eğitim Fakültesi

Research Asistant Dr. Hakkari University, Faculty of Education

e-mail: yildirimgulsum27@gmail.com

Orcid ID: 0000-0003-2987-4775

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 04.09.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 28.02.2021
Yayın Tarihi / Published	: 18.03.2021
Yayın Sezonu	: Ocak-Şubat-Mart
Pub Date Season	: January-February-March

Atıf/Cite as: Yıldırım, G . (2021). Sınıf Öğretmeni Adaylarının Hayat Bilgisi Dersine Yönelik Görüşleri: Gazi Üniversitesi Örneği . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 10 (1) , 568-589 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/60435/790414>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Sınıf Öğretmeni Adaylarının Hayat Bilgisi Dersine Yönelik Görüşleri: Gazi Üniversitesi Örneği *

Öz

Eğitimin toplumsal önemi göz önüne alındığında ilkokullarda çocuğun gelişim özellikleri temel alınarak oluşturulan, bireyin topluma ve doğaya uyum sağlaması ve kendini tanınması için amacıyla hazırlanan hayat bilgisi dersinin önemli olduğu söylenebilir. Bu kapsamda hayat bilgisi dersinin öğretimini yapacak olan sınıf öğretmeni adaylarının derse yönelik görüşlerinin ortaya konması ve programı değerlendirmeleri dersin niteliğini arttıracığı düşünülmektedir. Sınıf öğretmeni adaylarının hayat bilgisi dersine yönelik görüşlerini ele alan bu çalışmada nitel tarama yöntemi kullanılmıştır. Bu kapsamda 2017-2018 öğretim yılında Gazi Üniversitesi Temel Eğitim Sınıf Öğretmenliği bölümünde eğitim alan 73 sınıf öğretmeni adayına ulaşılmıştır. Sınıf öğretmeni adaylarına 5 sorudan oluşan kişisel bilgi formu ve 6 sorudan oluşan açık uçlu soru formu uygulanmış ve veriler, betimsel olarak analiz edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre sınıf öğretmeni adayları hayat bilgisi dersini; günlük hayattaki bilgilerin öğretimi ve çocukları hayata hazırlamak için gerekli bir ders olarak tanımlamaktadır. Hayat bilgisi dersinin önemli olduğunu belirten sınıf öğretmeni adayları; hayat bilgisinin bireyi hayata uyum sağlaması ve hayatla ilgili bilgiler edinmeyi sağladığı belirtilmektedir. Hayat bilgisi dersi içeriğinde değer, beceri, bilginin yanı sıra toplumsal ilişkiler, milli ve kültürel değerlerden söz edilmiş olup daha çok öğrencinin aktif olduğu öğrenme-öğretme sürecinin olması gerektiğini belirtmektedirler. Ayrıca MEB hayat bilgisi programının yeterli olduğunu belirten görüşlerin yanı sıra programın öğeleri ve uygulanmasında sorunlar olduğu belirtilmektedir. Araştırma sonuçlarına göre sınıf öğretmeni adaylarının hayat bilgisi öğretiminde olması gereken değer, beceri, bilgi, milli ve kültürel değerler ve toplumsal konularla ilgili gözden geçirilebilir ve bu duruma dönük araştırmalar yapılabilir.

Anahtar Kelimeler: İlkokul, Sınıf Öğretmeni Adayları, Öğretim Programı, Hayat Bilgisi Öğretimi, Toplu Öğretim.

Pre-Service Classroom Teachers Views on Life Study Course: The Case of Gazi University

Abstract

Considering the social importance of education, it can be said that the life studies lesson, which is created based on the developmental characteristics

* Hakkâri Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu 20.10.2020 Tarih, 1 Sayılı kararı ile Etik Kurul Kararı alınmıştır.

of the child, is important for the individual to adapt to the society and nature and to get to know herself. In this context, it is thought that putting forward the opinions of pre-service classroom teacher who will teach life study course and evaluating the program will increase the quality of the course. Qualitative survey method was used in this study, which deals with the opinions of pre-service classroom teacher on life studies course. In this context, 73 pre-service classroom teacher who studied at Gazi University, Department of Primary Education Classroom Teaching were reached in the 2017-2018 academic year. A personal information form consisting of 5 questions and an open-ended question form consisting of 6 questions were applied to the pre-service classroom teacher and the data were analyzed descriptively. The pre-service classroom teacher took the life studies lesson; describes it as a necessary lesson for the teaching of knowledge in daily life and to prepare children for life. In the content of life studies lesson, social relations, national and cultural values as well as values, skills, knowledge are mentioned and they state that there should be a learning-teaching process in which more students are active. In addition to the opinions stating that the Ministry of National Education life studies program is sufficient, it is stated that there are problems in the elements of the program and its implementation. The values, skills, knowledge, national and cultural values and social issues that pre-service classroom teacher should have in life studies teaching can be reviewed and researches regarding this situation can be conducted.

Keywords: Elementary School, Pre-Service Classroom Teacher, Curriculum, Life Study Course, Collective System

Giriş

Bireyin topluma uyum sürecinde önemli işleve sahip olan eğitim kurumlarının ilk basamağı birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de ilkokullardır. İlkokullarda verilen eğitim diğer eğitim kademelerinde olduğu gibi çocuğun gelişim özelliklerine göre oluşturulmuş eğitim programları yoluyla verilmektedir. İlkokul çocuğunun içinde bulunduğu gelişim dönemi bakımından yaşamı bir bütün olarak algılamaktadır. Bu yüzden çocuğun eğitiminde içerik ayrı ayrı verilmemekte (Akınoğlu, 2003, s. 3) olup “Tabiat Tetkiki, Ziraat ve Hıfzısıhha, Coğrafya ve Tarih Mebadisi, Musabakat-ı Ahlakiye ve Malumat-ı Vataniye” derslerinin hayat bilgisi dersi adı altında (Baysal, 2006, s. 11) 22 Mart 1926 yılında Maarif Teşkilatı Kanunu toplulaştırılmıştır (Cicioğlu, 1985, s. 34). Hayat bilgisi; çocuğun içinde yaşadığı doğayı, doğal düzeni yaparak yaşayarak keşfetmesi ve yaşadığı toplumun değerine uygun biçimde kişiliğini oluşturması ve yapılandırma sürecine yardım eden bir ders olarak tanımlanabilir (Bektaş, 2009, s. 5).

Bireyin kendini, toplumunu ve doğayı tanumasını sağlayan hayat bilgisi dersi bireyin; gelişim özelliklerine uygun ve duygusal yaşantısını geliştirici olmalıdır. Ayrıca bireysel varoluş bilinci kazandırıcı, çocuğun toplumsallaşmasını sağlayıcı, yakın çevresini öğrenmesi yardım edici, cumhuriyetin ve Atatürk inkılap ve ilkelerini tanıtıcı, tarih bilinci oluşturucu, doğayı tanıtıcı vb. temellere dayanmaktadır (Topses, 2001, ss. 5-20). Deveci (2008, s. 5) çocukların algılama yeteneğini geliştirme, yakın çevresini tanıma hem doğal hem de toplumsal yaşama daha kolay uyum sağlama için kişisel, kültürel ve toplumsal yönden gelişimini sağlama ve toplumun gereksinim duyduğu belli bilgi, beceri ve tutumlar kazandırıp toplum ve doğaya yönelik düşünce ve duyguların gelişmesini sağlamayı amaçladığını belirtmiştir. Ayrıca hayat bilgisi dersi çocuğun farklı açılardan gelişmesini sağlayarak mevcut bilgilerini tanuması ve sistemleştirmesi, yeni bilgi, beceri ve tutumlar kazanmasına zemin hazırlamaktadır (Akınoğlu, 2003, s. 8).

Hayat bilgisi dersinin kapsam ve amaçları bakımından araştırmacılar arasında farklı görüşler belirtilse de hayat bilgisi dersinin öğrencinin bir bütün gelişimini sağlayan, doğa ve topluma uyum sağlaması için hazırlanmış mihver ders olmasından dolayı ilkökulda önemli olduğu düşünülmektedir. Ayrıca "hayat bilgisi" dersi adıyla her ne kadar bilgiyi içerdiği düşünülse de bireye beceri, değer ve tutum kazandırmaktır. Bu bağlamda bu dersin öğretimini yapacak sınıf öğretmenlerinin bu konuda yeterli bilgi sahibi olması önemlidir. Çünkü bir ülkede yeni nesillerin ve ülkenin ihtiyacı olan insan gücünün yetişmesinden, eğitim sisteminin en önemli ögesi olan öğretmen sorumludur (Küçükahmet, 1999, s. 1). Mustafa Kemal Atatürk'ün Muallimler Birliği Kongresi'nde "Yeni nesli, Cumhuriyet'in özverili öğretmen ve eğitimcileri, sizler yetiştireceksiniz; yeni nesil, sizin eseriniz olacaktır. Eserin kıymeti, sizin yeteneğiniz ve özveriniz derecesiyle uygun olacaktır...Yeni nesli, bu kalite ve yetenekte yetiştirmek sizin elinizdedir." (Hâkimiyet-i Milliye, 1924) cümleleri öğretmenlerin eğitimden beklenen bireylerin yetişmesinde önemli bir görevi olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda öğretmenler; ülkenin kalkınmasında, nitelikli insan gücünün yetiştirilmesinde, toplumsal huzur ve barışı sağlamada, toplumun kültür ve değerlerinin genç kuşaklara aktarılmasında önemli görev üstlenmektedir (Özden, 1999). Öğretmen bir toplumun itici gücü olup yaşanan değişim bu güç ölçüsünde gerçekleşir. Öğretmenler çağın gereksinimlerine uygun bilgi ve becerilerle donatılmadıkça değişimin yapısal uyumu ve kalkınması mümkün olmayacaktır (Kayabaş, 2008).

Bu kapsamda sınıf öğretmenlerinin hizmet öncesinde aldıkları eğitim ile öğretim programları ve öğrencilere kazandırılacak temel bilgi ve becerilere dair bilgi sahibi olmaları sağlanmaktadır. Sınıf öğretmeni adaylarının aldıkları bu eğitim yoluyla çocukların gelecekteki akademik ve sosyal başarıları açısından büyük önem arz etmektedir. Bu bağlamda sınıf öğretmeni adaylarının hayat bilgisini tanımlamaları, önemini ortaya koyarak içeriğine dair olması gereken ile uygulamada olan programa dönük görüşlerinin araştırmacılara, sınıf öğretmenlerine yol gösterici olacağı

düşünülmektedir. Ayrıca öğretmen adaylarının hayat bilgisi öğrenme-öğretme sürecine yönelik görüşlerinin sınıf öğretmenlerine yol gösterici olacağı söylenebilir. Bu araştırmada sınıf öğretmeni adaylarının 2015 hayat bilgisi öğretim programına yönelik görüşlerini inceleyen bu araştırmada şu sorulara cevap aranmıştır:

Sınıf öğretmeni adaylarına göre;

- hayat bilgisi ve ilkökul için önemi nedir?
- hayat bilgisi öğretim programının içeriğinde bulunması gerekenler nelerdir?
- hayat bilgisi öğretiminde kullanılacak yöntem ve teknikler nelerdir?
- 2015 hayat bilgisi öğretim programına dair görüşleri ve 2017 taslak programında düzenlenmesi gereken unsurlar nelerdir?

Yöntem

Sınıf öğretmeni adaylarının hayat bilgisi dersine ilişkin görüşlerinin incelendiği bu araştırmada nitel tarama modeli kullanılmıştır. Tarama modeli; geçmiş veya şu an var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimleyerek araştırma konusu kendi koşulları içinde var olduğu şekliyle müdahale edilmeden açıklanır (Karasar, 2011, s. 77; Sönmez & Alacapınar, 2013, s. 48). Nitel tarama, tümevarıma dayalı olup ele alınan grubun çeşitliliğine dayanmakta (Jansen, 2010) ve araştırma konusunda daha derin anlamlara ulaşmayı amaçlamaktadır (Fink, 2003a, s. 206). Ayrıca katılımcıların duygularını, fikirlerini veya değerlerini incelemek için yararlanılabilir (Fink, 2003b, s. 62). Bu araştırma kapsamında da sınıf öğretmeni adaylarının görüşlerine müdahale edilmeden farklı ve derin anlamlara ulaşmayı ve duygu, fikir ile değerlerini incelemeyi sağladığından nitel tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın yürütülebilmesi için gerekli etik kurul izni alınmıştır.

Katılımcılar

Araştırmanın katılımcıları amaçlı örneklem yöntemlerinden ölçüt örneklem yöntemi ile seçilmiştir. Ölçüt örneklem; belirli niteliklere sahip kişi, olay, nesne veya durumlardan oluşan birimlerin araştırma için belirlenen ölçütü karşılayanların örnekleme alınmasıdır (Büyüköztürk, Kılıç-Çakmak, Akgün, Karadeniz & Demirel, 2013, s. 90). Bu kapsamda araştırma için “sınıf öğretmenliği lisans programı hayat bilgisi öğretimi” dersini başarıyla geçmiş olan sınıf öğretmeni adayları ölçüt olarak belirlenmiştir. 2017-2018 öğretim yılında Ankara’da devlet üniversitesi olan Gazi Üniversitesi Temel Eğitim Sınıf Eğitimi Anabilim Dalı’nda eğitim alan ve hayat bilgisi öğretimi dersini almış olan 4. sınıfta öğrenim gören 120 öğrenciden gönüllü katılım yoluyla 73 öğrenciye ulaşılmıştır. Nitel tarama yönteminde, katılımcı sayısı fazla

olmaması belirtildiğinden (Fink, 2003b, s. 68) katılımcı sayısı yeterli görülmüştür. Ankete cevap veren sınıf öğretmeni adaylarının kişisel bilgileri Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1 Sınıf Öğretmeni Adaylarının Kişisel Bilgiler

Demografik Bilgiler		N
Cinsiyet	Kadın	68
	Erkek	5
Üniversite öğrenimde ikamet ettiği yer	Devlet Yurdu	31
	Aile-Akraba	30
	Özel Yurt	6
	Ev arkadaşı	3
	Ev	2
Üniversite öncesi ikamet ettiği yer	Evli	1
	İl	34
	İlçe	29
Üniversite dışında çalışma durumu	Köy	10
	Evet	4
Öğretmen yakını var mı	Hayır	69
	Evet	46
	Hayır	27

Sınıf öğretmeni adaylarının kişisel bilgilerinin gösterildiği Tablo 1’e göre öğretmenlerin büyük bir kısmı kadın (N=68) çoğu devlet yurdu (N=31) veya aile akrabası (N=30) ile yaşamaktadır. Ayrıca üniversite eğitimine başlamadan çoğu ilde (f=34) yaşarken, üniversite dışında çalışmayanların (N=69) ve öğretmen akrabası olanların (N=46) çoğunlukta olduğu görülmektedir.

Veri Toplama ve Süreci

Sınıf öğretmeni adaylarının hayat bilgisi dersine yönelik görüşlerini incelemek amacıyla yapılan araştırmada kişisel bilgi formu ve açık uçlu sorulardan oluşan anket uygulanmıştır. Kişisel bilgi formunda sınıf öğretmeni adaylarının sosyo-demografik bilgilerini incelemek amacıyla araştırmacı tarafından 5 sorudan oluşturulan kapalı uçlu sorulardan oluşan formdur. Birçok sınıf öğretmeni adayından görüş toplamak, yaratıcı şekilde kendini ifade etme ve ayrıntı zenginliğine olanak vermesi ve katılımcının mantığını, düşünme sürecini ve bağlamsal çerçevesini açığa çıkarmasından (Neuman, 2014, s. 416) dolayı açık uçlu form uygulanmıştır. Form araştırmacı tarafından oluşturulmuş olup hayat bilgisi öğretimi uzmanı ve ölçme değerlendirme uzmanının görüşlerine sunulmuştur. Alınan görüşlere göre 6 soruluk açık uçlu form olarak düzenlenmiştir. Düzenlenen form 2017-2018 öğretim yılı güz döneminde uygulanmış olup 2015 hayat bilgisi programına dair görüşlerinin yanı sıra 2017 taslak hayat bilgisi öğretim programında düzenlenmesi gereken unsurlar ele alınmıştır. Sınıf öğretmeni adaylarına ders saatlerinin başında öğretim üyesinden izin alınarak

araştırmacı tarafından uygulanmıştır. Anketlerin cevaplanması yaklaşık 15 dakika sürmüş olup formların doldurulmasında gönüllülük esas alınmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırma verilerinin analizinde nitel veri analiz yöntemlerinden betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Betimsel analiz; önceden belirlenen temalara göre verilerin özetlenmesi ve yorumlanmasıdır. Veriler, araştırma sorularının ortaya koyduğu temalara göre düzenlenebileceği gibi veri toplama sürecinde kullanılan sorular veya boyutlar dikkate alınarak sunulabilir (Yıldırım & Şimşek, 2011, s. 224). Bu çalışmada temalar sorular yoluyla ortaya konmuştur. Betimsel verileri ortaya çıkarmak için frekans analizi yapılmıştır. Frekans analizi; birim ya da öğelerin sayısal, yüzdesel ve oransal bir şekilde görülme sıklığını ortaya koymaktır (Bilgin, 2014, s. 18). Anket verileri toplandıktan sonra sınıf öğretmeni adaylarının hayat bilgisi dersine yönelik formda yer alan açık uçlu sorulara katılımcıların verdiği cevaplar incelenmiştir. Katılımcıların her soru için verdikleri cevaplar analiz edildikten sonra aynı olan ve aynı anlamı taşıyan cevapların frekansı alınmıştır. Katılımcıların birden fazla verdiği cevaplar veya boş bıraktıkları sorular olduğundan frekans değerleri her soru için farklı değerlendirilmiştir.

Araştırmada güvenilirliği oluşturmak için ise Tavşancıl ve Aslan'ın (2001, s. 81) zamansal açıdan güvenilirlik olarak betimlediği yöntem olan katılımcıların cevapları araştırmacı tarafından farklı zamanlarda kodlaması yoluyla yapılmıştır. Bu kapsamda araştırmacı tarafından 5 ay arayla 2 defa açık uçlu form kodlanmış ve kodlama güvenilirliği için Miles ve Huberman (1994, s. 64) kodlama güvenilirliği formülü kullanılmıştır. Belirtilen formül şu şekildedir:

$$\text{Güvenirlik} = \frac{\text{Görüş birliği}}{\text{Görüş birliği} + \text{Görüş ayrılığı}}$$

Yapılan analiz sonucunda %94 oranında kodların benzer olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte belirsiz içeriğe sahip kategoriler araştırmaya dahil edilmemiştir. Ayrıca araştırmanın geçerlik ve güvenilirliği sağlamak amacıyla inandırıcılık, aktarılabilirlik, tutarlık ve teyit edilebilirlik gibi stratejilerden yararlanılmıştır (Şencan, 2005, s. 501). İnanırıcılık bağlamında; araştırma sürecinde toplanan verileri ilişkisi gözden geçirilmiş, veri toplama araçlarında alan uzmanların görüşleri doğrultusunda düzenlenmiştir. Aktarılabilirlik için veriler ayrıntılı olarak betimlenmiş ve doğrudan alıntılara yer verilmiştir. Tutarlık kapsamında verilerin analizi, raporlaştırması süreçlerinde benzer işlemler aynı biçimde yapılmıştır. Son olarak teyit edilebilirlik için verilerin analiz ve kodlanmasında teyit amaçlı anketler düzenlenmiş ve denetim altına alınmıştır.

Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde öğretmenlerin hayat bilgisi dersini nasıl tanımladıkları, önemi, içeriği, öğrenme-öğretme sürecinde izlenebilecek

yollar ve Milli Eğitim Bakanlığı'nın (MEB) uyguladığı hayat bilgisi programına yönelik görüşleri ile ilgili bulgulara yer verilmiştir. Bu bağlamda araştırmanın bulguları araştırmanın alt problemlerine uygun olarak verilmiştir.

Sınıf öğretmeni adaylarına göre hayat bilgisi ve ilkökul için önemi nedir?

Sınıf öğretmeni adaylarına sorulan ““Hayat Bilgisi” denilince aklınıza neler gelmektedir? Hayat Bilgisi’ni nasıl tanımlarsınız?” sorusuna verilen cevaplar ve frekansları ile Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2 Sınıf Öğretmeni Adaylarına Göre Hayat Bilgisi Dersi

Tema	Tanımlar	f
Hayatı Tanıma	Günlük hayatta karşımıza çıkan bilgiler	14
	Hayatta kullanılan her şeyin öğretimi	14
	Çocukları hayata hazırlama için gereken ders	13
	Hayatın belli başlı dinamikleri içeren bir ders	2
	Hayatla ilgili tecrübe	2
Çevre-Topluma Uyum	Çevre-toplum- bireyi tanımayı sağlayan ders	7
	Çevreye uyum sağlama	3
	Toplumsal kuralları öğrenme ve toplumda uygulama	2
Bilgi-Beceri-Değer	Değer, duygu, düşünce, bilgi, beceri aktarımı	7
	İyi bir vatandaş olmak sahip olması gereken beceriler	2
	Çocuklara yönelik değerler eğitimi	2
	Temel bilgi ve beceri kazandırma	3
	Bireyin kendini tanınması ve fark etmesi	1

Sınıf öğretmeni adaylarının hayat bilgisi nasıl tanımladıklarının gösterildiği Tablo 2’ye göre, günlük hayatta karşımıza çıkan bilgiler (f=14) ve hayatta kullanılan her şeyin öğretimi (f=14) olarak genelde tanımlanmaktadır. Yine çocuğu hayata hazırlayan ders (f=13); değer, duygu, düşünce, bilgi, beceri aktarımı (f=7) ve çevre-toplum-bireyi tanımayı sağlayan ders (f=7) olarak tanımlamalar yapılmıştır. Tanımlara genel olarak bakıldığında sınıf öğretmeni adaylarından bazıları bilgi, bazıları beceri, bazıları değer boyutuna vurgu yaparken bireyin kendini tanınmasına ve vatandaşlık boyutuna da vurgu yapan tanımlar da görülmektedir. Sınıf öğretmeni adaylarından bazıının görüşleri şöyledir:

Ö7: “Sosyal yardımlaşma ve dayanışmanın öğrencilere aktarılması geliyor. Belli değerlerin öğrencilere benimsetmek geliyor. Hayat bilgisi bence değer, duygu düşünce aktarımıdır.”

Ö19: “Öğrencini yaşamında karşılaşacağı pek çok yeni durumla ilgili ilk izlenimi edindiği derstir.”

Sınıf Öğretmeni Adaylarının Hayat Bilgisi Dersine Yönelik Görüşleri: Gazi Üniversitesi
Örneği

Ö29: "İnsanların bir Türk vatandaşı olarak öğrenmesi gereken vatan sevgisi, Atatürk sevgisi, milli kültür ve değerleri hakkında bilinçlendirerek onları iyi bir vatandaş yapmaktır."

Ö46: "Hayat bilgisi; insanın yaşamı boyunca içinde bulunduğu toplumun hak ve ödevlerin bilmesi ve yaşamını buna göre devam ettirmesi geliyor."

Ö57: "Hayat bilgisi çocuğun hayatı daha iyi anlaması girdiği değişik artama rahatça ayak uydurması ve karşılaştığı durumlarda nasıl baş edeceğini anlaması için gerekli olan temel derslerden biridir."

Ö59: "Çocuğun hayata hazırlayan bir derstir. Hayattaki problemleri çözmesi, iyi bir birey olması için hayat bilgisi dersi olması gerekir. Bireyin özelliklerini tanıması, sorumlulukları fark etmesini sağlar." olarak açıklamıştır

Sınıf öğretmeni adaylarının "Hayat Bilgisi" sizce önemli midir? Neden?" sorusuna verdikleri cevaplar ise Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3 Sınıf Öğretmenlerine Göre Hayat Bilgisi Dersinin Önemi

Tema	Önem	f
Hayata Uyum	Bireyin hayata adapte olmasına yardım etme	16
	Hayat ve topluma dair bilgiler edinmeyi sağlama	14
	Hayat ve insanın iç dinamiklerinden bahsetme	8
	Yaşam boyu kullanacağı davranışları öğrenme	1
	Hayata atılan ilk adımların temeli	2
Topluma Uyum	Topluma uyum sağlamaya yardımcı olma	4
	Çocuğun kendi aile, çevre, yaşadığı yeri anlaması ve kavramasını sağlama	2
	Ailede verilmeyen eğitimi verme	1
	Topluma yararlı birey olmayı sağlama	1
	Bilinçli bir vatandaş olmayı sağlama	1
Problem Çözme	Tecrübe kazandırma	4
	Problemleri fark etmeyi sağlama	3
	Zorluklar karşısında yol gösterici	2
Bireysel Gelişim	Çocuğun eğitilmesi, görevini bilmesi ve sorunları çözmesini sağlama	1
	Gelişime katkı sağlama	6
	Birçok değer ve beceriyi anlatıp kavratma	1
	Bireyin sahip olması gereken kişisel, sosyal ve sorumlulukları içerme	1
	Ahlaki gelişimini güzel şekilde tanımlaması açısından yararlı	1
	İlkokulun temeli	3

Sınıf öğretmeni adaylarının hayata bilgisi dersinin önemine ilişkin görüşlerinin yer aldığı Tablo 3'e göre sınıf öğretmeni adaylarının tümü hayat bilgisi dersini önemli olduğunu belirtmektedir. Neden önemli olduğuna ilişkin görüşlerinde ise; bireyin hayata uyum sağlamasına yardım ettiği (f=16), hayat ve topluma dair bilgiler edinmeyi sağladığı (f=14), hayat ve insanın iç dinamiklerinden bahsettiği (f=8), çocuğun gelişimine katkı sağladığı (f=6), çocuğa tecrübe kazandırdığı (f=4) ve topluma uyum sağlamaya yardımcı olduğuna (f=4) dair görüşleri dikkat çekmektedir. Yine çocuğun gelişimine katkısı, mihver ders olması, tecrübe kazandırması, sorunları çözmeye yardımcı olması, değer ve beceri boyutları gibi özellikleri

ile hayat bilgisi dersinin önemli açıklamaktadırlar. Hayat bilgisinin önemini sınıf öğretmeni adaylarından bazıları şöyle açıklamıştır:

Ö8: “Öğrenciler okulda verilen bilgilerin ne işe yaradığını sürekli düşünüyor. Eğer bilgileri günlük yaşamla ilişkilendirmezsek okul ortamı sıkıcı hale gelir. Öğrencilere sabah kalkıp okula gitmek çok yorucu ve gereksiz gibi gelebilir. Bu yüzden değerlerimizin, bilgilerimizin ahlak kuralların hayat bilgisi dersi ölçeğinde eğlenceli ve anlamlı olarak işlenmesi son derece önemlidir.”

Ö35: “Çünkü öğretmenlerin en önemli amacı vatanına ve ailesine faydalı bireyler yetiştirmektir.”

Ö43: “Hayat bilgisi bize, eksik kaldığımız konularda tamamlamamıza yardımcı olur. Günlük hayatın koşuşturmacası içinde de hayata olan tutum ve davranışlarımızı kazandırmaya yardım eder.”

Ö57: “Çocukların matematik, Türkçe derslerinin yanında hayat bilgisi dersine de ihtiyaçları var. Karşılaştıkları sorunlarla baş edebilme ve üzerine düşen sorumlulukları yerine getirmede bu bilgi ve değerlerin öğretilmesi gerekiyor. Özellikle değerler eğitiminin çok önemli olduğunu düşünüyorum.” şeklinde belirtmektedir.

Sınıf öğretmeni adaylarına göre hayat bilgisi öğretim programının içeriğinde bulunması gerekenler nelerdir?

Sınıf öğretmeni adaylarına sorulan ““Hayat Bilgisi” öğretiminin içeriğinde sizce neler olmalıdır?” sorusuna verilen cevaplardan içerik teması altında bilgi, beceri, değer, toplumsal ilişkiler ve milli ve kültürel değerler ile ilgili konular belirtilmiş ve bu kapsamda ortaya çıkan kod ve cevaplar Tablo 4’te gösterilmiştir.

Tablo 4 Sınıf Öğretmeni Adaylarına Göre Hayat Bilgisi Ders İçeriğinde Olması Gerekenler

Kodlar	f	Kodlar	f
Değer aktarımı	12	Hayata dair her şey	12
Doğa ve kişi haklarına saygı	6	Beden, ruh ve sağlık konuları	5
Sevgi	5	Güncel konular	3
Görgü kuralları	3	Bireye yardımcı konular	2
Ahlaki ve etik kurallar	3	Empati geliştirici konular	1
Erdem	2	Doğal afetlerle ilgili bilgiler	1
Hoşgörü	2	Ulusal geçim kaynakları	1
Paylaşım	2	Yerel durumlarla ilgili konular	
Haklarını bilme ve koruma	2	Milli kültür ve değerler	11
Yardımlaşma	1	Tarih bilinci	8

Sınıf Öğretmeni Adaylarının Hayat Bilgisi Dersine Yönelik Görüşleri: Gazi Üniversitesi
Örneği

Beceri Eğitimi	Problem çözme	7	Toplumsal ilişkiler	Atatürk ilke ve 2 inkılapları	2
	Günlük yaşam becerileri	5		Vatan sevgisi	2
	Kişisel gelişim için gerekli beceriler	5		Atatürk sevgisi	1
	Sorumluluk	3		Toplumsal görev	2
	Davranışsal ve duyuşsal becerilerin öğretimi	2		Sosyalleştirme	2
	Öğrenmeyi öğrenme	1		Aile-arkadaş ilişkileri	2
	Sağlıklı iletişim kurma	1		Toplumsal davranışlar	2
	Yaratıcı düşünme	1			

Sınıf öğretmeni adaylarına göre hayat bilgisi ders içeriğinde olması gerekenlerin gösterildiği Tablo 4'e göre sınıf öğretmeni adaylarının bir kısmı şuan içeriğin uygun olduğunu (f=14) belirtmektedir. Yine öğretmenler şu an içerik uygun olsa da bazı konuların eklenmesi gerektiğini belirterek değer boyutunda genel olarak değer aktarımı olması (f=12), doğa ve kişi haklarına saygı (f=6) ve sevgi (f=5) değerlerine dikkat çekmektedir. Yine beceri olarak öğrencilerin problem çözme becerisi (f=7), kişisel gelişim için gerekli becerileri (f=5) ve günlük yaşam becerilerinin (f=5) önemine vurgu yapılmıştır. Yine bilgi boyutunda hayata dair bilgiler (f=12) ve beden, ruh ve sağlık konularına (f=5); milli ve kültürel değerler temasında genel olarak milli ve kültürel değerler (f=11) kazandırılması ve tarih bilincine (f=8) vurgu yapılırken toplumsal ilişkilerle ilgili konuların olması gerektiğini belirtmektedir. Sınıf öğretmeni adayların içeriğe ilişkin açıklamalarından bazıları şöyledir:

Ö3: "Her yaşa uygun o yaşta yapılması gereken bilinmesi gereken topluma uyumlu hale getiren konular olmalıdır."

Ö56: "Şimdiki hayat bilgisi programı içerik yönünden eksik veya yarım kalmaktadır. Öğretmenlerimizin bu değerleri yansıtmaması oldukça sıkıntılıdır. Eksik kalan yönlerimizi tanımlayacak hayatta daha çok iç içe olmamızı sağlayacak içerikler konulup düzenlenebilir."

Ö65: "Günlük hayatta karşılaşabileceği durumlar doğal afetler sırasında ne yapmaları gerektiği hakkında bilgiler, kültür öğeleri, gelenek ve görenekler ülkesi ve yaşadığı coğrafya hakkında bilgiler, toplumun uyması gereken davranışlar, görgü kurulları gibi durumlar olmalıdır." açıklamaktadırlar.

Sınıf öğretmeni adaylarına göre hayat bilgisi öğretiminde kullanılacak yöntem ve teknikler nelerdir?

Sınıf öğretmeni adaylarının "Sizce "Hayat Bilgisi" öğretimi nasıl yapılmalıdır?" sorusuna verdikleri cevaplar Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5 Sınıf Öğretmeni Adaylarına Göre Hayat Bilgisi Dersi Öğrenme-Öğretme Sürecinde İzlenebilecek Yollar

İzlenebilecek Yollar	f	İzlenebilecek Yollar	f
Yaparak yaşayarak öğrenme	37	Ön bilgilerden hareket etme	3
Günlük yaşama uygun etkinlikler	15	Anlatım	3
Drama	14	Örnek olaylar	2
Öğrenci ihtiyaçlarına uygun etkinlikler	10	Problem çözme	2
Somut örnekler	9	Sorgulama	1
Görselleştirme	7	Model olma	1
Deney	7	Biyografi	1
5E öğretim	5	6 şapkalı öğretim	1
Gezi	5	Beyin fırtınası	1
Oyun	5	Görev ve sorumluluk verme	1
Grup çalışması	5	Gözlem	1
Soru- cevap	4	Sınıf olarak ürün elde etme	1
Keşfetme	3	Araştırma	1

Sınıf öğretmeni adaylarına göre hayat bilgisi dersi öğrenme-öğretme sürecinde izlenebilecek yolların gösterildiği Tablo 5'te genel olarak öğrencinin aktif olması gerektiği belirtilmiştir. Bunlardan yaparak yaşayarak öğrenmenin (f=33) olması gerektiği ve günlük yaşama uygun etkinlikler (f=15) ve dramanın (f= 14) sınıf öğretmeni adayları tarafından vurgulandığı görülürken anlatım (f=3) veya soru-cevap (f=4) gibi sınıfta öğretmenin daha çok aktif olduğu yöntem ve tekniklerde belirtilmiştir. Bununla birlikte öğretmen adaylarının bazıları derslerde slayt ile anlatımı onaylamadıklarını belirtmekte ve bu durumla ilgili şöyle açıklamaktadır:

Ö2: *"Nasıl yapılmalıdır? Sorusunu öğrenmeye çalışırken nasıl yapmayacağımı öğrendim. Ben öğretme olursam direk konularla iç içe olmalarını sağlarım. Somut örneklerle onların öğrenmesini sağlarım. Asla slayt ile anlatmam."* şeklinde açıklama yapmaktadır.

Ö11: *"Öğrencilerin ön bilgilerini yoklayarak derse başlanmalıdır. Daha sonra öğrencileri güdüleyerek süreç kısmına geçilmelidir. Öğrenci bu şekilde istekli ve kalıcı bir şekilde öğrenir. Gereğince görsel kullanılmalıdır."* şeklinde görüşünü açıklamıştır.

2015 hayat bilgisi öğretim programına dair görüşleri ve 2017 taslak programında düzenlenmesi gereken unsurlar nelerdir?

Sınıf öğretmeni adaylarına sorulan "MEB tarafından uygulanan "Hayat Bilgisi" öğretimi hakkında ne düşünüyorsunuz?" sorusuna öğretmenlerin verdikleri cevaplar; program, kazanım, içerik, etkinlikler, kitap ve öğretmen olarak temalaştırılmış ve alt temalarına ilişkin görüşleri ve frekansları Tablo 6'da gösterilmiştir.

Sınıf Öğretmeni Adaylarının Hayat Bilgisi Dersine Yönelik Görüşleri: Gazi Üniversitesi
Örneği

Tablo 6 Sınıf Öğretmeni Adaylarına Göre MEB Tarafından Uygulanan Hayat Bilgisi Programı

Tema	Kodlar	f
Program	Yeterli	21
	Geliştirilebilir	13
	Yetersiz	11
	Uygun değil	2
Kazanım	Kazanımlara ayrılan süre az	1
	Yeni kazanımlar etkili değil	1
	Kazanımlar eksik	1
İçerik	Bazı konular yüzeysel	4
	Değer öğretiminde eksiklik var	2
	Konu ve materyaller örneklendirme	2
	Kişisel gelişim konuları eklenmeli	1
	Çevre konuları	1
	Atatürkçülük ve milli değerler konusu eksik	1
	Ara disiplinlerle ilişkilendirme yapılmalı	1
Etkinlik	Çocukların aktif katılabileceği etkinlikler	4
	Kalıcılık sağlanmalı	2
	Hayatın içinden olmalı	2
	Etkileşim ve ürün ortaya koyma aşaması eksik	1
	Etkinlikler az	1
	Çeşitli etkinlik ve programlarla desteklenmeli	1
	Daha eğlenceli olmalı	1
Kitap	Kitaplar yeniden düzenlenmeli	3
	Kitapta resimler konuyu tamamlamalı	1
Öğretmen	Ezbere dayalı ve anlatım yöntemi kullanılması	11
	Konuların uygulanmasında sıkıntı	4
	Uygun şekilde öğretilmiyor	4
	Gerektiği kadar önem verilmiyor	2
	Kitap okutulup geçiyor	2
	Kâğıt üzerinde kalmış uygulamaya dönük olmalı	2
	Sürekli emir cümlesi kullanılıyor	1

Sınıf öğretmeni adaylarına göre MEB tarafından uygulanan hayat bilgisi programına yönelik görüşlerinin gösterdiği Tablo 6'ya göre program yeterli (f=21) görülse de programın yetersiz (f=13) veya geliştirmesi gerektiği (f=11) de belirtilmektedir. Ayrıca konu bağlamında konuların yüzeysel olması (f=4) ve değer öğretiminde eksiklik olduğunu (f=2) belirten, kitaplar temasında ise öğretmen adaylarına göre ders kitaplarının yeniden düzenlenmesi (f=3) gerektiği açıklanmaktadır. Yine kazanımlara ayrılan sürenin az (f=1), kazanımların etkili olmaması (f=1) veya eksiklik (f= 1) olduğuna dair görüşler bulunmaktadır. Ayrıca sınıf öğretmeni adayları etkinliklerin öğrencinin derse aktif katılabileceği etkinliklerin (f=4) yapılması gerektiği, kalıcılık sağlayan (f=2) ve hayatın içinden etkinliklerin (f=2) seçilmesi

gerektiği vurgulanmıştır. Sınıf öğretmeni adayları hem okul deneyimi hem de öğretmenlik uygulaması dersinden yaptıkları gözlemlere dayalı olarak belirttikleri düşünülen görüşlere göre ise sınıf öğretmenlerinin ezbere dayalı ve anlatım yöntemleri kullandıkları (f=11), konuların uygulamasında sıkıntı yaşadıkları (f=4) ve dersin uygun şekilde öğretilmediği (f=4) belirtmektedir. MEB tarafından uygulanan hayat bilgisi öğretimine dair sınıf öğretmeni adaylarının görüşleri şöyledir:

Ö16: *“Konular gayet uygun fakat bu konuların uygulanmasında öğretmenler açısından sıkıntı olduğunu düşünüyorum. Hayat bilgisi dersine gerektiği önem verilmiyor ve ders anlatılırken yüzeysel bilgilere kalıyor.”*

Ö59: *“Konuların öğrenci yaşamını yansıttığını düşünüyorum. Fakat uygulama noktasında öğretmenlerin sadece anlatım yöntemini kullanmaları dersi sıkıcı hale getiriyor.”*

Ö71: *“Öğretimin içeriğinde ve kazanımda uygun olup bilgi ve değerleri kısmen içerse de pratikte bu uygulanmıyor. Çocuklara sadece bilgi verilmesi ders anlatılıyor. Bu çok yüzeysel kalıyor ve çocuğa etkisi olmuyor. Değer öğretiminde ise öğretimi çok eksik.”* şeklinde açıklamıştır.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Eğitim, geçmişten günümüze toplum hayatını hem şekillendiren hem de toplum hayatından etkilenen önemli bir kurumdur. Bireyin içinde yaşadığı topluma uyum sağlaması ve geliştirmesi için örgün eğitimin ilk basamağı olan ilkokullardaki hayat bilgisi dersi bu kapsam da önemli görülmektedir. Ancak hayat bilgisi dersinin amaçlarına ulaşması için bu dersin öğretimini yapacak olan sınıf öğretmeni adaylarının ders ile ilgili görüşleri önem kazanmaktadır. Sınıf öğretmeni adaylarının hayat bilgisi dersine yönelik görüşlerinin ortaya çıkarılması amacıyla yapılan bu araştırma Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi sınıf öğretmenliği bölümünde 2017-2018 öğretim yılında öğrenim gören öğretmen adayları ile sınırlı olup öğretmen adaylarının 2015 hayat bilgisi öğretimine dair görüşlerini ele almaktadır.

Araştırmanın birinci alt problemini cevaplamak amacıyla sınıf öğretmeni adaylarının hayat bilgisi dersini tanımlamaları ele alındığında; günlük hayatta karşımıza çıkan bilgiler (Tay, 2017, s. 6) ve çocukları hayata hazırlamak için gereken ders açıklamaları (Akınoğlu, 2002; Karabağ, 2009, s. 4; Özdemir, 1998, s. 5) alanyazında benzer tanımları bulunmaktadır. Yine çevre-toplum-bireyi tanımayı sağlayan ders olması Bektaş (2009, s. 15) ve Binbaşıoğlu'nun (2003, s. 36) desteklediği tanımlardır. İyi bir vatandaş olmak sahip olması gereken beceriler (Baysal, 2006, s. 3; Tay, 2017, s.6) ve bireyin kendini tanıması ve fark etmesi (Güleryüz, 2008, ss. 2-3) hayat bilgisi dersinin alanyazındaki tanımlar arasında yer aldığı söylenebilir. Bu bağlamda sınıf öğretmeni adaylarının hayat bilgisi dersine dair yaptıkları tanımlar alanyazında da desteklenmektedir.

Hayat bilgisinin öğretim programları içinde sınıf öğretmeni adaylarının önemli olduğunu düşündüğü; bireyin hayata uyum sağlamasına yardım

etmesi (Tekışık, 1976, s. 8); hayat ve topluma dair bilgiler edinmeyi sağlaması (Deveci, 2008, s. 5); hayat ve insanın iç dinamiklerinden bahsetmesi, topluma uyum sağlamaya yardımcı olması (Deveci, 2008, s. 5); birçok değer ve beceriyi anlatıp kavratması (Tekışık, 1976, s. 8) ve bilinçli bir vatandaş olmayı sağlaması (Tay, 2017, s. 6) açısından alanyazında da belirtilen görüşlerle desteklendiği görülmektedir.

Araştırmanın ikinci alt problemi olan hayat bilgisinin içeriğine dair olarak sınıf öğretmeni adaylarına ders içeriğinde bilgi, beceri, değer, milli ve kültürel değerler ve toplumsal ilişkilerle ilgili görüş belirtmektedir. Değer teması altında; değer aktarımı, doğa ve kişi haklarına saygı, sevgi, görgü kuralları, ahlaki ve etik kurallar, erdem, hoşgörü, paylaşım, haklarını bilme ve koruma, yardımlaşmaya değinilirken hayat bilgisi dersinde değer eğitimi ile ilgili sınıf öğretmenleriyle araştırma yapan Gözel (2018)'in sevgi, yardımseverlik, paylaşma, adalet, dürüstlük değerlerine değinmesi araştırmanın bulgularını desteklemektedir. Sınıf öğretmenlerinin görüşlerini alan Çanak (2019) ise araştırmasında adalet, saygı, hoşgörü, doğruluk ve dürüstlük değerinin hayat bilgisi dersinde olması gerektiği bulgusu araştırmanın bulgusuna paraleldir. Bununla birlikte doğa ve kişi haklarına saygı, sevgi, görgü kuralları, ahlaki ve etik kurallar, erdem, hoşgörü, paylaşım, haklarını bilme ve koruma, yardımlaşma değerleri; beceri temasında belirtilen; problem çözme, günlük yaşam becerileri, sorumluluk, öğrenmeyi öğrenme, sağlıklı iletişim kurma, yaratıcı düşünme becerileri; milli ve kültürel değerler ile toplumsal ilişkiler Yıldırım (2020) tarafından yapılan Delphi çalışmasında hayat bilgisi öğretiminde kazandırılması gereken beceriler olarak ele alınması çalışmanın bulgularını desteklemektedir. Ayrıca kişisel gelişim için gerekli beceriler Yıldırım'ın (2019) sınıf öğretmeni adaylarının görüşlerini aldığı çalışmada hayat bilgisi dersinde yer alması gereken beceri olarak açıklamıştır. Bu kapsamda sınıf öğretmeni adaylarının belirttikleri içeriklerin alanyazına uygun olduğu söylenebilir.

Araştırmanın üçüncü alt problemi olarak sınıf öğretmeni adaylarına göre hayat bilgisi öğretiminde kullanılabilecek yöntem ve tekniklere dair sonuçlarda hayat bilgisi dersinin öğrenme-öğretme süreciyle ilgili olarak günlük yaşama uygun etkinlikler; yaparak yaşayarak öğrenme (Tekışık, 1976, s. 55; Baymur, 1954, s. 41); dramaya (Horzum, 2009, ss. 166-211; Kaya, 2016, s. 236) vurgu yapılırken alanyazında da hayat bilgisi dersinde kullanılabilecek yöntemler arasında belirtilmektedir. Nitekim hayat bilgisi dersinde drama yöntemini kullanan Üstündağ (1988), Utkür (2012) ve Selanik-Ay (2005) öğrencilerin başarıları üzerinde olumlu etki yaptığı sonucuna ulaşmıştır. Bilek (2009) drama yönteminin hayat bilgisi dersinde öğrencilerde pozitif yönde sosyal duygusal uyumu da geliştirildiği sonucuna ulaşmıştır. Anlatım (Horzum, 2009, ss. 166-211; Kaya, 2016, s. 224; Demirtaş, 2017, s. 107; Alkan, 2014, s. 50); soru-cevap (Horzum, 2009, ss. 166-211; Kaya, 2016, s. 226; Demirtaş, 2017, s. 107; Alkan, 2014, s. 60; Tekışık, 1976; s. 49); gezi (Horzum, 2009, ss. 166-211; Alkan, 2014, s. 64);

gözlem (Horzum, 2009, ss. 166-211; Alkan, 2014, s. 66; Tekişik, 1976, s. 49; Baymur, 1954, s. 41; Demir, 2007); 6 şapka (Horzum, 2009, ss. 166-211; Demirtaş, 2017, s. 125; Alkan, 2014, s. 61); örnek olay (Kaya, 2016, s. 232; Demirtaş, 2017, s. 112; Alkan, 2014: 58); deney (Demirtaş, 2017, s. 131; Alkan, 2014, s. 59; Tekişik, 1976, s. 54; Baymur, 1954, s. 41); oyun (Demirtaş, 2017, s. 121; Alkan, 2014, s. 68; Hanbaba, 2011); problem çözme (Tekişik, 1976, s. 56); araştırma (Tekişik, 1976, s. 52) yöntemleri de sınıf öğretmeni adayları tarafından belirtilmiştir. Belirtilen yöntemler Ütkür'ün (2018) araştırmasında da ortaya konulmuştur. Sözer ve Yıldırım'ın (2017) 2015-2016 yılında uygulanan hayat bilgisi 3. sınıf kitapları üzerinde yaptıkları araştırmaya göre öğretmen kılavuz kitaplarında daha çok soru-cevap, anlatım, yöntemine vurgu yapılmasının yanı sıra gözlem, problem çözme, gezi, gibi yöntemlerin de yer aldığı belirtilmiştir. Görüldüğü üzere sınıf öğretmeni adaylarının belirttiği öğrenme-öğretme sürecinde izlenebilecek yolların hayat bilgisi öğretiminde kullanılabileceği ve bu konuda yapılan araştırmalarda da görülmektedir. Ayrıca birinci sınıflara öğretim yapan sınıf öğretmenleri ile görüşme yapan Karabörk (2020) öğretmenlerin genel olarak yaparak-yaşayarak, drama, tiyatro, gösterip yaptırma, görsellerle (video, resim, slayt vb.), anlatım, soru-cevap ve hikâyeleştirmeyi öğrenme-öğretme sürecinde kullandıkları sonucuna ulaşılmıştır. Ancak Yeşil ve Aslan'nın (2020) hayat bilgisi sınıf içi öğretim uygulamalarına yönelik olarak genel olarak soru cevap ve anlatım yöntemlerini sınıf öğretmeni adayları tarafından tercih edildiği bulgusunu desteklemektedir.

Sınıf öğretmeni adayların 2015 hayat bilgisi öğretim programı ve 2017 taslak programında düzenlenmesi gereken unsurlar dair görüşlerinin incelendiği dördüncü alt problemde ise MEB tarafından uygulanan hayat bilgisi öğretimine göre program, öğretmen, kazanım, kitaplar, etkinlikler ve konular bağlamında ele aldıkları görülmektedir. Sınıf öğretmeni adaylarının bir kısmı program boyutunda MEB hayat bilgisi programını yeterli bulmaktadır. Çakır'ın (2007) ve Uğur'un (2006) 2005 hayat bilgisi programı ile ilgili yaptığı araştırmada öğretmenlerin büyük kısmı programla ilgili olumlu görüş bildirmesi "programın yeterli" olduğuna dair bulgusuna paraleldir. Bununla birlikte öğretmen adayları programın yetersiz ve geliştirilmesi gerektiğini belirten görüşler de bulunmaktadır. Nitekim 2018 süreçte uygulamada olan 2015 ve 2018 hayat bilgisi kazanımlarına dair araştırma yapan Yıldırım (2020) kazanımların genel olarak orta düzeylerde kazandırıldığı sonucu araştırmanın bulgularını desteklemektedir. Nitekim öğretmen adaylarının görüşlerine göre yüzeysel olması, değer öğretimi konusunda eksik olduğu Atatürkçülük konusunda eksik olması Altun ve Güler'in (2020) bulgusunu desteklemektedir. Kazanımların etkili olmadığı görüşü Ekmen ve Demir'in (2019) araştırmasında sınıf öğretmenleri tarafından da belirtilmektedir. Kazanım boyutunda öğretmenler genel olarak olumsuz görüş bildirmektedir. Kazanımlara ayrılan süre az olduğu bulgusu sınıf öğretmenlerinin hayat bilgisi ile ilgili görüşlerini ele alan Yıldız (2009), Öztürk ve Kalafatçı (2016) ile Ünsal'ın (2018) bulgularıyla desteklenmektedir. Konu olarak bazı konuların yüzeysel olduğu ve değer

öğretiminde eksiklik olduğu bulgusu Erbaş'ın (2020) bulgularını desteklemektedir. Konu ve materyalin örneklerle desteklenmesi gerektiği düşünülmektedir. Etkinlik boyutunda ise çocuğun aktif katılacağı etkinlikler yapılması ve kalıcılık sağlayıcı etkinlikler yapılması gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca öğretmenlerin derslerde ezbere dayalı yöntemler kullandığı konuları, konuların uygulanmasında sorun yaşadıkları ve uygun şekilde öğretilmediğini savunmaktadır. Ayrıca öğretmen adaylarının kitapların yeniden düzenlenmesi ve resimlerin konuyu destekleyici olması gerektiğine dair görüşleri Karabörk'ün (2020) sınıf öğretmenlerinin görüşlerini aldığı araştırmada da ders kitaplarından kaynaklanan problemler olduğu bulgusunu desteklemektedir. Bununla birlikte 2018 yılında hayat bilgisi öğretiminde program değişikliğine gidilmiş olsa da Yıldırım'ın (2020) belirttiği üzere programda kazanım ve becerilerde önemli oranda bir değişim yaşanmadığından 2015 hayat bilgisi programına dair belirtilen sorunların devam ettiği düşünülmektedir.

Araştırmanın sonuçlarına dayanarak şu önerilerde bulunulabilir:

- Sınıf öğretmeni adaylarının hayat bilgisi öğretiminde olması gerekliliğine dönük görüşlerinin alındığı bu çalışma sürecinde taslak halinde olan 2018 hayat bilgisi programı öğretmen adaylarının olması gerekliliğine dönük belirttikleri değer, beceri, ve bilgi bağlamında gözden geçirilebilir ve bu duruma dönük araştırmalar yapılabilir.
- Sınıf öğretmeni adaylarının görüşleri çerçevesinde hayat bilgisi öğretiminde etkili ve aktif öğrenme stratejilerine dönük sınıf öğretmenlerine hizmet içi eğitimler düzenlenebilir.
- Hayat bilgisi öğretiminde taslak programlarla ilgili görüşler alınırken sınıf öğretmeni, veli ve akademisyenin yanı sıra öğretmen adaylarının görüşleri alınarak programın toplumsal temelleri güçlendirilebilir.
- Uygulamada olan hayat bilgisi programına dair sınıf öğretmeni adaylarının yanı sıra programın uygulandığı ilkokul çocuklarının görüşleri alınarak program kapsamında olması istenilen bilgi, beceri ve değerler incelenebilir.
- Sınıf öğretmenlerinin hayat bilgisi öğretim uygulamaları ile ilgili görüşleri alınabilir, sınıf ortamında hem öğretmen hem de öğrencilerin uygulamaları gözlemlenerek zengin verilerin ortaya konması sağlanabilir.

Kaynakça

- Akinoğlu, O. (2002). Hayat bilgisi öğretimi. C. Öztürk ve D. Dilek (Eds.), *Hayat bilgisi ve sosyal bilgiler öğretimi içinde* (ss. 1-13). Pegem Akademi Yayıncılık
- Alkan, V. (2014). Hayat bilgisi öğretiminde kullanılan öğretim yöntem ve teknikleri. S. Şimşek (Ed.), *Sınıf öğretmeni ve adayı için hayat bilgisi öğretimi* (ss. 49-76). Ankara: Anı Yayıncılık
- Altun, T. ve Güler, T. Sınıf Öğretmenlerinin Yenilenen Hayat Bilgisi Programı Hakkındaki Görüşlerinin İncelenmesi. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(1), 54-78. <http://dx.doi.org/10.23891/efdyyu.2019.186>
- Baysal, N. (2006). Hayat bilgisi toplumsal ve doğal yaşama bütüncül bakış. C. Öztürk. (Ed.), *Hayat bilgisi ve sosyal bilgiler öğretimi içinde* (ss. 1-19). Pegem Akademi Yayıncılık
- Bektaş, M. (2009). Hayat ve hayat bilgisi dersi. S. Öğülmüş (Ed.), *İlköğretim hayat bilgisi öğretimi ve öğretmen el kitabı içinde* (ss. 13-29). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Bilek, E. (2009). *İlköğretim 3. Sınıf Hayat Bilgisi dersinde dramatizasyon yönteminin öğrencilerin sosyal-duygusal uyumlarına ve akademik başarılarına etkisi* (Tez No: 239630) [Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü] <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>
- Bilgin, N. (2014). *Sosyal bilimlerde içerik analizi: teknikler ve örnekler çalışmalar*. Siyasal Kitabevi.
- Binbaşoğlu, C. (2003). *Hayat bilgisi öğretimi*. Nobel Yayınları
- Büyüköztürk, Kılıç-Çakmak, E., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş. & Demirel, F. (2013). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Pegem Akademi Yayıncılık
- Cicioğlu, H. (1985). *Türkiye Cumhuriyeti'nde ilk ve orta öğretim*. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi.
- Çakır, G. (2007). *Yeni hayat bilgisi programında yer alan kazanımların önerilen etkinlikler çerçevesinde gerçekleştirilebilme düzeyinin belirlenmesi*. (Tez No: 208386) [Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>
- Çanak, S. (2019). *Sınıf öğretmenlerinin hayat bilgisi dersinde öğrencilere demokratik değerlerin kazandırılmasına yönelik görüşleri*. (Tez No: 581509).[Yüksek Lisans Tezi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>
- Demir, S. (2007). *İlköğretim okulu hayat bilgisi dersi programının öğretmen görüşlerine göre incelenmesi (Kayseri ili örneği)*. (Tez No: 226989) [Doktora Tezi,

Sınıf Öğretmeni Adaylarının Hayat Bilgisi Dersine Yönelik Görüşleri: Gazi Üniversitesi
Örneği

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>

Demirtaş, S. (2017). Hayat bilgisi dersi için strateji, yöntem ve teknikler. B. Tay. (Ed.), *Etkinlik örnekleriyle hayat bilgisi öğretimi* içinde (ss. 101-146). Pegem Akademi Yayıncılık

Deveci, H. (2008). Hayat bilgisi dersinin tanımı, kapsamı ve ilköğretim programındaki yeri. Ş.Yaşar (Ed.), *Hayat bilgisi ve sosyal bilgiler öğretimi*. Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları

Ekmen, M. ve Demir, M. K. (2019). Hayat bilgisi öğretim programı kazanımlarının öğretmen görüşlerine göre incelenmesi. *Jass Studies- The Journal of Academic Social Science Studies*, 77, s. 35-57, <http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.39581>

Erbaş, A.A. (2020). *Hayat bilgisi dersi kapsamında değerler eğitimi üzerine bir araştırma: beklentiler, uygulamalar ve öneriler* (Tez No: 615723). [Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>

Fink, A. (2003a). *How to sample in surveys* (Vol. 7). Sage Publishing

Fink, A. (2003b). *The survey handbook* (Vol. 1). Sage Publishing

Gözel, Ü. (2018). *Hayat bilgisi dersi öğretim programının değerler eğitimi açısından öğretmen görüşlerine göre değerlendirilmesi*. [Yüksek Lisans Tezi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>

Gözel, Ü. (2018). *Hayat bilgisi dersi öğretim programının değerler eğitimi açısından öğretmen görüşlerine göre değerlendirilmesi*. (Tez No: 517653) [Yüksek Lisans Tezi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü] <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>

Güleryüz, H. (2008). *Hayat bilgisi öğretimi ve programı*. Pegem Akademi Yayıncılık.

Hakimiyet-i Milliye (1924). Muallimler Birliği Kongresi Üyelerine. <https://www.atam.gov.tr/ataturkun-soylev-ve-demecleri/muallimler-birligi-kongresi-uyelerine#:~:text=Yeni%20nesli%2C%20Cumhuriyet'in%20%C3%B6zverili,v e%20y%C3%BCksek%20karakterli%20koruyucular%20ister>.

Hanbaba, L. (2011). *Oyunla öğretim yönteminin ilköğretim 3. sınıf öğrencilerinin Hayat Bilgisi dersi başarısı ve tutumuna etkisi*. (Tez No: 328033). [Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>

Horzum, M. B. (2009). Hayat bilgisi dersinde kullanılan öğrenme-öğretme stratejisi, yöntem ve teknikleri. S. Öğülmüş (Ed.). *İlköğretim hayat bilgisi öğretimi ve öğretmen el kitabı* içinden (ss. 149-217). Pegem Akademi Yayıncılık.

Jansen, H. (2010). The logic of qualitative survey research and its position in the field of social research methods. *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research*, 11(2), <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0114-fqs1002110>

Karabağ, G. (2009). Hayat ve hayat bilgisi dersi. S. Öğülmüş. (Ed.), *İlköğretim hayat bilgisi öğretim ve öğretmen el kitabı* (ss. 2-12). Pegem Akademi Yayıncılık.

Karabörk, T. (2020). *İlkokul 1. sınıf hayat bilgisi dersi öğretim programının öğretmen görüşlerine göre değerlendirilmesi*. (Tez No: 628129) [Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü] <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>

Karasar, N. (2011). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Nobel Yayıncılık.

Kaya, B. (2016). Hayat bilgisi öğretiminde kullanılan strateji yöntem ve teknikler. S. Güven ve S. Kaymakçı (Eds). *Hayat bilgisi öğretimi içinden* (ss. 214-247). Pegem Akademi Yayıncılık.

Kayabaş, Y. (2008). Öğretmenlerin hizmet içi eğitimde yetiştirilmesinin önemi ve esasları. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12 (2), s. 9-32.

https://app.trdizin.gov.tr/dokuman-goruntule?ext=pdf&path=iszyC6h_XyiCkvthyLGCvfxTLNoGN8fSGVp8yolKNcsKKrdm1fl6UAz2aL1TF4cDrovaqWiiPs3qPBOF5-zTCQxyvW7556YmvZJ0U0vcScA=

Küçükahmet, L. (1999). *Öğretimde planlama ve değerlendirme*. Nobel Yayınları

Milli Eğitim Bakanlığı [MEB]. (2005). *İlköğretim hayat bilgisi öğretim programı*. Milli Eğitim Bakanlığı

Narin, D. (2007). *İlköğretim hayat bilgisi dersi öğretim programının vatandaşlık bilgi, beceri ve değerlerini kazandırmasına ilişkin öğretmen görüşleri*. (Tez No: 210101) [Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü] <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>

Neuman, W. L. (2009). *Toplumsal araştırma yöntemleri: nitel ve nicel yaklaşımlar*. (S. Özge, Çev.). Yayın Odası Yayınevi.

Özdemir, M. (1998). *Hayat bilgisi öğrenme ve öğretme etkinlikleri*. Pegem Akademi Yayıncılık

Özden, Y. (1999). *Eğitimde dönüşüm, eğitimde yeni değerler*. Pegem Akademi Yayıncılık.

Öztürk, T., ve Kalafatçı, Ö. (2016). İlkokul hayat bilgisi dersi öğretim programının uygulanabilirliğinin öğretmen görüşlerine göre değerlendirilmesi. *İhlara Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 58-74.

Selanik-Ay, T. (2005). *İlköğretim hayat bilgisi öğretiminde yaratıcı drama ve geleneksel öğretim yöntemlerinin öğrenci başarısı ve hatırd tutma düzeyi*

Sınıf Öğretmeni Adaylarının Hayat Bilgisi Dersine Yönelik Görüşleri: Gazi Üniversitesi
Örneği

üzerindeki etkileri. (Tez No: 210893) [Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>

Sönmez, V. ve Alacapınar, F. G. (2013). *Örneklendirilmiş bilimsel araştırma yöntemleri*. Anı Yayıncılık.

Sözer, M. A. ve Yıldırım, G. (2017). Yapılandırmacı perspektiften 3. sınıf hayat bilgisi öğretiminin incelenmesi: ders-öğretmen kılavuz kitapları. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, 18(1), 451-469.
<http://kefad.ahievran.edu.tr/Kefad/ArchiveIssues/PDF/f179163a-e75b-e711-80ef-00224d68272d>

Şenay, Y. (2015). *Sınıf öğretmenlerinin hayat bilgisi programına ilişkin görüşlerinin incelenmesi: Bursa ili örneği*. (Tez No: 407252) [Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü].
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>

Tavşanlı, E., ve Aslan, A. E. (2001). *Sözel, yazılı ve diğer materyaller için içerik analizi ve uygulama örnekleri*. Epsilon Yayınevi.

Tay, B. (2017). Hayat bilgisi: hayatın bilgisi. B.Tay. (Ed.), *Etkinlik örnekleriyle hayat bilgisi öğretimi* içinden (ss: 1-44). Pegem Akademi Yayıncılık

Tekışık, H. H. (1976). *Hayat bilgisi öğretim rehberi*. Rehber Yayınları

Topses, G. (2001). Hayat Bilgisi ders kitabı inceleme kılavuzu hazırlama gerekçesi. L. Küçükahmet (Ed.), *Konu alanı ders kitabı inceleme kılavuzu-hayat bilgisi 1-3* içinden (ss: 1-18). Nobel Yayın Dağıtım

Uğur, T.(2006). *2005 ilköğretim 1. 2. ve 3. sınıflar hayat bilgisi dersi öğretim programına ilişkin öğretmen görüşleri (Uşak ili örneği)*. (Tez No: 187516) [Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>

Ünsal, H. (2018). Yeni hayat bilgisi dersi 1. sınıf öğretim programının uygulanmasına ilişkin sınıf öğretmenlerinin görüşleri. *Social Mentality And Researcher Thinkers Journal*, 14, s.1082-1092.
http://www.smartofjournal.com/Makaleler/1409001719_12.%2018-4.14_ID158.%20%20c3%9cnsal%201082-1092.pdf

Üstündağ, T (1988). *Dramatizasyon ağırlıklı yöntemin etkililiği*. (Tez No: 4555) [Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>

Ütkür, N. (2012). *İlköğretim üçüncü sınıf hayat bilgisi dersinde öğrencilere eleştirel düşünme becerisini kazandırmak için önerilen etkinliklerin öğretmenler tarafından kullanılma sıklıkları: Siirt ili örneği*. (Tez No: 517653) [Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü].
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>

Ütkür, N. (2018). Sınıf öğretmeni adayları hayat bilgisi derslerinin öğretimine yönelik neler düşünüyor? *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19(2), 189- 203. <https://doi.org/10.17679/inuefd.340146>

Yeşil, S. ve Aslan, M. (2020). Sınıf öğretmeni adaylarının hayat bilgisi dersindeki sınıf içi öğretim uygulamaları. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 764-777. <https://doi.org/10.33206/mjss.565821>

Yıldırım, G. (2019). The views of pre-service primary school teachers regarding the concept of "basic life skills" of life science course. *Educational Policy Analysis and Strategic Research*, 13(3), ss. 64-79.

Yıldırım, G. (2020). İlkokul düzeyinde öğrencilere kazandırılması gerekli temel yaşam becerilerinin hayat bilgisi dersi bağlamında analizi. (Tez No: 630483).[Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü]

Yıldırım, A., ve Şimşek, H. (2003). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.

Yıldız, S. Ş. (2009). 2005 hayat bilgisi dersi öğretim programının birleştirilmiş sınıflarda uygulanabilirliğinin öğretmen görüşlerine göre değerlendirilmesi (nitel bir araştırma). (Tez No: 239489) [Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>

[itobiad], 2021, 10 (1): 590-604.

**Otizimli Kardeşe Sahip Çocukların Yapısal Aile Terapisi
Bağlamında Değerlendirilmesi**

Evaluation of Children with Autistic Sibling in The Context of
Structural Family Therapy

Mehmet YILMAZ

Dr. Öğr. Üyesi, KSÜ İİBF Sosyal Hizmet Bölümü

**Asst.Prof., K. Sütçü İmam Univ. Faculty Of Economics And Administrative
Sciences**

mehmety@ksu.edu.tr

Orcid ID: 0000-0002-5710-5263

Uğur ATALAR

Öğr. Gör., İstiklal Üniv. Elbistan Sağlık Hizmetleri MYO, Yaşlı Bakımı

Lecture, İstiklal Univ. Vocational School Of Health Services Elderly Care

ugur.atalar@istikal.edu.tr

Orcid-ID: 0000-0003-1380-5783

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 02.10.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 27.12.2020
Yayın Tarihi / Published	: 19.03.2021
Yayın Sezonu	: Ocak-Şubat-Mart
Pub Date Season	: January-February-March

Atıf/Cite as: Yılmaz, M , Atalar, U . (2021). Otizimli Kardeşe Sahip Çocukların Yapısal Aile Terapisi Bağlamında Değerlendirilmesi . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 10 (1) , 590-604 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/60435/804088>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Otizmli Kardeşe Sahip Çocukların Yapısal Aile Terapisi Bağlamında Değerlendirilmesi *

Öz

1970'li yıllardan sonra hızla artış gösteren bir gelişimsel bozukluk olan otizm, son yıllarda görülme sıklığı artış gösteren bir rahatsızlık olup, bu artış aynı zamanda otizmli kardeşe sahip çocuk sayısındaki artışa da işaret etmektedir. Otizm, doğası gereği normal gelişim gösteren çocuklara nazaran tanı almış bireylere yönelik daha fazla ilgi, zaman ve kaynak gerektirmektedir. Bu sebeple bu durumun yarattığı stres aile üzerinde etken bir durum olabilmektedir Minuchin'in 1960'lı yıllarda geliştirdiği yapısal aile terapisi ise, aile etkileşim örüntülerinin incelenmesi ve aile yapısında ve organizasyonunda değişim yaratılması yoluyla aile içi sorunların giderilebileceğini önermektedir.

Yapısal aile terapisi yaklaşımı, aileyi temel sistem olarak değerlendirmekte ve aile sisteminin alt sistemlerinin bulunduğunu savunmaktadır. Örneğin her ailede bir ebeveyn alt sistemi, eş alt sistemi, kardeş alt sistemi ve akraba alt sistemi gibi alt sistemler vardır. Sistem yaklaşımının bir ürünü olan yaklaşıma göre alt sistemlerin kendilerine göre sınırları bulunmaktadır. Sosyolojide yapısal fonksiyonel yaklaşım ya da işlevselcilik olarak anılan bu yaklaşıma göre her alt sistem kendi sınırları içinde işleyerek diğerini destekler. Böylece aile sistemi işlevselliğini sürdürür.

Bu çalışmada otizm tanısı almış ailelerle Google Forms aracılığı 44 ebeveyn ile gerçekleştirilen ve araştırmacıların kendileri tarafından hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formunda yer alan açık uçlu sorulara verdikleri cevaplar, yapısal aile terapisi bağlamında analiz edilmiştir. Araştırma nitel desende planlanmıştır. Araştırmanın bulgularına göre, otizmli kardeşe sahip çocuklar ebeveyn, kardeş alt sistemlerine dahil olmakta, bunun ile birlikte ebeveynler arasındaki sınırlara bağlı olarak sosyal ve davranışsal sorunlar yaşayabilmektedir. Analiz sonucunda Salvador Minuchin tarafından oluşturulan aile sistemleri haritalandırması yoluyla demogramlar oluşturulmuştur. Çalışmada ebeveyn-çocuk-otizmli kardeş arasındaki yapısal sınırların ve çerçevelerin korunamadığı, otizmli kardeşe sahip çocukların zaman zaman ebeveyn rolü yüklenmek durumunda kaldıkları bulgulanmıştır. Bu çerçevede otizmli kardeşe sahip çocukların ve ebeveynlerinin aile ilişkilerinin sorunlu kısımlarının nasıl ele alınabileceği ve sorunların çözümüne yönelik de tartışmalar yürütülmüş ve önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Otizmli Kardeş, Yapısal Aile Terapisi, Aile İlişkileri, Engellilik, Otizm

Evaluation of Children with Autistic Sibling in The Context of Structural Family Therapy

Abstract

* Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulundan 18.08.2020 Tarih 2020/20 Toplantı Sayı ve 6 No'lu Kararı ile etik kurul kararı alınmıştır.

"İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi"
"Journal of the Human and Social Sciences Researches"
[itobiad]

ISSN: 2147-1185
10 the Years

Autism, which is a developmental disorder that has increased rapidly after the 1970s, is a disorder whose incidence has increased in recent years, and this increase also points to the increase in the number of children with autistic siblings. Autism, by its nature, requires more attention, time and resources for diagnosed individuals than children with normal development. For this reason, the stress caused by this situation can be a factor in the family. Structural family therapy developed by Minuchin in the 1960s suggests that family problems can be overcome by examining family interaction patterns and creating changes in family structure and organization.

Structural family therapy approach considers the family as the basic system and argues that there are sub-systems of the family system. For example, each family has subsystems such as a parent subsystem, spouse subsystem, sibling subsystem, and kinship subsystem. According to the approach, which is a product of the system approach, subsystems have their own limits. According to this approach, which is known as the structural functional approach or functionalism in sociology, each subsystem operates within its own borders and supports the other. Thus, the family system continues to function.

In this study, the answers given by the researchers to open-ended questions prepared by the researchers and conducted with 44 parents via Google Forms with families diagnosed with autism were analyzed in the context of structural family therapy. The research was planned in a qualitative design. According to the findings of the study, children with siblings with autism are included in the parent, sibling subsystem, and may experience social and behavioral problems depending on the boundaries between parents. As a result of the analysis, demograms were created through the family systems mapping created by Salvador Minuchin. In the it was found that the structural boundaries and frames between parent-child-autistic sibling could not be maintained, and children with siblings with autism sometimes had to assume the role of parents. In this context, discussions were made and suggestions were made about how to deal with the problematic parts of family relationships of children with siblings with autism and their parents and to solve the problems.

Keywords: Sibling With Autism, Structural Family Therapy, Family Relationships, Disability, Autism

Giriş

Otizm, genellikle çocuğun 0-3 yaş arasında tanı konulabilen bir bozukluktur. Sosyal iletişimi başlatma ve sürdürme, göz kontağı kurma, yüz ifadeleri ve vücut duruşu gibi iletişim becerilerindeki yetersizlikler ile birlikte duygularını başkaları ile paylaşma, başkalarının duygularını anlama gibi sosyal iletişim konusundaki yetersizlikler otizmli bireylerin yaşadığı sorunlar olarak vurgulanmıştır (Balçık ve Tekinarslan, 2012, s.168). Tipik

otizmlı çocukların özellikleri arasında düşünme problemleri, sosyal problemler, dikkatsizlik/hiperaktivite, yıkıcı davranışlar gibi duygusal/davranışsal belirtiler yer almaktadır (Gau ve diğeri, 2010, s. 70).

Amerika Hastalık Kontrol ve Önleme Merkezi'nin değerlendirmesine göre 2000 yılında otizm spektrum bozukluğu tanısının çocuklar arasındaki oranı 150/1 iken, bu rakam 2010 yılında ise 68/1 olarak güncellenmiştir (www.cdc.gov). Türkiye'de ise bu oran 100/0.7 olarak saptanmış, 2009 yılında Rehberlik Araştırma Merkezlerinde otizm tanısı almış çocuk sayısının 10.881 olduğunu belirlenmiştir. (Türkiye'de Otizm Spektrum Bozuklukları ve Özel Eğitim Raporu, 2010, s. 10).

Otizm göz ardı edilemeyecek bir şekilde artış göstermektedir. Otizm, tanısı almış bireylerin sayısındaki artış, otizmlı birey ile birlikte içinde yaşadığı aileyi ve toplumu da etkilemektedir. Bu artış ile birlikte sosyal hizmet desteğine ihtiyaç duyan birey, aile ve toplum sayısı da artış göstermekte ve aile bireylerin yaşam kalitesinin artırılması konusunda önleyici, destekleyici ve koruyucu müdahaleler geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır.

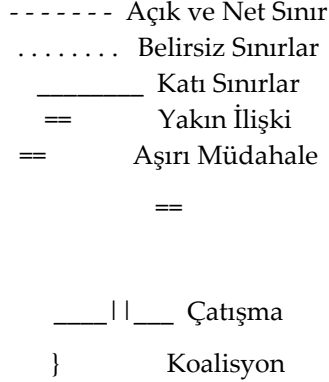
Bu sebeplerle bu çalışmada, otizmlı kardeşe sahip çocukların aile içinde konumları yapısal aile terapisi bağlamında değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme çerçevesinde otizmlı çocuğa sahip ailelere yönelik gerçekleştirilecek olan çalışmalara kaynaklık etmesi açısından çeşitli mikro ve mezo düzeyde müdahale önerilerinde bulunulmuştur. Çalışmada Google Forms aracılığıyla 44 otizm tanısı almış çocuğa sahip ebeveyn tarafından doldurulan açık uçlu sorulara verilen cevaplar kullanılmıştır.

Yapısal Aile Terapisi

Minuchin tarafından 1960 yılında geliştirilen yapısal aile terapisi, bireyi ailesi ile birlikte ele almış ve bu ele alışı üç temel bileşen üzerine oturtmuştur: *yapı, alt sistemler ve sınırlar* (Nichols & Schwartz, 2004, s. 170). Bu yaklaşıma göre birey, dışlanmış bir varlık değil, içinde yaşadığı sosyal gurubun bir üyesidir (Minuchin, 1974). Yaklaşım aileyi temel sistem olarak değerlendirmekte ve aile sisteminin alt sistemlerinin bulunduğunu savunmaktadır (Örnek; ebeveyn alt sistemi, eş alt sistemi, kardeş alt sistemi, akraba alt sistemi...) (Tatlıoğlu, 2018, s. 761). Ayrıca alt sistemlerin sınırları bulunmaktadır ve bir alt sistemin sınırları kimin nasıl katılım sağladığını tanımlar (Pak ve Öztürk, 2019; s. 2204). Bir anne çocuğa meyve suyunu içmesi söyler ve çocuk da itaat ederse bu etkileşim kadının bu ilişkide kim olduğunu ve çocuğun kadına göre kim olduğunu tanımlar. Yine çocuğun bakım ihtiyacının kim tarafından sağlanacağı ebeveyn alt sisteminde kimlerin de yer alacağını belirler (Üstündağ, 2014, s. 116). Bu tarz tekrarlanan işlemler, işlevsel kalıpları oluşturmaktadır (Nichols, 2013, s. 210). Sınırların fonksiyonu, sistemin farklılaşmasını korumaktır. Aile işlevlerinin ortaya çıkarılabilmesi için alt sistemin sınırlarının net ve açık olarak belirlenmesi gerekmektedir (Üstündağ, 2014, s.116). Sınırlar belirlemede aile sistem haritaları, aşağıdaki şekillerde tanımlanmaktadır (Minuchin, 1974, s. 53).

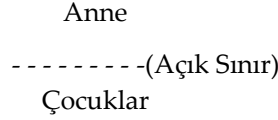

Şekil 1: Yapısal Aile Terapisi Aile Sistem Haritaları

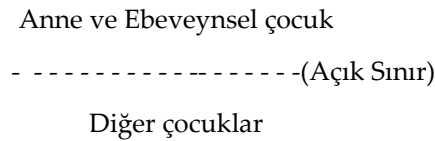
Örnek olarak, ebeveyn alt sisteminde, bir anne çocuğuna "Sen kardeşinin ebeveyni değilsin o caddede bisiklet sürdüğü zaman bana söyleyebilirsin ve onu ben durdurabilirim." dediğinde anne ile çocukları arasında açık bir sınır bulunduğu görülür. (Minuchin, 1974, s.53).

Şekil 2: Yapısal Aile Terapisi Açık Sınır Örneği

Anne çocuğa "Ben mağazadan dönene kadar, kardeşine bakmalısın!" dediği zaman, çocuk burada ebeveyn rolü üstlenir. Bu durumda ebeveyn alt sistemi ebeveynsel çocuğa sahiptir ve anne-ebeveynsel çocuk ile diğer çocuklar arasındaki sınır açıktır (Nichols, 2013, s. 211).

Şekil 3: Yapısal Aile Terapisi Açık Sınır Örneği 2

Ebeveyn Alt Sistemi

Ebeveyn alt sistemi bir çocuğun doğumuyla başlamaktadır. Bununla birlikte eşler eş fonksiyonlarının dışarıda tutulduğu yeni sınırlar belirlemelidirler. Ancak ebeveyn alt sisteminde meydana gelen bir değişim, diğer alt sistemleri de etkilemektedir. Örneğin çocuk stres altında kaldığı zaman, sadece onun ebeveynleri ile olan etkileşimlerini değil eşlerin birbirleri ile olan etkileşimlerini de etkiler. (Minuchin, 1974, s.54; Nichols, 2013, s. 215).

Kardeş Alt sistemi

Kardeş alt sistemi çocukların akran deneyimlerini ilk defa yaşadığı alan olarak tanımlanabilir. Kardeş ilişkileri ile birlikte çocuklar, müzakere etmeyi, iş birliği kurmayı ve rekabet etmeyi öğrenirler (Minuchin, 1974, s.59).

Bu tarz stres çocuğun engelli olduğu gibi veya eşin hastalığının bulunduğu durumlarda ortaya çıkan stres türüdür. Örneğin zihinsel geriliği bulunan bir birey küçük yaşta iken aile çocuğun ihtiyaçlarına odaklanır, bu süreç devam ederken çocuk büyüdükçe aile dışındaki etkileşimlerinde sorunlar yaşanmaya başlayabilir. Çocuğun kabul görmediği alanlarda stres aile sistemleri üzerinde etkili olabilmektedir.

Yapısal aile terapisi aileyi ele alan ve ailede bozuk ya da sıkıntı yaratan ilişkileri düzeltmeyi, aile üyelerine daha işlevsel, yeni iletişim ve etkileşim yöntemleri kazandırmayı amaçlayan bir iyileştirme sürecidir (Üstündağ, 2014, s. 114).

Otizmlili Kardeşe Sahip Çocuklar

Otizmlili kardeşe sahip çocuklar, içinde buldukları aile sisteminden etkilenmektedir. Geçmiş araştırmalarda otizmlili kardeşe sahip çocuklara yönelik olumlu ve olumsuz etkilerin bir arada ele alınması yönünde çalışmalar vardır (Orsmond ve Seltzer, 2007, s. 315; Kaminsky ve Dewey, 2002). Olumsuz yanlar ele alındığında, çocuk kendisini ihmal edilmiş ve sorumlulukları altında ezilmiş olarak hissedebilir ve çocuk otizmlili kardeşinin öfke nöbetleri gibi korkutucu davranışları karşısında korunmasız bırakabilir (Sage ve Jegatheesan, 2010, s. 194; Kaminsky ve Dewey, 2002, s. 225). Yapılan bir araştırmada otizmlili kardeşe sahip çocukların normal gelişim gösteren kardeşe sahip çocuklara göre daha fazla depresyon beyanında bulduklarını saptamıştır (Gold, 1993, s. 155). Orsmond ve Seltzer'in (2007, s. 314) aktardığına göre 5-20 yaş arasındaki otizmlili kardeşe sahip bireylerin %35'i kendilerini yalnız ve arkadaşsız hissetmektedir. Ayrıca bu bireylerin içselleştirme ve dışsallaştırma sorunları yaşadıkları da gözlemlenmiştir (Gau ve diğerleri, 2010, s.73).

Olumlu taraflar ise otizmlili kardeşe sahip ailelerde çocuğun aile bağlılığın yüksek olması, daha az rekabet içinde olması, erken olgunlaşma ve yaşının gerektirdiğinin üzerinde sorumluluk alma kapasitesine sahip olması şeklinde sıralanabilir (Kaminsky ve Dewey, 2002, s. 230; Chan ve Goh, 2014, s. 156). Bazı araştırmalar otizmlili kardeşe sahip çocukların davranışsal ve ilişkisel problemler yaşamalarına rağmen benlik algısı, sosyal yeterlilik ve sosyal alışma düzeylerinin yüksek olduğunu göstermektedir (Gau ve diğerleri, 2010, s. 74). Ayrıca otizmlili kardeşe sahip çocuklar kardeşlerinin farklılıkları nedeniyle deneyim zenginliği yaşamaktadırlar (Aronson, 2009, s. 50).

Otizimli kardeşe sahip çocuklar, yaş durumlarında göre de farklı özelliklere sahip olabilmektedir. Otizimli çocuğun kendisinden sonra veya önce doğmuş olması, ebeveynin diğer çocuğa/çocuklara yönelik davranışlarında farklılıklar oluşturabilmektedir. Yaş farklılıkları ile birlikte çocukların bilişsel ve gelişimsel düzeylerine bağlı olarak ihtiyaçlar ve beklentiler değişebilmektedir. Örneğin; 7-12 yaş arasındaki otizimli kardeşe sahip çocukların 13-17 yaş arasındaki otizimli kardeşe sahip çocuklardan daha az depresyon belirtileri sergiledikleri saptanmıştır (Gold, 1993, s. 155). Bir başka araştırmaya göre ise 6-11 yaş arasındaki kardeşlerin 12-16 yaş arasındaki kardeşlere göre daha fazla içselleştirme ve dışsallaştırma sorunları yaşadıkları belirlenmiştir (Verte, Roeyers ve Buysse, 2003, s. 194).

Yöntem

Bu çalışmanın amacı, otizimli kardeşe sahip çocukların aile içinde konumlarının ebeveynlerin görüşleri üzerinden yapısal aile terapisi bağlamında değerlendirilmesidir. Bu çalışmanın otizimli çocuğa sahip ailelere yönelik gerçekleştirilecek olan çalışmalara kaynaklık etmesi ve çeşitli mikro ve mezzo düzeyde müdahalelerde kanıta dayalı uygulamalara katkı sağlaması açısından önem arz etmektedir.

Veri toplamadan önce *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulundan 18.08.2020 Tarih 2020/20 Toplantı Sayı ve 6 No'lu Kararı* ile etik kurul kararı alınmıştır. Araştırma verileri 20 Ağustos-5 Eylül 2020 tarihleri arasında internet ortamında gönderilen soru formlarıyla toplanmıştır.

Araştırmacılar tarafından, soruların anlaşılabilirliği ve açıklığını gözlemlemek üzere, otizimli çocuğa sahip bir ebeveyn ile verilen yanıtların sorulan soruların yanıtlarını yansıtıp yansıtmadığını belirlemek amacıyla ön görüşme yapılmıştır. Sorularda bilimsel dil ya da terim kullanılmamasına özen gösterilmiştir. Araştırmada, fenomenolojik görüşme kullanılmış olup bu görüşme türünde katılımcının araştırma konusu ile ilgili olay ya da olayları algılayış, değerlendiriş ve kavrayış biçimlerinin ortaya çıkarılması esastır (Özdemir, 2010). Araştırmada nitel araştırma deseni kullanılmış olup, araştırmacılar tarafından hazırlanmış ve açık uçlu soruları barındıran yarı yapılandırılmış soru formunun Google Forms üzerinden otizimli çocuğa sahip ebeveynler tarafından cevaplanması sağlanmıştır. Ebeveynlerden elde edilen nitel veriler yapısal aile terapisi ekseninde ele alınmış ve çeşitli genogramlar oluşturulmuştur.

Araştırmada nitel örnekleme yöntemlerinden kotalı örnekleme yoluyla otizm tanısı almış bir çocuğa ve bunun ile birlikte normal gelişim gösteren bir çocuğa sahip ailelere ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu yolla gelişigüzel örnekleminin doğurduğu bazı farklılıkların örnekleme bulunması engellenmiştir.

Araştırmaya toplamda 44 ebeveyn katılım göstermiş olup, katılımcıların tamamı soruların tümünü cevaplamıştır. Ayrıca katılımcılara araştırma hakkında bilgi veren ve onamlarının alındığı bir onam formu sunulmuştur.

Araştırmada görüşülen ebeveynlerin gerçek isimleri kullanılmamış anne 1, anne 2, baba 1, baba 2.. şeklinde kodlanmıştır.

Yarı yapılandırılmış mülakat formları ile elde edilen nitel veriler, Salvador Minuchin tarafından geliştirilen ‘yapısal aile terapisi’ bağlamında ve bu yaklaşımın en temel aile değerlendirme aracı olan ‘haritalandırma’ tekniği temelinde analiz edilmiştir. Çalışmada Otizmlili çocuğa sahip ailelerde, otizmlili kardeşe sahip çocuğun hangi alt sistemlerde yer aldığı, bu sistemler arasındaki sınırların otizmlili çocuğa ve ebeveynlere bağlı olarak nasıl şekillendiği tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu tarz veri analizi, betimsel veri analizi olarak adlandırılmaktadır. Bu analize göre daha önceden elde edilen verilerin belirlenmiş temalara göre yorumu ve özeti yapılarak bir nitel analiz amaçlanmaktadır (Özdemir, 2010).

Bulgular

Otizmlili Çocuğa Sahip Ailelerin Ekosistemi

Otizmlili kardeşe sahip çocukların aile içindeki durumlarını anlamak için bireyin içerisinde bulunduğu çevre ile birlikte ele alınmasını savunan ekosistem yaklaşımı çerçevesinde ailenin alt sistemlerinde sorun yaratabilecek faktörlerin incelenmesi gerekmektedir. Ailelere yeni bireyin katılımı, ailenin dinamiğini ve yaşantısını değiştirebilmekte, özellikle bebeğin bir takım özel gereksinimleri var ise bu durum aile bireyleri için oldukça zor ve stresli geçebilmektedir (Aslan, Cihan ve Altın, 2014, s. 97). Otizmlili çocuğa sahip ailelerde ise çocuğa otizm tanısı konduktan sonra yorucu ve zor bir süreç başlamaktadır.

Otizmlili bireyler, öfke, kendi kendine zarar veren davranışlar, hiperaktivite, öfke nöbetleri ve ritüel kaygı davranışları gibi aile hayatında yıkıcı etkiye sahip olabilecek davranışlarda bulunabilmektedirler (Kaminsky ve Dewey, 2002, s. 231). Otizmlili çocuğa sahip ailelerde otizmlili çocuğun aceleci davranması, içine kapanık, tedirgin, uyumsuz, iletişime ve etkileşime kapalı olması ve kişisel bakım problemlerinin fazla olması gibi otistik davranışlar, özellikle çocuğun bakımını sağlayan anne üzerinde stres oluşturan faktörler olarak sıralanabilir (Hall, 2012, s. 113). Aile bireyleri içinde bir bireyde oluşan stres tüm bireyleri etkilemekte ve aile yapılarının fonksiyonlarının bozulmasına sebep olabilmektedir (Nichols & Schwartz, 2004, s. 175). Otizmlili çocuğun ihtiyaçlarının fazla olması, ebeveynin diğer çocuklarının ihtiyaçlarını karşılama kapasitesini riske atmaktadır.

Anne-39: “Diğer çocuğumuzun gölgede kaldığı doğrudur. Öncelikli durum otizmlili verildiğinden, diğer çocuk biraz kendi halinde bırakılmak zorunda kaldı hatta otizmlili çocukla mücadele ederken iş yeri battı diğer çocuk üniversiteden ekonomik nedenler dolayısıyla alındı. Üniversiteyi dışardan bitirdi. Otizmlili çocuk sahiplerinin bu yükü tek başına kaldırmaları mümkün değil, evde aile yaşantısı diye bir yaşantı kalmadı, 16 yaşına girince tarifi mümkün olmayan şeyler yaşıyoruz gergin cam çerçeve kırılıyor ev sahibi evden atıyor çocuk

kendine zarar veriyor. Evde kesici alet bırakmadı evde tereyağı bıçağı ile mutfak idare ediyoruz kısaca otizm ailenin tek başına başa çıkabileceği bir şey değildir. "

Otizmli çocuğa sahip ailelerde ebeveynler yoğun stres altında yaşamaktadırlar. Bu durum ailelerin baş etme becerileri ve sosyal destek düzeylerine göre değişiklik gösterebilmektedir. Ancak, özellikle anne üzerinde oluşan stres hem ebeveyn alt sistemini etkilemekte hem de eş, akraba gibi diğer alt sistemlere etki etmektedir (Minuchin, 1974, s. 63).

Anne-02: *"Evet. Çok fazla ilgi ve özveri istiyor otizm. Mecburen diğerlerine sen yapabilirsin deyip çekiliyorum kenara."*

Anne-04: *"Evet düşünüyorum. Çünkü otizmli çocuğuma daha çok dikkat ayırmak zorundayım."*

Anne-35: *"Bazen ihmal edebiliyorum normal gelişim gösteren çocuğum 5 yaşında kız. O kendi işlerini yapıyor öncelik otistik kızımda oluyor."*

Şekil 4: Dağınık Sınır Örneği

Anne = Otizmli Çocuk (Yakın İlişki)

..... (Dağınık Sınır)

Diğer Çocuk

Otizm, özellikleri ve yarattığı stres sebebiyle aile içindeki bireylerin birbirileri ile olan etkileşimini ve iletişimini olumsuz etkileyebilmektedir. Bu bakımdan otizmli çocuğa sahip olmanın normal gelişim gösteren çocuğa sahip olmaktan daha fazla sorumluluk gerektirdiği ve ebeveynlerin yaşamlarının çoğu zaman otizmli çocuğun gereksinimleri üzerinde şekillendiği görülmektedir. Ebeveyn fonksiyonlarının net olmadığı durumlarda anne-baba ile otizmli çocuk arasında yakın ilişki bulunmakta iken, diğer çocuklar ile dağınık bir sınır bulunmakta ve çocuğun ihmali söz konusu olabilmektedir.

Anne-27: *"Otizmli oğlumun eğitimi sürecinde sürekli takip ve birlikte olmak gerektiğinden, tabi ki kızımın isteklerini ötelemek daha sonra gideriz, daha sonra hallederiz dediğinde onu istemeden de olsa kendinden uzaklaştırıyorsun, daha sonra telafi etmek istediğinde bu sefer o istemiyor sen oğlunla ilgilen, bu da tabi ki sorun oluşturuyor. Onu yeteri kadar anlamadığımızı sanılıyor tabi ki hiçbir anne istemez ama ayrımcılık yapıldığı düşünülüyor özellikle normal çocuğun ergenlik döneminde buna dikkat edilmeli mümkünse babalardan destek alınmalı"*

Şekil 5: Açık Sınır Örneği

Baba | Anne : Diğer çocuk (Dağınık sınır)

----- (Açık Sınır)

Otizmli çocuk

Azalan ebeveyn-çocuk etkileşimi ile birlikte otizmlilerde kardeşler sahip çocuklar, ebeveyn alt sisteminin bir parçası olarak bu durumdan olumsuz etkilenmekte ve ihmal edilebilmektedir.

Anne-28: *“Evet normal gelişim gösteren çocuğumu ihmal ettiğimi düşünüyorum çünkü devletin bize sunduğu yardım yetersiz olduğu için ben daha fazla efor harcayıp diğer çocuğuma zaman ayıramıyorum hatta kendime de bu da beni ve çocuklarımı otizmlilerde olanı bile etkiliyor hatta tüm aile ve evremde nasibini alıyor.”*

Anne-13: *“Evet mecburen yetişemiyorum çünkü otizmlilerde oğlumun ve diğer çocuğun ihtiyaçları için çalışmak zorundayım beni kardeşleriyle paylaşmak istemeyen otizmlilerde oğlum sıkıntı çıkarıyor ve ödev yapmakta ve ders çalışmakta zorlanıyorum.”*

Aile içinde bir bireyin davranışı çabucak diğerlerini de etkilemektedir. Bireyin yaşadığı stres tüm ailenin alt sisteminin sınırları boyunca yansımakta ve tüm alt sistemler bu durumdan etkilenmektedir (Minuchin, 1974, s.63).

Otizmin aileler üzerindeki bir diğer etkisi de ekonomik maliyetlerin fazla olmasıdır. 2010 yılında yapılan bir araştırmada Amerika’da otizmlilerde çocuğun doğrudan ve dolaylı yollardan bir yıllık tıbbi bakım ve özel eğitim gibi harcamalarının 11.5 bin ile 60.9 bin dolar arasında değiştiği görülmüştür (Baio, 2014). Otizmlilerde çocuğa sahip olan ailelerin yaşadığı ekonomik stres ailenin alt sistemlerine yansımakta ve aile fonksiyonlarına etki etmektedir.

Anne-05: *“Sabır sınırlarının zorlandığı anlarda- ki azımsanmayacak sıklıkta- büyük kızımın sesi bile tahammül edilmez hale geliyor. ‘Kötü bir anne miyim ben?’ diye kendimi yargılamadığım bir gün bile yok. Çünkü günlük rutin yaşadıklarımı bana hevesle anlatmaya çalışan kızımın benden sık duyduğu cümle ‘annecim şimdi çok yorgunum, sonra...’”*

Anne-06: *“Evet, diğer çocuklarımı ihmal ettiğimi düşünüyorum. Otizmlilerde çocuğuma daha çok zaman ayırmak durumunda kaldığımdan diğer çocuklarımla yeterince zaman geçiremiyorum. Ama dengeli davranmaya da çalışıyorum.”*

Şekil 6: Dağınık Sınır Örneği 2

Anne = Otizmlilerde Çocuk (Yakın İlişki)

.....(Dağınık Sınır)

Diğer Çocuklar

Otizmlilerde çocuğa sahip ailelerde çocuğun aile yaşamına getirdiği ek streslerle, aile içi ve sosyal ilişkiler bozulmakta, ailenin ekonomik durumu olumsuz yönde etkilenmekte; pek çok anne baba artan düzeyde kaygı, depresyon, umutsuzluk yaşamakta, evlilik ilişkileri bozulmakta ve kişisel uyumlarında azalma olmaktadır (Bradford, 2010, s. 162).

Öte yandan otizmlilerde kardeşler sahip çocuklar, ailede otizmlilerde kardeşleriyle ilgilenme ve onu yönlendirme yükümlülüğünü de üstlenmektedirler. Bu

durum bu “normal” çocuklarda da farklı etkilere yol açmaktadır. Bu konuda ailelerin yaşadığı deneyimler aileden aileye ve yıllara göre farklılaşmaktadır.

Anne-41: “Otizmlı kızım var. Şimdi 16 yaşında. Erkek kardeşi 12 yaşında. Kardeşi küçükken ona zarar verebilir endişesiyle yakın takip ediyordum. Çünkü bazen severken heyecanlanıp parmağını sıkabiliyordu. Haliyle küçük çocuğum çocukluğunu pek yaşayamadı çünkü ablasının eğitimi için başta çok uğraştık. Oğlum sekiz dokuz yaşına geldikten sonra ablasının onun komutlarına uyduğunu gördüm. Ben bir şeyi yapmasını istediğim zaman yapmıyordu ama kardeşi bir şeyi yapmasını isteyince yapmaya başlamıştı. Aynı şekilde babasını da dinlemiyor ama kardeşini dinliyordu. Başlarda sosyalleşmesi için oğlumun onunla oynamasını istedim. Oğlum 10 yaşadıktan sonra çalıştığım için bazen ablasıyla birlikte kalma görevi, ona göz kulak olma görevi de yüklediğim zamanlar oluyor. Oğlum ablasına abilik yapıyor. Bazen ablasının normalleşip normalleşmeyeceğini sorguladığı oluyor; bazen onun kasıtlı olarak öyle davrandığını düşünüp kızıyor. Her iki çocuğumla da yakın ilişki kurduğumu düşünüyorum. Fakat babalarıyla ikisi de biraz daha uzak davranırlar.”

Kardeş alt sisteminde farklı sosyalleşme tipleri ve kardeş ilişkilerine diğer katılımcılar da işaret etmişlerdir. Kardeşten ebeveyn rolleri üstlenmesi istenmesi nedeniyle kardeş alt sisteminde de olumsuzluklar yaşanmaktadır.

Sonuç ve Tartışma

Otizmlı çocuğa sahip ailelerde sosyal hizmet uzmanları, yapısal aile terapisi ile birlikte aile bireylerinin güçlendirilmesi ve yaşam kalitelerinin artırılmasını ve otizmlı kardeşe sahip çocukların ihmalini önleme amacıyla aile odaklı sosyal hizmet müdahalelerinde bulunmalarına olanak sağlamaktadır.

Aile sisteminin bir parçası olarak kardeşler otizmden çeşitli şekillerde etkilenmektedirler. Otizm, ebeveynin zamanını, ilgisini ve kaynaklarını çokça talep eden bir bozukluktur (Bradford, 2010, s. 162). Ebeveyn olma, besleme, rehberlik etme ve kontrol etme kapasitelerine sahip olmayı gerektirir (Minuchin, 1974, s.57). Bu elementlerin miktarları çocuğun gelişimsel ihtiyaçlarına ve ebeveynlerin kapasitelerine göre değişmektedir. Bu sebeple otizmlı kardeşe sahip çocukların yaşam kaliteleri doğrudan ebeveyn davranışları ile ilgili olduğundan ebeveyn alt sisteminin sınırlarının açık bir şekilde belirlenmesi gerekmektedir. Otizmlı çocuğa sahip ailelerde, normal gelişim gösteren çocuklara yönelik ebeveyn fonksiyonlarının yeniden düzenlenmesi ile normal gelişim gösteren çocukların yaşam kalitelerinin artırma olanağını arttırabilmektedir.

Örnek olarak ailede babanın herhangi bir işte çalıştığı, otizmlı çocuk ve diğer çocukların genel olarak bakımlarının anne tarafından üstlenildiği bir aile ele alındığında ebeveyn fonksiyonlarının yerine getirilmesinde sorunlar oluşabilmektedir.

Şekil 7: Çalışan Baba ve Ev Hanımı Anne için Demogram Örneği

Baba | Anne : Diğer çocuk (Dağınık sınır)

----- (Açık Sınır)

Otizmlı çocuk

Annenin ebeveynlik fonksiyonlarının çoğunu otizmlı çocuk ile birlikte yerine getirmesi normal gelişim gösteren çocukların ihmaline sebep olabilmektedir. Bu durumda aile için farklı sınırlar oluşturulabilmektedir. Gau ve arkadaşlarının aktardığına göre otizmlı çocukla yaşamının psiko-sosyal etkileri üzerine yapılan birçok araştırmada, otizmlı çocuğa sahip ebeveynlerin normal gelişim gösteren çocuklara sahip ailelere oranla daha az katılım gösterdikleri, babaların ise çocuk bakımına annelerden daha az katılım gösterdikleri ortaya konmuştur (Gau ve diğerleri, 2010, s. 71). 1992 yılında yapılan otizmlı çocukların anneleri ve babaları ile ilgili bir araştırmada otizmlı çocukların zayıf yüz ifadeleri, sözel ve işaret iletişimindeki bozulmaların ebeveyn-çocuk etkileşimini azalttığını saptamışlardır (Gau ve diğerleri, 2010, s. 71).

İlk olarak babanın diğer çocuk/çocukların bakımlarını konusunda daha fazla rol üstlenmesi önem arz etmektedir. Anne otizmlı çocuk ile yakın ilişki içerisinde iken, babanın işten geri kalan zamanında, diğer çocuk/çocuklar ile yakın ilişki kurarak ilgili ebeveynlik fonksiyonlarını yerine getirmesi; normal gelişim gösteren çocukların yaşam kalitelerinin artırılması açısından oldukça önemlidir.

Şekil 8: İdeal Aile Demogramı

Baba = Diğer Çocuk/Çocuklar (Yakın İlişki)

Anne = Otizmlı Çocuk (Yakın İlişki)

Bir diğer alternatif ise akraba veya kardeş alt sisteminden bir bireyin, ebeveyn alt sistemine girmesidir. Bu durumda baba, aile bireyleri ile katı sınırlar ile ayrılırken akraba sistemindeki bireyin diğer çocuğun ve otizmlı çocuğun bakımı konusunda, kardeş sisteminden gelen bireyin ise otizmlı ve diğer kardeş/kardeşlerinin bakımı konusunda ebeveyn rolleri üstlenmesi beklenebilmektedir.

Şekil 9: İdeal Aile Demogramı 2

Baba | Anne = Otizmlı Çocuk (Yakın İlişki)

Akraba = Diğer Çocuk/Çocuklar (Yakın İlişki)

Veya

Baba | Anne = Otizmlı Çocuk (Yakın İlişki)

Ebeveynsel Çocuk † Diğer Çocuk (Açık Sınır)

Öneriler

Otizmlı çocuğa sahip ailelerde ebeveynlerin, akrabaların ve diğer çocuğun aile içinde hangi fonksiyonları yerine getireceği bireyler arasında açıkça ifade edilmelidir. Böylelikle aile içinde etkileşim ve iletişimin sağlıklı olması sağlanabilecektir.

Meslek elemanları, birbirilerine destek kaynağı olmaları amacı ile engelli bireylerin ebeveynlerini bir araya getirmek için çaba göstermelidir. Çünkü aynı dili ve kültürü paylaşan insanlar birçok yönden birbirilerine yardımcı olabilirler (Sage ve Jegatheesan, 2010, s.211). Özellikle ebeveynler başta olmak üzere aile bireyleri otizmin getirdiği zorluklar ve bunlarla baş etme becerilerinin paylaşılmasını aile sistemlerinin fonksiyonlarını yerine getirmesini kolaylaştıracaktır. Ayrıca bu araştırmanın sonuçları doğrultusunda meslek elemanlarına,

- Otizmlı kardeşe sahip çocukların otizm konusunda var olan bilgi düzeylerini artırıcı faaliyetlerde bulunulması,
- Aile terapilerinin ve aile danışmanlık hizmetlerinin kamuda yaygınlaştırılarak, teorik çalışma ve pratik uygulamaların geliştirilmesi,
- Otizmlı kardeşe sahip çocukların kaygı, depresyon ve istenmeyen davranışlarının tedavisi konusunda ailenin yönlendirilmesinin sağlanması,
- Otizmlı çocuğa sahip ebeveynlerin çocuklarını destekleyici rollerinin kolaylaştırılması,
- Ebeveynlerin baş etme ve sosyal becerilerini geliştirici birlikte boş zaman aktivitelere katılım gibi faaliyetlerde bulunmalarının sağlanması,
- Otizmlı çocuğa sahip ailelerin ekonomik ve sosyal kaynaklara ulaşması konusunda yönlendirici, bağlantı kurucu ve kolaylaştırıcı rollerini yerine getirmesi önerilmektedir.

Otizmlı kardeşe sahip çocuklar için de yönlendirici eğitici görüşmeler planlanabilir. Bunun yanında,

- Ebeveynlerin otizmlı çocuğun sorumluluğunu tamamen diğer çocuğun üzerine bırakmamaları konusunda programlar ve alternatif bakım programları düzenlenebilir.
- Otizmlı kardeşe sahip çocuklar, kaynaştırma eğitiminde rol alabilir ve farkındalık konusunda akran eğitimi de gerçekleştirilmesi önerilmektedir.

Kaynakça

- Allin, H., Wathen, C. N. ve Macmillan, H. (2005). Treatment of Child Neglect: A Systematic Review. *Can J Psychiatry*, 50(8), 497-504.
- Aronson, S. (2009). Am i my brother' keeper? Challenges for the siblings of autistic children. *Journal of Infant, Child and Psychotheeapy*, 8(1), 49-56.
- Aslan, Y. G., Cihan, H. ve Altın, D. (2014). Otizm Spektrum Bozukluğu Tanılı Çocuk Sahibi Annelerin Deneyimleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 96-111.
- Aykara, A. (2015). Zihinsel Engelli Kardeşe Sahip Bireylerin Yaşantılarının Değerlendirilmesi. *Doktora Tezi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksek Okulu.
- Baio, J. (2014). *Prevalence of Autism Spectrum Disorder Among Children Aged 8 Years*.
- Balçık, B., ve Tekinarslan, İ. Ç. (2012). Otizmlı Çocuklara Sosyal Beceri Öğretiminde Sosyal Öykülerin Etkisinin İncelenmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 165-190.
- Bradford, K. (2010). Brief education about autism spectrum disorders for family therapists. *Journal of Family Psychotherapy*, 21(3), 161-179.
- Chan, G. W., ve Goh, E. C. (2014). "My parents tolds us that they will always threat my brother differently because he is autistic'-Are siblings of autistic children the fogetten ones? *Journal of Social Work Praticce*, 28(2), 155-171.
- DSM-5. (2015), 10 30). APA DSM-5: www.dsm5.org/Documents/Autism%20Spectrum%20Disorder%20Fact%20Sheet.pdf adresinden alındı
- Gau, S. S.-F., ve diğerleri. (2010). Behavioral Problems and Parenting Style Among Taiwanese Children with Autism and Their Sibligns. *Pscyhiatry and Clinical Nuerosciences*, 64, 70-78.
- Gold, N. (1993). Depression and social adjustment in siblings of boys with autism. *Journal Autism Developmental Disorder*, 23, 147-163.
- Hall, H. R. (2012). Families of children with autism: Behaviours of children, community support and coping. *Issues in Comprehensive Pediatric Nursing*, 35(2), 111-132.
- Kaminsky, L. ve Dewey, D. (2002). Psychosocial adjustment in sibling of children with autism. *Journal of Child Pschology and Psychiatry*, 43(2), 225-232.
- Minuchin, S. (1974). *Families and Family Therapy*. Cambridge: Harvard University Press.
- Nichols, M. P. (2013). *Aile Terapisi Kavramlar ve Yöntemler* (O. Gündüz (ed.)). Kaknüs Psikoloji Yayınları.

Nichols, M. P., & Schwartz, R. C. (2004). Structural Family Therapy. In *Family Therapy: Concept and Methods* (pp. 175–203). <https://doi.org/10.1002/0470013370.ch43.2>

Orsmond, G. ve Seltzer, M. (2007). Siblings of individuals with autism spectrum disorders across the life course. *Mental Retardation and Developmental Disabilities Research Reviews*, 13, 313-320.

Özkubat, U., Özdemir, S., Selimoğlu, Ö. G. ve Töret, G. (2014). Otizme Yolculuk: Otizmliler Çocuğa Sahip Ebeveynlerin Sosyal Destek Algılarına İlişkin Görüşleri. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 33(1), 323-348.

Pak, M. D., ve Öztürk, B. (2019). Yapısal aile terapisi kuramı ekseninde “İstanbul Gelin” dizisinin analizi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(65), 1202–1208.

Sage, K. D. ve Jegatheesan, B. (December 2010). Parents socializing sibligh relationship in European American and Asian Amirecan Families of children with autism in the United States. *International Journal of Early Childhood Special Educaiton*, 193-213.

Tatlıhoğlu, K. (2018). Otomatik Düşüncelerin Çocuklukta Maruz Kalınan Ebeveyn Stilleri Açısından Yordanması. *Social Sciences Studies Journal*, 8, 760–769. https://doi.org/10.5005/jp/books/12912_27

Tohum Otizm Vakfı, (2010). *Türkiye’de Otizm Spektrum Bozuklukları ve Özel Eğitim Raporu*

Üstündağ, A. (2014). Yapısal aile danışmanlığı ve bir olgu örneği. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 14(33), 113-126.

Verte, S., Roeyers, H. ve Buysse, A. (2003). Behavioural problems, social competence and self-concept in siblings of children with autism. *Child: Care Healt Development*, 29, 193-205.

www.cdc.gov. (tarih yok). Center for Disease Control and Prevention. adresinden alındı

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]

10 th Years

[itobiad], 2021, 10 (1): 605-625.

Türkiye'de Gençlerin Siyasal Katılımı: Motivasyon Olarak Sosyal
Medya

**Political Participation of Youth in Turkey: Social Media as a
Motivation**

Özge ÖZ DÖM

Dr. Arş. Gör. , AYBÜ, Siyasal Bilgiler Fakültesi
Dr. Res. Assist., AYBU, Faculty of Political Sciences
oozdom@ybu.edu.tr , ozgeozdom@gmail.com
Orcid ID: 0000-0001-6569-2261

Yılmaz BİNGÖL

Prof. Dr. , AYBÜ, Siyasal Bilgiler Fakültesi
Prof. , AYBU, Faculty of Political Sciences
ybingol@yahoo.com
Orcid ID: 0000-0002-9077-6798

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 02.10.2020
Kabul Tarihi / Accepted : 07.03.2021
Yayın Tarihi / Published : 19.03.2021
Yayın Sezonu : Ocak-Şubat-Mart
Pub Date Season : January-February-March

Atıf/Cite as: Öz Döm, Ö , Bingöl, Y . (2021). Political Participation of Youth in Turkey: Social Media as a Motivation . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 10 (1) , 605-625 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/60435/804311>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Türkiye'de Gençlerin Siyasal Katılımı: Motivasyon Olarak Sosyal Medya *

Öz

Literatür temelde gençlerin siyasete karşı ilgisiz olduklarının; siyasetle ilgilenmediklerinin ve sadece yaşam tarzlarını doğrudan etkileyen konulara dikkat ettiklerinin altını çizmektedir. Ancak bu varsayımlar, siyasal katılımın değişen örüntülerini/ şekillerini ve gençlerin bu süre zarfında ulaşabilecekleri kanalların karmaşıklığını yanlış değerlendirmektedir. İnternet, maliyeti düşürerek ve dünyanın her yerinden bilgiye erişim olanağı sağlayarak siyasi katılım yelpazesini genişletmiş ve yeni siyasi katılım yolları açmaktadır. Gençler, siyasi partilere üye olmayabilirler, ancak sivil toplum gruplarında aktiftirler; genel seçimlere gitmeyebilirler ancak belirli konular hakkında görüş bildirmektedirler. Bu durum, gençlerin siyasi olarak aktif olmaları ve harekete geçmeleri için yeni fırsatlar sunmaktadır. Bu çalışmanın temel amacı internetin ve sosyal medyanın Türkiye'deki gençlerin siyasal katılımı üzerindeki etkisini görmek ve sosyal medyayı siyasi partilerin ve sivil toplum örgütlerinin genç üyeleri arasında siyasal katılım için bir motivasyon olarak analiz etmektir. Çalışmanın argümanı sosyal medyanın, gençleri, siyasi partilerin faaliyetlerini görerek ve okuyarak siyasi partilere katılmaya motive ederken; sivil/ kamusal görevleri teşvik ederek gençleri sivil topluma katılmaya motive ettiği yönündedir. Bu çalışma bu varsayımı değerlendirmek için AK Parti, CHP ve GoFor'dan (Gençlik Örgütleri Forumu) 30 katılımcı (her birinden 10 katılımcı) ile mülakat yapılmıştır. Argümanımızı ölçmek için 14 sorudan oluşan yarı yapılandırılmış bir görüşme formu oluşturduk ve sorularımız AK Parti ve CHP gençlik kolları yönetici üyelerine ve Türkiye'deki sivil toplumun temsilcisi olarak GoFor'un (Gençlik Örgütleri Forumu) yönetici üyelerine sorduk. Mülakatların içeriği MaxQda yazılımı ile analiz edilmiştir. Araştırmanın bulguları, Türkiye'de siyasi meselelere önem veren ve siyaset/ siyasi gelişmeler hakkında okuyan, araştıran ve bunlarla ilgilenen gençlerin çevrimiçi arenada da siyasi meseleleri okuyan, araştıran ve bunlara katılanlar olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Medya, Gençlerin Siyasi Katılımı, Dijital Çağ, Türkiye'de Gençlik, Sivil Toplum

Political Participation of Youth in Turkey: Social Media as a Motivation **

* Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Etik Kurulunun 15.03.2019 Tarih 2019/60 Toplantı Sayılı Kararı ile etik kurul kararı alınmıştır.

Abstract

The literature mainly underlines that young people are apathetic; they are not interested in politics, and they only give attention to the matters that directly affect their lifestyles. However, these assumptions miscalculate the changing patterns of political participation and the complexity of the channels that young people can reach in this time. The Internet has opened new ways of political participation by lowering the cost and providing the opportunity to access information from all over the world, enhancing the spectrum of political participation. Young people may not be members of political parties, but they are active in civil society groups; they may not hold general elections, but they do comment on certain issues. This situation provides new opportunities for young people to become politically active and mobilized. The main aim of this study is to see the impact of internet/social media on the political participation of youth in Turkey, and to analyze the social media as a motivation of political participation among the young members of political parties and civil society. The main argument is that social media motivates young people to participate in political parties by seeing and reading about their activities while motivating young people to participate in civil society by encouraging civic duties. To investigate this, we made an interview with 30 executive members (10 from each organization), from AK Party, CHP, and GoFor (Gençlik Örgütleri Forumu) and analyze the content via MaxQda software. The finding of the study is that young people who tend to care about political issues and the ones who read, research, and become engaged in politics are also the ones reading, researching, and engaging in political issues in the online arena in Turkey.

Keywords: Social Media, Youth Political Participation, Digital Era, Youth in Turkey, Civil Society

Introduction

Brady defines political participation as “action by ordinary citizens directed towards influencing some political outcomes” (1999, p. 37). In that manner, not only offline participation channels but also online acts become important in the digital era. Political participation broadens its walls to include activities such as demonstrations and nonconventional forms of participation encouraged by and evolved through digital technologies and

---

** This study is financially supported by The Scientific and Technological Research Council of Turkey (TÜBİTAK) via 2211-A Grant Programme.

This paper is based on the Ph.D dissertation titled “CONVENTIONAL VS NONCONVENTIONAL FORMS OF POLITICAL PARTICIPATION: MOTIVATIONS BEHIND POLITICAL PARTICIPATION OF YOUTH IN TURKEY”

social media, where expressing themselves matters more than influencing decision-making (de Zúñiga, Jung &Valenzuela, 2012, p. 320).

As the media becomes more digitalized, communication patterns change and open new ways for young people to engage in politics. Nowadays, it is easier to connect with other people, and political knowledge circulates more and more. This situation provides new opportunities for young people to become politically active and mobilized as analyzed in the studies of Bennett, 2008 and Delli Carpini, 2000. The important point here is the fact that, even though young people do not intend to participate in politics, when they use digital media tools, they are learning participation skills and acquiring knowledge about politics (Quintelier and Vissers, 2008; Smith, Schlozman, Verba, and Brady, 2009). So, it is possible for young people to become politically active in the process, even though they do not consciously make that choice at the beginning. In that point, both the users and providers of the digital media have been transforming through time while communication infrastructures have been changing. Jenkins and Deuze underline the term “convergence culture” at that point; with that term, they emphasize that users have gained new opportunities to be heard, share information and know more about the world; and the providers of media have started to search for new techniques and opportunities to reach more and more people by using different channels (2008, p.6). Nowadays, more and more young people have been using the digital media tools to express their thoughts and Jenkins coin the terms “a participatory culture” to emphasize that these people feel connected to other people via sharing their feelings and feel important to these community via sharing (Jenkins and Ito, 2015).

The scholars underline that more than ever, with the help of blogs, social network sites, user-generated news, and specific websites, individuals become more engaged in politics to influence the government (Mossberger, Tolbert & McNeal, 2007; Valenzuela, Park & Kee, 2009).

This study analyzes the political of youth in digital era, and use social media as one of the main motivators of political participation among young individuals. The main aim of this study is to see the impact of internet on the political participation of youth in Turkey, and to analyze the social media as a motivation of political participation among the young members of political parties and civil society. The main argument is that social media motivates young people to participate in political parties by seeing and reading about their activities while motivating young people to participate in civil society by encouraging civic duties.

Conceptual Framework

Youth

The term “youth” should be described to draw the line of the study and to focus on the targeted group in a specific way. In general, youth is seen as the

stage in the life, it is defined and understood within the age limits; however, what is important for this study is to describe the term in terms of their sociological connotations and provide a deeper meaning. One side of literature defines the term in reference to its biological structure (Marcues 1969, cited in Kentel 2005), and sees youth as a secondary group of citizens, underlying that youth is a socially constructed category in human life. It is constructed because it divides the adult, the previous generation from itself; and has its own characteristics on the base of the aging on the basis of socioeconomic factors (as cited in Kentel, 2005, pp. 11-17).

The common characteristic of the term "youth" is that each and every generation has the desire to be different from the previous ones, they underline their differences and make their own distinct characteristics; and this is highly related to cultural and socioeconomic developments (cited in Kentel, 2005, p. 13). So, it can be suggested that youth, as a category cannot be seen the homogenous entity, but as heterogonous groups of young people.

Also, in his article, Arnett (2014) underlines the new understanding to the youth as an "emerging adulthood" which emphasizes the importance of the culture and its attributes to the adults. The young people from different societies do not share the same attributes, and expect same things for themselves. So, it is underlined that young people feel like adults when they start to feel that they have the characteristics assigned to be an adult in the society in which they live, rather than a certain age range. Cultural constructions seem to be the most important issue at that point (Fierro Arias and Moreno Hernández, 2007, p. 478). So, there cannot be one-absolute definition of the youth, because the transition period differs from one culture to another (Arnett, 2004, p. 21).

In this study, youth is studied as a generation as Kentel underlines, and it is accepted as a cultural construction (socially constructed) as Arnett underlines.

Political Participation and Youth

Verba and Nie draw a picture of what is the perhaps widespread use of the term: "Political participation refers to those activities by private citizens that are more or less directly aimed at influencing the selection of governmental personnel and/or the actions they take" (1972, p. 2). They list four types of political participation as voting, campaign activity, cooperative activity, and citizen-initiated contacts (1972, pp. 46-48).

According to Brady, political participation contains the activities of citizens with the intention to influence the government actions and political outcomes (1999, p. 737). Verba, Schlozman, and Brady (1995), while combining the rational choice theory (Downs, 1957), socioeconomic status modes (Verba & Nie, 1972), and the mobilization model, built a civic voluntarism model to understand political participation. This model

suggests that when citizens are asked to join political causes and have the necessary resources to do it, they participate. Resources include time, money, and cognitive abilities. In addition to these resources, internal political efficacy is an essential incentive for participation. The different sources of financial, human, and social capital ultimately reduce the cost of participation.

It is underlined by many scholars that there has been a rise in the non-institutionalized political participation (Dalton, 2008; Inglehart & Catterberg, 2002; Norris, 2002), as Internet activism has become the significant channel for political participation in contemporary democracies (Norris, 2001; Norris et al., 2005; Stolle et al., 2005 as cited in Kriesi, 2007). Some scholars suggest that these new noninstitutionalized forms of political participation grant new opportunities for the younger generations, who have been characterized as 'monitorial', 'post-materialist', and 'critical' (Inglehart, 1997; Norris, 1999). Monitorial participants are the ones who need to be part of the political process as they see fit without being part of the traditional political organizations (Hooghe & Dejaeghere, 2007, pp. 250-251). Some scholars, such as Henrik P. Bang and Eva Sørensen (2001) state that younger generations are more likely to engage in the decisions related to their everyday lifestyles, leading them to be "everyday makers" while avoiding institutionalized traditional organizations. In line with these arguments, post-materialists also claim that post-materialist citizens choose to engage in politics via individualized ways rather than institutions (Inglehart, 1997). So, as Norris underlines in her studies that young citizens still want to be part of the political decision-making process, but not in a traditional, institutionalized way (1999: 2002). As stated in their book, younger generations are assumed to be more skeptical about the traditional forms of political engagement (Zukin, Keeter, Andolina, Jenkins, & Delli Carpini, 2006).

Youth Political Participation in Turkey

According to Erdoğan (2003, pp. 28-29), Turkish youth suffers from not getting a chance at political participation. It is indicated in his study that, rather than voting, the participation of the youth in conventional and unconventional forms of politics is low. The reasons why youth fail to participate in politics in the literature are regarded mainly as sociological, economical, and demographical, and the author also adds education, working status, and gender as the main factors.

According to Oktar (2001, pp. 27-36), obstacles encountered by the youth in Turkey can be explained by the "iron triangle" analogy. The first edge of the triangle is a family in which young people have no habit to express themselves. The second is an educational system with a mechanical structure that does not give them any chance to express themselves. The third is a state bureaucracy that prevents participation rather than encouraging it.

Neyzi divides the public discourse of youth into three periods in the Republican era. He distinguishes the 1923-1950 period as when young people were portrayed as educated elites in the newly-emerged nation, the 1950-80 period as correlated with student movements among leftists and rightists and as threats to nations, and the post-1980 period as a time when the main discourse about the youth was shaken, and they were portrayed as apolitical consumers. With the rise of social media and the internet, youth found new ways to express their thoughts (2001, pp. 412-414) Primarily, the young people have felt excluded from institutional domains in terms of politics. They have found new alternatives and different forms of political mobilization thanks to new communication technologies.

One of the important issues here is the visibility of the youth in the political arena. This visibility is significant in parliament when it comes to youth believing in the conventional forms of political participation. As is the case in every form of political participation, presence ensures representation. In that manner, the political participation of the youth in Turkey, April 16th, 2017 stands is an important turning point when the constitutional amendment lowered the age of eligibility for running in parliament to 18. This seems to be an important attempt to inspire young people to participate in politics and enhance the democratic culture of the country.

By definition, civil society is embedded in democratization, so it cannot be limited only to the impact of the state. There is a need to create a barrier between civil society and the state to expect civil society to function properly. With the multi-party system in Turkey, the first steps towards this sovereignty of the civil society have begun. However, the functioning of the labor unions as the first attempt of sovereign civil society did not reflect the fully-independent organization, but their work domains were determined (Karaman, 1990, pp. 10-11). Thus, the state stands as the main obstacle for the development of civil society in the country. From the 1940s to the coup of 1960, there was rapid improvement in civil society. After the coup, the new constitution helped to promote the development of civil society with the legal framework. However, the very idea of the coup was itself undemocratic. Then, after the 1980 military coup, the new constitution was written, and its main issue was the survival of the regime and the state, underlying the predominance of the state over civil society. In the 1990s, the main issue became the state's reluctance to hear the different segments of society and its pursuit of the goal of maintaining the power of the state dominating the civil society (Karaman & Aras, 2000, p. 58).

As the pillars of democracy, the sample of this study is selected from the young members of political parties and civil society organizations to understand the future of democracy in the country.

Participation in the Information Age: New Opportunities for Youth

The institutional roots of participation have declined, and are less and less preferred by the youth. They are concerned with the “causes”, not the collectives. One of the important reasons behind this is the weakened role of strong identities. As Melluci states, the relationship between biography and biology/lifecycle has been weakened, diversifying consequences and possible trajectories. Until modern times, a person’s lifetime consisted of clear and determined cycles; however, now, individual biographies are primarily reflexive, individualized constructions in which identities are no longer ‘strong’ (as cited in Rossi, 2009, p. 469). As Manovich underlines, “new media” combines two different histories of media; analog and digitalized. With the new media, users have the chance to make their own preferences, and to choose with whom they will interact. New media enhances the cultural networking (2003).

The literature about youth political participation mainly accepts that young people have apathy towards formal politics, and are reluctant to participate in politics in general. They are portrayed as the ones who do not want to know and care about the politics anymore (Delli Carpini, 2000; Galston, 2001; Levine & Lopez, 2002; as cited in Kovacheva, 2005). However, in contrast to the classical view, there is a new understanding regarding youth political participation, one identified with values and active involvement (Mitev, 1982; as cited in Kovacheva, 2005). It is claimed that they are more motivated to deal with a single issue and to create an environment giving them a chance for self-representation. So, the so-called apathy can only make sense of voting in some countries, but as Kirby & Kawashima-Ginsberg state there is an undeniable interest for young people to be part of political activism (2009). Also, this discussion is related to the “digital immigrants ve digital natives” paradigm; while digital natives refer to the ones who were born into digital age, digital immigrants are the ones who met with the digital era in their adulthood. So, their perspectives regarding the political participation of the youth is naturally different although there are some continuum (Wang, Myers & Sundaram, 2013).

Today, young people tend to become active in politics when they want to encounter specific ideas and projects through specific networks that allow them to share their identity. There have been primarily three reasons behind this in the literature; first, young people usually do not own a house or stable residence, so it is difficult for them to engage in political participation. Secondly, young people prefer new social movements and activities rather than conventional political practices; they tend to care more about single-issue politics. Thirdly, young people are usually claimed to have a negative attitude towards political processes and do not trust them. They usually do not desire to engage in politics with conventional forms; they are more attracted to new forms of political participation. These new forms, as well as

and cause-oriented participation, may not always be seen as political forms of participation, but in this frame, “personal is political”. It can be stated that “although some of the newer forms are less ‘political’, they are still valuable indicators for measuring young people’s political participation.” (Quintelier, 2007, pp. 165-167). The Internet provides greater autonomy to the ones wanting to organize themselves by promoting the involvement of groups and individuals from outside the Institutional area (Castells, 1997). The Internet makes it easier for people to adapt more quickly to the events than political parties and institutions of democracy due to horizontal organization structure, the usage of symbolic resources, and decentralized modes of functioning (as cited in Anduiza et al., 2009, p. 864).*

Therefore, many scholars argue that young people choose less to become members of political parties and less to be involved in formal political debates but rather to participate in single-issue movements and networks (Della Porta & Mosca, 2005; Norris, 2002). They claim that young people are interested in politics but in a different way than previous generations. Norris (2002) in her book talks of ‘a phoenix rising from the ashes’, referring to the fact that disengagement from traditional, conventional, and ‘old’ forms of participation appears to have created new resources that feed on innovative, unconventional, and ‘new’ forms of participation. They may not become members of political parties but are active in non-governmental groups; they may not go to the general elections but will express their opinion about specific issues.

The Internet has opened new ways of political participation by lowering the cost and providing the opportunity to access information from all over the world, enhancing the spectrum of political participation. It is acknowledged by many authors that the Internet is a new public environment, which offers a wide array of opportunities for social and political behavior (Bennett 2000; Kann et al., 2007; Shah et al., 2001; as cited in Anduiza, Cantijoch & Gallego, 2009). As stated, it is easy to build a website and express opinions on a certain issue; e-mail campaigning is a fast and cheap way to spread information and gather support (Anduiza et al., 2009, p. 869).

The techno-deterministic approach suggests that the use of the Internet affects political participation. It is presumed that using the Internet and becoming familiar with its patterns pushes people to use the Internet for political participation in a specific way. The Internet reduces the cost of participation and opens a way for people to communicate with each other in the following ways: one-to-one, one-to-many, or many-to-many. Internet provides an opportunity for people to make a change, and stand a point. This may result in harsh responses from the governments, however this is a

* For the critics of these arguments please see; Morozov, E. (2011). The net delusion: How not to liberate the world. Penguin UK.; Fuchs, C. (2021). Social media: A critical introduction. SAGE Publications Limited.

change in political arena, and it will take time to adjust like any other major changes (Shirky, 2011).

A voluntaristic perspective states that political participation steers the use of technology; online political participation is then expected to mirror offline political participation. The basic idea is that people will not change their political participation just because new opportunities have been created. This fits with the idea of reinforcement (Kraemer et al., 1989); the ones that visit political party websites will mostly be the same ones that attend political meetings and party congresses. Young people who read about politics in newspapers will read about it online; the ones that read about sports will not suddenly decide to visit websites providing political information.

The following relations between the Internet and political participation can then be proposed:

1. Technology changes political participation. From the techno-deterministic perspective, one expects that a high level of Internet use will enhance political participation online.
2. Political participation guides technology use. The voluntaristic perspective states that the offline participation of young people will be reproduced online; offline traditional political participation will lead to traditional online participation.

These assumptions can be traced via social media. With the diffusion of social network sites (SNS) such as Facebook and MySpace, social media has become one of the most popular Internet services in the world. SNS are online services that allow users to create an individual profile, connect with other users – usually, people know offline – and navigate through these networks of contacts (Boyd & Ellison, 2008, p. 211). Social networking technologies had matured, and people became more comfortable using them.

The main issue here is the question of whether this social media usage leads to political outcomes or not. Based on the psychological approach, if political knowledge increases, so does political participation. Social media makes it easier for individuals to discover information about the things going on around them and around the world; therefore, they are expected to become more involved in politics. Despite this assumption, the results are complicated. Some studies have underlined positive relationships between social media use and political participation (Gil de Zúñiga et al., 2012, p. 322), while others have found no relationship whatsoever between them (Baumgartner & Morris, 2010, p. 25).

According to Habermas (1991), information, citizenship, government, and the public sphere are interconnected through mass media. If we look at Web 2.0 and social media from Habermas' public sphere perspective, we can regard them as facilitators of a deliberation space, where people can

exchange ideas freely. In this context, the term cyberdemocracy is introduced as a technocultural goal that intends to create a “healthy public sphere” by providing people access to political advice, analysis, criticism, and representation through communication media. Though Web 2.0, social media, and the Internet have the potential to promote a Habermasian public sphere (Habermas et al., 1991), and authors such as Fernback go so far as regarding the Web as a “new arena for participation in public life” (1997, p. 37), there are issues that should be considered by any “networked nation” regarding the limitations of Web 2.0 and social media as facilitators of social communication. However, some authors underline the lack of empirical analysis and validity on Habermasian public sphere on digital area. Also, for some, Habermas’ conceptualization on public sphere is problematic and they argue that some institutional preconditions such as active civil society, free media outlets to ensure the democracy in the society. So, rather than the public sphere itself, the conditions that this sphere nourished in matter when coming to effective use of social media (Dahlberg, 2004).

Political values are changing, and so is the definition and the content of the political activity. Therefore, so is political participation. Needless to say, the definition of Verba and Nie is no longer covering the framework of political participation, especially with regard to youth participation. Now, we need to think about passive forms of political participation, participation in the social environment, and the activities not specifically aiming to influence or change the decision-making process.

Research Design

The main research subject of the study is to evaluate the importance of internet and social media on the political participation behaviours of the young members of society. The main argument is formulated as social media motivates young people to participate in political parties by seeing and reading about their activities while motivating young people to participate in civil society by encouraging civic duties.

In order to test this main argument, we formed semi-structured interviews with 14 questions. These questions were formed to understand the views of the young members of the society on the political participation and political participation channels. Ethics committee approval was obtained with the decision of Ankara Yıldırım Beyazıt University Ethics Committee with regard to the interview. We asked these questions to the executive members of the AK Party and CHP’s youth branches and the executive members of GoFor as the representative of civil society in Turkey. We chose executive members because we wanted to explore the inner environment of the political parties and the civil society organization. Also, we wanted to hear the views of young members who were only volunteers before, and then became executive members. We thought the executive members can provide us all the information we need to know about these selected institutions.

In total, we met with 30 participants from Ankara and İstanbul because executive members of the selected political parties and civil society organization were residents in these cities. Every interview lasted about 45 minutes. In these interviews, we used an audio recorder, and all the interviews have been transcribed manually. We uploded these transcripts to MaxQda software. We searched for the words of “internet, social media, social network sites, news, Instagram, Facebook, Twitter, and digitalized age” in these transcripts, and the software found the sentences with searched words and we listed all these sentences. The content was scanned and analyzed with MaxQDA 2018 software. There are mainly seven motivations that we studied, but this paper only covers the results regarding the social media.

We chose AK Party, CHP, and GoFor because when we started to study in this subject at the end of 2016, the power party in the parliament was AK Party, and the main opposition party was CHP. Because we wanted to investigate the motivations for political participation, it seemed logical to study the power party and main opposition party. As a civil society, we chose to study GoFor because GoFor (Gençlik Örgütleri Forumu: Youth Organizations Forum), working with a right-based approach in addressing the youth policy in Turkey, is a common platform of youth organizations acting together. So, this platform presented us the diversity we are looking for in this study.

Analysis

Youth Branches: AK Party and CHP

The main argument regarding social media is that social media motivates young people to participate in political parties by seeing and reading about their activities while motivating young people to participate in civil society by encouraging civic duties.

In this chapter, interviewees will be named with “A” if they are the members of AK Party’s youth branches, “C” if they are the members of CHP, and “G” if they are volunteers of GoFor.

AK Party

A1 underlines the effect of the things we see in social media and how it motivates those reading or seeing them:

“I know many curious, hard-working young people who come to read rights from social media, I don't know the situation now but you are touching a section through social media that you can't influence from the TVs”

“There is something like that television and the media do not report everything. Twitter reports them all, good or bad. And you can see the reaction of the people very easily, the things they said, what they did and what they did not ... Let's say that something happened, the public's reaction

to this is necessary. We learn this kind of information from Twitter, and obviously, it motivates us because it allows us to tidy up more.” (A5)

A2 emphasizes that it is now easy to access any news through social media, and the main purpose of Twitter and Facebook, especially, evolved from sharing something to following the political agenda, while Instagram is primarily used for personal posts:

“I saw their work on social media, I was already following the AK Party. I use social media actively. I have a Twitter and Instagram account. (I don't share anything from Facebook.) I'm using Twitter purely to follow the country's agenda. ... Twitter agenda items, TTs, are helpful to follow the country's agenda. If I see an injustice, I would criticize it even if it was my own party, so I had even left the party. Usually, when I see something I feel the need to express ideas.” (A2)

“The first thing people do in order to obtain information is to go into hashtags and learn the details of the event and analyze it. One has his own view, he sees a hashtag outside his own view and looks at everyone's opinion. I use Twitter for purely political aims.” (A4)

Also, the young people we interviewed state that they mostly do not watch TV for following the country's political agenda because they do not believe in the impartiality of TV programs anymore; as A2 states in that manner that

“I'm not watching TV. Because I see television away from me, most programs are empty. There are channels focusing around a continuous view since there are no dissenting channels, it does not seem objective. Especially I am trying to follow the agenda on Twitter. I follow the agenda abroad, through newspapers on Twitter (Anadolu Agency).”

“I use social media very well, I follow Twitter, I do this often, but I can not say that I follow the whole agenda from there. I'm trying to watch all the channels on TV. No such thing as neutrality in Turkey, this also applies to the channel. Everyone has a case, but there must be neutral media, for justice. Social media sets justice in Turkey. Social media is the beginning of news, the entrance of the event. After the smartphones, the TV era was over.” (A3).

Some young members appreciate the importance of social media in encouraging people to take a stand; however, some believe that it matters more for visibility:

“I was inspired by the news, social media and the environments I was in and found myself here. We have made major supports on the spread of the hashtags on social media and opening the eyes of the citizens. Home visits, brochures were distributed, major brochures were distributed to raise public awareness in the squares. Such things are not effective enough to change people's views.” (A4).

A7 states that although the party uses social media in an active way, s/he thinks that the opposition party is better in using it:

“We have a social media unit in our commission. ... On social media, the opposition parties can make more noise. Because they have more to contend with. Ours is nothing more than sharing our activities. Because we don't see it as a battlefield. Some see it that way. Especially during this election period, we witnessed them very much. You know we're not doing anything. It caused an argument to ourselves. Let's just say we're using it to announce what we do and make our voices heard. But social media is actively used.”

Among ten interviewees in AK Party, only one (A8) thinks that social media does not have any effect on political participation. As s/he states:

“I do not believe that social media contributes (motivates). Maybe other parties benefit more from social media.” (A8).

CHP

As in the case of the AK Party, social media, Twitter, especially, seems to be the most favored source for following political agendas.

“I'm sharing especially via Twitter. I'm making political shares. Right now I'm already working on an election. After the Gezi Events of 2013, social media is more encouraging for politics, especially for those who use Twitter. I follow the Turkish and foreign agenda via Twitter.” (C5).

“I share my world view as much as I can fit 240 characters on Twitter. I used social media accounts to encourage people to register to the party. I already have access to any information I want from social media. Since I follow news sites from social media accounts, the easiest thing is to get healthy information from Twitter.” (C7).

“I use social media mostly to share on the political agenda. When I'm going to share on a political point, Twitter comes first, followed by Instagram. We discussed and acknowledged the importance of social media in an environment where social media became widespread and especially affected the elections.” (C10).

As in the case of AK Party, the young members of CHP also underline the importance of social media for motivation on political participation:

“Let me talk about membership first: Membership, in general, is through care. Our friends who like to see our activities and who want to participate in our activities are demanding from us. They are especially affected by social media.” (C4).

“We use social media to reach out to the masses and to introduce ourselves to the public better. Social media motivates participation.” (C6).

They, however, unlike the youth of AK Party, give importance to follow the news through TV or newspapers:

"I usually look on TV. In Twitter, I follow Duvar and, Sendika.org or something like a socialist workers' magazine. I gave up talking about politics in social media." (C2)

"In general, let's say to follow social media. Other than that, there are major internet news portals, mainly to look at those places. On the weekends, let me say that I mostly look at the tabloid paper. Similarly, I follow the international agenda through social media channels." (C10).

Only one of the interviewees thinks that social media does not motivate her/him to be more politically active; s/he posts political content because s/he is political and explains:

"I use Twitter, especially in the political sense, no one reads the news anymore. You can learn more easily with short tweets. Twitter is a little more than a news retrieval tool for me. In fact, if we say Facebook, it is also almost political; I take only one Instagram as my own. I try not to make much political sharing there. I use Twitter and Facebook politically. I mean, yes, but does it add extra motivation? No. On the contrary, my shares are political because I am political." (C3).

Civil Society: GoFor

G1 points out that s/he experienced undesired outcomes by posting political views on social media:

"Previously, I used social media for my work and for political reasons. Of course, this led me to an inevitable process. I came across the great reality of society. Even if your discourse and the work you do is meaningful, they make you a target for your political work. I've been labeled as a terrorist 3 times where I live. For ridiculous reasons. With all the good things I've done, I have declared as a traitor due to my political criticism."

Maybe because of the impact of such examples mentioned above, G8 points out that sharing political content is not appropriate on social media:

"I actually use social media to spend time just like this. I don't expect anything in terms of political content to chat with my friends. We are already students, we can do nothing by making political content."

Like the young members of political parties, GoFor members also show that they follow the political agenda via social media and the sources they find online:

"I have a look at the Internet newspapers of all opinions, and I also follow the world agenda from Internet newspapers." (G1).

"We use social media in the most active way possible. We carry out the activities of our association through Facebook, Twitter, and Instagram, and advertising our association on various platforms. Today is technology age so I follow various news sites, various applications through social media, instead of newspaper magazines." (G2)

“My goal of using social media is to learn the news in the country where I live, to get the most accurate information, not from television, but from sources that offer as accurate news as possible.” (G4)

“I’m comparing the news now because every media source says something different. I love reading newspapers online. There are websites of different newspapers on the Internet, I follow them. I’m looking at the news from Facebook. Every minute of my day, I almost try to get some news.” (G5)

G3, on the one hand, underlines that social media does not motivate young people to participate; s/he sees the current political situation in Turkey as depressing, and knowing about political developments makes him/her feel less encouraged and motivated to participate in politics. S/he states that:

“I usually follow the agenda abroad on BBC News or on the Internet. I do not want to follow the current agenda of Turkey because it is not too good. I do not watch, I do not follow much to keep my morale and motivation.”

G6, on the other hand, underlines the importance of social media to motivate young people by saying: “I use social media more as a news medium. Social media positively affects political participation.”

“The youth organizations forum is also very active in using social media accounts. We constantly stream information to our members via mail, Twitter, Facebook, and Instagram. I use all my social media accounts and try to use them as actively as I can.” (G9).

Conclusion

As stated before, we searched for the words of “internet, social media, news, Instagram, Facebook, Twitter, and digitalized age” in the transcripts of the interviews, the software found the sentences with searched words and we listed all these sentences. The content was scanned and analyzed with MaxQDA 2018 software. Each sentence has been analyzed to see whether or not social media motivates young members of political parties and civil society organization for political participation. Based on this research, we can say that due to the widespread usage of smartphones and development in digital media, it seems like young people have been gaining participation skills and becoming increasingly knowledgeable in the political arena, as mentioned by Quintelier & Vissers, 2008; Smith, Schlozman, Verba, & Brady, 2009. By reducing the costs of participation, social media opened the information open to all; thus, it can be suggested that young people now understand the risks and gains coming from social media and act accordingly. As in the case of GoFor, although they use social media to motivate people by sharing their work to impress them, they show some reluctance to become more political in social media. Unlike them, young people in political parties are more open to sharing their political views and using social media as a tool to recruit new members.

However, what we see here is that people already engaged in political issues are the ones visiting the political sites; as a voluntaristic perspective states, political participation guides the use of technology. Online political participation mirrors offline political participation, so people will not change their political participation just because new opportunities have been created. This idea fits the idea of reinforcement (Kraemer et al., 1989): the ones that visit political party websites will mostly be the same ones that attend political meetings and party congresses. Young people who read about politics in newspapers will read about it online; the ones that read about sports will not suddenly decide to visit websites providing political information. There are exceptions to this, of course, but seeing and reading about political issues or things that have a direct impact on their life does not guarantee the political involvement of young people.

Both in the case of AK Party and CHP, and GoFor, it is seen that seeing and reading about the political issues or the things that have a direct impact on young members' lives does not guarantee the involvement of young people. However, what we see here is that people already engaged in political issues are the ones visiting the political sites; as a voluntaristic perspective states, political participation guides the use of technology. Online political participation mirrors offline political participation.

In terms of social media, we underline that social media's influence differs regarding the young members of political parties and civil society. We initially thought that members of the political parties were mostly motivated through seeing the activities and writings of political parties on social media, while members of civil society were mainly motivated by their sense of civic duty when seeing things on social media. However, what we see is that for both the members of conventional political participation and nonconventional political participation, the visibility of the news, problems, and issues does not guarantee the involvement of young people in the political scene. It seems that young people who tend to care about political issues and the ones who read, research, and become engaged in politics are also the ones reading, researching, and engaging in political issues in the online arena. This finding reflects the voluntaristic perspective, which states that political participation guides the use of technology. Online political participation mirrors offline political participation. Consistent with this finding, the young members of GoFor also show little interest in being active in the political scene in both offline and online platforms.

References

- Anduiza, E., Cantijoch, M., & Gallego, A. (2009). Political participation and the Internet: A field essay. *Information, Communication & Society*, 12(6), 860-878. <https://doi.org/10.1080/13691180802282720>
- Arnett, J. J. (2014). *Emerging adulthood: The winding road from the late teens through the twenties*. Oxford University Press.
- Bang, H., & Sørensen, E. (2001). The everyday maker: building political rather than social capital. In *Social capital and participation in everyday life* (148-162). Routledge.
- Baumgartner, J. C., & Morris, J. S. (2010). MyFaceTube politics: Social networking web sites and political engagement of young adults. *Social Science Computer Review*, 28(1), 24-44. <https://doi.org/10.1177/0894439309334325>
- Bennett WL. (2008). Changing citizenship in the digital age. In: Bennett WL (ed.) *Civic Life Online: Learning How Digital Media Can Engage Youth*. Boston, MA: MIT Press, 1-24.
- Boyd, D. M. & Ellison. N. B. (2008). Social Network Sites: definition, history and scholarship. *Journal of Computer-Mediated Communication*, (13), 210-230. <https://doi.org/10.1111/j.1083-6101.2007.00393.x>
- Brady, H. E. (1999). Political participation. *Measures of political attitudes*, 2, 737-801.
- Castells, M. (1997). *The Power of Identity*. Basil Blackwell, Oxford.
- Dahlberg, L. (2004). The Habermasian public sphere: A specification of the idealized conditions of democratic communication. *Studies in social and political thought*, 10(10), 2-18.
- Dalton, R. J. (2008). Citizenship norms and the expansion of political participation. *Political Studies*, 56(1), 76-98. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9248.2007.00718.x>
- Della Porta, D., & Mosca, L. (2005). Global-net for global movements? A network of networks for a movement of movements. *Journal of Public Policy*, 25(1), 165-190. : <https://doi.org/10.1017/S0143814X0>
- Delli Carpini, M. X. (2000). Gen. com: Youth, civic engagement, and the new information environment. *Political communication*, 17(4), 341-349. <https://doi.org/10.1080/10584600050178942>
- Downs, A. (1957). An economic theory of political action in a democracy. *Journal of political economy*, 65(2), 135-150.
- Easton, D., & Dennis, J. (1967). The child's acquisition of regime norms: Political efficacy. *American Political Science Review*, 61(1), 25-38. <https://doi.org/10.2307/1953873>

- Erdoğan, E. (2003). Türk gençliği ve siyasal katılım: 1999-2003. İstanbul: Toplumsal Katılım ve Gelişim Vakfı.
- Fernback, J. (1997). The individual within the collective: virtual ideology and the realization of collective principles in: S. G. Jones (Ed.) Virtual culture: identity and communication in cybersociety (London, SAGE).
- Fierro Arias, D., & Moreno Hernández, A. (2007). Emerging adulthood in Mexican and Spanish youth: Theories and realities. *Journal of Adolescent Research*, 22(5), 476-503. <https://doi.org/10.1177/0743558407305774>
- Gil de Zúñiga, H., Jung, N., & Valenzuela, S. (2012). Social media use for news and individuals' social capital, civic engagement and political participation. *Journal of computer-mediated communication*, 17(3), 319-336. <https://doi.org/10.1111/j.1083-6101.2012.01574.x>
- Habermas, J. (1991). The structural transformation of the public sphere: An inquiry into a category of bourgeois society. MIT press.
- Hooghe, M., & Dejaeghere, Y. (2007). Does the 'monitorial citizen' exist? An empirical investigation into the occurrence of postmodern forms of citizenship in the Nordic countries. *Scandinavian Political Studies*, 30(2), 249-271. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9477.2007.00180.x>
- Inglehart, R., & Catterberg, G. (2002). Trends in political action: The developmental trend and the post-honeymoon decline. *International Journal of Comparative Sociology*, 43(3-5), 300-316. <https://doi.org/10.1177/002071520204300305>
- Inglehart, R. (1997). Modernization and postmodernization: Cultural, economic, and political change in 43 societies. Princeton University Press.
- Jenkins, H., & Deuze, M. (2008). *Convergence culture*. Convergence: The International Journal of Research into New Media Technologies. Sage Publications.
- Jenkins, H., & Ito, M. (2015). Participatory culture in a networked era: A conversation on youth, learning, commerce, and politics. John Wiley & Sons.
- Karaman, M. L. (1990) "Sivil Toplum Kavramı ve Türkiye Üzerine Degerlendirmeler: Bir Yeniden Bakis." *Türkiye Günlüğü*, 10: 4- 22.
- Karaman, M. L., & Aras, B. (2000). The crisis of civil society in Turkey. *Journal of Economic and Social Research*, 2(2), 39-58.
- Kentel, F. (2005). Türkiye'de genc olmak: konformizm ya da siyasetin yeniden insası. *Birikim*, 196: 11-17.
- Kirby, E. H., & Kawashima, K. (2009). The youth vote in 2008. CIRCLE Fact Sheet.
- Kovacheva, S. (2005). Will youth rejuvenate the patterns of political participation. Revisiting youth political participation, 19-29.

Kraemer, K. L., King, J. L., Dunkle, D. E. & Lane, J. P. (1989). *Management Information Systems: Change and Control in Organizational Computing*. JosseyBass Publishers, San Francisco.

Kriesi, H. (2007). The role of European integration in national election campaigns. *European Union Politics*, 8(1), 83-108. <https://doi.org/10.1177/1465116507073288>

Manovich, L. (2003). New media from Borges to HTML. *The new media reader*, 1(2), 13-25.

Mossberger, K., Tolbert, C. J. & McNeal, R. S. (2008). *Digital citizenship: The Internet, society, and participation*, Cambridge, MA: MIT Press.

Neyzi, L. (2001). Object or Subject? The Paradox of "Youth" in Turkey. *International Journal of Middle Eastern Studies*, 33, 411-432. <https://doi.org/10.3917/autr.018.0101>

Norris, P. (2002). *Democratic Phoenix: Reinventing Political Activism*. Cambridge: Cambridge University Press.

Norris, P. (Ed.). (1999). *Critical citizens: Global support for democratic government*. OUP Oxford.

Oktar, S. (2001). Demir Üçgen: Türkiye'de Gençliğin Katılımını Anlamak. *Türk Gençliği ve Katılım: Katıl ve Geleceğini Yarat*, İstanbul: ARI Düşünce ve Toplumsal Gelişim Derneği Yayınları.

Rossi, F. M. (2009). Youth political participation: is this the end of generational cleavage? *International sociology*, 24(4), 467-497. <https://doi.org/10.1177/0268580909334498>

Shah, D. V., McLeod, J. M., & Yoon, S. H. (2001). Communication, context, and community: An exploration of print, broadcast, and Internet influences. *Communication research*, 28(4), 464-506. <https://doi.org/10.1177/009365001028004005>

Quintelier, E., & Vissers, S. (2008). The effect of Internet use on political participation: An analysis of survey results for 16-year-olds in Belgium. *Social Science Computer Review*, 26(4), 411-427. <https://doi.org/10.1177/0894439307312631>

Quintelier, E. (2007). Differences in political participation between young and old people. *Contemporary politics*, 13(2), 165-180. <https://doi.org/10.1080/13569770701562658>

Shirky, C. (2011). The political power of social media: Technology, the public sphere, and political change. *Foreign affairs*, 28-41.

Smith, A. W., Schlozman, K. L., Verba, S., & Brady, H. (2009). *The Internet and civic engagement*. Washington, DC: Pew Internet & American Life Project.

Van Dijk, J. (2020). *The network society*. Sage.

Valenzuela, S., Park, N., & Kee, K. F. (2009). Is there social capital in a social network site?: Facebook use and college students' life satisfaction, trust, and participation. *Journal of computer-mediated communication*, 14(4), 875-901. <https://doi.org/10.1111/j.1083-6101.2009.01474.x>

Verba, S., & Nie. N. (1972). *Participation in America*. New York: Harper & Row.

Verba, S., Schlozman, K. L., & Brady, H. E. (1995). *Voice and equality: Civic voluntarism in American politics*. Harvard University Press.

Wang, Q. E., Myers, M. D., & Sundaram, D. (2013). Digital natives and digital immigrants. *Business & Information Systems Engineering*, 5(6), 409-419.

Zukin, C., Keeter, S., Andolina, M., Jenkins, K., & Carpini, M. X. D. (2006). *A new engagement?: Political participation, civic life, and the changing American citizen*. Oxford University Press.

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]

10th Years

[itobiad], 2021, 10 (1): 626-645.

**Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarında Yer Alan Dinleme/İzleme
Becerisini Ölçmeye Yönelik Soruların Yenilenmiş Bloom
Taksonomisine Göre İncelenmesi**

An Investigation of the Questions to Measure the Listening/Watching
Skills in Middle School Turkish Textbooks According to the Revised
Bloom's Taxonomy

Kadir KAPLAN

**Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep Eğitim Fakültesi, Türkçe
Eğitimi Ana Bilim Dalı**

**Asst. Prof., Gaziantep University, Gaziantep Faculty of Education,
Turkish Education Department**

kadirkaplan007@gmail.com

Orcid ID: 0000-0002-0010-8252

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 05.12.2020
Kabul Tarihi / Accepted : 17.02.2021
Yayın Tarihi / Published : 20.03.2021
Yayın Sezonu : Ocak-Şubat-Mart
Pub Date Season : January-February-March

Atıf/Cite as: Kaplan, K . (2021). Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarında Yer Alan Dinleme/İzleme Becerisini Ölçmeye Yönelik Soruların Yenilenmiş Bloom Taksonomisine Göre İncelenmesi . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 10 (1) , 626-645 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/60435/836238>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarında Yer Alan Dinleme/İzleme Becerisini Ölçmeye Yönelik Soruların Yenilenmiş Bloom Taksonomisine Göre İncelenmesi *

Öz

Bireyin edindiği ilk beceri olan dinleme/izleme, diğer dil becerilerin kazanılmasında ve gelişmesinde büyük bir öneme sahiptir. Ancak bu beceriye gereken önem verilmemekte, bu da dinleme/izlemenin ihmal edilen bir beceri olarak tanımlanmasına sebep olmaktadır. Bu bağlamda nitelikli bir dil öğretiminin yapılabilmesi açısından dinleme/izleme becerisine yönelik araştırma sonuçlarının dil öğretim sürecine yansıtılması son derece önemlidir. Bu araştırmanın temel amacı; ortaokul Türkçe ders kitaplarında yer alan dinleme/izleme becerisini ölçmeye yönelik soruların Yenilenmiş Bloom Taksonomisine göre 5. sınıftan 8. sınıf düzeyine doğru boylamsal olarak ve karşılaştırmalı bir şekilde incelenmesidir. Alan yazında bilişsel beceri düzeylerinin belirlenmesinde ve değerlendirilmesinde sıklıkla kullanılan ve kabul gören bir sınıflama oluşuna bağlı olarak araştırmada, Yenilenmiş Bloom Taksonomisi ölçüt olarak belirlenmiştir. Nitel bir durum çalışması olarak tasarlanan bu araştırmada doküman incelemesi yönteminden yararlanılmıştır. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre; Türkçe ders kitaplarında yer alan dinleme/izleme metinlerine anlamaya yönelik metinler içinde 1/4 oranında yer verildiği, buradan hareketle beceriler arasında eşit bir dağılım olmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca dinleme/izleme becerisine yönelik soruların bilişsel basamaklara göre dengeli bir dağılım göstermediği, incelenen metinlerde alt bilişsel becerileri ölçmeye yönelik daha çok soruya yer verildiği ve sınıf düzeyleri ile bilişsel beceri basamakları arasında hiyerarşik bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Araştırma bulgularından hareketle şunlar önerilmiştir: Türkçe ders kitaplarında, dinleme/izlemeye yönelik metinlere okuma becerisiyle eşit olacak şekilde verilmesi gerekmektedir. Öğretim programının amaçlarından birinin öğrencilerin üst bilişsel becerilerini kullanmaya yönlendirilmeleri olduğu düşünüldüğünde, Türkçe ders kitaplarında üst bilişsel becerilere yönelik dinleme/izleme sorularına daha çok yer verilmesi gerekmektedir. Ayrıca alt sınıflardan üst sınıflara doğru gidildikçe alt bilişsel becerileri ölçmeye yönelik sorulardan üst bilişsel becerileri ölçmeye doğru bir eğilimin benimsenmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dinleme/İzleme Becerisi, Türkçe Öğretimi, Ana Dili Eğitimi, Yenilenmiş Bloom Taksonomisi, Temel Dil Becerileri.

* Gaziantep Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu Komisyonunun 06.07.2020 tarih ve 11 nolu toplantısında alınan 09 nolu kararı ile EtikKurul kararı alınmıştır.

"İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi"
"Journal of the Human and Social Sciences Researches"
[itobiad]

ISSN: 2147-1185
10 the Years

An Investigation of the Questions to Measure the Listening/Watching Skill in Middle School Turkish Textbooks According to the Revised Bloom's Taxonomy

Abstract

Listening/watching, which is the first skill acquired by an individual, has a great importance in the acquisition and development of other language skills. However, listening/watching is defined as a neglected skill because it is not given enough attention. In this context, it is very important to reflect the listening/watching skills research to the language teaching process for a qualified language teaching. The main purpose of this research is; it is the longitudinal and comparative examination of the questions to measure the listening/watching skill in secondary school Turkish textbooks from 5th grade to 8th grade according to the Revised Bloom's Taxonomy. Revised Bloom's Taxonomy has been determined as a criterion in the study because it is frequently used and accepted in the literature in determining and evaluating cognitive skill levels. In this study, which was designed as a qualitative case study, document analysis was used. According to the research findings; listening / watching texts in Turkish textbooks are included in the texts for comprehension at the rate of 1/4, there is no equal distribution between skills. In addition, there is no balanced distribution of questions related to listening skill according to cognitive levels, texts contain more questions to measure sub-cognitive skills, and there is no hierarchical relationship between grade levels and cognitive skill levels. Based on the research findings, the following have been suggested: In Turkish textbooks, texts intended for listening/watching should be given equal to reading skills. Considering that one of the aims of the curriculum is to direct students to use metacognitive skills, more listening/watching questions should be included in Turkish textbooks for metacognitive skills. In addition, as one moves from the lower classes to the upper classes, a tendency should be adopted from questions about measuring lower cognitive skills to measuring metacognitive skills.

Keywords: Listening/watching Skill, Turkish Teaching, Mother Tongue Education, Renewed Bloom Taxonomy, Basic Language Skills.

Giriş

Çağdaş dil öğretim programları; ana dili sevgisi ile dinleme/izleme, konuşma, okuma, yazma becerilerine sahip olan ve bu becerileri etkili iletişim kurma konusunda işlevsel bir biçimde kullanabilen bireyler yetiştirme amacına uygun olacak şekilde yapılandırılmıştır. Bu kapsamda ortaokul öğrenimini tamamlamış bir bireyden bu dört dil becerisini iletişim sürecinde etkin bir biçimde kullanabilmesi beklenmektedir. Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda (İlkokul ve Ortaokul 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar); dil becerilerinin ve yeterliliklerinin geliştirilmesinin, eğitsel, bireysel ve toplumsal gelişim açısından ön şart (MEB, 2019, s. 8) olarak kabul edildiği açıkça belirtilmektedir. Buradan hareketle temel dil becerilerinin ana dili eğitiminin ve yaşam boyu öğrenmenin merkezinde yer aldığı çıkarımında bulunmak mümkündür.

Temel dil becerileri dinleme/izleme, konuşma, okuma ve yazmadır. Bunlardan ilk ikisi okul öncesi eğitim döneminden önce aile ve sosyal çevrenin etkisiyle edinilmekte, diğer ikisi ise temel eğitimin başlamasıyla birlikte okullarda gerçekleştirilen bir dizi planlı ve programlı öğretim faaliyeti aracılığıyla öğrenilmektedir. Temel dil becerilerinin anlamaya yönelik olanları dinleme/izleme ve okuma, anlatmaya yönelik olanları ise konuşma ve yazmadır. Bireyin ifade edilen duygu, düşünce ve istekleri nitelikli bir biçimde anlamlandırabilmesi dinleme/izleme ve okuma becerilerinin gelişimiyle doğru orantılıdır. Aynı şekilde duygu, düşünce ve isteklerin yazılı ya da sözlü olarak doğru bir biçimde ifade edilebilmesi konuşma ve yazma becerilerinin etkin bir biçimde kullanılabilmesini gerektirmektedir. İletişimin hem anlamayı hem de anlatmayı içeren etkileşimli bir süreç (Kaplan, 2019, s. 4) olduğu göz önünde bulundurulduğunda temel dil becerilerinin eşgüdümlü olarak düşünülmesinin ve bu becerilere yönelik yetkinliklerin öğrencilere dengeli bir biçimde kazandırılmasının gerekli olduğu anlaşılmaktadır. Bu konuda alan uzmanları temel dil becerilerinin bir bütün olarak geliştiğine ve bir dilde yeterli olmanın tüm becerileri etkin kullanmayı gerektirdiğine dikkat çekerek her becerinin birbiriyle uyumlu ve olabildiğince eşit bir biçimde geliştirilmesinin önemine vurgu yapmaktadırlar (Doğan, 2009; Karatay, 2011; Uyanık ve Kandır, 2010). Buradan hareketle dil öğretimi açısından herhangi bir becerinin diğerine tercih edilmesinin söz konusu olmadığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte dinleme/izleme becerisinin, aşağıda sıralanan bazı özellikleri yönüyle ön plana çıktığından söz etmek mümkündür.

- Dinleme/izleme bireyin edindiği ilk beceridir. Birey doğduğu andan itibaren, hatta bazı görüşlere göre doğumdan önce (Emiroğlu, 2013, s. 271), dinleme/izleme becerisini kullanmakta ve sesleri anlamlandırmaya başlamaktadır. Söz konusu anlamlandırma süreci ilkököl dönemine kadar devam etmekte ve sahip olunan bilgilerin büyük bir bölümü dinleme/izleme becerisi sayesinde öğrenilmektedir. Bu nedenle birey ana dilinin temel

özelliklerini ve kullanımını ilk olarak dinleme/izleme becerisi aracılığıyla keşfetmekte, diğer dil becerilerini de bu beceri temelinde şekillendirmektedir. Dinleme/izleme, sadece okul öncesinde kalmamakta, ilkokuldan itibaren de okumayla birlikte anlama boyutunun temel paydaşlarından biri olarak önemini korumaktadır.

• Öğrenilenlerin büyük bir bölümü, dinleme/izleme becerisi aracılığıyla kazanılmaktadır. Özellikle okullarda öğretmenlerin anlatım yoluyla dersi işledikleri düşünüldüğünde öğrenilenlerin neredeyse %83'ü dinleme/izleme yoluyla edinilmektedir (Özbay, 2005). Sadece akademik bağlamda değil; aynı zamanda gündelik yaşamın akışı içinde medyayla olan etkileşiminde ve sosyal ilişkilerinde de birey, iletişimin alıcı konumunda yer aldığı süre içerisinde, sahip olduğu bilgilerin önemli bir bölümünü dinleme/izleme yoluyla edinmektedir.

• Dinleme/izleme, gerek günlük hayatta gerekse ders işleme sürecinde en çok kullanılan dil becerisidir (Özbay ve Melanlıoğlu, 2012, s. 88) ve bu nedenle bireyin okul içindeki ve dışındaki yaşantısında büyük bir yer tutmaktadır.

• Dinleme/izleme, diğer dil becerilerinin kazanılmasının başlangıcıdır ve bu yönüyle diğer dil becerilerinin geliştirilmesinde önemli bir role sahiptir (Özbay ve Çetin, 2011). Bu bağlamda dinleme/izleme becerisinin gelişmiş ya da geri kalmış olması, diğer becerileri de aynı yönde etkilemektedir.

Tüm bunlar hem akademik başarı hem de nitelikli iletişim açısından iyi bir dinleyici olmanın gerekliliğini ve dinleme/izleme becerisinin ne denli önemli olduğunu destekler niteliktedir. Buna rağmen dinleme/izleme becerisinin eğitime gereken önem verilmemekte bu da dinleme/izlemenin ihmal edilen bir beceri (Doğan ve Özçakmak, 2014; Gücüyeter, 2009; Kurudayıoğlu ve Kana, 2013; Şahin, 2011) olarak isimlendirilmesine sebep olmaktadır. Dinleme/izleme becerisinin ihmal edilmesinin temelindeyse birtakım yanlışlar yatmaktadır. Dinleme/izleme becerisinin kendiliğinden geliştiği (Doğan, 2008), fark edilmeden edinilmesine bağlı olarak fark edilmeden kullanıldığı (Özbay ve Melanlıoğlu, 2012) ve bu nedenle eğitime ve geliştirilmesine gerek olmadığı (Emiroğlu ve Pınar, 2013) söz konusu yanlışların temelini oluşturmaktadır.

Oysa dinleme/izleme çevrede yer alan işitsel kaynaklar açısından farkındalık oluşturacak, dinlenenlerle ve izlenenlerle ilgili nasıl düşüleceğini, buna karşı nasıl dönüt verileceğini öğrenmeyi sağlayacak birtakım etkinlikler aracılığıyla geliştirilmesi mümkün olan (Doğan, 2014, s. 157), dahası yukarıda ifade edilen gerekçelere bağlı olarak geliştirilmesi gereken bir beceridir. Bu nedenle dinleme/izleme becerisinin geliştirilmesi ve gelişim düzeyinin takip edilebilmesi amacıyla birtakım etkinliklerin ve ölçme-değerlendirme sorularının bütün bir eğitim-öğretim sürecini kapsayacak şekilde düzenlenmesi ve bilimsel gelişmelere göre sürekli güncellenmesi gerekmektedir. Söz konusu süreçte kullanılan etkinlikler dinleme/izleme becerisini geliştirmek, ölçme değerlendirme soruları ise kazanımlara ne

ölçüde ulaşıldığını belirlemek amacıyla tasarlanmaktadır. Bu konuda Büyükkarcı (2016, s. 94) değerlendirmenin asıl amacının öğrenciye not vermek değil öğrenme ve öğretme sürecini daha iyi hâle getirmek, yani müfredat ve öğrenci çıktıları arasındaki farkı kapatmak için yapıldığını belirtmektedir. Bu kapsamda ana dili öğretiminde dinleme/izleme becerisini ölçmeye yönelik soruların niteliğinin belirlenmesi ve elde edilen bulgulardan hareketle uygulamadaki aksaklıkların iyileştirilmesi dil öğretimi sürecinin etkin ve verimli bir biçimde yürütülmesi adına büyük bir önem taşımaktadır.

Diğer bilişsel alan becerilerinde olduğu gibi temel dil becerilerinin sınıflandırılması ve niteliklerinin belirlenmesi konusunda da alan uzmanları tarafından vazgeçilmez bir araştırma aracı olarak ifade edilen (Durukan, 2018, s. 92) Bloom Taksonomisi önemli bir ölçüt olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu taksonomi, Benjamin Bloom ve arkadaşları tarafından farklı sınıf seviyelerindeki öğrencilere kazandırılması planlanan bilgi, beceri ve tutum düzeylerinin belirlenmesi amacıyla öğretim amaçlarını sınıflandırmak üzere 1956 yılında geliştirilmiştir. Taksonominin temel özellikleri şunlardır:

- Bilişsel, duyuşsal ve psikomotor olmak üzere üç öğrenme türü vardır. Bu öğrenme türlerinin her biri basitten karmaşığa doğru aşamalı olarak sınıflandırılmıştır.
- Sınıflamada bir üst düzeye geçmeden önce bir alt seviyeye ya da seviyelere tam olarak ulaşılması gerekir.
- Bilişsel alan, toplam 6 basamaktan oluşmaktadır ve bu basamakların en altında bilgi basamağı yer almaktadır. Sonraki basamaklar ise sırasıyla kavrama, uygulama, analiz, sentez ve değerlendirmedir.
- Bu basamaklar arasında alt bilişsel seviyede bilgi, kavrama ve uygulama; üst bilişsel seviyede ise analiz, sentez ve değerlendirme basamakları yer almaktadır (Arı, 2013, s. 261; Tutkun, 2012, s. 16).

Ancak Bloom taksonomisi “eğitimcilerin orijinal taksonomiye tekrar odaklanmalarının sağlanması ve 1956’dan itibaren gelişim ve öğrenme psikolojisi, öğretim yöntem ve teknikleri, ölçme değerlendirme ile ilgili dünyadaki gelişmelerin taksonomiyle birleştirilmesi ihtiyacının” doğması gibi gerekçelere bağlı olarak yenilenmiştir (Başbay, 2007, s. 68). Yenilenen taksonomide bilişsel süreç basamakları birikerek çoğalan (kümülatif) bir hiyerarşi olmaktan çıkarılmış; sadece kavrama, uygulama ve analiz basamakları arasında aşamalı bir ilişki olduğu belirtilmiştir. Ayrıca bazı bilişsel alan basamaklarının isimleri bazılarının da sınıflamadaki sıraları değiştirilmiştir (Bümen, 2006). Buna göre Bloom Taksonomisi ile Yenilenmiş Bloom Taksonomisindeki bilişsel alan basamaklarının sınıflandırılması Tablo 1’de gösterilmiştir.

Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarında Yer Alan Dinleme/İzleme Becerisini Ölçmeye Yönelik Soruların Yenilenmiş Bloom Taksonomisine Göre İncelenmesi

Tablo 1

Bloom Taksonomisi ile Yenilenmiş Bloom Taksonomisi Bilişsel Alan Basamakları

Bloom Taksonomisi	Yenilenmiş Bloom Taksonomisi
Bilgi	Hatırlama
Kavrama	Anlama
Uygulama	Uygulama
Analiz	Analiz Etme
Sentez	Değerlendirme
Değerlendirme	Yaratma

Tablo 1 incelendiğinde ilk Bloom Taksonomisinde yer alan isim ifadelerinin Yenilenmiş Bloom Taksonomisinde fiil formuna dönüştürüldüğü görülmektedir. Ayrıca ilk taksonomideki “Bilgi” yerine “Hatırlama”, “Kavrama” yerine “Anlama”, “Analiz” yerine “Analiz Etme”, “Sentez” yerine “Yaratma” ifadeleri benimsenmiş; “Değerlendirme” ve “Yaratma” basamaklarının da taksonomideki sıraları değiştirilmiştir. Buna göre taksonomi tablosunun temel bilişsel süreç basamakları ve bu süreçleri içeren örnekler şöyle gösterilebilir:

Hatırlama: İlgili bilgiyi uzun süreli bellekten geri getirme (Örnek: Dünya tarihindeki önemli olayların tarihini tanıma).

Anlama: Öğretimsel mesajdan sözel, yazılı ya da grafiksel bir iletişim olarak anlam oluşturma (Örnek: Çeşitli sanatsal resimlere örnekler verme).

Uygulama: Verilen bir durumda işlemi uygulama ya da kullanma (Örnek: Çok basamaklı bir tamsayıyı bir başka tamsayıya bölme).

Çözümleme: Materyali bileşenlerine ayırma ve parçaların birbiriyle / bütünüle nasıl bir ilişki içinde olduğunu tespit etme (Örnek: Bir matematik problemindeki ilgili ve ilgisiz sayıları ayırt etme).

Değerlendirme: Ölçütlere ve standartlara dayalı yargıya varma (Örnek: Bir bilim insanının gözlenmiş verilerle bilimsel bir sonuç çıkarıp çıkarmadığını belirleme).

Yaratma: Öğeleri tutarlı ya da işlevsel bir yapıda bir araya getirme, öğeleri yeni bir örüntü ya da yapı içerisinde yeniden düzenleme (Örnek: Verilen tarihsel bir konuda araştırma planı tasarlama) (Anderson & Krathwohl, 2001; aktaran Bümen, 2006, s. 6).”

Araştırmanın Önemi ve Amacı

Bireyin edindiği ilk beceri olması, öğrenilenlerin büyük bir bölümünün bu beceri aracılığıyla kazanılması, gerek günlük hayatta gerekse ders işleme

sürecinde en çok kullanılan dil becerisi olması gibi nedenlerle dinleme/izleme becerisi ana dili eğitiminde önemli bir role sahiptir. Ancak bu beceriye gereken önem verilmemekte, bu da dinleme/izlemenin ihmal edilen bir beceri olarak tanımlanmasına sebep olmaktadır. Bu bağlamda nitelikli bir dil öğretiminin yapılabilmesi açısından dinleme/izleme becerisine yönelik araştırma sonuçlarının dil öğretim sürecine yansıtılması gerekmektedir.

Bu çalışmada ortaokul Türkçe ders kitaplarında yer alan dinleme/izleme becerisini ölçmeye yönelik soruların Yenilenmiş Bloom Taksonomisi dikkate alınarak karşılaştırılması ve karşılaştırma sonucunda elde edilen bulguların ilgili alan yazın ekseninde değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu temel amaç çerçevesinde araştırma sürecinde aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

- 5, 6, 7 ve 8. sınıf Türkçe ders kitaplarındaki dinleme/izleme metinleri, anlamaya yönelik metinler içinde nasıl bir dağılım göstermektedir?
- 5, 6, 7 ve 8. sınıf Türkçe ders kitaplarında yer alan dinleme/izleme becerisini ölçmeye yönelik soruların Yenilenmiş Bloom Taksonomisi bilişsel alan becerilerine göre dağılım oranı nasıldır?
- 5. sınıf düzeyinden 8. sınıf düzeyine doğru gidildikçe dinleme/izleme becerisini ölçmeye yönelik sorular alt bilişsel becerilerden üst bilişsel becerilere doğru bir eğilim göstermekte midir?

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Bu nitel araştırma, Ortaokul 5, 6, 7 ve 8. sınıf Türkçe ders kitaplarında yer alan dinleme/izleme becerisini ölçmeye yönelik soruların karşılaştırılması amacıyla, doküman incelemesi şeklinde tasarlanmıştır. Doküman incelemesi, "araştırılmak istenen olay veya olgular hakkında, bilgi içeren yazılı materyallerin" çözümlenmesini kapsamaktadır (Çatlak, Tekdal ve Baz; 2015, s. 14). Bu analizler, birincil kaynaklardan verilere ulaşmayı ifade etmektedir (Özkan, 2019).

Araştırma, ilgili dokümanlardan veriler elde edebilmek amacıyla durum çalışması olarak desenlenmiştir. İncelemeye konu olan durumların doğal ortamlarında incelenmesi amaçlanan durum çalışmalarında araştırmacı görüşmeler yapabilir, saha çalışması yürütebilir, yazılı metinleri inceleyebilir, ortamda katılımcı olarak gözlemler yapabilir veya arşiv kayıtlarına erişip incelemeler yapabilir (Özmantar, 2019, s. 66- 67). Bu doğrultuda çalışmada yer alan veri kaynakları (5, 6, 7 ve 8. sınıf Türkçe ders kitapları), dinleme/izleme becerisini ölçmeye yönelik sorular açısından 5. Sınıf düzeyinden 8. Sınıf düzeyine doğru boylamsal olarak incelenmiştir. Boylamsal incelemenin temel amacı; 5. sınıftan 8. Sınıf düzeyine doğru gidildikçe dinleme/izleme becerisini ölçmeye yönelik soruların ders kitaplarında hiyerarşik bir biçimde yer alıp almadığının belirlenebilmesidir. Araştırmanın yürütülebilmesi için gerekli etik kurul izni alınmıştır.

İnceleme Nesnesi

Araştırmanın inceleme nesnesini Millî Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanan Ortaokul Türkçe 5 Ders Kitabı (Haykır, Kaplan, Kıryar, Tarakcı ve Üstün, 2017), Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Türkçe 6 Ders Kitabı (Ertürk, Keleş ve Külünk, 2019), Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Türkçe 7 Ders Kitabı (Kır, Kırman ve Yağız, 2019) ile Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Türkçe 8 Ders Kitabı (Eselioğlu, Set ve Yücel, 2019) oluşturmaktadır.

Farklı yayınevleri tarafından basılan kitaplar arasından Millî Eğitim Bakanlığı tarafından basılan 5, 6, 7 ve 8. sınıf Türkçe ders kitaplarının seçilmesinin sebebi; bu kitapların Millî Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanmış olması, güncel olması ve yaygın bir biçimde kullanılmasıdır.

Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada verilerin toplanması amacıyla 5, 6, 7 ve 8. sınıf Türkçe ders kitapları kullanılmıştır. Bu kapsamda belirtilen ders kitaplarında yer alan dinleme/izleme becerisini ölçmeye yönelik sorular; sınıf düzeyleri, temalar, anlama becerileri içindeki dağılım oranları ile Yenilenmiş Bloom Taksonomisine göre dağılım oranları ölçüt alınarak karşılaştırılmıştır.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmada veriler, içerik analizi yöntemiyle toplanmıştır. Metnin içeriğini çözümlenmek olarak da tanımlanan içerik analizi, kodlama ve temaların belirlenmesi için metnin içeriğinin öznel olarak yorumlanmasıdır (Cansoy ve Türkoğlu, 2019, s. 150). Araştırmada Türkçe ders kitaplarındaki dinleme/izlemeye yönelik soru türlerinin Yenilenmiş Bloom Taksonomisine göre belirlenmesi ve sınıflandırılması amacıyla tümdengelimci içerik analizi kullanılmıştır. Tümdengelimci içerik analizinde araştırmacı öncelikle araştırma konusu ile ilgili kategoriler geliştirmekte daha sonra incelemiş olduğu veri setinde, bu kategoriler içerisine giren kelime, cümle ya da resimleri belirlemektedir (Özdemir, 2010, s. 335). Bu kapsamda öncelikle 5, 6, 7 ve 8. sınıf Türkçe ders kitaplarındaki dinleme/izleme becerisini ölçmeye yönelik sorular belirlenmiştir. Sonrasında bu soruların anlamaya yönelik metinler içindeki dağılım oranları ile Yenilenmiş Bloom Taksonomisi bilişsel alan becerilerine göre dağılımları tespit edilerek kodlanmıştır.

Yapılan kodlamaların güvenilirliğinin sağlanması amacıyla Miles & Huberman modeli kullanılmıştır. Miles & Huberman'a göre nitel analizler sonucunda elde edilen verilerin kodlanması sürecinde araştırmacının bireysel etkisinden arındırılmış bir kodlama yapması çok zordur. Bu durumda verilerin farklı kodlayıcılar tarafından kodlanması ve farklı kodlayıcılar tarafından kodlanan verilerin benzerlik oranının belirlenmesi araştırmanın güvenilirliği açısından büyük bir önem taşımaktadır (Baltacı, 2017, s. 8). Kodlayıcılar arasındaki güvenilirliğin hesaplanması için "Güvenirlilik = Görüş birliği sayısı/ Toplam görüş birliği + Görüş ayrılığı sayısı * 100" formülü kullanılır ve bu hesaplama sonucunda %80 ve

üzerinde çıkan sonuçlar güvenilir olarak kabul edilir (Miles & Huberman, 2016, s. 64).

Araştırma sürecinde kodlama güvenilirliğinin sağlanması amacıyla biri Türkçe eğitimi, diğeri eğitim programı alanından olmak üzere 2 uzmanın görüşüne başvurulmuştur. Bu kapsamda belirlenen 5, 6, 7 ve 8. sınıf Türkçe ders kitaplarında yer alan dinleme/izleme becerisini ölçmeye yönelik sorular hem araştırmacı hem de iki farklı uzman tarafından Yenilenmiş Bloom Taksonomisine göre incelenerek kodlanmıştır. Uzmanlardan gelen dönütler karşılaştırılmış, görüş birliği ve görüş ayrılığı olan maddeler belirlenerek “Güvenirlilik = Görüş birliği sayısı/ Toplam görüş birliği + Görüş ayrılığı sayısı * 100” formülüne göre hesaplanmıştır. Yapılan hesaplama sonucunda 5. sınıf Türkçe ders kitabı için güvenirlilik katsayısı %81, 25; 6. sınıf için %88, 23; 7. sınıf için 83, 33 ve 8. sınıf için 84, 47 değerlerine ulaşılmıştır. Bu değerler, araştırma analizlerinin güvenilir olduğunu göstermektedir.

Araştırmada, Yenilenmiş Bloom Taksonomisi açısından incelenen ders kitaplarında üzerinde görüş birliği sağlanan örnek maddeler ve bu maddelerin bilişsel alan basamakları ise şöyledir:

- Hatırlama: “Dinlediğiniz metne göre hükümdarın kızı neden ölmüştür?”
- Anlama: “İyilik eden iyilik bulur.” atasözünden ne anlıyorsunuz?”
- Uygulama: “Dinlediğiniz metni öğretmeninizin uygun gördüğü şekilde rol dağılımı yaparak canlandırınız.”
- Analiz etme: “Endüstrileşmeden önceki zeytinyağı üretimiyle endüstrileşmeden sonraki zeytinyağı üretimi arasındaki fark nedir? Açıklayınız.”
- Değerlendirme: “Hava Kirliliği videosunu tutarlılığı (tekrara düşme, çelişik olmama, görecelilik) bakımından değerlendiriniz.”
- Yaratma: “Atatürk’ü Gördüm metninde olduğu gibi yaşadığınız ya da tanık olduğunuz bir olayı giriş, gelişme ve sonuç bölümlerine dikkat ederek yazınız.”

Bulgular

Bu bölümde dokümanların incelenmesi sonucunda elde edilen bulgular, araştırma soruları çerçevesinde tablolar şeklinde gösterilmiş ve ilgili tablolardan hareketle yorumlanmıştır.

I. Birinci Alt Probleme İlişkin Bulgular

Tablo 2

Türkçe Ders Kitaplarındaki Dinleme/izleme Metinlerinin Anlamaya Yönelik Metinler İçindeki Dağılımı

Sınıf Düzeyi	Tema Adı	Dinleme Metni	Okuma Metni
--------------	----------	---------------	-------------

Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarında Yer Alan Dinleme/İzleme Becerisini Ölçmeye Yönelik Soruların Yenilenmiş Bloom Taksonomisine Göre İncelenmesi

5. Sınıf	Çocuk Dünyası	1	4
	Millî Mücadele ve Atatürk	1	4
	Erdemler	1	4
	Bilim ve Teknoloji	1	4
	Millî Kültür	1	4
	Okuma Kültürü	1	4
	Sağlık, Spor	1	4
	Doğa ve Evren	1	4
	Toplam	8	32
6. Sınıf	Duygular	1	4
	Millî Mücadele ve Atatürk	1	4
	Çocuk Dünyası	1	4
	Erdemler	1	4
	Millî Kültürümüz	1	4
	Okuma Kültürü	1	4
	Bilim ve Teknoloji	1	4
	İletişim	1	4
	Toplam	8	32
7. Sınıf	Duygular	1	4
	Millî Mücadele ve Atatürk	1	4
	Okuma Kültürü	1	4
	Erdemler	1	4
	Kişisel Gelişim	1	4
	Millî Kültürümüz	1	4
	Sağlık ve Spor	1	4
	Sanat	1	4
	Toplam	8	32
8. Sınıf	Erdemler	1	4
	Millî Mücadele ve Atatürk	1	4
	Bilim ve Teknoloji	1	4
	Birey ve Toplum	1	4
	Zaman ve Mekân	1	4
	Millî Kültürümüz	1	4
	Doğa ve Evren	1	4

Vatandaşlık	1	4
Toplam	8	32
Genel Toplam	32	128

Tablo 2’de 5, 6, 7 ve 8. sınıf Türkçe ders kitaplarında yer alan dinleme/izleme metinlerinin anlamaya yönelik metinler içindeki dağılımı yer almaktadır. Buna göre; her bir ders kitabında 8’er tema ile temaların içerisine yerleştirilmiş 40’ar metin bulunmaktadır. Bu metinler her sınıf düzeyi için 8’er dinleme/izleme, 32’şer okuma metni olacak şekilde düzenlenmiştir. Dolayısıyla ders kitaplarındaki metin türlerinin dinleme/izleme-okuma oranı yaklaşık olarak $\frac{1}{4}$ şeklinde bir dağılıma sahiptir. Dinleme metinlerinin anlamaya yönelik metinler içindeki oranı %20, okuma metinlerinin oranı ise %80’dir. Bir başka deyişle kitapta yer alan okuma metinleri, dinleme metinlerine oranla 4 kat fazladır. Bu bulgu, anlama becerisine yönelik metinlerin dinleme/izleme-okuma becerileri açısından eşit bir dağılım oranına sahip olmadığını göstermektedir.

II. İkinci Alt Probleme İlişkin Bulgular

Tablo 3

Türkçe Ders Kitaplarında Yer Alan Dinleme/izleme Becerisini Ölçmeye Yönelik Soruların Yenilenmiş Bloom Taksonomisi Bilişsel Alan Becerilerine Göre Dağılımı Oranı

Sınıf Düzeyi	Hatırlama	Anlama	Uygulama	Analiz Etme	Değerlendirme	Yaratma	Toplam
5. Sınıf	82	31	15	6	14	12	160
6. Sınıf	62	32	7	8	30	14	153
7. Sınıf	52	25	9	26	41	3	156
8. Sınıf	48	42	22	15	19	15	161
Genel Toplam	244	130	53	55	104	44	630

Tablo 3’te yer alan verilere göre 5. sınıf Türkçe ders kitabındaki 160 dinleme/izleme sorusunun 82’si hatırlama, 31’i anlama, 15’i uygulama, 6’sı analiz etme, 14’ü değerlendirme, 12’si yaratma basamağında yer almaktadır. 6. sınıf Türkçe ders kitabındaki 153 dinleme sorusunun 62’si hatırlama, 32’si anlama, 7’si uygulama, 8’i analiz etme, 30’u değerlendirme, 14’ü yaratma basamağında yer almaktadır. 7. sınıf Türkçe ders kitabındaki 156 dinleme/izleme sorusunun 52’si hatırlama, 25’i anlama, 9’u uygulama, 26’sı analiz etme, 41’i değerlendirme, 3’ü yaratma basamağında yer almaktadır. 8. sınıf Türkçe ders kitabındaki 161 dinleme sorusunun 48’i hatırlama, 42’si

Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarında Yer Alan Dinleme/İzleme Becerisini Ölçmeye Yönelik Soruların Yenilenmiş Bloom Taksonomisine Göre İncelenmesi

anlama, 22'si uygulama, 15'i analiz etme, 19'u değerlendirme, 15'i ise yaratma basamağında yer almaktadır. Tabloda yer alan verilerden hareketle 5. Sınıf düzeyinde hatırlama, anlama ve uygulama basamağındaki soruların toplam soru sayısına oranının %80, analiz etme, değerlendirme ve yaratma basamağındaki soruların oranının ise %20 olduğu; 6. Sınıf düzeyinde bu oranın %66/ %34, 7. Sınıf düzeyinde %55/ %45 ve 8. Sınıf düzeyinde % 70/ % 30 olduğu bulgusuna ulaşılmaktadır. Ayrıca tüm sınıf düzeylerinde ilk 3 basamaktaki soru sayılarının diğer 3 basamakta yer alan soru sayılarına oranının %68/ %32 olduğu tespit edilmiştir. Bu oran, ders kitaplarında alt bilişsel basamakta yer alan sorulara üst bilişsel basamaktaki sorulara kıyasla belirgin bir biçimde daha fazla yer verildiğini, bir başka deyişle alt bilişsel basamakta yer alan sorular ile üst bilişsel basamakta yer alan soruların dengeli bir dağılım oranına sahip olmadığını göstermektedir.

III. Üçüncü Alt Probleme İlişkin Bulgular

Tablo 4

Türkçe Ders Kitaplarında Yer Alan Dinleme/izleme Becerisini Ölçmeye Yönelik Soruların Dağılım Yüzdesi

	5. Sınıf	6. Sınıf	7. Sınıf	8. Sınıf
Hatırlama (%)	51,25	40,52	33,33	29,8
Anlama (%)	19,37	20,91	16,02	26,08
Uygulama (%)	9,37	4,57	5,76	13,66
Analiz Etme (%)	3,75	5,22	16,66	9,31
Değerlendirme (%)	8,75	19,6	26,28	11,8
Yaratma (%)	7,5	9,15	1,92	9,31
Alt Bilişsel Seviye (%)	79,99	66	55,11	69,54
Üst Bilişsel Seviye (%)	20	39,97	44,86	30,42

Tablo 4'te yer alan verilere göre 5. sınıf Türkçe ders kitabındaki dinleme/izleme becerisini ölçmeye yönelik soruların alt bilişsel seviyedeki dağılım oranı %79,99; üst bilişsel seviyedeki dağılım oranı ise %20'dir. 6. sınıf Türkçe ders kitabındaki dinleme/izleme becerisini ölçmeye yönelik soruların alt bilişsel seviyedeki dağılım oranı %66; üst bilişsel seviyedeki dağılım oranı ise %39,97'dir. 7. sınıf Türkçe ders kitabındaki dinleme/izleme becerisini ölçmeye yönelik soruların alt bilişsel seviyedeki dağılım oranı %55,11; üst bilişsel seviyedeki dağılım oranı ise %44,86'dır. 8. sınıf Türkçe ders kitabındaki dinleme/izleme becerisini ölçmeye yönelik soruların alt

bilişsel seviyedeki dağılım oranı %69, 54; üst bilişsel seviyedeki dağılım oranı ise %30, 42'dir. Grafikteki verilerden hareketle alt bilişsel seviyede yer alan soruların oranının 5. sınıf düzeyinden 7. sınıf düzeyine doğru azalma eğilimi gösterdiği; ancak 8. sınıf düzeyine gelindiğinde söz konusu azalma eğiliminin sapmaya uğradığı bulgusuna ulaşılmaktadır. Bu bulgu, ders kitaplarındaki dinleme becerilerini ölçmeye yönelik soruların 5. sınıftan 8. sınıf düzeyine doğru hiyerarşik bir biçimde azalmadığını göstermektedir.

Tartışma ve Sonuç

Dil öğretimi dinleme/izleme, konuşma, okuma ve yazma becerilerinin geliştirilmesini ve bu becerilerin etkin bir biçimde kullanılmasını amaçlamaktadır. Dil öğretimi sürecinde herhangi bir dil becerisindeki ilerleme ya da gerileme diğer dil becerilerini de aynı yönde etkilemektedir. Bu bağlamda gerek ana dili öğretiminde gerekse Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde dil becerilerinin bir bütün olarak düşünülmesi ve her beceriye eşit oranda yer verilmesi gerekmektedir. Araştırmada, dinleme/izleme metinlerine anlamaya yönelik metinler içinde sadece ¼ oranında yer verildiği tespit edilmiştir. Dil öğretiminde becerilerin bir bütün olarak ele alınıp öğretilmesi gerektiği düşünüldüğünde bu oran oldukça yetersizdir. Konuyla ilgili alan yazında yapılan araştırma bulguları, çalışmamızda ulaştığımız bulgularla örtüşmektedir. Melanlıoğlu (2013) bir çalışmada dinleme becerisine ilişkin ortaokulda yürütülen eğitimin niteliği hakkındaki görüşlerin ortaya konması amacıyla Türkçe öğretmenleriyle görüşmeler yapmıştır. Yapılan görüşmeler sonucunda dinleme metinlerine yeterince yer verilmediği ve öğretmen kılavuz kitabında yer alan dinleme metinleri ile buna yönelik olarak verilen dinleme etkinliklerinin, beceriyi geliştirmede yetersiz kaldığı sonucuna ulaşılmıştır. Çevik ve Güneş (2017), çalışmalarında 2016-2017 eğitim öğretim yılında Millî Eğitim Bakanlığı ve özel yayın evlerince hazırlanan 5. ve 6. sınıf Türkçe ders kitaplarındaki etkinlikleri incelemişlerdir. İnceleme sonucunda dinleme metinlerinde yer alan etkinliklerin dinleme becerisini geliştirmeye yönelik olduğu; ancak bu tür etkinliklere diğer becerilere yönelik etkinliklere kıyasla sayıca az verildiği görülmüştür. Sevim ve Kaya (2016) yaptıkları bir çalışmada dinleme eğitimi etkinlikleriyle ilgili öğretmen görüşlerini incelemişlerdir. Yapılan inceleme sonucunda öğretmenlerin genel itibarıyla dinleme metinlerini, kazanımlarda yer alan amaçlara ulaşmak için yeterli bulmadıkları tespit edilmiştir. Yurt ve Arslan (2014) ise çalışmalarında, örneklem olarak belirledikleri 2 adet 7. sınıf Türkçe ders kitabını şekil, içerik ve metin yönüyle incelemişlerdir. Yapılan incelemede ders kitaplarında öğrencilerin dinleme, konuşma, okuma ve yazma becerilerini geliştirecek metin türlerine eşit oranda yer verilmediği sonucuna ulaşılmış ve dil becerilerden sadece birine yönelik metin türlerine yer verilmesinin hatalı bir eğilim olduğu belirtilmiştir. Kuramsal çerçevede yer alan uzman görüşleri ve alan yazındaki adı geçen araştırma bulguları, ders kitaplarının dil becerileri açısından eşit bir dağılıma sahip olmadığını göstermektedir. Bu

durum, nitelikli bir dil öğretiminin yapılabilmesinin önündeki önemli bir sorun olarak algılanmalıdır.

Araştırmada dinleme/izleme becerisine yönelik soruların bilişsel basamaklara göre dengeli bir dağılım göstermediği, alt bilişsel becerileri ölçmeye yönelik daha çok soruya yer verildiğini tespit edilmiştir. Konuyla ilgili alan yazında yapılan araştırma bulguları, çalışmamızda ulaştığımız bulgularla örtüşmektedir. Güneş (2012, s. 34) Türkçe öğretiminde kullanılan metin sorularının genellikle hatırlama, anlama ve algılamayı ölçtüğünü; oysa öğrencileri daha üst düzeyde düşünmeye yöneltecek sorulara odaklanılması gerektiğini belirtmektedir. Eroğlu ve Kuzu (2014) çalışmalarında Türkçe ders kitaplarındaki dil bilgisi kazanımlarının ve sorularının Yenilenmiş Bloom Taksonomisine göre nasıl bir dağılım gösterdiğini araştırmışlardır. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre üst düzey bilişsel becerileri ölçmeye yönelik soru ve kazanımlara rastlanmadığı, alt düzey bilişsel becerilere dair sorular içinde ise üst düzeye yakın olan uygulama basamağı sorularının az olduğu; ancak dilbilgisi öğretiminin etkililiğinin artırılması için üst düzey kazanım ve sorulara daha fazla yer verilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmışlardır. Sezgin ve Özilhan (2019) yaptıkları araştırmada Türkçe ders kitaplarındaki metne dayalı anlama sorularını incelenmişler ve inceleme sonucunda ders kitaplarında üst düzey düşünme becerisi gerektiren sorulara az yer verildiği bulgusuna ulaşılmışlardır. Çeçen ve Kurnaz (2015) Türkçe dersi öğrenci çalışma kitaplarında yer alan tema değerlendirme sorularının niteliğinin belirlenmesine yönelik yaptıkları bir çalışmada soruların yarısından fazlasının anlama basamağında yer aldığı ve üst düzey zihinsel becerileri ölçen soruların belirgin biçimde az olduğu bulgusuna ulaşılmışlardır. Çağdaş eğitim yaklaşımları ve dil öğretim programları, öğrenme ortamlarında üst düzey bilişsel becerilere daha fazla yer verilmesi gerektiğini belirtmektedir. Ancak uygulamadaki kullanımlara bakıldığında alt düzey bilişsel becerilere belirgin bir biçimde daha fazla yer verildiği görülmektedir. Bu da akademik araştırmalardan elde edilen bulguların gerçek öğretim ortamlarına yansıtılmadığını, bir başka deyişle hayata geçirilmediğini göstermektedir.

Araştırmadan elde edilen bir başka bulgu, sınıf düzeyleri ile bilişsel beceri basamakları arasında hiyerarşik bir ilişki olmadığını, 5. Sınıftan 8. Sınıf düzeyine doğru gidildikçe alt bilişsel basamaktan üst düzey bilişsel basamağa doğru kademeli bir geçiş olmadığını göstermektedir. Araştırmamızdan elde ettiğimiz bulgular alan yazında yapılan çalışmalardan elde edilen bulgular ile örtüşmektedir. Bu kapsamda Durukan ve Demir (2017) çalışmalarında 6, 7 ve 8. sınıf Türkçe ders kitaplarında yer alan etkinliklerin ağırlıklı olarak Yenilenmiş Bloom Taksonomisi'nin hatırlama ve anlama basamağında yoğunlaştığı, 6. sınıftan 8. sınıf düzeyine doğru gidildikçe alt bilişsel basamaktan üst bilişsel basamağa doğru kademeli bir geçiş olmadığı bulgusuna ulaşılmışlardır. Oysa alan uzmanları nitelikli bir öğretimin gerçekleştirilebilmesi için sınıf düzeyleri arttıkça bilişsel düzey basamaklarının da artması gerektiğini

(Anderson & Krathwohl, 2010; aktaran Zorluoğlu, Kızılaslan ve Sözbilir, 2016) belirtmektedirler. Nitelikli bir dil öğretimi açısından sınıf düzeyleri ile bilişsel beceri basamakları arasında doğru orantılı ilişki olması beklenmektedir. Bir başka deyişle sınıf seviyesi arttıkça alt bilişsel becerilerden üst bilişsel becerilere doğru bir yönelim olması gerekmektedir. Ancak araştırma bulgularına bakıldığında bu durumun dikkate alınmadığı açıkça görülmektedir.

Araştırmadan elde ettiğimiz bulgular alan yazındaki çalışmalar ışığında değerlendirildiğinde 5, 6, 7 ve 8. sınıf Türkçe ders kitaplarındaki metinlerin, dinleme/izleme metinlerine yeterince yer verilmeyişi nedeniyle dengesiz bir dağılım gösterdiği, dinleme/izleme becerilerini ölçmeye yönelik soruların daha çok alt bilişsel becerilere yönelik olduğu ve incelenen kitapların 5. sınıftan 8. sınıf düzeyine doğru alt bilişsel becerileri ölçmeye yönelik sorulardan üst bilişsel becerileri ölçmeye yönelik sorulara doğru kademeli bir geçiş eğilimi göstermediği tespit edilmiştir. Bu kapsamda nitelikli bir dil öğretiminin yapılabilmesi için öğretim programın hazırlayıcılarına şunlar önerilmektedir:

1. Türkçe ders kitaplarında, hâlihazırda ihmal edilen bir beceri olan, dinleme/izlemeye yönelik metinlere okuma becerisiyle eşit olacak şekilde verilmesi gerekmektedir.
2. Türkçe dersi öğretim programının amaçlarından birinin öğrencilerin üst bilişsel becerilerini kullanmaya yönlendirilmeleri (Çerçi, 2018, s. 80) olduğu düşünüldüğünde üst bilişsel becerilere yönelik dinleme sorularına daha çok yer verilmesi gerekmektedir.
3. Alt sınıflardan üst sınıflara doğru gidildikçe alt bilişsel becerileri ölçmeye yönelik sorulardan üst bilişsel becerileri ölçmeye doğru bir eğilimin benimsenmesi gerekmektedir.

Kaynakça

- Anderson, L. W. & Krathwohl, D. (Ed). (2001). *A taxonomy for learning, teaching and assessing: A revision of Bloom's taxonomy of educational objectives*. U.S.: Addison Wesley Longman, Inc.
- Anderson, L. W. & Krathwohl, D. R. (2010). *Öğrenme öğretim ve değerlendirme ili ilgili bir sınıflama (Kısaltılmış Basım)*. (D. A. Özçelik, Çev.) Ankara: Pegem Akademi.
- Arı, A. (2013). Bilişsel alan sınıflamasında yenilenmiş Bloom, Solo, Fink, Dettmer taksonomileri ve uluslararası alanda tanınma durumları. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 259-290. doi: 10.12780/UUSB164
- Baltacı, A. (2017). Nitel veri analizinde Miles-Huberman modeli. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(1), 1-15. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/318527>

Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarında Yer Alan Dinleme/İzleme Becerisini Ölçmeye Yönelik Soruların Yenilenmiş Bloom Taksonomisine Göre İncelenmesi

Başbay, M. (2007). Yenilenmiş taksonomiye göre düzenlenmiş öğretim tasarımı dersinde projeye dayalı öğretimin öğrenme ürünlerine etkisi. *Ege Eğitim Dergisi*, 8(1), 65-88. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/57068>

Bümen, N. T. (2006). Program geliştirmede bir dönüm noktası: yenilenmiş Bloom taksonomisi. *Eğitim ve Bilim*, 31(142), 3-14. Erişim adresi: <http://egitimvebilim.ted.org.tr/index.php/EB/article/view/837/189>

Büyükkarıcı, K. (2016). Yabancı dil öğretiminde ölçme ve değerlendirme. E. Yücel, H. Yılmaz ve S. Öztürk (Ed.). *Yabancı dil öğretimine genel bir bakış* içinde (s. 97-110). Konya: Çizgi Kitabevi.

Cansoy, R. ve Türkoğlu, M. E. (2019). Verilerden anlam inşa etme süreci. S. Turan. (Ed.). *Eğitimde araştırma yöntemleri* içinde (s. 129-161). Ankara: Nobel Akademi.

Çatlak, Ş., Tekdal, M. ve Baz, F. (2015). Scratch yazılımı ile programlama öğretiminin durumu: bir doküman inceleme. *Journal of Instructional Technologies & Teacher Education*, 4(3), 13-25. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/231335>

Çeçen, M. A. ve Kurnaz, H. (2015). Ortaokul Türkçe dersi öğrenci çalışma kitaplarındaki tema değerlendirme soruları üzerine bir araştırma. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi Hüseyin Hüsnü Tekışık Özel Sayısı*, (1), 109-132. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/149862>

Çerçi, A. (2018). 2018 Türkçe dersi öğretim programı kazanımlarının (5, 6, 7, 8. Sınıf) yenilenen Bloom taksonomisi'ne göre incelenmesi. *Okuma Yazma Eğitimi Araştırmaları*, 6(2), 70-81. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/615035>

Çevik, A. ve Güneş, F. (2017). Türkçe ders kitaplarındaki etkinliklerin incelenmesi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 5(2), 272-286. doi: 10.16916/aded.288848

Doğan, Y. (2008). İlköğretim yedinci sınıf öğrencilerinin dinleme becerisini geliştirmede etkinlik temelli çalışmaların etkililiği. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6(2), 261-286. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/256319>

Doğan, Y. (2009). Konuşma becerisinin geliştirilmesine yönelik etkinlik önerileri. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7(1), 185-204. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/256509>

Doğan, Y. (2014). Dinleme eğitimi: kuram, uygulama, ölçme ve değerlendirme. A. Güzel ve H. Karatay (Ed.). *Türkçe eğitimi el kitabı* içinde (s. 151-180). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Doğan, Y. ve Özçakmak, H. (2014). Dinleme becerisinin eğitimi üzerine yapılan lisansüstü tezlerin değerlendirilmesi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 2(2), 90-99. doi: 10.16916/aded.46766

- Durukan, E. (2018). *Çeviri öğretimi hedef ve ölçme*. İstanbul: Hiperlink Eğitim İletişim Yayıncılık.
- Durukan, E. ve Demir, E. (2017). 6, 7 ve 8. sınıf Türkçe dersi öğrenci çalışma kitaplarındaki etkinliklerin Bloom'un yenilenmiş taksonomisine göre sınıflandırılması. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 6(3), 1619-1629. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/351122>
- Emiroğlu, S. (2013). Türkçe öğretmeni adaylarının dinleme sorunlarına ilişkin görüşleri. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(11), 269-307. doi: 10.14520/adyusbd.492
- Emiroğlu, S. ve Pınar, F. N. (2013). Dinleme becerisinin diğer beceri alanları ile ilişkisi. *Turkish Studies*, 8(4), 769-782. Erişim adresi: https://app.trdizin.gov.tr/dokuman-goruntule?ext=pdf&path=iszyC6h_XyiCkvthyLGCvXer1V6i28KLLNn9olzTOL1wG6rMbelzoGzwZBZIMwON7lce50X4_eANjWH7J1RaBQV44zDrhMpsT4lnhWtKWJs=
- Eroğlu, D. ve Kuzu, T. S. (2014). Türkçe ders kitaplarındaki dilbilgisi kazanımlarının ve sorularının yenilenmiş Bloom taksonomisine göre değerlendirilmesi. *Başkent Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(1), 72-80. Erişim adresi: <http://buje.baskent.edu.tr/index.php/buje/article/view/12/13>
- Eselioglu, H., Set, S. ve Yücel, A. (Ed.). (2019). *Ortaokul ve imam hatip ortaokulu Türkçe 8 ders kitabı*. Ankara: MEB Yayınevi.
- Gücüyeter, B. (2009). Türk Dili ve Edebiyatı derslerinde dinleme eğitimi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(2), 161-170. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/32180>
- Güneş, F. (2012). Testlerden etkinliklere Türkçe öğretimi. *Dil ve Edebiyat Eğitimi Dergisi*, 1(1), 31-42. Erişim adresi: <http://www.ajindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423875350.pdf>
- Haykır, H. A., Kaplan, H., Kıryar, A., Tarakcı, R., Üstün, E., Aktaş, E. ve Bayram, B. (Ed.). (2017). *Ortaokul Türkçe 5 ders kitabı*. Ankara: MEB Yayınevi.
- Kaplan, K. (2019). Genel hatlarıyla iletişim ve dil-iletişim ilişkisi. G. Aytaş ve K. Kaplan (Ed.). *Türkçe eğitimi ve iletişim içinde* (s. 1-31). Ankara: Akçağ Yayıncılık.
- Karatay, H. (2011). Süreç temelli yazma modelleri: 4+1 planlı yazma ve değerlendirme modeli. M. Özbay (Ed.). *Yazma eğitimi içinde* (s. 21-49). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Keleş, S. ve Külünk, D. ve Ertürk, N. (Ed.). (2019). *Ortaokul ve imam hatip ortaokulu Türkçe 6 ders kitabı*. Ankara: MEB Yayınevi.
- Kır, T., Yağız, S. ve Kıрман, E. (Ed.). (2019). *Ortaokul ve imam hatip ortaokulu Türkçe ders kitabı 7*. Ankara: MEB.

Kurudayıoğlu, M. ve Kana, F. (2013). Türkçe öğretmeni adaylarının dinleme becerisi ve dinleme eğitimi özyeterlik algıları. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(2), 245-258. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/160899>

Melanlıoğlu, D. (2013). Ortaokuldaki dinleme eğitiminin niteliğine ilişkin fenomografik bir araştırma. *Okuma Yazma Eğitimi Araştırmaları*, 1(1), 34-44. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/190686>

Miles, M. B. & Huberman, M. A. (2016). *Nitel veri analizi*. (S. A. Akbaba ve A. Ersoy, Çev.) Ankara: Pegem Akademi.

Millî Eğitim Bakanlığı. (2019). *Türkçe dersi öğretim programı*. Ankara: MEB Yaynevi.

Özbay, M. (2005). *Bir dil becerisi olarak dinleme eğitimi*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Özbay, M. ve Çetin, D. (2011). Dinleme becerisinin geliştirilmesinde prozodik farkındalığın önemi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (26), 155-175. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/217512>

Özbay, M. ve Melanlıoğlu, D. (2012). Türkçe öğretim programlarının dinleme becerisi bakımından değerlendirilmesi. *Turkish Studies*, 7(1), 87-97. Erişim adresi: <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423933709.pdf>

Özdemir, M. (2010). Nitel veri analizi: sosyal bilimlerde yöntem bilim sorunsalı üzerine bir çalışma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 323-343. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/113287>

Özkan, B. (2019). *Eğitim bilimleri araştırmaları için doküman inceleme yöntemi*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Özmantar, Z. K. (2019). Eğitim çalışmalarında sık kullanılan araştırma türleri. S. Turan (Ed.). *Eğitimde araştırma yöntemleri içinde* (s. 49-78). Ankara: Nobel Akademi Yayıncılık.

Sevim, O. ve Kaya, E. (2016). Ortaokul Türkçe dersi dinleme eğitimi etkinliklerinin öğretmen görüşleri açısından incelenmesi: durum çalışması. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 11(1), 277-296. doi: 10.19129/sbad.51

Sezgin, Z. Ç. ve Özilhan, Y. G. (2019). 1.-8. sınıf Türkçe ders kitaplarındaki metne dayalı anlama sorularının incelenmesi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 7(2), 353-367. doi: 10.16916/aded.530191

Şahin, A. (2011). İlköğretim 6. sınıf öğrencilerinin dinleme becerisi farkındalıklarının sosyo-ekonomik düzeye göre incelenmesi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(1), 178-188. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/254075>

Tutkun, Ö. F. (2012). Bloom'un yenilenmiş taksonomisi üzerine genel bir bakış. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 2(1), 14-22. Erişim adresi: <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423911421.pdf>

Uyanık, Ö. ve Kandır, A. (2010). Okul öncesi dönemde erken akademik beceriler. *Kuramsal Eğitimbilim*, 3(2), 118-134. Erişim adresi: <http://www.pegem.net/dosyalar/dokuman/132076-2012042015523-uyanik-9.pdf>

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yurt, G. ve Arslan, M. (2014). 7. Sınıf Türkçe ders kitaplarının şekil-içerik-metin yönünden incelenmesi: Zambak ve Pasifik yayınları örneği. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31(1), 317-327. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/117754>

Zorluoğlu, S. L., Kızılaslan, A. ve Sözbilir, M. (2016). School chemistry curriculum according to revised Bloom taxonomy. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi (EFMED)*, 10(1), 260-279. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/224373>

[itobiad], 2021, 10 (1): 646-670.

**Geleneksel Tedavi Uygulamaları Kapsamında Sağlık Ocakları
ve Tedavi Yöntemleri**

Healers in Anatolia and Their Treatment Methods within the Scope of
Traditional Treatment Practices

Sinan YILMAZ

Doç. Dr., Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Assoc. Prof., Karabuk University, Faculty of Letters

e-mail: elektromektup@gmail.com

Orcid ID: 0000-0001-9915-8323

Zehra KORKMAZ

Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı
Teacher, National Education Ministry

e-mail: zehrakork@gmail.com

Orcid ID: 0000-0002-3438-1468

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 19.01.2021
Kabul Tarihi / Accepted : 18.03.2021
Yayın Tarihi / Published : 20.03.2021
Yayın Sezonu : Ocak-Şubat-Mart
Pub Date Season : January-February-March

Atıf/Cite as: Yılmaz, S , Korkmaz, Z . (2021). Geleneksel Tedavi Uygulamaları Kapsamında Sağlık Ocakları ve Tedavi Yöntemleri . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 10 (1) , 646-670 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/60435/863343>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – İstanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Geleneksel Tedavi Uygulamaları Kapsamında Sağlıkta Ocakları ve Tedavi Yöntemleri

Öz

Günümüzde modern tıp son derece ilerlemiş olmasına rağmen, sağlığın korunması ve hastalıkların tedavi edilmesi noktasında geleneksel tedavi uygulamalarının gündelik hayatta kendisine yer bulmaya devam ettiği görülmektedir. Zira insanların sağlıklarını koruma, geri kazanma ve hastalıklarla baş etme yolunda mümkün olan her yola başvurmak istemeleri kendileri açısından gayet anlaşılabilir bir durumdur. Günümüzde ortaya çıkan modern tıp uygulamalarından önce var olan bazı geleneksel tedavi uygulamalarının da bu kapsamda değerlendirilmesi mümkündür. Bu uygulamalardan bazıları tamamlayıcı tıp adı altında modern tıpla birlikte ve modern tıbbın uygulayıcıları tarafından da kullanılmaktadır. Bazı uygulamalar ise, geleneksel yöntemlerle nesilden nesile aktarılarak devam ettirilmekte, ancak modern tıbbın uygulayıcıları tarafından uygulamaya değer bulunmamaktadır. Uygulamalardan bazıları da sürdürücüsü kalmadığı ya da talep olmadığı için tarih içinde yok olup kaybolmuştur.

Bu çalışmada geleneksel tedavi uygulamaları içinde önemli bir yere sahip olan Ocak geleneği, belli örnekler üzerinden ele alınarak tartışılmıştır. İncelenen Ocakların hangi tedavi yöntemlerini uyguladıkları ile ilgili örneklerle yer verilmiş ve bu yöntemler konvansiyonel tıp ve dini inançlar yönünden de değerlendirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca Ocak geleneği kültürel değişim ve gelişim açısından da değerlendirilerek uygulamaların toplumsal yansımalarının neler olduğu tartışılmıştır.

Araştırma bulguları geleneksel tedavi yöntemlerinin 3 ana grup altında kategorize edilebileceğini göstermiştir. Bunlar; İslamiyet öncesi dönemin izlerini taşıyan tedavi yöntemleri, İslamiyet öncesi dönemden izler taşımakla birlikte İslam dininin motiflerini de barındıran tedavi yöntemleri ve son olarak da İslam inancının temel esaslarına aykırı unsurlar barındırmayan ve bütünüyle İslam kültürünü yansıtan tedavi yöntemleri olarak ifade edilmiştir. Araştırmada incelenen Ocakların uyguladıkları tedavi yöntemlerinin hangi motifleri taşıdığı ile ilgili açıklamalar ilgili bölümlerde yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Geleneksel tıp, Geleneksel tedavi yöntemleri, Halk hekimliği, Ocak geleneği, Sağlık sosyolojisi, Büyü, Rukye.

Healers in Anatolia and Their Treatment Methods within the Scope of Traditional Treatment Practices

Abstract

Although modern medicine is advanced today, it could be seen that traditional treatment practices continue to find place in daily life in terms of protecting health and treating diseases. As for the sick people, their efforts to use every possible way to protect and restore their health and cope with diseases are quite understandable. In this context, it is also quite understandable why some traditional treatment practices that existed before modern medical practices still exist today. Some of these practices are used under the name of complementary medicine with modern medicine and by practitioners of modern medicine. Some of these applications are continued passing from generation to generation with traditional methods, but it is not considered worthy of applying by practitioners of modern medicine. Some of the applications have disappeared gradually in history because there is no practitioner or demand.

In this study, traditional healers, which has an important place in traditional treatment practices, have been discussed through certain examples. Examples of the treatment methods used by the examined healers were given, and these methods were also evaluated in terms of conventional medicine and religious beliefs. In addition, traditional healers were evaluated in terms of cultural change and the social reflections of the practices were discussed.

Research findings have shown that traditional treatment methods can be categorized under 3 main groups: The treatment methods that bearing the traces of the pre-Islamic period, the treatment methods that bear the traces of the pre-Islamic period but also include motifs of the Islamic religion, and finally, the treatment methods that do not contain elements contrary to the basic principles of the Islamic belief and reflect totally the Islamic culture. The explanations about the category of the used healing methods was made in the relevant sections.

Keywords: Traditional medicine, Traditional treatment methods, Folk medicine, Healer, Magic, Rukyah.

Giriş

Tibbin henüz sistematik ve bilimsel bir yapıya dönüşmediği dönemlerde, hastalıklarla mücadele ve tedavi yöntemleri o toplumun bilgi düzeyi ve imkânları dâhilinde toplumlara göre farklılık göstermiştir. Hastalığın kaynağının ne olduğunun anlaşılamadığı ya da tedavisi için bir çare bulunamadığı durumlarda hastalık zaman zaman kötü davranışların bir cezası olarak görülmüş ve tedavisi için de birtakım olağanüstü yöntemler uygulanmıştır. Bu yöntemlerden ilk akla gelenler, tütsü yapmak, kutsal görülen mekânları ziyaret etmek, şifacılar gitmek, büyüsel işlemlere başvurmak gibi uygulamalardır. Bu uygulamalar, günümüzde geleneksel tedavi, geleneksel tıp ya da halk hekimliği olarak nitelendirilmektedir.

Türk ve Müslüman bilginlerin tıp konusundaki bilimsel yaklaşımları günümüzde oldukça ileri düzeylere ulaşan tıp bilimine önemli katkılarda bulunmuştur. İbn Sina'nın el-Kânûn fi't-tıbb adlı eserinin (Kahya, 2001, ss. 331-332) Batı'da yüzyıllarca ders kitabı olarak okutulması, Akşemsetdin'in ilk defa mikroptan bahsetmesi (Unat, 2019, s. 54) bunlara örnek olarak gösterilebilir. Bununla birlikte, Türk-İslam geleneğinde, sadece hastalıklar ve bunların biyolojik etkenleri göz önünde bulundurmamakla yetinilmemiş, psiko-kültürel unsurlar da dikkate alınmıştır. Hastalığın tedavisi için gerekli ilaçların kullanılmasına ek olarak şifa bulmak için Allah'a dua etmek ve şifanın ondan geleceğine inanmak vb. unsurlar yapılan tedavilerin ve şifa arayışının ayrılmaz bir parçası olmuştur (Yerinde, 2010, ss. 129-131).

Batıda 18. yüzyılın sonlarından itibaren pozitivist bilim anlayışının ilerlemesine paralel olarak ortaya çıkan modern tıp bilimi ise hastalık ve sağlığın insanın salt biyolojik varlığından kaynaklandığı kabulüne dayanmaktadır. Günümüzde tüm dünyada sağlık ve hastalıklarla ilgili bir standartlaşmaya neden olan bu anlayış, aynı zamanda sosyal ve kültürel süreçleri göz ardı eden tek yönlü bir yaklaşıma da neden olmuştur (Yaylagül ve Baş, 2016, s. 140).

Aydınlanma çağı ile başlayan Modernizme paralel olarak ortaya çıkan bu indirgemeci ve pozitivist tıp anlayışı, Postmodern düşüncenin ortaya çıkmasına paralel olarak değişmeye başlamış ve günümüzde hastalık sebeplerinin daha karmaşık olduğu düşüncesi ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu nedenle, tedavi usulü olarak modern tıp uygulamalarının yanında tamamlayıcı ve alternatif bir yol olarak geleneksel yöntemlerin de kullanılmaya başlandığı görülmektedir (Türkdoğan, 1991, s. 63).

Günümüz Batı dünyasında geleneksel tedavi yöntemleri ile ilgili araştırmalar, sağlık antropolojisi ve kültür araştırmaları temelinde yürütülmektedir. Bu araştırmalarda geleneksel tedavi yöntemlerinin psikolojik/psikiyatrik temellerinin de sürekli olarak vurgulanması dikkat

çekmektedir (Kleinman, 1980; Lewis, 1982). Kleinman'ın (1980) Tayvan örneği üzerinden Çin kültürü ve geleneksel tıp uygulamalarını incelediği araştırmasında, geleneksel tedavi yöntemleri ile birlikte bizim araştırma konumuz olan Ocaklarla hemen hemen aynı anlama gelen şifacılar da (healers) araştırma konusuna dahil edilmiştir. Bu araştırmanın günümüze kadar çok sayıda baskı yapması ve atıf alması, bilim dünyasının da geleneksel tedavi yöntemlerine son derece ilgi gösterdiğinin bir kanıtı olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu çalışmada geleneksel tedavi yöntemleri arasında önemli bir yere sahip olan ve Anadolu'nun hemen her köşesinde karşılaşılan Ocakların uygulamış oldukları tedavi yöntemlerinin neler olduğu incelenmeye çalışılmıştır. Türkçede birden fazla anlama gelen Ocak kelimesi, geleneksel tedavi uygulamaları kapsamında herhangi bir rahatsızlıktan dolayı halkın başvurmuş olduğu Ocaklı aile ya da halk hekimlerini ifade eder. Bu Ocaklarda sürdürülen tedavi uygulamaları nesilden nesile aktararak günümüze kadar ulaşmış uygulamalardır (Karakaş, 2015, s. 322; Korkmaz, 2019, s. 44).

Ocaklarda tedavi yöntemlerini uygulayan kişi ya da ailelere *Ocak* ya da *Ocaklı* denilmektedir. Bu kişi ya da ailelerin, hastalıkları olağanüstü yöntemlerle tedavi etme gücünde olduğuna inanılmaktadır. Ocaklarda şifacılık yeteneği genellikle babadan oğula ya da anadan kıza el verme ile geçer. Ocaklı kişinin kendi soyundan olmayan birisine şifa yeteneğini aktardığı durumlar da olabilir. Önemli olan el alacak kişinin tedavi yöntemlerini kavrayacak ve tatbik edecek yeteneğe sahip ve uygulamaları tatbik etmeye istekli olmasıdır. Bazı araştırmacılar, kesin bir kuralı olmamakla birlikte, Ocaklı ailelerin ekseriyetle bir türbenin yakınlarında ikame etmeleri, bir ermişin neslinden gelmeleri ya da onun ziyaret yerinde görevli olmalarının bu ailelere tedavi yetkinliği verdiğine olan inancı pekiştirdiği tespitini yapmaktadır. Ocaklı kişi kadın ya da erkek olabilir. Yine kesin bir kural olmamakla birlikte kadın hastalara kadın Ocaklılar, erkek hastalara ise erkek Ocaklıların baktığı tespit edilmiştir (Boratav, 2013, s. 129).

El verme işleminin farklı şekilleri olabilir. Bazı uygulamalarda, el verme işlemi esnasında el alacak olan kişi Ocaklının önünde diz çöker, elini öper. Bazı Ocaklılar el verecekleri kişiye elinden su içirir. Bazı Ocaklılar da üç kere "elimi verdim, aldın mı?" diye sorar. El alacak kişi soruyu üç kere "aldım" diyerek cevaplar. El alma işlemi böylece gerçekleşmiş olur (Boratav, 2013, s. 130).

Bazı araştırmalar, Ocakların sağaltma yöntemlerinde esas olan unsurun büyü olduğunu ifade etmektedir. Ancak, aşağıda Ocaklarla ilgili vermiş olduğumuz örneklerde de görüleceği gibi, bu ifadeyi bütün Ocaklar için

genellemek hatalı olacaktır. Büyüye dayalı uygulamalar arasında; bağlama, kesme, eritme, yakma, düğümleme, ağırlı bölgeye cansız bir varlığın tatbiki, toprak üzerinde yatma sureti ile hastalığı toprağa nakletme gibi uygulamalar zikredilmektedir. Bu işlemlerin yanı sıra bazı hastalıkların tedavisinde bitkilerden istifade eden Ocaklar da vardır. Bazı Ocaklarda ise tedavilerde ateş unsuru etkili olarak kullanılmaktadır. Cilt rahatsızlıklarında hasta olan bölgenin Ocaktan alınan kül ile yıkanması; yine bazı cilt rahatsızlıklarında rahatsız olan bölgenin üzerinde keten ya da pamuk yakılması, kırk basmasına karşı çocuğun içinde Ocaktan alınmış küçük taşların bulunduğu su ile yıkanması gibi işlemlerde ateş ve Ocak unsurları belirgin şekilde görülmektedir (Kaplan, 2010, s. 23).

Geleneksel ve tamamlayıcı tedavi yöntemlerinin günümüz modern tıp bilimi tarafından da kabul görmeye başlaması neticesinde Ekim 2014 tarih ve 29158 sayılı Resmî Gazete’de Sağlık Bakanlığı tarafından yayımlanan *Geleneksel ve Tamamlayıcı Tıp Uygulamaları Yönetmeliği* ile hangi geleneksel yöntemlerin uygulama merkezlerinde yasal olarak yapılabileceği kanuni olarak düzenlenmiştir. Bu yönetmelikte yer alan 15 yöntem arasında yer alan ve araştırmamıza konu olan Ocaklar tarafından da uygulanmakta olan Fitoterapi (Bitkisel tedavi), Kupa uygulaması ve Sülük tedavisi ile ilgili örnekler, bu yöntemlerin tartışmalı olsa da günümüz tıp bilimi tarafından kabul görmeye başlaması nedeniyle araştırmada ayrıca değinilmemiştir. Kırık çıkık tedavisi ve Bel çekirme gibi yine bazı Ocaklar tarafından uygulanan ancak genellikle imkansızlıklar neticesinde başvuru yöntemleri olmaları, tıp bilimi tarafından sakıncalı olarak görülmesi ve doğrudan bedene müdahale unsuru içermeleri nedeniyle araştırma kapsamına dahil edilmemiştir.

Bu araştırmada ele alınan Ocakların tedavi usulleri incelendiğinde, İslam inancının bir yansıması olarak Rukye (okuyarak tedavi) uygulamasının pek çok Ocakta yer aldığı görülmektedir. Dolayısıyla, İslamiyet öncesi dönemde Türk toplumunda şamanlar/kamlar tarafından yerine getirilen sağaltım rolünün, İslamiyet’in kabulünden sonra toplumun farklı kesimleri tarafından üstlenildiğini (Tek, 2019) ve tedavi yöntemlerinde İslam inancını yansıtan dini motiflerin de kullanılmaya başladığını kabul etmemiz yerinde olacaktır. Bu durumu Ocak geleneği çerçevesinde özetleyecek olursak, Ocakları 3 farklı grupta toplamamız mümkündür.

- İslamiyet öncesi dönemin izlerini taşıyan, dini bir motif taşımayan ya da İslam dininin kurallarına aykırı unsurlar barındıran Ocaklar.
- İslamiyet öncesi dönemin izlerini taşımakla birlikte İslam kültüründen etkilenen ve dini motifler barındıran Ocaklar.

- İslam dininin kurallarına aykırı unsurlar içermeyen ve tamamen dini motifler barındıran Ocaklar.

Türkiye'nin değişik bölgelerinde çok sayıda Ocak ve Ocaklı kimse bulunmaktadır. Bu Ocaklar içinde araştırmalara konu olan ve görece olarak daha fazla bilinen Ocaklar bu çalışmada tespit edilerek kısaca özetlenmeye çalışılmıştır. Araştırmada incelenen Ocaklar şunlardır: Alazlama Ocağı, Arpacık Ocağı, Ay Tutulması Ocağı, Bakır Basması Ocağı, Bulgurlama Ocağı, Çizdirme Ocağı, Çıban Ocağı, Çullama Ocağı, Gelincik Ocağı, Dalak Kesme Ocağı, Köstebek Ocağı, Kemreleme Ocağı, Kulunç Ocağı, Küpürleme Ocağı, Sarılık Ocağı, Siğil Ocağı, Temre Ocağı, Yüğrük Ocağı, Yılcık Ocağı, Kurşun Dökme Ocağı. Bazı Ocaklarda tek bir hastalığın tedavisine bakılırken, bazılarında ise birden fazla hastalığın tedavisinin yapıldığı görülmektedir.

Yöntem

Bu çalışmada, geleneksel tedavi yöntemleri içinde önemli bir yere sahip olan ve Türkiye'de yaygın olarak görülen sağaltma Ocaklarının neler olduğu ve hangi tedavi yöntemlerini uyguladıkları incelenmiştir.

Araştırmada incelenen Ocakların seçiminde (Korkmaz, 2019) tarafından hazırlanan "Geleneksel Tedavi Yöntemlerinin Toplumsal Yansımaları: Karabük Örneği" isimli yüksek lisans tezi esas alınmıştır. Karma araştırma deseninin kullanıldığı bu tezdeki, gerek anket tekniği ile elde edilen veriler ve gerekse mülakat ve gözlem tekniği ile elde edilen veriler, bu konuda yapılan farklı çalışmalardan elde edilen verilerle birlikte yeniden değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Çalışmada, literatür çalışması sonucunda Türkiye'nin farklı bölgelerinde, temel araştırmadaki Ocaklarla benzerlik gösteren ya da yaygın olarak görülen Ocakların tespiti yapıldıktan sonra bu Ocakların uyguladıkları tedavi yöntemleri, literatürde yer alan bilgiler ve araştırmacılar tarafından Karabük ilinde gözlem, katılımcı gözlem ve mülakat yoluyla elde edilen bilgilerle birlikte yeniden değerlendirilerek yorumlanmıştır.

Ocaklar ve Tedavi Yöntemleri

Alazlama Ocağı

Alaz kelimesi sözlükte alev anlamına gelmektedir. Alazlama ise alevden geçirmek, aleve tutmak, aleve yalatıp hafifçe yakmak, kızgın demirle dağlamak ve alazlama hastalığını tedavi etmek için bir çeşit tütsü yapmak anlamlarına gelmektedir (Ayverdi, 2005, c.1, s. 93).

Ciltte görülen kızarıklık, kaşıntı ve şişme ile kendini gösteren rahatsızlıkta alazlama tedavisi uygulanır. Karabük'te alazlama ocağında Ocaklı

tarafından üç İhlas, bir Fatıha Suresi okunarak hastalıklı bölgeye Mekke'den getirilmiş olan taşlar konur. Hastalık varsa taşlar yapışır, hastalık yoksa ya da hastalık alazlama hastalığı değilse taş yapışmaz. Bu şekilde teşhis konulan hastaya alazlama tedavisi uygulanır. Tedavi için Ocaklı kişi tarafından hastalıklı bölgeye bir miktar keten konulmakta, bu keten yedi kez çıra ile yakılarak bir-iki saat ya da taşlar kendiliğinden düşene kadar beklenmektedir (Korkmaz, 2019, s. 49). Bu taşlarla yapılan farklı tedavi yöntemleri ve taşların özellikleri ile ilgili değerlendirmeler aşağıda Yılcık Ocağı başlığı altında daha geniş bir şekilde incelenmiştir.

Konya'daki bir alazlama ocağında da Ocaklı ilk olarak bir tasta su ile tuzu karıştırarak bu malzemeyi şişlik olan bölgeye sürmektedir. Daha sonra ateşte kızdırdığı demir parçasını beyaz bir örtü ile örttüğü hastanın üzerinde gezdirmektedir. Bu arada sureler okumaktadır (Çevik, 2008, s. 34).

Arpacık Ocağı

Gözde çıkan iltihaplı şişliğe halk arasında arpacık ya da itdirseği denilmektedir. Bu hastalık gözde batma hissi ile birlikte bir ağrı da yapmaktadır. Şişliğin büyümesi halinde gözün kapandığı da görülmektedir. Hastalığa yakalanan kişi ocağa götürülür. Ocakta tedavi arpa ile yapılmaktadır. Ocaklı, arpa ile hastanın gözündeki şişliğe dokunur ve her dokunuşta "umduğun bol olsun" der. Tedavi sonrası Ocaklı, arpaları hastaya verir ve toprağa gömmesini söyler (Ateş, 2015, s. 106). Ocaklı ya da izinli kişi tarafından okunan arpa, tuz vb. maddelerin toprağa gömülmesi şeklindeki tedavi yöntemi çok sayıda Ocak tarafından kullanılan oldukça yaygın bir yöntemdir. Toprağa gömülen tuz eridikçe ya da arpa çürüdükçe vücuttaki şişliğin inmesi, şişilin kaybolması, yaranın iyileşmesi vb. beklenir. Gömülen maddenin toprakta eriyerek kaybolması zaman alacağı için tedavi sürecinin 3 ay ile 1 yıl arasında değişmesi mümkündür.

Karabük örneğinde Çıban Ocağı olarak bilinen ocakta arpacık tedavisi de yapılmaktadır: "Ocaklının ifadesine göre yaptığı tedavi çıban, sarı sakat, arpacık ve kaşıntılı deri hastalıklarında uygulanmaktadır". Bu ocakta uygulanan tedavinin detayları aşağıda Çıban Ocağı başlığı altında verilmiştir (Korkmaz, 2019, s. 56).

Ay Tutulması Ocağı

Ay Tutulması, çocuklarda ateş, kusma ve ishal ile kendini gösteren bir hastalık olarak tarif edilmektedir. Kendisinde bu belirtiler görülen çocuklar ocağa götürülmektedir. Bu hastalığın tedavisi güneşli günlerde olmak şartıyla her gün yapılabilir.

Adana'daki bir Ocakta on yaşına kadar olan çocukların tedavisi yapılmaktadır. Tedavi esnasında ilk olarak Yasin Suresi, Ayet-el-Kürsi ve

Amene'r-Rasulü (Bakara Suresi'nin son iki ayeti) okunur. Bu arada Ocaklı evindeki ocağın külünü parmağıyla çocuğun sağ el, sol ayak ve karın bölgesine hilal şekli verecek şekilde sürmektedir. Hilal aşağı yöne bakmalıdır. Bu şekilde işlem art arda iki kez uygulanarak tedavi sonlandırılır (Ateş, 2015, s. 108).

Burada ifade edilen uygulamalardaki şartlar Muska yazımında da yoğun bir şekilde kullanılan Vefk uygulamalarının yansımalarıdır (Yılmaz, 2014). Yapılan tedavilerde okunan ayetler ya da kullanılan şekiller mutlaka sembolik olarak bir temsil içerir. Ayetler rastgele değil belli sayıda okunur. Örneğin bir Ocak tedavi için hastanın Cumartesi günü gelmesini söylüyorsa Cumartesi gününün haftanın 7. Günü (Sebt) olması nedeniyle mutlaka buna uygun bir uygulama yapacak demektir. Örneğin 7 ayetten oluşan Fatiha sûresini 7 defa okumak gibi. Aşağıda çizdirme Ocağı bölümünde de buna benzer bir örneğe yer verilmiştir. Bu örnekteki uygulamada da, Ay tutulmasına karşı tedavinin güneşli günlerde yapılması ve okunmuş külün hilal şeklinde hastaya sürülmesi yukarıda açıklamasını yapmış olduğumuz sembolizmin yansımalarıdır.

Bakır Basması Ocağı

Bu hastalıkta vücut bölüm bölüm alerjik bir şekilde kızarır. Güneş doğarken ve batarken bu kızarıklıklar hem artar hem de kaşınır. Çankırı'daki bakır basması Ocaklarından birinde tedavi için Ocaklı ateşte kızdırdığı bakır bir kabı üç İhlas Suresi, bir de Fatiha Suresi okuyarak hastanın başında döndürmekte sonra bu kabı hastanın vücudundaki hastalıklı bölgelere bastırmaktadır. İşlem sonrası bu bakır kap hastaya verilir. Hastanın üç gün süreyle akşamları bu kabı ısıtarak vücudundaki kızarıklıkların üstüne sürmesi gerekmektedir. Hastalığın bu şekilde geçeceğine inanılmaktadır (Torun, 2002, s. 64).

Bulgurlama Ocağı

Bu hastalık elde ve yüzde çıkan, vücuda yayılarak kaşıntı yapan sivilceler ile kendini gösterir. Ocaklı olan kişi ocak külü ile yumurta sarısını karıştırır. Kaşıntılı olan yere sürer. Bir süre beklendikten sonra yıkanır (Temizsoylu, 2012, s. 52).

Bir başka Ocakta da Ocaklı kadın ağzına doldurduğu bulguru vücuttaki kırmızı beneklere püskürtmekte, okuyup üfleyerek hastalıklı bölgeleri bulgur ile sıvazlamaktadır. Tedavisi bu şekilde tamamlanan hastaya bir haftalık perhiz vermektedir. (<https://www.ktb.gov.tr/>, 2020)

Çankırı'da bir Ocakta ise Ocaklı önce hastaya çeşitli dualar okumaktadır. Daha sonra ağzına aldığı bir miktar buğdayı hastanın vücuduna püskürtmektedir. Püskürtme öncesinde ise "Fadime Anamız Hicaz'a gitmiş,

bunu bize icat etmiş. Ben de bu işi Allah rızası için yapıyorum” demektedir. Yine Çankırı’da bir Ocakta da Ocaklı tarafından hastaya püskürtülen bulgur hasta tarafından yedi ayrı evden toplanmaktadır. Bu uygulama şu şekilde olmaktadır: Hasta eline aldığı az miktarda bulgur ile yedi ev gezer. Kapısını çaldığı evde karşısına çıkan kişiye hiç konuşmadan elindeki bulguru gösterir. Ev sahibi de bir miktar bulgur verir. Hasta topladığı bu bulgurları Ocak sahibine getirir. Ocaklı hastaya dualar okur ve getirilen bulguru ağzına alarak hastaya püskürtür” (Torun, 2002, s. 78).

Bulgurlama ocağına, Ocaklarda uygulanan püskürtme işleminden ötürü kimi yerlerde “bulgur püskürtmesi ocağı” da denilmektedir.

Çıban Ocağı

Tedavi; çıban, sarı sakat, arpacık ve kaşıntılı deri hastalıklarında uygulanmaktadır. Hastalık elde veya ayakta ise okunmuş suyla hasta Ocakta yıkanmaktadır. Suya üç İhlas Suresi, bir Fatiha Suresi, Ayet’el Kürsî, Felak ve Nas sureleri okunmaktadır. Hastalık vücutta ise hasta Ocaktan aldığı suyla kendi evinde yıkanır. Yıkanma işlemi sabah yapılır. “Güneşle geldi güneşle gitsin.” diye yıkanılan su da güneş batarken ayak basılmayan bir yere dökülür. Hastalık bu Ocakla ilgiliyse genelde bir hafta içinde iyileşmektedir. Sabah okunduktan sonra ilk gece çıbanların yanması geçmekte, devam eden gecelerde iyileşmeye devam ederek bir haftada hastalık tamamen iyileşmektedir. Ocaklı tarafından hastalığın iyileşmesinde hastanın Ocakta kendisine uygulanan tedaviye inanmasının da önemli olduğu vurgulanmaktadır (Korkmaz, 2019, s. 56).

Adana’da da çıban tedavisi yapan Ocaklı tarafından iki tür çıban olduğu söylenmektedir. Birincisi halk arasında sık görülen “normal çıban” diğeri ise “kan çıbanı”dır. Kan çıbanının tedavisi çıban üzerine kızdırılan demirin değdirilmesi ile yapılır. Diğeri çıbanın tedavisinde ise rendelenmiş sabuna soğan suyu katılarak elde edilen macun kullanılmaktadır (Ateş, 2015, s. 109).

Çizdirme Ocağı

Vücutta çıkan bıçakla çizilmiş gibi izlerle başlayan bir rahatsızlıktır. Bu izler giderek büyür, ay gibi yuvarlak olur. Bu rahatsızlığın tedavisinde çizdirme işlemi uygulanmaktadır. Çizdirme işlemi cumartesi günü uygulanmakta ve tedavi esnasında yedi kere üç İhlas Suresi ve bir Fatiha Suresi okunmaktadır. Sonra yedi arpa tanesi, tuz ve ocak külü ile hastalıklı bölge çizilmektedir. İşin akabinde arpa taneleri ve tuz bir akarsuya bırakılmaktadır (Korkmaz, 2019, s. 53).

İşlemin cumartesi günü yapılması, tedavi işleminde uygulanan yedi adet okuma ve kullanılan yedi adet arpa tanesi, yapılan işlemin haftanın yedinci günü olan cumartesi gününe denk düşürüldüğünü göstermektedir ki büyü,

rukye, vefk gibi uygulamalarda rakamların bu şekilde denk düşürülmesi sıklıkla görülen uygulamalardır (Yılmaz, 2014).

Karabük örneğinde “Kayınvalidesinden el aldığı günden itibaren otuz yıldır tedavi uygulamalarını sürdürmekte olan ocaklı, egzama rahatsızlığı için uyguladığı çizdirme işleminde taş, arpa, tuz, ocak külü, gelincik derisi ve sabundan istifade ettiğini söylemektedir. Hastalar, uygulama yapılacak olan sabunlarını kendileri getirmektedirler. Kendisi de 7 arpa, tuz ve kurutulmuş gelincik derisi ile hasta bölgeyi okuyarak çizmekte sonra da ocak külü ile külleme yapmaktadır. Ocaklı kişinin ifadesine göre çizdirme işlemi, arpa taneleri ve gelincik derisinin çizir gibi hastalıklı bölgede gezdirilmesi ile gerçekleştirilmektedir. Hastalıklı bölgeye uyguladığı bu işlemi hastaların getirdikleri sabuna da uyguladığını ifade etmektedir. Hastaya tedavinin devamında her banyo yaptığında bu sabunu kullanmasını, elini ya da hastalıklı bölgeyi mutlaka bu sabun ile yıkamasını ve ocaktan kendisine vermiş olduğu kül ile de hastalıklı bölgeyi ovalamasını telkin ettiğini ifade etmektedir.” (Korkmaz, 2019, s. 47).

Çullama Ocağı

Ocakta tedavi, en az yüz elli yıllık bir kilim çulunun vücuttaki kabarcıklara sürülmesi ile yapılmaktadır. Bu çul parçasına *meres* yani *miras çulu* denir. Nesilden nesile aktararak bugüne gelmiştir. Ocaklı tedavi işleminin merdiven sahanlığında yapılırsa daha iyi netice vereceğini belirtmektedir. Tedavi esnasında Ocaklı kişi tarafından “*El benim elim değil Fatıma anamızın eli, şefaatt ondan inayet Allah'tan.*” denmekte, üç İhlas Suresi, bir Fatiha Suresi, Felak, Nas, Tebbet sureleri ile Ayet’el Kürsî okunmaktadır (Korkmaz, 2019, s. 57).

Egzama Ocağı

Karabük’te egzama ocağı olarak bilinen Ocakta, Ocaklı tedaviyi babasından öğrenmiş ve yine babasından el alarak otuz yıldır işi devam ettirmektedir. Ocakta egzama vb. cilt rahatsızlıkları tedavi edilmektedir.

Burada yapılan tedavi ile ilgili ilk iş olarak hasta kişi Ocaktan izin alarak ocağın bilinen en eski Ocaklı kişisi olan babaannenin mezarından toprak almakta ve bu mezara bir adet ekmek gömmektedir. Bu ritüel, “*Senden toprak aldım, toprağın yerine ekmek bırakıyorum.*” anlamına gelmektedir. Tedavi esnasında Ocaklı kişi ve hasta kişi abdestli olmalıdır. Sonra bu toprak Ocaklı kişi tarafından hastanın, hasta olan bölgelerine Ayet’el Kürsî, Felak ve Nas sureleri okunarak sürülmektedir. Uygulama öncesinde Ocaklı kişi tarafından “*El benim elim değil, Fadime anamızın eli.*” denilmektedir (Korkmaz, 2019, s. 54).

Göbek Kaldırma Ocağı

Ağır kaldırmak, çok yorulmak gibi sebepler ile göbek yerinden oynayabilir. Bu durum halk arasında “göbek düşüğü”, “göbek düşmesi”, “göbek kaçması” ve “eş çıkması” isimleriyle bilinir. Hastalığın tedavisi ise göbek kaldırma olarak nitelendirilir. Bu rahatsızlık baş dönmesi, mide bulanması gibi belirtilerle kendini gösterir. Bu durumda göbekte atması gereken damar farklı bir yerde atmaktadır ve kişinin tansiyonu normal olduğu hâlde baş dönmektedir. Aynı zamanda hasta hâlsizlik, yemeden içmeden kesilme gibi rahatsızlıklar da hissedebilir (Korkmaz, 2019, s. 72).

Kendisinde bu belirtiler görülen kişi göbek kaldırma tedavisi yapan kişiye gitmektedir. Ocakta, rahatsızlığın teşhisi için ilk önce hasta olan kişi bir oklavadan atlatılır. Atlama esnasında hasta olan kişinin karnı ağrırsa göbeğinin düştüğüne kanaat getirilir (Korkmaz, 2019, s. 73).

Bu rahatsızlık ile ilgili Aydın’da şöyle bir teşhis yöntemi uygulanmaktadır:

Bir kişide göbek kaçı olup olmadığı kadın ve erkekte ayrı ayrı uygulamalarla teşhis edilmektedir. Tedaviyi uygulayacak kişi kadın ise; kadınlarda göbeğe elle dokunarak veya ellerden herhangi birinin baş ve işaret parmağı arasındaki kıkırdak yapı elle tutulup baskı yaparak ağrı hissedilmesiyle hastalığın varlığı teşhis edilmiş olur. Erkeklerde ise eldeki kıkırdak yapıdan (göbek damarı) veya dizkapağının alt tarafındaki yan bacak kasının elle tutularak sıkılmasıyla hastalık teşhis edilir. (Ülger, 2012, s. 149).

Hastalığın tedavisinde ilk olarak Ocaklı kişi ve hasta tarafından Besmele çekilir. Ocaklı Allah’tan şifa isteyip “*El benim elim değil Fatıma Anamızın eli*” diyerek uygulamaya başlar. Hasta sırt üstü yatırılır. Göbek, karın ovularak yerine getirilir. Tedavi edilen göbek kendi yerinde atmaya başlar (Korkmaz, 2019, s. 73).

Göz Kurdu Dökme Ocağı

Karabük’te göz kurdu dökme ocağı olarak bilinen Ocakta sivrisinekler yoluyla insana bulaşarak gözde oluşan kurtların tedavisi yapılmaktadır. Ocakta rahatsızlığın tedavisi gözdeki kurtları dökme yoluyla gerçekleştirilmektedir.

Ocak, el alma yöntemiyle değil gözlem yaparak yapılan tedavi işlemini öğrenme yoluyla nesilden nesile devam etmektedir. Göz kurdu ağırlıkta olmakla birlikte kulakta oluşan kurtlar da dökülmektedir.

Kişide göz kurdu olduğu gözde oluşan alerji harici kızarıklık ve kaşıntı ile anlaşılır. Kurt dökme işlemi halk arasında göz kurdu otu denilen bitkinin tohumları ile yapılmaktadır. Bu ot toplanıp kurutulur ve tohumu alınır. Tohumlar odun ateşinde yakılır. Dumanına bir kap tutulur sonra bu kabın

içine kaynar su dökülür. Hasta üstü örtülü vaziyette otun buğusunda gözleri açık vaziyette oturur. Kurt dökme işlemi yapan kişi hastanın başına hafif hafif vurur ve “yapmak bizden, şifa Allah’tan” der. Gerektiği kadar beklenildiğine karar verildikten sonra örtü kaldırılır. Kurtlar tencereye dökülmüş olur (Korkmaz, 2019, s. 74).

Köstebek Ocağı

Köstebek hastalığı vücutta yaralar çıkmasıyla beliren bir hastalıktır. “Yaralar bir oradan bir buradan çıktığı için köstebek hastalığı” denilmiştir. Hastalığın üzüntü, nazar ve stresten oluştuğuna inanılmaktadır. “Bu hastalık dişi ve erkek olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Hastalığın dişi olması demek, hastanın vücudunda oluşan çıban sayısının fazla olması demektir. Çıban tek ise hastalığa erkek adı verilir” (Akman, 2007, s. 397).

Hastalığın tedavisinde Ocak olan evdeki ocaktan odun külü alınıp Ocaklı tarafından hastanın yaralarına sürülmektedir. Bu arada nazar duaları ve ayetlerini okunmaktadır. Sonra hastalık olan yerleri kesmeden bıçak ile çizerek bu yerlerde yumurta gezdirilmektedir. Bu yumurta bir köstebek deliğine gömülmektedir. Hastalığı ilerlemiş olan kişilere bu işlem üç defa uygulanmaktadır. Aynı zamanda hastaya ocaktan kül verilerek ve bu külü yedi gün yaralarına sürmesi tembihlenmektedir. Ocaklı tarafından hastaya hastalığı geçene kadar yumurta, yoğurt, domates; tatlı, acı ve ekşi yememesini tavsiye edilmektedir (Korkmaz, 2019, s. 59).

Hasta olan kişiye haberi olmadan köstebek eti yedirildiğinde de hastalığın geçeceğine inanılır (Ülger, 2012, s. 45).

Kulak Ağrısı Ocağı ve Türbesi

Kulak ağrısının tedavisi için kendisine ait türbesi olan ocağa gidilmektedir. Kulak ağrısı olanlar Ocak olan eve gelmekte ve aileden izin almaktadır. Sonra Ocaklı aile ile “inayet Allah’tan” diyerek türbeye gider. Hasta kişi tarafından türbede ateş yakılır ve bu ateşin içine bir yumurta gömülür. Yumurta patlarsa tedavinin olumlu neticeleneceğine inanılır.

Türbeye genelde çocuk hastalar getirilmektedir. Türbe ve ocağa gelenler tanıdıklarından bu türbe ve ocağı duyarak gelmektedirler. Ocak, daha önceleri doktor olmadığı için tek çözüm olarak görülmektedir. Zaman içinde ocağa rağbet oldukça azalmıştır. Doktora gidip şifa bulamayan hastaların da ocağa geldiği Ocaklı tarafından ifade edilmektedir (Korkmaz, 2019, s. 60).

Kurşun Dökme (Nazar) Ocağı

Nazar inancı çok farklı kültürlerde var olan ve günümüzde de hem inanç olarak hem de kendisinden korunma ve kurtulma ritüelleriyle var olmaya devam eden bir olgudur. “Yunanlıların “matısmā” Arapların “elayn” ya da

“isabet-i ayn”, İranlıların “bed nezer” Hintlilerin “sahir” dedikleri bu çarpıcı gücün Türkiye’deki adları “nazar”, “göz değmesi”, “göze gelme”, “pis göz”, “kem göz”dür” (Örnek, 2014, s. 232).

“Nazarın insanlar ve diğer canlı varlıklar üzerinde etkili olduğuna inanıldığı gibi diğer eşya ve nesnelere üzerinde de etkili olduğuna inanılmaktadır. İnsanlar, hem kendilerini hem de buldukları mahalleleri, oturdukları evleri, odaları, yeni inşa ettikleri yapıları, sahibi buldukları taşıt ya da diğer malları nazar ve kem gözlerden korumak için bazı önlemler almaya çalışmaktadır” (Yılmaz, 2014, s. 33)

Nazar değmiş kişiler nazar ocağı ya da kurşun ocağı denilen ocağa götürülmektedir. Kurşun maddesinin nazarla insana geçen negatif enerjisi uzaklaştıracağına, onu etkisizleştireceğine inanılmaktadır. Kurşun dökme kişiler genelde kadınlardır ve ailelerindeki kadınlardan el almışlardır (Korkmaz, 2019, s. 63).

Ocaklı, kurşun dökme işlemini de şöyle anlatmaktadır: “Kurşun dökme esnasında bir sınıye kaşık, bıçak, tarak, iğne, gibi eşyalar konulur. Kurşun ateşin üstünde eritilir. Kurşun dökülecek kişinin üstüne bir po (başörtüsü) örtülür. Besmele çekilir. Şifa için niyet edilir. “El benim elim değil, Fatıma anamızın eli” diyerek bakır bir tavada tereyağıyla ısıtılıp eritilen kurşun dökülür. Şifanın Allah’tan geldiğine ve kurşunun bir vesile olduğuna inanılır.”

“Kurşun döküldükten sonra Amme Suresi ile Saffat Suresi 79. ayet okunur. Şifa için dua edilir” (Korkmaz, 2019, s. 64).

Yılmaz’ın (2014) araştırmasında ise, Safranbolu’da bir Ocakta kurşun dökme işlemi şu şekilde gerçekleşmiştir:

Kurşun dökülecek olan kişi euzubesmele ile kurşun dökülecek tavayı ateşe koymuş ve büyük bir tepsinin içine su dolu bakır bir kâse, sonra da kâsenin yanına tarak, kilit, sarımsak, tırnak makası, bozuk para ve soğan koymuştur. Kurşun dökürmek isteyen kişinin üzerine bir örtü örttükten sonra eriyen kurşunu Fatma ve Havva anamızın eliyle diyerek su dolu kâsenin içine dökmüş ve kurşunun suda aldığı şekle bakarak kişinin nazar ve sıkıntısı olduğuna dair yorum yapmıştır. Daha sonra tedavi olan kişiyi karşısına alarak Bakara Sûresini son iki ayeti, Mülk ve Nebe Sûrelerini ve son olarak da nazar ayetini okumuştur.

Küpürleme Ocağı

Küpürleme işlemi, vücutta özellikle sırt bölgesinde meydana gelen isilik gibi kırmızı kabarcıklara uygulanmaktadır. Rahatsızlıkta bu kabarcıklarla bütün sırt adeta döşenmektedir. Aynı zamanda bu kabarcıklar şiddetli bir şekilde

kaşınmaktadır. Yalnız bu rahatsızlık uyuz ile karıştırılmamalıdır (Korkmaz, 2019, s. 65).

Hastalığın tedavisi için sokaklardan kül küpür toplanmaktadır. Bu kül küpür bir kalbura konulmaktadır. Ocak olan evde Ocaklı kişi tarafından kalbur sallanarak bu kül küpür hastanın üstüne dökülmektedir. Bu işlem esnasında Ocaklı kişi üç İhlas Suresi ve Muavvizeteyn surelerini okuyarak “İnayet Allah’tan. Derman Allah, sebep kul” demektedir (Korkmaz, 2019, s. 65).

Kimi yerlerde Ocak kemreleme olarak ifade edilmektedir. Kemre, hayvan gübresi anlamına gelir. Bu Ocaklarda aynı işlem kül küpür ile değil gübre, daha ziyade koyun gübresi ile yapılır. Bu esnada ocaklı kişi abdestlidir ve Besmele çekerek nazar duaları okumaktadır (Akman, 2007, s. 397).

Sarılık Ocağı

Halk arasında sarılık olarak bilinen hepatit hastalığının geleneksel olarak tedavisinde sarılık ocağına başvurulmaktadır. Ocakta tedavi, sarılık olan hastaların yıkanması şeklinde uygulanmaktadır ve bu işleme “sarılık yıkama” denilmektedir (Korkmaz, 2019, s. 65).

Sarılık hastası olan kişi ocağa geldiğinde şifa için hasta ve Ocaklı kişi tarafından karşılıklı niyet edilir. Ocağa şifa için getirilen hasta bebekse Ocakta yıkanır, büyük kişi ise yıkanma işlemi gusül abdesti alma şeklinde uygulanmaktadır (Korkmaz, 2019, s. 66).

Ocakta sarılık tedavisi için aynı zamanda *civanperçemi* otu kullanılmaktadır. Bu ot kaynar suda çay gibi demlenerek hastalara içirilmektedir (Korkmaz, 2019, s. 66). Halk arasında sarılık hastalığının tedavisinde kullanılan civanperçemi otunun karaciğer enzimlerini düşürerek Hepatit B rahatsızlığına iyi geldiği, fitoterapi konusunda tanınmış bir isim olan İbrahim Saraçoğlu tarafından da ifade edilmektedir (<https://www.sorhocam.com/>, 2020).

Bir başka sarılık ocağında nesilden nesile aktararak günümüze kadar gelmiş olan bir tas bulunmaktadır. Sarılık hastası olan kişiler Ocakta bu tas ile yıkanmaktadır. Bu arada çeşitli dualar okunmaktadır. Kerametın tasta olduğuna inanılmaktadır (Korkmaz, 2019, s. 66).

Karakaş’ın (2015) örneğinde ise Sarılık tedavisi biraz daha farklıdır. Bu örnekte Ocaklı kişi “hastanın iki kaşının ortasına jilet atar. Bazen de ayak ve bilek sinirlerine jilet atar. Jilet attığı bölgeye sarımsak ve sumak koyulur. Sarılık olan kişiye, ocak olan evden tuz yedirilir”. Bu örnekteki yöntem diğerlerine göre biraz daha riskli gibi gözükmektedir. İki kaşın arasına jilet atılması ya da ayak ve bilek sinirlerine jilet atılması bir taraftan kan almaya dayalı (Hacamat, sülük) tedavi yöntemlerine benzerlik gösterirken diğer

tarafından da vücuttaki belli sinir noktalarını uyararak tedavi uygulayan akupunktur yöntemiyle benzerlik göstermektedir.

Siğil Ocağı

Siğil, en çok el, yüz ve ayaklarda görülen iyi huylu cilt oluşumlarıdır. İltihaplı ya da iltihapsiz, bulaşıcı olan ya da olmayan çeşitleri olan bir oluşumdur. Bazen ağrı, kaşıntı ya da kızarıklıklara sebep olabilmektedir (<https://www.medicalpark.com.tr/>, 2020).

Karabük'te siğil ocağı olarak bilinen Ocakta siğil ile birlikte ciltle ilgili birçok hastalığın tedavisi yapılmaktadır. 17 yaşından itibaren bu işi yapan Ocaklı kişi, ciltte oluşan siğil, egzama, temre, gece yanığı ve gideğen hastalıklarına okumaktadır. Büyükannesinden el almış ve okuduğu ayet ve duaları da yine büyükannesinden öğrenmiştir. Büyükannesi el verirken kendi eline tükürerek Ocaklı kişiye elini yalatmıştır. Bunu yaparken de *"El benim elim değil. Fadime anamızın eli."* demiştir. Kendisi de anestezi uzmanı olan torununa el vermeyi düşünmektedir.

Bu rahatsızlıkları tedavi ederken Kur'an-ı Kerim'den ayetler okumaktadır. El aldığı ve bu ayetleri öğrendiğinde Kur'an-ı Kerim okumayı bilmemektedir. Daha sonra Kur'an okumayı öğrendiğinde okuduklarının ayet olduğunu fark etmiştir (Korkmaz, 2019, s. 67).

Temre Ocağı

Temre hastalığı bir çeşit deri hastalığı olarak tarif edilmektedir. Deride yer yer küme durumundaki birtakım kabartılarla kendini göstermektedir (<https://sozluk.gov.tr/>, 2020).

Bu hastalığın geleneksel yollarla tedavisinde temre ocağına gidilir veya temre duası okunur. Temre duası ile temre hastalığından kurtulduğunu söyleyen kişilerin sayısı oldukça fazladır. Temre hastalığı için Zuhur Suresi 79. Ayeti okunmaktadır. Yüzde ve elde çıkan temrelerin etrafı kalem ile işaretlenerek 3-5 ve 7-40 defa bu ayet okunursa şifa bulunacağına inanılmaktadır. Ayrıca Kalem Suresi'nin 16-20. Ayetleri yedi defa okunmaktadır. Her okuyuşta 20. Ayet yedi defa tekrar edilerek temreye üflenmektedir. Bu şekilde de şifa bulunacağı ümit edilmektedir (<https://sorularlailslamiyet.com/>, 2020).

Karakaş'ın (2015) Osmaniye ilinde yapmış olduğu araştırmaya göre Temre ocağındaki tedavi yöntemi şöyledir: *"Temre bir tür kaşıntı ile başlar ve küçük kabarıklar oluşur. Hasta temreyi hocaya üç çarşamba okutur. Temrenin etrafı mürekkepli kalemlerle çevrilir, içine Arap harfleri yazılır ve dua okunur. Bu iş için kişinin Ocaklı olması gerekir"* (Karakaş, 2015, s. 328). Bu örnekte, ocak ile ilgili bilgi alınan kişi muhtemelen hangi ayet ve duaların okunduğunu bilmediği için temrenin etrafının çevrildikten sonra içine Arap harfleri yazıldığını ifade

etmektedir. Ayrıca işlemi yapan kişinin Ocaklı olmasının gerekliliği özellikle vurgulanarak okunan ayet ve duaların neler olduğunun bilinmesinin yeterli olmayacağı, okuyan kişinin bu iş için el almış ve izinli bir kişi olması gerektiği de özellikle vurgulanmış olmaktadır.

Karabük örneğinde ise tedavi olacak kişi köyün içindeki bir kayanın yanından toprak alarak toprağı ocağı getirmektedir. Bu Toprak, Ocaklı kişi tarafından suyla ıslatılarak çamur yapılmakta ve İhlas, Fatıha sureleri okunarak hastalıklı bölgelere sürülmektedir. Çamur kurduktan sonra yıkanarak temizlenmektedir (Korkmaz, 2019, s. 68).

Temre hastalığının tedavisinde farklı uygulamalar olması, bu tür rahatsızlıkların farklı yöntemlerle tedavi edilebileceğini gösteren bir işaret olabileceği gibi, tedaviyi ilk defa uygulayan kişiden bunu görerek öğrenenlerin orijinal uygulamayı tam olarak bilememeleri nedeniyle kendi yöntemlerini geliştirmiş olabileceklerini de akla getirmektedir.

Yılcık Ocağı

Yılcık hastalığının teşhis ve tedavisinde Mekke'den getirilen bazı taşlar kullanılmaktadır. *Yılcık taşı* olarak bilinen bu taşların tedavi edici özelliği olduğuna yönelik yaygın inanç neticesinde ticari olarak da satışa sunuldukları gözlemlenmektedir. İnternet üzerinden satış yapan bir sitede yılcık taşının faydaları şu şekilde anlatılmaktadır: "Ağrılı hastalıklar, migren, sinüzit, baş ağrısı, Bel, boyun, sırt, omuz, bacak, kol, baldır ağrıları, Böbrek sancısı ve diz ağrıları, romatizmal ağrılar, varisler...vs. Şifaya sebep olunan rahatsızlıklardır. Ayrıca bu taş ile bir kez tedavi görenin bağışıklık sistemi güçlendiği bilinmektedir".¹

Bir başka internet sitesinde ise bu taşlar ile ilgili şu bilgiler verilmektedir: Yılcık taşlarının hastalıkları iyi ettiği gözlemlenmiştir. Hastanın hastalıklı yerine şifa için konduğu zaman oraya yapışıp tedavi etmeye başlaması, taşın canlı olduğunun göstergesidir. Ayrıca iyi korunmadığı zamanlarda ölüp tüm özelliklerini yitirdiği de söylenmektedir. Bu şifalı taşın anavatanı kutsal topraklar olan Mekke'dir. Yılcık taşının Mekke'ye rüzgârla mı geldiği yoksa gökten mi yağdığı hususu da yine tartışılan bir konudur (<https://www.bilgiustam.com/>, 2020).

Yılcık taşlarının tedavi edici özellikleri ile ilgili oldukça şaşırtıcı açıklamalara ek olarak, bu taşların canlı olduğuna inanılması, iyi korunmadığı zamanlarda ölüp tüm özelliğini yitirmesi vb. anlatımlar bu taşların gizemini artırmaya yönelik anlatımlar gibi durmaktadır.

Yılcık ocağı, Anadolu'da pek çok şehirde tedavi için başvuru Ocakları arasındadır. Bir araştırmada, Ocaklı Yılcık taşlarıyla ilgili şunları

¹ <https://urun.n11.com/hediyelik-esya/yilcık-tası-5-adet-P358256213>

söylemektedir: “Mekke taşlarını içi un ile dolu kese içinde saklarım. Bu taşların biri erkek, biri dişidir. Bunlar kese içindeki unu yerler ve ürerler. Taşlar Mekke’den geldiği için Mekke taşı ya da yılcık taşı denir” (Öngel, 1997, s. 13). Bu örnekte de görüldüğü üzere, Yılcık taşlarının bakımı un içinde taşları besleyerek yapılmakta ve taşların ürediği belirtilmektedir. Bu tür inanışların mantıksal bir izahını yapmak oldukça güç olsa da el alarak nesilden nesile aktarılan Ocak geleneğinde taşların neden üretilerek çoğaltılmak yerine Mekke’den getirildiği noktası mantıksal bir kurgu hatası gibi gözükmektedir.

Anadolu’daki bir başka Ocaktaki uygulamada hasta olarak gelen kişiye önce bu taşlar teşhis amaçlı yapıştırılmaktadır. Ocaklının ifadesine göre gelen kişi yılcık hastası ise yılcık olan yere yılcık taşı yapıştırır. Bu şekilde teşhis konulan hasta Ocakta yıkanmalıdır. Yıkanma olmazsa iyileşmenin de olmayacağı inancı yaygındır (Korkmaz, 2019, s. 69).

Karabük örneğinde, Ocaklı kişi, yılcık hastalığını daha çok nazardan olan, vücutta kızarıklık, şişlik, döküntü ile kendini gösteren ağrılı bir hastalık olarak tanımlamaktadır. Ocaklı aynı zamanda gelincik hastalığının tedavisini de yapmakta ve kaşintılı, döküntülü hastalıkların daha ziyade gelincik hastalığı olduğunu ifade etmektedir. Ocakta hastalığı teşhis etmede, hastayı yıkama ve tedavi esnasında gelincik ve yılcık taşları denilen taşlardan; su, kül, bıçak, köpek kafatası gibi nesnelere yararlanılmaktadır. Ocaklı hastayı yıkadıktan sonra Felak, Nas, İhlâs, Ayet’el Kürsî, Fatıha Surelerini okumakta, “Hastalık Allah’tan şifa Allah’tan, Allah şifanı versin.” diyerek dua etmektedir (Korkmaz, 2019, s. 69). Bu örnekte şifa için okunan ayetlere ve şifa kaynağı olarak görülen yılcık taşlarının kullanılmasına ek olarak kül, bıçak, köpek kafatası gibi nesnelere de yararlanılması, geleneksel tedavi yöntemlerini uygulayan bazı Ocaklarda birden fazla inanç ve kültürün birbirine karışabildiğini göstermektedir.

Tartışma ve Sonuç

Günümüzde son derece gelişmiş olan modern tıp bilgisi ve tedavi yöntemlerine rağmen geleneksel tedavi uygulamalarının günümüzde de varlıklarını korumaya devam etmelerinin asıl nedeni, insanların sağlıklarını koruma, geri kazanma ve hastalıklarla baş etme yolunda mümkün olan her yolu denemek istemeleridir. Başvurulan bu yöntemler, bazen büyü ve rukye gibi metafizik olgulara, bazen biyoenerji gibi mantıksal bir gerekçeye, bazen de çeşitli hurafelere dayanmaktadır. Hastalığın temel sebebini teşhis ederek onu tedavi etmeye dayanan günümüzdeki modern tıp anlayışının, oldukça karmaşık bir yapıya sahip olan insanoğlu için, her yerde ve herkes için geçerli mükemmel bir tedavi mekanizması sunması mümkün değildir. Bu hakikat, yaygın olan ifadeyle “Hastalık yoktur, hasta vardır” şeklinde ifade edilmektedir. Bu nedenle, hastalık karşısında çaresiz kalan insanların

alternatif tedavi yöntemlerine yönelmesi kaçınılmaz bir sosyal gerçekliğe dönüşmektedir. Araştırma verilerinin de ortaya koyduğu gibi, bu tür tedavi yöntemlerinin varlığı, insanların sözlü anlatımlarıyla varlığını sürdürmekte, bir diğer ifadeyle bu tedavilere başvuran insanların tedaviden fayda gördüklerini ifade etmeleri ve çevrelerine bunun reklamını yapmaları nedeniyle rağbet görmeye devam etmektedir.

Geleneksel ve alternatif tedavi yöntemlerinin Modern Tıp karşısındaki en büyük avantajı, modern tıbbın hastalığın tedavisi için maddi sebeplere yönelmesi karşısında geleneksel ve alternatif uygulamaların hem teşhis hem de tedavi hususunda holistik yani bütüncül bir yaklaşım sergilemeleri, yani beden ve ruhu bir bütün olarak kabul etmeleridir. Bu yaklaşım bedeni iyileştirmenin ruhu iyileştirmekten geçtiği savını ileri sürmektedir. Geleneksel ve alternatif tedavi yöntemleri aynı zamanda hastalığın sebebini yalnızca fizyolojik sebeplere değil, aynı zamanda psiko-sosyal temellere de dayandırmaktadır.

Bugün modern tıbbın da kabul ettiği gibi, hastalıkların tedavisinde plasebo etkisinin önemli bir rolü vardır. "Plasebo etkisi, farmakolojik olarak etkisiz bir ilacın telkine dayalı bir etki ortaya çıkarma halidir... Sahip olduğu tedavi gücünü tamamen hastanın verilen ilacın işe yarayacak ilaç olduğunu düşünmesinden alır. Plasebo, tıbbın bilimsel olarak açıklayamadığı bir şekilde insanların istemeleri halinde kendi kendilerini iyileştirme gücü olarak açıklanır. Tıbbi olarak kurtulma ihtimali zayıf görülen birçok hasta, ölüm istatistiklerine girmekten bu güç sayesinde kurtulmuş, tıbbın çözüm bulamadığı kanserin tedavisinde çoğunlukla yüksek moral ve iyileşme azmi etkili olmuştur."²

Geleneksel tıp uygulamaları arasında önemli bir yere sahip olduğu gözlemlenen ve temeli İslamiyet öncesi dönemdeki yaygın Şamanlık ve Şifacılık geleneğine dayandığı düşünülen Ocakların da günümüzde hâlâ devam ediyor ve rağbet görüyor olması, ancak yukarıda ifade edilen gerekçelerle açıklanabilir. Bu konuda antropologların düşünceleri de benzer şekildedir. L. Mair'in de ifade ettiği gibi, geleneksel toplumlarda insanların yaşadıkları sıkıntıları atlatmak için ellerinde var olan bilgilerin yetersizliği nedeniyle metafizik olgulara yönelmeleri saçma değil kaçınılmaz bir olgudur. Şamanlar ve şifacılar, hastalığı tedavi edemeseler bile hastanın psikolojik olarak rahatlmasına ve kendisini daha iyi hissetmesine yardımcı olmuşlardır (Haviland ve diğ., 2006; Yılmaz, 2014).

Araştırmada incelenen Ocakların günümüze ulaşmasında en belirgin unsurun sözlü aktarım olduğu tespit edilmiştir. Bilgi aktarımı genellikle aile büyükleri tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu aktarımda en fazla rol sahibi

² https://tr.wikipedia.org/wiki/Plasebo_etkisi 04.10.2020 tarihinde erişildi.

olanların ise anne, anneanne, babaanne ve kayınvalide gibi ailenin yaşlı ve büyük kadınları olduğu görülmektedir. Bu bilgi ve uygulamaların yalnızca aile kanalıyla değil, tanıdıklar ve çevre yoluyla da aktarıldığı kısmi olarak gözlemlenmiştir. Ocaklarda bilginin gözlem ile de elde edildiği örneklerle rastlamak mümkündür. Şifa verme özelliğinin ise el verme-el alma yöntemi ile gelecek nesillere aktarıldığı görülmüştür.

Ocaklara tedavi olmak için gelenlerin hemen hemen hepsi, bu Ocakları ve şifa özelliklerini bir başkasından duyan kişilerdir. Tedavi olan kişilerin iyileştiklerini bu uygulayıcılara bildirmeleri ve bir başkasına tavsiye etmeleri de tedavinin başarılı olduğu konusundaki inancın artmasına vesile olmaktadır.

Ocaklı kişilerin yaptıkları işi reklam etme ve yaygınlaştırma eğilimi içinde olmadıkları gözlemlenmiştir. Ocaklı kişiler daha ziyade yaptıkları işin devamı üzerinde durmaktadırlar. Ocakların adının duyulması ve ziyaretçilerinin artması ise eski ziyaretçilerin sözlü anlatımları ve yapmış oldukları reklama paralel olarak çevre etkisi ile gerçekleşmektedir.

Netice olarak, kültür aktarımı yoluyla günümüze kadar gelen ocaklar ve diğer geleneksel tıbbî uygulamalar, modern tıbbın yanında veya modern tıbbı alternatif olarak devam etmekte ve rağbet görmektedir.

Healers in Anatolia and Their Treatment Methods within the Scope of Traditional Treatment Practices

Extended Summary

This study examines the treatment methods used by healers, which have an important place among the practitioners of traditional treatment methods encountered in almost every corner of Anatolia, Turkey.

In the periods when medicine has not yet turned into a systematic and scientific structure, the treatment methods differed according to the societies within the knowledge level, possibilities and conditions of that society. In cases where the source of the disease could not be understood or a cure could not be found, the disease was sometimes seen as a punishment for bad behaviour and some extraordinary methods were used for its treatment. The first things that come to mind among these methods are practices such as visiting sacred places, going to healers, and applying magical procedures. These practices are today described as traditional therapy, traditional medicine or folk medicine.

Scientific approaches of Turkish and Muslim scholars to the medicine have contributed significantly to medical science, which has reached quite

advanced levels today. Avicenna's (Ibn Sina) Medicine book called al-Kânûn fi't-tıbb was also known by Western scientist and benefited for centuries and Akshamsaddin's first mention of the germ (microbe) can be shown as the examples of scientific approach the diseases in Muslim societies. In the Turkish-Islamic tradition, not only diseases and their biological factors were taken into consideration, but also psycho-cultural factors were taken into account. In addition to using the necessary medicines for the treatment of the disease, praying to God for healing and believing that the healing will come from him, etc. have become an integral part of the treatments and the search for healing.

Modern medical science, which emerged in parallel with the advancement of positivist science understanding since the end of the 18th century in the West, is based on the acceptance that disease and health stem from the pure biological existence of humans. This understanding, which causes a standardization of health and diseases all over the world, has also led to a one-sided approach that ignores social and cultural processes.

Today, researches on traditional treatment methods are carried out on the basis of health anthropology and cultural research. It is noteworthy that in these studies, the psychological/psychiatric bases of traditional treatment methods are constantly emphasized.

When the treatment methods of the healers discussed in this study are examined, it is seen that the practice of Rukeyah (treatment by reading sacred texts and blowing to the patient) performed by many healers (Ocak/Ocaklı) as a reflection of the Islamic belief. It would be appropriate to accept that the healing role performed by shamans in the pre-Islamic period was undertaken by different segments of the society after the conversion to Islam. If we summarize this situation within the framework of the Healing tradition, it is possible to classify the Healers in 3 different groups.

- Healers who use treatment methods that bear the traces of the pre-Islamic period, do not have a religious motif or contain elements that are against the rules of the Islamic religion.
- Healers who use treatment methods which carries the traces of the pre-Islamic period, but also influenced by Islamic culture and contains religious motifs.
- Healers who use treatment methods that do not contain elements against the rules of Islamic religion and contains completely religious motifs.

Some studies state that the essential element in the healing methods of healers is magic. However, as can be inferred from the examples we have given in the study, it would be wrong to generalize this expression for all healers.

Despite highly developed modern medical knowledge and treatment methods, the main reason why traditional treatment practices continue to exist today is that people want to try every possible way to protect their health, regain their health and cope with diseases. These methods are sometimes based on metaphysical phenomena such as magic and rukyah, sometimes on a logical justification such as bioenergy, and sometimes on various superstitions. It is not possible for today's modern medical understanding, which is based on diagnosing the cause of the disease and treating it, to offer a perfect treatment mechanism that is valid everywhere and for everyone. This truth is commonly expressed as "There is no disease, but the patient". For this reason, for the people who are desperate against an illness to look for alternative treatment methods, coming up as an inevitable social reality. As research data show, the existence of such treatment methods continues with the verbal expressions of people, in other words, these treatments continue to be in demand because the people who apply these treatments express that they benefit from the treatment and advertise it to their environment.

The biggest advantage of traditional and alternative treatment methods against Modern Medicine is that traditional and alternative practices take a holistic approach in both diagnosis and treatment, in other words, they accept the body and soul as a whole, against the modern medicine's inclination to biological reasons for the treatment of the disease. Most of the traditional and alternative treatment methods base the cause of the disease not only on physiological causes but also on psycho-social grounds. This approach suggests that healing the body is through healing the soul.

The placebo effect plays an important role in the treatment of diseases, as modern medicine acknowledges today. The placebo effect is the suggestive effect of a pharmacologically ineffective drug... It derives its treatment strength from the patient's belief that the given drug is a useful drug. It would not be wrong to say that this effect has been achieved by traditional treatment methods for centuries.

In this study, treatment methods of healers which has an important place in traditional treatment methods were examined using qualitative research design. In the study, obtained data from a survey about believing and

applying traditional treatment methods applied to 400 people, and the results of interviews with traditional treatment practitioners (healers) identified throughout Karabuk province has been analyzed and discussed.

In transferring the traditional treatment methods from past to present, verbal transmission was found to be the most prominent element. The transfer of information was generally carried out by family elders. It is seen that older women of the family such as mother, grandmother, and mother-in-law have the most role in this transfer. It has been partially observed that these knowledge and practices are transferred not only through family channels but also through acquaintances and the environment. It is possible to come across examples in which information can also be obtained by observation. It has also been observed that the healing feature is passed on to future generations by the method of giving-taking hand ceremony.

The fact that people who have been treated are getting better and recommending it to others also increases the belief that the treatment method is successful and beneficial. It has been observed that healers do not tend to advertise and disseminate their work. Healers generally focus on the continuation of their work. The fact that the names of the healers are heard and the increase of their visitors is realized in parallel with the oral expressions of the previous visitors and the advertising they have made. As a result, healers and other traditional medical practices that have survived until today through the transfer of verbal knowledge and culture continue and are in demand alongside modern medicine as an alternative to modern medicine.

Kaynakça / Reference

Akman, E. (2007). Türk Halk Hekimliğinde Ocaklık Geleneği ve Safranbolu'daki Ocaklar. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 15 (1), 393-400. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kefdergi/issue/49108/626734>

Ateş, F. (2015). Adana Halk Hekimliğinde Ocak Kültü. *Doktora Tezi*. Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı ABD, Türk Halk Edebiyatı BD.

Ayverdi, İ. (2005). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı.

Boratav, P. N. (2013). *100 Soruda Türk Folkloru*. Ankara: Bilgesu.

Çevik, B. (2008). Konya'da Halk Hekimliği Uygulamalarının Dünü ve Bugünü. *Yüksek Lisans Tezi*. Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı A.B.D., Halk Bilimi B.D.

Erol Çalışkan, Ş. Ş., Çanlı, E. (2019). Manisa-Selendi İlçesinde Sağaltma Ocakları. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 12 (25) , 50-70 . DOI: 10.12981/mahder.497544

Gür, D., & Soykan, A. (2013). Anadolu Kültüründe Nazar ve Nazarlıklar: Safranbolu Örneği / Evil Eye and Amulets in Anatolian Culture: The Case of Safranbolu. *Journal of History Culture and Art Research*, 2(3), 115-158. doi: <http://dx.doi.org/10.7596/taksad.v2i3.258>

Haviland, W. A., Prins, H. E. L., Walrath, D., & McBride, B. (2006). Kültürel Antropoloji. Çev. İnan Deniz Erguvan Sarıoğlu. İstanbul: Kaknüs Yayınları.

İçli, A. (2013). Türk Kültüründe Ocak Anlayışı Ve Ergani Deringöze Köyü'ndeki Bir Ocaklı Aile .*Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 1 (18) , 95-101 .Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kdeniz/issue/16857/175460>

Kahya, E. (2001). el-Kānūn Fi't-Tıb. *DİA*. C.24., 331-332.

Kaplan, M. (2010). Geleneksel Tıbbın Yeniden Üretim Sürecinde Kadın - Ankara Kent Ölçeğinde Kuşaklar Arası Çatışma-. *Doktora Tezi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları.

Karakaş, A. (2015). Osmaniye Halk Hekimliğinde Ocaklar ve Buna Bağlı Uygulamalar. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(31), 320-336.

Kleinman, A. (1980). *Patients and healers in the context of culture: An exploration of the borderland between anthropology, medicine, and psychiatry*. University of California Press.

Korkmaz, Z. (2019). Geleneksel Tedavi Yöntemlerinin Toplumsal Yansımaları: Karabük Örneği. *Yüksek Lisans Tezi*. Karabük: Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji A.B.D.

Lewis, T. H. (1982). Patients and Healers in the Context of Culture: An Exploration of the Borderland Between Anthropology, Medicine, and Psychiatry. *JAMA*. 247(16): 2294. doi:10.1001/jama.1982.03320410070039

Öngel, G. (1997). Denizli Halk Hekimliğinde Ocaklar. *Yüksek Lisans Tezi*. Denizli: Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı A.B.D. s. 192019

Örnek, S. V. (2014). *Türk Halk Bilimi*. Ankara: Bilgesu.

Tek, R. (2019). Sağaltma Ocaklarının Tipolojisi Üzerine Bir Deneme: Kayseri Örneği. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7 (20) , 154-177 . DOI: 10.33692/avrasyad.664218

Temizsoylu, A. (2012). Ankara'da Halk Hekimliği. *Yüksek Lisans Tezi*. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Türk Halk Bilimi ABD.

Torun, C. (2002). Halk Hekimliği ve Çankırı'daki Halk Hekimliği ile ilgili İnanış ve Uygulamalar. *Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı A.B.D., Türk Halk Edebiyatı B.D.

Türkdoğan, O. (1991). *Kültür ve Sağlık - Hastalık Sistemi*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Unat, Y. (2019). Mikrop Kuramı ve Akşemseddin. *Bilim ve Ütopya*, Sayı: 295, s. 54-58.

Ülger, Z. (2012). Aydın (Merkez) Çevresinde Halk Hekimliği. *Yüksek Lisans Tezi*. Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı A.B.D.

Yaylagül, N. K., & Baş, A. M. (2016). Sağlık Antropolojisi Araştırmalarında Yaşlılık. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(3), 139-154.

Yerinde, A. (2010). *Şifa*. DİA. C.39, 129-131.

Yiğitoğlu, M. (2012). Antik Yakın Doğu Milletlerinde Tanrı / The Conception of God in The Ancient Near Eastern Literature. *Journal of History Culture and Art Research*, 1(1), 119-126. doi: "http://dx.doi.org/10.7596/taksad.v1i1.6" <http://dx.doi.org/10.7596/taksad.v1i1.6>

Yiğitoğlu, M. (2015). *Dinlerde Dua Sunu ve Sunaklar, Fiziki Alemden Sanal Aleme*. İstanbul, Kitabı Yayınları.

Yılmaz, S. (2014). *Nazar, Büyü ve Fal*. Ankara: Divan Kitap.

Yılmaz, S. (2014). Cultural Muslims: Background Forces and Factors Influencing Everyday Religiosity of Muslim People. *Journal of History Culture and Art Research*, 3(3), 1-9.

[itobiad], 2021, 10 (1): 671-705.

**Pedagojik ve Didaktik Bağlamda Tanbur Öğretim
Yöntemlerinin Analizi**

**Analysis of Tanbur Teaching Methods in Pedagogical and
Didactic Context**

Betül YAŞAYANCAN

Dr., Ege Üniversitesi

Dr., Ege University

Betul.yasayancan@gmail.com

Orcid ID: 0000-0003-3515-1688

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 25.01.2021
Kabul Tarihi / Accepted	: 07.03.2021
Yayın Tarihi / Published	: 21.03.2021
Yayın Sezonu	: Ocak-Şubat-Mart
Pub Date Season	: January-February-March

Atıf/Cite as: Yaşayancan, B . (2021). Pedagojik ve Didaktik Bağlamda Tanbur Öğretim Yöntemlerinin Analizi . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 10 (1) , 671-705 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/60435/867903>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Pedagojik ve Didaktik Bağlamda Tanbur Öğretim Yöntemlerinin Analizi *

Öz

Tanbur öğretim yöntemlerinden olan meşk ve metodik sistemin işleyişini pedagojik ve didaktik bağlamda içerik analizi yapmanın yanı sıra, bu analizler ışığında bir tanbur öğretim dizini oluşturmayı amaçlayan bu araştırmada, nitel yöntem ve tarama modeli kullanılmıştır. Araştırma iki evren ve iki örneklemden oluşmaktadır. Birinci evren; Türkiye'deki Devlet Konservatuvarları, Türk Müziği Devlet Konservatuvarları ve Güzel Sanatlar Bölümü'ndeki akademisyenlerden oluşmaktadır. Birinci örneklem gönüllülük esasına bağlı olarak; Ankara Müzik ve Güzel Sanatlar Üniversitesi'nden iki Öğretim Görevlisi, Selçuk Üniversitesi Dilek Sabancı Devlet Konservatuvarı'ndan bir Öğretim Görevlisi, Ege Üniversitesi Devlet Türk Müsikîsi Konservatuvarı'ndan üç Öğretim Görevlisi, Gaziantep Üniversitesi Türk Müsikîsi Devlet Konservatuvarı'ndan bir Öğretim Görevlisi, İstanbul Teknik Üniversitesi Türk Müsikîsi Devlet Konservatuvarı'ndan bir Doçent, Karadeniz Teknik Üniversitesi Güzel Sanatlar Bölümü'nden bir Öğretim Görevlisi, Kocaeli Üniversitesi Devlet Konservatuvarı'ndan bir Doçent Doktor, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Devlet Konservatuvarı'ndan bir Doktor Öğretim Üyesi olmak üzere toplamda on bir akademisyenden seçilmiştir.

İkinci evren; Türkiye'deki tanbur sanatçılarından oluşmaktadır. İkinci örneklem gönüllülük esasına bağlı olarak; Cumhurbaşkanlığı Klasik Türk Müziği Korosu'ndan iki, İstanbul Devlet Türk Müziği Araştırma ve Uygulama Topluluğu'ndan bir, T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü İstanbul Tarihi Türk Müziği Topluluğu'ndan bir, İstanbul Devlet Türk Müziği Topluluğu'ndan bir, İzmir Devlet Klasik Türk Müziği Korosu'ndan bir, İstanbul Üniversitesi Osmanlı Dönemi Müziği Uygulama ve Araştırma Merkezi'nden bir, TRT Ankara Radyosu'ndan iki, İstanbul Küçükçekmece Belediyesi'nden bir ve bir Emekli olmak üzere toplamda on bir tanbur sanatçısından seçilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Pedagoji, Didaktik, Tanbur Öğretim Dizini, Tanbur Performansı, Tanbur Egzersizi

Analysis of Tanbur Teaching Methods in Pedagogical and Didactic Context

* Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Etik Komisyonunun 12 Sayı 28.11.2019 tarihli toplantısı ile Etik Kurul Kararı alınmıştır. Bu makale doktora tezinden üretilmiştir.

Abstract

Qualitative method and scanning model have been used in this study which aims to analyse the functioning of two tanbur teaching methods (meşk (practise) and the methodical system) in pedagogical and didactic context and to create a tanbur teaching index in the light of these analyzes. The research consists of two populations and two samples. First population consists of State Conservatories in Turkey, Turkish Music State Conservatories and academicians in the Fine Arts Department. The first sample has been chosen from eleven academicians based on voluntariness: two Instructor from Ankara Music and Fine Arts University, one Instructor from Selçuk University Dilek Sabancı State Conservatory, three Instructor from Ege University State Turkish Music Conservatory, one Instructor from Gaziantep University Turkish Music State Conservatory, one Associate Professor from Istanbul Technical University Turkish Music State Conservatory, one Instructor from the Fine Arts Department of Karadeniz Technical University, one Associate Professor from Kocaeli University State Conservatory and one Instructor from Tokat Gaziosmanpaşa University State Conservatory.

Second universe consists of tanbur instrumentalists in Turkey. The second sample has been chosen from eleven tanbur instrumentalists based on voluntariness: two from the Presidential Classical Turkish Music Choir, one from the Istanbul State Turkish Music Research and Application Ensemble, one from the Istanbul Historical Turkish Music Ensemble of the Ministry of Culture and Tourism General Directorate of Fine Arts, one from Istanbul State Turkish Music Ensemble, one from İzmir State Classical Turkish Music Choir, one from Istanbul University Ottoman Period Music Application and Research Center, two from TRT Ankara Radio, one from Istanbul Küçükçekmece Municipality and retired instrumentalist one.

Keywords: Pedagogy, Didactic, Tanbur Teaching Index, Tanbur Performing, Tanbur Exercising

Giriş

Çalgılar, genellikle icra edilme biçimlerine göre mızraplı, yaylı, nefesli, vurmali ve tuşlu olmak üzere sınıflandırılmaktadır. Türk mûsikîsinin çalgılarından biri olan tanbur, klasik Türk mûsikîsinin önemli mızraplı çalgısıdır. Tanburun yaklaşık dört bin yıllık mazisi olduğu ve çeşitli şekillerde tarih sahnesinde yer aldığı bilinmektedir.

Tanbur; gövde, tekne, sap ve burgular olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır. Gövdesi yarım elma şeklinde, uzun bir sapı olan tanburun çeşitli boyutlarda olanları mevcuttur. Teknesi ise, karpuz dilimi şeklinde ince ağaç parçalarının kıvrılarak birleştirilmesinden meydana gelir. Tanbur yapımında kullanılacak ağaçların sert ve dayanıklı olması gerekir. Bunlar;

ceviz, erik, çınar, ardıç, abanoz, maun, pelesenk, dut, kelebek gibi ağaçlardır. Ses tablosu olarak adlandırılan göğüs kısmı beyaz çam adı verilen lâdin ağacından yapılır. Sap üzerine perdeler, bağırsak iplikler veya misinalarla sarılır (Açın, 2002, s. 23).

Tanburun perde sayıları Türk müziği ses sistemlerinin zamanla değişmesine bağlı olarak farklılıklar göstermiştir. Günümüzde tanbur, iki oktavlık ses dizisi içinde elli ve üzeri perde ile düzenlenirken, farklı dönemlerde, bu perde sayıları ses sistemine bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Tanburun tel sayıları, çelik ve pirinç tel olmak üzere yedi tanedir. Fakat sekiz tel de bağlanılabilmektedir.

On beşinci yüzyılda Maragalı Abdülkadir'in (Ö. H. 838-1435) tanımladığı "Tanbûre-i türkî"nin isteğe göre iki ya da üç teli vardır. XVI. yüzyılda da tanbur konusundaki belirsizlik devam etmektedir. Diğer taraftan, XVII. yüzyılda tanbura bakıldığında, teknesi bağlama çalgısıyla aynıydı. Ali Ufkî bu çalgıyı XVII. yüzyıl ortalarında şeştar ile eş anlamlı olarak kullandığı altı telli bir çalgı olarak tanımlıyordu. Ufkî'den elli yıl kadar sonra yazan Kantemiroğlu'nun vermiş olduğu tanbur resmi gerçek tanbur çalgısı olup, buradaki tanburun da burguları beş tanedir. Kantemiroğlu'dan yaklaşık yirmi yıl kadar sonra ortaya çıkan "Surnâme-i Vehbi'de" Levnî'nin canlandırdığı fasıl heyetlerindeki altı tanburdan beşi beş telli, sadece biri yedi tellidir. Tanbura yedinci ve sekizinci tellerin XVIII. yüzyılda bağlanmış olabileceği düşünülmektedir (Aksoy, 2003, s. 64-67).

Araştırmanın Problemi, Amacı ve Yöntemi

Araştırmaya konu olan problem cümlesi; "Geleneksel Türk çalgısı olan tanburun öğretimi, meşk ve metodik sistem yöntemleriyle pedagojik ve didaktik açıdan nasıl uygulanmalıdır?" olarak saptanmış ve bu problem cümlesinin yön verdiği çalışmada tanbur öğretiminde ilk konu, tanburun oturma ve tutuş pozisyonu, mızrap tutuşu ve vuruşu, üst-alt mızrap, çift mızrap teknikleri, sol elin görevi ve önemi, parmak pozisyonlarının görevi ve önemi, tanbur sapı üzerinde parmakların duruşu, telleri birleştirme durumu ve entonasyon, tanbur öğretiminde ana perdeler, egzersizler, icra teknikleri, meşk ve metodik sistemin uygulanması, kullanılan metotların pedagojik ve didaktik olması, tanbur tavrı gibi başlıklardan oluşan alt problemlere yanıtlar aranmaya çalışılmıştır.

Bu çalışma, tanbur öğretiminde uygulanan meşk yöntemi ve metot aracılığıyla kullanılan yöntem arasındaki farklılıkları ortaya koymayı, bu yöntem arasındaki farklılıkları pedagoji, didaktik, gösterip yaptırma yöntemi ve anlatma yöntemi kavramları ile ilişkilendirerek açıklamayı amaçlamıştır. Bu araştırma sonucunda, müzik bilimleri alanına yeni bir katkı sunabilmek amacıyla bir tanbur öğretim dizini oluşturulmuştur. Söz konusu tanbur öğretim dizini, bu alanda ilk kez sunulması sebebiyle araştırmanın özgünlüğünü vurgular niteliktedir.

Çalışmada, nitel bir araştırma çerçevesinde, tarama yöntemi kullanılmıştır. Diğer taraftan, İstanbul Teknik Üniversitesi Devlet Konservatuvarı'ndan Doçent Göknil Bişak Özdemir, Kocaeli Devlet Konservatuvarı'ndan Doçent Doktor Sühan İrden, Tokat Gaziosmanpaşa Devlet Konservatuvarı'ndan Doktor Öğretim Üyesi Tolga Karaca, Ankara Müzik ve Güzel Sanatlar Üniversitesi'nden Öğretim Görevlisi Deniz Şahin ve Ali Yılmaz, Ege Üniversitesi Devlet Türk Müziği Konservatuvarından Öğretim Görevlisi Halil İbrahim Yüksel, Sami Büyüköztekir ve Erhan Onat, Karadeniz Teknik Üniversitesi Güzel Sanatlar Bölümünden Öğretim Görevlisi Eylem Atılğan Derçin olmak üzere on bir akademisyen ve Cumhurbaşkanlığı Klasik Türk Müziği Korosu'ndan Birol Yayla ve Murat Aydemir, İstanbul Devlet Türk Müziği Araştırma ve Uygulama Topluluğu'ndan Furkan Resuloğlu, T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü İstanbul Tarihi Türk Müziği Topluluğu'ndan Özata Ayan, İstanbul Devlet Türk Müziği Topluluğu'ndan Reyhan Yiğitbaş, İzmir Devlet Klasik Türk Müziği Korosu'ndan Kağan Ulaş, İstanbul Üniversitesi Osmanlı Dönemi Müziği Uygulama ve Araştırma Merkezi'nden Hasan Kiriş, TRT Ankara Radyosu'ndan Selçuk Sipahioğlu ve Eda Ersoy, İstanbul Küçükçekmece Belediyesi'nden Hakan Dedeler ve Emekli Hakan Talu olmak üzere on bir tanbur sanatçısı ile toplamda yirmi iki kişiye yarı yapılandırılmış görüşme tekniği uygulanarak bütün bu incelemeler sonucunda pedagojik ve didaktik açıdan bir tanbur öğretim dizini oluşturulmuştur. Araştırmanın yürütülebilmesi için gerekli etik kurul izni alınmıştır.

Kavramsal Çerçeve

Pedagoji eğitim bilimi olarak tanımlanmıştır. "Pedagog" kelimesi etimolojik olarak Eski Yunancada çocuk anlamına gelen "pedi" sözcüğünden türemiştir. "Çocuk oyalayan", "idare eden", "çocuk bakıcısı" demektir. Çocuk bakıcılığı görevi, Eski Yunan'da, esirlere verilmiş. Esirler, tarım işleri ve küçük sanatlarla uğraşmalarının yanında zengin ailelerin çocuklarına bakmakla da görevliymiş. Küçük çocukları gezdiren esirler, çocuklara eğitsel bir telkin veremez, onları ağılatacak bir harekette bulunursa ceza almış. Bu esirlerin her türlü insan haklarından yoksun olduğu bilinmektedir. Atina şehir devletinde savaşa gidenler geri dönemezlerse öldü ya da pedagog oldu, yani "çocuk bakıcısı" oldu denilmiştir. Bütün bunlardan hür insanların çocuklarına dadılık yapan esirlere, "pedagog" denildiği anlaşılmaktadır (Kanad, 1976, s. 1; Sezgin, 2019, s. 70; Demirel, 2012, s. 10).

Günümüzde pedagoji kavramının anlamı, öğretmen ve öğrenci arasındaki eğitsel ilişkilere. Pedagoji kavramıyla ilgili bazı açıklamalar şöyledir: Fransız pedagog olan Marguerite Altet, pedagojiyi; eğitim ve öğretim arasındaki ilişkileri incelediğini ve bunları iyileştirmeye çalışarak eğitimin amaçları ile süreçte verilen bilgileri ve alınan sonuçları değerlendirdiğini ifade ederken pedagoji biliminin öncülerinden kabul edilen Fransız pedagog Jean Houssaye, eğitsel teorilerle uygulamalar arasındaki karşılıklı ilişkileri incelediğini açıklamaktadır. Eğitim bilimleri ile ilgili birçok çalışması olan

Gaston Mialaret'e göre ise pedagoji, eğitim etkinliklerinin işlev ve sonuçlarını inceleyerek eğitsel eylem ve işlemleri değerlendirir (Akt. Güneş, 2014, s. 4).

Bu tanımlardan da yola çıkarak görülmektedir ki pedagoji, eğitim alanının daha çok süreç boyutunu içermektedir. Öğretim, sınıfta bilgilerin aktarılmasına, pedagoji ise öğrenciler arasındaki ilişkilere ve etkileşime odaklanmaktadır. Aynı zamanda pedagoji sadece öğrenciler arasındaki ilişkilere değil, çevreyle ve çalışma koşullarıyla da ilgilenmektedir. Birçok konuyu ve içeriği öğrencilerle uyumlu hale getirerek öğrencilerin özellikleri ve düzeyi belirlenmektedir. Pedagoji, "öğretmen, öğrenci ve bilgi" olmak üzere üç bileşenden oluşmaktadır. Bileşenler arasında uyum sağlamak için; bilgilerin sınıf düzeyine aktarımının nasıl yapılması, uygulama için sınıfın nasıl düzenlenmesi, uygulamalar arasında bütünlüğün nasıl sağlanması gerektiği gibi sorular cevaplanmalıdır. Bu sorulara verilecek cevaplar aracılığıyla öğretilecek alana en uygun yöntem, teknik, etkinlik ve uygulamalar belirlenerek öğrencilerin öğrenme güçlükleri giderilmeye çalışılmaktadır. Bu süreçte; araç, gereç ve kaynaklar da uygulamaya koyulup denenmektedir. Pedagoji ile öğretim alanı birbirinin tamamlayıcısıdır. Pedagoji, eğitimin süreç boyutunu, öğretim ise içerik boyutunu oluşturmaktadır (Güneş, 2014, s. 5).

Didaktik öğretim bilgisi olarak tanımlanmıştır. "Didaktik" kavramı Yunancada; öğreniyorum, öğretiyorum anlamına gelen "Didaskio" sözcüğünden alınmıştır. "Didaskalos" kelimesi, öğretmen anlamına gelmektedir. Fakat bu terimi "kolay usûl ile öğretme ilmi" anlamında ilk defa kullanan Alman filozof ve teolog olan Wolfgang Ratke (Ratichius) (1571-1635)'dir. Genel olarak "Didaktik", pedagojinin öğretme faaliyetini düzenleyen dalıdır (Antel, 1952, s. 3).

Öğretim, eğitim alanının önemli bir kısmını oluşturur. Bu yüzden birçok eğitimci tarafından bu süreç açıklanmaya çalışılmaktadır. Bu açıklamalardan biri pedagoji alanında birçok çalışması olan Fransız yazar Jean Houssaye'e aittir. Houssaye, eğitim sürecini "pedagojik üçgen" ismini verdiği bir eşkenar üçgen ile betimler. Üçgenin üstünde "öğretmen" yan taraflarında "bilgi" ve "öğrenci" üç kenarında ise "öğretim", "pedagoji" ve "öğrenme" kavramlarını yerleştirmektedir. Etkileşim halinde olan bu eğitim üçgeninde; "öğretim", bilgi ve öğretmen arasında, "pedagoji", öğretmen ve öğrenci arasında, "öğrenme" ise bilgi ve öğrenci arasında yer almaktadır (Akt. Güneş, 2014).

Eğitim üçgenine göre öğretmen ve bilgi etkileşimi "öğretim", öğretmen ve öğrenci ilişkileri "pedagoji", öğrenci ve bilgi etkileşimi "öğrenme" sürecini meydana getirmektedir. Houssaye, "pedagoji" ve "öğretim"i üçgenin karşılıklı kenarlarına yerleştirmiştir. Bu kavramların her ikisi de ders içinde öğretmen tarafından yürütülmesine rağmen, farklı iki alanı kapsamaktadır. Pedagoji, bilgiyi işleme, uygun yöntem ve tekniklerle öğrencinin zihnine

yerleştirme, eğitim ortamını öğrenciye göre düzenleme alanı iken; öğretim, bilgiyi öğrenciye uygun hale getirme, küçük parçalara ayırma, sırasıyla öğrenciye sunma ve öğretme alanıdır. Birbiriyle etkileşim halinde olan bu iki alan, öğrenme boyutunda birleşmektedir. Öğrenmede öğrenci, öğretmenin anlattığı bilgileri almaya çalışırken, bir taraftan da öğretmenle etkileşim içinde olmaktadır (Güneş, 2014, s.3).

Anlatma yöntemi didaktik kavramının yani öğretim bilgisinin alt başlığıdır. Didaktik kavramı, öğretim yöntem ve tekniklerini kapsadığı için anlatma yöntemi de bu kavramın alt dalıdır. Anlatma yöntemi, geleneksel bir öğretim yöntemidir. Öğretmen merkezli bir öğretim yöntemi olup, öğretmenin bilgiyi öğrenenlere aktarması sürecini kapsar. Sözlü bir anlatıma dayalı olduğu için, anlatım gerektiren her ders için kullanılabilir. Çoğunlukla sosyal bilgiler derslerinde kullanılmaktadır. Anlatma yönteminin “yorumlayıcı”, “açıklayıcı”, “belirtici”, ve “aydınlatıcı” özellikleriyle öğretim alanında yerini koruduğu ve işlevini olumlu yönde devam ettirdiği açıklanmaktadır. Bu yöntem dersin konusuyla ilgili giriş yaparken, konuyla ilgili bilgiyi aktarır ve özetlerken kullanılır. (Demirel, 2012, s. 78). Bu yöntem eğitmen tarafından tanbur öğrenimine başlangıç aşamasında tanburun tarihi, yapısı, akort sistemi ve icracıları gibi konuların öğrenciye aktarılmasında kullanılmaktadır. Aynı zamanda gösterip yaptırma yönteminden öncece başvurulan bir yöntemdir.

Gösterip yaptırma yöntemi bir işlemin uygulanmasını, bir araç gerecin çalıştırılmasını, önce gösterip açıklama sonra da öğrenciye alıştırmaya ve uygulamaya yaptırarak öğretme-öğrenme yoludur. Bu yöntemde, fiziksel ve zihinsel beceriler, önce usta ya da öğretmen tarafından gösterilip gerekli açıklamalar yapıldıktan sonra öğrencilerin aynı becerileri tekrarlaması ve uygulaması istenir. Öğrencinin uygulama esnasında yaptığı yanlışlar düzeltilir. Çünkü yanlış kazanılmış bir becerinin sonradan düzeltilmesi çok zor ve zaman alıcıdır. Gösterme ve yaptırma tekniğinin birlikte kullanıldığı birleşik bir yöntemdir (Sönmez, 2010, s. 318).

Gösterip yaptırma yöntemi adımları; planlama ve hazırlık, dersi tanıtmak, konunun sunumu, gösterip yaptırma, yardımcı materyaller ve değerlendirmedir. Özelliği; gösterip yaptırma basit bir şekilde yapılmalıdır. Bu stratejide tüm öğrencilere dikkat edilir. Gösterinin hedefleri ve itirazları çok açıktır. İyi planlanmış bir stratejidir. Gösterip yaptırma öncesinde prova için süre verilir. Yararları; öğrencinin konuyu daha derinlemesine anlamasına yardımcı olur. Öğrencilerin öğretim-öğrenme sürecinde aktif kalmalarına yardımcı olur. Kalıcı öğrenmeye yol açar. Yansıtıcı düşünme ilkelerini açıklar. Öğrenciler arasında konulara ilgi uyandırmaya yardımcı olur. Öğrenciler arasında keşif ruhunu uyandırmaya yardımcı olur. Öğrencilere maksimum öğrenmeyi sağlar (Jeromil, 2019, s. 78).

Bu yöntem, geleneksel meşk yöntemi ile bağdaştırılabilir. Meşk sistemi usta-çırak ilişkisi ile senelerce günümüze kadar gelmiştir. Türk müziği çalgı eğitiminde kullanılan meşk yöntemi tanbur öğretiminde de yüzyıllardan beri kullanılmaktadır. Bu sistem hafızaya ve ezbere dayalı bir sistemdir.

Usta ya da eğitimden tarafından öğretilcek konu (makam, perde, usûl...) gösterilip öğrenci tarafından tekrar edilmesi beklenmektedir. Tanbur öğretimi genel olarak meşk ile yapılmaktadır. Yeni çalışmaların da bu yöntemi kullandıkları aşikâr olarak görülmüştür. Gösterip yaptırma yönteminin ilkeleri incelendiğinde, meşk yöntemi ile örtüştüğü görülür.

Bulgular ve Yorum

11 akademisyen ve 11 tanbur sanatçısı ile yapılan görüşmeler sonucunda pedagojik ve didaktik bağlamda bir tanbur öğretim dizini oluşturulmuştur. Bu öğretim dizini aşağıda verilmiştir.

Pedagojik ve Didaktik Bağlamda Tanbur Öğretim Dizini

1. Tanburun tarihçesi

2. Tanburun yapısı

3. Tanburun akordu

4. Tanbur icracıları

5. Tanburun oturma ve tutuş pozisyonu

- Sandalyenin ucuna sırtı yaslamadan rahat oturmak.
- Tanburun gövdesinin üçte ikisinin dışarıda üçte birinin sağ bacağın üstünde tutmak.
- Sapın yüksekliğini dengede tutmak.
- Sağ kolun dirseğiyle gövdeyi kavramak.
- Sol koldan destek almadan tutuşu sağlamak.
- Ayaklık kullanmak.
- Egzersiz olarak, aynanın karşısında çalışmak.

6. Mızrap tutuş pozisyonu

- Sağ elin işaret parmağı ve orta parmağının arasına mızrabı yerleştirerek baş parmak ve işaret parmağının ucuyla, yere paralel gelecek şekilde tutmak.
- Mızrabı tutuş esnasında açıklığı geniş olan kısmı ile aşağıya gelecek şekilde tutmak.
- Mızrabı parmaklarla sıkmadan rahat olarak tutmak.
- Bileği, kolu kasmadan kıvrırmak.

- Baş parmağı işaret parmağın hizasını geçmeden tutmak.
- Diğer parmakları kasmadan açmak.
- Sağ kolu bilek ve dirsek arasındaki mesafenin ortasından kesişecek şekilde sabitlenmesini, sapın yere düşmemesi ile anlamak.

Mızrap tutuş alıştırmaları;

- Evde kitap okurken, televizyon seyredirken sürekli mızrabı kalem gibi tutmak.
- Mızrabı yanında taşımak ve hocasının gösterdiği şekilde devamlı tutuş sağlamak.
- Öğrencinin elinden mızrabı alıp birkaç saniye sonra tekrar doğru tutuşu bulmasını istemek.
- Mızrap eldeyken parmakları açıp kapama egzersizi yaptırmak.
- Öğrencilere sağ elinin beş parmağını havada aralıklı olarak açmasını söyleyip işaret parmağı ve orta parmağın arasına dik olarak mızrabı yerleştirip öğrencinin sonrasında bunu uygulamasını istemek.
- Mızrabın tutuşunu gösterip öğrencilerin uygulamasını istemek.

7. Mızrap vuruş pozisyonu

- Mızrapla iki tele birlikte vurmak.
- Tanburun göğsüne dik gelecek şekilde vurmak.
- Yere paralel gelecek şekilde vurmak.
- Bilek hareketiyle vurmak.
- Mızrabın geniş açısını kullanarak vurmak.
- Ana eşiğe çok yakın mızrap vurmamak.

Mızrap vuruş alıştırmaları;

- Metronom ile mızrap vuruşu yaptırmak.
- Sağ ele bakmadan mızrap vurdurmak.
- Yegâh telinde önce üst mızrap daha sonrasında üst-alt mızrap vuruş çalışması yaptırmak.
- Sap üzerindeki perdelerde temiz ses çıkana kadar çalıştırma yaptırmak.

- Yegâh ve Nevâ perdelerinde üst mızrap, alt mızrap, üst-alt mızrap ve diğer mızrap çalışmalarını ekleyerek kolaydan zora doğru bir çalışma yaptırmak.
- Nevâ (1), Hüseyinî (3) ve Acem (4), ile sonra Hüseyinî (1), Acem (2) ve Gerdâniye (3) perdelerinde üst-alt vuruş yaptırmak.
- Yegâh-Hüseyinî Aşîrân-Acem Aşîrân/Acem Aşîrân-Hüseyinî Aşîrân-Yegâh/ Yegâh-Hüseyinî Aşîrân-Acem Aşîrân-Râst/Râst-Acem Aşîrân-Hüseyinî Aşîrân-Yegâh alıştırmaları yaptırmak.
- Yegâhtan Tiz Nevâ'ya kadar olan bölümde üst mızrap, alt mızrap, çift mızrap, değişik onaltılık mızraplar, bir sekizlik, iki on altılık, iki on altılık bir sekizlik mızrap alıştırmaları yaptırmak.

8. Üst-alt mızrap

- Üst mızrap vuruşun başlangıç aşamasında önemlidir. Üst mızrap arkasından alt mızrap çalıştırması yaptırmak.
- Üst-alt mızrapın anlatılma süreci ve diğer mızrap vuruşlarının önem derecesi farklılık göstermektedir.
- Üst-alt mızrap hız, çalım rahatlığı, üst-alt mızrap koordinasyonu açısından önemlidir.
- Üst-alt mızrap kullanılarak yapılan şu mızrap şekilleri de vardır; alt-üst (çift mızrap), üçlü mızrap şekilleri; üst-alt-üst/üst-üst-alt, dördü mızrap şekilleri; "alt-üst-alt-üst/üst-alt-üst-üst/üst-alt-üst-alt" beşli mızrap şekilleri; üst-alt-üst-alt-üst/üst-alt-üst-üst-üst önemlidir.
- Öğrenim süresi olarak bazıları ortalama iki ay süre verirken bazıların ise bu süreyi öğrencinin yeteneğine göre değiştiği ifade edilmiştir.
- Üst-alt mızrapla ilgili egzersizlerin yapıldığı söylenmiştir.

9. Sol elin önemi ve görevi

- Sol elin baskı kalitesi tanburun tonu için önemlidir.
- Baş parmağın sap üzerinden, işaret parmağının tel üzerinden kaldırılmadan ikisinin paralel hareket etmesi gerekir.
- Sol el, sap üzerinde işlev yapan eldir.

- Sağ ve sol elin senkronizasyonu önemlidir.
- Sol elin baş parmağı ve işaret parmağı haricindeki diğer parmakları perdeye her an basacak gibi hazırlamak.
- Sol elin en önemli görevi, mızrap vuruşlarına bağlı olarak senkron hatası yapmamak ve mızrap darpları ile birlikte perdelerle aynı zamanda basmaktır.
- Sol elin perde basan bütün parmakları kullanmak gerekir.
- İşaret parmağı klavye üzerinden kaldırılmadan hareket ettirilmelidir.
- Perdelerin dibine basılması gerekir.
- İşaret parmağı kıvrık olmalıdır.
- Sol elin duruşu ile ilgili; işaret parmağı salyangoz, kanca ve soru işareti şekli örneği verilerek ikinci ve üçüncü parmağın açık salyangoz dördüncü parmağın da düz olması gerekir.
- 1-2-3-4 parmak numaraları gösterilerek bu parmak numaralarıyla çalıştırarak, çalma olmadan sadece parmakları basmayı ve mızrap vurmaya da öğretmek.
- Elma veya herhangi bir meyve yeme metaforu örneğinde yeme eylemi yapılırken bileğin içe ve dışa doğru eğilip bükülmediği için bileğin seyredilerek sol eli klavyeye götürmek.

Sol el alıştırmaları;

- Tanbur hocalarının yazdığı alıştırmalar ve metotlardaki alıştırmalar kullanılmaktadır.
- Alıştırmalar, senkron için yavaş çalışılması gerekir. Hız, zaman içerisinde kendiliğinden gelmektedir.
- Özkan'ın metodundaki üçüncü ve dördüncü egzersizlerdeki natürel perdelerde mızrap hareketleri ve parmak numaralarıyla birlikte çalışma yaptırmak.
- Temiz perde baskısının nasıl ve nereye basılması gerektiği ile ilgili bilgiler verilip bunun uygulamasını yaptırmak.
- Öğrencinin seviyesine göre alıştırmalar değişmektedir.
- Tüm tam ses perdelerde üst mızrapla tek vuruş yaptırmak.
- Tüm parmakları kullandıran etütler vermek.
- Doğal ve komalı sesler üzerinde egzersiz yaptırmak.

- Birinci parmakla iniş-çıkış çalışmaları ve Yegâh-Tiz Hüseynî, Tiz Hüseynî-Yegâh arasında alıştırmalar yaptırmak.
- Nevâ perdesi üzerinde üst mızrap sonra üst-alt, üst-alt-üst, alt-üst-alt kombinasyonlarını tek parmak basışında yaptırıp, ikinci parmakla Hisâr perdesine bastırarak Nevâ-Hisâr (1-2), sonra mızrap kombinasyonlarıyla 1-3 ve 1-4 pozisyonlarında alıştırmalar yaptırmak.
- Sabit ve hareketli egzersizleri yaptırmak. Sabit egzersizleri 1-2-3-4 pozisyonlarını çalıştırmak ile hareketli egzersizleri ise, Nevâ perdesi ile öğrenilecek perdeler üzerinde yaptırmak.
- Eserler ve perdeler üzerinde de egzersizler yaptırmak.
- Öğrencilere öğretime başlanıldığında hemen sap üzerinde bir hareket yaptırmak çok yapılan bir hatadır.
- Öğretime başlarken sabit pozisyonda kalınarak sadece birinci parmak ve mızrap vurma, iki mızrap vurma sonra üst-alt mızrap vurma (1-2, 1-2) yaptırmak.
- İlk öğrenme sürecinde dört beş hafta geçirildikten sonra sapın üzerinde bir harekete başlamak.
- İlk derslerin hep sabit olarak Nevâ perdesinde yaptırmak.

Sol el baş parmak ve işaret parmağının sap üzerindeki duruşu;

- İşaret parmağının mecbur kalmadıkça sapın üzerinden kaldırmamak.
- Duruş esnasında telleri birleştirmemek.
- İşaret parmağının ucuyla perdeye dik basmak.
- Baş parmak ve işaret parmağı aynı hizada birbirine paralel olarak durması gerekir.
- Sap ne çok sıkı ne de çok gevşek bırakılmalıdır.
- Baş parmak ve işaret parmağı haricindeki diğer parmaklar klavye üzerinde hazır ve bir iki santimetreyi geçmeyecek açıklıkta bulunmalıdır.
- Baş parmak arkadan sapı kavramaması gerekir. Bu çalım tekniği bağlama çalgısına aittir. Bu şekilde sap kavrandığında hareket özgürlüğü kısıtlanmaktadır.

- Baş parmak ve işaret parmağının duruşu fiziksel özelliklere göre değişkenlik göstermektedir.
- Baş parmak ve işaret parmağının duruşu ile ilgili alıştırmaya örnek; ayna karşısında makam dizileri, belirli pasaj, etüt ve saz semâîlerini sadece birinci parmak kullanarak icra etmek.

İşaret parmağı ile ilgili yaptırılan alıştırmalar;

- İşaret parmağı ile ilgili alıştırmaya örnek; Yegâh-Acem Aşîrân (0-2), Hüseyî Aşîrân-Râst (1-3), Acem Aşîrân-Dügâh (1-4), Râst-Buselik (1-3), Dügâh-Çargâh (1-2), Buselik-Nevâ (1-3), Çargâh-Hüseyî (1-3).
- Sabit bir noktada baskı çalışması ve makamların dizilerini çıkıp inme alıştırmalarını yapmak.
- Uygun bir ses skalasında birinci parmakla çıkıp inme alıştırmaları yapmak.
- Ağır metronomda öğrencinin acelecilik duygusunu değiştirmek ve baskıların refleks hale gelmesi için çabalamak.
- Sol dört parmağı kullandıran egzersizler yaptırmak.
- İşaret parmağının iki boğumunun dışarda kalmasına ve sap üzerindeki pozisyonuna dikkat etmek.
- İşaret parmağının şeklinin salyangoz gibi olması gerektiğini ve sürekli salyangoz şekli uygulanarak kasların alıştırmak.
- Râst makamı dizisinde işaret parmağıyla inip çıkmak.
- Paket lastiklerini öğrencilerin parmaklarına geçirip parmak açtırma ve tutuş pozisyonu çalıştırmak.
- Nevâ perdesi üzerinde üst mızrapla farklı nota değerlerinde dörder ölçü alıştırma yaptırmak.

10. Parmak pozisyonları

- Parmak pozisyonları, hızlı eserlerin çalımını kolaylaştırır.
- Pozisyon alırken telleri birleştirmemek gerekir.
- Pozisyon alırken perde arasına basılmamalıdır.
- Sol elin tüm parmakların çalışması hız ve akıcılık açısından önemlidir.
- İlk sene verilen materyallerde öğrencilerin pozisyonlara alışması için notanın üzerine pozisyonlar yazılı olarak verilmelidir.

- Pozisyon yazmanın amacı, çalım esnasında perdeye bakmama alışkanlığı kazandırmaktır.
- Pozisyonlar nağmelere göre değişebilmektedir.
- Pozisyonlar eldeki kasılmayı önlemektedir.
- Orta telin kullanımı pozisyonda kolaylık sağlamaktadır.
- Dügâh perdesinden itibaren tize doğru tam sesli aralıklarda 1-3, yarım sesli aralıklarda 1-2, Râst-Dügâh, Acem Aşîrân-Râst tam sesli aralıklarında 1-4, parmak pozisyonlarının kullanılması istisnai durumlarda değişmektedir.
- Dügâh ile Segâh arası 1-3 basılırken, tize çıktığında 1-2 olarak değişmektedir. Bakiye aralıklarının 1-2, 2-3, 3-4, geri dönüşünde bunların tam tersi uygulanırken küçük üçlü aralıkları 1-4, 1-3 parmaklarıyla basılmaktadır.
- İşaret parmağı ana parmağıdır. Sap üzerinden hiç kaldırılmadan hareket etmektedir.
- Diğer parmakların görevi işaret parmağına göre şekillenmektedir.
- Tanburun sapının uzun olmasından dolayı parmak pozisyonları kullanmak sazendeğe hız ve rahatlık kazandırır.
- Ezgi ve perde aralıklarına göre pozisyonlar değişkenlik göstermektedir.
- Parmak pozisyonu belirlemedeki amaç, hedefe en kısa sürede ulaşmaktır.

Parmak pozisyon numaraları aşağıdaki ögelere göre değişkenlik göstermektedir;

- Makam, ezgi, perde aralığı, ajilite, seyir, nota değerleri, transpozisyon, süslemek istenilen perde, koma derecesi, ön eğitim sürecindeki etüt ve makamsal etüt, pozisyon, solist eşliği, eserin üslubu, inici-çıkıcı özelliği, metronom hızı, fiziksel durum, vurgu.

11. Tanbur öğretim sürecinde öğretilen ana perde sıralamaları

- Yegâh-Tiz Nevâ arasındaki ana perdeler
- Râst dizisindeki ana perdeler
- Kaba Çargâh-Çargâh arasındaki ana perdeler

- Nihâvend dizisindeki ana perdelerle başlatılmaktadır.
- Ana perdelerle ilgili öğrencilerine yaptırılan bir egzersiz olup olmadığı ve kaç hafta uygulandığı ile ilgili verilen cevaplara bakıldığında;

Ana perde egzersizleri;

- Özkan'ın metodundaki üçüncü egzersizi yaptırmak.
- Özkan'ın metodundaki başlangıç egzersizlerinden otuz, otuz beş adet parmak egzersizi yaptırmak.
- Yegâh-Tiz Nevâ arasındaki perdelerden oluşan iki ayrı pozisyon ile farklı usûl ve tartımlardan oluşan egzersizler yaptırmak.
- Kaba Çargâh-Çargâh arasındaki ana perdelerle ilgili egzersizler yaptırmak.
- Kaba Çargâh'tan Nevâ, Hüseyinî, Acem ve Gerdâniye'ye kadar ve Râst-Gerdâniye, Çargâh-Tiz Çargâh, Nevâ-Tiz Nevâ arasındaki perdelerde egzersizler yaptırmak.
- Nevâ, Hüseyinî, Acem perdelerinde parmak kontrol yetisini kazandıran egzersizler yaptırmak.
- Yegâh-Hüseyinî Aşîrân-Acem-Râst/0-1-2-3, Hüseyinî Aşîrân-Acem-Râst-Dügâh/1-2-3-4, Acem-Râst-Dügâh-Buselik/1-2-3-4, Râst-Dügâh-Buselik-Çargâh/1-2-3-4, Dügâh-Buselik-Çargâh-Nevâ/1-2-3-4 perde ve parmak pozisyon numaraları ile egzersizler yaptırmak.
- Yegâh-Acem Aşîrân (0-3), Hüseyinî Aşîrân-Râst (1-4), Yegâh-Hüseyinî Aşîrân-Acem Aşîrân (0-1-3), Hüseyinî Aşîrân-Acem Aşîrân-Râst (1-2-4), Hüseyinî Aşîrân-Acem Aşîrân-Râst (0-1-2-4), Hüseyinî Aşîrân-Acem Aşîrân-Râst-Dügâh (1-2-1-3) perde ve parmak pozisyon numaralarını kullanarak egzersiz yaptırmak.

Ana perde egzersizlerinin süresi;

- Üç, dört hafta, iki hafta, iki ay, süre öğrencilerin yeteneğine göre değişmektedir.

Ana perde egzersizlerinin içeriği;

- Temelde tüm öğrencilere aynı egzersizler uygulanılmaktadır.
- Öğrencilerin fiziki özelliklerine, gelişim özelliklerinin farklılığına, seviyesine, öğrenme kapasitesine göre farklı egzersizler yazılmaktadır.

- Öğrencinin seviyesinin aynı olması durumunda aynı egzersiz uygulaması yapılmaktadır.

12. Tel birleştirme durumunda yapılacak egzersizler

- Genel olarak işaret parmağını kaldırmadan Râst dizisinde ve Yegâhtan Tiz Nevâ'ya kadar olan natürel seslerde inip çıkmak.
- Üçlü aralık çalışması yapmak.
- Ayna karşısında çalışmak.
- İşaret parmağında tren rayına benzer iki çizginin zamanla oluşması teller birleştiğinde hemen telden parmağı çekip tekrar basmak.
- İşaret parmağında çıkan bir çift tel izinin zaman içerisinde kalıcı hale geldiğinde tel birleştirme durumu ortadan kalkmaktadır.
- Birinci parmağın tel üzerinden kaldırmamak.
- Alt tel aralığını biraz kapatmak.
- Telin birleşmemesi için çok bastırmamak.
- Sol elin işaret parmağının birinci boğumunun etli kısmıyla perdeye basmak.
- Tele basarken tırnağın üstünün fazla beyazlaması durumunda bu telin itilerek veya bastırılarak çalındığını göstermektedir.
- Ayna karşısında çalışarak telin kontrolünü sağlamak.

13. Entonasyon sağlamak için yapılması gerekenler

- Perdelerin tam dibine basmak.
- Mızrabı doğru kullanmak ve doğru yerde mızrap vuruşu yapmak.
- Makamların seslerini idrak etmek.
- Tanburun akordunu iyi yapmak.
- Perdeye yeterli baskıyı sağlamak.
- Eşik ve perde ayarı yapmak.

Entonasyon sağlamak için yapılacak alıştırmalar

- Yegâh'tan Tiz Nevâ'ya kadar olan perdelere işaret parmağıyla çıkıp inmek.
- Aralık çalışmaları yapmak.
- Bol parmak egzersizi ve sağ el çalışmalarından oluşan entonasyon çalışmaları yapmak.
- 1-2, 1-3, 1-4 parmak pozisyonlarını kullanarak alıştırmalar yapmak.
- Bütün çalışılan egzersizler entonasyonu geliştirir.
- Metronom hızını yavaşlatarak egzersizleri tekrar etmek.
- Yegâh-Hüseynî Aşîrân-Acem Aşîrân-Râst (0-1-2-4), Hüseynî Aşîrân-Acem Aşîrân-Râst-Dügâh (1-2-1-4), Acem Aşîrân-Râst-Dügâh-Buselik (1-4-1-3), Râst-Dügâh-Buselik-Çargâh (1-4-1-2), Dügâh-Buselik-Çargâh-Nevâ (1-3-1-3) bu perdeleri ve parmak pozisyonlarını kullanarak egzersiz yapmak.

14. İcra teknikleri

Tanbur öğrenme sürecinde öğrenilmesi gereken icra teknikleri

- Mızrap kullanımı, sağ-sol el tekniği ve uyumu, üst mızrap, alt mızrap, üst-alt mızrap, çift mızrap, üçlü mızrap, dörtlü mızrap, beşli mızrap, çarpma çeşitleri (sessiz ve araya çarpma), vibrato, glissando, portamento, legato, staccato, tremolo, tril, tarama, ajilite, sonorite çalışmaları, flageolet sesler, kromatik sesler.
- Önemli icracılar olan Tanburi Cemil Bey ve İzzettin Ökte'yi dinletmek.
- Makamsal dizi örnekleri çalıştırmak.
- Klasik formdaki eserleri çaldırmak.
- Makamsal yapı ve perdeleri çalıştırmak.
- Tanburilerin ve farklı formlardaki eserlerin icra anlayışlarını çalıştırmak.

15. Çift mızrap

- Tel üzerinde alttan üste doğru mızrabı bir elips çizip hızlı bir şekilde bilek silkeleyerek vurmak.
- Genel olarak uygulamalı bir şekilde göstererek anlatmak.
- Uygulama için kayıtlardan icracıların çift mızrap örneklerini dinletmek.

- Çift mızrap tekniğinde üst mızrabın süresi alt mızrapa göre daha uzundur.
- İki hareketten oluşan tek bir vuruştur.
- Bir diyafram nefesi alıp vermek gibidir.
- Bu tekniği göstererek öğrencilere uygulamak.
- Uygulama sırasında öğrencilere mızrabı alt telin altına yaslayıp bir üst mızrap vurması söylendikten sonra alt mızrabın ne kadar kısa sürede olduğunu göstermek.
- Çift mızrabın tavır ile ilgili bir unsur olmasından dolayı ileriki zamanlarda göstermek.

Çift mızrap egzersizleri

- Ana perdeler üzerinde çeşitli parmak pozisyonları kullanılarak metronom eşliğinde, yavaştan hızlıya doğru her perdede çift mızrap vurma egzersizi yaptırmak.
- Dörtlük notalar üzerinde egzersizler yaptırmak.
- Eserler içerisinde uygun egzersizleri sap boyunca uygulamak.
- Egzersizlerin yanında eserler içerisinde çift mızrap uygulamak.
- Gam üzerinde her notaya uygulatılan egzersizler yaptırmak.
- Nota üzerinde sol elin notayı uzun basması, sağ elin çift mızrap vurması ile gerçekleştirmek.
- Yegâh-Hüseynî Aşîrân-Acem Aşîrân-Râst/0-1-2-3, Hüseynî Aşîrân-Acem Aşîrân-Râst-Dügâh/1-2-3-4, Acem Aşîrân-Râst-Dügâh-Buselik/1-2-3-4, Râst-Dügâh-Buselik-Çargâh/1-2-3-4, Dügâh-Buselik-Çargâh-Nevâ/1-2-3-4 parmak pozisyonları kullanılarak çift mızrap vurma. Râst-Gerdâniye, Dügâh-Muhayyer, Nevâ-Gerdâniye arasındaki her perde de çift mızrap vurma.

Çift mızrap öğrenme süresi

- Öğrencinin yeteneğine göre değişmektedir.
- Alışkanlık haline gelene kadar uygulama yaptırmak.
- Her ders başında öğrenciyle uygulamasını karşılıklı olarak yapmak.

- Öğrenim süresi boyunca tekniği uygulatmak.
- İki ay boyunca göstermek.
- Çarpma konusu bitene kadar göstermek gibi cevaplar verilmiştir.

16. Çarpma

- Anlatma yöntemi yapıldıktan sonra gösterip yaptırma tekniği uygulamak.
- Birinci parmakla mızrap vurup diğer parmakla bir üst perdeye vurup kaçmak.
- Çarpma yaparken mızrap vurmamak.
- Basılan sestem bir tam aralık sonraki sese vurgu yapılarak gerçekleştirilmek.
- Çarpmayı üst mızrapla yaptırmak.
- En çok öğrencilerin sessiz çarpmayı anlamakta zorlanır.
- Sessiz çarpmada, tanbur sapının çok uzun, perdeler arasında gezinirken aralardaki perdelerin kayma sesi duyulmasını diye üçüncü parmakla sürdüne ettirildiğini, parmakların kayarken kapatılıp tekrar açıldığını öğrenciye anlatmak.
- Araya çarpma mızrap vurduktan sonra çarpma yapılacağı için öğrenciye kolay gelmektedir.

Çarpma egzersizleri

- Özkan'ın metodundaki egzersizleri yaptırmak.
- Râst-Nevâ, Nevâ-Tiz Nevâ arasındaki perdelerde çarpma egzersizi uygulamak.
- Emin Akan'ın metodundaki "çarpma perdesi tekniği" etütlerini yaptırmak.
- İkili, üçlü, dörtlü çarpma, araya çarpmaları eserler içerisinde uygulamak.
- Öğrencinin teli nasıl kapatması gerektiğini örneklemek.
- Nevâ-Hüseynî, Acem-Râst, Râst-Dügah da üçüncü parmakla, Hüseynî-Acem ve Buselik-Çargâh seslerinde ikinci parmakla çarpma yaptırmak.
- Sabit ve hareketli çarpmaları çalıştırmak.
- Sabit egzersizlerde herhangi bir perde üzerine birinci parmağı koymak ve diğer parmakları sağ el vuruşunu

gerçekleştirdikten hemen sonra kapatmak suretiyle çalıştırmak.

- Bu teknik dinleme yolu ile algının parmaklara zaman içerisinde çalışarak yerleşmektedir.
- Peste inerken zaman içerisinde refleks olarak oluşmaktadır.
- Çarpmaların art arda gelen notalar üzerinde hızlı yapılması “dilli” denilen yorum tarzını meydana getirmektedir.
- Cemil Bey, küçük süreli çarpmaları parmağını beş kere çarpma ile gerçekleştirmiştir.
- Uzun süreli çarpmalar ise, taksim ve saz eserlerindeki ezginin oluşma durumuna göre gerçekleşir.

Çarpma tekniğinin öğrenme süresi

- Öğrencilik süresince, İki, üç hafta, üç ay, öğrencinin yeteneğine bağlı olarak, alışkanlık haline gelene kadar, eser içerisinde rahatça çarpma yapabilecek duruma gelene kadar çalışmak.

17. Glissando

Glissando tekniğinin anlatımı

- Glissando tekniği, eserler içerisinde gösterilerek anlatımı yapılmaktadır.
- Anlatma yöntemi ve gösterip yaptırma tekniği kullanılmaktadır.
- Tekniğin uygulanışı; bir sestem başka yakın bir sese birinci parmağı kaldırmadan parmağın kaydırılarak götürülmesi ile elde edilmektedir.
- İkinci ve üçüncü parmakla devam eden glissandoları yapabilme sağlanmalıdır.
- Glissandonun çok çeşitleri olup bu makama göre şekillenmektedir.
- Glissando yakın mesafeli perdeler arasında yapılmaktadır.

Glissando tekniği egzersizleri

- Bu tekniği çifte çarpma yoluyla ağır bir şekilde uygulamak.
- Bu tekniğin uygulaması genel olarak eser içerisinde yaptırılmaktadır.

- Glissandoyu üçlü, dördlü, beşli, altılı, yedili aralıklarda ve oktav şeklinde çalıştırmak.

Glissando tekniğinin öğrenme süresi

- Dört hafta ya da öğrencinin algı ve çalışmasına bağlı olarak değişmektedir.

18. Vibrato

- Tanbur üzerindeki vibrato tekniği sap ve parmak vibratosu olmak üzere iki şekilde yapılmaktadır.
- Sap vibratosu, mızrabı tele vurduktan sonra sapı sallayarak ses dalgalarının uzamasıyla elde edilmektedir.
- Parmak vibratosu ses dalgalandıktan sonra parmağını sağa ve sola doğru oynatılmasıyla elde edilmektedir.
- Bu tekniğin anlatılması ile ilgili farklı görüşler görülmektedir.
- Çoğunlukla vibrasyon tekniği ile ilgili egzersizin olmadığı tespit edilmiştir.
- Eser içerisinde bu tekniğin uygulaması yapılmaktadır.
- Tanbur icracıları dinletildikten sonra bu teknik öğrencilere uygulatılmıştır.
- Sap vibrasyonu sapı sallayarak karar ve asma kalış perdelerinde yapılmaktadır.
- Hüseyinî Aşîrân-Acem Aşîrân-Râst perdelerinde parmak vibratosu diğer perdelerde ise sap vibratosu uygulanabilir.
- Tiz perdelerde sap vibratosunun daha büyük bir titreşim sağlamaktadır.
- Sap vibratosu abartılmadan, parmak vibratosu ise doğru tavrı içinde yapılmalıdır.
- Vibrato öğretiminde göstererek yaptırma tekniği uygulanmaktadır.
- Sap vibratosu, fazla yapıldığında sapı takozdan ve yapışık olduğu kapaktan ayırdığı için yapışık olduğu bölgeyi deforme edebilmektedir.

Vibrato öğrenme süresi

- Dört hafta, iki ders boyunca, tanbur eğitimi süresince farklı zaman aralıklarında, öğrencilik süresince vibrasyon tekniği uygulaması yapılmaktadır.

19. Meşk ve metodik sisteminin uygulanışı

- Meşk sisteminin her daim olması gerekmektedir.
- Metodik sistem, parmak çalışmaları, icra teknikleri, üslup çalışmaları öğretilirken kullanılmalıdır.
- İki sistemin birlikte devam etmesi faydalı sağlayacaktır.
- Metodik sistemle başlayıp belli bir seviye sonrasında meşk ile devam edilmelidir.
- Metot öğrenciyi bir sonraki haftaya bağlayacak teknik bir malzemedir.
- Metot maraton hissi uyandırır. Meşk ise yapı taşıdır.
- Metot uygularken de meşk yapmaya devam edilmelidir.
- Türk mûsikîsinin perde mûsikîsi olmasından dolayı makam bilgisi ve tavrın kazanılması için çok fazla icracının dinlenilmesi önemlidir.
- Eser çalmanın yanında egzersiz, taksim ve makam bilgisinin olması gerekir.
- Batı müziğinde bile bütün yapılması gereken tekniklerin nota üzerinde gösterilmesine rağmen hoca ihtiyacı hissedilmektedir.
- Metot çalışmalarındaki egzersizlerin ömür boyu yapılması gerekmektedir.
- Meşk sisteminin sonlanıp metodik sistemin devam ettiği bir dönem bulunmamaktadır.
- Meşk sistemi eğitimin her döneminde olması gerekir.
- Meşksiz bir dönem olamaz.
- Metot olarak Necip Gülses, Akın Özkan, Murat Aydemir, Emin Akan, Sadün Aksüt metotlarının kullanıldığı görülmüştür.

20. Tanbur tavrı

- Tavrı çalışmalarının ileriki sınıflarda verilmesi gerekmektedir.
- Tavrı çalışmalarının önemli icracılar olan Tanburi Cemil Bey, İzzettin Ökte, Ercüment Batanay ve Nejdet Yaşar gibi hocaların dinletilerek sağlanacağı tespit edilmiştir.

21. Kullanılan metotlar

- Tanbur eğitiminin ileriki dönemlerinde kullanılacak bir metot olmamasından dolayı öğretmenler bireysel olarak egzersiz yazmak zorunda kalmıştır.
- İleriki derslerin meşk sistemiyle eser geçerek tamamlandığı tespit edilmiştir.
- Sadün Aksüt, Emin Akan, Murat Aydemir ve Necip Gülses'in metotları kullanılmaktadır

Sonuç ve Öneriler

A. Sonuçlar

1. **Tanburun oturma ve tutuş pozisyonunun öğrenciye anlatılması ve bununla ilgili yaptırılan egzersiz;** sandalyenin ucuna sırtı yaslamadan rahat oturmak. Tanburun gövdesinin üçte ikisinin dışarıda üçte birinin sağ bacağın üstünde tutmak. Sapın yüksekliğini dengede tutmak. Sağ kolun dirseğiyle gövdeyi kavramak. Sol koldan destek almadan tutuşu sağlamak. Ayaklık kullanmak. Egzersiz olarak, aynanın karşısında çalışmak.
2. **Mızrap tutuş pozisyonu;** sağ elin işaret parmağı ve orta parmağının arasına mızrabın yerleştirilerek baş parmak ve işaret parmağının ucuyla, yere paralel gelecek şekilde tutmak. Mızrabı tutuş esnasında açısı geniş olan kısmı ile aşağıya gelecek şekilde tutmak. Mızrabı parmaklarla sıkmadan rahat olarak tutmak. Bileği, kolu kasmadan kıvrırmak. Baş parmak işaret parmağın hizasını geçmeden tutmak. Diğer parmakları kasmadan açmak. Sağ kolu bilek ve dirsek arasındaki mesafenin ortasından kesilecek şekilde sabitlenmesini sapın yere düşmemesi ile anlamak.
3. **Mızrap tutuş alıştırmaları;** evde kitap okurken, televizyon seyrederken sürekli mızrabı kalem gibi tutmak. Mızrabı yanında taşımak ve hocasının gösterdiği şekilde devamlı tutuş sağlamak. Öğrencinin elinden mızrabı alıp birkaç saniye sonra tekrar doğru tutuşu bulmasını istemek. Mızrap eldeyken parmakları açıp kapama egzersizi yaptırmak. Öğrencilere sağ elinin beş parmağını havada aralıklı olarak açmasını söyleyip işaret parmağı ve orta parmağın arasına dik olarak mızrabı yerleştirip öğrencinin sonrasında bunu uygulamasını istemek. Mızrabın tutuşunu gösterip öğrencilerin uygulamasını istemek.
4. **Mızrap vuruş pozisyonu;** mızrapla iki tele birlikte vurmak. Tanburun göğsüne dik gelecek şekilde vurmak. Yere paralel gelecek şekilde vurmak. Bilek hareketiyle vurmak. Mızrabın geniş açısını kullanarak vurmak. Ana eşiğe çok yakın mızrap vurmamak.

5. **Mızrap vuruş alıştırmaları;** metronom ile mızrap vuruşu yaptırmak. Sağ ele bakmadan mızrap vurdurmak. Yegâh telinde önce üst mızrap daha sonrasında üst-alt mızrap vuruş çalışması yaptırmak. Sap üzerindeki perdelerde temiz ses çıkana kadar çalıştırma yaptırmak. Yegâh ve Nevâ perdelerinde üst mızrap, alt mızrap, üst-alt mızrap ve diğer mızrap çalışmalarını ekleyerek kolaydan zora doğru bir çalışma yaptırmak. Nevâ (1), Hüseyinî (3) ve Acem (4), ile sonra Hüseyinî (1), Acem (2) ve Gerdâniye (3) perdelerinde üst-alt vuruş yaptırmak. Yegâh-Hüseyinî Aşîrân-Acem Aşîrân/ Acem Aşîrân-Hüseyinî Aşîrân-Yegâh/Yegâh-Hüseyinî Aşîrân-Acem Aşîrân-Râst/Râst Acem Aşîrân-Hüseyinî Aşîrân-Yegâh alıştırmaları yaptırmak. Yegâhtan Tiz Nevâ'ya kadar olan bölümde üst mızrap, alt mızrap, çift mızrap, değişik onaltılık mızraplar, bir sekizlik, iki on altılık, iki on altılık bir sekizlik mızrap alıştırmaları yaptırmak.
6. **Üst-alt mızrap;** üst mızrap vuruşun başlangıç aşamasında önemlidir. Üst mızrap arkasından alt mızrap çalıştırması yaptırmak. Üst alt mızrapın anlatılma süreci ve diğer mızrap vuruşlarının önem derecesi farklılık göstermektedir. Üst-alt mızrap hız, çalım rahatlığı, üst-alt mızrap koordinasyonu açısından önemlidir. Üst-alt mızrap kullanılarak şu mızrap şekilleri de vardır; alt-üst (çift mızrap), üçlü mızrap şekilleri; üst-alt-üst/üst-üst-alt, dördümlü mızrap şekilleri; "alt-üst-alt-üst/üst-alt-üst-üst/üst-alt-üst-alt" beşli mızrap şekilleri; üst-alt-üst-alt-üst/üst-alt-üst-üst-üst önemlidir. Öğrenim süresi olarak bazıları ortalama iki ay süre verirken bazılarının ise bu süreyi öğrencinin yeteneğine göre değiştiği ifade edilmiştir. Üst-alt mızrapla ilgili egzersizlerin yapıldığı söylenmiştir.
7. **Sol elin önemi ve görevi;** sol elin baskı kalitesi tanburun tonu için önemlidir. Baş parmağın sap üzerinden, işaret parmağının tel üzerinden kaldırılmadan ikisinin paralel hareket etmesi gerekir. Sol el, sap üzerinde işlev yapan eldir. Sağ ve sol elin senkronizasyonu önemlidir. Sol elin baş parmağı ve işaret parmağı haricindeki diğer parmakları perdeye her an basacak gibi hazırlamak. Sol elin en önemli görevi, mızrap vuruşlarına bağlı olarak senkron hatası yapmamak ve mızrap darpları ile birlikte perdeler aynı zamanda basmaktır. Sol elin perde basan bütün parmakları kullanmak gerekir. İşaret parmağı klavye üzerinden kaldırılmadan hareket ettirilmelidir. Perdelerin dibine basılması gerekir. İşaret parmağı kıvrık olmalıdır.
8. **Sol elin duruşu;** işaret parmağının salyangoz, kanca ve soru işareti şekli gibi ikinci ve üçüncü parmağın açık salyangoz, dördüncü parmağın da düz olması gerekir. 1-2-3-4 parmak numaraları gösterilerek bu parmak numaralarıyla çalışma yaptırılarak, çalma olmadan sadece parmakları basmayı ve mızrap vurmaya da

öğretmek. Elma veya herhangi bir meyve yeme metaforu örneğinde yeme eylemi yapılırken bileğin içe ve dışa doğru eğilip bükülmediği için bileğin seyredilerek sol eli klavyeye götürmek.

9. **Sol el alıştırmaları;** tanbur hocalarının yazdığı alıştırmalar ve metotlardaki alıştırmalar kullanılmaktadır. Alıştırmalar, senkron için yavaş çalışılması gerekir. Hızın zaman içerisinde kendiliğinden gelmektedir. Özkan'ın metodundaki üçüncü ve dördüncü egzersizlerdeki natürel perdelerde mızrap hareketleri ve parmak numaralarıyla birlikte çalışma yaptırmak. Temiz perde baskısının nasıl ve nereye basılması gerektiği ile ilgili bilgiler verilir bunun uygulamasını yaptırmak. Öğrencinin seviyesine göre alıştırmalar değişmektedir. Tüm tam ses perdelerde üst mızrapla tek vuruş yaptırmak. Tüm parmakları kullandıran etütler vermek. Doğal ve komalı sesler üzerinde egzersiz yaptırmak. Birinci parmakla iniş-çıkış çalışmaları ve Yegâh-Tiz Hüseyinî, Tiz Hüseyinî-Yegâh arasında alıştırmalar yaptırmak. Nevâ perdesi üzerinde üst mızrap sonra üst-alt, üst-alt-üst, alt-üst-alt kombinasyonlarını tek parmak basışında yaptırıp, ikinci parmakla Hisâr perdesine bastırarak Nevâ-Hisâr (1-2), sonra mızrap kombinasyonlarıyla 1-3 ve 1-4 pozisyonlarında alıştırmalar yaptırmak. Sabit ve hareketli egzersizleri yaptırmak. Sabit egzersizleri 1-2-3-4 pozisyonlarını çalıştırmak ile hareketli egzersizleri ise, Nevâ perdesi ile öğrenilecek perdeler üzerinde yaptırmak. Eserler ve perdeler üzerinde de egzersizler yaptırmak. Öğrencilere öğretime başlanıldığında hemen sap üzerinde bir hareket yaptırmak çok yapılan bir hatadır. Öğretime başlarken sabit pozisyonda kalınarak sadece birinci parmak ve mızrap vurma, iki mızrap vurma sonra üst-alt mızrap vurma (1-2, 1-2) yaptırmak. İlk öğrenme sürecinde dört beş hafta geçirildikten sonra sapın üzerinde bir harekete başlamak. İlk derslerin hep sabit olarak Nevâ perdesinde yaptırmak.
10. **Sol el baş parmak ve işaret parmağının sap üzerindeki duruşu;** işaret parmağının mecbur kalmadıkça sapın üzerinden kaldırmamak. Duruş esnasında telleri birleştirmemek. İşaret parmağının ucuyla perdeye dik basmak. Baş parmak ve işaret parmağı aynı hizada birbirine paralel olarak durması gerekir. Sap ne çok sıkı ne de çok gevşek bırakılmalıdır. Baş parmak ve işaret parmağı haricindeki diğer parmaklar klavye üzerinde hazır ve bir iki santimetreyi geçmeyecek açıklıkta bulunmalıdır. Baş parmak arkadan sapı kavramaması gerekir. Bu çalım tekniği bağlama çalgısına aittir. Bu şekilde sap kavrandığında hareket özgürlüğü kısıtlanmaktadır. Baş parmak ve işaret parmağının duruşu fiziksel özelliklere göre değişkenlik göstermektedir. Baş parmak ve işaret parmağının duruşu ile ilgili alıştırmaya örnek; ayna karşısında makam dizileri, belirli pasaj, etüt ve saz semâillerini sadece birinci parmak kullanarak icra etmek.

- 11. İşaret parmağı ile yaptırılan alıştırmalar;** işaret parmağı ile ilgili alıştırmaya örnek, Yegâh-Acem Aşîrân (0-2), Hüseyîni Aşîrân-Râst (1-3), Acem Aşîrân-Dügâh (1-4), Râst-Buselik (1-3), Dügâh-Çargâh (1-2), Buselik-Nevâ (1-3), Çargâh-Hüseyîni (1-3). Sabit bir noktada baskı çalışması ve makamların dizilerini çıkıp inme alıştırmalarını yapmak. Uygun bir ses skalasında birinci parmakla çıkıp inme alıştırmaları yapmak. Ağır metronomda öğrencinin acelecilik duygusunu değiştirmek ve baskıların refleks hale gelmesi için çabalamak. Sol dört parmağı kullandıran egzersizler yaptırmak. İşaret parmağının iki boğumunun dışarda kalmasına ve sap üzerindeki pozisyonuna dikkat etmek. İşaret parmağının şeklinin salyangoz gibi olması gerektiğini ve sürekli salyangoz şekli uygulanarak kasların alıştırmak. Râst makamı dizisinde işaret parmağıyla inip çıkmak. Paket lastiklerini öğrencilerin parmaklarına geçirip parmak açtırma ve tutuş pozisyonu çalıştırmak. Nevâ perdesi üzerinde üst mızrapla farklı nota değerlerinde dörder ölçü alıştırmaları yaptırmak.
- 12. Parmak pozisyonları;** parmak pozisyonlar hızlı eserlerin çalmasını kolaylaştırmaktadır. Pozisyon alırken telleri birleştirmemek gerekir. Pozisyon alırken perde arasına basılmamalıdır. Sol elin tüm parmakların çalışması hız ve akıcılık açısından önemlidir. İlk sene verilen materyallerde öğrencilerin pozisyonlara alışması için notanın üzerine pozisyonlar yazılı olarak verilmelidir. Pozisyon yazmanın amacı, çalım esnasında perdeye bakmama alışkanlığı kazandırmaktır. Pozisyonlar, nağmelere göre değişebilmektedir. Pozisyonlar eldeki kasılmayı önlemektedir. Orta telin kullanımı pozisyonda kolaylık sağlamaktadır. Dügâh perdesinden itibaren tize doğru tam sesli aralıklarda 1-3, yarım sesli aralıklarda 1-2, Râst-Dügâh, Acem Aşîrân-Râst tam sesli aralıklarında 1-4, parmak pozisyonlarının kullanılması istisnai durumlarda değişmektedir. Dügâh ile Segâh arası 1-3 basılırken, tize çıkıldığında 1-2 olarak değişmektedir. Bakiye aralıklarının 1-2, 2-3, 3-4, geri dönüşünde bunların tam tersi uygulanırken küçük üçlü aralıkları 1-4, 1-3 parmaklarıyla basılmaktadır. İşaret parmağı ana parmağıdır. Sap üzerinden hiç kaldırılmadan hareket etmektedir. Diğer parmakların görevi işaret parmağına göre şekillenmektedir. Tanburun sapının uzun olmasından dolayı parmak pozisyonları kullanmak sazendeeye hız ve rahatlık kazandırır. Ezgi ve perde aralıklara göre bu pozisyonlar değişkenlik göstermektedir. Parmak pozisyonu belirlemekteki amaç, hedefe en kısa sürede ulaşmaktır.
- 13. Parmak pozisyon numaralarının hangi ögelere göre değişkenlik gösterdiği;** makam, ezgi, perde aralığı, ajilite, seyir, nota değerleri, transpozisyon, süslemek istenilen perde, koma derecesi, ön eğitim

sürecindeki etüt ve makamsal etüt, pozisyon, solist eşliği, eserin üslubu ve inici-çıkıcı özelliği, metronom hızı, fiziksel durum, vurgu gibi öğelere göre pozisyon numaraları değişkenlik gösterir.

14. **Tanbur öğretim sürecinde öğretilen ana perde sıralamaları;** Yegâh-Tiz Nevâ arasındaki ana perdeler, Râst dizisindeki ana perdeler, Kaba Çargâh-Çargâh arasındaki ana perdeler, Nihâvend dizisindeki ana perdeler. Ana perdelerle ilgili öğrencilere yaptırılan ana perde egzersizi ile ilgili sonuçlar; Özkan'ın metodundaki üçüncü egzersizi yaptırmak. Özkan'ın metodundaki başlangıç egzersizlerinden 30-35 adet parmak egzersizi yaptırmak. Yegâh-Tiz Nevâ arasındaki perdelerden oluşan iki ayrı pozisyon ile farklı usûl ve tartımlardan oluşan egzersizler yaptırmak. Kaba Çargâh-Çargâh arasındaki ana perdelerle ilgili egzersizler yaptırmak. Kaba Çargâh'tan Nevâ, Hüseyinî, Acem ve Gerdâniye'ye kadar ve Râst-Gerdâniye, Çargâh-Tiz Çargâh, Nevâ-Tiz Nevâ arasındaki perdelerde egzersizler yaptırmak. Nevâ, Hüseyinî, Acem perdelerinde parmak kontrol yetisini kazandıran egzersizler yaptırmak. Yegâh-Hüseyinî Aşîrân-Acem-Râst/0-1-2-3, Hüseyinî Aşîrân-Acem-Râst-Dügâh/1-2-3-4, Acem-Râst-Dügâh-Buselik/1-2-3-4, Râst-Dügâh-Buselik-Çargâh/1-2-3-4, Dügâh-Buselik-Çargâh-Nevâ/1-2-3-4 perde ve parmak pozisyon numaraları ile egzersizler yaptırmak. Yegâh-Acem Aşîrân (0-3), Hüseyinî Aşîrân-Râst (1-4), Yegâh-Hüseyinî Aşîrân-Acem Aşîrân (0-1-3), Hüseyinî Aşîrân-Acem Aşîrân-Râst (1-2-4), Hüseyinî Aşîrân-Acem Aşîrân-Râst (0-1-2-4), Hüseyinî Aşîrân-Acem Aşîrân-Râst-Dügâh (1-2-1-3) perde ve parmak pozisyon numaralarını kullanarak egzersiz yaptırmak.
15. **Ana perde egzersizlerinin süresi;** üç, dört hafta, iki hafta, iki ay, süre, öğrencilerin yeteneğine göre değişmektedir. Ana perde egzersizlerinin içeriği ile ilgili sonuçlar; temelde tüm öğrencilere aynı egzersizler uygulanmaktadır. Öğrencilerin fiziki özelliklerine, gelişim özelliklerinin farklılığına, seviyesine, öğrenme kapasitesine göre farklı egzersizler yazılmaktadır. Öğrencinin seviyesinin aynı olması durumunda aynı egzersiz uygulaması yapılmaktadır.
16. **Tel birleştirme durumunda yapılacak egzersizler;** genel olarak işaret parmağını kaldırmadan Râst dizisinde ve Yegâhtan Tiz Nevâ'ya kadar olan natürel seslerde inip çıkmak. Üçlü aralık çalışması yapmak. Ayna karşısında çalışmak. İşaret parmağında tren rayına benzer iki çizginin zamanla oluşması teller birleştiğinde hemen telden parmağı çekip tekrar basmak. İşaret parmağında çıkan bir çift tel izinin zaman içerisinde kalıcı hale geldiğinde tel birleştirme durumu ortadan kalkmaktadır. Birinci parmağın tel üzerinden kaldırmamak. Alt tel aralığını biraz kapatmak. Telin birleşmemesi için çok bastırmamak. Sol elin işaret parmağının birinci boğumunun etli kısmıyla perdeye basmak. Tele basarken tırnağın üstünün fazla beyazlaması durumunda bu telin itilerek

veya bastırılarak çalındığını göstermektedir. Ayna karşısında çalışarak telin kontrolünü sağlamak.

17. **Entonasyon sağlamak için yapılması gerekenler;** perdelerin tam dibine basmak. Mızrabı doğru kullanmak ve doğru yerde mızrap vuruşu yapmak. Makamların seslerini idrak etmek. Tanburun akordunu iyi yapmak. Perdeye yeterli basıyı sağlamak. Eşik ve perde ayarı yapmak.
18. **Entonasyon sağlamak için yapılacak alıştırmalar;** Yegâh'tan Tiz Nevâ'ya kadar işaret parmağıyla çıkıp inmek. Aralık çalışmaları yapmak. Bol parmak egzersizi ve sağ el çalışmalarından oluşan entonasyon çalışmaları yapmak. 1-2, 1-3, 1-4 parmak pozisyonlarını kullanarak alıştırmalar yapmak. Bütün çalışılan egzersizler entonasyonu geliştirir. Metronom hızını yavaşlatarak egzersizleri tekrar etmek. Yegâh-Hüseynî Aşîrân-Acem Aşîrân-Râst (0-1-2-4), Hüseynî Aşîrân-Acem Aşîrân-Râst-Dügâh (1-2-1-4), Acem Aşîrân-Râst-Dügâh-Buselik (1-4-1-3), Râst-Dügâh-Buselik-Çargâh (1-4-1-2), Dügâh-Buselik-Çargâh-Nevâ (1-3-1-3) bu perdeleri ve parmak pozisyonlarını kullanarak egzersiz yapmak.
19. **Tanbur öğrenme sürecinde öğrenilmesi gereken icra teknikleri;** mızrap kullanımı, sağ-sol el tekniği ve uyumu, üst mızrap, alt mızrap, üst-alt mızrap, çift mızrap, üçlü mızrap, dördü mızrap, beşli mızrap, çarpma çeşitleri (sessiz ve araya çarpma), vibrato, glissando, portamento, legato, staccato, tremolo, tril, tarama, ajilite, sonorite çalışmaları, flageolet sesler, kromatik sesler, önemli icracılar olan Tanburi Cemil Bey ve İzzettin Ökte dinletmek. Makamsal dizi örnekleri çalıştırmak. Klasik formdaki eserleri çaldırmak. Makamsal yapı ve perdeleri çalıştırmak. Tanburilerin ve farklı formlardaki eserlerin icra anlayışları çalıştırmak.
20. **Çift mızrap öğretimi;** tel üzerinde alttan üste doğru mızrabı bir elips çizip hızlı bir şekilde bilek silkeleyerek vurmak. Genel olarak uygulamalı bir şekilde gösterilerek anlatmak. Uygulama için kayıtlardan icracıların çift mızrap örneklerini dinletmek. Çift mızrap tekniğinde üst mızrabın süresi alt mızraba göre daha uzundur. İki hareketten oluşan tek bir vuruştur. Bir diyafram nefesi alıp vermek gibidir. Bu tekniği göstererek öğrencilere uygulatmak. Uygulama sırasında öğrencilere mızrabı alt telin altına yaslayıp bir üst mızrap vurması söylendikten sonra alt mızrabın ne kadar kısa sürede olduğunu göstermek. Çift mızrabın tavrı ile ilgili bir unsur olmasından dolayı ileriki zamanlarda göstermek.
21. **Çift mızrap egzersizleri;** ana perdeler üzerinde çeşitli parmak pozisyonları kullanılarak metronom eşliğinde, yavaştan hızlıya doğru her perdede çift mızrap vurma egzersizi yaptırmak. Dörtlük

notalar üzerinde egzersizler yaptırmak. Eserler içerisinde uygun egzersizleri sap boyunca uygulamak. Egzersizlerin yanında eserler içerisinde çift mızrap uygulamak. Gam üzerinde her notaya uygulatılan egzersizler yaptırmak. Nota üzerinde sol elin notayı uzun basması, sağ elin çift mızrap vurma ile gerçekleştirmek. Yegâh-Hüseyinî Aşîrân-Acem Aşîrân-Râst/0-1-2-3, Hüseyinî Aşîrân-Acem Aşîrân-Râst-Dügâh/1-2-3-4, Acem Aşîrân-Râst-Dügâh-Buselik/1-2-3-4, Râst-Dügâh-Buselik-Çargâh/1-2-3-4, Dügâh-Buselik-Çargâh-Nevâ/1-2-3-4 parmak pozisyonları kullanılarak çift mızrap vurma. Râst-Gerdâniye, Dügâh-Muhayyer, Nevâ-Gerdâniye arasındaki her perde de çift mızrap vurma.

22. **Çift mızrap öğrenme süresi;** öğrencinin yeteneğine göre değişmektedir. Alışkanlık haline gelene kadar uygulama yaptırmak. Her ders başında uygulamasını öğrenciyle karşılıklı olarak yapmak. Öğrenim süresi boyunca tekniği uygulamak. İki ay boyunca göstermek. Çarpma konusu bitene kadar göstermek gibi cevaplara ulaşılmıştır.
23. **Çarpma tekniğinin anlatılması;** anlatma yöntemi yapıldıktan sonra gösterip yapma tekniği uygulamak. Birinci parmakla mızrap vurup diğer parmakla bir üst perdeye vurup kaçmak. Çarpma yaparken mızrap vurmamak. Basılan sestem bir tam aralık sonraki sese vurgu yaparak gerçekleştirmek. Çarpmayı üst mızrapla yaptırmak. En çok öğrenciler sessiz çarpmayı anlamakta zorlanır. Sessiz çarpmada, tanbur sapının çok uzun perdeler arasında gezinirken aralardaki perdelerin kayma sesi duyulmasını diye üçüncü parmakla sürdüne ettirildiğini, parmakların kayarken kapatılıp tekrar açıldığını öğrenciye anlatmak. Araya çarpma mızrap vurduktan sonra çarpma yapılacağı için öğrenciye kolay gelmektedir.
24. **Çarpma egzersizleri;** Özkan'ın metodundaki egzersizleri yaptırmak. Râst-Nevâ, Nevâ-Tiz Nevâ arasındaki perdelerde çarpma egzersizi uygulamak. Emin Akan'ın metodundaki "çarpma perdesi tekniği" etütlerini yaptırmak. İkili, üçlü, dörtlü çarpma, araya çarpmaları eserler içerisinde uygulamak. Öğrencinin teli nasıl kapatması gerektiğini örneklemek. Nevâ-Hüseyinî, Acem-Râst, Râst-Dügâh da üçüncü parmakla, Hüseyinî-Acem ve Buselik-Çargâh seslerinde ikinci parmakla çarpma yaptırmak. Sabit ve hareketli çarpmaları çalıştırmak. Sabit egzersizlerde herhangi bir perde üzerine birinci parmağı koymak ve diğer parmakları sağ el vuruşunu gerçekleştirdikten hemen sonra kapatmak suretiyle çalıştırmak. Bu teknik dinleme yolu ile algı parmaklara zaman içerisinde çalışarak yerleşmektedir. Peste inerken zaman içerisinde refleks olarak oluşmaktadır. Çarpmaların art arda gelen notalar üzerinde hızlı yapılması "dilli" denilen yorum tarzını meydana getirmektedir. Cemil Bey, küçük süreli çarpmaları parmağını beş kere çırpma

gerçekleştirmiştir. Uzun süreli çarpmalar ise, taksim ve saz eserlerindeki ezginin oluşma durumuna göre gerçekleşir.

25. **Çarpma tekniğinin öğrenme süresi;** öğrencilik süresince, iki, üç hafta, üç ay, öğrencinin yeteneğine bağlı olarak, alışkanlık haline gelene kadar, eser içerisinde rahatça çarpma yapabilecek duruma gelene kadar süre değişmektedir.
26. **Glissando tekniğinin anlatımı;** bu teknik eserler içerisinde gösterilerek anlatımı yapılmaktadır. Anlatma yöntemi ve gösterip yaptırma tekniği kullanılmalıdır. Tekniğin uygulanışı; bir sesten başka yakın bir sese birinci parmağı kaldırmadan parmağın kaydırılarak götürülmesi ile elde edilmektedir. İkinci ve üçüncü parmakla devam eden glissandoları yapabilme sağlanmalıdır. Glissandonun çok çeşitleri olup bu makama göre şekillenmektedir. Glissando yakın mesafeli perdeler arasında yapılmaktadır.
27. **Glissando tekniği egzersizleri;** bu tekniği çifte çarpma yoluyla ağır bir şekilde uygulatmak. Bu tekniğin uygulaması genel olarak eser içerisinde yaptırılmaktadır. Glissando üçlü, dördü, beşli, altılı, yedili aralıklarda ve oktav şeklinde çalışılmalıdır.
28. **Glissando tekniğinin öğrenme süresi;** dört hafta, bu sürenin öğrencinin algı ve çalışmasına bağlı olarak değişmektedir.
29. **Vibrato tekniği;** tanbur üzerindeki vibrato tekniği sap ve parmak vibratosu olmak üzere iki şekilde yapılmaktadır. Sap vibratosu, mızrabı tele vurduktan sonra sapı sallayarak ses dalgalarının uzamasıyla elde edilmektedir. Parmak vibratosu, ses dalgalandıktan sonra parmağın sağa ve sola doğru oynatılmasıyla elde edilmektedir. Bu tekniğin anlatılması ile ilgili farklı görüşler görülmektedir. Çoğunlukla vibrasyon tekniği ile ilgili egzersizin olmadığı tespit edilmiştir. Eser içerisinde bu tekniğin uygulaması yapılmaktadır. Tanbur icracıları dinletildikten sonra bu teknik öğrencilere uygulatılmıştır. Sap vibrasyonu sapı sallayarak karar ve asma kalış perdelerinde yapılmaktadır. Hüseyinî Aşîrân-Acem Aşîrân-Râst perdelerinde parmak vibratosu diğer perdelerde ise sap vibratosu uygulanabilir. Tiz perdelerde sap vibratosu daha büyük bir titreşim sağlamaktadır. Sap vibratosu, abartılmadan parmak vibratosu ise, doğru tavır içinde yapılmalıdır. Vibrato öğretiminde göstererek yaptırma tekniği uygulanmaktadır. Sap vibratosu, fazla yapıldığında sapı takozdan ve yapışık olduğu kapaktan ayırdığı için yapışık olduğu bölgeyi deforme edebilmektedir.
30. **Vibrato öğrenme süresi;** dört hafta, iki ders boyunca, tanbur eğitimi süresince farklı zaman aralıklarında, öğrencilik süresince vibrasyon tekniği uygulaması yapılmaktadır.

31. **Meşk ve metodik sisteminin uygulanışı;** meşk sistemi her daim olması gerekmektedir. Metodik sistem mızrap ve parmak çalışmaları, icra teknikleri, üslup çalışmaları öğretilirken kullanılmalıdır. İki sistemin birlikte devam etmesi fayda sağlayacaktır. Metodik sistemle başlayıp belli bir seviye sonrasında meşk ile devam edilmelidir. Metot öğrenciyi bir sonraki haftaya bağlayacak teknik bir malzemedir. Metot maraton hissi uyandırır. Meşk ise yapı taşıdır. Metot uygularken de meşk yapmaya devam edilmelidir. Türk mûsikîsinin perde mûsikîsi olmasından dolayı makam bilgisi ve tavrın kazanılması için çok fazla icracının dinlenilmesi önemlidir. Eser çalmanın yanında egzersiz, taksim ve makam bilgisinin olması gerekir. Batı müziğinde bile bütün yapılması gereken tekniklerin nota üzerinde gösterilmesine rağmen hoca ihtiyacı hissedilmektedir. Metot çalışmalarındaki egzersizlerin ömür boyu yapılması gerekmektedir. Meşk sisteminin sonlanıp metodik sistemin devam ettiği bir dönem bulunmamaktadır. Meşk sistemi eğitimin her döneminde olması gerekir. Meşksiz bir dönem olamaz. Metot olarak Necip Gülses, Akın Özkan, Murat Aydemir, Emin Akan, Sadün Aksüt metotlarının kullanıldığı görülmüştür.
32. **Tanbur tavrı;** tavrı çalışmaları ileriki sınıflarda verilmesi gerekmektedir. Tavrı çalışmaları önemli icracılar olan Tanburi Cemil Bey, İzzettin Ökte, Ercüment Batanay ve Nejdet Yaşar gibi hocaların dinletilerek sağlanacağı tespit edilmiştir.
33. **Kullanılan metotlar;** tanbur eğitiminin ileriki dönemlerinde kullanılacak bir metot olmamasından dolayı öğreticiler bireysel olarak egzersiz yazmak zorunda kalmıştır. İleriki derslerin meşk sistemiyle eser geçerek tamamlandığı tespit edilmiştir. Sadün Aksüt, Emin Akan, Murat Aydemir ve Necip Gülses'in metotları kullanılmaktadır.

B. Öneriler

1. **Tanbur öğretiminde ilk konu;** tanbur öğrenimine ilk başlayan öğrencilere tanburu tanıtmak ve bundan sonraki dönemde çalgısı hakkında bilgi sahibi olması açısından ilk konu olarak öğretime tanburun tarihi ile başlanması önerilebilir.
2. **Tanburun oturma ve tutuş pozisyonu;** tanbur oturma pozisyonu ve tutuş pozisyonu alırken ilk olarak orta yükseklikte bir sandalye ya da koltuğun uç bölgesine oturularak sağ ayağın yüksekte kalması için ayaklık kullanılması önerilebilir. Tanbur tutuş pozisyonu diğer çalgılara göre daha zordur. Tanburu kavramak zaman gerektirir. Bu yüzden tanburun kaymaması için sağ üst bacağa kaydırmaz bir bez koyulması önerilebilir. Daha sonrasında tanburun gövdesi karşıya bakacak şekilde üçte ikisi dışarıda üçte biri sağ üst bacağın üstüne koyulması ve sağ kolun dirsek kısmıyla gövdeyi kavraması önerilebilir. Tanburun

gövdesi kavrandıktan sonra sol koldan destek almadan tutuşu sağlamak önemlidir. Fakat bu durum hemen sağlanamadığı için acele edilmemesi önerilebilir.

3. **Mızrap tutuş pozisyonu ve alıştırmaları;** tanbur mızrabı deniz kaplumbağasının üst kabuğundan yapılan bağ diye isimlendirilen sert bir yapıdır. Mızrabın tutuşu yapılmadan önce sağ elimizin bütün parmaklarını açarak mızrabı işaret parmağı ve orta parmağımızın arasına dik olarak yerleştirip sonrasında kenarlarından baş parmak ve işaret parmağımızla mızrabı sıkmadan tutuşun sağlanması önerilebilir. Mızrabı baş parmak ve işaret parmağı ile kavradıktan sonra mızrabın açkısının geniş olan kısmının aşağıya gelecek şekilde tutulması ve diğer parmakların açık olması önerilebilir. Mızrap alıştırmaları ile ilgili ise mızrabın elden bırakılarak tekrar sağ el parmaklarının açılıp mızrabın tutuş pozisyonunu sağlamak önerilebilir.
4. **Mızrap vuruş pozisyonu ve alıştırmaları;** tanburda mızrap vuruşu, mızrabın geniş olan açkısıyla tanburun göğsüne dik gelecek şekilde tellerin ikisinede açkının tamamını kullanarak vuruş sağlanması önerilebilir. Mızrap vuruşu yapılırken ana eşige çok yakın mızrap vuruşu yapılmaması ve bilek hareketiyle vurulması önerilebilir. Mızrap vuruş alıştırmaları çok çeşitlendirilebilir. Fakat tanbur öğrenimine yeni başlayan kişilerin sağ ele bakmadan Yegâh veya Nevâ perdeleri gibi tek bir perde üzerinden belirli bir metronom hızında önce üst mızrap vuruş alıştırmaları yapmaları daha sonrasında birkaç perde ve alt mızrap vuruşunu da ekleyerek alıştırmalar yapmaları önerilebilir. Üst ve alt mızrap alıştırmalarının Yegâh ve Tiz Nevâ arasındaki perdeler üzerinde, Rast dizisi ve farklı makam dizileri üzerinde yapılması ve bu alıştırmalar yapıldıktan sonra üst-alt mızrap alıştırmalarına çift mızrap, üçlü mızrap, dörtlü mızrap ve beşli mızrap çalışmalarının da eklenmesi önerilebilir.
5. **Üst-alt mızrap vuruşu;** tanburda üst mızrap vuruşu en temel mızraptır. Bütün alıştırmalar ve eserler her zaman üst mızrapla başlayıp bu mızrapla bitmektedir. Üst mızrap uygulanırken mızrabın karşıya doğru dik vurulması, geniş açkısının iki tele de vurması ve uzun üst mızrap çalışmalarından sonra alt mızrabın eklenmesi önerilebilir. Üst-alt mızrap tekniğinin tamamen öğrenilmesi diğer mızrap vuruşlarının da öğrenimini kolaylaştırmaktadır. Üst-alt mızrap vuruşunun çeşitleri olan çift mızrap; alt-üst, üçlü mızrap; üst-alt-üst, üst-üst-alt, dörtlü mızrap; üst-alt-üst-alt, üst-alt-üst-üst, üst-üst-alt-üst, alt-üst-alt-

üst, beşli mızrap; üst-alt-üst-alt-üst, alt-üst-üst-üst çalışmalarının da yapılması önerilebilir.

6. **Çift mızrap vuruşu ve egzersizleri;** tanburda çift mızrap vuruşunun üst-alt mızrap vuruşunun öğrenimi tamamlandıktan sonra yapılması önerilebilir. Bu vuruş alt-üst mızrapın hızlı bir şekilde vurulmasıyla meydana geldiği için buradaki önemli nokta alt vuruşun süresinin üst vuruşa göre çok kısa olması gerekir. Bu yüzden mızrapı alt telin altına yaslayarak bir üst mızrap vurulması sağlanarak alt mızrapın süresinin ne kadar kısa olduğunun görülmesi önerilebilir.

Çift mızrap vuruşu ile ilgili egzersiz olarak Yegâh'tan Tiz Nevâ'ya kadar bütün perdelerde belirli bir metronomda bu vuruşu uygulamak ve daha sonrasında ikilik, dörtlük, sekizlik notalar üzerinde ve basitten zora doğru makam dizileri içerisinde bu mızrap vuruşunun uygulanması önerilebilir.

7. **Sol elin önemi ve görevi;** sol elin önemi ve görevi tanburda çalan el olduğu için büyüktür. Sol elin sap üzerindeki duruşunun baş parmak ve işaret parmağının aynı hizada diğer parmakların perdeye basacak gibi perdenin üzerinde beklemesi, işaret parmağının klavye üzerinden hiç kaldırılmadan hareket etmesi ve diğer parmakların da buna göre pozisyon almasının sağlanması, işaret parmağının üç boğum şeklinde klavye üzerinde kıvrık durması, diğer parmakların daha serbest bir kıvrımda durması, parmakların perdelerin dibine basması önerilebilir.

8. **Parmak pozisyonları;** tanburda parmak pozisyonları sol elin işaret parmağı 1, orta parmak 2, yüzük parmağı 3, serçe parmak 4 numaralarıyla gösterilir. Pozisyon alırken işaret parmağını klavyeden kaldırmadan diğer parmakların ona göre pozisyon alması önemlidir. Tanburda sol elin bütün parmaklarının hız ve akıcılık açısından çalışması, pozisyon alırken tam sesli aralıklarda 1-3, yarım sesli aralıklarda 1-2, farklı aralıklarda 1-4, 1-2-3, 1-2-4, 1-3-4 pozisyonlarının kullanımı önerilebilir.

9. **Ana perdeler;** tanbur öğrenimine perdeler ve makam dizileri kullanılarak başlanılabilir. Bu perdeler ve makam dizileri arasında Yegâh ve Tiz Nevâ arasındaki perdeler ve Rast makam dizisindeki ana perdelerle başlanması önerilebilir. Bu perdelerle ilgili egzersizler yapılırken 1-2, 1-3, 1-4, 1-2-4, 1-2-3, 1-2-3-4 parmak pozisyonlarının kullanılması ve belirli metronomlarda çalışılması önerilebilir.

10. **Çarpma tekniği;** tanburda çarpma en çok kullanılan süsleme tekniklerindedir. Çarpma yapmayı yeni öğrenen öğrencilere çarpma yaparken mızrap vurmamak önerilebilir. Sessiz çarpma ve araya çarpma olarak ikiye ayrılan bu teknikte sessiz çarpma

yapılırken mızrap vurduktan hemen sonra çarpma yapılacak perdeye parmak ile vurup kaçılması, araya çarpmada ise mızrap vurduktan sonra çarpma perdesine vurulması önerilebilir. Sessiz çarpma da zorlanmamak için mızrabı ve çarpma yapılacak perdenin süresinin çok iyi ayarlanarak tek ses çıkana kadar çalışılması, egzersiz olarak bütün perdelerde, öğrenilen makam dizilerinde çarpma yapılması ve önemli icracıların çarpma teknikleri dinlenilerek bu tekniğin pekiştirilmesi önerilebilir.

11. **Glissando tekniği;** tanbur icrasında glissando tekniği de çarpma tekniği gibi çok kullanılmaktadır. Tanbur tavrını ve tınısını ön plana çıkarmayı sağlayan bu tekniği uygun makam ve motiflerde kullanmak önemlidir. Glissando tekniğini bir perdeden yakın bir perdeye birinci parmağı klavye üzerinden kaldırmadan kaydırarak götürülmesi ile gerçekleştirilmesinin yanında üçlü, dördü, beşli, altılı, yedili aralıklarda ve oktav seslerinde çalışma yapılması önerilebilir.
12. **Vibrato tekniği;** tanbur icrasında sap ve parmak vibrasyonu olarak ikiye ayrılan bu teknik tanburun rezonansını ve ses rengini ön plana çıkarması açısından önemlidir. Sap vibratosu, mızrabı tele vurduktan sonra tanbur sapını sallayarak ses dalgalarının uzamasıyla, parmak vibratosu ise mızrap vuruşu yapıp ses dalgalandıktan sonra parmağın sağa ve sola oynatılmasıyla elde edilmesi önerilebilir.
13. **Meşk ve metodik sistemin uygulanışı ile ilgili öneriler;** meşk sistemi her çalgı öğreniminde olduğu gibi tanburda da olması gerekir. Fakat tanbur öğreniminin başlangıç kısmında mızrap tekniği, parmak pozisyonları, çarpma, glissando, portamento, grupetto, mordan, tril ve tremolo gibi icra tekniklerini öğrencinin tam anlamıyla öğrenmesi için bununla ilgili egzersizlere ihtiyaç vardır. Bu egzersizlerde metodik sistemin uygulanması ile olmaktadır. Dolayısıyla tanbur öğreniminde meşk sisteminin her zaman olması, metodik sistemin de meşk sisteminin yanında aynı anda yürütülmesi önerilebilir.
14. **Entonasyon;** tanburda entonasyonu sağlamak çok önemlidir. Birçok perdeye sahip olan ve çok hassas bir özelliğe sahip olan tanburdan temiz ses elde etmek için ana eşğin tam olarak yerinde olduğundan emin olunması, tel yüksekliğinin kontrol edilmesi, perdelerin tam dibine basılması, akordunun iyi yapılması önerilebilir.
15. **Tel birleştirme durumu ile ilgili öneriler;** tanburda tel birleştirme tanbur öğrenimine yeni başlayan kişilerde

görülmektedir. Bu durumda perdeye basılan parmağın perdeden hemen kaldırılarak tekrar basılması, alt tel aralığını biraz kapatılması ve telin üzerine çok fazla basılmaması önerilebilir.

16. **Tanbur tavrı;** tanbur icrasında tavrı önemli bir unsurdur. Tanburi İzak ile başlayan klasik tavrı, Tanburi Cemil Bey ile birlikte yeni mızrap şekilleri ve ajilite ile yeni bir tavrı oluşturmuştur. Tanbur öğreniminde tavrı çalışmaları icra geliştikten sonra Tanburi Cemil Bey, İzzettin Ökte, Ercüment Batanay ve Nejdet Yaşar gibi önemli icracıların dinlenilerek kazanılması önerilebilir.
17. **Kullanılan metotlar;** tanbur öğretiminin ileriki dönemlerinde kullanılan bir metot olmadığı için tanbur öğrenimine yeni başlayan kişilerin mızrap teknikleri çarpma ve glissando icra tekniklerini öğrenmek için Sadün Aksüt, Emin Akan ve Murat Aydemir'in basılı olan metotları ile Suphi Ezgi'nin el yazması olarak Osmanlıca yazılmış tanbur metodunun çeviriyazımını yapan Erhan Onat'ın yüksek lisans tezi ve Ezgi'nin ve Laika Karabey'in mûsikî mecmualarında yayınlanan metodu, Necip Gülses'in basılmamış tanbur metodu ve Akın Özkan'ın Erhan Onat tarafından düzeltilen basılmamış tanbur metodu önerilebilir.

Kaynakça

- Açın, C. (2002). *Tanbur Yapım Sanatı*. İstanbul: Bilgi Basımevi.
- Aksoy, B. (2003). *Avrupalı Gezginlerin Gözüyle Osmanlılarda Müsiki*. İstanbul: Pan Yayınları.
- Antel, S. C. (1952). *Umumi Didaktik*. İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları.
- Demirel, Ö. (2012). *Öğretim İlke ve Yöntemleri Öğretme Sanatı*. Ankara: Pegem Yayınları.
- Güneş, F. (2014). *Öğretim İlke ve Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Jeromil O. Enoc (MA. Ed) "The development of a student teachers teaching demonstration performance evaluation tool" European Scientific Journal June 2019 edition Vol.15, No.16 Page.78 ISSN: 1857 – 7881 (Print) e - ISSN 1857-7431 College of Teacher Education, Cebu Normal University, Osmeña Blvd., Cebu City, Philippines.
- Kanad, H. F. (1976). *Kısaltılmış Pedagoji*. İstanbul: MEB Devlet Kitapları.
- Sezgin, O. (2019). *Eğitim Kavram ve Kuram*. İstanbul: Kalem Vakfı Yayınları.
- Sönmez, V. (2010). *Program Geliştirmede Öğretmen El Kitabı*. Ankara: Anı Yayıncılık.

[itobiad], 2021, 10 (1): 706-727.

Şizofrenili Bireylere Yönelik Bir Örnek Olay İncelemesi

A Case Study For Individuals With Schizophrenia

Abdurrahman MENGİ

Doç. Dr., Van YYÜ, Eğitim Fakültesi, Özel Eğitim Bölümü

Assoc. Prof., Van YU, Faculty of Education, Special Education Department

abdurrahmanmengi@yyu.edu.tr / Orcid ID: 0000-0001-5903-254X

Murat CANSAN

Doç. Dr., Van YYÜ, Eğitim Fakültesi, İlköğretim Matematik Öğretmenliği

Assoc. Prof., Van YU, Faculty of Education, Elementary Mathematics Education

muratcansan@yyu.edu.tr / Orcid ID: 0000-0002-8606-2274

Yusuf ALPDOĞAN

Arş. Gör. Van YYÜ, Eğitim Fakültesi, Özel Eğitim Bölümü

Res. Asst. Van YU, Faculty of Education, Special Education Department

yusufalpdoğan@yyu.edu.tr / Orcid ID: 0000-0002-6615-397X

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 03.04.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 21.03.2021
Yayın Tarihi / Published	: 21.03.2021
Yayın Sezonu	: Ocak-Şubat-Mart
Pub Date Season	: January-February-March

Atıf/Cite as: Mengi, A , Cancan, M , Alpdoğan, Y . (2021). Şizofreni Bireylere Yönelik Bir Örnek Olay İncelemesi . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 10 (1) , 706-727 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/60435/713981>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Şizofrenili Bireylere Yönelik Bir Örnek Olay İncelemesi *

Öz

Şizofreni, halen psikiyatrik bozukluklar içerisinde etki düzeyi ağır olarak görülen, genellikle genç yaşlarda meydana gelen, genetik ve çevresel faktörlerin yol açtığı karmaşık bir ruhsal bozukluktur. Bu araştırma, şizofrenili bir bireyin yaşantısına yönelik sosyolojik bir projeksiyon tutma amacını taşımaktadır. Araştırma, nitel araştırma deseninden olan durum çalışmasından hareketle nitel veri toplama tekniğinin kullanıldığı betimsel bir araştırmadır. Araştırma, 46 yaşında, evli ve iki çocuğu olan yetişkin bir şizofrenili birey ile durum/vaka çalışması veya örnek olay incelemesi şeklinde yapılmıştır. Araştırma, katılımcının yaşamına ilişkin detaylı bilgi elde etmek için yarı-yapılandırılmış görüşme tekniği ile katılımcı, katılımcının annesi ve kardeşi ile yüz yüze görüşmelere dayalı üç farklı oturumda gerçekleştirilmiştir. Görüşme verileri ses kayıt cihazı yoluyla toplanmıştır. Araştırma verileri, şizofreninin başlangıç evresine, tanılama ve tedavi sürecine, aile ve sosyal yaşamına, intihara ve psiko-sosyal desteğe ilişkin 6 farklı kategoride betimsel analize tabi tutularak yorumlanıp sunulmuştur. Araştırmada, çocukluk döneminden itibaren katılımcının uslu, sessiz olduğu, sınırlı sayıda arkadaşı olduğu bulgulanmıştır. Şizofreninin başlangıç evresinde katılımcının sanrıları; kendisini duygu, düşünce, davranışsal olarak olumsuz etkileyerek, onun mutsuz, çekingen, sinirli olmasına yol açmıştır. Katılımcı, sosyal çevresinde gerçekleşen birçok şeyi zihninde büyütürken, çevresindeki insanların kendisine karşı iyi olmadığını düşünerek adım adım yalnızlaşmıştır. Şizofreni tanısından sonra katılımcı ve ailesi için kabullenme süreci zor olmuş ve sorunun kendisinden ziyade, çevresindeki insanlardan kaynaklandığı bulgulanmıştır. Tedavi amacıyla ilaca başlama ve ilaca uyum dönemlerinde katılımcının güçlük yaşadığı tespit edilmiştir. Tanı sonrasında düzeler umuduyla ailesi tarafından katılımcının evlenmeye teşvik edilerek evlendirildiği tespit edilmiştir. Ancak evlenip çocukları olmasına ve aile bireylerin tüm desteğine rağmen katılımcı, geniş aile içinde bile yalnızlaşmayı tercih ettiği sonucuna ulaşmıştır. Hatta katılımcının toplumsal yaşam alanı ev ortamında sadece bir oda ile sınırlı kalmıştır. Katılımcı ve ailesi, yetkililerden şizofreniyle yaşama ve mücadele etme konusunda yeteri kadar psiko-sosyal destek alamadığı için oldukça zor koşullarda yaşamlarını sürdürdükleri sonucuna ulaşmıştır. Bu araştırmada, şizofreni olgusuna yönelik araştırmaların yaygınlaştırılması, şizofrenili birey ve ailelerine yönelik her türlü önyargıdan uzak psiko-sosyal desteklerin sunulması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Şizofreni, Şizofrenili Birey, Aile, Sosyal Çevre, Örnek Olay İncelemesi.

* Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşeri Bilimleri Etik Kurulunun 29.05.2020 Tarih , 2020/04-01 Sayılı kararı ile Etik Kurul Kararı alınmıştır.

A Case Study for Individuals with Schizophrenia

Abstract

Schizophrenia is a complex mental disorder caused by genetic and environmental factors, which is seen with a severe effect among psychiatric disorders, and usually occurs at a young age. This research aims to keep a sociological projection on the life of an individual with schizophrenia. The research is a descriptive study in which qualitative data collection technique is used based on the case study which is a qualitative research design. The study was conducted as part of a case study with a 46-year-old married adult with two children with schizophrenia. The research was carried out in three different sessions based on face-to-face interviews with the participant, the participant's mother and sibling using a semi-structured interview technique to obtain detailed information about the life of the participant. Interview data were collected via a voice recorder. The research data were interpreted and presented in 6 different categories which are the initial stage of schizophrenia, the diagnosis and treatment process, family and social life, suicide and psychosocial support. In the study, it was found that the participant has been behaved, quiet, and has a limited number of friend since childhood. In the initial stage of schizophrenia, it was observed that the delusions of the participant turned him into an unhappy, timid and indignant person, affecting him emotionally, thought and behaviorally in an adverse manner. The participant gradually changed into a lonely person, thinking that people around him were not decent to him, by exaggerating many things that happened in his social environment, in mind. After the diagnosis of schizophrenia, it proved difficult both for the participant and his family to accept the situation. Moreover, it was determined that the problem was mostly caused by the people around him rather than the patient himself. It was decided that the participant had difficulties during the onset and adjustment process to the drug treatment. After the diagnosis, it was confirmed that the participant was forced to marry and subsequently he was made to marry someone through family decision in the hope that it would help him recover. The participant was concluded to prefer to lead an isolated life even in the extended family even though he had substantial support from family member after getting married and having children. In fact, the social life space of the participant was limited to only one room in the home environment. As the participant and his family could not get enough psycho-social support from the authorities for living and struggling with schizophrenia, it was concluded that they lived in very difficult conditions. In this study, it is recommended to disseminate studies on the phenomenon of schizophrenia and to provide psycho-social support for individuals with schizophrenia and their families.

Keywords: Schizophrenia, Individual with Schizophrenia, Family, Social Environment, Case Study.

Giriş

Şizofreninin belirtileri çok eski tarihlere dayanmaktadır. M.Ö. 1400'lü yıllarda, Hint Veda yazılı metinlerinde, çıplak dolaşan, kişisel bakımı ortadan kalkmış ve kendisini özel gören kişilerden söz edilmektedir. Bu kişiler, ortaçağdan 18. yüzyıla kadar insandan farklı varlıklar olarak görülmüş, toplum dışına itilmiş, hatta bazıları işkence ve ölüm cezalarıyla cezalandırılmışlardır (Kocal vd., 2017). Şizofreni 19. yüzyılın sonlarında tıp alanında bilimsel araştırmalara konu olmuştur. Morel 1860 yılında, şizofreni için "erken bunama" anlamına gelen "dementia precox" terimini kullanmıştır. 1871'de Hecker, 1874'de Kahlbaum ve 1896'da Emil Kraepelin ilk kez bir kavram olarak şizofreniyi ele almışlardır. 1911 yılında İsviçreli psikiyatrist Eugene Bleuler şizofreninin klinik belirtilerinden hareketle şizofreniyi, 4A ile formüle ettiği dört temel semptom şeklinde tanımlamıştır. Birincisi, fikir akışında, çağrışımların düzen ve sürekliliğinde bozulma olarak gördüğü assosiasyon semptomudur. İkincisini, zıt fikir ve ikilem şeklindeki ambivalans semptomudur. Üçüncüsü, duygulanımda küntleşme ve gerçek dünyadan uzaklaşma olarak ifade ettiği autizm/otizm semptomudur. Dördüncüsü ise, duygusal ifadenin bozulmasına karşılık gelen affekt semptomudur (Işık, 2006; Summakoğlu & Ertuğrul, 2018, s. 48; Özpoyraz & Taman, 1998). Şizofreni; sanrılar, varsanılar, organize olmayan davranışlar, negatif semptomlar ve sosyal işlev bozukluğu ile karakterize edilen bir psikiyatrik hastalık olarak tanımlanmaktadır (Summakoğlu & Ertuğrul, 2018, s.43). Şizofreni, bireylerin konuşmalarında, algılarında, düşünce biçimlerinde, içgörülerinde ve bilişsel algılama becerilerinde meydana gelen bozulmalar olarak da tanımlanmaktadır (Özpoyraz & Taman, 1998; Yavuz, 2008; Boradman at al., 2013; Bilgin & Köseoğlu, 2019). Şizofreni, psikiyatrik bozukluklar içerisinde etki düzeyi en ağır olarak kabul gören (Uzbay, 2009), tarih boyunca her toplumda ve farklı sosyo-ekonomik katmanda rastlanılan, genellikle genç yaşlarda meydana gelen, tedavi edilmediğinde bireyde duygusal ve sosyal anlamda önemli oranda sorunlara yol açabilen bir ruhsal bozukluktur (Çetin, 2015). Alanyazında şizofreni, klinik bulgular dikkate alınarak beş farklı tipte sınıflandırılmıştır. Bunlar; paranoid, dezorganize, katatonik, ayrışmamış, rezidüel şeklinde sınıflandırılan tiplerdir (Summakoğlu & Ertuğrul, 2018, s.43).

Şizofreninin karakteristik özellikleri delüzyon, halüsinasyon, düşünce ve iletişimde bozukluk, sosyal aktivitelerden soyutlanma şeklinde kendini göstermektedir (Karabulut, 2013). Bireylerde şizofreni belirtileri görülmeye başladığı ilk zamanlarda, bireylerin davranışları normalden farklı bir seyir izlemeye başlar. Şizofreninin uslu ve sessiz olup çevresinde fazla arkadaşı olmayan, oyuncaklarıyla yalnız oynamayı tercih eden, çevreden gelen uyarıcılara karşı tepkisiz kalan çocuklarda daha çok görüldüğü illeri sürülmektedir (Hor & Taylor, 2010). Şizofrenili bireyler, ani gülme, yersiz kızma ve bağırma, daha sınırlı bir sosyal çevreyi tercih etme gibi olumsuz davranışları da sergilemektedirler (Çabuk, 2014). Şizofrenili bireylerin

birtakım sesleri duyabildiği ve bazen iki ya da daha fazla sesin, üçüncü şahıs olarak şizofreni olan birey ile tartışabildiği, bahsedilen seslerin şizofrenili bireyin hareketlerine yön verebildiği illeri sürülmektedir (Boradman at al., 2013).

Şizofreni, bireyin duygu, düşünce ve davranışlarında bozulmalara yol açmakta; bireyin iletişim becerilerini, bütün sosyal ilişkilerini ve gerçek hayatını derinden etkilenmektedir (Kocal, Karakurt & Sert, 2017; Maldonado & Urizar 2007). Şizofreni, bireylerin dikkatsiz ve düzensiz konuşmasına, ses tonunu ayarlayamamasına, uygun cümle kurmada zorluk çekmesine yol açmaktadır. Bireylerin iletişimi başlatma, sürdürme ve sonlandırmada yetersizlik yaşamasına, iletişimde konu bütünlüğü sağlayamamasına ve etkili iletişimde yoksun kalmasına neden olmaktadır (Bloch at al., 1994). Şizofreni, bireylerin gerçekte var olmayan şeyleri gördüğünü ve işittiğini sanması ile ortaya çıkan bilişsel ve algılama becerilerindeki düşünce bozukluklarına da yol açmaktadır (Boradman at al., 2013; Özpoyraz & Taman, 1998). Şizofreni, bireyin gerçek sosyal yaşamdan uzaklaşmasına ve kendi içine kapanmasına sebep olmaktadır (Özpoyraz & Taman, 1998; Kocal vd., 2017; Xia at al., 2011). Bireyin şiddet, gerginlik, geçimsizlik davranışlarına yönelmesine ve problem çözme becerisini kaybetmesine, zaman zaman intihar düşüncesini yoğun yaşamasına ve intihara teşebbüs etmesine yol açmaktadır (Turl vd., 2007; Hor & Taylor, 2010). Şizofrenili bireyleri intihara yönelten nedenler arasında ise, hastalığın genç yaşlarda başlaması, genellikle bekar ve yalnız bir hayat yaşaması, toplumdan soyutlanması, sosyal kabul yoksunluğu ve daha önce intihara teşebbüs etmiş olması (Brent at al., 1993) gibi nedenler sayılmaktadır.

Şizofreninin, epidemiyolojik araştırmalarda cinsiyete göre farklı seyrettiği vurgulanmaktadır. Şizofreninin, sosyo-ekonomik düzeyi düşük ailelerde daha fazla karşılaştığı ifade edilmektedir. Erkeklerde 15-25 yaş aralığında daha çok rastlanırken kadınlarda 25-35 yaş aralığında daha fazla görüldüğü saptanmıştır. Etiyolojik araştırmalarda ise beyindeki yapısal değişiklikler, nöro-fizyolojik ve nöro-kimyasal değişiklikler, endokrin ve genetik etkenler ile çevresel faktörlerin şizofreniye yol açtığı ileri sürülmektedir. (Karabulut, 2013; Summakoğlu ve Ertuğrul, 2018). Ayrıca bazı mikroorganizmaların şizofreni için risk faktörü olduğu düşünülmektedir. Özellikle yaşamın erken dönemlerinde çeşitli enfeksiyonlara maruz kalma şizofrenin ortaya çıkışını tetiklemektedir (Karabulut, 2013). Çevre faktörlerin de şizofreninin gelişmesine zemin hazırlayabildiği düşünülmektedir (Jones at al., 2012; Summakoğlu & Ertuğrul, 2018).

Şizofreni, bireyleri birçok yönüyle derinden etkilediği veya yaşam kalitesini yok ettiği için fark edildiği andan itibaren tedavi edilmesi oldukça önemlidir. Şizofreni bireylerin tedavisi farmakolojik tedaviler ve psiko-sosyal tedaviler şeklinde olmaktadır. Farmakolojik tedaviler, anti-psikotik ilaçlar yoluyla yapılmaktadır. Psiko-sosyal tedaviler ise, klinik tedavileri desteklemek için yapılmaktadır. Alanyazında psiko-sosyal tedaviler

şizofrenili bireylerin tedavisini hızlandırdığı vurgulanmaktadır. Ayrıca şizofrenili bireylerin farmakolojik tedavisinde kullanılan antipsikotik ilaçlar ile psiko-sosyal tedavinin birlikte kullanılmasının önemli olduğuna dikkat çekilmektedir (Summakoglu & Ertugrul, 2018, s.43).

Şizofreni tedavisinde ilacın olumlu bir etkisinin olmasına rağmen, şizofreni olan bireylerin çoğu ilaç alma konusunda gönülsüz ve çekingen davranmaktadırlar (Fallon, 1984; Nosé at al., 2003 akt. Uslu & Buldukoğlu, 2018; Üstünsoy-Çobanoğlu vd., 2003; Boardman at al., 2014; Dikeç & Kutlu, 2014). Şizofrenili bireylerin ilaç almayı ret etmelerini tetikleyen şeyin ise, bu bireylerin içgörülerinin bozulmasından kaynaklı, hasta olduklarını kabul etmemelerine ve diğer insanların kötü niyetli olduklarına bağlanmaktadır (Bilgin ve Köseoğlu, 2019; Yavuz, 2008). İlaç tedavisi sürecinde uyumsuzluk sorunu yaşayan şizofrenili bireylerin etkin ve olumlu bir tedavi almaları da zorlaşmaktadır (Fallon, 1984). Araştırmalar her dört şizofrenili bireyden birinin ilaç tedavisine uyum problemi yaşadığını vurgulamaktadır (Nosé at al., 2003 akt. Uslu & Buldukoğlu, 2018). İlaçla tedavi sürecinde yaşanan uyumsuzluklar, şizofrenili bireyin sosyalleşmesini, davranışlarını, bilişsel düzeyini ve algısını olumsuz etkilediği için bireyin yaşam boyu derin sorunlar yaşaması kaçınılmaz olmakta ve yaşam kalitesi düşmektedir (Uslu ve Buldukoğlu, 2018). Dolayısıyla şizofrenili bireylerin daha kaliteli bir yaşam sürmeleri için uzmanların rehberliğinde, psiko-sosyal destekler ve ailelerin işbirliği ile tedavilerinin yapılması oldukça önemlidir. Şizofrenili bireylerin tedavisi daha önceleri hastanelerde semptomlar üzerinden yürütölen çalışmalar ile sınırlı iken; günümüzde bu tedavi psiko-sosyal yaklaşımlar, aile ve toplumu da içine alacak şekilde daha kapsamlı olarak yürütölmektedir (Willik, 1994; Perlmutter, 1996; Mete, 1998; Chien at al., 2001; Özlü vd., 2002; Chien at al, 2005; Landolt at al., 2012; Üstündağ vd., 2015). Şizofrenili bireylerin ilaç tedavisi dışında, rehabilitasyon çalışmaları, sosyal beceri eğitimi, sanat terapisi ve psiko-sosyal destekler ile (WHO, 2017; Ruddy & Milnes 2005) psiko-eğitim yoluyla tedavi edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır (Bademli vd., 2016, s. 2). Alanyazında psiko-eğitim, psikiyatrik bozukluğu olan bireyler için rehabilitasyon ve tedavi amaçlı verilen eğitimidir. Psiko-eğitim ile şizofrenili bireyler gibi psikiyatrik bozukluk yaşayan bireylerin davranış sağaltımı yapılmaktadır (Xia at al., 2011). Ayrıca, şizofreni, bireylerin günlük yaşamını tamamıyla etkileyen psikiyatrik bir bozukluk olduğu için, tedavi ile amaçlanan şey; mümkün oldukça şizofreninin belirtilerini azaltıp yok etmek, bireyin yaşam kalitesini artırarak hastalığın olumsuz etkilerini ortadan kaldırmaktır.

Şizofrenili bireydeki duygu, düşünce ve davranış değişiklikleri ilk olarak ailesi ve yakın çevresi tarafından hissedilir (Hor & Taylor, 2010). Aile bu süreçte birçok sorun ve duygu karışıklığı yaşamaktadır (Mete, 1998). Bunlar; suçluluk hissetme, utanma, korkma ve çaresiz kalma gibi duygulardır. Aile bireylerinde öfke nöbetleri ve depresyon hali de görölebilmektedir (Chien at al., 2005). Ailede, tedavi masraflarının getirdiği ekonomik sorunlar, aile içinde yaşanan şiddetli tartışmalar, geçimsizlik, hayal kırıklıkları,

(Perlmutter, 1996) umutsuzluk gibi sorunlar görülebilmektedir (Willik, 1994). Ailelerin bu sorunlardan kurtulması için çeşitli yollar denedikleri de bilinmektedir. Örneğin, Huang ve diğ. (2008) araştırmasında; ailelerin yaşadıkları yoğun stres ile başa çıkmak için ağlama, kızgınlık, inkâr, sosyal hayattan çekilme, saldırgan davranışlar sergileme, hayali düşünme, bilgi edinme, arkadaş ve komşu desteği alma, sosyal destek arama gibi baş etme yöntemlerini kullandıkları vurgulanmıştır (Huang ve diğ. 2008; akt. Bademli vd., 2016). Dolayısıyla şizofreni, bireylerle birlikte ailesini ve yakın çevresini de olumsuz etkilemektedir (Üstündağ vd., 2015). Bu nedenle şizofrenili bireyin ailesi ve yakın çevresi de desteğe ihtiyaç duymaktadır. (Chien at al., 2001). Şizofreni, sadece bireyi değil yakın çevresini de olumsuz etkilediği için tedavisinin bireyi ve çevresini kapsayacak şekilde yürütülmesi gerektiği önerilmektedir (Bae & Kung, 2000; Landolt at al., 2012).

Şizofrenili bireylerin aileleri, genellikle şizofreniden kendilerini sorumlu tuttıkları ve çocuklarıyla yeterince ilgilenmediklerini düşündükleri için sürekli yoğun stres altında mutsuz bir şekilde yaşamaktadırlar (Chien at al., 2005). Dolayısıyla ailelerin maruz kaldığı bu sorunlarla mücadele etme ve başa çıkmada çevrenin desteği çok önemlidir (Maldonado & Urizar, 2007). Şizofreni gibi ağır ve süreğen bir ruhsal bozukluğa sahip bir bireyle yaşamının aileye getirdiği yükün yanı sıra, toplumun şizofreniye ilişkin olumsuz bakış açısı da ailelerin psikolojik yükünü ağırlaştırmaktadır (Özlu vd., 2002). Halbuki şizofrenili bireyler ve aileleri duygusal, sosyal, ekonomik olarak birçok sorunla mücadele etmekte ve bu sorunlarla baş etmede desteklenmeye, bilgilendirilmeye ve işbirliğine ihtiyaç duymaktadırlar (Arkar & Eker, 1996; Chien at al., 2008; Glynn at al., 2006; Gülseren, 2002; Merinder 2000; Özlu vd., 2010). Alanyazında şizofrenili bireylere ve ailesine psiko-eğitimlerle bilgi sağlandığı, şizofrenili birey ve ailesine sorunla baş etmelerine yönelik destek sunulduğu, sorun çözme becerileri ile sosyal etkileşim becerilerinin geliştirildiği konusunda bilgiler mevcuttur (Maldonado & Urizar 2007; Bauml at al., 2006; Li & Arthur 2005; Glynn at al., 2006; Lincoln at al., 2007; Dixon at al., 2001; Chien, 2008).

Alanyazında tıp alanında, özellikle psikiyatri alanında şizofreni ile ilgili birçok araştırma yapılmasına rağmen sosyal bilimler alanında çok az araştırmanın olduğu söylenebilir. Diğer taraftan yapılan alanyazın taramasında Türkiye’den özellikle sosyoloji alanında şizofrenili bireylerin sosyal yaşamına ilişkin her hangi bir araştırmaya rastlanılmamıştır. Bu nedenle şizofrenili bireylerin genel durumlarının sosyolojik araştırmalara konu olması, Türkiye’deki sosyolojik araştırmaların yelpazesini genişletmesi bakımından son derece önemlidir. Şizofrenili bireylerin yaşadıkları sorunlarının ele alındığı sosyolojik araştırmaların yetersiz olması, şizofrenili bireylerin ve ailelerinin şizofreni ile mücadele konusunda sosyolojik analizlere de ihtiyaç duyması hususu bu tür araştırmaların önemini ön plana çıkartmaktadır. Dolayısıyla bu araştırma, şizofrenili bireylerin sosyal etkileşim ağı içindeki mevcut durumlarının ne olduğu, şizofrenili bireylerin aile ve sosyal çevrede neler yaşadığı hususuna odaklanmaktadır. Yani

şizofreni olgusunun, bireyi sosyolojik olarak nasıl etkilediği merak konusudur. Bu nedenle bu araştırma, şizofreninin bireylerin yaşamını nasıl etkilediğini ortaya koymak için örnek olay incelemesi bağlamında şizofrenili bir bireyin yaşantısına yönelik sosyolojik bir projeksiyon tutma amacını taşımaktadır. Böylece bu amaç çerçevesinde oluşturulan; şizofreni nedir? Şizofreninin belirtileri nelerdir? Şizofreni bireyleri nasıl etkilemektedir? Şizofreninin tedavi süreci nasıldır? Hastalık süresince bireylerin yaşadığı güçlükler nelerdir? Hastalık süresince ailenin yaşadığı sorunlar nelerdir? Şizofreni, birey ve ailenin yaşamında ne tür değişmelere yol açmaktadır? gibi araştırma sorulardan hareketle araştırma yürütülmüştür.

Yöntem

Araştırma yöntemi, araştırmanın deseni, çalışma grubu, veri toplama araçları ve veri analizi şeklinde dört farklı alt başlıkta sunulmuştur. Araştırmanın yürütülebilmesi için gerekli etik kurul izni alınmıştır.

Araştırma Deseni

Araştırma, nitel araştırma desenlerinden olan durum/vaka çalışması veya örnek olay incelenmesi kapsamında bütüncül tek durum deseninden hareketle yapılmıştır. Nitel araştırmalarda başvurulan, durum çalışması veya örnek olay incelenmesinin en temel özelliği bir ve birkaç durumun/vakanın derinlemesine irdelenmesidir (Yıldırım & Şimşek, 2018, s.76). Durum çalışmasının temel amacı kişiyi veya olguyu özgünlüğü içerisinde ayrıntılı olarak betimlemek, yorumlamak ve ortaya koymaktır (Tellis, 1997). Bu çalışmada da şizofrenili bir bireyin durumu genel hatlarıyla ve bütüncül bir şekilde ortaya koymak için bütüncül tek durum deseni kullanılmıştır.

Araştırmanın Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubu, Van ilinde yaşayan şizofreni tanılı bir yetişkin birey, annesi ve erkek kardeşinden oluşmaktadır. Durum/vaka çalışması veya örnek olay incelemesinde araştırmanın geniş örnekleme sahip olmasından ziyade derinlemesine bilgiye ulaşma bakımından nitelikli olması önemli olduğu için genelde anahtar konumdaki bilgi vericiler/çalışma grubu seçilir ve bu şekilde görüşmelere devam edilir (Bogdan ve Biklen, 1998: 61). Araştırmada durum/vaka çalışması veya örnek olay incelemesi için, tanı öncesinde, tanılama döneminde ve tanı sonrasında yaşam tecrübesi yüksek olan şizofrenili bir birey katılımcı olarak belirlenmiştir. Ayrıca şizofrenili bireylerin yaşamına ilişkin daha detaylı bilgi elde etmek için katılımcının annesi ve kardeşi de çalışma grubuna dâhil edilmiştir. Araştırmada katılımcı K, katılımcının annesi KA, katılımcının kardeşi (erkek) ise KK olarak kodlanmıştır. Araştırmanın katılımcısı (şizofrenili birey) 46 yaşında bir erkektir. Katılımcı, Bleuler tarafından şizofreninin dördüncü semptomu olarak tanımlanan ve duygusal ifadenin bozulmasına karşılık gelen affekt semptomuna sahiptir. Katılımcı

şizofreninin paranoid tipine sahip olduğu için şizofreniye ilişkin yoğun belirtileri yaşamasına rağmen hastalığını gizlemeye çalışmakta ve şizofreni olduğunu kabul etmemektedir. Katılımcıda şüpheli veya kuşkucu ruh hali ağır basmakta ve katılımcı giderek toplumdan uzaklaşmış bulunmaktadır. Katılımcı evli olup 2 çocuğu bulunmaktadır. Katılımcı lisans eğitimine sahip olmasına rağmen şu an her hangi bir işte çalışmamaktadır. Katılımcı eşi, çocukları, annesi ve bir erkek kardeşiyle birlikte geniş aile içinde yaşamaktadır. Katılımcı halen ilaç kullanmaktadır. Katılımcı tek başına bir aileyi geçindirme, eşinin ve çocuklarının ihtiyaçlarını karşılama durumunda değildir. Katılımcının ve ailesinin tüm ihtiyaçları katılımcının kardeşi tarafından karşılanmaktadır.

Veri Toplama Süreci ve Araçları

Durum/vaka çalışması veya örnek olay incelenmesi için araştırma verileri görüşmeler, doğrudan gözlem, katılımcı gözlem, döküman incelemesi, belgeler, arşiv kayıtları gibi altı farklı kaynaktan toplanabilmektedir. Araştırma verileri, çoklu veri kaynağı kullanma, durum/vaka çalışması veya örnek olay incelenmesi için veri tabanı oluşturma, kanıt zincirini sürdürme gibi önemli ilkelerden hareketle toplanılır (Yin, 2003). Bu çalışmada da şizofreni olgusuna ilişkin öncelikle alanyazın taraması yapılmış ve taslak olarak görüşme formu hazırlanmıştır. Daha sonra yarı-yapılandırılmış görüşme formunu oluşturan soruların geçerliliğini sağlamak için nitel araştırma yöntemleri alanında uzman olan iki öğretim üyesinin görüşüne başvurularak görüşme sorularına son şekil verilmiştir. Böylece saha araştırması sürecine geçilmiştir. Saha araştırması üç farklı oturumda; katılımcı, katılımcının annesi ve katılımcının kardeşi ile yüz yüze görüşmeler şeklinde yapılmıştır. Görüşmelerde veri toplama aracı olarak, ses kayıt cihazı ve çeşitli notlar tutmak amacıyla kalem defter kullanılmıştır.

Veri Analizi

Araştırmacılar tarafından ses kayıtları dinlenerek duyulan tüm sesler bilgisayar üzerinde word formatına aktarılmıştır. Böylece araştırma verilerinin deşifre süreci tamamlanmıştır. Daha sonra deşifresi yapılan veriler okunarak araştırmacılar tarafından şizofreninin başlangıç evresine, tanılama ve tedavi sürecine, aile ve sosyal yaşamına, intihara ve psiko-sosyal desteklere ilişkin 6 farklı kategoride araştırma verileri kategorize edilmiştir. Sonraki aşamada araştırma verileri betimsel analize tabi tutularak sunulmuştur. Betimsel analiz yaklaşımına göre elde edilen veriler, önceden belirlenen kategorilere göre özetlenir ve yorumlanır. Kategorik olarak belirlenen ve katılımcının hayatını en iyi şekilde açıklayan araştırma verileri betimsel olarak sunulmuştur. Dolayısıyla araştırma verileri, katılımcıların görüşlerini çarpıcı bir şekilde yansıtmak amacıyla doğrudan alıntılara yer verilerek betimsel analiz şeklinde sunulmuş ve yorumlanmıştır.

Bulgular

Araştırma bulguları, şizofreninin başlangıç evresine, tanılama ve tedavi sürecine, katılımcının aile ve sosyal yaşamına, katılımcının intihara ve psiko-sosyal destek konusundaki gürüşlerine ilişkin 6 farklı kategoride sunulmuştur.

şizofreninin Başlangıç Evresine İlişkin Bulgular

Bu araştırmanın ilk araştırma bulgusu şizofrenili bireyin tanı öncesi belirtilerine ilişkindir. Katılımcıya şizofreni tanısı konulmadan önce bile katılımcının şizofreni ile örtüşen bazı davranışları sergilediği söylenebilir. Çünkü şizofreninin başlangıç evresinde genellikle şizoid ve şizotipal kişilik özellikleri şeklinde kendini gösteren, çocukluk döneminde bile sessiz, uyumsuz ve asosyal belirtileri olan, arkadaşlarından ziyade oyuncaklarıyla kendi başlarına oynayan, çevreden gelen uyarıcılara karşı çekingen davranış sergileyen bireylerde baş göstermektedir. Katılımcıda bu tür davranışların küçük yaşta ortaya çıktığı, araştırmanın birinci kategorisindeki bulgularla teyit edilmiştir. Katılımcı bu hususla ilgili "K: İlkokul yıllarından beri kendimi farklı hissediyordum. Okulumda arkadaşlarımla aram çok iyi değildi. Çünkü ben çalışmayı, başarmayı çok seviyordum, fakat çevremdeki arkadaşlarım bunu çok fazla önemsemiyorlardı. Ben de sıkılıyordum yanlarında, onlarla vakit geçirmek istemiyordum." şeklinde gürüş belirtmiştir. Katılımcının annesi de "KA: Oğlum çocukluğunda çok ciddi bir çocuktı. Fakat üniversite yıllarında arkadaşlarıyla arası iyi değildi. Gerçi daha önceleri de sessiz, içine kapanık biriydi, fazla muhabbet etmeyi sevmeydi." gibi bir gürüş beyan etmiştir. Katılımcının kardeşi ise bu konuya ilişkin "KK abim şizofreniden önce de farklıydı. Bize göre daha az arkadaşı vardı. Bir olaya karşı daha sert tepki veriyordu. Çok fazla konuşmazdı. Düşünüyorum da o zamanlarda da insanları görünce pek sevinmezdi." şeklindeki gürüşüyle konuya açıklık getirmiştir.

Katılımcı, şizofreni tanısından önceki hayatında yaşadığı maddi güçlüklerin ve imkânsızlıkların onu etkilediğini ve hastalığını tetiklediğini şöyle; "K: Ailemden beklentilerim vardı. Çevremden de beklentilerim vardı. Ama bunlar karşılanamıyordu. Ailemin maddi durumu iyi değildi, zorlanıyorduk. Ben de bir şey istediğim zaman onlar her zaman istediğimi alamıyorlardı. Bu da beni geriyordu. Sanırım hastalığımı bu sıkıntılar tetiklemiş olabilir" ifade etmiştir. Katılımcı, tanı öncesi dönemde arkadaşları tarafından dışlandığını, böylece içine kapandığını, yaşadığı birçok şeyi kafasında büyüttüğünü, çevresindeki insanların kendisine karşı iyi olmadığını, yalnızlaşıp mutsuz olduğunu şöyle; "K: Sınıfımda arkadaşlarım benimle dalga geçiyorlardı... Başarılıyım diye. Sınıf ortamında öğretmenlerim de bana çok fazla destek olmadılar. Her şeyi kendi içime attım, kendi dünyamda, düşüncelerimde oldum. Kimseyle fazla konuşmak istemiyordum. Bir sorun olduğu zaman aileme beni rahat bırakın diyordum. Kendi odama çekilmek istiyordum ve mutsuzdum" dile getirmiştir.

Katılımcıda yalnızlığın paralelinde oluşan sanrıları onu duygu, düşünce ve davranışsal olarak olumsuz etkilemiş ve onda mutsuz, çekingen, sinirli davranışlarının artmasına neden olmuştur. Katılımcının bu hususu; "K: Evde misafir odasında kalıyordum ama misafir odasında kaldıktan belli bir süre sonra

kendi içime çok fazla kapandım... Farklı farklı şeyler görmeye başladım. Kimseyle doğru dürüst konuşamıyordum, konuştuğum zaman birileri benimle dalga geçiyor, alay ediyor zannediyordum... Değişik hayaller görüyordum. Daha da sinirleniyordum" şeklindeki bir görüşle aydınlatmıştır. Katılımcı, yaşadığı bazı olayları tolere etme noktasında zorlanmıştır. Böylece sosyal çevresinde sürekli sorunlar yaşamış ve çabuk sinirlenip çevresine tepki göstermiştir. Katılımcının bu durumunu ise şu görüşleri; "K: Normal hayatımda çok zorlanıyordum ve bir hata gördüğüm zaman hemen sinirleniyordum. Çevreme hemen tepki veriyordum. Birisi yanlış yaptığı zaman, dini konularda bir hata yaptığı zaman ben onun niye böyle yaptığma kızıyordum tam doğru yapmasını bekliyordum. Bu durumlar beni çok sinirlendiriyordu. Ben de bunu kendi içime sürekli atıyordum, sinirleniyordum. Kızıyordum kendi kendime fakat başaramıyordum çözemiyordum." ortaya koymaktadır. Öyle anlaşılıyor ki katılımcı tanı öncesi kafa karışıklığına yol açacak büyük sorunlar yaşamıştır. Bu sorunları kendi başına aşacak bir beceriye sahip olmadığı gibi aile, arkadaş gibi yakın çevresinde de etkili bir destek almadığı anlaşılmaktadır. Bu durum ise katılımcının hastalığını tetiklemiştir. Katılımcının bu konudaki görüşleri; "K: Ailemin ve çevremın yanlış yaptığını düşünüyordum hem dini konularda hem de başka konularda eğitimlerinin az olduğunu düşünüyordum. Fakat elimden de bir şey gelmiyordu dolayısıyla kendi kendime konuşmaya başladım. Problemleri kendi kendime söylüyordum. Cevabı da kendi kendime söylüyordum. Rahatsızlığımın tetiklenmesinde ailemin, çevremın, arkadaşlarımdın hepsinin katkısı var." belirttiğimiz hususu yeterince aydınlatmaktadır.

Şizofreni Tanısına ve Katılımcının İlaç Kullanımına İlişkin Bulgular

Katılımcının, şizofreni tanısından sonra kabullenme süreci zor olmuştur. Sorunun kendisinden ziyade, çevresindeki insanlardan kaynaklandığını düşünmüştür. Katılımcı bu konuyu; "K: ... Doktorlar hasta olduğumu söylüyorlardı, ben kendimi rahatsız hissetmiyordum. Kendi kendime konuşuyordum. Çevremdekiler bana sen kimle konuşuyorsun diye soruyorlardı. Ben de sıkılıyordum, sizlerle konuşmak istemiyorum, kendi iç dünyamla beni rahat bırakın diyordum. Odama çekiliyordum. Belli bir süre sonra değişik halüsinasyonlar da görmeye başladım. Çevremde kimseyi görmek istemiyordum. Ben tam olarak kabul etmedim, kendimi rahatsız hissetmiyordum." şeklindeki görüşleriyle açıklamıştır. Bu konuya ilişkin katılımcının annesi de; "KA: Ben bir rahatsızlık olarak da anlamıyordum, çocuğumun böyle olacağını. Bana zor geliyordu bir anne olarak. Evde tabi ortam bizi baya yıprattı yordu. Çok zorlandık yani çocuğum için. Şaşırıyorduk, üzülüyordum, kabul edemiyordum, anlamıyorduk da nedir sorunu." şeklinde bir görüş belirtmiştir. Katılımcının kardeşi ise; "KK: Böyle bir hastalığa yakalanacağını aklımızdan bile geçiremezdik. Çok üzüldük, çok zor oldu bizim için." şeklinde bir görüş ile konuya katkı sunmuştur.

Araştırmanın ikinci kategorisinde katılımcının tedavi sürecine ve ilaç kullanmasına yönelik verilere ulaşılmıştır. Katılımcı tedavi sürecine ve ilaç kullanması konusunda; "K: Tedavi sürecim, aslında 2000'li yıllardan önce

başladı. İlaçları ilk yıllarda kabullenemiyordum, az az alıyordum, güvenemiyordum ilaçlara. Ama yavaş yavaş almaya başlayınca kendimi böyle sakin uysal hissetmeye başladım. O zihnimdeki düşünceler, çevremde gördüklerim azar azar kaybolmaya başladı. 2006-2007 de devamlı aldım. Fakat zaman zaman o şoklar oluşuyordu. Kendimi farklı davranışların içerisinde buluyordum. Halen ilaçları almaya devam ediyorum. Almadığım zaman çok sinirli oluyorum.” şeklindeki görüşleriyle konuya açıklık getirmeye çalışmıştır. Dolayısıyla katılımcının tedaviye başladığı dönemlerde ve ilaca uyum sağlamaya çalıştığı dönemlerinde bazı sıkıntılar yaşadığı ve belli problem davranışları sergilediği saptanmıştır. Bu konuya ilişkin katılımcının annesi; “KA: Askeri hastanede durumu belli olduktan sonra ilaç almaya başladı halende devam ediyor. İlaç alınca sakinleşiyor ama almadığı zaman çok sinirleniyor.” şeklinde görüş bildirmiştir. Katılımcının kardeşi de annesini destekler mahiyette kardeşinin ilaç kullandığı zaman daha sakin olduğu ve problemlerinin azaldığını belirten şu; “KK: Abim ilaçlarını halen alıyor. İlk başlarda düzenli almıyordu ve almadığı zamanlarda yine sinirlenip kendi kendisiyle konuşuyordu. İlaçlarını düzenli aldığı zamanlarda daha sakin oluyor.” görüşleriyle konuya katkı sunmuştur.

Katılımcının Aile Yaşamına İlişkin Bulgular

Katılımcı, şizofreni vakasına yakalandıktan sonra düzeler umuduyla ailesi tarafından evlenmeye teşvik edilmiş ve evlendirilmiştir. Katılımcının kendi rızası ile evlenmemesi, iyileşir umuduyla evliliğinin devam ettirilmesi ve şizofreni gerçeğinden kurtulmaması sonucu evlilik sürecinde önemli oranda zorlanmıştır. Katılımcı bu; “K: Evlilik hayatım şöyle... Annem belki düzelirim diye bana evlenmemi tavsiye etti. Ben de istemeye istemeye evlendim. İlk başlarda çok zorlandım. Çocuklarım bazen benden çekiniyorlar. Elimde olmadan bazen onlara sert davranabiliyordum. Genel anlamda hayatım çok zor oldu. Hayat kalitem çok zor oldu. Hastalığım beni çok zorladı. Ailem ile iletişimim eskisine nazaran baya düştü. Kendi içime kapandım, dertlerimi söylemiyordum. Rahatsızlığım, iş hayatımı da bitirdi...” şeklindeki görüşleriyle aile yaşamına ışık tutmuştur. Dolayısıyla şizofreni, katılımcının aile hayatını ve aile bireyleri ile etkileşimini oldukça olumsuz etkilemiştir. Örneğin, katılımcının annesi; “KA: Ben kimseyle görüşemez hale geldim. Komşuya bile gitmeye korkuyorum. Hep oğlumu düşünüyorum. Onun yanından ayrılmak istemiyorum. Bazen mecburi bir yere gidecek olsam da çok kalmaz hemen geri dönerim. Zaten eve misafir hiç kabul edemiyorum” şeklinde ki görüşü ile şizofreniden ne kadar çok etkilendiğine vurgu yapmaya çalışmıştır.

Katılımcının geniş aile içinde yaşamını sürdürmesine rağmen yaşamını tek bir odaya hapsederek aile içinde bile yalnızlaşmayı tercih ettiği söylenebilir. Geniş aile içinde yaşamını sürdüren şizofrenili katılımcının evdeki rolleri farklılaşmasına rağmen kendisi sadece hastalık rolünü gerçekleştirebilmektedir. Katılımcının annesine karşı çocuk, kardeşlerine karşı abi, eşine karşı koca ve çocuklarına karşı baba rolü oynaması gerekirken katılımcı ailede yalnızca şizofrenili birey rolüne uygun davrandığı saptanmıştır. Katılımcının bu tür bir role uygun davranması ailesinin de hayatını olumsuz etkilemiştir. Aile bireylerinden annenin ve kardeşlerin

katılımcının şizofrenili durumunu daha çok kabul ettikleri ve çoğu konuda katılımcıya destekler sundukları bulgulanmıştır. Buna karşı eşinin ve çocuklarının ise katılımcının şizofrenili olmasından dolayı önemli oranda olumsuz etkilendiği saptanmıştır. Eşinin bazen psikolojik çöküntü yaşadığı, süreci idare etmede zorlandığı, boşanma fikrine kapıldığı zamanlar olmuştur. Eşinin geniş aile içinde yaşamış olması yaşadığı sorunlarla başa çıkmasına önemli oranda katkı sunmuştur. Eşinin özellikle kayın validesinden ve kayın biraderinden sürekli destekler alması sonucunda sorunlarıyla başa çıkabildiği söylenebilir. Katılımcının iki çocuğu ise babalarının durumundan derin etkilendiği tespit edilmiştir. Her iki çocuk da liseye gitmektedir. Ancak okul derslerinden çok da başarılı olmadıkları söylenebilir. Bu hususa ilişkin katılımcının annesi şu; “KA: hocam doğrusu gelinim ve torunlarım da şizofreniden oldukça olumsuz etkilendiler. Şizofreni hepimizin hayatını derinden etkiledi. Ben ve küçük oğlum olmasak bu ailedeki herkes çok zor durumda kalabilir. Özellikle çocukların babalarının durumundan az etkilenmeleri için çok çaba sarf ettik. Allah sonumuzu hayırlı kılsın hocam” şeklinde görüş belirtmiştir.

Şizofreni vakasından dolayı ailede çoğu zaman çatışmaların da yaşandığı söylenebilir. Aile bireyleri çatışma ortamını yumuşatmak için, katılımcının problem davranışlarını tolere etmeye çalıştıkları, katılımcının problem davranışlarını görmezden gelerek, onu kendi haline bırakıp aile içi çatışmayı önledikleri söylenebilir. Bu konuya ilişkin katılımcının annesi; “KA: Hastalığı onun hayat akışını çok bozdu. Benim oğlum sürekli hastalık modundadır. Şu an insanlardan tamamen koştur, daha çekingen olmuş, kimseyle konuşmak istemiyor, kendi kendine konuşuyor. Genel olarak yaşamını çok çok etkiledi çok düştü.” şeklinde bir görüş ortaya koymuştur. Katılımcının kardeşi ise; “KK: Hastalığı ile yaşam kalitesi çok düştü. Sürekli alttan almaya çalışıyoruz. Biz ilgilendik, dertleriyle uğraştık çok zor oldu. Hem ben hem ailesi çok zorlandık. Halen de çok zor. Eşi ve çocuklarının da psikolojik sorunları başladı. Biz olmasak onlar çok zorluk çekecekler. Doğru dürüst eşine koca, çocuklarına baba olamıyor ki. Eşine çocuklarına ilgi gösteremediği için abime üzüliyordum. Rahatsızlığı nedeniyle bana yeterince abilikte yapamadı. Evde, abi rolünü ben oynuyordum. Doğrusu bana da yeterince abilik yapamadı. Sanki abi benim. Çünkü sorumluluk hep omuzlarımda... Ailesinin her şeyiyle ben ilgileniyorum” şeklindeki görüşleri ile konunun anlaşılmasına yardımcı olmuştur.

Burada önemli bir hususun altını çizmek şizofreninin ailede diğer bireylerin hayatını nasıl etkilediği açısından önem arz etmektedir. Örneğin, katılımcının kardeşi şizofrenili abisine ve ailesine bakma sorumluluğundan dolayı evlenmemeyi tercih etmiştir. Kardeşi 44 yaşında olmasına rağmen evlenmemiş ve adeta hayatını abisinin hayatına veya tüm ailesinin hayatına feda etmiştir. Dolayısıyla bu tür bir fedakârlık sayesinde aile bütünlüğü korunmuştur. Bu hususa ilişkin katılımcının kardeşinin şu; “KK: O kadar sorun var ki artık evlilik benim en son düşüneceğim bir tercih olmuştur. Bu sorunlar arasına bir de evlendiğimi düşünün. Hiç olur mu? Bir kere evleneceğim kadın haklı olarak ayrı bir evde yaşamak ister. Kendine ayrı bir hayat kurmak ister.

Kim gelip bu kadar sorunların içine girmek ister ki. Diyelim ki evlendim. O zaman da bunlar (diğer aile bireyleri) bensiz olamazlar ki. Dolayısıyla ben ancak bunların (mevcut ailesini kastediyor) sorunlarıyla uğraşabiliyorum. Evlilik benim için lüks olur. Annem çok istedi. Ama mantıklı bir karar olmaz” sözleri örnek olarak verilebilir. Dolayısıyla şizofreni, katılımcının kardeşinin hayatı üzerinde büyük değişimler yaratmış ve radikal kararların alınmasına sebep olmuştur. Bu durumu katılımcının kardeşi “KK: Ben 44 yaşındayım ve iyi bir eğitim düzeyim ile güzel bir mesleğim var. Bekâr bir hayat yaşıyorum. Normalde evlenebilirdim. Ama evde şizofreniye yakalanan bir abim vardı. Bu durum üzerinde çok kafa yordum. Evlenseydim hayatımın çok farklı olacağını bilincindeyim. Böyle bir durumda ailemi yüz üstü ve sorunlarıyla yalnız bırakmış olacaktım. Bensiz bunca sorunla mücadele edebilirler miydi bilemiyorum. Yani bu düşünceler beni aileme özellikle de abime kendimi adamama neden oldu” şeklindeki görüşleriyle bu konuya açıklık getirmiştir.

Mevcut örnek olayda şizofreni vakası, aile bireyleri arasındaki ilişkileri belirleyen esas şey olmuştur. Şizofreninin etkisiyle aile ortamında yüksek gerilimli çatışmaların baş gösterdiği, büyük sorunların yaşandığı ve sürekli stresli bir iklimin hâkim olduğu söylenebilir. Bu hususa ilişkin katılımcının kardeşinin şu; “KK: Valla ben ne deyim. Abimin durumundan dolayı her şeyimiz alt üst olmuş. Çok ağır sorunlar yaşıyoruz. Çoğu zaman geriliyoruz. Herkes gerilmek zorunda kalıyor...” ifadeleri ve başka bir gerçeğe dikkat çeken şu; “özellikle çocuklar çok etkilendiler. Çocuklardan biri (küçük olanı) ağır ilaç kullanmak zorunda kaldı. Şuan ilaç kullanıyor. Onlar için de elimden bir şey gelmiyor. Pek bir destek de aldığımız yok. Bu nedenle kadere razı olmaktan başka çaremiz yoktur. Artık geleceği de ön göremiyorum. Sanki hiçbir şey değişmeyecek. Her şey böyle devam edip gidecek. Çünkü bir destek alamıyoruz ki. Yani yetkili kurum ve kişilerden pek bi destek aldığımız yoktur. Allah sonumuzu hayır etsin. Başka ne deyim...” sözlerinin her bir cümlesinde onlarca farklı anlamın gizli olduğu söylenebilir. Bu söylemlerdeki anlam çözümlemesini okuyucunun takdirine bırakıyoruz. Burada ailenin sorunlarla başa çıkması noktasında kaderleriyle baş başa bırakıldığı söylenebilir. Özellikle yetkililer ve uzmanlar tarafından sunulması gereken psiko-sosyal desteklerin yeterince sunulmadığı saptanmıştır. Bu da aile bireylerinin geleceğe ilişkin olumlu bir beklenti içinde olmamasına yol açmıştır.

Katılımcının Toplumsal Yaşamına İlişkin Bulgular

Dördüncü kategorideki araştırmanın bulgusu ise şizofrenili bireyin sosyal yaşamına ilişkindir. Lise yıllarında şizofreniye yakalanan katılımcı, yaşamının sonraki yıllarında şizofrenin etkisiyle giderek asosyalleşmiştir. Günümüzde katılımcının toplumsal yaşam alanı sadece ev ortamı ile sınırlı kalmıştır. Artık katılımcının sosyal çevresinde ne bir arkadaşı ne de evde sosyal etkileşime geçtiği, dertleştiği bir yakını vardır. Katılımcı tamamıyla kendisini toplumsal yaşama kapatmıştır. Böylece şizofreniden dolayı katılımcı yalnızlaşmıştır. Katılımcı; “K: Hatırladığım kadarıyla lise yılların başlarıydı. Lise yıllarında rahatsızlığım arttı. Üniversitede okurken ben tabi, yine aynı şekilde kendi iç dünyamda geziniyorum. Kendi içime atıyordum sözlerimi

saklıyordum ifade etmiyordum, sıkılıyordum, utanıyordum, gizliyordum ve yakın çevremden uzaklaşıyordum... Rahatsızlandıktan sonra çok sinirleniyorum, her şeye aşırı tepki veriyorum, abdest alırken bir şeyleri defalarca tekrar ediyorum. Çevremde sanki birileri varmış gibi hissediyorum. Birileri benimle konuşuyordu isimlerini de hatırlıyorum. Kendimi değişik hissediyordum, farklı kişiliklere giriyordum. Benim farklı bir varlık olduğumu iddia ediyorlardı. Gel beraber gidelim, burada durma, ailenle kalma diyorlardı. Anneme karşı da zaman zaman elimi kaldırdığım oldu. Ben bunu aşamıyordum. Kendimi bi ara neredeyse Allah ve peygamber zannediyordum. Çevremde, arkadaşlarıma, öğretmenlerime saldırmıyordum tabi ama çok sert tepkiler veriyordum, hiç konuşmuyordum onları. Böylece toplumda kendimi giderek soyutladım." şeklindeki görüşlerle sosyal yaşamına ilişkin projeksiyon tutmuştur. Katılımcının annesi; "KA: Oğlumda değişimler giderek arttı. Bize kızgın davranmaya başladı, sinirli olmaya başladı. Özellikle lise yıllarında ciddi bir şekilde hissetmeye başladık. Üniversite yıllarında tam kötüleşti ve biz evde onu zor tutuyorduk. Oğlum giderek insanlardan kaçtı, hiçbir arkadaşı kalmadı. Evde bizlerden bile uzaklaştı..." çocuğunun nasıl asosyalleştiğini bu sözleriyle ifade etmiştir. Bu konuya ilişkin katılımcının kardeşi ise; "KK: Abim lise okuduğu dönemlerde çok içine kapandı, çok sinirliydi. Tek başına kalmayı daha çok seviyordu. Üniversite okuduğu zamanlarda artık bizimle iletişimi kesti, kendi kendisiyle konuşuyordu. Abim artık eskisi gibi değildi. Tek başına kalmayı seven, birileriyle iletişim kurduğunda çok büyük kavgalara neden olan biriydi. Şimdilerde ise daha çok insanlardan uzaklaşmıştır..." şeklindeki görüşleriyle şizofrenili bireyin nasıl asosyalleştigiine ilişkin önemli görüşler ortaya koymuştur.

Katılımcının İntihar Hakkındaki Görüşlerine İlişkin Bulgular

Araştırmanın beşinci kategorisi ise intihar olgusuna ilişkin bulgular hakkındadır. Şizofreninin kendi kurbanlarını çoğu zaman intihara sürüklediği bilinen bir gerçekliktir. Bu çalışmada şizofreni bağlamında katılımcının ve ailesinin intihar ile alakalı düşünceleri de sorgulanmıştır. Katılımcı istemese de bazen intihar düşüncesine maruz kaldığını şu; "K: İntiharı hiç düşünmedim ama çevremde gördüğüm varlıklar zaman zaman bunu telkin eden bazı hisler bana veriyorlardı. Ama intihara yeltenmedim." sözlerinden anlaşılmaktadır. Katılımcının annesinin intihar konusunda özellikle dikkatli davranmaya çalıştığı ve diğer aile bireylerine de bu hususta dikkatli olmaları için telkinde bulunduğu ilişkin şu; "KA: İntihar edeceğinden çok korktum. Çocuklarıma da sık sık bu konuda uyarılarda bulundum." görüşü bu konuya ışık tutmaktadır. Katılımcının kardeşinin şu görüşleri; "KK: Annem bizi çok uyarıyordu, abiniz intihar edebilir diye. Çünkü yalnızdı, kimseyle konuşmuyordu, hiçbir arkadaşı kalmamıştı. Onu hiç yalnız bırakmadık, evde her zaman birileri oluyordu. Çok şükür öyle bir şey olmadı." annesinin söylediklerini teyit eder mahiyettedir.

Psiko-Sosyal Destek Konusundaki Görüşlere İlişkin Bulgular

Bu araştırmanın altıncı kategorisi ise şizofrenili bireylere yönelik psiko-sosyal desteklere ilişkindir. Katılımcı ve ailesi, şizofreniyle yaşama ve mücadele etme konusunda yeterli psiko-sosyal destek alamadığı

saptanmıştır. Bu durum ailenin ve şizofrenili bireyin hayatını daha da zorlaştırmıştır. Çünkü katılımcıların ilk başlarda uzun yıllar şizofreni hakkında detaylı bilgi sahibi olmadığını şu; “K: Destek olmaya birileri geliyordu ama niyetlerinin iyi olmadığını görüyordum. Aslında desteğe ihtiyacım vardı.” sözlerinden anlaşılmaktadır. Katılımcının annesi de bu konuda başka bir gerçeğe şu; “KA: Oğlum için yüreğimin yandığı zamanlarda, bir anne olarak her gün ağladığımda birileri de oğlumun sigortasını kesmek için gelip gidiyordu. Bize yardım etmek için geldiklerini söylüyorlardı ama öyle değildi. Çünkü hiçbir yardımları olmadı. Hep oğlumun iyi olduğunu, iyileştiği söyleyip duruyorlardı. Baktık olmuyor artık gelmemelerini söyledim. Oğlum için başka gelen olmadı. Keşke gelselerdi çünkü çok zor günler yaşadık ailecek.” sözleriyle dikkat çekmiştir. Ayrıca katılımcı ve ailesi şizofreni tanısından sonra herhangi bir psiko-eğitim alamadıkları için şizofreniyle nasıl mücadele edeceklerini bilemedikleri saptanmıştır. Bu da aile bireylerinde kaygı, korku, stres ve öngörülemeyen bir geleceğe sebep olmuştur. Bu hususa ilişkin katılımcının annesi şu; “KA: Oğluma tanı konulduktan sonra büyük bir boşluğa düştüm. Çünkü şizofreninin ne olduğunu, neler yapmamız gerektiğini tam olarak bilemiyorduk. Bunun için çevremde belki bir yardımı dokunur diye gördüğüm herkesten yardım bekler olmuştum. Keşke şizofreni hakkında bu işi bilenler bize bilgiler verselerdi.” şeklinde bir görüş ortaya koymuştur. Katılımcının kardeşi ise; “KK: Bu hastalık bizi derinden etkiledi. Çünkü ne yapmamız gerektiğini bilemiyorduk. Bu süreçte bize hastalığın ne olduğunu neler yapmamız gerektiğini anlatacak birilerinin olmasını çok istedik. Gerçekten çok zor süreçlerden geçtik. Tabi insan bilmediği bir konuda heyecanlanır, telaş yapar ve gelecek korkusu yaşar. Biz tam da bu durumu yaşadık. Çünkü şizofreni diye bir şey çıktı karşımıza, ne yapmamız gerektiğini anlatacak kimse yok, tam bir bunalım yaşadık diyebilirim. Keşke uzmanlardan destek alabilseydik...” gibi ifadeler kullanmıştır.

Tartışma ve Sonuç

Alanyazında bazı araştırmalarda (“bkz.” Özpoyraz & Taman 1998; Üstünsoy-Çobanoğlu vd., 2003; Uzbay, 2009; Çetin, 2015; Uslu & Buldukoğlu, 2018) şizofreni vakasının tıbbi yönü ele alınmıştır. Önceki araştırmalardan farklı olarak bu araştırma ile şizofrenili bireylerin günlük, aile ve sosyal yaşantısına bir projeksiyon tutmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın birinci kategorisinde katılımcının şizofreni öncesi dönemlerde, ilgili alanyazına paralel olarak yalnız kalmayı seven, sıkılgan, ani tepkiler veren, uysal gözücü çabuk sinirlenen, çalışkan bir birey görüntüsünde olduğu görülmüştür. Şizofrenide genellikle doğuştan gelen yapısal bir yatkınlığın, bir benlik zayıflığının olduğu kabul edilir. Böyle bir zeminde sosyal çevre ilişkilerinde yaşanan olumsuz olaylar, şizofrenili bireydeki duygu kırılmaları, şizofreninin gün yüzüne çıkmasını sağlar. Dolayısıyla içe kapanma ve şizofreninin diğer belirtileri bir çeşit savunma ve uyum şekli olarak kabul edilir (Özpoyraz & Taman, 2015). Bu araştırmada da, katılımcının aile öyküsünde benzer vakaların olduğu, şizofreni öncesi dönemlerde sessiz, sakin bir çocukluk dönemi geçirdiği, sosyal çevre içerisinde çok hassas, kırılabilir bir yapıya sahip olduğu, sürekli yanlış anlaşıldığı ya da hiç anlaşılmadığı düşüncesine kapıldığı böylece sosyal

çevresiyle iletişiminin sınırlı olduğu ve katılımcının giderek yalnızlaştığı sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırmanın ikinci kategorisinde katılımcının tıbbi tanılama ve ilaç kullanımında alanyazındaki sonuçlarla benzer yönde tepkiler verdiği sonucuna ulaşılmıştır. Katılımcı ve ailesi tıbbi tanılama sürecinde büyük sıkıntılar yaşamışlardır. İlk zamanlarda şizofreni tanısını ve ilaçla tedaviyi reddettikleri verisi önceki araştırma sonuçlarıyla önemli oranda benzer bir sonuca işaret etmektedir. Önceki araştırmalardan Uslu ve Buldukoğlu (2018)'nin araştırmasında, şizofreni olan bireylerin yaklaşık yarısının ilaç tedavisine uyum sağlamadığı sonucuna varılmıştır. Bu araştırmada da katılımcının yaklaşık altı yıl ilaçlarını düzenli almakta sıkıntı çekmesi, bunun sonucunda yoğun problem davranışlar sergilemesi, ailesinin sürekli intihar şüphesi içerisinde olması gibi sonuçlara ulaşılmıştır.

Araştırmanın üçüncü kategorisindeki şizofrenili bireylerin aile yaşamlarına ilişkin sonuçlara baktığımızda, katılımcının aile içinde ciddi sorunları olduğu, yaşadığı sorunlar nedeniyle katılımcı ve ailesinin zor durumda kaldığı söylenebilir. Şizofreninin, katılımcıyı normalden farklı bir birey haline getirdiği, adeta kişilik değişimine uğrattığı böylece aile yaşantısını olumsuz etkilediği sonucunu doğurmuştur. Kocal, Karakurt ve Sert'in (2017) araştırmalarında da; "şizofreni, bireylerin genel hayat akışının bozulmasına sebep olup, şizofreni olan bireyin ve çevresinin performanslarını düşürmekte" olduğu sonucu bu araştırmanın sonuçlarıyla paralellik göstermektedir. Ayrıca ailenin diğer bireyleri de şizofreniden oldukça etkilendiği saptanmıştır.

Araştırmanın dördüncü kategorisinde, şizofreniden dolayı katılımcının toplumsal yaşamının da olumsuz etkilendiği tespit edilmiştir. Şizofreni kurbanlarının hayat akışını büyük oranda alt-üst etmekte ve onların hayatlarında olumsuz anlamda büyük değişimlere yol açmaktadır. Bu değişimler ise bireylerin toplumdan soyutlanıp, ötekileşmelerine yol açmaktadır. Aker vd., (2002)'nin araştırma sonuçlarına göre, hekimlerin %80'i şizofrenin tam olarak düzelemeyeceğine inanmaktadırlar. Araştırma sonucunda, katılımcının halen ilaç kullandığı ve kullanmadığı zamanlarda sinirli, saldırgan davranışlar sergileyip, kendi kendisiyle konuştuğu ortaya konulmuştur. Katılımcıların büyük bir çoğunluğunun, şizofrenili herhangi bir birey ile birlikte çalışma yürütmeyeceğini, şizofrenili bir birey ile evlilik yapmayacağını, şizofrenili bir komşusu olmasından mutluluk duymayacağını, evi olsa şizofrenili bir bireye asla kiralamayacağını, şizofrenili bireylerin toplum içerisinde kendi başlarına dolaşmaması gerektiğini ve şizofrenili bireylerin kendi hayatları ile ilgili doğru kararları kendilerinin alamayacağını belirtmişlerdir. Bu araştırmada da katılımcının, sosyal çevrede iletişim kuramaması, alay konusu olması ya da insanların ters bakışlarına maruz kalması, rahatça dışarı çıkamaması, vaktin çoğunu evde geçirmesi, evlilik gibi önemli bir kararı bile ailesinin kendi adına

alması ve evlilik hayatında ciddi sorunlarla karşı karşıya kalması gibi sonuçlara ulaşılmıştır.

Araştırmanın beşinci kategorisi olan şizofrenili bireylerde intihara ilişkin sonuçlarla ilişkindir. Her ne kadar katılımcı intihar teşebbüsünde bulunmamış olsa da ailesinin intihar konusunda ciddi anlamda kaygılandığı ve sürekli tedbirli davranmak zorunda kaldığı sonucuna ulaşılmıştır. Alanyazında şizofrenili bireylerde intihar oranının yüksek olduğu vurgulanmaktadır (Turla vd., 2007; Hor & Taylor, 2010). Brent vd., (1993) şizofreni olan bireylerin intihara meyilli olmasını, şizofreninin genç yaşlarda başlaması, genellikle bekar ve yalnız bir hayat yaşanması, toplumdaki soyutlanması, sosyal kabul yoksunluğu gibi belli nedenlere dayandırmaktadırlar. Bu araştırmada da katılımcının ailesi, çocuklarının şizofreni olduğunu öğrendiğinde, katılımcının intihar edebileceği korkusunu yaşadığı saptanmıştır. Bunun için katılımcının yalnız yaşamasına müsaade etmedikleri görülmüştür. Ayrıca katılımcının annesi, oğlunun düzelmesi ihtimaline karşı katılımcıyı evlendirmeye teşvik etmiştir. Araştırmada katılımcının hiç yalnız kalmasına müsaade edilmediği, çoğu zaman tartışmalar ve kavgalar olsa da katılımcının geniş aile ortamında yaşaması sonucunda intihardan korunduğu sonucuna varılmıştır.

Araştırmanın altıncı kategorisinde şizofrenili bireylerde psiko-sosyal desteğe ilişkin sonuçlara bakıldığında katılımcının ve yakın çevresinin herhangi bir destek almadığı saptanmıştır. Aslantaş vd., (2009) bakım gerektiren durumlarda bakım verenlerin aldığı sosyal desteğin kişinin uyumunu arttırdığını ve stresini azalttığını ifade etmişlerdir. Şizofreni, bireyi ve çevresini psikolojik, sosyolojik ve biyolojik olarak olumsuz yönde derinden etkilediği için psiko-sosyal ve psiko-eğitim desteklerin yapılması zorunluluk arz etmektedir. Bu araştırmada katılımcı ile ailesinin psiko-sosyal ve psiko-eğitim destek almadıkları için bu konuda ciddi ihtiyaç hissettikleri saptanmıştır.

Öneriler

Şizofrenili bireyler, iletişim, duygu, düşünce ve davranışsal olarak yalnızlaşmaktadırlar. Normal bir olayı gereğinden fazla büyütüp, problem davranışlar sergileyebilmektedirler. Sadece kendi hayatları değil beraber yaşadıkları kişilerin de hayatları çok zorlaşmaktadır. Bu nedenle şizofrenili bireylerin, şizofreni sürecinde, ailesi ve yakın sosyal çevresi tarafından anlayışla karşılanmaları ve destek almaları gerekmektedir. Şizofrenili bireylerin yalnız yaşamalarına izin verilmemelidir.

Bu araştırmada, şizofreni, bireyin ve ailesinin sorunla başa çıkma konusunda yorgun düştükleri saptanmıştır. Dolayısıyla şizofrenili bireyler için, onları anlayacak sabırlı bir çevre ve uzmanlarca verilecek bir psiko-sosyal desteğin sunulması önerilmektedir. Ayrıca psiko-sosyal tedavi şekli ve farmakolojik tedavisinde kullanılan antipsikotik ilaç tedavisi birlikte sunulmalıdır. Aile, toplum ve uzmanların iş birliği içinde şizofreniyle

mücadele edilmesi gerekmektedir. Şizofrenili bireye sunulacak desteklerin bilimsel dayanaklı ilaç tedavisi, psiko-eğitim ve psiko-sosyal destekleri kapsayacak şekilde eş zamanlı olarak yürütülmesi önerilmektedir. Ayrıca tedavi ve destekler sadece şizofrenili bireye değil, yakın çevresini de kapsayacak şekilde yapılmalıdır.

Şizofrenili bireyin tedavisi ailesi, sosyal çevresi, iş hayatı gibi farklı bağlamlarda bir bütün olarak değerlendirilip, bireyin sosyalleşmesine yönelik daha kapsamlı destekler sunulmalıdır. Dolayısıyla psikiyatristler, psikologlar, sosyal hizmet uzmanları, eğitimciler, diğer kamu kurumları ve sivil toplum örgütlerinin bir ekip halinde el birliğiyle şizofrenili bireyi ve ailesini gereksinimleri doğrultusunda sürekli olarak desteklemeleri büyük önem arz etmektedir. Bireyin yakın çevresinin şizofreni hakkında detaylı olarak bilgilendirilmesi ve bireye yönelik nasıl davranılması gerektiği konusunda eğitimlerin verilmesi önemlidir. Şizofrenili bireyin yakın çevresinin bilgilendirilmesi bu süreci daha kolay atlatılmasına ve olumlu bir tutum sergilemesine yardımcı olacaktır. Toplum tarafından da gerekli duyarlılığın gösterilmesi gerekmektedir. Çünkü sosyal çevrenin şizofrenili bireylere yönelik tutum ve davranışları şizofreni vakasıyla baş etme konusunda son derece önem arz etmektedir. Dolayısıyla, tüm toplumda şizofreni hakkında farkındalığın oluşması için belli çalışmaların yapılması önerilmektedir.

Kaynakça / Reference

- Aker, T., Özmen, E., Ögel, K., Sağduyu, A., Uğuz, Ş., Tamar, D., Boratav, C. & Liman, O. (2002). Birinci Basamak Hekimlerinin Şizofreniye Bakış Açısı. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*. 3(1), s. 5-13.
- Aslantaş, H., Seviçok, L., Uygur, B., Balcı V. & Adana, F. (2009). Şizofreni Hastalarının Bakım Vericilerine Yapılan Psiko-eğitimin Hastalardaki Klinik Gidişe ve Bakım Vericilerin Duygu Dışavurumu Düzeylerine Olan Etkisi. *Adnan Menderes Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*. 10(2), s. 3 – 10.
- Arkar, H. & Eker, D. (1996). Akıl Hastalıkları ile İlgili Tutumlar: Verilen Neden Tipinin Etkisi. *Türk Psikiyatri Dergisi*. (7), s. 191-97.
- Bae S.W. & Kung W.W.M. (2000). Family intervention for Asian Americans with a schizophrenic patient in the family. *American Journal of Orthopsychiatry*. (70), s. 532–541.
- Bademli, K., Keser, İ., Lök, N., Acar, G., Kaya-Kılıç, A., Güvendiren H. & Buldukoğlu, K. (2016). Şizofreni Hastalarının ve Bakım Verenlerinin Eğitim Gereksinimlerinin Belirlenmesi. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*. 19(1), s. 1-9.
- Batel, P. (2000). *Addiction And Schizophrenia*. Euro Psychiatry, 15: 115-22.
- Bauml, J. Froböse, T. Kramer, S. Rentrop, M. & Pitschel-Walz, G. (2006), Psychoeducation: A Basic Psychotherapeutic Intervention for Patients with

Schizophrenia and Their Families. *Schizophrenia Bulletin*. 32(1), s. 1-9. doi: 10.1093/schbul/sbl017

Bloch S, Hafner J, & Harari E. (1994). *The Family in Clinical Psychiatry*. New York, Oxford University Press Inc.

Bilgin, Ö. & Köseoğlu, G. (2019). Şizofren Bireyin Varoluşsal Sınırları ve Yaratıcı Gücü. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 12(62). s. 753-757.

Brent, DA, Perper JA, Moritz G, Allman C, Friend & A, Roth C. (1993). Psychiatric Risk Factors for Adolescent Suicide: A Case-Control Study. *Journal an Academic Child Psychiatry*. (32), s. 521-529.

Boardman, G. McCann, T. & Kerr, D. (2013). A Peer Support Programme for Enhancing Adherence to Oral Antipsychotic Medication in Consumers with Schizophrenia. *Journal of Advance Nursing*. 70(10), s. 2293–2302.

Bogdan, R. C. & Biklen, S. K. (1998). *Qualitative Research for Education: An Introduction to Theory and Methods*. Boston: Allyn and Bacon.

Chien, WT. Chan, S. Morrissey, J. & Thompson, D. (2005). Effectiveness of A Mutual Support Group for Families of Patients with Schizophrenia. *Journal of Advance Nursing*. 51(6), s. 595-608.

Chien, WT. Kam, CW. & Lee, IFK. (2001). An Assessment of The Patients' Needs in Mental Health Education. *Journal of Advance Nursing*. 34(3), s. 304-11.

Chien, WT., Thompson, DR. & Norman, I. (2008). Evaluation of Peer-Led Mutual Support Group for Chinese Families of People with Schizophrenia. *American Journal of Community Psychology*. 42(1-2), s. 122- 134. DOI 10.1007/s10464-008-9178-8

Çabuk, M. (2014). *Psikoeğitimin Şizofreni Ailelerinin Yük Algılarına Olan Etkisi. [The effect of psychoeducation to the perception burden on families schizophrenia]*, Yüksek Lisans Tez No: 376894.

Çetin, M. (2015). Şizofreni Tedavisi: Geçmiş, Bugünü ve Geleceği. *Bulletin of Clinical Psychopharmacology*. 25(2), s. 95-9.

Dikeç, G. & Kutlu, Y. (2014). Bir Grup Şizofreni Hastasında Tedaviye Uyum ve Etkileyen Etmenlerin Belirlenmesi. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*. 5(3), s. 143-148.

Dixon, L. Stewart B. Burland, J. Delahanty, J. Lucksted, A. & Hoffman M. (2001). Pilot Study of The Effectiveness of The Family-To-Family Education Program. *Psychiatric Services*. 52(7), s. 965-70.

Falloon, IRH. (1984). Developing And Maintaning Adherence to Long Term Drug Taking Regimen. *Schizophrenie Bulletin*. 10(3).

Glynn, SM. Cohen, AN. & Dixon, LB. (2006) The Potential Impact of The Recovery Movement on Family Interventions for Schizophrenia:

Opportunities and Obstacles. *Schizophrenia Bulletin*. 32(3), s. 451- 463. doi:10.1093/schbul/sbj066

Gülseren, L. (2002). Şizofreni ve Aile: Güçlükler, Yükler, Duygular, Gereksinimler. *Türk Psikiyatri Dergisi*. 13(2), s. 143-151.

Hor, K. & Taylor, M. (2010). Suicide and Schizophrenia: A Systematic Review of Rates and Risk Factors. *Psychopharmacol*. 24(4), s. 81-90.

Işık, E. (2006). *Güncel Şizofreni*, Ankara: Format Matbaacılık.

Jones, C. Hacker, D. Cormac, I. Meaden, A. & Irving, CB. (2012). Cognitive Behaviour Therapy versus Other Psychosocial Treatments for Schizophrenia. *Cochrane Database of Systematic Reviews*. 38 (5), s. 908–910. doi:10.1093/schbul/sbs090.

Karabulut, N. (2013). Toksoplazma ve Şizofreni. *Türk Mikrobiyoloji Cemiyeti Dergisi* 43(2), s. 39-44.

Kocal, Y., Karakurt, G. & Sert, D. (2017). Şizofreni: Etyoloji, Klinik Özellikler ve Tedavi. *Arşiv Kaynak Tarama Dergisi*. 26(2), s. 251-267 doi:10.17827/aktd.303574

Landolt, K. Rössler, W. Burns, T. Ajdacic-Gross, V. Galderisi, S. & Libiger, J. (2012). EUFEST Study Group. Unmet Needs in Patients with First-Episode Schizophrenia: A Longitudinal Perspective. *Psychol Medicine*. 42(7), s. 1461-1473. DOI: [10.1017 / S0033291711002406](https://doi.org/10.1017/S0033291711002406)

Li, Z. & Arthur, D. (2005). Family Education for People with Schizophrenia in Beijing, China. *British Journal of Psychiatry* (187), s. 339-345.

Lincoln, TM. Wilhelm, K. & Nestoriuc, Y. (2007). Effectiveness of Psychoeducation for Relapse, Symptoms, Knowledge, Adherence and Functioning in Psychotic Disorders: A Meta-Analysis. *Schizophrenia Research*. 96(1-3), s. 232-245.

Maldonado, GJ. & Urizar, AC. (2007). Effectiveness of Psycho-Educational Intervention for Reducing Burden in Latin American Families of Patients with Schizophrenia. *Quality of Life Research*. 16(5), s. 739-747. DOI 10.1007/s11136-007-9173-9

Mete, L. (1998). *Şizofreni: En Uzak Ülke*. İstanbul: İletişim Yayıncılık AŞ.

Merinder LB. (2000). Patient Education in Schizophrenia: A Review. *Acta Psychiatrica Scandinavica* 2000. 102(2), s. 98-106

Tellis, W. (1997). Introduction to Case Study. *The Qualitative Report*, (ejournal), 3 (2): www.nova.edu/ssss/QR/QR3-4/tellis3.html#noteone.

Turla, A., Aydın, B., Gündüz M. & Boz, H. (2007). Şizofreni Hastasında İntihar: Bir Olgu Sunumu. *Anatolian Journal of Psychiatry*. (8), s. 74-78.

Uslu, E. & Buldukoğlu, K. (2018). Şizofrenide İlaç Tedavisine Uyum ve Psikiyatri Hemşiresinin Rolü. *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi*. 7(1), s. 61-72.

- Uzby, T. (2009). Şizofreni Tedavisinde Yeni Farmakolojik Yaklaşımlar. *Türk Psikiyatri Dergisi*. 20(2), s. 175-182.
- Üstündağ, M.F., Yücel, A., İbiş, E.Ö. & Özcan, H. (2015). Bir Şizofreni Hastasında Katatoni Belirtileri Nedeniyle Maskelenen Kalça Kemiği Kırığı. *Yeni Symposium Dergisi*. 53(1).
- Üstünsoy-Çobanoğlu, Z. S., Aker, T. & Çobanoğlu, N. (2003). Şizofreni ve Diğer Psikotik Bozukluğu Olan Hastalarda Tedaviye Uyum Sorunları. *Düşünen Adam*. 16(4), s. 211-218.
- Özlü, A., Mustafa, Y. & Aker, T. (2010). Şizofreni Hastalarına Bakım Verenlerde Travma Sonrası Gelişim ve İlişkili Etkenler. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*. (11), s.89-94.
- Özpoyraz, N. & Taman, L. (1998). Şizofrenik Bozukluk. *Galenos Aylık Tıp Dergisi*. (1), s. 26-31.
- Perlmutter, RA. (1996). *A Family Approach to Psychiatric Disorders*. Washington, DC, American Psychiatric Press.
- Ruddy, R. & Milnes, D. (2005). Art Therapy for Schizophrenia or Schizophrenia-Like Illnesses. *Cochrane Database of Systematic Reviews*. (4). CD003728. DOI: 10.1002/14651858.CD003728.pub2.
- Summakoğlu, D. & Ertuğrul, B. (2018). Şizofreni ve Tedavisi. *Lectio Scientific Journal of Health and Natural Sciences*. 1(2), s. 43- 61.
- Willick MS. (1994) *Schizophrenia: A Parent's Perspective- Mourning without End. Schizophrenia: From Mind to Molecule. Andreasen NC (ed)*. Washington. American Psychiatric Publications. Inc, DC; s. 5-19.
- World Health Organization [WHO]. *Schizophrenia*. (Ers. Tarihi: 28 Ağustos 2019). <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs397/en>
- Yavuz, R. (2008). Şizofreni. *Türkiye'de Sık Karşılaşılan Psikiyatrik Hastalıklar Sempozyum Dizisi* 62(1), s. 49-58.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2018). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yin, R. K. (2003). *Case Study Research Design and Methods* (3. Baskı). London: Sage Publications.
- Xia, J., Merinder, LB. & Belgamwar, MR. (2011). Psychoeducation for Schizophrenia. *Cochrane Database of Systematic Reviews*. Issue 6. Art. No.: CD002831. DOI: 10.1002/14651858.CD002831.pub2.

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]

10 th Years

[itobiad], 2021, 10 (1): 728-753.

**Robert Rauschenberg'in Kombine Serisi'nde (1954-1964) Buluntu
Nesnelerin Dönüşümü**

The Transformation of Found Object In Robert Rauschenberg's
Combine Series (1954-1964).

Tuğba RENKÇİ TAŞTAN

**Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Ayvansaray Üniversitesi Güzel Sanatlar, Tasarım
ve Mimarlık Fakültesi**

**Asst. Prof., İstanbul Ayvansaray University Faculty of Fine Arts, Design and
Architecture**

tugbarenkcitastan@ayvansaray.edu.tr

Orcid ID: 0000-0002-5359-2981

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 12.10.2020
Kabul Tarihi / Accepted : 06.12.2020
Yayın Tarihi / Published : 22.03.2021
Yayın Sezonu : Ocak-Şubat-Mart
Pub Date Season : January-February-March

Atıf/Cite as: Renkçi Taştan, T . (2021). Robert Rauschenberg'in Kombine Serisi'nde (1954-1964) Buluntu Nesnelerin Dönüşümü . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 10 (1) , 728-753 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/60435/809441>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – İstanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Robert Rauschenberg'in Kombine Serisi'nde (1954-1964) Buluntu Nesnelerin Dönüşümü

Öz

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra endüstriyel, teknolojik gelişmeler ve üretim hız kazanarak; özellikle 1950 ve 1960 sonrası Amerikan toplumunda köklü değişimlerin yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Toplumsal ve kültürel dinamiklerin dönüşümü sosyolojik açıdan Amerika'daki sanat alanındaki üretimleri de etkilemiştir. Kitle iletişim araçları ile, kültür endüstrisinin ve popüler kültürün iyiden iyiye toplumsal yaşamda varlık göstermiş olduğu, Modernizm'in etkilerinin de azaldığı bir dönemde, sanatçıların üretimlerindeki konu, malzeme ve teknikler de bu gelişmelerin paralelinde kavramsal bir evrimleşmeye doğru gitmiştir.

O dönemin genç sanatçılarından olan Robert Rauschenberg'de *Kombine Serisi'*ndeki çalışmalarında, endüstriyel ve buluntu nesnelere kullanarak, kendine özgü yeni teknik ve üslup anlayışı geliştirmiştir. Bu doğrultuda sanatçı, savaş sonrası Amerikan sanatının da önemli bir temsilcisi haline gelmiştir. Sanatçı, içinde deneysellik barındıran *Kombine Serisi'*ndeki üretimlerinde nesne ve malzeme konusunda herhangi bir kısıtlama olmaksızın geleneksel boya anlayışıyla iki boyutun olanaklarını da aşan farklı uygulamalarda bulunmuştur.

Çalışmanın amacı, sanatçının 1954-1964 yılları arasında ortaya koyduğu *Kombine Serisi'*ndeki üretimlerinde sosyolojik argümanlar temelinde nesnenin sanatsal bir formda kullanımına ilişkin bilgi sunabilmek, dönemin sanat anlayışını kavrayabilmek, farklı malzeme ve tekniklerin bir aradaldığını ortaya koyabilmek ve sanatçının sanatsal tavrını irdelemektir. Dolayısıyla, sanatçının Amerikan toplumunun içinde bulunduğu siyasi, sosyal ve kültürel vb. gelişmelerinden etkilenerek ve esinlenerek ortaya koyduğu çalışmalarını incelemeye geçmeden evvel; öncelikli olarak bu dönemde R. Rauschenberg'in sanatsal üretimleri ve sanat hareketlerini etkileyen toplumsal dönüşümler kısaca ele alınmıştır. Bu çalışmada, Amerikalı sanatçı Robert Rauschenberg'in 1954 ve 1964 yılları arasındaki *Kombine Serisi'*ndeki üretimlerine ilişkin başlıca yapıtlarından olan dört yapıtı (*Yatak (Bed)*, *Rebus*, *Canyon*, *Monogram*) incelenmiş ve araştırma bu kapsamda sınırlandırılmıştır. Bu yapıtlar üzerinden sanatçının sanat dışı nesnelere, sanat formuna dönüştürmesi ele alınmıştır. Bu araştırma metni için, yerli ve yabancı basılı ve online kaynaklardan yararlanılmış ve araştırmanın yönteminde literatür taraması kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Robert Rauschenberg, Kombine Serisi, Buluntu Nesne, Sanat Yapıtı, Plastik Sanatlar.

The Transformation of Found Object In Robert Rauschenberg's Combine Series (1954-1964).

Abstract

After the Second World War, industrial, technological developments and production gained speed; It caused radical changes in American society especially after 1950 and 1960. The transformation of social and cultural dynamics has also affected the productions in the field of art in America sociologically. In a period when the mass media, culture industry and popular culture were present in social life and the effects of Modernism decreased, the subjects, materials and techniques in the productions of the artists also went towards a conceptual evolution in parallel with these developments.

Robert Rauschenberg, one of the young artists of that period, developed a unique new technique and style understanding by using industrial and found objects in his works in the Combine Series. In this direction, the artist has also become an important representative of post-war American Art. The artist has made different applications that go beyond the possibilities of both dimensions with the understanding of traditional paint without any restrictions on objects and materials in his works in the Combine Series, which includes experimentation.

The aim of the study is to present information about the use of the object in an artistic form on the basis of sociological arguments, to understand the art understanding of the period, to reveal the coexistence of different materials and techniques, and to examine the artistic attitude of the artist in the *Combine Series* produced between 1954-1964. Hence, the artist's political, social and cultural and so on. Before proceeding to examine the works he put forward inspired and influenced by his developments; primarily in this period, the social transformations affecting the artistic productions and art movements of R. Rauschenberg were briefly discussed. In this study, four works (*Bed, Rebus, Canyon, Monogram*) of the American artist Robert Rauschenberg, which are among the main works related to his productions in the *Combine Series* between 1954 and 1964, were examined and the research was limited within this scope. Through these works, the artist's transformation of non-art objects into art forms is discussed. For this research text, local and foreign printed and online sources were used and literature review was used in the method of the research.

Keywords: Robert Rauschenberg, Combine Series, Found Object, Artwork, Plastic Arts.

Giriş

20. yüzyıldaki iki dünya savaşından sonra; dünya, günümüz toplumunun yapısını oluşturacak yeni bir döneme girmiştir. Sanayi Devrimi ile birlikte makineleşme artmış; üretim, tüketim, ulaşım teknolojileri ve dağıtım faaliyetleri hızla gelişme göstermiştir.¹ Teknolojik gelişmelerin bir getirisi olarak; yeni toplumsal düzende yer alan ve topluma yön veren kitle iletişim araçları, televizyon, dergi, gazete, fotoğraf, fabrikasyon üretim nesnelere günlük hayatın bir parçası olarak karşımıza çıkar. Teknolojideki yeni gelişmelerin günlük hayatta var olması ile yaşam da gittikçe hız kazanmıştır. Toplumsal değişkenlere ve gelişmelere paralel olarak, 1950-1960'larda ve sonraki yıllarda pek çok sanat hareketi ortaya çıkmıştır.² Sanatçılar hem savaştan hem de içinde buldukları bu yeni dönemin gelişmelerinden etkilenerek, farklı biçimlerde sanatı ve yeni toplumsal yapıyı üretimlerinde irdelemişlerdir. Sanat dışı amaçla üretilen tüketim nesnelere ve pek çok meta, yeni teknik ve yöntemlere açık araştırmacı sanatçılar için bir sanat malzemesi işlevi görerek sanat yapıtlarında yer almıştır. Dolayısıyla bu dönem, yenilikçi, deneysel ve taval resminin sınırlarını zorlayan işlerin ortaya konması açısından önem taşır.

Etkileri günümüze kadar uzanacak olan batı merkezli bu kültürel ve toplumsal değişime tanık olan Amerikalı sanatçı Robert Rauschenberg³'in, (1925–2008) *Kombine Serisi* bu döneme ilişkin önemli bir kaynak oluşturur. Buna göre sanatçı; “Resim hem sanat hem de yaşamla ilgilidir. Ben ikisi arasındaki bu boşlukta hareket etmeye çalışıyorum” (Seitz, 1961, s. 116)

¹ Makineleşme ve kültür endüstrisinin ortaya çıkmasıyla Birleşik Devletler, yeni dünya düzeninin oluşmasında ve savaş sonrası uluslararası küresel sahnede belirleyici bir rol model olarak görülmüş, diğer ülkelerin kültürlerini ve hayat tarzını belirlemede oldukça önemli bir yere sahip olmuştur.

² Performans, arazi sanatı, video vb. gibi sanatta yeni mecralar var olmuş; sanatçılar tarafından etkileri günümüz sanatına dek uzanacak olan yeni ifade olanakları ortaya çıkmıştır.

³ Robert Rauschenberg (Teksas/Amerika, 1925-2008) *Black Mountain College*'de sanat eğitimi alarak, eski *Bauhaus* eğitmeni olan sanatçı *Josef Albers*'in öğrencisi olmuştur. Sanatçının burada birlikte çalıştığı yakın arkadaşları *John Cage*, *Cy Twombly* ve *Merce Cunningham* da bulunmaktaydı. Sanatçının kariyeri 1950'lerin ortalarında New York'da başlamıştır. Özellikle *Jasper Johns* ile olan diyalogları ve çalışmaları kariyerinde önemli bir yere gelmesini sağlamıştır. Robert Rauschenberg, altmış yıl boyunca resim, heykel, baskı, fotoğraf ve performans gibi çeşitli mecralarda çalışmıştır. Soyut Dışavurumculuk'un baskın olduğu Amerikan sanat ortamında üretimleriyle yer edinmeye başlamıştır. Sanatçı kendi sanat pratiği ile, el hareketi soyut resmine ve kendini ifade eden bu hareketin savunucusu olan sanatçı modeline meydan okumuştur (“MoMA, Robert Rauschenberg”). 1964 yılında sanatçının bir çalışması MoMA (*Modern Sanat Müzesi*) koleksiyonuna dahil olmuştur. Yine aynı yıl, sanatçı *Uluslararası 32. Venedik Bienali*'nin *Golden Lion (Altın Aslan)* ödülüne layık görüldü (Fineberg, 2014, s. 177). Buna ek olarak; R. Rauschenberg *Uluslararası 32. Venedik Bienali*'nde *Gran Premio* ödülünü kazanan ilk Amerikalı sanatçıdır (“La Biennale di Venezia, History”). *Golden Lion* ödülü, Avrupa'dan Amerika Birleşik Devletleri'ne resimsel araştırmaların odağını değiştiren Robert Rauschenberg'e verilmiştir. Sanatçıya verilen bu ödül, uluslararası jüri üyeleri arasında çok ateşli bir tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Sanatçının resmî pavyonda dört yapıtı sergilenmiştir Ayrıca Bienal'de Pop Sanat'ı; Amerikalı *Jasper Johns*, *Jim Dine* ve *Claes Oldenburg* tarafından temsil edilmiştir (“Biennale Arte History, The 1960s”).

diyerek *sanat ve hayat* birlikteliği temelinde üretimlerini gerçekleştirirken; teknik, malzeme, kullandığı nesnelere, içerik, kurgu ve kompozisyon açısından var olduğu döneme ilişkin eleştirel ve ironik bir bakış ortaya koymuştur.

Bu çalışmanın amacı; 1950'lili yıllarda kültür endüstrisinin var olduğu ve modernizmin sorgulandığı bir zamanda, dünyadaki yeni toplumsal düzeni sorgulayan çağın sanatçısı R. Rauschenberg'in *Kombine Serisi*'nde bu konuyu ele alış biçimini incelemek, sanatsal tavrı üzerine düşünmek ve bir tartışma ortaya koymaktır. Bir diğer amaç ise; serinin ortaya çıkma süreci, yapıtlarında hazır-yapım, görüntü ve nesnelerin kullanımı, kurgusu, üslubu ve oluşturduğu kompozisyon üzerine yoğunlaşarak, ilgili seriyi belli kaynaklar ışığında ana hatlarıyla irdelemektir.

Elde edilen veriler doğrultusunda sanatçının serisine ilişkin bu araştırma için, içerikte konuyu iki başlık altında ele almak yeterli görülmüştür. Amerikalı sanatçı Robert Rauschenberg'in *Kombine Serisi*'ne ait literatüre geçen dört önemli başyapılarından olan (*Yatak (Bed)*, *Rebus*, *Canyon*, *Monogram*) çalışması örneklem olarak incelenmiş ve araştırmanın çerçevesini oluşturmuştur⁴. Nesnenin dönüşümünü ve bu dönüşümle birlikte nesnenin ne anlama geldiği, temsiliyeti, bu serinin ortaya çıkmasına sebep olan toplumsal argümanlar, kültür endüstrisinin kitle iletişim araçları ile toplumu, sanatı ve sanatçıları nasıl etkilediği gibi sorulara cevap aranmıştır. Bu nedenle, metin içeriğinde öncelikle sanatçının serisini ortaya koyduğu dönemde içinde yaşadığı Amerikan toplumu tartışılacak olup, daha sonra bu durumun sanatçının üretimlerine olan etkisi; sanatsal tavrı ve meseleyi ele alış ve işleyiş incelenecektir. Son olarak da R. Rauschenberg'in bu serisi günümüz sanatına olan katkıları, etkileri ve sanatçının bu seri ile vermek istediği mesajın günümüz açısından ne anlama geldiği gibi konular üzerine düşünsel bir değerlendirme yapılacaktır.

İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Amerika'da Toplumsal ve Kültürel Yapı

İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi ile Avrupa'da siyasal, ekonomik ve kültürel ciddi bir bunalım yaşanmıştır. Paris'in Naziler tarafından işgali ile dünyada sanatın ve Batı kültürünün geleneksel rolünün Amerika Birleşik Devletleri'ne geçme düşüncesi netlik kazanmış; sanatın ve kültürün yeni başkenti olma rolü New York'a kaymıştır. Öyle ki, Amerikalılar kültürel bir kimliğe ve modernist bir avangard sanat bilincinin gelişmesine öteden beri ihtiyaç duymaktaydılar (Guilbaut, 2016, s. 77, 78).

⁴ Sanatçının araştırmaya dahil edilemeyen bu seriyeye ait pek çok çalışması bulunmaktadır. Bütün bu işlerin geneline bakıldığında, her biri kendi içinde o dönemin Amerikasında toplumsal meseleleri işleyen ve irdeleyen, malzeme de sınır tanımayan ve genellikle belli bir nesneyi veya nesnelere öne çıkaran yapıtlardır.

Paris Almanların eline düştüğünde Amerikan hükümeti, toplumda modernist avangard sanatı kaldıracabilecek bir bilinç oluşturmak amacıyla *Buy Amerikan Art Week (Amerikan Sanatı Satın Alın Haftası)* düzenlenmiştir. Çünkü Amerika'nın kültürel bir kimliğe ihtiyacı vardı. Hükümet sergilere sponsor olmuş ve *Life Dergisi'*nde yapıtlar basılmıştır. Buradaki amaç, yeni bir izleyici tabaka oluşturmak ve Amerikan sanatı satmak için özel bir piyasa oluşturmak içindi. Başta Amerikalı sanatçılara önem vermeyen ve uluslararası Paris modern sanatını savunan MoMA, savaş yıllarında Amerikan yanlısı sergiler ve etkinliklerle propagandalarda bulunmuştur (Guilbaut, 2016, s. 78, 79, 80). 1942'de Peggy Guggenheim tarafından *Art of This Century* adlı müze-galeri kuruldu. Bu galeri çağdaş Amerikan sanatının gelişiminde önemliydi. Çünkü burası sadece Avrupalı sanatçılar değil, genç Amerikalı sanatçılar için de yapıtlarını sergileyebilecekleri bir mekân olmuştur (Guilbaut, 2016, s. 91).

Hitler rejiminin Almanyası, Sovyet Rusya ve boyunduruğu altında tuttuğu Doğu Bloğu ülkeleri, kültür ve sanat alanında son derece sert tutumda bulunmuşlardır. Modern sanata kesin bir tavırla karşı konmuş; çalışma yasağı getirilmiştir. Öyle ki, bu tarz faaliyetlere meydan vermeyerek, sanatçılar memleketlerinden atılmakla tehdit edilmişlerdir. Bu durum önemli sorunları gündeme getirmiştir. Sanat, bu tür katı rejimlerin olduğu ülkelerde devletin boyunduruğu altına giren bir propaganda aracı haline gelir ve gerçek amacından sapar. Çünkü sanat, eleştireldir ve içsel olanı özgür ve özgün bir biçimde ortaya koymayı ifade eder (Turani, 1995, s. 549).

Avrupalı sanatçılar, yeni bir dünya olarak görülen Amerika'ya, savaş ve yıkımdan uzakta yeni bir yaşam kurma hayali ile göç etmişlerdir. Avrupalı sanatçılarla birlikte, katı Sovyet Rus rejimi ve komünizmden kaçan Rus sanatçılar da Amerika'ya göç etmişlerdir. Burada ilgiyle karşılanmışlar, eserleri birçok sanat galerisi ve müzelerde sergilenmiştir (Gayret, 2017, s. 66).

Avrupalı sanatçıların savaş yıllarında New York'a göç etmesiyle birlikte, New York'daki sanat ortamında hareketlilik yaşanmıştır.⁵ Öyle ki Amerikalı sanatçılar, Avrupalı sanatçılardan etkilenecek modern sanat tarzında işler üretmişlerdir. New York'daki yabancı sanatçıların etkisi sayesinde Amerika'da soyut sanat gelişme göstermiştir (Guilbaut, 2016, s. 171). Ayrıca İkinci Dünya Savaşı nedeniyle buhran yaşayan sanatçılar, savaşın yarattığı yıkımın ve ağır travmaların üstesinden gelebilmek için 1940'lı yılların ortalarında; kendi içselliklerini gözlemleyip dışa yansıtma eğiliminde bulunmalarından ötürü *Soyut Dışavurumculuk* akımı ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla, *Soyut Dışavurumculuk*, savaş buhranının bir ifadesi ve içsel olanın dışa aktarımı olarak ortaya çıkmıştır. R. Şahiner'e (2013) göre:

⁵ İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan Avrupalı sanatçılar New York pazarına girmekte zorlanıyorlardı, çünkü Amerikalı galericiler sadece Avrupalı modern ustalarla ilgileniyordu (Ikegami, 2007, s. 27).

“Soyut Dışavurumculuk, sanatçının nesnel evrenden kaçıp, kendi psişik evrenine sığındığı ya da savaşlar ve makineleşmeyle bir şiddet çağına dönüşen 20. yüzyılın tanıklığını eden insanlığın mistik yönelimini ifade eder” (s.125).

Üretim sürecinde ise; bilinçdışıyla ulaşmak ve herhangi bir kısıtlama olmaksızın süreci akışa bırakmak için akım *otomatizm*⁶ doğrudan bağlantılıdır. (Phillips, 2016, s. 78).

İkinci Dünya Savaşı'nda ABD'ye göçen gerçeküstücülüğün önderleri *Andre Breton, Max Ernst* ve *Masson* bu akımın doğmasında etkili olmuşlardır. *Gerçeküstücüler* bilinçaltını, toplumun benimsediği düzen üzerindeki etkisini araştırırken, *Soyut Dışavurumcular* İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra sanatı ve toplumu onarabilecek bilinçaltında yatan evrensel simgeleri ortaya çıkarma çabasında olmuşlardır. Dolayısıyla her iki akımında merkez noktasında bilinçaltı ve toplumsal meseleler yer almıştır (Little, 2016, s. 122).

1940'lı yıllardan sonra New York; İkinci Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş ile birlikte, *modernizm* ve *Avrupa Avangard'*ını kendi sanatının ve tarihinin bünyesine dahil etmiştir. Buna göre, *Clement Greenberg*'in modernizmi, *Soyut Ekspresyonizm*⁷ ve bunlara karşı tavırda bir yol izleyen pop ve postmodernizm de, avargard olarak değerlendirilmiştir (Artun, 2012, s. 23).

Soyut Dışavurumculuk akımından sonra, 1950'lili yıllarda, başta Amerika ve İngiltere'de olmak üzere kitle kültürü ve popüler kültürün kendini hissettirmesi ile *Pop Sanat*⁸ varlık göstermiştir. Kapitalizmin ortaya çıkardığı popüler kültür ve kitle kültüründen beslenen ve bunların sanatsal bir parçası olarak *Pop Sanat*, yüksek sanat ile düşük sanat arasındaki sınırları ortadan kaldırmak ister. Tüketim kültürünün metalarını, imgelerini, imajlarını ve diğer verilerini sanatsal üretim bağlamında kullanılarak, tüketim nesnelerini yüksek sanat statüsünde sunar.

1950'lerde Amerikan toplumunda fabrikasyon ve sanayi ürünlerinin muazzam artışı ile, hazır-yapımlar gündelik yaşamın her yerinde bir

⁶ Otomatizm; sanatsal çalışmaların uygulanmasında, herhangi bir estetik kurala, ilkeye bağlı kalmadan, içsel bir etkide kontrolsüz ve otomatik bir biçimde yapılan sanatsal çalışmalarını nitelendirmek için kullanılır (Sözen ve Tanyeli, 2016, s. 232).

⁷ *Clement Greenberg* 'in teorik stratejileri o dönemin New York'daki sanat galerileri, müze ve sanat kurumlarınca hayata geçirilmesiyle birlikte, soyut ekspresyonizm de Amerika'nın kültürel politikalarının önemli bir siyasi silahı durumuna gelmiştir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa merkezli kültürel çıkarma ve soğuk savaş döneminde Soyut Ekspresyonizm, özgürlükler ülkesi ABD'nin liberalizm ve enternasyonalizmde başı çektiği ideolojilerde bir sanat politikası haline gelmiştir. New York'u dünya kültürünün merkezine yerleştiren C. Greenberg, Amerikan sanatını evrensel bir boyuta ve dünya sanatı egemenliğine getirmenin propagandasını yapmıştır (Artun, 2012, s.19).

⁸ *Pop Sanat*, Amerika ve İngiltere gibi üst düzeyde endüstrilemiş ülkelerde, endüstriyel gelişmelerin, makinalaşmanın, büyüyen ve gelişen ekonominin ve artan tüketimin etkisi ile ortaya çıkmıştır. Amerikalı bir içeriğe sahip olup, ortaya çıktığı dönemde sanat dünyasına hâkim olan Amerikan Soyut Dışavurumculuk akımı ile rekabet etmiştir (Antmen, 2012, s. 161).

tüketim nesnesi olarak yer almış, yeni bir kültürel yaşam biçimi⁹ ortaya çıkmıştır. Sosyolog *Daniel Bell*'e göre; günlük kullanım nesnelere, moda, karikatür, sinema, Coca-Cola, hamburger, kitle iletişim araçları¹⁰ ve imajlarla pop sanatının ikonografisi ve kapitalizmin kültürel unsurları her gün dünyaya yayılır. Bunlar Amerika merkezli *Pop Hedonizm*¹¹ olarak adlandırılan hedonistik kültürü niteleyen unsurun genel kodlarıdır (Bayhan, 2011, s. 231). Sanayileşme sonrası, teknoloji alanında da ilerleme kaydedilerek, insan ve hayata ilişkin tüketim odaklı, konforlu ve hedonist yaşama kültürü ortaya çıkmıştır.¹²

Paul Ashdown (2014), *The Historian* adlı editör kitapta, *Andrea Carosso* tarafından yazılan *Cold War Narratives: American Culture in the 1950s* isimli araştırma hakkında yaptığı derleme yazısında bu konuyu şöyle ele alıyor:

“Amerikalılar 1950'lerde benzeri görülmemiş bir refah yaşamalarına rağmen, toplum olarak kim olduklarına dair çelişkili anlatılarla karşı karşıya kalmışlardır. ABD nüfusu 1945'ten 1960'a neredeyse yüzde 30 artmıştır, büyümenin çoğu şehirlerde ve banliyölerde gerçekleşmiştir. Bu savaş sonrası nüfus artışı, kendi sosyal karışıklıklarıyla birlikte Soğuk Savaş ile birlikte gelen ulusal kaygıları da artırmıştır.” (s. 811.)

Buna göre söylenebilir ki, konforlu ve hedonist bir yaşama rağmen İkinci Dünya Savaşı'nın etkileri sonraki yıllarda bile Amerika'nın toplumsal yapısı üzerinde ciddi etkileri olmuştur.

Amerika'da günümüz yaşamına etki edecek önemli bir diğer gelişmeler ise, otomasyon, uçak, otoyol ve otomobil gibi yaşamı, ulaşımı kolaylaştıran hareketli bir yaşamın olması ve hızlı üretimin başlamasıdır. Ayrıca erkeklerin savaşa gitmeleri nedeni ile; kadınlar geleneksel rollerinden sıyrılarak toplumsal bir seferberlikle iş hayatına girmişlerdir. Böylece hem aile geçimine hem de savaş sonrası durağanlaşan ülke ekonomisini canlandırmak için katkıda bulunmuşlardır (Hobsbawm'den akt. Yalçın, 2013, s. 432).

⁹ Amerikada savaş sonrasında nüfus patlaması olmuş, yupiler (genç kentli profesyoneller) sınıfı ortaya çıkmıştır. Bu nüfus öbeği, genişlemekte olan yeni kültürün aracıcıları (Feathstone, 2013, s. 90, 91).

¹⁰ 1954 yılında ABD' de ilk renkli televizyon yayınları başlamıştır (Antmen, 2012, s. 142). Bu durum, toplumsal yapıdaki tüketimi, bağımlılığı, görüntü ve görsel bombardımanı artırmış, bir reklam aracı olarak kültür endüstrisinin bir kanalı haline gelmiştir.

¹¹ Hedonizm; hazcılık (TDK, Güncel Türkçe Sözlük).

¹² Osman Yalçın, *Amerikan Toplumunun Oluşumu ve Güç Merkezi Olma Stratejisi* isimli makalesinde; Amerikan toplum yaşamında 1945'lerin sonrasında *Existansiyelist Akımı*'nin ortaya çıkmasından bahseder. Bu akıma göre; *Dünyaya bir kere gelinir, bu nedenle her şeyi yaşamak lazım* düşüncesi hâkimdir. Bu akımla birlikte bireyde, ben merkezli bir dünya düşüncesi ve *hemen tatmin* durumu öne çıkar. Dolayısıyla, aşırı tüketim odaklı, alışverişe ve yaşam içinde tatminsizlik yaşayan bireyler ortaya çıkmış, toplumsal kültür dejenere olmuştur (Yalçın, 2013, s. 433).

1945 yılından sonra, savaş sonrası dönemde, Amerika ve Fransız sanatı arasında sanat alanında bir çeşit rekabet ilişkisi meydana gelmiştir. Bu rekabeti daha ilgi çekici hale getirmek için Paris'teki¹³ haftalık sanat dergisinin özel sayısında bir makale yayınlanmıştır. Bu makalenin konusu; *Son 20 Yılda Ortaya Çıkan En Büyük 10 Sanatçı* idi. Bununla ilgili, 50 yaşın altındaki ve Paris sanat topluluğu hakkında bilgi sahibi olan 100 kişi ankete katılmıştır. Bu ankette en çok oyu R. Rauschenberg almıştır. R. Rauschenberg listedeki tek Amerikalı sanatçı değildir. Ama yine de bütün Avrupalı meslektaşlarından daha çok oy almıştır (İkegami, 2007, s. 18).

R. Rauschenberg'in Paris'teki en büyük çağdaş sanatçı statüsüne sahip olması, bir nevi şehirdeki savaş sonrası Amerikan sanatının tanıtımı ile ele alınmalıdır. Savaşın bitimi ve hayatın normale dönmeye başlamasıyla Amerika'ya giden Avrupalı sanatçılar Paris'e döndüler. Paris, savaş esnasında sarsılan sanatın başkenti statüsünü yeniden elde edeceği öngörüliyordu. Birçok genç Amerikalı sanatçı için bile sanatsal anlamda bulunması gereken yer olarak görüliyordu. Savaş öncesi dönemden kalan kültürel seçkinlik duygusu halen devam ediyordu ve Parisliler arasında çağdaş Amerikan sanatına genel bir ilgisizlik hâkimdi. İkinci Dünya Savaşı sırasında New York'a giden birçok sanatçı, Amerika'da gördüklerine çok az saygı gösterdiler ve bunu kendi eserlerinin kötü taklitleri olarak gördüler. Dolayısıyla, Paris hala Parisliler tarafından sanatın başkenti olarak düşünülmekte ve Amerikan sanatına bir pazar oluşturmadan önce, Amerikan sanatına ilginin artması gerekmektedir (İkegami, 2007, s. 20).

Sonuç olarak; sosyal, ekonomik, politik ve birçok açıdan ağır yıkımlara neden olan iki dünya savaşından sonra, *modernizm* projesinin tükenmiş ve başarısızlıkla sonuçlanmış olup olmadığı tartışılırken; teorik alanda ise "bu tartışmalar, Aydınlanma ile ortaya koyulan rasyonellik anlayışının hayal kırıklığı ve karmaşa üzerine temellenmektedir" (Şahiner, 2013, s. 98). İlerleyen yıllarda ise, *postmodernizm*¹⁴ düşünce biçimi kendini hissettirmeye ve özellikle 1960'ların sonlarında belirlemeye başlamıştır (Fineberg, 2014, s. 44).

1960'lı yıllarda Amerika'da *postmodernizm* teriminin teorik olarak günümüzdeki anlamıyla kapsamlı kullanılmaya başlandığı ve Batı dünyasında gittikçe öne çıkarak, sanatçılar, yazarlar, eleştirmenler ve teorisyenlerin arasında yayılmakta olduğu bir süreçle karşılaşırız. 1960'lı

¹³ İkinci Dünya Savaşı'nın son ermesinden sonra Fransızlar kültürel kalkınma yolunda önemli adımlar atmışlardır. Sinema Ulusal Merkezi ve Ulusal Halk Tiyatrosu kurulmuş, tiyatro festivalleri düzenlenmiş, kültür evleri örgütlenmiş ve devlet desteğiyle kültür sanat alanında önemli çalışmalar yapılmıştır (Topuz, 1998, s. 41).

¹⁴ "Postmodernizm esasen endüstrinin yayılmasının ortaya çıkardığı bir sosyal ve ekonomik olay olarak görülmüştür. Öte yandan, gevşek bir şekilde kültürel mesele, sanattaki değişimler olarak nitelendirebileceğimiz postmodernizm vardır." (Ward, 2014, s. 15). Bununla birlikte, 1954'de İngiliz tarihçi *Arnold Toynbee* postmodern düşünce biçiminin; akıldışılık, aykırılık ve teknolojik hakimiyet tarafından karakterize edildiğini belirtmiştir (Ward, 2014, s. 313).

yıllarda *postmodernizm* terimi, tükenmiş yüksek modernizmin ötesine geçmiş bir hareketi nitelenmek amacıyla, *Robert Rauschenberg*¹⁵, *John Cage*, *Burroughs*, *Barthelme* gibi genç sanatçılar ve *Fiedler*, *Hassan* ve *Sontag* gibi eleştirmenler tarafından kullanılarak, özellikle New York'da popülerlik kazandı. Buna göre, postmodernist sanatın özellikleri arasında; sanat ve hayat arasındaki sınırların silinmesi, yüksek kültür ile popüler kültür arasındaki ayrımın ortadan kalkması, eklektizm ve melezlik, tutarsızlık, pastiş, parodi gibi yeni anlayışlar ve olgular yer alır (Feathestone, 2013, s. 30).

Robert Rauschenberg ve John Cage bu alanda ortak çalışan ve birlikte düşünsel çalışmalar ortaya koyan sanatçılardan olup, savaş sonrası Amerika sanatına etki eden sanatçılardan olmuşlardır. 1966 yılında R. Rauschenberg, John Cage ve mühendis Billy Kauver sanat ve teknoloji deneyleri *Experiments in Art and Technology (E.A.T)* yapmış; bu çalışmaların sonucunda *9 Akşam: Tiyatro ve Mühendislik* başlıklı bir etkinlik düzenlenmiştir. Bu durum sanatın, disiplinlerarası bir eğilimle teknolojinin egemenlik alanı olma yolunda olduğunun bir göstergesi olmuştur (Kuspit, 2010, s. 119).

1960'ların başında sanatçılar, ihtiyacı karşılamaya yönelik üretilen ve bir kenara atılan nesnelere; bit pazarı, sokak, çöplük ve harabe gibi yerlerden temin ederek, sanatsal üretimlerine dahil olacak farklı malzeme arayışı içinde olmuşlardır. Bundan ötürü, geçmişi M. Duchamp'ın hazır-yapımları sanat statüsüne çıkarmadaki protest tavrına dayanan *buluntu-nesne* kavramı da, *Robert Rauschenberg*, *Allan Kaprow* ve *Ed Kienholz* gibi sanatçıların yapıtları ile birlikte bu kavramın sınırlarını da genişlemiştir (Putnam, 2005, s. 17).

Robert Rauschenberg'in Kombine Serisi'nde (1954-1964) Buluntu Nesnelere Dönüşümü

Robert Rauschenberg çalışmalarına nesnelere dahil etmeye, 1951 yılında düz beyaz tuvaleri üzerine nötr bir zeminle ortaya koyduğu *Beyaz Resimler Serisi*¹⁶ ile başlamıştır. 1953 yılına geldiğimizde ise bu seri gelişme göstererek, üretimlerinde buluntu nesnelere, buluntu görüntülere¹⁷ ve sanat dışı nesnelere yer vermiş; *Combine Paintings (Kombine/Birleşik Resimler)*'lerini

¹⁵ R. Rauschenberg, modernizme karşı göndermede bulunmak amacıyla; 1960'lı yıllarda New York'da, modernizmin ötesine geçen postmodern düşünce biçimini sanatsal anlamda kullanmış ve postmodernist sanatın önemli temsilcilerinden biri olarak kabul edilmiştir. Bu anlamda sanatçı, kendisinden sonraki sanat tarihini belirleyici olarak etkilemiştir (Feathestone, 2013, s. 21, 30, 67).

¹⁶ Daha fazla bilgi için bkz: <https://www.sfmoma.org/artwork/98.308.A-C/essay/white-painting-three-panel/>

¹⁷ Sanatçının çalışmalarında yoğun biçimde yer alan bu görüntüler, belli anlamlara gönderme yapar. Sanatçının kullandığı görüntülerin olası çağrışımları da kendi içinde çeşitlilik kazanır. Her bir unsurun, izleyici tarafından farklı şekillerde okunmasına olanak tanır (Fineberg, 2014, s. 168).

deneysel bir çalışma düzeneğinde ortaya koymuştur. Zaman içinde bu seri sanatçı ile bütünleşerek, sanatsal üslubunun bir parçası haline gelmiştir (Fineberg, 2013, s. 167, 168).

R. Rauschenberg, 1954-64 yılları arasında karışık teknikte çeşitli gündelik nesnelere kullanarak ortaya koyduğu bu sanat serisini *Combine Paintings*¹⁸ (*Kombine/Birleşik Resimler*) olarak adlandırmıştır. Bunun nedeni; hem resmin hem de üç boyutun olanaklarından yararlanmasından ötürüdür (Phillips, 2016, s. 84).

Sanatçının çalışmalarında boya; soyut dışavurumcu etkiye sahipken, nesne ise; asamblaj ve kolaj¹⁹ tekniğinde yer almıştır. Dolayısıyla bu çalışmalar, büyük asamblajlara da benzetilebilir (Şahiner, 2013, s.126). Resim düzlemi; heyecanlı fırça vuruşları ve akan boyaların yer aldığı dışavurumcu bir zeminden oluşmuştur. Bu yüzeyler üzerinde kullandığı nesnelere, kolajlar olarak yer almıştır. Sanatçı üretim sürecinde bu nesnelere ve kolajlara bazen hiç dokunmazken, bazen de boya ile farklı müdahalelerde bulunmuştur. Sanatçı P. Picasso, G. Braque, K. Schwitters ve M. Ernst'ın kolajlarını referans alarak, kendi üslubunu geliştirmiştir (Yılmaz, 2006, s. 184).

R. Rauschenberg'in bu çalışmaları Soyut Dışavurumcu etkiler taşıırken; hem Pop Sanat kapsamında hem de *Yeni Dada*²⁰ olarak değerlendirilmiştir²¹. Buna göre; bu işler üç farklı sanat hareketinin izlerini taşır. R. Rauschenberg, savaşın patlak vermesinden sonraki yıllarda Birleşik Devletler'in sosyal ve kültürel alandaki devrimsel nitelikteki toplumsal geçiş dönemine tanıklık eden bir sanatçı olarak; savaş, yıkım, makineleşme, popüler kültür, tüketim kültürü ve kaotik ortamın diğer bütün unsurlarını²² ve bunun kendisinde yarattığı etkiyi yapıtlarında bir araya getirmiştir. Dolayısıyla sanatçı, birden

¹⁸ R. Rauschenberg, henüz öğrenciyken Soyut Dışavurumculuğun eylem resmi boyutundan etkilenmiştir. Ancak buna karşın içgüdüsel anlatımın sıradanlaştığını ve bir alışkanlığa dönüştüğünü düşünmüştür. Farklı bir içerik arayışında olan sanatçının, *Kombine Serisi* bu şekilde ortaya çıkmıştır (Yılmaz, 2006, s. 184).

¹⁹ R. Rauschenberg, malzeme ne olursa olsun, resim, baskı, heykel ya da performansını, kolaj tekniği üzerinden gerçekleştirmiştir (Lanchner, 2010, s. 40).

²⁰ "Sanat tarihçisi Robert Rosenblum, *Yeni-Dada* terimini 1957'de New York'ta *Leo Castelli Gallery*'de açılan bir sergiyi değerlendirme yazısında kullandı. Sergide akımın başını çeken iki sanatçı, Robert Rauschenberg ve Jasper Johns yer alıyordu." (Phillips, 2016, s. 84). Yeni Dadaizm, *John Cage, Jasper Johns* 1950'li yılların ortalarında ortaya çıkmış olup, Amerikalı sanatçılar yapıtlarında soyut dışavurumcu fırça vuruşlarıyla birlikte, gündelik nesnelere, imgelere, buluntu nesnelere yer vermiştir (Phillips, 2016, s. 84).

²¹ Sanatçı Pop Sanat'ın temsilcileri arasında yer alırken aynı zamanda, 1950'lilerde Jasper Johns ile Yeni Dadacı olarak anılmaktaydılar (Antmen, 2012, 183, 194). Dolayısıyla sanat tarihindeki literatüre bakıldığında R. Rauschenberg, Pop Sanat ve bilhassa Yeni Dada akımları içinde önemli bir role sahiptir.

²² Sanatçı, içinde bulunduğu toplumun itkisiyle, bu seriye ait çalışmalarını ortaya koymuştur. Nitekim bu durumu şu cümlelerinden anlamak mümkündür: "Televizyon setleri ve dergiler tarafından, dünyanın aşırılığı tarafından bombardımana tutulmuştum. Dürüst bir çalışmanın tüm bu unsurları içermesi gerektiğini düşündüm, bunlar gerçeklikti." (Kotz'dan akt. Fineberg, 2014, s.18).

fazla sanat hareketinin ve postmodernizmin bir temsilcisi olarak tarihte kayda geçmiştir.

Yazar *Douglas Crimp*'e (1944-2019) göre; R. Rauschenberg var olanı, var olan temsiliyle alıntılıyıp, kesitler halinde sunarak kolajlarla yeniden üretiyordu. Bu durum R. Rauschenberg'i postmodernist bir sanatçı olarak değerlendirmeyi gerekli kılmıştır (Harvey, 2014, s. 72). Ayrıca R. Rauschenberg'in *Kombine Serisi*'nde kullandığı buluntu nesnelere, kolajlar ve asamblajlar teknik olarak, günümüzde halen sıkça kullanılmaktadır. Bu da sanatçının günümüz postmodernizmine ilişkin, işlerinin halen güncelliğini korumakta olduğu söylenebilir.

Robert Rauschenberg ve Jasper Johns gibi o dönemin genç sanatçı kuşağı, Soyut Dışavurumculuk'tan uzak sanatsal yeni bir üslup arayışında olmuşlardır. Robert Rauschenberg, 1955 yılında gündelik yaşam nesnesi olan yatağı geleneksel boya tekniği ile buluşturmuş, Jasper Johns ise bayrak ve atış tahtası gibi çalışmalarını ortaya koymuştur. Bu çalışmalar; Hayatın kültürel verilerinden yola çıkarak oluşan o dönem için sıra dışı yeni işlerdir. Malzeme ve konu bakımından dada akımı eğilimli olduğu için bu sanatçılar Neo-Dadacı olarak nitelendirilmişlerdir²³ (Antmen, 2012, s. 160, 161).

Sanatçının sanatsal üslubunun gelişmesinde; 1940'lı yılların sonu 1950'li yılların başında sanatçı *John Cage* ile yaptıkları sohbetlerin önemli bir rolü bulunmaktadır. Özellikle üretimlerini teknik anlamda geliştirmesine katkı sağlamıştır (Fineberg, 2014, s. 168). Sanatçı çalışmalarını ortaya koyarken; işlerine dışardan bakan bir göz gibi bakmayı benimseyerek, kavram ve algı konusunda görme alışkanlığını zenginleştirmiştir. Bu anlamda yaptığı işlere farklı bir gözle bakmaya özen gösteren sanatçı; görme alışkanlıklarını kontrol etmeye, yaptığı işlere yabancı olmaya çalışır (Seitz, 1961, s.116).

Çalışmalarında görsel enformasyon nesnelere bir araya getirerek²⁴, kendi sanatsal üslubuyla harmanlamış ve yeniden biçimlendirmiştir. Yorgan ve yastık, doldurulmuş kuş, teneke, gömlek kolu, sokak tabelaları, kontrplak, nostaljik aile fotoğrafları, dergi, gazete parçaları gibi gerçek yaşamdaki nesnelere canlılığını ve etkisini kullanmış ve onları sanatsal bir nesneye dönüştürmüştür (Fineberg, 2014, s. 168).

Sanatçı, salt öz kimliksel olanı yansıtan bir çalışma ortaya koymaktan ziyade; bireysel anlamda yeni toplumsal düzenin ve günlük yaşamın kimliğine ve yaşamına ne şekilde tesir ettiğine ilişkin içsel ve görsel bir çözümleme ve arayışta bulunmuştur. Bu konuda sanatçı şöyle söyler: "Kişiliğimin yapıt aracılığıyla ortaya çıkmasını istemiyorum. Resimlerimin

²³ Sanatçılar o dönemde Amerika'da sanat dünyasına hâkim olan Soyut Dışavurumculuk'tan uzaklaşmak için Dadaizm'in tekniklerini (gündelik herhangi bir malzemenin sanat yapıtına dönüştürülmesi, hazır-yapımlar, görsel mizah vb.) kullanmışlardır (Phillips, 2016, s. 84).

²⁴ R. Rauschenberg'in sanatını geliştirdiği dönem ile, Amerika'da tek görselli sanatın baskın bir sanatsal tavrı olması aynı döneme tekabül etmiştir (Lanchner, 2010, s. 40).

yaşamın yansıması olmasını istiyorum. Öz-görselleştirme çevrenizin bir yansımasıdır." (Rose'dan akt. Fineberg, 2014, s. 167,168).

İçinde bulunduğu sosyal, kültürel, ekonomik ortamın kendi benliğindeki etkileri ve nasıl bir yaşam döngüsü içindeyse bunu sanatında kendini aşır, en iyi şekilde ifade etmenin yolunu aramıştır. R. Şahiner'e göre; "R. Rauschenberg, içsel olanla, her yerde bulunan sıradan nesnelere aynı yüzeyde buluşturarak, içsel ve dışsal olanın göstergesel çekişmesini sağlamıştır yapıtlarında." (Şahiner, 2013, s. 126). Dolayısıyla, R. Rauschenberg sanatında hem iç gözlem hem dış gözlem aracılığıyla, içinde bulunduğu toplumun ve çevrenin keşfini yapmış; aynı zamanda bu durumun kendi benliğindeki yansımasını ele almıştır. Kimliğin sabit merkezli olduğunu kabul etmemiştir (Fineberg, 2014, s. 167).

1953-1955 arasındaki kombineleri, sanatçı ile ilgili bireysel anıların en belirgin olduğu biraz nostaljik bir dönem içerisinde yer alır (Joseph, 2003, s. 141). Sanatçının erken dönem kombineleri daha çok bir kararsızlığa, dizgesel ve materyallerin kurgusuna odaklanır. Bu dizgi, görsel alan boyunca hem açıkça simetrik hem de tutarlı bir geometrik formdur (Joseph, 2003, s. 141). B. O'Doherty ve diğerlerinin belirttiği gibi; Rauschenberg'in erken dönem kombineleri, aşağı yukarı bir koleksiyon defterini andırırken, sonraki dönem çalışmaları objektif ve kişisellikten daha uzaktır (O'Doherty vd.'den akt. Joseph, 2003, s. 141).

Şekil 1: Bed²⁵ (Yatak), 1955, 191.1 x 80 x 20.3 cm, yastık, yorgan, çarşaf, ahşap destekler üzerine yağlıboya ve kurşun kalem, MoMA, New York. Fotoğraf: Irmak Ünal Arşivi

²⁵ Yatak çalışması, Mart 1958'de Leo Castelli Gallery'de gerçekleştirdiği kişisel sergisinde

Sanatçının ortaya konduğu dönem için fark yaratan ve sanat tarihinde başyapıtlarından biri olarak kayda geçen işlerinden birisi de *Yatak (Bed)* (1955) isimli çalışmasıdır. Sanatçı gerçek bir yatağın yastık ve yorgan gibi unsurlarına tuval muamelesinde bulunarak, onları tuval yüzeyi gibi boyamıştır.²⁶ Çalışmayı bilinen yatay kurgusunun aksine, duvarda ve dikey halde sunmuştur. *Artur Danto*'ya göre; sanatçı *Yatak* çalışmasında, sanat ve gerçeklik (hayat) arasındaki uçurumu kapatmaya ve sınırları yok etmeye çalışır. Ve şu soruyu sorar: *Bu eninde sonunda bir yatak ise, bunu sanat yapan nedir?* (Danto, 2010, s. 158).

Robert Rauschenberg bu çalışmasında; sanat ve hayat arasında bağlantı kurarak, insana ve hayata ilişkin pek çok şeyi temsil eden bir nesneye plastik bir değer katmıştır. Sanatçı sıra dışı nesnenin kendisini doğrudan tuval yerine koyarak dada akımı niteliğinde bir üretim ortaya koymuştur. Bu çalışmada, gündelik yaşamdaki sıradan bir nesne öz varlığından soyutlanarak yapı-bozuma uğramıştır. Yatak artık sadece yatak olarak varlık bulmaz; izleyicinin algısına göre pek çok anlama ve yoruma da açık bir temsil haline gelmiştir.

S. Phillips'e göre: "Bu yapıt kaba bir şaka olarak görülmüşse de sanatçı hazır-yapımları bir karşı-sanat tavrı olarak değil, hayata yakın –sıradan nesnelere içine alarak günlük yaşamla güçlü bir bağ kurabilecek– bir sanat oluşturmak için kullanmıştı." (Phillips, 2016, s. 84).

C. Lanchner' a göre; R. Rauschenberg'den başka bir izleyicinin bu yatağa girme dürtüsüne sahip olabileceğini iddia etmek pek olası değildir. İlk gösterisinde, bir izleyicinin, "ceset çıkarıldıktan sonra cinayet yatağının polis fotoğrafı" yorumu yapmış olduğu hatırlatıldı. Ancak R. Rauschenberg, bu okumanın tamamen kendisinininkinden farklı olduğunu iddia etti: "Yatağın, şimdiye kadar çizdiğim en samimi resimlerden biri olduğunu düşünüyorum. Korkum her zaman birinin içine girmek isteyeceği olmuştur". Bu cevabı her ne kadar eğlenceli bir üsluba sahip olursa olsun, bu nesnenin – resim ve yatak olarak – çifte kimliğini kabul eder (Lanchner, 2010, s. 14).

Bu çalışma resim gibi, bir duvara dikey olarak asılmasına ve artık bir uyuma yeri fonksiyonuna sahip olmamasına rağmen, yine de bir *yatak* olarak

sergilenmiştir. Aynı yıl, *İtalya Spoleto*'daki *İki Dünya Festivali*'ne ev sahipliği yapan binanın ana sergi alanında sergilenmesi yasaklanarak, binanın depo odalarından birine yerleştirildi. 1963'de Paris'te *Jewish Museum*'da sergilendiğinde ise oldukça sıra dışı bulunmuş ve bu durum sanatçıya kötü bir ün kazandırmıştır. Bu çalışma 1964 yılında ise, 32. *Uluslararası Venedik Bienali*'nde sergilenmiştir. 1968 ise, *New York MoMA*'da, *Los Angeles County Museum of Art* ve *Art Institute of Chicago*' da sergilenmiştir ("National Collection of Fine Arts (U.S.)", 1976, s. 83).

²⁶ Sanatçı *Yatak* çalışmasını, 1955 ilkbaharında R. Rauschenberg'in tuval bulma sıkıntısı çektiği ve onun yerine, kendi yatağından bir yastık, çarşaf ve yama işi yorgan kullandığı bir zamanda yapmıştır. Bu durum R. Rauschenberg'in, şartlar ve sınırlamalar ne olursa olsun, etrafındaki uygun malzeme ve nesnelere çalışmalarında kullanmaya istekli olduğunu göstermektedir. *Yatak* esasen R. Rauschenberg'in diğer kombine serilerinden farklıdır, çünkü malzemeleri doğrudan tanınmış bir biçimle ilgilidir ("National Collection of Fine Arts (U.S.)", 1976, s. 83).

Robert Rauschenberg'in Kombine Serisi'nde (1954-1964) Buluntu Nesnelerin Dönüşümü

kimliğini koruyor. Aynı zamanda; monte edilmiş yastık, çarşaf ve yorgan, tamamlanmış çalışma için resmi bir çerçeve, kendi tutarlılığı ve enerjisi ile cesur ve renkli bir resim görevi görür ("National Collection of Fine Arts (U.S.)", 1976, s. 83).

Çalışma, ahşap bir yapının üzerine gerilmiş ve titizlikle boya ile kaplanmış kumaştan oluşmuştur. Yağlıboya ile birlikte, karakalem kullanılmış; rahat fırça vuruşları ve çizgiler rastlantısal ve gelişigüzel bir etkide ortaya konmuştur. Bu çalışmada R. Rauschenberg'in boyanın el hareketi kullanımı, Soyut Dışavurumculuğa açık bir atıftır, ancak sanatçı, Jackson Pollock'un sadece birkaç yıl önce meşhur ettiği prosedürlerin tersine hareket etmiştir (Lanchner, 2010, s. 14).

Yorganın deseninde yer alan renkler ile üretim sürecinde çalışma için seçilen renkler, birbiriyle uyumludur. Benzer tonlar ağırlıkta olduğu ve soğuk tonların daha az yoğunlukta olduğu görülmektedir. Ayrıca yastığın alt yarısından sonrasına müdahale edilerek, renk kullanıma girilmiştir. Bu durumun, resmin daha çok yorgan deseninde yer alan yatay çizgilerle de uyumlu bir denge oluşturmuş olduğu söylenebilir. Resimdeki dengeyi sağlayan bir diğer unsur ise, sanatçının hem yastığın hem de yorganın tamamına müdahale de bulunmamış olmasıdır. Kompozisyonun geneline bakıldığında sanatçının boya ile müdahalesi; yatağın ne tam olarak alt kısımda ne de tamamen üst kısımdadır. Yastığın orta altı yani bitişine yakın başlarken, yorganın yukarı orta üstünde tamamlanmıştır. Çalışma, izleyicinin karşı bakış açısı konumunda tam yoğunluk kazanır. Dolayısıyla nesne; hem özgül anlamında bir şey kaybetmez, hem de anlamı sanatçı müdahalesi ile zenginleşmiştir.

Şekil 2: Rebus (Resimli Bilmec), 1955, 243.8 x 333.1 cm, Yağ, sentetik polimer boya, kurşun kalem, pastel boya, kesilmiş ve yapıştırılmış basılı ve boyalı kağıtlar ve tuval üzerine kumaşa monte edilmiş ve zımbalanmış üç panel. MoMA, NY. Fotoğraf: Irmak Ünal Arşivi

Robert Rauschenberg'in *Rebus* çalışması, en önemli yapıtlarından biri olarak değerlendirilmiştir. Webster, *rebus* kelimesini; nesne, işaret, harflerin resimlerinden oluşan ve bu isimlerin kombinasyonlarından kelime veya cümle oluşan bir bulmaca türü olarak tanımlamıştır. R. Rauschenberg'in bir araya getirilmiş kombinelerindeki görüntüler²⁷, seçtiği bu görüntüler tarafından sanatçının belirli bir bilmece veya sekans çizilmemiş olmasına rağmen *rebus* imalar taşımıştır ("National Collection of Fine Arts (U.S.)", 1976, s. 82).

R. Rauschenberg'in *Rebus*'ta kullandığı görüntüler, sanatçının ruh halini yansıtmaktan uzak; daha çok kentsel ortamda her zaman ve her an karşılaşılabilecek kaynaklardan elde edilen aktif figürleri içermiştir. Bu görüntüler daha çok, koşu yapan sporcuların fotoğraflarından ve kompozisyon boyunca tekrarlayan çeşitli kadın figürlerinden oluşur. Resmin merkezinde ise, Botticelli'nin *Venüs'ün Doğuşu* tablosu öne çıkar ("National Collection of Fine Arts (U.S.)", 1976, s. 82).

Araştırmacı yazar *Branden Wayne Joseph*'a göre; sanatçı *Rebus* isimli çalışmasını geçmişini anımsatan kentle ilgili arkeolojik bir alan olarak betimlemiştir. Dolayısıyla, sanatçının kombineleri sık görülmeyen bir tarzda ön plana çıkmış arşivsel bir nitelikte tanımlanmıştır (Joseph, 2003, s. 139). J. Fineberg'e göre ise; bu resimler, bir anlamda yapıldığı yılların güncel olaylarını yorumlamaktadır. Bu nedenle, R. Rauschenberg'in çalışmaları *modern tarih* resmi olarak da değerlendirilmektedir (Fineberg, 2014, s. 176).

Kolajlanan ve boyalı nesnelere üstünde ve altında neredeyse el değmemiş tuvalin geniş alanları, *Rebus*'a önceki kombine resimlerden farklı bir ferahlık ve genişlik hissi verir. Dünyada var olan gerçek bir materyal basit bir müdahale ile, birbirine kenetlenen kompozisyonun etkisiyle oluşturulan bir resim düzlemidir. Her ne kadar *Rebus*'un tuvaleri odaya üç boyutlu olarak belirgin bir şekilde hareket etmese de, R. Rauschenberg yine de onlara resimsel bir bütünlüğün veya bütünü teorik bir figürasyonundan ziyade nesnelere veya kolaj öğeleri olarak davranır. Böylece, üstte damlayan beyaz boya darbisi gibi özellikleri ve özellikle de çevreleyen malzemelere birleşim yapmadan doğrudan tuval üzerine yerleştirilmek üzere sağ altta bulunan beyaz boyama kitabı görüntüsünü mümkün kılar. Her tarafı boş alanla çevreleyen boyama kitabı görüntüsü, bileşimin geri kalanından tamamen ayrılır ve baş aşağı yönlendirilir. Sonuç olarak, *Rebus*'un içindeki malzemelerin, kompozisyon düzenlemesiyle değil, daha çok yerçekimi kuvveti ile tuval yüzeyinde tutulduğu görülmektedir (Joseph, 2003, s. 146).

²⁷ Birbiri ardına bir görüntüyle karşılaşmak; bir cümleyi duymak veya okumak gibi bir çeşit zamansal açılıma dikkat gerektirir (Lanchner, 2010, s. 41).

Şekil 3: Canyon²⁸, 1959, 207.6 x 177.8 x 61 cm, yağ, kalem, kağıt, metal, fotoğraf, kumaş, ahşap, tuval, düğmeler, ayna, doldurulmuş kartal, karton, yastık ve boya tüpü. Fotoğraf: MoMA, NY.

MoMA. Robert Rauschenberg. Canyon. 1959. Erişim adresi:

<https://www.moma.org/collection/works/165011> adresinden alınmıştır. Telif hakkı MoMA ve Robert Rauschenberg Foundation'a aittir.

R. Rauschenberg'in *Kombine Serisi*'nde öne çıkan diğer bir önemli yapıtı; Canyon (1959) isimli çalışmasıdır. Sanatçı bu çalışmasını yüzey üzerinde kolaajlar ve buluntu nesnelere bir arada ele alarak oluşturmuştur. Birbirinden farklı ve sıra dışı malzemeleri, kompozisyonal kurguda daha az renk ve boya kullanarak, belli müdahalelerle çalışmayı kendi içinde uyumlu bir hale getirmiştir. Çalışmada en dikkat çekici malzemelerden biri de doldurulmuş kartaldır²⁹.

Uçuyor gibi gözüken doldurulmuş büyük bir kartal resim düzleminden çıkmaktadır. Düşey yerleştirilmiş bir çubuğun ucundan sarkan yastık ise, kartalın bulunduğu resmin arkasındaki alana daha fazla dikkat çekmektedir ("National Collection of Fine Arts (U.S.)", 1976, s. 104).

Bu sıra dışı nesnenin R. Rauschenberg tarafından elde edilmesini ilişkin *Ileana Sonnabend*³⁰ (2014) şöyle ifade etmektedir; R. Rauschenberg, New York şehir merkezinde yürürken meraklı gözlerle sokağa ve sokaktaki eşyalara sık sık göz gezdirir ve daha sonra onları sanatsal üretimlerinde farklı bir

²⁸ Çalışma 1964'te 32. *Uluslararası Venedik Bienali*'nde sergilenmiştir ("National Collection of Fine Arts (U.S.)", 1976, s. 104).

²⁹ *Ileana Sonnabend (1914-2007)* önemli kombinelerden *Canyon*' un sahibi olup, yapıt gerçek bir kel kartal içerir. Nesli tükenmekte olan türlerde federal ticari yasak nedeniyle Amerika Birleşik Devletleri dışındaki kimselere satılamaz (Vogel, 2005, 18 Aralık).

³⁰ *Leo Castelli Galerisi*, 1950'lerin sonunda R. Rauschenberg'i temsil etmeye başladıktan sonra, R. Rauschenberg'in kariyeri ve fiyatları yükselişe geçmiştir. Bu önemli galerinin sahibi *Leo Castelli (1907-1999)* ile yıllarca süren bir ilişkiye rağmen, R. Rauschenberg; kendisini temsil eden asıl kişinin L. Castelli değil, o dönem L. Castelli'nin karısı olan ve her zaman sanatçının en büyük destekçisi olan *Ileana Sonnabend* olduğunu belirtmiştir (Vogel, 2005, 18 Aralık).

amaçta kullanılıp kullanılmayacağına bakardı. *Canyon*'un merkezinde, *Carnegie Hall Stüdyo* binasının koridorunda, atılmış eşya yığına bulunan ve sanatçı arkadaşı *Sari Dienes* tarafından R. Rauschenberg'e verilen doldurulmuş bir kel kartal vardır ("MoMA, Robert Rauschenberg Canyon").

Bu nesne R. Rauschenberg'e, sanatçı arkadaşı *Sari Dienes* tarafından temin edilmiştir. Diğer çalışmalarında olduğu gibi sanatçı, bu malzemeyi kendine özgün üslup anlayışı ile tuval resmi sınırlarının dışına çıkararak kullanmıştır.

Sanatçı 1998 yılında *Canyon* çalışmasında kartal kullanımıyla ilgili noter onaylı bildiriminde şöyle söyler:

"Sari Dienes doldurulmuş kuşu kartalı ele geçirdi ve sanat çalışmamda yer almasını isteyip istemediğimi sordu; Sari, daha önce yapmış olduğum doldurulmuş hayvanları içeren kombine resimlerin farkındaydı. Evet cevabını verdim ve o yıl kombine tablodaki tahnit kartalını dahil ettim" (Melbinger, 2015, s. 242).

1961 yılında sanatçı ve küratör *William C. Seitz* (1914-1974) tarafından MoMA'da; 20. yüzyıl sanatındaki kolaj ve karışık teknik geleneğine ve bu eğilimde yer alan sanat eserlerine odaklanan *Asamblaj Sanatı* adlı kapsamlı bir sergi düzenlemiştir. *W. Seitz, Canyon*'u R. Rauschenberg'in bu zamana kadar gerçekleştirdiği en güzel ve başarılı çalışma olarak değerlendirilmiştir. Bu sergide *W. Seitz, Robert Rauschenberg* gibi sanatçıları özellikle öne çıkarmıştır ("National Collection of Fine Arts (U.S.)", 1976, s. 104).

Sanatçı, resim geleneğinin belli tekniklerinden yararlanmış, buluntu nesnelere değiştirilmeden veya kısmen değiştirilmiş bir halde kullanarak onları gerçek nesnelere dünyasına geri çekerken aynı zamanda hayal dünyasının içine iter. Bu nedenle, *Canyon*'daki resmin yüzeyi, içinden bir görüntünün görüldüğü bir pencere veya bir nesnenin üzerine yerleştirilebileceği bir tür dikey tablo olarak görülebilir (Schmidt, 2015, s. 216).

"Canyon'un bu özelliği, R. Rauschenberg'in yatay olarak boyanmış bir tuvale, üstüne lastik takılmış bir keçi yerleştirerek, resmi süpürgelik olarak etkin bir şekilde kullandığı Monogram'ın yanına yerleştirdiğimizde daha belirgin hale geliyor. Bu seçim, çarşafın duvara dikey olarak asılan çerçeveli bir tuval içine dahil edildiği Yatak'ta yaptığı seçimin tersine çevirir" (Schmidt, 2015, s. 217).

Robert Rauschenberg, *Canyon*'da birbirinden farklı nesnelere tuval üzerinde bir bütün halinde kurgu ve ilişkilendirmedeki ustalığı ile dikkat

çekmektedir. Çalışmada kartalın hareketi sert ve ürkütücü bir enerji yayarken; buna zıt olarak aşağıya sarkan yastık yumuşaktır. Esasen bu durum bütün resmi etkilemiştir. Her iki nesne de tekil varlığını muhafaza etmeye devam eder. Arka fondaki fırça vuruşları ise; özgür, geniş ve rahat olmasına rağmen, resim yüzeyi dikkatli bir şekilde uyum halindedir.

Bu çalışmada doldurulmuş kartal kullanılması, çalışmanın ilk gösteriminden sonraki yıllarda da ilginç olaylara sebebiyet vermiştir. *Canyon* 1959'da *Leo Castelli*'nin *New York Galerisi*'nde gösterildi ve karısı *Ileana Sonnabend* bu çalışmayı kendi koleksiyonuna dahil etmiştir. *I. Sonnabend*, *Canyon* çalışmasını, R. Rauschenberg'in yabancı sanatçı büyük ödülünü kazandığı 1964 yılındaki *Uluslararası Venedik Bienali*'de dahil olmak üzere, ABD ve Avrupa'da önemli etkinlikler için ödünç vermiştir. *Canyon* 1981'de ABD'nin Avrupa'daki bir sergi etkinliğinden döndüğünde ABD emniyet görevlilerinin dikkatini çekmiştir. *ABD Balık ve Yaban Hayatı Servisi (The US Fish and Wildlife Service)* *I. Sonnabend* ile temasa geçti ve kendisine kel kartalı (ve dolayısıyla çalışmayı) elinde bulundurmasına özel bir izin vermiştir. Fakat Servis bunun için belli şartlar koymuştur. Buna göre; Servis'in her zaman *Canyon*'un bulunduğu yer hakkında bilgilendirilmesi, çalışma ABD içinde veya dışında asla satılmaması ve gelecekteki dış sergi kredileri için ihracat lisansları alınması gerekecektir (Lydiate, 2012, s. 41).

Bununla birlikte, 1998'de *Balık ve Yaban Hayatı Servisi*, *I. Sonnabend*'i *Canyon*'un *Bilbao*'daki *Guggenheim Galerisi*'ne büyük bir R. Rauschenberg retrospektif sergisi için seyahat etmesine izin veren bir ihracat lisansını reddetmiştir. Servis 17 yıl aradan sonra, 1981'den itibaren *I. Sonnabend*'e ihracat lisanslarının verilmesinde hata yaptığını fark etmiştir. Bu hata şuydu; bu tür lisanslar yalnızca kâr amacı gütmeyen kuruluşlara verilebilirdi. Sonuç olarak, Hizmet, *I. Sonnabend* ve/veya galerisinin kâr amacı gütmeyeceğini kanıtlamasını istedi (ki galeri kâr amacı taşıyordu, dolayısıyla bu galeri için geçersiz bir seçenektir), ya da *Canyon*'un kel kartalının, *Amerikan Kongresi (Meclisi)* 1940'da *Kel ve Altın Kartal Koruma Yasası*'nı yürürlüğe koymasından önce "doldurulduğunu" kanıtlayacaktı. R. Rauschenberg'in doldurulmuş kuşu satın aldığını açıklayan açıklama Hizmete sunuldu - ve kabul edildi. Bundan sonra, *I. Sonnabend*, *Canyon*'u kâr amacı gütmeyen iki kuruma ödünç vermiştir. 2003 yılına kadar *Baltimore Sanat Müzesi*, daha sonra da şu anda bulunduğu New York'taki *Metropolitan Sanat Müzesi*'dir³¹ (Lydiate, 2012, s. 41).

³¹ Canyon çalışması içerdiği kartal sebebiyle, 2007 yılında *I. Sonnabend*'in ölümünden sonra da konu olmaya devam etmiştir. ABD Hükümeti'nin *İç Gelir Servisi* ile New York'un galeri ve koleksiyoncusu *Ileana Sonnabend*'in mirasçıları arasındaki yakın tarihli bir değerlendirme anlaşmazlığı, önemli bir sanat davası haline gelmiştir. Mirasçıları bu değerli sanat eserini kanun gereği satamaları (ve hatta 1940 yılındaki yasayı ihlal edeceğinden ötürü bağışlayamaları

Şekil 4: Monogram, 1955–59, 106.7 x 160.7 x 163.8 cm, yağ, kağıt, kumaş, basılı kağıt, basılı reproduksiyonlar, metal, ahşap, lastik ayakkabı topuk ve dört teker üzerine monte ahşap platformda Angora keçi üzerinde yağ ve kauçuk lastik ile tuval üzerine tenis topu. Fotoğraf: Robert Rauschenberg Foundation Arşivi. Erişim adresi: <https://www.rauschenbergfoundation.org/art/artwork/monogram> adresinden alınmıştır. Telif hakkı Robert Rauschenberg Foundatio'a aittir.

R. Rauschenberg'in *Monogram* çalışmasında göze çarpan ilk şey aynı zamanda çalışmadaki en büyük nesne olan doldurulmuş keçidir. Sanatçı, *Monogram*'ın ilk ortaya çıkma sürecine ilişkin şunları söyler:

“Doldurulmuş hayvanlarla çalışıyordum, bu onların hayatlarına devam etmesi gibi bir şeydi, çünkü her zaman düşünürdüm, ölmüş olmaları çok kötü. Bunun için bir şeyler yapabileceğimi düşündüm. İşte yine sokaktaydım, tüm hikayelerim “sokaktaydım” diye başlıyor. İkinci el ürün temin edilen bu dükkanı geçiyorum ve orada bu muhteşem keçiyi gördüm” (“MoMA, Robert Rauschenberg Monogram”).

R. Rauschenberg, *Monogram*'ın odağında yer alan doldurulmuş Angora keçisini, New York'taki *Yedinci Cadde*'de ikinci el ofis mobilyası mağazasında görmüştür³². Otuz beş dolar satış fiyatı olan keçiye on beş dolar ödeyen R. Rauschenberg, keçiyi stüdyosuna getirmiştir. 1959'da tamamlanmasından

bile) *İç Gelir Servisi*, mirasçıları önemli meblağlarda vergilendirmek istemiştir (Lydiat, 2012, s. 41).

³² R. Rauschenberg ikinci el dükkanında keçiyi neredeyse kirden görünmez halde bulmuştur. Sanatçı, dükkan sahibi ile sıkı bir pazarlık yaptıktan sonra bir anlaşma yapmıştır. 35 dolarlık satış fiyatı üzerinden, geri kalanını getireceğine söz vererek, yanındaki tüm para olan 15 doları ödemiştir. Beş parasız bir genç olarak R. Rauschenberg, ancak birkaç ay sonra geri kalan parayla ikinci el dükkanına geri dönebilmiştir. Fakat döndüğünde dükkanın kapatılmış olduğunu görür. 'Muhtemelen o mağazayı açık tutan o keçi idi' diye düşünmüştür (“TATE, The rules of art according to Rauschenberg”).

önce *Monogram*, çizimler ve fotoğraflarda belgelenen üç eyalette gelişmiştir. Keçi ve lastiğin birleşimi R. Rauschenberg'e *Monogram*'da iç içe geçen harfleri anımsatmıştır. Yapıt ismini buradan almıştır ("Robert Rauschenberg Foundation, Monogram").

Sanatçı *Monogram* isimli çalışmasını, 1955 ve 1959 yılları arasında uzunca bir düşünme ve üretme sürecinde ortaya koymuştur. Bu süreç boyunca *Monogram*'ı ortaya koymak için pek çok taslak çizimi yapmış ve araştırmalarda bulunmuştur.

Jasper Johns'un koleksiyonunda çalışmaya ait 1955 yılında ortaya koyduğu bir ön taslak³³ belgesi, sanatçının keçiyi önce bir merdivenin arkasındaki dikey olmayan bir panel üzerine yerleştirmeyi düşündüğünü göstermektedir. 1956 yılında bu çalışma üzerinde tekrar çalışmış ve teker lastiğin içinden keçiyi geçirerek, dikey ahşap ve sırtı beyaza boyanmış bir set önüne yerleştirmiştir. İkinci tasarımında ise, dikey ahşabın bir tarafında düz kolaj elemanlarını uygulamış ve panoyu açık renklerde boyamıştır. Ancak *Monogram*'ın bu ikinci versiyonunda keçinin tabloyu çekiyor gibi görünmesinden ötürü bu versiyonu da sanatçıyı tatmin etmemiştir. Çalışmanın günümüze ulaşan son *Monogram* versiyonunu *Jasper Johns*'un önerisini takiben oluşturmuştur. Sanatçı çalışmanın nihai haline ulaşmasını sağlayan ön taslak çizimlerinde çeşitli sayısal ve açısız hesaplamalarda bulunmuştur. Son olarak kare boyuttaki tuvali zemine yatay yerleştirmiş ve lastik tekerlekli keçiyi de tuvalin ortasına yerleştirmiştir ("Robert Rauschenberg Foundation, Monogram").

Bu çalışmada, tuvalin zemindeki yatay konumu ile keçinin dikey konumunun birlikte oluşturduğu bütünlük çalışmayı baskılar ve tamamlar niteliktedir. Tuval üzerindeki nesnelere boya ile birlikte, kolaj olarak yerleştirilmiş ve bunu dengelemek amacıyla keçi dikey yerleştirilmiştir. Yüzey üzerindeki nesnelere birbiri üzerine binmiş olsa bile göze rahatsızlık vermez. Renk seçimi ise, kent yaşamının tekdüzeliğini temsil eder özellikle olup genellikle mat gri, kahve ve siyah tonlar ağırlıktadır.

Yatay bir kurgunun hâkim olduğu çalışmada sanatçının; kullanılan nesnelerin simgeleri doğrultusunda, doğanın, kültür endüstri içinde dönüşümünü sorgulayıcı bir yaklaşımda ele aldığı ve doğa ile endüstrinin iç içe geçişine bir göndermede bulunduğu söylenebilir. Nitekim doğa endüstrileşmiştir. Savaş sonrası Amerikan toplumunda üretimin, tüketimin, reklam ve pazarlamanın muazzam artış göstermesi ile, doğanın bu gelişmeler karşısında endüstrileşmiş olduğuna dair toplumsal bir okuma yapmak mümkündür.

³³ Taslak şu anda *Jasper Johns*'in koleksiyonundadır. *Monogram* üzerinde çalıştığı sırada *Jasper Johns*'in stüdyosu R. Rauschenberg'in stüdyosunun bir alt katındadır. Bu dönemde, R. Rauschenberg ve *Johns* birbirlerinin çalışmalarını incelemişler ve sıklıkla birbirleri ile fikir alışverişinde bulunmuşlardır ("Robert Rauschenberg Foundation, Monogram").

Monogram, günümüzde halen güncelliğini korumakta olup, yapıldığı dönemde postmodern düşünce biçimi eğilimli örneklerdendir. Ayrıca bu çalışma, bir yapıtın ihtiyaç duyduğu en iyi aşamaya getirmek için oluşturulma ve kurgulanma sürecinin ne denli düşünsel ve deneysel olduğunu ve sanatçı için küçük bir ayrıntı veya fikir elde etmenin çok zaman alabileceğini de göstermektedir.

“Gördüğümüz kadarıyla, kompozisyona dahil ettiği nesnelere, ne kadar sıradan ve eski püskü olursa olsun, sanatçı onları yine de belli bir düzene göre yan yana getirmiş, açık/koyu değerleri ve renk bütünlüğünü gözetmiş, bu da ortaya çıkan işe belli bir estetik görünüm vermiş. Tesadüfen bulunmuş ve öylece yapılandırılmış izlenimi veren şeyler, sonucun önceden kestirilemediği birleştirme sürecinde, yine de belli bir kompozisyon endişesiyle bir araya getirilmişler. Bu açıdan, Rauschenberg’in soyut dışavurumcu tavrından ve estetikten tamamen vazgeçtiği söylenemez” (Yılmaz, 2006: 184).

Sanatçı, yaşam içindeki birebir ölçülerde olan nesnelere doğal rengi ve yapısıyla ilgilenmiştir. R. Rauschenberg’in yaptığı değişiklikler, alıntılanan materyali bağlamsallaştırmadaki değişikliklerdir, ancak pratikte sanatçı bireysel şeyleri fazla değiştirmemiştir. Hem kombine resimlerinde hem de sonraki serigraf resimlerinde genellikle tam formda çalışır, minimal müdahalelerle çıkık ve belki de kopuktur, ancak sağlamdır (“National Collection of Fine Arts (U.S.)”, 1976, s. 5).

R. Rauschenberg; *Canyon*, *Yatak* ve *Monogram* gibi bilinen eserlerinde, nesnelere ve görüntüler arasındaki sınırlarla daha açık ve derinlemesine bir deney yapmış ve (özellikle *Yatak* ve *Canyon*’da) resmin geleneksel yönelimini ortadan kaldırmıştır. Sanatçı, nesnelere Soyut Dışavurumculuğun boya uygulamasına benzeyen bir tarzda boyamaya başvurmuş, buluntu nesne ve görüntü arasındaki sınırları deneyelemiştir. (Schmidt, 2015, s. 216). Sanatçı John Cage ile birlikte, *Marshall McLuhan’ın The Mechanical Bride* kitabının etkisinde kalarak, reklamların subliminal boyutunu araştırmaya yönelmiş; o dönemde popüler kültürün kitle iletişim araçları ve medya aracılığıyla toplumu giderek artan bir reklam bombardımanına tutması, sanatçının üretimlerini derinden etkilemiştir. Bu nedenle, R. Rauschenberg, çalışmalarında popüler kültür ve medyaya ait dergi ve gazete gibi nesnelere aldığı parçaları kullanarak kolajlar yapmıştır (Fineberg, 2014, s. 171). Bu anlamda sanatçı tüketici toplumunun kültür endüstrisi tarafından yüceltilen sıradan tüketim metalarını ve sokaktan veya çeşitli yollarla elde edilen nesnelere popüler kültür ile tüketim odaklı ortaya çıkan yeni toplum

düzenini protest bir tavırda ele almış ve aynı zamanda nesneyi kullanım biçimiyle resmin geleneksel tekniklerini de yerle bir etmiştir.

Sonuç

İki dünya savaşından sonra 1950'li ve 1960'lı yıllar küresel olarak dünyada bir geçiş döneminin yaşandığı bir süreç olup, sekteye uğrayan modernizmin sınırlarını aşan postmodernizmin, endüstri ile kendini toplumsal yapıda daha çok hissettirmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra sanayileşme, medya ve teknolojik gelişmelerin ivme kazanması ile, Amerika'da popüler kültür ve tüketim kültürü yaşamın merkezinde yer almış ve sosyal yapıda köklü bir değişim yaşanmıştır. Bu toplumsal süreçten ve gelişmelerden etkilenen ve güncel meseleleri işleyen sanatçılar tarafından etkileri günümüz sanatına kadar uzanan pek çok yeni sanat akımları da bu dönem de ortaya konmuştur. Dolayısıyla, yeni toplum düzeninde aşırı görsel yüklemeye, üretim ve tüketime maruz kalan sanatçılar için bu durum yadsınamaz bir gerçek olarak, sanat yapıtlarında ele alınmıştır.

Robert Rauschenberg bu dönüm noktasını yaşayan bir sanatçı olarak, dönemin toplumsal olgularını özellikle *Kombine Serisi'*ndeki üretimlerinde konu olarak işlemiştir. Dolayısıyla kolaj nesnelere ve görselleri bağımsız bir şekilde yüzey üzerinde kullanmış ve sanatında kendi dışavurumunu ve kişiliğini yansıtmaktan ziyade toplumsal olana dikkat çekmeyi amaçlamıştır. Sanatında malzeme çeşitliliği kazanmaya önem veren ve çarpıcı işler ortaya koymaya özen gösteren sanatçı olarak, yeni Amerikan toplumundaki tüketim argümanlarını ve kültür endüstrisini sorgulayarak sosyolojik meselelere odaklanmıştır.

Elde edilen veriler gösteriyor ki; sanat tarihi sürecinde sanat dışı nesne kullanımına her ne kadar çok yer verilmiş olsa da, R. Rauschenberg'in çalışmalarını farklı kılan şey; günlük hayatta birbirinden tamamen bağımsız olan bir çok nesneyi, resim tekniklerinden faydalanarak iki boyutun sınırlarını aşmış bir şekilde; Dada, Soyut Dışavurumcu ve Pop Sanat tarzında ve aynı zamanda büyük ölçekli assemblajlar olarak bir araya getirmiş olmasıdır. Sanatçının nesneyi sanatında malzeme olarak kullanımı ve çalışmalarındaki pek çok unsur Amerika'da postmodern yankılar bulmuştur. Dolayısıyla Amerika'da 1960'lı yıllarda postmodernizmin yaygınlaştığı bir dönemde R. Rauschenberg, postmodernist bir sanatçı olarak değerlendirilmiş hem Amerikan sanatına hem de küresel anlamda bugünün sanatına etki etmiştir.

Bu bilgiler ışığında söylenebilir ki; R. Rauschenberg'in belli bir duruşla sanatsal tavrı ve üretimleri İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki zaman için Amerikan Sanatı adına önemli bir yeri olmuştur. Hem toplumsal hem de sanatsal ortamda yaşanan hareketlilikler ve köklü değişimler, R. Rauschenberg tarafından sanatta arşivsel ve belgesel bir nitelikte ele alınmış ve savaş sonrası Amerikan Sanatı'nı ileriye taşımıştır. Ayrıca disiplinlerarası araştırmalara ve çalışmalara da önemli bir kaynak oluşturmuştur.

R. Rauschenberg'in kombine çalışmalarını özgün kılan faktörlerden biri de resimlerine ilk bakıldığında göze çarpan ayrıntılar ve nesnelere. Metin içindeki yapıt örneklerinden de anlaşılabilir gibi çalışmalarında, birbirinde bağımsız pek çok görseli ve nesneyi tek biçimli kılmış; en öncelikli ve önemli tekniği olan *kolaj* ile yüzey üzerinde plastik araştırmalarda bulunmuştur. Dolayısıyla sanatçı renk, malzeme ve tarz özgürlüğü ile deneysel çalışarak; kombinelerini üretirken benimsemiş olduğu deneysellik anlayışı sanatçının kendini gerçekleştirmesine ve sanatını daima geliştirmesine katkı sağlamıştır.

R. Rauschenberg yapıt üretiminde benimsediği tavrı şöyle özetler: "Daha önce hiç görmediğiniz bir resimle ilk kez karşılaştığınızda zihninizde bir değişiklik olmuyorsa ya inatçı bir aptalsınızdır ya da resim çok iyi değildir." (Seitz, 1961, s.116). Sanatçının ifade ettiği gibi, yapıt ve izleyicinin ilk karşılaşma anı oldukça önemlidir; yapıtın izleyicisine vurucu bir mesajı veya etkisi olmalıdır ki akılda kalıcı olsun. R. Rauschenberg de çalışmalarında bu vurucu ve şaşırtıcı etkiyi oluşturmak için ciddi bir gayret göstermiş, savaş sonrası Amerikan sanat ortamında yer edinerek, sanat tarihindeki konumunu sağlamlaştırmıştır.

Kaynakça

- Antmen, A. (2012). *20. Yüzyıl Batı Sanatında Akımlar*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Artun, A. (2012). Sunuş: Kuramda Avangardlar ve Bürger'in Avangard Kuramı. *Avangard Kuramı*. (s. 7-32). (Çev. E. Özbek), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ashdown, P. (2014). Cold War Narratives: American Culture in The 1950s. By Andrea Carosso. R. Spall (Yay. haz.). *The historian* (s. 811-812). Delaware: Phi Alpha Theta.
- Bayhan, V. (2011). Tüketim Toplumunda Bireyin Ontolojik Mottosu: "Tüketiyorum Öyleyse Varım". *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi*, 43, 221-248.
- Biennale Arte History, The 1960s. Erişim adresi: <https://www.labiennale.org/en/history-biennale-arte> (Erişim Tarihi: 05.05.2020).
- Danto, A. (2010). *Sanatın Sonundan Sonra*. (Çev. Z. Demirsü), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Featherstone, M. (2013). *Postmodernizm ve Tüketim Kültürü*. (Çev. M. Küçük), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Fineberg, J. (2014). *1940'tan Günümüze Sanat: Varlık Stratejileri*. (Çev. S. A. Eskier ve G. E. Yılmaz), İzmir: Karakalem Yayınevi.

- Gayret, T. (2017). 1950'ler Sonrasında Gelişim Gösteren Pop Sanat Natürmortları Üzerinden Bir Sanat Tarihi Okuması. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 63-82.
- Guilbaut, S. (2016). *New York Modern Sanat Düşüncesini Nasıl Çaldı*. (Çev. E. Gökteke), İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Harvey, D. (2014). *Postmodernliğin Durumu*. (Çev. S. Savran), İstanbul: Metis Yayınları.
- Ikegami, H. (2007). *Dislocations: Robert Rauschenberg and The Americanization of Modern Art, Circa 1964*. (Doktora Tezi), Yale University, Faculty of the Graduate School, New Haven. ProQuest Dissertations and Theses veri tabanından erişildi. (UMI No.3267272).
- Joseph, B. W. (2003). *Random Order: Robert Rauschenberg and The Neo-Avant-Garde*. Massachusetts: The MIT Press.
- Kuspit, D. (2010). *Sanatın Sonu*. (Çev. Y. Tezgiden), İstanbul: Metis Yayınları.
- La Biennale di Venezia, History, The Post-War Period and The '60s. Erişim adresi: <https://www.labiennale.org/en/history/post-war-period-and-60s>
- Lanchner, C. (2010). *Robert Rauschenberg*. New York: The Museum of Modern Art (MoMA).
- Little, S. (2016). *...İzmler: Sanatı Anlamak*. (Çev. D. N. Özer), İstanbul: Yem Yayınları.
- Lydiate, H. (2012). Money: catch-22 inheritance tax. *Art Monthly Journal*, 360, 41.
- Melbinger, C. (2015). The Sonnabend Estate and Fair Market Valuation of Canyon. *University Of Pennsylvania Law Review*. 163, 239- 266. Erişim adresi: https://scholarship.law.upenn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1141&context=penn_law_review_online (Erişim Tarihi: 03.06.2020).
- MoMA. Robert Rauschenberg. Erişim adresi: <https://www.moma.org/artists/4823> (Erişim Tarihi: 06.06.2020).
- MoMA. Robert Rauschenberg. Canyon. 1959. Erişim adresi: <https://www.moma.org/collection/works/165011> (Erişim Tarihi: 06.06.2020).
- MoMA. Robert Rauschenberg. Monogram. 1955-1959. Erişim adresi: <https://www.moma.org/audio/playlist/40/648> (Erişim Tarihi: 07.06.2020).
- National Collection of Fine Arts (U.S.). (1976). *Robert Rauschenberg*. Washington: National Collection of Fine Arts, Smithsonian Institution.
- Phillips, S. (2016). *...İzmler: Modern Sanatı Anlamak*. (Çev. D. N. Özer), İstanbul: Yem Yayınları.
- Putnam, J. (2005). Giriş: Kutuyu Aç. A. Artun (Yay. Haz.). *Sanatçı Müzeleri*. (s. 9-64). (Çev. E. Gen, A. Berktaş, E.Yılmaz), İstanbul: İletişim Yayınları.

Robert Rauschenberg Foundation. Monogram. Art in context. Erişim adresi: <https://www.rauschenbergfoundation.org/art/art-in-context/monogram> (Erişim Tarihi: 09.06.2020).

Schmidt, E. W. (2016). Crossing Over: Rauschenberg, Kafka, and The Boundaries of Imagination. *Aesthetic Investigations Journal*, 1(2), 214-226.

Seitz, W. C. (1961). *The Art of Assemblage*. New York: The Museum of Modern Art (MoMA).

Sözen, M. ve Tanyeli U. (2016). *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Şahiner, R. (2013). *Sanatta Postmodern Kırılmalar*. Ankara: Ütopya Yayınları.

TATE. The Rules of Art According to Rauschenberg. Erişim adresi: <https://www.tate.org.uk/rules-of-rauschenberg/> (Erişim Tarihi: 10.06.2020).

TDK. Güncel Türkçe Sözlük. Erişim adresi: http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=HEDONİZM (Erişim Tarihi: 15.06.2020).

Topuz, H. (1998). *Dünyada ve Türkiye’de Kültür Politikaları*. İstanbul: Adam Yayınları.

Turani, A. (1995). *Dünya Sanat Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Vogel, C. (2005, 18 December). The Robert Rauschenberg Reunion Tour. Erişim adresi: <https://www.nytimes.com/2005/12/18/arts/design/the-robert-rauschenberg-reunion-tour.html> (Erişim Tarihi: 20.06.2020).

Ward, G. (2014): *Postmodernizmi Anlamak*. (Çev. T. Göbekçin), İstanbul: Optimist Yayınları.

Yalçın, O. (2013). Amerika’n Toplumunun Oluşumu ve Güç Merkezi Olma Stratejisi. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(3), 418- 448.

Yılmaz, M. (2006). *Modernizmden Postmodernizme Sanat*. Ankara: Ütopya Yayınları.

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]

10 th Years

[itobiad], 2021, 10 (1): 754-774

**Pandeminin Almanya'daki Bilgi Teknolojileri Şirketlerine Etkisine
Yönelik Bir Araştırma**

A Research on the Impact of Pandemic on Information Technology
Companies in Germany

Muhammed Ali YETGİN

Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO

**Assistant Professor Dr., University of Karabuk, Vocational School of Social
Sciences**

m.ali.yetgin@karabuk.edu.tr

Orcid Id: 0000-0002-8120-4704

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 16.11.2020
Kabul Tarihi / Accepted : 11.02.2021
Yayın Tarihi / Published : 22.03.2021
Yayın Sezonu : Ekim-Kasım-Aralık
Pub Date Season : October-November- December

Atıf/Cite as: Yetgin, M . (2021). Pandeminin Almanya'daki Bilgi Teknolojileri Şirketlerine Etkisine Yönelik Bir Araştırma . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 10 (1) , 754-774 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/60435/826452>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Pandeminin Almanya'daki Bilgi Teknolojileri Şirketlerine Etkisine Yönelik Bir Araştırma

Öz

Çin Halk Cumhuriyetinde ortaya çıkan koronavirüsün Almanya'ya da ciddi bir şekilde etkileri olmuştur. Ülkede bir çok sektör pandemi ilk çıktığı dönemlerde birkaç hafta faaliyetlerini durdurmuştur. Avrupa'nın en güçlü ekonomisine sahip olan Almanya'nın bilgi teknolojileri alanında dünyada etkili ülkelerden birisi olduğu bilinmektedir. Koronavirüs ile insanların iş, eğitim ve sosyal faaliyetlerini yoğunlukla dijital dünyaya aktarması, bilgi teknolojileri alanını daha da önemli kılmıştır. Almanya başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere bazı ülkeler ile bu alanda ciddi bir rekabet içerisinde. Bu çalışmanın amacı, bilgi teknolojileri alanında Almanya'da faaliyet gösteren önemli şirketlere koronavirüsün etkisinin araştırılmasıdır. Araştırmada Infineon Technologies, Deutsche Telekom, Wirecard ve SAP şirketleri ele alınmıştır. Almanya ve uluslararası pazarda rekabet içerisinde bulunan bu şirketlerin endeks değerlerindeki verileri ile Almanya'daki günlük koronavirüs vaka sayıları arasındaki ilişki incelenmiştir. SPSS paket programı ile yapılan analizler neticesinde, elde edilen bulgulara göre şirketlerin endeks değerlerini gösteren veri ile koronavirüs vaka sayısı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu anlaşılmıştır. Almanya'da eğitim, yatırım, finans, sağlık gibi birçok sektörde dijitalleşmeye geçilmesi ile teknoloji sektöründe rekabet hız kazanacaktır. Pandeminin bu sektöre etkisinin araştırılması da geleceğe yönelik çalışmalara katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Koronavirüs, Covid-19, Almanya, Teknoloji, Bilgi Teknolojileri

A Research on the Impact of Pandemic on Information Technology Companies in Germany

Abstract

The coronavirus, which had firstly emerged in the People's Republic of China, had also serious effects on Germany. Many sectors in the country stopped their activities for few weeks when the pandemic first broke out. It is known that Germany, which has the strongest economy of Europe, is one of the most effective countries in the world in the field of information technologies. People's transferring their business, education and social activities to the digital world in the pandemic, has made the field of information technologies even more important than before. Germany is in serious competition with some countries, especially the United States of America. The purpose of this study is to investigate the effect of coronavirus

pandemic on German's IT companies. The findings of the research have been strategically evaluated after the analysis. Infineon Technologies, Deutsche Telekom, Wirecard and SAP companies which are in competition in German and the international markets, were discussed in the research. The relationship between the index values of these companies, and the daily number of coronavirus cases in Germany has been examined in the research. The analysis has been resulted by SPSS package program and it was found that there was a relationship between the data showing the index values of the companies and the number of coronavirus cases in Germany. Competition in the technology sector will gain speed with the transition to digitalization in many sectors such as education, investment, finance, and health in Germany. It is predicted that researching the effect of the pandemic on IT sector will also contribute to future studies.

Keywords: Coronavirus, Covid-19, Germany, Technology, Information Technology

Giriş

Mars'a inmek için planlar yapan insanlık, gözle görülemeyen bir pandemiden dünyanın adeta kepenk kapatmasına hazırlıksız yakalanmıştır. Yarasadan doğru geçtiği belirtilen, insandan insana hızlı bir şekilde bulaşabilen, zarfı bir RNA virüsü olan korona ile insanlık 31 Aralık 2019 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü'nün ilanı ile tanışmıştır. Virüsün devletlere, sektörlere ciddi etkileri olmuştur. Bazı ekonomistler Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa'daki durgunluğa dikkat çekerek, koronavirüsün sektörel ve ekonomik etkilerinin 1929'da ki Büyük Burhan'a kıyas ile daha fazla olduğunun altını çizmişlerdir (Abodunrin vd., 2020, s.14). IKEA, Apple gibi Avrupa ve Amerikan menşei işletmelerin pandemi başladığında özellikle Çin'deki faaliyetlerini durdurması, bu durumun göstergelerinden birisi olarak görülmektedir (Aslan, 2020, s. 40). Covid-19 salgını ile oteller ve restoranlardan gelen talepte küresel bir çöküş yaşanmış, tarımsal emtia fiyatlarının %20 düştüğü görülmüş, petrol fiyatlarında düşüşler ve belirsizlikler baş göstermiş ve okul öncesi eğitimden yüksek öğretime kadar eğitim sisteminin tüm düzeyleri etkilenmiştir (Nicola vd., 2020, s.186). Amerika Birleşik Devletleri'nde ve dünyadaki borsalarda ciddi düşüşler yaşanmıştır (Abodunrin vd., 2020, s.19). Almanya'da bu süreçten olumsuz yönde etkilenmiştir. Ülke ekonomisinin dinamosu olarak bilinen otomotiv endüstrisinde üretim haftalarca sekteye uğramıştır. Volkswagen gibi bazı fabrikalar faaliyetlerini bir süre durdurmuştur (Aslan, 2020, s.40).

Virüsün ortaya çıkması ile insanlar süregelen alışkanlıklarında bazı değişikliklere gitmek zorunda kalmıştır. Home Office (evden çalışma), uzaktan eğitim, e-bildiri, e-kongreler, e-eğlenceler gibi bir çok faaliyetler

online üzerinden yürütülmeye başlanmıştır. Bu durum, dijitalleşmenin insan hayatına daha fazla girmesine neden olmuştur. Koronavirüs süreci geçse bile, Dünya Sağlık Örgütü'nün mutasyona uğramış hali ile yeni pandemilerin olasılık olabileceğine değinmesi, insanlığın dijital dünyaya adaptasyonunu hızlandırmaktadır. Dijitalleşmenin ön planda olması ile bilişim teknolojileri ve haberleşme işletmeleri için dünyada yeni bir rekabetin başlayabileceği düşünülmektedir. Bilişim ve haberleşmede küresel rekabet içerisinde yer alan ve her işletmenin ortak vizyonu gibi bu rekabeti daha da yukarıya taşımak isteyecek olan Alman bilgi teknolojileri ve haberleşme işletmelerine, koronavirüs sürecinin etkilerinin araştırılması bu çalışmanın temel amacı olmuştur. Sosyal bilimler konusunda, koronavirüs ile ilgili henüz yeterli çalışmaların olmaması nedeni ile, bu çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışmanın ilk bölümünde, koronavirüs (2019-nCoV)'ün Almanya'daki sağlık, sosyo kültürel ve sektörel etkilerine yönelik literatür araştırması yapılmıştır. Araştırmanın yöntem bölümünde, çalışmaya konu olan Almanya'nın önde gelen bilgi teknolojileri işletmelerine koronavirüsün etkileri analiz edilmiş, elde edilen bulgular sonuç bölümünde tartışılmıştır.

Literatür Araştırması

Koronavirüs

2019-nCoV kodlaması ile tanımlanan yeni koronavirüs, Çin'de ortaya çıkmış ve daha önceki türünde olan ve 2003 yılında ortaya çıkan SARS virüsüne göre bulaşma hızının daha hızlı ve etkili olduğu anlaşılmıştır (Ying Zang vd., 2020, s.1). SARS-CoV-2, 2019'un sonlarında Çin'in Vuhan kentinde ortaya çıkışından bu yana, 6 milyondan fazla kişiyi enfekte etmiş ve 3 Haziran 2020 itibariyle dünya çapında 370.000'den fazla ölüme yol açmıştır (Walker vd., 2020, s.7). Çin'den Avrupa'ya, Amerika'ya ve diğer bölgelere çok kısa zaman içerisinde yayılması bunu doğrulamıştır.

Covid-19 küresel ekonomiyi krize sürüklemiştir (Mense ve Michelsen, 2020, s.2). SARS-CoV-2 koronavirüsünün tetiklediği pandemi, Almanya'yı ve dünyayı kontrol altında tutmaya devam etmektedir (Donsimoni, 2020, s.272). Almanya'da yeni koronavirüs SARS-CoV-2 olarak görülen ilk vaka 28 Ocak 2020'de Bavyera eyaleti merkezli uluslararası bir ağ için çalışan 33 yaşında bir adamda görülmüştür (Bayerisches Landesamt, 2020, s.1). 2 Nisan 2020 itibariyle, yeni tip koronavirüs SARS-CoV-2 ile dünya çapında yaklaşık 830.000 doğrulanmış vaka rapor edilmiş, Almanya ise 74.000 vaka ile bu oran içinde %9'luk bir orana sahip olmuştur (Schilling, 2020, s.1). Robert Koch Enstitüsü (RKI) tarafından Covid-19 ile ilgili elde edilen tüm bilgiler ve tahminler değerlendirilmekte, salgının aşamaları an ve an izlenmektedir (Schilling, 2020, s.1).

Koronavirüsün Almanya'da Sağlık ve Sosyo-Kültürel Etkisi

Birçok ülkede olduğu gibi Almanya'da da virüsün sağlık, sosyo-kültürel ve sektörel etkileri olmuştur. Almanya içinde sağlık yönü ile Covid-19' un etkilerini değerlendirmek için, sağlık sistemindeki tüm çalışanların hastalığın semptomlarından ve ilerlemesinden haberdar olmaları gerektiği ifade edilmiştir (Petersen vd., 2020, s.1). Buna göre cerrahi olarak tedavi edilen Covid-19 hastalarının, enfekte olmayan kişilere kıyasla daha yüksek riske sahip olduğu anlaşılmış, ayrıca ameliyathane personelinin enfeksiyon riskine maruz kaldığı görülmüştür (Petersen vd., 2020, s.2). Nisan ayı itibarı ile federal ve eyalet hükümetleri yerel halkı güçlendirmek için ek yatırım, halk sağlığı hizmetleri için ek personel görevlendirilmesi, konularında ortak bir görüşe varmışlar, bu konuda eyalet bakanlıkları, ulusal kamu sağlık enstitüsü ve Robert Koch Enstitüsü birlikte çalışmaya karar vermişlerdir (BMJ, 2020).

Ülke için sosyo-kültürel yönü ile de virüs çok etkili olmuştur. Örneğin, Almanya'da sosyolojik olarak ruh sağlığına etkileri olmuş, salgın ne kadar sürer, gerçek hasta sayısı kaçtır, zaman içinde kimler daha enfekte olacak gibi temel sorular zihinlerde yer almıştır (Donsimoni, 2020, s.272). Virüs ilk çıktığı zamanlarda Alman halkında "Bu bir Çin sorunu", "Bu bir İtalyan sorunu", "Virüs gençler için tehlikeli değil" gibi algılar, salgının insanların kendi ailelerini etkilemesi ile değişime uğramıştır (Fegert ve Shulze, 2020, s.1). Virüs konusundaki tedavilerdeki belirsizlikler Alman toplumunu da sosyolojik olarak etkilemiştir. Yapılan bir olasılığa dair araştırmada Almanya'da ikamet edenlerin %6'sının bu virüse yakalanıp hasta olacağı öngörülmüştür (Donsimoni, 2020, s.275). Hükümet bu olasılıkların indirgenmesi adına birtakım önlemler almıştır. Mart ayında Almanya'da seyahat kısıtlamaları uygulanmaya başlanmış, çeşitli yasaklar iş faaliyetlerine, okullara, kreşlere yansımış, birçok sektör kapatılmış, katı hijyen uygulamalarına yönelik düzenlemeler yayınlanmış, kapsamlı kısıtlamalar yaklaşık sekiz hafta sürmüştür (Mense ve Michelsen, 2020, s.2). Prensip olarak sosyal hayata geçici kapatma veya kısıtlama politikasının etkili olduğu ifade edilmiş, sosyal ilişkilerde azalma enfeksiyonların ve yeni hastalık vakalarının yayılma hızını azaltmış, hesaplamalar federal eyalet kararlarının nüfustaki temas sayısını toplam %50 azalttığı varsayımına dayanmıştır (Donsimoni, 2020, s.275). Almanya'da eyalet düzeyindeki ilk değerlendirmeler, özellikle çocuk bakımı ve eğitim tesislerinin kapatılmasının bir yavaşlamaya neden olduğunu göstermiştir (Mense ve Michelsen, 2020, s.2).

Koronavirüsün Almanya'da Sektörel Etkisi

Koronavirüsün sektörel etkileri yönü ile Almanya gibi birçok ülkeye etkileri olduğu açıkça görülmüştür. Almanya gibi gelişmiş G-7 üyelerinden Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere'deki sektörel yansımaları önce ele

almak gerekirse, Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere hem vatandaşları hem de sektörleri için bir takım önlem paketlerini yürürlüğe koymuştur.

ABD önlemleri, sektörlerle ve iç ekonomiyi desteklemek adına 2 trilyon dolar virüs yardımı, geliri daha az olan her yetişkin Amerikalıya 1200 \$, 17 yaşın altındaki her çocuk için 500 \$, işsizlik tazminatını haftalık 600 \$ artırılması, küçük işletmelere kredi ve hibe sağlamak için 377 milyar dolar, 10 milyar dolar ile acil durum hibeleri ve 17 milyar dolar da etkinleştirilecek mevcut ödemelerin ertelenmesi, dört kişilik federal konut programlarında kiracıların tahliyesinin yasaklanması, 25 milyar dolarlık gıda yardımı, sağlık için 100 milyar dolar, 45 milyar dolar Afet Yardım Fonu desteği, 29 milyar dolarlık hibe ve 29 milyar dolarlık krediler, kredi garantileri, tüketim vergisi ve yakıt vergi muafiyeti, Ulusal güvenliğe yönelik 17 milyar dolar, çiftçilere 14 milyar dolar şeklinde açıklanmıştır (Nicola vd., 2020, s.187). İngiltere Hükümeti tarafından kabul edilen kısıtlamalar, Covid-19 virüsünün iletiminde bir azalmaya yol açtığı görülmüştür (Jarvis vd., 2020, s.8). İngiltere'nin aldığı bazı mali önlemler olmuştur. İngiliz Hükümeti tarafından, 330 milyar sterlinlik bir acil durum kredisi öngörülmüş, sektörleri kurtarmak için 20 milyar sterlin daha ek mali destek sağlanmış, KDV ve gelir vergisi ödemeleri ertelenmiş, tüm işletmeler için 10.000 £ tutarında küçük işletme hibe fonu ile küçük işletme oranı indirimi veya kırsal oran indirimi sağlanmış, konaklama ve eğlence işletmeleri için 25.000 £ hibe fonu tesis edilmiş, krediler sunan British Business Bank aracılığıyla KOBİ'ler için 5 milyon sterline kadar Koronavirüs İş Kesintisi Kredi Programı oluşturulmuş, Merkez Bankası'ndan yeni bir kredi tahsis edilmiştir (Nicola vd., 2020, s.187). Önümüzdeki süreç içerisinde ABD borsalarının durumu, Avrupa Birliği'ndeki mali sıkıntılar, hangi sektörlerin ve tedarik zincirlerinin ne kadar bozulacağı, GSYH oranlarının nasıl bir göstergede olacağı, birçok kredinin geri dönme ihtimalinin ne olacağı gibi sorular yanıt beklemektedir (Garicano, 2020, s.1).

Almanya'nın DAX, Birleşik Krallıkın FTSE 100 ve Euro Stoxx 50 23 Mart'ta düşmüş, ancak Avrupa Birliği'nin kurtarma paketi kabul edildikten sonra bir toparlanma görülmüştür (Nicola vd., 2020, s.188). Dettmer ve diğerlerine göre (2020) bazı ülkeler, sanayi politikası alanını yeniden düşünmek için bazı adımlar atmaktadır, örneğin Almanya'da hükümetin şirketlerdeki stratejik mülkleri satın alması, yabancı birleşmeleri sınırlandırması ve Alman şirketlerinin satın alınması yeni uygulanan politikalar olarak görülmektedir (Mazzucato ve Kattel, 2020, s.4). Almanya'daki kuruluşların dayanıklılığına ilişkin son bir değerlendirme yapılması gerekmektedir, durumun değerlendirilmesi ve kuruluşların krize tepkisi ölçülmelidir, bu ölçümlere göre tüm kuruluşlar için dayanıklılık yönetimi geliştirilmelidir (Kerstan ve Röhl, 2020, s.13). Çünkü dünya ekonomisinin ve ekonominin zayıflığı süreci Almanya'da son iki yıldır süregelmekte iken, üstüne koronavirüsün yayılması, yakın gelecekte işgücü piyasasına büyük zorluklar

sunacağı tahmin edilmektedir (Weber vd., 2020, s.12). Korona nedeni ile kısa süreli çalışma istihdam oluşturulması uygulamaların artık yardımcı olmadığı, çünkü sektörlerin teslimat, talep noktasında beklentileri karşılayamayıp kapanmaya başladığı görülmüştür (Weber vd., 2020, s.12). İşletmelerin kapanmasının, bir haftalık süreç için Almanya'da 25 ila 57 milyar Euro bir maliyet oluşturacağı bunun ise GSYH büyüme oranını yüzde 0,7 ile 1,6 puan etkileyeceği, iki aylık bir süreç için Almanya'da 255-495 milyar Euro bir maliyet oluşturacağı, bunun GSYH büyüme oranını yüzde 7,2 ile 14,0 arasında etkileyeceği, üç aylık süreç için 354-729 milyar Euro bir maliyet oluşturacağı, bunun GSYH büyüme oranını yüzde 10,0 ile 20,6 puan etkileyeceği öngörülmüştür (Dorn vd., 2020, s.2). Almanya'da örgütlerin kriz moduna karşı hazırlıklı olması gerektiği belirtilmiş (Kerstan ve Röhl, 2020, s.13) ve işletmelerin kapanma süreçlerinde oluşturacağı maliyetler, Alman hükümetinde siyasi kararlarda temel öncelik olarak görülmüştür (Dorn vd., 2020, s.2).

Koronavirüs Sürecinde Almanya'daki Sektörel Değerler

Almanya'ya ait 2020 yılı için bazı sektörel değerlere ait veriler açıklanmıştır. Almanya'da üretim, Mayıs 2020'deki 87,40 puandan Haziran ayında 94,70 puana yükselmiş, istihdam 2020'nin ilk çeyreğinde değişmemiş, ithalat 2020 Haziran'da 80,500 milyon Euro'dan Temmuz ayında 83,103 milyon Euro'ya yükselmiş, ihracat 2020 Haziran'da 96.100 milyon Euro'dan Temmuz ayında 102.291 milyon Euro'ya artmış, genç işsizlik oranı 2020 Haziran ve Temmuz'da 5,70 olarak görülmüş, hükümet harcamaları 2020'nin ilk çeyreğindeki 166,42 milyar Euro'dan 2020'nin ikinci çeyreğinde 168,84 milyar Euro'ya yükselmiş, mevsimsellikten arındırılmış işsiz sayısı Ağustos 2020'de bir önceki aya göre 17 bin azalmıştır (Trading Economics, 2020).

Ülkede, 2020 yılının Ocak ayına göre, üretimde Nisan ayında bir düşüş görülmüştür. Nisan ayındaki bu düşüş Haziran ayında biraz artışa bırakmıştır. İstihdam 2019 yılına kıyas ile daralmıştır. Pandemi ilk başladığı aylarda ülkenin ithalat oranları sınırların kapanması nedeni ile azalmıştır. Mayıs ve Haziran aylarında uluslararası kısıtlılıkların kontrol altında açılmaya başlaması ile Almanya'daki ticarete biraz hareketlenmiştir. İhracatın durumu da ilgili aylarda benzer bir süreç göstermiştir. Ülkedeki genç işsizlik oranı Mart ve Nisan ayları sonrasında biraz azalmış, hükümet harcamaları ise artmıştır.

Koronavirüs Sürecinde Almanya'da Teknoloji (IT) Sektörü

Koronavirüs, dünyanın bir çok yerinde olduğu gibi Almanya'da da dijitalleşme konusunda hızlandırılmış bir paradigmaya dönüşmüştür. IT (Information Technology) alanında yeni proje ve yazılımların geliştirilip, insan hayatına sunulması ihtiyacı doğmuştur.

Koronavirüs ile ilgili çeşitli bilgilerin kişilere açılması ile Hükümet destekli yeni bir aplikasyon uygulamaya konulmuştur. Ülkenin önemli bilimsel ve araştırma kuruluşlarından olan Robert Koch Enstitüsü tarafından 16 Haziran 2020 tarihinde Corona-Warn aplikasyonu geliştirilmiştir. Bu aplikasyon, Almanya'da dijital temas izleme için kullanılan bir Covid-19 temas izleme uygulaması olarak başlamıştır (Amann vd., 2020, s.2). Bu uygulamayı milyonlarca Alman cep telefonlarına indirmiştir. Alman hükümeti, Covid-19'un yayılmasına kontrolü elde tutabilmek adına, bu IT projesinin desteklenmesini sağlamıştır. Bu uygulamanın gerçekleştirilmesi IT projelerinin önemini ve bu alandaki rekabetinin daha da ivme kazanacağını öngörüsünü oluşturmuştur. Koronavirüsün izlenme ve takibinin dijital bir platformdan sağlanabilmesi, Alman toplumunda dijitalleşme algısını bir adım daha ileriye taşımıştır.

Almanya'da farklı kamu projeleri de yer almıştır. Ülkenin Federal Ulaştırma Bakanlığı'nın verdiği destek ile okullarında daha hızlı bir internet alt yapısının oluşturması sağlanmış, dijital öğretim içerik ve metodolojileri geliştirilmiş, öğrencilere ekonomik fiyatta internet sağlanırken öğretmenlere ücretsiz diz-üstü bilgisayar planlanmıştır (Deutsche Welle, 2020). Eğitim alanındaki tüm bu IT yapıları sektörde rekabeti artırmıştır. Almanya'nın Federal Ekonomi ve Teknoloji Bakanlığı, ulusal rekabet yasasındaki düzenlemeleri sağlayarak, dijital ekonominin hızlanmasını sağlamıştır (Budzinski, 2020, s.5). Alman Federal Devletinin bu girişimi, IT projelerinin ekonomik ve mali konularda hem devlet hem de özel teşebbüslerde daha da geliştirilip desteklenmesinin önünü açacaktır. Böylelikle bu alandaki rekabeti de ciddi yönde etkileyeceği düşünülmektedir. Ülkede profesyonellerin ve teknisyenlerin yeni eğitim teknolojileriyle çalışabilmeleri ve bunlardan yararlanabilmeleri için çeşitli eğitim girişimleri harekete geçirilmiş, yeni yöntemlerinden biri de nesnelerin interneti eğitimi olmuştur (Mohammadian, 2020). Nesnelerin İnterneti eğitiminde en iyi uygulamalara yönelik ulusal ve uluslararası düzeyde eğitim politikalarına ilişkin 5. dalga olarak adlandırılan yeni bir teoriyi ele almakta ve nesnelerin interneti eğitim teknolojileri, modern akıllı ekonominin uygulanmasının temel direklerini oluşturmaktadır (Mohammadian, 2020).

Almanya'daki farklı sektörel alanların IT dünyası ile etkileşimi daha da artmıştır. Pandemi sürecinde teknolojilerinin benimsenmesi ile Avrupa imalat şirketlerinde üretim faaliyetlerinin yeniden yapılandırılması arasında önemli bir ilişki olduğu vurgulanmış, Endüstri 4.0 gibi IT teknolojilerinin Almanya'da üretim faaliyetlerinin yeniden yapılandırılması üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu belirtilmiştir (Yu ve Schweisfurth, 2020, s.78). IT teknolojisi ile ilişkili yayıncılık endüstrisinde, Alman radyo ve televizyon yayıncılarının, Covid-19 salgınından başlangıçta tahmin edilenden daha fazla mustarip olduğu görülmüş, bölgesel özel radyo istasyonları gibi yerel

Pandeminin Almanya'daki Bilgi Teknolojileri Şirketlerine Etkisine Yönelik Bir Araştırma

istasyonlar, reklam gelirlerinde, varlıklarını kısmen tehdit edecek ölçüde düşüş yaşanmıştır (Arndt vd., 2020, s.9). Yayıncılık sektörünün teknolojik dönüşüm ile yeni bir paradigmaya dönüşmesi ile IT alanında bu sektörde ciddi bir rekabet olacağı kaçınılmaz görülmektedir.

Pandemi sürecinde, IT sektörünü ilgilendiren başka bir konu olarak, Almanya'da dijital para konusuna da ilginin arttığı görülmüştür. Açıklanan avantaj ve dezavantajlardan, şirketlerde kripto para birimlerinin çeşitli uygulama örnekleri ortaya çıkmıştır (Andraschko ve Britzelmaier, 2020, s.33). Dijital platformlarda para transferi, yatırım, yeni iş modelleri, blok zinciri teknolojisine giriş aracı, kurumsal finansman ve ödeme araçları önem kazanmıştır (Andraschko ve Britzelmaier, 2020, s.33). Blockchain teknolojisinin ve uygulama kripto para birimlerinin yükselişi, şirketler için kullanım durumlarını artırmıştır. Dijitalleşmeye yönelik teknolojilerinin geliştirilmesi ve bu konudaki yatırımlarını yönlendirmesi ile Almanya'nın teknoloji ihracatı konusunda önemli bir noktaya ulaşacağı tahmin edilmektedir (Türkiye Ticaret Bakanlığı, 2020).

Alman sektörlerinde, gelişmiş üretim teknolojisi, yeni teknolojinin tanıtımı, dijitalleşme ve bu yöndeki organizasyonel değişimin az yetenekli çalışanların konusunda uzmanlaşmasında, yeni teknolojiye adaptasyonda ve iş-üretim süreçlerinde etkin rol almalarında katkı sağlayacağı belirtilmiştir (Wotschack, 2020, s.248). Pandemi sürecinde yapılan bir çalışmada Alman hane halkında, yeni teknolojiler, finansal okuryazarlık ve genel şeffaflık konusundaki güven ve rahatlık düzeyinin finansal teknolojiyi ihtiva eden FinTech'e geçiş eğilimlerinde artış olduğu görülmüştür (Jünger ve Mietzner, 2020, s.1). Ülkede sağlıkta da teknoloji pandemi ile daha fazla yer tutmaya başlamıştır. Ofisleri olan bir dijital sağlık firması olan Ada Health'in CEO'su Daniel Nathrath, "Teknoloji bir süredir mevcut, ancak hem Almanya'da hem de diğer yerlerde doktorların bunu mecbur oldukları için kullandığını görüyoruz" demiş, "Almanya, ABD ve İngiltere'de birçok paydaş, dijital çözümlerin hayatlarını ve hastalarının hayatlarını daha iyi hale getirebileceğinin farkında" olarak eklemiştir (Helen Albert, 2020). Covid-19 salgını, alt rejimleri ve daha önce oluşturulmuş uygulamaları, kuralları ve politikalarıyla Almanya'daki sosyo-teknolojik rejim üzerinde net ve alışılmadık derecede hızlı bir etkiye sahip olmuş, sosyo-teknik manzara içinde böylesine radikal değişimlere etki etmiştir (Dannenber vd., 2020, s.555).

Almanya'daki sektörel durumun analiz edilmesi ile araştırmaya konu olan işletmeler yöntem bölümünde analiz edilmiştir. Bu işletmeler sırası ile Infineon Technologies, Deutsche Telekom, Wirecard ve SAP olarak belirlenmiştir. Bu işletmelerden Infineon Technologies AG, yarı iletken çözümlerinde faaliyet göstermekte, 2019 mali yılında 41.400 çalışanıyla yaklaşık 8 milyar € satış bildirmiştir (Infineon Technologies, 2020). İşletme

"İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi"

"Journal of the Human and Social Sciences Researches"

[itobiad / 2147-1185]

Cilt/Volume: 10,

Sayı/Issue: 1,

2021

otomotiv üreticilerine de yarı iletken ürünler sunmaktadır. Dünyadaki otomobil satışları, pandeminin üretim hatlarını kapatmaya zorlayan ve teşhir salonlarını kapatmaya zorlayan önlemlerle, yatırımlar için çok ihtiyaç duyulan parayı üreten üreticileri zor duruma düşürdüğü görülmüştür (Reuters, 2020). Infineon Technologies, koronavirüs pandemisinden kaynaklanan ekonomik etkinin "şu anda güvenilir bir şekilde değerlendirilemediğini" ve bunun "düşük görünürlük" ile sonuçlandığını belirterek 2020 mali yılı için kazanç görünümünü geri çekmiştir (Dahad, 2020). Infineon'un açıklamasına göre, dünya çapında giderek daha belirgin olan koronavirüs salgınının küresel tedarik zincirlerinde, son pazarlarda ve ekonomilerde ciddi aksamalara neden olduğu belirtilmiş ve şirket açıklamasında; "Bunun ışığında, Infineon Technologies 2020 mali yılı görünümünü geri çekiyor, başlangıçta şirket, gelirlerini yıldan yıla% 5 (artı veya eksi 2 puan) artırmayı öngörmüştü, koronavirüs salgınının etkisi, bu beklentiden sapmaya neden olabilir ve geçen mali yıla göre gelirden gözle görülür bir düşüşe yol açabilir, gelirden beklenen azalma, 2020 mali yılında Infineon'un karlılığını etkileyecek, çünkü yetersiz kullanım ücretleri orijinal değerlendirmeye göre daha da artacak" şeklinde bulunmuştur (Dahad, 2020). 27 Mayıs 2020'de Çin'in Infineon Technology Başkanı Su Hua yaptığı bir röportajda Infineon Technology'nin Covid-19'un kısa vadeli zorluklarının ve jeopolitik risklerin şirketin Çin'deki uzun vadeli planını ve stratejisini etkilemeyeceğine inandığını söylemiştir (SemiMedia,2020).

Deutsche Telekom AG, Avrupa'daki en büyük ve dünyanın üçüncü büyük telekomünikasyon hizmetleri sağlayıcısıdır (Weber, 2000, s.1). Şirkete göre, özellikle rekabet gücünün ve dolayısıyla ekonomik hayatta kalmanın temelini yeniden tanımlayan yeni bir ekolojik sürdürülebilir gerçekliğin ışığında, korona krizi sonrasında da şirketlerin sanal toplantılarının daha fazla gündeme geleceği öngörülmüştür (Deutsche Telekom, 2020). Bununla birlikte, okulların, gelecekte daha fazla dijitalleşme ile yüzleşeceğini belirtmiştir (Deutsche Telekom, 2020).

Wirecard 1999 yılından beridir finansal teknolojiler alanında hizmet veren bir kuruluş olarak faaliyet sürdürmektedir (Wirecard, 2020). Şirket, elektronik ödeme ve risk yönetimi hizmetlerinin uluslararası bir tedarikçisi olarak bilinmektedir. Mobil ödemeler, e-ticaret, dijitalleştirme ve finans teknolojisi alanlarında ürün ve hizmetler sunmaktadır. SAP, Almanya merkezli bir yazılım firmasıdır (SAP, 2020). SAP işletmesi koronavirüs sürecinde dijital eğitimin yaygınlaşması konusunda sahada olmak istemektedir. SAP İcra Kurulu üyesi Christian Klein bir açıklamasında: "Covid-19 salgınının etkileri dünyadaki herkesi etkiliyor, bu süre zarfında eğitimin arka planda kalmamasını istiyoruz, öğrencilerin ve konu uzmanlarının eğitimlerine sanal olarak devam edebilmeleri için güvenli ve sağlıklı öğrenme ortamlarına erişmeleri gerekir, SAP inovasyonun ve etkinleştirmenin sürekliliğini kolaylaştırmak için en iyi dijital öğrenim

tekliflerimizden bazılarına erişimi genişleterek yeni nesil profesyonelleri ve kullanıcıları destekleme kararlılığını genişletiyor " şeklinde ifade etmiştir (SAP, 2020).

Yöntem

Araştırmada Almanya'da devam eden koronavirüsün günlük vaka sayısının Almanya'ya ait Infineon Technologies (IFXGn), Deutsche Telekom (DTEGn), Wirecard (WDIG) ve SAP (SAPG) şirketlerine etkisi araştırılmıştır. Araştırmada, Almanya'daki günlük koronavirüs vaka sayısı bağımsız değişken, işletmelerin her birisi ise bağımlı değişken olarak ele alınmıştır. Her bir işletme ayrı ayrı analize konulmuştur. Araştırmanın hipotezleri oluşturulmuştur. Ardından bağımlı değişkenler için normallik testi yapılmıştır. Bir sonraki adımda koronavirüs günlük vaka sayısı ile işletmenin verileri arasındaki ilişki korelasyon analizi ile test edilmiştir. Son olarak, bağımsız değişkenin bağımlı değişkeni açıklayabilip açıklayamadığı, açıklıyor ise bunun hangi oranda olduğunun tespiti için lineer regresyon analizi yapılmıştır.

Araştırmanın Formülü

Regresyon analizi uygulamasında bağımlı değişken ile bağımsız değişken arasında kurulan matematiksel bir bağıntı modeli bulunmaktadır (Özdamar, 2018, s.184). Araştırma bu matematiksel bağıntı modeli teorisi üzerinden yapılmıştır. Bu model neden-sonuç bağıntısında değişkenlerin rollerini ortaya koymaktadır (Özdamar, 2018, s.184). Lineer regresyon modeli uygulanmasında bağımlı ve bağımsız değişken arasında kurulan matematiksel bağıntı modeli $Y = \beta_0 + \beta_1 X_1$ olarak belirtilmiştir (Durucasu, 1997, s.122). β_0 , regresyon çizgisinin y eksenine kesiştiği noktadır ve regresyon sabiti iken β_1 regresyon katsayısıdır ve bağımsız değişkende bir birimlik bir değişimin bağımlı değişkende neden olacağı ortalama değişim miktarını vermektedir (Lorcu, 2015, s.241).

Buna göre araştırmanın formülü her bir değişken için aşağıdaki gibi kurulmuş ve Tablo 1.'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Matematiksel Bağıntı Formülü

1	$IFXGn = \beta_0 + \beta_{CoV}$
2	$DTEGn = \beta_0 + \beta_{CoV}$
3	$WDIG = \beta_0 + \beta_{CoV}$
4	$SAP = \beta_0 + \beta_{CoV}$

Araştırmanın Hipotezleri

Matematiksel bağıntı formülü sonrasında araştırmanın oluşturulan hipotezleri Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Hipotezler

H ₁	“Koronavirüs vaka sayısının Infineon Technologies işletmesi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönlü bir etkisi vardır.”
H ₂	“Koronavirüs vaka sayısının Deutsche Telekom işletmesi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönlü bir etkisi vardır.”
H ₃	“Koronavirüs vaka sayısının Wirecard işletmesi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönlü bir etkisi vardır.”
H ₄	“Koronavirüs vaka sayısının SAP işletmesi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönlü bir etkisi vardır.”

Araştırmanın Sınırlılığı

Dünya Sağlık Örgütü resmi sayfasından Almanya'ya ait olan günlük koronavirüs vaka sayısı ile tr.investing şirketinden alınan Infineon Technologies, Deutsche Telekom, Wirecard ve SAP işletmelerine ait veriler araştırmanın sınırlılığını oluşturmaktadır. Bir diğer sınır, araştırma için kullanılan verilerin 11 Mart 2020 – 13 Eylül 2020 tarihleri arasında kapsama olmasındır. Araştırmada bağımlı ve bağımsız her bir değişken için N=187 olarak ele alınmıştır. 11 Mart – 13 Eylül arası 187 gün bulunmakta, her bir güne ait endeks verileri ve koronavirüs vaka sayıları da N=187 olarak ifade edilmiştir.

Bulgular

Normallik Testi

Araştırmada Kolmogorov-Smirnov normallik testi uygulanmıştır ve bu analizin sonuçları, verilerin dağılımlarının normalliğini ölçmektedir (Pallant, 2017, s.75). Doğrusal regresyon analizi uygulamasında en önemli varsayım, Y değişkeninin normal dağılımı olarak belirtilmiştir (Özdamar, 2018, s.191). Elde edilen istatistiksel olarak anlamlı olmayan değer (Sig. Değeri .05'in üzerinde) verilerin normal bir dağılım olduğunu göstermektedir (Pallant, 2017, s.75). Anlamlılık seviyesi $\alpha = ,05$ için Kolmogorov-Smirnov test sonucu $p > ,05$ olarak bulgu sağlanırsa normallik varsayımı sağlanması ile basit regresyon analizi yöntemi uygulanabilmektedir (Bursal, 2019, s.51). Kolmogorov-Smirnov normallik testinde, araştırmada yer alan bağımlı değişkenlerden Infineon Technology için $p = ,07$, Deutsche Telekom için $p = ,45$, Wirecard için $p = ,16$ ve SAP için $p = ,08$ olarak bulunmuştur. Bu sonuçlara göre her bir bağımlı değişkenin veri dağılımının normal olduğu ortaya çıkmıştır.

Tanımlayıcı İstatistikler

Pandeminin Almanya'daki Bilgi Teknolojileri Şirketlerine Etkisine Yönelik Bir Araştırma

Değişkenler hakkında açıklayıcı istatistikler Tablo 3'te görülmektedir. Elde edilen bulgular ortalamannın %95 güven aralığı içinde kalan değerleri göstermektedir (Pallant, 2017, s.75).

Tablo 3. Tanımlayıcı Değerler

İşletmeler	Infineon Technologies	Deutsche Telekom	Wirecard	SAP
<i>Değer Türleri</i>	<i>İstatistik</i>			
Ortalama Değeri	19,1888	13,9690	53,4260	119,5003
95% Ortalama Güven Aralığı	18,6921 (alt sınır)	13,7826 (alt sınır)	46,4246 (alt sınır)	117,2898 (alt sınır)
	19,6856 (üst sınır)	14,1553 (üst sınır)	60,4275 (üst sınır)	121,7108 (üst sınır)
5% Kesilmiş Ortalama	19,3418	14,0355	52,1733	119,9102
Median Değeri	20,4200	14,5900	83,2300	120,2200
Çarpıklık (Skewness)	-,334	-,309	,010	-,174
Çarpıklık Standart Hata	,178	,178	,178	,178
Basıklık (Kurtosis)	-,691	-,898	-1,478	-1,233
Basıklık Standart Hata	,354	,354	,354	,354

Çarpıklık ve basıklık değerlerinin Tabashnick'e göre değer aralığının -1,5 ile +1,5 arasında, George ve Mallery'ye göre -2,0 ile + 2,0 aralığında olması beklenmektedir (Aykora ve Dönmez, 2017, s.76). Elde edilen bulguların belirtilen değer aralıkları içinde olduğu görülmüştür.

Korelasyon Analizi

Bağımsız ve bağımlı değişkenler arasındaki ilişkiyi araştırmak için Pearson korelasyon katsayısı analizi yapılmalıdır (Bursal, 2019, s.133). Araştırmada her bir işletme için hesaplanan korelasyon katsayıları Tablo 4.'te gösterilmiştir.

Tablo 4. Korelasyon Katsayıları

Değişkenler	Başlıklar	Covid-19	IFXG _n	DTEG _n	WDIG	SAPG
Covid-19	Pearson	1	-,614**	-,658**	,421**	-,453**
	Korelasyonu					
	p		,000	,000	,000	,000
	N	187	187	187	187	187
IFXG _n ,	Pearson	-,614**	1	1	1	1

<i>DTEGn</i>	Korelasyonu	-,658*				
<i>WDIG</i>		,421**				
<i>SAPG</i>		-,453**				
	p	,000				
	N	187	187	187	187	187

**.,001 düzeyinde anlamlılık seviyesi yüksektir.

Tablo 4 incelediğinde, bağımsız değişkenin her bir bağımlı değişken ile korelasyon ilişkisinde p değeri $p \leq 0,05$ olarak bulunmuştur. Buna göre bağımsız değişkenin her bir bağımlı değişken ile arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlıdır. Korelasyon bulgularına göre, koronavirüste 1 birimlik artış, Infineon Technologies işletmesinde ,614 birim, Deutsche Telekom'da ,658 birim, SAP'ta ,453 birim azalışa neden olmaktadır. Buna mukabil koronavirüs vaka sayısındaki 1 birimlik artış, Wirecard işletmesinde ,421 birimlik artışa neden olmaktadır. Covid-19 arttıkça Infineon Technologies, Deutsche Telekom ve SAP işletmelerinin değeri azalmakta ancak Wirecard işletmesinin değeri artmaktadır.

Lineer regresyon analinde enter metodu ile yapılan analizde, modelin özetine dair bulgular Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5. Model Özeti

İşletme	Model	R	R Kare	Düzeltilmiş R Kare	Std. Tahmin Hatası
<i>IFXGn</i>	1	,614 ^a	,377	,374	2,72523
<i>DTEGn</i>	1	,658 ^a	,433	,430	,97545
<i>WDIG</i>	1	,421 ^a	,178	,173	44,13033
<i>SAPG</i>	1	,453 ^a	,205	,201	13,69921

a. Tahminler: (Sabit), Covid19GER

Tablo 5'e göre, Covid-19'un Infineon Technologies'a etkisi %37,7 oranında, Deutsche Telekom etkisi %43,3 oranında, Wirecard'a etkisi %17,8 oranında, SAP'a etkisi %20,5 oranında açıklanabilmektedir.

Regresyon sonuçlarında model özeti yanında katsayı ve ANOVA bulgularında ortaya çıkmıştır. Araştırmanın Katsayılar Değerleri (Coefficients) bulgularına göre IFXGn için B değeri 21,186, p değeri ,000, sabit t değeri 77,176, DTEGn için B değeri 14,772, p değeri ,000, sabit t değeri 150,338, WDIG için B değeri 34,103, p değeri ,000, sabit t değeri 7,672, SAP için B değeri 126,054, p değeri ,000, sabit t değeri 91,348 olarak görülmüştür. Bu sonuçlara göre koronavirüs vakası görülmemiş olsaydı, Infineon Technologies işletmesine ait ortalama endeks değeri 21,186, Deutsche

Pandeminin Almanya'daki Bilgi Teknolojileri Şirketlerine Etkisine Yönelik Bir Araştırma

Telekom için 14,772, Wirecard için 34,103, SAP için 126,054 olarak öngörülmüştür.

Infineon Technologies işletmesine ait ANOVA değerleri Tablo 6'da gösterilmiştir. Bulgularda, p değeri için $p \leq 0,05$ olduğundan modelimizde koronavirüs vaka sayısının Infineon Technologies işletmesine etkisi istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde açıklanabildiği doğrulanmıştır.

Tablo 6. *IFXGn* & 2019-nCoV Etkileşim

	Kareler Toplamı	df	Ortalama Kare	F	p	
1	Regresyon	831,198	1	831,198	111,917	,000 ^b
	Artık	1373,977	185	7,427		
	Toplam	2205,174	186			

a. Bağımlı Değişken: *IFXGn*

b. Bağımsız Değişken: Covid19GER

Deutsche Telekom işletmesine ait ANOVA değerleri Tablo 7'de gösterilmiştir. Bulgularda, p değeri için $p \leq 0,05$ olduğundan modelimizde koronavirüs vaka sayısının Deutsche Telekom işletmesine etkisi istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde açıklanabildiği doğrulanmıştır.

Tablo 7. *DTEGn* & 2019-nCoV Etkileşim

	Kareler Toplamı	df	Ortalama Kare	F	p	
1	Regresyon	134,341	1	134,341	141,189	,000 ^b
	Artık	176,027	185	,951		
	Toplam	310,368	186			

a. Bağımlı Değişken: *DTEGn*

b. Bağımsız Değişken: Covid19GER

Wirecard işletmesine ait ANOVA değerleri Tablo 8'de gösterilmiştir. Bulgularda, p değeri için $p \leq 0,05$ olduğundan modelimizde koronavirüs vaka sayısının Wirecard işletmesine etkisi istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde açıklanabildiği doğrulanmıştır.

Tablo 8. *WDIG* & 2019-nCoV Etkileşim

	Kareler Toplamı	df	Ortalama Kare	F	p	
1	Regresyon	77801,814	1	77801,814	39,950	,000 ^b
	Artık	360284,947	185	1947,486		
	Toplam	438086,761	186			

a. Bağımlı Değişken: *WDIG*

b. Bağımsız Değişken: Covid19GER

SAP işletmesine ait ANOVA değerleri Tablo 9’da gösterilmiştir. Bulgularda, p değeri için $p \leq 0,05$ olduğundan modelimizde koronavirüs vaka sayısının SAP işletmesine etkisi istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde açıklanabildiği doğrulanmıştır.

Tablo 9. SAP & 2019-nCoV Etkileşim

	Kareler Toplamı	df	Ortalama Kare	F	p	
1	Regresyon	8949,302	1	8949,302	47,687	,000 ^b
	Artık	34718,647	185	187,668		
	Toplam	43667,949	186			

a. Bağımlı Değişken: SAP
b. Bağımsız Değişken: Covid19GER

Elde edilen sonuçlara göre hipotezlerin sonuçları Tablo 10’da gösterilmiştir.

Tablo 10. Hipotez Test Sonuçları

Hipotez	Şirket	1 birim 2019-nCoV Etkisi	Açıklanma %	Sonuç
H ₁	Infineon T.	-,614	%37,7	Kabul
H ₂	Deutsche T.	-,658	%43,3	Kabul
H ₃	Wirecard	,421	%17,8	Ret
H ₄	SAP	-,453	%20,5	Kabul

Şirketler ve koronavirüs vaka sayısı arasındaki ilişkinin birim etkileri ve açıklanabilirlik oranları Tablo 10’da ki gibi gösterilmiştir.

Sonuç ve Değerlendirme

Araştırmada, Almanya’ya ait Infineon Technologies, Deutsche Telekom, Wirecard ve SAP işletmelerine Covid-19’un etkisi araştırılmıştır. Araştırmanın bulgularına göre koronavirüs vaka sayıları ile şirketlerin endeks değerleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır. Covid-19 vaka sayılarındaki artış, Infineon, Deutsche Telekom ve SAP şirketlerinin değerinde azalışa neden olurken, Wirecard şirketinin değerinde artışa neden olduğu görülmüştür. Deutsche Telekom şirketinin Covid-19 ile istatistiksel olarak anlamlı bulunan ilişkisi, diğer tüm şirketlere göre en yüksek açıklanabilir oranda bulunmuştur. Bunun yanında, Deutsche Telekom pandemiden en yüksek birimde olumsuz olarak etkilenmektedir.

Araştırmaya konu olan şirketlerden sadece Wirecard’ın pandemiden olumlu yönde etkilendiği istatistiksel sonuçlarda görülmüştür. Bu sonuç, vaka sayılarındaki artışın Wirecard işletmesini olumsuz yönde etkilemediğini göstermektedir. Ancak Wirecard işletmesi ile ilgili elde edilen bulgular

sonrasında literatürde yapılan araştırmalar neticesinde işletmenin işletme verilerini haksız yere şişirdiği, kamuoyuna ilan ettiği verilerin doğru olmadığı ortaya çıkmıştır. Literatürde yapılan araştırmalarda Almanya'nın önde gelen 30 mavi çip hissesinin DAX endeksinin bir üyesi olan Münih merkezli ödeme ve finansal hizmetler şirketi Wirecard AG'ın, 25 Haziran 2020'de olağanüstü bir şekilde çöktüğü ve iflas davası açtığı görülmüştür (Veron, 2020, s.1). 1999 yılında kurulan hissedarları arasında The Goldman Sachs Group, Morgan Stanley, Societe Generale S.A., Bank of America Corporation ve Citigroup olan Wirecard işletmesinin, Alman ekonomi tarihindeki en büyük finansal skandallardan birisine imza attığı kamuoyunda yer bulmuş, Alman denetçi kuruluşunun raporlarına göre 2019 hesaplarında 1,9 milyar Euro'dan fazla bir paranın kayıp olduğu ortaya çıkarılmış, yatırımcıları cezbetmek için hesapların haksız yere şişirildiği iddiaları ile şirket hakkında yasal işlemler başlatılmıştır (Euronews, 2020). Wirecard AG davası, bir FinTech krizinden çok tipik bir sahtekarlık olduğu ifade edilmiştir (Zeranski ve Sancak, 2020, s.38). Alman teknoloji şirketi Wirecard işletmesinin 1,9 milyar Euro değerindeki bu skandalın ardından iflas başvurusunda bulunacağı belirtilmiştir (Euronews, 2020). Araştırmamızda Wirecard şirketinin değerlerinin pandemiden pozitif yönde etkilenmiş olması, şirketin kendi değerini usulsüz olarak pozitif yönlü göstermesi ile birbirini tamamlayan bilgi bütünü olduğu anlaşılmaktadır.

Koronavirüs ile dijitalleşme, teknoloji, bilişim kavramları ön plana geçmiştir. İşyerinden, eğitime insanlar dünyanın her yerinde benzer dijital süreçler ile karşılaşmışlardır. Dijital platformlarda pazar payını genişletme planları Infineon Technologies, Deutsche Telekom ve SAP işletmelerinin her birinde kurumsal olarak yaptıkları stratejik açıklamalarından görülmektedir. Koronavirüs vaka sayıları, bilgi teknolojilerine eğilimi artırmış olsa da Almanya menşei bu üç bilgi teknolojileri ve haberleşme şirketleri virüsten olumsuz yönde etkilenmiştir. Almanya'nın küresel işletmelerinin, pandemi sürecine pek de hazırlık olmadıkları gibi yargıya varılabileceği gibi, birçok piyasada haftalarca gerçekleşen durağanlık bu sektörleri de olumsuz yönde etkilemiş olabileceği düşünülmektedir. Pandemi sürecinde özellikle Microsoft sahibi Bill Gates'in yoğun siyasi açıklamaları, bilişim teknolojilerinde rekabetin daha da artacağını ve ABD'nin bu konuda daha tekeli bir politika izleyeceği izlenimini düşündürmektedir. Sosyal bilimlerde koronavirüs ile ilgili çalışmaların henüz yeterli sayıda olmaması nedeni ile bu çalışmanın literatüre ciddi bir katkı yapacağı düşünülmektedir. Almanya'da eğitim, yatırım, finans, sağlık gibi farklı sektörlerde ait şirketlerin araştırılması önerilmektedir.

Kaynakça

Abodunrin O., Oloye G., Adesola B. (2020). Coronavirus Pandemic And Its Implication On Global Economy, *International Journal of Arts, Languages and Business Studies (IJALBS)*, Vol.4, 13-23.

Amann, J. Sleight, J., Vayena, E. (2020). Digital contact-tracing during the Covid-19 pandemic: an analysis of newspaper coverage in Germany, Austria, and Switzerland. *Medrxiv*, pp.1-31.

Andraschko, L., Britzelmaier, B. (2020). Adaptation of cryptocurrencies in listed companies: empirical findings of a CFO survey in the German capital market. *Int. J. Big Data Management*, Vol. 1, No. 1, 26-49.

Arndt,O., Freitag, K., Bartuli, R., Theel, T. (2020). COVID-19 Impact on the Cultural and Creative Industries in Germany, *The Federal Government's Centre of Excellence for the Cultural and Creative Industries*, 1-20.

Aslan R. (2020). Tarihten Günümüze Epidemiler, Pandemiler ve Covid-19, *Göller Bölgesi Aylık Ekonomi ve Kültür Dergisi*, 8 (85), 36-41.

Aykora, E., Dönmez, E. (2017). Kadın Voleybolcularda Tabata Protokolüne Göre Uygulanan Pliometrik Egzersizlerin Kuvvet Parametrelerine Etkisi, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6 (1), 71-84.

Bayerisches Landesamt für Gesundheit und Lebensmittelsicherheit, Robert Koch-Institut: Beschreibung des bisherigen Ausbruchsgeschehens mit dem neuartigen Coronavirus SARS-CoV-2 in Deutschland (Stand: 12. Februar 2020). *Epid Bull* 2020;7:3-4 | DOI 10.25646/6476.

BMJ (2020). Lessons in contact tracing from Germany, 369. doi: <https://doi.org/10.1136/bmj.m2522>. (Published 25 June 2020). Cite this as: BMJ 2020;369:m2522.

Budzinski,O., Gaenssle, S., Stöhr, A. (2020). The Draft for the 10th Amendment of German Competition Law: Towards a new Concept of "Outstanding Relevance across Markets"? *Ilmenau Economics Discussion Papers*, Vol. 26, No. 142, pp.1-26.

Bursal, M. (2019). SPSS ile Temel Veri Analizleri, Ankara : Anı Kitabevi.

Dahad, N. (2020). <https://www.eetasia.com/covid-19-industry-visibility-becomes-impaired/>. E.T: 15 Eylül 2020.

Dannenberg, P.,Fuchs,M. Riedler,T.,Wiedemann,C. (2020).Digital Transition By Covid-19 Pandemic? The German Food Online Retail. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, DOI:10.1111/tesg.12453, Vol. 111, No. 3, pp. 543-560.

Pandeminin Almanya'daki Bilgi Teknolojileri Şirketlerine Etkisine Yönelik Bir Araştırma

Deutsche Telecom (2012). <https://www.telekom.com/en/careers/our-focus-topics/center-for-strategic-projects/trafo-talk/impact-of-covid-19-corona-as-a-catalyst-for-digitalization-part-3--601542>. E.T.15 Eylül 2020.

Deutsche Welle (DW).(2020). <https://www.dw.com/tr/almanya-salg%C4%B1n-nedeniyle-dijital-%C3%B6%C4%9Fvertime-a%C4%9F%C4%B1rl%C4%B1k-verecek/a-54574677> E.T. 15.11.2020

Donsimoni, J. R., Glawion, R., Plachter, B., & Wälde, K. (2020). Projektion der COVID-19-Epidemie in Deutschland [Projecting the Spread of COVID-19 for Germany]. *Wirtschaftsdienst* (Hamburg, Germany : 1949), 100(4), <https://doi.org/10.1007/s10273-020-2631-5>, pp. 272–276.

Dorn, F vd. (2020) : The Economic Costs Of The Coronavirus Shutdown For Selected European Countries: A Scenario Calculation, *EconPol Policy Brief*, No. 25, ifo Institute - Leibniz Institute for Economic Research at the University of Munich, Munich.

Durucasu, H. (1997). Ekonomik Göstergelerin İMKB'ye Etkisinin Analizi, *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 13 (1), ss.121-150.

Dünya Sağlık Örgütü (2020). www.who.org. E.T.10 Eylül 2020.

Euronews (2020). <https://tr.euronews.com/2020/06/25/almanya-n-n-en-buyuk-finans-skandal-wirecard-iflasa-basvuruyor>. E.T.10 Eylül 2020.

Fegert, J., Schulze, U. (2020). COVID-19 And Its Impact On Child And Adolescent Psychiatry – A German And Personal Perspective. *Irish Journal of Psychological Medicine*, doi:10.1017/ipm.2020.43, pp. 1-3.

Garicano, L (2020). The COVID-19 bazooka for jobs in Europe. VoxEU.org, 20 March.

Helen Albert, H. (2020). What will it take for Germany to embrace digital health? *BMJ* 2020; 370 doi: <https://doi.org/10.1136/bmj.m2828> (Published 11 August 2020) Cite this as: *BMJ* 2020;370:m2828.

Jarvis, C.I., Zandvoort, K. V., Gimmel, A., Prem, K., Klepac, P., Rubin, J., Edmunds, W. J. (2020). Quantifying The Impact of Physical Distance Measures on the Transmission of COVID-19 in the UK. *BMC Medicine*, 18: 124, 1-8.

Jünger, M., Mietzner, M. (2020). Banking goes digital: The adoption of FinTech services by German households, *Finance Research Letters*, Volume 34, 101260, <https://doi.org/10.1016/j.frl.2019.08.008>. pp.1-8.

Infineon Technologies (2020). <https://www.infineon.com/cms/en/about-infineon/company>. E.T.04 Eylül 2020).

Kerstan, R., Röhl, A. (2020). Wie resilient sind Organisationen in Deutschland? – Eine Betrachtung anhand der Entwicklungen in der Corona-

“İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi”

“Journal of the Human and Social Sciences Researches”

[itobiad / 2147-1185]

Cilt/Volume: 10,

Sayı/Issue: 1,

2021

Pandemie, *Working Paper des Studiengangs Sicherheitsmanagement an der NBS Northern Business School Hamburg*, No. 4/2020, pp.1-15.

Lorcu, F. (2015). *Örneklerle Veri Analizi SPSS Uygulamalı*, Ankara: Detay Yayıncılık.

Mazzucato, M., Kattel, R. (2020). Covid-19 and Public-Sector Capacity, *Oxford Review of Economic Policy*, <https://doi.org/10.1093/oxrep/graa031>. pp. 1-44.

Mense, A., Michelsen, C. (2020). Pendlerverflechtungen haben starken Einfluss auf die Verbreitung des Corona-Virus, *DIW aktuell*, No. 43, *Deutsches Institut für Wirtschaftsforschung (DIW)*, Berlin, 1-8.

Mohammadian, H.D., Mohammadian, F.D., Assante, D. (2020). IoT-education policies on national and international level regarding best practices in German SMEs, *IEEE Global Engineering Education Conference (EDUCON)*, Porto, Portugal, 2020, pp. 1848-1857, doi: 10.1109/EDUCON45650.2020.9125148.

Nicola, M., Alsafi, Z., Sohrabi, C., Kerwan, A., Al-Jabir, A., Iosifidis, C., Agha, M., Agha, R. (2020). The Socio-Economic Implications Of The Coronavirus Pandemic (COVID-19): A review. *International journal of surgery (London, England)*, 78, <https://doi.org/10.1016/j.ijssu.2020.04.018>, pp185–193.

Özdamar, Kazım (2018). *SPSS Uygulamalı Temel İstatistik*. Eskişehir: Nisan Kitabevi.

Pallant, J.(2017). *SPSS Kullanım Kılavuzu* (Çev. Balcı, S., Ahi, B.),Ankara: Anı Kitabevi.

Petersen, W., Bierke, S., Karpinski, K., Häner, M. (2020). Coronavirus-Pandemie und ihre Auswirkungen auf Orthopädie und Unfallchirurgie: Operationen, Risiken und Prävention? [Coronavirus pandemic and its effect on orthopedics and trauma surgery: surgery, risks and prevention?]. *Knie Journal*, Advance online publication. <https://doi.org/10.1007/s43205-020-00052-1>, pp. 1-9.

Reuters (2020). Germany's Infineon warns of 5% sales slump in fiscal 2020 on COVID-19 impact, 4 May 2020, p.1.

SAP (2020). <https://news.sap.com/2020/06/corona-warn-app-deutsche-telekom-sap/> E.T.15 Eylül 2020.

SemiMedia (2020). Infineon: China business not affected by COVID-19, geopolitics, 27 May 2020, p.1

Schilling J, Diercke M, Altmann D, Haas W, Buda S. (2020). Vorläufige Bewertung der Krankheitsschwere von COVID-19 in Deutschland basierend auf übermittelten Fällen gemäß Infektionsschutzgesetz. *Epid Bull* 17:3 –9 | DOI 10.25646/6670, pp. 1-7.

Pandeminin Almanya'daki Bilgi Teknolojileri Şirketlerine Etkisine Yönelik Bir Araştırma

Trading Economics. (2020). <https://tradingeconomics.com/germany> (E.T.6 Şubat 2021).

Tr.Investing (2020). tr.investing.com. (E.T.10 Eylül 2020).

Türkiye Ticaret Bakanlığı. (2020). <https://ticaret.gov.tr/yurtdisiteskilati/avrupa/almanya/ulke-profilu/kovid-19-gelismeleri> E.T. 15 Kasım 2020

Walker A, Houwaart T, Wienemann T, vd. (2020). Genetic Structure Of SARS-Cov-2 Reflects Clonal Superspreading And Multiple Independent Introduction Events, North-Rhine Westphalia, Germany, February and March 2020. *Euro Surveill.* 25(22):2000746. doi:10.2807/1560-7917.ES.2020.25.22.2000746

Weber, Enzo vd. (2020). Deutschland vor einer schweren Rezession: Der Arbeitsmarkt gerät durch Corona massiv unter Druck, *IAB-Kurzbericht, No. 7/2020, Institut für Arbeitsmarkt- und Berufsforschung (IAB), Nürnberg*, 1-12.

Weber W., Festing M., Weller I. (2000) Internationales Personalmanagement bei der Deutschen Telekom AG. In: Fallstudien zum Internationalen Management. *Gabler Verlag, Wiesbaden*. https://doi.org/10.1007/978-3-663-10032-4_51

Wirecard (2020). <https://www.wirecard.com.tr/wirecard/wirecard-hakkinda/>. E.T.04 Eylül 2020.

Wotschack, P. (2020), Drivers of training participation in low skilled jobs: the role of 'voice', technology, innovation and labor shortages in German companies. *International Journal of Training and Development*, 24: 245-264. <https://doi.org/10.1111/ijtd.12195>

Veron, N. (2020). The Wirecard debacle calls for a rethink of EU, not just German, financial reporting supervision. *Bruegel-Blogs*, NA.

Ying-Ying Z, Yi-Tong M. , Jin-Ying Z., Xiang X. (2020). COVID-19 And The Cardiovascular System. *Nature Reviews I Cardiology*, Vol.17, pp. 259-260.

Yu,F. Schweisfurth,T. (2020). Industry 4.0 technology implementation in SMEs – A survey in the Danish-German border region. *International Journal of Innovation Studies*, 4(3), 76-84.

Zeranski, S., Sancak, I.E. (2020). Does the 'Wirecard AG' Case Address FinTech Crises?, Available at <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3666939>, pp.1-42.

"İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi"

"Journal of the Human and Social Sciences Researches"

[itobiad / 2147-1185]

Cilt/Volume: 10,

Sayı/Issue: 1,

2021

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]

10 th Years

[itobiad], 2021, 10 (1): 775-800.

**Perspectives of the EU Membership for Ukraine: the Main
Challenges and Threats**

Igor TSEPENDA

Prof., Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

Department of International Relations

e-mail: rector@pnu.edu.ua

Orcid ID: 0000-0003-2926-8935

Ihor HURAK

Associate Prof. Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

Department of International Relations

e-mail: ihor.hurak@pnu.edu.ua

Orcid ID: 0000-0002-8610-4024

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 14.02.2021
Kabul Tarihi / Accepted	: 11.03.2021
Yayın Tarihi / Published	: 23-03.2021
Yayın Sezonu	: Ocak-Şubat-Mart
Pub Date Season	: January-February-March

Atıf/Cite as: Tsependa, I , Hurak, İ . (2021). Perspectives of the EU Membership for Ukraine: the main Challenges and Threats . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 10 (1) , 775-800 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/60435/880128>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Perspectives of the EU Membership for Ukraine: the Main Challenges and Threats

Abstract

With the entry into force of the Association Agreement between Ukraine and the EU the relations between Kyiv and Brussels have reached their peak. At the same time, there are numerous challenges and threats that impede the further deepening of Ukraine's integration into the European Union. The intensification of internal disharmony in the EU after the enlargements in 2004 and 2007 has led to an increase of the enlargement fatigue. The aspirations of some European leaders to first regulate the situation inside the EU and only then to consider the prospects for enlargement potentially threaten Ukraine to stay down in the gray zone between the EU and Russia for a long time. However, the fact that Brussels is continuing a dialogue on enlargement with the Western Balkan countries may be the source for optimism for the Ukrainian side. Citizens of key EU countries consider the high level of corruption and low economic indicators of Ukraine to be the main challenges for the Ukrainian state on its way to membership in the Union. In recent years, despite the ongoing Russian aggression, Ukrainians managed to form an institutional and legal framework to counteract corruption and set the stage for economic growth. This creates grounds for expectations that the impact of relevant negative factors will decrease significantly over time. The position of Russia is the greatest threat for Ukraine's European prospects. After beginning of the Russian aggression in Ukraine, the leading states of the world and EU, while implementing foreign policy in the eastern direction, gradually have opted out of the "Russia First" principle. At the same time, the number of achievements of Russian diplomacy in the EU lately confirms that Russia remains one of the key partners of the leading capitals of Europe. Accordingly, now the Russian factor is a major deterrent to Ukraine's EU membership.

The aim of this research is to evaluate in which way the current economic situation and corruption in Ukraine, the enlargement fatigue in the EU and the "Russian factor" affect Ukraine's European prospects.

Keywords: Ukraine, Membership, European Union, Association Agreement, Challenges, Threats

Introduction

In 2017 the relations between Ukraine and the EU reached a new level. Ukrainians have got an opportunity to travel to the Schengen countries without visas. "Association Agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part" (herein after referred to as the "Association Agreement") has come into force. At the same time, on July 13, 2017, the 19th EU-Ukraine Summit was held in Kyiv, as its outcome no joint statement was adopted. The reason for it was the refusal of

the EU representatives to include a phrase concerning “acknowledgement the European aspirations of Ukraine” (112 Ukraina, 2017) in the joint statement, despite the fact the preamble of the Association Agreement had contained it (Official Journal..., 2014).

Thus, it has to be stated that even now, when Ukraine is closer to the EU than ever before, the relations between Kyiv and Brussels are not simple. On the one hand, the fact that the Association Agreement entered into force opened up many new opportunities for Ukrainians. Therefore, it is no coincidence that in the recent years the EU leadership has repeatedly emphasized that the Association Agreement with Ukraine is the most ambitious agreement that the European Union has ever developed with any other partner (European Council, 2013; European Parliament, 2019b). Undoubtedly, the Association agreement is extremely useful and important for Ukrainians from many perspectives. However, as researcher Alexander Duleba rightly points out, this document guarantees a smaller extend of changes in the Ukraine's legislation in accordance with the EU legislation than in the case of the European Association Agreement (EAAs) with the countries of Central and Eastern Europe and the Stabilization and Association Agreement (SAAs) with Western Balkan countries. Similarly, the Association Agreement with the EU does not require achievement of a strict legal equivalence with the EU aquis as provided according to the EAAs, SAAs, European Economic Area (EEA) Agreement with Norway, Island and Liechtenstein and the terms of the Turkey's Customs Union. In addition, Alexander Duleba draws attention to the fact that, unlike EEA countries, Turkey and Switzerland, Ukraine does not have access to EU comitology (Duleba, 2017, pp. 44-45).

Taking into account the interests of the official Kyiv, the biggest drawback of the Association agreement is that it does not outline Ukraine's EU prospects. For example, in the aforementioned European Association Agreement, which was concluded with the countries of the former socialist camp in the 1990s, it was clearly stated that one of the objectives of the relevant documents was to provide an appropriate framework for their gradual integration into the Community (Publications Office..., 1993; Publications Office..., 1994a; Publications Office..., 1994b). In case of the Association Agreement for Ukraine, the aims of the document include only to “promote gradual rapprochement between the Parties... provide an appropriate framework for enhanced political dialogue... establish conditions for enhanced economic and trade relations... ” (Official Journal..., 2014). However, the document does not contain any wording that would support the prospects of Ukraine in a united Europe.

The outlined above dualism in the relations between the partners has given an impetus to launch a study in framework of which we attempted to analyze key challenges and threats that complicate the dialogue between Kyiv and Brussels at the present stage and might potentially hinder further

deepening of EU-Ukraine relations. Analyzing Ukraine's chances for joining the EU, we have taken into account the Copenhagen criteria too. Holding in mind the Copenhagen criteria and the peculiarities of the Ukraine's path towards the EU so far, as well as certain unwritten rules that are taken into account in the accession process, we have focused on analyzing a number of factors, which we consider to be the key factors. In particular, the paper analyzes the economic and financial indicators of the Ukrainian state, a critical attitude of a significant part of the association's residents to the accession of new members, the situation with corruption in Ukraine, Russia's place in the politics of Brussels and leading European capitals and, accordingly, the way these factors are influencing on the European integration prospects of Ukraine.

The choice of these factors is determined by the positions of influential politicians and well-known experts on Ukraine's European prospects, decisions of the European institutions concerning the relations in EU-Ukraine-Russia triangle, and the results of a sociological survey on the attitude of European citizens to Ukraine's EU accession. It was held in August 2017 in Germany, France, Italy, Lithuania, the United Kingdom, Poland and the Netherlands by Kantar Public, commissioned by the Yalta European Strategy (YES)¹ and the Victor Pinchuk Foundation.

In order to create a holistic vision of the phenomena and processes studied in the article, the authors focused on the analysis of documents of the European institutions, statistical data, statements of prominent politicians and experts, Ukrainian legislation, features of Ukrainian anti-corruption bodies, etc. The content analysis, event analysis, structural-functional and institutional methods served as the theoretical basis for this study.

Ukraine Economy

As mentioned before In August 2017, Kantar Public conducted a sociological survey regarding the prospects of Ukraine as a member of the EU. Among the arguments why Ukraine should not be a member of the EU, 31% of all polled, including 52% of the French, pointed out a poverty of the Ukrainian state. Economics of states are important factor in membership of EU (Demir, 2020, p. 251; Sylina, 2017).

This is an argument, with which seems to be hard to argue at first glance. After beginning of the Russian aggression, during 2014 – 2015 the GDP of Ukraine per capita decreased almost twice from 4030.3 to 2115.4 thousand dollars (Khaietska, 2018). As a result, according to the World Bank, in 2019 Ukraine is holding the last place in Europe on this indicator (World Bank..., 2020b). The public debt of Ukraine is over UAH 2.168 billion and demonstrates growing trend (Ministry of Finance..., 2019). Debt payments

¹ Yalta European Strategy (YES) is a leading forum for discussing Ukraine's European future and global context.

by the Ukrainian government, including debt repayments and their servicing in the period from 2019 to 2021, will exceed USD 15 billion, which is 75% of the gross reserves of the National Bank of Ukraine (UNIAN, 2019).

The situation is undoubtedly difficult, but it is not hopeless. Notwithstanding the above, there are a number of facts that are grounds for limited optimism. Thus, although due to Russian aggression it is necessary for Ukraine to spend about 5% of its state budget annually on the needs of the security and defence sector (Rodomskyi, 2017; Rodomskyi, 2018), according to the International Monetary Fund's projections, Ukraine's GDP will increase by 50% until 2023. At the same time, an average GDP growth in the world will be 24%, and only 19% for developed countries (Ekonomichna Pravda..., 2018).

On the other hand, given the purchasing power parity of Ukraine, the situation is much better. In particular, according to the latest data from the World Bank, Ukraine is among the 50 leading economies of the world on this indicator, ahead of Israel, Norway, Portugal and other developed countries (World Bank..., 2019).

One of the important economic indicators of the state is the ratio of public debt to the country's GDP. A record devaluation of the UAH took place due to the conflict with the Russian Federation. As a result, public debt, traditionally measured in dollars, doubled between 2014 and 2015, accounting for 81.0% of the country's GDP. In the following years, the situation began to improve. Thus, in 2017, the debt-to-GDP ratio decreased to 71.8%, in 2018 – to 60.9%, in 2019 – 50.3% (Ministry of Finance..., 2020).

Positive developments are also evident in the Ukrainian economy. Since 2016, there has been a steady upward trend in Ukrainian GDP. According to the results of 2018, Ukraine's GDP grew by 3.4%, in 2019 – to 3.2%, while the EU showed a growth of only 2.1% in 2018 and 1.5% – in 2019 (World Bank..., 2020a; World Bank..., 2020b). Also, despite the many serious challenges, in 2019, the Ukrainian financial system has demonstrated its resilience and ability to address the challenges it faces adequately. This can be evidenced by the successful placement in June 2019 of the next eurobonds worth EUR 1 billion. It is important that the relevant securities will be charged interest at 6.75% per annum, which is the lowest rate since the Revolution of Dignity, when the Ukrainian state resumed this practice (HORDON, 2019b). Ukraine's banking system demonstrates its ability to withstand internal challenges. In particular, in July 2019, despite the presidential and pre-term parliamentary elections, the change in ruling elites, which are traditionally considered to be risk factors, the official exchange rate of the UAH to the US dollar strengthened by 5.5% (National News..., 2019a). Similarly, Ukrainian banks significantly increased their profits in the first half of 2019 (Slovo i Dilo, 2019).

If we consider the situation with foreign investment, we shall see that in general it does not meet the needs of Ukraine. However, it should be understood that Ukrainians are living in conditions of an armed conflict with the Russian Federation. Still, there is a high interest to Ukraine from foreign investors. Dozens of global brands have entered or returned to Ukraine during 2018 – 2019. Among them there are Altostrata Energy Limited, Coin, Eataly, IKEA, North Face, Steve Madden, The Kooples, TIU Canada, Upgrade Energy (ShoTam, 2019a; ShoTam, 2019b; National News..., 2019d). The initiatives related to the construction of wind farms in Ukraine deserve the special attention. The European energy giants EuroCape New Energy, NBT, Total invest hundreds of millions of dollars in their projects in Ukraine (Terminal, 2019; Kosatka.Media, 2019). In January 2019 an agreement between the Norwegian company NBT, the French company Total Eren and the European Bank for Reconstruction and Development on the Syvash project was signed in the presence of former President of Ukraine Petro Poroshenko (2014 – 2019) in Davos. The President of the EBRD Sumantra Chakrabarti (since 2012) then stated: "... Ukraine is open for business, because it has been reforming in the energy sector for several years now and moving towards the EU standards... foreign investors return to Ukraine thanks to the reforms" (FINBALANCE, 2019; National News..., 2019c). In 2019 the "Amazon" company has also started an ambitious project to build an industrial park in Ukraine. The total amount of direct investments will equal to UAH 11.2 billion (Biznes, 2019).

Another practical confirmation of Kyiv's move in the right direction is the EU financial assistance for Ukraine. The amount of financial assistance that Ukraine has received from the EU over the last four years under various programs is approximately 10 billion (Kontrakty.UA, 2018). Accordingly, Ukraine is the leader among the beneficiaries of European funds at present. Instead, it is well known that the European institutions clearly adhere to the principle that next tranches are allocated only after completing certain homework.

An important indicator that objectively contributes to the deepening of relations between Kyiv and Brussels is the systematic growth of trade between Ukraine and the EU. In this regard, it is worth emphasizing the exceptional importance of the DCFTA, which came into force in early 2016 (Kosír, Slobodníková & Orlická, 2016, p. 178). At present the EU is Ukraine's main trading partner. In 2019, the share of EU countries in Ukraine's foreign trade was over 40% (Mission of Ukraine..., 2020).

Thus, the current low economic and financial indices of Ukraine, that raise serious concerns of the ordinary people in leading European countries, pose a problem, and Ukrainians cannot hope to succeed in deepening integration with the EU without resolving it. At the same time, it should be emphasized

that in this area we can witness positive trends that have a potential to neutralize the negative impact of this factor in the future.

EU fatigue from enlargement

The first manifestations of unwillingness to enlargement date back to the beginnings of the European Communities. De Gaulle vetoed the UK's entrance twice in 1963 and 1967 as he saw it as a threat to the French leading position in the Union as well as to the mode of operation of the entire organization due to Britain's imperial trade links and its close transatlantic relations with the USA (Szołuchna, 2010).

After so-called "Big Bang enlargement" in 2004 the Brussels-overseen population and territory expanded by around 20 %, while the EU's per-capita Gross Domestic Product (GDP) decreased by some 9 % (Markovic, 2018, pp. 49-50). Shortly after this event, enlargement fatigue symptoms were beginning to emerge in the public discourse (Jónsson, 2017, p. 61). The issue of enlargement fatigue began to arise more actively after 2007, when Bulgaria and Romania were criticized for they had adequately prepared for membership on accession and that membership had done little to change the fundamental problems of governance and state capacity. To illustrate the situation, in his research John O'Brennan cites data that in 2013 the minimum wage in Bulgaria was about 30 percent less than in China and below the rates in Indonesia, Malaysia, the Philippines and Thailand (O'Brennan, November 2013, p. 37).

What started therefore in connection with the eastern enlargement in 2004, where in the aftermath symptoms of enlargement fatigue began to emerge, has been enhanced by the difference challenges and crises the EU has been facing. According to scientist Jónsson Stefán Daníel, the key ones of them are the consequences of Eurozone Crisis, Refugee Crisis, the conflict between Russia and Ukraine, Brexit and Terrorism (Jónsson, 2017, pp. 36-44, 61).

On the fifteenth anniversary of the 2004 enlargement, a nonresident senior fellow at Carnegie Europe and editor in chief of Strategic Europe Judy Demosey argued that during the first few years after the big bang enlargement, most of the new EU's countries were communitaire in spirit. Today, it is almost the opposite. The member states hold sway. That puts integration on the backburner. In this way, she demonstrated how Western European experts assess the behavior of EU member states which previously belonged to the socialist camp (Demosey, 2019). Accordingly, such assessments push the citizens of "old Europe" to be more skeptical about the accession of new countries to the EU.

Therefore, it's no coincidence that in the context of the above-mentioned sociological survey 2017, one of the main reasons why Ukraine cannot become an EU member, 31% of respondents has chosen the item "I am against EU enlargement and inclusion of new members" (Sylyna, 2017). The

corresponding results can cause serious concern for Ukrainian politicians and experts. Ukrainians can improve their economic situation, succeed in the fight against corruption, but they cannot directly influence on the wishes of EU residents not to be joined by new members. However, the analysis of individual initiatives and the statements made by the leadership of the EU institutions show that the situation in this regard is not desperate for Ukraine. First of all, this can be seen from the example of the Western Balkan countries.

Shortly after Operation Allied Force (March 24 – June 10, 1999), a summit was held in Sarajevo in July 1999 with the participation of representatives of the EU, the USA, Canada, the Russian Federation, Japan, and Western Balkans countries, with the exception of the Federal Republic of Yugoslavia (Khriashchevska, 2019; Bürgernetz Dillingen e.V., 1999). The initiators of the meeting planned to develop mechanisms that would stabilize the situation in the Western Balkans, promote democratization of the region and prevent new conflicts. The results of the summit were to endorse the purposes and principles of the “Stability Pact for South Eastern Europe”, initiated by the European Union and adopted in Cologne on 10 June 1999. The meeting participants indicated that they “will work together to promote the integration of South Eastern Europe into a continent where borders remain inviolable but no longer denote division and offer the opportunity of contact and cooperation” (Bürgernetz Dillingen e.V., 1999).

In June 2003, at the EU summit in Thessaloniki, European leaders pointed out on the European perspectives of the region clear and unambiguous. In particular, the declaration adopted on the summit emphasized that “The EU reiterates its unequivocal support to the European perspective of the Western Balkan countries. The future of the Balkans is within the European Union. The ongoing enlargement and the signing of the Treaty of Athens in April 2003 inspire and encourage the countries of the Western Balkans to follow the same successful path” (Official website..., 2003).

Even more concrete perspectives for the Western Balkans in the EU were outlined in the context of a special strategy for the region adopted by the European Commission on February 6, 2018. In particular, the document has paid attention to the ongoing Montenegro and Serbia negotiations, concerning their accession into the EU and has noted that “With strong political will, the delivery of real and sustained reforms, and definitive solutions to disputes with neighbours, they could potentially be ready for membership in a 2025 perspective” (European Commission, 2018a). The document also talks about good prospects for the European integration of Albania, Macedonia, Bosnia and Herzegovina and even Kosovo (European Commission, 2018a).

It is noteworthy that during the discussion of the relevant document High Representative of the European Union for Foreign Affairs and Security

Policy and Vice-President of the European Commission Federica Mogherini emphasized that “The Western Balkans are part of Europe: we share the same history, the same geography, the same cultural heritage and the same opportunities and challenges today and in the future” (European Commission, 2018b). In doing so, we can conclude from her words that, speaking about the region, she equates all six countries (European Commission, 2018b), including Montenegro, which is a NATO member and since 2012 has been negotiating accession to the EU and Kosovo, which is not even recognized by several countries of the EU as an independent state (Khriashchevska, 2019).

Thus, Montenegro and Serbia have been negotiating accession to the EU for several years (Rudik, 2018, p. 104). Albania and Northern Macedonia have the status of candidates for accession to the EU (Sheiko, 2019). Bosnia and Herzegovina and Kosovo are also considered as potential candidates (European Commission, 2017).

It is worth pointing out that although Albania, Montenegro, Northern Macedonia and Serbia have been EU’s candidates for several years, political experts stress that none of them currently fully complies with the Copenhagen criteria of the membership. Former Balkan republics are characterized by relatively high levels of corruption, crime, and weakness of government institutions (Gayeskiy, 2019). However, the need for each country in the Western Balkans to implement their “homework” gradually is not an obstacle for their integration into the EU. Moreover, leading European politicians stress that the UK’s exit from the EU and the necessity to improve governance mechanisms shouldn’t hurt the European prospects of the Western Balkans (Charlish, 2019; Prokopchuk, 2016). Similarly, a favourable attitude towards deepening the dialogue between the EU and the countries of the Western Balkans was affirmed by a proposal sent to the European Commission at the beginning of 2018 by Austria, the Czech Republic, Estonia, Hungary, Ireland, Italy, Lithuania, Latvia, Malta, Poland, Slovenia and Slovakia. The document included a call concerning the participation of ministers of six Balkan governments in top EU meetings in areas including the environment, health, transport and foreign policy (Emmott, 2018).

The relevant facts regarding the European perspectives of the Western Balkan countries objectively expand the possibilities for a similar scenario for Ukraine. On the other hand, despite the outlined situation with the Western Balkans, we are aware that in the context of the European fatigue from enlargement, Ukraine’s potential membership in the EU is a distant prospect, at the very least. In this context, we agree with the opinion of the famous German scientist Andreas Umland, who recently stressed that “the European Union may, for many years to come, be absorbed by its own reconstruction, the Western Balkan enlargement, and its increasingly complicated relations to Turkey. As long as the Union’s current introversion

continues, Brussels will have only limited energy, resources, and interest to engage with, and for, Ukraine to the degree that many in Eastern Europe hope and expect" (Umland. 2020, p. 78).

Corruption

The issue of strengthening the fight against corruption is systematically raised in joint documents following the EU-Ukraine summits and sessions of the Association Council of Ukraine (Ministry of Foreign..., 2017; European External..., 2018; President of Ukraine, 2018). Nepotism and corruption affects wealth of nations and other economic variables (Dilek, S., Özdirek, R. & Kesgingöz, H., 2019, p.3190). The last EU-Ukraine Summit, which took place on October 6, 2020, was not an exception. In the joint statement on the results of the meeting there was indicated that "We agreed on the importance of accelerating and reinforcing reform efforts... in the fight against corruption... The EU also continues to support Ukraine... on enhancing the fight against corruption" (President of Ukraine, 2020). The EU leaders often focus their attention on this issue. In particular, even after the entry into force of the visa-free regime for Ukrainian citizens and the ratification of the Association Agreement, while visiting Kyiv in July 2017 the President of the European Commission, Jean-Claude Juncker said: "Corruption is one of the biggest problems of this country... What we are asking is to increase the fight against corruption because corruption is undermining all the efforts of this great nation" (EURACTIV, 2017).

A large percentage of the ordinary EU residents consider corruption to be the major obstacle to Ukraine's European integration. Thus, in the sociological survey, mentioned in the introduction, 24% of respondents chose corruption as the main deterrent on Ukraine's path to the EU (Sylina, 2017).

Undoubtedly, the fight against corruption in Ukraine is carried out not as fast as it would be desired by officials in Brussels as well as by fellow Ukrainians. However, there are many positive changes in this area over the last few years. In recent years, the institutional and legal framework for counteracting corruption has been systematically built in Ukraine. Back in October 2014, the Ukrainian Parliament approved the Law of Ukraine "On Prevention of Corruption". According to the law, since September 1, 2016, an electronic declaration system for all public officials was launched in Ukraine. As a result of the relevant legislative initiative, public officials are required to enter the information about their assets and incomes into the system every year in March. Innovation has become one of the effective tools for prevention of corruption in Ukraine, because through an open digital system with direct access, the fellow citizens, as well as law enforcement agencies, have free access to information on public officials' wealth and incomes (Cela, 2018).

It is interesting that the law was amended in March 2017. The amendments envisaged the electronic declarations for anti-corruption activists. This norm was negatively perceived in Ukrainian society and criticized by the EU leadership. Ultimately, in June 2019, the Constitutional Court of Ukraine found the norm incompatible with the Constitution of Ukraine, what unquestionably means its termination (National News..., 2019b; Segodnya, 2018b).

Another important step in the fight against corruption in Ukraine includes the introduction of the public procurement system called "ProZorro". In 2015, the system started operating in pilot mode, and since 2016 it has been working in full. The essence of the novelty lies in the maximum transparency and availability of the procurement process, the interaction of authorities, business and society. So, after the end of the tender, you can see all the information on the submitted proposals of the participants, the decisions of the tender commission of the procurer, all qualification documents, published agreement and other documents in the electronic system (PROZORRO, 2017). The high efficiency of its functioning was proved just after its introduction. Back in 2016, the ProZorro won a prestigious International Procurement Awards. In 2017, ProZorro got the first place in the C4F Davos Awards in the category "Trust of the Future" (Marchenko, 2017; Vysokyi Zamok, 2016). By the mid-2018, due to the use of the system, the savings of Ukrainian budget funds amounted to more than UAH 50 billion (UNIAN, 2018).

In order to combat corruption a system of anti-corruption bodies has been formed in Ukraine since 2015. Thus, the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine (NABU) launched its work in 2015. The agency investigates corruption crimes committed by ministers, deputies, state officials of the highest category, judges, employees of the Prosecutor General's Office, senior military officials, heads of the state-owned enterprises.

In the same year, the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office (SAPO) was set up to oversee law enforcement during NABU's pre-trial investigations, to support state prosecution in relevant proceedings, and to represent the interests of the citizen or state in the court. The Asset Recovery and Management Agency (ARMA), which is responsible for identifying money hidden by criminals, began its work in October 2017. After a lengthy delay, the State Bureau of Investigation (SBI), which deals with criminal proceedings, that involve senior officials of the state, NABU and SAPO officers, individuals who committed separate war crimes, etc, commenced operation in November 2018 (Slovo i Dilo, 2018; Radio Liberty, 2018).

The completion of Ukraine's anti-corruption system formation is linked to the creation of the High Anti-Corruption Court of Ukraine (HACO), which began its work on September 5, 2019. In this way, Ukraine has fulfilled one of the key requirements of Brussels, which has been expressed by the

European Union in recent years. Thus, all necessary institutional and legal mechanisms necessary for effective investigation and prosecution of high-ranking officials have been created in Ukraine.

To sum up, corruption is one of the key challenges for the development of Ukraine as a modern European country. It significantly slows down Ukraine's movement towards EU integration. At the same time, we can trace some positive trends in the increasing efforts aimed at systematical fighting of corruption. Continuing to move in such direction will be the key to Ukraine's success as a state and it will strengthen its chances for EU membership.

Russian factor

As the main argument against Ukraine's membership in the EU, 10% of respondents, who took part in the 2017 survey, chose the item: "we must reassure Russia, which is hostile to Ukraine's accession to the EU" (Sylina, 2017). From our point of view, this result is unexpected. The assertions of authoritative experts, statements and concrete steps of authoritative European politicians show that the "Russian factor" in European capitals actually plays a very important role. The words of a well-known expert specializing in the study of Eastern Europe, British and Canadian scientist Taras Kuzio may serve as a typical example in this regard. In particular, in 2016, commenting on the statement of the European Commission President Jean-Claude Juncker that "Ukraine will definitely not be able to become a member of the EU in the next 20 to 25 years" he stressed that such a position, together with the EU's enlargement fatigue, is "a product of, an unwillingness to confront Russian objections" (Kuzio, 2016, p. 104-105).

For the first time, this was demonstrated in practice during the NATO Bucharest Summit in April 2008. At that time, the issue of submitting an Alliance Membership Action Plan to Ukraine and Georgia was considered. Despite the strong support for such step on the part of the United States and some European countries a decision was not approved. The main reason for this situation was the position of certain leaders of Western European countries who tried avoiding certain steps which would cause dissatisfaction of the Kremlin. For example, French Prime Minister Francois Fillon, who opposed to the granting of MAP to Ukraine and Georgia, explained that in the following way: "... this would not be a good thing in terms of the balance of power in Europe, in particular with Russia. We want to have a dialogue with it" (Tryhub, 2010, p. 58).

Although the mentioned words concerned NATO integration processes, the situation with Ukraine's accession to the EU was similar. In recent years, the attitude of the EU and the leading countries of Europe to Russia has changed significantly, but in framework of solving many questions the Moscow position is still taken into account. This sometimes takes on forms of a

paradox. For example, in September 2018, one of the most influential EU leaders – French President François Macron, gave an interview to Swedish TV channel SVT, in which he said that “... Putin’s dream is the dismantling of the European Union”. However, this did not prevent him stating the following in the same interview: “I do respect Vladimir Putin and I am one of the leaders who says we need to construct a new security and defense architecture with Russia...” (Bloomberg L.P., 2018).

A few days after the interview, member of French Parliament Philippe Michel-Kleisbauer, commenting on François Macron's words and the attitude of the “old Europe” countries to the events in the East, said that Germany's and France's position is “... not to make Russia afraid of NATO. The same with Ukraine’s accession to the EU...”. It should be emphasized that it was the assessment from the MP who supports Ukraine accession to the EU (Segodnya, 2018a).

Another important worrying sign within the EU-Ukraine-Russia triangle, which is a cause for concern in Kyiv, was the decision adopted by the Parliamentary Assembly of the Council of Europe on June 25, 2019, which allows Russia to return to full participation in its work. The fact that the PACE offered a way to return Russian deputies without fulfilling any conditions because of which Russia had been deprived of its right to vote in 2014 (Shymonov, 2019) indicates the actual capitulation of PACE to Moscow, and, on the other hand – the discrediting of its core values, on which the institution is based. It is important that appropriate step was supported by the majority of MPs from such influential EU Member States as Austria, Italy, Portugal, Spain and France (Obozrevatel', 2019).

Undoubtedly, this fact has no direct impact on Ukraine's prospects as an EU member. However, it demonstrates that European countries continue taking into account the Kremlin's position and make concessions to it in the conditions when the Russian side does not agree to any concessions. In this context, it is also worth mentioning a statement made by the Minister President of Saxony, Michael Kretschmer, who shortly after the event stated that anti-Russian sanctions had had a negative impact on the economy of all East German lands and that the next step after the return of the Russian delegation to the Parliamentary Assembly of the Council of Europe had to be the lifting of sanctions from the Russian Federation (HORDON, 2019a).

The EU also showed its weakness in the framework of processes around the incident in Kerch Strait on November 25, 2018. On the one hand, the next day after the Russian provocation, European Council President Donald Tusk condemned Russia's actions and appealed Moscow to release the Ukrainian sailors and return the captured ships to Ukraine (5 kanal, 2018). On December 12, 2018, a decision with similar requirements was adopted by the EP. The document also called for EU and its Member States to impose new

sanctions on Russia if Ukrainian sailors were not released (European Parliament, 2018).

However, at the same time other trends could be traced. In particular, on November 27, 2018 at a closed session of The Political and Security Committee representatives of Germany and France opposed imposing of additional sanctions against Russia due to the actions of the latter in the Kerch Strait. Diplomats from both countries stressed on the importance of “confidence-building measures” in the dispute, and sanctions, from their point of view, contradict this. At the meeting, it was also recommended to involve the OSCE mission in the Kerch Strait conflict resolution (ICTV, 2018), though in the previous years in the context of work in the Donbas conflict zone the mission have demonstrated an inability to significantly influence on the Russia's actions.

Finally, the Council of the European Union was able to take some actions concerning the events of November 25, 2018 only in mid-March 2019. In response to an open act of Russian aggression, Brussels limited itself to including eight Russian officers in the sanction list of, as they participated in the incident in a given way. The formal nature of the sanctions clearly demonstrated the reluctance of EU officials to aggravate relations with the Kremlin, even in the conditions where the Russian aggressive and illegal actions could potentially escalate the conflict in Ukraine (Hurak, 2019, p. 216-217).

The EU's sluggish response to Russia's undermining efforts to provide Ukrainian citizens with Russian passports under a simplified procedure is also quite alarming. It is known that on April 24, 2019, the President of Russia signed a decree on the simplified granting of Russian citizenship to the inhabitants of the occupied by Russian troops areas of Donetsk and Luhansk regions. On July 17, Vladimir Putin also signed a decree granting Russian citizenship in a simplified manner to Donbass residents who do not reside in Russian-controlled territories (Zerkalo nedeli, 2019; Umland, 2019, p. 3-4). Despite a rigorous assessment of Russia's actions by the EU, those actions being interpreted as “an encroachment on Ukraine's sovereignty by Russia” and a demonstration of “Russia's intention to further destabilize Ukraine and exacerbate the conflict” (European External..., 2019), by the mid-2019, the EU has not taken steps, which could have some practical implications.

In such circumstances, we find the assessment of the researcher of the Finnish Institute of International Affairs Arkady Moshes only natural, as, despite the critical attitude to the Kremlin, in December 2019 he stated that “in 2019, Russia's European diplomacy went from one achievement to another” (Moshes, December 2019, p. 1).

The EU, as a union of 27 countries, has problems with taking quick decisions. As a consequence, the EU has a reactive, rather than pro-active

approach towards Russia (Simionov & Pascariu, 2019, p. 153.). Another problem is that countries with different national interests interact within the framework of the Union. Consequently, the EU is sending to Russia the contradictory messages. Both hardliners and Russia-friendly voices in the EU tend to equate dialogue and engagement with compromise and even appeasement (RÁCZ & Raik, 2018, p. IV). Fortunately for Ukraine, since 2014, the EU has been systematically extending sanctions imposed on Russia because of its aggression in Ukraine (Bilban & Jaeger, February 2020, p. 1). In doing so, the EU leadership generally quite clearly identifies and outlines the threats posed by Russia. It can be well illustrated by the statements of European politicians and the decisions of the European Parliament. Donald Tusk speaking in Krakow in October 2018, said, "Our problem is Russia, which is undermining everything in Europe". He mentioned the "Russian footprints" in the Catalan referendum on independence from Spain, in the referendum on Brexit, in the events connected with poisoning in Salisbury and in the cyber-attack on the servers of the Organization for the Prohibition of Chemical Weapons, etc. (5 kanal, 2018). Equally critical in his estimations was an Austrian politician, the chairman of the parliament's delegation to the EU-Russia Parliamentary Cooperation Committee, Otmar Karas. In an interview with the Austrian newspaper "Kurier" in March 2019, he emphasized: "... I have information from relevant EU services, as well as EU member states, according to which Russia not only systematically produces and distributes false information, but also seeks to strategically weaken and split the EU with the help of a whole set of hybrid measures" (Cenzor.net, 2019).

The same categorical character is the European's Parliament resolution of March 12, 2019. In particular, there was criticized involvement of Russia in the Skripal case, the links of the Russian Government with the extreme right and populist nationalist parties, the cyber attacks of the Russian intelligence services, interference of the Russian Federation in the Brexit referendum campaign etc. (European Parliament, 2019a). The document also stated that Russian Federation can no longer be viewed as a strategic partner of the European Union (European Parliament, 2019a).

The expulsion of Russian diplomats by more than 20 EU members in protest to the use of poisonous substances by Russian intelligence agencies in Salisbury can also be considered a sort of a critical appraisal of Russia's practices on the international arena and, accordingly, of the threats posed by it (BBC, 2018).

Thus, despite the statements by representatives of the leadership of Austria, Czech, Italy and France concerning the need to improve their dialogue with Moscow, taking into account the ineffectiveness of anti-Russian sanctions and proposals to the European Council's on abolish them (RTVI, 2019; Kalashnyk, 2018; UA.NEWS, 2019a), the situation remains unchanged. Fortunately for Ukraine, since 2014, the EU has been systematically

prolonging the sanctions, imposed on Russia because of aggression against Ukraine. Also, it can be stated unequivocally that the EU officials and institutions, sometimes the leaders of the most influential member states of the Union, clearly identify Russian actions as those which are contrary to international law and pose a threat to both the EU and Ukraine. To tell the truth, a weak practical response to such an activity of Kremlin is a reason to suppose that Russia's position and consequently reaction it evokes from some European politicians may be a major obstacle to Ukrainian European prospects in the future.

Additionally, an unwritten rule should be taken into account: the EU blocks integration of countries which have territorial conflicts or occupied territories. It is known that there are exceptions to each rule and in this case such exception was the accession of Cyprus in the EU in 2004 (Finance.ua, 2018; Panchenko, 2019; Zeleniuk, 2018). However, Cyprus is not Ukraine, and Turkey is not the Russian Federation, while the EU is largely dependent on the latter in the energy sphere. Thus, in the context of Russia's occupation of the Ukrainian Crimea, the ongoing Donbas conflict and the aspiration of the Kremlin to maintain status quo with regard to "near abroad", the likelihood that Brussels will take such a step towards Ukraine is not high.

Furthermore, it is worth to emphasize the current tendency that every subsequent enlargement is accompanied by stricter requirements for candidates (Panchenko, 2019), which will also complicate Ukraine's European integration progress.

Conclusion

As of autumn 2020, EU-Ukraine relations are at their highest point. Ukraine is an associate member of the Union, Ukrainian citizens can visit the Schengen countries without visas, the trade between Ukraine and the EU demonstrates a good dynamics. At the same time, there are a number of challenges and threats for further deepening of the dialogue between Brussels and Kyiv as well as for the Ukraine's potential EU membership.

The low economic performance of the Ukrainian state is an influential factor of concern for the citizens of the leading EU countries. The average EU's citizen fears that joining of Ukraine to the Union will be an additional financial burden for it. It is worth noting the experts and the EU leadership do not share the same apprehensions about Ukraine's economic situation. Obviously, this is a logical situation, because despite the significant and diverse difficulties, including the ongoing aggression on the part of Russia, Ukraine's economic growth indicators are significantly higher than the EU's economic growth. A relatively robust financial system has been formed in Ukraine; it is able to withstand existing challenges. On the whole, it can be argued that Ukraine is a poor country with the great economic potential and positive trends. At the same time, the situation with the Western Balkan

countries shows, the low economic indicators of a country is not a weighty argument for denying it membership (Jacobsen, 2005).

A large percentage of the citizens of the leading EU countries are against attracting new members to the union. The accession of 2004 and 2007 led to a significant complication of relations within the EU. On the one hand, this was a natural result of significant quantitative changes. At the same time, citizens and leaders of the countries of old Europe express dissatisfaction with the too slow approach of new members to EU standards, their unwillingness to act in accordance with the initiatives of leading European capitals. On the other hand, after the accession of Romania and Bulgaria the EU experienced several significant crises which also serve as a significant deterrent to the further increase in its membership. Accordingly, some of the countries of the union are in favor of stopping the enlargement process until the situation inside the EU stabilizes. Thus, the fatigue of enlargement can potentially be one of the biggest problems for European integration aspirations of Ukrainians. However, the fact that the EU is simultaneously negotiating prospective accession with the Western Balkans countries opens up prospects for Ukraine, that at some stage a similar window of opportunity will be opened to Ukrainians. It is only necessary to work hard to resolve the problems that Ukraine may be affected by, first of all, to fight corruption, to work on the growth of economic indicators and to wait for a propitious moment to apply for accession.

Corruption, which, according to many Ukrainian politicians and experts, is more detrimental for the Ukrainian state than Russian aggression, is identified by both the EU leadership and common citizens of its member states as one of the key challenges for Ukraine's European integration progress. However, the analysis of the situation in the relevant field gives grounds for a limited optimism. In recent years an institutional and legal framework has been formed in Ukraine, which has sufficient potential to strengthen the fight against corruption. Given the political will of the new political elites and continued efforts in the appropriate direction, the importance of this deterrent on Ukraine's path to a united Europe should be systematically diminished.

At present, the biggest challenge for Ukraine, regarding EU membership, is Russia's position. Certainly, over the past few years, the leading European capitals have opted out of the "Russia First" principle in the context of their foreign policy towards Eastern European countries. However, even after Russia's annexation of Crimea, the beginning of aggression in the Donbas and, accordingly, the Kremlin's violation of key norms of international law enshrined in the UN, OSCE, Council of Europe documents, a part of European actors, to a certain extent, takes into account the position of the Russian leadership when making decisions on Ukraine. Of particular concern is the fact that some European politicians, while understanding the threats posed by the Russian side, are ready to make concessions to Moscow.

A striking example here is the situation with the return of the Russian delegation to a full-fledged work in the PACE, despite the fact that Russia has not fulfilled any conditions by which its deputies were denied voting rights. This demonstrates readiness of certain political forces in the EU to make concessions to Russia even unilaterally, which clearly poses a threat to Ukraine's European integration prospects. From Kyiv's point of view, it is a significant success that EU members, each with their own interests in the spheres of foreign policy and foreign economic, continue to maintain the sanctions against Russia in answer to Kremlin's aggressive foreign policy in Ukraine from year to year. However, as practice shows, for some influential European players, even the outline of the long-term prospects for membership for Ukrainians is a red line that they are not ready to cross at the moment.

The annexation of Crimea and the ongoing conflict in the Donbas are other significant factors that effectively hinder Ukraine's EU membership and which are closely related to the Russian Federation. The EU is trying not to include countries that have territorial problems. Undoubtedly, Russia is well aware of this. Therefore, even if Kyiv demonstrates a significant progress in domestic transformation, Russia will still have opportunities to block Ukraine's accession into the EU.

Thus, in the current situation, Ukrainians should focus on counteracting processes that are slowing Ukraine's development and causing criticism in European capitals, promoting Ukraine among EU citizens, and waiting for a favorable moment when Russia will have limited opportunities or have no ambition to confront the Ukraine's membership in the Union.

Bibliography

BBC. (2018). +7 vid NATO. *Khto shche vysylaie rosiiskykh dyplomativ*. Retrieved from <https://www.bbc.com/ukrainian/features-43546489>

Bilban, C. & Jaeger, S. (February 2020). Sanctions against Russia: between Symbolic and Effective Foreign Policy. *IFK Monitor International*.

Biznes. (2019). *Amazon zbyraietsia buduvaty tekhnopark v Ukraini*. Retrieved from <https://business.ua/news/5817-amazon-zbiraetsya-buduvati-tekhnopark-v-ukrajini>

Bloomberg L.P. (2018). *France's Macron Wades Into the Swedish Election*. Retrieved from <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-09-02/france-s-macron-says-putin-s-dream-is-dismantling-of-europe>

Bürgernetz Dillingen e.V. (1999). *Sarajevo summit declaration of the Heads of State and Government of the participating and facilitating countries of the Stability Pact and the Principals of participating and facilitating International Organisations and Agencies and regional initiatives*. Retrieved from <http://www.bndlg.de/~wplarre/wa990730b.htm>

Cela, B. (2018). *Electronic Asset Declarations for Public Officials – two years after its launch. A panacea against corruption?* Retrieved from <http://www.ua.undp.org/content/ukraine/en/home/blog/2018/the-expectations-and-reality-of-e-declarations.html>

Cenzor.net. (2018). *Tusk: Rosiiany ne zupyniatsia ni pered chym, shchob poslabyty yevropeisku yednist.* Retrieved from <https://cenzor.net.ua/ua/n3090268>

Cenzor.net. (2019). *Rossiya gibridno raskalyvayet ES. – deputat Evroparlamenta ot Avstrii Karas.* Retrieved from https://cenzor.net.ua/news/3116738/rossiya_gibridno_raskalyvayet_es_deputat_evroparlamenta_ot_avstrii_karas

Charlish, A. & Rinke, A. (2019). *Poland, Germany contradict Macron on EU Balkan enlargement.* Retrieved from <https://www.reuters.com/article/us-eu-balkans/poland-germany-contradict-macron-on-eu-balkan-enlargement-idUSKCN1U015B>

Demir, M.A. (2020). *Ekonomik Entegrasyon Teorisi ve AB. Uluslararası İktisat Hakkında Araştırmalar.* Editor: Serkan Dilek, Nobel Publications.

Demosey, J. (2019). *Europe's Fifteenth Big Bang Enlargement Birthday.* Retrieved from <https://carnegieeurope.eu/strategieurope/79032>

Dilek, S., Özdirek, R. & Kesgingöz, H. (2019). *Kayırmacılık Kavramının İslam Ekonomisi Bağlamında İncelenmesi. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 8 (4), 3186-3210.

Duleba, A. (2017). *Integration without membership. Potential and limits of Ukraine's association with the EU.* Bratislava: Research Center of the Slovak Foreign Policy Association.

Ekonomichna pravda. (2018). *Yakoiu bude ekonomika Ukrainy cherez 5 rokov – prohnoz MVF.* Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/news/2018/09/19/640725/>

Emmott, R. (2018). *Join us at the EU table, Balkan aspirants are told.* Retrieved from <https://www.reuters.com/article/us-eu-balkans/join-us-at-the-eu-table-balkan-aspirants-are-told-idUSKBN1FP1AZ?il=0>

EURACTIV. (2017). *EU pushes Ukraine on corruption at Kyiv summit.* Retrieved from <https://www.euractiv.com/section/europe-s-east/news/eu-pushes-ukraine-on-corruption-at-kyiv-summit/>

European Commission. (2017). *Western Balkans enlargement: common destination.* Retrieved from https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/western-balkans-enlargement_en.pdf

European Commission. (2018a). *A credible enlargement perspective for and enhanced EU engagement with the Western Balkans.* Retrieved from https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/communication-credible-enlargement-perspective-western-balkans_en.pdf

European Commission. (2018b). *Strategy for the Western Balkans: EU sets out new flagship initiatives and support for the reform-driven region.* Retrieved from

https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/news_corner/news/strategy-western-balkans-eu-sets-out-new-flagship-initiatives-and-support-reform_en

European Council. (2013). *Joint statement by President of the European Council Herman Van Rompuy and President of the European Commission José Manuel Barroso on Ukraine*. Retrieved from https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/139720.pdf

European External Action Service. (2018). *Joint press statement following the 5th Association Council meeting between the EU and Ukraine*. Retrieved from https://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/55625/node/55625_en

European External Action Service. (2019). *Statement by the Spokesperson on the Russian decree enabling the simplified issuing of passports in certain areas of Ukraine's Donetsk and Luhansk regions*. Retrieved from https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/61444/statement-spokesperson-russian-decree-enabling-simplified-issuing-passports-certain-areas_en

European Parliament. (2018). *MEPs commend Ukraine's reform efforts and denounce Russian aggression*. Retrieved from <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20181205IPR20940/meps-commend-ukraine-s-reform-efforts-and-denounce-russian-aggression>

European Parliament. (2019a). *European Parliament resolution of 12 March 2019 on the state of EU-Russia political relations (2018/2158(INI))*. Retrieved from http://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2019-03-12_EN.html#sdocta23

European Parliament. (2019b). *Situation in Ukraine (debate)*. Retrieved from https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/CRE-9-2019-10-09-ITM-019_EN.html

FINBALANCE. (2019). *BRR, Total i NBT planuiut buduvaty v Ukraini vitrianyi enerhokompleks*. Retrieved from <http://finbalance.com.ua/news/BRR-Total-i-NBT-planuyut-buduvati-v-Ukrani-velikiy-vitryaniy-enerhokompleks>

Finance.ua. (2018). *Shcho Yevropa chekaie vid Ukrainy dlia chlenstva v YeS: nazvani holovni vymohy*. Retrieved from <https://news.finance.ua/ua/news-/436727/shho-yevropa-chekaye-vid-ukrayiny-dlya-chlenstva-v-yes-nazvani-golovni-vymogy>

Gayevskiy, D. (2019). *"Troyanskiy kon Putina": chto smushchayet Evrosoyuz v balkanskikh stranakh*. Retrieved from <https://baltnews.ee/authors/20190512/1017657824/troyan-putin-evrosoyuz-balkani.html>

HORDON. (2019a). *Premier-ministr Saksonii zaklykav zniaty sanktsii z RF* Retrieved from <https://gordonua.com/ukr/news/worldnews/-prem-jer-ministr-saksoniji-zaklikav-znjati-sanktsiji-z-rf-1125282.html>

HORDON. (2019b). *Ukrainski yevrobondy v yevro kupyly investory iz 25 krain svitu – Minfin.* Retrieved from <https://gordonua.com/ukr/news/money/-ukrajinski-jevrobondi-v-jevro-kupili-investori-z-25-krajin-svitu-minfin-1049895.html>

Hurak Ihor. *Rossiyskiy kontekst politiki ES v otnoshenii Ukrainy: ukrainskiy vzglyad na problemu. Wschodnioznawstwo, 2019, 205-225. – S. 216-217.*

ICTV. (2018). *Frantsiia i Nimechchyna ne pidtrymuiut vvedennia sanktsii proty RF – ZMI.* Retrieved from <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/20181128-frantsiya-i-nimechchyna-ne-pidtrymuyut-vvedennya-sanktsij-proty-rf-zmi/>

Jacobsen, H.-D. (2005). *Economic Security and the Stability Pact for South East Europe.* Retrieved from http://studienforum-berlin.de/Economic%20Security_2005.pdf

Jónsson, S. D. (2017). *European Union Enlargement Policy. The Emergence of Enlargement fatigue and Possible Future Developments.* Reykjavík: Félagsvísindasvið Háskóla Íslands.

Kalashnyk, P. (2018). *Prezydent Chekhii vystupyv za skasuvannia antyrosiiskyykh sanktsii.* Retrieved from <https://hromadske.ua/posts/prezydent-chekhii-vystupyv-za-skasuvannia-antyrosiiskyykh-sanktsii>

Khaietska, O. & Verteletskyi, M. (2018). *Analiz dynamiky VVP Ukrainy ta inshyykh krain svitu.* Retrieved from http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/1_2018/60.pdf

Khriashchevska, O. (2019). *Polityka rozshyrennia Yevropeiskoho Soiuzu v Zakhidnykh Balkanakh.* Retrieved from <https://naub.oa.edu.ua/2019/політика-розширення-європейського-с/>

Kontrakty.UA. (2018). *V ES rasskazali, skolko vydelili deneg Ukraine.* Retrieved from <http://kontrakty.ua/article/126387>

Kosatka.Media. (2019). *U Zaporizkii ODA obhovoryly budivnytstvo pershoi cherhy VES.* Retrieved from <https://kosatka.media/uk/category/vozobnovlyaemaya-energiya/news/v-zaporozhskoy-oga-obsudili-stroitelstvo-pervoy-ocheredi-ves>

Kosír, I., Slobodníková, I. & Orlická, J. (2016). *The Most Important Factors of Efficiency of Flexible Exogenous Integration to the EU on Ukrainian Example. Politické vedy, 19 (2), 177-207.*

Kuzio, T. (2016). *Ukraine between a Constrained EU and Assertive Russia. Journal of Common Market Studies, 55 (1), 103-120. DOI: 10.1111/jcms.12447*

Marchenko, Yu. (2017). *Systema ProZorro vyhrala Davos Awards.* Retrieved from <https://platfor.ma/magazine/text-sq/news/prozorro-peremogla-davos/>

Markovic Khaze, N. (2018). European Union's enlargement fatigue: Russia's and China's rise in Southeast Europe? *Australian and New Zealand Journal of European Studies*, 10 (1), 48-63.

Ministry of Finance of Ukraine. (2019). *Derzhavnyi borh Ukrainy*. Retrieved from <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/debtgov/>

Ministry of Finance of Ukraine. (2020). *Derzhavnyi borh Ukrainy*. Retrieved from <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/debtgov/>

Ministry of Foreign Affairs of Ukraine. (2008). *Joint Declaration on the EU-Ukraine Association Agreement (Paris, 9 September)*. Retrieved from <https://mfa.gov.ua/ua/page/open/id/786>

Ministry of Foreign Affairs of Ukraine. (2017). *Joint Statement by Federica Mogherini, High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy and Volodymyr Groysman, Prime Minister of Ukraine, following the 4th session of the EU-Ukraine Association Council*. Retrieved from <https://mfa.gov.ua/en/press-center/news/61765-spilyna-zajava-premjer-ministra-ukrajini-volodimira-grojsmana-i-visokogo-predstavnika-jes-iz-zakordonnih-sprav-i-bezpekovoji-politiki-federiki-mogerini-za-rezulytatami-4-go-zasidannya-radi-asociaciji-mizh-ukrajinoju-ta-jevropaeskim-sojuzom>

Mission of Ukraine to the European Union. (2020). *Statistics of trade between Ukraine and the EU*. Retrieved from <https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/en/2633-relations/torgovelno-ekonomichne-spivrobotnictvo-ukrayina-yes/pokazniki-torgovelno-ekonomichnogo-spivrobotnictva-ukrayina-yes>

Moshes, A. (December 2019). The Normandy Summit on Ukraine: no winners, no losers, to be continued. *FIIA Comment*, 1-14.

National News Agency of Ukraine. (2015). *Shcho yevropeitsi dumaiut pro Ukrainu? Infografika*. Retrieved from https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/1890740-scho-evropeytsi-dumayut-pro-ukrajinu-infografika.html

National News Agency of Ukraine. (2019a). *Hlava Natsbanku nazvav prychny zmitsnennia hryvni*. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2743175-glava-nacbanku-nazvav-pricini-zmicnenna-grivni.html>

National News Agency of Ukraine. (2019b). *KSU vyznav nekonstytutsiynym e-deklaruvannia dlia antykoruptsiinykh aktivistiv*. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2716131-ksu-viznav-nekonstitucijnim-edeklaruvanna-dla-antikorupcijnih-aktivistiv.html>

National News Agency of Ukraine. (2019c). *Ukraine gets investment for construction of one of Europe's largest wind power plants*. Retrieved from <https://www.ukrinform.net/rubric-economy/2625830-ukraine-gets-investment-for-construction-of-one-of-europes-largest-wind-power-plants.html>

National News Agency of Ukraine. (2019d). *V Ukrainu do kintsia roku zaide nyzka mizhnarodnykh brendiv*. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2737707-v-ukrainu-do-kinca-roku-zajde-nizka-miznarodnih-brendiv.html>

Obozrevatel'. (2019). *Khto holosuvav za povernennia Rosii v PARI: povnyi spysok*. Retrieved from <https://www.obozrevatel.com/ukr/abroad/htogolosuvav-za-povernennya-rosii-v-pare-povnij-spisok.htm>

O'brennan, J. (November 2013). Enlargement Fatigue and its Impact on the Enlargement Process in the Western Balkans. *The Crisis of EU Enlargement. IDEAS Special Report*, 18, 36-44.

Official Journal of the European Communities. (2014). *Association agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part*. Retrieved from [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:22014A0529\(01\)&from=en](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:22014A0529(01)&from=en)

Official website of the European Union. (2003). *Eu-Western Balkans Summit. Thessaloniki, 21 June 2003. Declaration*. Retrieved from <https://europa.eu/rapid/press-release PRES-03-163 en.htm>

Official website of the European Union. (n.d.). *Conditions for membership*. Retrieved from https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/policy/conditions-membership_en

Panchenko, Yu. (2019). *Nimetskyi deputat: My vpevneni, yakym kursom ytyme Ukraina u razi obrannia Zelenskoho*. Retrieved from <https://www.eurointegration.com.ua/interview/2019/04/18/7095315/>

President of Ukraine. (2018). *Statement following the 20th EU-Ukraine Summit, Brussels, 9 July 2018*. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/en/news/zayava-za-rezultatami-20-go-samitu-ukrayina-yes-bryussel-9-l-48590>

President of Ukraine. (2020). *Joint statement following the 22nd EU-Ukraine Summit*. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/en/news/spilna-zayava-za-pidsumkami-22-go-samitu-ukrayina-yes-64321>

PROZORRO. (2017). *General Prozorro principles*. Retrieved from <https://e-tender.ua/en/training-tenders/teoriya-zakupivel-3/zagalni-polozhennya-pro-prozorro-5>

Publications Office of the European Union. (1993). *Europe Agreement establishing an association between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Republic of Poland, of the other part*. Retrieved from <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/83db0eca-ebb4-4409-825b-28cc8d7feb9/language-en/format-PDF/source-126410612>

Publications Office of the European Union. (1994a). *Europe Agreement establishing an association between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Czech Republic, of the other part*. Retrieved from <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/9c35fcc6-e13f-4a8a-a7e8-db0fc74a2252/language-en>

- Publications Office of the European Union. (1994b). *Europe Agreement establishing an association between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Republic of Bulgaria, of the other part*. Retrieved from <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/c1c37d1f-e319-47b6-9823-bbfec6babaddd/language-en/format-PDF/source-search>
- Prokopchuk, D. (2016). *V YeS zapevnyly, shcho Brexit ne vplyne na yevrointehratsiiu krain Zakhidnykh Balkan*. Retrieved from <https://www.dw.com/uk/в-єс-запевнили-що-brexit-не-вплине-на-євроінтеграцію-країн-західних-балкан/a-19377690-0>
- Rácz, A. & Raik, K. (2018). *EU-Russia Relations in the New Putin Era Not Much Light at the End of the Tunnel. Report*. Tallinn: International Centre for Defence and Security.
- Radio Liberty. (2018). *Derzhavne biuro rozsliduvan pochalo robotu, dyrektor hovoryt pro pereshkody*. Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/news-dbr-truba/29623914.html>
- Rodomsnyi, R. (2017). *Proekt viiskovoho biudzhetu-2018: Skilky Ukraina planuie vytratyty na tekhniku i oboronu*. Retrieved from <https://www.depo.ua/ukr/war/viyskoviy-byudzhets-2018-skilki-ukrayina-vitratit-na-tehniku-i-oboronu-tablicya-20170919642417>
- Rodomsnyi, R. (2018). *Viiskovyi biudzhets-2019: Skilky Ukraina planuie vytratyty na tekhniku i oboronu*. Retrieved from <https://www.depo.ua/ukr/war/proekt-viyskovogo-byudzhetu-2019-skilki-ukrayina-planuye-vitratiti-na-tehniku-i-oboronu-tablicya-20180918839036>
- RTVI. (2019). *Frantsiya rasskazala ob otmene sanktsiy ES protiv Rossii. Eto proizoydet kogda-nibud*. Retrieved from <https://rtvi.com/noise/frantsiya-ob-otmene-sanktsiy-es-protiv-rossii-oneday/>
- Rudik, O. (2018). *Obumovlenist YeS yak rushiina sya yevropeiskoi intehratsii krain Zakhidnykh Balkan*. *Грані*, 21 (3), 102-107. DOI: 10.15421/171845
- Segodnya. (2018a). *Intervyu s frantsuzskim deputatom: Prisoyedineniye Ukrainy k ES mozhetsya sprovozirovat bolshiye poteri*. Retrieved from <https://www.segodnya.ua/politics/intervyu-s-francuzskim-deputatom-klyuch-k-okonchaniyu-voyny-v-ukraine-v-moskve-i-eto-proizoydet-uzhe-ne-pri-putine-1167802.html>
- Segodnya. (2018b). *Mogerini obyasnila, chego v ES zhdut ot Ukrainy*. Retrieved from <https://www.segodnya.ua/ukraine/mogerini-obyasnila-chego-v-es-zhdut-ot-ukrainy-1123729.html>
- Sheiko, Yu. (2019). *U YeS vidklaly pochatok perehovoriv pro vstup Pivnichnoi Makedonii ta Albanii*. Retrieved from <https://www.dw.com/uk/y-єс-відклали-початок-переговорів-про-вступ-північної-македонії-та-албанії/a-49251219>

ShoTam. (2019a). *Belhiitsi buduiut v OTH na Zhytomyrshchyni soniachnu elektrostantsiiu*. Retrieved from <https://shotam.info/bel-hiytsi-buduiut-v-oth-na-zhytomyrshchyni-soniachnu-elektrostantsiiu/>

ShoTam. (2019b). *Kanadska kompaniia vidkryla na Mykolaivshchyni potuzhnu soniachnu stantsiiu*. Retrieved from <https://shotam.info/kanads-ka-kompaniia-vidkryla-na-mykolaivshchyni-potuzhnu-soniachnu-stantsiiu/>

Shymonov, Ya. (2019). *Chomu Rosiia povertaietsia u PARIe*. 2019. Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/30018755.html>

Simonov, L. M. & Pascariu, G. C. (2019). A Critique to EU's (Lack of) Strategy towards Russia. *Politické vedy*, 22 (2), 137-158. <http://doi.org/10.24040/politickevedy.2019.22.2.137-158>

Slovo i Dilo. (2018). *Borotba z koruptsiieiu: yak stvoriuvayis novi pravookhoronni ta antykoruptsiini orhany*. Retrieved from <https://www.slovoidilo.ua/2018/02/23/infografika/polityka/borotba-korupczyeyu-yak-stvoryuvayis-novi-pravooxoronni-ta-antykorpucziyni-orhany>

Slovo i Dilo. (2019). *Banky Ukrainy zbilshyly prybutok maizhe vchetvero*. Retrieved from <https://www.slovoidilo.ua/2019/08/22/novyna/finansy/banky-ukrayiny-zbilshyly-prybutok-majzhe-vchetvero>

Sylina, T. (2017). *Khto y chomu chekaie/ne chekaie Ukrainu v YeS i NATO?* Retrieved from <https://dt.ua/internal/vidlunnya-nashih-sprav-254256.html>

Szołucha, A. (2010). The EU and Enlargement Fatigue: Why has the European Union not been able to counter enlargement fatigue? *Journal of Contemporary European Research*. Volume 6, Issue 1. Retrieved from <http://www.jcer.net/ojs/index.php/jcer/article/view/.../>

Terminal. (2019). *Frantsuzskaya Total postroit v Ukraine vetrovoy park*. Retrieved from <http://oilreview.kiev.ua/2019/01/24/francuzskaya-total-postroit-v-ukraine-vetrovoj-park/>

Tryhub, P. (2010). Pytannia yevropeiskoi ta yevroatlantychnoi intehratsii Ukrainy u period svitovoi ekonomichnoi kryza (2008–2010 rr.). *Чорноморський лімонис*, 1, 56-64.

Volyn24. (2019). *Ukraina- naibidnishakraina Yevropy:dani Svitovoho banku*.

Retrieved from <https://www.volyn24.com/news/156060-ukraina-naibidnisha-kraina-ievropy-dani-svitovogo-banku>

UA.NEWS. (2019a). «Moy drug Putin»: Italiya namerena otmenit sanktsii ES protiv Rossii. Retrieved from <https://ua.news/ru/mij-drug-putin-italiya-zbyrayetsya-skasuvaty-sanktsiyi-yes-proty-rosiyi/>

UA.NEWS. (2019b). *Ukraina zbilshyla obsiah torhivli z YeS bilshe, nizh u pivtora razy*. Retrieved from <https://ua.news/ua/ukrayina-zbilshyla-obsyag-torgivli-z-yes-bilshe-nizh-v-pivtora-razy/>

Umland, A. (November 2019). Why Kyiv's Confrontation with Moscow in Eastern Ukraine Will Continue without an EU Policy Change. *Harvard international review*, 1-4.

Umland, A. (Spring 2020). Can Germany Become a Major Ally of Ukraine? Counterintuitive Deliberations on a Coming Partnership between Kyiv and Berlin. *WORLD AFFAIRS*, 74-89. DOI: 10.1177/0043820020906371

UNIAN. (2018). *Prozorro pidrakhuvava ekonomiiu biudzhethnykh hroshei vid vykorystannia systemy – 50 miliardiv*. Retrieved from <https://www.unian.ua/economics/finance/10137383-prozorro-pidrahuvava-ekonomiyu-byudzhethnih-groshey-vid-vikoristannya-sistemi-50-milyardiv.html>

UNIAN. (2019). *Ukraina v naiblyzhchi try roky zaplatyt za borhamy \$15 miliardiv – ekspert*. Retrieved from <https://www.unian.ua/economics/finance/10552950-ukrajina-v-nayblizhchi-tri-roki-zaplatit-za-borgami-15-milyardiv-ekspert.html>

Vysokyi Zamok. (2016). *Systema Prozorro vyznana naikrashchoiu v sviti u sferi zakupivel*. Accessible online: <https://wz.lviv.ua/news/171625-systema-prozorro-vyznana-naikrashchoiu-v-sviti-u-sferi-zakupivel>

World Bank Group. (2019). *Gross domestic product 2018, PPP*. Retrieved from https://databank.worldbank.org/data/download/GDP_PPP.pdf

World Bank Group. (2020a). *GDP growth (annual %) – European Union*. Retrieved from <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=EU>

World Bank Group. (2020b). *GDP growth (annual %) – Ukraine*. Retrieved from <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=UA>

Zeleniuk, K. (2018). *Nove rozshyrennia: kto mozhe popovnyty riady YeS do 2025 roku, i chomu v spysku nemaie Ukrainy*. Retrieved from <https://ukr.segodnya.ua/world/europe/ocherednoe-rasshirenie-kto-mozhet-popolnit-ryady-es-do-2025-goda-i-pochemu-v-etom-spiske-net-ukrainy--1112453.html>

Zerkalo nedeli. Ukraina. (2019). *Bilshist zhyteliv Donbasu, yaki otrymaly hromadianstvo RF, vzhe identyfikovali – Matios*. Retrieved from <https://dt.ua/UKRAINE/bilshist-zhyteliv-donbasu-yaki-otrimali-gromadyanstvo-rf-vzhe-identifikuvali-matios-319406.html>

112 Ukraina. (2019). *Huchni zaiavy, ale bez spilnoi deklaratsii: Yak mynuv KhIKh samit Ukraina – YeS*. Retrieved from <https://ua.112.ua/polityka/huchni-zaiavy-ale-bez-spilnoi-deklaratsii-yak-proishov-19-i-samit-ukraina-yes-401046.html>

5 kanal. (2018). *Tusk: Yevropa zalyshytsia odnostainoiu v pidtrymtsi Ukrainy*. Retrieved from <https://www.5.ua/svit/tusk-yevropa-zalyshytsia-odnostainoiu-v-pidtrymtsi-ukrainy-181903.html>

[itobiad], 2021, 10 (1): 801-818.

**Kriz İletişiminde Sosyal Medya: Koronavirüs Krizinde Fahrettin
Koca'nın Twitter Kullanımı**

Social Media In Crisis Communication: Fahrettin Koca's Use Of
Twitter In The Coronavirus Crisis

Adem SARI

**Yüksek Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Graduate Student, Sakarya University, Graduate School of Social Sciences
adeemsari1@gmail.com / ORCID: 0000-0002-1868-0492**

Mustafa ÖZTUNÇ

**Dr. Öğretim Üyesi, Sakarya Üniversitesi, İletişim Fakültesi
Asst.Prof., Sakarya University, Faculty of Communication
oztunc@sakarya.edu.tr / ORCID: 0000-0003-3125-1120**

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 31.10.2020
Kabul Tarihi / Accepted : 15.02.2021
Yayın Tarihi / Published : 25.03.2021
Yayın Sezonu : Ocak-Şubat-Mart
Pub Date Season : January-February-March

Atıf/Cite as: Sarı, A , Öztunç, M . (2021). Kriz İletişiminde Sosyal Medya: Koronavirüs Krizinde Fahrettin Koca'nın Twitter Kullanımı . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 10 (1) , 801-818 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/60435/817698>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Kriz İletişiminde Sosyal Medya: Koronavirüs Krizinde Fahrettin Koca'nın Twitter Kullanımı

Öz

Sosyal medya günlük hayatımızın birçok alanında yoğun bir şekilde kullanılmaktadır. İçerisinde milyonlarca kullanıcıyı barındırması sosyal medyanın önemli bir iletişim aracı olarak görülmesini sağlamaktadır. Günümüz bilişim çağında sosyal medyada paylaşılan bir içerik saniyeler içinde kullanıcılar tarafından etkileşim alırken kitleler üzerinde büyük bir etki yaratmaktadır. Sosyal medya, yalnızca bireylerin değil devlet kurumları tarafından da, geleneksel medyanın yanı sıra sıklıkla kullanılan bir mecra haline gelmiştir. Kurum veya yetkili kişiler özellikle kriz durumlarında en kısa sürede daha büyük kitleye ulaşmak için sosyal medyayı kullanmaktadır. Bu çalışmanın amacı sosyal medyanın bir iletişim aracı olarak kriz durumlarında kitleye ne denli etki ettiğini ortaya koymaktır. Çalışmada Covid-19 kriz sürecinde Sağlık Bakanı Fahrettin Koca'nın bireylere ulaşmak için sosyal medyayı ne şekilde kullandığı örneklem olarak seçilmiştir. Çalışmada yayımlanan içeriklerin etkileşim sayıları analiz edilerek kriz iletişiminde sosyal medyanın önemini belirlemesine çalışılmıştır. Marshall McLuhan tarafından geliştirilen Medya Ekolojisi teorisi çalışmanın temel kuramsal yaklaşımıdır. Bu bağlamda Koronavirüs Krizi'nde T.C. Sağlık Bakanı Fahrettin Koca'nın, Türkiye'de ilk vakanın görüldüğü günden önceki ve sonraki bir haftalık süreçte; (4-18 Mart 2020) resmi Twitter hesabında Koronavirüs ile ilgili yayımladığı paylaşımlar içerik analizi yöntemi ile incelenmiştir. Çalışmada elde edilen bulgulara göre Koca'nın sosyal medyayı; yaşanan gelişmeleri aktarmada, salgına karşı alınabilecek önlemleri açıklamada ve vatandaşların kaygısını azaltacak bilgilendirici enformasyonu hedef kitleye ulaştırmada, kriz iletişim aracı olarak kullandığı görülmektedir. Koronavirüs sürecinde gerçekleştirilen paylaşımların etkileşim durumları ele alındığında atılan tweetlerin toplum üzerinde büyük bir etki yarattığı ve paylaşılan içeriklerle bireylerin katılımları arasındaki ilişkinin paralel gittiği, bu bağlamda ilk koronavirüs vakası görülene dek hem paylaşımların azlığı hem de toplumun paylaşımlara olan katılımlarının; vaka sonrasındaki rakamlarla arasında önemli bir fark olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Medya, Kriz İletişimi, Kovid-19, Salgın, Yeni Medya

Social Media In Crisis Communication: Fahrettin Koca's Use Of Twitter In The Coronavirus Crisis

Abstract

Social media is used extensively in many areas of our daily life. The fact that it contains millions of users enables social media to be seen as an important

Kriz İletişiminde Sosyal Medya: Koronavirüs Krizinde Fahrettin Koca'nın Twitter Kullanımı

communication tool. In today's information age, a content shared on social media has a great impact on the masses while receiving interaction by users within seconds. Social media has become a frequently used medium, not only by individuals but also by state institutions, alongside traditional media. Institutions or authorized persons use social media to reach a larger audience as soon as possible, especially in crisis situations. The aim of this study is to reveal how social media as a communication tool affects the masses in crisis situations. In the study, how the Minister of Health Fahrettin Koca used social media to reach individuals during the Covid-19 crisis process was selected as the sample. In the study, it was tried to determine the importance of social media in crisis communication by analyzing the interaction numbers of the content published. Media Ecology theory developed by Marshall McLuhan is the basic theoretical approach to the study. In this context, in the Coronavirus Crisis, T.C. Health Minister Fahrettin husband, the previous and next week period in the day when the first cases seen in Turkey; (4-18 March 2020) The shares he published on the official Twitter account about the Coronavirus were analyzed by content analysis method. According to the findings of the study, Husband's social media; It is seen that it is used as a crisis communication tool in conveying the developments experienced, explaining the measures that can be taken against the epidemic, and conveying informative information that will reduce the anxiety of citizens to the target audience. Considering the interaction situations of the posts made during the coronavirus process, the tweets posted have a great impact on the society and the relationship between the shared content and the participation of individuals goes parallel. In this context, both the scarcity of sharing and the participation of the society in the posts; there saw to be a significant difference between the numbers after the case.

Keywords: Social Media, Crisis Communication, Covid-19, Outbreak, New Media

Giriş

Günümüz teknolojisinde ardı ardına gerçekleşen yenilikler birçok alanda olduğu gibi iletişim alanında da kendini göstermektedir. İletişim teknolojisindeki bu gelişmelere paralel olarak gelişen sosyal medya araçları bireylerin günlük yaşamlarında önemli bir yer tutmaktadır (Kahraman,2010).

Bireylerin gündemi takip etmek, haberleşmek, günlük ritüellerini gerçekleştirmek için kullandığı sosyal medyada yayımlanan bir içerik milyonlarca kullanıcıya ulaşmakta ve büyük bir kitle yaratmaktadır (Dağıtmaç, 2015).

Web 2.0 teknolojisiyle birlikte büyük bir dönüşüm geçiren medyanın; katılım, etkileşimsellik, açıklık ve bağlantısallık gibi özellikleriyle birlikte birey geleneksel medyanın aksine günün tüm zaman dilimlerinde sosyal

medyayı aktif olarak kullanabilmekte, katılımcı olarak katılabilmektedir (Gürsakar, 2009; Tuncer, 2014). Sosyal medya bireylere; bilgiye erişimde kolaylık sağlamanın yanı sıra erişimlerinde maliyetlerinin düşük olması, diğer kullanıcılarla etkileşim kurabilme (Çoklar, 2010) gibi avantajlar sağlması nedeniyle sadece bireylerin değil kurumlar tarafından da kullanılan bir iletişim aracı haline gelmiştir.

Günümüz yaşam ihtiyaçlarının birçoğu dijital uygulamalar aracılığıyla gerçekleştirilmektedir (Düvenci, 2012). Dijital araçların bu denli herkesin elinde veya cebinde olması sosyal medya araçlarının günbegün çoğalmasına ve bireylerin kullanımına sunulmasına neden olmaktadır. Sosyal medya uygulamalarının içinde barındırdığı bu büyük kitle, geleneksel medya yayıncılığının yeni medyada da yapılmasına olanak sağlamaktadır. Bireylerin yanı sıra birçok devlet kurumları veya kuruluşlarında geleneksel yayım stratejilerinin yeni medyaya yönelik değişmekte olduğunu sosyal medyadaki kitleye ulaşmaya çalıştıkları söylenebilmektedir.

Geleneksel medyanın aksine paylaşılan bir içeriğin kitle tarafından geri dönüşü yeni medyada daha hızlı olabilmekte, kamuoyunun tepkisi anında öğrenilebilmektedir (Tuncer, 2014). Yeni medya öncesi kitle iletişim araçlarınınca yayınlanan içeriklerin toplum üzerine yaptığı etkinin hızlı bir şekilde analizinin yapılamaması; medya şirketleri, devlet kurumları vb.. gibi kuruluşların yeni medya ortamlarına geçişlerin önü hızlı bir şekilde açılmaktadır. Sosyal medyanın her an paylaşımına elverişli olması, ciddi boyutlarda etkileşim sağlması devlet kurumlarına bu yönden ciddi avantajlar sağlamaktadır (Bostancı, 2019). Ayrıca sosyal medya ortamları etkili bir şekilde kullanıldığında şeffaflığa ve yayımlanan içeriklerin bireylerin üzerinde daha fazla etkisi olabilmektedir. Bu bağlamda sosyal medya araçlarının kullanımının ülkemizde ciddi boyutlara ulaşması; devlet kurumlarının da bu platformlarda yer almasını gerekli kılmıştır.

Sosyal medya özellikle kriz durumlarında devlet kurumları veya yetkili kişilerce yoğun bir şekilde kullanılan önemli bir iletişim aracı olmaktadır. Kriz yöneticileri bu süreçte gerek mesajlarla gerekse videolar aracılığıyla bireylere ulaşmakta, oluşabilecek problemlere karşı onları bilgilendirmektedir. Etkileşimin yüksek oranda gerçekleştiği sosyal medya ortamlarında bireyler bu içeriklere anında yorum ve beğeni yapabilmekte, izleyebilmekte veya içeriği tekrar paylaşabilmektedir. Bireyler bu sayede geleneksel medyanın aksine sosyal medya platformlarında katılımcı olarak yer alabilmektedir. Çalışmada ise sosyal medyanın bir iletişim aracı olarak kriz durumlarında kitleye ne denli etki ettiğini ve kriz yöneticilerinin bireylere ulaşmak için sosyal medyayı ne şekilde kullandıklarını ve bu kullanımlar sonucunda yayımlanan içeriklerin etkileşim sayıları analiz edilerek, kriz iletişiminde sosyal medyanın öneminin belirlenmesi amaçlanmaktadır.

Sosyal Medya

Günümüz teknolojisiyle paralel olarak gelişen ve her geçen gün gelişmeye de devam eden sosyal medya kavramı üzerine sabit bir tanım bulunmamakla birlikte birçok yazar tarafından tanımları yapılmaktadır. Dağıtmaç (2015:33) sosyal medyayı, bireylerin topluluklar kurarak etkileşim içine girdikleri ve orada sosyalleşme fırsatı buldukları birer sosyal araç olarak tanımlamaktadır. Sosyal medyanın, kullanıcıların gündelik yaşamlarındaki sosyal ihtiyaçlarına etkileşim biçimiyle karşılık vermesi; onu bireylerin yaşamlarının tam ortasında yer alan bir aygıt haline getirmiştir (Hazar, 2011:153-154). Kaplan ve Haenlein (2010:64)'de bireylerin içerik oluşturarak ve bu içerikleri yayımlamalarına olanak sağlayan sosyal medyayı teknoloji tabanlı uygulamalar olarak isimlendirmektedir. Bode (2006:24) ise sosyal medyayı insanların birbirleriyle içerik paylaşabildiği ve siyasi bilgilerin yeni bir şekilde aktarılmasına olanak tanıyan bir mekân olarak tanımlamaktadır. Sosyal medya, geleneksel medyanın yanında muazzam bir şekilde ortaya çıkan yeni bir iletişim ortamı olarak görülmektedir (Kietzmann vd. 2011:241).

Günümüz bilişim çağında oldukça popüler hâle gelen sosyal medya araçları, bireylerin anlık olarak haberlere ulaşmak, görüş ve düşüncelerini açıklamak için giriş yaptığı sosyal ağlardır (Park vd. 2012:282). Sosyal medyanın teknolojinin gelişmesiyle sadece ticari ya da eğlence amaçlı olarak kullanılan bir mecra olmanın yanı sıra, kamu kurumlarının ve gündelik olaylardan haberdar olmak isteyen bireylerin kullanımına açılmaya başlamıştır (Erkek, 2016). Kamu kurumlarının sosyal medya teknolojilerini etkili bir şekilde kullanmaları; devlet ile yurttaş arasındaki iletişimin doğrudan gerçekleşmesine, yapılan paylaşımların bireyler üzerinde daha etkili olmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla devlet kurumlarının önemli süreçlerde kamuoyunu bilgilendirmek amacıyla sosyal medya kanallarını kullanmakta, vatandaşlara etkili ve verimli bilgiler sunmaktadır (Mergel, 2013).

"Wearesocial" tarafından yayınlanan rapora göre 7,75 milyar olan Dünya nüfusunun 4,54 milyarı internet kullanmaktadır. Bu nüfusun 3,80 milyarı aktif olarak sosyal medya platformlarını kullanmaktadır. Bu rakamlar Dünya nüfusunun %59'na karşılık gelmektedir. Yine Dünya nüfusunun 3,75 milyarı mobil araçlarından sosyal medyaya erişmektedir. Dünya genelinde Ocak 2020 itibarıyla Facebook'ta 1,95 milyar, Twitter'da ise 339,6 milyon aktif kullanıcı bulunmaktadır. Aynı raporda Instagram'da 928,5 milyon, Youtube'da ise 2 milyar aktif kullanıcı olduğu görülmektedir (<https://wearesocial.com/digital>

2020, Erişim: 16.04.2020). Diğer bir deyişle, sosyal medya platformları olarak; Facebook, Twitter, Instagram ve Youtube ön plana çıkmaktadır.

Türkiye'deki sosyal medya kullanıcı sayılarına bakıldığında ise Türkiye'nin teknolojik gelişmelere hızlı bir şekilde uyum sağladığı söylenebilmektedir. Ocak 2020'de yayınlanan rapora bakılacak olursa, 83,88 milyon olan Türkiye

nüfusunun 62,07 milyonu aktif internet kullanıcısı konumundadır. 54 milyon kişi ise aktif olarak sosyal medya platformlarında yer almaktayken, kullanıcıların en fazla tercih ettiği sosyal medya platformları ise Youtube, Facebook, WhatsApp, Facebook, Twitter ve Instagram olduğu görülmektedir (<https://wearesocial.com/digital-2020>, Erişim: 16.04.2020).

Twitter

Twitter, Jack Dorsey ve diğer üç teknoloji girişimcisi arkadaşı tarafından 2006 yılında kurulmuştur. Mikroblog sitesi olarak 2006 yılında kurulan Twitter, kullanıcılarına anlık düşüncelerini, güncel konular hakkındaki fikirlerini vb. 140 karakterle sınırlandırarak paylaşımlarını diğer bir deyişle 'tweet' atmalarını sağlamaktadır (Marwick ve Boyd, 2011:141-142). Kullanıcı paylaşımlarında 140 kelime ile sınırlı tuttuğu bu sınırlama, 2017 yılı itibariyle 280 kelimeye çıkartılmıştır. Kullanıcılara blog yazma ve anlık mesaj deneyimi sunmasıyla önemli bir araç haline gelen Twitter, kuruluşunun ardından üç sene içerisinde iş dünyası için de gerekli bir araç olmuştur (Morris, 2010:7). Ayrıca iş dünyasının yanı sıra hemen hemen tüm devlet kurumları ve bakanların hedef kitleleriyle temas kurmak için bu ortamları tercih ettikleri görülmektedir. Öte yandan mikroblog mantığıyla çalışan Twitter, kullanıcılarına bir nevi yakınlarıyla sürekli iletişim halinde kalmalarına, fotoğraf, video, bağlantı ve mesaj içeren ve "tweet" adı verilen paylaşımlar gerçekleştirilmelerine olanak sunmaktadır.

Twitter'da kullanıcılar ilgi alanlarına göre etiketler üzerinden paylaşım gerçekleştirebilmekte ve bu sayede aynı ya da benzer ilgi alanına sahip topluluk oluşumları meydana gelmektedir (Karabulut ve Küçüksille, 2018: 18). Dağıtmaç'ın da (2019) belirttiği üzere Twitter, aynı konuyu ilgilendiren paylaşımları "#" işaretiyle simgelenen ve "Hashtag" adıyla da bilinen etiketler altında sınıflandırmaktadır. Böylelikle kullanıcılar aynı düşünceye sahip diğer kullanıcılar ile ortak bir paylaşım alanı içerisinde bulunabilmekte, beğeni, yorum ve retweet gibi tepkilerle etkileşim içerisine girebilmektedir.

Kriz İletişimi

İletişim, daha önceki çağlarda olduğu gibi günümüzde de bireyin en önemli yaşam unsurlarından biri olmuş, olmaya da devam etmektedir. Bireylerin birbirleriyle olan iletişimleri bazı durumlarda çok büyük önem arz edebilmektedir. İletişim; doğal afetler, salgın hastalıklar, savaşlar gibi ciddi boyutlara ulaşan kriz dönemlerinde sürecin seyrinde büyük bir faktör olabilmektedir. Kriz sürecinin kontrol altına alınmasında her ne kadar etkili olan iletişim; bilinçsiz veya hatalı kullanımlarda büyük problemlere yol açmaktadır. Bu bağlamda kriz iletişiminde hedef kitleye etkili bir şekilde ulaşılması çok önemli olmaktadır.

Kriz iletişimi, temel olarak sürecin kontrol altında tutulabilmesi için; krize yönelik çözümlerin üretilmesi, krizin bütün süreçlerine hazırlık yapılması ve yaşanan gelişmelerin vatandaşla paylaşılması gibi konuları kapsamaktadır

Kriz İletişiminde Sosyal Medya: Koronavirüs Krizinde Fahrettin Koca'nın Twitter Kullanımı (Bayraktar, 2013). Kriz sürecinde hedef kitleye en uygun iletişim aracıyla ve en uygun mesajlarla ulaştırılması kriz iletişiminin bir gerekliliği sayılmaktadır (Suher, 2013). Kriz iletişiminin hedef kitleye yönelik bilgilendirici bir işleviyle birlikte bu mesajların bireylere etki ederek olası bir tehdide karşı önlemler almalarını sağlarken; kriz yöneticileri kriz iletişimiyle beraber içinde buldukları durumla ilgili bilgiler vererek vatandaşların belirsizliğini ortadan kaldırarak kaygılarını azaltmaktadır (Coombs, 2015; Spence vd. 2007).

Sosyal Medya ve Kriz İletişimi

Teknolojinin gelişmesiyle birlikte bireylerin yaşamlarında önemli bir yer kaplayan sosyal medya; Facebook, Twitter, Instagram ve YouTube gibi birçok platformu kapsamaktadır. Gün geçtikçe önemi artan sosyal medya, birçok kuruluşun hızlı bir şekilde kullanmaya başladığı mecra hâline gelmiştir. Jensen (2014:7), kriz durumunda bireylere sosyal medya aracılığı ile güvenilir ve doğru bilgiler vermenin kuruluşlar için önemli olduğunu; bilginin bu mecralarda çok hızlı bir şekilde yayıldığını ve hedef kitleye daha kolay ulaştığını belirtmektedir. Dolayısıyla yeni medya araçları kurum ve kuruluşlar tarafından etkili bir şekilde kullanıldığında kriz iletişimde önemli birer iletişim araçları olabilmektedir. Öyle ki günümüz dünyasında kriz iletişimiyle sosyal medya platformlarının ayrı düşünülmemeyeceği gibi; internet, gerek krizlerin patladığı, gerekse krizlerin önlendiği yer olarak kriz iletişiminin tam kalbine oturmuş durumdadır (Aslan, 2015:16). Kurumların karşı karşıya kaldığı kriz dönemlerinde sosyal medya platformlarıyla birlikte sıkı ilişkiler içine girerek, kısa sürede daha geniş kitleye ulaşmaya çalıştıkları söylenilebilmektedir. Böylece kuruluşlar, krizle ilgili anlatmak istediklerini kamuoyuna iletebilme olanağını elde etmiş olurlar (Perry vd. 2003:227).

Kriz sürecinde bireylere doğru enformasyonun sağlanması büyük önem arz etmektedir. Bu bağlamda sosyal medya platformlarının enformasyonun yenilenip tazeliğinin korunmasında fonksiyonel bir görev üstlenmesi nedeniyle kriz sürecinde en doğru enformasyonun mevcut olduğu yer olabilmektedir. Bilgilerin her an yenilenmesi, sosyal medyayı hem basının hem de toplumun arayışlarına yanıt veren bir mecra haline getirmiştir. Dolayısıyla sosyal medya platformları kurumlar tarafından etkili bir şekilde kullanıldığında kriz iletişimde önemli bir iletişim aracı olabilmektedir.

Araştırmanın Kuramsal Temeli

Araştırma konusu ile Medya Ekolojisi kuramı ilişkilidir. Bu kuram Marshall McLuhan tarafından 1960 yılında önerilmiş olsa da resmi olarak 1962 yılında tanıtılmıştır. Teknolojiyle beraber gelişen medya ve iletişim sistemlerinin bireylerin üzerindeki etkisini ve değişimlerini inceleyen Medya Ekolojisi kuramının temel odak noktasını, medya ile bireyler arasındaki ilişkiler oluşturmaktadır (M. Varol ve E. Varol, 2019). Scolari (2012) medya ekolojisi teorisini, medyanın, bireylerin algılarını yöneterek davranışlarını nasıl etkilediğini inceleyen bir yaklaşım olarak tanımlamaktadır. Başka bir deyişle

bu teori, bireylere medya aracılığıyla iletilen mesajların düşüncelerini nasıl değiştirdiğini sorgulamaktadır. Odyakmaz (2005:183) ise Medya ekolojisi kavramını, teknolojik gelişmelere bağlı olarak bireylerin günlük yaşam ilişkilerinin değişmesinde bilgi formlarının etkisini inceleyen bir medya çalışması olarak tanımlamaktadır. Medya ekolojisi teorisi, medyanın; günlük hayatta ne kadar yer kapladığını, insanların kararlarını ve davranışlarını nasıl etkilediğini ve bireylerin medyayı enformasyon ihtiyaçlarını gidermede bir araç olarak görüp görmediklerini sorgulayan bir yaklaşımdır (Laskowska ve Marcyński, 2019).

Medya ekolojisi kuramına göre, mesajların oluşturulduğu ve iletildiği ortam, bireylerin üzerinde daha etkili olmaktadır McLuhan'ın (1962), "Araç, mesajdır" görüşü ile medya araçlarının topluma olan etkisi ortaya çıkmaktadır. Bu doğrultuda medya ekolojisi teorisinin birey ile medya odaklı varsayımlarını Medya Ekoloji Derneği (2000), şöyle belirtmektedir:

1. Toplumdaki her davranış medya tarafından şekillendirilmektedir.
2. Medya, bireylerin düşünce yapılarını etkilemekte ve düzeltmektedir.
3. Dünya toplumunda gerçekleşen her eylem medya ile desteklenmektedir.
4. Medya araçları dünyayı küresel bir çatı altında toplamaktadır.

Medya ekolojisi teorisi varsayımları bağlamında denilebilir ki günümüz sosyal medyası, toplumlar üzerinde büyük bir etki yaratabilmekte, bireylerin davranışlarını düzenleyip şekillendirebilmekte ve yoğun kullanımı ile birlikte dünya toplumunu küresel bir boyutta buluşturabilmektedir. Scolari (2012)'nin de belirttiği gibi geleneksel medya araçları gibi sosyal medya da bireylerin algılarını yöneterek, düşünce yapılarını etkilemektedir. Nitekim sosyal medya platformları, geleneksel medyanın aksine her an kullanıma açık ve karşılıklı etkileşim içine girilebilir olması, bireylerin üzerinde kurulan etkiyi daha fazla arttırmaktadır. Bu araştırmada da, medya ekolojisi teorisinin yukarıdaki ilkeleri temel alınarak sosyal medyanın, olağandışı gerçekleşen kriz gibi durumlarda toplum üzerindeki etkisini ve bireyleri tek bir çatı altında toplayarak ne denli bir iletişim aracı olduğu incelenmiştir.

Yöntem

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın amacı sosyal medyanın bir iletişim aracı olarak kriz durumlarında kitleye ne denli etki ettiğini ve kriz sürecinde Fahrettin Koca'nın bireylere ulaşmak için sosyal medyayı ne şekilde kullandığını ortaya çıkarmaktır. Çalışmada ayrıca yayımlanan içeriklerin etkileşim sayıları içerik analizi tekniği kullanılarak kriz iletişimde sosyal medyanın öneminin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Araştırmada, günümüz toplumunda kullanımı giderek yaygınlaşan sosyal medya platformlarının kriz dönemlerinde ne denli etkili bir iletişim aracı olduğunu incelenmesi ve

Kriz İletişiminde Sosyal Medya: Koronavirüs Krizinde Fahrettin Koca'nın Twitter Kullanımı
bireylerin kriz süreçlerindeki katılımlarının sorgulanması önemli görülmektedir.

Araştırma Soruları

Araştırma Sorusu 1: Sosyal medyanın kriz durumlarında kitleye ne denli bir etkisi bulunmaktadır?

Araştırma Sorusu 2: Kriz yöneticileri hedef kitleye ulaşmak için sosyal medyayı nasıl kullanmaktadır?

Araştırma Sorusu 3: Kriz öncesinde, anında ve sonrasında yapılan paylaşımlar ile bireylerin katılımı arasında nasıl bir ilişki vardır?

Araştırmanın Yöntemi ve Verilerin Toplanması

Bu çalışmada kullanılan yöntem betimsel araştırma yöntemidir. Teknik olarak ise içerik analizine başvurulmuştur. Betimsel araştırma yönteminde; olay, tüm boyutlarıyla analiz edilerek, yorumlanmakta ve ortaya konulmaktadır (Şimsek, 2015). Böylelikle yaşanan olayların mevcut durumunun ve olay ile kavramlar arası ilişkilerin daha iyi anlaşılabilir olması sağlanmış olmaktadır.

Bu çalışmada, bilimsel yöntemin özelliklerinden yararlanılarak sosyal medya kavramı, sosyal medya kullanımı, sosyal medya ve kriz iletişimi ilişkisi gibi kuramsal bilgilerin verildiği bölümlere ilişkin olarak literatür taraması gerçekleştirilmiştir. T.C. Sağlık Bakanı Fahrettin Koca'nın Resmi Twitter hesabında koronavirüse yönelik paylaşımlarının kitleye etkisini ve sosyal medyanın bu süreçte önemini belirlemek için içerik analizi tekniği kullanılmıştır. Twitter hesabından 4-18 Mart 2020 tarihleri arasında yayımladığı tüm paylaşımlar gün gün taranarak verilere ulaşılmıştır.

Veri toplama aracı olarak Fahrettin Koca'nın Twitter'da Türkiye'de ilk koronavirüs vakasının görüldüğü günden önceki ve sonraki bir haftalık süreçte; (4-18 Mart 2020) yayımladığı tweetler verilerin toplanmasında kaynak oluşturmuştur. Fahrettin Koca'nın Twitter hesabında yer alan koronavirüse yönelik paylaşımları tek tek analiz edilmiştir.

Bulgular ve Yorum

Fahrettin Koca'nın Twitter hesabında 4-18 Mart 2020 tarihleri arasında yayımlanan 52 adet direkt koronavirüse yönelik tweetler ayrı ayrı incelenmiş ve toplamlar üzerinden yorumlanmıştır.

Tablo 1: Fahrettin Koca'nın Koronavirüse Yönelik Paylaşım Sayıları (4-10 Mart 2020)

Günler	Paylaşım	Yüzdellik
4 Mart	0	0
5 Mart	4	7,7
6 Mart	3	5,8

7 Mart	1	2
8 Mart	1	2
9 Mart	4	7,7
10 Mart	6	11,5
Toplam	19	36,5

Koronavirüs vakasının görüldüğü ilk günden önceki bir haftalık (4-10 Mart 2020) süreçte Fahrettin Koca'nın Twitter hesabında koronavirüse yönelik toplam 19 adet tweet yer almaktadır. Tabloya baktığımızda belirtilen tarihler arasında koronavirüse yönelik tweetlerin en fazla % 11,5 (6) oranı ile 10 Mart'ta atılmıştır. Bu günü sırasıyla % 7,7 (4) oranıyla 5 Mart ve 9 Mart, % 5,8 (3) oranı ile 6 Mart ve % 2 (1) oranıyla 7 Mart ve 8 Mart tarihlerinde atılmıştır. Bu tarih aralığında atılan tweetler genel tablonun % 36,5 (19)'ini oluşturmaktadır.

Tablo 2: Fahrettin Koca'nın Koronavirüse Yönelik Paylaşım Sayıları (11 Mart 2020)

Günler	Paylaşım	Yüzdellik
11 Mart	7	13,5
Toplam	7	13,5

Koronavirüs vakasının görüldüğü ilk gün (11 Mart 2020) Fahrettin Koca Twitter hesabında koronavirüse yönelik toplam 7 adet tweet atmıştır. Bu tarih aralığında atılan tweetler genel tablonun % 13,5 (7)'ini oluşturmaktadır.

Tablo 3: Fahrettin Koca'nın Koronavirüse Yönelik Paylaşım Sayıları (12-18 Mart 2020)

Günler	Paylaşım	Yüzdellik
12 Mart	2	4
13 Mart	3	5,8
14 Mart	8	15,4
15 Mart	2	4
16 Mart	5	9,6
17 Mart	3	5,8
18 Mart	3	5,8
Toplam	26	50

Kriz İletişiminde Sosyal Medya: Koronavirüs Krizinde Fahrettin Koca'nın Twitter Kullanımı

Koronavirüs vakasının görüldüğü ilk günden sonraki bir haftalık (12-18 Mart 2020) süreçte Fahrettin Koca'nın Twitter hesabında koronavirüse yönelik toplam 26 adet tweet yer almaktadır. Yukarıdaki tabloya baktığımızda belirtilen tarihler arasında koronavirüse yönelik tweetlerin en fazla % 15,4 (8) oranı ile 14 Mart'ta atılmıştır. Bu günü sırasıyla % 9,6 (5) oranıyla 16 Mart, % 5,8 (3) oranı ile 13 Mart, 17 Mart ve 18 Mart, % 4 (2) oranıyla 12 Mart ve 15 Mart tarihlerinde atılmıştır. Bu tarih aralığında atılan tweetler genel tablonun % 50 (26)'ini oluşturmaktadır. Genel tarih aralığında (4-18 Mart 2020) ise en fazla tweet'in atıldığı gün %15,4 (8) oranı ile 14 Mart olduğu görülmektedir.

Tablo 4: Fahrettin Koca'nın Koronavirüse Yönelik Paylaşımların Yapı Durumu

Yapı	Paylaşım	Yüzdellik
Yazılı	14	27
Görsel	7	13,5
Hem yazılı hem görsel	31	59,5
Toplam	52	100,0

Fahrettin Koca'nın koronavirüse yönelik tweetlerinin yapısına bakıldığında tweetlerin yüzde 59,5'i (31) hem yazı hem de görsel içermekteyken tweetlerin %27'si (14) yazı, %13,5'i (7) ise görsel içermektedir. Hem yazılı hem de görsel içeren paylaşımların daha çok Fahrettin Koca'nın basın toplantısından olduğu görülmektedir.

Tablo 5: Fahrettin Koca'nın Koronavirüse Yönelik Paylaşımların İşlevsel Boyutu Durumu

İşlevsel Boyut	Paylaşım	Yüzdellik
Bilgilendirici	41	78,8
Eğitici	11	21,2
Toplam	52	100,0

Sosyal medya platformları paylaştıkları içeriklerle kullanıcılarına bilgilendirici, eğitici, öğretici ve eğlendirme gibi işlevsel özellik taşırlar. koronavirüse yönelik tweetlerin işlevsellik durumuna bakıldığında atılan tweetlerin yüzde 78,8'i (41) gibi büyük bir oranında bilgilendirici boyutun olduğunu, %21,2'sinde ise eğitici boyutun olduğu göze çarpmaktadır. Koronavirüs salgını kapsamında alınan tedbirler ve yaşanan gelişmeler ağırlıklı olarak bilgilendirici işlev boyutunda yer almaktadır. Eğitici işlev

boyutunda yer alan tüm tweetlerin ise salgın karşısında alınması gereken önlemleri kapsamaktadır.

Tablo 6: Fahrettin Koca'nın Koronavirüse Yönelik Paylaşımlarında Etkileşim Durumu (4-10 Mart 2020)

Günler	Beğeni	Yorum	Retweet	Görüntülenme
4 Mart	0	0	0	0
5 Mart	47,4 B	1,2 B	8,2 B	492,9 B
6 Mart	84,4 B	2,8 B	14,9 B	949,9 B
7 Mart	33,4 B	3 B	841	855,6 B
8 Mart	33,4 B	1,7 B	6,1 B	0
9 Mart	51,7 B	1,1 B	11,8 B	609,2 B
10 Mart	148,8 B	4,7 B	23,4 B	3,1 Mn
Toplam	399,1 B	14,5 B	65,2 B	6 Mn

Sosyal medya platformlarının etkileşimsellik özelliği ile birlikte kullanıcılar içerikleri beğenebilme, yorum yapabilme ve görüntüleyebilmektedir.

Fahrettin Koca'nın koronavirüse yönelik 4-10 Mart tarihleri aralığında attığı tweetlerin (19) etkileşim durumu ele alındığında en fazla etkileşimin 10 Mart günü gerçekleştiği göze çarpmaktadır. Koronavirüs kapsamında 10 Martta atılan (6) tweetler kullanıcılar tarafından; 148,8 bin beğeni, 4,7 bin yorum, 23,4 bin retweet yapılmış ve 3,1 milyon kez görüntülenmiştir. En fazla etkileşimin ilk vakanın görülmesinden bir gün önce olması da göze çarpmaktadır.

Tablo 7: Fahrettin Koca'nın Koronavirüse Yönelik Paylaşımlarında Etkileşim Durumu (11 Mart 2020)

Gün	Beğeni	Yorum	Retweet	Görüntülenme
11 Mart	234,5 B	5,4 B	33,1 B	3,5 Mn
Toplam	234,5 B	5,4 B	33,1 B	3,5 Mn

Koronavirüs krizinde Türkiye'de vakanın ilk görüldüğü 11 Mart günü, Tablo 7'de görüldüğü gibi Fahrettin Koca tarafından atılan 7 tweet'e kullanıcılar; 234,5 bin beğeni, 5,4 bin yorum, 33,1 bin retweet ile karşılık verirken, paylaşımları 3,5 milyon kez de görüntüleyerek olay gününe katılım sağlamışlardır.

Tablo 8: Fahrettin Koca'nın Koronavirüse Yönelik Paylaşımlarında Etkileşim Durumu (12-18 Mart 2020)

Günler	Beğeni	Yorum	Retweet	Görüntülenme
12 Mart	74 B	2,7 B	11,6 B	2,1 Mn
13 Mart	381,1 B	7,2 B	223,6 B	0
14 Mart	723,5 B	25,8 B	246,2 B	11,5 Mn
15 Mart	258,3 B	10,8 B	34,8 B	0
16 Mart	1 Mn	26,7 B	139,1 B	11,3 Mn
17 Mart	519,4 B	12 B	74,3 B	5 Mn
18 Mart	575,5 B	28,7 B	98,1 B	4,6 Mn
Toplam	3,5 Mn	113,9 B	827,7 B	34,5 Mn

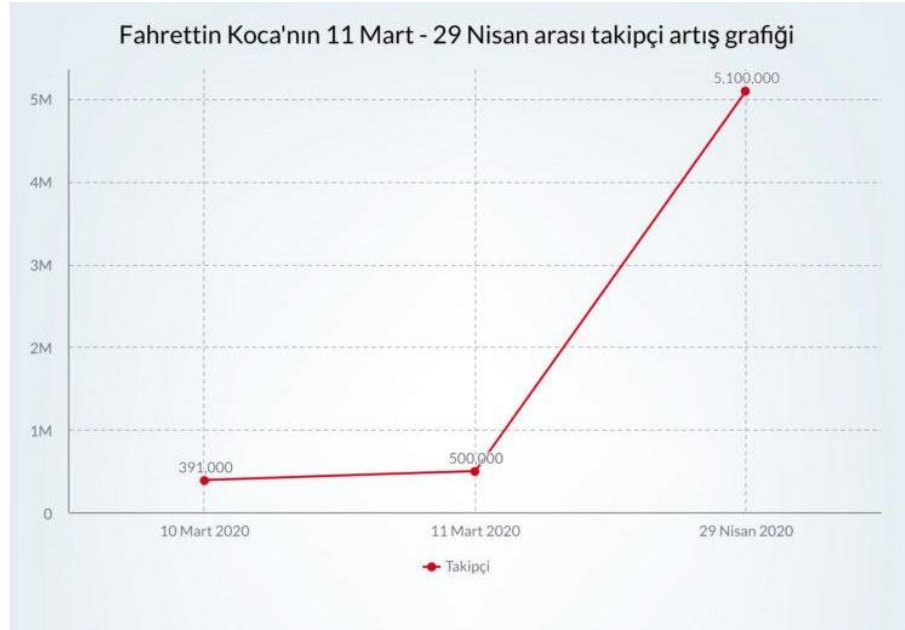
Koronavirüs kapsamında atılan tweetlerin yüzde 50'sine sahip olan vakanın görüldüğü günden sonraki bir haftalık süreç ele alındığında en fazla etkileşimin bu zaman aralığında gerçekleştiği görülmektedir. Bu süreçte en fazla beğenin 1 milyon ile 16 Mart, en fazla yorumun 28,7 bin ile 18 Mart, en fazla retweet'in 246,2 bin ve 11,5 milyon görüntüleme ile 14 Mart günü olduğu görülmektedir. Tabloya bakılarak; kullanıcıların vaka görülmesinden sonra sosyal medyadaki paylaşımlara olan katılımlarının arttığı söylenilebilmektedir.

Tablo 9: Fahrettin Koca'nın Koronavirüse Yönelik Paylaşımlarında Etkileşim Durumu (4-18 Mart 2020)

Günler	Beğeni	Yorum	Retweet	Görüntülenme
4-10 Mart	399,1 B	14,5 B	65,2 B	6 Mn
11 Mart	234,5 B	5,4 B	33,1 B	3,5 Mn
12-18 Mart	3,5 Mn	113,9 B	827,7 B	34,5 Mn
Toplam	4,1 Mn	133,8 B	926 B	44 Mn

Koronavirüs krizi kapsamında Fahrettin Koca'nın sosyal medya etkileşim durumunu ele aldığımızda, Tablo 9'da görüldüğü üzere kullanıcıların, 4-18 Mart tarihleri arasında yapılan paylaşımlara yoğun bir şekilde katılım gösterdikleri görülmektedir. Bu süreç zarfında atılan 52 tweet'e kullanıcılar 4,1 milyon beğeni, 133,8 yorum, 926 bin retweet ile katılım sağlarken; 44 milyon görüntüleme yaparak sürece dâhil oldukları görülmektedir.

Grafik 1: Fahrettin Koca'nın Takipçi Sayısı (10 Mart-2020-29 Nisan 2020)

Kaynak: <https://medyascope.tv/2020/04/30/saglik-bakani-fahrettin-kocanin-twitter-analizi-takipci-sayisi-391-binden-5-milyona-cikti-yaklasik-4-milyon-kez-retweet-edildi/>

Sağlık Bakanı Fahrettin Koca, koronavirüs gündemiyle birlikte Türkiye’de Twitter’da en çok takip edilen yedinci siyasetçi oldu. 10 Mart 2020 tarihinde Türkiye’de ilk koronavirüs vakasının görülmesinden bu yana takipçi sayısı 391 binden 11 Mart 2020 tarihinde 500 bine ve 29 Nisan 2020 tarihinde ise 5 milyon 100 bine ulaşmıştır.

Tablo 10: Fahrettin Koca'nın Aralık 2020 Takipçi Sayısı

Genel Bakış		Performans		
	Sayı	Artış	Sayı	Yüzdellik oran
Takipçisi	6.589.371	Günlük takipçi artışı	5.845	%0,09
Takip Edilen	27	Haftalık artış	31.469	%0,48
Sektör	Kamu-Siyaset	Aylık artış	157.835	%2,45

Kaynak: <http://twitter.com/drfahrettinkoca> Son Kontrol: 21.12.2020

Aralık 2020 tarihi itibarıyla Sağlık Bakanı Fahrettin Koca'nın takipçi sayısı yaklaşık 6.6 milyona ulaşmış durumdadır ve bolca etkileşim aldığı

Kriz İletişiminde Sosyal Medya: Koronavirüs Krizinde Fahrettin Koca'nın Twitter Kullanımı görülmektedir. Yukarıdaki grafikte de görüldüğü gibi kriz iletişiminde Twitter'in etkisi giderek artmaktadır.

Sonuç

Sosyal medyanın koronavirüs krizinde bir iletişim aracı olarak kullanılmasına yönelik T.C. Sağlık Bakanı Fahrettin Koca'nın resmi Twitter hesabı analiz edilmiştir. Bu bağlamda 4-18 Mart 2020 tarihleri arasında Twitter hesabından koronavirüse yönelik paylaşımlar çeşitli boyutlarla beraber ele alınarak değerlendirilmiştir.

Sosyal medya platformları, içerisinde milyonlarca kullanıcıyı barındırması nedeniyle günümüzde önemli bir iletişim aracı olarak görülmektedir. Günümüz teknolojisiyle yenilenen ve değişen medya anlayışıyla beraber, vatandaşlar enformasyon ihtiyaçlarını gidermek; kurum ve kuruluşlarında vatandaşlara ulaşabilmek için sosyal medya platformlarını kullanmaktadır. Özellikle doğrudan bireye ulaşmanın önemli olduğu kriz gibi durumlarda sosyal medya, birçok özelliğiyle birlikte büyük bir enformasyon kaynağı olabilmektedir.

Çalışmada koronavirüs krizinde Fahrettin Koca'nın Twitter kullanımı ele alındığında elde edilen verilere göre kriz sürecinin her aşamasında paylaşımın gerçekleştiği görülmektedir. Fahrettin Koca'nın Twitter'ı bu süreçte aktif olarak kullandığını, kriz iletişiminde bireylere mesaj, video ve canlı yayınlarla ulaştığı görülmektedir. Sosyal medya paylaşımları kriz öncesine, anına ve sonrasına göre artmakta veya azalmaktayken araştırma verilerine göre koronavirüs krizi kapsamında atılan tweetlerin büyük bir çoğunluğu vaka günü ve sonrasında gerçekleşmiştir. Kriz yöneticileri süreci kontrol altına alabilmek için paylaşım sayılarını arttırmakta dolayısıyla sosyal medyayı hedef kitleye ulaşmada önemli bir araç olarak görmektedir.

Bireylere, vatandaşlara ulaşmanın esas olduğu kriz gibi durumlarda sosyal medyanın etkili bir şekilde kullanılmasının yanı sıra sürecin kontrol altında tutulabilmesi için hedef kitleye düzenli ve doğru mesajların iletilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda Fahrettin Koca'nın bu süreçte gerçekleştirdiği paylaşımların yapı ve işlevsel durumu ele alındığında; bireylere önemli bir oranda hem yazı hem de görsellik içeren tweetler ile ulaşılmaya çalışıldığı görülmektedir. Koca'nın sosyal medyayı; yaşanan gelişmeleri aktarmada, salgına karşı alınabilecek önlemleri açıklamada ve vatandaşların kaygısını azaltacak bilgilendirici enformasyonu hedef kitleye ulaştırmada, kriz iletişim aracı olarak kullandığı görülmüştür. Bu süreçte topluma düzenli bilgilerin, basın toplantılarına ait videoların, önlem aldırılmaya yönelik görseller ve kamu spotlarının sunulduğu görülmektedir. Dolayısıyla sosyal medya platformlarında bilgilerin sürekli yenilenmesi, paylaşımların geleneksel medyaya nazaran daha hızlı yayılması, hedef kitlenin etkileşimsel geri

dönütlerinin daha kolay analiz edilebilmesi gibi nedenlerle kriz iletişiminde sosyal medyanın yeri ve önemi hızlı bir şekilde artmaktadır.

Koronavirüs sürecinde gerçekleştirilen paylaşımların etkileşim durumları ele alındığında atılan tweetlerin toplum üzerinde büyük bir etki yarattığı görülmektedir. Kriz sürecinde Fahrettin Koca tarafından paylaşılan içeriklerle bireylerin katılımları arasındaki ilişkinin paralel gittiği, bu bağlamda ilk koronavirüs vakası görülene dek hem paylaşımların azlığı hem de toplumun paylaşımlara olan katılımlarının; vaka sonrasındaki rakamlar arasında önemli bir fark olduğu görülmektedir. Koronavirüs vakası sonrası atılan tweetlerde önemli bir artış göze çarparken paylaşımların bireyler üzerinde önemli bir etki gösterdiği ortaya çıkmaktadır. Araştırma bulgularından hareketle bu süreçte yayımlanan paylaşımlara toplumun büyük bir katılım gösterdiği dolayısıyla sosyal medyanın kriz iletişimde hedef kitleyi doğrudan etkilediği ve bireylerin koronavirüs krizi sürecinde bu ağları önemli bir enformasyon kaynağı olarak gördükleri görülmektedir.

Kaynakça

- Aslan, P. (2015). Kriz iletişimi yönetimi, sosyal medya ve liderlik: 'Baltimore olayları'nda Barack Obama ve Hillary Clinton'un twitter mesajlarına dair bir inceleme. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (49), 15-30.
- Bayraktar, C. (2013). *Sosyal medyanın kriz iletişim aracı olarak kullanımı*.(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bode, L. (2016). Political news in the news feed: Learning politics from social media. *Mass Communication and Society*, 19(1), 24-48.
- Bostancı, M. (2019). *Sosyal medya: dün bugün yarın*. Palet Yayınları.
- Coombs, T. W. (2015). The value of communication during a crisis: Insights from strategic communication research. *Business Horizons*, 58(2), 141-148.
- Çelik Varol, M., ve Varol, E. (2019). Kavram ve kuramlarıyla Marshall McLuhan'a bakış: Günümüzün egemen medya araçları ekseninde bir değerlendirme. *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(1), 137-158.
- Çoklar, A. N. (2010). *Bilgi ve iletişim teknolojileri ışığında dönüşümler*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Dağıtmaç, M. (2015). *Sosyal medya bizi neden kullanır*. Metamorfoz Yayıncılık.
- Düvenci, A. (2012). Ağ neslinin internet kullanımı üzerindeki sosyal medya etkisinin sosyal sapma yaklaşımı ile incelenmesi. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Kriz İletişiminde Sosyal Medya: Koronavirüs Krizinde Fahrettin Koca'nın Twitter Kullanımı

Erkek, S. (2016). Kamu kurumlarında sosyal medya kullanımı: Sağlık Bakanlığı örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (35), 141-150.

Gürsakaç, N. (2009). *Sosyal ağ analizi*. Dora Yayıncılık.

Hazar, M. (2011). Sosyal medya bağımlılığı - bir alan çalışması. *İletişim, Kuram ve Araştırma Dergisi*, (32), 151-176.

Jensen, K. S. (2014). *Crisis communication on social media*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Aalborg University English and International Business Communication, Aalborg.

Kahraman, M. (2010). *Sosyal medya 101 2.0*. Kapital Medya Hizmetleri A.Ş.

Kaplan, A. M., ve Haenlein, M. (2010). Users of the world, unite! The challenges and opportunities of social media. *Business Horizons*, 53(1), 59-68

Karabulut, Y. E., ve Küçükşille, E. U. (2018). Twitter profesyonel izleme ve analiz aracı. *Teknik Bilimleri Dergisi*, 8(2), 17-24.

Kietzmann, H. H., Hermkens, K., McCarthy, I. P., ve Silvestre, B. S. (2011). Social media? Get serious! Understanding the functional building blocks of social media. *Business Horizons*, 54(3), 241-251.

Laskowska, M., ve Marcyński, K. (2019). Media ecology – (un)necessary research perspective in communication and media Studies. *Mediatization Studies*, 3, 53-68.

Marwick, A., ve Boyd, D. (2011). To see and be seen: celebrity practice on twitter. *Convergence: The International Journal of Research into New Media Technologies*, 17(2), 139-158.

McLuhan, M. (2014). *Gutenberg galaksisi*. (G. Ç. Gül, Çev.) Yapı Kredi Yayınları. (Orijinal yayın tarihi, 1962).

Media Ecology Association. (2000). Proceedings of the Media Ecology Association.

Mergel, I. (2013). A framework for interpreting social media interactions in the public sector. *Government Information Quarterly*, 30(4), 327-334.

Morris, T. (2010). *Sams teach yourself twitter in 10 minutes*. Sams.

Odyakmaz, N. (2005). *Medya ekolojisi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Park, J., Cha, M., Kim, H., ve Jeong, J. (2012). Managing bad news in social media: A case study on Domino's Pizza crisis. Proceedings of the Sixth International AAAI Conference on Weblogs and Social Media.

Perry, D. C., Taylor, M., Doerfel, M. L. (2013). Internet-based communication in crisis management. *Management Communication Quarterly*, 17(2), 206-232.

Scolari, A. C. (2012). Media ecology: Exploring the metaphor to expand the theory. *Communication Theory*, 37(4), 539-554.

Spence, P. R., Lachlan, K., ve Padgett, D. (2007). Crisis communication, race, and natural disasters. *Journal of Black Studies*, 22(2), 204–225.

Suher, İ. K. (2013). Kriz iletişim süreci. G. Haşit (Ed.), *Kriz iletişimi ve yönetimi* (110-132). Anadolu Üniversitesi.

Şimşek, A. (2015). İletişim araştırmalarında paradigma değişimi. B. Yıldırım (Ed.), *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri* (155-196). Literatürk Academia.

Tuncer, E. (2014). *Sosyal medya imparatorluğu - patron*. Akis Yayınları.

We Are Social, (2020). Digital İn 2020. <https://wearesocial.com/digital-2020>

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]

10 th Years

[itobiad], 2021, 10 (1): 819-848

**Osmanlı Devleti'nde Kaime ve Döviz Kuru Piyasalarında Rassal
Yürüyüş Hipotezi'nin Analizi**

The Analysis of the Random Walk Hypothesis in the Paper Money
and Exchange Rate Markets in the Ottoman Empire

Mehmet ÇETİN

Dr. Öğr. Üyesi, DEÜ, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Asst. Prof., DEU, Faculty of Economics and Administrative Sciences

mehmet.cetin@deu.edu.tr

Orcid ID: 0000-0002-6954-0908

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 27.09.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 15.01.2021
Yayın Tarihi / Published	: 26.03.2021
Yayın Sezonu	: Ocak-Şubat-Mart
Pub Date Season	: January-February-March

Atıf/Cite as: Çetin, M . (2021). Osmanlı Devleti'nde Kaime ve Döviz Kuru Piyasalarında Rassal Yürüyüş Hipotezi'nin Analizi . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 10 (1) , 819-848 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/60435/800886>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Osmanlı Devleti'nde Kaime ve Döviz Kuru Piyasalarında Rassal Yürüyüş Hipotezi'nin Analizi

Öz

Osmanlı Devleti, Tanzimat reformlarının finansmanı ve önceki dönemden gelen mali ve finansal zorlukların aşılması amacıyla hamiline muharrer tahvil mahiyetinde kaime adı verilen kâğıt paraları piyasaya sürmüş, süregelen tağşişler nedeniyle yabancı paralar karşısındaki değeri giderek azalan parasına istikrar kazandırmak amacıyla kambiyo istikrarı politikasını ve sabit döviz kuru sistemini benimsemiştir. Zaman içerisinde meydana gelen gelişmeler çerçevesinde devletin para politikası da değişikliğe uğramış; faizler tedricen düşürülerek en sonunda faizsiz kaimeler de piyasaya sürülmüştür. Kırım Savaşı ve savaş esnasında yaşanan ekonomik ve mali sıkıntılara bağlı olarak piyasadaki kaime miktarı kontrolsüz bir biçimde arttırılmıştır. Osmanlı Devleti'nde para piyasasının yeterince örgütlenmemiş olması ve piyasa üzerindeki devlet kontrolünün zayıflığı, piyasada aracılık vazifesi üstlenen bankerler ve simsarlar tarafından yoğun spekülasyon faaliyetlerinin gerçekleştirilmesine neden olmuştur. Kırım Savaşı sonrasında başlayan süreçte Batılı güçlerin Osmanlı maliyesi üzerindeki artan etkinliği, spekülasyon faaliyetleri kısıtlayan bir unsur olmuştur. Rassal Yürüyüş Hipotezi, gelecek dönem fiyatların güncel veriler üzerinden tahmin edilemeyeceğini böylelikle spekülasyon kazançlarının mümkün olamayacağını ileri sürmektedir. Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nde kaime piyasasında ve döviz kuru piyasasında Rassal Yürüyüş Hipotezi'nin geçerli olup olmadığı iktisadi ve tarihsel olgulardan hareketle açıklanmaktadır. Bu amaç çerçevesinde Varyans Oran Testi ve yapısal kırılmalı birim kök testleri yapılmış; analizler büyük ölçüde her iki piyasada da Rassal Yürüyüş Hipotezi'nin geçerli olduğu ve yapısal kırılmaların arkasında ekonomik ve politik gelişmelerin bulunduğu sonucunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Kaime, Döviz Kuru, Rassal Yürüyüş Hipotezi, Yapısal Kırılma.

The Analysis of the Random Walk Hypothesis in the Paper Money and Exchange Rate Markets in the Ottoman Empire

Abstract

The Ottoman Empire introduced paper money called kaime which was also a bill of exchange bond to bearer in order to finance the reforms of the Tanzimat and to overcome the financial and fiscal difficulties of the previous period, and adopted a foreign exchange stability policy and a fixed Exchange rate system to stabilize its currency which gradually lost its value

against the foreign currencies due to ongoing adulterations. Related to the developments that took place over time, the monetary policy of the government has also changed; interest-free paper money was eventually introduced to the market by decreasing the interest rates gradually. Due to the Crimean War and the economic and financial difficulties experienced during the war, the amount of paper money in the market was increased uncontrollably. The fact that the money market in the Ottoman Empire was not sufficiently organized and the weakness of the state control over the market caused intensive speculative activities to be carried out by the bankers and brokers who took on intermediary duties in the market. Following the Crimean War, the increasing influence of Western powers on the Ottoman finance was a factor that restricted the speculative activities. The Random Walk Hypothesis suggests that the future prices cannot be predicted using the current information, thus speculative gains will not be possible. In this study, the Random Walk Hypothesis in the paper money market and the Exchange rate market in the Ottoman Empire are analyzed with reference to economic and historical facts. For this purpose, Variance Ratio Test and unit root test with structural break were adopted. The results of the analysis, on a large scale concluded that the Random Walk Hypothesis is valid in both markets and that there are economic and political developments behind the structural breaks.

Keywords: The Ottoman Empire, Paper Money, Exchange Rate, The Random Walk Hypothesis, Structural Breaks.

Giriş

Etkin Piyasa Hipotezi bağlamında ele alınan ve Kendall tarafından ileri sürülüp; Fama tarafından geliştirilen Rassal Yürüyüş Hipotezi'ne göre piyasadaki fiyatlar o an geçerli olan durumdan hareketle oluşmaktadır. Bu anlamda finansal varlıklarda art arda meydana gelen fiyat değişimleri birbirinden tamamen bağımsızdır (Malkiel, 2003: 59; Tiniç ve West, 1979: 491; Fama, 1970: 386). Dolayısıyla gelecekte ortaya çıkacak fiyat değişiklikleri yalnızca gelecekteki gelişmelerle ilişkili olacağından gelecekteki ve güncel fiyat değişimleri birbirlerinden tamamen bağımsız bir biçimde belirlenmektedir (Malkiel, 2003: 59; Fama, 1965: 56). Eğer bilgi yeni ise tahmin edilemez olmalıdır. Çünkü tahmin edilebilir bir bilgi, fiyatları tahminler doğrultusunda değiştirebilecektir. Etkin Piyasa Hipotezi'nin bu türüne rassal yürüyüş adı verilmektedir (Kanalıcı, 1997: 24). Eğer kurlar rassal yürüyüş süreci takip ediyorsa bu durumda piyasanın zayıf etkin olduğu ifade edilebilir. Bu durum kur simsarlarının spekülasyon üzerinden olağanüstü kazanç sağlamalarını engellemektedir (Charles ve Darne, 2009: 26). 19. yüzyılın ikinci yarısı Osmanlı Devleti açısından dış ekonomik dünyaya açılma anlamında önemli bir dönemi ifade etmektedir. Bu

dönemde Osmanlı Devleti, içerisinde bulunduğu mali sıkıntıları aşabilmek için bir yandan dış ülke piyasalarında borçlanma senetleri ihraç etmiş bir yandan da iç piyasada faizli ve faizsiz farklı iç borçlanma araçlarına başvurmuştur. Bu çalışmada ele alınan kaime de söz konusu iç borçlanma araçlarının devleti en çok uğraştıranlarından birisidir. Yerli ve yabancı piyasa aktörlerinin kaime piyasasındaki spekülatif eylemleri devletin bu araçtan beklediği faydayı sağlamasını engellemiştir.

Osmanlı hükümeti, Gülhane Hatt-ı Hümayûnu'nun ilanını takip eden dönemde Tanzimat reformlarının finansmanı amacıyla Klasik dönemin reel para sisteminde değişikliğe giderek esham üzerinde bir takım değişiklikler yapmış ve kaime adı verilen yeni bir finansal ürün ihraç etmiştir. Önceki dönemlerde tatbik edilen nama yazılı olma ve kayd-ı hayat şartının kaldırılması ile kaimelerin serbestçe alınıp satılmasının önündeki engel kaldırılmıştır. Zira yeni kaimeler hamiline muharrer ve özel mülkiyete konu olması nedeniyle miras bırakılabilen, alışverişlerde ve vergi ödemelerinde kullanılabilen ve faiz getirisi olan iç borçlanma senedi niteliğinde bir üründür. Faizli kaimenin geçici finansman ihtiyacı için çıkartılması tasavvur edilmiş; muhassıllık sisteminin yeniden işlerlik kazanması ile 2 yıl içinde tedavülden çekilmesi düşünülmüştür (Al ve Akar, 2014a: 137). Hükümet kaimenin nakit hükmünde olacağını ilan etmişse de halk faiz geliri elde edebilmek amacıyla kaimeyi iddihar amacıyla talep etmeye başlamış dolayısıyla kaime yalnızca ticaret dünyasında işe yarayan bir ürün haline gelmiştir. Nitekim sarraf ve tüccar dahi devlete ödemek zorunda kaldıklarında işleyen dönemin faizini almak şartı ile kaimeleri elden çıkartmışlardır. Başlarda yalnızca İstanbul'da geçerli olan kaimelerin faizleri tedricen düşürülmüş ve 1851 yılında ise faizsiz kaimeler çıkartılmıştır. Bâb-ı Âli'nin kâğıt para ihracı için gerekli rezervi temin edememesi ve piyasada aracı görevi gören sarrafın karşılıksız basılacak parayı kabul etmeyeceklerini açıklaması, hükümeti faizli kaime ihracına yönlendirmiştir (Al ve Akar, 2014a: 153). Faizsiz kaimelerin faizli olanlardan farkı adından da anlaşılacağı üzere herhangi bir faiz getirisi sağlamıyor oluşudur ki bu durum onun konvertibilitesini de sınırlandırmaktadır. Bu anlamda faizsiz kaime bir anlamda zorunluluktan dolayı ihraç edilmiş itibari bir kâğıt para niteliğindedir. Ayrıca kupürleri de faizli kaimeye göre daha küçüktür. Bu durum faizsiz kaimenin günlük kullanımını kolaylaştırmıştır (Al ve Akar, 2013: 30-31).

19. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren artan dış ticaretin getirdiği bir zorunluluk olarak para reformu gündeme gelmiş ve 1830'lu yıllarda Osmanlı bürokrasisinde bu konuda çalışmalar yapılmıştır. Bu zorunluluğun arkasında dış ticaret açığı nedeniyle iç piyasadaki sağlam paraların dışarıya akması yer almaktadır. Nihayetinde Osmanlı Devleti, 1844 yılında Para Reformu'nu (Tashih-i Ayar) gerçekleştirerek bimetalist para sistemini benimsemiştir. (Öner, 2001: 306; Pamuk, 1999: 191), Devlet, aynı süreçte II. Mahmut döneminde darp edilen fakat piyasadan çekemediği meskûkât-ı

mağşuşenin neden olduğu karışıklığı ortadan kaldırmak amacıyla kambiyo istikrarı uygulamasını da yürürlüğe koymuş ve artan kaime emisyonu nedeniyle kaimenin altın ve gümüş paralar karşısındaki istikrarını muhafaza edebilmek amacıyla Dersaâdet Bankası'nı hayata geçirmiştir (Al ve Akar, 2013: 33). Kırım Savaşı sırasında faizsiz kaime emisyonunun hızla artması sonucunda değeri hızla düşmüş, kambiyo yükselmeye başlamış ve kaimenin değerinin kısa dönemde hızla değişkenlik göstermesi yerli banker ve tüccar için spekülâtif bir kazanç kapısı halini almıştır (Kazgan, 1995: 122; Akar, 2001: 102-103). Kaimelerin kalpazanlar tarafından da yoğun bir biçimde taklit edilmesi değerinin hızla düşmesine ve bu da para sisteminin ve ticaretin olumsuz yönde etkilenmesine neden olmuştur. Bunun üzerine kaimenin piyasadan toplatılması için tasarılar ortaya konulmaya başlanmıştır (Akyıldız, 1996: 33). Fakat dönem içinde yaşanan ekonomik, malî, askerî ve politik darboğazlar kaimenin tedavülden çekilmesinden ziyade emisyon hacminin daha da arttırılmasına neden olmuştur. Hatta hükümetin kaime politikasına yönelik belirsizlik, iç borçların aşırı artış göstermesi ve 1861 yılına gelindiğinde iç borçların çevrilemez hale gelmesi önce ticari bir krize ardından da yılsonunda finansal bir krize yol açmıştır (Al ve Akar, 2008: 34-36). 1858 yılında alınan dış borç ile faizli kaimelerin hemen tamamı piyasadan çekilmiş olsa da 1862 yılına gelindiğinde Bâb-ı Âli'nin tekrar kaime ihraç etmesi ve kaime kullanımını ülke çapında yaygınlaştırması üzerine tedavüldeki toplam faizli ve faizsiz kaime miktarı 1 milyar kuruşa yükselmiştir. 1862 dış borcu ve ihraç edilen 600 milyon kuruş değerindeki esham-ı cedide ile tedavüldeki kaimelerin tamamına yakını piyasadan çekilerek 23 yıllık kaime uygulaması sona erdirilmiştir. Osmanlı Bankası'ndan sağlanan kısa vadeli krediler yardımıyla geri çekilmesine karar verilmiştir (Tuncer, 2012: 10; Al ve Akar, 2014b: 159). Faizsiz kaimenin piyasadan tamamen çekilmesi kambiyo istikrarı politikasının temel gerekçelerinden birini ortadan kaldırmıştır (Al, 2011: 56).

Kaime Piyasası'nda etkinliğin varlığı, kaime fiyatlarının ilgili bilgilere hızlı ve doğru bir biçimde reaksiyon göstermesi anlamına gelmektedir. Etkin piyasa Hipotezi'ndeki bilgiler, henüz bilinmeyen ve gelecekte rassal olduğu düşünülen fiyatları etkileyebilecek her türlü gelişme olarak tanımlanmaktadır. Bu rassal bilgi, gelecekteki fiyat değişimlerinin de nedenini teşkil etmektedir. Kaime fiyatları rassal bir yürüyüş sürecini takip ederse, fiyatlara yönelik herhangi bir şok kalıcı demektir. Bu durum kaime fiyatlarındaki tarihsel hareketlere dayalı olarak gelecekteki getirilen tahmin edilemeyeceğini ve bu piyasadaki oynaklığın sınırsız bir biçimde artabileceğini ifade etmektedir (Lee ve Lee, 2009: 466). Rassal Yürüyüş Hipotezi, Etkin Piyasa Hipotezi ile tutarlı olarak kaimedeki fiyat değişimlerinin hafızaya sahip olmadığını dolayısıyla tarihsel fiyat verilerinin gelecekteki fiyat hareketlerini anlamlı bir şekilde tahmin edemeyeceğini doğrulamaktadır (Kok ve Munir, 2015: 106).

Bu çalışmada 26.02.1856 ile 15.09.1862 tarihleri arasında Osmanlı Devleti'nde ilk kâğıt para olarak nitelendirilebilecek kaime piyasasında ve kaimenin kambiyo değerinin belirlendiği döviz kuru piyasasında Rassal Yürüyüş Hipotezi'nin geçerli olup olmadığı, faizsiz kaimenin Osmanlı Lirası ve döviz kurları karşısındaki değerinin geçmiş veriler üzerinden tahmin edilip edilemeyeceği böylece spekülâtif kazançların söz konusu olup olmadığı ve kaimenin Osmanlı lirası cinsinden ve kambiyo değeri cinsinden değerinde kırılmaya yol açan gelişmeler analiz edilmektedir. Tarihsel çalışmalar anlamında konuyla ilgili literatür oldukça sınırlıdır. Bu durum çalışmanın literatürdeki boşluğu doldurma anlamında önemli olmasını beraberinde getirdiği gibi Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı Devleti'nin varisi olduğu düşünüldüğünde bu önem daha da artmaktadır. 19. yüzyıl kâğıt para ve türev finansal araçlar anlamında önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönemdir. Çalışma, reel ve finansal sektörler üzerinde katı bir kontrol rejimi benimsemiş, güçlü bir imparatorluk geçmişi olan bir devletin Batılı güçler karşısında nispeten geri kaldığı 19. yüzyılın ortası gibi bir dönemde para piyasalarının içerisinde bulunduğu durumun aydınlatılması bakımından da literatüre katkı sağlamaktadır.

Bu doğrultuda takip eden bölümlerde öncelikle Osmanlı hükümetin dönemselsel olarak takip ettiği para ve kambiyo politikası detaylandırılmakta böylece kaimenin piyasasının genel durumu ve kaimenin değerinde istikrarsızlığa yol açan tarihi gelişmeler ortaya konulmakta ve bir sonraki bölümde gerçekleştirilecek ekonometrik analiz için iktisadi ve tarihsel bir zemin oluşturulmaktadır. Müteakip bölümde ise çalışmada kullanılan veri seti ve yöntem hakkında bilgi verilmekte ve ekonometrik analizler neticesinde elde edilen sonuçlar sunulmaktadır. Son bölümde ise yöntemsel sonuçlara bağlı değerlendirme yer almaktadır.

Tarihsel Arka Plan

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması, Yunan İsyanı, Rusya Savaşı ve Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı'nın devlet hazinesini oldukça olumsuz etkilemesi nedeniyle Sultan Abdülmecid zamanında hem hazinenin içine düştüğü darboğazın aşılması hem de Tanzimat reformlarının icrası için kaime-i mutebere-i nakdiye ismiyle kâğıt para çıkarılmasına karar vermiştir (Ferid, 2008: 114-116). Ayrıca bu dönemde devletin piyasanın para ihtiyacını karşılayamaması ve para arzı eksikliğini giderebilmek amacıyla kaime ihraç etmesi söz konusudur. Faizli kaime ihracının önemli bir gerekçesi de 1838'de İngiltere ve 1839 yılında da Fransa ile imzalanan dış ticaret antlaşmalarının ardından ortaya çıkan dış açığın kısa zamanda büyük boyutlara varması ve iç piyasadaki altın ve gümüşün bu açığı kapatmak amacıyla dış ülkelere akması nedeniyle iktisadi faaliyetlerin duraksamasıdır (Kazgan, 1995: 72-73). Pamuk (2007)'ya göre Osmanlı Devleti'nin Batılı ülkelerden gerçekleştirdiği ithalattaki artış ikili ticaret anlaşmalarından önce 1820'lerde başlamıştır (Pamuk, 2007: 208). Dolayısıyla faizli kaime ihracının kökeninde Tanzimat reformları ile birlikte vergi tahsil sistemindeki değişikliğin kamu

maliyesinde yaratacağı gelir kaybını telafi etmek ve geçmişten gelen malî sorunların aşılmasıdır.

Piyasaya sürülen ilk kaimelerin faizi %8 olup vadesi de 8 yıldır. Bu anlamda çıkarılan ilk kaimeler, hamiline yazılı devlet tahvili niteliğindedir. Nakit para yerine de geçmesi öngörülen kaimeler zaman içerisinde insanların sadece faizini almak için sakladıkları bir finansal enstrümana dönüşmüş; sıradan halk için nakdi para olma anlamında işlevsel olamamıştır. 2 yıllık olarak ihraç edilmesi tasavvur edilmiş olan kaimenin piyasada tedavülünün bu şekilde kısıtlanması ve bu nedenle hedeflenen mali reformun tam anlamıyla gerçekleşmemesi üzerine emisyon artışının maliyeye getireceği faiz yükünün azaltılması gerekliliği doğrultusunda yıllık faiz tedricen düşürülmüştür. Gerek halk gerekse tüccar için benzer kaideler çerçevesinde getiri sağlayacak bir enstrümanın olmaması da hükümetin faizi indirmesini mümkün kılmıştır (Al ve Akar, 2013: 30-31; Kazgan, 1995: 107; Eldem, 2000: 1992). Osmanlı maliyesinin içinde bulunduğu çıkmaz 1848 yılından itibaren Avrupa'da özellikle Osmanlı Devleti'nin önemli bir dış ticaret ortağı olan Fransa'da yaşanan ihtilal olaylarına bağlı olarak bir buhrana dönüşmüştür. 1852 yılında girişilen dış borçlanma seçeneği de başarısızlıkla sonuçlanması üzerine devlet, vadesi gelmiş faizli kaimelerden bir kısmını piyasadan çekmiştir. Buna rağmen savaş koşulları nedeniyle piyasada tedavül eden kaimenin miktarı artmıştır. Ayrıca faizli kaimenin itibarını muhafaza edebilmek amacıyla esham kavaimi, sergi vb. farklı isimler altında faizli borç senetleri ihraç edilmiştir. 1851 yılında ihracına başlanan konvertibilitesi oldukça kısıtlı bir nevi itibari para olan faizsiz kaimelerin ihracı ile yeni bir tedavül aracı ortaya çıkmıştır. Böylece kaime gerçek anlamda bir alışveriş aracı haline gelmiştir. Faizi olmadığı için halk bu kaimeleri elinde tutma gereği görmemiştir. Faizsiz kaimenin olumsuz yanı kalpazanlık işlemlerinin kontrolünün güçlüğüdür (Akyıldız, 1996: 43-44). Zira faizli kaimeler sahte para basımını önleyerek hazineyi fazladan faiz ödemekten kurtarmak amacıyla iki yılda bir değiştirilmektedir. Faizsiz kaimeler için ise böyle bir uygulama söz konusu değildir. Buna rağmen yabancı ülkelerde sahte ve taklit kaimelerin basılarak; Osmanlı ülkesine sokulması neticesinde tedavüldeki kaimelerin miktarı hızla artmıştır (Ferid, 2008: 114-116; Karamursal, 1989: 79).

Devletin içerisinde bulunduğu mali, finansal, siyasi ve idari çeşitli sorunlara rağmen piyasaya arz ettiği kaime miktarını hızla arttırmaması ve sınırlı tutabilmesi sayesinde 1852 yılına kadar kaimelerin başarılı olduğu ileri sürülebilir (Pamuk, 1999: 227-228). Fakat Kırım Savaşı sırasında faizsiz kaime ihracı ile birlikte tedavüldeki kaime miktarı hızla artınca kaimenin altın lira cinsinden piyasa değeri yarısına kadar gerilemiştir. Savaşın son senesinde piyasada tedavül eden faizli kaimenin değeri 172 milyon kuruş iken faizsiz kaimenin değeri 176,3 milyon kuruştur. Ayrıca savaş esnasında ihraç edilen 85,6 milyon kuruş değerindeki faizsiz ordu kaimesi ile birlikte toplam hacim 434 milyon kuruş düzeyindedir (Al ve Akar, 2014b: 159).

Kaime uygulaması savaşın bitiminin ardından devlet için sorun teşkil etmeye başlamış; bunun üzerine kaimenin tedavülden kaldırılmasına karar verilmiştir. Öncelikle hazinenin durumu iyi oldukça faizli kaimelerin piyasadan çekilmesi düşünülmüştür. Buna rağmen kalpazanlık faaliyetlerini engellemek için henüz taklit kaimeler piyasadan çekilmeden yenilerinin sürülmesi tedavüldeki kaime miktarını olağanüstü şekilde arttırmıştır (Akyıldız, 1996: 34-36). Daha sonra halktan 1,5 milyon lira değerinde iane toplanmış fakat toplanan ianenin ancak dörtte biri kaimenin kaldırılmasına tahsis edilmiş kalanı ülke içinde ortaya çıkan karışıklıkların bastırılmasında kullanılmıştır. Savaşın ardından faizli kaimelerin karşılığı altın olan ve yeni çıkartılmış esham-ı cedide ile değiştirilmesine karar verilmiştir. Bu amaçla 1858 yılında Londra'dan 5 milyon pound tutarında dış borç alınmış ve bu parayla faizli kaimenin önemli bir kısmı çekilmiştir (Karamursal, 1989: 82; Akyıldız, 1996: 60).

1860 yılında kaimenin piyasadan tamamen çekilmesi ve o dönem giderek artmış olan gayrimuntazam borçların kapatılması için Paris ve Londra'dan yeni bir dış borçlanma girişiminde bulunulsa da yabancılara gayrimenkul edinme hakkı, vakıf mülklerinin ilgası ve Osmanlı maliyesinin kontrolü konusunda yetki verilmesi gibi ağır talepler nedeniyle girişim başarısız olmuştur. Bilakis darphane mütemediyen kaime basmaya başlamıştır. Bunun üzerine Paris'te Mires isimli bir bankerden %53 ihraç haddi ile fahiş fiyatla borçlanmak için girişimde bulunulmuşsa da bu da başarılı olamamıştır (Ferid, 2008: 117-120). Borçlanmanın başarısızlığı nedeniyle devletin iç borçlarını ödeyememesi ve bunun da birçok tüccarın iflasına neden olarak nihayetinde İngiltere ve Fransa'yı da etkilemesi üzerine 1862 borçlanması bu iki ülkenin sağladığı siyasi destek ile alınabilmektedir. Tanzimat reformlarının finansmanı amacıyla ihraç edilen kaimeler devletin mali durumunun düzelmesi halinde tedavülden çekilmesi planlanan geçici bir finansal araç olarak düşünülmüşse de kamu maliyesindeki dengelerin bir türlü düzelenememesi nedeniyle 1862 yılı sonuna kadar tedavülden çekilememiştir (Al ve Akar, 2013: 93; Karamursal, 1989: 82).

Hükümetin takip ettiği kambiyo politikası gereğince II. Mahmut döneminde yaşanan tağşişlerin kurlarda yarattığı dalgalanmalar ve bunun sonucunda dış ticarete yaşanan olumsuzluklar nedeniyle 1844 yılında Tashih-i Ayar reformu gerçekleştirilmiştir. 19. yüzyıl boyunca Avrupa ile yapılan ticaretin oldukça hızlı bir biçimde genişlemesi, ülkenin birçok bölgesinde İngiliz Sterlini, Fransız Frangı, Rus Rublesi ve Avusturya Florini gibi Avrupa paralarının dolaşımını arttırmıştır (Pamuk, 1999: 238). Para reformunun önemli bir bileşeni olarak meskûkât-ı mağşûşenin bir türlü tedavülden çekilememesi üzerine madeni paraların kur değeri 1 pound, 110 kuruşa eşit olacak şekilde belirlenmiştir. Reform ile Osmanlı hükümeti resmen altın lira ve gümüş kuruşun esas olduğu bimetalist para sistemine geçmiş ve tağşiş vasıtasıyla malî gelirleri artırma politikasına son vererek; altın ile gümüş arasında sabit bir oran benimsemiştir (Tuncer, 2012: 8). Sabit kur

politikasının uygulanmasının yanı sıra Osmanlı Devleti bu dönemde sürekli tağşiş edilen Osmanlı parasının yabancı paralar karşısında hızla değer kaybetmesinden dolayı kambiyo istikrarı politikası da uygulamıştır. Önceleri geçici olması düşünülen bu politika tedbiri, yabancı sikkelerin yasaklara rağmen tedavülünün devam etmesi, para piyasasındaki karmaşaya ilaveten 1851 yılında faizsiz kaimelerin tedavüle sokulması daha sonra ise kaldırılmasına çalışılması ve dış ticaret açıklarının kronik bir hal alması ile daimi hale gelmiştir. 1862 yılında faizsiz kaimeler tamamen tedavülden alınmakla birlikte meskûkât-ı mağşûşenin tedavül görmeye devam etmesi nedeniyle kambiyo istikrarı sorunu kısmen devam etmiştir. (Al, 2011: 18-19).

1844 yılında gerçekleştirilen Para Reformu, hem Osmanlı para sistemindeki heterojen yapının giderilmesini ve ekonomik faaliyetlerde artan ölçüde işlem maliyeti yaratan yapının ortadan kaldırılmasını hem de uluslararası para sistemine entegrasyonu hedeflemiştir (Pamuk, 1999: 228-229). Bununla birlikte Para Reformu, ilk bankanın kurulmasıyla da yakından ilgilidir. Para sistemine istikrar kazandırmak, tarım kesimine finansman sağlamak ve kamu maliyesindeki gelir ve giderlerin zamansal uyumsuzluğunu gidermek isteyen devletin olduğu kadar para sistemindeki istikrarsızlıktan mustarip yabancılar da kendi dış ticaretlerini örgütlemek ve desteklemek için banka sermayesine ve teminatına ihtiyaç duymaktadır (Tabakoğlu, 2015: 461). Yerli sikkeler ile faizsiz kaime, yerli ve yabancı standart paralara oranla kıymetlerini önemli ölçüde kaybettiklerinden bir bankanın tesis edilmesi ile kurların arz ve talebe göre serbestçe belirlenmesinin önüne geçilebileceği ve kambiyonun tespit edilebileceği düşünülmüştür (Karamursal, 1989: 17). Ayrıca kambiyo istikrarı yanında kaime fiyatlarında görülen dalgalanmaların Osmanlı hükümeti tarafından düzene sokulması gerekliliği, bir banka organizasyonunun teşkili yönünde karar alınmasına katkıda bulunmuştur (Al, 2011: 31). Bu doğrultuda 1847 yılında teşkil edilen ve 1849 yılı ortalarından 1852 yılına kadar faaliyet gösteren Dersâdet Bankası, aslı fonksiyonu olan kaime fiyatlarına istikrar kazandırmanın yanı sıra kambiyo istikrarı uygulamasını da yürütmüştür. Böylece 1843 yılından itibaren muteber tüccar ile sözleşmeler yoluyla münferiden yürütülen uygulama bankanın teşkil edilmesinin ardından 1849 yılı ile birlikte kurumsal bir çatı altında devam ettirilmiştir (Pamuk, 1999: 229; Al, Akar ve Bayraktar, 2014: 64).

Bankanın temel sıkıntıları hükümeti fonlaması, meskûkât-ı mağşûşe nedeniyle Para Reformu'nun başarıya ulaşamaması dolayısıyla para piyasasındaki istikrarsızlık ve hatır poliçeleri üzerinden Avrupa'dan sağladıkları düşük maliyetli poliçeleri içeride daha yüksek fiyata satan sermayesiz tüccarın poliçe ticaretine girmesi olmuştur. Hükümetin içinde bulunduğu sıkıntılara ilaveten Avrupa piyasasında yaşanan sorunlar bankanın istikrar sağlama fonksiyonunu yerine getirmesini engellediği gibi banka ayakta kalabilmek için kendisi de kaime oyunlarına girişmiştir.

Hükümetin bankadan Avrupa üzerine keşide edilen poliçeler karşılığında sağladığı 130 milyon kuruş tutarındaki krediyi geri ödeyememesi üzerine Bank, piyasadaki itibarını kaybetmiştir. Avrupa'ya çekilen poliçe bedellerinin ödenmesi için girişilen dış borç girişiminin padişah tarafından onaylanmaması da bankanın sonunu getirmiştir (Al ve Akar, 2006: 155). Bankanın ortadan kalkmasından sonra bu durum yeni ihraç edilmiş olan faizsiz kaime üzerindeki olumsuz etkisini kısa süre içerisinde göstermiştir. Kaime ile altın arasındaki kur farkı serbest kalmış; kaime, altın karşısında değer kaybetmeye başlamıştır (Akyıldız, 1996: 40). Galata bankerlerinden finansman temin ederek bankayı tasfiye eden hükümet, para piyasasında istikrarsızlık yaratan kaimeleri tedavülden çekmeyi amaçlamışsa da Kırım Savaşı nedeniyle herhangi bir girişimde bulunamamıştır (Al ve Akar, 2013: 33).

Dersaâdet Bankası'ndan sonraki dönemde kambiyo istikrarı uygulaması, gerek faizsiz kaimenin gerekse meskûkât-ı mağşûşenin tedavülden kaldırılamaması nedeniyle devam etmiştir. Bâb-ı Âli bu sorunları kurulacak milli bir banka ile çözmeyi tasarlamış fakat bu tasarı gerçekleşmeyince kambiyo istikrarı farklı tacirlerle imzalanan ikili sözleşmelerle devam ettirilmiştir. Kırım Savaşı esnasında ise kambiyo istikrarı uygulamasında kısa bir süre maktu usule geçilmiştir (Al, 2011: 42-44). Osmanlı Devleti'nin savaş esnasında ihraç ettiği faizsiz kaimelerin değerini sabit tutmak ve gümüş ve bakır paraları kontrol etmek mümkün olmamıştır (Kazgan, 1995: 181). Bununla birlikte savaş esnasında alınan dış borçların harcanmasında denetim rolü üstlenen gözetim komisyonları, Galata bankerlerinin borç alınan meblağ üzerinden kur oyunu oynamasına izin vermemiştir. Kambiyo istikrarı politikası öncesinde 118 kuruş olan pound kuru, 1856 yılı başında 147,5 kuruşa yükselmiş fakat dış borç ile elde edilen altınların gelişi ile tekrar düşmüştür. Bu süreçte hükümet farklı tacirlerle ara sıra gerçekleştirdiği kambiyo istikrarı anlaşmalarına devam etmiştir (Al, 2011: 45-47).

1856 yılında Kırım Savaşı'nın bitiminde İngiliz bir sermaye grubu tarafından ticari bir misyon ile Bank-ı Osmanî teşkil edilmiştir. Banka idarecileri kuruluş aşamasından itibaren hükümet ile malî ilişkiler kurmayı hedeflemiş ve milli banka kurma imtiyazını elde etmeye çalışmıştır (Bayraktar, 2002: 76). Bu süreçte hem kaimelerin ve meskûkât-ı mağşûşenin piyasadan çekilmesi hem de İngiliz sterlininin 110 kuruş değerinde tutulması amacıyla önde gelen Galata bankerleri bir girişimde bulunmuşlarsa da taahhüt ettikleri sermayeyi toplayamadıklarından bu girişim akim kalmıştır. 1858 yılı Mart ayında ise sonradan Türkiye Milli Bankası adını alacak Paxton-Wilkin grubuna milli banka kurma imtiyazı verilmiştir. Avrupa finans piyasasında yaşanan kriz, kurucu ortaklar hakkında ileri sürülen iddialar, Bâb-ı Âli'nin kaimelerin tedavülden çekilmesine yönelik yükümlülüğünü yerine getirememesi hatta yeniden kaime ihraç etmesi ve bankanın hangi tarihte faaliyete başlayacağına yönelik belirsizlikler nedeniyle bu girişim de

başarısızlıkla sonuçlanmış ve Türkiye Milli Bankası projesi de hayata geçirilemeden sona ermiştir (Al, Akar ve Bayraktar, 2014: 141-157). Bunun üzerine hükümet, Galata bankerlerinden önde gelen bir grup tarafından 1860 yılında teşkil edilen İttihâd-ı Malî Şirketi ile kambiyonun tutulması, Avrupa'ya poliçe çekilmesi ve meskûkât-ı mağşûşenin piyasadan toplatılması konusunda anlaşmıştır. Hükümet kaimelerin tedavülden çekilmesi konusunda taahhüt ettiği tarihe uyamadığı için bu şirkete tazminat ödemek zorunda dahi kalmıştır. Şirket, amaçladığı şekilde bir bankaya dönüşmemiş ve başarısız Mires Borçlanması* sonrasında faaliyetlerine son vermiştir. Nihayetinde şirket vasıtasıyla kaimeyi kaldırma deneyimi başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Akyıldız, 1996: 64; Al, 2011: 53-54).

Yaşanan krizler ve başarısız girişimler neticesinde eldeki kaimelerin değeri yarı yarıya düşmüştür. Bu nedenle kaimelere karşılık %40 nakit ve %60 esham-ı cedide denilen borç tahvili verilerek kaimelerin ortadan kaldırılmasına karar verilmiştir (Ferid, 2008: 126-128). Kaime kaldırılacağı iki aylık süre içerisinde parayı piyasadan alıp imha etmek ve yerine nakit ve esham-ı cedide vermek işleriyle uğraşmak üzere bir tediye-i kavaim idaresi adı verilen bir komisyon teşkil edilmiştir. Komisyon 13 Temmuz 1862 tarihinden itibaren kaimeyi piyasadan çekmeye başlamıştır. 13 Eylül 1862 tarihli gazetelerde bir ilan yayınlanarak kaimenin tedavülden tamamen kaldırıldığı ve bundan sonra ödemelerin altın ve gümüş meci diye, beşlik, altılık ve metelik gibi meskûkât-ı mağşûşe adı verilen daha küçük meskûkâtlarla yapılması gerektiği halka bildirilmiştir (Akyıldız, 1996: 74).

1859 yılında Suriye'de yaşanan karışıklıklar ve bunun Levant ticaretinin önemli merkezlerinden Beyrut'u da etkisi altına alması ve Doğu Akdeniz'de ortaya çıkan ticari kriz, Bank-ı Osmanî'nin tasfiyesi konusunu gündeme getirmiştir (Bayraktar, 2002: 76). Bu oluşum, 1863 yılında %50 pay ile bir Fransız sermaye grubunun katılımı neticesinde Osmanlı Bankası adını almıştır. 1862 kredisıyla kaimelerin piyasadan çekilmesi, milli bir banka teşkil edilmesinin önündeki en önemli engeli de kaldırmış; bu doğrultuda 4 Şubat 1863 tarihli imtiyaz fermanı ile bu gruba milli banka kurma imtiyazı verilmiştir. Hükümet bankaya ayrıca dış borç ödemelerinin gerçekleştirilmesi, kısa vadeli borç temini, yeni kâğıt para arzı gibi çeşitli imtiyazlar sağlamıştır (Pamuk, 1999: 229-230). Yabancı sermayeli bu bankaya devlet bankası imtiyazının verilmesinin temel nedeni, para ihracının yapılabilmesi ve parasal alana istikrar kazandırmaktadır (Apak ve Tay, 2012: 70). İttihâd-ı Malî Şirketi'nin son bulmasının ardından Osmanlı Devleti, kambiyo politikasını Osmanlı Bankası vasıtasıyla uygulamıştır. Devlet, takip eden dönemde kambiyo istikrarı politikasını devam ettirmemiştir. Bu durum, istikrar sorununun ortadan kalktığı anlamına da gelmemektedir. Nitekim Osmanlı Bankası, devletin dış dünyaya yaptığı

* Mires Borçlanması ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Al ve Akar (2007). Uluslararası Finans Politik Açısından Suriye Bunalımı ve Mires Borçlanması. *Tarih Dergisi*, 45, 2007, 77-122.

ödemelere aracılık etmekte ve ödemeleri standart altın para ile yapmaktadır. Devlet ise vergi tahsilatını büyük ölçüde meskûkât-ı mağşûse ile yapmakta ve bu nedenle devletin bankaya yaptığı ödemelerde meskûkât-ı mağşûseden kaynaklı kur farkları oluşmaktadır. (Al, 2011: 56). Osmanlı Bankası, Osmanlı lirasıyla Avrupa para birimleri arasındaki kuru sabit tutarak; ticaret ve sermaye hareketleri için istikrarlı bir ortam yaratmayı amaçlamıştır. Banka aynı zamanda altın lira ile gümüş kuruş arasındaki kur dalgalanmalarını da azaltmaya çalışmıştır (Pamuk, 1999: 236).

Literatür Taraması

Etkin Piyasa Hipotezi'ne ilişkin çalışmalar 1960'lı yılların ortalarında başladığı gibi bu hipotez bağlamında ele alınan Rassal Yürüyüş Hipotezi'ne ve bu hipotezin test edilmesine yönelik çalışmalar da 1960'lı yıllarda başlamıştır. Bu anlamda öncü bir çalışma Horne ve Parker (1967)'dir. Horne ve Parker, New York Borsası'ndan seçtikleri 30 endüstri firması için 01.01.1960 ve 30.06.1966 dönemini günlük olarak analiz etmiştir. Çalışmanın temel bulgusu geçmiş fiyat eğilimlerine göre hareket eden bir tüccarın al ve tut işlemi üzerinden yatırım yapan birine göre daha fazla kar elde edemeyeceğini ortaya koymaktadır. Smidt(1968), organize piyasalarda fiyat davranışlarına yönelik istatistiki çalışmalar için Rassal Yürüyüş Hipotezi'nin oldukça verimli bir hipotez sağladığını ileri sürmektedir. Smidt'e göre Rassal olmayan yürüyüşe ilişkin bulgular elde etme noktasındaki başarısızlık kullanılan istatistiki testlerin yeterince güçlü olmamasına atfedilebilecektir.

1980'li yıllarla birlikte hipotezin testine yönelik yöntemsel yaklaşımlar kendisini göstermektedir. Nelson ve Plosser (1982), Makroekonomik zaman serilerinde trendleri ve rassal yürüyüşleri ele aldıkları çalışmalarında bu serilerin deterministik bir trend etrafında mı dalgalandıklarını yoksa deterministik bir patikaya dönüş eğilimi olmayan durağan olmayan bir süreç mi takip ettiklerini araştırmaktadır. Shiller ve Perron(1985)'in çalışması Rassal Yürüyüş Hipotezi'nin test edilmesinde yöntemsel bir arayış içerisinde olup testlerin gücü ile gözlem frekansı arasında karşılaştırma yapmaktadır. Çalışmada gözlem sayısının yüksek olmasının yapılan testlerin gücünün de yüksek olması anlamına gelmeyeceği bulgusuna ulaşılmıştır. Lo ve MacKinlay(1987, 1988) benzer şekilde Rassal Yürüyüş Hipotezi'nin test edilmesine yöntemsel açıdan yaklaşmakta ve 1987 çalışmasında hipotezin test edilmesi için farklı frekansa sahip örneklem verilerinden türetilmiş varyans tahmincilerini kullanarak basit bir test yöntemi ileri sürmektedir. Lo ve MacKinlay(1988) ise 1987 tarihli çalışmada ortaya konulan testi, 1962-1985 dönemi ABD hisse senedi fiyatlarının rassal bir yürüyüş sergileyip sergilemediklerinin test edilmesinde kullanmaktadır. Çalışmada rassal yürüyüş modelinin reddedilmesinin hisse senedi fiyatlarında etkinsizliğin var olduğu anlamına gelmemesi gerektiği vurgulanmakta ve sonuç olarak da ele alınan dönem aralığında Rassal Yürüyüş Hipotezi'nin geçerli olmadığı bulgusuna ulaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde Kaime ve Döviz Kuru Piyasalarında Rassal Yürüyüş Hipotezi'nin Analizi

Frennberg ve Hansson(1993), Rassal Yürüyüş Hipotezi'nin geçerliliğini İsveç hisse senedi fiyatları için test etmiştir. 1919-1990 dönemini analiz eden çalışmada Varyans Oran Testi ve çok dönemli getirilere ilişkin otoregresyonlar kullanılmıştır. Çalışmanın bulguları İsveç'te hisse senetlerinin son 72 yıldır rassal bir yürüyüş takip etmediklerini ortaya koymaktadır. Zhu(1998), 1958:1 – 1995:6 dönemi aylık verileriyle G-7 ülkeleri için panel birim kök testlerini kullanarak Rassal Yürüyüş Hipotezi'nin geçerliliğini sınamaktadır. Çalışmanın bulgularına göre hisse senedi fiyat endeksleri rassal bir yürüyüş sergilemektedir ve modelde kullanılan panel birim kök testleri geleneksel birim kök testleri ile tutarlıdır. Lo ve MacKinlay(1999), oynaklık temelli basit spesifikasyon testleri ile hisse senedi piyasalarının rassal bir yürüyüş sergilemediklerini ortaya koymaktadır. Araştırmacılar büyük ölçüde 1980'li yıllarda gerçekleştirilen çalışmalarda benimsenen durağan ortalamaya dönen (mean-reverting) modellerin rassal yürüyüşün test edilmesinde haftalık getirilerin zamanlamasını hesaba katmadıklarını ileri sürmektedir.

Chaudhuri ve Wu(2003), rassal yürüyüşün yahut ortalamaya dönüş süreçlerinin sürelerini 17 yükselen ekonomiye ilişkin hisse fiyatları için analiz etmektedir. Çalışmada uygulanan metodolojik yenilik ile literatüre katkı yapılması amaçlanmış ve bu bağlamda standart testlere göre daha güçlü olarak tanımlanan yapısal kırılma testleri kullanılmıştır. Test sonuçları 14 ülke için hisse fiyatlarının yapısal kırılmalar içerdiğini ortaya koymaktadır. Narayan ve Smyth(2006), Rassal Yürüyüş Hipotezi'ni 1991-2003 dönemi günlük veriler ile 22 OECD ülkesi için ardışık trend kırılmaları ve panel veri modelleri ile analiz etmektedir. Çalışmanın bulguları Rassal Yürüyüş Hipotezi'nin geçerliliğine ilişkin güçlü kanıtlar sağlamaktadır. Geleneksel birim kök testleri ile Meksika ve Yeni Zelanda için hipotezin geçersiz olduğunu ortaya koymaktadır. Dupernex(2007), hisse senedi fiyatlarının neden rassal bir yürüyüş sergilemesi gerektiğini analiz ettiği çalışmada konuyla ilgili literatürdeki karmaşaya vurgu yapmaktadır. Dupernex'e göre piyasalar belirli ölçüde tahmin edilebilir bir yapıya sahiptir. Üstelik bu tahmin edilebilirlik karlı fırsatların var olmadığı durumlar için de geçerlidir.

Smith (2012), Avrupa'nın 15 gelişmekte olan ekonomisi ve karşılaştırma yapmak amacıyla Yunanistan, Portekiz ve İngiltere'de Rassal Yürüyüş Hipotezi'nin geçerliliğini 2000 Şubat ve 2009 Aralık dönemi için Varyans Oran Testi ile test etmiştir. Çalışmanın bulgularına göre en etkin ekonomileri İngiltere, Türkiye, Macaristan ve Polonya çıkarken en az etkinler ise Estonya, Malta ve Ukrayna çıkmıştır. Krizlerin hisse senedi piyasalarından zayıf etkinliği üzerindeki etkisi ise düşüktür. Berke, Özcan ve Dizdarlar(2013)'ün Türkiye ekonomisi için döviz piyasasının etkinliğini yapısal kırılmalı birim kök testleri ile analiz ettikleri çalışma bu çalışma ile hem konu hem de yöntemsel olarak önemli benzerlik taşımaktadır. Çalışmada birim kök testlerine ilave olarak fark durağan seriler için Maki eş

bütünleşme testi de yapılmıştır. Çalışmada piyasaların rassal bir yürüyüş takip ettikleri ve buna bağlı olarak zayıf formda etkin oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Nalın ve Güler(2015), Rassal Yürüyüş Hipotezi'nin geçerliliğini BRIC ülkeleri ve Türkiye için test etmiştir. 1997 Temmuz ile 2013 Aralık dönemi hisse senedi fiyat endekslerinin aylık verilerinin kullanıldığı çalışmada otokorelasyon analizi, birim kök testleri ile Johansen eş bütünleşme ve Granger nedensellik testleri yapılmış; aylık kapanış fiyatlarının rassal bir yürüyüş sergilediği ve Çin ile Hindistan ve Çin ile Türkiye arasında uzun dönemli bir nedensellik ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Gemici ve Polat (2018), Meksika, Endonezya, Güney Kore ve Türkiye ekonomisinde Ocak 1998 – Temmuz 2017 dönemi için borsa endekslerinin rassal bir yürüyüş takip edip etmediklerini ve bu bağlamda zayıf etkin olup olmadıklarını analiz etmektedir. Çalışmada Furuoka (2016) birim kök testi kullanılmış ve hem doğrusal hem de doğrusal olmayan modellerde Rassal Yürüyüş Hipotezi'nin geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kırılmayı dikkate alan modellerde ise hipotez geçersizdir.

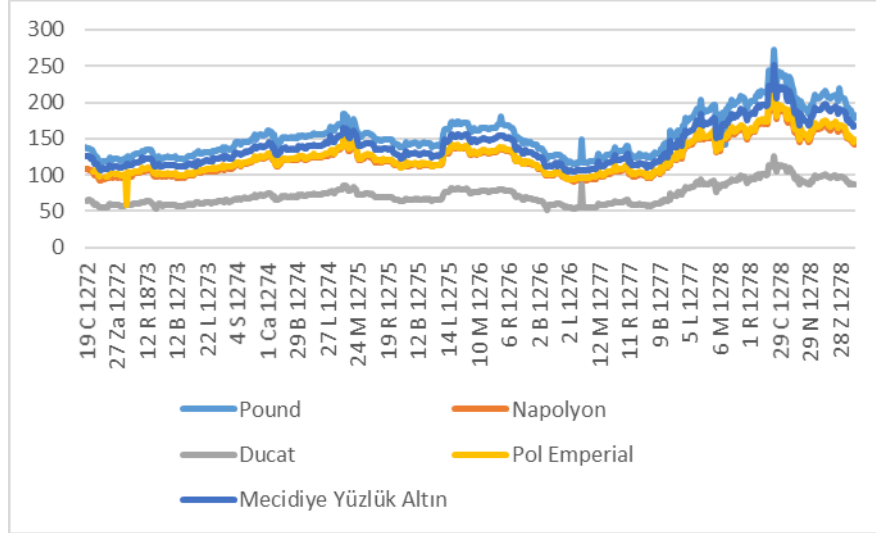
Veri Seti ve Ekonometrik Analiz

Çalışmada faizsiz kaimenin, mecdiye yüzlük altın (Osmanlı Lirası) ve Osmanlı Devleti'nin dönem itibarıyla önde gelen ticaret ortakları olan İngiltere, Fransa, Rusya ve Avusturya'nın paraları olan Sterlin (Pound), Napolyon (Frank), Pol Imperial (Ruble) ve Duka karşısındaki değeri üzerinden analizler gerçekleştirilmektedir. Çalışmanın dönem aralığı 26.02.1856 ile 15.09.1862 tarihleridir. Dönem içinde Osmanlı Devleti sabit kur politikası izlediğinden çalışmada kullanılan kaime, sonradan çıkartılan ve 1851-1862 yılları arasında tedavülde yer alan faizsiz kaimelerdir. Tarih aralığının seçiminde Kırım Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'ne borç veren Batılı ülkelerin Osmanlı ekonomisine ilişkin malî ve iktisadi verilere ilişkin şeffaflık taleplerinin ardından faizsiz kaimenin Osmanlı Lirası ve kur karşılıklarının ilan edilmesi ve kaimenin piyasadandan çekilmesi belirleyici olmuştur. Veriler Journal de Constantinople ve Ceride-i Havâdis gazetelerinden derlenmiştir. Ceride-i Havadis, 17 Temmuz 1856 tarihli nüshasında Dersââdet ve taşrada bireyler arasında tedavül eden altın ve gümüş sikkelerin fiyatı sürekli değişmekte olduğundan bundan böyle akçenin fiyatı ne kadar artar yahut azalırsa her hafta Ceride-i Havâdis'te ilan edileceği bildirilmektedir (Ceride-i Havâdis, No: 796). Veriler doğal logaritmaları alınarak analize dâhil edilmiştir. Veri setine ilişkin grafik aşağıda verilmektedir.

Grafik 1: Faizsiz Kaimenin Osmanlı Lirası, Pound, Frank, Duka ve Ruble Cinsinden Değeri (Kuruş)

Grafikten de görülebileceği kaime karşısında yabancı ülke paraları birbirine benzer bir seyir çizgisine sahiptir. Veriler dönem içerisinde ciddi dalgalanmalar göstermektedir. Bu durum kaime ve döviz kuru piyasasındaki verilerin rassal bir yürüyüş sergileyip sergilemediğinin analiz edilmesini ve veri setinde yaşanan kırılmaların iktisadi ve tarihsel karşılıklarının ortaya konulmasını gerektirmektedir. Aşağıdaki tabloda veri setine ilişkin tanımlayıcı istatistikler gösterilmektedir.

Tablo 1: Tanımlayıcı İstatistikler

	LM (Lira)	LP (Pound)	LF (Frank)	LR (Ruble)	LD (Duka)
Ortalama	2.142462	2.183827	2.085249	2.092873	1.854798
Medyan	2.131939	2.170262	2.075775	2.080085	1.843544
Std Sapma	0.080997	0.080343	0.080313	0.080939	0.080184
Skewness	0.629949	0.577984	0.550359	0.505168	0.592984
Kurtosis	2.557515	2.482587	2.467539	2.803834	2.487500
Jarque-Berra	45.46990 (0.00000)	40.90142 (0.00000)	38.12495 (0.00000)	27.01112 (0.000001)	42.49441 (0.00000)

Tablo 1’den görülebildiği üzere tüm değişkenler için tanımlayıcı istatistikler benzer bir yapıya sahiptir. Öncelikle tüm değişkenler için Jarque-Berra test istatistiği normal dağılım hipotezinin tüm anlamlılık düzeylerinde reddedilebileceğini göstermektedir. Nitekim olasılık değerlerinin %1’den küçük olması da bu durumu doğrulamaktadır. Tabachnick ve Fidell (2013)’e göre örneklem grubunun 50’den büyük olması durumunda Skewness ve Kurtosis değerleri -1,5 ve +1,5 aralığında ise normal dağılım kabul edilebilir (Tabachnick ve Fidell, 2013: 80). George ve Mallery (2010)’a göre ise hem kurtosis hem de skewness değerlerinin +2 ve -2 arasında olması durumunda normal dağılım koşulunun sağlandığı ifade edilebilmektedir (George ve Mallery, 2010: 114). Skewness bu koşulu sağlamakta iken kurtosis sağlamamaktadır. Çalışmamızda kurtosis değeri 3’ten küçük olup asimimetrik ve veriler normal dağılımdan daha basıktır.

Rassal Yürüyüş Hipotezi’nin Testi

Zayıf etkinlik testleri geçmişteki fiyatlarla gelecekte oluşacak fiyatların tahmin edilebilir olup olmadığı sorusuna yanıt aramaktadır. Geçmiş dönem fiyatlarının gelecek fiyatlar için bir tahmin olmaması fiyat oluşumunun rassal bir süreç olup olmasına bağlıdır. Rassal Yürüyüş Hipotezi’nin testi için mevcut çalışmalar arasında Varyans Oran testleri güçlü yöntemler arasında yer almaktadır (Chen, 2008: 97). Bu çalışmada rassal yürüyüş hipotezini test etmek amacıyla kullanılan Varyans Oran Testi Lo ve MacKinlay(1988) tarafından geliştirilmiştir. Lo ve MacKinlay’e göre rassal yürüyüş sergileyen X_t serisinin önemli bir özelliği gözlem aralığı içerisinde varyansındaki değişikliklerin doğrusal olmasıdır (Lo ve MacKinlay (1988: 43). Lo ve MacKinlay sıfıra eşit olmayan bir sabit terim içeren basit bir rassal yürüyüş sürecini;

$$(1) X_t = \mu + X_{t-1} + \varepsilon_t \text{ denklemi ile ifade etmektedir. Tüm } t \text{ zamanlarında}$$

$$(2) E(\varepsilon_t)=0 \text{ ya da } \Delta X_t = \mu + \varepsilon_t, \Delta X_t = X_t - X_{t-1} \text{ dir.}$$

(1) nolu denklemde μ keyfi sürüklenme parametresi (arbitrary drift parameter) ve ε_t zaman içerisinde değişmesine ve normallikten sapmasına izin verilen rassal gürültülü hata terimidir. X_t ’nin bu şekilde tanımlanması hata terimini özdeş ve bağımsız dağılım ile kısıtlandırarak geleneksel rassal yürüyüş tanımlamasına göre daha az kısıtlanmıştır (Lock, 2007: 2). Rassal Yürüyüş Hipotezi’nin özü, hata terimleri arasında korelasyon ilişkisinin bulunmaması veya geleceğe yönelik yeniliklerin geçmişteki gelişmeler vasıtasıyla tahmin edilemeyeceğine yönelik kısıtlamadır. Lo ve MacKinlay, testlerini bağımsız ve özdeş dağılmış Gaussian artışlar ve aralarında korelasyon olmayan fakat zayıf bağımlılık ve olası heteroskedastik artışların söz konusu olduğu genel bir durumu içeren iki hipotez altında geliştirmiştir. Yukarıda (1) nolu denklemde yer alan hata teriminde otokorelasyonun oluşması durumunda seri, rassal yürüyüş modelinden çıkmakla birlikte durağan dışı olmayı sürdürecektir. Bu serinin varyansı ise

Osmanlı Devleti'nde Kaime ve Döviz Kuru Piyasalarında Rassal Yürüyüş Hipotezi'nin Analizi

$Var(X_t) = t\delta^2$ şeklinde gösterilebilir. Rassal yürüyüş özelliği sergileyen fiyatların varyansı dönemler arasında doğrusal bir ilişki içerisinde.

Uygulanacak testlerde $VR(q) = 1/q (Var(X_t - X_{t-q})/Var(X_t - X_{t-1})) = 1$ denklemindeki eşitlik reddedilemiyor ise fiyat oluşumunda rassal yürüyüş süreci de reddedilemeyecektir. Bu durum, zayıf formda etkin piyasanın varlığını destekleyecek bir bulgudur. Bununla birlikte oran birden büyükse fiyat serileri arasında pozitif, oran birden küçükse negatif korelasyonun varlığı söz konusudur ki iki durumda da fiyatların birbirini etkilediği dolayısıyla fiyatların rassal olarak oluşmadığı sonucuna ulaşılabilmektedir (Çelik, 2007: 42). Çalışmada Rassal Yürüyüş Hipotezi'nin test edilmesi amacıyla Eviews paket programı kullanılmıştır. Eviews programı istatistiki anlamlılığı değerlendirmek için homoskedastik ve heteroskedastik rassal yürüyüşün asimptotik normal dağılım ya da wild bootstrap kullanılarak Lo & MacKinlay varyans rasyo testi ile test edilmesine olanak tanımaktadır (Eviews User's Guide, 2015). Tablo 2'de her bir seriye ilişkin Varyans Oran Testi'nin sonuçları verilmektedir.

Tablo 2: Lo & MacKinlay Varyans Oran Testlerine İlişkin Olasılık Değerleri

LM			
Joint Tests	Value	df	Olasılık
Max z (at period 2)*	2.269291	611	0.0898
Individual Test/ Dönem	Var. Ratio	z-İstatistiği	Olasılık
2	0.812872	-2.269291**	0.0233
LP			
Joint Tests	Value	df	Olasılık
Max z (at period 2)*	2.234102	611	0.0981
Individual Test/ Dönem	Var. Ratio	z-İstatistiği	Olasılık
2	0.658474	-2.234102**	0.0255
LF			
Joint Tests	Value	df	Olasılık
Max z (at period 2)*	2.69611	611	0.0278
Individual Test/ Dönem	Var. Ratio	z-İstatistiği	Olasılık
2	0.777844	-2.696111*	0.0070
LD			
Joint Tests	Value	df	Olasılık
Max z (at period 2)*	1.376273	610	0.5225

period 2)*	Var. Ratio	z-İstatistiği	Olasılık
2	0.658065	-1.376273	0.1687
LR			
Joint Tests	Value	df	Olasılık
Max z (at period 2)*	1.336431	611	0.5510
Individual Test/ Dönem	Var. Ratio	z-İstatistiği	Olasılık
2	0.620984	-1.336431	0.1814

Joint Tests, tüm dönemler için ortak H_0 hipotezinin test edilmesi iken Individual Test, tekil dönemlere uygulanan Varyans Oran testleridir. df gözlem sayılarını ve Max |z| Chow ve Denning (1993) test istatistiğini ifade etmektedir. *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 için anlamlılığı ifade etmektedir.

Sonsuz serbestlik derecesine sahip studentleştirilmiş maksimum modül kullanılarak elde edilen p-değeri LM, LP, LD ve LR değişkenleri için %5'ten büyük olup Rassal Yürüyüş Hipotezi'nin geçerliliğini ifade eden H_0 hipotezi reddedilemez. Olasılık değeri (p-value) LF için %5'ten küçük olup H_0 hipotezi reddedilebilecektir. Bu durumda Osmanlı Lirası (Mecidiye), Pound, Ruble ve Duka için Rassal Yürüyüş Hipotezi geçerliken; Frank için geçerli değildir. Dolayısıyla LM, LP, LD ve LR değişkenleri için zayıf formda etkinlik durumu geçerlidir ve bu değişkenlerin geçmiş değerleri, gelecekteki değerlerinin tahmininde kullanılamamaktadır. Bu piyasanın katılımcıları, ilgili dönem aralığında alım-satım faaliyetleri üzerinden spekülative bir kazanç elde etmek amacıyla herhangi bir istatistiki teknik izleyemezler.

Yapısal Kırılmaların Analizi

Bu bölümde her bir veri için durağanlık durumlarının ve kırılma tarihlerinin tespiti amacıyla Zivot-Andrews(1992), Lee-Strazicich (2003) ve Enders ve Lee(2012) tarafından geliştirilen Fourier-ADF birim kök testleri uygulanmıştır. Birim kök testlerinden elde edilen sonuçlar Rassal Yürüyüş Hipotezi'nin geçerliliği için de ipucu sağlamaktadır.

Zivot-Andrews(ZA) birim kök testinde, ardışık ADF test yöntemini kullanarak örneklem içinde mümkün olan bütün kırılma noktaları için bir regresyon denklemi tahmin edilmektedir. Ardından tahmin edilen parametreler için t-istatistikleri hesaplanmaktadır (Yurdakul, 2000: 4). Hesaplanan t-istatistiğinin Zivot-Andrews(1992)'de belirtilen kritik değerden büyük olması durumunda yapısal kırılmanın olmadığını fakat birim kökün varlığını ifade eden H_0 hipotezi reddedilmektedir. ZA birim kök testinde kırılma noktası içsel olarak belirlenmekte ve aşağıdaki üç model kullanılmaktadır (Zivot ve Andrews, 1992: 253-254).

Osmanlı Devleti'nde Kaime ve Döviz Kuru Piyasalarında Rassal Yürüyüş Hipotezi'nin Analizi

$$(3) \gamma_t = \mu + \beta t + \alpha \gamma_{t-1} + \theta_1 DU(\phi) + \sum_{i=1}^k c_i \Delta \gamma_{t-i} + e_t \quad (\text{Model A})$$

$$(4) \gamma_t = \mu + \beta t + \alpha \gamma_{t-1} + \theta_2 DT(\phi) + \sum_{i=1}^k c_i \Delta \gamma_{t-i} + e_t \quad (\text{Model B})$$

$$(5) \gamma_t = \mu + \beta t + \alpha \gamma_{t-1} + \theta_2 DT(\phi) + \theta_1 DU(\phi) + \sum_{i=1}^k c_i \Delta \gamma_{t-i} + e_t \quad (\text{Model C})$$

Model A ortalamadaki, Model B eğimdeki (trend) ve Model C eğimdeki ve ortalamadaki yapısal kırılmaları göstermektedir. Kırılmanın zamanı α 'nın t-istatistik değerini en aza indirdiği nokta olarak belirlenmektedir. DU ortalamadaki kırılmayı ifade eden kukla değişken iken DT ise eğimdeki kırılmayı ifade eden kukla değişkendir. Zivot-Andrews birim kök testine ilişkin sonuçlar Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3: Zivot-Andrews Birim Kök Test Sonuçları

Model	Model A		Model B		Model C	
	Kırılma Tarihi	t-istatistiği	Kırılma Tarihi	t-istatistiği	Kırılma Tarihi	t-istatistiği
LM	24.01.1861	-3.367497	22.02.1860	-2.207832	07.11.1859	-3.341840
LP	24.01.1861	-3.265244	22.02.1860	-2.093774	14.10.1859	-3.350085
LF	24.01.1861	-3.357399	18.02.1860	-2.101410	07.11.1859	-3.170379
LR	24.01.1861	-3.817539	07.05.1860	-3.005033	21.11.1859	-4.178712
LD	24.01.1861	-3.629771	14.04.1860	-2.865824	14.11.1859	-3.605155

Model A için kritik değerler %1 için -5.34, %5 için -4.93 ve %10 için -4.58'dir. Model B için kritik değerler %1 için -4.80, %5 için -4.42 ve %10 için -4.11'dir. Model C için kritik değerleri %1 için -5.57, %5 için -5.08 ve %10 için -4.82'dir.

Tablo 3'teki sonuçları değerlendirildiğinde her üç modelde de tüm değişkenler için elde edilen test istatistikleri %5 anlamlılık düzeyinde kritik değerlerden mutlak değerce küçüktür. Buna bağlı olarak serilerin kırılmayla birlikte durağan olduğu hipotezi reddedilmektedir. Dolayısıyla yapısal kırılma altında seride birim kökün varlığını ifade eden H_0 hipotezi kabul edilecektir. Model A'da kırılma tarihleri tüm değişkenler için aynı olup 24 Kasım 1861 tarihini göstermekte iken Model B'de LM, LP ve LF için 1860 yılı Şubat ayını ve LD ve LR değişkenleri için 1860 yılı Nisan ve Mayıs aylarını

göstermektedir. Son olarak Model C’de ise tüm değişkenler için 1859 yılının Ekim ve Kasım ayları kırılma tarihlerine tekabül etmektedir.

Lee ve Strazicich (2003, 2004), ZA birim kök testindeki temel hipotezin reddedilmesinin, birim kökün reddedilmesini gerektirmediğini ve yapısal kırılma olmadan birim kökün reddini ifade etmekte olduğunu belirtmektedir. Bu doğrultuda Lee ve Strazicich, yapısal kırılmaya sahip serilerin fark durağan iken yanlış bir yorum ile yapısal kırılmalı trend durağan kabul edilmesi sorununu ortadan kaldırmak amacıyla Lagrange çarpanlarına dayalı tek ve iki kırılmalı birim kök testlerini geliştirmişlerdir (Lee ve Strazicich, 2003: 1082-1089; Lee ve Strazicich, 2004: 1-15). Lee ve Strazicich(2003) testinde iki kırılmalı, içsel ve hem sıfır hem de alternatif hipotezde kırılmalara izin veren Schmidt ve Phillips (1992)’ye dayanan Lagrange Multiplier birim kök testi önerilmektedir. Kırılma zamanının içsel olarak belirlendiği Lee ve Strazicich birim kök testinde birim kökün varlığına yönelik boş hipoteze karşı bir ya da iki kırılma olasılığına izin veren bir alternatif hipotez söz konusudur (Lee ve Strazicich, 2004: 1-15). Lee ve Strazicich(2003), birim kök testinde veri yaratma sürecinde aşağıdaki denklemlerden yararlanmaktadır.

$$(6) y_t = \delta'Z_t + e_t$$

$$(7) e_t = \beta e_{t-1} + \varepsilon_t$$

(6) No’lu denklemde Z_t , dışsal değişkenlerden oluşan bir vektör ve $\varepsilon_t \sim iidN(0, \delta^2)$ ’dir (Sivri, 2010: 227). Burada veri yaratma süreci, temel hipotezin $\beta = 1$ ve alternatif hipotezin de $\beta < 1$ olduğu durumu altında yapısal kırılmaları içermektedir. $Z_t = [1, t, D_{1t}, D_{2t}]'$ şeklinde tanımlanan Z_t dışsal değişkeni düzeyde iki yapısal kırılmaya olanak tanımaktadır (Lee ve Strazicich, 2003: 1082). Düzeyde ve eğimde iki kırılmanın olduğu $Z_t = [1, t, D_{1t}, D_{2t}, DT_{1t}, DT_{2t}]'$ şeklinde tanımlanan modellerde “ $DT_{jt} = t - TB_{jt}$ iken $t < TB + 1, j = 1, 2, ..$ ise kırılma vardır (Khraief vd., 2020: 10). Lee-Strazicich (2003) birim kök test istatistiği hesaplanırken aşağıdaki regresyon denkleminde istifade edilir.

$$(8) \Delta y_t = \delta' \Delta Z_t + S_{t-1} + u_t$$

Lee-Strazicich kırılmalı birim kök testlerinde, model seçimi kritik bir öneme sahiptir. Sen (2003)’e göre hem düzeyde hem de eğimde kırılmaya izin veren C modeli, düzeyde kırılmaya imkân veren A modeline ve eğimde kırılmaya izin veren B modeline göre daha üstündür (Sen, 2003: 174-184). Bu nedenle çalışmada Lee ve Strazicich (2003) iki kırılmalı birim kök testi için C modeli uygulanmıştır. Lee-Strazicich (2003), birim kök testinden elde edilen sonuçlar Tablo 4’te gösterildiği gibidir.

Tablo 4: Lee-Strazicich (2003) İki Kırılmalı Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	k	S_{t-1}	Test ist.	TB1	TB2
LM	8	-0.048773	-3.726131*	14.10.1859 (-2.629259)	21.03.1861 (3.390135)
LP	7	-0.063209	-3.819572*	11.10.1859 (-2.564520)	08.03.1861 (3.532479)
LF	8	-0.053465	-3.799498*	14.10.1859 (-2.798344)	08.03.1861 (3.464731)
LR	0	-0.080394	-4.072555*	14.10.1859 (-3.331746)	22.02.1861 (3.736564)
LD	0	-0.070286	-3.914505*	29.10.1859 (-2.913427)	19.02.1861 (3.654107)

Kritik değerler Lee ve Strazicich (2003)'ten elde edilmiş olup %1 anlamlılık düzeyi için -5.472, %5 anlamlılık düzeyi için -4.923 ve %10 anlamlılık düzeyi için -4.559'dur. S_{t-1} , iki kırılmalı birim kök testinin test istatistiğini, TB1 birinci yapısal kırılmanın, TB2 ikinci yapısal kırılmanın zamanını göstermekte ve k, Akaike bilgi kriteri tarafından belirlenen gecikme uzunluğunu ifade etmektedir. ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 için anlamlılık düzeylerini göstermektedir.

Tablo 4'teki veriler değerlendirildiğinde tüm değişkenler için S_{t-1} 'in t istatistiği, tablo değeri ile karşılaştırıldığında mutlak değerce küçük olduğundan H_0 hipotezi reddedilememektedir. Dolayısıyla tüm değişkenler için yapısal kırılmaların varlığı durumunda birim kökün olduğu ifade edilebilir. Tabloda gösterilmemekle birlikte bu serilerin farkı alındığında durağan hale geldikleri tespit edilmiştir. Serilerin durağan olması, seriye gelen şokların kalıcı olmadığı anlamına gelmekte iken birim köke sahip olmaları, bu serilere gelen şokların kalıcılığına işaret etmektedir. Birim kök testi sonucunda elde edilen kırılma tarihlerine bakıldığında ise TB1 ile gösterilen birinci kırılmaların 1859 yılı Ekim ayında ve TB2 ile gösterilen ikinci kırılmaların ise 1861 yılı Şubat ve Mart aylarında birbirine çok yakın tarihler olduğu görülmektedir.

Çalışmada son olarak Fourier-ADF (FADF) birim kök testi uygulanmıştır. Belirgin yapısal değişimler ile birlikte yumuşak geçiş özelliğine sahip değişimlere izin veren Fourier ADF birim kök testi Enders ve Lee (2012) tarafından geliştirilmiştir. Enders ve Lee, kırılma sayısının bir olduğu ve

doğrusal olmayan bir eğilimin bulunduğu durumlarda veri oluşturma sürecinde en az bir Fourier frekansının olması gerektiğini ifade etmektedir (Enders ve Lee, 2012: 197). Enders ve Lee, standart ADF birim kök testini Fourier fonksiyonlarını kullanarak belirli bir frekans boyutuna bağlı olarak genişletmiş, böylece test doğrusal olmayan bir boyut kazanmıştır. Test, aşağıdaki temel ekonometrik modele dayanmaktadır (Destek ve Okumuş, 2016: 77; Kahyaoğlu vd., 2016: 111).

$$(9) \gamma_t = \gamma_0 + \gamma_1 \sin(2\pi kt/T) + \gamma_2 \cos(2\pi kt/T) + v_t$$

Denklemden yer alan değişkenlerden y Fourier tahmin parametresini, t trendi, T örneklemin büyüklüğünü, k kalıntı kareler toplamını en düşük yapan frekans değerini ifade etmektedir. Testin uygulanmasında H_0 hipotezi, serinin birim köklü olduğunu ifade etmektedir. Enders ve Lee(2012), trigonometrik terimlerin modele eklenip eklenmemesi hususunda F testini tavsiye etmektedir. Temel hipotezin reddedilmesi durumunda aşağıdaki denklem yardımıyla F istatistik değeri hesaplanacaktır.

$$(10) F_i(k) = \frac{(SSR_0 - SSR_1(k))/2}{SSR_1(k)/(T-q)}$$

Denklemden SSR_0 trigonometrik terimlerin yer almadığı modelden türetilen minimum kalıntı kareler toplamını ve $SSR_1(k)$ minimum kalıntı kareler toplamını ifade etmektedir (Enders ve Lee, 2012: 580). FADF birim kök test sonuçları Tablo 5'te gösterilmektedir.

Tablo 5: FADF Birim Kök Test Sonuçları

Model	Sabit			Sabit ve Trend				
	k	Lag	FADF	k	Lag	FADF	FADF-bp	Kırılma Tarihi
LM	2	2	-2.0060	2	2	-2.5608	-4.5073**	25.07.1861
LP	2	1	-2.1856	2	1	-2.7009	-6.6551*	16.02.1861
LF	2	1	-2.1633	2	1	-2.6030	-4.8719**	08.02.1861
LR	2	4	-2.9040	2	4	-3.3934	-6.9742*	15.12.1861
LD	2	4	-2.7122	2	4	-3.2175	-4.9342*	17.01.1861

$k = 2$ ve $T = 500$ için kritik değerler sabitli ve trendli modelde %1 için -4.57, %5 için -3.99 ve %10 için -3.67'dir. Sabitli modelde %1 için -3,91, %5 için -3.26

Osmanlı Devleti'nde Kaime ve Döviz Kuru Piyasalarında Rassal Yürüyüş Hipotezi'nin Analizi

ve %10 için -2.91'dir * %1, ** %5 ve *** %10'da anlamlılık durumlarını ifade etmektedir. k frekans, lag ise Schwarz kriterine göre belirlenmiş gecikme sayılarını ifade etmektedir. Kırılma noktalarının konumu LD için 0.73, LF için 0.74, LM için 0.81, LP için 0.74 ve LR için 0.89'dur. Buna bağlı olarak FADF-bp için kritik değerler kırılma noktasının konumu 0.6-0.79 olan değişkenlerde %1 için -4.93, %5 için -4.27 ve %10 için -3.98 ve kırılma noktasının konumu 0.8-1 olan değişkenlerde %1 için -5.16, %5 için -4.46 ve %10 için -4.12'dir. * %1, ** %5 ve ***%10 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 5'te yer alan veriler değerlendirildiğinde kırılmanın dikkate alınmadığı durumda hem sabitli hem de sabitli ve trendli modelde yer alan tüm değişkenler için hesaplanan test istatistiği, kritik tablo değerlerinden mutlak değerce küçük olup seriler birim köke sahiptir. Kırılmaların analize dahil edilmesi durumunda ise yapısal kırılmaların serilerin birim kök yapısını değiştirdiği görülmektedir. Kırılmaları dikkate alan FADF-bp birim kök testinin sonucuna göre seriler durağan olup birim köke sahip değildir. Birim kök testleri Rassal Yürüyüş Hipotezi'nin test edilmesinde de kullanılmaktadır. Burada Zivot-Andrews(1992), Lee-Strazicich(2003) ve Fourier-ADF birim kök test sonuçları Rassal Yürüyüş Hipotezi açısından değerlendirildiğinde her üç test için de birim kökün varlığı, belirlenen dönem aralığında Rassal Yürüyüş Hipotezi'nin geçerli olduğuna yönelik bir bilgi sunmaktadır. Fourier-ADF birim kök testi frekans temelli olması itibariyle çalışmada kullanılan ve ortalama temelli olan diğer birim kök testlerinden ayrılmakta olsa da serinin birim kök yapısı hakkında aynı sonucu vermiştir. Bu durum serilerde yaşanan şokların hem ortalamada hem de frekansta etkili olduğu anlamına gelmektedir. Yapısal kırılmayı dikkate alan Fourier-ADF-bp birim kök testi ise diğer testlerin aksine serilerin durağan olduğunu ve Rassal Yürüyüş Hipotezi'nin geçersiz olduğunu göstermektedir. Analiz edilen serilerde keskin kırılmaların yanı sıra çok sayıda yumuşak kırılmanın da yer alıyor olması, testin sonucuna etki ederek yapısal kırılmaların dikkate alındığı durum için sonucun farklılaşmasına yol açmıştır.

Ekonometrik test sonuçları bir bütün olarak ve özet halinde değerlendirildiğinde Fourier-ADF-bp birim kök testi dışında Zivot-Andrews(1992), Lee-Strazicich(2003) ve Fourier-ADF birim kök testleri birbirleriyle tutarlı olup tüm değişkenler için yapısal kırılma durumunda birim kök söz konusudur ve dolayısıyla Rassal Yürüyüş Hipotezi geçerlidir. Lo & MacKinlay Varyans Oran Testi'ne göre ise LF hariç tüm değişkenler için Rassal Yürüyüş Hipotezi geçerlidir.

Analizler çerçevesinde belirlenen kırılma tarihleri değerlendirildiğinde dikkat çeken kırılma tarihlerinden ilki 1859 yılı Ekim ayıdır. Bu tarihteki en önemli gelişme Rumeli olaylarıdır. 1859 Ekimi'nde Fransa, İngiltere,

Avusturya, Prusya ve Rusya olmak üzere beş büyük devlet Islahat Fermanı'nda belirtilen hususların Balkanlarda tatbiki konusunda Osmanlı hükümetine baskı yapmaya başlamışlar ve ayrı ayrı müdahale edecekleri sinyali vermişlerdir. Keza aynı ay içerisinde Osmanlı hükümetinde önemli bir değişim yaşanmış; Kırım Savaşı'nın ağır masrafları nedeniyle Hazine'nin mali buhran içerisine girmesi neticesinde Sadrazam Ali Paşa azledilmiştir. 1859 yılı Dünya Tarihi itibariyle Fransa, Avusturya ve Sardinya devletleri arasındaki savaş ve savaşın Balkanlara sıçraması ihtimali karşısında önlem almak zorunda kalan Osmanlı Devleti'nin askerî masraflarının artması ve 1857-58 Finansal Krizi'nin 1859 yılında ABD'de bir borsa krizine dönüşmesi itibariyle de önemli bir tarihtir. Fakat bu iki olayın kırılma tarihi ile doğrudan eşleşmesi söz konusu değildir. Analiz sonucu elde edilen kırılma tarihlerinden bir kısmı 1861 yılının ilk çeyreğinde yoğunlaşmaktadır. Bu tarihlerde Osmanlı ekonomisinde Mires Borçlanması olarak adlandırılan büyük bir borç krizinin yaşandığı görülmektedir. Dış borçlanma girişimlerinin başarısız olması üzerine devlet iç borçlarını ödeyememiş bu da birçok tacirin iflasına yol açacak zincirleme bir krizi tetiklemiştir. 17 Şubat 1861 tarihinde Osmanlı Devleti'nin dış borçlanmasına aracılık eden Mires, çeşitli borsa oyunları ve mali suçlar nedeniyle tevkif edilmiştir. Ocak ayında 129 kuruş olan Sterlin, Şubat ayı sonunda 155 ve Mart ayında 161 kuruşa yükselmiştir. Altın mevcudunun sıfırlanması ve ödemelerin gümüş ve bakır ile yapılması zorunluluğu nedeniyle faizsiz kaime de hızla değer kaybetmiştir.

Aynı dönemde Suriye Krizi nedeniyle Fransa'nın Lübnan'a müdahalesi de söz konusudur. Eylül 1860'ta varılan anlaşma gereğince Lübnan'a giren Fransız askerleri, taraflar arasında 15 Mart 1861 tarihinde varılan uzlaşma gereğince 5 Haziran 1861'e kadar tahliye edilmiştir. 1861 yılının Aralık ayında yaşanan ve söylentiler ile giderek şiddetlenen kriz, Ruble'de ve müteakip ayda Duka'da yaşanan kırılmalar ile kendisini göstermekle birlikte kriz sürecinde Galata Borsası'nın hükümet tarafından kapatılması gibi radikal önlemlerin kısa sürede etkili olması nedeniyle diğer değişkenlerin ortalamasında ya da eğiminde herhangi bir kırılma yaşanmamıştır. Bununla birlikte 1861 krizinin en temel nedeni olarak ilkbaharda hükümetin kaime politikasındaki belirsizlik görülmektedir ki kaimenin Osmanlı Lirası, Pound ve Frank cinsinden değerinde yaşanan kırılma tarihlerinden biri de Mart aylarına tekabül etmektedir. Son olarak 1861 yılının Temmuz ayı da kırılma tarihleri arasında yer almaktadır ki bu noktada aynı yılın Haziran ayının sonunda Sultan Abdülmecid'in yerine Sultan Abdülaziz'in geçmesi ve kabine değişikliğine ilişkin beklentilerin gündeme gelmesi etkili olmuş gözükmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Osmanlı Devleti, 1840 yılından itibaren süregelen malî sorunların aşılması ve Tanzimat Reformları'nın finansmanı amacıyla piyasaya 18. yüzyılın son çeyreğinde gerçekleşen Rus Savaşı'nda alınan ağır yenilgi nedeniyle ihraç ettiği klasik eshamın daha modern bir hali olan ve iç borçlanma tahvili niteliğindeki faizli kaimeyi sürmüştür. Bu dönemde Osmanlı Devleti aynı zamanda tashih-i ayar ile bimetalist para sistemine ve sabit döviz kuru sistemine geçiş yapmış ve kambiyo istikrarı politikasını da benimsemiştir. İlk dönem kaimeler hamiline muharrer tahvil mahiyetinde olup bir faiz oranına ve vadeye sahiptir. Kaimenin hazineye olan faiz yükünün azaltılması amacıyla zaman içinde faizi tedricen azaltılmış ve nihayetinde piyasaya faizsiz kaimeler de sürülmüştür. Bu süreçte kaimelerin spekülâtif faaliyetlere konu olması ve kalpazanlar tarafından taklit edilmesi, hükümet için ciddi sorunları beraberinde getirmiştir. Faizsiz kaimeler piyasaya sürülünceye kadar sistem ciddi bir sorun çıkarmadan devam etmiş olsa da takip eden dönemde başlıca nedeni, Kırım Savaşı olmak üzere mali ve ekonomik sorunların devam etmesine ve ara ara şiddetlenmesine bağlı olarak piyasadaki faizli ve faizsiz kaime miktarı hızla artmıştır. Bu durum Osmanlı Devleti açısından bir iç borçlanma sarmalını da beraberinde getirmiştir. Nihayetinde Osmanlı Devleti kaimeyi piyasadan çekmek için çeşitli girişimlerde bulunmuştur.

Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nde faizsiz kaime ve döviz kuru piyasasında Rassal Yürüyüş Hipotezi'nin geçerli olup olmadığı Varyans Oran Testi, Zivot-Andrews birim kök testi, Lee-Strazicich birim kök testi, Fourier-ADF ve Fourier-ADF-bp birim kök testleri ile analiz edilmiştir. Ayrıca ilgili veri setlerinde meydana gelen kırılmalara iktisadi ve tarihi olgular üzerinden açıklama getirilmiştir. Bu amaçla gerçekleştirilen ekonometrik analizler bir bütün olarak değerlendirildiğinde yapısal kırılmayı dikkate alan Fourier-ADF birim kök testi dışında bütün testlerde Osmanlı kaime piyasasında ve döviz kuru piyasasında Rassal Yürüyüş Hipotezi'nin geçerli olduğu dolayısıyla piyasaların zayıf etkin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Özellikle yabancı araçlar ve devletin kısa vadeli finansman ihtiyacının karşılanması amacıyla Galata Bankerleri vasıtasıyla gerçekleştirilen dış borçlanma ve kaimelerin piyasaya arz edilmesi sürecinde bazı simsarların alım-satım üzerinden spekülâtif kazançlar elde ettiği bilinmektedir. Bununla birlikte çalışmanın dönem aralığında alacaklı ülkelerin temsilcilerinin ve oluşturdukları komisyonların bu tür oyunlara engel oldukları hatta sonraki dönemde kurulan bankalar üzerinden Osmanlı maliyesi üzerindeki denetimlerini kurumsallaştırdıkları da görülmektedir. Bu durum da analiz sonuçlarının farklılaşmasına etki etmesi muhtemel nedenlerden biridir.

Konuyla ilgili olarak literatürde yer alan diğer çalışmalarla birlikte değerlendirildiğinde bu çalışma, gazete ve telgraf gibi araçlar vasıtasıyla kitlesel haberleşmenin ve devletin piyasaya yönelik yeni düzenlemeler ve gelişmeler konusunda piyasa oyuncularını bilgilendirmesi gerektiğine dair

sorumluluk algısının yeni yeni yaygınlık kazandığı ve bu bağlamda para piyasalarıyla ilgili geleceğe yönelik tahminlerin ve spekülasyon eylemlerin günümüz koşullarına göre çok daha sınırlı ölçüde gerçekleştirilebileceği bir dönemi analiz ediyor olması nedeniyle diğer çalışmalardan ayrılmaktadır. Bununla birlikte özellikle Türkiye'yi ele alan çalışmalarda Rassal Yürüyüş Hipotezi'nin geçerliliğine yönelik yaygın bir sonuç söz konusudur. Keza yapısal kırılmaların dikkate alındığı durumlarda ise hipotez geçerliliğini kaybedebilmektedir. Bu da yöntemsel olarak kırılmaların da dikkate alınması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Nitekim bu çalışmada da benzer bir sonuca ulaşılmıştır. Ayrıca analizlerin tekil ülke örneği üzerinden yahut panel veri biçiminde gerçekleştirilmesi de Rassal Yürüyüş Hipotezi'nin geçerliliğine ilişkin sonuçları etkileyebilmektedir.

Nihayetinde gerçekleştirilen Varyans Oran Testi, Zivot-Andrews, Lee-Strazicich ve Fourier-ADF birim kök testleri neticesinde çalışmanın dönem aralığında Osmanlı Devleti'nde kaime ve döviz kuru piyasalarında spekülasyon kazançlara izin verecek şekilde geçmiş verilerden hareketle geleceğe ilişkin tahminlerin yapılamayacağı dolayısıyla bu piyasaların zayıf etkin olduğu ve analizler neticesinde elde edilen kırılma tarihleri itibarıyla de bu iki piyasada hem ekonomik hem de politik faktörlerin kalıcı şoklar yaratacak kırılmalara yol açacak ölçüde etkili olduğu ifade edilebilir. Nitekim yapılan testler neticesinde elde edilen kırılma tarihleri dönem içerisinde meydana gelen ve hem küresel hem de yerel ölçekte etkili olan birçok olayla örtüşmektedir. Amerikan İç Savaşı, Fransa, Sardinya ve Avusturya Savaşı ve Afyon Savaşları, Osmanlı Devleti'ni etkileyen dış askerî, siyasi ve ekonomik gelişmeler iken Kırım Savaşı'nın ve akabinde ilan edilen Islahat Fermanı'nın ülke genelindeki toplumsal, siyasi ve iktisadi etkileri, dış güçlerin müdahaleleri doğrultusunda Balkanlarda ve Suriye'de yaşanan istikrarsızlıklar ve iç ve dış borçlanma girişimlerindeki başarısızlıklardan kaynaklanan mali ve parasal olumsuzluklar da öne çıkan iç gelişmeler olup; analiz sonuçları üzerinde etkili olmuştur.

Kaynakça

- Akar, Ş. K. (2001). Osmanlı Devleti'nde Kısa ve Uzun Vadeli İç Borçlanmanın Gelişimi. *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 51, 99-124.
- Akyıldız, A. (1996). *Osmanlı Finans Sisteminde Dönüm Noktası Kağıt Para ve Sosyo-Ekonomik Etkileri*, İstanbul: Eren Yayınları.
- Al, H. (2011). *Osmanlı Devleti'nde Kambiyo İstikrarı Uygulaması (1839-1863)*, Ankara: Birleşik Yayınevi.
- Al, H. ve Akar, Ş. K. (2006). Dersaadet Bankası'nın Tasfiyesi ve 1852 Borçlanması. *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, 4, 149-207.
- Al, H ve Akar Ş. K. (2007). Uluslararası Finans Politik Açısından Suriye Bunalımı ve Mires Borçlanması. *Tarih Dergisi*, 45, 2007, 77-122.

Osmanlı Devleti'nde Kaime ve Döviz Kuru Piyasalarında Rassal Yürüyüş Hipotezi'nin Analizi

- Al, H. ve Akar, Ş. K. (2008). Söylentinin Gücü, İstanbul'da Büyük Panik ve 1861 Krizi. *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, 7, 34-36.
- Al, H. ve Akar, Ş. K. (2013). *Osmanlı'dan Günümüze Borsa, Galata Borsası, 1830-1871*. İstanbul: Borsa İstanbul.
- Al, H. ve Akar, Ş. K. (2014a). Tanzimat ve Mali Reformlar: İltizamın Kaldırılması ve Finansman Arayışları (1839-1840). *Bir Duayen ile İktisat ve Finansı Çok Boyutlu Düşünmek* (Ed. A. Arı), Ankara: Efil Yayınevi, 135-158.
- Al, H. ve Akar, Ş. K. (2014b). *Osmanlı Finans Sisteminde Modernleşme 2, Osmanlı Para Reformu*. Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Yayınları.
- Al, H., Akar, Ş. ve Bayraktar, K. (2014). *Osmanlı Finans Sisteminde Modernleşme 1, Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye'de Merkez Bankası Arayışları*. Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Yayınları.
- Apak, S. ve Tay, A. (2012). Osmanlı Devleti'nin 19. Yüzyıldaki Finansal Sisteminde Osmanlı Bankası'nın Yeri ve Faaliyetleri. *Muhasebe ve Finansman Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 3, 63-103.
- Bayraktar, K. (2002). *Osmanlı Bankası'nın Kuruluşu, Faaliyetleri ve Osmanlı Devleti'nin Moratoryum İlanındaki Yeri (1863-1875)*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Berke, B., Özcan, B. ve Dizdarlar, H. I. (2014). Döviz Piyasasının Etkinliği: Türkiye için bir Analiz. *Ege Akademik Bakış*, 14(4), 621-636.
- Ceride-i Havadis*. 14 Za 1272 (17 Temmuz 1856). Sayı: 796.
- Charles, A. ve Darne, O. (2009). Testing for Random Walk Behaviour in Euro Exchange Rates. *Economie Internationale*, 119, 25-45.
- Chaudhuri, K. ve Wu, Y. (2003). Random Walk versus Breaking Trend in Stock Prices: Evidence from Emerging Market. *Journal of Banking & Finance*, 27(4), 575-592.
- Chen, J. H. (2008). Variance Ratio Tests of Random Walk Hypothesis of the Euro Exchange Rate. *International Business & Economics Research Journal*, 7(12), 97-106.
- Çelik, T. T. (2007). *Etkin Piyasa Hipotezi ve Gelişmekte Olan Hisse Senedi Piyasalarında Eşhareketlilik*. İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Destek, M. A. ve Okumuş, İ. (2016). Satın Alma Gücü Paritesi Hipotezi Geçerliliğinin Fourier Birim Kök Testleri ile İncelenmesi: OECD Ülkeleri Örneği. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 15(1), 73-87.
- Duperneux, S. (2007). Why Might Share Prices Follow a Random Walk? *Student Economic Review*, 21, 167-179.

- Eldem, E. (2000). *Osmanlı Bankası Tarihi*. İstanbul: Türk Vakfı Yayınları.
- Enders, W. ve Lee, J. (2012). The Flexible Fourier Form and Dickey-Fuller Type Unit Root Tests. *Economics Letters*, 117(1), 196-199.
- Enders, W. ve Lee, J. (2012). A Unit Root Test Using A Fourier Series to Approximate Smooth Breaks. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 117, 574-599.
- Eviews 9 User's Guide II (2015). [http://www.eviews.com/help/helpintro.html#page/content/advtimeser-Variance Ratio Test.html](http://www.eviews.com/help/helpintro.html#page/content/advtimeser-Variance%20Ratio%20Test.html), 11.09.2020.
- Fama, E. F. (1965). Behaviour of Stock Market Prices. *The Journal of Business*, 38(1), 34-105.
- Fama, E. F. (1970). Efficient Capital Markets: A Review of Theory and Empirical Works. *Journal of Finance*, 25(2), 383-417.
- Frennberg, P. ve Hansson, B. (1993). Testing the Random Walk Hypothesis on Swedish Stock Prices: 1919-1990. *Journal of Banking and Finance*, 17, 175-191.
- Ferid, H. (2008). *Osmanlı'da Para ve Finansal Kredi, Cilt II, Evrak-ı Nakdiye* (Haz. M. H. Sağlam), İstanbul: Başbakanlık Darphane ve Damga Matbaası Genel Müdürlüğü.
- Gemici, E. ve Polat, M. (2018). MIST Borsalarında Rassal Yürüyüş Hipotezi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 13(1), 129-142.
- George D. ve Mallery, P. (2010). *SPSS for Windows Step by Step: A Simple Guide and Reference*. New York and London: Routledge.
- Kahyaoğlu, H. vd. (2016). İşsizlik Histerisinin Geçerliliği: Türkiye ve Seçilmiş AB Ülkeleri Üzerine Bir Uygulama. *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(4), 103-128.
- Kanalıcı, H. (1997). *Hisse senedi Fiyatlarının Tespiti ve Tesir Eden Faktörler*. Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları.
- Karamursal, Z. (1989). *Osmanlı Malî Tarihi Hakkında Tetkikler*, Ankara: Türk Tarihi Kurumu Basımevi.
- Kazgan, H. (1995). *Osmanlı'da Avrupa Finans Kapitali*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Khraief, N. vd. (2020). Are Unemployment Rates in OECD Countries Stationary? Evidence from Univariate and Panel Unit Root Tests, *IZA Discussion Papers*, No. 9571, 1-32.
- Kok, S. C. ve Munir, Q. (2015). Malaysian Finance Sector Weak-Form Efficiency: Heterogeneity, Structural Breaks, and Cross-Sectional Dependence. *Journal of Economics, Finance and Administrative Science*, 20(39), 105-117.

Osmanlı Devleti'nde Kaime ve Döviz Kuru Piyasalarında Rassal Yürüyüş Hipotezi'nin
Analizi

- Lee, J. ve Strazicich, M.C. (2003). Minimum Lagrange Multiplier Unit Root Test With Two Structural Breaks. *The Review of Economics and Statistics*, 85(4), 1082-1089.
- Lee, J. ve Strazicich, M.C. (2004). Minimum LM Unit Root Test with One Structural Break. *Appalachian State University Working Papers*, 04-17, 1-15.
- Lee, C. C. ve Lee, J. D. (2009). Energy Prices, Multiple structural Breaks, and Efficient Market Hypothesis, *Applied Energy*, 86(4), 466-479.
- Lo, A. W. ve MacKinlay, A. C. (1988). Stock Market Prices Do Not Follow Random Walks: Evidence From a Simple Specification Test. *NBER Working Paper Series No. 2168*, 1-46.
- Lo, A. W. ve MacKinlay, A. C. (1988). Stock Market Prices Do Not Follow Random Walks: Evidence From a Simple Specification Test. *The Review of Financial Studies*, 1(1), 41-66.
- Lo, A. W. ve MacKinlay, A. C. (1999). *A Non-Random Walk Down Street*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Lock, D. B. (2007). The Taiwan Stock Market Does Follow a Random Walk. *Economics Bulletin*, 7(3), 1-8.
- Malkiel, B. G. (2003). The Efficient Market Hypothesis and Its Critics. *Journal of Economic Perspective*, 17(1), 59-82.
- Nalın, H. T. ve Güler, S. (2015). Testing The Random Walk Hypothesis: An Application in the BRIC Countries and Turkey. *The Roman Economic Journal*. 55, 129-148.
- Narayan, P. K. ve Smyth, R. (2006). What Determines Migration Flows from Low-Income to High-Income Countries? An Empirical Investigation of Fiji-U.S. Migration 1972-2001. *Contemporary Economic Policy*, 24(2), 332-342.
- Nelson, C. R. ve C. I. Plosser (1982). Trends and random-walks in macroeconomic time series: Some evidence and implications. *Journal of Monetary Economics*, 10(2), 139- 62.
- Öner, E. (2001). *Mali Olaylar ve Düzenlemeler Işığında Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Döneminde Mali İdare*. Ankara: Maliye Bakanlığı Yayınları.
- Pamuk, Ş. (1999). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2007). *Osmanlı – Türkiye İktisadî Tarihi, 1500 – 1914*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sen, A. (2003). On Unit-Root Tests When The Alternative is a Trend Break Stationary Process. *Journal of Business and Economics Statistics*, 21(1), 174-184.

- Shiller, R. J. ve Perron, P. (1985). Testing the Random Walk Hypothesis: Power versus Frequency of Observation. *NBER Technical Paper Series, No. 45*, 1-12.
- Sivri, U. (2010). Şokların Yabancı Ziyaretçi Sayısı ve Yabancı Ziyaretçi Harcamaları Üzerindeki Etkisi Kalıcı Mıdır? *TİSK Akademi*, 5(10), 220-237.
- Smidt, S. (1968). A New Look at the Random Walk Hypothesis. *The Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 3(3), 235-261.
- Smith, G. (2011). The Changing and Relative Efficiency of European Emerging Stock Markets. *The European Journal of Finance*, 18(8), 689-708.
- Tabachnick B. G. ve Fidell, I. S. (2013). *Using Multivariate Statistics*. Boston: Pearson Education Limited.
- Tabakoğlu, A. (2015). *Türkiye İktisat Tarihi*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Tiniç, S. M. ve West, R. R. (1979). *Investing in Securities: An Efficient Market Approach*, ABD: Addison – Wesley Publishing Company.
- Tuncer, C. (2012). Monetary Sovereignty During the Classical Gold Standard Era: The Ottoman Empire and Europe, 1880-1913, *London School of Economics Department of Economic History, Working Papers No. 165/12*.
- Van Horne, J. C. ve Parker, G. G. C. (1967). The Random-Walk Theory: An Empirical Test. *Financial Analysts Journal*, 23(6), 87-92.
- Yurdakul, F. (2000). Yapısal Kırımların Varlığı Durumunda Geliştirilen Birim-Kök Testleri. *Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 2(2), 21-34.
- Zhu, Z. (1998). The Random Walk of Stock Prices: Evidence from a Panel of G-7 Countries. *Applied Economic Letters*, 5(7), 411-413.
- Zivot, E. ve Andrews, D. (1992). Further Evidence on the Great Crash, The Oil Price Shock, and the Unit Root Hypothesis. *Journal of Business & Economic Statistics*, (10(3), 251-270.

[itobiad], 2021, 10 (1): 849-876.

**Kuruluştan Günümüze Türk Hava Yolları'nın Dönüşümüne
Yönelik Bir İnceleme**

A Review of Turkish Airlines Transformation from Foundation
to Present

Eyüp Bayram ŞEKERLİ

**Dr. Öğr. Üyesi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Seydikemer Uyg.
Bilimler. YO., Muhasebe ve Finans Yönetimi Bölümü**

**Asst. Prof., Muğla Sıtkı Koçman University, Seydikemer Applied Sciences
High School, Accounting and Finance Management /**

e-mail: eyupbs@mu.edu.tr

Orcid ID: 0000-0003-1562-4716

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 01.10.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 18.03.2021
Yayın Tarihi / Published	: 26.03.2021
Yayın Sezonu	: Ocak-Şubat-Mart
Pub Date Season	: January-February-March

Atıf/Cite as: Şekerli, E . (2021). Kuruluştan Günümüze Türk Hava Yolları'nın Dönüşümüne Yönelik Bir İnceleme . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 10 (1) , 849-876 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/60435/803271>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Kuruluştan Günümüze Türk Hava Yolları'nın Dönüşümüne Yönelik Bir İnceleme

Öz

Cumhuriyet döneminin ilk devlet girişimlerinden biri olan Türk Hava Yolları, oldukça değişken endüstriyel ve makro-çevresel unsurlara rağmen ayakta kalması nedeniyle incelenmeye değer bir vaka niteliğindedir. 1933 yılından kurulmuş olan işletme yerel ve küresel ölçekte birçok önemli ekonomik, sosyo-politik değişikliğin yaşandığı süreçlerden geçerek günümüze kadar gelmiştir. Bu nedenle çalışma kapsamında Türk Hava Yolları'nın bugüne kadarki gelişimi ve bu gelişmeyi etkileyen faktörler incelenmiştir. Türk Hava Yolları'nın tarihsel gelişiminin mikro bir bakış açısı ile dönemselleştirilmesine çalışılmıştır. Araştırmada veri, işletme tarafından yayınlanan yıllık faaliyet raporlarından, kuruluşun tarihi ile ilgili kitaplardan, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi belgelerinden ve şirket yönetiminde görev almış kişilerin yazdığı anılardan elde edilmiştir. Yapılan incelemelerde Türk Hava Yolları'nın II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar iç hatlarda büyümeye çalışan küçük bir işletme olduğu görülmektedir. II. Dünya Savaşı sonrasında 1950 yılı ile başlayan dönemde liberalleşme ve uluslararasılaşma süreçleri hız kazanmıştır. Türk Hava Yolları, 1960 yılı itibari ile Avrupa hatlarının sayısını artırmaya başlamış, 1966 yılında başlayan gerçekleşen filo modernizasyonu ile hat ve uçuş frekanslarında artış sağlanmıştır. 1970'li yıllarda Türk Hava Yolları küresel petrol krizi ve Kıbrıs Barış Harekatı gibi krizlerle karşı karşıya kalmıştır. 1980'li yıllarda Türkiye'de liberal ekonominin tekrar benimsenmesi ile Türk Hava Yolları'nın uluslararası tanınırlığı olan milli bir marka kimliğini kazanması ve Avrupa dışında da etkinliğinin artırılması ile ilgili çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Bu dönemde, Avrupalı havayolları ile kıyaslamalar ile daha sonra bu kıyaslama ilişkisi sonucunda oluşan ittifaklar ve ortaklıklar göze çarpmaktadır. Bu çabalar 1990'lı yıllarda da devam ederken okyanus ötesinde, Ortadoğu ve K. Afrika hatlarında etkinleşmeye çalışıldığı görülmektedir. 2000'li yıllarına gelindiğinde Türk Hava Yolları, iş modelini İstanbul merkezli bir ağı içeren küresel bir ağ taşıyıcısı olarak yapılandırmaya başlamıştır ve ana işlevini destekleyen bağlı şirketleriyle hem yatay hem de dikey olarak büyümüştür.

Anahtar Kelimeler: İşletme Stratejisi, İşletme Tarihi, Devlet Girişimciliği, İş modelleri, Uluslararasılaşma

A Review of Turkish Airlines Transformation from Foundation to Present

Abstract

As one of the first state entrepreneurs of the Republican era, Turkish Airlines is a case worth of examining due to its survival inspite of the high degree of industrial variability and other macro-environmental elements. As established in 1933, the company has reached the today by going through the many important economic, socio-political changes on a local and global scale. For this reason, within the scope of the study the development of Turkish Airlines and the factors affecting this development were examined to present date. The historical development of Turkish Airlines has been tried to be periodized with a micro perspective. In this research, the data were obtained from the annual reports published by the company, the books on the history of the company, the Presidential State Archive documents and the memories written by the people who took part in the management of the company. According to the examination, it is seen that Turkish Airlines was a small business that tried to grow in domestic flights until the end of the Second World War. After the Second World War, liberalization and internationalization processes accelerated by the year of 1950. Turkish Airlines started to increase the number of routes in Europe as of 1960, and in the year of 1966 with the transformation to jet technologies increase in number and frequencies of routes was achieved. In the 1970s, Turkish Airlines faced with global oil crisis and the Cyprus Peace Operation. By the adoption of a liberal economy again in the 1980s, the creation of a internationally recognized national brand and increasing European routes came forward. In this period, benchmarkings were carried out with some European airlines to improve various sides of processes, as a result of this relations, alliances and partnerships formed later on. While these efforts continued in the 1990s, it is observed that attempts were made to become more effective on transoceanic, Middle East and North Africa routes. In the early 2000s, Turkish Airlines began structuring its business model as an Istanbul based global network carrier and has grown both horizontally and vertically, with subsidiaries supporting its core function.

Keywords: Business Strategy, Business History, State Entrepreneurship, Business Models, Internationalization

Giriş

Osmanlı İmparatorluğunun sanayileşme dönemini inceleyen (Çizakca, 1980; Baskıcı, 2002; Demir, 2005; Kurt ve Demir, 2015; Kurt vd., 2015) birçok çalışma bulunmaktadır. Bununla birlikte, Cumhuriyet tarihinin farklı dönemlerindeki girişimleri tarihsel açıdan ele alan çalışmalar da (Altıparmak, 1998; Özen, 2010; Buluş, 2000) giderek artmaktadır. Bahsi geçen dönemdeki girişimler tarihsel, sosyolojik, ekonomik ve politik açıdan değerlendirilmektedir. Bu değerlendirmeler, çoğu zaman özel girişimin gelişimini (ya da gelişmemesini) tasvir ederken çoğu zamanda ilgili dönemde daha ağır basan devlet girişimlerini kapsamaktadır (Güler, 2011; Durmuş ve Aydemir, 2016; Yurtoğlu, 2017; Semiz ve Toplu, 2019). Cumhuriyet ilanı ile birlikte artan sanayileşme çabası Türkiye’de farklı sektörlerde yer alan özel ve kamu işletmelerinin ortaya çıkışına sahne olması bakımında incelenmesi gereken önemli bir alanı araştırmacılara sunmaktadır.

Cumhuriyeti kuranların amacı, ulusal kalkınmayı sağlamakta öncü rolü üstlenecek bir burjuvazinin yaratılması ve ekonominin millileştirilmesidir (Buğra, 2013, s.143). Fakat 1930’lu yıllarda yaşanan küresel ekonomik kriz ile birlikte serbest piyasaya olumsuz bir bakış oluşmuştur. Bu nedenle, devlet birçok alanda işletmeler kurarak üretim yapmaya başlamıştır. Bu kapsamda, temel tüketim mallarına yönelik sanayi, savunma sanayisi ve ulaştırma sektörünün geliştirilmesine yönelik girişimler dikkat çekmektedir. Havayolu ulaştırması bahsedilen alanlardan birisidir. Avrupa’da ticari havayolu ulaştırmacılığı yapan birçok işletme 20. yüzyılın başında (1919 yılında KLM; 1923 yılında Aeroflot; 1926 yılında Lufthansa kurulmuştur.) faaliyetlerine başlamıştır. Bu durum, milli bir ticari havayolu işletmesi kurulması fikrini kuvvetlendirmiştir. Havacılık sanayisi ve havayolu taşımacılığı Cumhuriyet’in ilk dönemlerinde Atatürk’ün de üzerinde durduğu konuların başında gelmektedir (Yalçın, 2016, s.113). Bu hedef doğrultusunda THY, “Türk Hava Postaları” adıyla kurulmuş ve kuruluş tarihi olan 1933 yılından günümüze gelene kadar yapısal olarak ve iş modeli temelinde birçok değişimden geçmiştir.

Bu çalışma kapsamında devlet girişimi olarak THY’nin günümüze kadar geçirdiği değişimi incelenecektir. Çalışma kapsamında THY’nin daha çok mikro bakış açısı ile ele alınmaya çalışılsa da bazı değişimlerin nedenlerini açıklamak için makro etkenlerle birlikte açıklanması gerekmiştir. II. Dünya Savaşı, 1973 Kıbrıs Harekati, 1973 Petrol Krizi, 1991 Körfez Krizi gibi küresel etkilerin yanı sıra 1950 yılında Adalet Partisi’nin, 1983 yılında Anavatan Partisi’nin ve 2003 yılında Adalet ve Kalkınma Partisi’nin iktidara gelmesi gibi liberal ekonomiye doğru değişimi temsil eden gelişmelerin de etkisi değerlendirilmeye çalışılacaktır. Bu kapsamda, THY’nin kurulduğu 1933 yılından günümüze kadar geçirmiş olduğu değişimin dönemselleştirilmeye gayret edilmiştir.

Kuruluş Dönemi

İlk kuruluş döneminde Cumhuriyet Türkiye'si havayolu taşımacılığı konusunda yaşanan gelişmelerin gerisinde kalmak istememiştir. Atatürk'ün havacılık sanayisinin milli imkânlar ile geliştirilmesine yönelik hedefleri olduğu bilinmektedir (Yalçın, 2016, s.113). Bu hedefler arasında havacılık sanayisinin geliştirilmesinin yanı sıra sivil amaçlara yönelik bir havayolu işletmesinin kurulması da bulunmaktadır. Bu doğrultuda, 20 Mayıs 1933 tarihinde "Türk Hava Postaları", Milli Savunma Bakanlığı'na bağlı olarak 2186 sayılı Kanun ile kurulmuştur. Merkezi Ankara olan işletmenin ilk bütçesi 180.000TL olup, ilk müdürü Fesa Evrensev'dir. Bu dönemde havayolunun kuruluş kadrosunda beş adet uçak, toplam yirmi sekiz adet koltuk, yedisi pilot olmak üzere toplam yirmi dört personel bulunmaktadır (Türk Hava Yolları, 2009: s.55, s.59; Türk Hava Yolları, 1983, s.17). 20 Mayıs 1933 tarihi itibarıyla "Türk Hava Postaları"nın filosunda üç tipte toplam beş adet uçak bulunmaktadır. Bunlar; 2 adet Junkers F-13, 2 adet King-Bird ve 1 adet Tupolev ATN-9'dur (Türk Hava Yolları, 1983, s.24). 1934 yılındaki toplam uçuş mesafesi 59 bin kilometre, yolcu geliri sadece 7 bin liradır. İşletmenin bakım-onarım faaliyetlerini ise havacılık alanında ülkemizdeki diğer ilk girişimlerden birisi olan Türkkuşu Şirketi yapmaktadır (Türk Hava Yolları, 2009, s.59, s.60).

THY, 1935 yılında 2744 sayılı Kanunla Bayındırlık Bakanlığına (Nafia Vekaleti), en nihayetinde Devlet Hava Yolları Umum Müdürlüğü ismi ile 1938 yılında 3424 sayılı Kanunla Ulaştırma Bakanlığına bağlanmıştır. Kuruluş dönemi ve ilk on yıllık dönemde daha çok iç hatlarda faaliyet gösterilmiştir. 3 Şubat 1933'te Ankara-Eskişehir hattındaki ilk uçuş yapılmış, aynı yıl Ankara-Eskişehir-İstanbul tarifeli seferler başlamıştır. 1936'da uçuş ağına İzmir dahil edilmiştir. 1942 yılında Elazığ ve Erzurum gibi iç hatlar hatları açılmaya devam etmiştir (Türk Hava Yolları, 2009, s.59, s.60).

İlk Yapısal Büyüme ve Uluslararasılaşma Dönemi

THY'nin 1940'lı yıllar boyunca kapasite artırmaya yönelik çabaları önplana çıkmıştır. Bahsedilen dönemde filoyu genişletme çalışmaları kapsamında çeşitli ülkelerden uçak ve yedek parça temini için uğraşmıştır. Filo büyümesi 1940'lı yılların ortasına kadar yavaş iken 1945 yılı itibarıyla uçak alımları ivme kazanmıştır. 1942 yılında işletmenin 14 uçak, 100 koltuklu filosu bulunmaktadır. Savaş devam ederken 1943 yılında filoya 6 adet D-Havilland Domini ve bir sonraki yılda D-Havilland Domini ve bir sonraki yılda Almanya'dan alınan uçaklar ile (beş adet Junkers) toplam yolcu kapasitesi 185 olmuştur. Kapasitenin artırılması ile ilgili çalışmalara İkinci Dünya Savaşından sonra da devam edilmiştir (BCA, 61-413-32, 16.05.1946; BCA, 60-406-5, 11.05.1936; BCA, 110-14-19, 22.02.1946; BCA, 104-9-27, 31.01.1944). Özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında ABD'nin elinde atıl kalan uçaklar filonun büyütülmesi için bir fırsat olarak değerlendirilmiştir. 1946 yılında savaşta kullanıldıktan sonra Amerika tarafından Türkiye'ye toptan yirmi bin dolara satılan 30 adet 22 ila 28 yolcu kapasiteli DC-3 tipi uçaklar ile

THY Ortadoğu'daki en büyük kapasiteli havayolu haline gelmiştir (Kozlu, 2013, s. 50; Ata, 2013, s. 1).

Filo büyütme ile ilgili atılan adımlar ve tanıtım faaliyetlerinin de etkisiyle 1945 yılında taşınan 18.221 olan yolcu sayısı iki kat artarak 1946 yılında 37.308'e çıkmıştır (Türk Hava Yolları, 2009, s. 62). Filodaki genişlemenin taşınan trafik ve istihdam edilen personel miktarı üzerinde önemli etkisi olmuştur. Bu durum şu şekilde ifade edilmektedir (Türk Hava Yolları, 1983, s.55): "1945 yılı sonlarında satın alınan 33 adet DC-3 ile, filoda, dolayısıyla yeni hatlar açımında ve ticarete büyük bir aşamanın eşiğine gelindi. Savaşta kullanılmış olan bu uçaklar, tek tek bakımdan geçirildi, yenilendi ve 1946 yılı içinde parti parti hizmete verildi. 1946 yılında taşınan yolcu ve kargo adedinde % 100 artış kaydedildi. Pilot adedi 18'den 54'e çıktı. Toplam personel adedinde de %30 civarında bir artış yapılarak bünye büyütüldü"

Tablo 1. 1933-1947 Filo Yapısı

Yıllar	Uçak Tipi	Uçak Sayısı	Uçak Koltuk Sayısı
1933-1935	Junkers F-13 (Almanya)	2	2x4=8
	King Bird (ABD)	2	2x5=10
	ATH-9 (SSCB)	1	1x10=10
	Filo Toplamı	<u>5</u>	<u>28</u>
1936-1942	D-Havilland Rapid	3	3x6=18
	D-Havilland 86 Ekspres	4	4x10=40
	Dragon Rapid	1	1x6=6
	Filo Toplamı	<u>8</u>	<u>64</u>
1943	D-Havilland Rapid	3	3x6=18
	D-Havilland 86 Ekspres	4	4x10=40
	Dragon Rapid	1	1x6=6
	D-Havilland Domini	6	6x6=36
	Filo Toplamı	<u>14</u>	<u>100</u>
1944-1945	D-Havilland Rapid	3	3x6=18
	D-Havilland 86 Ekspres	4	4x10=40
	Dragon Rapid	1	1x6=6
	D-Havilland Domini	6	6x6=36
	Junkers-52	5	5x17=85
	Filo Toplamı	<u>19</u>	<u>185</u>
1946	D-Havilland Rapid	3	3x6=18
	D-Havilland 86 Ekspres	4	4x10=40

Kuruluştan Günümüze Türk Hava Yolları'nın Dönüşümüne Yönelik Bir İnceleme

Dragon Rapid	1	1x6=6
D-Havilland Domini	6	6x6=36
Junkers-52	5	5x17=85
DC-3	30	30x22=660
C-47 Kargo	3	--
Filo Toplamı	<u>52</u>	<u>845</u>

Kaynak: Türk Hava Yolları, 1983, s.52.

Filo genişledikçe taşınan yolcu sayılarında da artışlar olmuştur. Filonun büyüdüğü 1936, 1943, 1944, 1946 yıllarında yolcu sayısı ve gelirleri de artış göstermiştir 1934 yılında 158 olan yolcu sayısı 1935 yılında 273'e; 1942 yılında 2189 olan yolcu sayısı 1943 yılında 5481'e; 1945 yılında 18.221 olan yolcu sayısı 1946 yılında 37.308'e çıkmıştır (Türk Hava Yolları, 1983, s.56).

Filo'nun önemli oranda büyümesi ile ilk uluslararası uçuşlar 12 Şubat 1947'de DC-3'ler ile Ankara-İstanbul üzerinden Atina'ya yapılmaya başlanmıştır (Türk Hava Yolları, 2009:62; BCA, 61- 410-41,10.03.1947). Bu dönemde Devlet Hava Yolları (DHY)'nın tek rakibi 1954 yılında Vecihi Hürkuş tarafından kurulan Hürkuş Havayolları'dır. Fakat bu şirket ticari havayolu taşımacılığı faaliyetlerini ancak beş yıl sürdürebilmiştir (Hürkuş, 2016, s. 387; Kozlu, 2013, s.394).

Tablo 2. 1933-1950 Yılları Arasında Yolcu Sayısı ve Yolcu Gelirleri

Yıl	Taşınan yolcu	Yolcu Gelirleri (TL)
1933	460	7.549
1934	158	3.034
1935	273	5.204
1936	1.124	23.778
1937	609	16.301
1938	879	14.959
1939	2.877	48.878
1940	739	12.051
1941	2.189	34.885
1942	5.481	148.721

1943	5.691	218.636
1944	14.249	478.295
1945	18.221	566.214
1946	37.308	1.048.063
1947	78.844	2.513.517
1948	73.874	2.591.935
1949	77.262	3.693.448
1950	86.331	4.118.447

Kaynak: Türk Hava Yolları, 1983, s.72.

Genel olarak değerlendirildiğinde 1933-1950 yılları arasında DHY'nin II. Dünya Savaşı'nın sonlandığı döneme kadar iç hatlarda büyümeye çalıştığı görülmektedir. II. Dünya Savaşından sonra ise filodaki büyüme ile oluşturulan kapasite arzı ve uçuş menzilin artırılması ile uluslararasılaşma başlamıştır. II. Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında ticari havayolu taşımacılığının uluslararası düzeyde düzenlenmeye ve standartlaştırılmaya başladığı bir dönem başlamıştır. 1945 yılında sivil havacılığın dünya genelinde standartlarını belirlemek için Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü (International Civil Aviation-ICAO) kurulmuştur. Türkiye'nin de üyesi olduğu ICAO düzenlemelerine tüm sivil havacılık sisteminin, dolayısıyla THY'nin uyum sağlaması gerekmiştir. Ayrıca, 1945 yılında kurulan ve ticari havayolu işletmelerinin üyelerinin ekonomik ve operasyonel faaliyetlerini düzenleyen Uluslararası Havayolu Ulaştırma Birliği (International Air Transportation Association-IATA)'ne 78'inci üyesi olarak katılmıştır (Türk Hava Yolları, 2009, s.82).

Demokrat Parti ve İlk Liberal Dönem

Yukarıda bahsedilen gelişmelere ilave olarak 14 Mayıs 1950 seçimleriyle, daha liberal bir anlayışa sahip Demokrat Parti (DP) iktidar olmuştur. Bu durum, bir devlet girişimi olan DHY'nin gelişiminde etkili olmuştur. DP'nin ticari hava ulaşımını geliştirmek için yapmış olduğu uluslararası havalimanları yolcu/yük miktarlarının artmasını sağlamış ve uluslararası sisteme entegrasyon için DHY'nin yeniden yapılandırması ile ilgili çalışmalar başlatılmıştır.

Nitekim, 1954 yılında ABD'nin liberal ekonomiyi Türkiye'de yayma ile ilgili çabalarının bir sonucu olarak dünyanın en liberal mevzuatlarında birisi olan Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu çıkarılmıştır (Avcıoğlu, 1969, s.455).

Kuruluştan Günümüze Türk Hava Yolları'nın Dönüşümüne Yönelik Bir İnceleme

Böylece, Türkiye'nin 1950'den itibaren dışa açık liberal bir ekonomiye geçmesi devlet elindeki işletmelerin özelleştirilmesine veya özelleştirme sürecine hazırlanmasına neden olmuştur. THY de bahsedilen girişimler arasında yer almaktadır. Avcıoğlu (1969, s.453), bu durumu şöyle ifade etmektedir: "İki büyük devlet teşekkülü, yabancı sermayeyi ortak etme endişesiyle anonim şirket haline getirilmiştir. Bunlar; Devlet Denizyolları ile Devlet Havayolları'dır". Diğer deyişle, yasal statüsü değiştirilerek THY, yabancı sermayenin ortaklığına uygun bir hale getirilmiştir. Yapısal değişimin gerekliliği THY kaynaklarında şu şekilde ifade edilmektedir (Türk Hava Yolları, 1983, s. 82):

"Bu yıl Türk Hava Yolları için önemli bir aşama olmuştur. Hava taşımacılığı yapan rakip firmaların büyük çoğunluğu özel hukuk kuralları ile yönetilen şirketler halinde çalışmaktadırlar. Milletlerarası ticaret, Türk Hava Yollarını da bu tür bir yönetime zorlamaktadır. Gereksinmeyi gören Hükümet, hava taşımacılığının Anonim Ortaklık adı altında yapılması için bir teşkilat kurma yetkisi ister".

Nihayet, 1955 yılı itibariyle DHY'nin anonim ortaklık olarak tekrar örgütlenmesi için adımlar atılmaya başlanmıştır. 21 Mayıs 1955 Türk Hava Yolları A.O. 6623 sayılı kanun ile kurulmuştur (Türk Hava Yolları, 2009, s.68). Avcıoğlu (1969, s. 453) bu süreci tarif etmeye devam etmektedir: "1951'de kabul edilen bir kanunla, anonim şirket statüsünde bir banka haline getirilen Devlet Denizyollarında özel sermayenin ortaklığı sağlanmıştır. Ne var ki, özel kişilere ayrılan paylara ortak bulunamamıştır. Devlet Havayollarında işler biraz daha iyi gitmiş, bu anonim şirkete İngiliz Havayolları'nın ortak olması gerçekleştirilmiştir". İngiltere merkezli bir havayolu işletmesi olan BOAC (British Overseas Airways Corporation) 1957 yılında THY'nin yüzde 6,5 hissesini satın alarak ortak olmuştur. 1957 Yılı Faaliyet Raporunda BOAC genel müdürü Sir George Cribbett'in üyeliğinin onaylanması işlemi belirtilmektedir. BOAC, ortaklık kapsamında THY'ye bir buçuk milyon sterlin tutarında kredi sağlamıştır. BOAC'tan alınan kredi dış hat uçuşlarının ve pazar payının artırılması için 1958 yılında jet türevi turboprop motorlara sahip Viscount 794D tipi uçakların satın alınmasında kullanılmıştır. Viscount tipi uçakların alınması ile tepkili motorların kullanımına geçilmiştir. THY, böylece jet teknolojisine geçişte ilk adımları atmıştır (Türk Hava Yolları, 2009, s.84, s.87, s.89, s.99).

Ticari havayolu taşımacılığının gelişiminde yeterli miktarda havaalanı alt yapısı oldukça önemlidir. 1950'li yıllar boyunca ülke genelinde havaalanı yatırımları artmış; Yeşilköy (1953) Ankara-Esenboğa (1955), Trabzon (1956) ve Konya (1956) havalimanları kurulmuştur (Türk Hava Yolları, 2009, s.84; Bakırcı, 2012, s. 354). Bu gelişmelere paralel olarak "Devlet Hava Meydanları İşletmesi Umum Müdürlüğü Teşkilât ve Vazifeleri Hakkında Kanun" çıkarılarak Devlet Hava Meydanları İşletmesi Genel Müdürlüğü-DHMİ kurulmuştur (Resmi Gazete, Karar no: 6687, 1956). Gerek uluslararası trafiğe

açık yeni havalimanları ile ilgili yatırımlar, gerekse filonun menzil ve kapasitenin artırılması THY'nin yolcu sayısına yansımıştır. 1958 yılında 394 bin yolcu taşınmış böylece 1956 yılına göre neredeyse iki kat yolcu artışı sağlanmıştır.

THY'nin anonim ortaklık statüsüne geçişinde liberal ekonomik kuralların benimsenmesi olduğu kadar operasyonel gerekçelerin de olduğu görülmektedir. Buna göre, THY'nin uluslararası ticaret kurallarına uyum sağlayabilecek, devlet ve özel hukuk kuralları ile idare edilen bir şirket olarak yapılanması gereksinimi anonim ortaklığa geçiş döneminde Sivil Havacılık Daire Başkanlığı, tarafından ifade edilmektedir (Türk Hava Yolları, 2009, s.68; Kozlu, 2013, s.19). Havayolu taşımacılığı, havaalanı, ikram ve yer hizmetleri işletmeciliğini bir arada yürüten Devlet Hava Yolları'nın, bu şekliyle faaliyetlerini sürdürmesi rasyonel bulunmaktaydı (Kozlu, 2013, s.19). Bu nedenle, 21 Mayıs 1955 tarihinde 60 milyon sermaye ile Türk Hava Yolları A.O 6623 sayılı kanun ile kurulmuştur (Türk Hava Yolları, 2009, s.68). 1960 yılına gelindiğinde THY'nin havayolu fonksiyonlarını icra edebilecek şekilde örgütlenmeye başlamıştır. Böylece; teknik eğitim teşkilat geliştirilmiş, yer eğitim şefliği kurulmuş, 1960 yılında 28 pilot, 9 mühendis ve 57 teknisyen ABD'de; 62 teknisyen kendi eğitim kurumlarında yetiştirilerek uluslararası standartlar yakalanmaya çalışılmıştır (Türk Hava Yolları, 2009, s.90).

Jet Dönemi ve Avrupa'da Büyüme Dönemi

1950'li yılların başında jet teknolojisi dünya sivil havayolu taşımacılığında kullanılmaya başlamıştır (Crouch vd., 2018, s.17). 1952 yılında jet motorlu uçaklar ile motorlu ticari havayolu taşımacılığına başlanmıştır. Jet teknolojisi ile uçuş mesafeleri kısalmış ve taşıma kapasiteleri artmıştır. D-Havilland Comet 1 modeli uçaklar kullanılarak dünyada ilk düzenli yolcu seferleri başlamıştır. 15 Temmuz 1954 tarihinde ABD'nin ilk turbojet motorlu ticari uçağı Boeing 707 ilk uçuşunu gerçekleştirmiştir (Türk Hava Yolları, 1983, s.77, s.80). Jet teknolojisine geçiş ve tüm dünyada uçuş yoğunluğunun artması THY üzerinde de değişim baskısını artırmıştır.

Tablo 3. 1958-1967 Filo Yapısı

Yıllar	Uçak Tipi	Uçak Sayısı	Uçak Koltuk Sayısı
1958	DC-3	19	19x28=532
	Heron H-2	7	7x14=98
	Viscount 794	5	5x57=285
	C-47 (Kargo)	2	--
	Filo Toplamı	<u>33</u>	<u>915</u>
1959	DC-3	19	19x28=532
	Heron H-2	7	7x14=98
	Viscount 794	4	4x57=228
	C-47 (Kargo)	2	--
	Filo Toplamı	<u>32</u>	<u>858</u>

Kuruluştan Günümüze Türk Hava Yolları'nın Dönüşümüne Yönelik Bir İnceleme

1960	Viscount (Vickers)	4	4x57=228
	F-27 (Fokker)	6	6x40=240
	DC-3	19	19x28=532
	C-47	2	--
	Filo Toplamı	<u>31</u>	<u>1000</u>
1967	Viscount	4	4x57=228
	F-27 (Fokker)	8	8x40=320
	DC-3	2	2x28=56
	DC-7B (Kiralık)	1	1x70=70
	DC-9-10 (Kiralık)	1	1x111=111
	DC-9-30 (Mc.Don Douglas)	2	2x104=208
	C-47	2	--
	Filo Toplamı	<u>20</u>	<u>993</u>

Kaynak: Türk Hava Yolları, 1983, s.125.

Jet teknolojisinin yanı sıra ekonomide yaşanan paradigma değişikliği tüm işletmeler üzerinde olduğu gibi THY üzerinde de etkilerini göstermiştir. 1950'li yıllar boyunca yurtdışı hatların geliştirilmesi gündemdedir. Yurtdışı uçuşların geliştirilmesi için Viscount 794D tipi uçakların alımına devam edilmiş, 1958 yılında beş uçak daha alınarak 794 koltuklu 33 uçaklı filo oluşturulmuştur. Diğer yandan, turboprop motorlu Viscountlar kısa zamanda demode olmuş daha yüksek hızlardaki jet uçaklara sahip olunması ile ilgili ön görüşler yönetim kurulunda ağırlık kazanmıştır. Bu durum 1959 yılındaki faaliyet raporunda, "Ulvi Yenal genel müdür olduğunda jet uçaklarının hava taşımacılığında yeni bir çağ açtığı, Viscount'ların birkaç yıl içinde demode hale geldiği ve Boeing uçaklarının diğer uçaklar karşısında üstünlük elde ettiği saptaması yapılmış ve THY'nin uluslararası alanda rekabet gücüne sahip olabilmesi için modernleşmesi gereği vurgulanmıştır" (Türk Hava Yolları, 2009, s.84, s.89). 1966 yılında jet uçak siparişleri verilmiş bu uçaklar gelene kadar yeni teknolojiye alışmak sağlamak için bir adet DC-10 kiralanmıştır. Jet uçaklara geçilen 1967 yılı modernleşme yılı olarak adlandırılmış, DC1-B, DC7 ve DC9 tipi uçaklar filoya katılmıştır. 1969 yılında iki adet DC9, 1970'te 4 adet DC9 tipi jet uçak filoya katılmış, bu uçaklar ile dış hatlarda taşınan yolcu sayısı önceki yıllara göre artış göstermiştir (Türk Hava Yolları, 2009, s.92-93; s.109, s.118; Türk Hava Yolları, 1983, s. 125).

Tablo 4. 1949-1960 Yılları Arasında Taşınan Yolcu ve Yolcu Gelirleri

Yıllar	Uçulan km	Taşınan Yolcu Sayısı	Taşınan Kargo kg
1949	2.451.513	77.262	45.479
1950	2.847.814	86.331	828.537
1951	2.980.257	112.661	1.008.299
1952	2.780.392	127.225	1.188.163

1953	3.886.000	181.980	2.648.000
1954	3.379.000	147.846	2.951.000
1955	4.293.000	178.281	3.002.000
1956	5.376.000	218.806	2.509.000
1957	7.181.880	329.880	1.991.000
1958	8.812.901	394.212	2.614.000
1959	9.846.649	371.241	3.588.000
1960	8.506.863	305.963	3.962.000

Kaynak: Türk Hava Yolları, 1983, s.72.

Anonim ortaklık olarak yeniden yapılanan THY, 1960'lar boyunca uluslararası hatlarda büyümeye gayret eden bir havayolu işletmesi görünümündedir. Türk nüfusunun Avrupa'da artmaya başlaması THY'nin uluslararası hatlarda büyümesinde etkili olmuştur. Böylece THY için önemli bir uluslararası pazar fırsatı oluşmuştur. 1961 yılında Ankara-İstanbul-Viyana-Frankfurt hattı açılarak haftada üç sefer yapılmaya başlanmıştır. 1964 yılında Brüksel, Münih; 1965 yılında ise Amsterdam ve Belgrad hatları açılmıştır (THY, 2014, s.110). Bir yandan jet uçaklar filoya katılırken, koltuk kapasitesi ve Avrupa'da yeni uçuş noktaları artırılmış, böylece Agasi Şen'in genel müdür olarak atanması ile ilk defa kar edilmesinin ardından karla kapatılan yıllar sıklaşmıştır. Jet uçakların alınması ile Avrupa charter pazarında rekabetçi sürekliliğin sağlanması hedeflenmiştir. Bu uçakların birim koltuk maliyetlerinin düşük, kapasitelerinin yüksek olması Avrupa'daki tur operatörleri ile anlaşmayı kolaylaştırmıştır (Milliyet Gazetesi, 1967, s. 7). Diğer yandan, 1962 yılı itibariyle Türkiye ekonomisi tekrar planlı ekonomi prensiplerini benimsemeye başlamıştır. 1963 yılından itibaren yapılmaya başlanan kalkınma planları tüm kamu yatırım politikaları üzerinde etkili olmuştur. I. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967) 'nda tüm alanlarda olduğu gibi hava ulaştırma ile ilgili tüm bileşenler (havaalanı yapım-işletimi, THY'nin uçaklarının bakımı) için yatırım ve tasarruf tedbirlerinden bahsedilmektedir (Türk Hava Yolları, 2009, s.92, s.93, s.109, s.118).

Tablo 5. THY'nin 1960-1973 Yılları Arasında Açmış Olduğu Yeni Hatlar

1960	1965	1971
Ankara İstanbul Atina-Roma hattına Frankfurt da eklendi.	Amsterdam, Belgrad ve Tebriz hatları açıldı.	Düsseldorf ve Stuttgart hatları açıldı.
1961	1967	1972
Ankara İstanbul Viyana Frankfurt hattı açıldı.	Zürih, Budapeşte ve Cenevre hatları açıldı.	Hannover ve Hamburg hatları açıldı.
1964	1969	1973
Brüksel, Münih, Tel Aviv hatları açıldı.	Köln hattı açıldı.	Kopenhag, Berlin ve Nürnberg hatları açıldı.

Kuruluştan Günümüze Türk Hava Yolları'nın Dönüşümüne Yönelik Bir İnceleme

Kaynak: Türk Havayolları, 2012 Faaliyet Raporu. 2012, s.4; Türk Havayolları, 2013 Faaliyet Raporu. 2013, s.4.

THY, Türk işçilerin Avrupa'ya taşınması için hat ve tarife yapısını geliştirmiştir. Türk işçileri göz önünde bulundurarak Roma ve Münih'e direkt seferler yapılmış, uçaklar bu uçuşlar için tekrar düzenlenerek yolcu yerleşimleri tekrar düzenlenmiştir. Avrupa'ya 1964 yılında 392 tarifeli sefer yapılmasına mukabil 1965'te 584 sefer yapılmıştır. Yılı sürekli zararlar kapatan THY, yurt dışı hatlardaki gelişmeler sayesinde nihayet 1966 yılını karla kapatmıştır (Tablo 6). Yurtdışı hatlarda gelişme gayreti THY'nin yabancı havayolu işletmeleri ile rekabetini artırmıştır. Uluslararası hatlarda etkinleşme çabası Avrupalı havayolu işletmeler ile rekabeti yoğunlaştırmıştır. Bu nedenle yurtdışı pazarlarda rekabet gücünü artırabilmek için pazarlama faaliyetlerine ağırlık verilmeye başlanmıştır. Bu kapsamda, yabancı havayolu işletmelerinin promosyon faaliyetleri değerlendirilerek ilk olarak 1973 yılında geniş çaplı bir promosyon kampanyası başlatılmıştır (Türk Hava Yolları, 2009: s.92, s.93, s.107, s.109, s.118). Bu kapsamda; yolcu anketleri yapılmış, müşterilerin sosyal profili tespit edilmeye çalışılmış ve reklam faaliyetlerine (özellikle Almanya pazarında 1972-Hannover, Hamburg; 1973; Berlin ve Nürnberg) önem verilmiştir. Özellikle, rekabetin yoğun yaşandığı, THY'nin en önemli uluslararası pazarı olan Almanya işçi pazarının kaybedilmemesi için çeşitli tanıtım kampanyaları ve fiyat indirimlerinin yapılmasına devam edilmiştir (Milliyet Gazetesi, 1975, s.9). Kıbrıs Barış Harekâtına rağmen Almanya pazarında büyüme devam etmiş 1975 yılına gelindiğinde THY'nin pazar payı yüzde 63'e yükselmiştir (Türk Hava Yolları, 2009, s.124). Yine de, Kıbrıs Barış Harekâtı ile başlayan zarar dönemi 1979 yılına kadar devam etmiştir (Tablo 7).

Tablo 6. 1961-1969 Yılları Arasında Taşınan Yolcu ve Yolcu Gelirleri

Yıllar	Uçulan km	Taşınan Yolcu Sayısı	Taşınan Kargo kg	Toplam Gelirler	Kar/Zarar
1961	8.518.772	287.333	5.189.000	62.896.420.36	- 21.553.030.07
1962	7.942.000	262.922	1.944.000	66.825.458.64	-17.881.034.98
1963	7.721.049	323.133	2.474.000	69.052.972.32	- 27.676.484.89
1964	8.453.313	336.497	2.623.000	75.518.271.23	-18.249.208.65
1965	9.535.319	409.626	2.858.000	95.600.565.76	- 6.607.665.90
1966	10.604.213	485.268	3.107.000	126.506.092.61	2.042.149.10
1967	10.663.933	527.745	3.754.000	140.957.121.27	-4.670.299.83
1968	14.026.947	781.288	6.918.000	186.727.346.47	-11.370.029.19
1969	13.661.466	969.599	6.134.000	248.938.960.89	10.712.452.76

Kaynak: Türk Hava Yolları, 1983.

1970'li yıllarda açılan Almanya hatlarının geliştirilmeye devam edildiği görülmektedir. 1971 yılında Düsseldorf ve Stuttgart hatları; 1972 yılında Hamburg ve Hannover hatları; 1973 yılında Berlin, Kopenhag ve Nürnberg hatları açılmıştır (THY, tarihçe, 2014, s.1). Almanya pazarı uzunca bir dönem THY için başlıca uluslararası pazar durumunda olacaktır. Bunun yanı sıra 1970 yılından itibaren yakalanan karlılık trendi 1974 yılında sekteye uğramıştır. Uçuşlar artmasına rağmen yolcu sayısı aynı düzeyde artış göstermemiştir (Tablo 7.). Diğer yandan, 1970'li yıllar boyunca kurulan siyasal ve ekonomik ilişkiler ile birlikte THY'nin Suriye, Irak, Mısır, Kuveyt, Ürdün, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Libya ve Tunus'a düzenli seferler başlamıştır (Demir, 2009, s. 218).

Tablo 7. 1970-1979 Yılları Arasında Taşınan Yolcu, Yük ve Gelirler

Yıllar	Toplam Uçuş/Km	Taşınan Yolcu	Taşınan Kargo	Toplam Gelir
1970	15.006.369	1.095.191	6.762.000	186.727.346.47
1971	17.801.165	1.590.736	9.011.000	621.900.000
1972	21.188.976	1.968.794	10.801.000	927.900.000
1973	20.275.000	2.535.861	13.025.000	1.330.400.000
1974	23.354.997	2.095.606	12.256.000	1.549.500.000
1975	25.250.188	2.274.073	11.724.000	1.803.300.000
1976	28.296.789	2.861.695	15.659.000	2.309.000.000
1977	29.186.293	3.195.980	16.420.000	2.907.200.000
1978	27.853.092	2.668.979	13.756.000	4.661.800.000
1979	29.032.239	2.929.879	17.537.000	9.094.600.000

Kaynak: Türk Hava Yolları, 1983, s.169.

İşçi pazarının yanı sıra 1970'li yıllarda gelişmeye başlayan turizm pazarı charter uçuşların artmasını sağlamıştır. Bu dönemde turizm charter yolcu pazarının önemi artmış THY de bu pazardaki payını artırma çabası içine girmiştir. Bu dönemde THY, charter pazardan pay almaya çalışmakta ve bunun için yapılanmaya çalışmaktadır. Dönemin genel müdürlerinden Agasi Şen, charter operasyonlarının ayrılması gerekliliğinden bahsetmekte ve Anadolu Havayolları adlı charter firması ile ilgili projeyi gerçekleştirmenin gerekliliğinden bahsetmektedir (Milliyet Gazetesi, 1975, s.9).

1960'lı yıllarda başlayan jetleşme ve Avrupa'da Türk işçi nüfusunun artması uluslararası hatlarda etkinliğin artırılması çalışmalarına ağırlık vermiştir. THY, jet teknolojisinin dünyada gelişimine ayak uydurmuş, havacılığın uluslararası standartlara göre yapılmasına uyum sağlamaya çalışan bir işletme görünümündedir. Diğer yandan, Avrupa'da her geçen gün artan Türk işçi nüfusunun uluslararası hatları geliştirmede ve karlılığın artırılmasında önemi bilinmektedir. Fakat, Avrupa pazarının geliştirilmesi ile sağlanan karlılık trendi Kıbrıs Barış Harekâtına kadar sürmüştür. Kozlu (2009, s.150)'ya göre THY, 1970'li yılların sonuna doğru tamamen

Avrupa'daki işçileri taşımaya odaklanmış bir şirket görünümündedir. Bu görünümün 1980 yılından sonra aşılmaya çalışıldığı görülmektedir.

1980 Sonrası Öykünerek Dönüşüm Dönemi

1980 askeri darbesi ile gelen olağanüstü hâl THY'yi olumsuz etkilemiştir. 1984 yılında Turgut Özal'ın başbakan olması ile liberalleşme sürecine girilmiştir (Türk Hava Yolları, 2009, s.154). Kozlu (2009, s. 75), Turgut Özal'ın THY'yi küresel bir marka yapma yolunda bir vizyona sahip olduğunu, bu vizyon doğrultusunda hat ve filo yapısının farklılaşması gerektiğini düşündüğünü belirtmektedir. Özal, filo yapısının THY'nin marka imajına katkıda bulunacak geniş gövdeli uçaklardan oluşmasını ve hat yapısının da Uzakdoğu ve Amerika'yı kapsayacak şekilde yapılanmasını istemektedir. THY'nin sadece işçi ve hac uçuşları yapan bir havayolu şirketi görünümünden kurtarılması, uçuş ağı ve hizmet kalitesi olarak Avrupalı, ABD'li ve Uzakdoğulu küresel havayolu işletmelerini örnek alarak değişmesi hedeflenmektedir. Bu amaçla, 1980'lerin başında pazar araştırmaları başlatılmış, körfez ülkeleri ve genel olarak Ortadoğu'da pazar araştırmaları yapılmıştır. Bu araştırmaların sonucunda 1980-1990 yılları arasında Avrupa pazarında büyüme devam edilirken, Ortadoğu, K. Afrika, Uzakdoğu ve Atlantik ötesi pazarda (Kahire, Dahran, Tunus, Cezayir, Yeni Delhi, Kuala Lumpur, New York, Singapur, Tokyo, Bangkok) yeni hatlar oluşturulmuştur (Türk Hava Yolları, 2009, s.181, s.186, s.196; THY, tarihçe, s.1). 1988 yılında açılan New York hattı ile ilk Atlantik ötesi hat işlemeye başlamıştır. Uzun hatların geliştirilmesi büyük gövdeli ve uzun menzilli uçaklar filoya dahil edilmesi ile mümkün olmuştur. 1985 yılında 4 adet, 1988'de ise 3 adet Airbus 310 tipi geniş gövde-uzun menzil uçaklar filoya katılmıştır (Türk Hava Yolları, 2009, s.186; THY, tarihçe, 2014, s.1).

1980'li yıllar boyunca THY için Almanya hala etkinliğini artırmaya devam ettiği en temel pazarlardan birisidir. THY, Almanya pazarındaki en önemli rakibi arkasında hala o dönemde devlet destekli olan Lufthansa Havayolları'dır (Kozlu, 2013, s.36-37). Ayrıca 1980-1990 yılları arasındaki dönemde İngiliz (British Airways), Fransız (Air France), İsviçre Havayolları (SAS) Avrupa pazarında diğer önemli rakipler arasındadır. THY finansal ve operasyonel açıdan karşılaştırıldığında rakiplerine göre olumsuz durumdadır. Kozlu (2019, s.37-38), tarafından yapılan değerlendirmede 1987 yılı zararlar kapatılmış, doluluk ve uçak kullanım oranları (DC10 tipi uçakların kullanım oranları 3,4 saattir.) normların altında gerçekleşmiştir. Doluluk oranları kıyaslandığında THY Avrupa'da sonuncu olan Avusturya havayollarının bir sıra üstünde 20nci sırada yer almaktadır. Her 100 seferden 47'si gecikmeli yapılmakta, kabin personeli ve ikram hizmetleri rakiplerine göre yetersiz kalmaktadır. Filo hat yapısına, gelecek hedeflerine uymayan, birbiri ile uyumsuz, çeşitli uçaklardan oluştuğu için sahip olunan kapasite sorunlu bulunmaktadır. Bunların yanı sıra THY'nin sahip olduğu öz kaynakları da rakiplerine göre oldukça sınırlıdır. Ortaklığın koltuk başına ödenmiş sermayesi 1988 yılında 10-13 bin dolar iken Lufthansa ve KLM gibi işletmelerin sahip oldukları sermaye iki-üç kat daha fazladır (Kozlu, 2009,

s.58). Başka bir deyişle; filo, zamanında kalkış-varış, personel, pazarlama, hatların verimliliği, kurumsal imaj gibi stratejik öneme sahip konularda THY'nin iyileştirilmesi gerekliliği görülmektedir. Özelleştirme kapsamına alınan THY'nin bahsedilen alanlarda iyileştirilmesi için 1980'li yılların ortasından itibaren özellikle, kıyaslamalar yapılarak iyileştirme çalışmaları benimsenmiştir. Nitekim, 1988 yılında THY müdürlüğüne atanan Cem Kozlu, "kalite", "kapasite" ve "kapital" konularında iyileştirmeler yapmaya odaklandıklarını belirtmektedir (Kozlu, 2009, s.58).

1988 yılı itibari ile THY'yi rekabet edebilir bir hale getirebilmek için diğer havayollarının uygulamaları örnek alınmaya başlanmıştır. Bu dönemde, özellikle Avrupalı havayollarının model alındığı görülmektedir. İskandinav Havayolları (SAS)'nın uyguladığı yöntemler, incelenerek THY'de olumsuz olan kalkış performansı, hizmet kalitesi ve filo planlaması gibi konularda yardım alınmıştır (Kozlu, 2009, s.43, s.44, s.48). Ayrıca, insan kaynağını geliştirme, kabin içi tasarımları, ikram hizmetlerinin iyileştirilmesi, uçuş ağlarının ve tarifelerin planlanması gibi konularda da diğer havayolu işletmeleri ile kıyaslama çalışmalarına ağırlık verilmiştir. Bunların yanı sıra, insan kaynağını geliştirme kapsamında SAS ve British Airways tarafından uygulanan "Önce İnsan Eğitimleri" alınmaya başlamıştır (Kozlu, 2009, s.72; Türk Hava Yolları, 2009, s.162, s.163).

Tablo 8. 1980-1983 Yılları Arasında Taşınan Yolcu ve Yolcu Gelirleri

Yıllar	Uçulan km	Taşınan Yolcu Sayısı	Taşınan Kargo kg	Toplam Gelirler	Kar/Zarar
1980	19.468.337	1.590.416	10.701.000	14.058.900.000	-1.925.700.000
1981	26.049.962	2.461.371	22.007.000	26.585.200.000	-763.700.000
1982	26.275.980	2.420.878	28.081.000	40.922.890.946	352.198.071
1983	28.822.000	2.482.745	28.912.000	45.404.283.942	946.803.660

Kaynak: Türk Hava Yolları, 1983, s. 189.

Daha önceki büyüme dönemlerinde olduğu gibi 1980'li yıllarda da filo yapısının iyileştirilmesi üstünde durulan konulardan birisidir. 1980'li yıllarda THY'nin sahip olduğu filo birbiri ile alakasız uçaklardan oluşmakta ve sahip olunan uçuş ağının ihtiyaçlarına tam olarak cevap verememektedir. Özellikle, hat yapısına uymayan filo bileşimi değiştirilerek verimliliği artırmak, uzun menzilli hatlarda büyümek ve rekabet edebilmek için filo yapısı oldukça stratejik bir alan olarak tanımlanmıştır. Nitekim, 1988, 1989 yılları ve sonrası THY'nin filosunun nasıl şekillendirilmesi gerektiği ile ilgili planlamaların yapıldığı yıllar olmuştur (Kozlu, 2009, s. 70). Bu amaçla; tarife yapısını, eğitimi, teknik bakımı, stok yönetimini kolaylaştırmak için çeşitli uçaklardan oluşan kapasitenin de tekrar planlanması işine girilmiştir. Bunun için; filodaki çeşitliliğin azaltılması ve rasyonelize edilmesi hedeflenmiştir (Kozlu, 2009, s. 101).

1980'li yılların ortalarından itibaren başlayan ve 1990'lı yılları kapsayan filo geliştirme döneminde THY, sadece kısıtlı bir coğrafyada uçan bir havayolu işletmesi kimliğini aşmaya gayret etmektedir. 1988-89 yılından sonra yapılan

filo büyütme programının etkisi 1990'lı yıllarda görülmeye başlanmıştır. 1990'lı yıllarda da filonun modernizasyonuna yoğun biçimde devam edilmiştir. 1991-1992 yıllarında Boeing 737'ler filoya katılmıştır. 1993 yılına gelindiğinde filo yaşı 6,2'ye inmiştir. Toplam uçak sayısı 58'e koltuk kapasitesi 9275'e yükselmiştir. 1993'te geniş gövdeli uzun menzilli Airbus 340 tipi uçaklar filoya katılmış, bu sayede Tokyo seferleri iş (business), birinci sınıf (first), ekonomi (economy) sınıfları ile icra edilmeye başlanmıştır (Türk Hava Yolları, 2009: 205, 228). Bu dönemde çoğunluk hisseleri Türk Hava Kurumuna ait olan, bölgesel havayolu taşımacılığı yapan Türk Hava Taşımacılığı (THT) İşletmesi uçakları (RJ-70, RJ-100) ile birlikte THY'ye devredilmiştir (Türk Hava Yolları, 2009, s.228). Devralınan THT uçakları, THY'nin filo yapısına uymadığı için satılmıştır (Kozlu, 2009, s.166, s.167; Genç, 2016, s.157).

Küresel Ağ Tipi İş Modeli Dönemi

1990'lı yıllar boyunca yabancı havayolu işletmeleri ile uçuş ağını büyütme yönelik anlaşmalar yapılmış, sosyo-politik, finansal krizlere rağmen filonun ve uçuş hatlarının geliştirilmesi çalışmaları devam ettirilmeye çalışılmıştır. Fakat 1990 yılında yaşanan Körfez Krizi ile THY'nin yolcu sayıları düşmüştür. Bu dönemde en büyük maliyet yakıt giderlerinde ortaya çıkmış ve önemli giderlerden biri olan sigortalar da artmıştır. Bu nedenle, birçok hat kapanmak durumunda kalmıştır. Bu dönemde, bir kriz yönetim merkez kurulmuştur. Bu süre içerisinde Cumhurbaşkanı Turgut Özal da kurumun performansını sürekli takip etmiştir (Kozlu, 2009, s. 147).

Körfez krizinin yaşandığı 1990 yılında özelleştirme kapsamına alındıktan sonra THY'nin %1,5'i halka arz edilmiş ve Kamu Ortaklığı İdaresi'ne bağlanmıştır (Türk Hava Yolları, 2009, s.168). THY, 1994 yılında 4046 sayılı kanun kapsamına alınarak T.C. Başbakanlık Özelleştirme İdaresi Başkanlığı'na bağlanarak iktisadi devlet teşekkülü statüsüne geçmiştir (THY, tarihçe, 2014). Başka bir kriz dönemi olan 1998 yılında ise, tarife sisteminde reform yapılmıştır. Tarifede yolculara daha fazla seçenek sunmak için "dörtlü dalga sistemi" 98/99 tarifesi ile birlikte Ankara bağlantılı olarak uygulamaya sunulmuştur Aynı yıl yaşanan, Kosova savaşı Türkiye'de gerginliğe yol açmış, Avrupa'da yürütülen olumsuz kampanya ile birlikte uçuş yoğunluğu düşmüştür. 17 Ağustos depremi de düşüşü artırmıştır. Bu dönem kargo taşımacılığı sayesinde daha kolay atlatılmıştır (Türk Hava Yolları, 2009, s.215).

2000 yılına girerken yurtiçi taşımacılığında lider konumunu korumak ve uzun menzilli uçuş ağı yapısını büyütüp küresel havayolu kimliğini geliştirmek için bir uyum programı oluşturulmuştur (Türk Hava Yolları, 2009, s.264). Nitekim, 1990'lı yıllarda yaşanan körfez krizleri uluslararası pazarların gelişimini yavaşlatmıştır. Diğer yandan, 1990'lı yıllarda bir havayolu işletmesinin tek başına, uçtuğu coğrafyayı genişletmesi mümkün değildir. Bu dönemde, uçuş ağlarının genişletilmesinde havayolu ittifaklarına iştirak etmek de gündeme alınmıştır. Bu ittifaklar sayesinde; başta uçuş ağlarının genişletilmesi, ortak dağıtım kanallarının

oluşturulması, kaynakların ortak kullanılması amaçlanmıştır. Bu gelişmeler, THY'yi de stratejik ittifak arayışına itmiştir. 1990'lı yıllarda Swissair ile başlayan çeşitli konulardaki iş birlikleri ilerleyen yıllarda başka havayolları ile de devam etmiştir. 1995 yılında, Japon Havayolları ve Avusturya Havayollarından kapasite kiralama (block spacing) anlaşması (Türk Hava Yolları, 2009, s. 212); All Nippon Airways ile de İstanbul-Tokyo seferini İpek Yolu güzergahı üzerinden yapılabilmesi için destek anlaşması yapılmıştır (Kozlu, 2009, s.146). 1998 yılında Swiss Air'in liderliğinde kurulan Qualiflyer İşbirliği içerisinde yer alınmıştır (THY, tarihçe, 2014, s.2). Fakat Swiss Air'in Qualiflyer İşbirliğinin birçok havayolunu satın alarak gereğinden fazla büyümeye çalışması ittifakın çökmesine neden olmuştur (Kozlu, 2009, s.200).

2003 yılında Türk sivil havacılık sektöründe iç hatlarda serbestleşme girişimleri başlamıştır. 2004, bilet fiyatları üzerindeki vergi yükünün azaltılması ile artan yolcu trafiği büyüme stratejisini desteklemiştir (Türk Hava Yolları, 2009, s.314, s.315). THY, 2003 yılından başlayarak günümüze kadar devam eden dönemi küresel bir markaya dönüşme dönemi olarak tanımlamaktadır (Türk Havayolları, 2003, s.12). İç hatlarda serbestleşme rekabeti artırmış uçulan noktaların sayısını da artırmıştır. 2000'li yıllara girerken THY, büyük rakipleri gibi "ağ tip taşıyıcı" iş modelini geliştirmek istemektedir. Bu iş modeli, topla-dağıt biçiminde ve geniş bir coğrafyayı kapsayan bir hat yapısını, farklı müşteri gruplarının yer aldığı pazarlara yönelik farklılaştırılmış hizmet sınıflarını kapsamaktadır. "Küresel network taşıyıcı" kimliğini 2003 yılından itibaren geliştirmeye çalışan THY uçtuğu uluslararası noktaların sayısını artırmaya başlamıştır (Türk Havayolları, 2003, s. 21).

2003, yılından sonra dış hatlarda önemli bir büyüme yakalanmıştır. Yerel bir taşıyıcı olmaktan çok global bir network taşıyıcısı haline gelebilmek için iyileştirmeler yapılmıştır. Bu çerçevede THY; Türk Cumhuriyetleri, Balkanlar, Uzakdoğu, Amerika ve Avrupa arasında bağlantı oluşturmak için uçuş tarifelerini bu bölgeler arasında daha çok uçuş sunacak şekilde yapılandırmayı ve İstanbul'u önemli bir uluslararası uçuş merkezi (hub) haline getirmeyi hedeflemiştir (Türk Havayolları, 2003, s.25). THY, 2003 yılından itibaren Hub yapısı ile birlikte bölgesel havacılık projesi içinde çalışmalar başlamıştır. Bu kapsamda, iç hatlarda Ankara ve İstanbul merkezli seferlerin yanında, yüksek potansiyele sahip iki şehir arasında noktadan-noktaya seferler konmaya başlanmıştır (Türk Havayolları, 2003, s. 23). THY, network taşıyıcısına dönüşme motivasyonunu daha sonraki yıllarda devam ettirmektedir. Network taşıyıcısı kimliğinin ön plana çıkarılması kapsamında uzun menzilli uçuş ağı (network) yapısı büyütülerek, küresel hava yolu şirketi kimliğini geliştirmek ifadeleri ile 2005 yılında işletmenin misyonu, vizyonu ve stratejik hedefleri başlığı altında da belirtilmektedir (Türk Havayolları, 2005 Faaliyet Raporu, 2005, s. 44). THY, rekabetin sadece yerel pazarlarda yolcu taşımacılığı yapan bir havayolu değil küresel bir network taşıyıcısı olmayı gerektirdiğini belirtmektedir.

Kuruluştan Günümüze Türk Hava Yolları'nın Dönüşümüne Yönelik Bir İnceleme

Böylece, THY transit olarak İstanbul'a getirdiği yolcuları bu noktadan diğer ülkelere taşıyacaktır (Türk Havayolları, 2005 Faaliyet Raporu, 2005, s.21). Nitekim, bu amaç doğrultusunda yapılan girişimler sonucunda 2006 yılında dış hat %16,3, transfer yolcu %34,3 artmıştır (Türk Hava Yolları, 2009, s.335). Dış hatlarda kapsamı geliştirme ve büyüme amacı doğrultusunda Ortadoğu'da 5, Güney Avrupa ve Balkanlar'da 3, Afrika'da 3, Uzakdoğu'da 2, Kuzey Avrupa ve Türk Cumhuriyetleri'nde 11 yeni nokta uçuş ağına eklenmiştir (Türk Havayolları, 2006 Faaliyet Raporu, 2006, s.31). 1998 yılında "dörtlü dalga sistemi"ne geçmiş olan THY, Bussiness Class yolcu trafiğinin ve uluslararası transit yolcu sayısının artırılması, uçak kullanımının yükseltilmesi, operasyon yoğunluğunun hafifletilmesi ve pazar payının artırılması amaçlarıyla 2004 yılı itibariyle revize edilmiş ve dörtlü dalga tarife yapısından altılı dalga tarife yapısına geçmiştir (Türk Havayolları, 2004 Faaliyet Raporu, 2004, s.19). Bu gelişmeler değerlendirildiğinde filoyu genişletme kararı alınmıştır. 2004 yılında tarihin en büyük uçak alım kararı verilmiştir (Türk Hava Yolları, 2009, s.315, s.316). 2005, ilk çeyreğinde ortaklık tarihinde ilk defa yolcu doluluk oranında %68,9'a erişilmiştir (Türk Hava Yolları, 2009, s.280).

Ağ tipi taşıyıcılar, özellikle uçuş ağlarını genişletmek için küresel ittifaklar kurmaktadır. Dünyanın farklı bölgelerini kapsayan uçuş ağlarına sahip olan havayolu işletmeleri ittifaklar sayesinde uçuş ağlarını birleştirmektedirler. Bu amaçla, THY; SAS, Lufthansa, Air Canada, Thai Airways International ve United Havayolları tarafından 1997 yılında kurulmuş olan Star Alliance ittifakına 2006 yılında katılma kararı almıştır. THY, Star Alliance ittifakına katılmayı stratejik olarak önemli olarak değerlendirmektedir. Star Alliance ittifakına katılım ile birlikte 162 ülkede 965 havalimanına, günde 17.500'den fazla uçuş olanağı sağlanacağı düşünülmektedir (Türk Havayolları, 2007 Faaliyet Raporu, 2007, s.59). Star Alliance ittifakına giriş THY'ye; gelir artışı, maliyet azaltımı, bilgi, teknoloji ve tecrübe paylaşımı, ortak marka kullanımı sağlaması hedeflenirken yolcuya daha fazla noktaya uçuş gibi imkanların sağlanması hedeflenmiştir (Türk Havayolları, 2006 Faaliyet Raporu, 2006, s.31, s.33). Nihayet, THY, 2008 yılında Star Alliance ittifakının 20. üyesi olmuştur (Türk Havayolları, 2008 Türk Havayolları, 2008, s.8; Star Alliance, 2017, s.11). THY, Star Alliance ittifakına katılmayı yurt dışında büyüme stratejisinin bir parçası olarak değerlendirmektedir (Türk Havayolları, 2008 Türk Havayolları, 2008, s.13). Star Alliance ittifakına katılım ile birlikte THY kod paylaşımı anlaşmaları yaparak uçuş ağını genişletmeye başlamıştır. Atlantik ötesinde büyüme hedefini gerçekleştirmek için THY, Star Alliance ittifakı kurucularından ABD'li United Airlines havayolları ile kod paylaşımı anlaşması imzalamıştır. 11 Ekim 2008 tarihinden itibaren THY, United Airlines tarafından yapılan Amerika iç hat ve Avrupa Amerika arası transatlantik uçuşlarına; United Airlines ise, THY tarafından yapılan Türkiye iç hat (İstanbul, Ankara, İzmir, Antalya) Avrupa-Türkiye arası ve Türkiye Amerika arası seferlere kendi kodu ile uçmaya başlamıştır (Türk Havayolları, 2008 Türk Havayolları, 2008, s.8). Ayrıca, Avrupa'da önemli bir

uçuş ağına sahip Star Alliance üyesi Lufthansa'yla yapılan anlaşma çerçevesinde THY uçuş noktasını 131'den 231'e çıkarmıştır (Türk Havayolları, 2006 Faaliyet Raporu, 2006, s.31). 2005, ilk çeyreğinde ortaklık tarihinde ilk defa yolcu doluluk oranında %68,9'a erişildi. 2006'da 24 dış hat açıldı (Türk Havayolları, 2009, s.280). Nitekim, 2003-2013 yılları arasında THY'nin uluslararası uçuş ağının önemli oranda genişlemiştir. Açılan uluslararası hatlar Avrupa'nın yanı sıra Uzakdoğu, Ortadoğu, Afrika ve ABD'yi kapsadığı görülmektedir.

Tablo 9. 2003-2012 THY Uluslararası Hat Gelişimi

2003	Yeni Delhi
2005	Kazablanka, Lizbon, Oslo, Astana, İstanbul ve Antalya'dan Londra, Stansted
2006	Ljubljana, Abu Dhabi, Duşanbe, Rostov, Sana, Donetsk, Tebriz, Kazan, Belgrad, St Petersburg, Helsinki, Muskat, Venedik, Dublin, Riga, Addis Ababa, Hartum, Ekaterinburg, Dneprepetrovs, Mumbai, Minsk, Osaka, Doha, Lagos
2007	Batum, Johannesburg, Capetown, Medine
2008	Halep, Birmingham, Bağdat
2009	Nairobi, Ufa, Meşhed, Dakar, Sao, Paolo, Bingazi, Göteborg, Toronto, Lviv, Jakarta,
2010	Akra, Bologna, Darüsselam, Entebbe, Nahçıvan, Podgorica, Soçi, Washington
2011	Guangzhou, Şiraz, Valencia, Erbil, Toulouse, Malaga, Cenova, Basra, Selanik, Napoli, Necef, Kabil, Süleymaniye, İslamabad, Torino
2012	Douala, Yaounde, Kinshasa, Djibouti, Hurgada, Sharm ElSheikh, Abidjan, Mombasa, Sebha, Nouakchott, Niamey, Kigali, Mogadishu, Kilimanjaro, Buenos Aires, Gence, Aalborg, Billund, Bremen, Leipzig, Novosibirsk, Bilbao, Edinburgh, Osh, Maldivler, Ulan Bator, Isfahan, Kermanshah, Taif, Yanbu, Aden

Kaynak: Türk Havayolları, 2012 Faaliyet Raporu. 2012, s.4; Türk Havayolları, 2013, Faaliyet Raporu. 2013, s.4.

2009-2015 arasında THY'yi bir marka olarak konumlandırma çalışmalarına ağırlık verilmiştir. Çağrı merkezine önemli oranda yatırım yapılırken, iş amaçlı pazar için özel hizmetler geliştirilmiştir. Bu dönemde özellikle yurtdışı pazarına yönelik yüksek maliyetli reklam kampanyaları ön plana çıkmaya başlamıştır. 2003 yılında 1,8 milyar dolar olan cironun sadece 3 milyon dolarlık kısmı reklam çalışmalarına ayrılmıştır. Reklam çalışmalarının yarattığı etkinin görülmesi ile 2009 yılından itibaren reklam bütçeleri katlanarak artmıştır. Diğer havayolları ile kıyaslandığında düşük olsa da 2012 yılına gelindiğinde THY'nin bütçesinden reklama ayırdığı pay 130 milyon dolara ulaşmıştır (Genç, 2016, s.218; Türk Havayolları, 2010, s.16). Marka imajının ve hizmet kalitesinin iyileştirilmesine yönelik yapılan çalışmalar yolcu miktarına ve gelirlere yansırken, aynı zamandan THY uluslararası platformlar tarafından da değerlendirilmiştir.

Kuruluştan Günümüze Türk Hava Yolları'nın Dönüşümüne Yönelik Bir İnceleme

2011 yılında Türkiye'ye yakın coğrafyalarda meydana gelen siyasi ve toplumsal olayların yanı sıra Japonya'da meydana gelen deprem ve tsunami felaketleri paralelinde Türk Hava Yolları'nın Libya, Tunus, Mısır, Suriye ve Japonya uçuşları sekteye uğramış, özellikle yılın ilk yarısında bu bölgelerde gelir kayıpları yaşanmıştır. Petrol üreticisi ülkelerin bulunduğu Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da yaşanan siyasi gelişmelerin yanı sıra bölgesel ve global ekonomik sıkıntıların genel talep üzerinde yarattığı baskı; petrol fiyatlarında yaşanan artış ve döviz kurlarında meydana gelen hareketlilik havayollarının karlılığını önemli ölçüde etkilemiştir. Türk Hava Yolları, faaliyet gösterdiği tüm bölgelerde 2011 yılında önemli oranda kapasite (Arz Koltuk Km) artışı gerçekleştirmiş olup geniş gövde uçak filosundaki büyümenin sonucu olarak özellikle Amerika ve Uzak Doğu bölgelerinde bu artış daha belirgin şekilde gerçekleşmiştir (Türk Havayolları, 2011, s.27). Amerika'daki iç hat bağlantıları US Airways ile yapılan anlaşmalar ile artırılmıştır (Türk Havayolları, 2010:19). 2012 yılında Türk Hava Yolları ile birlikte Star Alliance ortaklığı içerisinde yer alan Air Canada ile ortak uçuş anlaşması imzalanmıştır (Türk Havayolları, 2012, s.27).

THY; genişleyen hatları, artan hizmet kalitesi ile birlikte net karını sürekli olarak 2003-2015 yılları arasında sürekli olarak gelirlerini artırmıştır. 2015 yılından Rus savaş uçağının düşürülmesi, 2016 yılında yaşanan 15 Temmuz darbe girişimi ve birçok ülkenin Türkiye ile ilgili yaptığı seyahat uyarısı THY'nin gelirlerinin düşmesine neden olmuştur.

Tablo 10. THY'nin 2002-2017 Yılları Arasında Toplam Net Gelirleri (TL)

2002	347.514.638
2003	243.458.570
2004	107.058.441
2005	138.227.837
2006	178.782.921
2007	265.496.774
2008	1.134.226.211
2009	559.076.280
2010	286.443.361
2011	18.516.632
2012	1.155.717.057
2013	682.707.427

2014	1.819.259.536
2015	2.993.000.000
2016	-47.000.000
2017	639.000.000

Kaynak: Yazar tarafından THY tarafından yayınlanan yıllık raporlardan derlenmiştir.

1980’li yılların ortalarından itibaren THY’nin süreçlerini rakiplerini örnek alarak modernleştirdiği görülmektedir. Dönemin Özal Hükümeti, THY’nin yeni vizyonunun oluşturulmasında önemli bir rol oynamıştır. 1990’lı yıllarda devam eden filonun modernizasyonu ve hizmet süreçlerinin yeniden tasarlanması devam etmiştir. 2003 yılında, devletin ulaştırma sisteminin geliştirilmesi ile ilgili politikalar kapsamında havayolu sektöründe serbestleşmeye yönelik girişimleri THY’nin kapasitesinin artırılması ile ilgili gerekli kılmıştır. Ayrıca, kapsayıcı bir dış politika ve dış ticaret anlayışına paralel bir şekilde THY’nin uçuş noktalarının geliştirilmesi hedeflenmiştir. Böylece 2000’li yıllarda THY; filo, uçulan nokta ve sunulan hizmetin kalitesi ve nihayetinde elde edilen gelirler bakımından sürekli gelişmiştir.

İştiraklerle Büyüme Dönemi

THY’de dönem dönem holding yapısının uygulanması gerekliliği gündeme gelmiştir. THY, farklı dönemlerde birtakım yatırımlar ve girişimler yapma niyetinde olmuştur. Örneğin, 1965 yılında genel müdür olan Agasi Şen; bünyesinde THY’yi, hava limanları işletmelerini ve kurulması öngörülen charter havayolunu barındıracak bir “holding yapısını” oluşturmasının gerekli olduğunu vurgulamaktadır (Milliyet Gazetesi, 1975: 9). Holding olarak tanımlanmasa da THY’nin iştiraklerden oluşan bir grup haline gelmesi ile düşünceler 2006 yılında tekrar ön plana çıkmıştır. THY’nin 2006 yılındaki yönetimi THY’nin küresel bir havayolu şirketi olabilmesi için pazarlama ve satışa odaklanması gerektiği düşünmekte, bu fonksiyonların dışında teknikten yer işletmeye kadar olan hizmetler için kendi bünyesindeki personeli kullanılmaması, dışardan hizmet alınması yaklaşımını savunmaktaydı. Bu amaçla birçok alanda şirketleşmeye gidilmiştir. Bu kapsamda; yer hizmetleri (Turkish Ground Services-TGS-2008), yakıt (THY-Opet-2009), ikram (Do&Co-2006), uçak koltuk üretimi (Uçak Koltuk Üretimi San. ve Tic. A.Ş.-2011), kabin içi sistemler (TCI Kabin içi Sistemleri San.ve Tic. A.Ş.-2011), uçak motoru bakım onarımı (Goodrich THY Teknik Servis Merkezi Ltd.-2010) şirketleri kurulmuştur (Türk Hava Yolları, 2009, s.292; Türk Havayolları, 2011, s.4, s.5; Genç, 2016, s.179).

THY, kendisine birtakım girdileri sağlayabilmek ve bu alandan gelir elde etmek için iştiraklerini oluşturmuştur. THY, özellikle eğitim ve teknik bakım pazarından etkin olmaya çalışmaktadır. Teknik bakım alanında çevre ülkeler

Kuruluştan Günümüze Türk Hava Yolları'nın Dönüşümüne Yönelik Bir İnceleme

ve Ortadoğu'da faaliyet gösteren havayolu işletmelerine bakım hizmeti verilmesi hedeflenmiştir. THY uçaklarına teknik hizmet veren alt yapının örgütlenmesi ile 2006 tarihinde Türk Hava Yolları Teknik A.Ş. kurulmuştur (Türk Havayolları, 2011, s.4). THY Teknik, THY ve diğer havayolu işletmelerinin uçaklarına bakım hizmeti vermektedir. Büyüyen THY kendi filosunun bakımlarını yapmak ve artan yerli-yabancı uçakların bakım taleplerini karşılayabilmek, pazardan daha fazla pay alabilmek için Havacılık Bakım Onarım ve Modifikasyon (HABOM) projesi geliştirilmiştir. THY filosunun hızla büyümesi, iç ve dış havacılık pazarlarının büyümesi sonucunda bakım onarım pazarından pay alma isteği HABOM'un kurulmasını sağlamıştır. Bu anlamda HABOM projesi ile rekabetçi bir teknik bakım onarım merkezine sahip olma, teknik gelirleri artırmak hedeflenmektedir (Türk Havayolları, 2005 Faaliyet Raporu, 2005, s.24). 17 Haziran 2011 tarihinde faaliyete geçen HABOM (Havacılık Bakım Onarım ve Modifikasyon Merkezi A.Ş.) Türkiye'nin yanı sıra Avrupa, Asya, Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerine yönelik olarak dünya standartlarında uçak, uçak donanımı ve hava taşımacılığı ile ilgili her türlü donanım ve gereçlerin üretim, bakım, onarım ve modifikasyonunu yapmak amacıyla Sabiha Gökçen Uluslararası Havalimanı'nda kurulmuştur (Türk Havayolları, 2011, s.3).

2000'li yılların ortasından itibaren oluşturulan THY Teknik ve HABOM projelerinin dışında THY'nin havayolu taşımacılığı alanında da çeşitli iştirakler ile büyümeye çalıştığı görülmektedir. 22.12.2008 tarihinde Avrupa'da faaliyet gösteren Bosna Hersek Havayolları'nın yüzde 49 hissesi alınarak ortaklık anlaşması imzalanmıştır. Bunun yanı sıra, Lufthansa ile de işbirliği yapmak için harekete geçilmiş ve bu hamlenin sonunda Sunexpress Havayollarını bir ortak girişim olarak kurma fikri oluşmuştur. Özal tarafından başlatılan turizm atılımları ile ön plana çıkan Antalya Havalimanı'nın yolcu potansiyeline THY tek başına yetememekte, bunun yerine yabancı işletmeler bu pazardan daha büyük pay almaktaydılar. Pazarlaması Lufthansa tarafından, uçuş işletme ve teknik bakımları THY tarafından yapılacak olan Sunexpress 1989 yılında kurulmuştur. Bu sayede, THY'nin turizm pazarından daha fazla pay alması amaçlanmıştır (Kozlu, 2009, s.43, s.44, s.48). 2011 yılında Sun Express Deutschland GmbH, Alman kuruluşu Stiftung ile %50-50 ortak girişim olarak Avrupa'da faaliyet göstermek üzere firmasını kurmuştur.

Charter pazarından pay almak için kurulmuş olan ortak girişim Sunexpress ve Avrupa pazarındaki uçuş ağını genişletmek için alınmış Bosna Hersek Havayolları'nın yanı sıra THY bölgesel taşımacılık yapacak bir havayolu işletmesi kurma girişimleri başlatılmıştır. Bölgesel taşımacılık yapan bir havayolu şirketinin kurulması farklı zamanlarda THY'nin gündemine gelmiştir. 1998 yılında bölgesel havayolunun kurulması için ortak arama faaliyetlerine başlanmış ve bu konuda çalışan TOBB, İstanbul Havayolları, Park Holding ile görüşülmeye başlanmıştır. Fakat, THY tarafından bölgesel havayolu işletmesinin uçuş merkezinin Ankara olarak düşünülmesi

ortaklığın oluşturulamamasına neden olmuştur. Bunun yerine, THY bazı uçuşlarının Ankara çıkışlı olarak yapmış ve bu uçuşlar doluluk oranı açısından oldukça başarılı olmuştur. Diğer yandan maliyetler düşürülemediğinden uçuşlar gelir açısından başarısız olmuştur (Kozlu, 2009, s.208). Bunun üzerine, THY, herhangi bir ortak olmadan bir bölgesel havayolu işletmesi kurma çalışmalarını başlatmış, proje Maliye ve Ulaştırma Bakanlarına sunularak destekleri sağlanmıştır. Yeni işletmenin kuruluşu aşamasında THY, yöneticilerinden bazıları yeni bir işletme (AnadoluJet) kurulmasını doğru bulurken bir grup yönetici ise THY içerisinde alt bir marka oluşturulmasının daha uygun olacağı konusunda ısrar etmişlerdir. Yeni bir işletme kurulması THY'nin yüksek maliyetlerinin operasyonlara yansımaları önleyecektir. Böylece, 23 Nisan 2008 tarihinde AnadoluJet ayrı bir işletme olarak faaliyetlerine başlamıştır. Düşük maliyetli yeni iş modeli başlangıçta 304 seferle ilk operasyonlarına başlamış, ilk yılında AnadoluJet'le Ankara merkezli toplam yolcu sayısı yüzde 65 arttı, doluluk oranları yüzde 85 seviyesine ulaşmıştır. Beş uçaklık filo ile faaliyetlerine başlayan daha sonra yirmi uçağa AnadoluJet, maliyetleri düşürülemediği nedeniyle THY'nin yüzde 50 ortağı olan Sunexpress Havayolları'na devredilmiştir (Genç, 2016, s.160-164).

2012 yılında ise, THY iştirakleri arasına Aydın Çıldır Havalimanı İşletme A.Ş.'yi de katarak havacılık eğitimi, sportif ve eğitim amaçlı uçuşlar yapmaya başlamıştır (Türk Havayolları, 2012, s.7). Havacılığın çeşitli alanlarından iştirakler edinen THY, 2003 yılında sadece bir iştirake sahip iken 2017 yılına gelindiğinde on iki iştirake ulaşmıştır.

Sonuç

THY'nin gelişiminin dönemselleştirilmeye çalışıldığı bu çalışmada genel olarak büyüme ve rekabet etme süreçlerine kaynakları yönetme yönünde stratejilerin göze çarptığı görülmüştür. Bahsedilen stratejilerin uygulanmasında ulusal ve uluslararası ekonomik ve politik gelişmelerin etkileri vurgulanmaya çalışılmıştır. 1920-1930'lu yılları kapsayan ve havayolu taşımacılığının erken dönemi olarak adlandırabileceğimiz dönem Avrupa'da birçok havayolu uçaklarını yerel üreticilerden elde etme imkanına sahiptir. THY ise büyümek için en gerekli kaynak olan uçaklarını diğer ülkelerden almak durumundadır. Ayrıca, uçuş ağının gelişimi incelendiğinde aynı yıllarda gerçekleştirilen demiryollarını geliştirme sürecinde olduğu gibi iç hatların hedef alındığı görülmektedir. İç hatlar gelişirken bir piyasa yapısının az çok oluşmaya çalıştığı görülmektedir. Alman uçak üreticisi Junkers iç hatlarda taşımacılık izni almaya çalışmakta ve Vecihi Hürkuş tarafından kurulmuş olan Hürkuş Havayolları iç hatlarda işlemektedir. Kapasitenin iç hatlara yönelik olması ve filoyu genişletme imkânlarının kısıtlı olmasının uluslararasılaşma sürecinin gecikmesine neden olmuştur. Filonun istenilen oranda genişletilebilmesi II. Dünya Savaşı sonrasında ABD ve diğer batılı ülkelerden alınan uçaklarla

gerçekleştirilebilmiştir. Nitekim, ilk uluslararası uçuşlar bu genişleme döneminden sonra başlamıştır.

Filodaki genişlemeler uçuş rotalarının uluslararasılaşmasını sağlarken Türkiye'de DP'nin iktidara gelmesi ile benimsenen liberal ortam THY'nin hukuki yapısının değiştirilmesiyle sonuçlanmıştır. Bu dönemde THY uluslararası seviyede havacılığı düzenleyen otoritelere üye olarak bir anlamda uluslararası düzeyde "meşrulaşmış"tır. Ayrıca, mevcut ekonomi politikaları kapsamında yabancı sermayeye açık hale geldiği bu dönemde THY'nin de yabancı sermaye (BOAC) ile ortaklığa giderek bu şekilde kaynaklarını artırma yoluna gittiği görülmektedir. Yabancı sermaye ortaklığından elde edilen kaynaklar jet teknolojisine geçerek uluslararası hatlarda gelişmek için kullanılmıştır.

Jet teknolojisine geçişin başladığı 1960'lı yıllar aynı zamanda tekrar planlı ekonomiye geçişin yaşandığı dönemi de içinde barındırmaktadır. 1970'li yıllara gelince başta Almanya olmak üzere Avrupa hatlarında rekabetin arttığı görülmektedir. 1973 yılındaki küresel petrol krizi ve 1974 yılındaki Kıbrıs Barış Harekâtı THY'yi önemli oranda etkilemiştir. Bu dönemde en önemli pazar durumunda olan Avrupa pazarının korunması için tutundurma, pazar araştırmalarının yoğun biçimde uygulanmaya başlandığı görülmektedir.

İkinci liberal dönem olarak adlandırılabilir 1980'li yıllarda THY ile ilgili politikaların hükümet vizyonu ile nasıl şekillendirildiğini görmek açısından ilginçtir. Bu dönemde başbakan Turgut Özal THY'nin Avrupa dışında da uzun hatlarda uçan bir marka haline dönüşmesini arzu etmiş, bu yönde iyileştirmeler için adımlar atılmıştır. Bahsedilen süreç incelendiğinde tam bir kıyaslama vakasının söz konusu olduğu görülmektedir. Filo, uçuş ağı, insan kaynakları ve hizmet bileşenlerinin yeniden tasarlanması süreçlerinde Avrupalı havayolu işletmeleri ile yakın çalışmalar yapılmıştır. Kıyaslama çalışmalarının sonrasında THY'nin Avrupalı işletmeler ile işbirlikleri ve ortaklıklara giderek kaynakları ortak kullanma yönünde adımlar attığı görülmektedir.

Havayolu taşımacılığını serbestleştirme hareketleri 1970'lerde ABD'de, 1980'lerde Avrupa'da başlamıştır. Türkiye'de ise ticari havayolu taşımacılığının önemli oranda serbestleştirilmesi 2003 yılında gerçekleştirilmiştir. Bu tarihte iç hatlar serbestleştirilmiş ve rekabet artmaya başlamıştır. Bu dönemde, THY'nin "yumuşak güç" olarak kullanım şekli daha fazla ön plana çıkmıştır. Devletin Ortadoğu ve Afrika bölgesinde etkinliği artırma konusundaki vizyonu THY'nin hat yapısını etkilemiştir. Başta Afrika ülkelerine olmak üzere dış ticareti artırma girişimleri THY'nin de yeni hatlar açmasına, daha çok geniş gövdeli hava araçlarını filosuna dahil etmesi ile sonuçlanmıştır. Bu anlamda küresel bir havayoluna dönüşme ile ilgili politikalar ağ tipi iş modelinin geliştirilmesini sağlamıştır.

Ortadoğu ve Afrika'ya uçuşların artırılması THY'nin İstanbul merkezli topla&dağıt stratejisini geliştirdiği böylece Avrupalı küresel havayolu

işletmelerinin önemli bir rakibi haline gelmiştir. Kapsayıcılığın daha fazla artırılması, marka imajının geliştirilmesi için küresel ittifaklara yönelinmiş, 2008 yılında Star Alliance İttifakına üye olunmuştur. Böylece, THY'nin küresel seviyede yolcu miktarını artırmaya yönelik bir diğer kaynak kullanımı odaklı strateji sini uyguladığı görülmüştür. 2008 yılında girilen Star Alliance ittifakı ile uçuş ağı Avrupa ve ABD'li havayolu işletmeleri ile birleştirilmiştir.

Havayolu işletmeleri çevreden birçok girdi sağlamaktadırlar. THY, tedarikçilerinden sağladığı girdileri 2000'li yılların ortasından itibaren geriye doğru büyüme şekilleri ile kendisi üretme stratejisini benimsemiştir. Bu kapsamda doğrudan ve ortak yatırım şekilleri ile motor revizyon, bakım, uçak koltuğu üretimi, yer hizmetleri, yakıt ve ikram tedarigi alanlarına girilmiştir. Ayrıca, yatay büyüme kapsamında 2006 yılından itibaren THY doğrudan yatırım veya ortak girişimler ile farklı yolcu pazarlarından (charter, düşük maliyetli seyahat pazarı) pay almaya başlamıştır.

Kaynakça

- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi. (1946). *Ortadoğu'da satın alınan, Devlet Hava Yolları'na ait 8 adet C47, C47A ve C47B tipi uçaklar*. 61-413-32 ve 16.05.1946.
- Altıparmak, A. (1998). Türkiye'de Cumhuriyetin İlk Yıllarında Müteşebbis Sınıfının Gelişimi. *Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi*, (13), 169-183.
- Ata, Gökçen. (2013). Pervaneli Yıllar. *SkyLife*, (363), 130-135.
- Bakırcı, Muzaffer. (2012). Ulaşım Coğrafyası Açısından Türkiye'de Havayolu Ulaşımının Tarihsel Gelişimi ve Mevcut Yapısı. *Marmara Coğrafya Dergisi*, (25), 340-377.
- Baskıcı, M. (2002). Osmanlı Anadoluşunda Sigorta Piyasası: 1860-1918. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, (57), 2-33.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi. (1947). *Ankara-İstanbul-Atina hava seferlerine başlanacağı*. (61- 410-41,10.03.1947).
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi. (1936). *Hava Yolları Devlet İşletme İdaresi için İngilterede De Havilland Uçak Fabrikasına sipariş edilen üç uçağın Ankara'ya geldiği*. (60 - 406 - 5, 11.05.1936).
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri. (1944). *Hava Yolları Müdürlüğü için Almanya'dan alınacak beş uçak ile, İngiltere'den alınacak sekiz uçağın pazarlıkla satın alınması*. (104 - 9 - 27, 31.01.1944).
- Başbakanlık Devlet Arşivleri. (1946). *Devlet Hava Yolları Gn. Md.lüğü için satın alınacak Amerikan yolcu uçaklarını inceleme ve satınalma işlerini takip için Kahire'ye gönderilecek Lev. Md. Rıza Çerçel, Başmakiniş Fehmi Dorman'a yeomiye verilmesi*. (110 - 14 - 19, 22.02.1946).

Kuruluştan Günümüze Türk Hava Yolları'nın Dönüşümüne Yönelik Bir İnceleme

Buluş, A. (2000). *Osmanlı Tekstil Sanayii Hereke Fabrikası*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Crouch, Tom D., Roger E. Bilstein, ve Walter James Boyne. (2018). History of flight: The jet age. *Encyclopædia Britannica*, <https://www.britannica.com/technology/history-of-flight/The-jet-age>, Erişim Tarihi 24. 04. 2018.

Çizakca, M. (1980). A short history of the Bursa silk industry (1500-1900). *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 23(1), 142-152.

Demir, T. (2005). Osmanlı İmparatorluğunda Deniz Posta Taşımacılığı ve Vapur Kumpanyaları. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 17(17), 1-17.

Demir, Yeşim. (2009). 1960-1980 Dönemi Türk-Arap Ekonomik İlişkileri. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 8(18), 209-227.

Resmi Gazete. (1956). *Devlet Hava Meydanları İşletmesi Umum Müdürlüğü Teşkilât ve Vazifeleri Hakkında Kanun*. 9249.

Genç, Ali. (2016). Yüksek İrtifa: Yerelden Küresele THY'nin Başarı Öyküsü. İstanbul: Alfa Yayınları.

Hürkuş, Vecihi. (2016). Bir Tayyarecinin Anıları. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Kozlu, Cem. (2009). Bulutların Üstüne Tırmanırken: THY, Bir Dönüşüm Öyküsü. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Kurt, Mustafa. (2016). İşletmecilik Tarihi: Özel Sayıya Giriş. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 45, 2-8.

Kurt, Mustafa, Baki Çakır, ve Kemal Demir. (2015). 23. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi. *Geç-Osmanlı Dönemi Devlet Fabrikalarında Yönetim: Motivasyon Uygulamaları*, Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, 124-130.

Milliyet Gazetesi. (1967). THY Dış Hatlarda 2 Milyon Dolar Döviz Tasarrufu Sağladı. *Milliyet Gazetesi*, 28. 04. 1967.

Milliyet Gazetesi. (1975). THY'de 1 Yıl . *Milliyet Gazetesi*, 12. 05. 1975.

Özen, Janset Aytemur. (2010). Türkiye'de Yönetim Düşüncesinin Erken Dönemleri: Sümerbank (1930-1945). İstanbul: Libra Yayınları.

Sheth, Jagdish N., Fred C. Allvine, Can Uslay, ve Ashutosh Dixit. (2007). *Deregulation and Competition Lessons from the Airline Industry*. New Delhi: Sage.

Star Alliance (2017). Star Alliance. *Chronological History*. <http://www.staralliance.com/documents/20184/680657/Star+Alliance+History/7880d0ac-455c-5ee6-4832-ee69e8037ff8>. Erişim Tarihi 08. 05. 2017.

Türk Hava Yolları. (2009). 75. Yılında Türk Hava Yolları 1933-2008. İstanbul: Kesişim Yayıncılık.

Türk Hava Yolları. (1983). Dünden Bugüne Türk Hava Yolları (1933-1983). İstanbul: Cem Offset.

Türk Hava Yolları. *Tarihçe*. 2014. <http://investor.turkishairlines.com/tr/thy-anonim-ortakligi/tarihce>. Erişim Tarihi 24. 04. 2018.

Türk Hava Yolları. (2012). Yatırımcı İlişkileri, 2011-2012. 2012. http://investor.turkishairlines.com/documents/ThyInvestorRelations/download/trafik/2012_AYLIK_TRAFIK_VERILERI.pdf. Erişim Tarihi 24. 04. 2018.

Türk Hava Yolları. (2015). Yatırımcı İlişkileri, 2014-2015. 2015. http://investor.turkishairlines.com/documents/ThyInvestorRelations/download/trafik/ARALIK_2015_TRAFIK.pdf. Erişim Tarihi 24. 04. 2018.

Türk Hava Yolları. (2017). Yatırımcı İlişkileri, 2016-2017. 2017. http://investor.turkishairlines.com/documents/ThyInvestorRelations/trafik/OKAK-ARALIK_2017_TRAFIK.pdf. Erişim Tarihi 24. 04. 2018.

Türk Hava Yolları. (2007). Yatırımcı İlişkileri, Aylık Kümeleme Toplam Trafik Verileri (2006-2007). 2007. http://investor.turkishairlines.com/documents/ThyInvestorRelations/download/trafik/2007_AYLIK_TRAFIK_DATA.pdf. Erişim Tarihi 24. 04. 2018.

Türk Hava Yolları. Yatırımcı İlişkileri, Aylık Trafik Verileri 2009-2010. 2009. http://investor.turkishairlines.com/documents/ThyInvestorRelations/download/trafik/2010_AYLIK_TRAFIK_VERILERI.pdf (Mart 24, 2018 tarihinde erişilmiştir).

Türk Hava Yolları. (2006). Yatırımcı İlişkileri, Ticari Faaliyetler 2000-2006. Aralık 2006. https://investor.turkishairlines.com/documents/ThyInvestorRelations/download/trafik/ARALIK_2006_TICARI_FAALİYET.pdf. Erişim Tarihi 24. 04. 2018.

Türk Havayolları. (2003). 2003 Faaliyet Raporu. İstanbul: THY.

Türk Havayolları. (2004). 2004 Faaliyet Raporu. İstanbul: THY.

Türk Havayolları. (2005). 2005 Faaliyet Raporu. İstanbul: THY.

Türk Havayolları. (2006). 2006 Faaliyet Raporu. İstanbul: THY.

Türk Havayolları. (2007). 2007 Faaliyet Raporu. İstanbul: THY.

Türk Havayolları. (2008). 2008 Türk Havayolları. İstanbul: THY.

Türk Havayolları. (2009). 2009 Faaliyet Raporu. İstanbul: THY.

Türk Havayolları. (2010). 2010 Faaliyet Raporu. İstanbul: THY.

Türk Havayolları. (2011). 2011 Faaliyet Raporu. İstanbul: THY.

Türk Havayolları. (2012). 2012 Faaliyet Raporu. . İstanbul: THY.

Türk Havayolları. (2013). 2013 Faaliyet Raporu. İstanbul: THY.

[itobiad], 2021, 10 (1): 877-911.

Tüketicileri Mağazalarda Çıpalama Manipülasyonları Kullanarak
Daha Fazla Ödemeye İkna Etmek: Merchandising ve Çıpalama
Teorisi Üzerine İnterdisipliner Deneysel Bir Araştırma

**Persuading Consumers to Pay More by Using Anchoring
Manipulations in Stores: An Interdisciplinary Experiment on
Merchandising and Anchoring Theory**

Hüseyin Çağatay KARABIYIK

Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi /
PhD., Necmettin Erbakan University, Faculty of Political Sciences/
cagataykrbyk@hotmail.com / Orcid ID: 0000-0002-1898-5907

Mahmut Nevfel ELGÜN

Dr. Öğr.Üyesi., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi /
Asst.Prof., Necmettin Erbakan University, Faculty of Political Sciences/
melgun@erbakan.edu.tr / Orcid ID: 0000-0002-8380-886X

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 17.10.2020
Kabul Tarihi / Accepted : 30.01.2021
Yayın Tarihi / Published : 27.03.2021
Yayın Sezonu : Ocak-Şubat-Mart
Pub Date Season : January-February-March

Atıf/Cite as: Karabiyik, H , Elgün, M . (2021). Persuading Consumers to Pay More by Using Anchoring Manipulations in Stores: An Interdisciplinary Experiment on Merchandising and Anchoring Theory . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 10 (1) , 877-911 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/60435/811798>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – İstanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Tüketicileri Mağazalarda Çıpalama Manipülasyonları Kullanarak Daha Fazla Ödemeye İkna Etmek: Merchandising ve Çıpalama Teorisi Üzerine İnterdisipliner Deneysel Bir Araştırma *

Öz

Bu çalışma bir manipülasyon aracı olarak çıpalama etkisinin mağazalarda kullanımını ve tüketicilerin irrasyonelitesini anlamayı amaçlamaktadır. Yöntemsel olarak ise Postmodern bilimin Realist Yaklaşım'ı çerçevesinde tasarlanan çalışmada merchandising alanına sadece teorik değil, pratik bir katkı yapmak da amaçlanmıştır.

Deneysel bir yöntem kullanan araştırmada katılımcılardan ürünlere fiyat biçmesi istenmiştir. Fiyatlanan ürünler beş kıyafetten oluşmaktadır. Bunlardan ilk sırada yer alan ürün yüksek fiyat ve kaliteye sahipken sonraki ürünler düşük fiyat ve kaliteli ürünlerden oluşmaktadır. Deney grubunda ilk ürünün fiyat etiketi varken diğerlerinde fiyat etiketi bulunmamaktadır. Kontrol grubunda ise hiçbir üründe fiyat etiketi bulunmamaktadır.

Çıpalamaya maruz kalan deney grubu aynı ürünlere deney grubuna göre %390,31 daha yüksek bir ödemeye hazır oldukları fiyatı biçmişlerdir. Buna ek olarak piyasa fiyatı 10-20 TL arasında değişen düşük kaliteli ürünlere de ortalama 192,13 TL fiyat biçmişlerdir. Bu bulgular bir çıpalama aracı olarak kullanılan fiyat etiketinin tüketicileri daha irrasyonel olmaya yönelttiği tespit edilirken katılımcıların ürünlere fiyat biçmek için kullandıkları süreler de ölçülmüş ve buna bağlı olarak tali bulgular üzerinden tartışma yapılmıştır. Bu bağlamda ürünlere biçilen fiyat ile düşünme süreleri arasında negatif korelasyon tespit edilirken çıpanın bir manipülasyon aracı olarak kullanılması düşünme sürelerini düşürmektedir. Bu bulgular çıpalamanın bir manipülasyon aracı olarak kullanılabilirliğini göstermektedir.

Bu çalışma, merchandising alanında Çıpalama Teorisini yoğun bir şekilde kullanan öncü çalışmalardan biri iken, çıpalamanın manipülasyon aracı olarak kullanımının ölçülmesi açısından da özel bir çalışmadır. Öte yandan deneysel bir yöntem uygulanan araştırma teori-pratik uyumunu taşımakla birlikte süre değişkenini de dikkate almasıyla merchandising alanında özgünlük ve önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Merchandising, Çıpalama Teorisi, Çıpalama, Tüketici Davranışları, Manipülasyon, Tüketici Manipülasyonu, Fiyatlandırma, Mağaza Tasarımı

* Necmettin Erbakan Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Başkanlığının 24.05.2019 Tarih , 2019/13 Sayılı kararı ile Etik Kurul Kararı alınmıştır.

Persuading Consumers to Pay More by Using Anchoring Manipulations in Stores: An Interdisciplinary Experiment on Merchandising and Anchoring Theory

Abstract

This study aims to understand the use of the anchoring effect as a manipulation tool and irrationality of consumers in stores. In terms of methodological purpose, this study, designed with the perspective of the realist approach of postmodern science, aims to make not only theoretical but also practical contribution to merchandising.

In this study using an experimental method, participants were asked to charge the same products. The products for which the participants are priced consist of 5 clothes, the first of them is higher priced and quality; following four products are low-priced and poor quality clothing. While only the first product had a price tag in the experimental group, all products in the control group were presented without a price tag.

The experimental group exposed to anchoring charged 390.31% higher – ready to pay- prices for the same products compared to the control group. Moreover, they charged an average of 192.13 TL for products with a market price of 10-20 TL. While these findings show that consumers who are exposed to manipulative anchoring can be more irrational, at the same time, the thinking time of the participants while determining prices was measured and secondary inferences were made accordingly. In this context, while finding a negative correlation between the price charged to the products and the thinking time, using an anchor as a manipulation tool reduces the thinking times. These findings show that anchoring can be used as a manipulation tool.

While this study is one of the pioneering studies that uses anchoring theory intensively in the field of merchandising, it is a special study in terms of measuring the use of anchors as a manipulation tool.

On the other hand, the research, which is applied by an experimental method, carries the harmony of theory-practice and takes into account the time variable, and carries originality and importance in the field of merchandising.

Keywords: Merchandising, Anchoring Theory, Anchors, Consumer Behaviours, Manipulating Consumers, Manipulations, Pricing, Store Design.

Introduction

Concepts with the “-post” prefix have increased rapidly and post-modern period is currently called as the “age of posts” (Odabaşı, 2004:11). Marketing science has harmonised itself and the scope of marketing has begun to rapidly expand, deepen and redefine (Morgan, 1996: 19). Because, products have now become one of the individuals of society and consumers purchase not only functional features of products, bu also brand value and social status of brands (Mlodinow, 2013: 38). As a result of these changes, consumers’ psychology becomes important for marketing. So, Physical and online environments where the sale is made become a specific research subject as a result of this importance (Karabiyik, 2020: 5). Although, research in merchandising as a specialty that research stores is insufficient (Lea-Greenwood, 1998: 325), merchandising continues to deepen with interdisciplinary studies. For example, detailed interdisciplinary research between merchandising and creative space design (Kent, 2007), lighting and colour choice (Baker et al., 1994), Smart phone application designs (Magrath and McCormick, 2013) and store design display (Varley, 2001) are done.

When developments on merchandising on merchandising are examined, it is seen that studies paving the way for this development have a realist ontology that has non-linear analysis and mutual interaction (Bauman, 1988: 790; Hayles, 1991:7). In addition to this, it is also seen that interdisciplinary methods dominate this process. In this context, “realist ontology” statement has a great importance. Because irrational human model expand via interdisciplinary studies such as between economy and psychology and neuroscience (Loewenstein and Elster, 1992: 3). Moreover, the relationship between these sciences is so intense that marketing of today is positioned between economics and psychology sciences by some studies due to the relationship between marketing and psychology (Walters and Paul, 1970: 6). So, methods and approaches of postmodern science framed by Bauman (Fleetwood, 2005; Hackley and Kitchen, 1999: 20) are important to understand the irrationality of consumers in stores. Thaler and Sunstein’s (2008) and Kahneman’s (2018) Nobel-winning studies also show the importance of psycho-economics.

The purpose of this study is to make theoretical and practical contribution to merchandising field by integrating it with Anchoring Theory that is Kahneman and Tversky’s Nobel-winning study. How consumers make anchors in stores issue examined by an eperimental research in this study. Then, findings of the research were examined in theoretic and pratic perspectives. In this context, phiolosophical purposu of this study is to contribute the scientific deepening of merchandising as mentioned in Kuhn’s paradigm (Kuhn, 1970). Thaler’s “research should be conducted on human cognition theory in the field of economics” recommendation (Thaler, 2000: 137) was taken into account in this study.

Theoretical Background and Hypothesis Development

Literature review of merchandising and Anchoring Theory should be made before the hypothesis development to make the study clear.

Merchandising

The competition of post-modern markets requires a detailed examination of each components of marketing. In this context, stores scientifically known to have significant effects on consumer decisions even in a short time (Aspley and Riso, 1969: 492; Kacen et al., 2012) require to be examined, too. Because of this importance, merchandising faces performance pressure depending on the operational activities of businesses (Carter, 1995: 327). Because merchandising plays an important role in sales and profit optimization of businesses (Banarjee and Yadav, 2012: 210). In fact, studies examining the effects of merchandising on ROI are emerging for this reason (Perrey and Spillecke, 2013: 77). As a result of these pressures, merchandising specialized on specific fields such as presentation methods of products (Jeong et al., 2009), shelf management (Bianchi-Aquiar et al., 2018), store display design (Somoon and Sahachaisaree, 2018) and online store design (Ha et al., 2007; Khakimdjanova and Park, 2005). Moreover, salespeople are seen as indirect components of merchandising, as well (Howells, 1968: 20). On the other hand, interdisciplinary studies between merchandising and architecture (Workman and Coldwell, 2007), art (Zheng and Lee, 2018) and psychology (Ha and Lennon, 2010) show the postmodern deepening in merchandising science field. So, these developments show that merchandising is one of the broadest research fields of marketing (Phillips and Duncan, 1962: 519) and also explain the background of this study.

When the structure of scientific deepening of merchandising is examined, it is seen that merchandising divided into two as general framework and visual merchandising. In this context, it is defined as a theory and practice that makes the consumers' sensations align with the all components of online and physical stores –provided that it interactively complies with the monolith marketing strategies- to fulfil their purchasing behaviour (Karabiyık, 2020: 56). In other words merchandising is speaking with the consumer in "shop design language" (Sumeisey, 2014: 1414). A different study has a comprehensive approach defines the merchandising as all forms of stores that influence consumer behaviours except for personal sale (Buttle, 1984: 105). Visual merchandising as a more specific research field is defined as optimization of visual components of stores by harmonisation of colour, decoration and other visual components of stores (Pegler, 2012: xiii). A different study also defines the visual merchandising as the practice of enhancing the consumer traffic in stores (Bhalla and Anurag, 2010: 19). The compartment problem of merchandising caused by ruling out the other sensations of consumers is ruled out in this study. These arguments aside, it should not be ruled out that the ultimate purpose of merchandising is to persuade consumers purchasing without compromising the targeted profit

margin (Imber, 2000: 23). The main structure of this study comprise of shelf management that is commonly examined in the base of visual merchandising.

An early period study of shelf management expresses that strategic self spaces has a great importance for the retail sales in 1968 (Wofe, 1968). It was found out that allocation of shelves can influence the sales in supermarkets and consumers can be manipulated by shelf allocation strategies in Kotzan and Evanson's (1969: 468) study. A research made in 1994 also found out that egg sale performances in supermarkets are influenced by three factors: shelf allocation of products, packaging and price (Stadelman and Cotteril, 1994: 203). Today, the payments of manufacturers for supermarket shelf spaces are seen as obligation for promotion of products (Renhoff, 2004: 1). Moreover, manufacturers compete at the self spaces of big retailers in this day and time (Martinez-de-Albeniz and Roels, 2011; Gomez and Rubio, 2008). These studies show the importance and historical development of shelf management.

As a result of mentioned scientific deepening way, shelf management divided into two scales as micro and macro self management. Macro scale match up to allocation of shelf blocks in stores, while micro scale match up to allocation of products into shelves (Bianchi-Aquiar et al., 2018: 52). Bu, payments of shelf spaces are examined in the base of cost until today and studies usually focus on to develop mathematical models about these costs (Hwang et al., 2009; Bultez and Neart, 1988; Anderson and Amato, 1974). Even it seen as a cost from the viewpoint of manufacturers, its impacts on consumer decision and behaviours are as important as the cost perspectives. Because the ultimate purpose of positioning products at shelves is to sell. So, this study directly focuses on the impacts of micro scale shelf management implications on consumers' psychology to bridge this gap in merchandising literature.

Once for all, the literature review of Anchoring Theory that is the psychological context of this study should be made to make the study clear before the hypothesis development.

Anchoring Theory in the Base of Consumer Behaviours

Marketing research that can be examined as behavioural economics which is the practice oriented field of the economics (Erdoğan, 2018: x) are developed in a consumer ontology that uses reflectively mental shortcuts (Belsky and Gilovich, 2000: 14). Therefore postmodern marketing and psychological approach have an intense relationship to develop realistic consumer ontology.

Human learn by comparisons as for Anchoring Theory. This approach is accepted by many philosophical approaches, as well. For instance, according to Sartre (2018: 66), existence can only be understood through its opposite: absence. According to Hume (2018: 53), without the comparative and

**Persuading Consumers to Pay More by Using Anchoring Manipulations in Stores: An
Interdisciplinary Experiment on Merchandising and Anchoring Theory**

---

transitive thinking form, the information the human brain can generate will be so limited. So, Anchoring Theory has been frequently used by social sciences because of its practical background that is proper to realist ontology. Historical development, definition and approaches of Anchoring Theory should be mentioned before the findings of this study.

The systematical origin of Anchoring Theory is based on Tversky and Kahneman's study in 1974 (Starck et al., 2016: 67). But, its unsystematical foundations go back to Brown's study in 1953. In Brown's study, anchors were defined as a stimulus serving as a standard reference point (Brown, 1953: 199-200). In another study, Mussweiler and Starck's study considers just anchoring part not but what adjustment process is pointed out as unsystematical, but practical foundation of Anchoring (Forgas and Williams, 2002: 46). Finally, Tversky and Kahneman systematically defined anchoring as an insufficient adjustment from a reference point (Bahnik et al., 2017: 229).

In fact, the essence of Anchoring Theory is based on the irrational human model. Hence, anchoring is examined as a fundamentally irrational phenomenon that affects the decision makers as imparity (Furnham and Boo, 2011; Mussweiler and Starck, 1995). The inability of even experts in their field to avoid the irrationalizing effect of anchoring support these arguments (Hoyer, 1984: 822). When the anchoring phenomenon is viewed from this point, it is seen that the theory does not aim to explain to value, but also the irrationality in an intellectual process. That is to say, anchoring is an ex ante irrational process according to Anchoring Theory. Because different reference points cause different results (Tversky and Kahneman, 1974: 1129). In other words, high reference points cause high estimates and decisions for the same situation (Starck and Mussweiler, 1997: 437). In this context, in an experimental research related to this study, participants were asked about the last two digits of their social security number and then were asked to give a price to the products in the experiment. Although it is clearly known that there is no relationship between these two values, participants with the last two digits of their social security number higher give higher prices for the same products (Ariely et al, 2003). In another study, it was found that price lists can be used as an anchoring tool and both amateurs and professionals cannot avoid the irrationalizing effects of anchoring (Northcraft and Neale, 1987). There are also studies between amount of product purchased and anchoring (Wansink et al., 1998) and anchoring of product bundles (Yadav, 1994). These studies form the background of this study. However, in this study anchoring was experimented in a more practical form in economical conditions.

According the theory, anchoring process consist of three stages: accessing and selecting information, combining information and creating an answer (Chapman and Johnson, 2003: 126). There are also studies that divide this process into two stages as obtaining information (Bettman and Park, 1980; Jacoby, 1977; Russo and Rosen, 1975) and associating information (Ryan and

Banfield, 1975; Wilkie and Pesseimer, 1973; Wright, 1975). But in this study, these processes accepted as anchoring and adjustment stages as mentioned Tversky and Kahneman's approach. In this context, there are two approaches to explain the irrationality relevant to these processes:

- **Insufficient Adjustment:** According to the insufficient adjustment approach which explain anchoring as a self-made mechanism (Epley, 2004: 243), people make rational anchoring but irrational adjustments. The irrationality during adjustment process cause the irrationality. This approached appeared by interpretations of Tversky and Kahneman's findings (Epley and Gilovich, 2004: 447). All in all, although there is not any direct emphasis on irrationality in insufficient adjustment approach, insufficient adjustment assumption itself indicated the irrationality (Joyce and Biddle, 1981: 130).
- **Anchoring as Activation:** According to anchoring as activation approach, people are irrational in both anchoring and adjustment processes. The importance of this approach is to propose that people can manipulate. So, DeCoster and Claypool (2004:2-3) explain this situation as a safe way to control people's ideas. Thus, this approach paved the way for experimental research on usage of manipulative anchoring tools. For example, studies on anchoring of brand classes and competition strategies relevant to this anchoring (Auken and Adams, 2005; Lindstrom, 2009: 202) and manipulations through anchoring (Auken and Adams, 1999) confirm that anchoring is open to manipulations. According to pioneers of anchoring as activation approach Chapman and Johnson (1999: 115-116), anchoring process should be perceived as a perceptual process as a whole.

As a result, today its known that people can take irrational decisions in both anchoring and adjustment processes. In addition to this, irrationality can also arise from manipulations. In this context, this study has a great importance as it researches an applicable anchoring manipulation in economic life and is one of the pioneering studies in this field.

Hypothesis and Their Justifications

Hypothesis and their justifications are as follows:

H.1. Consumers anchor at the price of the first product they examined and charge the following products according to this reference point.

When hypothesis 1 is examined, it is seen that it assumes that the anchoring phenomenon is effective examining, evaluating and pricing a product. According to this approach, consumers estimate for a product by anchoring the other one rather than estimating each product independently and individually. In other words, consumers charge products in a specific framework and context by associating them as a group (Sagi, 2006: 284). Results of the studies in this field also support this approach. In addition to this, this study assumes that consumers anchor to first product's price.

H.2. Consumers use System 1 thinking method as an easy way and so, they behave open to irrational anchors and manipulations.

Hypothesis 2 assumes that thinking by anchors is open to guidance and manipulations. In other words, this hypothesis claims that there is openness to manipulations, beyond to irrationality on the contrary to studying typically in the literature before. In this context, there are studies in psychology literature that support this idea. For example, priming effect caused by System 1 thinking that is related to fast, automatic and effortless think type (Evans and Stanovich, 2013: 223; Evans, 2003: 458) seen as an important reason of irrationality (Newel and Shanks, 2014: 90). In addition to this, people have a natural tendency to think in System 1 (Stanovich and West, 2000: 658-659) and as a result of this, people use System 1 thinking for most of the time (Bazerman and Moore, 2002: 3). There are more than 1600 studies on the delusion of linguistic anchoring and more than 2000 studies on delusion of consecutive thinking in the journals indexed by Web of Science (Newel and Shanks, 2014: 89). Akerlof and Yellen (1987: 140) interpreted this theory as an approach that explains the irrationality rationally. Finally, these processes seen as irrational anchoring and irrational adjustment processes (Lieder et al., 2017: 323). So, it is important to specifically adapt these approaches to merchandising for the scientific development of merchandising.

This hypothesis specifically mean that the high-priced product, which takes the first place on the shelves, causes a higher price perception than the market conditions on consumers for the following products, even if they are poor of quality.

H.3. While the control group participants think longer and charge lower prices for the products, the participants in the experimental group will set higher prices for the products by thinking shorter due to anchoring.

In hypothesis 3, more specific and correlative assumptions are formed. In the first part of this assumption, it is stated that the control group will think longer and charge lower prices. Except for the first of the products used in experiment, the following four are low quality and priced products. So, consumers are predicted to charge lower prices for these products, meaning that the participants in the control group should make more rational decisions. Because the participants in the control group were not presented with an easy-to-anchor onbejects. In other words, there is no object that control group participants can easily anchor within the System 1 thinking scope. Consequently, thinking with the System 2, which is slower and requires cognitive effort makes the consumer more rational.

It should be taken into consideration that there may be consumers who individually resist the “shortening thinking period in the experimental group” mentioned in hypothesis 3. However, studies in this field show that people who are exposed to anchoring think for longer periods of time and even if they are experts in the relevant field, that cannot completely avoid

the irrational effect of anchoring (Plous, 1989: 74). Therefore, it should be taken into account that such effects, even if they reduce irrationality, do not completely eliminate them. In concrete terms, according to hypothesis 3, there is an inverse proportion between the time spent by the participants while charging prices and the price they are ready to pay for that product.

To make a general examination on the hypotheses, the first arguments focused on the general functionality of the Anchoring Theory predictions in stores. These hypotheses involve general to specific assumptions. While testing the existence of anchoring effect in product presentations in general framework; presenting anchors as a priming tool, anchoring to the price variable within the framework of System 1 thinking principles and the relationship between time-price-anchoring were examined.

Method

In this section, firstly the application process of the experiment is explained in order to understand the research better, and then the purpose, importance data collection and results of the research are examined. Finally, the findings were discussed in the discussion and conclusions sections. The research ethics committee approval was obtained from Necmettin Erbakan University (2019/13).

Experiment Implementation Process

Before the experiment, participants first filled out a survey containing demographic information. Afterwards, the participants were verbally informed about the experiment, their consent was taken to be recorded on camera during the experiment, and then they were taken to the room where the experiment was conducted. In the experiment, an empty room with five women clothes hanging on hangers used for presentation in stores were used. While the market price of the first of these five clothes was 350 Turkish Liras (TL), the following four clothes consisted of cheap and poor quality products sold in the market between 15-20 TL. While the more expensive and high quality product was placed on the top throughout the experiment, the alignment of the other products was regularly changed in each participant's turn in order to minimize the price deviations caused by model differences and to obtain more stale data.

After the participants entered the room, they gave the "ready to pay" prices to the products. Control group participants priced products that were unlabeled and did not contain any information about brand and price. The participants of the experimental group priced the products that were not branded, but only the tag showing the market sale price of the first product, and the others did not. Participants in both groups charged the prices as they were ready to pay for all products including the first product with a price tag in the experimental group.

Persuading Consumers to Pay More by Using Anchoring Manipulations in Stores: An Interdisciplinary Experiment on Merchandising and Anchoring Theory

After the experiment, the camera records were examined and how many second participants thought to charge prices was independently measured by two people. The reliability of the findings was increased by confirming that there was no difference between these two time data.

The application process of the experiment is shown in figure 1 for an accurate and clear understanding of the research.

Figure 1. Experiment flow chart

As a result of this experimental process, the demographic information, the prices they charged and the thinking time data of part use were obtained.

The Purpose and Importance of This Study

Anchoring Theory is seen as a phenomenon whose validity has been proven by experimental research in many fields. These studies have penetrated into many fields such as decision-making with visual analysis (Cho et al., 2017), insufficient adjustment results of healthcare professionals regarding to pain (Riva et al., 2011), relationships between the judicial system and crimes (Amand and Zamble, 2001) and social anchoring, identity and security (Grzymala-Kazłowska, 2015). In another study, a specific research was conducted on the sensitivity of individuals to the anchoring effect (McElroy and Dowd, 2007). These developments show that it is very important to integrate the Anchoring Theory, which also received Nobel Prize, into different disciplines. However, in the literature review of this study, a specifically integrated Anchoring Theory approach to the merchandising has not been seen. In fact, the Anchoring Theory, which has been designed in close relation with economics from the beginning, needs to be adapted to

different fields of the economics in theoretically and practically. In this study, it was aimed to eliminate this deficiency in the literature and to intensify the integration process of Anchoring Theory in the field of merchandising.

One of the important features of the study is that it has a theoretical background that has a strong relationship with practice. In studies focusing on the unconscious of consumers, analyzing data obtained from a cognitive effort such as a survey is not appropriate for the structure of the research object. As a matter of fact, studies conclude that real products should be used in merchandising research (Holbrook, 1983) support this approach. The findings of this study, which obtained by an experimental method with real products, reveal the theory that has a strong practical equivalent in accordance with Postmodern science and realist ontology.

This research, by its structure, is not only intended to make determinations, but also to interfere with the facts in practice. Reference points determine consumers' perception of loss and gain in economic behaviours (Kahneman, 1992: 296) and the concept of loss is today interpreted as a perception formed by the transition between reference points defined on different curves (Kahneman et al., 1991). In other words, there are different curves through which it is possible to switch between anchoring objects (DeShazo, 2002; Bokhari and Geltner, 2011; Ku et al., 2006). In this case, brands with this knowledge will have an opportunity to manipulate consumers, while consumers with the same knowledge will be less affected by the manipulation. In other words, epistemological awareness of a knowledge gains importance instead of the Classical Economy assumption that "a knowledge cannot has a negative effect on its owner" (Sharot and Sunstein, 2020: 15). For this reason, this study is important in a practical context as it is designed with the understanding of "a good theory is practice (Lewin, 1952: 110)" of the postmodern science in terms of creating the mentioned awareness.

Merchandising can also seen as a branch of science that examines the places where consumer decisions and behaviours take place and where the ultimate purpose of marketing is realized. When it is examined in the context of practice, the anchoring effect, also called as framing effect (Luchini and Watson, 2013: 205; Stillwater and Kurani, 2013), is interpreted as an attack on the heart of presentation skills and results, and causes significant effects on consumer behaviour (Prelec and Loewenstein, 1991: 774). Therefore, it has a great importance for marketing to examine the effects of anchoring in a practical way in the context of merchandising.

The last point to be stated regarding the importance of this study is that merchandising is a newly developing field and requires interdisciplinary studies and this study aims to make up for this deficiency.

Data Collection

Research was conducted with 443 female in the 18-29 age range of participants in Turkey. First of all, information was obtained from the managers, from which clothes were procured, about the age group that made the most frequent purchases and store visits. In line with this information, the age group of the research is limited to the age range of 18-29. In addition, a 10% discount voucher, which can be used in a jewellery store, was given to participants to encourage participation. The participants selected by simple unbiased sampling. In determining the sample size, Cohen's approach (Can, 2017) was accepted and 95% reliability was achieved with 443 participants.

The information containing the descriptive characteristics of the participants is shown in table 1.

		Experiment		Control	
		N	%	n	%
Age	18-25	115	52,8	136	59,9
	26-29	103	47,2	91	40,1
Marital Status	Married	59	27,1	56	24,7
	Single	159	72,9	171	75,3
Monthly Income	500 TL -	7	3,2	6	2,6
	500-1000 TL	15	6,9	39	17,2
	1001-2000 TL	76	34,9	79	34,8
	2001-3000 TL	94	43,1	71	31,3
	3001-4000 TL	26	11,9	32	14,1
Educational Status	Associate	32	14,7	32	14,1
	Bachelor's	161	73,9	153	67,4
	Master	21	9,6	41	18,1
	Doctoral	4	1,8	1	0,4

Table 1. Descriptive characteristics table of participants

When table 1 containing descriptive characteristics data is examined, it is seen that the age group distribution of the participants is homogenous. It is also seen that single participants are predominant in the marital status

variable, 1001-2000 TL and 2001-3000 TL monthly income groups in the income level variable, and bachelor's degree graduated participants are predominant in educational status variable. So, it should not be ruled out that study findings may yield more valid results for these predominant groups.

Results

Price and Duration Variables Findings

Price Variable Findings

The centre of the research is the price tag used in the experimental group as priming. In particular, the prices that consumers charge for the products constitute the main research subject of this research. Therefore, the price variable findings should be examined first.

The findings regarding the prices charged by the participants for the products as control and experimental groups are shown in Table 2.

Groups	Experimental (n=218)		Control (n=227)		t	sd	p
	Mean	Sd	Mean	Sd			
Price 1	192,130	93,197	46,430	24,765	22,735	443	0,000
Price 2	182,590	91,452	43,420	21,063	22,321	443	0,000
Price 3	179,290	98,482	44,040	19,995	20,262	443	0,000
Price 4	170,280	91,622	43,810	21,169	20,242	443	0,000
Price 5	159,950	91,688	40,980	21,830	18,998	443	0,000

Table 2. Prices charged by control and experimental groups (Independent Groups t-test)

When the findings are examined, it is determined that there is a significant difference between the prices charged by control and experimental groups in all price values. However, a more in-depth assessment is required to fully understand the anchoring effect.

Control group participants (n= 227) charged a lower price for each product than group (n=218) participants as seen in the Table 2. But, the participants in the control group charged similar and linear prices for each product. In spite of that, participants of the experimental group charged gradually decreasing prices for the products, respectively. This situation can be seen more clearly in the Figure 2.

Persuading Consumers to Pay More by Using Anchoring Manipulations in Stores: An Interdisciplinary Experiment on Merchandising and Anchoring Theory

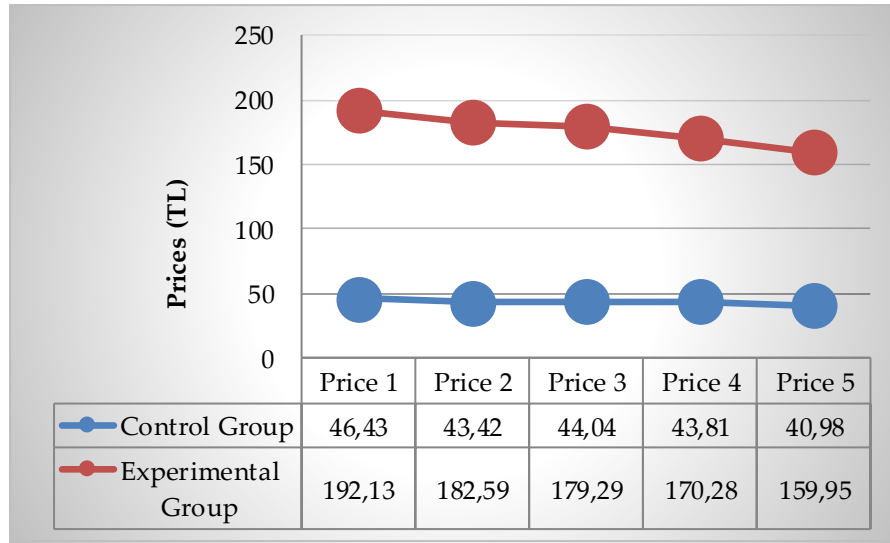

Figure 2. Price graphics of the experimental and control groups

When the graphical course of the experimental group is examined, a decreasing price level is seen from the first product to the final product. This decrease is (-) 4.98% for 9.54 TL, respectively, according to the previous product price in each product transition; (-) 1.81% for 3.30 TL; (-) 5.03% for 9.01 TL and (-) 6.07% for 10.33 TL. The price difference between the first and the final product prices (in other words, the difference in the height of the ratios) is seen as 16.75% (-) corresponding to 32.18 TL. So, it is possible to say that the anchoring effect in the first product reduces the effect towards the final product. This shows that the participants get closer to rationality as they progress from the first product to the final product. This rationalization process has been examined in more detail under the title of duration variable.

In order to understand the difference between control and experimental groups, the same values in the control group should be examined and compared. In the control group, (-) 6.48% for 3.01 TL, respectively, according to the previous product price at each product transition; the difference was (+) 2.37% for 0.62 TL, (-) 0.52% for 0.23 TL and (-) 6.46% for 2.83 TL. The difference in height, which shows the difference in the price of the first and the final product, was observed as (-) 11.74% corresponding to 5.45 TL.

In order to make a more accurate comparative evaluation, the comparative price findings of the control and experimental groups are shown in Table 3.

Product	Control Group		Experimental Group		Product
	Price Difference	Percentage	Percentage	Price Difference	

	(TL)			(TL)	
1-2	-3,01	-6,48	-4,98	-9,54	1-2
2-3	+0,62	+2,37	-1,81	-3,30	2-3
3-4	-0,23	-0,52	-5,03	-9,01	3-4
4-5	-2,83	-6,46	-6,07	-10,33	4-5
1-5 (Total)	-5,45	-11,74	-16,75	-32,18	1-5 (Total)

Table 3. Control and experimental group price changes.

When the prices charged by the participants for the products are examined in a comparative order, it is seen that the participants in the control group move towards the final product by decreasing at a lower rate and amount compared to the experimental group. The reason for this is that since an experiment focused on the anchoring effect was designed, the participants in the control group were not provided with any tools they could anchor. However, when the participants in the experimental group are examined, it is seen that there is a significant change in the price ready to pay decisions. The experimental group participants who saw the price tag of the first product anchored in it and charged a high price to the following products. As a result of the comparisons in the passes, it is possible to say that the anchoring effect decreases gradually in each product as predicted in the assumptions. In this context, the anchoring effect is at the maximum level in the product immediately after the anchoring object, but loses its effect in the following products. However, when comparing the prices of the final product by the control and experimental groups, it can be said that the anchoring effect continues in the fifth product. The control group charges an average price of 40.98 TL to the fifth product, while the experimental group still charges 159.95 TL. This difference of 390.31% shows that even if the anchoring effect decreases, the anchoring object continues its effect intensely in the fifth product.

Another finding that draws attention in the comparative tables is the finding that shows a lower rate of price decrease in the experimental group than the other transitions in the experimental group and an increase in the price of the control group when switching from the second product to the third product. In the aforementioned finding, while the participants in the control group set a 2.37% (0.62 TL) higher price for the third product compared to the second product, the participants in the experimental group charged

**Persuading Consumers to Pay More by Using Anchoring Manipulations in Stores: An
Interdisciplinary Experiment on Merchandising and Anchoring Theory**

1.81% (3.30 TL) lower price. These findings show the only product pricing in which the price differences from the second product to the third product increase in the control group compared to the previous product, while the lowest rate of decrease in the experimental group. In other words, these findings show that the participants show the maximum effect of anchoring in the first two products after the anchoring object.

When the height difference of the prices charged by the participants for the first and the final product is examined, there is a decrease of 11.74% (5.45 TL) between the first and the fifth products in the prices of the control group, while a decrease of 16.75% (32.18 TL) in the experimental group has been observed. This finding shows that there is a more stable price decision at prices quoted without an anchoring object. Participants in the experimental group with anchoring object, on the other hand, showed a deviation from the decision to charge the same products by 5.01% compared to the control group. This situation was interpreted as the diminishing effect of the anchoring object. When this situation is interpreted from the opposite perspective, it seems logical that the control group participants who do not have an anchoring object set a more stable price.

The last point that should be emphasized regarding this part of the research is that although the first product in the experimental group has a price tag, the price charged by the consumers for this product is taken into account in the analyzes. Because the purpose of the research is to understand how much the consumer charges the same product rather than the price that the seller charges for the product and offers it for sale. In this context, when considered in reverse, the first high-priced product offered to consumers for priming purposes should be expected to be expected to sell at a lower amount. Because the price that consumers are ready to pay for the product, which is offered with a price tag of 350 TL, is 192.13 TL on average. However, it has been strategically targeted to serve this purpose rather than the sales volume of the first product used to make anchoring and to ensure that consumers charge higher prices for the following products. Therefore, according to the merchandising strategy designed in the research, the sales amounts of the first product should not be important for businesses implementing this strategy.

In the first part of the research, the findings and comments regarding the price variable show that the price tag is accepted by the consumer as an anchoring tool offered to the consumer, and a higher prices are charged to the subsequent products, even if it is an irrational decision. When examined in general, it is seen that the participants are grouped quite clearly in terms of price charging and the hypotheses regarding the price variable are confirmed.

Following the confirmed hypotheses about the price variable, in order to make a more detailed and effective evaluation, the amount of time used by

the participants in charging prices should be examined in a comparative way in the control and experimental groups.

Duration Variable Findings

While Hypothesis 1 focuses directly on the price variable, Hypothesis 2 focuses directly on duration and Hypothesis 3 is based on the integration of price and duration variables. Hypothesis 2 predicts that control group participants will prefer the System 1 way of thinking and think for a shorter period of time as they are exposed to the price tag as a priming tool. Hypothesis 3 predicts that experimental group participants who think shorter time to charge prices will charge higher.

In this context, the findings regarding the duration variable are shown in Table 4:

Groups	Experimental (n=218)		Control (n=227)		t	sd	p
	Mean (Seconds)	Sd	Mean (Seconds)	Sd			
t 1	2,528	1,155	6,204	3,772	-13,779	443	0,000
t 2	2,875	1,249	6,549	2,724	-18,166	443	0,000
t 3	3,048	1,211	6,151	2,759	-15,250	443	0,000
t 4	3,267	1,292	6,353	3,198	-13,245	443	0,000
t 5	3,881	1,620	6,729	3,470	-11,016	443	0,000

Table 4. Differentiation status of the periods according to groups and products (Independent Groups t-Test) table

As can be seen in Table 4, the control group participants thought for a longer time to charge product prices than the experimental group participants. This finding transversely confirms the existence of the anchoring effect, together with the charged price findings. As foreseen in the hypotheses, the experimental group participants who were offered priming tool, thought for a shorter time as a result of people's general tendency to System 1 thinking style. When these findings are compared with the relative average, it is seen that the control group thought for an average of 6,397 seconds, while the experimental group thought for 3,120 seconds. Again, according to the relative data, the participants in the control group thought 204.97% longer than the experimental group in terms of average duration.

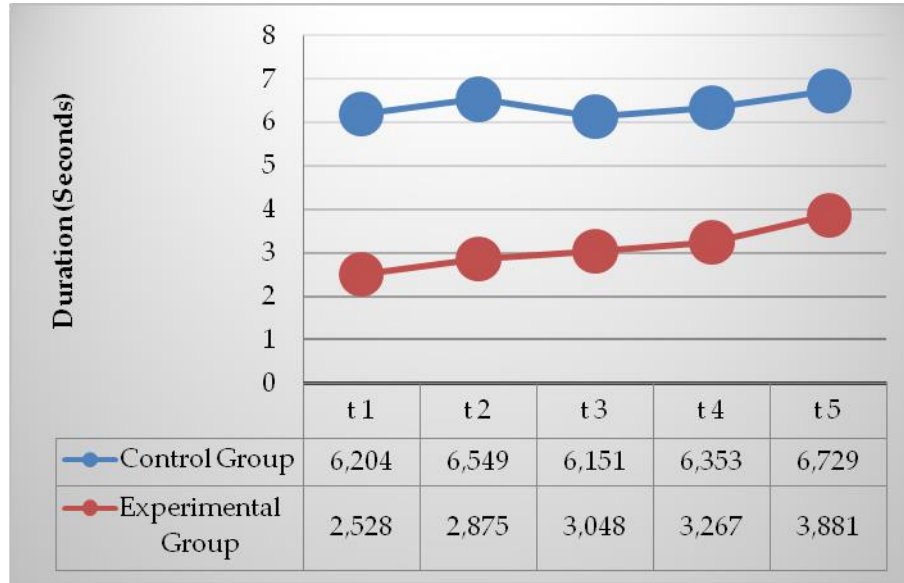

Figure 3. Duration graphics of the control and experimental groups.

When Figure 3 is analyzed, it is seen that the control group follows a more linear course in the time variable as well as in the price variable. On the contrary, a prolonged thinking time is observed in each product in the experimental group. This situation was interpreted as the anchoring effect decreases as it moves away from the first product, which is an anchoring tool. Because while the prices for the final product are falling in the price variable, the thinking times are longer in the time variable compared to the first product.

It would be appropriate to examine the thinking times used by the participants to set prices on the difference between each product transition and the first and last product, as in the analysis of the price variable. In this context, related comparative time data are shown in Table 5.

Product	Control Group		Experimental Group		Product
	Duration Difference (Sec)	Percentage	Percentage	Duration Difference (Sec)	
1-2	+0,345	+5,561	+13,73	+0,347	1-2
2-3	-0,398	-6,077	+6,88	+0,173	2-3

3-4	+0,202	+3,180	+7,19	+0,219	3-4
4-5	+0,376	+5,910	+18,79	+0,614	4-5
1-5 (Total)	+0,525	+8,462	+53,52	+1,353	1-5 (Total)

Table 5. Control and experimental group time change table.

When the change in the time used to charge prices for each product in the control and experimental groups is examined, it is seen that both groups are used longer towards the final product. However, as can be seen in Table 5, the control group has a height difference of +%8.462 compared to the experimental group with a rate of +%53.52.

In addition, when the times used to charge prices for the second product and the third product are compared, it is seen that there is a parallelism with the price change table in both groups. The only situation in which thinking time was shorter than the previous product in the control group was observed in the second and third products, while these products in the experimental group had the least increase in thinking time.

These changes seen in the duration variable also show an intense similarity with the price variable. In order to understand these similarities, an examination should be made on the basis of control and experimental groups where price and time variables are evaluated together.

Control and Experimental Groups Findings

Control Group Price and Time Findings

In order for the price and time findings of the control group to be evaluated properly, the tables showing both data together should be examined with priority. These findings are summarized in table 6 and table 7.

Price	Control Group – Price		Control Group – Duration		Duration
	Mean	sd	sd	Mean	
Price 1	46,430	24,765	3,772	6,204	t 1
Price 2	43,420	21,063	2,724	6,549	t 2

Persuading Consumers to Pay More by Using Anchoring Manipulations in Stores: An Interdisciplinary Experiment on Merchandising and Anchoring Theory

Price 3	44,040	19,995	2,759	6,151	t 3
Price 4	43,810	21,169	3,198	6,353	t 4
Price 5	40,980	21,830	3,470	6,729	t 5

Table 6. Control group price and duration data table.

Products	Control Group – Price Changes		Control Group – Duration Changes		Products
	Price Change (TL)	Percentage	Percentage	Duration Change (Sec)	
1-2	-3,01	-6,48	+5,561	+0,345	1-2
2-3	+0,62	+2,37	-6,077	-0,398	2-3
3-4	-0,23	-0,52	+3,180	+0,202	3-4
4-5	-2,83	-6,46	+5,910	+0,376	4-5
1-5	-5,45	-11,74	+8,462	+0,525	1-5

Table 7. Control group price and time changes table.

When the price and time findings of the control group are analyzed comparatively, it is seen that there is a relationship between the thinking time and the prices charged. The general framework of this relationship is the existence of an inverse ratio between the price and the time. However, this situation needs to be evaluated in more detail.

The control group uses a longer thinking duration than the previous duration to charge a lower price than the previous one. In other words, the longer the time consumers spend to charge a price on a product, the lower the price they charge for that product. Another finding is that in order for the price that consumers charge on a product to be higher than the product before it, they have to think for a shorter period of time than the previous product.

It is seen that the time variable in the control group has a relatively linear and stable structure. In contrast, the price chart follows a decreasing trend. These data show that in the absence of an anchoring object, consumers tend to charge a lower price for each product than the previous one, while resisting the change in thinking time when pricing.

Experimental Group Price and Time Findings

In this part of the study, as in the "Control Group Price and Time Findings" section, the price and time findings of the experimental group are presented in a comparative manner. These findings are shown at the Table 8 and Table 9.

Price	Experimental Group – Price		Experimental Group – Duration		Duration
	Mean	sd	sd	Mean	
Price 1	192,130	93,197	1,155	2,528	t 1
Price 2	182,590	91,452	1,249	2,875	t 2
Price 3	179,290	98,482	1,211	3,048	t 3
Price 4	170,280	91,622	1,292	3,267	t 4
Price 5	159,950	91,688	1,620	3,881	t 5

Table 8. Experimental group price and time findings table.

Products	Experimental Group – Price		Experimental Group – Duration		Products
	Price Change (TL)	Percentage	Percentage	Duration Change (Sec)	
1-2	-9,54	-4,98	+13,73	+0,347	1-2
2-3	-3,30	-1,81	+6,88	+0,173	2-3

Persuading Consumers to Pay More by Using Anchoring Manipulations in Stores: An Interdisciplinary Experiment on Merchandising and Anchoring Theory

3-4	-9,01	-5,03	+7,19	+0,219	3-4
4-5	-10,33	-6,07	+18,79	+0,614	4-5
1-5	-32,18	-16,75	+53,52	+1,353	1-5

Table 9. Experimental group price and duration change table.

In the experimental group, similar to the control group, there is an inverse proportion between the thinking time and the price. In other words, the participants who thought for a longer time charge lower prices for the products than those who thought for a short time.

It was found that the participants had the lowest price compared to the previous product for the product they thought of for the longest time. The participants charge a 6.07% lower price for the fifth product, thinking 18.79% longer than the fourth product. This draws attention as the point where the highest price decrease is observed in the product where the longest thinking time is used. If it needs to confirm this finding from an adverse perspective, the time and prices in the transition from the second product to the third product should be examined. At the relevant transition point, the least price decrease is seen at this point as a result of the least increase in thinking time.

To make a general evaluation, businesses that use the price tag offered in the first product for priming purposes in practice should consider that consumers will move away from the effect of this anchor in the following products. The price charged to the final product by the experimental group participants was 16.75% lower than the first product. In other words, the anchoring effect resulting from priming decreased 16.75% in the fifth product. Therefore, if businesses place the products they want to sell at higher prices closer to the priming product, consumers will charge a higher price for the same product. When this situation is analyzed in terms of the consumer, attention should be paid to the difference in quality between the high priced product intended for priming and the following products. Because the findings in the experiment show that the products that come after the high quality and priced product are valued at a high price by the consumers even if they are of low quality.

Discussion and Conclusion

Discussion

The findings obtained in the study show that the consumers tend to anchor by being affected by the product order in the stores. In this section, it is aimed to make inferences after confirming the findings with the relevant hypotheses.

As mentioned in Hypothesis 1, the judgment that consumers will anchor according to the order of product presentation and that this anchor will be made over the price has been confirmed. According to the findings, the participants anchored the first high-priced product and charge high prices for the following products. In fact, there are two values that participants can anchor at the background of this determination: quality and price. If participants were to anchor on the quality of the first product, they would have to set a lower price on other products after the higher price on the first product. Because, as mentioned, the first product is a high quality product, while the others are low quality products. Also, if anchoring was made to quality, there should be no differentiation between the control and experimental groups. Because the quality as an anchoring tool was presented in both the control and experimental groups. However, no such price differentiation was observed in both the experimental and control groups, with a quality focus. Instead, there was a significant differentiation between the two groups and when the price tag of the first product was presented, a significant increase was observed in the prices. These findings also show that hypothesis 1 has been confirmed.

Hypothesis 2 includes the judgment about which thinking system the consumer, who is the subject of the anchoring phenomenon, acts to while performing this feature. In this context, Hypothesis 2 predicts that System 1 thinking is the basis of the anchoring phenomenon. Thinking durations need to be evaluated in order to verify this assumption. The fact that the time used by the experimental group is significantly less and the price charged increases as the time of thinking decreases shows that they tend to System 1 thinking. Since the studies in the literature suggesting that people have a natural tendency towards System 1 thinking style support these findings and interpretations, hypothesis 2 was also confirmed.

Hypothesis 3 expresses the judgment regarding the total findings of the first two hypotheses. For this reason, confirming the first two hypotheses at the same time means that the hypothesis 3 is confirmed. Thanks to the confirmation of the research hypotheses, it became possible to interpret the relevant findings in terms of marketing theory and practice. These comments can be evaluated in two parts as theoretical and practical.

Theoretical Discussions

When analyzed from a theoretical point of view, it is seen that the equivalent of the findings in marketing theory is psychological pricing. Psychological pricing according to pricing literature, there are four categories: fractional pricing, fixed price pricing, prestige pricing, and pricing through quantity discounts. Each of these classes approaches the phenomenon of psychological pricing only in terms of the price variable. This monolithic structure of the price component should be expected to undergo a dissolution and subsequent transformation as a result of inter-disciplinary studies in postmodern science. Because, as seen in the research, the price

presented as an anchoring object is actually a psychological pricing phenomenon, although it cannot be located exactly in this classification. In this context, new psychological pricing types should be introduced to the literature in line with the findings from inter-disciplinary studies.

The findings obtained in this study suggest that "priming price" should be added to psychological pricing types. The main feature of priming price is that using products as an anchoring object rather than for the purpose of selling, thus creating the desired effect on following products. For example, in the experimental research in this study, when the high price of the first product and the price charged by the consumers are compared, it should not be expected that the number of sales with the price tag on this product is enough. Because while the price tag of the first product was 350 TL, the average price of the consumers was 192.13 TL. However, despite this unfavourable situation, consumers charged a higher price of 390.31% for the products that came after the first product. This means persuading consumers to pay a higher price for products that come after the first product.

Again, one of the psychological pricing types, prestige pricing should be evaluated theoretically within the framework of these findings. Prestige pricing corresponds to the effort to create a prestigious brand with high price tags. Therefore, it is possible to mention that prestige pricing is essentially an anchor. However, the anchor here corresponds to an adjustment to brand value or prestige after price anchoring. Therefore, prestige pricing should also be considered in the subclass of priming price. Because what is in question here is that all products in a store are offered for sale at a high price and the prices are made anchoring as a whole - which again corresponds to priming price.

As mentioned, psychological pricing's sub-factors should be expected to change with the theorization of the facts determined in practice. This change, as in the findings and results of this research, should be carried out within the framework of an ordinary scientific process with minor changes through inter-disciplinary studies. Thus, each contribution to the psychological pricing field will make important contributions to the theory-practice harmony.

Practical Discussions

When the findings are evaluated in terms of businesses, it is seen that no components related to stores should be evaluated independently from each other. In other words, the stores have an extremely complex structure. In addition, the consumers in the stores make decisions with the reference points they create by associating these components according to their own perspective. In this context, the findings show that consumers are also open to manipulation during this anchoring process. In today's market conditions where competition is increasingly intense, it has become a necessity for the

sustainability of brands to pay attention to each detail of marketing and the total result to be created by each component. For this reason, businesses should closely follow the inter-disciplinary developments in the field of merchandising and adapt them to their marketing strategies in order to achieve an effective marketing and promotion performance in particular.

If it is necessary to make an inference about the future of consumers from the same findings, consumers will be exposed to an increasing systematic manipulation to be persuaded. It is also known that there is System 1 thinking in the background of these manipulations. Consumers who want to avoid the irrationality caused by such manipulative marketing practices should take care to avoid decisions and behaviours caused by System 1 thinking. However, as mentioned in this study, even if people are experts in the relevant field, they cannot completely avoid the irrationality caused by anchoring, but they can reduce it. Therefore, in addition to thinking in the System 2 way, consumers should closely follow this and other similar irrationality and manipulation-oriented studies like businesses to be more conscious. Thanks to this awareness process, consumers will be able to maximize their rationality.

Conclusions

Anchoring Theory has made a worldwide impact and has been the subject of experimental research in relation to different disciplines and mediated inter-disciplinary findings. During this scientific process, the Anchoring Theory has come up with a scientific deepening, strengthening its theoretical existence especially with practical tests. Especially in the last period of this process, researches between cognitive skills and economic rationality have gained importance. For example, according to the experimental research conducted by Bergman, Ellingsen, Johannesson and Svensson in the context of cognitive skills and anchoring and within the framework of economic rationality, it has been determined that cognitively more competent (intelligent) people are closer to the characteristics of homo-economicus concept. However, it is also stated that full rationality is not possible, and the anchoring effect has been shown as one of the reasons for this situation (Bergson et al., 2010: 67-68). The findings of the aforementioned research, which was carried out with the contribution of Drazen Prelec, support the findings of this study. In a different study, the Anchoring Theory was tested again with an experimental research. In this study, the effect of anchoring has been examined specifically for open and closed-ended offers. According to this research, the reason for the differentiation detected in the answers given to open and closed-ended questions are the anchoring effect (Frykblom and Shorgen, 2000: 331-333). In addition, the study, which also takes into account the thinking periods, is similar to this study in terms of methodology.

This study aims to open the Anchoring Theory assumptions to a new field, to obtain new findings based on these assumptions and to enrich the field of

merchandising in a similar process with the aforementioned studies. In this context, the aforementioned studies support the first part that constitutes the main dynamics of this research. As a matter of fact, the experimental findings of this study have paved the way for similar studies by transferring the findings of the other studies mentioned to the field of merchandising. In this context, the aim of integrating the Anchoring Theory assumptions with the applications in the field of merchandising has been achieved. Research findings should be mentioned in general to understand them better.

The findings of the study show that when consumers are not offered an anchoring object when they price a product, they tend to charge low prices for products, largely ignoring the quality element. However, consumers, who are offered a price tag as an anchoring object, ignore the quality factor again and charge high prices for products. In the study, the participants were shown products with a market price of 15-20 TL after a high quality and priced product worth 350 TL, and the participants were asked to charge the prices they were ready to pay for these products. In the case where the first product is on the price tag (in the experimental group), the participants charged an average price of 192.13 TL for the following products (market price of 15-20 TL) and these prices are 390.31% higher than the control group, which is quite striking in terms of questioning the rationality. The emphasis of the experimental design especially on the measurement of the anchoring effect shows that the Anchoring Theory has an important effect on the point of deviation from rationality. Undoubtedly, it is inevitable that these findings will cause a theoretical effect in the fields of marketing and merchandising in particular. The theoretical arguments of the research findings in these areas can be summarized as follows:

- Anchoring objects, which are used as a manipulation tool in sales environments beyond just naturally occurring anchoring objects and presented to the consumer in a planned way, have significant effects on consumer decisions and behaviours. In other words, the anchoring effect is not only a spontaneous phenomenon, but it is also suitable to use as a tool to manipulate consumers by being designed in a planned way.
- Experimental findings show that psychological pricing components are insufficient in marketing literature. In line with this determination and prediction, the psychological pricing theory was discussed and questioned in the relevant section.

Although the arguments related to the research are in this way in the general framework, more detailed data, findings and comments are presented in the relevant sections. These presentations were carried out with an ethical understanding of marketing philosophy for both consumers and businesses, as seen in the study.

Finally, the limitations and recommendations of the research should be mentioned. The experimental structure was applied with female participants who are 18-29 years old and with clothing products. Therefore, different

studies for different age groups and product types are supported by the findings of this study. The model of this study needs to be differentiated, especially in researches for products such as homes that consumers can only buy in limited numbers in their life.

An important finding related to the study is that the consumers are starting to avoid from the anchoring effect after the first two products. Although this research was not designed to make this determination, it achieved this finding. Therefore, conducting specific research on this topic is also supported by the findings of this study.

References

- Akerlof, G.A. and Yellen, J.L. (1987). Rational Models of Irrational Behavior. *The American Economic Review*, 77(2), 137-142.
- Amand, M.D. and Zamble, E. (2001). Impact of Information About Sentencing Decisions on Public Attitudes Toward the Criminal Justice System. *Law and Human Behavior*, 25(5), 515-528.
- Anderson, E.E. and Amato, H.N. (1974). A Mathematical Model for Simultaneously Determining the Optimal Brand-Collection and Display Area Allocation. *Operation Research*, 22(1), 13-21.
- Ariely, D., Loewenstein, G. and Prelec, D. (2003). Coherent Arbitrariness: Stable Demand Curves without Stable Preferences. *The Quarterly Journal of Economics*, 118(1), 73-106.
- Aspley, J.C. and Riso, O. (1969). *The Dartnell Sales Promotion Handbook*. Dartnell Press, Chicago.
- Auken, S.v. and Adams, A.J. (1999). Across- Versus Within-Class Comparative Advertising: Insights into Prestige Class Anchoring. *Psychology & Marketing*, 16(5), 429-450.
- Auken, S.v. and Adams, A.J. (2005). Validating Across-Class Brand Anchoring Theory: Issues and Implications. *Brand Management*, 12(3), 165-176.
- Bahnik, S., Englich, B. and Strack, F. (2017). Anhoring Effect. Rüdiger, F.P. (Ed.). in *Cognitive Illusions: Intriguing Phenomena in Thinking, Judgment and Memory*, Routledge, New York.
- Baker, J., Grewal, D. and Parasuraman, A. (1994). The Influence of Store Environment on Quality Inferences and Store Image. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 22(4), 329-339.

**Persuading Consumers to Pay More by Using Anchoring Manipulations in Stores: An
Interdisciplinary Experiment on Merchandising and Anchoring Theory**

- Banarjee, S. and Yadav, P. (2012). Analysis of visual merchandising: Affect on buying behavior. *International Journal of Retailing and Rural Business Perspectives*, 1(2), 209-217.
- Bauman, Z. (1988). Sociology and Postmodernity. *The Sociological Review*, 36(4), 790-813.
- Bazerman, M.H. and Moore, D.A. (2002). *Judgment in Managerial Decision Making*. Wiley, USA.
- Belsky, G. and Gilovich, T. (2000). *Why Smart People Make Big Money Mistakes –and How to Correct Them: Lessons from the New Science of Behavioral Economics*. Fireside, New York.
- Bergman, O., Ellingsen, T., Johannesson, M. and Svensson, C. (2010). Anchoring and Cognitive Ability. *Economics Letters*, 107, 66-68.
- Bettman, J.R. and Park, C.W. (1980). Implications of a Constructive View of Choice for Analysis of Protocol Data: A Coding Scheme for Elements of Choice Process. *Advances in Consumer Research*, 7, 148-153.
- Bhalla, S. and Anurag, S. (2010). *Visual Merchandising*. Tata McGraw Hill, New Delhi.
- Bianchi-Aguiar, T., Silva, E., Guimaraes, L., Carravilla, M.A. and Oliveira, J.F. (2018). Allocating Products on Shelves Under Merchandising Rules: Multi Level Product Families With Display Directions. *Omega*, 76(1), 47-62.
- Bokhari S. and Geltner, D. (2011). Loss Aversion and Anchoring in Commercial Real Estate Pricing: Empirical Evidence and Price Index Implications. *Real Estate Economics*, 39(4), 635-670.
- Brown, D.R. (1953). Stimulus-Similarity and the Anchoring of Subjective Scales. *The American Journal of Psychology*, 66, 199-214.
- Bultez, A. and Neart, P. (1988). S.H.A.R.P.: Shelf Allocation for Retailers' Profit. *Marketing Science*, 7(3), 211-231.
- Buttle, F. (1984). Merchandising. *European Journal of Marketing*, 16(6-7), 104-123.
- Can, A. (2017). *Bilimsel Araştırma Sürecinde Nicel Veri Analizi*, Pegem Akademi, Ankara.
- Carter, S. (1995). Retailing. Baker, M.J. (ed). in *Marketing Theory and Practice*, Macmillan Business, London.
- Chapman, G.B. and Johnson, E. (1999). Anchoring Activation and the Construction of Values. *Organizational Behaviour and Human Decision Processes*, 79(2), 115-153.
- Chapman, G.B. and Johnson, E.J. (2003). Incorporating the Irrelevant: Anchors in Judgments of Belief and Value. Gilovich, T. et al. (eds). in

Heuristics and Biases: The Psychology of Instutive Judgment, Cambridge University Press, New York.

Cho, I., Wesslen, R., Karduni, A., Santhanam, S., Shaikh, S. and Dou, W. (2017). The Anchoring Effect in Decision-Making with Visual Analytics. *2017 IEE Conference on Visual Analytics Science and Technology (VAST)*, Arizona, 116-126.

DeCoster, J. and Claypool, H.M. (2004). A Meta-Analysis of Priming Effects on Impression Formation Supporting a General Model of Informational Biases. *Personality and Social Psychology Review*, 8(1), 2-27.

DeShazo, J.R. (2002). Designing Transactions Without Framing Effects in Iterative Question Formats. *Journal of Environmental Economics and Management*, 43, 360-385.

Epley, N. and Gilovich, T. (2004). Are Adjustment Insufficient?. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 30(4), 447-460.

Epley, N. (2004). A Tale of Tuned Decks? Anchoring as Accessibility and Anchoring as Adjustment. Koehler, D.J. and Harvey, N. (eds). in *Blackwell Handbook of Judgment and Decision Making*. Blackwell Publishing, United Kingdom.

Erdoğan, B.Z. (2018). *Bilim Olarak Pazarlama*. Beta Yayınları, İstanbul.

Evans, J.B.T. (2003). In Two Minds: Dual-Process Account of Reasoning. *Trends in Cognitive Sciences*, 7(10), 454-459.

Evans, J.B.T. and Stanovich, K.E. (2013). Dual-Process Theories of Higher Cognition: Advancing the Debate. *Perspectives on Psychological Science*, 8(3), 223-241.

Fleetwood, S. (2005). Ontology in Organization and Management Studies: A Critical Realist Perspective. *Organization*, 12(2), 214-245.

Forgas, J.P. and Williams, K.D. (2002). *The Social Self: Cognitive, Interpersonal, and Intergroup Perspectives*. Psychology Press, New York.

Frykblom, P. and Shogren, J.F. (2000). An Experimental Testing of Anchoring Effects in Discrete Choice Questions. *Environmental and Resource Economics*, 16, 329-341.

Furnham, A. and Boo, H.C. (2011). A Literature Review of Anchoring Effect. *The Journal of Socio-Economics*, 40, 35-42.

Gomez, M. and Rubio, N. (2008). Shelf Management of Store Brands: Analysis of Manufacturers' Perceptions. *International Journal of Retail & Distribution*, 36(1), 50-70.

Grzymala-Kazłowska, A. (2015). Social Anchoring: Immigrant, Identity, Security and Integration Reconnected?. *Sociology*, 50(6), 1123-1139.

**Persuading Consumers to Pay More by Using Anchoring Manipulations in Stores: An
Interdisciplinary Experiment on Merchandising and Anchoring Theory**

Ha, Y., Kwon, W.S. and Lennon, S.J. (2007). Online Visual Merchandising (VMD) of Apparel Web Sites. *Journal of Fashion Marketing and Management*, 11(4), 477-493.

Ha, Y. and Lennon, S.J. (2010). Online Visual Merchandising (VMD) Cues and Consumer Pleasure and Arousal: Purchasing Versus Browsing Situation. *Psychology & Marketing*, 27(2), 141-165.

Hackley, C.E. and Kitchen, P.J. (1999). Ethical Perspectives on the Postmodern Communications Leviathan. *Journal of Business Ethics*, 20(1), 15-26.

Hayles, N.K. (1991). *Chaos and Order: Complex Dynamics in Literature and Science*. The University of Chicago Press, London.

Holbrook, M.B. (1983). On the Importance of Using Real Products in Research on Merchandising Strategy. *Journal of Retailing*, 59(1), 4-20.

Howells, G.W. (1968). The Successful Salesman: A Personality Analysis. *European Journal of Marketing*, 2(1), 13-23.

Hoyer, W.D. (1984). An Examination of Consumer Decision Making for a Common Repeat Purchase Product. *Journal of Consumer Research*, 11, 822-829.

Hume, D. (2018). *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Hwang, H., Choi, B., and Lee, G. (2009). A Genetic Algorithm Approach to an Integrated Problem of Shelf Space Design and Item Allocation. *Computers & Industrial Engineering*, 56, 809-820.

Imber, J. (2000). *Dictionary of Marketing Terms*. Barron's, New York.

Jacoby, J. (1977). The Emerging Behavioral Process Technology in Consumer Decision-Making Research. *Advances in Consumer Research*, 4, 263-265.

Jeong, S.W., Fiore, A.M., Niehm, L.S. and Lorenz, F.O. (2009). The Role of Experiential Value in Online Shopping: The Impacts of Product Presentation on Consumer Responses Towards an Apparel Web Site. *International Research*, 19(1), 105-124.

Joyce, E.J. and Biddle, G.C. (1981). Anchoring and Adjustment in Probabilistic Inference in Auditing. *Journal of Accounting Research*, 19(1), 120-145.

Kahneman, D., Knetsch, J.L. and Thaler, R.H. (1991). Anomalies: The Endowment Effect, Loss Aversion and Status Quo Bias. *Journal of Economic Perspectives*, 5(1), 193-206.

Kahneman, D. (1992). Reference Points, Anchors, Norms, and Mixed Feelings. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 51, 296-312.

Kahneman, D. (2018). *Hızlı ve Yavaş Düşünme*. Varlık Yayınları, İstanbul.

- Kacen, J.J., Hess, J.D. and Walker, D. (2012). Spontaneous Selection: The Influence of Product and Retailing Factors on Consumer Impulse Purchases. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 19(6), 578-588.
- Karabiyik, H.Ç. (2020). *Pazarlamaya Psikolojik Bir Yaklaşım: Merchandising Uygulamalarını Çıpalama Teorisi Bağlamında İnceleyen Deneysel Bir Araştırma*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kent, T. (2007). Creative Space: Design and the Retail Environment. *International Journal of Retail & Distribution Management*, 35(9), 734-735.
- Khakimdjanova, L. and Park, J. (2005). Online Visual Merchandising Practice of Apparel e-Merchants. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 12(5), 307-318.
- Kotzan, J.A. and Evanson, R.V. (1969). Responsiveness of Drug Store Sales to Shelf Space Allocations. *Journal of Marketing Research*, 6(4), 465-469.
- Ku, G., Galinsky, A.D. and Murnighan, J.K. (2006). Starting Low but Ending High: A Reversal of the Anchoring Effect in Auctions. *Journal of Personality and Social Psychology*, 90(6), 975-986.
- Kuhn, T.S. (1970). *The Structure of Scientific Revolutions*. The University of Chicago Press, Chicago.
- Lea-Greenwood, G. (1998). Visual Merchandising: A Neglected Area in UK Fashion Marketing?. *International Journal of Retail & Distribution Management*, 26(8), 324-329.
- Lewin, K. (1952). *Field Theory in Social Science: Selected Theoretical Papers by Kurt Lewin*. Dorwin Cartwright Edition, Tavistock, London.
- Lieder, F., Griffiths, T.L., Huys, Q.J.M. and Goodman, N.D. (2017). The Anchoring Bias Reflects Rational Use of Cognitive Resources. *Psychomic Bulletin & Review*, 25(1), 322-349.
- Lindstrom, M. (2009). *Buyology*. Optimist Yayıncılık, İstanbul.
- Loewenstein, G. and Elster, J. (1992). *Choice Over Time*. Russel Sage Foundations, New York.
- Luchini, S. and Watson, V. (2013). Uncertainty and Framing in a Valuation Task. *Journal of Economic Psychology*, 39, 204-214.
- Magrath, V. and McCormick, H. (2013). Marketing Design Elements of Mobile Fashion Retail Apps. *Journal of Fashion Marketing and Management*, 17(1), 115-134.
- Martinez-de-Albeniz, V. and Roels, G. (2011). Competing for Shelf Space. *Production and Operations Management*, 20(1), 32-46.

**Persuading Consumers to Pay More by Using Anchoring Manipulations in Stores: An
Interdisciplinary Experiment on Merchandising and Anchoring Theory**

McElroy, T. and Dowd, K. (2007). Susceptibility to Anchoring Effects: How Openness-to-Experience Influences Responses to Anchoring Cues. *Judgment and Decision Making*, 2(1), 48-53.

Mlodinow, L. (2013). *Subliminal: Bilinçsiz Davranışlarınızı Nasıl Yönetir?*. Okuyan Us Yayınları, İstanbul.

Morgan, R.E. (1996). Conceptual Foundations of Marketing and Marketing Theory. *Management Decisions*, 34(10), 19-26.

Mussweiler, T. and Starck, F. (1995). Hypothesis-Consistent Testing and Semantic Priming in the Anchoring Paradigm: A Selective Accessibility Model. *Journal of Experimental Social Psychology*, 35(2), 136-164.

Newel, B.R. and Shanks, D.R. (2014). Prime Numbers: Anchoring and Its Implications for the Theories of Behavior Priming. *Social Cognition*, 32(Special Issue), 88-108.

Northcraft, G.B. and Neale, M.A. (1987). Expert, Amateurs and Real Estate: An Anchoring –and- Adjustment Perspective on Property Pricing Decisions. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 39, 84-97.

Odabaşı, Y. (2004). *Postmodern Pazarlama*. MediaCat, İstanbul.

Pegler, M.M. (2012). *Visual Merchandising and Display*. Fairchild Books, New York.

Perrey, J. and Spillecke, D. (2013). *Retail Marketing and Branding: A Definitive Guide to Maximizing ROI*. Wiley, Cornwall US.

Phillips, C.F. and Duncan, D.J. (1962). *Marketing: Principles and Methods*. Richard D. Irwin, USA.

Plous, S. (1989). Thinking the Unthinkable: The Effects of Anchoring on Likelihood Estimates of Nuclear War. *Journal of Applied Social Psychology*, 19(1), 67-91.

Prelec, D. and Loewenstein, G. (1991). Decision Making Over Time and Under Uncertainty: A Common Approach. *Management Science*, 37(7), 770-786.

Renhoff, A.D. (2004). Paying for Shelf Space: An Investigation of Merchandising Allowances in the Grocery Industry. *Food Marketing Policy Center Research Report Series*, University of Connecticut Department of Agricultural and Resource Economics, Connecticut.

Riva, P., Rusconi, P., Montali, L. and Cherubini, P. (2011). The Influence of Anchoring on Pain Judgment. *Journal of Pain and Symptom Management*, 42(2), 265-277.

Russo, J.E. and Rosen, L.D.(1975). An Eye Fixation Analysis of Multialternative Choice. *Memory & Cognition*, 267-276.

- Ryan, M.J. and Bonfield, E.H. (1975). The Fishbein Extended Model and Consumer Behavior. *Journal of Consumer Research*, 2(2), 118-136.
- Sagi, J.S.(2006). Anchored Preference Relations. *Journal of Economic Theory*, 130(1), 283-295.
- Sartre, J. P. (2018). *Varlık ve Hiçlik: Fenomenolojik Ontoloji Denemesi*. İthaki Yayınları, İstanbul.
- Sharot, T. and Sunstein, C.R. (2020). How People Decide What They Want to Know. *Nature: Human Behaviour*, 4, 14-19.
- Somoon, K. and Sahachaisaree, N. (2018). Window Display Targeting Adolescent Purchasers: Users' Merchandising Response. *Journal of ASIAN Behavioural Studies*, 3(7), 183-188.
- Starck, F. and Mussweiler, T. (1997). Explaining the Enigmatic Anchoring Effect: Mechanisms of Selective Accessibility. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73(3), 67-70.
- Stadelman, W.J. and Cotteril, O.J. (1994). *Egg Science and Technology*. Food Products Press, New York.
- Stanovich, K.E. (2000). Individual Differences in Reasoning: Implications for the Rationality Debate. *Behavioral and Brain Sciences*, 23(5), 645-665.
- Starck, F., Bahnik, S. and Mussweiler, T. (2016). Anchoring, Accessibility as a Cause of Judgmental Assimilation. *Current Opinion in Psychology*, 73(3), 67-70.
- Stillwater, T. and Kurani, K.S. (2013). Drivers Discuss Ecodriving Feedback: Goal Setting, Framing, and Anchoring Motivate New Behaviors. *Transportation Research Part F: Traffic Psychology and Behaviour*, 19, 85-96.
- Sumeisey, G.M. (2014). The effect of visual merchandising on consumer impulse buying behavior at the executive store manado. *Jurnal EMBA: Jurnal Riset Ekonomi, Manajemen, Bisnis Dan Akuntansi*, 2(3), 1413-1423.
- Thaler, R.H. (2000). From Homo Economicus to Homo Sapiens. *Journal of Economic Perspectives*, 14(1), 133-141.
- Thaler, R.H. and Sunstein, C.R. (2008). *Nudge*. 1. Baskı, USA: Yale University Press.
- Tversky, A. and Kahneman, D. (1974). Judgment under Uncertainty: Heuristics and Biases. *Science*, 185, 1124-1131.
- Varley, R. (2001). *Retail Product Management*. Routledge, London.
- Walters, C.G. and Paul, G.W. (1970). *Consumer Behavior: An Integrated Framework*. Richard D. Irwin, Ontario.

Persuading Consumers to Pay More by Using Anchoring Manipulations in Stores: An Interdisciplinary Experiment on Merchandising and Anchoring Theory

- Wansink, B., Kent, R.J. and Hoch, S.J. (1998). An anchoring and adjustment model of purchase quantity decisions. *Journal of Marketing Research*, 35(1), 71-81.
- Wilkie, W.L. and Pesseimer, E.A. (1973). Issues in Marketing's Use of Multi-Attribute Models. *Journal of Marketing Research*, 10, 428-441.
- Wolfe, H.B. (1968). A Model for Control of Style Merchandise. *Industrial Management Review*, 9(2), 69-82.
- Workman, J.E. and Caldwell, L.F. (2007). Centrality of Visual Product Aesthetics, Tactile and Uniqueness Needs of Fashion Consumers. *International Journal of Consumer Studies*, 31(6), 589-596.
- Wright, P. (1975). Consumer Choice Strategies: Simplifying vs. Optimizing. *Journal of Marketing Research*, 12(1), 60-67.
- Yadav, M.S. (1994). How buyers evaluate product bundles: A model of anchoring and adjustment. *Journal of Consumer Research*, 21(2), 342-353.
- Zheng, Y.Q. and Li, Y.M. (2018). Visual Merchandising and Emotional Design. *Journal of Arts & Humanities*, 7(5), 39-45.

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]

10 th Years

[itobiad], 2021, 10 (1): 912-937.

**Understanding Food Prices in Turkey: An In-Depth Interview
Approach**

Türkiye'deki Gıda Fiyatlarını Anlamak: Derinlemesine Mülakat
Yaklaşımı

Sefa IŞIK

Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, S.B.F.

PhD., Ankara Yıldırım Beyazıt University, Ins. of Soc. Sci.

sefa_isik@yahoo.com, Orcid ID: 0000-0002-0156-3855

Fatih Cemil ÖZBUĞDAY

Doç. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, S.B.F.

Assoc. Prof., Ankara Yıldırım Beyazıt University, Fac. of Pol. Sci.

fcozbugday@ybu.edu.tr, Orcid ID: 0000-0001-5841-4343

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 05.11.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 17.02.2021
Yayın Tarihi / Published	: 29.03.2021
Yayın Sezonu	: Ocak-Şubat-Mart
Pub Date Season	: January-February-March

Atıf/Cite as: Işık, S., Özbuğday, F. (2021). Understanding Food Prices in Turkey: An In-Depth Interview Approach . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 10 (1) , 912-937 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/60435/821208>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Understanding Food Prices in Turkey: An In-Depth Interview Approach *

Abstract

Soaring domestic food prices, which negatively affect poverty and consumer price index, cause dissatisfaction all over the world. Turkey is one of the countries suffering from food price inflation in recent years, especially in 2018. For instance, in October 2018, food prices increased by approximately 30 percent compared to the same month of the previous year. The present study aims to determine the drivers of food prices in Turkey by using an in-depth interview approach as a qualitative method. Within the scope of this study, experts in agriculture and food sectors are interviewed, and the data obtained are interpreted with the NVivo 12 qualitative data analysis program. Based on our findings, supply-side drivers are more significant than demand-side factors in Turkey. In particular, input costs play a pivotal role in periods of depreciation of the Turkish Lira since agricultural inputs such as energy, fertilizers, animal feedingstuffs and pesticides are highly dependent on imports. Moreover, Turkey's agricultural sector has structural problems that cannot be solved for many years. These are migration and ageing rural population, low technology and productivity, fragmented and abandoned agricultural areas, the level of education, small-scale farming, non-modern greenhouses, financing, and irrigation problems. Turkey also does not have complete and well-classified agricultural data. This is one of the main obstacles to achieving better policies for Turkish agriculture. Furthermore, it is seen that import decisions harm domestic production. Most strikingly, competition challenges and collusion-prone structures across the entire food supply chain prevent a healthy price formation. On the other hand, demand-side drivers such as export, changes in food preferences, population growth, income growth, increasing number of tourists and refugees, and food waste are also significant drivers affecting food prices in Turkey.

Keywords: Agricultural Economics, Food Prices, In-depth Interview Approach, Turkey, Qualitative Analysis.

Türkiye'deki Gıda Fiyatlarını Anlamak: Derinlemesine Mülakat Yaklaşımı

* An Ethics Committee Decision was taken with the decision of Ankara Yıldırım Beyazıt University Ethics Committee dated 05.02.2020 and numbered 12.

"İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi"
"Journal of the Human and Social Sciences Researches"
[itobiad]

ISSN: 2147-1185
10 the Years

Öz

Gıda fiyatlarının yükselmesi yoksulluğu ve tüketici fiyat endeksini olumsuz etkilediği için dünyanın her yerinde memnuniyetsizliklere yol açmaktadır. Türkiye ise, özellikle 2018 yılında olmak üzere, son yıllarda gıda enflasyonundan olumsuz etkilenen ülkelerden biri oldu. Örneğin, 2018 yılının Ekim ayında gıda fiyatları bir önceki yılın aynı ayına göre yaklaşık yüzde 30 arttı. Bu çalışma, nitel bir analiz metodu olan derinlemesine mülakat tekniğini kullanarak Türkiye'deki gıda fiyatlarını etkileyen faktörleri belirlemeye çalışmaktadır. Bu anlamda çalışmada, tarım ve gıda sektörlerindeki uzmanlarla derinlemesine mülakatlar yapılmış ve elde edilen veriler NVivo 12 nitel veri analiz programı ile yorumlanmıştır. Çalışmanın bulguları Türkiye'de arz yönlü faktörlerin talep yönlü faktörlerden daha önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle, enerji, gübre, yem ve tarımsal ilaçlar gibi tarımsal girdilerin ithalata bağımlı yapısı nedeniyle Türk Lirası'nın değer kaybettiği dönemlerde girdi maliyetleri önemli rol oynamaktadır. Ayrıca, Türkiye'nin tarım sektörünün uzun yıllardır çözilemeyen yapısal sorunları gıda fiyatlarını olumsuz etkilemektedir. Bunlar; kırdan kente göç ve yaşanan kırsal nüfus, düşük teknoloji ve verimlilik, parçalı ve terk edilmiş tarım arazileri, kırsal nüfusun eğitim seviyesi, küçük ölçekli işletme yapısı, modern olmayan seralar, finansman ve sulama sorunlarıdır. Türkiye ayrıca yeterli ve iyi sınıflandırılmış tarımsal verilerden yoksundur. Bu durum etkili tarım politikalarının uygulanabilmesinin önünde önemli engellerden biridir. Uygulanan ithalat kararlarının ise yurtiçi üretime zarar verdiği görülmektedir. Bunlara ilave olarak, gıda tedarik zinciri boyunca rekabete ilişkin sorunların ve mafya-benzeri yapıların olması sağlıklı fiyat oluşumuna engel olmaktadır. Diğer taraftan, ihracat, tüketici tercihlerindeki değişiklikler, nüfus artışı, gelir artışı, artan turist ve mülteci sayısı, gıda israfı gibi talep yönlü etkenler de Türkiye'deki gıda fiyatlarını önemli ölçüde etkilemektedir.

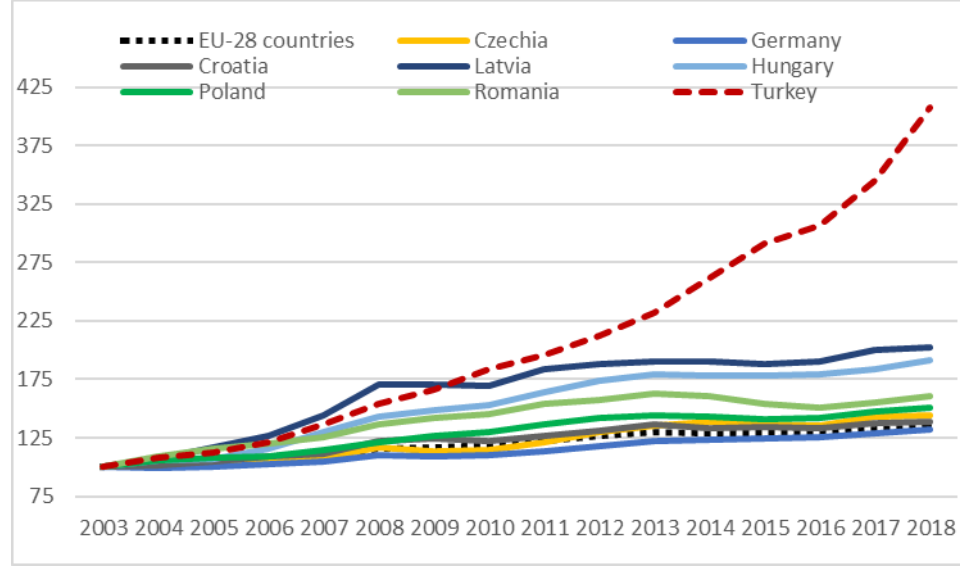
Anahtar Kelimeler: Tarım Ekonomisi, Gıda Fiyatları, Türkiye, Nitel Veri Analizi, Derinlemesine Mülakat Tekniği

Introduction

In recent years, food prices have continued to rise in Turkey. In particular, it recorded a dramatic increase in 2018. It increased by 29.26 percent in October of that year (TurkStat, 2019). Food price inflation in Turkey is also high in comparison to international levels. Figure 1 shows a negative divergence of food-CPI in Turkey from the levels of European countries. After 2009, the difference became even more pronounced.

Figure 1: Food-CPI in European Union and Turkey (2003=100)

Source: EuroStat, 2019

Increasing Turkish food prices have generated many questions. This study aims to better understand the answers to the following questions: Why have food prices gone up so much in Turkey? What are the structural factors affecting Turkish food prices?

In doing so, the study employs an in-depth-interview method as a qualitative research method to arrive at an in-depth understanding of the determinants of food prices in Turkey. A semi-structured interview method is applied with 9 experts who have an average of experience of 22 years. Open-ended questions are asked to each interviewee, and the data obtained are interpreted with NVivo 12.

The rest of this study is organized as follows. Firstly, a brief literature review is presented. The method and the result of the qualitative analysis are explained in the next sections, respectively. Finally, conclusions and policy recommendations are presented.

A Brief Literature Review

2006-2008 global food price crisis has raised concerns about food price increases for academics, researchers, institutions, and other concerned people. Numerous factors behind this crisis have been extensively analysed in the literature. Among these, there has been an agreement on four major factors leading to food price increases on the global level: (i) economic growth, (ii) biofuel production, (iii) fluctuations in exchange rate, (iv) energy price increases (Hochman et al., 2011, p.54).

At the country level, the determinants of food prices varied from country to country as demand-side factors and supply-side factors. Demand-side factors generally consist of the output gap and money supply, whereas supply-side factors typically consist of production costs (such as energy prices, wages), exchange rates, world commodity prices, and weather conditions.

Considering the studies for Turkey, many factors explain food price inflation. These generally focus on producer prices, climate conditions, export, and structural factors. Prior to 2006-2008 global food price crisis, Çıplak and Yücel (2004) examine the relationship between agriculture and food price inflation, exchange rate, and total CPI inflation by using a vector autoregressive (VAR) model. The study concludes that the increases in agricultural prices had a statistically significant effect on food price inflation and total CPI inflation.

Başkaya et al. (2008) conducted a study to determine the factors that affect processed food prices in Turkey from February 2002 to December 2007. Using the least-squares method, they find that the acceleration in processed food inflation was driven by supply-side shocks caused by drought and increases in international food prices.

Orman et al. (2010) focus on the main structural factors behind highly volatile unprocessed food prices in Turkey. They interviewed 16 experts in the food industry and asked open-ended questions. As the main factors, the interviewees mentioned (i) dependence of production on climate conditions, (ii) insufficient know-how, (iii) the high number of intermediaries in the supply chain, (iv) uncertainties about public support for the agriculture sector, (v) inadequacy in regulation and supervision structure, (vi) concentration of agricultural production in some regions, and (vii) fluctuations in external demand.

TÜSİAD (2016) issued a report to explain the structural problems of food inflation in Turkey. Their descriptive analysis claim that increased production cost, supply deficit, export, isolation from global markets, and incomplete and imperfect organization in product chains were the main drivers of food inflation in Turkey.

Balkan et al. (2015) investigate the effect of fuel prices on fresh fruit and vegetable prices using a difference-in-differences model. They show that fuel price increases had an increasing impact on wholesale fresh fruit and vegetable prices through transportation costs. In particular, they point out that the effect is more than one-to-one increases.

Utilizing a panel VAR model, Eren et al. (2017) examine the main drivers of food inflation in Turkey, focusing on 35 items with yearly data. They state

that producer prices and quantity of production were the major drivers of consumer food prices between 1994 and 2016.

Study Methods

The study aims to contribute to the ongoing discussion on the drivers of food prices. In order to achieve this goal, a qualitative research method, which has become increasingly important in the field of economics in recent years, is used more systematically. Since the agriculture and food sectors in Turkey have structural and complex problems, an in-depth analysis approach is preferred. The experts who have studied the issue in-depth or have worked in the industry for many years are included in the study, and data obtained from interviews are analysed by using NVivo 12 as a Computer-Assisted Qualitative Data Analysis (CAQDAS). Ethical approval is granted by the Ankara Yıldırım Beyazıt University, Social and Humanities Ethics Committee (Appendix 1).

In-depth interviews approach

In-depth interviewing is a process including asking questions, saving the answers, and then adding additional questions to expand or clarify a matter. Interviews can be done in person or by phone (Harrell ve Bradley 2009). There are three basic approaches of interviews: the informal conversational interview, semi-structured interview, and standardized open-ended interview (Yan, 2005).

The informal conversational interview relies “...entirely on the spontaneous generation of questions in natural interaction, typically one that occurs as part of ongoing participant observation fieldwork (Gall, Gall and Borg, 2003)”. In this approach, the interviews are conducted without a number of pre-determined structural questions to obtain detailed information on a particular subject.

Second, the semi-structured interviews are carried out in questions whose majority is not predetermined. Such interviews usually begin with more general questions or subjects and continue with questions of how or why. Information obtained from interviews provides not only answers but also reasons for the answers (Case, 1990).

The third and final approach is the standardized open-ended interview, which is highly structured in expressing the questions. Questions asked to participants are always identical, open-ended, and arranged in advance (Gall, Gall and Borg, 2003).

Data collection

For an in-depth understanding, the semi-structured interviews were considered the most convenient method in data collection. This approach

Understanding Food Prices in Turkey: An In-Depth Interview Approach

has a significant advantage for the emergence of previously unknown information. When there are sufficient opportunities to allow participants to speak freely, new information can arise (O’Keeffe et al., 2016).

In the first step, comprehensive research was carried out for recruitment: an internet search was made to identify participants and obtain their contact information. Each expert was also asked to propose other qualified individuals who may be willing to interview. Potential interviewees were contacted by e-mail and social media and asked whether they would participate in an in-depth interview.

The number of participants was determined according to the “saturation point.” The saturation point is that the researcher makes the subjective decision that new data will not provide any further information or insight into the developing categories (Creswell, 2012, p.433).

When the data received from the participants repeated each other, the researchers concluded that the data reached the level of saturation and stopped collecting data. In this context, nine participants were interviewed and asked broad questions on topics, for example, supply-side and demand-side factors that determine food prices in Turkey, and policy recommendations.

Table 1 shows the information on participants. The study was carried out with four academics, three senior executives, an agricultural engineer, and a president of a non-governmental organization in Ankara. They have an average of 22 years of experience.

Table 1: Details of Participants

Participant	Years of Professional Experience	Position	Corporation
Participant 1	19 Years	Academic Staff	Private Foundation University
Participant 2	20 Years	Senior Executive	Ministry
Participant 3	30 Years	Academic Staff	State University
Participant 4	16 Years	Academic Staff	Private Foundation University
Participant 5	26 Years	Senior Executive	Public Corporation
Participant 6	17 Years	Academic Staff	State University
Participant 7	20 Years	Agricultural Engineer	Ministry
Participant 8	29 Years	President of Foundation	Nongovernmental Organization in Ankara
Participant 9	22 Years	Senior Executive	Public Corporation

The interviews with experts were held between January and March of 2020. Each interview occurred in the Turkish language and at the place requested by the participant. At the request of the participants, three of the interviews were conducted by phone. All interviews lasted from 29 minutes to 1 hour and 11 minutes. The average duration of the interviews was 50 minutes.

At the beginning of the interview, the participants were informed about audio recording, and their permission was received by the researcher. Participants also received assurances that their names and answers would not be associated with the study.

Questions asked were general and open-ended. Answers were deepened with questions from general to specific. Also, responses were received without directing the participants.

All interviews except one were recorded. Notes were taken for the participant who did not want to record audio during the interview. The recorded interviews were transcribed verbally and checked against the tape-recorded material.

Qualitative data analysis

Yin (2011) states that the analysis of qualitative data usually consists of five stages: (I) Compiling data, (II) Disassembling data, (III) Reassembling data, (IV) Interpreting data, and (V) Concluding (Yin, 2011, p.177).

The first step in the qualitative analysis is to constitute the database. After completing data collection, the second phase is a disassembling procedure that requires dividing the compiled data into smaller pieces or fragments. This process can be called coding. After that, the disassembled pieces are readjusted by using themes, which can be called a reassembling procedure. The last two phases are the processes of interpreting the reassembled data and concluding the entire study (Yin, 2011, pp.178-179).

The coding process is one of the most critical phases in qualitative data analysis. According to Charmaz (2006), coding is the pivotal link between data collection and explaining the meaning of the data (Charmaz, 2006, p.46). Theron (2015) also describes coding as an interpretive activity; this means that two researchers can evaluate the data in two different codes (4). A similar pattern between the codes may lead to categories (Theron, 2015, p.4).

A software package is not a prerequisite for the qualitative data analysis. Coding with CAQDAS is one of the coding methods (Maher et al. 2018). Nevertheless, since such a program would be helpful for the study, interviews with participants were analysed with the NVivo 12, which is a professional CAQDAS.

Discussion of Results

Figure 2 demonstrates themes and emergent subthemes identified by analysis of the answers given by the experts to the interview questions. The factors affecting food prices in Turkey are divided into two main themes: Supply-side impacts and demand-side impacts. However, the experts generally state that supply-side effects are more decisive than demand-side forces in Turkey.

Supply-side effects

The total supply is made up of domestic production plus imports, minus exports plus/minus stock changes. Seven out of the nine experts interviewed believe that imports have an impact on Turkish food prices, while all of them view domestic production as necessary.

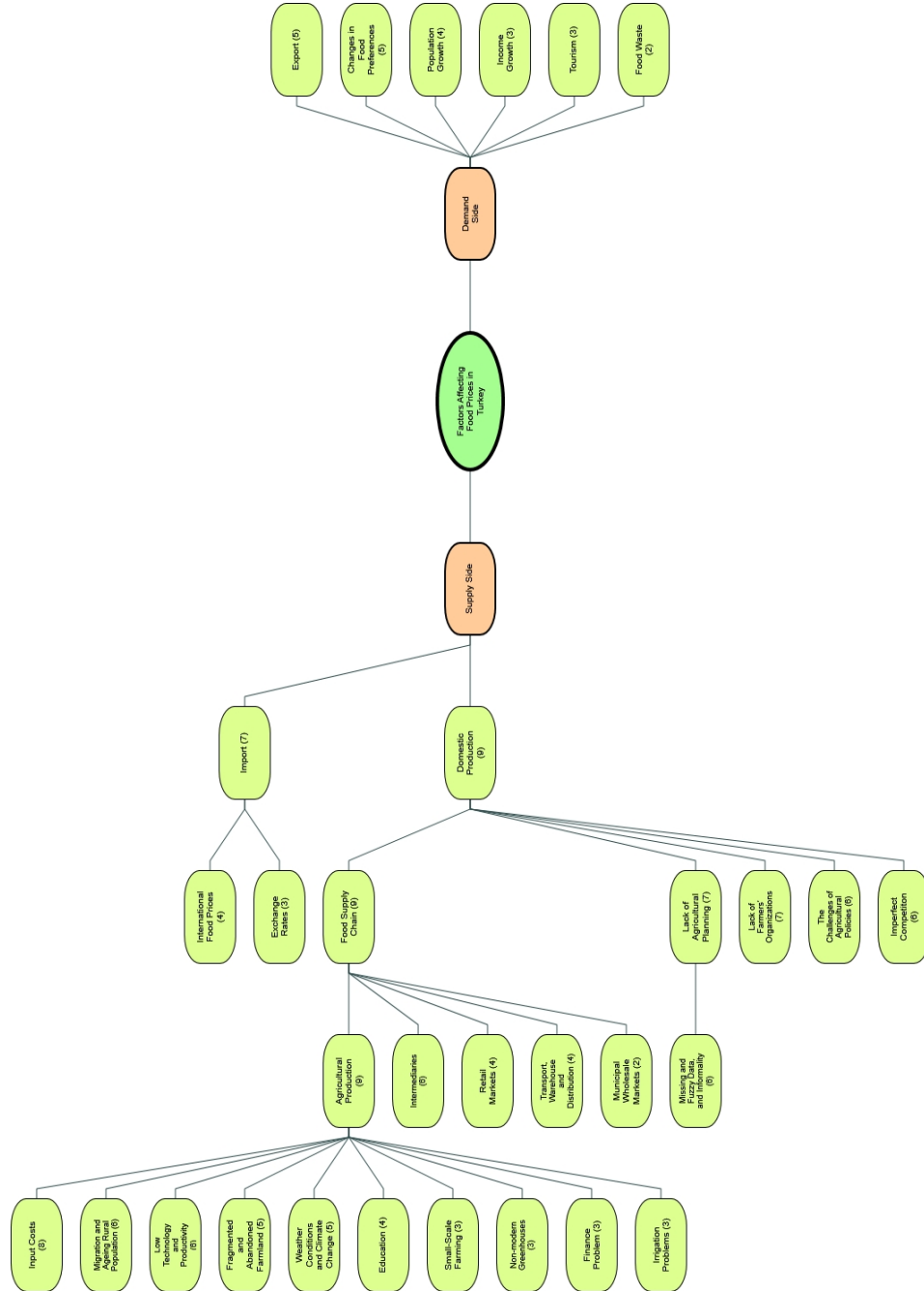
According to seven experts, imports affect food prices through international food prices and exchange rates.

“Looking at the supply side, some of them are imports. When we look at the import side, the exchange rate is fluctuating. World prices are fluctuating. If both of them rise simultaneously, it will have a very high impact on our prices.” (Participant 7, Agricultural Engineer)

Figure 2: Themes and Emergent Subthemes Identified in Interviewees' Responses

Note: The number shown in parenthesis is the number of experts who think this factor is important in determining food prices in Turkey.

Economic theory states that if demand is constant, increasing supply will lower the price. Experts, however, emphasized that since import discourages the farmer from production, the price of imported goods will become dependent on imports in the long run. In particular, the level of the exchange rate becomes more important for domestic prices. In such an industry, an increase in international food prices or exchange rates can raise food prices.

“Unfortunately, imports also affect food prices very seriously. It affects two ways. First, it discourages the farmer from production. However, that is another story. Second, for example, if I import the weight of chickpea from 1 dollar and today the dollar is 3 Liras, its price is 3 Liras. If the dollar rises to 6 Liras, the price will be 6 Liras. I am directly affected by the import price.”
(Participant 1, Academic Staff)

“Now, when you allow imports, you also negatively affect the domestic producer. For example, consider meat coming from abroad. Even the ground meat prices in Turkey have reached the level of 50-60 Liras, but it can be produced more cheaply abroad. This, of course, leads the domestic producer to a negative position. Because, if the price of meat is 60 Liras and you are importing it from abroad with the price of 40-45 Liras, the domestic producers will send the animal to the slaughterhouse since it cannot meet the costs. Now there are queues in slaughterhouses. Therefore, since you cannot solve the basic structural problems, you view imports as a solution. It is not a solution.” (Participant 6, Academic Staff)

On the other hand, domestic production is mentioned by all experts as the most crucial driver of Turkish food prices. Firstly, all interviewees claimed that there are major problems in the food supply chain.

Food supply chain

The food supply chain is composed of sectors at all levels, from the agricultural sector down to the retail sector (Bukeviciute et al., 2009). Experts focused especially on six issues related to the food supply chain. Agricultural production, which was stated by all participants, is the most critical issue. This is followed by intermediaries, retail markets, transport-warehouse and distribution, and municipal wholesale markets, respectively.

i) The agricultural sector is considered as the first sector in the food supply chain (Bukeviciute et al., 2009). Eight out of nine experts emphasized that rising input costs are crucial in determining food prices, especially in the last period. The fact that the inputs depend on imports is one of the most critical structural reasons for Turkish agricultural production, they emphasized. Many experts interviewed claimed that energy, fertilizer, pesticide, and feed become very sensitive to fluctuations in exchange rates.

“When we look at the production side, we have not been talking so far, but the costs of the inputs have become a fundamental problem. This is mainly because we produce by importing. You import energy. Whether it is oil, diesel, or electricity, it is imported. You import seeds. You import pesticides. You import fertilizer. Agriculture becomes a very fragile sector as you import

almost everything except labour. In other words, the movements in the exchange rates, for example, since the beginning of 2018, have affected the costs very strongly, and that has also affected your production.” (Participant 6, Academic Staff)

Six out of nine experts interviewed state that migration and ageing rural population play an essential role in food prices in Turkey. As in the rest of the world, the majority of Turkish people live in cities. As of 2018, while 44.7 percent of the total population lives in rural areas in the world, only 24.9 percent of the total population lives in rural areas in Turkey. It was 66.4 percent and 68.5 percent in 1960, respectively (The World Bank, 2019). This shows that rural-to-urban migration in Turkey is faster than the rest of the world.

“Go to a typical village of Ankara. What kind of farmer profile will you see when you enter the village? They are 65-70 years old, literate, maybe primary school or middle school graduate. You will not be able to see even the middle school graduate. There is no young person. Nobody wants to work there because of the migration from rural to urban areas. So it is not an attractive sector either. For example, what are the most talented people doing in Turkey? They are either in the financial sector or the information technology (IT) sector. They either work at Telekom or become bankers. They work in the financial sector. They also have the highest university scores. Economics, business, computer engineering, electronics, industrial engineering, or medicine. These are the best departments. They go to these departments. You do not see someone with a high score in any agricultural sector. Therefore, you continue such a vicious circle.” (Participant 6, Academic Staff)

As a third factor affecting food prices in the agricultural sector, low technology and productivity are mentioned by the six experts interviewed. Especially as agricultural land and water resources decrease, the growth in agricultural supply mainly results from the increase in agricultural productivity (Alston and Beddow, 2009, p.1209).

“No need to reinvent the wheel. The agriculture sector has similar problems all over the world. There is an aging population; rural to urban immigration is everywhere. Unfortunately, Turkey is producing in a very inefficient manner. They were talking about the numbers on social media for a day or two. Turkey is Europe’s largest agricultural producer. That is right. Production is huge in volume, but it is also a disaster in efficiency. In other words, we are one of the ten largest producers in the world and the biggest in Europe, but we have a very low level of efficiency. How will you overcome that inefficiency? The first is science, industry, technology. So, this sector has to do research and development that can compete with other sectors. This does not have to be a robot or artificial intelligence. However, even if it is very simple, we have to use technology there.” (Participant 6, Academic Staff)

One issue affecting productivity, costs, and therefore food prices in agricultural enterprises in Turkey, is fragmented and abandoned agricultural areas, said five experts. According to Simons (1985), production on fragmented lands is more costly than production on contiguous lands.

Understanding Food Prices in Turkey: An In-Depth Interview Approach

There are two sources of these: (i) costs of additional land and labour; (ii) some cost-cutting or more efficient techniques are not feasible. As a result, land fragmentation may have some costs by negatively affecting output. This means lower productivity and higher food prices (Shuhao, 2005, p.19).

“Our land structure is fragmented, so the average amount of land per farmer in Turkey is 5.9 hectares, but development in agriculture starts with at least 15-20 hectares. So, we have to reach these levels. Our state has prepared the legal infrastructure for this. The ministry has prepared a law on the non-division of land. However, their implementation is not so easy due to past problems. Therefore, the fragmentation of land is a significant problem. It is necessary to solve this with land consolidation, laws, and awareness.” (Participant 2, Senior Executive)

In addition, weather conditions and climate change, the level of education, small-scale farming, non-modern greenhouses, financing, and irrigation problems are mentioned as other factors affecting food prices in the Turkish agricultural sector.

“The information needs of farmers are not adequately met. We call it agricultural extension. We have consultancy service. In agricultural extension service, farmer’s problems are conveyed to research institutions or universities. These institutions produce solutions for these problems, transmit them to farmers, and show the innovations and technological developments to farmers. This system does not work well in Turkey. The information flow to agricultural producers cannot be met adequately. Their problems cannot be solved.” (Participant 3, Academic Staff)

An expert emphasizes the importance of “Agricultural Demonstration”:

“There is a basic principle in the sociology of the village. I share this from time to time. Farmers and producers do not believe in anything they do not see except Allah. If you say, “I found a productive type of wheat, I found a productive type of barley,” farmers do not listen to you. However, if you rent a part of farmers’ land, and try there for a year or two years, and show farmers how efficient that barley type or wheat type, then farmers listen to you. Do you know what the reason for this is? Look, farmers cannot go on an adventure. Imagine that you are a farmer, someone comes to you and says that this type of wheat gives more yield. It takes a year to harvest it and earn money. A farmer does not easily take a yearly risk; this is not a daily risk. So, it is essential for farmers to see and experience.” (Participant 2, Senior Executive)

“Greenhouse technologies are not good, either. Greenhouses are made of nylon and all sides are full of holes. These are not so technological greenhouses. Therefore, prices are rising due to greenhouse-field transitions, seasonality, exacerbation of exports during these periods, and unplanned organization.” (Participant 1, Academic Staff)

“Since the scale is so small, it becomes very difficult to get assurance when they apply for a loan to a bank. If they can’t get the official loan from the bank, they will get in an unofficial way. How? They are going to the merchants, which are mostly gas station owners. Providing credits to manufacturers is the second job of gas station owners in Turkey. Informal loans... When the farmers are short of money, they get 10 thousand Liras from them. Gas station owner or trader, that is, the input supplier who gives pesticides, seeds, and fertilizers says that “I will give you 10 thousand Liras, but you will bring me whatever you produce at the end of the season.” The

producer cannot get what he deserves here because his hopes are broken. In other words, he cannot price his own product 3 Liras or 4 Liras. Because he has to transfer that product to that merchant in exchange for the debt he received. This is a problem.” (Participant 6, Academic Staff)

ii) Intermediaries

One of the challenges farmers face is that they do not have much choice on where to sell their crops (Ferreira, Goh and Valavi, 2017, p.2). They usually sell their products to middlemen or local markets. Yet, the intermediaries are often accused of exploiting farmers.

The issue of intermediaries in the Turkish agricultural sector is an ongoing debate. Some people, including government executives, blame intermediaries for raising food prices and think they should be removed. On the other hand, some people in the sector share the opinion that intermediaries are necessary for the delivery of food to consumers, but the food chain length is long.

Six of the nine experts interviewed argue that intermediaries play a critical role in determining food prices in the food supply chain.

“It is necessary to follow the flow diagram of a product. For example, I am a manufacturer; I must sell this to someone. How will I sell it? There are many ways to do this. One, I can sell it directly. Two; you are a merchant; I will give it to you. The merchant gives it to the second merchant or the wholesaler. There is a different flow diagram for each product. It continues that way. The problem there is this; the number of intermediaries is many. So, in general, this acceptance is true, and the number of intermediaries is many. So, each is a cost item. Everyone sets the price of the final product by putting the profit margin on their own cost.” (Participant 7, Agricultural Engineer)

iii) Retail markets

One of the sectors in the food production chain is food retailers. The share of supermarkets (large retail stores) are proliferating in developing countries (Minten and Reardon, 2008, p.480). Rapid urbanization, population growth, and similar factors have affected this growth in both Turkey and the world (PwC, 2016).

According to Arda (2006), there is a difference between developed and developing countries in terms of food prices in supermarkets and small shops. Food prices in supermarkets in developed countries are considerably lower than in neighbourhood markets, while food prices in supermarkets in developing countries are higher. This is more pronounced in the price of fresh fruits and vegetables.

On the other hand, supermarkets can be potential price leaders. “Price leadership refers to a situation where prices and price changes established by a dominant firm, or a firm are accepted by others as the leader, and

which other firms in the industry adopt and follow," the OECD defines (OECD, 2002). As an example, Seaton and Waterson (2013) examine the pricing behaviour of Tesco and Asda in the British supermarket industry and find considerable evidence that leadership exists.

In Turkey, the first five supermarket chains are A101, BİM, ŞOK, Migros, and Ekomini in terms of the total number of branches (Ortakalan, 2019). These dominant firms play the role of price leadership in the industry by preventing price competitiveness, the four experts claim. Also, an expert emphasizes the importance of greengrocers for the retail market competition.

"There are intermediaries, but I think the retail side is more important than intermediaries. Especially because of the concentration of 3 or 4 firms in Turkey's retail sector, it is becoming much more difficult to know what is happening. This is the case all over the world. So, whether you look at Europe, America, or England, retailers really make good money from this business. In the UK, for example, a significant part of the apple production, a significant part of the meat production, a significant part of the bread production is released to the market via retailers. People always do their shopping from retailers. Where is shopping done in Turkey? Now even in the village, chain markets are open. Besides, you can see the same chain stores in the town, every neighbourhood, even next to each other. You can even see 3-4 chain stores side by side. People also shop a lot in these markets. So intermediaries are significant, but I think retailers are more significant in the formation of food prices. There are around twenty thousand markets in Turkey. Two-thirds belong to A101, Bim, Şok. I also shop at the street market. When I ask about how they determine prices, they say they look at the chain markets. There is a wholesale market price, but if the product is sold for 8 Liras at Migros, the seller in the street market does not sell it for 5 Liras. For instance, it sells for 7 Liras. Well, there is a margin between the chain market and the street market, but he is always watching the chain market. Because the difference in the margins is not too high, either." (Participant 6, Academic Staff)

"Greengrocers should become prevalent. Because product loss and cost are lower. Since products are bought from municipal wholesale markets, it is also easy to monitor. Moreover, it increases competition." (Participant 8, President of Foundation)

iv) Transport, warehouse, and distribution

After the production phase, food products need to go through some stages, including packaging, storage, distribution, and transportation to urban areas. All these services need to be efficiently provided and managed. Otherwise, the various costs for each of the above stages will be higher than necessary. Also, food losses will increase (Aragrande and Argenti, 2001).

According to four interviewees, inefficient processes in transportation, warehouse, and distribution can lead to higher food prices in Turkey.

"Actually, we have 20-25% wastage. We produce 50 million tons of fresh fruit and vegetable products annually. 12 million 500 thousand tons of this production is wasted. This amount meets the needs of a country of 50 million. However, conditions, environment, shipping

difficulties, lack of cold chain, lack of licensed warehouses, lack of modern municipal wholesale markets, and lack of modern packaging facilities in production areas cause this waste."

(Participant 8, President of Foundation)

v) Municipal wholesale markets

Although improved efficiency in the food distribution pipeline is the primary purpose of the wholesale markets, the following five functions are expected to be performed by them: (i) physical exchange of product, (ii) classification of products according to standard criteria (weights, measures, and quality), (iii) formation of an equilibrium price for produce, (iv) information exchange between buyers and suppliers; and (v) risk management and hedging against price fluctuation risks (Tollens, 1997, p.5).

Two experts consider that municipal wholesale markets in Turkey do not work effectively.

"They always say that the municipal wholesale markets do not work very effectively; there are even mafia-like structures in some. These are sources of trouble. They are not written everywhere, but we know more or less between us that it occurs. For example, a manufacturer that enters a municipal wholesale market has its own right to sell. At least a certain amount of area should be reserved for the producer. That place cannot be reserved. Even if the place is reserved, the producer is sent. The producer-side is restricted in entering the municipal wholesale market. These are always due to ineffective structures." (Participant 5, Senior Executive)

"There are approximately 180 municipal wholesale markets in Turkey. They are very local, and the transaction volume of the market is shallow. So, I think this may affect food prices. In more central locations in the middle of cities, there may be markets with much better infrastructure. In the current markets, the infrastructure is fragile. No cold storage, no forklift facilities. Since there are no plastic or wooden crates facilities, 10-15 percent additional waste occurs depending on the product type... There should be 30-40 hub in Turkey. Each of these should serve several cities. It should be in accessible areas. Trucks should have easy entry and exit. Their land should be wide. Its infrastructure should be excellent. Producer organisations should also own a shop here. They should get a share from here. Thus, they have sustainability. Perhaps logistics should be done through organisations. The products come to the producers' organisations first. Then the producer organisations sell from there. That is the only way to create a sustainable and permanent incentive. However, the ministry of agriculture and the state must monitor these producer organizations. If not, structures like mafia will reappear." (Participant 1, Academic Staff)

Lack of agricultural planning

Agricultural planning is considered as an effective tool in the use of scarce agricultural resources such as land, labour. However, farmers in Turkey make production decisions based on their intuitions and their past experiences (Isin and Miran, 2005).

Understanding Food Prices in Turkey: An In-Depth Interview Approach

In our study, seven experts out of nine mainly point out that the authority (such as ministry or food committee) does not lead the sector. They complain about the lack of agricultural planning.

“The Ministry of Agriculture does not have agricultural policy planning for the sector of fruits and vegetables in Turkey. This leads to excessive increases and decreases in food prices at the end of the season, in transition phases of seasons, in bad weather conditions or in the selection of a wrong seed or pesticide.” (Participant 8, President of Foundation)

Six experts mention that agricultural planning and stock management cannot be done due to the problems in agricultural data in Turkey.

“The ministry of agriculture is the ministry that should make the most of technologies such as big data, machine learning, and artificial intelligence. Because it has great data sources such as meteorology, soil, precipitation, or crop. However, there is not even a bit of data. This is the case, unfortunately. In addition, we see the apple and pear as almost a single product. There is a problem if you consider cocktail tomatoes, tomatoes of Ayaş, and standard tomatoes of Antalya as the same tomatoes. Their markets are different. There is no measurement. We do not know the supply. We do not know anything about who produces what and where. Since the measurement side is not clear, what do we see as inflation, and what are we talking about? This issue should be seriously discussed. TurkStat and the Ministry of Agriculture need to invest heavily in this business. For instance, there are European Commission classifications in Europe. I am not exaggerating, but there are 60 different eggs. The commission classified them according to their colour and size. They can follow the market over 60 products. When we say eggs, one kind comes to mind.” (Participant 1, Academic Staff)

Also, a model applied in many countries is recommended by an expert.

“The model of the agricultural observatory in Spain is necessary to adapt to Turkey. These developments in the world started after the world food crisis in 2007-2008. These studies were carried out at the European Union level, at the level of the United Nations and in many countries. However, the Spanish started this system in 2001. It works very well. ... Technical studies are carried out in the lower ranks of an agricultural observatory. Reports are being prepared. Decision-makers listen to presentations and make decisions. Such an observatory model needs to be established within the ministry of agriculture. The Ministry should examine the system in Spain and establish in Turkey.” (Participant 3, Academic Staff)

Lack of farmers' organizations

The lack of farmers' organizations is regarded as one of the determinants of the food prices in Turkey by seven out of nine experts.

“On the organization side, we cannot develop the producer organization. We have very good examples such as Tar-ış or Tire cooperative or Marmara Union, but their number does not exceed 10. Therefore, we have serious problems in farmers' organization. We must somehow build producer organization system in agriculture. While trying to do this, we put a spanner in the works. We encourage cooperative organizations, but we also prevent producer associations from marketing. A producer union is established as a producer union, but the producer union

cannot sell products. We already have problems in cooperatives, we bring producers' associations as an alternative, but we also prevent them from functioning effectively. Looking at the European Union today, 90% of marketing functions in some agricultural or food products are carried out by cooperatives. 60-80-90% on some products." (Participant 7, Agricultural Engineer)

The challenges of agricultural policies

The private sector has some limitations to raise agricultural productivity and to modernize the agricultural sector. Difficulties such as high transaction costs or poor infrastructure limit the functioning of the private sector. Thus, the importance of government intervention in the agricultural sector is recognized by all governments around the world (COMCEC, 2017, p.1). However, entire agricultural policy in Turkey is criticized by six experts and is seen as one of the determinants of food prices. Moreover, the experts provide significant policy recommendations.

"We are not able to manage the entire agricultural policy. With rural to urban migration, the average human capital of the farmer fell. The better of the farmers always come to the city. In parallel with this, unfortunately, there are serious decreases in human capital in agriculture-related policies and institutions. For instance, the Ministry of Agriculture and the Ministry of Forestry have merged, and now it has become one huge institution with 150,000 employees. It cannot manage itself. People spend all their efforts on internal correspondence and similar work. The ministry is self-governing. They do not have the energy to look outside. Everything is done gropingly. There is no data. There is no crop estimate. Their capacity to utilize information technologies is zero. They did a project called TARBiL (Agricultural Monitoring and Information System). Millions of dollars spent. This project changed 4-5 ministers. They poured money into companies. There is no such thing as TARBiL now. They cancelled. Let me tell you that at least 200-300 million dollars were spent on this project." (Participant 1, Academic Staff)

"Unfortunately, the public administration does not work very effectively. The policies it produces are also not very effective. They are not long-term, always short-term. Policies change when the minister changes. Ministries are restructured." (Participant 6, Academic Staff)

"While giving agricultural subsidies for tomatoes, it is given to standard tomatoes. It is not given to a local seed. I do not know why, but we try to destroy local seeds. Every region has such beautiful tomatoes. There are green tomatoes, pink tomatoes, and fragrant tomatoes. Unfortunately, the agriculture ministry is trying to standardize. Producers ask, for example, what seed should we plant? The ministry proposes a standard tomato seed. It does not even give agricultural subsidies if you do not plant it. There are stories like this. Naturally, the added value goes to zero." (Participant 1, Academic Staff)

"The ministry should support producers as much as they produce and should not provide agricultural subsidy without producing. The grant should not be given to those who do not produce. Area-based agricultural subsidies should not be given. Do you know what is done with

Understanding Food Prices in Turkey: An In-Depth Interview Approach

support? They change their car or buy a house. Production-based incentives should be given. You should reward them for producing.” (Participant 8, President of Foundation)

“Impact assessment of the agricultural supports should be done. Significant agricultural support is provided in Turkey. How much of these transforms into production and productivity? These subsidies should be monitored after they are given. According to the result, it is important to re-evaluate agricultural supports.” (Participant 9, Senior Executive)

Imperfect competition

The concept of competition has an essential role in economics. Perfect competition, which is the opposite of a monopoly, is considered an ideal market type. Economists generally give the agriculture sector as an example of perfect competition (Sykuta, 2013). However, six experts mentioned that there is a failure in competition at almost every stage of the food supply chain in Turkey. In other words, they stated that the price leadership issue mentioned above in the retail industry is valid in the Turkish food system.

“There is also a system amongst traders with no municipal to restrict their activities that they set up to increase the price in the market by placing hundreds of thousands of tons of goods into the warehouse. Let me give an example of this. 4-5 large companies are engaged in potatoes and onion businesses in Turkey. I also told about them to the ministry. Each of these companies places fifty thousand or one hundred thousand tons of products in the warehouse, and it costs 1 TL/kg. Then, by giving 3 TL/kg to the small producers in that region, they buy 5 tons, 7 tons, or 10 tons of goods each. Look, the market price is automatically 3 TL/kg. All the producers there do not want to give their goods down at this price and do not. They say the market price is 3 Liras. In doing so, traders launch one hundred thousand tons of goods, which cost 1 Lira, from 2.25 to 3 Liras. Until they sell all the goods in the warehouse, villagers cannot sell their goods. Because they cannot sell their goods for 3 Liras. That is, traders are raising the market price.” (Participant 8, President of Foundation)

Demand-side effects

Although the experts interviewed primarily focused on supply-side factors as the most important determinants of food prices in Turkey, demand-side factors are mentioned as important. According to these experts, export, changes in food preferences, population growth, income growth, tourism, and food waste are the main demand-side factors driving the food prices in Turkey.

The five experts interviewed state that export has a role in the food prices in Turkey.

“There is also an unexpected export on the demand side. Every now and then, an unexpected demand is coming from a country. As the prices are higher, we immediately turn to exports. We do not take into account what price is, what supply is. I think that if the increasing export in those periods raises the prices seriously, precautions should be taken there. From time to time, exports cause the prices to go up in the country. Sometimes the price of chicken meat or eggs

risers in a week. Why? Egg demand is coming from Iran. There is a demand for chicken meat from Iraq. You export it, but this increases the domestic market price. It causes food inflation."

(Participant 3, Academic Staff)

Five experts interviewed mentioned that the changes in Turkish consumers' preferences for food led to changes in food demand and food prices, especially for red meat.

"Different habits form in Turkish society. For example, the restaurant habit did not exist before. Nobody would go. Now a restaurant culture has started to settle. Various demands began to develop for different types of products. As an example, we can give beef. While the taste of our society was prone to lamb, we are now consuming more beef. In the past, our consumption was 70 percent lamb, 30 percent beef. Now, this has changed to 90 percent beef and 10 percent lamb. So there are some dynamics on the demand side. We are not a cattle-breeding country. When demand shifts to beef, naturally, cattle deficit starts to emerge. For example, there is the Unity Project in Agriculture on the agenda. In this regard, we are now subsidizing lamb. However, lamb is not demanded. For instance, my wife does not eat lamb. She says it smells bad."

(Participant 1, Academic Staff)

Population growth (by four experts), income growth (by three experts), and the increasing number of tourists (by three experts) are shown as the demand-side factors affecting food prices in Turkey by experts interviewed. Since food supply has not been able to meet food demand throughout the recent period, Turkish food prices have increased.

"The population side is not spoken too much, but it is important. Our population is growing steadily. There are also Syrian refugees, Iraqis and Afghans. In addition to our population, more than 4 million people as refugees or immigrants from these countries are putting pressure on the demand side. That is, this is one of the reasons for the increase in prices." (Participant 6, Academic Staff)

"Household income increases in Turkey. Income for all income groups increases. In my work on poverty, I see that income increases in all groups. In fact, the rate of increase in the income of the lowest group is higher than the others. Increasing the income of lower income groups changes food demand. Food demand increases." (Participant 4, Academic Staff)

"Another determining factor on the demand side is tourism. The number of tourists visiting to our country is increasing every year. This increases the demand for food." (Participant 9, Senior Executive)

In sum, this study contributes to the existing literature in several ways. First, the qualitative analysis confirms the main results of existing studies that also emphasized production costs, weather conditions, producer organizations or exports. The most conspicuous factor asserted by the participants regarding food price increases in this study is input costs due to their dependent structure to import entries. Thus, significant depreciation of the Turkish Lira in 2018 increased food prices through input costs. Second, the study is stated that there are structural problems that have not been solved in the

agricultural sector for years: migration and ageing rural population, low technology and productivity, fragmented and abandoned agricultural areas, the level of education, small-scale farming, non-modern greenhouses, financing and irrigation problems. Third, the study underlines the importance of agricultural data and agricultural policies. The data are missing and not well classified. Thus, effective policies and strategies cannot be developed. In addition, the Ministry of Agriculture and Forestry is unable to balance the supply and demand due to various problems such as the lack of skilled human capital, and the frequent replacement of ministers, as well as data problems. Fourth, we draw attention to the fact that import decisions damage the industry in the long term. Although agricultural imports decrease food prices in the short term, the structure that becomes dependent on imports in the long term is vulnerable to shocks like the coronavirus pandemic. Countries responding to the coronavirus pandemic by closing their borders show that import opportunities are not always possible and self-sufficiency in food is critical. It is a fact that import decisions which are not evaluated well, discourage Turkish farmers, who cannot obtain enough profits, from production. Fifth, we emphasize that competition challenges across the entire food supply chain prevent a healthy price formation. Moreover, collusion-prone structures affect the market negatively. Sixth, the analysis states that the change in Turkish people's tastes and preferences has an impact on food demand, as in demand for veal. Finally, other demand-side drivers such as, population growth, income growth, increasing number of tourists and refugees, and food waste are also significant factors in terms of food price increases in Turkey.

Conclusions and Policy Recommendations

Food prices in Turkey dramatically increased in 2018. While the food price inflation was 9.8 percent on average between 2008 and 2017, it reached about 30 percent on an annual basis in October 2018 (TurkStat, 2019). The present study aims to determine the drivers of food prices in Turkey by using qualitative data analysis of expert opinions. Nine experts are interviewed, and the data obtained in the interviews are analysed with NVivo 12, a qualitative data analysis software.

According to the participant experts, the input costs in the agricultural sector have a leading role in food prices because many agricultural inputs are imported from abroad. The depreciation of the Turkish Lira in the last period has caused an increase in production costs and food prices.

Migration and aging rural population, low productivity, and agricultural education are considered as remarkable sources of food price increases. Finance problems cause unofficial solutions that harm producers. Moreover, other problems in the food supply chain (the number of intermediaries, inefficiency in municipal wholesale markets, or low competition in retail markets) have a considerable effect on the food prices.

Most strikingly, 7 out of 9 experts emphasize the lack of agricultural planning. Ministry of Agriculture and Forestry is unable to design the sector and establish the supply-demand balance. Also, there are crucial problems with agricultural data. When the data are not sufficient and accurate, it is difficult to manage the entire industry. Agricultural policies generally do not meet the expectations of the experts. Import decisions harm the farmer and the domestic production in the long run, as the producers have not earned enough to continue production. Moreover, agricultural supports cannot lead the industry.

Even though the supply-side drivers are more decisive, the demand-side factors have an impact on food prices. Exports, changes in food preferences, growth in income, population growth, and tourism are factors influencing food prices in Turkey. Based on the participant experts' opinions, this study provides the following policy suggestions.

- i) Since the problems in the agriculture and food sectors in Turkey are mostly structural problems, the solutions should have long-term focus. However, short-time solutions such as import can be used due to the high sensitivity of agriculture to weather conditions. Great care must be taken when making import decisions. These decisions should not discourage Turkish farmers from production.
- ii) Agricultural planning and stock management should be done effectively.
- iii) Policies to reduce agricultural input costs should be developed.
- iv) Land consolidation and irrigation efforts should be accelerated.
- v) Strategies should be developed to increase the education level of farmers. In addition, educated people should be encouraged to agricultural production.
- vi) The system of agricultural supports should be revised, and an efficiency analysis of these supports should be done.
- vii) Agricultural statistics should be improved. Also, informality in the agricultural sector should be prevented.
- viii) Product-based policies should be developed by evaluating all relevant sectors and products.
- ix) Cooperatives and producer organizations should be expanded in harmony with the urban sociology, the lifestyle of the producer, and the expectations of the producer.
- x) Proposal for a new model of municipality markets and producer organizations:

xi) The number of greengrocers should be expanded to increase competition in the retail industry:

xii) Efforts to rent agricultural land abroad can be continued after an effective evaluation of agricultural areas within the country. These efforts should not harm domestic producers. It should be carried out within the framework of an agricultural plan.

xiii) The number of modern greenhouses should be increased, and existing greenhouses should be modernized.

xiv) The use of technologies that increase productivity should be expanded by protecting optimal scale family business.

In brief, this analysis, which confirms the results of previous studies for Turkey, extends the existing literature by using qualitative data analysis method. Also, it provides specific policy recommendations. These suggestions can lead to low food price inflation and thus eliminate the adverse impacts of high food price increases on the economy and society. On the other hand, this current study conducted before the coronavirus pandemic and therefore does not include the impact of the pandemic on food prices. This should be examined in further studies.

References

Alston, Julian M., and Jason M. Beddow. (2009). Agricultural Research, Productivity, and Food Prices in the Long Run. *Science*, 325, no. 5945: 1209-1210. doi:10.1126/science.1170451

Aragrande, Maurizio, and Olivio Argenti. (2001). *Studying Food Supply and Distribution Systems to Cities in Developing Countries and Countries in Transition - Methodological and Operational Guide (Revised Version)*. Rome: FAO.

Arda, Mehmet. (2006). *Food Retailing, Supermarkets and Food Security: Highlights from Latin America*. Research Paper No. 2006/107, UNU-WIDER.

Balkan, Binnur, Süleyman Hilmi Kal, and Semih Tümen. (2015). *Akaryakıt Fiyatlarının Nakliye Maliyetleri Kanalı ile Taze Meyve-Sebze Fiyatları Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi*. Ankara: CBRT.

Baskaya, Yusuf Soner, Tuğrul Gürgür, and Fethi Öğünç. (2008). *İşlenmiş Gıda Fiyatlarını Belirleyen Faktörler*. Ankara: TCMB Çalışma Tebliği No:08/09, 1-32.

Bukeviciute, Lina, Adriaan Dierx, and Fabienne Ilzkovitz. (2009). *The functioning of the food supply chain and its effect on food prices in the European Union*. Brussels: European Commission, Economic and Financial Affairs.

Case, D'Arcy Davis. (1990). *The community's toolbox: The idea, methods and tools for participatory assessment, monitoring and evaluation in community forestry*. Rome: Food and Agriculture Organization (FAO) of the United Nations.

Charmaz, Kathy. (2006). *Constructing Grounded Theory: A Practical Guide through Qualitative Analysis*. London: SAGE Publications.

COMCEC. (2017). *Improving Agricultural Market Performance: Creation and Development of Market Institutions*. COMCEC Coordination Office.

Creswell, J. W. (2012). Grounded Theory Designs. In *Educational Research - Planning, Conducting and Evaluating Quantitative and Qualitative Research*, by J. W. Creswell (Edit), 422-500. Boston: Pearson Education.

Çıplak, Uğur, and M. Eray Yücel. (2004). *İthalatta Koruma Önlemleri ile Tarım ve Gıda Fiyatları*. Ankara: TCMB Çalışma Tebliği No:04/01.

Eren, Okan, Süleyman Hilmi Kal, and Mustafa Utku Özmen. (2017). *Türkiye'de Gıda Enflasyonunun Belirleyicileri*. Ankara: CBRT.

EuroStat. 2019. The statistical office of the European Union. Harmonised index of consumer prices (online Data Code: prc_hicp_aind) [Dataset]. Available at http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=prc_hicp_aind&lang=en.

Ferreira, K. J., J. Goh, and E. Valavi. (2017). *Intermediation in the Supply of Agricultural Products in Developing Economies*. Working Paper 18-033, Harvard Business School.

Gall, Meredith D., Joyce P. Gall, and Walter R. Borg. (2003). *Educational Research: An Introduction*. Boston: Allyn and Bacon.

Harrell, Margaret C., and Melissa A. Bradley. (2009). *Data Collection Methods: Semi-Structured Interviews and Focus Groups*. California: The RAND Corporation.

Hochman, Gal, Deepak Rajagopal, Govinda Timilsina, and David Zilberman. (2011). *The Role of Inventory Adjustments in Quantifying Factors Causing Food Price Inflation*. The World Bank, Development Research Group.

Isin, Sule, and Bulent Miran. (2005) Farmers' Attitudes Toward Crop Planning in Turkey. *Journal of Applied Sciences* 5: 1489-1495.

Maher, Carmel, Mark Hadfield, Maggie Hutchings, and Adam de Eyto. (2018). "Ensuring Rigor in Qualitative Data Analysis: A Design Research Approach to Coding Combining NVivo With Traditional Material Methods." *International Journal of Qualitative Methods*.

- Minten, Bart, and Thomas Reardon. (2008). Food Prices, Quality, and Quality's Pricing in Supermarkets versus Traditional Markets in Developing Countries. *Review of Agricultural Economics*, 30, no. 3: 480-490.
- O'Keefe, Jimmy, Wouter Buytaert, Ana Mijic, Nicholas Brozovic, and Rajiv Sinha. (2016). The use of semi-structured interviews for the characterisation of farmer irrigation practices. *Hydrology and Earth System Sciences*, 20: 1911-1924. doi:10.5194/hess-20-1911-2016.
- OECD. (2002). *Glossary of Statistical Terms*. Accessed March 23, 2020. <https://stats.oecd.org/glossary/detail.asp?ID=3285>
- Orman, Cüneyt, Fethi Öğünç, Şeref Saygılı, and Gökhan Yılmaz. (2010). *İşlenmemiş Gıda Fiyatlarında Oynaklığa Yol Açan Yapısal Faktörler*. Ankara: TCMB Ekonomi Notları Sayı: 2010-16.
- Ortakalan. (2019). "Ulusal ve Discount Etkileşimli Araştırması." Accessed August 10, 2019. <https://www.ortakalan.org/arastirma/ulusal-ve-discount>
- PwC. (2016). "Retail Industry of Turkey: Growing while Transforming." Accessed August 10, 2019. <https://www.pwc.com.tr/tr/sectorler/Perakende-T%C3%BCketici/retail-industry-of-turkey-pwc-tampf-report-eng.pdf>
- Seaton, Jonathan S., and Michael Waterson. (2013). Identifying and characterising price leadership in British supermarkets. *International Journal of Industrial Organization* 31, no. 5: 392-403.
- Shuhao, Tan. (2005). Land Fragmentation and Rice Production: A Case Study of Small Farms in Jiangxi Province, P. R. China. Ph.D. Thesis, Wageningen University.
- Simons, Scott. (1985) Land Fragmentation in Developing Countries: The Optimal Choice and Policy Implications. Edited by International Association of Agricultural Economists (IAAE). Malaga, 703-716.
- Sykuta, Michael E. (2013). *The Fallacy of "Competition" in Agriculture*. Vol. 20, in *The Ethics and Economics of Agrifood Competition*, by Jr. H. James, 55-73. Springer, Dordrecht.
- The World Bank. *Indicators*. Accessed April 24, 2019. <https://data.worldbank.org/indicator/SP.RUR.TOTL.ZS>.
- Theron, P.M. (2015). Coding and data analysis during qualitative empirical research in Practical Theology. *In die Skriflig*.
- Tollens, Eric. (1997). *Wholesale Markets in African Cities. Diagnosis, Role, Advantages, and Elements for Further Study and Development*. FAO - University of Louvain.

TurkStat. 2019. the Turkish Statistical Institute. Consumer Price Index [Dataset] Available at http://www.turkstat.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1014.

Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği (TÜSİAD). (2016). *Yapısal Sorunlar Perspektifinden Gıda Enflasyonu*. Ankara. Accessed July 24, 2019. <https://tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/8907-yapisal-sorunlar-perspektifinden-gida-enflasyonu>

Yan, Yanni. (2005). *Foreign Investment and Corporate Governance in China*. New York: Palgrave Macmillan.

Yin, Robert K. (2011). *Qualitative Research from Start to Finish*. New York: The Guilford Press.

[itobiad], 2021, 10 (1): 938-959.

Pilot Karar Verme Davranışı: Rasyonel mi? Doğal mı?

Pilot Decision Making Behavior: Is It Rational or Natural?

Burcu ERİKÇİ

Kabin Amiri, Türk Hava Yolları,

Cabin Chief, Turkish Airlines

berikci06@gmail.com / Orcid ID:0000-0003-4864-4545

Okan YAŞAR

Dr.Öğr. Üyesi, Beykent Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü

Asst.Prof., Beykent University, Faculty of Economics and Administrative
Sciences, Management Information Systems

okanyasar@yahoo.com / Orcid ID:0000-0002-5455-4274

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 09.11.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 27.03.2021
Yayın Tarihi / Published	: 29.03.2021
Yayın Sezonu	: Ocak-Şubat-Mart
Pub Date Season	: January-February-March

Atıf/Cite as: Erikci, B , Yaşar, O . (2021). Pilot Karar Verme Davranışı: Rasyonel mi? Doğal mı? . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 10 (1) , 938-959 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/60435/823658>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Pilot Karar Verme Davranışı: Rasyonel mi? Doğal mı? * ****Öz**

Havacılık alanında kazaların çoğunluğu pilotların kötü karar verme davranışlarından ve yargısal yetersizliklerinden kaynaklanmaktadır. Pilotların karar verme davranışlarının anlaşılması, karar süreçlerinin ve olaylar karşısındaki yargılarının iyileştirilmesine katkı sağlayacaktır. Geleneksel karar verme modellerinin her türlü bağlamda geçerli olmadığı, özellikle rasyonel süreçlerin birçok faktörü gözardı ettiği bilinmektedir. Pilotların karar süreçlerinde önemli olan bu faktörler; zaman baskısı, tecrübe, koordinasyon, bağlamsal karmaşıklık, sürekli değişen koşullar, eksik ve güvenilmez bilgilerdir. Doğal Karar Verme (DKV) modeli karar süreçlerini söz konusu faktörler bağlamında açıklayan bir modeldir. Bu kapsamda araştırmada, pilotların karar verme davranışının DKV süreçlerine uygun olup olmadığını anlamak ve alanyazında tanımlı diğer karar süreçleriyle ilişkisi ortaya koymak amaçlanmıştır. Araştırmanın amacına en uygun olduğu düşünülen karma yöntem desenlerinden eşzamanlı iç içe geçmiş tasarım deseni kullanılmıştır. Bu desende nicel ve nitel veriler aynı anda toplanmış, nitel veriler NVivo11, nicel veriler ise SPSS24 programlarıyla analiz edilmiştir. Nitel verilerin elde edildiği çalışma grubunu amaçlı örneklem yöntemiyle seçilmiş birinci ve ikinci kaptan konumundaki 12 pilot oluşturmaktadır. Nitel veriler yarı yapılandırılmış mülakat neticesinde elde edilmiştir. Nicel verilerin örneklem grubunu İstanbul'da 3 farklı havayolu şirketinde çalışan 223 pilot oluşturmaktadır. Araştırmanın örnekleme yönteminde basit seçkisiz örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Ölçme aracı olarak Sundu ve Yaşar (2020) tarafından geliştirilen DKV ölçeği ile Scott ve Bruce (1995) tarafından geliştirilen ve Taşdelen (2001) tarafından Türkçeye uyarlanan Karar Verme Stilleri ölçeği kullanılmıştır. Nitel verilerin analizi neticesinde; bilgi kaynağı, kararı etkileyen faktörler, doğru karar ve kriteri, karar durumunun yapısı, kararın nasıl verildiği, stres kaynakları adında altı tema elde edilmiştir. Temalar, pilotların DKV modeline uygun davranış gösterdiklerini, bilgi kaynağı olarak tecrübelerini, karar süreçlerinde ise sezgilerini kullandıklarını vurgulamaktadır. Nicel analiz neticesinde; pilotların rasyonel süreçlerden çok DKV süreçlerini benimsedikleri, DKV'nin sezgisel karar verme ile pozitif anlamlı ilişkili olduğu görülmüştür. Bulgular neticesinde araştırmacılar, uygulayıcılar eğitimciler için önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Karar Verme Davranışı, Doğal Karar Verme, Pilot Karar Verme, Karar Verme Stilleri, Rasyonel Karar Verme.

* Bu çalışma Dr.Öğr. Üyesi danışmanlığında Burcu Erikçi tarafından yürütülen tezden türetilmiştir.

** Beykent Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler için Yayın Etiği Kurulunun 15.12.2020 Tarihli kararı ile Etik Kurul Kararı alınmıştır.

Pilot Decision Making Behavior: Is It Rational or Natural?

Abstract

In aviation, the majority of accidents are caused by pilots' poor decision-making behavior and judicial incompetence. Understanding the decision behavior of pilots will contribute to the improvement of decision processes and their judgments against events. It is known that traditional decision making models are not valid in all contexts, especially rational processes ignore many factors. These factors that especially important in pilots' decision processes are time pressure, experience, coordination, contextual complexity, constantly changing conditions, incomplete and unreliable information. It is seen that the model that explains the decision process in the context of these factors is the Naturalistic Decision Making (NDM) model in the literature. In this context, the aim of the study is to understand whether the decision-making behavior of pilots is appropriate for NDM processes and to reveal its relationship with other decision processes defined in the literature. Concurrent mix method pattern that is considered to be the most suitable for the purpose of the research, was used. In this design, quantitative and qualitative data were collected at the same time, qualitative data were analyzed with NVivo11 and quantitative data was analyzed with SPSS24 programs. The study group from which qualitative data is obtained consists of 12 pilots who are the first and second captains selected by purposeful sampling method. Qualitative data were obtained as a result of a semi-structured interview. The sample group of the quantitative data consists of 223 pilots working in 3 different airline companies in Istanbul. In the sampling method of the research, the simple random sampling method was used. NDM scale developed by Sundu and Yaşar (2020) and Decision Making Styles scale developed by Scott and Bruce (1995) and adapted to Turkish by Taşdelen (2001) were used as a measurement tool. As a result of the analysis of qualitative data; Six themes were obtained, namely the source of information, factors affecting the decision, the right decision and its criteria, the structure of the decision situation, how the decision was made, and sources of stress. The themes emphasize that pilots behave in accordance with the NDM model, using their experience as a source of information and their intuition in decision-making processes. As a result of the quantitative analysis; It has been observed that the decision processes of pilots adopt NDM processes rather than rational processes, and NDM is positively associated with intuitive decision making. As a result of the findings, suggestions were made for researchers, practitioners, educators.

Keywords: Decision Making Behavior, Naturalistic Decision Making, Pilot Decision Making, Decision Making Styles, Rational Decision Making.

Giriş

Havacılıkta uçuş operasyonlarının güvenliği ve başarısında en önemli faktör mürettebatın ve özellikle pilotların karar verme davranışlarıdır (Batt & O'Hare, 2005, s.553). Özellikle kritik karar hataları çeşitli havacılık olayları ve kazaları ile bağlantılı olduğundan (örneğin, NTSB, 1993; ATSB, 2006), karar verme sürecinin anlaşılması büyük önem taşımaktadır. Akca (2020)'in havacılık kazaları konusunda yaptığı tarama çalışmasında, kazalarda pilotlardan kaynaklı hataların öne çıktığı görülmüştür. Teknolojinin gelişmesiyle hataların sistemsel boyutu azalmakta pilotlardan ve genel olarak insandan kaynaklanan hatalar artmaktadır (Gopal, 2000, s.35). Başka bir araştırmada havacılık kazalarının %80'inin pilot ile ilişkili olduğu bulunmuştur (Li, Baker, Grabowski ve Rebok, 2001, s.54). Pilot hatası nedenlerinde ise dolaylı ve dolaysız nedenler dikkate alındığında, karar verme güçlüğü ve ekip etkileşimi zayıflığı ilk sıralardadır (Baker, Qiang, Rebok, & Li, 2008, s.3).

Klasik rasyonel karar verme araştırmalarının en belirgin kısıtlılığı analiz süresinin çok uzun olmasıdır. Pilotlar sınırlı zaman baskısı altında tüm seçenekleri değerlendirecek zamana sahip değillerdir. Diğer yandan rasyonel karar süreçlerinde karar vericinin çok fazla veriye ihtiyacı vardır. Oysa pilotlar, hava şartları, pist durumu, uçaktaki arıza gibi birçok belirsiz ve hızla değişen şartlar altında net olmayan verilerle karar verme durumundadır. Klein (2000, s.167), karar verme davranışları kapsamındaki araştırmasında, kritik süreçler olarak tanımlanan karar durumlarında rasyonel modellerin ancak %5 ile %10 arasında kullanıldığını bulgusuna erişmiştir. Bu durumda pilotlar karar verme davranışlarının anlaşılması ve açıklanması büyük önem taşımaktadır. Özellikle ulusal alanyazına bakıldığında bu konuda görgül bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu açığı giderecek şekilde araştırmannın literatür bölümünde, öncelikle klasik karar verme kuramı kapsamında üretilen stiller ortaya konmuş, sonrasında gerçek koşullarda açıklayıcı nitelikte olan DKV kavramı ile bu süreci modelleştiren Tanımlama Tabanlı Karar Verme (TTKV) tartışılmıştır. Model seçenek üretmenin ve seçenekleri karşılaştırmanın zor olduğu şartlarda nasıl karar verildiğini tanımlamaktadır (Lipshitz, Klein, Orasanu ve Salas, 2001, s.335).

Karar Verme Davranışı

Karar verme davranışı psikoloji, matematik, yönetim ve istatistik gibi birçok alanının çalışma konusudur (Beach ve Mitchell, 1978; Gick ve Holyoak, 1980). Buna rağmen, çalışmalar arasında operasyonel çevrelerinin gerçek yaşam koşulları olan araştırmalar ise çok azdır. Beach ve Lipshitz (1993) gerçek yaşam problemlerindeki süreçlerin klasik analitik karar teorilerinin sunduğu süreçlerden çok farklı olduğunu ifade etmektedirler. Pilotların karar süreçleri de, özellikle 1980'lerden sonra gelişen sezgisel ve doğal süreçlerle ele alınmıştır (Agor, 1986).

Karar vermeye dair çeşitli tanımlamalarda Nutt (1976, s.85) kavramı "eyleme geçmek için mevcut alternatiflerden birinin seçilmesi süreci";

Noone (2002, s.22), “insan doğasının, yaşamsal fonksiyonlarını belirli bir düzlemde sürdürebilmesi adına en önemli işlevlerden biri”; Chatoupis (2007, s.195) ise “alternatifler hakkında bilgi edindikten sonra, duruma en uygun sonuca ulaşabilmek için alternatifler arasından seçim yapma süreci” olarak değerlendirmişlerdir (Tekin ve Ehtiyar, 2010, s.3396). Tanımlardan anlaşılacağı üzere “alternatif” karar vermede kilit kavramdır. Karar verme süreci alternatiflerin değerlendirilmesiyle yakından ilişkilidir. Karar verme sürecinin farklı el alınması alternatiflerin farklı şekilde değerlendirilmesinden kaynaklanmaktadır.

Klasik analitik karar süreçleri; problem tanımlama, amacı belirleme, seçenekleri tespit etme, değerlendirme, karar verme, kararı uygulama aşamalarıyla özetlenir. Son yıllarda yapılan betimsel araştırmalar ise karar vericilerin özellikle zaman baskısı altında rasyonel süreçleri takip etmediklerini bulmuşlardır (Klein, 1993, s.140; Yaşar, 2019). Alanyazında karar verme davranışlarına ait çok farklı model bulunmasından araştırmada kullanılan modeller kapsamında sınırlandırma zorunluluğu doğmuştur. Bu yüzden pilot karar davranışları karar verme stili ve doğal karar verme süreci ile değerlendirilmiştir.

Karar Verme Stili

Karar verme stili; bireyin özelliklerinden gelen, tutarlı, algısal ve zihni bir faaliyettir (Nutt, 1990, s.175). Karar verme stili, bireyin karar verme görevine karşı verdiği cevap ve anlamlandırma biçimi olarak da tanımlanır ve benzer durumlarda neden farklı karar süreci izlendiğini ortaya koyar (Baiocco, 2009, s.967). Kısaca, bireylerin karşılaştıkları benzer durumlara farklı karar süreçleriyle cevap verme durumlarını açıklamaktadır (Nutt, 1990, s.176). Çalışmada Scott ve Bruce (1995) tarafından tanımlanan farklı beş karar verme stili kullanılmıştır. Bunlar sırası ile; Rasyonel Karar Verme (RKV) Stili, Sezgisel Karar Verme (SKV) Stili, Bağımlı Karar Verme (BKV) Stili, Kaçınan Karar Verme (KÇKV) Stili, Kendiliğinden-Anlık Karar Verme Stilidir (KKKV). Rasyonel karar verme stilinde, alternatifler mantıklı değerlendirilir ve araştırılır, eksenin tam zıddı olarak kabul edilen sezgisel karar verme stilinde ise, önsezi ve duygulara güven ön planda tutulur. Bağımlı karar verme stilinde başkalarının öneri ve yönlendirmeleri değerlendirilir. Kaçınan karar verme stili karar vermeden kaçınan eğiliminin yaşandığı, kararın en son ana bırakıldığı yaklaşımdır. Kendiliğindenlik karar verme stili; anında, düşünmeden alternatifleri değerlendirmeden hızlıca işleyen bir süreçtir.

Doğal Karar Verme

DKV insanların gerçek yaşam koşullarında sezgilerini ve deneyimlerini nasıl kullandıklarını açıklayan bir çalışma alanıdır. Rasyonel süreçler tecrübe ve sezgi faktörlerini dikkate almadığından, tecrübe boyutunda DKV, RKV sürecinin zıddı olarak kabul edilebilir. Bununla birlikte DKV çalışmaları RKV'nin temel faktörü olan seçenekleri kıyaslanmasını yadsımaz. Örneğin pilotlar da karar süreçlerinde birçok alternatifi değerlendirebilirler.

Ayrımdaki esas konu sürecin işletilmesi ve kararın bağlamsal koşullarıdır. DKV birçok çevre için ideal bir araştırma konusu olsa da bu model üzerine en fazla odaklanan ABD Deniz Kuvvetleri olmuştur. Cannon-Bowers ve Salas (1998) geliştirdikleri TADMUS (Tactical Decision Making Under Stress – Stres Altında Taktiksel Karar Verme) ile birlikte ABD Deniz Kuvvetleri'nin zorlu karar alma aşamalarında askeri personeli eğitimi açısından bir yol haritası geliştirmiştir. Cannon-Bowers ve Salas'ın çalışmaları bir karar alma modelinden ziyade, stresin karar alma üzerindeki etkisinin araştırılması ve buna istinaden de bireylerin bu konuya dair eğitilip eğitilemeyeceği konusu olmuştur (Yaşar ve Sundu, 2017, s.3-4).

Özellikle stres altında karar vericilerin davranışını açıklayan DKV, klasik yaklaşımdan üç yönüyle ayrılır (Polič, 2009, s.79). İlk olarak DKV modelinde karar verici öncelikle seçeneklerden daha çok durumun aydınlatılması için çaba harcar, problemin doğasını keşfetmeye çalışır, ikinci olarak RKV'de kriterlere göre değerlendirilen seçenekler, DKV'de sonuçlar üzerine yapılan zihinsel simülasyonlar ile değerlendirilir, son olarak RKV'nin aksine en iyi seçenek olması beklenmeden tatmin edici seçenek kabul edilir. Rasyonel ve sezgisel karar stili, hislerin ve tecrübelerin öne çıktığı doğal karar verme davranışı ile mukayese edildiğinde aşağıdaki hipotezler türetilmiştir:

H1:Doğal karar verme davranışı ile rasyonel karar verme stili arasında negatif ilişki vardır.

H2:Doğal karar verme davranışı ile sezgisel karar verme stili arasında pozitif ilişki vardır.

DKV araştırmalarının öncüsü Klein (1997) "Tanımlama Tabanlı Karar verme (TTKV)/Recognition-Primed Decision (RPD)" adını verdiği modeli özellikle, pilotlar, askeri liderler, itfaiyeciler ve hava kontrolörleri gibi stres altındaki karar vericilerin karar süreçlerini inceleyerek oluşturmuştur. Klein'in yaklaşımında, belirli bir konuda uzmanlaşmış ya da zorlu şartlar altında hareket etme ve karar verme becerisi gelişmiş bireyler için zorlu süreçler herhangi bir sorun teşkil etmemektedir. Çünkü daha önceki süreçlerde elde edilmiş olan tecrübeler, bireyin nitelikli karar verebilmesi konusunda tetikleyici birer unsur olmaktadır. Bireyler karar verme konusunda tecrübe kazandıkça, durumların artan zorluk derecesi karar verme konusunda büyük bir engel teşkil etmemeye başlamaktadır (Gore vd., 2015, s.4).

Tanımlama Tabanlı Karar Verme (TTKV)

TTKV modeli, uzmanların tanıdık durumlarda ve yüksek riskli, yoğun zaman baskısı veya hızlı değişimlerin olduğu stresli koşullar altında karar verme sürecini açıklayan bir karar verme şeklidir. Bu yaklaşımda, kararlar mevcut durum ile daha önce yaşanmış bir durum arasındaki benzerliklerin tanınmasına dayanmaktadır (Klein, 2008, s.459). Tanımlama, karar verilecek durumun zihinsel veri tabanındaki benzer durumlarla eşleştirme sürecidir.

DKV'nin bir modeli olan TTKV'nin diğer karar alma modellerinden ayıran özellikleri arasında (Klein, 1993, s.143-144) en belirgin ayırım TTKV

sürecinde seçeneklerin birbiriyle mukayesesi yerine durum değerlendirmesine odaklanması, deneyimlerin nasıl kullanıldığını açıklaması, en iyi seçenek yerine işe yarayan ilk seçeneği optimize etmeye dayanması sayılır. Model, seçeneklerin güçlü ve zayıf yönlerini analiz etmek yerine, bir eylem sürecinin zihinsel simülasyonlarını uygulayarak bir seçeneği değerlendirdiğini iddia eder. Dolayısıyla hızlıca işleyen zihinsel süreçte tecrübe ve zaman DKV davranışının en temel iki özelliğini oluşturmaktadır. Li, Baker, Grabowski, ve Rebok (2001, s.58) 14 yıllık kazaları incelemeleri sonucunda, %38'inin pilot hatası kaynaklı olduğunu, yaş ve uçuş süresi deneyimi arttıkça pilot hatasının azaldığını tespit etmişlerdir. Teori ve görgül bulgular ışığında, pilotların DKV süreçlerinde bu iki faktöre göre farklılaşacağı çıkarımından aşağıdaki hipotezler türetilmiştir.

H3: Pilotlar zaman baskısı altında DKV davranışı sergileme eğilimdedirler.

H4: Pilotların karar verme davranışları tecrübelerine (uçuş saatlerine) göre farklılık göstermektedir.

Pilot Karar Verme Sürecinde FOR-DEC ve CRM

Havacılık sektöründe pilotların nasıl karar verdiği sorusuna farklı özel tanımlamalar geliştirilmiştir (Hörman, 1994). Bu tanımlamalardan FORDEC ve CRM araştırma bulgularında pilotların karar süreçlerinde etkili olan kavramlardır. Alman havayolları tarafından geliştirilen ve karar verme modeli olarak da değerlendirilen FOR-DEC "EU/EASA/JAR NOTECHS Behaviour Marker CRM Skills" ölçüm sistemi tarafından kullanılan modeldir (Hörmann, 1994, s.3). Terimin açılımı Facts (Gerçekler), Options (Seçenekler), Risks (Riskler) ile Decision (Karar), Execution (Yürütme) ve Control (Kontrol) şeklinde belirlenmiştir. Bu geliştirilen kavramın içerisinde "R" harfi ile "D" harfi arasındaki kısa zaman aralığı, pilotun durması ve gerekli olan herhangi bir şeyin eksik olup olmadığını ve mevcut tüm bilgilerin dikkate alınıp alınmadığını kontrol etmesi adına eklenmiştir (Soll vd., 2016, s.103). Ayrıca, askeri personel ve çeşitli acil müdahale ekipleri tarafından uygulanmıştır. Alman nükleer enerji santrallerinde, istisnai durumlarda FOR-DEC aşamalarının takibi zorunlu tutulmuştur (Hörmann, 1994, s.3).

Pilot karar süreçlerin bir diğer kavram Uçuş Ekibi Kaynak Yönetimi CRM/ (crew resource management)dir. Teknolojinin ortaya koyabileceği tüm gelişmiş ürünlere karşın, söz konusu ürünlerin kullanımı ve gereken uçuş emniyetinin sağlanması her koşulda insan gücüne, insan pratiğine ve insan tecrübesine ihtiyaç duyulmaktadır. Buna göre CRM, tüm elde var olan ya da erişilebilir kaynakları (bilgi, donanım, insan gücü, zaman) kullanarak emniyetli ve etkili bir uçuş operasyonu yönetme süreci olarak tanımlanmaktadır (Wiener, Kanki, Helmreich, 1993, s.7).

Yöntem

Araştırmada karma yöntem desenlerinden eşzamanlı iç içe geçmiş tasarım kullanıldığından nitel ve nicel basamaklar bu bölümde ayrı ayrı açıklanmıştır. Araştırmanın yürütülebilmesi için gerekli etik kurul izni alınmıştır.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmanın amacı, pilotların karar verme davranışını DKV süreçleriyle anlamak ve yazında tanımlı diğer karar süreçleriyle ilişkisini açıklamaktır. Karar verme davranışı yazında hakim olan rasyonel seçim süreçlerinin zaman baskısı altında ve hayati sonuçlar içeren kararlarda kullanılmadığına, bunun yerine DKV süreçlerinin kullanıldığını gösteren birçok görgül araştırma vardır (Kaempf & Klein, 2017, s.223; Klein, 2000; Harris, 2017). Araştırmanın pilot karar verme davranışlarını DKV süreciyle anlaşılması ve karar verme stilleriyle ilişkisini ortaya koyması ve ulusal alanda yapılan ilk çalışma olması nedeniyle yazındaki boşluğu doldurması, uygulayıcılara ve eğitimcilere de önemli ipuçları vermesi açısından önemlidir.

Araştırma Soruları

Araştırmada anlaşılması ve açıklanması hedeflenen sorular aşağıdadır.

- i. Pilotların zaman baskısı altında karar verme davranışları nasıldır? Kararların dayanak noktası tecrübeler midir? Yazılı prosedürler mi?
- ii. Pilotların karşılaştıkları problem durumu nasıldır?
- iii. Karar durumundaki çevresel faktörlerin durumu değişken midir durağan mı?
- iv. Karar süreçlerinde stres kaynakları nelerdir?
- v. Karar verirken göz önünde bulundurulmuş faktörler nelerdir?
- vi. Pilotların doğru veya yanlış karar verdiğine dair algıları nedir?
- vii. Pilotların zaman baskısı altında karar alma eğilimleri olay anında uçuş sürelerine değişmekte midir?
- viii. Pilotların zaman baskısı altında doğal karar verme eğilimleri ne düzeydedir?

Araştırma Deseni

Araştırmada karma yöntem desenlerinden “eşzamanlı iç içe geçmiş” tasarım deseni kullanılmıştır. Bu desende nicel ve nitel veriler aynı zamanda toplanır; nicel ya da nitel veriye ağırlık verilir (Cresswell, 2003, s.206-211). Bu araştırma deseninin temel amacı nitel araştırma ile pilotların karar verme davranışlarını derinlemesine sorgulayarak süreci anlamak, nicel araştırma ile yazında belirtilen doğal karar verme davranışına sahip olup olmadıklarını ve hangi karar stilleri ile ilişkili olduğunu açıklamaktır (Creswell ve Tashakkori, 2007, s. 56). Bu çalışmanın hedeflerine en uygun olan yöntemin eş zamanlı iç içe geçmiş yöntem olduğu düşünülmüştür. Eş

zamanlı iç içe geçmiş desende verilerin baskınlığına bağlı olarak nitel ya da nicel veriler daha baskındır (Creswell, 2003). Bu araştırmada da pilotların karar stillerini ortaya koyan nitel veriler nicel verilere baskın olduğundan eş zamanlı iç içe geçmiş tasarım kullanılmıştır.

Çalışma Grubu, Evren ve Örneklem

Nitel verilerin elde edildiği çalışma grubunu İstanbul'da ikamet eden ve uluslararası uçuş gerçekleştiren havayollarındaki, birinci ve ikinci kaptan konumundaki 12 pilot oluşturmaktadır. Nitel araştırmada bulunan katılımcılar amaçlı örnekleme metodu ile belirlenmiştir.

Nicel verilerin örnekleme grubunu ise İstanbul'da 3 farklı havayolu şirketinde çalışan 223 pilot oluşturmaktadır. Araştırmanın örnekleme yönteminde basit seçkisiz örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Anket 08 Ağustos-15 Ekim 2019 tarihleri arasında İstanbul'da bulunan üç havayolu şirketinin kadrolarında bulunan toplam 6745 pilottan 785 pilota gönderilmiştir. Geri dönüş yapılan 232 anketten (geri dönüş oranı %30) 9'u eksik ve hatalı veriler içermesi nedeniyle elendikten sonra 223 anketin verileri analize dâhil edilmiştir.

1.1. Görüşme Soruları ve Ölçme Araçları

Pilotların karar davranışlarının alanyazında belirtilen hangi süreçlere (RKV ve/veya DKV) daha yakın olduğunu, bilgi, stres ve diğer faktörlerden nasıl etkilendiğini anlamak amacıyla aşağıdaki yarı yapılandırılmış sorular yöneltilmiştir.

- i. Pilotluğunuz süresince yaşadığınız acil bir durumu anlatınız.
- ii. Karar durumu daha önce karşılaştığınız bir durum muydu? İlk kez karşılaştığınız bir durum muydu?
- iii. Karar noktalarının neler olduğunu açıklayınız.
- iv. Kararı nasıl verdiğinizi açıklayınız.
- v. Kararınızı verirken strese sebep olan durumlar nelerdi?
- vi. Kararınızı verirken sahip olduğunuz bilgi durumunuzu açıklayınız. Gerektiğinden fazla mıydı, az mıydı?
- vii. Kararınızı verirken göz önünde bulundurduğunuz faktörleri açıklayınız.
- viii. Doğru karar verdiğinizi düşünüyor musunuz? Evet veya hayırsa nedeni nedir?

Nicel veriler, Sundu ve Yaşar (2020) tarafından geliştirilen, tek boyutlu ve altı maddeli Doğal Karar Verme ölçeği ve Scott ve Bruce (1995) tarafından geliştirilen Taşdelen (2002) tarafından Türkçe'ye uyarlanan beş boyutlu ve 25 maddeli Karar Verme Stilleri ölçeği ile elde edilmiştir. Ölçeklere ait güvenilirlik değerleri Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1 DKV ve KVS puanları ve güvenilirlik değerleri

Karar Verme Stili	Ortalama	SS	Cronbach's Alpha
Doğal karar verme	3,02	3,2	0,771
Rasyonel karar verme	1,68	2,2	0,713
Sezgisel karar verme	3,10	3,7	0,813
Bağımlı karar verme	2,30	2,3	0,758
Kaçınan karar verme	4,04	3,1	0,847
Kendiliğinden karar verme	3,68	2,8	0,708

Bulgular

Araştırma desenine uygun olarak bulgular, pilotlarla yapılan görüşmelerin içerik analizi ile elde edilen nitel bulgular ve ölçeklerin analizi ile elde edilen nicel bulgular olarak iki kısımda aktarılmıştır.

Nitel Bulgular

Görüşmelerin analizi Nvivo11 programıyla yapılmıştır. Görüşmelerin detaylarının ortaya çıkarılması amacıyla pilotlar tarafından sıkça tekrarlanan kelime ve cümleler kod olarak kaydedilmiş, bu kodların belli kavramları tanımladıkları görülerek, kavramlar oluşturulmuş son olarak kavramlardan da temalara ulaşılmıştır. Araştırmada ulaşılan temalar ve bu temalara ait kavramlar Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2 Temalar ve kavramlar

S.No.	TEMA	KAVRAMLAR
1.	Bilgi Kaynağı	Tecrübe - Prosedürler
2.	Kararı Etkileyen Faktörler	Takım Onayı
		Talimatlara uyma baskısı
		Riski Kabullenme derecesi
		Sonuçların ölümcül olması
3.	Doğru Karar ve Kriteri	Çevresel ve teknik faktörler
		Zihin yapısı
		Tecrübe
4.	Karar Durumunun Yapısı	Bilgi seviyesi
		Yapılandırılmış Durum
5.	Kararın nasıl verildiği	Yapılandırılmamış Durum
		Sezgisel
6.	Stres Kaynakları	Takım Halinde
		Analitik
		Karar vericiden kaynaklı
		Çevresel faktörler
		Karara ait özellikler

Tema 1: Bilgi Kaynağı

Araştırma grubunu oluşturan pilotların karar süreçlerinde başvurdukları bilgi kaynaklarına ilişkin verdikleri cevaplarda yapılan kodlama neticesinde Tablo 3’de sunulan kodlar tespit edilmiştir. Bu kodlar iki ana kategori altında toplanmıştır. Bunlar; daha önce yaşanmış ve eğitimi yapılmış olaylar “tecrübe”, süreçlerin nasıl olması gerektiğini gösteren yazılı kurallar ise “prosedür” kavramları olarak adlandırılmıştır. Bu kavramlardan oluşan tema bilgi kaynağı olarak adlandırılmıştır.

Tablo 3 Bilgi kaynağı temasına ilişkin kavram ve kodlar

TEMA	KAVRAM	KODLAR	Kaynak Görüşmeci
Bilgi Kaynağı	Tecrübe	Deneyim	P1,P2,P3,P4,P5,P6,P7,P8,P9,P10,P11,P12
		Alıştırma	P1,P11, P12
		Yaşanmışlık	P6,P7,P8,P10
		Simulator	P1,P11,P12
	Prosedürler	FOR-DEC	P9,P10,P11
		Checklist	P1,P7,P9
		Kitaba	P3,P5,P6,P7,P8,P10, P11,P12
		Şirket kuralları	P9,P10

(P2)“... bunca yıllık tecrübelerimden deneyimlediğim..... tecrübelerime dayanan hissiyatım önemliydi.... daha öncesinde bunu tecrübe etmemiştim... bu olayda bilgidен çok tecrübe ve durumsal farkındalık yüksekti...”

(P9) “ ... gerekli *non-normal checklist* icra edilerek uçuşa devam edilmişti.... daha önce *tecrübe ettiğim* bir durum değildi... uzun yıllardır yaptığım meslek hayatım boyunca *ilk defa deneyimlediğim* bir olaydı.... şirket karar süreci olan *FORDEC prosedürüne* göre *acil durum checklist* doğrultusunda alınan kararlardır.... şirket *karar verme prosedürü* ve CRM gereklilikleri doğrultusunda etkili bir iş birliği sağlanmıştı...”

Tema 2: Kararı Etkileyen Faktörler

Kararı etkileyen faktörlere ilişkin verilen cevapların analizinde yapılan kodlama neticesinde Tablo 4’te sunulan kodlar tespit edilmiştir. Bu kodlar beş ana kategori altında toplanmıştır. Bunlar; takım onayı, talimatlara uyma baskısı, riski kabullenme derecesi, sonuçların ölümcül olması, çevresel ve teknik faktörler olarak adlandırılmıştır.

Tablo 4 Kararı etkileyen faktörler temasına ilişkin kavram ve kodlar

Tema	Kavramlar	Kodlar	Kaynak Görüşmeci
	Takım Onayı	Hem fikir olma	P1,P3,P7
		CRM (Kabin amiri-ATC-OCC-FO-SKP)	P1,P2,P3,P5,P6,P7,P8,P9,P10,P11,P12
		İletişim	P1,P2,P10,P11,P12

Kararı etkileyen faktörler		Ekip	P1,P2,P3,P6,P7,P10,P11, P12
	Talimatlara uyma baskısı	Kitaba uygun çalışma zorunluluğu	P1,P3,P10,P12
		Durumu şirkete rapor etmek	P10,P12
	Riskli Kabullemeye derecesi	Risk	P1,P3,P4,P5,P8,P9
		İhtimaller	P1,P4,P5,P6,P7,
	Sonuçların ölümcül olması	Yüksek riskli durumlar (ölüm ve çarpışma)	P1,P5,P6,P8,
	Çevresel ve teknik faktörler	İnilecek meydanın durumu	P3,P4,P6,P9,P11
		Meteoroloji \ hava durumu	P1,P4,P6,P8,P9,P11,
		Yakıt durumu	P1,P3,P6,P8,,P11,P12,P12
		Göstergeler, Teknik aksaklıklar	P1,P3,P5,P9,P11

(P5) "... İnişe gelirken, son yaklaşma esnasında gaz kolumun devre dışı kalması ve pist içinde henüz inmiş bir uçak varken yaklaştırmaya devam edip inişi gerçekleştirmem... İhtimalleri değerlendirdim... Yapacağım uygulama neticesinde, yaşanacak olumsuzluklardan doğabilecek sonuçlardan minimum derecede etkilenerek şekilde karar vermeye çalıştım...Riskleri gözden geçirdim... Kararı verirken istişare yapmak ve CRM bu noktada çok önemli... Pas geçmeyip inişe devam edilmesi esnasında pist içinde uçak olması ve pisti terk etmemesi neticesinde çarpışma riskinin olması... En basta can güvenliği ve uçağın emniyetli bir şekilde inmesi önemli bir faktördü benim için... Verdiğim karar sonunda **negatif durumlardan minimumda etkilenip** biran önce emniyetli bir şekilde inmektir... Aynı anda birçok opsiyon düşünüyorsun, seçenekleri azaltırken **risk ve emniyet on plana çıkıyor...**"

(P6) "...Ölüm riski taşıdığımı beyan etti... CPH hava koşullarını inceledim. Fakat o anda uçağın **max landing weight** in çok üzerinde olduğu, CPH meydanındaki hava ve pist şartlarından göz önüne alındığında daha **büyük sorunlar olabileceğini fark ettim...**OCC ye bu durumu ilettim...OCC ise CPH meydanına inmesinin daha uygun olduğu konusunda ısrar etti ... CPH hava durumu çok yağışlı (**hard landing** olma ihtimali yüksek)...CPH pisti çok kısa ...CPH inildiğinde ağırlık çok olduğu için **fren sıcaklıkları artacak ve frenlerin soğuması için yerde beklemek zorunda kalacaktık...** Uçağın CPH meydanında **hard-landing ten dolayı ground olması söz konusu...** OCC'nin baskısına rağmen... ve vereceğim karar sonrasında birçok sorun yasama ihtimalleri üzerimde ciddi stres ve baskı oluşturuyordu... Hem ekip arkadaşlarımın bana iletmiş olduğu... CRM bu arada en önemli noktalardan biriydi. **Kabin ve kokpit ekibiyle CRM pozitifti ancak OCC ile negatifti...** İnebileceğim meydanlardaki hava

şartları ve havalimanındaki donanımlar....Kararımın sonucunda yaşayabileceğim durumlar."

Tema 3: Doğru Karar ve Kriteri

Doğru karar ve kriterine ilişkin verilen cevapların analizinde Tablo 5'de sunulan kodlar tespit edilmiştir. Bu kodlar üç ana kategori altında toplanmıştır. Bunlar; zihin yapısı, tecrübe, bilgi seviyesi olarak adlandırılmıştır. Bu kavramlardan ise doğru karar ve kriteri teması elde edilmiştir.

Tablo 5 Pilotların doğru karar ve kriteri temasına ilişkin kavram ve kodlar

Temalar	Kavramlar	Kodlar	Kaynak görüşmeci
Doğru Karar ve Kriteri	Zihin yapısı	Yorgunluk-Uykusuzluk	P1,P3,P8,P11,
		Brifingde zihinsel hazırlık	P11,
		Simülatörde olayı deneyimleme	P1.P12
	Tecrübe	Simulator	P1,P12
		Deneyim	P1,P2,P3,P4,P5,P6,P7,P8,P10,P11
	Bilgi seviyesi	Genel Bilgi (Prosedür bilgisi)	P1,P2,P3,P4,P5,P6,P7,P8,P9,P11,P12
		Şirket kuralları bilgisi-Fordec)	P1,P5,P7,P9,P11
		Anlık Bilgi	P1,P2,P6,P7,P8,

(P3) "...Gece uçuşu olduğu için **yorgunlukta hakimdi** ...Prosedür gereği pas geçtik...Karar verirken ki **bilgi durumum iyiydi**. Çünkü **prosedürü uyguladım...** **bilgi ve tecrübeme güvenerek kararımı vermiştim...** **yorgundum uzun bir mesai yapmıştım"**

(P8) "... **Yazılı prosedürü düşündük ancak yorgunluk daha baskındı. Uykusuz ve yorgun hissediyorduk kokpit ekibi olarak... Yazılı prosedür pas geçmemizi öneriyordu ancak yorgunluktan dolayı risk alıp inmeye karar verdik...** **Ben her ne kadar uykusuz ve yorgun olsam da kokpitteki diğer pilot bana engel olup prosedürü uygulamalıydı...O da sanırım benim tecrübeme güvendi.."**

Tema 4: Karar Durumunun Yapısı

Karar durumunun yapısına ilişkin verilen cevapların analizi neticesinde Tablo 6'da sunulan kodlar tespit edilmiştir. Bu kodlar iki ana kategori altında toplanmıştır: yapılandırılmış durum ve yapılandırılmamış durum.

Tablo 6 Pilotların karar durumunun yapısı temasına ilişkin kavram ve kodlar

Temalar	Kavramlar	Kodlar	Kaynak görüşmeci
---------	-----------	--------	------------------

Karar Durumunun Yapısı	Yapılandırılmış Durum	Duruma hazırlıklı olma	P11
		Daha önce tecrübe edilmiş	P1,P8,P12
	Yapılandırılmamış Durum	Duruma hazırlıksız olma İlk kez	P2,P3,P4,P5,P6,P7,P9

(P9) "... Daha önce **tecrübe ettiğim bir durum değildi**. Uzun yıllardır yaptığım meslek hayatım boyunca **ilk defa** deneyimlediğim bir olaydı. ..."

(P12) "... olay **ilk defa** başımıza gelse bile simülâtörde defalarca bu **durumun alıştırmasını** yapmıştık... Bu durumu **ilk defa** deneyimliyor olmakta üzerimde stres oluşturmuştu..."

Tema 5: Kararın Nasıl Verildiği

Kararın nasıl verildiğine ilişkin sorularda alınan cevapların analizinde Tablo 7'de sunulan kodlar tespit edilmiştir. Bu kodlar üç ana kategori altında toplanmıştır. Bunlar; sezgisel, takım halinde, analitik olarak adlandırılmıştır. Bu kavramlardan ise kararın nasıl verildiği teması elde edilmiştir.

Tablo 7 Kararlarını nasıl verildiği temasına ilişkin kavram ve kodlar

Temalar	Kavramlar	Kodlar	Kaynak görüşmeci
Kararın nasıl verildiği	Sezgisel	Hissetmek	P1,P2,P3,P4,P5,P7,P8,P10
		İçgüdüsel	P2,P4,P5,P7
		Tecrübe	P1,P2,P3,P4,P5,P6,P7,P
	Takım Halinde	İkinci pilot (FO)	P1,P2,P3,P8,P10
		SKP (Sorumlu Kaptan Pilot)	P6,P7,P8,P11
		Kabin Ekibi	P2,P6,P9,P11
		ATC	P8
		OCC	P6,P9
		CRM	P5,P7,P8
		Ekip	P1,P2,P3,P6,P10
	Analitik	FOR-DEC	P1,P5,P7,P11
		Prosedürler	P1,P3,P5,P6,P7,P8,P9,P10,P12
		Talimatlar	P10,P12
		Checklist	P1,P3,P7

(P7) "...İçgüdüsel olarak ilk tepkimi verdim an hem kaptan hem ben kafalarımızı aşıyağa eğdik... Büyük bir korku hissettim... İhtimalleri değerlendirdik...Fordec yapmaya başladık ancak kesinlikle bilinçli değil, aniden ve içgüdüsel olarak bu prosedürü uygulamaya başladık... CRM önemliydi. Kaptanla birlikte durum

değerlendirmesi yapmaya başladık... İlk olarak **içgüdüsel bir tepki** verdim... İlk **hissiyatımız** kendimizi korumamızdı... daha önce böyle **bir deneyim tecrübe** etmemiştim... Acil durumlarda kullandığımız **checklisti** uygulamaya başladık.”
 (P3) “... **Hissiyatımdan** emindim ancak **prosedür dışı** bir şey yapmak istemiyordum... **FO** dan hemen **anormal durum Checklisti** yapmasını söylememe rağmen, **checklist** bitirilememişti...Hem **prosedürü** uyguladım. Hem de **hissiyatımda** yanılmadım...Yakıt sorunumuz olduğu için **FO dan anormal checklist** istedim... **prosedürü** uyguladım...**Hissiyatımda** önemliydi... **tecrübeme güvenerek** kararımı vermiştim....**Ekip** arkadaşım ile birlikte bu kararı verdik...”

Tema 6: Stres Kaynakları

Pilotların karar süreçlerindeki stres kaynaklarına ilişkin verdikleri cevaplarda yapılan kodlama neticesinde Tablo 8’de sunulan kodlar tespit edilmiştir. Bu kodlar üç ana kategori altında toplanmıştır. Bunlar; karar vericiden kaynaklı, çevresel faktörler, karara ait özellikler olarak adlandırılmıştır. Bu kavramlardan ise stres kaynakları teması elde edilmiştir.

Tablo 81 Stres kaynakları temasına ilişkin kavram ve kodlar

Temalar	Kavramlar	Kodlar	Kaynak görüşmeci
Stres Kaynakları	Karar vericiden kaynaklı	Yorgunluk-Uykusuzluk	P1,P3,P8,P11
		Tecrübe	P2,P7,P8,P11
		İlk defa deneyimleme	P1,P4,P5,P6,P7,P1
	Çevresel faktörler	Zaman baskısı	P1,P2,P3,P4,P5,P6,P7,P8,P11,P12
		Meteorolojik durumlar	P1,P4,P6,P8,P9,P1
		Teknik durumlar	P1,P3,P4,P5,P8,P9
		CRM	P1,P2,P6,P8,P11
		İşveren baskısı	P10,
	Karara ait özellikler	Birden fazla seçenek	P5,P6,P7,P9
		Risk kabullenme	P1,P5,P6,P8,
		Sonuçların olasılıkları	P1,P5,P6,P11

(P12) “... Fazla **yakıtımızın olmaması** ve buna bağlı olarak **kısıtlı zamanımızın olması** en güçlü **stres** kalemlerinden biriydi. Ayrıca **olağandışı bir olay** yaşıyorduk. Bu durumu **ilk defa deneyimliyor** olmakta üzerimde **stres** oluşturmuştu...”

(P6) “... **OCC'nin baskısı** ve kararlarımızın çelişmesi....**Kısa süre içinde karar verme zorunda olmam**....Uçağın ağırlığı, olum tehlikesi yasayan bir çocuğu acilen indirme zorunluluğu, **hava durumu**...olayı **ilk defa deneyimleme** ve **vereceğim karar sonrasında birçok sorun yasama ihtimalleri** üzerimde ciddi stres ve baskı oluşturuyordu... **CRM** bu arada en önemli noktalardan biriydi. **Kabin ve kokpit ekibiyle CRM pozitif**ti ancak **OCC ile negatif**ti... İnebileceğim

meydanlardaki hava şartları ve havalimanındaki donanımlar...Kararımın sonucunda yasayacağım durumlar..."

Nicel Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde araştırma hedefleri doğrultusunda gerçekleştirilen anket çalışmasının sonucu hipotezler ve tanımlayıcı analizler çerçevesinde değerlendirilmiştir. Doğal Kara Verme Ölçeği ile Karar Verme Stilleri Ölçeği alt boyutları olan karar verme stilleri ortalama puanları Tablo 8'de sunulmuştur. Pilotların en fazla "Kaçınan Karar Verme" stilini tercih ettikleri görülmüştür. DKV puanlarına bakıldığında ortalamanın üzerinde ve RKV puanlarından yüksektir. Bu bulgu "Pilotlar zaman baskısı altında DKV davranışı sergileme eğilimindedirler" hipotezini desteklemektedir.

DKV'nin tecrübe faktörünün göstergesi olan uçuş sürelerine göre farklılık gösterip göstermediğini anlamak için tek yönlü ANOVA testi yapılmıştır. Test sonucuna göre (Tablo 10) anlamlı fark bulunmamıştır ($F(2, 220)=0.055$; $p=0,946$). Bu bulgu dördüncü hipotez olan "Pilotların karar verme davranışları tecrübelerine (uçuş saatlerine) göre farklılık göstermektedir" hipotezini

Karar Verme Stilleri	Ort	s.s	Medyan	Min.	Maks.
Doğal Karar Verme	3,02	3,2	18	11	25
Rasyonel Karar Verme	1,68	2,2	8	5	15
Sezgisel Karar Verme	3,10	3,7	16	6	25
Bağımlı Karar Verme	2,30	2,3	9	4	16
Kaçınan Karar Verme	4,04	3,1	20	10	25
Kendiliğinden Karar Verme	3,68	2,8	19	7	25

desteklememektedir.

Tablo 9 Karar verme stilleri puan ortalamaları

Tablo 10 Uçuş sürelerine göre DKV puanları ve ANOVA tablosu

Uçuş Süreleri	N	X	SS		Kareler toplamı	df	F	sig
0-1000 saat		3,01	2,84	Gruplar arası	0,972	2	0,055	0,946
1001-5000 saat	72	3,00	3,41	Grupiçi	1269,821	220		
5001 ve üzeri saat	121	3,19	3,17	Toplam	1270,793	222		

DKV ile Karar Verme Stilleri arasındaki ilişkiyi görmek için korelasyon analizi yapılmıştır (Tablo 11). Elde edilen bulgular incelendiğinde istatistiksel olarak anlamlı olan koyu vurgulanan ilişkilerin zayıf oldukları görülmektedir. İlişkiler incelendiğinde örneklemin DKV düzeyi ile Sezgisel Karar Verme Stili ($p<0,001$; $r=,269$), Bağımlı Karar Verme Stili ($p<0,050$; $r=,143$) ve Kendiliğinden Karar Verme Stili ($p<0,001$; $r=,282$) arasında istatistiksel olarak anlamlı pozitif yönlü zayıf bir ilişki saptanmıştır. Aynı

zamanda anlamlı olmasa da, DKV ile RKV arasında ilişki ($r=,085$) araştırmanın hipotezini desteklemese de, çok düşük düzeyde olması örneklemin her iki karar stilini uygulamaları kapsamında ipucu vermektedir.

Tablo 11 Karar verme stilleri ile DKV korelasyon tablosu

	RKVS	SKVS	BKVS	KÇKVS	KNKVS	DKV
RKVS	1					
SKVS	-0,131	1				
BKVS	,255**	,156*	1			
KÇKVS	-,248**	,262**	,160*	1		
KNKVS	-,271**	,329**	-0,051	,226**	1	
DKV	0,085	,269**	,143*	0,039	,282**	1

* $p<.05$, ** $p<.01$

Analizler neticesinde hipotezlerin desteklenme durumu Tablo 12’de sunulmuştur. Sonuçlara göre örneklemden alınan verilerde doğal karar verme ile rasyonel karar verme arasında negatif ilişki saptanmazken, tecrübe faktörünün karar verme stilleri üzerinde fark yaratmadığı görülmüştür.

Tablo 12 Hipotezlerin desteklenme durumu

S. No	Hipotezler	Desteklenme Durumu
H1	Doğal karar verme davranışı ile rasyonel karar verme stili arasında negatif ilişki vardır.	Desteklenmedi
H2	Doğal karar verme davranışı ile sezgisel karar verme stili arasında pozitif ilişki vardır.	Desteklendi
H3	Pilotlar zaman baskısı altında DKV davranışı sergileme eğilimindedirler.	Desteklendi
H4	Pilotların karar verme davranışları tecrübelerine (uçuş saatlerine) göre farklılık göstermektedir.	Desteklenmedi

Sonuç

Bu araştırma pilotların karar verme davranışını anlamak için yapılmıştır. Araştırmanın temel amacı, pilotların karar verme davranışını anlamak ve yazında tanımlı karar süreçleriyle ilişkisini açıklamaktır. Karar davranışının anlaşılması amacıyla nitel çalışma, alanyazında pilot karar verme davranışlarına en yakın olduğu tespit edilen DKV davranışının klasik karar verme stilleri ile ilişkilerini açıklamak için nicel çalışma yapılmıştır. Ulusal yazında bu kapsamda yapılan ilk çalışma olması nedeniyle gerek akademi gerekse uygulayıcılara özgün bilgiler sunmaktadır.

Pilotlarla yapılan görüşmelerin içerik analizi neticesinde bilgi kaynağı olarak “tecrübe” ve yazılı kurallar olarak adlandırılabilir “prosedürler”in kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu bulguya diğer bir açıdan bakıldığında, ne

sadece tecrübe ne de sadece prosedürlerin uygulandığını söyleyebiliriz. Tecrübe ve prosedürlerin takip edildiği “hibrit” yaklaşım pilotların bilgi kaynağını oluşturmaktadır. Söylemlerden ayrıca pilotların DKV sürecine uygun olarak karar durumunu daha önce yaşadığı durumla ya da simülatör eğitimlerindeki durumla eşleştirmeye çalıştıkları görülmüştür. Bunun yanında “prosedürler” pilotların kararlarının doğru olup olmadığını görmeleri için birer kaynak ve yasal gereklilik olarak takip ettikleri süreçler oldukları söylenebilir.

Karar sürecinde kararın etkilendiği faktörler incelendiğinde, aynı anda birden fazla noktayla iletişimde oldukları görülmektedir. Birden fazla faktörün bilişsel olarak kısa zamanda değerlendirilmesi ancak zihinsel kısa yollarla mümkün olmaktadır (Kahneman, 2011). Bu bulgu, hızla gelişen durumlarda karar vericinin rasyonel süreçleri takip etmesinin imkânsızlığını göstermektedir. Karar sürecindeki en baskın faktörün ise takım onayı olduğu görülmüştür. Takım onayı kapsamında ekip arkadaşı ile ortak karar alarak hem sorumluluğu paylaşmak hem de uygun CRM becerileriyle hata yapma ihtimallerini düşürmektedirler. Sağlıklı CRM ile alınan kararlar bilgi çeşitliliğinin arttığı durumlardaki kararlardır. Bunun yanında resmi kısıtlar da pilotların kararlarını etkilediği görülmüştür. Pilotlar kararlarını verirken şirket talimatlarını da hızlıca gözden geçirdiklerini ve bu talimatlara uyma ve uymama durumunda alabilecekleri riskleri de beyan etmişlerdir. Pilotların kararlarını etkileyen diğer faktörlerden biri de aldıkları kararın sonuçlarıdır. Bu konu yazında kararın kendisine has özellikleri olarak ifade edilir ve kararı etkileyen bir faktördür (Yaşar, 2016, s.15).

Öte yandan doğal karar verme eğiliminin, pilotlar arasındaki yaygınlığı, bilgi birikimi, tecrübe ve konuya hâkim olma gibi hususların, kaptanların karar verme süreçleri içerisinde etkili olduğu izlenimini yaratmaktadır. Kritik karar aşamalarında, uçak içerisinde, kabin ekibi ve yardımcı pilot bulunmasına karşın, pilotların, kritik kararları kendi başlarına alma eğilimi içerisinde oldukları görülmektedir. Sivil havacılıkta pilotlar, özellikle de uçuşun sağlıklı bir şekilde süre gelmesini engelleyecek unsurlar ile karşılaştıklarında, hızlı ve etkin karar vermek durumundadırlar. Bu nedenledir ki pilotlar, söz konusu kararın alınmasında zaman faktörünü göz önünde bulundurmak sureti ile büyük ölçüde sezgilerine güvenerek hareket etmek durumunda kalmaktadırlar. Bu durum, pilotların karar verme şekillerinin, büyük ölçüde, içerisinde buldukları duruma göre farklılık gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Doğru karar ve kriterinde sorgulanan zihin yapısı kapsamında pilotların sıklıkla ifade ettikleri faktör yorgunlukları ve uykusuzlukları olmuştur. Bu tespitle, zihin yapısının doğru kararı etkilediği (Klein, 2015, s.165) bulgusuyla birleştirildiğinde, pilotların yorgunluklarının ve uykusuzluklarının nedenlerinin ortaya çıkarılması ve giderici tedbirlerin alınması havayolları idarecileri için ele alınması gereken önemli bir alan olduğu görülmektedir.

Karar durumu ise, karşılaşılan durumu tecrübe etme ve çözüm yolunu önceden bilme seviyelerine göre yapılandırılmış ve yapılandırılmamış olarak sınıflandırılmıştır. Alternatifleri düşünmek yerine ilk akla gelen seçeneğin çözüm olup olamayacağına değerlendirilmesi, seçenekler yerine duruma odaklanma, hedefleri gerçekleştirecek optimum ilk akla yatkın seçeneğin uygulamaya konması DKV süreçlerinin bir göstergeleridir. Her iki durumda da ağırlıklı olarak DKV süreçlerini takip ettikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Kararın nasıl verildiği temasına baktığımızda pilotlar kararlarını verirken, sezgisel, analitik ve takım halinde olmak üzere üç kavrama dikkat çekmektedirler. Her ne kadar analitik kararlar bağlamında FOR-DEC değerlendirilse de, pilotlar FOR-DEC uygulamasını bilinçli olarak değil içgüdüsel olarak aldıklarını ifade etmişlerdir. En çok kullandıkları kavram sezgi ve içgüdüdür. Sezginin temeli sorgulandığında tecrübe ile kazanılan "zihinsel hazırlık" kavramının öne çıktığı dikkat çekmektedir.

Stres kaynakları ise; karar vericiden kaynaklı, çevresel faktörler ve karara ait özellikler olarak üç başlık altında toplanmıştır. Karar vericiden kaynaklı kodlar yorgunluk ve uykusuzluk, tecrübe ve ilk defa deneyimleme durumlarından ortaya çıkmaktadır. Pilotlar yorgun ve uykusuz olduklarında kararlarını verirken stres altında olduklarını ve yanlış karar alma endişesi yaşadıklarını dile getirmişlerdir ve durumu daha önce tecrübe etmemiş olma diğer önemli stres nedenidir. Çevresel faktörler kapsamında; donanımla ilgili teknik aksaklıklar, meteoroloji değişkenliği ve bağlı oldukları kuruma hesap verme baskısı öne çıkmıştır. Kararın kendisinden kaynaklı durumlarda kısıtlı zamanda doğru seçeneği bulma çabası, seçeneklerin risklerinin kabullenme durumu, stres kaynağı olmuştur.

Nicel çalışmadaki karar verme puanlarına bakıldığında DKV puanının ortalamasının üzerinde olduğu, karar verme stillerinden ise; kararı en son ana kadar ertelendiği kaçınan karar stili, kararın birdenbire verildiği kendiliğinden karar stili ve sezgisel karar stili öne çıkmaktadır. Öte yandan RKV stili en az tercih edilen stil olması alanyazınla örtüşmektedir. Ayrıca DKV'nin en fazla anlamlı ilişkili olduğu stil ise SKV stilidir. Bu sonuca göre pilotların önsezi ve duygularına güven duyduğu görülmektedir. Bulgularda dikkat çekici bir nokta pilotların en fazla "Kaçınan Karar Verme" stilini tercih ettikleri görülmüştür. Kaçınan stilinin; "Önemli kararlarımı genellikle son dakikada veririm", "Üzerinde düşünmek beni rahatsız ettiği için pek çok kararı ertelerim" ifadelerinden anlaşılacağı üzere, pilotlar kararları için son ana kadar beklemektedirler. Bunu destekleyen bir diğer bulgu "Kendiliğinden Karar Verme" stilinin ikinci sırada tercih edilmiş olmasıdır. Kendiliğinden stilin "Kararlarımı verirken, o anda doğal olan ne ise onu yaparım" , "Kararlarımı, çoğunlukla o anda veririm" gibi ifadelerinden pilotların sona ana bıraktıkları seçimleri birdenbire yaptıklarına işaret etmektedir. Her iki bulgu DKV'nin alanyazında öne sürdüğü kararların rasyonellikten uzaklaştığı söylemeyle örtüşmektedir.

Tecrübe faktörünün DKV ile ilişkili olduğu hipotez kabul edilmemiştir. Jensen (1995) havacılıkta tecrübe tanımında uçuş süresinin tek başına her zaman gösterge olamayacağı, bunun yanında; uçuş çeşitliliği, anlamlı uçuş sayısı, son 6 aydaki uçuş sayısının da önemli olduğunu belirtmektedir. Bu üç faktörün de ölçüme katıldığı çalışmaların yapılmasıyla müteakip araştırmalarda hipotezin tekrar test edilebileceği değerlendirilmiştir.

Bu çalışma sonrasında, konuya paralel olarak gerçekleştirilmesi muhtemel çalışmalar, konunun içeriğinin genişletilerek, pilotların, karar alma sürecindeki eğilimlerini ve yaklaşımlarını irdelemek konusunda, diğer araştırmacılara ve okuyuculara yol gösterecektir. Örnek olaylarla pilotların, spesifik bir olay anındaki karar almaya dayalı tecrübelerinin, düşüncelerinin ve hislerinin, daha geniş çaplı bir araştırma ile değerlendirilmesi, konunun detaylarının netleştirilmesi adına yararlı olacaktır. Ayrıca pilotların karar almaları ile ilgili olarak bu çalışma ve bu çalışmaya paralel araştırmaların içeriklerine ve sonuçlarına odaklı bir anket ölçeği geliştirilmesi düşünülebilir.

Uygulayıcılar için ise en önemli araştırma çıktısı, karar verme davranışının öğrenilebilen ve geliştirilebilen bir davranış olduğundan hareketle, bu yönde eğitimlerin planlanmasıdır. Tecrübeden beslenen sezgiler zaman baskısı altında karar sürecini hızlandıran ve karar kalitesini arttıran en önemli unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Sezgisel süreçlerin normatif karar süreçlerine dâhil edilmesiyle kararın kalitesini artacağı söylenebilir.

Kaynakça

- Agor, W. E. (1986). *The logic of intuitive decision Making*. Quorum Books, Library of Congress No. 86-8119.
- Akca, M. (2020). Havacılık Kazası ve Pilot Hatası Kavramı Üzerine Bir Değerlendirme. *The Journal of Social Science*, 4(7), 251-264.
- ATSB. (2006). *Selected ATSB Occurrences In Which Fatigue May Have Been A Contributing Factor*. ACT: Australian Transport Safety Bureau.
- Baiocco, R., Laghi, F. & D'Alessio, M. (2009). Decision-Making Style Among Adolescents: Relationship with Sensation Seeking and Locus of Control. *Journal of Adolescence*, (32), 963-976
- Baker, S. P., Qiang, Y., Rebok, G. W. & Li, G. (2008). Pilot error in air carrier mishaps: longitudinal trends among 558 reports, 1983-2002. *Aviation, space, and environmental medicine*, 79(1), 2-6
- Batt, R., & O'Hare, D. (2005). Pilot Behaviours in the Face of Adverse Weather: A New Look at an Old Problem. *Aviation, Space, and Environmental Medicine*, 76(6), 552-559.
- Beach, L. R., & Mitchell, T. R. (1978). A contingency model for the selection of decision strategies. *Academy of management review*, 3(3), 439-449.
- Beach, L. & Lipshitz, R. (1993). Why classical decision theory is an

inappropriate standard for evaluating and aiding most human decision making, in *Decision Making in Action: Models and Methods*, G. Klein et al. eds. Ablex Publishing, Norwood, NJ, 21-35.

Cannon-Bowers, J. A., & Salas, E. E. (1998). *Making decisions under stress: Implications for individual and team training* (pp. xxiii-447). American Psychological Association.

Chatoupi, C. (2007). Decision making in physical education: theoretical perspectives. *Studies in Physical Culture & Tourism*, 14(2).

Creswell, J. W., & Tashakkori, A. (2007). Differing perspectives on mixed methods research.

Creswell, J. W. (2003). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches* (2nd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.

Gopal, P. (2000). Analysis of factors leading to pilot error accidents in civil aviation. *Ind J Aerospace Med*, 44(1), 34-38.

Gore, J. E. Et. al (2015). Applications for Naturalistic Decision Making. *Journal of Occupational & Organizational Psychology*, (June 2015), 1-19.

Gick, M. L., & Holyoak, K. J. (1980). Analogical problem solving.

Harris, D. (2017). *Decision Making in Aviation*. Routledge.

Hörmann, H. J. (1994) FOR-DEC - A Prescriptive Model for Aeronautical Decision Making. 21.WEAAP-Conference, Dublin, 28.-31.03.94., 1-7.

Li, G., Baker, S. P., Grabowski, J. G., & Rebok, G. W. (2001). Factors associated with pilot error in aviation crashes. *Aviation, space, and environmental medicine*, 72(1), 52-58.

Kahneman, D. 2011 *Thinking, Fast and Slow*. Penguin Books

Kaempf, G. L., & Klein, G. (2017). 11 Aeronautical Decision Making: The next generation. *Aviation psychology in practice*, 223-229.

Klein, G. A. (1993). A Recognition Primed Decision (RPD) Model of Rapid Decision Making. In "Decision Making in Action" Gary A. Klein, Judith Orasanu, Roberta Calderwood, Caroline E. Zsombok (Eds.). New York: Ablex, 138-147.

Klein, G. (1997). The recognition-primed decision (RPD) model: Looking back, looking forward. *Naturalistic decision making*, 285-292.

Klein, G. (2000). How can we train pilots to make better decisions. *Aircrew training and assessment*, 165-195.

Klein, G. (2008). Naturalistic Decision Making. *Human Factors*, 50(3), 456-460.

Klein, G. (2015). A naturalistic decision making perspective on studying intuitive decision making. *Journal of Applied Research in Memory and Cognition*, 4(3), 164-168.

Lipshitz, R., Klein, G., Orasanu, J., & Salas, E. (2001). Focus article: Taking

stock of naturalistic decision making. *Journal of Behavioral Decision Making*, 14, 331-352.

Noone, J. (2002, September). Concept analysis of decision making. In *Nursing forum* (Vol. 37, No. 3, pp. 21-32). Oxford, UK: Blackwell Publishing Ltd.

NTSB. (1993). *Aircraft Accident Report: In Flight Loss of Control and Subsequent Collision with Terrain, DC-8-61, N814CK, Guantanamo Bay, Cuba*. Washington, DC.

Nutt, P. C. (1976). Models for decision making in organizations and some contextual variables which stipulate optimal use. *Academy of management Review*, 1(2), 84-98.

Nutt, P. C. (1990). Strategic decisions made by top executives and middle managers with data and process dominant styles. *Journal of Management Studies*, 27(2), 173-194.

Polič, M. (2009). Decision making: between rationality and reality. *Interdisciplinary Description of Complex Systems: INDECS*, 7(2), 78-89.

Scott, S. G., & Bruce, R. A. (1995). Decision-making style: The development and assessment of a new measure. *Educational and psychological measurement*, 55(5), 818-831.

Soll, H. et al. (2016). Decision-Making Tools for Aeronautical Teams: FOR-DEC and Beyond. *Aviation Psychology and Applied Human Factors*, 6(2), 101-112.

Sundu, M., ve Yaşar, O. (2020). Doğal Karar Verme Ölçeği (DKVÖ): Kavramsal Tanım ve Ölçek Geliştirme Çalışması. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 21(1), 101-115.

Taşdelen, A. (2001). Öğretmen Adaylarının Bazı Psiko Sosyal Değişkenlere Göre Karar Verme Stilleri. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (10), 40-52

Tekin, Ö. A. ve Ehtiyar, V. R. (2010). Yönetimde Karar Verme: Batı Antalya Bölgesindeki Beş Yıldızlı Otellerde Çalışan Farklı Departman Yöneticilerinin Karar Verme Stilleri Üzerine Bir Araştırma. *Journal of Yasar University*, 20(5), 3394-3414.

Wiener, Earl L., Kanki, Barbara G., Helmreich, Robert L. (1993). *Cockpit resource management*. California: Academic Press, Inc.;

Yaşar, O. (2016). *Davranışsal Karar Verme-Düşünme, Problem Çözme*. Ankara: Detay Yayıncılık.

Yaşar, O. (2019). Yönetici Kararları ve Bilişsel Esnekliği: Yöneticiler Nasıl Karar Alıyor? Nörobilim Ne Diyor? *Electronic Journal of Social Sciences*, 18(71).

Yaşar, O. ve Sundu, M. (2017). Kaotik Ortamlar İçin Karar Verme Model Önerisi: Doğal Karar Verme, 25. *Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi*, Ankara 25-27 Mayıs, 1-15.

[itobiad], 2021, 10 (1): 960-986.

Gelin-Kaynana İlişkilerinin Medyadaki Temsili: Zuhal Topal'la Sofrada Örneği

Representations of Daughter in Law-Mother in Law Relations in the Media: The Case of Zuhal Topal'la Sofrada

Elif BAŞ

Öğr. Gör. Dr., Manisa Celal Bayar Üni., Kırkağaç MYO, Sosyal Hizmet ve Danışmanlık Bölümü

Lect. Dr., Manisa Celal Bayar University, Kirkağaç Vocational School, Department of Social Service and Counseling

ebas1987@gmail.com/ Orcid ID: 0000-0001-7294-5108

Ecem ÇEBİ

Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üni., Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı

Graduate Student, Ankara Hacı Bayram Veli University, Institute of Graduate Programs, Sociology

ecemcebii@gmail.com/ Orcid ID: 0000-0002-4379- 837X

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 06.12.2020
Kabul Tarihi / Accepted : 11.03.2021
Yayın Tarihi / Published : 29.03.2021
Yayın Sezonu : Ocak-Şubat-Mart
Pub Date Season : January-February-March

Atıf/Cite as: Baş, E , Çebi, E . (2021). Gelin-Kaynana İlişkilerinin Medyadaki Temsili: Zuhal Topal'la Sofrada Örneği . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 10 (1) , 960-986 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/60435/836597>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Gelin-Kaynana İlişkilerinin Medyadaki Temsili: Zuhal Topal'la Sofrada Örneği

Öz

Toplumsal cinsiyet rollerinin kültürel ve toplumsal kodlarının en fazla üretildiği alanlardan birini medya oluşturmaktadır. Bu mecra da kitleleri en fazla etkileyen araçların başında da televizyon gelmektedir. Televizyon programlarında egemen cinsiyet kodları söylemsel düzlemde seyircilere aktarılmakta ve kadınlığa ilişkin toplumsal cinsiyet rolleri yeniden üretilmektedir. Bu çalışmada, gelin-kaynana söyleminin medyadaki görünümü arasında yer alan son dönemlerde popüler olan yemek programlarından biri incelenmiştir. Yayınlanan programın sadece bir yemek yarışmasından ibaret olmayıp, kadına atfedilen geleneksel cinsiyet rollerini yeniden ürettiği, egemen ataerkil ideolojiyi pekiştirdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmada, *Zuhal Topal'la Sofrada* programının tesadüfi örneklem yoluyla seçilen beş haftalık bölümlerine yer verilmiştir. Nitel araştırma yöntemine başvurulmuş, programın içeriğinde üretilen söylemler, konuşmalar yazıya aktarılmış ve ele alınan bölümler eleştirel söylem analiziyle çözümlenmiştir. Programda ataerkil söylem ve bu söylem aracılığıyla inşa edilen gelin-kaynana ilişkisine yönelik çözümlenmelerde bulunulmuştur. Çalışmada, gündüz kuşağı programında erkek egemen söylemin üretilmesinde gelinler ile kayınvalideler arasında bir uzlaşının olduğu ve "ideal gelin" olmanın eril normlarla örtüştüğü sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gelin, Kaynana, Televizyon, Temsil, Söylem.

Representations of Daughter in Law-Mother in Law Relations in the Media: The Case of Zuhal Topal'la Sofrada

Abstract

Media constitutes one of the areas where the cultural and social codes of gender roles are produced the most. Television is one of the tools that most affect the masses in this medium. In television programs, dominant gender codes are conveyed to the audience on a discursive platform and gender roles related to femininity are reproduced. In this study, one of the recently popular food programs, which is among the appearances of the mother-in-law discourse in the media, is examined and it is based on the assumption that this program is not just a cooking contest, but that the traditional gender roles attributed to women are reproduced and reinforces the dominant patriarchal ideology.

In the study, the five-week sections of Zuhal Topal and Sofrada program selected through random sampling were included. Using the qualitative

research method, the discourses and speeches produced in the content of the program were written and analyzed with critical discourse analysis. In the program, analyzes were made regarding the patriarchal discourse and the bride-mother-in-law relationship constructed through this discourse. In the study, it was concluded that there is a consensus between brides and mother-in-law in the production of the male-dominated discourse in the daytime program and that being an "ideal bride" coincides with masculine norms.

Keywords: Daughter in Law, Mother in Law, Television, Representation, Discourse.

Giriş

Aileye dışarıdan katılan kadını anlatmak için kullanılan ve *gelen* kelimesiyle bağlantı içindeki "gelin" sözcüğü; toplumsal role, kimliğe ve statüye işaret etmektedir. Toplumsal hayat içinde anlam kazanan ve inşa edilen bu kimlik, kadının toplumsal kimliğinde yaşanan değişimlerden etkilenerek dönem dönem farklı anlamlar kazanmıştır. Bu farklılaşmaya rağmen kayınvalidenin ona attığı anlamlar ve beklentiler güncelliğini korumaya devam etmektedir. Mevcut tek yönlü veya çift yönlü beklenti durumu, gelini ve kayınvalideyi birbirine bağlayarak birbirini çağrıştıran, aralarına tire konulmuş "gelin-kaynana" veya "gelin-kayınvalide" ikili kavram kümesini meydana getirir. Söylemsel açıdan aralarına tire konulan kavramlar birbirlerine zıt durumların ifadesi olarak görülmektedir. Kaynana veya kayınvalide sözcüğünün de gelin karşısındaki konumlanışı, onu olumsuz bir kulvara iter. Oysa "mevcut olan" anlamı taşıyan *kâin* kökünden türeyerek gelişen kayınvalide/kayınanne, oğlunun veya kızının evliliği yoluyla edinilen annelik durumuna işaret ederek nötr veya olumlu bir anlatıyı içerir. Öyleyse pratik boyuttaki bu farklılaşmanın kaynağı nedir? Elbette bu soruyla ulaşmaya çalıştığımız birden fazla yanıt vardır ancak basitçe varmak istediğimiz nokta, kaynana/kayınvalide kimliğinin gelin kimliğine benzer şekilde toplumsal bir inşa olduğunu göstermekten ibarettir. Ayrıca bu durum kaynananın, varlığı itibariyle olumsuz anlamı olmadığını da sergiler. Anlaşıldığı üzere ne kayınvalide ne de gelin kimliği olumsuzluğu, arzu edilmeyen durumları kapsar şekilde kurulmamıştır. Bu duruma bağlı olarak aralarında gelişen ilişki biçiminin çatışma olacağı da tasarıya dahil değildir. Her ne kadar bu iki toplumsal kimlik biçimi, varlıkları itibariyle birbirlerine zıt kavramlar olarak geliştirilmemiş olsa da aralarındaki yakınlığın anne-kız ilişkisi olarak dizayn edilmediği de açıktır. Nitekim anlam itibariyle kayınvalide mevcut, bulunan anneye işaret ederken; gelin, dışarıdan gelen kimse, yabancı ve öteki olarak anlatılmaktadır. Birbirine yabancı olmayı içeren bu birlikteliğin anne-kız ilişkisine dönüşmesi güç, zahmetli ve beklentilerle dolu bir süreç olacaktır. Kan bağıyla kız-anne arasında kurulduğu var sayılan güçlü bağ; kadının evlenip eşinin annesiyle kurduğu bağdan farklı değerlendirilir ve bu bağ uzlaşmanın, dayanışmanın bağıdır aynı zamanda. Gelinin evlendiği günden itibaren kayınvalidesine "anne"

diye seslenmesi bu durumu yaratmaya yetmemektedir. Gelgelelim, kayınvalideyi gelinin annesi olmaya yaklaştıran durum görüş açımız kadar yakın değildir. O, hala geliniyle çatışma içinde olan “kadın” a gönderme yapmaktadır.

Gelin-kaynana tanımlamasının kıyasında dolanırken sorulabilecek bir diğer soru da şudur: Toplumsal yaşamın önemli dinamiklerinden biri kabul edilen aile kurumunun önemli ilişki türü sayılabilecek gelin-kaynana ikiliği, bugün deneyim açısından hala gerilimi ve çatışmayı mı anlatmaktadır? Bu soru, gelin-kaynana iletişimlerinde yaşanan sorunlara dikkat çeken Kaya'nın (2019) ve gelinler ile kayınvalideler arasındaki dinamiğin bir güç çatışması olduğunu belirten Altunsu-Sönmez'in (2019) çalışmalarında “evet” yanıtını bulmaktadır. Bu iki çalışmanın birbirlerine paralel olarak gelin kayınvalide ilişkisinin dinamiğine odaklanarak çatışma boyutunu veya aile içinde güç mücadelesini görünür kılması bir tesadüf değil; aksine, gelin-kaynana arasındaki iletişim bozukluklarını, güç mücadelelerini ve anne-kız olamama nedenlerini gösterme gayretleri, toplumsal yaşamda var olan sorunlu bir alana temas etme çabasını içeren bilinçli girişimlerdir. Bu bağlamda, kadının aile içindeki konumunu yeniden değerlendirmeye açan ve onu derinlemesine inceleyen hem de gelin-kaynana özelindeki ilişkinin görünürlüğünü daha net anlamaya ilişkin veriler sunan çalışmaların artmasına ihtiyaç duyulduğunu belirtmek gerekir. “Gelin-Kaynana İlişkilerinin Medyadaki Temsili: Zuhal Topal'la Sofrada Örneği” isimli çalışma da bu gayrete ilişkindir. Bir diğer ifadeyle bu çalışma, varlığını sürdüren kaynana-gelin söyleminin medyadaki görünürlüğünü anlamayı ve gelin-kaynana ilişkisini net biçimde görmeyi engelleyen veya onu bulanıklaştıran sisi dağıtmayı hedeflemektedir. Bu hedefi gerçekleştirmek için atılan adımlar, çatışmacı söylemleri kapsadığı kadar uzlaşmacı söylemleri de içine alacak şekilde genişletilmiştir. Bu çalışmayla her iki uç söylemi ve durumu literatüre kazandırmak hedeflenmiş ve bu minvalde bir televizyon programı üzerinden söylem analizlerine başvurulmuştur.

Araştırmada bir televizyon programına başvurulmuş olmasının sebebi Lull'un (1980) tabiriyle televizyonun her evde bulunan en yaygın kitle iletişim aracı olmasıdır. Televizyonun kendini diğer medya araçlarından ayıran bu vasfı, onu her kesime ve her duruma temas etme noktasında da önemli bir yere taşır. Bünyesinde barındırdığı programlar ise söylemlere ve/veya göstergelere başvurarak hem toplumsal yaşamı resmetme hem de onu dizayn etme durumuna hizmet etmektedir. Programlar bu önemli rolü üstlenirken semboller ve söylemlere sıkıca tutunur. Nitekim Baudrillard'ın (2015: 40-44; 2018) çözümlerinin sık sık imajlar dünyasına ve simülasyona takılıyor olması, bu meseleyi tartışmaya yönelik bir adım olarak ele alınmalıdır. Baudrillard'ın tartıştığı bir diğer durum ise kişinin televizyon ve benzeri kanalların izleyicisi olarak yaşadığı dünyaya uyum göstermeye başlaması meselesidir. Ancak buradaki uyum kavramının pasif/edilgin bir süreç olmadığını görmek önemlidir. Barker ve Andre'nin (1996: 27) de belirttiği üzere televizyon dizileri, filmleri ve programları

çoğunlukla izleyicilerinin suskunluklarını konuřur¹. Bu yönüyle izleyiciler, kendi konumlarını değerlendirerek kimi zaman karşısında konum alıp kimi zaman ise konumlandırılırlar ve Thompson'ın (2019: 61) işaret ettiği noktaya göre televizyon, gündelik yaşamdan kaçışı sağlayan ve yine gündelik yaşama açılan sapaklar yaratır. Böylesi bir sapağa sürekli kaçışta bulunmak ise toplumsal yaşamdaki görünüşlerle medyadaki birbirine bulaşmasına sebep olur. Özetle toplumsal yaşam televizyonda gösterilenleri tasarlarırken, bir yanda da televizyon tarafından üretilen kavramlar ve düşünüşler toplumsal yaşama karışmaya başlar.

Yukarıdaki paragrafta açıklanan Lull (1980), Barker ve Andre (1996) ve Thompson'ın (2019; 2020) düşüncelerinden yola çıkarak, yapılan programların toplumun yapısıyla uyuşan yönlerinin olduğu görölmektedir ve televizyonun hem gelin-kaynana söylemlerini yeniden üretmede, zaman zaman ise ses çıkarmada hem de var olanı sergilemede önemli bir kaynak konumunda olduğu anlaşılır. Bu durum Türkiye özeline taşındığında; son yıllarda, televizyon programlarının önemli bir payının "gelin-kaynana" kategorisine ayrıldığı fark edilmektedir ve bu nedenle bahsi geçen programların hangi söylemleri, temsilleri barındırdığının sorgulamaya açılmasının gerekli olduğu görölmektedir. Gündüz kuşaðında öne çıkan bu programların tasarısı, kimi zaman gelinin annesinin de programa dahil edilmesiyle oluşturulabilmektedir ancak, merkezde gelin ve kayınvalide yer almaktadır. "Gündüz kuşaðı programlarının ana temasını oluşturan gelin ve kayınvalide neden bu kadar merkezdedir ve onları birbirine bağlayan durumu nasıl açıklayabiliriz?" sorusu hem kültürle hem de medyanın en çok da televizyonların cinsiyetlendirilmiş yapısıyla örtüşür. Bu çalışma da bahsi geçen durumun problem alanını işgal ederek görünürlük kazanan "gelin-kaynana" temasına sahip *Zuhall Topal'la Sofrada* programını incelemeyi amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda çalışma boyunca; "Gelin ve kayınvalide kimdir?", "Aralarındaki ilişki nasıl tanımlanmıştır?" ve "Makro boyutta medyadaki, mikro ölçekte ise programdaki temsilleri nedir?" soruları ekseninde dolaşarak toplumsal cinsiyet kodlarının görünümüne ve buna bağlı olarak inşa edilen "gelin-kaynana" ilişkisine söylem analizi vasıtasıyla açıklamalar getirilmeye çalışılmıştır. Analizlere başlamadan önce; belli konulara açıklık getirilmesinin çalışma açısından tamamlayıcı olduğu düşünölmektedir. Bu noktada çalışmada ilk olarak medyada kadın temsiline yer verilecek ardından kadınlığa eklenen gelinlik statüsüne kısaca değinilecektir. Bulgular kısmı ise kayınvalidenin söylemleri ve gelinin söylemleri üzerinden ilerleyecektir. Araştırmanın en son fakat en temel başlığı ise toplumsal cinsiyete ilişkin kodların anlaşılmasına yöneliktir.

¹J.Radway'in (2009) "Reading the Romance" kitabında da benzer bir şekilde, kadınların romantik edebiyat okumalarının nedeni karakterle etkileşim kurarak memnun olmadıkları durumları o dil üzerinden ortaya koyma isteğine bağlanmıştır. Bu romanlara yönelen kadınlar hayatlarındaki eksik kalmış romantizmi okuyarak tatmin olma gibi bir amaca sahip değildir. Kısacası Radway'in sözünü ettiği kadınlar; romantizmi hayal etmek için değil, kitabı var olan hoşnutsuzluklarını dile getirmek için bir yol olarak kullanırlar.

Medyada kadının temsili

Medya toplumu idealize etmede erkeğin ve kadının konumunun belirlenip, rollerinin üretilmesinde önemli bir güce sahiptir. Televizyon programları, diziler, filmler, haberler aracılığıyla geleneksel kadın imgesinin inşa edilmesinde rol oynayan faktörler arasındadır. Dolayısıyla, kitle iletişim araçlarıyla medyaya yansıyan kadın prototipleri daha çok eril zihniyetin hakimiyetini pekiştiren (Yavuz, 2016), ideal kadınlığa vurgu yapan (Baş, 2019) ve onun nasıl davranması gerektiğine dair söylemler üreten, kadını nesneleştirerek (Taşkaya, 2009) sunan bir profil çizmektedir.

Türkiye'nin televizyon tarihinin ilk yıllarına bakıldığında; kadınlara yönelik hazırlanan programların "nazik hanımlar", "saygıdeğer ev hanımları", "kutsal anneler" söylemleriyle sıkça karşılaşmaktadır (Saktanber, 1995: 216). 1950'li yıllardan itibaren yer alan bu akım 2020'li yıllarda hala geçerliliğini sürdürmektedir. Hazırlanan televizyon programları, diziler, filmler idealize edilen bu kadın tipinin nasıl olması gerektiğini her gün ekranlara yansıtarak izleyicilere sunmaktadır. Yeşilçam filmlerinde yıllarca izlediğimiz sahneler arasında erkeği için bir günde şöhretinden vazgeçen kadınlardan, fiziksel şiddete maruz kaldığı halde erkeğinden vazgeçmeyen kadınlara kadar bu örneklem geniş bir yelpazeyi oluşturmaktadır. Böylece "kadının yeri erkeğinin yanındır" söylemi filmler aracılığıyla Türkiye'de uzun bir süre geniş kitlelere aktarılmıştır. Arslan'ın (2005: 48-49) tanımıyla Cumhuriyet dönemi sonrasında inşa edilen "yeni kadın", çok da yeni olmayan bir söylemle erkekler tarafından kurgulanmıştır. Modernleşmeyi temsil eden kadınlara olumsuz anlamlar atfeden ve onları dışlayan zıtlıklar döngüsünde "yeni kadın" şöyle izah edilir: "Batıya özenen, özgürlüğüne düşkün kadınlardır. Zıttı ise evdeki işlere ve çocuklara yönelik sorumluluklarını yerine getiren, yerli değerleri ve milli ahlâkı benimseyen eğitimli kadınlardan oluşur. Ezcümle Batılı kadın karşısında kurgulanan yeni Türk kadını profili çok da yeni olmayıp geleneksel kodları dışlamayan niteliklerle bezelidir.

Ev kadınlığı imajı çizilirken de benzer söylemlerle karşılaşılır. Hatta kadın çalışsın ya da çalışmasın ideal bir ev kadını ve anne oldukları sürece başarılıdır. Kadının çalışmasının dışında eğer ki kadın, kadınlık vasıflarından uzaklaşmıyorsa bunlara ek olarak modern hayatın getirdiklerine de uyum sağlayabiliyorsa onaylanan kadını temsil edebilmektedir. Türkiye'de de belirli bir kadınlık kimliğinin toplum tarafından kabul edilmesi söz konusudur. Toplumun öngördüğü çizgilerin dışına çıkanlar ise "serbest", "müsait" kadınlar olarak nitelendirilir. Dolayısıyla Türkiye'de kadınlar kendilerine çizilen sınırların dışına çıkmadıkları müddetçe toplum tarafından kabul görürler. Bu çizgileri ve talepleri aşmaya başladıkları anda ise kadınlar toplum tarafından dışlanmayla karşı karşıya kalabilirler (Saktanber, 1995: 220-229).

"Demokratikleşme Sürecinde Kadınlar ve Erkekler" araştırmasında katılımcılara yöneltilen "kadın/erkek nasıl olmalı" sorusuna verilen yanıtlar

değerlendirildiğinde çalışmada elde edilen veriler, yukarıda yazılanlarla paralellik göstermektedir. Kadınların itaatkâr ve fedakâr davranmaları gerektiği düşüncesi erkekler ve kadınlar tarafından kabul edilmektedir, bu konuda bir uzlaşmaya varılmaktadır (Üstün ve Bora, 2008: 47). Bu çalışmaların da gösterdiği gibi, toplumsal yapıda kadınlara yönelik bakış açısı benzer bir minvalde ilerlemekte olup, akademik çalışmalarda da söylemin farklı yollarla yeniden üretildiği ortaya serilmiştir. Hazırlanan televizyon programlarında egemen söylemin kitlelere aktarılan rolü de yadsınmayacak düzeydedir. Bireylere aşılacak istenen ideolojinin sorgulanmadan içselleştirilmesi sağlanmaya çalışılmaktadır. Bir döneme damgasını vuran ekranlarda her gün izlenen izdivaç programlarında da durumun farklı olmadığı çeşitli araştırmalarla ortaya konmuştur (Renkmen, 2016). Özellikle alt ve orta sınıfın ideal kadın profili resmedilirken benzer vurgularla karşılaşılır. Bu niteliklerin dışında kalan makbul olmayan kadınlar ise ötekileştirilme ile karşı karşıya kalabilmektedir. Sınırları ihlal eden bu kadınlara yakıştırılan söylemler onların yaşadıkları çevrede dışlanmalarına da yol açabilir ve bu anlamda çevreleri tarafından farklı bakış açılarına maruz kalabilirler.

Toplumsal bir kimlik inşası bağlamında Gelin Olma(k)

Evlilik, ailelerin çeşitli kuşakları arasındaki devamlılığı sağlayan bir bağ olarak kurulmaktadır (White, 2015). İki birey evlendiğinde, birbiriyle akraba olmaya başlarlar; böylece evlilik bağı akrabaları da birbirine bağlamaktadır. Evlilik sadece cinsel birleşmeden ibaret değildir (Russell, 2013: 91), bireylerin evlilik yoluyla edindikleri çevre ile yeni akrabalık ilişkileri doğar ve bireylerin aile içerisindeki rolleri yeniden tanımlanmaya başlanır. Görünmez olan iki insan artık önem verilmesi gereken bir birliktelik içinde görünür olmaya başlar (Delaney, 2017: 153). 2019 TÜİK verilerine göre Türkiye'de 541 bin 424 çift dünya evine girmiştir. Türkiye Aile Yapısı Araştırması'nın 2011 verileri değerlendirildiğinde geç yaşlarda gerçekleşmesine rağmen Türkiye'de üreme çağına (15-49 yaşları) bulunan kadınların neredeyse tamamı en az bir kere evlenmektedir (Türkiye'de Evlilik Tercihleri, 2015). Nitekim bu verilerin ışığında Türkiye'de evliliğin kabul gördüğünü ve yaygın olduğunu söyleyebiliriz. Her kadının bir gün evlenebileceği düşüncesinin ekranlara taşınması ve televizyon programlarının alt metinlerinde bu düşüncenin işlenmeye çalışılmasına da şaşırılmaması gerekir. Evlilik yolu ile edinilen statüler, genelde aile içi ilişkileri ve özelde de gelin-kaynana damat-kayınpeder, kayınbirader-damat veya gelin-görümce gibi ilişkileri etkilemektedir (Demir ve Nam 2019). Bunlar arasında gelin-kaynana ilişkilerini konu edinen şiirler (Delaney, 2017), reklamlar (Akyol vd., 2019), romanlar (Yakalı Çamoğlu, 2017), atasözleri ve deyimler (Yılmaz ve Sarı, 2015) sosyolojik araştırmalar (Altunsu Sönmez, 2019; Kaya, 2019) mevcuttur.

Gelinin, kocasının hanesine girmesi ve yeni bir ailenin oluşması evliliğin tanımına karşılık gelmekteydi (Duben, 1984: 99). Bu aşamaya gelmeden önce erkeğin annesi başta oğluna sonrasında kendi ailesine "yakışır" bir gelin

aramaya başlar. Erkeğin annesi aile içerisindeki gücünü yitirmek istemez ve aileye dahil olacak genç ve yeni bir kadına oğlunu teslim etmek istemez ayrıca ataerkil değerlerle çevrelenmiş toplumsal yapıda ne olursa olsun erkekler her zaman “analarının oğludur”. Gelinler ise Altunsu-Sönmez’in (2019) belirttiği gibi yeni ve genç olmanın dinamizmi ile ve çoğunlukla da çocuk sahibi özellikle de erkek çocuk sahibi olarak kazandıkları ve eşleri üzerinden elde ettikleri bu gücü daha da pekiştirmek isterler. İki kadının karşılıklı olarak birbirilerine karşı güç mücadelesi vermesinin altında yatan sebebi anlamak için kadınların toplumdaki konumlarına bakmamız gerekmektedir. Kadının konumunu tanımlayan rollerin çoğu evlilikle birlikte başlar (örn. anne, kadın, eş, gelin, komşu gibi); kimi var olan rollerse değişikliğe uğrar. Kimi roller kadını güçlendirirken, kimi evlilikler kadınlar için ezici olabilir (Demir ve Nam, 2019: 72) kimi evliliklerde ise mücadeleciler alanların yaratılması söz konusu olabilir.

Mücadele alanını ortaya çıkaran durum ise ataerkil örüntülerin; kadınlardan istenen yaşam alanlarının ev, eş ve çocuklarla sınırlandırmasını, ev işlerini ve çocuk bakımını kısacası kadının kimliğini ev işleriyle bağlantılı olacak şekilde inşa etmesinden ötürüdür (Bora, 2010: 70). Bu durum yalnızca kadının evlendiği dönemde karşısına çıkan bir durum olmayıp, evlenmeden önceki hanede de sıkça karşı karşıya kaldığı, ürettiği roller arasındadır. Babasına ve erkek kardeşine sağladığı bakım, çocuklarına, eşine ve onun ailesine biçiminde genişleyerek devamlılık göstermektedir. White’ın (2015) belirttiği gibi kadınlar yetiştikleri toplumsal düzende babaları ve erkek kardeşlerinin yönlendirmesiyle uysal, yumuşak ve itaatkar olmayı öğrenirler. Bu onlara gelecekteki kocaları ve kocasının ailesiyle ilişkilerinin temelini oluşturacak bir altyapı hazırlar. Geleneksel ailelerde anne, baba ve çocuklar sadakat ve kendilerini feda etmeyi vurgulayan güçlü duygusal bağlarla bağlıdır. Ataerkil söylemde bir erkeğin sadakati, kendi anne babasına ve çocuklarına karşı iken; kadının sadakati de kocasına ve çocuklarına karşıdır (White, 2015: 67).

Geçmişten beri gelinler ile kayınvalideler arasındaki ilişkinin çatışmalı sürdüğü ve bu ilişkinin çoğunlukla da sorunlu olduğuna yönelik yaygın bir algı bulunmaktadır. Araştırmalarda kayınvalidelerin gelinler üzerinde mutlak yetkiye sahip olmak istedikleri, birçok konuda da gelinlerine müdahalelerde buldukları belirtilmiştir (Pak, 2011; Shih ve Pyke, 2010; Fowler ve Rittenour, 2017; Cotterill, 1994). Bunun yanında gelin ve kayınvalide ilişkisinde olumlu bir iletişimin bulunduğunu ve ilişkilerin sorunsuz devam ettiğini ortaya çıkartan çalışmalar da mevcuttur (Allendorf, 2017; Jeffrey ve Jeffrey, 1996). Türkiye’de gelin olma, evlilik yoluyla sonradan eşinin ailesine katılımı ile gerçekleşen bir akrabalık biçimidir. Gelin, kocasının hanesine hiçbir şeyi olmayan, emeği babasoyu tarafından kullanılan biri olarak girmektedir (White, 2015: 83). Nitekim Türkiye’de ailenin ait olduğu toplumsal sınıf erkeğin toplumsal konumuna göre belirlendiğinden, kadın evlilikle yeni bir kimlik edinmektedir ve edindiği bu kimlik gelin olmaya karşılık gelmektedir. Ancak, kadının evlilik yoluyla dahil olduğu soy grubu içinde gelin olarak kabul görmesi, kayınvalidesine

uyumlu davranmasıyla da yakından ilişkilidir (Kaya, 2019: 185). Gelinin eşine ve eşinin ailesine karşı sorumlulukları açıkça belirlenen hanelerde, bu belirlenim hizmet ve emek üzerinden ifade edilir. Bu bağlamda kayınvalideler gelinleriyle alakalı belirli beklentilere girerler ve gelinlerinden itaatkar, saygılı, sessiz ve mütevazi olmalarını beklerler (White, 2015: 85). Elinden hiçbir iş gelmeyen, gözü yükseklerde olan bir gelin ailelerin beklentilerini karşılamayacaktır (Yakalı Çamoğlu, 2017: 55). Hele ki kayınvalideler gelinler ile aynı evde yaşıyorlarsa, gelinler üzerinde daha fazla söz sahibi olabilmektedirler. Evlenen kadın, yeni girdiği aileye uyum gösterme zorunluluğu duymakta ve özellikle kayınvalidesi tarafından kabul edildiğini hissetmek istemektedir (Kaya, 2019: 193).

Yöntem

Araştırma Modeli

Bu çalışma, Fox Tv kanalında hafta içi her gün yayınlanan *Zuhal Topal'la Sofrada* programının toplumsal cinsiyet rollerini yeniden ürettiği varsayımından hareketle oluşturulmuştur. Programa katılan gelin ve kayınvalidelerin geleneksel kadınlık rollerinin üretilmesinde gömülü olarak bulunan kabullerinin nitel araştırmanın analiz biçimlerinden olan söylem analizi yoluyla açığa çıkarılması amaçlanmıştır. Nitel araştırmaların amacı anlamak ve gerçekliği olduğu gibi tanımlamak olduğu için, çalışmalarda daha çok "ne" ve "nasıl" sorularına odaklanılmaktadır (Kümbetoğlu, 2015: 34). Çalışmada ele alınan konuya farklı açılardan bakabilmek, derinlemesine bilgi edinmek ve bunu kendine özgü yöntemler ve tekniklerle yapabilmeyi sağlamak adına nitel araştırma yöntemine başvurulmuştur.

Nitel araştırma tasarısı çerçevesinde katılımcıların program esnasında kullandıkları ifadeler, toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin ürettikleri söylemler analiz edilmeye çalışılmıştır. Söylem, olayların belirli bir yorumunu üreten anlamalar, metaforlar, temsiller, imajlar, hikayeler ve ifadeler takımına dayanmaktadır. Aynı zamanda söylem, tasvir edilmiş bir olayın, kişinin ya da bir grup insanın belli bir ışık altında belirli bir şekilde resmedilmesine dayanmaktadır (Burr, 2012: 64). Bu noktada analiz edilecek her durum bir metin gibi ele alınıp incelenmiştir. Barthes (2016; 2017: 48), insanın bakışının ve algısının temas ettiği her şeyin bir metin olduğunu söylerken, her şeyin okunabileceğinin de altını çizer. Böylesi geniş bir şey ancak gökyüzüyle tasvir edilebileceğinden, metinleri gökyüzüne benzetir ve bu yolla onların uçsuz bucaksız olduğunu anlatır. Gökyüzü gibi uçsuz bucaksız olan metinde bakılacak yerin sınırını belirlemek, verili gösterge kadar okuyucuya da düşmektedir. Söylem analizinin metni okumayı kolaylaştıran ve sistematik hale getiren yönünün gerekliliğini vurgulamak bu noktada kaçınılmaz olur. Barthes'a göre metin bir gösterilenler yapısı değil, bir göstergeler galaksisidir ve metne yorum ile yaklaşılmalıdır. Ona göre bir metni anlamak onu söylem gibi görmek ve yorumlamak demektir (Sözen, 2017: 32). Bu anlatıya bağlı olarak televizyon programları da bu metinler arasında sayılmaktadır. Söylem analizi ile tüm satır aralarını okumak, boşluklarda asılı kalan ifadeleri, anlamları, düşünceleri ve

anlatıları yakalamanın mümkün olacağı düşünülerek çalışmada söylem analizine başvurulmuştur.

Yukarıda yapılan açıklamaların ışığında, eleştirel söylem analizinin meselenin sosyal boyutuna odaklanan bir yöntem olduğu söylenebilir. Hegemonya, güç ve iktidar ilişkilerinin seçilen dilsel kurgulamalarla birey ve topluma nasıl yansıtıldığı ve bireylerin zihinsel referanslarının nasıl şekillendirildiği bu yöntemde cevabını bulmaktadır (Köse, 2016). Dijk'e göre eleştirel söylem analizi, öncelikle söylemin kendisinden kaynaklanan ya da sonuçlanan eşitsizlik, haksızlık ve güç/iktidarın kötüye kullanılmasının söylemsel boyutlarıyla ilgilenmektedir (Akt. Özer, 2011: 54). Söylem bir meta-eylemdir ve ideoloji, bilgi, diyalog, anlatım, beyan tarzı, müzakere, güç ve gücün mübadelesiyle eyleme dönüşen dil pratiklerine ilişkin süreçlerdir (Sözen, 2014: 21). Bu bağlamda söylem basitçe bir dilbilimsel pratik değildir; o belli bir konuyu ifade eder ve onun hakkındaki bilgiyi inşa eder. Söylemin çözülmesi, sadece dilin ve temsilin anlamı nasıl ürettiğini değil, aynı zamanda temsil, anlam ve iktidar arasındaki ilişkileri, kimlikleri ve öznelliklerin oluşumunu da inceler (Özer, 2011: 49). Kadınların söylemlerinin birbiriyle çatışan evreninde hangi zıt pozisyonlar ve anlamlandırmalar içerisinde kaldıklarını (Elçi, 2012) anlamaya çalışmak adına söylem analizine başvurulmuştur. Aynı zamanda kadınların televizyon programlarında nasıl temsil edildiği, dil aracılığıyla yeniden üretilen egemen toplumsal cinsiyet rollerinin medyada nasıl normalleştirildiği, ev işlerinin kadınların nasıl ayrılmaz bir parçası olduğu ve bunların nasıl iç içe kullanıldığını örneklem dahilinde seçilen televizyon programı üzerinden okunmaya çalışılmıştır.

2018 yılında yayınlanmaya başlanan programın 26-30 Ağustos 2019, 6-10 Nisan 2020, 18-22 Mayıs 2020, 13-17 Ocak 2020 ve 2-6 Mart 2020 tarihlerini kapsayan 5 haftalık yayını örnekleme dahil edilmiştir. Televizyon programının 25 bölümünde 25 gelin ya da gelin adayı ile 25 kayınvalide ya da kayınvalide adayı olmak üzere toplamda 50 yarışmacının söylemleri analiz edilmiştir. Katılımcılara dair demografik veriler çalışmanın sonunda yer alan Tablo 9'da gösterilmiştir. Verilerin toplanması aşamasında rastlantısal olarak seçilen 5 haftalık bölüm baştan sona izlenmiştir. YouTube'da yüklü olan bölümlerin süresi reklamlar dahil edilmediğinde yaklaşık olarak 50 saate karşılık gelmektedir. Bu programlar izlenerek araştırmanın amacına uygun bir şekilde kayınvalideler ve gelinler tarafından ideal gelin olmanın gerektirdiklerine dair üretilen söylemlere odaklanılmıştır. Söylemler, insanlar arasındaki sosyal ilişkileri inşa etmeye yardım ederler (Sözen, 2017: 37). Söylemlerin toplumsal ilişkileri üreten temel alanlardan biri de toplumsal cinsiyet rollerini kapsamaktadır. Televizyon programlarıyla üretilen bu söylemler toplumsal cinsiyet rollerine sıkıca tutunarak cinsiyet rollerinin pekiştirilmesine yol açmakta etkili bir güce sahiptir. Bu noktadan hareketle ve çalışmanın amacı doğrultusunda gelin olmanın ve kayınvalide olmanın cinsiyete bağlı olarak nasıl temsil edildiği ve televizyon programları aracılığıyla kitlelere aktarılma şekli ele

alınmıştır. Çalışmanın bulguları bu eksenle alt başlıklara ayrılmış ve yorumlanmıştır.

Bulgular

Zuhall Topal'la Sofrada isimli yemek programına her hafta beş gelin yarışmacı olarak katılmaktadır. Her gün bir gelin önceden belirlediği menüdeki yemekleri yapmaktadır ve yarışmacı olan diğer gelinlerin kayınvalidelerine sunmaktadır. Kayınvalideler de yapılan yemekleri tadarak birden ona kadar olan puanları kullanarak gelinlerin yemeklerini puanlamaktadırlar. Her haftanın sonunda en yüksek puanı alan gelin ya da gelin adayı 15 bin TL² kazanmaktadır. Programın yayın akışında ilk olarak gelin ve kayınvalideler kendilerini tanıtmakta sonrasında birbirlerine dair görüşlerini ifade etmekte, o güne özel hazırladıkları yemek menüsünü sunucuya anlatmaktadır. Devamında gelin ya da gelin adayı olan katılımcılar yapacakları yemekler için gerekli olan malzemeleri almak için markete gitmektedirler³. Gelinler eve gelinceye kadar kayınvalideler ile Zuhall Topal gelinleri "ekiştirmekte", mutfağa, evliliğe ve aileye dair konular ekseninde sohbet etmektedirler.⁴ Alışverişten dönen yarışmacılar mutfağa geçerek Zuhall Topal'ın talimatıyla 2,5 saatlik zaman diliminde kayınvalidelere sunacakları yemekleri yapmaya başlamaktadırlar.

Sunucu en fazla yarım saat katılımcılarla sohbet etmekte sonrasında evden ayrılmakta ve geriye kalan zaman zarfında "mixer" adı verilen ekranda görünmeyen dış ses aracılığıyla sohbete devam edilmektedir. Verilen süre tamamlandıktan sonra kayınvalideler eve gelerek, gelinler yemeklerini belirli bir sıralamaya göre kayınvalidelere sunmaktadır. Masanın etrafına oturan kayınvalideler yemeklere ilişkin görüşlerini beyan ederek en sonunda da açık oylama sistemine göre yedikleri yemekleri birden ona kadar belirlenen puanlamaya göre notlandırmaktadırlar. Gelin kaynana formatındaki diğer programlardan farklı olarak yarışmaya katılan yarışmacılar sadece kayınvalideleriyle, sunucuyla ya da "mixer" ile konuşmaktadırlar. Böylece kendilerine yöneltilen sorulara yanıt veren yarışmacıların ifadelerinde ataerkil söylemleri ne derecede ürettikleri de anlaşılabilir. Yarışmacıların sürekli konuşması veya konuşturulması genellikle eve ve aileye dair konular hakkındaki görüşlerini öğrenme bakımından fayda sağlamaktadır.

Örnekleme dahil olan bölümlerdeki yarışmacıların söylemleri deşifre edilerek kategorilere ayrılmış, elde edilen verilere eleştirel bir bakış açısıyla

² Programın 2018 yılında yayınlanan ilk sezonunda para ödülü 10 bin TL iken, sonraki sezonlarda para ödülü 15bin TL'ye çıkartılmıştır.

³ Programın 2019 yılı sezonunda sadece evli olan kadınların dışında sözlü ve nişanlı olan kadınlar kayınvalide adayları da yarışmaya katılabilmektedirler. Burada parantez açmak gerekirse yarışmaya katılımcı olarak başvurulduğunda evli olunmasa dahi "evlilik yolunda" adımların atılmasına dikkat çekilmektedir. Bu tanımlamaların dışında kalan sıfatlarla yarışmaya katılmak şimdilik mümkün görünmemektedir.

⁴ Araştırmada hem evli olanlar hem nişanlı ya da evlilik yolunda ilerleyenler için gelin tanımlamasında bulunulmuştur. Bu sebeple gelin adayı ya da nişanlı çiftler ifadesi kullanılmayıp herkes için gelin adlandırması yapılmıştır.

yaklaşmıştır. Katılımcıların kullandıkları cinsiyetçi ve erkek egemen ifadeler eleştirel söylem analizi kullanılarak yorumlanmıştır. Gelin ve kaynanaların kendilerinden bahsederken kullandıkları ifadeler, sunucunun yarışmacılara sorduğu sorular ve vermiş olduğu tepkiler, neden yarışmaya katılmak istedikleri, kazanacakları ödülle neler yapacakları, yarışma esnasında belirtilen cümleler kodlanarak analiz edilmiştir. Programda yer alan cinsiyetçi açıklamaların dışında kalan söylemlere araştırma kapsamında yer verilmeyecektir. Programın formatı dikkate alınarak gelin-kaynana ilişkilerini kapsayan üç temel kategori belirlenmiş bu kategoriler alt başlıklara ayrılarak analiz edilmiştir. Anne kız ilişkisine yapılan vurgu, kayınvalidelere dair söylemler ile gelinlere dair söylemler toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında temel söylem yapıları belirlenerek çözümlenmiştir.

Gelin-kaynana söyleminden anne-kız ilişkisine doğru yaşanan değişim:

Günümüz televizyonunda “gelin-kaynana” ilişkisini konu edinen gündüz kuşağı programları; kadınların ev içi erkeklerden soyutlanmış özgürlük veya dokunulmazlık alanı olarak görülen mutfak ile ilişkilendirilen geleneksel (ataerkil) toplumsal roller sistemine göre kurgulanmaktadır. Bu programların ortak paydası, ‘gelin ve kayınvalide arasındaki rekabet’ durumu olarak görülmektedir ancak son dönemlerde yayınlanan gündüz kuşağı programları, bu genel algının dışına çıkarak tersi bir söylemi üretme yolundadır. Uzun dönemden beri filmler, diziler ve programlar üzerinden sunulan geline eziyet eden “kötü kaynana” veya kimi zaman kayınvalidesinin bakım işlerini üstlenmeyen ve oğluyla arasını açan “kötü gelin” imajının sert görünürlüğü silikleşmektedir. Birbirleriyle her daim mücadele halinde olan ailenin iki kadın üyesi çatışma halinden sıyrılarak anne-kız merkezine yaklaşmaktadır. Her ne kadar “gelin-kaynana” ilişkilerinin sorunlu olduğuna yönelik çeşitli varsayımlar güncelliğini koruyor olsa da *Zuhal Topal’la Sofrada* programını incelemeye açtığımızda, bu ilişkilerin ekranlarda yeni söylemler üretilerek farklı şekilde yansıtıldığına şahit olunmuştur. Aşağıda verilen ifadeler üzerinden gelin ve kaynanaların çatışmalı ilişkilerin esnetildiği sonucuna ulaşılabilir:

Tablo 1: Anne-kız olmaya ilişkin kayınvalidelerin ifadeleri

Söyleyen Kişi	İfade
K4	“Annesinin emaneti, o benim gelinim değil, kızım .”
K18	“Biz çok iyi anlaşıyoruz. Anne-kız bile bizim gibi anlaşamaz.”
K17	“Benim kızım yok dedim. Senin kızım olmanı istiyorum dedim. İlk söylediğim oydu.”
K19	“Anne diyecek tabii ki başka bir şans yok. Çünkü ben seni kızım olarak seviyorum.”

Gelin ve kaynanaların anne kız gibi olduklarını, birbirlerini arkadaşları gibi gördüklerini söylemeleri program boyunca olumlanan nitelikler arasındadır. K18'in söyleminde görüldüğü gibi anne/kızın ötesinde ayrı bir ilişkinin kurulması ve bunun sıklıkla dile getirilmesi, geçmiş dönemlere ait "kaynana-gelin" olumsuz anlatısının reddedilişini resmetmektedir. Bu reddediş çizgisi yolunu birbirini tamamlayan kan bağınyı işaret eden "anne-kız" söylemiyle kesiştirir. Bilindiğı üzere anneler ve kızlar; birbirilerini anlayan, her daim omuz omuza veren ikili ilişkilerin betimi gibidir. Anne kız arasında samimi bir ilişkinin hüküm sürdüğüne yönelik bu bakış yıllar boyunca destek görmüştür. Çünkü kan bağıyla kurulan anne ile kız ilişkisinde taraflar karşı karşıya gel(e)mez, geldiğı takdirde de çeşitli yöntemlerle ortaya çıkan sorunlar çözülür. Nitekim Kağıtçıbaşı'nın (2010) belirttiğı gibi ataerkil aile yapısının hüküm sürdüğü toplumlarda aile ilişkileri sıkı bağlarla dokunmaktadır ve yakın çevreye karşı hissedilen duygusal bağımlılık "ilişkililik kültürü", "karşılıklı bağımlılık" (İmamoğlu, 1987) şeklinde ifade edilmektedir. Evlilik yoluyla kurulan ilişkilerde ise bireylerin kendilerini dahil oldukları ailenin birer üyesi gibi kabul ettirmeleri daha uzun zaman alarak kimi zaman sancılı olabilmektedir. Aynı muhitte büyüyen, birbirlerini tanıyan, "davulun dengi dengine" çaldığı benzer sosyal ve ekonomik sermayelere sahip ailelerin çocuklarını evlendirerek akraba olmaları, "anne-kız" ilişkilerinin daha hızlı oluşmasına yol açabilir. Çünkü "aynılık" kavramı, küçük yaşlardan itibaren inşa edilen gelin kaynana ilişkisindeki temel beklentiyi kayınvalideninkine yaklaştırarak, evlilik nihayetinde "anne-kız" samimiyetine ulaşmalarını sağlayacaktır.

Kayınvalidelere dair söylemler:

Söylemsel düzlemde ilişkilerin daha samimi bir boyuta ulaştığını gelin ve kayınvalideler belirtse de birbirlerine karşı bazı beklentilere sahiptirler. Bu bölümde ilk olarak gelinlerin kayınvalidelere ilişkin söylemlerine, beklentilerine ve itirazlarına yer verilecektir. Sonraki bölümde ise kayınvalidelerin gelinlere yönelik beklentileri üzerinde durulacaktır. Gelinler ve kayınvalideler, söylemsel düzlemde ilişkilerin daha samimi ve açık bir boyuta ulaştığını belirtse de geleneksel kaynana-gelin beklentilerine sahip olmayı bırakmayan söylemleri mevcuttur. Bu söylemlerden başlık altında ilk olarak gelinlerin kayınvalidelere ilişkin söylemlerine, beklentilerine ve itirazlarına yer verilecektir. Sonraki bölümde ise kayınvalidelerin gelinlere yönelik beklentileri üzerinde durulacaktır.

Kamusal yaşamda görünürlüğü az olan kadın için evlilik; çoğu zaman baba evinden çıkmasına, görelilik olarak özgürleşmesine ve kendi düzenini kurmasına hizmet eden bir anlaşma olarak okunabilir. Yeni kurulan aile içinde kadının özerk konumunu giderek güçlü kılan çocuk ise inceleme odağına yerleştirilmesi gereken önemli bir konudur. Her ne kadar aileler, baba otoritesinin bir ürünü olarak görülüyor olsa da "annelik" çocuk için her şeyi dizayn eden ve onun yaşamında egemenliğini kuran önemli bir roldür. Bu konuma erişmek ise kadının en fazla bakımı, en fazla sevgiyi

veren kişi olmasından gelir ve bu konumunu bir başkasına devretmek istemez. Nitekim çocuğuna bakan, onunla ilgilenen ve onu seven en güçlü kadın kendisidir ve bu onu değerli hissettirir. Bu sebeple kadınlar, duygusal bakım işlerinde erkeklerden önde olmak isterler (Hooks, 2020: 59, 89) ve kimi kültürlerde ailedeki diğer kadınlardan da bu yolla ayrılarak güç kazanırlar. Benzer şekilde programda da gelinler ile kayınanaların karşı karşıya kaldıkları konuların başında çocukların bakımı yer almaktadır. Kayınvalidelerin çocuğun bakımı üzerinde fazla müdahaleci bir rol benimsemeleri gelinler tarafından eleştiriye uğramaktadır. Gelin kaynana çatışmasının en önemli nedenleri arasında bu müdahaleci yaklaşımların bulunduğu görülmektedir. Program esnasında gelinlerin herhangi bir yerde çalışıp çalışmadıklarına fazla değinilmeyip bilgi verilmezken; çocukların bakımına ilişkin en ince ayrıntıya kadar yapılanlardan bahsedilmektedir. Çocuğun bakımının anne aracılığıyla gerçekleştirilmesinin dışında, bu rolünün daha da pekiştirilmesine yönelik kayınvalidelerin sürekli uyarılarına maruz kalan gelinlerin bu durumdan rahatsızlık duydukları görülmektedir:

Tablo 2: Gelinlerin Kayınvalidelerinin çocuk bakımı konusundaki ifadeleri

Söyleyen Kişi	İfade
G1	"Çocuğu kendisi yatracakmış, kendisi uyutacakmış. Kendisi doyurup kendisi yıkayacakmış. Ee ben neyim?"
G16	"Yedirdin mi giydirdin mi sanki anne diyorum ben annesiyim daha iyi biliyorum sen tamam sakın ol her şeye bir yorum illa ki... Çocuk konusunda çok takışıyoruz."
G20	"Çocuğuma çok müdahale ediyor, kayınvalidem."

Kayınvalidelerin konuya dahil olmasının yanında G16 ile G20'nin ifadelerinde yer aldığı gibi çocukların "anneleri" olmaları zaten kendilerini onların üzerinde ayrıcalıklı bir statüye yerleştirmeleri için geçerli bir nedendir. Bu durum gelinler tarafından eleştirilmeden normal karşılanmakta; çocuğun bakımından annenin sorumlu olması gerektiği düşüncesi onların söylemlerinde açığa çıkarak ataerkil değerler pekiştirilmeye devam etmektedir. Kadınların ev dışı alanda ücretli emeğe katılması neticesinde büyükanneler, kadın olmalarının bir "getirisi" olarak torun bakımında aktif rol almaya başlamışlardır. Türkiye'de yapılan çalışmalara göre kadınların %31.3'ünün çocuklarına kendi anneleri veya kayınvalideleri bakmaktadır (Gönüllü ve İçli, 2001: 94). Verilerden anlaşıldığı üzere çocuk bakımında geleneksel yollara başvurulmakta, bu durum beraberinde büyükannelerin çocuğa ilişkin kararlarda söz sahibi olmasına da yol açmaktadır. Kadınların toplumda temel görevlerinin

çocuklarının bakımını sağlaması düşüncesi beraberinde kadınları ev içi yaşama daha da bağımlı kılmaktadır. Böylece hem gelinler hem de kayınvalideler çocuğu ilgilendiren konularda karar verebilmekte; hayat tarzlarının benzer olmaması nedeniyle de farklı düşünce yapılarına sahip olup sorun yaşayabilmektedirler. Gelinler de kayınvalidelerin baskıcı tutumundan rahatsız olduklarını bildirip, çocuğu ilgilendiren konularda kendilerinin sorumlu olmaları gerektiğinin altını çizmektedirler. Bu söylemin dışında çocukların babalarıyla sınırlı ilişkiler kurdukları sonucuna da varılabilir. Programda babaların çocuklarının bakımına yönelik herhangi bir sorumluluk alıp almadıklarına ilişkin ifadeler gelin ve kayınvalidelerin söylemlerinde rastlanılmamıştır. Bu durum doğrudan, çocuğun bakım sorumluluğunun daha çok annede olduğu fikrinin ya da olması gerektiğine yönelik düşüncelerin ataerkil değerlere uygun biçimde tasarlandığını ve ekranlara da buna uygun olarak taşındığını göstermektedir. Yapılan çalışmaların (AÇEV, 2017; Bozok, 2018) ortaya koyduğu üzere Türkiye’de babalar, çocuklarının bakımında kendilerini ikincil bir rolde konumlandırırlar. Bu durum, kadınların işlerinin ev işleri ve çocuk bakımı olarak belirlenmesi ve bu rollerin Türkiye’de kültürel bir değer olarak kabul edilmesi (Kalaycıoğlu ve Tılıç, 2001) ile ilişkilidir ve erkek aynı kültürel değerler içinde bu alandan soyutlanmıştır.

Gelinlerin kayınvalidelerine ilişkin rahatsız oldukları başka bir konu ise onların temizlik takıntılarının bulunmasıdır. Kayınvalidelerin sürekli kendi evlerinde temizlik yapması gelinler tarafından hoş karşılanmamaktadır. Kayınvalidelerin gelinlerinin evini temizleme girişimleri, gelinlerinin “yeterince” temiz olmadığına gönderme yaparak onları “ideal gelin” olma durumundan uzaklaştırmalarına hizmet eder. Bu durum, gelinler açısından kendilerine yöneltile büyük bir tehdittir. Kayınvalidenin ve gelinin temizliğe yönelttiği ilgilerinin bu denli yoğun olması, cinsiyet kodlarına göre kadının zamanının büyük bir bölümünü temizliğe harcamasıyla da yakından ilgilidir. Bora’ya göre (2010: 59) evin dışarının pisliklerinden uzak bir mekan olması, masum ve temiz bir yer olarak tasarlanması, erkeklerin de kamusal alanda konumlanması; kadınların ve çocukların ise bu temiz yerde bırakılmaları, yaşadığımız kültürün en belirleyici ve güçlü örüntülerinden biridir. Ev bu bağlamda “kadınlık kültürünün ve bakım etiğinin” üretildiği bir yer konumundadır. Ayrıca ev işleri toplumsal cinsiyet rolleri açısından erkeklerle kadınlar arasındaki farklılığın altının koyu renkle işaretlendiği bir konuma sahiptir:

Tablo 3: Gelinlerin kayınvalidelere yönelik temizlikle ilgili söylemleri

Söyleyen kişi	İfade
G8	“İş hayatını bıraktığından beri temizlik yapıyor.”
G16	“İlk evlendik başladı temizlik temizlik diye.”
G20	“Aşırı titiz. Temizlik. Ben çok değilim açıkçası. Yani aman da çocuklu ev. Her şey gelir hemen böyle evi göz gezdirir şurda

şu var burda bu var. Şurası pis burası pis. Anne ben çocukluyum yapamıyorum. Yapacaksın, bizde gençtik falan filan.”

G5

“Kayınvalidem muhakkak bir yerde bir şey bulur eve pis der yani... Şöyle bir örnek vereyim mesela klavyeyi çamaşır makinesine attığı olmuştur.”

Kirin kadınlar tarafından temizlenmesi, bu tarz bir hizmetçiliğin kadınlar tarafından içselleştirilmesi ataerkil aile yapısı sebebiyle onur meselesi gibi de algılanmakta ve kadınlar üzerinde kurulmuş bir kontrol mekanizmasına karşılık gelmektedir (Yakalı Çamoğlu, 2017: 70). G5'in eltisinin kayınvalidesi için kurduğu cümle aslında bu durumu çok net bir şekilde gözler önüne sermektedir. “Bütün ömrünü temizliğe adanmış olmasından dolayı rahatsızım”, söylemi ev işlerini hayatının merkezine koyan bir kadının yaşamının özetini oluşturmaktadır. Temizliğe adanan hayatların arkasında görüldüğü üzere kadının kendisini ev işleriyle var etmesi ve benliğini oluşturması, bu konunun onun öznelliğinin inşasında önemli bir yere sahip olmasına karşılık gelmektedir. Gelinlerin söylemlerinin yanında kayınvalidelerin kendilerini anlatırken bilakis temizlikle ilgili düşüncelerini açıklarken kullandıkları ifadeler, durumu daha anlaşılır bir şekilde gözler önüne sermektedir. K8'in “Gece başıma bir iş gelip de iki komşu geldiği zaman o evi öyle görmeyecek...3 günde cam sileceğim yorgan mesela bugün yatıyorum burnuma değişik koku geldi. Daha dün dikmişim nevesimi geri söküyorum, bakıyorlar daha dün bu asılıydı ama kokmadı burnuma diyorum. İlla kokacak.” söylemi ile K20'nin “Napayım elimde değil Zuhul Hanım ölürsem de temiz öleyim... Her şey yerinde olacak böyle.” ifadeleri kayınvalidelerin temizlikle kurdukları yakın ilişkinin rızaya dayalı olarak gerçekleştiğini göstermektedir. Böylece kayınvalidelerin “hijyen takıntısı” gelinlerin söylemlerinde açığa çıkmaktadır. Çünkü kayınvalideler için durum benzer değildir; inşa ettikleri benliklerinde temizlikle ilgili kurdukları ilişki takıntından ziyade “olması gereken”, “normal” bir işleyiş olarak görülmekte ve savunulmaktadır. Nitekim fiziki dünyada var oluşunun sona erdiği ölüm anında bile evinin temizliğini aklından çıkarmayan kayınvalideler benliklerinin oluşumunda ev işlerinden bağımsız bir düşünceyi dahi tahayyül edememektedirler. Bu algı Bora'ya göre (2010: 66) ev işinin kültürel ve tarihsel olarak yaratılmasıyla yakından ilişkilidir.

Gelinlere yönelik söylemler:

Çalışmanın bu bölümünde, programda gelinlerin yapmış oldukları yemekleri tadan kayınvalidelerin yemeklere ilişkin ifadeleri incelemeye alınmıştır. Devamında ise yemek yapmanın dışına çıkılarak program boyunca dolaylı yollardan, alt metinlerle aktarılan kültürel normlarla paralel bir düzlemde ilerleyen kayınvalidelerin zihinlerinde yarattıkları ideal gelin anlatılarına odaklanılmıştır. Kayınvalidelerin gelinleriyle ilgili beklentilerinin karşılanıp karşılanmadığı dilemması hem kendi gelinleri

üzerinden hem de yarışmadaki diğer gelinler üzerinden okunmaya çalışılmıştır.

Program boyunca kayınvalidelerin en fazla üzerinde yorum yaptıkları konu, gelinlerin hazırlamış oldukları menülere ilişkindir. İzlenen programların neredeyse tamamında kayınvalideler yapılan yemekleri “basit” bulmuş, gelinleri kolaya kaçmakla, özensiz yemekler hazırlamakla eleştirmişlerdir. Bir yemeğin sadece çeşitli malzemelerle hazırlanması yetersiz görülmüş, bunun yanında muhakkak el açması bir çeşidin yapılması ya da hazır malzemelerin kullanılmaması ve daha çok zaman harcanarak, emek verilerek yemeklerin yapılması beklenilmiştir. Kayınvalidelerin söylemlerinde bu durum doğrudan, açıkça belirtilmektedir:

Tablo 4: Kayınvalidelerin gelinlerin yemeklerine yönelttiği eleştiriler

Yönelten Kişiler	Yöneltilen Kişi	Yöneltilen İfadeler
K1	G5	“Bu ne yaa hep basit . 17-20 yaşındaki kızların yemeklerini sunuyorlar bizlere.”
K5	G3	“ Beş dakikalık şeyler hepsi... Antin kuntin yemekler.”
K6	G10	“Baklavayı elde açarsa bir o zor. Başka hiçbir şey zor değil .”
K19	G20	“Sonuçta bir el açması hamur yok.”
K24	G21	“Hazır yufka hazır yapmış. Gayet kolaydı .”
K23	G25	“Menü çok hafif . Ağır bir yemeği yok.”

Yemeklerin “basit, hafif” olması ya da “zor” olmaması, kayınvalidelerin ideal gelinlik ölçütleriyle örtüşmemekte ve bu gelinler onların gözünde hiçbir zaman “tam”, “kusursuz” menüler çıkartamayacak bir pozisyondadırlar. Bir böreğin muhakkak el açması olması gerektiğini, bir baklavanın hazır yufkayla yapılmaması gerektiğini de en iyi bilenler kayınvalidelerdir. Yakalı Çamoğlu'nun (2017: 69) belirttiği gibi bir konuyu en iyi bilen olma bir güç kaynağına karşılık gelmektedir. Güç dengesinin yanında bahsedilmesi gereken diğer bir husus ise kadınların ataerkil normları gündelik hayatlarında normalleştirerek görünür kılmaları ve bunlara uygun davranışlar sergilemeleridir. Modern dönemin getirdiği yenilikler; eğitim seviyesinin yükselmesi, istihdama katılan kadın sayısının artması ve teknolojik ilerlemeler, ev işlerinin daha kolay ve çabuk yoldan tamamlanmasına katkıda bulunmuştur. Piyasada hazır, işlenmiş olarak satılan malzemelerle yapılan yemeklerle birlikte bireylerin kendilerine daha fazla zaman ayırmalarına olanak tanınmıştır. Ancak programda teknolojik ilerlemelerin kaydettiği bu yeniliklere direnç gösterilip, bunları reddeden bir bakış açısıyla karşı karşıya kalınmaktadır.

Program boyunca gelinler hazır malzeme kullansa da kullanmasa da eksiksiz menüler çıkartsalar dahi yarışmada birinci olamamaktadırlar. Çünkü kayınvalidelerin diğer gelinlere verdikleri puanlarda gelinlerin hazırlamış oldukları yemeğin önüne geçebilmektedir. Bu açıdan da ikili bir iş birliğine gidilmesi gerekmektedir. Birinciliğe giden yolda yemeklerin yapımına dair program boyunca dile getirilen bir diğer söylem ise gelinlerin yemekleri kayınvalidelerden öğrenmeleri gerekliliğidir. Bu konu her programda sunucu tarafından da özellikle sorulmaktadır. Dolayısıyla eril dünyada kayınvalideler, oğullarına hizmet eden gelinlere yemek yapmayı da öğreten birer öğretmen konumundadırlar; gelinlerde öğretmenlerine saygıda kusur etmemektedirler. Bu durumun K1, K20, K16 ve K4 tarafından ifade edildiği Tablo 5'te sunulmuştur:

Tablo 5: Kayınvalidelerin gelinlere yemek yapmayı öğretmesine ilişkin değerlendirmeler

Söyleyen kişi	İfade
K1	"Burcu, ilk üç yıl güzel yemek yapamadı ama şimdi çok güzel yemek yapıyor, çocuğu doğduktan sonra ve tabii ki de benim de katkılarımdan dolayı... Şu an da çok güzel yapıyor... Öğrenmek mi istemiyordu ilk yıllar kulak asmıyordu...Ben söylene söylene artık."
K20	"Bir el açmasını beceremiyor. Her şeyi güzel yapıyor ama bir el açmasını öğrenememiş."
K16	"Çocuk olana kadar zaten işleri ben öğrettim buna...Gelin olmak kolay mı heralde yapacak...Benim gül gibi oğlumu aldın mecburdu yapacak...Ben de iş yapsam evde bu ne yapacak iş yapmayacak."
K4	"Benim elim neye yatkınsa aynısını benden aldı."

Programda yemek yapmanın ve yemek yapmayı kayınvalideden öğrenmenin yanı sıra özellikle misafirleri karşılama merasimi ve sunum esnasında gelinlerin kayınvalidelere verdikleri yanıtlarda yemek sofrasında uzun uzadıya konuşulan konu başlıkları arasındadır. Nitekim karşılama esnasında gelinlerin misafir olarak gelen kayınvalidelerin ellerini öpmesi, güler yüzlü, candan davranmaları beklenmektedir. Öyle ki program sonunda elini öpmediği ya da kendilerini soğuk karşıladığı gerekçesiyle düşük puan veren kayınvalideler, bu sitemini puanını açıklarken herkese belirtmektedirler. Kayınvalidelere saygının bir göstergesi olarak el öpmenin dışında mesafeli yaklaşıldığında gelinler bu konuda eleştirilmektedir çünkü elin öpülmemesi kabul görmeyen, sorgulanmayan doğrudan yapılması gereken davranışlar arasındadır. Sıcak karşılamanın bir gereği olarak el öpmeyle gelinler kayınvalidelerin bir nevi gücünü ve iktidarını da kabul

Gelin-Kaynana İlişkilerinin Medyadaki Temsili: Zuhal Topal'la Sofrada Örneği

etmiş ve takdirini kazanmış olurlar, böylece idealize edilen gelinliğin kriterlerinden biri daha tamamlanmış olur:

Tablo 6: Kayınvalidelerin karşılanmaya ilişkin değerlendirmeleri

Söyleyen Kişi	İfade
K18	"K17'nin gelini karşılaması hiç güzel değildi... Elimizi öpmeyebilir herkes el öpecek diye bir şey yok ama el sıkabilirdi, bize elini uzayıp. N.H gelinin karşılaması sıfırdı. Benim gelinim herkesin elini tek tek öptü herkese ayrı ayrı sarıldı, bunları yapmayabilir ama elimizi sıkabilirdi."
K24	"Gelin hanım elimizi öptü. Güzel karşıladı bizi. Güler yüzlüydü."
K2	"Karşılama biraz soğuk gibiydi...Candan değildi."

Kayınvalideler karşılamada gösterilen saygının benzerini gelinlerin kendilerini ifade ederken kullandıkları sözcüklerde de görmek istemektedirler. Bu sebeple gelinlerin jest ve mimiklerinin yanında, üslupları da eleştiriye maruz kalmaktadır. Kayınvalidelerin yemeklere dair sordukları sorulara, gelinlerin saygılı bir tavır takınarak cevaplaması beklenmektedir. Aksi takdirde, gelinlerin takındıkları tavır, kullandıkları sözcükler kayınvalideleri rahatsız edip, beklentilerini karşılamıyorsa anında müdahalede bulunmaktadırlar. Gelinler kendilerine yöneltilen eleştirilere çoğunlukla yanıt vermektedir ancak sunucunun duruma müdahil olup arabuluculuk yapmasıyla gelinlerin kayınvalidelerle iyi geçinmesi, onlara karşı sabırlı ve hoşgörülü olması gerektiğini vurgulamaktadır:

Tablo 7: Kayınvalidelerin saygıya ilişkin değerlendirmeleri

Yönelten Kişiler	Yöneltilen Kişi	Yöneltilen İfadeler
K1	G2	"Çok agresif gelin."
K14	G13	"Gelin çat çat lafı yapıştırıyor valla."
K24	K22	"Gelinin üstüme üstüme geldi."
K25	G24	"Gelinin konuşmalarından da kırdım puan."
K13	G15	"Gelinin bana boş konuşuyorsun demesi o kadar zoruma gitti ki."

Kayınvalidelerin gelinlere yönelik getirdikleri bu eleştirileri "saygı" kavramıyla beraber değerlendirebilmemiz mümkündür. Sosyoloji literatüründe "prestij", "tanıma" ve "itibar" kelimeleriyle ifade edilen saygı, toplumsal yapının önemli bir dinamiği kabul edilir (Sennett, 2019: 63-64). Bu

noktada toplumsal konumu yüksek olana (erkek, yaşlı vb.) saygı gösterilmesi beklentisi kaçınılmaz hale gelir. Toplumsal yaşamda kayınvalidenin gelin üzerinde güç sahibi olması anlayışı program boyunca kayınvalidelerin bu beklentiyi sürdürmesinin sebebi olmuştur. Nitekim onlar, misafir oldukları için değil “kayınvalide” oldukları için saygı beklemiştir. Tablo 6’daki eleştiri örneklerinde de görüldüğü üzere, gelinlerin eleştiriler karşısındaki “sessizliği” veya “kendilerini ifade etme, açıklamadan kaçınma” durumları saygı olarak nitelendirilir. Ayrıca, K24’ün ifadesindeki şikâyet doğrudan geline değil “gelinin” şeklindeki tanımlamayla kayınvalideye yöneltilmiştir. Gelininin bu davranışın sorumlusu kayınvalidedir.

Gelinlerin kendini konumlandırması ve toplumsal cinsiyete dair üretilen söylemler:

White’ın (2015: 27) belirttiği gibi kadınların toplumsal kimlikleri, birincil olarak ailedeki konumlarına bağlı olmaktadır. Kız evlat, anne, kardeş ya da eş kimliği, bir kadın için “iyi kadın” olarak toplumsal bağlamda kabul görmekte çok önemli bir yere sahiptir. İyi kadın olmanın yanında özellikle evlilikle edinilen diğer kimlikleri göz önünde bulundurduğumuzda programda dolaylı yollardan sürekli empoze edilen başka bir mesaj mevcuttur. Bu da iyi gelin olmanın ölçütlerinin neler olduğunu kapsamaktadır. İdeal gelin anlatılarında güzel, iyi kalpli, sessiz, mütevazı, hafifmeşrep olmayan, iyi bir ev hanımı, günümüz ailelerinin hayallerindeki gelindir (Yakalı Çamoğlu, 2017: 55). Bu açıdan ideal kadın olmakla ideal gelin olmak arasında paralel bir ilişki mevcuttur. İyi eş ve iyi anne olmanın ölçütlerini karşılamak iyi gelin olmanın da altın kuralını temsil etmektedir.

Yarışmadaki gelinler, gelin olmanın yaşamlarında önemli bir yerde bulunduğunu söylemleriyle açığa çıkarmaktadırlar. G7’nin “Ben çok küçük yaşta evlendim Zuhul Hanım 19 yaşında evlendim. Çocuk yaştan mutfığa çok büyük ilgim vardı” sözleri mutfakla kendini özdeşleştiren bir yapının mevcut olduğunu, bunu da isteyerek ve severek yaparak kabul edilmesi toplumsal yaşamda yazısız kurallara uyulduğunu ve kadınlık rollerinin hayat boyunca sürdürüldüğüne işaret etmektedir. Benzer söylemleri başka yarışmacılarda da duymak mümkündür:

“9 yaşından beri zaten yemek yapıyorum. O yüzden şey böyle normal misafirlerim geliyormuş gibi sakın güzel bir şekilde yemeklerimi çıkarıp misafirlerime ikram edip akşam da güzel bir şekilde evlerine göndereceğim (G19).”

Kadınların küçük yaşta mutfığa girmesi ve yemek yapması olumlu ve olması gereken bir özellik gibi ekranlara yansıtılmaktadır. Bunu gururlanarak söyleyen evli kadınlarında ideal gelinliği devam ettirme yolunda büyük bir yol kat ettikleri, kendi rızalarına dayalı bir şekilde nasıl oturup nasıl kalkılacağını nerede nasıl davranılacağını bildiklerini söylemeleri de dışarıdan başka birinin kendilerini kontrol etmelerine de

Gelin-Kaynana İlişkilerinin Medyadaki Temsili: Zuhal Topal'la Sofrada Örneği

gerek kalmayacağını aktarmaktadır. Küçük yaştan itibaren öğretilen bu roller gelinler tarafından sorgulanmamakta ya da reddedilmemekte aksine kayınvalideler ile geliştirdikleri strateji ile mevcut yaklaşım karşılıklı olarak kabul edilip benimsenmektedir. Üzerine düşen rolleri layıkıyla yerine getiren gelinler bunun karşılığında kayınvalidelerin, dolaylı yollardan da eşlerinin takdirini kazanmış olmaktadır.

Para ödülünü kazandıktan sonra gelinlerin parayı bunu nasıl değerlendirecekleri sorulduğunda çoğunlukla evleri, çocukları için harcama yapacaklarını belirtmişlerdir. Çocuğuna oda düzenlemek, sünnet töreni yapmak isteyen gelinler evin tadilatında ya da salon takımını yenilemek için de parayı harcayabileceklerini belirtmişlerdir. Yarışmadan kazandıkları paranın da çocukları ve ev için harcanması kendilerine dair yapmak istediklerinin arkasında yine kadın olmalarıyla yakından ilgili konuların bulunduğunu bizlere göstermektedir. Gelinin ev kadınlığına dair söylemleri, hamaratlığı, çocuklarına ve eşine düşkün olması kazanılan toplumsal statüsüyle yakından ilişkili iken; kadınların ellerine geçen imkanlar dahilinde bile bu ezberi bozmadıkları görülmektedir. Sadece bir gelinin ve bir kayınvalidenin kazandığı parayı kendisi ve hayalleri için harcamak istediği görülmektedir:

Tablo 8: Gelinlerin parayı kazanma durumunda gerçekleştirmek istedikleri şeyler

Söyleyen Kişi	İfade
G3	"Kendime dükkan açmak istiyorum, ev yemekleri tarzında."
G5	"Parayla salonumu yenilemeyi düşünüyorum."
G7	"Ödülle kızım çocuk odası istiyor. Kızıma oda yapmak istiyorum."
G8	"Ev aldım içine ihtiyacı olacak heralde onun için harcayacağım."
G10	"Parayı çocuklarım için harcayacağım."
G21	"Kazanırsam oğlumun sünnet düşünününü yapacağım."

G5, G7, G8, G10 ve G21'in söylemleri paranın çocukları için harcanacağını göstermesi toplumsal cinsiyetle ilgili görülmekteyken; parayı çocuğundan farklı bir şeye harcamak isteyen G3'ün ev yemekleriyle ilgili bir dükkân açmak istemesi de aynı derecede toplumsal cinsiyet rolleriyle bağlantılıdır. Nitekim G3, her ne kadar ev içinde ve ev içi işlerde konumlandırılmak yerine ev dışında ücretli emek sağlayan konumunda olmak istese de ev içi yemek işini ev dışı alana taşıma yoluna giderek geleneksel kadınlık rolünden sıyrılmamıştır. Genel itibarıyla ise gelinlerin kazanacakları ödüle dair söylemlerinin hakim kültürel değerlerin üretimi olan kadınlık rollerinin

uzantıları olduğu görülmektedir. Yarışmacıların söylemleri, kadınlık kimliğinin inşa edilmesine yardımcı olmaktadır ve bu durum ataerkil toplumsal ideolojiyle kol kola ilerleyerek izleyicilere aktarılmaktadır.

Sonuç

Gelin-kaynana ikiliğinin medyadaki görünüşünü söylemler boyutuyla inceleme konusu haline getiren bu çalışmanın veri kaynağını, hafta içi gündüz kuşağı televizyon programı *Zuhal Topal'la Sofrada (ZTS)* oluşturmuştur. Adı geçen bu yemek programı, toplumun kadına biçtiği geleneksel kadınlık rollerini sergileme noktasında oldukça önemli bir veri kaynağı konumundadır. Bu önemli yönünün yanında, geleneksel kadınlık rolüne bağlı kurgulanan “kayınvalide” ve “gelin” olma durumunu da net biçimde sergilemektedir. Literatürde kabul gören genel tanıma göre gelinler ve kayınvalideler, bir erkek merkezinde (kayınvalidenin oğlu ve gelinin eşi) yeni toplumsal kimlik edinen ve statü değiştiren kadınlardır. Bu noktada aralarındaki çatışma belirtilen merkeze yakın olma isteği üzerinden kaçınılmaz hale gelir. *ZTS* yarışmasının ise gelini ve kayınvalideyi rekabet halinde olmaktan ziyade birbirine destek olan yarışmacılar şeklinde kurgulaması, var olan çatışmanın görüntüsünü yumuşatma yoluna gitmiş olduğunun göstergesi kabul edilebilir. Ancak belirtilmelidir ki ödül için birleşme fikri dahi gelinlerin kayınvalidelere ve kayınvalidelerin gelinlere yönelik söylemlerini, anne-kız yakınlığına veya söylemlerine yakınlaştırmaya yetmemiştir.

En genel haliyle bu yarışma, kadını özel alana sıkıştıran ataerkil düzene uygun tasarlanmıştır. Yarışma kurgusu gereği; yemeğini zamanında yetiştiren, lezzetli yemekler sunan, “saygılı” gelinler “başarılı” kabul edilerek para ile ödüllendirilir. Bu durumu, ataerkil sistemin ev işlerini ücretli emek saymayan yönünü desteklediği gerekçesiyle eleştirmek mümkündür. Ayrıca yarışma programının, kadının uzmanlık alanını gözeterek ona bir ödül vermeyi vaat etmediği açıktır. Aksine bu program kadından, her gün ev içinde gerçekleştirdiği “gönüllü” işini sergilemesini beklemektedir. Dahası, gelinin iyi yemekler yapıyor olması onu yarışmanın birincisi yapmaya yetmemektedir. Zira birinci olmak, yalnızca geline değil kayınvalideye de bağlanmış haldedir. Paralel bir anlatı olarak; ataerkil sistemde kayınvalideler, oğullarına hizmet edecek gelinlerine ev işlerini öğreten kişilerdir. Gelinler veya kayınvalideler fark etmeksizin tüm yarışmacıların sık sık “gelininize hiçbir şey öğretmemişsiniz” şeklinde tekrarlanan söylemleri bu durumu yeniden üretmekte ve var olan anlayışı güçlendirmektedir. Program boyunca kayınvalidelerce gelinler; “güler yüzlü”, “iyi huylu”, “becerikli”, “hızlı” ve “anlayışlı” olması gereken kişiler olarak anlatılırken; kendilerinin, gelini eğitecek, yol gösterecek kimi zaman ise onu kontrol edip denetleyecek kişiler olarak anlatılmış olması, gelin-kaynana çatışması problem alanına temas etmiştir. Bu problem alanını şu genel varsayımınla beraber değerlendirmemiz yerinde olacaktır: Ev işlerinde gelinlerinden daha deneyimli olan kayınvalideler, bu zemin üzerinden güç kazanarak ailenin en güçlü kadını konumuna gelirler. Program formatının

da kayınvalidelerin yemek yapmasını bekleyecek şekilde kurulmamış olması bu anlayışı desteklemiştir. Onlar, geleneksel kodlara göre ev içinde "en iyi" ve "en başarılı" kadınlar oldukları için bu durumu ödül ile sergilemek durumunda değillerdir. Bilindiği üzere yarışmalar, yalnızca en iyi olduğunu sergilemeye değil, kişinin iyi veya kötü olduğunu anlamasına da yardımcı olurlar. Oysa kayınvalideler; toplumsal kimlikleri gereği evlenme, ev işlerini yerine getirme, çocuk doğurma, büyütme ve onu evlendirme alanında kendilerini çoktan kanıtlamış kişilerdir. Burada kimliğini güçlendirmesi gereken tek kadın "gelin"dir. Program dahilinde, kayınvalidelerin torunlarına bakmak ve gelinlerinin evlerini temizlemek istemesi gelinlerinin yetersizliğine vurgu yaparak, onların üzerinde konumlanışlarını davranış boyutuyla somutlaştırır. Aynı zamanda gelinlerin bu durumdan şikâyet eden söylemleri, var olan yerleşik konumun problemlili yönünü yeniden gündeme taşımıştır.

Üzerinde durulması gereken bir diğer nokta da programın sunucusu Zuhall Topal'ın söylemleriyle idealize edilen gelinlik ve buna bağlı olarak kadınlık tanımına katkıda bulunmuş olmasıdır. Gerek Zuhall Topal'ın gerekse programda aktif bir yeri bulunan "mixer"ın söylemleri, mitleştirilmeye çalışılan kadınlık rollerini yeniden üretmiştir. "Bir mutfak bir kadının aynasıdır derler efendim" ifadesine yer veren sunucu, kadını özel alanla bütünleştirerek kadının kimliğinin inşasında yer edinen ataerkil bakış açısından bağımsız bir yaklaşım benimsememekte olduğunu göstermiştir. Benzer şekilde kayınvalidelere de torunları hakkında soru sorarken, egemen ideolojinin dışında bir hareket alanı yaratamayarak büyükannelerin torunlarına bakmakla mükellef olduğu vurgulanmıştır. Sunucunun yanında yarışmacılarla konuşan "mixer"ın her bölümde düğünde kayınvalidelerin geline kaç bilezik taktığını sorması, yemek yapımına ilişkin, gelin-kaynana olmaya ilişkin yönelttiği sorular ataerkil bakış açısına karşılık gelen, gelinlerin mutfaklarında resmi bulunan "Ayşe pişirir, Ali yer" söyleminin bir nüshasını oluşturmuştur. Nitekim söylemler, dil üzerinden güçlü ve yerleşik bir işleyiş kurarak gündelik yaşamı şekillendirir ve aynı ölçüde gündelik yaşamdan etkilenerek yeniden kurulurlar (Berger ve Luckmann, 2018). Bu durumdan ötürü gelin ve kayınvalideler arasında geçen diyaloglara söylem analizi yaparak bakmak hem makro ölçekte toplumsal zeminini anlama hem de mikro ölçekte programdaki temsillerini anlama ve anlatma bakımından yardımcı olmuştur. Özetle; bu program, kültürel yapının egemen paradigması içerisinde şekillenmiş ve bunları yeniden üreterek ataerkil bakış açısından bağımsız olmayan bir gelin-kayınvalide görünüşü sunmuştur.

Kaynakça

AÇEV Türkiye'de babalığı anlamak Serisi I: Türkiye'de ilgili babalık ve belirleyicileri ana raporu. (İstanbul: AÇEV, 2017).

Akyol A. Ç., Akyol M. ve Kılınç Ö. (2019). Toplumsal rollerdeki çatışmanın televizyon reklamlarında kullanımı: gelin-kaynana çatışmasının

reklamlardaki sunumu üzerine bir değerlendirme. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 131-154.

Allendorf, K. (2017). Like her own: Ideals and experiences of the mother-in-law/daughter-in-law relationship. *Journal of Family Issues*, 38, 2102–2127.

Altunsu-Sönmez, Ö. (2019). Gelin kaynana çatışması üzerine sosyolojik bir analiz. *OPUS–Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 13(19), 1159-1201.

Arslan, U. T. (2005). *Bu kâbuslar neden cemil? Yeşilçam'da erkeklik ve mazlumluk*. İstanbul: Metis Yayınları.

Barker, C., Andre, J. (1996). Did you see? Soaps, teenage talks and gendered identity. *Young*, 4(4), 21-38.

Barthes, R. (2016). *S/Z*. S. Öztürk Kasar (Çev.). İstanbul: Sel.

Barthes, R. (2017). *Sesin rengi*. A. Nüvit Bingöl (Çev.). İstanbul: Metis.

Baudrillard, J. (2015). *Sessiz yığınların gölgesinde*. O. Adanır (Çev.) Ankara: Doğu Batı.

Baudrillard, J. (2018). *Simülakrlar ve simülasyon*. O. Adanır (Çev.) Ankara: Doğu Batı.

Baş, E. (2019). Türk melodram filmlerinde ideal/kötü kadın imgesi: bir demet menekşe film örneği, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12, (65), 568-579.

Cotterill, P. (1994). *Friendly Relations? Mothers And Their Daughters in Law*. London: Taylor and Francis.

Berger, P. L., Luckmann, T. (2018). *Gerçekliğin sosyal inşası: bir bilgi sosyolojisi incelemesi*. Vefa Saygın Öğütle (Çev.). Ankara: Atıf.

Bora, A. ve Üstün, İ. (2008). *Sıcak aile ortamı: demokratikleşme sürecinde kadın ve erkekler*, İstanbul: Tesev.

Bora, A. (2010). *Kadınların sınıfı ücretli ev emeği ve kadın öznelliğinin inşası*. İstanbul: İletişim.

Bozok, M. (2018). Türkiye’de ataerkillik, kapitalizm ve erkeklik ilişkilerinde biçimlenen babalık. *Fe Dergi: Feminist Eleştiri Dergisi*, 10 (2), 31-42.

Burr, V. (2012). *Sosyal inşacılık*, S. Arkonaç (Çev.) Ankara: Nobel Kitap.

Delaney, C. (2017). *Tohum ve toprak*, A. Bora (Çev.). İstanbul: İletişim.

Demir, S. A. ve Nam, D. (2019). Evlilik yolu ile edinilen kimliklerin toplumsal cinsiyet rollerini yeniden üretmeye etkisi: “Gelin”-“Görümce” kimliği örneği. *Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi*, 2(1), 67-92.

Duben, A. (1984). 19. ve 20. yüzyıl Osmanlı-Türk aile ve hane yapıları, *Türkiye’de ailenin değişimi: toplumbilimsel incelemeler*. N. Erder (Der.). Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları.

Elçi, E. (2012). Kadın olmanın anlamının Türkiye’de yaşayan kadınların söylemlerindeki inşası. S. Arkonaç (Ed.). *Söylem Çalışmaları*, (121-170). Ankara: Nobel.

Fowler, C., ve Rittenour, C. (2017). A life-span approach to children-in-law’s perceptions of parent-in-law communication. *Journal of Family Communication*, 17(3), 254–272.

Gönüllü, M. ve İçli, G. (2001). Çalışma yaşamında kadınlar: aile ve iş ilişkileri. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25 (1), 81-100.

Hooks, B. (2020). *Duygu yoldaşlığı: kadınların sevgi arayışı*. Ö. Karakaş (Çev.). İstanbul: bgst.

İmamoğlu, O. (1987), An interdependence model of human development, *Growth and Progress in Cross-Cultural Psychology*, Ç. Kağıtçıbaşı (Ed.). 138 145, Lisse, The Netherlands: Swets&Zeitlinger.

Jeffery, P. ve Jeffery, R. (1996). *Don't marry me to a plowman! Women's everyday lives in rural north India*. Boulder, CO: Westview Press.

Kağıtçıbaşı, Ç. (2010). *Benlik, aile ve insan gelişimi, kültürel psikoloji*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Kalaycıoğlu, S. ve Tılıç, H.R. (2001). *Gündelikçi kadınlar*. İstanbul: Su Yayınları.

Kaya, T. (2019). Gelin-kaynana iletişiminin niteliğini belirleyen kültürel etmenler. *Erciyes İletişim Dergisi*, 6, (1), 185-204.

Köse A. (2015). Egemen toplumsal cinsiyet rollerinin söylemsel inşasında spor basını: aslanlar, kartallar ve timsahlar dünyasında peri ve melek Olmak. *Toplumsal cinsiyet ve medya temsilleri*. Ş. Yavuz (Ed.). İstanbul: Heyamola Yayınları.

Kümbetoğlu, B. (2015). *Sosyoloji ve antropolojiye niteliksel yöntem ve araştırma*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Lull, J. (1980). The social uses of television. *Human communication research*, 6(3), 197-209.

Saktanber, A. (1995). Türkiye’de medyada kadın: serbest müsait kadın veya iyi bir eş, fedakâr anne. *1980’ler Türkiye’sinde kadın bakış açısından kadınlar*. Ş. Tekeli (Der.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Özer, Ö. (2011). *Haber, söylem ve ideoloji: eleştirel haber çözümlemeleri*. Konya: Literatürk Yayınevi.

Pak, J. S. (2011). The anguish of the korean women’s soul. feminist theologians on a real-life issue. *Pastoral Psychology*, 60, 291–303.

Radway, J. A. (2009). *Reading the romance: Women, patriarchy, and popular literature*. Univ of North Carolina Press.

- Renkmen, M. S. (2016). Evlilik programlarında hegemonik erkekliğin inşası, temsili ve ataerkil söylem. *Toplumsal Cinsiyet ve Medya Temsilleri*. Ş. Yavuz (Der.). İstanbul: Heyamola Yayınları.
- Russell, B. (2013). *Evlilik ve ahlak*. Ender Gürol (Çev.). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Sennett, R. (2019). *Saygı*. Ümmühan Bardak (Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Shih, K. Y. ve Pyke, K. (2010). Power, resistance, and emotional economies in women's relationships with mothers-in-law in Chinese immigrant families. *Journal of Family Issues*, 31(3), 333-357.
- Sözen, E. (2014). *Söylem*. Ankara: Birleşik Dağıtım Kitabevi.
- Taşkaya, M. (2009). Kitle iletişim araçlarında kadın bedeninin nesneleştirilmesi: ürün ve marka fetişizminde cinsellik kullanımı. *Toplumbilim*, (24): 121-132.
- Thompson, J. B. (2019). *Medya ve modernite*. Serdar Öztürk (Çev.). İstanbul: Kırmızı.
- Thompson, J.B. (2020). *İdeoloji ve modern kültür: kitle iletişimi çağında eleştirel toplum kuramı*. İdil Çetin (Çev.). Ankara: Dipnot.
- T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü. (2015). Türkiye'de Evlilik Tercihleri, Ankara. Erişim adresi: <https://ailevecalisma.gov.tr/uploads/athgm/uploads/pages/arastirmalar/tu-rkiyede-evlilik-tercihleri-aras-tirmasi-2015.pdf>
- White, J., B. (2015). *Para ile akraba, kentsel Türkiye'de kadın emeği*. A. Bora (Çev.). Ankara: İletişim Yayınları.
- Yakalı Çamoğlu, D. (2017). *Kaynana ne yaptı, gelin ne dedi? ailedeki kadınlar ve ilişkileri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yavuz, Ş. (2016). Trabzon örneğinde, yerel medyada kadınların temsil biçimleri araştırması. *Toplumsal Cinsiyet ve Medya Temsilleri*, İstanbul: Heyamola Yayınları.
- Yılmaz, Y. ve Sarı, H. (2015). Türk atasözlerinde akrabalık ve adların kullanımı. *Rumeli Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 2, 1-20.

Tablo 9: Zuhal Topal'la Sofrada Programında ele alınan bölümlerdeki katılımcı gelin ve kayınvalidelerin profilleri

GELİN				KAYINVALİDE				BÖLÜM
Kod	Yaş	Çocuk Sayısı	Meslek	Kod	Yaş	Çocuk Sayısı	Meslek	
G1	27	1	Ön muhasebe elemanı	K1	49	5	Eğitmen	216
G2	28	1	BY ⁵	K2	BY	2	Ev kadını	217
G3	30	2	BY	K3	51	2	Güzellik uzmanı	218
G4	33	2	Ev kadını	K4	65	2	Ev kadını	219
G5	28	1	Muhasebe uzmanı	K5	45	4	Ev kadını	220
G6	20	1	Ev kadını	K6	BY	4	Ev kadını	376
G7	BY	2	Ev kadını	K7	61	2	Ev kadını	377
G8	35	2	BY	K8	58	4	Ev kadını	378
G9	24	1	BY	K9	52	3	Ev hanımı	379
G10	25	3	Ev kadını	K10	BY	BY	Ev kadını	380
G11	23	BY	Hasar Uzmanı	K11	47	3	Ev kadını	406
G12	28	2	Tekstil işçisi	K12	57	3	Ev kadını	407
G13	21	BY	BY	K13	BY	2	Ayakkabı uzmanı	408
G14	33	1	Harita teknikeri	K14	BY	2	Aşçı	409
G15	30	1	Güzellik Uzmanı	K15	48	2	Aşçı	410
G16	29	2	Ev kadını	K16	54	2	Emekli	316
G17	28	1	Mühendis	K17	63	1	BY	317
G18	23	1	Ev kadını	K18	50	3	Ev kadını	318
G19	26	BY	Memur	K19	45	4	Dernekte yönetici	319
G20	24	1	Ev kadını	K20	46	3	Ev kadını	320
G21	32	2	Ev kadını	K21	57	3	Ev kadını	351
G22	21	BY	Ev kadını	K22	BY	3	Ev kadını	352
G23	32	1	Ev kadını	K23	66	6	Ev kadını	353
G24	25	1	Antrenör	K24	44	3	Temizlik görevlisi	354
G25	25	1	BY	K25	BY	2	BY	355

⁵ Bilgi yok (BY) kısaltması

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]

10 th Years

[itobiad], 2021, 10 (1): 987-1021.

Türkçe Sözlüklerde Etiketleme Sorunları Üzerine

On the Problems of Labeling in Turkish Dictionaries

Mehmet KAHRAMAN

**Dr. Öğretim Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, SBBF, Dilbilimi
Bölümü, Uygulamalı Dilbilim Anabilim Dalı,**

**Asst.Prof., Necmettin Erbakan Univ. Faculty of Social Sciences and
Humanities Department Of Linguistics**

mkahraman@erbakan.edu.tr

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-3785-2090>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 02.05.2020
Kabul Tarihi / Accepted : 29.03.2021
Yayın Tarihi / Published : 29.03.2021
Yayın Sezonu : Ocak-Şubat-Mart
Pub Date Season : January-February-March

Atıf/Cite as: Kahraman, M. (2021). Türkçe Sözlüklerde Etiketleme Sorunları Üzerine . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 10 (1) , 987-1021 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/60435/731189>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Türkçe Sözlüklerde Etiketleme Sorunları Üzerine¹

Öz

Sözlükbilimin gelişim tarihine baktığımızda en dikkat çekici değişim ve dönüşümün Sümer ve Akad dönemi/ kil tablet dönemi, elyazması sözlük dönemi, basılı sözlükler (matbaanın icadıyla) dönemi, elektronik sözlük dönemlerinde gerçekleştiği söylenebilir. Bu noktada sözlüklerin hem içerik hem de materyal kullanımı yönünden büyük değişim geçirdiği, içeriğin zenginleştiği, materyalin de kil tablet ve papirüs kullanımından kâğıt kullanımı ve e-ortama dönüşmesinin hikâyesini bilmek, yeni bin yılın sözlük çalışmaları için yol gösterici olacaktır.

Bilimsel gelişmelere paralel sözlük girdilerinin çeşitlenmesi karşısında sözlükçüler etiketleme düzenini geliştirmiştir. Bu etiketler basılı sözlüklerde grup ve kayıt etiketlerinden oluşur. Sözlükbilimde etiketleme işlemi, resimsel betimleme/kısaltma iki yüzyıldan beri kullanılmaktadır. Ancak bu etiketleme sisteminin biçim ve kapsamıyla ilgili çeşitli sorunlar vardır. Bu sorunların sebebi tüm etiketlerin içeriğinde pek çok anlam gizleyen şemsiye terimlerin çok olmasıdır. Bu gizli içeriği ortaya çıkarmak, sözlük içeriğini kullanım yönünden sınırlamak, kullanıldığı bağlamlara göre etiketlemek sözlüğün gövde metni oluşumunda belirleyici role sahiptir.

Türkçe beş sözlükte etiketleme sisteminin ortaklık ve benzerliğin az, benzemezliğin çok yüksek olduğu görülür. Özellikle TDK-TS'ün kendi döneminde etiketleme için öncü rolü düşünüldüğünde, kendinden sonra yazılan sözlüklerin en azından TDK-TS'teki etiketleme ölçütlerini takip etmeleri gerekirdi. Ama MBTS ile DBTS ve ÖTS'te kullanılan etiketlerin ortaklık ve benzerlik yönlerinin diğer iki sözlüğe göre düşük olması sözlük geleneğinin göz ardı edildiği, yazar tutumunun belirleyici olduğunu göstermektedir.

Bu çalışmada Cumhuriyet döneminde yayımlanmış beş Türkçe sözlüğün etiketleme düzeni ve sorunları ele alınmış olup tarama, derleme, karşılaştırma ve analiz yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın amacı Türkçesözlüklerde etiketleme düzeninin sorularına çözüm önerileri sunmaktır. Çalışmanın sonucu etiketlemeye esas olacak bir ölçüt: tek heceli sözcükler bir harfle, iki ve daha fazla heceli sözcükler için iki harf, iki sözcükten oluşanlar için ilk sözcükte iki/üç harfi, ikinci sözcüğün ilk harfi alınarak bir kodlama/kısaltma teklifi sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sözlükbilim, Sistematik Bilgi, Bilgi Birim, Etiketleme, Kısaltma.

¹ Bu makale, 13-15 Mart 2020 tarihleri arasında Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi'nde düzenlenen İKSAD 5. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi'nde 'Sözlüklerde etiketleme düzeni ve sınıflandırılması' adlı sözlü sunumdan hareketle hazırlanmıştır.

On the Problems of Labeling in Turkish Dictionaries

Abstract

When we look at the development history of lexicography, it can be said that the most striking change and transformation took place in the Sumerian and Akkadian period / clay tablet period, the manuscript dictionary period, the printed dictionaries (with the invention of the printing press), and the electronic dictionary periods. At this point, knowing the story that dictionaries have undergone a great change in terms of both content and material usage, the content is enriched, and the material transforms from the use of clay tablets and papyrus to paper and e-media will be a guide for the dictionary studies of the new millennium.

In the face of the diversification of dictionary entries parallel to scientific developments, lexicographers have developed the labeling scheme. These tags consist of group and record tags in printed dictionaries. In lexicology, the labeling process, pictorial description / abbreviation has been used for two centuries. However, there are several problems with the form and scope of this labeling system. The reason for these problems is that there are many umbrella terms that hide many meanings in the content of all tags. Revealing this hidden content, limiting the dictionary content in terms of usage, labeling according to the context in which it is used have a decisive role in the formation of the body text of the dictionary.

It is seen that the labeling system in Turkish five dictionaries has little commonality and similarity and very high dissimilarity. Considering the pioneering role of TDK-TS in labeling in its own period, dictionaries written after it should at least follow the labeling criteria in TDK-TS. However, the fact that the commonality and similarity aspects of the tags used in MBTS and DBTS and ÖTS are lower than the other two dictionaries indicates that the dictionary tradition is ignored and the attitude of the author is determinant.

In this study, the labeling order and problems of five Turkish dictionaries published in the Republican period were discussed, and the method of scanning, compilation, comparison and analysis was used. The aim of the study is to offer solutions to the questions of the ethical order in Turkish dictionaries. The result of the study is a criterion that will be the basis for labeling: single syllable words with one letter, two letters for words with two or more syllables, two / three letters in the first word for two words, and a coding / abbreviation proposal by taking the first letter of the second word.

Keywords: Lexicography, Systematic Information, Information Unit, Labeling, Abbreviation.

Giriş

Sözlükbilimin gelişim tarihine baktığımızda en dikkat çekici değişim ve dönüşümün Sümer ve Akad dönemi/ kil tablet dönemi, elyazması sözlük dönemi, basılı sözlükler (matbaanın icadıyla) dönemi, elektronik sözlük dönemlerinde gerçekleştiği söylenebilir. Bu noktada sözlüklerin hem içerik hem de materyal kullanımı yönünden büyük değişim geçirdiği, içeriğin zenginleştiği, materyalin de kil tablet ve papirüs kullanımından kâğıt kullanımı ve e-ortama dönüşmesinin hikâyesini bilmek, yeni bin yılın sözlük çalışmaları için yol gösterici olacaktır.

Sözlükbilim araştırmaları, dilbilimcilerin araştırdığı şekliyle meta-lexicography'den ziyade sözlüklerin tarihi, türleri, yapıları, kullanıcıları ve sistemleriyle ilgilendikleri görülür (Hartman, 2001). Günümüzde araştırmacılar bir taraftan basılı sözlüklerin sorunlarına odaklanırken diğer taraftan yaşamın bir parçası haline gelen e-ortam sözlüklerinin durumu, şartları ve ortaya çıkan sorunlara da dikkatleri çekmektedir.

Sözlük, her şeyden önce bir eser olarak onu yazanın dünya görüşü, dilsel tutumu ve toplumsal davranışının ürünüdür. Ve her sözlük yazarı, sözlük oluşturma çalışmasının ilk aşamasında temel prensip kararları almak ve kendine bir yol haritası çizmek zorundadır. Sözlük yazarını yönlendiren sanatsal beceri ve temel prensip kararlarıdır ki bu sözlüğe neyin girip neyin girmeyeceği, kullanımda neyin kullanılıp kullanılmadığına karar vermek, sözlük metninin oluşturulması noktasında gövde metninin ne olduğunu/olacağını ortaya koymaktır. Yani bu alınan prensip kararları, bir sözlük çalışmasının ürüne dönüşme evrelerini de ortaya çıkarmaktadır. Bu evreler ideal bir sözlükte makro yapı, giriş, gövde ve ekler olmak üzere üç bölümden oluşur. Bütün sözlüklerde ekler kısmı yer almayabilir; ama hepsinde kısa da olsa, önsöz, kullanım kılavuzu, kısaltmalar, sesletim işaretleri ve transkripsiyon abcsi ve imlerden oluşan bir giriş kısmı bulunur (Jackson, 2016:48).

Bir araştırma objesi olarak sözlükler, biçimsel ve içerik yönünden ele alınıp incelenebilir. Genelde sözlüğün tanımı, tarihi ile sözlüğün oluşturulmasına yönelik yöntembilimsel veriler kuramsal çerçeveyi; sözlüklerin genel veya özgün/özel (uzman/ ansiklopedik), açıklamalı, tek dilli, çok dilli veya iki dilli gibi sınıflandırma çalışmaları tipolojiyi; maddebaşı (headword) seçimi, yazımı, (madebaşı) açıklaması, tanıtlanması, etiketlenmesi gibi noktalara odaklanması içeriksel incelemeyi işaret etmektedir (Jackson, 2016:253-263).

İlk bakışta elyazması sözlüklerin sözvarlığının günlük sözcüklerle sınırlı olması sebebiyle etiketleme ihtiyaç olmamasına karşın basılı sözlüklerin sözcük sayısının artması ve sözcük türlerinin çeşitlenmesinin bir sonucu olarak etiketleme gündeme gelmiştir. Özellikle sözlük girdilerinin "bir dilin tüm sözcüklerini kapsama iddiası"(Kahraman, 2016; Kahraman, 2020) söz edilen sözlük hazinesinin nicelik ve nitelik sorununu da gündeme

getirmiştir. Basılı sözlüklerde etiketleme ihtiyacını, sözlük girdilerinin sayısal artışı ile kullanıcı odaklı olma, kolay ulaşılabilir ve pazarlanabilir olma mecburiyeti üzerinden anlamak gerekir. Sözcüksel girdilerin çoğalması ve çeşitlenmesinin –büyük hacimli ticari ürün yapmanın- doğal bir sonucu olarak kullanıcı odaklı sözlük hazırlama çalışmalarında etiketleme ihtiyacı doğmuştur. Etiketleme, yalnızca sözcük girdilerinin sayısal artışıyla sınırlı değil, kullanıcının bilgi edinme sürecini de kısaltmayı ve hızlandırmayı amaçladığı da görülür. Genel olarak etiketler, sözlüklerde kelimelerin uygun şekilde nasıl kullanılacağına dair rehberlik etmek üzere tasarlanmış kodlamalardan oluşur. Tanımlık olarak ortaya çıkan etiketleme, sözlük birimlerini ayırmak ve her alanı ya da temayı kodlamak üzere kimi kısaltmalar yapar. Ancak bu kısaltmalarda ulusal ve uluslararası düzeyde ortaklık geçmişin talebi değil, günümüzün talebi olarak ortaya çıkmıştır denilebilir. Etiketleme işleminin bir parçası olarak kısaltmanın biçimi, yani kısaltmada kullanılan harflerin sayısı, büyük-küçük oluşu, nokta, kesme işareti kullanımı (bolt ya da eğik yazımı) gibi kendi içinde tutarlılık veya tutarsızlık (benzerlik-benzemezlik) sorunları barındırmaktadır. TDK Türkçe Sözlükte (TS, 2011), etiketleme (a) etiketleme işi, (b) işaretleme işlemi olarak adlandırılırken, etiketlemenin (İng. Labeling) açıklaması: “(1) Bir ticari ürünün işareti veya ambalajının üzerine yazı, baskı veya çizgi biçimindeki tanıtıcı bilgiler, 2) Gıda maddesine ait değişik biçimlerde hazırlanan tanıtım ve kullanım kılavuzu bilgisiyle birlikte sunulma işlemi.” olarak verilmiştir. Kısaltma işlemi sözlükbilimde etiketleme işlemi, bilgi işlemde kodlama olarak adlandırılır. Kısaltma ise bir sözcüğün, terimin veya özel adın, içerdiği harflerden biri veya birkaçı ile daha kısa olarak ifade edilme veya simgeleştirilme işlemi olup kolaylık sağlamak ve yer kazanmayı amaçlamaktadır.

Kuramsal Çerçeve

Avrupa’da sözlükbilim üzerine araştırmalar yapan dilbilimciler sözlüklerin tipolojisi, sözlük hazırlama yöntemi, sözlüklerin biçim ve içeriğe göre sınıflandırma ile kullanım etiketleriyle ilgili çeşitli sorunlara işaret ettikleri görülür (Sobkowiak, 1994; Atkins, 1996; Grefenstette, 1998; Leech & Nesi, 1999). Genelde sözlük okuyucuları, tüm sözlük verilerini yetkin ve yeterli kılavuzlar ve birincil bilgi kaynakları olarak görürler (Abecassis 2008:1; Tarp ve Gouws 2008: 236). Bu bakış açısı, bir sözcüğün doğru nasıl yazılacağıının, nasıl telaffuz edileceğinin, nasıl açıklanacağıının, nasıl yorumlanacağıının ve nasıl kullanılacağıının öğretilmesi gibi algılansa da çoğu sözlükte bulunan ‘sunum ya da kullanım bilgisi ve etiketi’ kısmında bunların hepsinin yer almadığı söylenebilir.

Ülkemizdeki sözlük yazarları, geçen asrın başından itibaren Türk ve dünya sözlük birikimini bir araya getirmek suretiyle sözlükçülükte yeni bir yol izleme gayreti içinde olmuştur. Ancak bu gayretler Türk sözlükçülüğünün içinde bulunduğu duruma bağlı olarak çeşitli sorunları da içermektedir. İlk iş, yeni kurulan cumhuriyet ve onun ilk icraatlarından biri olan dil devrimi ve sözlük ihtiyaçları üzerine odaklanan yorum ve eleştiriler dikkat çeker.

Genelde Türk araştırmacılar sözlüğün tanımı, tarihi, madde başı seçimi, sözlüklerin sınıflandırılması gibi sözlükbilimin kuramsal ve uygulamayla ilgili türlü sorunlarına odaklandıkları görülür (Argunşah, 2019; Baskın, 2014; Boz, 2006/2009/2011; Parlatur, 1995; Uzun, 1999; Usta, 2010,). Basatemur (2013), Türkçe sözlüklerin başarı düzeylerini ölçmek ve yeni hazırlanacak olan sözlüklere sağlam ölçütler sunmak için sözlük birimlerin tanımlanması yönelik çeşitli sorunlara değinirken, Ayverdi, Doğan ve Çağbayır'ın hazırladığı sözlüklerin "bilimsel ölçütlere yeterince uyulmadığı, sözlük birimlerin tanımlanmasında ölçünlülük düzeyi düşük olduğu, sözlüklerin tutarlılık katsayısı da yeterli olmadığı belirtmiştir. Özellikle Boz ve arkadaşları (2017:368), sözlük sorunları araştırılırken 'sezgisel yaklaşımlar' yerine 'nesnel yaklaşımlarla' çağın ortaya çıkardığı derlem dilbilim, istatistik, bilgisayar destekli dilbilim alanlarının verileri ve yöntemlerinden faydalanılarak daha nesnel sonuçlara ulaşılacağı vurgular. Bu bağlamda Böler (2006), TDK Türkçe Sözlük ile MEB Örnekleriyle Türkçe Sözlük adlı iki sözlüğü karşılaştırdığı çalışmada, Türkçe Sözlük (TS)'te 84 kısaltma, Örnekleriyle Türkçe Sözlük (ÖTS)'te 114 etiketten söz etmiştir. Gencer Kamacı (2019), Türk sözlükbiliminde etiketleme sorununa temas ederken Türkçe sözlüklerdeki 'esk.' etiketinin Türk Ulusal Derlemi (TUD) üzerinden sorguladığı ve kimi yetersizlik ve eksikliklere işaret ettiği görülür. Kara (2019), Türk Dil Kurumu tarafından hazırlanan Türkçe Sözlük (TS) ile Misalli Büyük Türkçe Sözlük (MBTS) arasındaki farklara odaklanarak iki sözlüğün madde başı ve yazım usullerini karşılaştırmıştır.

Sözlük araştırmacısı için tutarlılık sorunu sözlüğün her aşamasında görülebilecek yaygınlıkta bir sorundur. Bu sorunlar içinde etiketleme sorunu, ilk göze çarpanlardan sadece biridir. Bütün sözlüklerde kullanım etiketlerine yaygın olarak yer verilmesine karşın, etiket tercihlerinin hiç de tutarlılık göstermediği, aynı etiketin bir sözlükten diğerine aynı kelimeyi de temsil etmediği, hatta aynı kısaltmanın kullanılmadığı görülür. Grup ve kayıt etiketlerinde görülen turtasızlığın ilki etiketlemede kullanılan kodlamaların ortaklığı/eşdeğerliği meselesidir. İkincisi etiket ile gönderim yaptığı alan ya da bağlam arasında bütün sözlüklerde farklar olmasıdır ki, bir sözlük, bir kelimenin anlamını argo olarak etiketlerken, diğer bir sözlük aynı kelimeyi gayri resmi/informal olarak etiketler. Bir diğeri de kaba olarak etiketlediği görülür. Bu tutarsızlık başlı başına bir sorundur ve araştırılması gerekir. Etiketlemede ölçüt sorunu üzerinde durulması gereken en önemli sorunlardan biridir. Sözlük yazarlarının kullanım etiketlerini nasıl belirledikleri konusu hala belirgin olmayıp etiketleme sistemi üzerinde uzlaşmış bir ölçüt olmadığı için sözlüklerdeki etiketlerin atanması ve yorumlanması sözlük yazarının tutumuna göre belirlenmektedir. Ptaszynski (2010), sözlük kullanım bilgisine ilişkin yetersizliğin nedenlerini araştırırken kullanım etiketlemesi hakkında doğru kararlar vermek için kılavuzların kuramsal bilgiler kısmını işaret etmektedir. Bu anlamda kullanım bilgisi ve etiket düzeni üzerine yapılan araştırmalar,

sözlükbilimdeki bazı etiketleme tutarsızlıklarını azaltmak ya da ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır denilebilir (Swanepoel, 2008: 216; Tomaszczyk, 1988: 2).

Etiketleri simgesel olarak betimleme (kısaltma) uzun zamandan beri basılı kaynaklarda görülmektedir. Ancak sözlükbilimciler etiketleme sisteminin biçim ve kapsamıyla ilgili pek çok sorunun varlığına işaret etmektedir. Bu sorunun sebebi tüm etiketlerin içeriğinde pek çok anlam gizleyen terimler olması ve bu gizli içeriği ortaya çıkarmak, sözlük içeriğini kullanım yönünden sınırlamak, kullanıldığı bağlamlara göre etiketlemek sözlüğün gövde metni oluşumunda önemli rol oynamaktadır (Atkinson ve Rundelle (2008:496).

Kullanım etiketlerinin sözlüklere girme nedeni, farklı türdeki sözlük birimlerinin kodlanarak kullanıcıya kılavuzluk etmesidir. Sözlükbilimcilerin en çok dikkat çektiği sorunun kullanım etiketi eksikliği olduğu görülür (Landau, 1989; Lew'in (2004:126). Alanyazın araştırmalarında, kullanıcıların kullanım kısıtlarına ilişkin veriler için gönderim kodlarına yöneldikleri ve dilsel beceriye doğru evrilme, üslup bilgisi görevlerini kodlamada birinci derecede yararlı olduğu fikri öne çıkmaktadır. Yani sözlük birimlerinin etiketler aracılığıyla sınıflandırılması, söz varlığından sözlük dizgesi içine taşınması amacıyla çok gerekli olduğu düşünülür. Bir yazar, sözlük metni üretirken çeşitli tercihler yapmak durumundadır. Bu tercihlerden ilki etiketlerin sözlük kullanıcılarına çeşitli seçenekler sunarak rehberlik etmesi ve kullanıcıya bir sözcüğü tercih etmesi durumunda neleri öğrenebileceğini göstermeyi amaçlar.

Kullanım etiketleri öncelikle kelime girişlerinde çeşitli kısıtları göstermeyi amaçlarken, sözlüklerin kullanıcı dostu olması bağlamında etiketlemeyle ilgili kullanım, referans ve yararlılık notasında çeşitli sorunlar göze çarpar. Kullanım etiketleri, bağlam içi sözcüklerin ait olduğu alan ve bu alana ait verileri işaretlemek üzere alan etiketleri, yazım ve anlatımı işaretlemek içinde üslup etiketleri tercih edilmektedir. Bu anlamda etiketlerin sınıflandırmasıyla ilgili Milroy ve Milroy (1990) tarafından işaret edilen ana ayırım, grup etiketleri ile kayıt etiketleri arasındaki farkı kapsamaktadır. Etiketleri sınıflandırma çalışmalarında öne çıkan hâkim görüş: grup veya bilgi ve kayıt etiketleri şeklinde ana başlık ile çeşitli alt başlıklar halinde sıralanmıştır (Landau, 1989:175; Jackson, 2002: 109 -115; Atkins ve Rundell, 2008; 227-230; Hausmann, 1989:651; Svensén, 2009:326-331). Ancak bunların içinde Hausmann'ın (1989), etiketlemede diyatopik bilgi, diamedial bilgi, diastratik bilgi, diyafazik bilgi, diatextual bilgi, diateknik bilgi ve dianormatif bilgi gibi farklı terimler kullanmasıyla dikkat çeker.

Genelde sözlükbilim araştırmaları için sözlüklerin giriş kısmında yer alan kullanım bilgileri, sözlüğün oluşumu hakkında bilgi vermek, sözlükçülerin kullanım hakkındaki düşüncelerini öğrenmek ve etiketlemeyi nasıl yaptıkları ve sözlük dizinini nasıl sınıflandırdıklarını göstermek için iyi bir veri sunmaktadır. Ancak bu tür bilgiler yer almayan okul/öğrenci sözlükleri

ve terim sözlükler de vardır. Yukarıdaki genel değerlendirmeden hareketle etiketleri şöyle sınıflandırmak mümkündür:

A. Gurup etiketleri

1. Dilbilgisel: sözcüklerin işlevleri ve sözcük kategorilerini gösterir.
2. Bölgesel veya coğrafi değişke: Türkiye, Kazakistan, Çin, Avustralya gibi sözcüğün alıntıldığı kaynak dili gösterir.
3. Zamansallık: arkaik, eski, yy. gibi zaman işaretleyen etiketlerin işlevi sözcük ögesinin ilk/son oluşumunu gösterir ki, sözcüğün artzamanlı veya eşzamanlı gösterimi yapar.
4. Teknik veya terimsellik: astronomi, kimya, fizik, fizyoterapi gibi belli bir sözcüğün hangi terimsel veya teknik alana ait olduğunu gösterir. (kökner= bitkibilim gibi).

B. Kılavuz etiketleri: Dil kullanıcılarına doğru bağlamlarda doğru sözcüğü seçme konusunda rehberlik eder.

5. Tabu: Kaba, müstehcen, efemizm, teklifsiz vb.
6. Tutum: Saldırgan, küçümseyen, kaba, teklifsiz aşağılayıcı, vb.
7. Argo: Argo, (nah! Ya da nah alırsın! vb) hoş karşılanmayan, ama yine de çok kullanılan söylemler.
8. Üslup/stil ve kültürel etiket: İşlevsel çeşitlilik veya resmi olmayan, konuşma dili, edebi dil, standart (formel), standart dışı (enformel) vb.
9. Kullanım sıklığı: Nadir olma, yaygınlık değeri verilir. Basılı sözlüklerde az kullanılmış, e-sözlüklerde yaygınlık kazanacağı gözükmektedir. Çünkü bilişim teknolojisi sözcüğün daha özel niteliklerini de kodlamaya imkân vermektedir.

Türkçe Sözlüklerde Etiketleme

Genel olarak Türk sözlük hazırlayıcıları, geliştirmiş oldukları sözlük tipolojisine göre sözlüğün kullanım kılavuzunda yer alan etiket oluşturmada dilbilgisel, bölgesel, alan, zaman, tabu, argo, üslup, tutum gibi sınırlar koyarak, kendi belirledikleri sınıra göre kullanımda farklılık gösteren sözcükleri kodlamış olurlar. Sözlüklerin girişinde yer alan kullanım kılavuzları ve etiketleme düzeni her sözlükte farklı biçimde uygulanırken, bu etiketlerin terimsel ve sözlüksel açıklamasına hiç (ya da çok sınırlı) yer verilmediği görülür. Bütün sözlüklerde kullanılan etiketlerin tutarlı-tutarsızlık durumu hakkında sözlük yazarının tutumu, etiketlerin sayısı ve içeriği yönünden aşırı derecede farklılıklar görülür. Bu farklılıkları açıklamak üzere Türkçe sözlüklerde kullanım etiketleriyle ilgili bilgi verilmediği gibi, kullanılan etiketleri oluşturma biçimi ve tercih sebebi hakkında bilgi de yoktur. Sözlük kullanıcılarının bu terimlerin anlamını bildikleri varsayılmaktadır. Oysa aynı temayı işaretlemek için bir yazar ots.-

osmanlıca, diğer yazar O.T.-Osmanlı Türkçesi, yine bir yazar tv.Televizyon, diğer yazar, T.V., Televizyon etiketini kullanırken, , bir başka yazar da osT.-Osmanlı Türkçesi, Tv. Televizyon etiketlerini kullanmaktadır ki bu Türkçe sözlüklerde etiket oluşturmada bir ölçüt ve tutarlılık sorununun varlığını göstermektedir. Bizim araştırma konumuz olan etiketleme sorunları içeriğin düzenlenmesi kısmına girmektedir. Ayrıca sözlük oluşturmada tutulan yol anlamında yöntemler sorunu ve sözlüklerin sınıflandırılması (tipolojisi) sorunu da üzerinde durulması gereken konulardandır.

Sözlük bilimsel sorgulamanın ilk adımı olan basılı sözlükler için sözlük birimden bilgiye ulaşma sürecinde okura rehberlik edecek kullanım bilgisi ve etiketleri vardır. Bu etiketler önce Türkçe genel sözlüklerde grup ve kayıt etiketlerinden oluşan iki ana başlık ile dilbilgisel, bölgesel, alan ve zaman etiketleri gibi çeşitli alt başlıklar yer almaktadır. Sözlükçüler grup ve kayıt etiketleri konusunda aynı görüşü paylaşmadıkları, bir sözlük birimin birinde etiketlenirken, diğerinde aynı şekilde etiketlenmediği, hatta bir diğerinde de hiç yer almadığı görülür. Örneğin, zaman etiketi olarak asır: MBTS'de a.-asır, DBTS'te Asr.- asır, şeklinde gösterilirken, diğerlerinde hiç yer almaz. Yine iki sözlükte, eski döneme ait, modası geçmiş anlamında esk., ÖTS hariç diğer dört sözlükte esk., şeklinde, yer almıştır. Bir diğer konu tarihi dönemi işaretlemek üzere Milat'tan Ö/S için TDK-TS'te MS., DBTS'te M., DD-TS'te MÖ. Şeklinde çok farklı kaydedilmiştir. Bir de hicri zaman etiketi, sadece Doğan, DBTS'te, H. şeklinde yer verdiği görülür. Diğer bir sözlükte de eskimiş ya da eski moda için arkaik. Görülür ki bu teknik olarak beş sözlükte de farklı etiketleme düzeni ve farklı etiketleme biçimi kullanılması anlamına gelmektedir.

Araştırma Konusu ve Yöntemi

Cumhuriyet döneminde yayımlanmış, açıklamalı sözlüklerden okuyucular tarafından en çok tercih edilen beş sözlüğün etiketleme düzeni ve kullandıkları etiketler ve etiketlemeye esas olan kısaltmalara odaklanarak sorunların tespitine ve değerlendirilmesine çalışılmıştır. Araştırma objesi, genel sözlüklerden TDK Türkçe Sözlük (TDK-TS), Misalli Büyük Türkçe Sözlük (MBTS), Doğan Büyük Türkçe Sözlük (DBTS), Ötüken Türkçe Sözlük (ÖTS), Dil Derneği Türkçe Sözlük (DD-TS) olmak üzere beş sözlükten oluşmaktadır.

Bu araştırma betimsel bir çalışma olup tarama, derleme, karşılaştırma ve analiz yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada ilk önce beş sözlüğün kullanım kılavuzu bölümlerinde etiketleme hakkında verilen bilgiler gözden geçirilmiş, ardından etiketlemeye esas olan kısaltmalar başlığı altında verilmiş olan etiketler sınıflandırılmış ve bu sınıflandırmaya göre etiketler tablolaştırılmıştır. Bu tablolar ışığında Türkçe sözlüklerde kısaltmayı oluşturan etiket düzeninin benzerlik-benzemezlik yönünden tutarlık ve ölçüt sorununa işaret edilmiştir.

Araştırma Verileri

Bu araştırmaya konu olan 5 sözlüğün kullanım bilgisinin yer aldığı kullanım kılavuzlarına bakacak olursak; TDK-TS'ün 2. Dilbilgisel etiketleri, 4. Maddede bölgesel etiket anlamında köken bilgisi, 5. Maddede alan etiketlerini, 6. Maddede kullanım sıklığı anlamında, esk, hlk etiketi ve 7. Maddede sözün kullanım biçimi etiketine yer verilmiştir. Bundan başka kısaltmalar ayrı başlık altında verilmiştir. MBTS'ün giriş bölümü çok kapsamlı düzenlenmiş, 'sözlüğün kullanımına dair bazı notlar ile kısaltmalar başlıkları altında kullanım bilgileri verilmiştir. Ayrıca etiketler genel, dil adları ve dilbilgisi şeklinde bir sınıflandırma yapılmış, ama etiketin kendisi ve düzeni hakkında bilgiye yer verilmemiştir. DBTS'ün kullanım kılavuzu açıklamalar başlığı altında üçüncü maddede kelimelerin dilbilgisel kategorilerini gösterir, yine fiillerle ilgili işaretler başlığı altında fiil türlerinin etiketlediğini, 8. Fıkra da açıklamalar sözcüklerin seçimi ve yazımıyla ilgilidir. ÖTS'ün giriş kısmında çok kapsamlı bir kullanım kılavuzu bilgisi 'sözlükten yararlanma' başlığı altında 9. maddede sansk., ve soğda., gibi alıntı kelimeler ile 19. maddede bölgesel /coğrafi etiket, 18 maddede yerel kelimeler ve sözcüğün ait olduğu dönem başlıkları altında zaman etiketi, 26 maddede kelimelerin kategorisi, 22-26 ile 28 maddelerde kelimelerin dilbilgisel özellikleri gösterildiği dilbilgisel etiketler, 27. Maddede yansıma etiketi yer almıştır. Bundan başka kısaltmalar başlığı altında etiketleme formu verilmiş olur. DD-TS'ün çok kısa bir kullanım kılavuzu vardır. Yine 3 ve 8. Maddelerde dilbilgisel etiketlere, 4. Madde sözcüklerin kökenini gösteren bölgesel etiketler, diğer maddelerde sözcük seçimi ve yazımı konusuna ayrılmıştır. Ayrıca kısaltmalar yer almaktadır. Bu bilgilerden sonra sözü edilen beş sözlüğün etiketlemeye esas olan kısaltmalarını tek bir tabloda bir araya getirmek suretiyle kodlanan etiketleri gösteren kısaltmalardaki farklılıkları daha iyi görmek mümkündür.

Tablo 1 Türkçe Sözlüklerde Etiketlemeye Esas Olan Terimsel Kısaltmalar

Grup etiketi terimleri		TDK -TS	MBTS	DBTS	ÖTS	DD- TS	
Dilbilgisel etiket	1	Bağlaç	<i>bağ.</i>	<i>bağl.</i>	<i>bağ.</i>	<i>bağ.</i>	
	2	Birleşik	-	<i>birl.</i>	<i>b.</i>	<i>b.</i>	
	3	Birleşik ad	-	-	-	-	<i>b.a.</i>
	4	Çokluk	<i>Ç.</i>	-	<i>çok.</i>	<i>Çok.</i>	<i>ç.</i>
	5	-den durum ekiyle kullanılan fiil	<i>-den</i>	<i>-den</i>	-	-	<i>-den</i>

Türkçe Sözlüklerde Etiketleme Sorunları Üzerine

6	Dönüşlü fiil	-	<i>dönüşlü f.</i>	<i>d.lü.</i>	<i>dönşl.</i>	-
7	Edat	<i>E</i>	<i>edat.</i>	<i>e.</i>	<i>e.</i> (<i>bağlama</i> <i>e</i>)	-
8	-e durum ekiyle kullanılan fiil	<i>-e.</i>			-	<i>-e</i>
9	Edilgen fiil	-	<i>edilgen f.</i>	<i>edi.</i>	<i>edil.</i>	<i>ösz.</i>
10	Ek	<i>-e</i>	<i>-e</i>	-	-	-
11	Ettirgen fiil	-	<i>ek.</i>		-	-
12	Fiil	-	<i>f.</i>	<i>f.</i>	<i>f.</i>	-
13	Geçişli fiil	-	<i>geçişli f.</i>	<i>g.li</i>	<i>gçl.</i>	-
14	Geçişsiz fiil	-	<i>Geçişsiz f.</i>	<i>g.siz.</i>	<i>gçsz.</i>	<i>nsz.</i>
15	İkileme	-	-	-	-	<i>ik.</i>
16	İsim	<i>- İs.</i>	<i>i.</i>	<i>i.</i>	<i>İs.</i>	<i>ad.</i>
17	-i nesne alan fiil	<i>-i</i>	<i>-i.</i>	-	-	<i>-i</i>
18	Karşılıklı fiil		<i>karşılıklı f.</i>	<i>iş.</i>	-	-
19	-le ile edatıyla kullanılan fiil.	<i>-le</i>	<i>-le-la</i> <i>haliyle</i> <i>kullanılan</i> <i>fiil</i>	-	-	<i>-le</i> <i>tümle</i> <i>ç alan</i> <i>eylem</i>
20	Nesnesiz fiil	<i>nsz.</i>	<i>oluş bildiren</i> <i>geçişsiz fiil.</i>	<i>g.siz</i>	<i>gçsz.</i>	<i>ns.</i>
21	Olumsuz fiil	-	<i>olumsuz f.</i>	-	<i>olsuz.</i>	-
22	Ortaklaşa fiil	-	<i>ortaklaşa f.</i>	<i>iş.</i>	<i>iş.</i>	-
23	Önek	-	<i>ön ek.</i>	-	-	-
24	Özel isim	-	<i>özel i.</i>	<i>h.i.</i> (<i>has i.</i>)	<i>öz.</i>	<i>öz.</i>
26	Sıfat	<i>s.</i>	<i>stf.</i>	<i>s.</i>	<i>s.</i> (<i>s-</i> <i>tamlaması</i> <i>)</i>	<i>önad.</i>
27	Son ek	<i>s.</i>	<i>son ek.</i>	-	-	-

	28	Takı	-	<i>takı.</i>	-	-	-
	29	Teklik şekli	-	-	<i>tek.</i>	-	-
	30	Türemiş	-	<i>tür.</i>	-	-	-
	31	Yardımcı fiil	<i>yar.</i>	<i>Yard. f.</i>	<i>y.f.</i>	<i>yard. f.</i>	<i>-ar.</i>
	32	Zarf	<i>zf.</i>	<i>zf.</i>	<i>z.</i>	<i>zf.</i>	<i>be.</i>
	33	Zamir	<i>zm.,</i>	<i>zamir.,</i>	<i>zm.,</i>	<i>zm.,</i>	-
Bölgesel etiket	1	Almanca	<i>Alm.</i>	<i>Alm.</i>	<i>Al.</i>	<i>Alm.</i>	<i>Alm.</i>
	2	Ana Türkçe	-	-	-	<i>anaT.</i>	-
	3	Arapça	<i>Ar.</i>	<i>Ar.</i>	<i>A.</i>	<i>Ar.</i>	<i>Ar.</i>
	4	Amerika Yerli dili	-	-	<i>Amr.y er.</i>	-	-
	4	Arguca	-	-	-	<i>Argu.,</i>	-
	5	Arnavutça	-	<i>arn.</i>	<i>Arn.,</i>	<i>Arn.,</i>	-
	6	Avustralya yerli dili	-	-	<i>Avust. yer.,</i>	-	-
	7	Azerice	-	-	-	<i>Az.,</i>	-
	8	Brezilya yerli dili	-	-	-	-	-
	9	Bulgarca	<i>Bulg.</i>	<i>Bulg.</i>	<i>Bul.</i>	-	<i>Bul.</i>
	10	Çağatayca	-	<i>Çağatay.,</i>	-	<i>Çağ.,</i>	-
	11	Çekçe	-	<i>Çek.,</i>	-	-	-
	12	Çince	-	<i>Çin.,</i>	<i>Çin.,</i>	-	-
	13	Çingene'ce	-	<i>Çingene.,</i>	<i>Kıpti.,</i>	-	-
	14	Eski Türkçe	-	<i>Eski Türkçe.*</i>	-	-	-
	15	Eski Anad. Türkçesi	-	<i>E.T.Türk.,</i>	-	<i>eaT.,</i>	-
	16	Ermenice	<i>Erm.</i>	<i>Erm.</i>	<i>Er.,</i>	<i>Erm.</i>	<i>Erm.</i>
17	Farsça	<i>Far.</i>	<i>Fars.</i>	<i>F.</i>	<i>Far.</i>	<i>Far.</i>	

Türkçe Sözlüklerde Etiketleme Sorunları Üzerine

18	Felemenkçe	-	<i>Felemenk.,</i>	-	-	-
19	Fince	-	<i>Fin.,</i>	-	-	-
20	Flamanca	-	<i>Flaman.</i>	-	-	-
21	Fransızca	<i>fr.,</i>	<i>fr.,</i>	<i>Fr.,</i>	<i>Fr.,</i>	<i>Fr.,</i>
22	Gotça	-	<i>Got.,</i>			-
23	Grekçe	-	<i>Grek.,</i>	-	-	-
24	Gürcüce	-	-	-	<i>Gür.,</i>	-
25	Habeşçe			<i>Hab.,</i>	-	-
26	Hırvatça	-	<i>Hırvat.,</i>	-	-	-
27	Hintçe	-	<i>Hint.,</i>	<i>Hind.,</i>	<i>Hint.,</i>	-
28	İbranice	<i>İbr.,</i>	<i>İbr.,</i>	<i>İb.,</i>	<i>İbra.,</i>	<i>İbr.,</i>
29	İngilizce	<i>İng.</i>	<i>İng.,</i>	<i>İng.,</i>	<i>İng.,</i>	<i>İng.,</i>
30	İrlandaca /Keltçe	-	<i>Kelt.,</i>	-	<i>İrl.,</i>	-
31	İspanyolca	-	<i>İsp.,</i>	<i>İs.,</i>	<i>İsp.,</i>	<i>İsp.,</i>
32	İsveççe	-	<i>İsv.,</i>	-	-	-
33	İtalyanca	<i>İt.,</i>	<i>İtal.,</i>	<i>İt.,</i>	<i>İt.,</i>	<i>İt.,</i>
34	Japonca	-	<i>Japon.,</i>	<i>Jap.,</i>	-	<i>Jap.,</i>
35	Korece	<i>Kor.,</i>	-	-	-	-
36	Kıpçakça	-	<i>Kıpçak.,</i>	-	-	-
37	Kürtçe	-	<i>Kürt.,</i>	-	-	-
38	Laponca	-	<i>Laponca</i>	-	-	-
39	Latince	<i>Lat.,</i>	<i>Lat.,</i>	<i>Lat.,</i>	<i>Lat.,</i>	-
40	Lehçe	-	<i>Leh.,</i>	-	-	-
41	Macarca	<i>Mac.</i> /	<i>Mac.,</i>	<i>Mac.,</i>	<i>Mac.,</i>	-
42	Malay dili	-	<i>Malay.,</i>	-	-	-
43	Moğolca	<i>Moğ.</i> /	<i>Moğ.,</i>	<i>Moğ.,</i>	<i>Mğ.,</i>	-
44	Norveççe	-	<i>Nor.,</i>	-	<i>Norv.,</i>	-

	45	Oğuzca	-	<i>Oğuzca,</i>	-	-	-
	46	Orta Türkçe	-	<i>Orta Türkçe,</i>	-	-	-
	47	Osmanlıca	-	-	<i>Osm.,</i>	<i>osT.,</i>	<i>osm.,</i>
	48	Portekizce	<i>Port.</i>	<i>Port.,</i>	<i>Por.,</i>	<i>Port.,</i>	<i>Por.,</i>
	49	Rumca	<i>Rum.</i>	-	<i>Rum.,</i>	-	-
	50	Rumence	-	<i>Rume.,</i>	-	-	-
	51	Rusça	<i>Rus.,</i>	<i>Rus.,</i>	<i>Rus.,</i>	<i>Rus.,</i>	<i>Rus.,</i>
	52	Sagayca	-	-	-	<i>Sagay.,</i>	-
	53	Sanskritçe	-	<i>Sans.,</i>	<i>Sansk.</i>	<i>Sank.,</i>	-
	54	Slavca	<i>Sl.,</i>	<i>Slav.,</i>	<i>İsl.,</i>	<i>Slav.,</i>	<i>Sl.,</i>
	55	Soğudça	-	<i>Soğd.,</i>	-	<i>Soğd.</i>	-
	56	Sümerce	-	<i>Süm.,</i>	-	-	-
	57	Süryanice	-	<i>Süry.,</i>	<i>Süry.,</i>	-	-
	58	Tamil dili	-	<i>Tam.,</i>	-	-	-
	59	Tatarca	-	<i>Tatar.,</i>	-	-	-
	60	Türkçe	<i>T.,</i>	<i>Türk.,</i>	<i>T.,</i>	<i>T.,</i>	<i>T.,</i>
	61	Tibetçe	-	<i>Tibet.,</i>	-	<i>Tib.,</i>	-
	62	Toharca	-	<i>Tohar.,</i>	-	<i>Toh.,</i>	-
	63	Ukraynaca	-	-	-	<i>Ukr.,</i>	-
	64	Urduca	-	-	<i>Urd.,</i>	-	-
	65	Yunanca	<i>Yun.,</i>	<i>Yun.,</i>	<i>Yun.,</i>	<i>Yun.,</i>	<i>Yun.,</i>
Alan etiketi	1	Ahlak	-	<i>ahlak.,</i>	-	-	-
	2	Akustik	-	-	-	<i>akust.,</i>	-
	3	Anatomi	<i>anat.</i>	<i>anat.,</i>	<i>anat.,</i>	<i>anat.,</i>	-

Türkçe Sözlüklerde Etiketleme Sorunları Üzerine

4	Antropoloji	<i>ant.</i>	-	-	-	-
5	Arkeoloji	<i>ark.</i>	<i>arkeo.,</i>	-	-	-
6	Aruz	-	<i>aruz.,</i>	-	-	-
7	Askerlik	<i>ask.</i>	<i>asker.,</i>	<i>ask.</i>	<i>as.</i>	<i>ask.</i>
8	Astronomi	<i>astr.,</i>	<i>astro.,</i>	<i>ast.,</i>	<i>antr.,</i>	-
9	Bankacılık	-	<i>bankacılık.,</i>	-	<i>bank.,</i>	-
10	Balıkçılık	-	-	-	<i>balkç.</i>	<i>balkç.</i>
11	Bayındırlık	-	-	-	<i>baynd.,</i>	-
12	Bilişim	-	-	-	<i>biş.,</i>	-
13	Biyoloji	<i>biy.,</i>	<i>biyo.,</i>	<i>biy.,</i>	<i>biy.,</i>	<i>dirb.,</i>
14	Biyo-kimya	-	<i>biyo-kim.,</i>	-	<i>biy-kim.,</i>	-
15	Biyo-zooloji	-	<i>biyo-zoo.,</i>	-	-	-
16	Boks	-	<i>boks.,</i>	-	-	-
17	Bilişim	-	-	-	<i>biş.</i>	<i>biş.</i>
18	Bitkibilim	<i>bot.,</i> <i>bit.</i>	<i>bot.,</i>	<i>bit.,</i> <i>bitkibi</i> <i>lgisi</i>	<i>bot.,</i>	<i>bitb.</i>
19	Budunbilim m	-	-	-	-	<i>Budb.,</i>
20	Çevre	-	-	-	<i>çev.,</i>	-
21	Cilt	-	<i>cilt.,</i>	-	-	-
22	Coğrafya	<i>coğr.,</i>	<i>coğ.</i>	<i>coğ.</i>	<i>coğ.</i>	<i>coğr.</i>
23	Demiryolu	-	-	-	<i>dy.</i>	-
24	Denizcilik	<i>den.,</i>	<i>deniz.,</i>	<i>den.</i>	<i>dnz.</i>	<i>den.</i>
25	Deniz hukuku	-	<i>deniz</i> <i>hukuku.,</i>	-	-	-
26	Dericilik	-	<i>dericilik.,</i>	-	-	-
27	Devletler hukuku	-	<i>devletler</i> <i>hukuku.,</i>	-	-	-
28	Din	<i>din</i> <i>b.,</i>	<i>din.,</i>	-	-	-

29	Dilbilgisi	<i>dil b.</i>	-	<i>dil,</i>	-	<i>dil,</i>
30	Dilbilim	<i>db,</i>	-	-	-	<i>dilb.</i>
31	Diplomasi	-	-	-	<i>diplms.,</i>	
33	Ecza cılık	-	-	-	<i>ecz.,</i>	-
34	Edebiyat	<i>ed.,</i>	<i>edeb.,</i>	<i>ed.,</i>	<i>ed.,</i>	-
35	Eğitim bilim	<i>eğt.,</i>	-	-	<i>eğit.,</i>	<i>eğib.,</i>
36	Ekonomi	<i>ekon.</i>	<i>iktisat.,</i>	<i>ik.,</i>	<i>ekon.,</i>	<i>eko.,</i>
37	Elektrik	-	<i>elektrk.,</i>	-	<i>elkt.,</i>	<i>elek.</i>
38	Estetik	-	<i>estetik.,</i>	-	-	-
39	Felsefe	<i>fel.,</i>	<i>fels.,</i>	<i>fel.,</i>	<i>fel.</i>	<i>fel.,</i>
40	Fıkıh	-	<i>fıkıh.,</i>	-	-	-
41	Fizik	<i>fiz.,</i>	<i>fizik.,</i>	<i>fiz.,</i>	<i>fiz.,</i>	<i>fiz.,</i>
42	Fizyoloji	<i>fizy.,</i>	<i>fizyo.,</i>	-	<i>fizy.,</i>	<i>fizy.,</i>
43	Folklor	-	<i>folk.,</i>	-	<i>folk.,</i>	-
44	Fotoğrafçılık	-	<i>foto.,</i>	-	<i>fot.,</i>	-
45	Futbol	-	<i>futbol.,</i>	-	-	-
46	Geometri	<i>geom</i>	<i>geo.,</i>	-	<i>geom.,</i>	-
47	Gökbilim	<i>gök b.</i>	<i>ast.</i>	<i>ast.,</i>	<i>gök b.,</i>	<i>gökb.,</i>
48	Güzel sanat	-	<i>güzel sanat.,</i>	-	<i>güzl.sntl.,</i>	-
49	Gövdebilim	-	-	-	-	<i>gövb.,</i>
50	İnşaatçılık	-	<i>inşaat.,</i>	-	<i>inş.,</i>	-
51	İslam hukuku	-	<i>İslam huk.,</i>	-	-	-
52	İslam felsefesi	-	-	-	<i>isl.fel.,</i>	-
53	İstatistik	-	<i>istatistik.,</i>	-	<i>istk.,</i>	-
54	İşletme	-	<i>işletme.,</i>	-	-	-

Türkçe Sözlüklerde Etiketleme Sorunları Üzerine

55	Halk edebiyatı	-	<i>halk edeb.,</i>	-	-	-
56	Haritacılık	-	<i>haritacılık., topografya.,</i>	-	<i>topg.,</i>	-
57	Hat	-	<i>hat.,</i>	-	<i>hat.,</i>	-
58	Havacılık	-	<i>hava.,</i>	-	<i>havc.,</i>	-
59	Hayvanbilim	<i>zool.</i>	<i>zoo.,</i>	<i>hay.,</i>	<i>zool.,</i>	<i>hayb.,</i>
60	Hadis n	-	<i>Hadis.,</i>	-	-	-
61	Tıp/Hekimlik	<i>tıp.,</i>	<i>tıp.,</i>	<i>tıp.,</i>	<i>tıp.,</i>	<i>hek.,</i>
62	Hukuk	<i>huk.,</i>	<i>hukuk.,</i>	<i>huk.,</i>	<i>huk.,</i>	<i>huk.,</i>
63	Jimnastik	-	<i>Jimnastik.,</i>	-	-	-
64	Kazıbilim	-	-	-	-	<i>kazb.,</i>
65	Kimya	<i>kim.,</i>	-	<i>kim.,</i>	<i>org-kim.</i>	<i>kim.,</i>
66	Kütüphanecilik	-	-	-	<i>kütp.,</i>	-
67	Kuyumculuk	-	<i>kuyumculuk</i>	-	-	-
68	Madencilik	<i>mdn.</i>	<i>maden.,</i>	<i>ma.,</i>	<i>maden.,</i>	-
69	Makine	-	-	-	-	<i>mak.,</i>
70	Maliye	-	<i>maliye.,</i>	-	<i>mal.,</i>	-
71	Mantık	<i>man.</i>	<i>mantık.,</i>	<i>man.,</i>	<i>man.,</i>	-
72	Marangozluk	-	<i>marangoz.</i>	-	-	-
73	Matematik	<i>mat.,</i>	<i>mat.,</i>	<i>mat.,</i>	<i>mat.,</i>	<i>mam.,</i>
74	Matbaacılık	-	<i>matbaa.,</i>	-	<i>matb.,</i>	-
75	Medeni hukuk	-	<i>medeni huk.,</i>	-	-	-
76	Mecmua(sı)	-	<i>Mec.,</i>	-	-	-
77	Metre	-	<i>m.,</i>	-	-	-
78	Metalürji	<i>met.,</i>	<i>metalurji.,</i>	-	<i>metlj.,</i>	-
79	Meteoroloji	<i>mete or.,</i>	<i>meto.,</i>	-	-	<i>met.,</i>

80	Meyvecilik	-	-	-	<i>meyve,</i>	-
81	Mimarlık	<i>mim.</i>	-	<i>mi,</i>	<i>mim,</i>	<i>mim,</i>
82	Mineral	<i>min,</i>	-	-	<i>min,</i>	<i>min,</i>
83	Mizah	-	-	-	-	<i>mi z,</i>
84	Mitoloji	-	-	<i>mit.</i>	-	-
85	Muhasebe	-	<i>muhasebe,</i>	-	<i>muh,</i>	-
86	Musiki	<i>müz,</i>	<i>mus,</i>	<i>mü,</i>	<i>müz,</i>	-
87	Numara	-	<i>nr,</i>	-	-	-
88	Nükleer	-	-	-	<i>nükl,</i>	-
89	Okçuluk	-	<i>okçuluk,</i>	-	-	-
90	Optik	-	<i>optik,</i>	-	-	-
91	Ormancılık	-	-	-	<i>orm,</i>	-
92	Otomobilcili	-	<i>oto,</i>	-	<i>oto,</i>	<i>Otmo bircili k</i>
93	Orta oyunu	-	<i>orta,</i>	-	-	-
94	Psikiyatri	-	-	-	<i>psyk,</i>	-
95	Radyoculuk	-	-	-	<i>radı,</i>	-
96	Ruhbilim	<i>psik ol,</i>	<i>psiko,</i>	<i>ruh,</i>	<i>psikol,</i>	<i>ruhb,</i>
97	Sanat	-	<i>snat,</i>	-	-	-
98	Sanayi	-	-	-	<i>sany,</i>	-
99	Seçmelik	-	<i>seç,</i>	-	-	-
100	Sinema	<i>sin,</i>	<i>sinema,</i>	<i>sin,</i>	<i>sin,</i>	-
101	Sinirbilim	-	-	-	-	<i>sinb,</i>
102	Siyaset	-	-	<i>siy,</i>	<i>siy,</i>	-
103	Sözlük	-	<i>Söz.(k),</i>	-	-	-

Türkçe Sözlüklerde Etiketleme Sorunları Üzerine

104	Spor	<i>sp.,</i>	<i>spor.,</i>	<i>sp.,</i>	-	<i>sp.,</i>
105	Standart	-	-	-	<i>stand.,</i>	-
106	Süsleme	-	<i>süsleme.,</i>	-	<i>süsl.,</i>	-
107	Tarih	<i>tar.,</i>	<i>tarih.,</i>	<i>tar.,</i>	-	<i>tar.,</i>
108	Tarikat	-	<i>tarik.,</i>	-	-	-
109	Tasavvuf	-	<i>tasavvuf.,</i>	<i>tas.,</i>	<i>tsavf.,</i>	-
110	Tecvid	-	<i>tecvid.,</i>	-	-	-
111	Teknik	<i>tek.,</i>	<i>teknik.,</i>	-	<i>tek.,</i>	-
112	Teknoloji	<i>tekn o.,</i>	<i>tekn.,</i>	-	-	-
113	Tekstil	-	<i>tekstil.,</i>	-	<i>tekst.,</i>	-
114	Telekomünikasyon	-	-	-	<i>telkom.,</i>	-
115	Tercümanlık	-	<i>Terc.,</i>	-	-	-
116	Terzilik	-	-	-	<i>terz.,</i>	-
117	Tezhip	-	<i>tezhip.,</i>	-	-	-
118	Ticaret	<i>tic.,</i>	<i>ticaret.,</i>	<i>tic.,</i>	<i>tic.,</i>	<i>tic.,</i>
119	Ticaret hukuku	-	<i>ticaret huk.,</i>	-	-	-
120	Tiyatro	<i>tiy.,</i>	<i>tiyatro.,</i>	-	<i>tiy.,</i>	<i>tiy.,</i>
121	Toplumbilim	<i>sosy o.</i>	<i>sosyo.,</i>	-	<i>sosy.,</i>	<i>topb.,</i>
122	Televizyon	<i>TV.</i>	<i>tv.,</i>	-	<i>tv.,</i>	<i>tv.,</i>
123	Trafik	-	<i>trafik.,</i>	-	-	-
124	Trigonometri	-	<i>trigo.,</i>	-	-	-
125	Ulaştırma	-	-	-	<i>ulaş.,</i>	-
126	Uygulaymbilim	-	-	-	-	<i>uygb.,</i>
127	Veterinerlik	-	-	-	<i>vet.,</i>	-
128	Yerbilim	<i>jeol.,</i>	<i>jeo.,</i>	-	<i>jeoloji.</i>	<i>yerb.,</i>
129	Yazıbilim	-	-	-	-	<i>yaz.,</i>
130	Yönetim	-	-	-	<i>yönt.,</i>	-

Zaman etiketi	1	Asır	-	<i>a.,</i>	<i>A.</i>	-	-
	2	Eskimiş	<i>esk.</i>	<i>esk. Eski kelime, anla</i>	<i>esk.</i>	-	<i>esk.</i>
	3	Hicri	-	-	<i>H.,</i>	-	-
	4	Milattan- önce/ sonra	<i>M.S.,</i>	-	<i>- M.</i>	-	<i>M. Ö.</i>
Kayıt etiketi	1	Argo/söz	<i>argo.</i>	<i>argo.,</i>	<i>ar.</i>	-	<i>argo.</i>
	2	Ağız	-	-	-	<i>ağız.,</i>	-
	3	Alay	<i>alay.</i>	-	-	-	-
	4	Aynı manada	-	-	-	<i>ayn.,</i>	-
	5	Bakınız	-	-	<i>bk.,</i>	-	-
	6	Çocuk dili	-	-	-	<i>çocuk d.,</i>	-
	7	Hakaret yollu	<i>hkr.</i>	<i>Hakaret yoluyla.,</i>	-	-	<i>hkr.,</i>
	8	Halk ağzı	<i>hlk.</i>	-	<i>halk. (söyel eyişi)</i>	-	<i>hlk.,</i>
	9	Kaba	<i>kaba. (konuşma)</i>	<i>kaba. (söyleyiş)</i>	<i>kaba. (ifade)</i>	<i>kaba.,</i>	<i>kaba. (konuşma)</i>
	10	Kısaltma	-	-	<i>Kıs.,</i>	<i>Kısalt.</i>	-
	11	Konuşma dili	-	-	-	-	<i>k d.,</i>
	12	Mecaz (i)	<i>mec.</i>	-	<i>mec. (mana)</i>	<i>mecaz. (anlam)</i>	<i>mec. (olarak)</i>
	12	Mesela	-	-	<i>mes.,</i>	-	-
	14	Özel isim	<i>öz.,</i>	-	-	<i>öz.</i>	-
	15	Şaka yolluyla	<i>şaka.</i>	<i>Şaka yoluyla.</i>	<i>şaka.</i>	-	<i>şaka. Söyle nir</i>
	16	Teklifsiz	<i>tkz.</i>	<i>teklifsiz.</i>	<i>tek.</i>	<i>tkz.</i>	<i>tkz.</i>

Türkçe Sözlüklerde Etiketleme Sorunları Üzerine

17	Teşmil etmek	-	<i>teşmil.</i>	-	-	-
18	Televizyon	<i>T.V.</i>	-	-	<i>tv.</i>	-
19	Uydurma		-	<i>Uyd.</i>	-	-
20	Ünlem	<i>ünl.</i>	<i>Ünl.</i>	<i>Ün.</i>	<i>Ünl.</i>	-
21	Ve benzeri	<i>vb.</i>	-	<i>vb.</i>		<i>Vb.</i>
22	Yansıma, ses taklidi keleme/söz	-	<i>Ses taklidi k./ Ses taklidi söz.</i>	-	<i>yans. (onomatopie)</i>	-
23	Yan anlam	-	-	<i>yanl.</i>	-	-
24	Yeniden. Neolizm-	-	<i>Yeniden.</i>	<i>Yeni.</i>	-	-
25	Zıt anlam	-	-	<i>zıt.</i>	-	-

Tablo 1’de, 33 adet dilbilgisel etiket, 65 adet bölgesel etiket, 130 adet alan etiketi, 4 adet zaman etiketi, 24 adet kayıt/sitil etiketi yer almaktadır. Bu etiketlerin toplamı 257 adet olup bütün alan ve temaları kodlayacak şekilde geniş tutulması, dilsel zenginliğimizin sözlüklere yansıtılması olarak değerlendirilebilir. Ancak Türkçede en yüksek etiket kullanan sözlük Ayverdi tarafından hazırlanan MBTS’te 208 adet etikete yer verilmiştir. İkinci olarak Çağbayır tarafından hazırlanan ÖTS’te 158 adet etikete vardır. Üçüncü olarak Doğan tarafından hazırlanan DBTS’te 95 adet etiket yer almaktadır. Dördüncü olarak Dil Derneği tarafından DD-TS’te 98 adet etiket kullanılmıştır. Beşinci olarak TDK-TS’te 92 adet etikete yer verilmiştir. Etiket sayısındaki bütün farklılık, çeşitlilik gibi değerlendirilebilir.

Yukarıdaki tablodan hareketle Sözlüklerde özel bir öneme sahip olan etiketleme işlemi kısaltmalar başlığı altında, kullanım kılavuzları kısmında, ama aynı zamanda ayrı bir başlık olarak kullanım kılavuzundan bağımsız tasarlandığı ve alfabetik düzen içinde verildiği görülür. Bu durum etiketleme durumu ve tutumuyla ilgili ipuçları verirken, ortak etiket sayısı sadece 36 adetle sınırlı kalmış olması Türk sözlük yazarlarının sözlükbilimsel ortak birikimi (metalexigraphy bilgisi) değerlendirme konusundan uzak, bireysel tutumlarını sözlüklerin etiketleme kısmına yansıttıkları söylenebilir. Bu sözlüğün etiketleme düzeni ve etiketlerin eş değeri konusunda ilginç veriler sunmaktadır. Bu durum aynı zamanda sözcük girişlerini ve madde başı seçimini ilgilendiren bir durumdur.

Tablo 2 Beş Sözlükte İşaretlenen Terimsel Etiketler

Beşli ortak terimler		<i>TDK-TS</i>	<i>MBTS</i>	<i>DBTS</i>	<i>ÖTS</i>	<i>DD-TS</i>
1	Bağlaç	<i>bağ.</i>	<i>bağ.</i>	<i>bağ.</i>	<i>bağ.</i>	<i>bağ.</i>

2	İsim/ad	- İs.	i.	i.	İs.	ad.
3	Nesnesiz fiil	nsz.	Oluş bildiren geçişsiz fiil.	g.siz	gçsz.	nsz.
4	Yardımcı fiil	yar.	Yard. f.	y.f.	yard. f.	-ar.
5	Zarf	zf.	zf.	z.	zf.	be.
6	Almanca	Alm.	Alm.	Al.	Alm.	Alm.
7	Arapça	Ar.	Ar.	A.	Ar.	Ar.
8	Ermenice	Erm.	Erm.	Er.	Erm.	Erm.
9	Farsça	Far.	Fars.	F.	Far.	Far.
10	Fransızca	Fr.	Fr.	Fr.	Fr.	Fr.
11	İbranice	İbr.	İbr.	İb.	İbra.	İbr.
12	İngilizce	İng.	İng.	İng.	İng.	İng.
13	İtalyanca	İt.	İtal.	İt.	İt.	İt.
14	Moğulca	Moğ.	Moğ.	Moğ.	Mğ.	Moğ.
15	Potekizce	Port.	Port.	Por.	Port.	Por.
16	Rusça	Rus.	Rus.	Rus.	Rus.	Rus.
17	Türkçe	T.	Türk.	T.	T.	T.
18	Yunanca	Yun.	Yun.	Yun.	Yun.	Yun.
19	Askerlik	ask.	asker.	ask.	as.	ask.
20	Biyoloji	biy.	biy.	biyo.	biy.	biy.
21	Bitkibilim	bot./ bit.	bot.	bit. Bitkibilgisi	bot.	bitb.
22	Coğrafya	coğr.	coğ.	coğ.	coğ.	coğr.
23	Denizcilik	den.	deniz.	den.	dnz.	den.
24	İktisat	ekon.	iktisat.	ik.	ekon.	eko.
25	Felsefe	fel.	fels.	fel.	fel.	fel.
26	Fizik	fiz.	fizik.	fiz.	fiz.	fiz.

Türkçe Sözlüklerde Etiketleme Sorunları Üzerine

27	Gökbilim	<i>gök b.</i>	<i>ast.</i>	<i>ast.</i>	<i>gök b.</i>	<i>gökb.</i>
28	Hayvanbilim	<i>zool.</i>	<i>zoo.</i>	<i>hay.</i>	<i>zool.</i>	<i>hayb.</i>
29	Tıp	<i>tıp.</i>	<i>tıp.</i>	<i>tıp.</i>	<i>tıp.</i>	<i>hek.</i>
30	Hukuk	<i>huk.</i>	<i>hukuk.</i>	<i>huk.</i>	<i>huk.</i>	<i>huk.</i>
31	Matematik	<i>mat.</i>	<i>mat.</i>	<i>mat.</i>	<i>mat.</i>	<i>mat.</i>
32	Psikoloji	<i>psikol.</i>	<i>psiko.</i>	<i>ruh.</i>	<i>psikol.</i>	<i>ruh.</i>
33	Ticaret	<i>tic.</i>	<i>ticaret.</i>	<i>tic.</i>	<i>tic.</i>	<i>tic.</i>
34	Kaba konuşma	<i>kaba.(konuşma)</i>	<i>kaba. (söyleyiş)</i>	<i>kaba. (ifade)</i>	<i>kaba.</i>	<i>kaba.(konuşma)</i>
35	Teklifsiz konuşma	<i>tkz.</i>	<i>teklifsiz.</i>	<i>tek.</i>	<i>tkz.</i>	<i>tkz.</i>

Yukarıda listelenen ortak etiket toplamı 35 adet olup bunların içinde 2'si kayıt etiketleri sınıfına ait, 15'ü alan etiketi sınıfına, 13'ü bölgesel etiket sınıfına, 5'i de dilbilgisel etiket sınıfına ait olup tamamında ortak alanı etiketlerken, ortak etiketi kullanmadıkları görülür.

Tablo 2'deki veriler bize, etiketlenen ortak terim sayısı 35 olup, beş sözlükte benzer olan (bağ., Fr., İng., Rus., Yun., mat., kab., şaka,) sekiz adet, benzemez terimler beş sözlükte 27 adettir. Ortak olan terim de 35 adet olarak etiketlendiği görülür. Etiketlemeye esas olan kısaltmaların biçimi konusunda, beş yazarca ortak yazılan (bağ., Fr., İng., Rus., Yun., mat., kab., şaka,) olmak üzere toplam sekiz etiketin benzerliği vardır. Diğer taratan 29 terimim etiketlenmesinde TDK-TS-gök b./ast., MBTS-, metlj.,; MBTS-dönüslü f., DBTS-d.lü., ÖTS-dönsl., ; TDK-TS-eğt., ÖTS- eğit., eğib.,;TDK-TS-elekrk., ÖTS- elkt., DD-TS- elek., örneklerinde olduğu gibi birbirine benzemeyen etiketler kullanılmıştır. Bu yönden çok az terim için ortak etiket kullanımına karşın, çok fazla terim için benzemezlik tespit edilmiştir. Bu yönüyle etiketlemeye esas olan fikirlerin benzemezlik üzerine kurulduğu anlaşılmaktadır.

Bu durum sözlük yazarlarının ortak kültür havuzundan yararlanırken ortak bir dil ve işaretleme yönteminde birleşemediklerini göstermektedir. Aynı zamanda 63 adet etiketin yazarlar tarafından tekil olarak kullanıldığı ve her yazarın kendinden önceki sözlük deneyimlerini görse de kendi bireysel tutumlarını sürdürdüklerin söyleyebiliriz. Sözlük yazıcılığında bireysel tutum sözlüğün makro ve mikro yapısının belirlenmesinde sözlük birimlerin oluşturulmasında, yazım ve imlada, açıklama ve bilgi sunumunda çok belirgin farklar olarak kendini göstermektedir. Bu farkı doğuran bireysel tutum, sözlüğü ortaya koyma amacı, sözlüğün hedef kitlesi bakımından da belirleyici role sahiptir.

Tablo 3 Dört Sözlükte İşaretlenen Terimsel Etiketler

Dörtlü ortak terimler		TDK-TS	MBTS	DBTS	ÖTS	DD-TS
1	Birleşik	-	<i>birl.</i>	<i>b.</i>	<i>b.</i>	<i>b.</i>
2	Çokluk	Ç	-	<i>çok.</i>	<i>Çok.</i>	ç.
3	Edat	<i>E</i>	<i>edat.</i>	<i>e.</i>	<i>e., (bağlama e)</i>	-
4	Edilgen fiil	-	<i>edilgen f.</i>	<i>edi.</i>	<i>edil.</i>	<i>ösz.</i>
5	Özel isim	-	<i>özel i.</i>	<i>h.i. (has i.)</i>	<i>öz.</i>	<i>öz.</i>
6	Zamir	<i>zm.</i>	<i>zamir.</i>	<i>zm.</i>	<i>zm.</i>	-
7	Bulgarca	<i>Bulg.</i>	<i>Bulg.</i>	<i>Bul.</i>	-	<i>Bul.</i>
8	İspanyolca	-	<i>İsp.</i>	<i>İs.</i>	<i>İsp.</i>	<i>İsp.</i>
9	Latince	<i>Lat.</i>	<i>Lat.</i>	<i>Lat.</i>	<i>Lat.</i>	-
10	Macarca	<i>Mac.</i>	<i>Mac.</i>	<i>Mac.</i>	<i>Mac.</i>	-
11	Moğolca	<i>Moğ.</i>	<i>Moğ.</i>	<i>Moğ.</i>	<i>Mğ.</i>	-
12	Anatomi	<i>anat.</i>	<i>anat.</i>	<i>anat.</i>	<i>anat.</i>	-
13	Astronomi	<i>astr.</i>	<i>astro.</i>	<i>ast.</i>	<i>antr.</i>	-
14	Edebiyat	<i>ed.</i>	<i>edeb.</i>	<i>ed.</i>	<i>ed.</i>	-
15	Madencilik	<i>mdn.</i>	<i>maden.</i>	<i>ma.</i>	<i>maden.</i>	-
16	Mantık	<i>man.</i>	<i>mantık.</i>	<i>man.</i>	<i>man.</i>	-
17	Mimarlık	<i>mim.</i>	-	<i>mi.</i>	<i>mim.</i>	<i>mim.</i>
18	Musiki	<i>müz.</i>	<i>mus.</i>	<i>mü.</i>	<i>müz.</i>	-
19	Sinema	<i>sin.</i>	<i>sinema.</i>	<i>sin.</i>	<i>Sin.</i>	-
20	Spor	<i>sp.,</i>	<i>spor.,</i>	<i>sp.</i>	-	<i>sp.</i>
21	Tarih	<i>tar.</i>	<i>tarih.,</i>	<i>tar.</i>	-	<i>tar.</i>
22	Teknik	<i>Te.</i>	<i>teknik.</i>	<i>tek-</i>	<i>tek.</i>	-
23	Tiyatro	<i>tiy.</i>	<i>tiyatros.</i>	-	<i>tiy.</i>	<i>tiy.</i>

Türkçe Sözlüklerde Etiketleme Sorunları Üzerine

24	Yerbilim	<i>jeol.</i>	<i>jeo.</i>	-	<i>jeoloji.</i>	<i>yerb.</i>
25	Eskimiş	<i>esk.</i>	<i>esk. Eski kelime, anla</i>	<i>esk.</i>	-	<i>esk.</i>
26	Argo/söz	<i>argo.</i>	<i>argo.</i>	<i>ar.</i>	-	<i>argo.</i>
27	Mecaz (i)	<i>mec.</i>	-	<i>mec. (mana)</i>	<i>mecaz. (anlam)</i>	<i>mec. (olarak)</i>
28	Şaka yolluyla	<i>şaka.</i>	<i>Şaka yoluyla.,</i>	<i>şaka.</i>	-	<i>şaka. Söylenir</i>
29	Ünlem	<i>ünl.,</i>	<i>ünl.,</i>	<i>ünl.,</i>	<i>ünl.,</i>	-

Yukarıda listelenen etiketlerin 7'si dilbilgisel etiket sınıfına, 5'i bölgesel etiket sınıfına, 11'ü alan etiketi sınıfına, 1'i zaman etiketi sınıfına, 4'ü kayıt etiketi sınıfına ait olmak üzere toplam 29 etiketin işaretlenmesinde yazarlar ortak tutum sergiledikleri görülür. Ancak bu 29 terim tüm işaretlenen terimler içinde 6/1 oranında olduğu görülür ki bu oranın %50'den daha fazla olması beklenir.

Tablo 3'teki veriler bize etiketlenen ortak terim sayısı 29 olup, dört sözlükte benzer olan (Lat., Mac., anat., esk., ünl.,) beş adet, benzemez terimler beş sözlükte 24 adettir. Ortak olan TDK-TS'te 24, MBTS'te 26, DBTS'te 27, ÖTS'te 26, DD-TS'te 15 adet terim etiketlendiği görülür.

Etiketlemeye esas olan kısaltmaların biçimi konusunda, beş yazarca ortak yazılan (Lat., Mac., anat., esk., ünl.,) olmak üzere toplam beş etiket benzerliği vardır. Diğer taratan 13 terimim etiketlenmesinde TDK-TS-met., MBTS-metalurji.,metlj.,; MBTS-dönüslü f., DBTS-d.lü., ÖTS-dönşl.,; TDK-TS-eğt., ÖTS- eğit., eğib.,;TDK-TS- elektrk., ÖTS- elkt., DD-TS- elek., örneklerinde olduğu gibi birbirine benzemeyen etiketler kullanılmıştır. Bu yönden çok az terim için ortak etiket kullanımına karşın, çok fazla terim için benzemezlik tespit edilmiştir. Bu yönüyle etiketlemeye esas olan fikirlerin benzemezlik üzerine kurulduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 4. Üç Sözlükte İşaretlenen Terimsel Etiketler

Dörtlü ortak terimler	TDK-TS	MBTS	DBTS	ÖTS	DD-TS
1 Birleşik	-	<i>birl.</i>	<i>b.</i>	<i>b.</i>	<i>b.</i>
2 Çokluk	<i>Ç</i>	-	<i>çok.</i>	<i>Çok.</i>	<i>ç.</i>
3 Edat	<i>E</i>	<i>edat.</i>	<i>e.</i>	<i>e., (bağlama e)</i>	-
4 Edilgen fiil	-	<i>edilgen f.</i>	<i>edi.</i>	<i>edil.</i>	<i>ösz.</i>

5	Özel isim	-	<i>özel i.</i>	<i>h.i. (has i.)</i>	<i>öz.</i>	<i>öz.</i>
6	Zamir	<i>zm.</i>	<i>zamir.</i>	<i>zm.</i>	<i>zm.</i>	-
7	Bulgarca	<i>Bulg.</i>	<i>Bulg.</i>	<i>Bul.</i>	-	<i>Bul.</i>
8	İspanyolca	-	<i>İsp.</i>	<i>İs.</i>	<i>İsp.</i>	<i>İsp.</i>
9	Latince	<i>Lat.</i>	<i>Lat.</i>	<i>Lat.</i>	<i>Lat.</i>	-
10	Macarca	<i>Mac.</i>	<i>Mac.</i>	<i>Mac.</i>	<i>Mac.</i>	-
11	Moğolca	<i>Moğ.</i>	<i>Moğ.</i>	<i>Moğ.</i>	<i>Mğ.</i>	-
12	Anatomi	<i>anat.</i>	<i>anat.</i>	<i>anat.</i>	<i>anat.</i>	-
13	Astronomi	<i>astr.</i>	<i>astro.</i>	<i>ast.</i>	<i>antr.</i>	-
14	Edebiyat	<i>ed.</i>	<i>edeb.</i>	<i>ed.</i>	<i>ed.</i>	-
15	Madencilik	<i>mdn.</i>	<i>maden.</i>	<i>ma.</i>	<i>maden.</i>	-
16	Mantık	<i>man.</i>	<i>mantık.</i>	<i>man.</i>	<i>man.</i>	-
17	Mimarlık	<i>mim.</i>	-	<i>mi.</i>	<i>mim.</i>	<i>mim.</i>
18	Musiki	<i>müz.</i>	<i>mus.</i>	<i>mü.</i>	<i>müz.</i>	-
19	Sinema	<i>sin.</i>	<i>sinema.</i>	<i>sin.</i>	<i>Sin.</i>	-
20	Spor	<i>sp.,</i>	<i>spor.,</i>	<i>sp.</i>	-	<i>sp.</i>
21	Tarih	<i>tar.</i>	<i>tarih.,</i>	<i>tar.</i>	-	<i>tar.</i>
22	Teknik	<i>Te.</i>	<i>teknik.</i>	<i>tek-</i>	<i>tek.</i>	-
23	Tiyatro	<i>tiy.</i>	<i>tiyatros.</i>	-	<i>tiy.</i>	<i>tiy.</i>
24	Yerbilim	<i>jeol.</i>	<i>jeo.</i>	-	<i>jeoloji.</i>	<i>yerb.</i>
25	Eskimiş	<i>esk.</i>	<i>esk. Eski kelime, anla</i>	<i>esk.</i>	-	<i>esk.</i>
26	Argo/söz	<i>argo.</i>	<i>argo.</i>	<i>ar.</i>	-	<i>argo.</i>
27	Mecaz (i)	<i>mec.</i>	-	<i>mec. (mana)</i>	<i>mecaz. (anlam)</i>	<i>mec. (olarak)</i>
28	Şaka yoluyla	<i>şaka.</i>	<i>Şaka yoluyla.,</i>	<i>şaka.</i>	-	<i>şaka. Söylenir</i>

Türkçe Sözlüklerde Etiketleme Sorunları Üzerine

29	Ünlem	<i>ünl.</i> ,	<i>ünl.</i> ,	<i>ünl.</i> ,	<i>ünl.</i> ,	-
----	-------	---------------	---------------	---------------	---------------	---

Yukarıda listelenen etiketlerin 7'si dilbilgisel etiket sınıfına, 5'i bölgesel etiket sınıfına, 11'ü alan etiketi sınıfına, 1'i zaman etiketi sınıfına, 4'ü kayıt etiketi sınıfına ait olmak üzere toplam 29 etiketin işaretlenmesinde yazarlar ortak tutum sergiledikleri görülür. Ancak bu 29 terim tüm işaretlenen terimler içinde 6/1 oranında olduğu görülür ki bu oranın %50'den daha fazla olması beklenir.

Tablo 3'teki veriler bize etiketlenen ortak terim sayısı 29 olup, dört sözlükte benzer olan (Lat., Mac., anat., esk., ünl.) beş adet, benzemez terimler beş sözlükte 24 adettir. Ortak olan TDK-TS'te 24, MBTS'te 26, DBTS'te 27, ÖTS'te 26, DD-TS'te 15 adet terim etiketlendiği görülür.

Etiketlemeye esas olan kısaltmaların biçimi konusunda, beş yazarca ortak yazılan (Lat., Mac., anat., esk., ünl.) olmak üzere toplam beş etiket benzerliği vardır. Diğer taratan 13 terimim etiketlenmesinde TDK-TS-met., MBTS-metalurji.,metlj.,; MBTS-dönüslü f., DBTS-d.lü., ÖTS-dönşl.,; TDK-TS-eğt., ÖTS- eğit., eğib.,;TDK-TS- elektrk., ÖTS- elkt., DD-TS- elek., örneklerinde olduğu gibi birbirine benzemeyen etiketler kullanılmıştır. Bu yönden çok az terim için ortak etiket kullanımına karşın, çok fazla terim için benzemezlik tespit edilmiştir. Bu yönüyle etiketlemeye esas olan fikirlerin benzemezlik üzerine kurulduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 4. Üç Sözlükte İşaretlenen Terimsel Etiketler

Üçlü ortak terimler	TDK-TS	MBTS	DBTS	ÖTS	DD-TS
1 Dilbilgisi	<i>dil b.</i>	-	<i>dil.</i>	-	<i>dil.</i>
1 Dönüslü fiil	-	<i>dönüslü f.</i>	<i>d.lü.</i>	<i>dönşl.</i>	-
2 -den durum ekiyle kullanılan fiil	<i>-den</i>	<i>-den</i>	-	-	<i>-den</i>
3 Geçişli fiil	-	<i>geçişli f.</i>	<i>g.li.</i>	<i>gçl.</i>	-
4 -le ile edatıyla kullanılan fiil.	<i>-le</i>	<i>-le-la haliyle kullanılan fiil</i>	-	-	<i>-le tümleş alan eylem</i>
5 Arnavutça	-	<i>Arn.</i>	<i>Arn.</i>	<i>Arn.</i>	-
6 Elektrik	-	<i>elektrk.</i>	-	<i>elkt.</i>	<i>elek.</i>
7 Geometri	<i>geom.</i>	<i>geo.</i>	-	<i>geom.</i>	-
8 Metalürji	<i>met.</i>	<i>metalurji.</i>	-	<i>metlj.</i>	-
9 Otomobilcili	-	<i>oto.,</i>	-	<i>oto.</i>	<i>Otmobilcilik</i>

						.
10	Eğitim bilim	<i>eğt.</i>	-	-	<i>eğit.</i>	<i>eğib.</i>
11	Elektrik	-	<i>elektrk.</i>	-	<i>elkt.</i>	<i>elek.</i>
12	Hakaret yollu	<i>hkr.</i>	<i>Hakaret yoluyla.</i>	-	-	<i>hkr.</i>
13	Halk ağzı	<i>hlk.</i>	-	<i>halk.</i> (<i>söyleyişi</i>)	-	<i>hlk.</i>

Yukarıda listelenen etiketlerden 4'ü dilbilgisel etiket sınıfına, 1'i bölgesel etiket sınıfına, 6'sı alan etiketi sınıfına, 2'si kayıt etiketi sınıfına, olmak üzere toplam 13 etiketin kodlanmasında yazarlar ortak tutum sergiledikleri görülür. Yukarıda sözü edilen beş genel sözlükten üç sözlüğün etiketleri işaretlemeye ortaklıkları görülürken, bu ortaklı etiketlenen sözcüğün gösteren-gösterilenle birlikteliği göstermektedir.

Tablo 4'teki veriler bize etiketlenen ortak etiket sayısı 13 olup, üç sözlükte benzer olan (-den; -le/la, Arn.,) 3 adet, benzemez terimler 5 sözlükte 10 adettir. Ortak olan TDK-TS'te 8 adet, MBTS'te 12, DBTS'te, 5 adet, ÖTS'te 9 adet, DD-TS'te 9 adet terim etiketlendiği görülür.

Etiketlemeye esas olan kısaltmaların biçimi konusunda, iki yazarca ortak yazılan (-den; -le/la, Arn.,) olmak üzere toplam üç etiket benzerliği vardır. Diğer taratan 13 terimim etiketlenmesinde TDK-TS-met., MBTS-metalurji.,metlj.,; MBTS-dönüslü f., DBTS-d.lü., ÖTS-dönşl., ; TDK-TS-eğt., ÖTS- eğit., eğib.,;TDK-TS- elektrk., ÖTS- elkt., DD-TS- elek., örneklerinde olduğu gibi birbirine benzemeyen etiketler kullanılmıştır. Bu yönden çok az terim için ortak etiket kullanımına karşın, çok fazla terim için benzemezlik tespit edilmiştir. Bu yönüyle etiketlemeye esas olan fikirlerin benzemezlik üzerine kurulduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 5 İki Sözlükte İşaretlenenTerimsel Etiketler

İkili ortak terimler	TDK-TS	MBTS	DBTS	ÖTS	DD-TS
1 Ek	<i>-e</i>	<i>-e</i>	-	-	-
2 Karşılıklı fiil		<i>karşılıklı f.</i>	<i>iş.</i>	-	-
3 Olumsuz fiil	-	<i>olumsuz f.</i>	-	<i>olsuz.</i>	-
4 Çağatayca	-	<i>Çağatay.</i>		<i>Çağ.</i>	-
5 Çince	-	<i>Çin.</i>	<i>Çin.</i>	-	-
6 Çingenece		<i>Çingene.</i>	<i>Kıpti.</i>	-	-

Türkçe Sözlüklerde Etiketleme Sorunları Üzerine

7	Eski Türkçesi	Anad.	-	<i>E.T.Türk.</i>	-	<i>eaT.</i>	-
8	Norveççe		-	<i>Nor.,</i>	-	<i>Norv.</i>	-
9	Rumca		<i>Rum.</i>		<i>Rum.</i>	-	-
10	Din		<i>din b.</i>	<i>din.</i>	-	-	-
11	Dilbilim		<i>db.</i>	-	-	-	<i>dilb.</i>
12	Folklor		-	<i>folk.</i>	-	<i>folk.</i>	-
13	Fotoğrafçılık		-	<i>foto.</i>	-	<i>fot.</i>	-
14	Güzel sanat		-	<i>güzel sanat.</i>	-	<i>güzl.sntl.</i>	
15	İnşaatçılık		-	<i>inşaat.,</i>	-	<i>inş.</i>	-
16	İstatistik		-	<i>istatistik.</i>	-	<i>istk.</i>	-
17	Haritacılık		-	<i>Haritacılık.</i> <i>topografya.</i>	-	<i>topg.</i>	-
18	Hat		-	<i>hat.</i>	-	<i>hat.</i>	-
19	Havacılık		-	<i>hava.</i>	-	<i>havc.</i>	-
20	Maliye		-	<i>maliye,</i>	-	<i>mal.</i>	-
21	Matbaacılık		-	<i>matbaa.</i>	-	<i>matb.</i>	-
22	Siyaset		-	-	<i>siy.</i>	<i>siy.</i>	-
23	Tekstil		-	<i>tekstil.</i>	-	<i>tekst.</i>	-
24	Asır		-	<i>a.</i>	<i>A.</i>	-	-
25	Kısaltma		-	-	<i>Kıs.</i>	<i>Kısalt.</i>	-
26	Yansıma, ses taklidi keleme/söz		-	<i>Ses taklidi k./ Ses taklidi söz.</i>	-	<i>yans., (onomatophie)</i>	-
27	Yeniden. Neolizm-		-	<i>Yeniden.</i>	<i>Yeni.</i>	-	-

Yukarıda listelenen etiketlerden 3'ü dilbilgisel etiket sınıfına, 6'sı bölgesel etiket sınıfına, 14'ü alan etiketi sınıfına, 1'i zaman etiketi sınıfına, 3'ü kayıt etiketi sınıfına, olmak üzere toplam 27 etiketin kodlanmasında yazarlar ortak tutum sergiledikleri görülür. Yukarıda sözü edilen beş genel sözlükten üç sözlüğün etiketleri işaretlemeye ortaklıkları görülürken, bu

ortaklı etiketlenen sözcüğün gösteren-gösterilenle birlikteliği göstermektedir.

Tablo 5'teki veriler bize etiketlenen toplam 27 terimden 1'i dilb., DD-TS'te, 4'nün (-e., din b., db., Rum.,) TDK-TS'te, diğer 22'si sadece üç sözlük tarafından etiketlenmiştir. Bu sonuç etiketleme konusunda terimleri Ayverdi ve Çağbayır'ın diğer sözlük yazarlarından çok farklı davrandığı ve daha çok Türkçe terimi kodladığını göstermektedir. Bir başka husus DBTS'te işaretlenen kodlanan sekiz etiket MBTS ile ÖTS'ün ortaklaştığı sayıdır. Diğer bir ifadeyle Ayverdi (MBTS) 23, Doğan (DBTS) 8, Çağbayır (ÖTS) 19 olmak üzere iki sözlüğün ortak etiketlediği terimlerin sayısı 18 olarak görülür. Ancak etiketlemede kullanmış oldukları ortak kısaltma daha azdır.

Etiketlemeye esas olan kısaltmaların biçimi konusunda, her iki yazarca ortak yazılan Rum., folk., hat., siy., olmak üzere toplam dört etiket benzerliği vardır. Diğer taratan 23 terimim etiketlenmesinde ses taklidi k./ses taklidi söz./ yans., (onomatophie), ; maliye./ mal.,; hava./ havc.,; istatistik./istk., örneklerinde olduğu gibi birbirine benzemeyen etiketler kullanılmıştır. Bu yönden çok az terim için ortak etiket kullanımına karşın, çok fazla terim için benzersizlik tespit edilmiştir. Bu yönüyle Türkçe sözlüklerde etiketlemeye esas olan fikirlerin benzersizlik üzerine kurulduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

İkili ortak terimlerin yer aldığı sözlüklerden Ayverdi (MBTS) 23, Doğan (DBTS) 8, Çağbayır (ÖTS) 19, ortak terimi etiketlediği görülür. Söz edilen bu beş sözlükte yazarlar tarafından kodlanan toplam etiket sayısı 130 olmuştur. Bunlardan sadece 36 tanesi tüm yazarlar tarafında ortaklaşa kodlanmış etiketlerden oluşmakta, diğer bütün terimleri kodlamakta farklı etiketleri ve farklı etiket biçimlerini kullanmaları, sözlük bilimsel birikimi okuma ve değerlendirme konusunda bireyselliğin öne çıktığını ve güçlü bir geleneğin oluşmadığını göstermektedir. Ayrıca toplumsal olarak zihinsel sözlüğümüzde de büyük bir birliktelikten doğan gelenekten söz edemeyiz. Aslında bu Türk toplumu ve aydınlarının sosyokültürel ve ideolojik ayrışmasının dilsel tutum ve davranışına yansımaları göstermesi bakımından önemli ipucu sayılabilir.

Sözlüklerin giriş kısmında yer alan kullanım kılavuzu başlığından bağımsız olarak tasarlanan kısaltmalar başlığı altında, kullanım kılavuzundan da bağımsız tasarlandığı ve alfabetik düzen içinde verildiği görülmektedir. Yukarıdaki tablodan hareketle sözlüklerde yer alan ortak etiket sayısı sadece 36 adetle sınırlı kalmış olması Türk sözlük yazarlarının sözlükbilimsel ortak birikimi (metaleksikografikbilgi) değerlendirme konusundan uzak durdukları ve bireysel tutumlarını sözlüklerin etiketleme kısmına yansıttıkları göstermektedir. Diğer taraftan söz edilen beş genel sözlük içinde en çok etiketleme yapan İlhan Ayverdi'nin hazırladığı MBTS'ün etiket düzeni bakımından okuyucusuna sözlük birimlerin kimi sınırlıkları ve

kullanım alanlarına dair geniş bilgi sunduğu söylenebilir. Ancak etiketleme biçimi yönünden Türk sözlük geleneğinin oluşturduğu yolu izlemeyip kendince etiketlemeye esas olacak kısaltma harfleri kullanılmıştır. İkinci olarak Mehmet Doğan'ın hazırladığı genel sözlük olarak BTS'ünde kullanmış olduğu etiketleme de dikkat çekicidir.

Türkçe sözlüklerdeki etiketler, Sözlükbilimcilerin pratikleri, kullanım etiketlerinin nasıl sınıflandırdığını öğrenmek için Türkçe sözlüklerin her birine ayrı ayrı daha yakından bakarak yerinde olacaktır. TDK Türkçe Sözlük (1998/2001) (TS) ile başlamak için kullanım bilgileri aşağıdaki şekilde örneklenebilir.

TDK Türkçe Sözlük'ün 1988 baskısında 85 adet kullanım etiketi bulunurken, TDK Türkçe Sözlük'ün 1998 baskısında 92 tane kullanım etiketi kullanılmıştır. İki sözlük arsında kimi değişik etiketlerin kullanılması dikkat çekicidir. Çünkü söz edilen ilk sözlükte osm. -Osmanlıca'yı işaretlerken, ikincide O.T.-Osmanlı Türkçesi olarak işaretlendiği görülür. 1998 sözlüğüne göre 14 adet dilbilgisel etiket, 17 adet bölgesel etiket, 42 adet alan etiketi, 11 adet kayıt etiketi yer almaktadır.

Ayverdi, Misalli Büyük Türkçe Sözlük'te çok kapsamlı bir kullanım kılavuzu yer almakta ve 'kısaltmalar' kısmı (1) Dil adları (bölgesel etiketler), (2) genel (alan etiketleri) (3) dilbilgisi (dilbilgisel ve kayıt etiketleri olmak üzere üç sınıfa ayrıldığı görülür. Ancak bu sözlük araştırmacılarının önerdiği etiket düzeni olmasa da kendi içinde bir etiketleme düzeni ve sınıflandırması olarak değerlendirilebilir. Ayverdi (2011), kendi etiket sınıflandırmasında 56 adet bölgesel etiket, 105 adet alan etiketi, 48 adet dilbilgisel etiket olmak üzere toplam 208 adet etiket kullandığı görülür. Ancak bu dilbilgisel etiketler olarak gösterilen bölümde 11 adet kayıt etiketi de yer almaktadır. Burada üzerinde durulması gereken nokta, Ayverdi'nin kendine özgü etiketleme düzeni ve etiketlenmede kullanmış olduğu kısaltma yöntemi ve kısaltmayı oluşturan harf tercihleri dikkat çekicidir. Sözlük yazımında alan ve temaları kodlamaya yarayan etiketleme işleminde kısaltma yerine Çağatayca., Çingenece., hadis., istatik., marangoz., topografya., örneklerinde olduğu gibi bir sözcüğü kısaltma olarak kabul etmesi ve sonuna nokta koyarak kullanması dikkat çekicidir.

Doğan, Büyük Türkçe Sözlük'te, açıklama başlığı altında yer alan kullanım kılavuzu niteliğindeki bilgilerin ilk cümlesi "sözlükten faydalanmayı güçleştirmemek için fazla işaret ve kısaltma kullanmaktan kaçınılmıştır" ile başlar. Doğan, Ayverdi ve Çağbayır'a göre daha kısa, özet biçimde kullanım kılavuzuna yer verir ki, kısaltmalar kullanım kılavuzundan bağımsız, ayrı başlık altında yer alır. Etiketleme işlemi olarak kısaltmalar dizinde alfabetik sıra kullanılmış ve Ayverdi'deki gibi bir sınıflama yapılmamıştır. Ancak bizim tasnifimize göre 17 adet dilbilgisel etiket, 29 adet bölgesel etiket, 30 adet alan etiketi kullanılırken, 3 adet zaman etiketi ve bir de 14 adet kayıt etiketi yer almakta olup toplam 90 adet etiket kullanıldığı görülür. Ayrıca sözlükiçi gönderim () olarak bkz.-bakınız, kıs.,

kısaltma, mes.-mesela, vb., ve benzeri, yanl.-yanlış kullanım, yeni.-yeni kelime vb. örneklere de yer verilmiştir.

Ötüken Türkçe Sözlük'te çok kapsamlı bir kullanım kılavuzu yer almaktadır. Bu kılavuzun 5. maddesi ile 17 maddesi arasında yer alan bütün açıklamalar sözlük kullanıcılarının sözlükten daha kolay yararlanmasını sağlamayı amaçlanmaktadır. Bir de bunlardan bağımsız olarak etiketleme işlemini gösteren alfabetik düzende verilen kısaltmalar dizini yer almaktadır. Etiketlemeye esas olan kısaltmalar 26 adet dilbilgisel etiket, 36 adet bölgesel etiket, 89 adet alan etiketi, 8 adet de kayıt etiketi olmak üzere toplam 158 adet etiket kullanılmıştır. Ayrıca aynı.-aynı anlamda ve kısalt.-kısaltma, yönt.-yönetim şeklinde etiketlere de yer verilmiştir.

Dil Derneğinin yayını Türkçe Sözlükte, imler ve 11 maddeden oluşan kullanıcı kılavuzu, kısa açıklama cümleleriyle verilirken, sözlükte kullanılan etiketler kısaltmalar başlığı altında alfabetik düzende verilmiştir. Bu etiketleme işleminde 19 adet dilbilgisel etiket, 18 adet bölgesel etiket, 44 adet alan etiketi, 1 adet zaman etiketi ve 10 adet de kayıt etiketi yer alırken, 5 adet de sözlükdışı gönderim (Jackson 2011:259) diyebileceğimiz TS-TARAMA SÖZLÜĞÜ, TD-TARAMA DERGİSİ gibi etiketlerden oluşan toplam 98 adet etiketleme yapılmıştır. Bu etiketlemede kısaltma için tercih edilen harfler ve sayıları bakımından tutarlı, kısa ve hatırlanabilirlik dikkate alındığı söylenebilir.

Bu sözlüklerde yer alan etiketlerin etiketlenme biçimi konusunda Türkçe sözlüklerin kabul edilebilir ortak kriterinden söz etmek mümkün görünmemektedir. Çünkü bir alan etiketi olarak Metalürji, TDK-TS'te, met., MBTS'te, metalurji., DD-TS'te, metlj., ÖTS'te hiç eyer almamıştır.

Bu çalışmanın sonucu bize göstermiştir ki beş sözlükte etiketleme sisteminin ortaklık ve benzerliğin az, benzemezliğin çok yüksek olduğu bir temel üzerine kurulduğu fikri çıkarılabilir. Sözlüklerde kullanılan etiketlerin ortaklık ve benzerliğin yüksek veya çok yüksek olması, benzemezliğin çok düşük olması esastır. Özellikle TDK-TS'ün kendi çağdaşlarının etiketleme düzeneğini ve geleneğini almış olduğunu düşünüldüğünde, örnekliğinden hareketle sonraki yazılan sözlülerin en azında burada mevcut olan etiketleme ölçütlerine göre düzenlenmesi gerekir. Ama 70-80'li yıllarda kaleme alınan MBTS ile DBTS ve ÖTS'te kullanılan etiketlerin ortaklık ve benzerlik yönlerinin diğer iki sözlüğe göre düşük olması sözlük geleneğin göz ardı edildiği, yazar tutumunun belirleyici olduğunu göstermektedir.

Ayverdi ve Doğan'ın sözlük oluşturma, sözlük birimi seçimi, sözlük dizini oluşmasında Türkçenin tüm sözvarlığını kapsama talebiyle orantılı biçimde Arap ve Fars sözcüklerinin sayısını çokluğu nispetinde etiketlemede de farklılık göstermektedir. Ayrıca MBTS'te etiketleme için kullanılan kısaltmaların çoğu hiç kısaltma yapılmadan sözcüklerin sonuna nokta konularak metalurji., sinema., tarih., teknik., tiyatro., şeklinde olduğu gibi

etiket olarak kullanılmıştır ki bu kısaltmadan kastedilen ile yapılan iş arasında da bir tutarsızlığı işaret etmektedir. Çağbayır, sözlüğünde de Türk dilinin tüm söz varlığını kapsama iddiası sebebiyle E.T., EAT., Oğuzca., Kırgızca., soğud/Soğudca, gibi diğerlerinde yer almayan etiketler kullanmıştır.

Etiketlemeye esas olacak bir ölçüt teklifi olarak tek hecelileri sözcükleri bir harfle, iki ve daha fazla heceli sözcükler için iki harf, iki sözcükten oluşanlar için ilk sözcükte iki/üç harfi, ikinci sözcüğün ilk harfi alınarak bir kodlama/kısaltma düzeni oluşturulabilir. Yukarıdaki beş sözlükte ortak etiketlenen sadece 37 etiketin var olması, burada da hem etiket hem de kodlama/kısaltma anlamında tutarlılık sorununun varlığını göstermektedir. Ayrıca kodlamaya esas olan kısaltmada kullanılan harflerin sayısı ve biçimi için de bir tutarlılık sorunun varlığını net olarak görülmektedir.

Kaynakça / Reference

- Abecassis, M. (2008). The Ideology of the Perfect Dictionary: How Efficient can a Dictionary be? *Lexikos* 18, ss.1-14.
- Allen, R. (1992). Usage. In McArthur, T. (Ed.), *Concise Oxford Companion to the English Language* (pp. 1071-1078). Oxford: Oxford University Press.
- Agunşah, M. (2019). Türkçe Sözlük'te Tanımlama ve Tanıklama sorunları, *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 7 (16), ss.1-13.
- Atkins, S. & Rundell, M. (2008). *The Oxford Guide to Practical Lexicography*. Oxford University Press.
- Ayverdi, İ. (2016). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Kubbealtı Yayınları.
- Basatemur, A. (2013). *Sözlükbirimlerin Tanımlanması Bağlamında Türkçe Sözlüklerin Karşılaştırılması*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir.
- Bakın, S. (2014). "Türkiye ve Dünyada Sözlük Bilimi: Tanımı, Kapsamı ve Diğer Bilimlerle İlişkisi" *International Journal of Language Academy* Volume 2/4 s. 445/457.
- Boz, E. (2006). "Sözlük ve Sözlükçülük Sorunları, Tartışmalar ve Öneriler", *Türkçenin Çağdaş Sorunları*, İstanbul: Divan Yayınevi, 9-46.
- Boz, E. (2009). Çağdaş Türkçe Sözlüklerde Çokanlamlı Madde Başlarındaki Anlamların Sıralanma Sorunu: 'Klasik' örneği, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4 (8), s.146-148.
- Boz, E. (2012). Türk Sözlükbiliminin Problemleri, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7/4, s. 13-20.

- Böler, T. (2006). Türkçe Sözlük (TDK) ile Örnekleriyle Türkçe Sözlük'ü (MEB) Karşılaştırma Denemesi/ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 1 (1), ss. 101-118.
- Çağbayır, Y. (2017). Ötüken Türkçe Sözlük, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Crenn, T. (1996). Register and Register Labelling in Dictionaries. Ph.D. Thesis. Ontario: University of Ottawa, School of Translation and Interpretation.
- Dil Derneği (2012). Türkçe Sözlük, Ankara: Dil Derneği Yayınları.
- Doğan, D. M. (2011). Doğan Büyük Türkçe Sözlük 23. baskı, Ankara: Yazar Birliği Yayınları.
- Hartmann, R. R. K. & James, G. (1998). Dictionary of Lexicography. Routledge.
- Hausmann, F. J. (1989). "Wörterbuchtypologie". In Hausmann, F. J. et al. (Eds.), Wörterbücher. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie, pp. 968-981.
- Jackson, H. (2002). Lexicography: An Introduction. London and New York: Routledge.
- Jackson, H. (2016). Sözlükbilime Giriş (Çev: M. Gürlek, E. Patat)1. Baskı, İstanbul: Kesit Yayınları.
- Kahraman, M. (2016). Sözlük Bilim Kuram, İlke ve Yöntemler Üzerine, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 5(8), ss. 3288-3312.
- Kahraman, M. (2020). Sözlükbilimde Etiketleme Ve Dilbilgisel Terimlerin Etiketlenmesi Sorunu, e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi/Journal of Oriental Scientific Research (JOSR), Cilt:12 Sayı 3 (28), ss. 770-785.
- Kara, S. (2019). Türkçe Sözlük İle Misalli Büyük Türkçe Sözlük'ün Karşılaştırmalı Kısa Bir Değerlendirmesi, e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi/Journal of Oriental Scientific Research (JOSR), Cilt:11 Sayı 2 (24), ss.789-804.
- Landau, S. (1989). Dictionaries. The Art and Craft of Lexicography. Cambridge University Press.
- Leech, G, & Nesi, H. (1999). "Moving towards perfection: the learners' (electronic) dictionary of the future", In Herbst, T. & Popp, K. (Eds.), The Perfect Learner's Dictionary, pp. 295-309. Tübingen.
- Lew, R. (2004). Which Dictionary for Whom? Receptive Use of Bilingual, monolingual and Semi-bilingual Dictionaries by Polish Learners of English. Motivex.
- Milroy, J. & Milroy, L. (1990). Authority in Language: Investigating Standard English. Routledge.

- Parlatır, İsmail (1995), "Türkçe Sözlük Çalışmaları ve Sorunlarımız", Türk Dili ve Edebiyat Dergisi, Cilt I., sayı 517, ss.3-19.
- Ptaszyński, M. (2010). Theoretical Considerations for the Improvement of Usage Labelling in Dictionaries: A Combined Formal-Functional Approach. *International Journal of Lexicography*, 23(4), ss. 411-442.
- Sakwa, L. N. (2011). Problems of Usage Labelling in English Lexicography, *Lexikos 21 (AFRILEX-reeks/series 21: 2011): 305-315.*
- Stein, G. (2002). *Better Words: Evaluating EFL Dictionaries*. Short Run Press Ltd.
- Swanepoel, P. (2008). Towards a Framework for the Description and Evaluation of Dictionary Evaluation Criteria. *Lexikos*, sayı 18, ss. 207-231.
- Türk Dil Kurumu (2011) .Türkçe Sözlük, 11. Baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tomaszczyk, J. (1988). The Bilingual Dictionary under Review. Snell-Hornby, M. (Ed.).
- Tarp, S. and Gouws. R.H. (2008). A Lexicographic Approach to Language Policy and Recommendations for Future Dictionaries. *Lexikos*, sayı 18, ss. 232-255.
- Van Sterkenburg, P. (2003). The dictionary: Definition and history, In Sterkenburg, P. (Ed.), *A Practical Guide to Lexicography*, pp. 3-17.
- Usta, H. İ. (2006). Türkçe sözlük hazırlamada Yöntem Sorunları, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 46 (1), ss.223-242.
- Usta, H. İ. (2010). Sözlükçülük ve Sözlük Araştırmacılığı, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, cilt 7/2, ss.92-101.
- Uzun, L. (1999). 1945'ten Bu Yana Türkçe Sözlükler, *Kebikeç* 7(8), ss. 53-57.

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]

10 th Years

[itobiad], 2021, 10 (1): 1022-1032.

Kastamonu Yöresi Geleneksel Müzik Pratiklerinde Meytar ve İşlevleri

Meytar And Its Functions In The Traditional Music Practices In The
Region Of Kastamonu

Beril ÇAKMAKOĞLU

**Dr, Ege Üniversitesi Devlet Türk Musikisi Konservatuvarı, Türk Müziği
Bölümü**

**Dr., Ege Univ. State Conservatory of Turkish Music Turkish Music
Department**

berilcakmakoglu@gmail.com

0000-0002-1760-7453

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 28.01.2021
Kabul Tarihi / Accepted : 07.03.2021
Yayın Tarihi / Published : 29.03.2021
Yayın Sezonu : Ocak-Şubat-Mart
Pub Date Season : January-February-March

Atıf/Cite as: Çakmakoglu, B . (2021). Kastamonu Yöresi Geleneksel Müzik Pratiklerinde Meytar ve İşlevleri . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 10 (1) , 1022-1032 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/60435/870112>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Kastamonu Yöresi Geleneksel Müzik Pratiklerinde Meytar ve İşlevleri*

Öz

Anadolu coğrafyasında yerel-kültürel özellikler içeren pek çok müzik ve dans pratiğinin varlığı bilinmektedir. "Yöreye özgü" olarak ifade edilebilecek bu uygulamalar, kültürel mirasın aktarımı ve geleneğin sürdürülmesi bakımından önem taşımaktadır. Kastamonu yöresinde karşılaşılan ve genellikle iki davul, bir kemâne, bir zurna ve iki köçekten oluşan topluluk, yörede "meytar" olarak bilinmektedir. Kastamonu yöresinde, 2011 yılında tarafımdan gerçekleştirilen alan araştırmaları sonucunda, Meytar'ın yöredeki işlevi incelenmiştir. Kına geceleri, düğünler, asker eğlenceleri, festivaller, piknik-kır eğlenceleri, dernek etkinlikleri, oturak alemleri, Tv programları gibi müzik pratiklerinin odağında yer alan Meytar'ın, önemli bir ifade aracı olduğu tespit edilmiştir. Meytar'ı oluşturan üyelerin de kendi içerisinde farklı rollere sahip oldukları bilinmektedir. Örneğin müzik pratiklerinin bazılarında davul-zurna ikilisi öne çıkarken, başka bir durumda kemânenin ya da zurnanın öncü olduğu saptanmıştır. Oturak alemlerinde kemâne çalgısı daha işlevsel olmasına karşın, düğün ritüelinde gelinin evden alınması ve düğün alanına getirilmesi durumlarında davul ve zurnanın öne çıktığı görülmektedir. Bunların yanı sıra, açış olarak tanımlanan usûlsüz doğaçlama ezgi motifleri de, kemâne ve zurna çalgılarının karşılıklı icraları ile bazı ritüellerin başında yer almaktadır. Meytar'ın en önemli öğelerinden olan köçeklerin ise pratiklerin dikkat çekici ve işlevsel unsuru olduklarını söylemek mümkündür. Köçekler, hem dansları, hem de müzik icrasına sundukları sözel seslendirme ve zil eşlikli çalgısal destekleri ile Meytar'ın sembol sayılabilecek bireyleri arasında yer almaktadırlar. Farklı müzik ortamlarında farklı davranış biçimleri sergileyen Meytar, yöre ezgilerinin ve dans figürlerinin geleneksel uygulamalarını sürdüren, icra ortamlarındaki temel uygulamaların devamını sağlayan bir topluluk olarak yöredeki varlığını günümüzde hala sürdürmektedir. Ayrıca Meytar'ın Kastamonu yöresi dışında göç nedeniyle yerleşilen büyükşehirlerdeki icra ortamlarında da varlığını sürdürdüğü ve yöredeki benzer uygulamaları devam ettirdiği tespit edilmiştir. Bu makalenin amacı, Meytar'ın yöre müzik pratiklerindeki işlevini ortaya koymaktır. Makalenin amacı doğrultusunda, alan araştırması kapsamında gözlem ve görüşme tekniklerinden yararlanılmıştır. Yöre müzik pratiklerine bizzat katılım yoluyla elde edilen verilerin değerlendirilmesi ile Meytar, işlevsellik bağlamında ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Meytar, Kastamonu, Kemâne, Köçek, Davul, Zurna

* Bu çalışma, 2016 yılında Muğla'da gerçekleştirilen 2. Uluslararası Müzik ve Dans Kongresi'nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

"İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi"
"Journal of the Human and Social Sciences Researches"
[itobiad]

ISSN: 2147-1185

10 the Years

Meytar And Its Functions In The Traditional Music Practices In The Region Of Kastamonu

Abstract

It is already known that Anatolia hosts many music and dance practices with specific local-cultural characteristics. These “regional” practices are important for the transmission and continuity of cultural heritage. One of these practices seen in the region of Kastamonu is called “*meytar*”, an ensemble usually consisting of two hang drums, the *kemâne* (a kind of spike fiddle), the *zurna* and two *köçeks* (male dancers in women’s clothes).

In this paper, the function of *meytar* in the region is examined on the basis of the results obtained in the fieldwork conducted in the region of Kastamonu in 2011. The results reveal that *meytar*, which stands in the focal point of musical practices such as henna nights, weddings, soldier farewell parties, festivals, picnics/pastoral entertainment, events of associations, *oturak âlemleri* (a kind of men’s entertainment) and TV programmes, is a significant medium of expression. Each member of *meytar* has a distinct role within the ensemble. For example, the *davul-zurna* (duo of the hang drum and the *zurna*) have a leading role in some of the musical practices whereas the *zurna* or the *kemâne* in some others. While the *kemâne* seems to be more functional in *oturak âlemleri*, the *davul-zurna* take the lead in the events like taking the bride from her father’s home to the wedding venue. In addition, “*açış*”, trading of improvised melodies with a free rhythm between the *zurna* and the *kemâne*, takes place at the beginning of some rituals. *Köçeks*, one of the most important and symbolic figures of *meytar*, also seem to be the most outstanding and functional element of the practices with their dances, vocal performance and accompaniment by the castanets. Exhibiting distinct behaviours in distinct musical scenes and sustaining continuity of the regional performance of melodies and dances, today, *meytar* maintains its presence in the region as well as in certain metropolitan cities due to the immigration from Kastamonu to those cities. The purpose of this article is to reveal the function of Meytar in local music practices. In line with the purpose of the article, observation and interview techniques were used within the scope of the field study. Meytar has been addressed in the context of functionality by evaluating the data obtained through personal participation in local music practices.

Keywords: Kastamonu, *Kemâne*, *Köçek*, Hang Drum, *Zurna*.

Giriş

Kastamonu yöresi, Anadolu'nun diğer yörelerinde de olduğu gibi gerek müzik pratikleri, gerekse yöreye özgü müzik ve dans unsurları içermesi bakımından yerel bazı özellikler taşımaktadır. Bunlardan ilgi çekici bir örnek, Kastamonu ilinin özellikle İnebolu, Küre, Bozkurt ilçelerinde görülen ve yöre halkının "meytar" olarak tanımladığı topluluklardır. Genellikle iki davul, iki köçek, bir zurna ve bir kemânenen oluşan Meytar, yöredeki müzik icra ortamlarının merkezi konumundadır (Çakmakoglu, 2017, s. 68). Meytar'ın yöre içerisindeki konumu ve işlevi çalışmanın temelini oluşturmaktadır.

Fotoğraf 1 Meytar (İnebolu Yıldızları)*

Meytar sözcüğünü etimolojik açıdan ele aldığımızda, bazı sonuçlara ulaşılmıştır; Yörede alan araştırması gerçekleştirmiş olan Sadi Yaver Ataman, Meytar'ı, davul, zurna, kemâne ve köçeklerden oluşan topluluk olarak tanımlar (Ataman, 1994, s. 227). Benzer bir tanımlamada da Meytar, düğünlere çalgıcı olarak gelen ekip olarak ifade edilir (Erdoğan, 1992, s.163). Meytar'ın, *mehter* kelimesi ile olan ses benzerliği ve mehterin çalgı takımı olarak bilinmesi nedeniyle, araştırmalarımız mehter sözcüğü üzerinde yoğunlaşmıştır. Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Sözlüğüne göre mehterin tanımlarından bir tanesi rütbe, nişan müjdecisi olarak ifade edilir

* Çalışmada yer alan tüm fotoğraflar, 2011 yılında Kastamonu yöresinde gerçekleştirdiğim alan araştırması sırasında tarafımdan çekilmiştir.

(Devellioğlu, 1984, s.720). Başka bir kaynakta ise mehter, rütbe ve nişan ya da memuriyet alanların evlerine müjde götürerler, vaktiyle vezir kapısında çalınan nevbet çalgısı takımı, yeniçeri zamanında mızıka neferi, eskiden Hicâz'a sürre çıkarıldığı vakit mahallelerde dolaşp kapıların önünde darbuka çalan ve halktan para toplayan kişiler olarak tanımlanmıştır (Sanal, 1964, ss. 3-4). Ayrıca aynı kaynakta Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde yer alan mehter tanımı da yer almaktadır.

“Bunlar düğünlere, eğlence yerlerine, davul, zurna nakkare, daire gibi musiki aletleri ile giderek halkı eğlendiren musiki esnafıdır. Harb zamanı orduya iltihak ederler, ordu alaylarında bulunurlar, savaşta harbi peşrevler, ceng-i harbiler ve başka askeri havalar vururlardı. Teşkilat olarak mehterbaşına tabi idiler.

İşte Osmanlı seferlerinde resmi mehter takımları ile sık sık buluşan ve onlara ait harp havalarını çalan bu musiki esnafına da mehter denilirdi. Anadolu'da bu manaya düğünlerde çalan davul zurna takımına mehter denmesi hala unutulmadı. Rumeli halkı da davul zurna takımına mehter demektedir. Oralarda mehter takımı iki zurna bir davuldan teşekkül etmektedir. Düğün sahiplerinin hal ve vakitlerine göre bu takımdan bir veya iki takım bulundurulur buna bir kat veya iki kat denilir” (Sanal, 1964, s. 5).

Yukarıdaki bilgilerin ışığında Meytar'ın, mehter kelimesinin değişimiyle oluştuğu düşünülebilir. Kastamonu yöresindeki Meytar tanımı ve işlevi, mehterin "halkı eğlendiren müzik takımı" tanımı ile örtüşmektedir. 2011 ve 2012 yıllarında, Kastamonu yöresinde gerçekleştirdiğim alan araştırmaları sırasında, özellikle İnebolu, Küre ve Bozkurt ilçelerinde sıklıkla karşılaştığım ve icra ortamlarında bulunduğum Meytar, yöre halkı tarafından da eğlendirme amacıyla bir araya gelmiş köçek ve çalgıcılardan oluşan topluluk olarak tanımlanmaktadır.

Meytar, *kıma gecesi, düğün, sünnet, oturak alemi, dernek etkinlikleri, piknik-kır eğlenceleri, asker eğlenceleri, festival, Tv programları* gibi icra ortamlarında yer alır. Meytar üyelerinin kendi içerisinde de farklı roller üstlendiği görülmektedir. Topluluğu oluşturan unsurların ayrı başlıklar altında değerlendirilmesiyle, Meytar'ın işlevselliği daha net bir biçimde ortaya çıkarılacaktır.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın amacı, Meytar adlı topluluğu oluşturan unsurların geleneksel müzik pratiklerindeki rollerinin ayrı ayrı ele alınmasıyla, Meytar oluşumunun yöre müzik pratiklerindeki işlevini ortaya koymaktır. Makale, diğer taraftan Meytar'ın yöredeki icra ortamlarında yer alan temel uygulamaların bir ifade aracı olması ve otantiklik iddiası taşıması bakımından önem taşımaktadır.

Araştırmanın Evreni ve Yöntem

Kastamonu ilinin özellikle İnebolu, Küre, Bozkurt ilçelerinde görülen ve yöre halkının Meytar olarak tanımladığı topluluklar, araştırmanın evrenini oluşturmaktadır. Çalışmada, alan araştırması sürecinde gözlemlenen icra davranışları, Meytar'ın işlevsel özelliklerinin ortaya koyulmasıyla yorumlanmaktadır. Alan araştırmasının gereklerinden olan, katılarak gözlem ve görüşme teknikleri bu çalışmanın yöntemini oluşturmaktadır.

Kemâne ve İşlevi

Kemâne, Kastamonu yöresinde özellikle İnebolu, Cide, Şenpazar, Azdavay, Bozkurt, Küre, Abana ilçelerinde karşılaştığımız, yapısal ve icra tekniği (tırnak teması ile icra) özellikleri ile Türk sanat müziği geleneğinde tırnak kemençe (klasik kemençe) olarak adlandırılan çalgıyla benzerlik gösteren, yaylı bir çalgıdır. Sesler, tırnakların tellere yandan temas ettirilmesiyle elde edilmektedir. Çalgı, yöre ezgilerinin baş eşlik çalgılarından birisi olmakla beraber, Kastamonu Kemânesi olarak da bilinmesi sebebiyle, kültürel mirasın aktarımı bağlamında önemli çalgı sembollerinden birisidir.

Fotoğraf 3 Kemâne

Fotoğraf 4 Kemâne İcracısı Murat Tun¹

Kemâne, Meytar'ın icra süreci içerisinde sözlü seslendirmeye eşlik eder. Köçeklerin ya da davulcuların yöre ezgilerini seslendirdiği zaman diliminde, zurnanın sesinin yüksek olması nedeniyle sustuğu sözel bölümlerde, kemânenin eşliği sürdürülmektedir. Kemânenin işlevsiz olduğu durumlar, düğün ritüeli içerisinde kız almaya gitme ve esnaf dükkanlarının sırasıyla dolaşarak festival gibi etkinlik duyurularının yapıldığı anlardır. Bu durum doğal olarak kemâne icrasının ayakta yapılamamasından kaynaklanmaktadır.

¹ 1948-2020 yılları arasında yaşamış, İnebolu/Kastamonu doğumlu kemâne icracısı

Kemânenin diğer bir işlevi, yöre müzik pratiklerinin başlangıcında geleneksel hale gelmiş olan "açış" olgusunun merkezinde yer almasıdır. Temel başlangıç davranışı olan bu durumda kemâneci, usûllü yöre ezgileri öncesinde ilgili makam dizisi içerisinde, usûlden bağımsız doğaçlama ezgi motifleri üretirken, köçekleri oyuna hazırlar. Bu durum aynı zamanda izleyicilere ritüelin başladığının bir göstergesi olarak kabul edilir.

Kemâne, oturak alemlerinde, özellikle başlangıç zaman dilimi içerisinde öncü çalgı konumundadır. Ağır tempolu yöresel ezgilerin, hatta Arabesk ve Geleneksel Türk Sanat Müziği eserlerinin de seslendirildiği bu bölümde kemâne, dinleyicilerin sözel seslendirmeye katıldığı bölümün eşlik çalgısıdır. Açış olgusunun diğer ritüellere göre daha çok ve sık seslendirildiği oturak alemlerinde kemâne, davul ve zurnaya karşın daha fazla işlev üstlenir.

Davul ve Zurnanın İşlevleri

Anadolu coğrafyası içerisinde, müzik geleneğimizin en önemli çalgı ikililerinin başında davul-zurna gelmektedir. Geçmişten günümüze değin, pek çok müzik icra ortamında sıklıkla karşılaşılan bu birliktelik, Kastamonu yöresi müzik pratikleri içerisinde de önemli roledir. Öncelikle yörede "Hak Alma" ya da "Hak'ka Gitme" olarak adlandırılan ve düğün ritüeli içerisinde gelinin evinden alınması olarak ifade edilebilecek davranışın temel çalgıları, davul ve zurna ikilisidir. İki çalgı da, gelinin evden çıkarılması sırasında temposu yüksek ezgilerin, oyun havalarının eşlik unsurlarıdır. Davulcu, bu bölümde tokmak kullanarak ve çalgıyı ayakta icra ederek çalgının kaba saz özelliğini kullanmaktadır. Ancak, pratiğin kemânenin devreye girdiği sonraki bölümlerinde, tokmak bırakılır ve davul, oturarak ve sadece ellerin deriye vurulması ile icra edilir. Burada davul, kaba saz özelliğinden çıkarak, ince saz kimliğine bürünmektedir. Davulcuların zaman zaman sözlü seslendirmede bulunduğu, bazen de köçeklerle beraber kaşık çalarak dans ettikleri de görülmektedir.

Fotoğraf 5 Hakk'a Gitme

Fotoğraf 6 Davul'un Oturarak İcrası

Davulcuların başka bir işlevi de köçekler ile beraber dans etmeleri ve davulları ile beraber akrobatik hareketlerde bulunmalarıdır. Bu hareketler, izleyicilerin ilgisini canlı tutmakla beraber, para atmaları için de tetikleyici bir rol oynamaktadır. Davulun baş üzerinde, tokmağın ise bacakların arasından geçirerek çalınmasının yanı sıra, davulcuların çalgıları ile beraber hızlı ve senkronize bir şekilde dönerek yaptığı dans figürleri, karakteristik davranışlardan birisidir.

Fotoğraf 7 Köçeklerle Beraber Dans Eden Davulcular

Alan araştırmalarım sırasında, 1964 yılında vefat etmiş ve Kastamonulu ünlü bir davulcu olan Karayılan lâkaplı Mahir Dağlıoğlu'nun figürlerinin de davulcular tarafından taklit edildiği saptanmıştır.

Davul-zurna ikilisi aynı zamanda yöre halk oyunlarından "Sepetçioğlu' nun da eşlik çalgılarıdır.

Zurnanın, davul ile olan birlikteliğindeki işlevi dışında, kemâne ile karşılıklı ve sırayla açış yapması, alanda gözlemlenen bir başka davranış özelliğidir. Zurna ve kemânenin peşi sıra serbest usûllü doğaçlama ezgi motifleri sunması, Meytar'ın karakteristik ve kalıplaşmış özelliklerinden birisi haline gelmiştir.

Köçekler ve İşlevleri

Köçeklik, sadece Kastamonu'da değil, Bartın, Karabük, Zonguldak, Çankırı, Sinop illerinin yer aldığı coğrafyada da karşılaşılan, yöre eğlencelerinin temel unsurlarından bir tanesidir. Kadın kılığına girip dans eden erkek olarak tanımlayabileceğimiz köçekler, tarihi oldukça eskiye dayanan eğlence öğelerinden biri olarak varlığını günümüzde de sürdürmektedir.

Çalışmamızın odağında yer alan Meytar'ın, dikkat çeken diğer bir özgeşinin köçekler olduğunu söylemek mümkündür.

Fotoğraf 8 Meytar'da Köçekler

Kostümleri, dans figürleri ve zilleri ile Meytar'ın en çarpıcı unsuru olan köçeklerin işlevlerinden bir tanesi, kullandıkları zillerin çalgısal olarak işlevsel olmasıdır. Ziller, kostümün önemli bir parçası olmasının dışında, düzenli usûl ezgilerine eşlik eden davulun, ritim anlamında tamamlayıcısı konumundadır. Bele bağlanan ipli saçak ya da mendili zıplatmaya yönelik hareketlerin standartlaşmış olduğu dans biçimi, yörenin karakteristik figürleri haline gelmiştir. Köçekler müzik pratiklerinin başında, kemâne ya da zurnanın açış yaptığı bölümde kendi etraflarında dönerek dairesel bir hareket gerçekleştirirler. Kalıplaşmış olan bu davranış sırasında, zilleri serbest bir biçimde çalarlar. Figürler, açışın tamamlanmasından sonra ezgilerin usûllü hale gelmesi ile hareketlenmeye başlar. Köçeklerin ters bir köprü kurarak arkaya doğru eğilmeleri ve ağızları ile para toplamaları da kalıplaşmış figürlerdendir. Bu hareket, köçeklik becerisi olarak değerlendirildiği gibi para toplayan unsur olması açısından işlevseldir. İzleyiciler-para ilişkisindeki köprü, köçektir. Dolayısıyla köçek, Meytar'ın maddi anlamdaki kazanımını arttıran bir unsur olarak görülmektedir.

Fotoğraf 9 Para Toplayan Köçek

Köçeklerin diğer bir işlevi ezgilere sözlü olarak eşlik etmeleridir. Dans bazen kesilir, ziller durur. Bu sırada köçekler sadece sözel eşlikte bulunurlar. Para toplama sürecinin başında yer almaları, dansları, sözel ezgilerdeki seslendirici konumları ve zil eşliğinin davul ile beraber ritim çalgısı olarak kullanımı nedeniyle köçekler, Meytar içerisinde diğer üyelere göre daha işlevsel gözükümlerindedir.

Fotoğraf 10 Sözel Seslendirmede Bulunan Köçekler ve Davulcu

Sonuç

Makale sonucunda; Meytar'ın, Kastamonu yöresi geleneksel müzik pratiklerinin merkezinde, hem kültürel kimlik sembollerinden birisi konumunda hem de geleneğin devamlılığı bağlamında, geleneksel uygulamaları sürdüren ve otantiklik iddiasını taşıyan bir topluluk olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yanı sıra, Meytar'ın simgeleşmiş, yöreye özgü ve sıklıkla icra edilen ezgilerle kalıcılık kazanarak, icra ortamlarındaki temel uygulamaların sürdürülmesini sağlayan bir ifade aracı olduğu saptanmıştır.

Alan araştırmaları sırası ve sonrasında, bu ifade biçiminin sadece yöre müzik pratiklerinde görülmeyip, yöre dışında göç nedeniyle büyükşehirlere yerleşmiş Kastamonuluların müzik icra ortamlarında da yer aldığı da fark edilmiştir. Göç eden her topluluğun kolektif kimliğini yaşatması gibi, Kastamonulular da büyükşehirlerde kültürel alışkanlıklarını sürdürmek istemektedirler. Bu nedenle, büyükşehirlerdeki Kastamonu geleneksel müzik pratiklerinin Meytar'sız olamayacağı algısı görülmekle beraber, Meytar'ın, aidiyet bilincinin bir sembolü olduğu ve halk tarafından yerel kültürü simgeleyen bir otantiklik şartı olarak benimsenip, varlığını günümüzde de sürdürdüğü sonucuna varılmıştır.

Kaynakça

Ataman, Sadi Yaver (1994). *Eski Safranbolu Hayatı*, Yay. Haz. Süleyman Şenel, İstanbul: Gürmen Group Yayınları, 1994.

Çakmakoğlu, Beril (2017). *Kastamonu Yöresi Geleneksel Müzik Pratiklerinde Kemâne*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2017.

Devellioğlu, Ferit (1984). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Ankara: Aydın Kitabevi.

Erdoğan, Ata (1992). *Kastamonu Folkloru 1*, Kastamonu: Kültür Bakanlığı Kütüphaneler Genel Müdürlüğü.

Sanal, Haydar (1964) *Mehter Mûsikîsi Bestekar Mehterler- Mehter Havaları*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

[itobiad], 2021, 10 (1): 1033-1048

Âşık Tarzı Müzik Geleneğine Paralel Yorumlar: Barış Manço

Parallel Performance to Âşık Style Music Tradition: Barış Manço

Sevilay ÇINAR

Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türk Müziği Devlet
Konservatuvarı, Müzikoloji

Prof., Ankara Hacı Bayram Veli Univ. Turkish Music State Conservatory,
Musicology

sevilay.cinar@hbv.edu.tr

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-1384-7510>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 04.11.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 30.03.2021
Yayın Tarihi / Published	: 30.03.2021
Yayın Sezonu	: Ocak-Şubat-Mart
Pub Date Season	: January-February-March

Atıf/Cite as: Çınar, S . (2021). Âşık Tarzı Müzik Geleneğine Paralel Yorumlar: Barış Manço . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 10 (1) , 1033-1048 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/60435/821559>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Âşık Tarzı Müzik Geleneğine Paralel Yorumlar: Barış Manço¹

Öz

Bir edebiyat geleneği bilinciyle dile getirilen duyguların, müzikal ifade ile bütünlük kazanmasıdır Âşık Müziği. Bu müzik kültürü içerisinde; sözsel ifade, bir edebiyat geleneği bilincini gerektirdiği gibi, müzikal ifade de gelişmiş bir müzik belleği gerektirir. Müzik belleği ise âşıkların içinde buldukları çeşitli kültür ortamlarında yer alan ezgi kalıplarından, âşıkların birikim ve yetenekleri doğrultusundaki müzik zevklerinden oluşur ve yine âşıkların yaşam koşulları, icra ortamları doğrultusunda zenginleşir. Bu hususta âşıklar, içinde buldukları ve temas halinde oldukları kültür ortamlarının müzik kalıplarına sadık kalırlarken, bu kalıplara paralel olarak kendi stillerini yaratırlar.

Hem edebi hem müzik kimliği ile âşıkların *taşıyıcı* ve *yaratıcı* iki büyük vasfını, sanatçı kimliğinde barındıran Barış Manço'nun müziğine bakıldığında; Manço'nun bir edebiyat geleneği bilincine vâkıf olduğu, müzikal ifadelerinde bulunduğu kültür ortamlarından beslendiği gibi, yörelerin kültürel değerlerinden de etkilenecek müzik zevkini oluşturduğu ve hatta tıpkı âşıkların müzik anlayışında tanımlandığı üzere; yerel müzik kalıplarına sadık kalarak ve bu kalıplara paralel olarak kendi tarzını yaratma yoluna gitmiş olduğu görülür. Bu bilgilerden hareketle; duruşu ve söylemiyle bir âşık kimliğine paralel kimlik olduğu düşünülen Barış Manço'nun, müzik kimliğine bakılacak olursa, kimi karşılaştırmalar yapılması gerekir ki; “Âşık müziğinin anlatı yapısı ile Manço'nun müziksel anlatı yapısı arasında nasıl bir ilişki vardır?” ve “Bu anlatı yapısı içerisinde, âşık müziğinin temsil biçimi nasıldır?” soruları öne çıkar. İlgili sorular yanıtlanırken; âşık tarzı müzik verilerinin tanımları ve örnekleri üzerinden karşılaştırılacak olan Manço'nun şarkıları, âşık tarzı müzik geleneği ile ilişkilendirilecektir. Karşılaştırmalı çalışma kapsamında, çeşitli kaynaklardan uyarlanan müziksel çözümleme öğelerinden faydalanılırken, müzikte metinlerarasılığa karşılık gelen çözümleme gereçleri de kullanılacaktır.

Anahtar kelimeler: Âşık Tarzı, Âşık Müziği, Barış Manço, Müziklerarasılık, Metinlerarasılık.

¹Bir Dünya Barış'ı etkinlikleri kapsamında, *Çağdaş Halk Ozanı Barış Manço Sempozyumu*'nda (2019), bildiri olarak sunulmuş olan bu çalışma; sempozyum sunumundan farklı olacak şekilde büyük ölçüde revize edilmiş ve genişletilerek yeniden yazılmıştır.

Parallel Performance To Âşık Style Music Tradition: Barış Manço²

Abstract

As oral expression entails a literature tradition conscious, musical expression also entails a developed musical memory in *Âşık Music* where feelings expressed with the conscious of a literature tradition gain integrity with the musical expression. This musical memory is consisted of tune patterns existing in various cultural environments where âşık are present, background of âşık music tastes in line with their abilities, and richens in accordance with the living conditions, performance environments of âşık. Accordingly, while âşık are faithful to the musical patterns of cultural environments where they live and are in contact with, they create their own styles in parallel to these patterns.

Once the music of Barış Manço which holds two great qualifications of âşık carrier and creator with both literary and musical identity into the performer's identity is examined; it can be said that Manço has a grasp of the conscious of literature tradition, while he is fed in his musical expression from the cultural environments he is present, he has creates his music taste by being impressed from the cultural values of the vicinities and even, he is faithful to the local music patterns and has created his own music style in parallel to these patterns, as is defined in the musical understanding of just as âşık. Starting from these information, if the musical identity of Barış Manço which is thought to be parallel to the âşık identity with his attitude and discourse is examined, some comparisons are required to be done; the following questions come forward; "What kind of relation is there between the discourse structure of *Âşık music* and musical discourse structure of *Manço*?" and "How is the *Âşık music* represented within this discourse structure?".

While answering the questions; songs of Manço to be compared over definitions and examples of âşık style music data will be associated with âşık style music tradition. Within the scope of the comparative study, the analysis tools corresponding to the intertextuality in the music will be used while it is utilized from the musical analysis elements adapted from various sources.

Keywords: Âşık Style, Âşık Music, Barış Manço, Intermusicality, Intertextuality.

Giriş

Âşık Müziği, bir edebiyat geleneği bilinciyle dile getirilen duyguların, müzikal ifade ile bütünlük kazanmasıdır. Duyguların dile getirilmesinde

²Within the scope of Bir Dünya Barış'ı activities, in the Symposium of *Contemporary Folk Poet Barış Manço* (2019), this study presented as a bulletin was revised substantially in such a way which will be different from the symposium presentation and rewritten by being expanded.

sözsels ifade, bir edebiyat geleneği bilincini gerektirdiği gibi, müzikal ifade de gelişmiş bir müzik belleği gerektirir. Bu müzik belleği ise âşıkların içinde buldukları çeşitli kültür ortamlarında yer alan ezgi kalıplarından, âşıkların birikim ve yetenekleri doğrultusundaki müzik zevklerinden oluşur ve yine âşıkların yaşam koşulları, icra ortamları doğrultusunda zenginleşir. Böylelikle “âşıklar, içinde buldukları yörenin müzik kalıplarına sadık kalarak ve bu kalıplara paralel olarak kendi stillerini yaratırlar” (Duygulu, 1997, s.16).

Yazılı kaynaklar ve işitsel veriler ışığında, hem edebi hem müzik kimliği ile âşıkların iki büyük vasfını, yani taşıyıcı ve yaratıcı vasıflarını³, sanatçı kimliğinde barındıran Barış Manço’nun müziğine bakıldığında; bir edebiyat geleneği bilincine vâkıf olmakla birlikte, müzikal ifadelerinde, bulunduğu kültür ortamlarından beslendiği, yörelerin kültürel değerlerinden etkilenerek müzik zevkini oluşturduğu görülür. Öyle ki Manço’nun, tıpkı âşıkların müzik anlayışında tanımlandığı üzere; yerel müzik kalıplarına sadık kalarak ve bu kalıplara paralel olarak kendi tarzını yaratma yoluna gitmiş olduğu görülür.

Umay Günay’ın (1992), Manço’nun; ...âşık tarzı edebiyat geleneğinin anlamlar, değerler ve kurallar bütününe, paralel kabulleri dile getirdiğini görüyoruz (s.3) tespitinden hareketle; duruşu ve söylemiyle bir âşık kimliğine paralel kimlik olduğu düşünölen Barış Manço’nun, müzik kimliğine bakılacak olursa, kimi karşılaştırmalar yapılması gerekir ki; “Âşık müziğinin anlatı yapısı ile Manço’nun müziksel anlatı yapısı arasında nasıl ilişki vardır?” ve “Bu anlatı yapısı içerisinde, âşık müziğinin temsil biçimi nasıldır?” soruları öne çıkar. Sorular yanıtlanırken; Şenel’in *Kastamonu’da Âşık Fasılları* (2007) çalışmasındaki bilgiler ışığında; âşık tarzı müzik verilerinin tanımları ve örnekleri üzerinden karşılaştırılacak olan Manço’nun şarkıları⁴, âşık tarzı müzik geleneği ile ilişkilendirilecektir. Ayrıca, Çelikcan’ın *Müziği Seyretmek* (1996) çalışmasından uyarlanan çözümleme öğelerinden faydalanılarak, Aktulum’un *Müzik ve Metinlerarasılık* (2017) çalışmasından, müzikte metinlerarasılığa karşılık gelen çözümleme gereçleri kullanılacaktır.

Âşık Müziği Paralelinde Manço’nun Müzik Anlatısının Özellikleri

Âşık Sanatında Müziğin İşlevi: Âşık sanatında müziğin; edebiyat şekillerinin kolay hafızaya alınabilmesine yardımcı olması; edebiyat ürünlerinin dinleyici üzerinde daha etkili olabilmesini sağlaması, irticâlen şiir okuma esnasında dinlenme, düşünme imkânı sağlaması; söz üretiminde ilhâm vâsıtası olması; dinleyici ile iletişimi kolaylaştırması gibi işlevleri

³Pertev Naili Boratav, âşıklık geleneği içinde, âşıkların iki büyük vasfını öne çıkartır: Taşıyıcılık ve Yaratıcılık. ...Taşıyıcılık, vasfı içerisinde, geçmiş ustaların adlarını ve sanatlarını yaşatmak, onları her ortamda saygıyla yâd etmek ve eserlerini seslendirmek başlıca görevlerden biridir. Yaratıcılık vasfı bağlamında, âşıklar kendi sanat güçlerini ispat etmek ve şöhretlerini yaymak için gayret göstermek ve yeni ürünler yaratmak zorundadırlar (Akt.Şenel, 2007, s.104).

⁴Âşık tarzı müzik yapma geleneği bağlamında değerlendirilmek üzere Manço’nun; Genç Osman (1973), Ahmet Bey’in Ceketini (1988), Süleyman (1992), İşte Hendek İşte Deve (1971), Kalk Gidelim Küheylan (1973), Eğri Doğru (1981), Uzun İnce Bir Yoldayım (1975), Kul Olayım Kalem Tutan Ellere (1971), Lambaya Püf De (1973) ve Ölüm Allahın Emri (1972) çalışmaları seçilmiştir.

sıralanabilir.

Söz konusu işlevleri belirgin olarak gözlenen -THM genel repertuarı içinde de önem arz eden- örnekler ise, âşık sanatı içerisinde anlatı türüne dayalı müzik⁵ kapsamında karşımıza çıkmaktadır. Bu sanat içerisinde önemli repertuar elemanları arasında sıralanan; kimi zaman kahramanlık hikâyelerinin anlatıldığı, kimi zaman âşığın kendi yaşamından örnekler sunduğu bu hikâyeler; konunun taşıdığı hisse uygun düşecek ezgilerle okunurlar⁶. Manço'nun bu paraleldeki örnekleri; hem *Genç Osman*⁷ gibi yorumladığı geleneksel ezgiler; hem de *Ahmet Bey'in Ceket*⁸, *Süleyman*⁹, *İşte Hendek İşte Deve*¹⁰, *Kalk Gidelim Küheylan*¹¹ gibi kendi yaratımlarıdır¹². Bu anlatsal yapı içerisinde, müziğin tekrara dayalı yapısal özelliğinin, dinleyicinin metni ezberlemesini sağladığını ve böylelikle metne katılımını olanaklı kılarak dinleyici de özdeşleşme etkisini pekiştirdiğini belirten Çelickan'ın (1996, s.152-154) çözümlenmelerinden ve söz-müzikal düzeydeki tekrarları değerlendirmesinden hareketle, Manço'nun anlatı türü özellikleri gösteren söz konusu eserleri, ezgi ve öykü süreleri dikkate alınarak incelendiğinde;

Ahmet Bey'in Ceket	Öykü Süresi: 04.43 dk. Ezgi Süresi: 01.15 dk.
Kalk Gidelim Küheylan	Öykü Süresi: 02.17 dk. Ezgi Süresi: 01.56 dk.
Süleyman	Öykü Süresi: 02.25 dk. Ezgi Süresi: 02.35 dk.
İşte Hendek İşte Deve	Öykü Süresi: 01.13 dk. Ezgi Süresi: 02.08 dk.

Ahmet Bey'in Ceket ve *Süleyman*'da öykü sürelerinin uzun olduğu, söz-müzik tekrarları¹³ ve müzik, -âşık müziğinde de olduğu üzere- sözü destekleyen, hikâyeyi güçlendiren bir unsur olarak görülmektedir. *Kalk Gidelim Küheylan* ve *İşte Hendek İşte Deve* örneklerinde de müziğin anlatım süresinin uzunluğu ve metinlerinde geçen kimi öğelerin seslerle tasvir

⁵...anlatı türü tâbiri, ...mensûr ve manzûm edebi yapıların, bir bütünüün parçaları olarak bir arada kullanıldığı musikili/musikisiz, sözlü (nadiren sözsüz), uzun soluklu geleneksel anlatılar, şeklinde tanımlanabilir (Şenel, 2007, s.105).

⁶Detaylı bilgi için bkz. Şenel, 2007, s.105.

⁷*Genç Osman*, 45'lik, Yavuz&Burç Plakçılık, 1973.

⁸*Ahmet Bey'in Ceket*, Sahibinden İhtiyaçtan, Emre Plak, 1988.

⁹*Süleyman*, Mega Manço, Emre Plak, 1992.

¹⁰*İşte Hendek İşte Deve*, 45'lik, Sayan Plak, 1971.

¹¹*Kalk Gidelim Küheylan*, 45'lik, Yavuz&Burç Plakçılık, 1973.

¹²Bu örneklere ilaveten; metne bağlı olarak, -müzik-metin ilişkisi incelenmemiş olmakla birlikte- Bal Sultan, Dıral Dede'nin Düdüğü, En Büyük Mehmet Bizim Mehmet, Halil İbrahim Sofrası, Hemşerim Memleket Nire, Kazma, Adem Oğlu Kızgın Fırın Havva Kızı, Mercimek, Kırk (Eski) Bir Fincan, Lahburger, Nane Limon Kabuğu... sıralanabilir.

¹³Çelickan'ın (1996, s.154) çalışmasından model alınarak hazırlanan, söz-müzik tekrarlarını gösteren tablo.2 yazı ekindedir.

edilmesi dikkat çekmektedir. Bu tespitlere bağlı olarak, Manço bir yönüyle çağının imkânlarını kullanan temsilci olma özelliği göstermektedir. Aynı zamanda, *âşıklık geleneğinin en önemli varoluş amaçlarından biri halkı eğitmek ve musiki-şiir yoluyla türlü mesajlar vermektir* (Şenel, 2007, s.66) ki Manço da birçok şarkısında¹⁴ olduğu üzere, söz konusu şarkılarında; yaşadığı sosyal çevre unsurlarını, folklorik unsurları ustalıkla kullanarak toplumsal duyarlılığını müzik-şiir yoluyla sergilemektedir.

Bunun yanında, anlatı türüne bağlı olmakla birlikte; Şenel'in (2007), âşık müziği genel repertuarı içerisinde anlatımlı çalgı musikisi/tasvîrî musiki karakterinde açıklamaları ve örnekleri de mevcuttur. *...bu çeşit örneklerin, geleneksel halk yaşantısından toplum hâfızasına nakşedilmiş kimi olayları sadece ezgi ile ifâde eden ve özellikle de yaşatıldığı dar sahalarda tanımlanabilen bir musiki karakterinde* (s.108) olduğunu açıklamasından ve yine konuyla ilgili olarak *Anadolu'da bir kısım enstrümantal eserlerin herhangi bir yerinde yapılan küçük pastore effect¹⁵ tarzındaki taklidî pasajların da tasvîrî örnekler kapsamında ele alınabileceğini* (s.110) bildirmesinden hareketle; Manço'nun incelenen şarkılarından *Kalk Gidelim Küheylan'da*, -özellikle tekrarlarında- atın yürüyüş hallerinin tasvîrî niteliğinde melodik-ritmik motifler görülmektedir.

Âşık Müziğinde Okuyuş Özellikleri: Âşıkların özgünlüklerinin birer göstergesi olan okuyuş özellikleri, çalıp-söylemenin inceliklerini barındırır ve pek tabiidir ki bu özellikler, kişiden kişiye çeşitlilik arz eder. Bu çeşitlilik içerisinde, ritim-ezgi kalıbını nitelendiren Sümmani ağzı ya da aşiret adıyla anılan Barak ağzı gibi, yöresiyle-usta âşıkların adıyla anılan çalıp-söyleme biçimleriyle karşılaşılır. Bu söyleme biçimleri, sesin şiddetiyle, melodik-ritmik süslemelerle, dilin kullanım özellikleriyle çeşitlenir. Okuyuş özellikleri içinde *âşık müziğinde dikkat çeken ve ifadeyi güçlendiren bir unsur olarak önem taşıyan nüans, çoğu zaman konuşma diline yakın, recitative ve syllabic (heceleme) icrâlarda tercih edilir* (Şenel, 2007, s.98). Söz-müzik ifadesini güçlendiren bu okuyuşlar, âşık müziğinin hakim okuma geleneklerindedir ki Barış Manço'nun söz-müziği kendisine ait olduğu eserlerinde, söz konusu özellikleri gösteren konuşma diline yakın icra biçimleri görülmektedir. Bu durumun örneklenebileceği belirgin verilerden *Süleyman* isimli şarkı, konuşma diline yakın icra edilmektedir ki bu şarkı aynı zamanda eleştirel dille yazıldığı için bir yönüyle, âşık edebiyatının karakteristik şiir biçimlerinden, *taşlamaya* paralel bir örnek olarak da değerlendirilebilir.

Âşıkların Müziksel Üretimi ve Âşık Müziğinde "Usta Malı": Âşıklar, - yetiştikleri kültür ortamında, buldukları icra ortamlarında- belleklerinde yer alan bir müziği (usta malı, yöresel melodi kalıpları), doğaçlama ya da hazırlıklı olarak yeni sözlerle seslendirirler, *değişlerini söylerken, yeni besteler yapmazlar. Yetiştikleri yörenin müzik tarz ve tavırları içinde kalarak sözlerini eski*

¹⁴Çocuk gelin sorununa değindiği *Bal Sultan* şarkısı; paylaşımın, emeğin, alın teri ile kazanmanın önemini dile getirdiği *Kazma* şarkısı; kültürel değerlerin değişimine göndermeler yaptığı *Lahburger* şarkısı ve pek çoğu, Manço'nun toplumsal sorunlara, konulara duyarsız kalmadığını örnekleyen çalışmaları olarak sıralanabilir.

¹⁵...bir kuşun ötüşümün cura ile tasvîrî, bağlama ile bir atın dört nal ve rahvan gibi yürüyüş ve koşu hallerinin tasvîrî...Şenel, 2007, s.110.

ezgiler üzerine döşerler (Tüfekçi, 1983, s.340) ki bu seslendirmeler içerisinde melodik-ritmik minimal değişiklikler söz konusudur. Bu bilgilere bağlı olarak, usta malı tabiri; ezgi kalıpları, özel okuyuş tarzları, ağız kullanımları, yöresel ezgi stilleri gibi birçok unsuru içinde barındırır [Usta Malı = Ezgi Kalıpları + Özel Okuyuş Tarzları + Ağız Kullanımları + Yöresel Ezgi Stilleri¹⁶]. Hazır kalıp ezgilere söz döşeyerek usta malı şekliyle icra etmek - gelenekteki tabiriyle tegannîde inşâd¹⁷- âşık müziğinin esasları arasındadır. *Âşıklar hem eski ustalara ait deyişleri, hem de kendi deyişlerini çoğunlukla usta malı kalıp ezgilere döşeyerek ya da geleneksel ezgi stillerini kendilerince kompoze ederek seslendirirler* (Şenel, 2009, s.65) ki *önce hikâyeyi kuran, sonra ona müzik yazan, en son olarak da sözlerini yazan*¹⁸ Barış Manço'nun müziğinde de, geleneksel ezgi stillerinin kendince kompoze edilerek seslendirildiği görülür. Örnekten de anlaşılacağı üzere; Manço'nun, *Eğri Doğru*¹⁹'da, *Gönül Gurbet Ele Varma* türküsü ile benzer müzik kalıbını kullanarak, âşık geleneğinin dominant kültüründe de hakim olan yaratıcı anlayışı gerçekleştirdiği yani kendi şiirini yazarak tegannîde inşâd hadisesini gerçekleştirdiği, âşık sanatındaki üretim anlayışını bulunduğu kültür ortamına taşıdığı görülür.

ki mi ba tu ki mi do ğu lu ze y gü ney he p si do ğ ru kim se çe r ki
bo zuk yo lu eğ ri eğ ri do ğ ru do ğ ru be nim yo lum ba na do ğ ru hiç yo lum da n
dö ne r miyim eğ ri eğ ri do ğ ru do ğ ru eğ ri do ğ ru a ma yine de do ğ ru

Nota.1. Eğri Doğru

YA GE Lİ NİR YA GE LİN MEZ HER GÜ ZE LE
Kİ Mİ TAT LI Kİ Mİ A CI BE NİM DER Dİ
DOL DUR VE Rİ ÇE YİM ZEH Rİ ZA LIM GUR BE
ME YİL VER ME YA SE Vİ LİR YA SE VİL MEZ GE LEY GE LEY
Mİ Nİ LA CI YA BU LU NUR YA BU LUN MAZ .. ..
TE LİN KAH RI YA ÇE Kİ LİR YA ÇE KİL MEZ .. ..
EY

Nota.2. Gönül Gurbet Ele Varma²⁰

¹⁶Detaylı bilgi için bakınız Şenel, 2007: 65.

¹⁷Âşıklar arasında, hazır kalıp ezgilere söz döşeyerek, 'usta malı' telâki edilen tegannî şekilleriyle (okuyuşlarıyla) icrâ etmeye tegannîde inşâd denir (Şenel, 2007, s.65).

¹⁸Hissettiğim gibi bestelerim. Ancak her yazdığım besteyi önden bir hikâyeye, bir kurgu olarak kafamda toparlarım. 'Bu öyküyü, bu olayı müzikleyeceğim' diye otururum. Yani önce hikâyeyi kuruyorum, sonra ona müzik yazıyorum, en son olarak da sözlerini yazıyorum (Tunca, 2005, s.128).

¹⁹Eğri Doğru, 45'lik, Türküola Plak, 1981.

²⁰TRT Müzik Dairesi Yayınları, THM Repertuar No: 537

Metinlerarasılık Bağlamında Manço'nun Müziğinde Yorumlama Biçimleri

Fotoğraf.1²¹Fotoğraf.2²²

Metinlerarasılık, müziksel bir mirasın yeni biçimlere sokularak güncellenmesine olanak sağlar (Aktulum, 2017, s.57) ki Barış Manço'nun bir röportajında yaratım sürecini anlatırken;...*Hiçbir şeyi folklordan olduğu gibi almıyorum, kendi kafama göre yeni baştan yazıyorum...Ben birtakım benzetmeler, çağrışımlar yaparak başka şekillerde söylüyorum...* (Tunca 2005, s.131-132) ifadeleri, konunun bu bağlamda da açıklanmasını gerekli ve olanaklı kılar.

'60'lı yıllarda postmodernizm²³ ile birlikte ortaya çıkan, öncelikle edebiyatta sonrasında ise tüm sanat dallarını değerlendirmekte kullanılan, postmodern yaklaşımla sanatsal değerlendirme yapma konusunda önemli bir kavram ve eylem olan metinlerarasılık²⁴; Aktulum'a (1999) göre;...*metnin özerk olduğu düşüncesi benimsendikten sonra, yaygın olarak kullanılan bir kavram olmuştur. Metinlerarasında hiçbir metnin eski metinlerden tümüyle bağımsız olamayacağı düşüncesi ortaya çıkmaktadır. Bu düşünce 1960'larda ortaya çıkarak postmodernistlerin de sanata bakış açılarındaki önemli bir yaklaşımı da beraberinde getirmiştir* (s.18).

Klâsik Türk Müziğinde postmodern yaklaşımları değerlendirdiği çalışmasında Esen de; postmodernizmde tanımlanan *popüler, geleneğe olan yakınlık ve gelenekten yapılan alıntılar ile yenilerini oluşturma ve icrâ etmenin ön planda olduğu* yaklaşımların baskınlığından söz etmektedir. XX. yüzyılın ikinci yarısını değerlendirdiği postmodernist sürecin ve bu dönemin söylemleri olan; çalgı icralarında yeniden yorumlamalar, ilham almalar, ezgisel-ritmik yeni eklenmeler, popüler ve deneysel seslendirmeleri örneklediği çalışmasında²⁵; Barış Manço'nun -XX. yüzyılın kemençe icracılarından Cüneyd Orhon'un eşlik ettiği- *Dağlar Dağlar* (1970)

²¹ <http://www.bursadabugun.com/haber/baris-manco-suz-gecen-18-yil-789322.html>

²² <https://www.youtube.com/watch?v=mtapbslpYIk> (Nazar Eyle Klip, 1974)

²³Farklılıkları (tarz/anlatım biçimi/vd.) bir araya getiren, geçmiş ve geleceği aynı derecede barındıran 'postmodernizm', yalnızca bir yaratıcı kuram tarzı değil, aynı zamanda genel bir toplumsal durumdur. En belirgin özellikleri; çeşitlilik, olumsuzluk ve muğlaklık; kültürlerin, komünal geleneklerin, ideolojilerin yaşam biçimlerinin ya da dil oyunlarının sürekli ve indirgenemez çoğulculuğudur (Detaylı bilgi için bkz. Marshall, 1999, s.592-595).

²⁴Detaylı bilgi için bkz. Esen, 2014, s.50.

²⁵Detaylı bilgi için bkz. Esen, 2014: 49-77.

şarkısından hareketle; Manço'nun kemençeyi popüler müzik ile tanıştırdığını belirtmiş ve bu tanışıklığı kemençe icralarında postmodernizmden kaynaklı seslendirme örneği olarak nitelendirmiştir.

Esen'in söz konusu çalışmasından hareketle; Manço'nun müzikteki 'yeni' arayışları olarak da nitelendirilebilecek bu örnek ve Manço'nun incelenen diğer şarkı sözlerinde ve müziğinde görülen hem geleneksel hem popüler kültürden unsurlar ya da kendi ifadesiyle *benzetmeler*, *çağrışımlar* metinlerarası göndermeler olarak karşımıza çıkar ve müziksel metinlerarasılığın, sanatçının şarkılarında örneklenmesine zemin hazırlar.

Sözgelimi, yeniden yorumladığı *Uzun İnce Bir Yoldayım*²⁶, *Kul Olayım Kalem Tutan Ellere*²⁷ ve *Lambaya Püf De*²⁸ örneklerinde; eserin ana teması ve melodisini göz önünde bulundurarak, bazı değişikliklere (ritmik esnemeler, melodik eklemeler, ilave esler) giderek, kendi müzik birikimi ve anlayışını ortaya koyan ilaveler ile yeni bir seslendirme ortaya koymaktadır.

Nota.3. Uzun İnce Bir Yoldayım

Nota.4. Kul Olayım Kalem Tutan Ellere

Alıntılama'nın görüldüğü -Elazığ Dik Halayı²⁹'ndan motifler işlenen- *İşte Hendek İşte Deve* ve -Gönül Gurbet Ele Varma türküsü ile benzer kalıp ezgide seslendirilen- *Eğri Doğru*'da (bkz. Nota.1); gelenekten beslenirken, yaşadığı zamanın müzikal ifadelerine önem veren, kendi müzikal beğenilerini de ortaya koyan seslendirmelerle geçmişten, gelenekten faydalanarak yeni bir deyiş biçimi oluşturduğunu da gösterir. Metinlerarasılığın eylemleri arasında yer alan geleneğe bağlı olarak alıntılar yapmak, Manço'nun söz konusu örneğinde de usta bir kişiden ya da âşık müziğinden alıntılar yapması ile örtüşmektedir.

Nota.5. İşte Hendek İşte Deve

²⁶*Uzun İnce Bir Yoldayım*, 2023, Yavuz&Burç Plakçılık, 1975. [TRT Müzik Dairesi Yayınları, THM Repertuvar No: 2973]

²⁷*Kul Olayım Kalem Tutan Ellere*, 45'lik, Sayan Plak, 1971. [TRT Müzik Dairesi Yayınları, THM Repertuvar No: 1735]

²⁸*Lambaya Püf De*, 45'lik, Yavuz&Burç Plakçılık, 1973.

²⁹Gelenekteki örneği için bkz. Binali Selman, Erzurum Barı, Şah Plak, 1986.

Gelenekteki herhangi bir motifi alarak kendi anlatısına farklı bir ifade boyutunu kazandırdığı, bir diğer ifadeyle eklektik temayı sergilediği; *Ölüm Allahın Emri*³⁰, *Süleyman*, *İşte Hendek İşte Deve* şarkı örneklerinde; saksafon, bateri, elektro gitar enstrümanları; davul, zurna, bağlama, mey enstrümanlarıyla pekişirken; müziklerarasılık, geleneksel motif ile özdeşleşen karakteristik synthesizer tonu ile sağlanmakta ya da gelenekte görülmeyen bir tempo ile uyumlanmaktadır. Ayrıca, bu müzikal temleri, kimi zaman aranağme, kimi zaman geçişler, köprüler olarak kullanılmaktadır. Dolayısıyla, farklı türlere ait müzikal unsurlar iç içe kullanılarak yeniyi ortaya koymak hedeflenmiştir.

Yukarıdaki örnekler özelinde Manço'nun icra anlayışının; yaşadığı kültür ortamına duyarlılığını söz unsurlarında göstermenin yanı sıra kullandığı sazlar ve ritim-ezgi kalıplarıyla müzik unsurlarında da görünür kılan; dolayısıyla, gelenekle uzlaşan ama aynı zamanda kendi müzik birikimini bulunduğu çağın imkânlarıyla yorumlayan ve *âşık edebiyatının imajlarını kullanarak "yeniden yaratma" biçiminde karşımıza çıkan*³¹ bir özellikte olduğu söylenebilir.

Değerlendirme ve Sonuç

Âşık müziğinin belirli dinamiklerinin (sazlar-ezgi kalıpları-nüanslar) görüldüğü Barış Manço'nun müziksel aktarımında; bu müziğin anlam, biçim, yorum düzeyinde belirleyici rolünün olduğu görülmektedir. İncelenen örnekler ise, Aktulum'un (2017) müzikte metinlerarasılık değerlendirmelerinden hareketle; *ilk bağlamından alınarak yeni bir bağlama karıştırılmış ya da aynı bağlamlarda yeniden kullanılan örnekler olarak* (s.118) adeta bugünün geleneği, sözlü kültür geleneğinin çağdaş biçimi gibidirler.

Manço'nun âşık müziğinde kullandığı söz konusu örneklerin, bu sanatın müzikal ifadesinde ve söylem biçiminde "nasıl" paralellik gösterdiği örnekleriyle izah edilerek "*Âşık müziğinin anlatı yapısı ile Manço'nun müziksel anlatı yapısı arasında nasıl bir ilişki olduğu*" ortaya konulsa da, pek tabii söz konusu örneklerin, bu sanatın müzikal ifadesinde ve söylem biçiminde "neden" paralellik gösterdiği de sorgulanmalıdır. Bu noktada, Manço'nun çalışmalarını kendi zamansal bağlamları içinde değerlendirme gereğiyle; 'Barış Manço'yu, geleneksel müzik verilerine, dolayısıyla da âşık müziğine çeken etkenler nelerdi?' sorusundan yola çıkarak, tablo.1'den belirli tarihler özelinde Barış Manço'nun sanat yaşamına ve etkileşim halinde olduğu kültür ortamlarına bakıldığında; Manço'nun ülkemizde popüler müzik akımları içerisinde yer alan, bünyesinde geleneksel müzik öğelerini barındıran Anadolu-rock-pop müzik türünün öncü isimleriyle çalışması; bu zamansal bağlam içerisinde, yabancı parçalara söz yazma (aranjman

³⁰Ölüm Allah'ın Emri, 45'lik, Türküola Plak, 1972.

³¹Barış Manço, eserlerinde yer yer âşık edebiyatının biçim, tür ve ezgi özelliklerini yansıtmıştır. Bu, silik bir kopyadan ibaret değildir. Âşık edebiyatının imajlarını kullanarak "yeniden yaratma" biçiminde karşımıza çıkan bu özellik, onun eserlerinin geniş halk kitleleri tarafından sevilerek dinlenmesini sağlamıştır (Düzgün, 2009, s.42).

Aşık Tarzı Müzik Geleneğine Paralel Yorumlar: Barış Manço

çalışmaları) ya da türkülerini Batı tekniği ile yorumlama anlayışı; *Altın Mikrofon Müzik Yarışması* ile birçok şarkıcının, grubun ortaya çıkması ve bu kişi ve grupların müzik dünyası içerisinde popüler kimlikler kazanmaları³²; Manço'nun içinde bulunduğu sanat ortamından, toplumun dinamiklerinden neden etkilendiğini gösteren örnek müzik olayları olarak sıralanabilir.

BARİŞ MANÇO	ANADOLU POP-ROCK ¹
1958-İlk müzik grubu "Kafadarlar"ı kurar. Bu grup Rock'n Roll coverlar yapar.	1960'lar [Halkçılık ideolojisinin yaygınlaştığı, halk kültürüne ilgisinin arttığı yıllar]
1960-Galatasaray Lisesi'ndeki ikinci grubu "Harmoniler"i kurar. Barış Manço ilk bestesini (Dream Girl) bu dönemde yapar.	+Yabancı parçalara söz yazma, türkülerini Batı tekniği ile yorumlama anlayışı hakimdir.
1962-Barış Manço ve Harmoniler'in ilk 45'likleri Grafson Plak şirketinden yayınlanır. Harmoniler ile 3 tane 45'lik plak doldurur [Twistin Usa/The Jet ile Do The The Twist/Let's Twist Again (1962), Çıt Çıt Twist/Dream Girl (1963)].	+Fecri Ebcioğlu'nun, "Bak Bir Varmış Bir Yokmuş" (C'est écrit dans le ciel) çalışması, "aranjman" adını alan bu türün ilk hit şarkısıdır.
1963-Belçika Kraliyet Akademisi'nde yüksek öğrenim görmek üzere Türkiye'den ayrılır.	+Orkestraların gruplara dönüşümünün de görüldüğü bu yıllarda, orkestra bazında türkü düzenleme akımı başlar.
1964-Fransa'da İngilizce, Fransızca sözlü olmak üzere- üç şarkılık 45'lik plak yayınlar.	+Tülay German'ın ilk 45'liği (Burçak Tarlası-Mecnunum Leylamı Gördüm, 1964), Anadolu Pop'un başlangıcı sayılır.
1965-Paris Olympia konser salonunda kendi bestelediği İngilizce ve Fransızca şarkılarını seslendirir.	+Moğollar, Esin Aşar, Modern Folk Üçlüsü, Üç Hürelle, Barış Manço ve Fikret Kızılok bu akım içerisinde yer alan sanatçılardır.
1966-"Les Mistigris" adlı Belçikalı gruba çalışmaya başlar. +Sahibinin Sesi plak firmasıyla anlaşarak Les Mistigris ile birlikte 45'lik çıkarır.	+Anadolu Pop'un, hız kazandığı bu tarihlerde, Hürriyet Gazetesi tarafından düzenlenen "Altın Mikrofon" yarışması başlar (1965). ²
1967-Les Mistigris ile yaptığı son kayıtlar EP'de toplanarak piyasaya sürülür. (Manço ve Les Mistigris grubu Türkiye'de psychedelic rock örnekleri sunar.)	
1968-"Kaygısızlar" grubu ile çalışmaya başlar. ³	
1969-"Ağlama Değmez Hayat" (Kaygısızlar) isimli 45'lik 50.000'in üstünde satış yapar ve Manço altın plak kazanır.	
1970-Manço, "Anadolu Pop" akımına dahil olur. + <i>Dağlar Dağlar</i> çalışması, 700.000'den fazla satış rakamıyla Manço'ya altın plak kazandırırken, Türk Müziği sazlarının popüler müzik ile tanışmasında öncü olur. Aynı zamanda, Manço bu çalışmasıyla kendi tarzında yeniyi arayışlarını sergiler + "Moğollar" grubu ile bir araya gelir ve "MançoMoğol" ismini alır.	1970'ler [Kurdan kente göçün hız kazandığı yıllar]
1972-Kurtalan Ekspres'i kurar. ⁴	+Türk pop müziği, "Aranjman" ve "Anadolu Pop" ana başlıklı iki çizgi olarak devam eder. +1970'lerin başında Pir Sultan Abdal, Dadaloğlu, Karacaoğlan gibi şairlerin eserleri, yeniden yorumlanır. +Çalgılarda, hem yerel hem de Batı sazlarının kullanılması; şarkı sözlerinde, halk ozanlarının protest ya da taşlamaya ilişkin sözlerine yer verilmesi; Anadolu Pop-Rock'ın altyapısını oluşturur.
1975-Psychedelic rock ve yakın dönemdeki Anadolu kökenli şarkılarından farklı olarak, progressive rock denecek tarzda hazırladığı ilk albümü "2023"ü çıkarır. +Kariyerinin tek sinema filmi olan "Baba Bizi Eversene" de rol alır.	+1972 yılında Cem Karaca ile Moğollar, ilk Anadolu Rock çalışmaları olan "Namus Belası" adlı 45'liklerini çıkarır. +1972 yılında kurulan "ŞAT Yapım", Türkiye'nin ilk yapım şirkettir. +Cem Karaca, Edip Akbayram gibi sanatçılar sloganlaşan şarkılar üretmeye başlar. +Ali İzzet Özkan, Aşık Mahsumi, Aşık İhsani, Ruhi Su gibi isimler politik eserler ortaya koyarlar.
1979-Kurtalan Ekspres ile "Yeni Bir Gün" albümünü çıkarır. <i>Yeni Bir Gün</i> ile yılın erkek sanatçısı, yılın bestecisi, yılın düzenlemesi ve yılın grubu ödülleri alır.	+1970'lerin sonlarına doğru ülke ekonomisi iyice bozulur. Yüksek enflasyon, ekonomik krizler, işsizlik vb. sıkıntılar artış gösterir. Yaşanan bu süreç ve karamsarlık hali de müziğe yansır ve protest söylem hız kazanır.
1980-Altın Orfe Müzik Festivali'nde, "Nick The Chopper" ve "Ben Bir Şarkıyım" adlı Bulgar şarkısı ile altın madalya kazanır.	1980'ler [Askeri yönetim sürecinin başladığı yıllar]
1981-"Sözüm Meclisten Dışarı" albümü ile birlikte, 1980'li yıllar boyunca devam edecek olan popülerliğin doruk noktasına ulaşır.	+12 Eylül 1980'de yapılan darbeyle, özgürlükler büyük ölçüde kısıtlanır.
1983-Türk Pop müziği dalında yılın sanatçısı seçilir. +Eurovision'a <i>Kazma</i> adlı şarkısıyla katılır.	+Türk Pop'u da bu süreçten etkilenir. Aranjman müziği en çok dinlenenler arasında girerken, Anadolu Pop'un özellikle siyasal karakterli müzik tarzı zarar görür ve bazı müzisyenler, yurt dışına yerleşmek zorunda kalır.
1988-"Barış Manço ile 7'den 77'ye" isimli televizyon programı başlar.	
1989-TRT'nin yedinci kuruluş yılı sebebiyle Sezen Aksu ile birlikte en başarılı pop müzik sanatçısı seçilir.	

¹Anadolu Pop-Rock, Batı sazları eşliğinde yerel melodilerin işlenmesi ile ortaya çıkan müzik akımını nitelendirir.

²Altın Mikrofon yarışması birçok müzisyen kazandırmıştır. Bu müzisyenler arasında Cem Karaca ve Erkin Koray da bulunur.

³Bu grup; Mazhar Alanson, Fuat Güner (gitaristler), Ali Serdar (baterist) ve Mithat Danişan (bas gitarist)dan oluşur. Barış Manço, Kaygısızlar'la "Trip/Karanlıklar İçinde", "Kırıklerin Ok Ok Byle/Ağlama Değmez Hayat", "Kağızman/Anadolu" ve Paris'te doldurulan "Flower of Love/Boğaziçi" plaklarını yaptı.

⁴Barış Manço, Engin Yörüköğlu, Celal Güven, Özkan Uğur, Nur Moray ve Ohannes Kemer'in oluşturduğu orkestra ile Anadolu'da konserler verir.

³²Detaylı bilgi için bkz. Ok, 2001, s.7-17; turkishmusicportal.org.tr

"İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi"
"Journal of the Human and Social Sciences Researches"
[itobiad / 2147-1185]

Cilt/Volume: 10,
Sayı/Issue: 1,
2021

1991-Devlet sanatçısı olur.	1990'lar [Toplumsal muhalefetin canlanmaya çalıştığı yıllar] +12 Eylül 1980 etkisiyle yaşanan durgunluk sonrasında, başta Mogollar'ın tekrar toplanmasıyla Anadolu Pop gruplarının ismi tekrar anılmaya başlar. +Anadolu Pop-Rock bu yıllarda, kırsaldan kente gelen gençlerin, kentleşme süreçlerinin bir parçası olarak nitelendirilir. Haluk Levent, Murat Gögebakan, Kıraç gibi isimlerin yaptıkları müzik, çıkışından az sonra tarzını "Anadolu Pop-Rock" olarak tanımlar.
1995-Japonya'dan konser teklifi üzerine turneye çıkar.	
1996-Japonya' da verdiği konser kayıtlarından oluşan "Live in Japonya" albümünü yayınlar.	
1998-40. sanat yılı sebebiyle "Mançoloji" adını verdiği albüm hazırlığına başlar.	

Tablo.1³³

Kültürel değişim her zaman toplumsal değişimle eş zamanlıdır. Biri diğerini anlamlandırır (Ok, 2001, s.245) ki, kırdan kente göçün büyük bir hız kazandığı 1970'li yıllar, Türk Pop müziğinin yükseliş dönemi olarak da nitelendirilir. Aranjman ve Anadolu Pop'un belirginlik kazandığı bu dönem, aynı zamanda Anadolu-Pop'un politik eksen içinde de varolmasına zemin hazırlar ve bu eksene bağlı olarak; âşık sanatında protest söylemin takip edileceği çizelge.1'de de görüldüğü üzere; Cumhuriyet Dönemi'nde durgunluk zamanını yaşayan protest söylem, bu yıllarda daha yoğunlaşmış ve bu sanatın temsilcilerini daha görünür kılmıştır, *türkü geleneğini ozanlardan öğrenen sanatçılar da, kimi zaman Âşık Mahsuni Şerif'i yakalamış, kimi zaman da Ruhi Su etkilenmesiyle yeni dilin oluşumunu hissederek, müzikal deneylerinde aranje anlayışlarını* (Ok, 2001, s.9) getirir. '80'li yıllar; askeri yönetimin ortaya çıkardığı şartlar sonrasında bu süreçten ve beraberindeki yasaklardan nasibini alan, iş imkânlarının, plak üretimlerinin duraksama yaşadığı bir sanat dünyası durumunu sergilese de *ekonominin hız kazanması için müziğin start alışı başlar* (Ok, 2011, s.12). 1980 sonrasında kültürel ikliminin protest müziğe yansımaları da benzer bir biçimde gerçekleşir. Ancak 'Sözün bastırılması' ve 'söz patlaması' gibi kavramların yanına 'sözün arada kalmışlığı' ve 'sözün yeni bir biçimde söylenmesi' gibi kavramlar eklemek de mümkündür (Duran, 2014 s.153) ki bu ortamda yaşananlar yeni arayışları da beraberinde getirir.

³³Tablonun hazırlanmasında yararlanılan kaynaklar: Akkuş (2017), Çanlı (2013), Doğan&Dönmez (2016), Duran (2014), Orhan (2002), Yangın (2002), <http://www.barismancomix.com>

1923-1960

— Cumhuriyet'in kurulmasının ardından, protest söylemin etkisinin azaldığı görülse de Siyasi alanda çok partili sürecin başlamasıyla, protest söylem tekrar etkisini göstermeye başlar.

1960'lar

— Siyasal yaşamda, sağ ve sol kavramları belirginlik kazanır.
— Siyasî gidişat doğrultusunda oluşan görüşler, âşık sanatı içinde protesto ya da politik şiir olarak tanımlanabilecek bir türü oluşturur.
— Âşık İhsani öncülüğünde Dev-Oz (Devrimci Ozanlar Derneği) kurulur.
— Eleştirel baş kaldırının yoğunlaşması bu dönemin sonlarına rastlar ki bu dönemde de başkaldırı şiirinin öncülüğünü Âşık İhsani ve Âşık Mahsuni yapmaktadır.

1970'ler

— Siyasal dalgalanmaların yoğun olarak yaşandığı bir süreçtir.
— Eş zamanlı olarak âşık şiirinde politik söylem yoğunluk kazanır.
— Âşık sanatı temsilcileri, bu süreçte daha çok siyasî görüşleri doğrultusunda propaganda yaparlar.

1980'ler

— 12 Eylül 1980 darbesi sonucu birçok âşık yurt dışına yerleşir.
— Bu dönemde de âşık şiirinde genel politik-protest söylemler hakimdir.

Çizelge.1. Âşık Geleneğinde Protest Söylem³⁴

Yukarıdaki tablo.1 ve çizelge.1'de eşzamanlı okumak için sıralandırılan veriler, ilgili dönemlerin detaylandırılması için her ne kadar yeterli olmasa da Barış Manço'nun "müziksel anlatı yapısı içerisinde, âşık müziğini nasıl temsil ettiğinin", müzik aktarımında; neden toplumsal-kültürel öğelerin görünür bir şekilde yer aldığı, dolayısıyla sözlü kalıplarla ifade etme becerisiyle sözlü kültür 'geleneği'nden beslendiğinin; iletişimde olduğu sanat ortamlarıyla bağ kurduğunun; söz konusu bağı, müziklerarası alışverişleriyle perçinlediğinin anlamlandırılmasını sağlar. Manço'nun da beslendiği üzere; *gelenek, belirli bir etkinlik ya da deneyimi, yinelenen toplumsal uygulamalarla yapılanmış olan geçmişin, bugünün ve geleceğin sürekliliği içine yerleştiren bir zaman ve uzam kullanma yoludur* (Giddens, 2012, s.38) ve Giddens'in (2012), *gelenek için; kültürel mirasını kendinden önce gelenlerden devralan, her yeni kuşak tarafından yeniden icat edilmek zorunda olan* (s.38) bir olgu vurgusu yapmasından hareketle de; Barış Manço'nun neden bu bağlamda tartışılması gerektiği ve söz konusu örneklerin neden çoğaltılarak incelenmeye değer bulunduğu da ayrıca öneri olarak belirtilmelidir.

Kaynakça

Akkuş, S. (2017). *1970'li Yıllarda Âşık Şiirinde Politik Söylem*, İstanbul Kültür Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

³⁴Çizelgenin hazırlanmasında yararlanılan kaynaklar; Akkuş (2017), Bekki (2008), Duran (2014).

- Aktulum, K. (1999). *Metinlerarası İlişkiler*, Ankara: Öteki Yayınları.
- Aktulum, K. (2017). *Müzik ve Metinlerarasılık*, İstanbul: Çizgi Yayınları.
- Bekki, S. (2008). Âşık Şiirinin Siyasallaşması Üzerine Bir Deneme (1960-1980), *Folklor/Edebiyat*, C.14, S.55, ss.267-286.
- Çanlı, M. (2013). *1960-1980 Yılları Arasında Türkiye’de Müziğin Gelişimi ve Değişimi*, <https://mehmetcanli1966.blogspot.com/2013/09/1960-1980-yillar-arasında-turkiyede.html>
- ErişimTarihi: 27.01.2019
- Çelikcan, P. (1996). *Müziği Seyretmek*. Ankara: Yansımaya Yayınları.
- Doğan, E., Dönmez Mustan, B. (2016). Türkiye’de Altmış Sekiz Kuşağı Dünya Algısının Popüler Müziğe Yansımaları, *İnönü Üniversitesi Kültür ve Sanat Dergisi*, C.2, S.1, ss.45-75.
- Duran, S. (2014). *Âşıklık Geleneğinden Protest Müziğe Ali Asker Örneği*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Duygulu, M. (1997). *Alevî-Bektaşî Müziğinde Değişimler*, İstanbul: Sistem Ofset.
- Düzgün, D. (2009). *Âşıklık Geleneğinin Değişim ve Dönüşüm Sürecinde Barış Manço Olgusu*, *Milli Folklor*, S.84, ss.42-50.
- Esen, B. (2014). *XX. Yüzyılın İkinci Yarısında Postmodern Yaklaşımlar Gösteren Kemençe Taksimlerinin İncelenmesi*, Sanatta Yeterlik Tezi, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Giddens, A. (2012). *Modernliğin Sonuçları*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Günay, U. (1992). Cumhuriyet Terkibi ve Barış Manço, *Milli Folklor*, S.13, ss.2-3.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*, İstanbul: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Manço, B. (1971). *İşte Hendek İşte Deve*, 45’lik, Sayan Plak.
- Manço, B. (1971). *Kul Olayım Kalem Tutan Ellere*, 45’lik, Sayan Plak.
- Manço, B. (1972). *Ölüm Allah’ın Emri*, 45’lik, Türküola Plak
- Manço, B. (1973). *Genç Osman*, 45’lik, Yavuz&Burç Plakçılık.
- Manço, B. (1973). *Kalk Gidelim Küheylan*, 45’lik, Yavuz&Burç Plakçılık.
- Manço, B. (1973). *Lambaya Püf De*, 45’lik, Yavuz&Burç Plakçılık
- Manço, B. (1975). *Uzun İnce Bir Yoldayım*, 2023, Yavuz&Burç Plakçılık
- Manço, B. (1981). *Eğri Doğru*, 45’lik, Türküola Plak.
- Manço, B. (1988). *Ahmet Bey’in Ceketini*, Sahibinden İhtiyaçtan, Emre Plak.
- Manço, B. (1992). *Süleyman*, Mega Manço, Emre Plak.

Ok, A. (2001). *Anadolu'nun Türküsünden Arabeskin II. Dönemine*, İstanbul: Donkişot Yayınları.

Orhan, A. H. (2002). *1960-2000 Yılları Arası "Anadolu Pop/Rock" Olarak Adlandırılan Müzik Kültürü*, Hacettepe Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Şenel, S. (2007). *Kastamonu'da Âşık Fasılları Türler/Çeşitler/Çeşitlemeler*, C.I-II, Kastamonu Valiliği Özel İdare Yayınları.

Tüfekçi, N. (1983). *Âşıklarda Müzik, II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, Ankara, C. 3, s.325-340.

Tunca, H. (2005). *Barış Manço: Uzun Saçlı Dev Adam*, İstanbul: Epsilon Yayıncılık.

Yangın, B. (2002). *Çağdaş Türk Ozanı Barış Manço*, İstanbul: Akçağ Yayınları.

EK-
1

ŞARKI SÖZLERİ	TEKRARLAR	ŞARKI SÖZLERİ	TEKRARLAR
<p>Ahmet Bey'in Çeketi Tuzun bitirün kulları nakara düğünken Kimi sarıttı yazar kimi boya gzerken Kul Ahmet erken kullar hayr ya nasip deni Kimseler ulamandı ya nasip ne demeki</p> <p>O mahallede herkes gömlek giyerdi Büüm Kul Ahmet bir gün bir çeket dikitirdi - Diktirir ya</p> <p>Mahallede çek oldu Kul Ahmet'in çeketi Kul Ahmet erken kullar hayr ya nasip deni Kimseler ulamandı ya nasip ne demeki Herkes gömlek giyerken Ahmet çeket giyerdi Kona konuydu çek oldu Kul Ahmet'in çeketi</p> <p>Mahallede halvede muhabbet peşindeyken Leylaklar laklak edip peynir gemisi yildirenken Kul Ahmet erken yazar sabaha ya kismet deni Kimseler ulamandı ya kismet ne demeki</p> <p>Herkes gömlek giydirisan Büüm Kul Ahmet çeketini biide ostarık kaplatıverdi - Kaplatır ya</p> <p>Mahallede çek oldu Kul Ahmet'in çeketi Kul Ahmet erken yazar sabaha ya kismet deni Kimseler ulamandı ya kismet ne demeki Herkes gömlek giyerken Ahmet çeket giyerdi Kona konuydu çek oldu kul Ahmet'in çeketi</p> <p>Bir gün bir yoksul dikti tüküldü mahalleli Anu bir kerim parası bulamadı mahalleli Kul Ahmet dedi dedi yular dırtıp çeketi çeketini Örtü gümbür üstüne kıldandı cesareti</p> <p>Sonunda herkes ulandı ya nasip ya kismet Büüm kul Ahmet bielen olureseni Ahmet Bey Çekete Ahmet Bey'in Çeketi</p> <p>İhtes-i alem oldu Ahmet Bey'in Çeketi Sonunda herkes ulandı ya nasip ya kismet İhtes-i alem oldu Ahmet Bey'in Çeketi Majese tüm keramet çeketiymiş be Ahmet Bun'ı sorar sizen sen bu yolda devan et</p>	<p>Mahallede çek oldu Kul Ahmet'in çeketi X 1 Tekrar</p> <p>Herkes gömlek giyerken Ahmet çeket giyerdi Kona konuydu çek oldu Kul Ahmet'in çeketi X 3 Tekrar</p> <p>Majese tüm keramet çeketiymiş be Ahmet Bun'ı sorar sizen sen bu yolda devan et X 3 Tekrar</p> <p>Sonunda herkes ulandı ya nasip ya kismet X 4 Tekrar</p> <p>İhtes-i alem oldu Ahmet Bey'in Çeketi X 4 Tekrar</p> <p>Kul Ahmet erken kullar (yazar) hayr ya nasip (kismet) deni Kimseler ulamandı ya nasip (kismet) ne demeki X 5 Tekrar</p>	<p>Süleyman Büüm köyden bir dedi oğlan Yılar önce gurubete gün Süleyman Bir de dıycaık öğrendik ki Büyük pehilde büyük adan olmuş Süleyman</p> <p>Vur devulcu eline işenme Çal zırmacı eline işenme</p> <p>Bir gün niadan mektubu geldi Okuduk ki köye döviziyemmiş Süleyman Çorba kaynadı pilav da pişti Sofraya kurttuk düğün masal Süleyman</p> <p>Vur devulcu eline işenme Çal zırmacı eline işenme</p> <p>Bu gömmeyle çok değmiş Selam sabaha unuttummuş Süleyman Sofraya kemeri yerleşiverdin Bell ki gurubet sana yazarmış Süleyman</p> <p>Vur devulcu eline işenme Çal zırmacı eline işenme</p> <p>Yefin için aşıyet olsun Neler güntün aklı bulalım Süleyman Teşeyri biraz da bu taraf günder Mıssade et de bir tadına bakalım Süleyman</p> <p>Vur devulcu eline işenme Çal zırmacı eline işenme</p> <p>The name of the guy is Süleyman Lüsten to me man he's number one Sakhrın burası tuzlar için Neden? Because Süleyman is back in town</p> <p>Kendini yoksa niadan mi sundan Senin ki sule isem bezenmiş Süleyman Bu dırtıya kimsenye kalmamış Hele bir dırtın nıje sana bulam Süleyman</p>	<p>Vur devulcu eline işenme Çal zırmacı eline işenme X 4 Tekrar</p> <p>Süleyman X 23 Tekrar</p>
<p>Kalk Gidelim Küheyhan Urdu Dırtıbdır genden hele hele yur yur 32 suvak sayım hele hele yur yur Nehlan derler güzelim adın dırtım beth beth Gül yününü gömmeye geldim Kalk gidelim Küheyhan Upulum gayri oyy Nehlan a vuranım gayri</p> <p>Rumel'ule pek çok grağınm hele hele yur yur Tuna boyunda dırtıdım hele hele yur yur Aşlıhan derler güzelim adın dırtım beth beth Gül yününü gömmeye geldim Kalk gidelim Küheyhan Upulum gayri oyy Aşlıhan a vuranım gayri</p> <p>Aşlıhan'ın Nehlan'dan hele hele yur yur Fayd gelmez bey kazandı hele hele yur yur Bun'ı böyle söyleye haydi Siz de böyle söyleye haydi Kalk gidelim Küheyhan Upulum gayri oyy Sen bana dırtı ben sana gayri Kalk gidelim Küheyhan Upulum gayri oyy Kerimün vuranım gayri Kalk gidelim Küheyhan Upulum gayri oyy Fruvaze dırtıdım gayri</p>	<p>Aşlıhan (Nehlan) derler güzelim adın dırtım beth beth Gül yününü gömmeye geldim X 1 Tekrar</p> <p>Aşlıhan'ın (Nehlan'ın) vuranım gayri X 3 Tekrar</p> <p>Hele hele yur yur X 5 Tekrar</p> <p>Kalk gidelim Küheyhan Upulum gayri oyy X 6 Tekrar</p>	<p>Dırtlar ne arızın Kız olmak mı istersin Sana bir çift süzümün var Hele buyya niçtin</p> <p>İşte hezekde işte deve, ya atarsın ya dıptersin Baktın olmas vağgersin, zorlar almak biaden kan</p> <p>İşte Halep işte arın, ya aşarsın ya bıptersin Baktın olmas vağgersin, zorlar almak biaden kan</p> <p>Söğüdün dahi uzan Banyın göheli hüzün Dudakımın ayı tükün Senseler soran bugün</p> <p>Dayı emni yuktunuy Develer kerem olmuş Zeynelimden haber sorulm Beykansa yur olmuş</p> <p>İşte hezekde işte deve, ya atarsın ya dıptersin Baktın olmas vağgersin, zorlar almak biaden kan</p> <p>İşte Halep işte arın, ya aşarsın ya bıptersin Baktın olmas vağgersin, zorlar almak biaden kan</p>	<p>Söğüdün dahi uzan Banyın göheli hüzün X 1 Tekrar</p> <p>İşte hezekde işte deve Ya atarsın ya dıptersin Baktın olmas vağgersin Zorlar almak biaden kan X 1 Tekrar</p> <p>İşte Halep işte arın Ya aşarsın ya bıptersin Baktın olmas vağgersin Zorlar almak biaden kan X 1 Tekrar</p>

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]

10 th Years

[itobiad], 2021, 10 (1): 1049-1054.

Sahih Rivayetlere Göre Hz. Peygamber'in (sav) Hayatı

The Life of the Prophet (pbuh) According to Authentic
Narratives

Eyüp KURT

Dr.Öğr.Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi

Siyer-i Nebi ve İslam Tarihi Anabilim Dalı

Asst.Prof., Afyon Kocatepe University Faculty of Islamic Sciences

Department of Islamic History

ekurt@aku.edu.tr

Orcid ID: 0000-0002-0351-9575

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Kitap Değerlendirmesi / Book Review
Geliş Tarihi / Received	: 05.02.2021
Kabul Tarihi / Accepted	: 31.03.2021
Yayın Tarihi / Published	: 31.03.2021
Yayın Sezonu	: Ocak-Şubat-Mart
Pub Date Season	: January-February-March

Atıf/Cite as: Kurt, E . (2021). Sahih Rivayetlere Göre Hz. Peygamber'in (sav) Hayatı .
İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 10 (1) , 1049-1054 . Retrieved from
<http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/60435/874819>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal
içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees
and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup,
Turkey. All rights reserved.

Sahih Rivayetlere Göre Hz. Peygamber'in (sav) Hayatı

Kitap Değerlendirmesi / Book Review

Yazar Ekrem Ziya Umeri (İstanbul: Beka Yayınları, 2016)

The Life of The Prophet According to Valid Narrations

BY Writer Ekrem Ziya Umeri (İstanbul: Beka Publishing, 2016)

Çev. Kasım KOÇ

Değerlendiren / Reviewed by

Eyüp KURT

Giriş

Tarih disiplinin bir dalı olarak kabul edilen ve Hz. Peygamber (SAV)'in hayatını konu edinen siyer, bir edebi tür olmanın yanında aynı zamanda tarih ilminin metotlarını kullanarak Allah Resulü (SAV)'in hayatını ortaya koymaya çalışmaktadır. İşte değerlendirmesini yapmaya çalıştığımız "*Sahih Rivayetlere Göre Hz. Peygamber'in (SAV) Hayatı*" adlı Prof. Dr. Ekrem Ziya UMERİ'nin araştırması da bu türden bir eserdir. Ülkemizde son zamanlarda alana ilgi duyan yazar ve akademisyenler tarafından organize edilen "*siyer yazıcılığı*" temalı ilmi organizasyonlar ve ürünler ortaya konulmaktadır. Bu gayretler, bir taraftan geleneksel siyer yazıcılığı anlayışının sorgulanması, bir taraftan da yerine daha tutarlı nasıl bir yöntem ortaya konulması gerektiği saikinin sonucudur. İşte böyle arayışların yoğunluk kazandığı zamanımızda ümmet coğrafyası içinde olmakla birlikte komşumuz Irak'ta yetişen bir akademisyen tarafından kutsal şehrimiz Medine'de kaleme alınmış olan bu eserin ülkemiz okuyucusu için farklı bir renk oluşturacağından hareketle, değerlendirilmesinin yararlı olacağını düşündük. Eser, Takdim, Önsöz ve Giriş'in ardından ana bölümler ve eserin

"İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi"
"Journal of the Human and Social Sciences Researches"
[itobiad]

ISSN: 2147-1185

10 the Years

hazırlanmasında kullanılan kaynakların değişik şekillerde tasnif edildiği Kaynaklar bölümüyle tamamlanmaktadır.

Tarihi süreç içinde kalem oynatma becerisine sahip her müslüman, Allah Resulü (SAV)'e olan sevgisinin izharı ve/veya şefaatinin ümit ederek Hz. Peygamber (SAV)'in hayatıyla ilgili nazım veya nesir türünde bir eser ortaya koyma gayreti içinde olmuştur. Esmâ-i Nebi, mevlid, mi'ra'cname, sîre, mu'cizât-ı nebi, hilye, kırk hadis gibi değişik şekillerde ortaya konan bu eserler, genellikle nazım türünde ve kafiyeli olarak kaleme alındığından, Peygamber âşıkları tarafından büyük bir manevi haz alınarak okunmuştur. Ka'b b. Zühre'nin Kasîde-i Bürde'si, Nurullah GENÇ'in Yağmur şiiri sözünü ettiğimiz saikle vücuda getirilmiş binlerce örnekler arasında yer almaktadır.

Sahih Rivayetlere Göre Hz. Peygamber'in (SAV) Hayatı kitabının müellifi Prof. Dr. Ekrem Ziya UMERİ, 1942 Musul doğumlu olup, 1963 yılında *Bağdat Üniversitesi Eğitim Fakültesi*'nden mezuniyetinin ardından, *Halife b. Hayyât'ın Tabakâtı -İnceleme ve Tahkik-* konulu yüksek lisans tezini aynı üniversitede tamamlamıştır. Ardından *Bağdat'ın Tarih-i Bağdat Kitabının Kaynakları* isimli doktorasını *Kahire Aynu's-Şems Üniversitesi*'nde tamamlamıştır. 1966-1976 yıllarında *Bağdat Üniversitesi Eğitim Fakültesi*'nde İslam Tarihi ve Siyer dersleri verdikten sonra Suudi Arabistan ve Katar'daki muhtelif üniversitelerde akademik görevlerde bulunmuştur. Halen Katar'da *İslami Mirası Diriltme Komisyonu*'nda üye olarak görev yapmakta olan yazarın yayınlanmış ve dilimize çevrilmiş çok sayıda eseri bulunmaktadır.

Orijinal ismi *es-Sîretü'n-Nebeviyye es-Sahihâ* olup, eserin dilimize aktarılan baskısı karton kapaklı ve 655 sahifeden oluşmaktadır. Önyüzünde yer alan motif çalışması, kapağa daha zengin bir görünüm kazandırmıştır. Eserin basımı için tercih edilen kâğıt kalitesi, yayınevinin bu çalışmaya daha bir önem verdiğini göstermektedir. Eserin Efendimizin hayatını konu edinmiş olması, bu tercihte etkili olmuş olmalıdır.

Kritiğini yapmaya çalıştığımız eser, alanında uzman müterciminin *Takdim* yazısıyla başlamaktadır. Ardından uzunca sayılabilecek hacimde müellifin Önsöz'ü yer almakta olup bunu *Giriş* kısmı takip etmektedir. Akabinde dört bölümden oluşan ana metin bölümlerine geçilmektedir. Editörün eklediği *Hadis Kavramları*'ndan sonra eser *Kaynaklar* bölümüyle tamamlanmaktadır.

Mütercimin yazdığı *Takdim*'de eserin kısaca tanıtımı yapıldıktan sonra, siyer alanında dolduracağı yer hakkında bilgi verilmiştir. Önsöz'de ise müellif İslam Tarihi'nin ilk dönemlerindeki siyer yazıcılığından kısaca bahsettikten sonra Vâkıdî ve Belâzûrî ile Buhârî ve Müslim örneğinde tarihçiler ile hadisçilerin rivayetleri değerlendirme yöntemleri üzerinde durmuştur. Ardından süreç içinde kaleme alınan siyer yazıcılığı hakkında örnekler üzerinden kısaca bilgi verdikten sonra zamanımızda Batı'da ortaya çıkıp gelişen "Tarihsel Eleştiri" anlayışıyla artık siyerin yazılmaya

başlandığını ve bunun siyerin kendine özgü bazı özellikleri nedeniyle yeterli olmadığını nedenleriyle birlikte ortaya koymaya çalışmıştır. İdeal anlamda bir siyer yazıcılığı için tarihsel eleştiri yönteminin de yabana atılmaması gerektiğini ancak sadece bununla yetinmenin doğru olmadığını bunun yanında hadisin rivayet tenkidini de esas alan bir yöntemle yapılması gerektiğini ortaya koymaya çalışmıştır. Ayrıca müellif, ana hatlarını ortaya koymaya çalıştığı ve ideal bir siyer yazıcılığı için önerdiği yöntemi esas alarak lisansüstü çalışmalar yaptırdığını ifade etmiştir. Bu çalışmalarla elde edilen devasa birikimin, binlerce sayfalık bir hacme sahip olduğunu dile getiren müellif, bu eserin ortaya konulmasında sözünü ettiğimiz birikimin çok önemli katkısının olduğunu da ifade etmiştir. Bunun yanında bu birikimin konuyla ilgilenen araştırmacıların hizmetinde olduğunu ve siyer yazıcılığı noktasında önemli bir görev ifa edeceği beklentisinde olduğunu da dile getirmiştir. Aynı müellif tarafından kaleme alınan ve dilimize “Medine Toplumunu” (el-Muctemâ’ fi Medine ‘Ahdi’n-Nübüvve) diye çevrilen eser ile ihtiva ettiği konular bakımından benzerlikler göstermektedir.

İlk Dönem İslam Tarihini Yazma Yöntemi ve Siyer-i Nebinin Kaynakları başlığını taşıyan Giriş kısmını müellif iki ana başlık halinde ele almıştır. Bunlardan *İlk Dönem İslam Tarihini Yazma Yöntemi* başlığını taşıyan bölümde *Önsöz*'de önerdiği ideal siyer yazma yöntemi hakkında biraz daha detaylandırarak bilgi verdiğini görüyoruz. *Siyer-i Nebinin Kaynakları* başlığını taşıyan alt başlıkta ise süreç içinde ortaya çıkan siyer kaynakları hakkında ana hatlarıyla bilgi verilmiştir.

Peygamber (SAV) Mekke'de başlığını taşıyan birinci bölümde Arapların tarihi, Mekke şehrinin tarihçesi, coğrafi konumu ve özelliklerinin yanı sıra bu şehirdeki dini hayat hakkında da bilgi verilmiştir. Ardından Hz. Peygamber (SAV)'in şemâli, seçilmiş peygamber oluşu, zemzem kuyusunun kazılması, Abdülmuttalib'in adağı, Abdullah'ın Âmine ile evliliği ve vefatı, Amine'nin Hz. Peygamber'e hamileliği ve doğumu, Hz. Peygamber'in sütanneleri ile göğsünün yarılması mucizesi, Rahip Bahire hikayesi, Hz. Peygamber'in Hilfu'l-Fudul ittifakına katılması, Hz. Hatice ile evliliği, peygamberlik işaretleri, ehli kitap alimlerinin peygamberimizi müjdelemesi, ilk vahiy, gizli davet dönemi, ilk Müslümanlar, cinlerin Müslüman olması, açık davetin başlaması, Kureyş'in yaptığı işkenceler ve görüşme talepleri, Habeşistan hicreti, Ömer b. Hattab'ın Müslüman oluşu, boykot hadisesi, hüzün yılı, Taif yolculuğu, İsrâ ve miraç hadisesi, Ensarla iletişim kurulması ve Akabe biatları, Medine'ye hicret ve ilk muhacirler konuları üzerinde durulmuştur. Konular işlenirken özellikle Hz. Peygamber (SAV)'in peygamberlik öncesi hayatıyla ilgili rivayetlerin sahih olup olmadığı nedenleriyle birlikte ortaya konulmaya çalışılmıştır.

İkinci Bölüm, *Peygamber (SAV) Medine'de*: Medine Toplumunun Temel Özellikleri, İlk Düzenlemeler ve Yahudilerin Sürgün Edilmesi başlığını

taşımaktadır. Bu bölümde Medine halkının hicret öncesi durumu, hicretten sonra Ensar-Muhacir arasında inşa edilen kardeşlik sözleşmesi, Medine Anayasası, Medine Yahudilerinin anayasayı çiğneyerek şehirden sürgün edilmeleri ve Hayber ve Hicaz'daki diğer Yahudi merkezlerinin ele geçirilmesi konuları hakkında detaylı bilgi verilmiştir.

Peygamber (SAV) Medine'de: Müşriklere Karşı Cihad başlığını taşıyan üçüncü bölümde; Müslümanlara cihadın meşru kılınması, cihat hareketinin öncüleri, kıblenin tahvili, Bedir, Uhud, Hendek, Mute, Huneyn, Taif ve Tebuk gazveleriyle Hudeybiye Musalahası, Mekke'nin fethi, Hz. Peygamber'in İslam'a davet mektupları, heyetler yılı, Hz. Ebu Bekir'in hac emiri olarak görevlendirilmesi, Veda Haccı, Üsâme ordusunun hazırlanması, Efendimizin vefatı gibi konular üzerinde durulmuştur.

Peygamberlik ve Peygamber (SAV) olarak isimlendirilen son bölümde ise; gayb alemi, nübüvvet, Hz. Peygamber'in insanî ve peygamberlik yönü ile bazı mucizeleri, rahmet peygamberi oluşu, ibadet şekli, Hz. Peygamber'i sevmenin imanun gereği oluşu, mü'minlerin anneleri, siyer asrının nesli, sahabîlerin Allah'a itaat konusunda acele etmeleriyle kendilerini İslam davetine adanmaları ve Hicretin fazileti gibi konular işlenmiştir.

Ardından bazı hadis kavramlarını içeren liste yer almaktadır (s.626-629). Editör tarafından eklenen bu liste, okuyucunun ihtiyaç duyduğunda başvurabilmesi için önemli bir kolaylık sağlayacaktır. Çünkü müellif, hadis disiplininin yöntemini de siyere uygulayarak yeni bir siyer yazıcılığı usulü geliştirme iddiasında olduğundan, bu listede yer alan kavramlar, okuyucunun defaatle başvurmak durumunda olacağı önemli bir ihtiyacı karşılayacaktır. Öte yandan okuyucunun hadis literatürüne vukûfiyeti hususunda da katkı sağlayacağı kuşkusuzdur.

Eserin sonunda yer alan ve *Kaynaklar* başlığını taşıyan son kısım, müellifin kullandığı kaynakları içermektedir. Müracaat eserlerinin dizilişinde bölüm esaslı bir yöntem izlenilerek önce Eski Kaynaklar başlığı altında kaynaklar ve Yeni Kaynaklar başlığı altında araştırmalar yer almıştır. Bu arada Medine Şehir Anayasası'nın İlanı ve Suffe Ehliyle ilgili ayrı başlıklar altında kaynaklar listelenmiştir (s.630-655).

Eserin orijinal olmasını sağlayan hususlar üzerinde durarak kritiği sonlandıralım:

1-Müellif ideal İslam tarih yazıcılığı hakkında yeni bir yöntem önermektedir. Bunun ayrıntıları özellikleri Önsöz ve Giriş bölümlerinde anlatılmıştır.

2- Müellif aynı zamanda sözünü ettiği yöntemi esas alarak hacmi 6 bin sayfayı bulan master ve doktora tezleri yaptırmış ve bu birikimin araştırmacıların hizmetinde olduğunu duyurmaktadır.

3- Kendisi de siyer alanında ortaya koyduğu bu eseri mezkûr birikimin de desteğiyle ve ideal olarak nitelendirdiği yöntem ile vücuda getirmiştir.

4-Eserde okuyucu, senet zincirlerinin içinde boğulduğu hissine de zaman zaman kapılmaktadır. Ancak müellifin bu metodu uygulama gayreti içinde oluşu onu böyle bir yola sevk etmiş olmalıdır.

Kanaatimizce değerlendirmesini yapmaya çalıştığımız eserin, hem üslup hem de önerilen yöntem hususunda olumlu ve olumsuz yönleri olduğu muhakkaktır. Bunların değerlendirmesini okuyucunun ilgisine sunarak, dilimize aktarılmış olan bu eserin ilim dünyası için hayırlara vesile olmasını temenni ediyorum.

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]

10th Years

[itobiad], 2021, 10 (1): 1055/1059.

Yayın Esasları

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi'nde [itobiad], insan ve toplum ile ilgili sosyal bilimler (*Tarih-Kültür ve Sanat, İktisadi İdari Bilimler, Felsefe ve Dini Araştırmalar ile Eğitim*) alanlarında yapılmış telif ve tercüme makale, metin neşri ve tercüme; sempozyum, seminer, konferans, panel gibi bilimsel etkinlik tanıtım ve değerlendirmeleri deneysel, betimsel ve kuramsal çalışmalar; model önerileri, vb. yazılar yayınlanmaktadır.

Dergiye gönderilen makaleler daha önce herhangi bir yerde yayımlanmamış ve yayımına karar verilmemiş olmalıdır.

Derginin yazı dili Türkçe olmakla beraber yabancı dilde yazılar da yayınlanabilir.

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi [itobiad], Ocak-Şubat Mart / Nisan, Mayıs, Haziran / Temmuz, Ağustos, Eylül / Ekim, Kasım, Aralık dilimlerinde olmak üzere yılda 4 (Dört) sayı yayınlanmaktadır.

Yazıların Değerlendirilmesi

Dergiye yayınlanmak üzere gönderilen yazılar amaç, kapsam, içerik, yöntem, yazım kurallarına uygunluk açılarından yayın kurulunca incelenir. Çalışmalar intihal taramasından geçirilir. Uygun bulunan yazılar bilimsel yetkinlikleri açısından değerlendirilmek üzere alanında uzman iki hakeme gönderilir. Hakem raporlarının olumlu olması durumunda çalışma Editör incelemesinden sonra yayınlanır; hakemlerden birinin olumsuz rapor vermesi durumunda yazının yayınlanmasına Editör veya Yayın Kurulu karar verir. Yayınlanma onayı alınan çalışma, yayın sırasına alınır. Hakem raporları gizlidir. Yazar(lar)a çalışmalarıyla ilgili dönem içerisinde cevap verilir.

Yazarlar, yayın kurulu ve hakemlerin raporlarını dikkate almak zorundadırlar. Yayınlanan yazıların bilimsel ve yasal açıdan sorumluluğu yazarına aittir. Yayın kurulu gönderilen yazıyı yayınlayıp yayınlamamakta serbesttir. Gönderilen yazılar yayınlansın veya yayınlanmasın iade edilmez. Yazarların yayınlanan yazıları yayın kurulu kararı doğrultusunda yayından kaldırılabilir. Yayınlanan yazılar Yayın Kurulu Kararı dışında geri çekilemez. Yazarlara telif ücreti ödenmez.

Yayınlanmış yazıların her türlü hakkı İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi'ne aittir. Dergide yayınlanmış yazılardan kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz.

Dergiye Yayınlanmak üzere gönderilen yazılar, öncelikle Editör, Editör Yardımcısı ve Yayın Kurulunca incelenir. Sonrasında Hakemlere yönlendirilir. Hakemler 7 (Yedi) gün içerisinde Hakemliği kabul ettiklerini beyan eder. Hakemlerin gönderilen yazıları değerlendirme süresi 30 gündür. İncelenen çalışmaların kesinlikle derginin yayın politikasına uygun olması gerekmektedir. Hakemler ve Editör tarafından yayınlanması kabul gören çalışmalar ise dergide yer alır.

Yazım Kuralları

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi Yazım Kuralları [ISSN: 2147-1185]

Dergiye gönderilen makaleler daha önce herhangi bir yerde yayımlanmamış ve yayımına karar verilmemiş olmalıdır.

1. Başlık: Makalenin İçeriği ile uyumlu, içeriği en iyi ifade eden bir başlık olmalı ve **koyu** harflerle 12 Punto Palatino Linotype **Her Sözcüğünün Baş Harfi Büyük** yazılmalıdır. Makalenin başlığı, en fazla 10-12 kelime arasında olmalıdır.

2. Yazar adı ve kurum bilgileri: Sisteme yüklenecek olan çalışma hakemlere gideceğinden dolayı yazar ad ve kurum bilgileri yazılmamalıdır. Yazı yayınlanması için onay aldıktan sonra son şekliyle yüklenmeden önce **Ad-Soyad, Kurum Bilgileri (TR&ENG), email ve Orcid ID** şablonunda belirtildiği üzere yazılmalıdır.

3. Öz: Makalenin başında, konuyu kısa ve öz biçimde ifade eden ve en az 250, en fazla 300 kelimedenden oluşan Türkçe-İngilizce özet bulunmalıdır. Öz içinde, yararlanılan kaynaklara, şekil ve çizelge numaralarına değinilmemelidir.

4. Anahtar Kelimeler: Özün altında, en az 5, en çok 8 sözcükten oluşan anahtar kelimeler mutlaka verilmelidir. Anahtar kelimelerin **Her Sözcüğünün Baş Harfi Büyük** yazılmalıdır ve aralarında virgül kullanılmalıdır.

5. Ana Metin: Gönderilen yazılar resim, şekil, harita vb. ekleri de dâhil olmak üzere 35 dergi sayfasını (8,000 sözcük) aşmamalıdır. Dergiye gönderilecek yazılar A4 boyutlarında beyaz kâğıda üst, alt, sağ 4 cm ve sol taraflardan 5 cm boşluk bırakılarak "en az, 12nk" satır aralıklı, iki yana dayalı, satır sonu tirelemesiz ve 10 punto "Palatino Linotype" yazı karakteri kullanılarak yazılmalıdır. ([Detaylı ve görsel bilgi için mizanpaj sayfasındaki "dergi sayfa düzeni örneği"ne bakılmalıdır.](#)) Bununla birlikte, gönderilen tablo, şekil, resim, grafik ve benzerlerinin derginin sayfa boyutları dışına taşmaması ve daha kolay kullanılmaları için 12x17 cm'lik alanı aşmaması gerekir. Bu nedenle tablo, şekil, resim, grafik vb. unsurlarda daha küçük punto ve tek aralık kullanılabilir. Dipnot ve kaynakça gösteriminde "APA" sistemi kullanılacaktır.

6 Bölüm Başlıkları: Makalede, içerik ile uyumu sağlamak kaydıyla ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir. Bu başlıklar **Her Sözcüğü Büyük Harfle yazılmalıdır.**

6. Tablolar ve Şekiller: Tabloların numarası ve başlığı bulunmalıdır. Dergiye gönderilen tablo, şekil, resim, grafik ve benzerlerinin derginin sayfa boyutları dışına taşmaması ve daha kolay kullanılmaları için 12x17 cm'lik alanı aşmaması gerekir. Bu nedenle tablo, şekil, resim, grafik vb. unsurlarda daha küçük punto ve tek aralık kullanılabilir.

7. Resimler: Yüksek çözünürlüklü, baskı kalitesinde taranmış halde makaleye ek olarak gönderilmelidir. Resim adlandırmalarında, şekil ve çizelgelerdeki kurallara uyulmalıdır.

Şekil, çizelge ve resimler toplam 10 sayfayı (yazının üçte birini) aşmamalıdır. Teknik imkâna sahip yazarlar, şekil, çizelge ve resimleri aynen basılabilecek nitelikte olmak şartı ile metin içindeki yerlerine yerleştirebilirler.

8. Alıntı ve Göndermeler: Doğrudan alıntılar tırnak içinde verilmelidir. 3 satırdan az alıntılar satır arasında; 3 satırdan uzun alıntılar satırın sağından ve solundan 1.5 cm içeride, blok hâlinde ve 1.5 satır aralığıyla **9 punto** olarak yazılmalıdır. Dipnot kullanımından mümkün olduğunca kaçınılmalı, yalnız açıklamalar için başvurulmalı ve (Office Word) otomatik numaralandırma yoluna gidilmelidir.

Alıntı ve Kaynakların ayrıntılı bilgisi için bakınız. http://www.tk.org.tr/APA/apa_2.pdf

Publishing Policies

Journal of the Human and Social Science Researches [itobiad],

In this Journal, articles and translation articles, texts and translations made in the fields of social sciences related to human and society (History, Culture and Art, Economic Administrative Sciences, Philosophy and Religious Studies) symposiums, seminars, conferences, panel discussions and evaluations of scientific activities such as experimental, descriptive and theoretical studies; model recommendation, etc. writings are published.

The material submitted for publication may not be previously published or accepted for publication by another publisher.

Although the journal is published in Turkish, articles in foreign languages are also welcome.

Journal of the Human and Social Sciences Researches 4 (four) issues are published annually in January - February March / April, May, June / July, August, September / October, November, December.

Evaluation of Articles

Written articles to be published in the journal will be reviewed by the editorial board in terms of purpose, scope, content, method, and conformity to the writing rules. The work goes through plagiarism. The appropriate letters will be sent to two referees in the field to be evaluated in terms of their scientific competence.

If the referee reports are positive, the study is published after the editorial review; In the event that one of the arbitrators reports negatively, the Editor or Editorial Board decides to publish the article. The work for which approval of publication is received is carried out at the time of publication. Referee reports are secret. The author (s) will be responded to during his / her studies.

The revision and improvement demanded by the referees must be implemented in order for an article to be published. Authors are informed within three months about the decision regarding the publication of their material.

Material submitted to the journal is not returned, even if it is not accepted for publication. Authors assume the responsibility of the article with regard to the style, content, scholarly value and legal aspects.

The material published in the journal is copyrighted; it cannot be used without proper reference.

Journal Articles sent for publication are first reviewed by the Editorial Board and Editorial Board. It is then forwarded to the Referees.

They declare their acceptance of the refereeing within 7 (seven) days. The submissions of the referees are 30 days of evaluation. The studies that are examined must definitely be in accordance with the publication policy of the magazine. The works accepted by the editor are published in the journal.

Writing Rules

Journal of the Human and Social Science Researches Writing Rules [ISSN: 2147-1185]

The material submitted for publication may not be previously published or accepted for publication by another publisher.

1. Title of the Article: The title should suit the content and express, and should be written in **bold letters**. in 12 Punto Palatino Linotype each word.

2. Author Name and Institution Information: Author name and institution information should not be written as they will go to the study referees who will be installed on the system. The article must be typed exactly as it appears in the Name, Surname, Organization Information (TR & ENG), email and Orcid ID before receiving the final approval.

3. Abstract: The article should include an abstract in Turkish at the beginning. The abstract should explain the topic clearly and concisely in a minimum of 100 and a maximum of 150 words. The abstract should not include references to sources, figures and charts.

4. Keywords: Keywords of 5 to 8 words should be placed at the end of the abstract. Each word of the keywords must be written in Capital letters and a comma must be used between them.

5. Body Text: The texts sent, pictures, maps etc. should not exceed 35 journal pages (8,000 words), including the attachments. Written letters should be written in A4 size with white space at the top, bottom, right 4 cm and 5 cm from the left side with "at least 12nk" line spacing, two sides, without line hyphenation and 10 points "Palatino Linotype" font. (For detailed and visual information, the "journal page layout example" should be looked at on the layout page.) However, the submitted tables, figures, pictures, graphics and the like should not exceed 12x17 cm in order for the magazine not to go beyond the page dimensions and to be easier to use. For this reason, tables, figures, pictures, graphics and so on. smaller points and single spacing can be used in the elements. The "APA" system will be used for footnotes and references.

6 Section Titles: In the article, main, intermediate and subtitles can be used in order to provide compatibility with the content. These headings should be written in Capitalized Word.

6. Tables and Figures: Tables should have numbers and captions. The tables, figures, pictures, graphics and the like sent to the journal must not exceed 12x17 cm in order for the magazine not to go beyond the page dimensions and to be used more easily. For this reason, tables, figures, pictures, graphics and so on. smaller points and single spacing can be used in the elements.

7. Pictures: Pictures should be attached to the articles scanned in high-resolution print quality. The same rules for figures and tables apply in naming pictures.

The number of pages for figures, tables and pictures should not exceed 10 pages (one-third of the article). Authors having the necessary technical equipment and software may themselves insert their figures, drawings and pictures into the text provided these are ready for printing.

8. Quotations and Citations:: Direct quotations should be placed in quotation marks. Quotations shorter than 3 lines should be placed within the flowing text. If the quotation is longer than 3 lines, it should be turned into a block quote with a 1.5 cm indentation on the right and left, and the font size should be 9 punto. Footnotes and endnotes should be avoided as much as possible. They should only be used for essential explanations and should be numbered (Office Word) automatically.

You can look for more information on Quotations and Resources. http://www.tk.org.tr/APA/apa_2.pdf

